

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 25
AĞUSTOS / AUGUST 2024

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance
4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi
Yıl/Year: 10 Sayı/Issue: 25
AĞUSTOS / AUGUST 2024
ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Volkan ÖNGEL

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Onur KAYA & Yağmur GÜMÜŞBOĞA

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Gözde BOZKURT

Teknik Editör / Technical Editor

Baran TEKAY

Sekreteryaya / Secretariat

Leyla YARAR

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: akademikhassasiyetler@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date

Ağustos 2024

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ayşegül SONCU, Fatih SARIOĞLU, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, İlyas SÖZEN, Muhittin KAPLAN, Murat TOPCU, Mustafa ALTUNOK

Alan Editörleri / Scope Editors

İletişim Bilimleri

: Prof. Dr. Yelda ÖZKOÇAK

İktisat Alan Editörü : Doç. Dr. Semra BOĞA
Uluslararası İlişkiler Alan Editörü : Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER
Siyaset Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Yönetim Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AÇUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (İstanbul Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (İstanbul Doğu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İşletmelerde Çalışan Personelin İş Stresi ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Psikolojik Belirtilerin Aracı Rolünün İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Examining the Mediating Role of Psychological Symptoms in the Relationship Between Work Stress and Life Satisfaction of Employees Working in Businesses (Research Article)</i>	
Fatih Bal & İzzet Gümüş.....	1
Disabled Migrants in the Context of the Social Model and Problems Arising from the Accessibility of the Physical Environment: A Qualitative Research on Disabled Migrants (<i>Research Article</i>) <i>Sosyal Model Bağlamında Engelli Göçmenler ve Fiziksel Çevre Erişilebilirliğinden Kaynaklanan Sorunlar: Engelli Göçmenler Üzerine Nitel Bir Araştırma (Araştırma Makalesi)</i>	
Elif Özlem Özçatal.....	26
Tür Sinemasında Film Dili ve İkonografi: Alien Serisinde Görsel Uyuşumlar ve Biçimsel Farklılıklar (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Film Language and Iconography in Genre Cinema: Visual Conventions and Stylistic Differences in the Alien Series (Research Article)</i>	
Nuray Hilal Tuğan.....	56
Borderline Kişilik Bozukluğunun Reddedilme Duyarlılığı, Kendini Açma Düzeyi ve Cinsel Doyumla Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Analysis of the Relationship Between Borderline Personality Disorder and Rejection Sensitivity, Self-Disclosure and Sexual Satisfaction (Research Article)</i>	
Kahraman Güler.....	81
Enflasyon Oranı, KDV Gelirleri ve Mevduat Faiz Oranları Bağlamında Para ve Maliye Politikasının Araç ve Etkilerine İlişkin Yeni Kanıtlar (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>New Evidence on the Instruments and Effects of Monetary and Fiscal Policy in the Context of Inflation Rate, VAT Revenues and Deposit Interest Rates (Research Article)</i>	
Murad Kayacan & Ali Doğdu.....	105
Göç Konusunda Yeni Politikalar: Venezuela ve Anayurda Dönüş Planı (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>New Policies on Migration: Venezuela and the Return to the Homeland Plan (Research Article)</i>	
Canan Kışlahoğlu.....	136
Türk Masallarının Anlatı Yapısının Yeşilçam Anlatı Yapısına Yansımaları: Sonbahar Rüzgarları Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>)	

<i>Reflections of the Narrative Structure of Turkish Fairy Tales on the Narrative Structure of Yeşilçam: The Case of Sonbahar Rüzgarları (Research Article)</i>	
Cangül Akdaş	162
Sağlık Göstergelerinin Teknik Etkinlik Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri Örneği (Araştırma Makalesi)	
<i>Investigation of the Effects of Health Indicators on Technical Efficiency: A Case of Selected G-20 Countries (Research Article)</i>	
Mesut Can Türkoğlu & Taner Abiş	190
Sınırdaki Karbon Düzenlemesinin Türkiye Ana Metaller Sektörünün Rekabetçiliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye-AB Ülkeleri Kapsamında Analiz (Araştırma Makalesi)	
<i>The Impact of Carbon Border Adjustment Mechanism on the Competitiveness of the Türkiye on Basic Metals Sector: Analysis in the Scope of Türkiye-EU Countries (Research Article)</i>	
Burak Beder	212
The Role and Application of Accounting in Metaverse: Exploring an Emerging Concept (Research Article)	
<i>Metaverse’de Muhasebenin Rolü ve Uygulaması: Yükselen Bir Kavramı Keşfetmek (Araştırma Makalesi)</i>	
Halil İbrahim Zengin & Cevdet Kızıl & Esmahan Yıldız	237
Örgütsel Değişim Yönetimi Kavramının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi (Araştırma Makalesi)	
<i>Investigation of the Concept of Organizational Change Management Using Bibliometric Analysis Method (Research Article)</i>	
Zehra Antep & Abdullah Türk	251
Yeni Bir Kamu Diplomasisi Uygulama Alanı Olarak Gastrodiplomasi (Araştırma Makalesi)	
<i>Gastrodiplomacy as a New Branch of Public Diplomacy (Research Article)</i>	
Özge Kodaz & Şuay Nilhan Açıkalın	268
Terörizm ve Söylem: İtalyan Kızıl Tugaylar’ın Propaganda Metinlerinin İçerik ve Söylem Çözümlemesi (Araştırma Makalesi)	
<i>Terrorism and Discourse: Content and Discourse Analysis of the Italian Red Brigades’ Propaganda Texts (Research Article)</i>	
Alp Cenk Arslan	294
Tanımlar Ötesi Modelin Akıl Yürütme Hataları Vurgusuyla Psikolojik Problemlere Uygulanması (Derleme Makalesi)	
<i>Application of Transdiagnostic Model to Psychological Problems with a Specific Emphasis on Reasoning Errors (Review Article)</i>	
Lütfiye Kaya Cicerali & Süha Berk Süloğlu	331
The Mediating Role of Organizational Climate in the Relationship Between	

Perceived Organizational Support on Organizational Identification (<i>Research Article</i>) <i>Örgütsel Destek Algısının Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisinde Örgüt İkliminin Aracı Rolü (Araştırma Makalesi)</i> Yusuf Duru & Şule Darıcan.....	365
Genç Seçmenlerin Oy Kullanma Tercihlerinde ve Karar Süreçlerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>A Qualitative Study on the Factors Influencing Young Voters' Voting Preferences and Decision-Making Processes (Research Article)</i> Rıdvan Kocaman	393
Soğuk Savaş Dönemi İslamcılığı ve Sebilürreşad Dergisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Cold War Era Islamism and Sebilürreşad Magazine (Research Article)</i> Zafer Gürbüz	421
İran'daki Toplumsal Hareketlerde Devlet Kimliğinin Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Role of State Identity in Social Movements in Iran (Research Article)</i> Filiz Kaval & Ramazan İzol.....	449
Bir Değişim Süreci Bağlamında Türk Tarihyazımı ve III. Türk Tarih Kongresi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Turkish Historiography in the Context of a Process of Change and III. Turkish History Congress (Research Article)</i> Can Tankut Esmen	483
Dijitalleşme Ekseninde İnfodemi ve Bilgi Düzensizlikleri (<i>Derleme Makalesi</i>) <i>Infodemic and Information Disorder on the Axis of Digitalization (Review Article)</i> Merve Boyacı Yıldırım & Ebru Özgen	500
Dolarizasyon Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>A Research on Dollarization Studies (Research Article)</i> Muhammed Emin Karaarslan.....	530
Bağlam-Düşünce İlişkisi Açısından DAİŞ'in İdeolojik Teşekkülü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Ideological Formation of ISIS in Terms of the Relationship Between Context-Thought Production (Research Article)</i> Nurullah Çakmaktaş	551
New Age Sufism and Its Foundations: The Case of Mevlana Celaleddin Rumi in Roger Housden's Chasing Rumi (<i>Research Article</i>) <i>Yeni Çağ Tasavvufu ve Kökenleri: Roger Housden'in Rumi'nin İzinde Romanında Mevlana Celaleddin Rumi Örneği (Araştırma Makalesi)</i>	

Pürnur Turhan	570
Covid-19 Sürecinde Ulaştırma ve Depolama Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performans Analizi: Entropi Tabanlı EDAS ve COPRAS Yöntemleriyle (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Financial Performance Analysis of Companies in the Transportation and Storage Sector During the Covid-19 Period: Entropy-Based EDAS and COPRAS Methods (Research Article)</i>	
Çiğdem Özarı	602
Kurumsal İtibar ve Hizmet Kalitesinin İşletme Performansına Etkileri: Sağlık İşletmelerinde Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Effects of Corporate Reputation and Service Quality on Business Performance: A Research in Health Businesses (Research Article)</i>	
Turgay Karalınç & Burhanettin Aykut Arıkan	632
Helmand Havzası Hidropolitikinde Su Savaşları Anlatısının Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Analysing the Water Wars Narrative in the Hydropolitics of the Helmand River Basin (Research Article)</i>	
Ahmet Conker	663
Dijital Retorik: Sosyal Paylaşım Ağlarından İcra Edilen Siyasal İletişim Faaliyetlerine İlişkin Bir İnceleme (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Digital Rhetoric: A Study of Political Communication Activities on Social Networks (Research Article)</i>	
Mustafa C. Sadakoğlu	700
The Impact of European Union Projects in Promoting Women's Employment: The Case of the Operation on Supporting Registered Women Employment (Women-up) (<i>Research Article</i>) <i>Kadın İstihdamının Desteklenmesinde Avrupa Birliği Projelerinin Etkisi: Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu (Women-up) Örneği (Araştırma Makalesi)</i>	
Osman Murat Çetin	726
Osmanlı Maarif Nazırlarının Kariyerleri (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Careers of Ottoman Ministers of Education (Research Article)</i>	
Yusuf Sabri Şimşek	760
Belediye Birliklerinde Kadın Temsili ve Azalan Temsil Adaleti: Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Representation of Women in Municipal Unions and Decreasing Justice of Representation: Case of Eastern Black Sea Municipalities Union (Research Article)</i>	
İlker Şahinoğlu	781

Editörden

Büyük bir mutlulukla, sizlere Akademik Hassasiyetler dergimizin 25. sayısını sunmaktan gurur duyuyorum. Bu özel sayı, yalnızca 2024 yılı itibarıyla dergimizin yayın hayatındaki 10. yılına denk gelmesiyle değil, aynı zamanda bilimsel bir dergi olarak ilk çeyreğimizi tamamlamış olmamız nedeniyle de bizler için önem taşımaktadır. 2014 yılında akademik dünyaya adım attığımız günden bu yana, her sayımızda hem ulusal hem de uluslararası bilimsel topluluklara katkı sunmayı hedefledik. Bugün, geride bıraktığımız on yılın kazandırdığı birikimle, daha güçlü ve etkili bir şekilde yolumuza devam ediyoruz.

Bu sayımızda yer alan 30 bilimsel makalenin her biri, bilimsel bilgiye ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik önemli açılımlar sunan, farklı disiplinlerden ve perspektiflerden gelen özgün araştırmalarla dolu. Bu makaleler, yalnızca bilimsel katkılar sunmakla kalmıyor; aynı zamanda eleştirel düşüncüyü teşvik ederek yeni araştırma sorularının ortaya çıkmasına olanak sağlıyor ve gelecekteki çalışmalar için sağlam bir temel oluşturuyor.

25. sayımızda da yer alan makalelerin seçim sürecinde, titizlikle yürüttüğümüz çift kör hakem değerlendirme sistemi aracılığıyla, hem objektifliği hem de bilimsel kalitenin korunmasını sağladık. Her bir çalışma, alanında uzman hakemler tarafından değerlendirilmiş ve bilimsel katkı potansiyeli yüksek görülenler yayımlanmaya değer bulunmuştur. Bu süreç, dergimizin her sayısında olduğu gibi, bilimsel doğruluk ve şeffaflık ilkelerine olan bağlılığımızı bir kez daha ortaya koymaktadır.

Dergimizin bugün ulaştığı başarıda emeği geçen herkese, yazarlarımızdan hakemlerimize, editörlerimizden okuyucularımıza kadar, en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Hep birlikte, akademik dünyanın gelişimine ve

ilerlemesine katkıda bulunmaya devam edeceğiz. Bu sayımızda sizler için ilham verici ve bilgilendirici olmasını diliyorum, nice başarılı yayınlarda tekrar buluşmayı temenni ediyorum.

26. sayımızda tekrar görüşmek ümidiyle...

Saygılarımla,

İŞLETMELERDE ÇALIŞAN PERSONELİN İŞ STRESİ İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK BELİRTİLERİN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Fatih BAL* & İzzet GÜMÜŞ**

Öz

Bu araştırmanın amacı işletmelerde çalışan personelin iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolünün incelenmesidir. Bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış nicel bir çalışmadır. Araştırmada İllere Göre Esnaf, İşyeri, Nüfus ve Oda Bilgileri 31/03/2024 tarihli verilere göre İstanbul İlinde esnaf sayısı 273138, iş yeri sayısı 285232, ilin nüfusu 15655924 ve oda sayısı 156 olarak elde edilen bireylerden 2344 kişi olarak örneklem belirlenmiştir. Veri Toplama Araçları olarak Yaşam Doyumu Ölçeği İş Stresi Ölçeği Kısa Semptom Envanteri kullanılmıştır. Tüm analizler Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi'nde (SPSS 25) gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın değişkenleri ise Hayes tarafından geliştirilen PROCESS modeliyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, iş stresi ile yaşam doyumu arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur. İş stresi ile psikolojik belirtiler arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. İş stresinin aracı değişken olan psikolojik belirtiler üzerindeki analiz sonucunda iş stresi psikolojik belirtileri anlamlı yönde etkilediği bulunmuştur. İş stresi ile psikolojik belirtiler arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara göre psikolojik belirtilerin yaşam doyumu üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, bu nedenle psikolojik belirtilerin iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide aracılık ettiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Stresi, Yaşam Doyumu, Psikolojik Belirtiler.

EXAMINING THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL SYMPTOMS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN WORK STRESS AND LIFE SATISFACTION OF EMPLOYEES WORKING IN BUSINESSES

Abstract

The aim of this study was to examine the mediating role of psychological symptoms in the relationship between job stress and life satisfaction of employees working in businesses. The study was a quantitative study designed in the relational

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, fatihbal@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9974-2033>

** Prof. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, igumus@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3782-3663>

survey model. In the study, according to the data dated 31/03/2024 on Tradesmen, Workplaces, Population and Room Information by Provinces, the number of tradesmen in Istanbul Province was 273138, the number of workplaces was 285232, the population of the province was 15655924 and the number of rooms was 156. A sample of 2344 individuals was determined. Life Satisfaction Scale, Work Stress Scale and Brief Symptom Inventory were used as data collection tools. All analyzes were conducted in the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 25). The variables of the research were analyzed with the PROCESS model developed by Hayes. As a result of the research, a negative relationship was found between work stress and life satisfaction. A positive relationship was found between work stress and psychological symptoms. As a result of the analysis on psychological symptoms, which is the mediating variable of job stress, it was found that job stress significantly affected psychological symptoms. As work stress and psychological symptoms increase, life satisfaction decreases. According to the results obtained from the research data, it was found that the indirect effect of psychological symptoms on life satisfaction was significant, and therefore psychological symptoms mediated the relationship between work stress and life satisfaction.

Keywords: Job Stress, Life Satisfaction, Psychological Symptoms.

Giriş

Çalışma hayatında değişim ve teknolojik ilerlemeler, fiziksel yükleri azaltmasına rağmen, çeşitli zorluklarla karşılaşan çalışanlara yol açmaktadır (Perlow, 1998; Sengupta & Al-Khalifa, 2022). Bu zorluklar arasında monotonluk, işten yabancılaşma, hızlı üretim ve yetersiz dinlenme gibi faktörler stresini arttırmaktadır (Cartwright & Cooper, 1997; Loukidou, Loan-Clarke & Daniels, 2009). Stres, sosyal çevre, kurumsal yapısı, aile ilişkileri, iş yapısı, iş arkadaşları, astlar, yöneticiler, yaşam biçimi, iş ortamında gürültü, aydınlatma gibi birçok faktöre bağlı olarak ortaya çıkabilir (Hutinger, 1988). Aşırı stres, çalışanlar üzerinde fiziksel, psikolojik ve davranışsal zararlara yol açmanın yanı sıra, organizasyonlar için de önemli sorunlara neden olabilir (Blair-Loy & Wharton, 2002). Çalışanların performansında düşüş, iş kazalarında artış, devamsızlık, işten ayrılma ve işten kopma gibi sorunlar stresin kurum üzerindeki etkilerine örnek olarak gösterilebilir (Kaynak, Toklu, Elci & Toklu, 2016; Porter & Steers, 1973). Bu gibi durumlar çalışanların yaşam doyumunu etkilemektedir (Seçer, 2011).

Yaşam doyumunu, kişinin yaşamının standartlara göre yargılanması olarak tanımlanmakta öznel iyi oluşun göstergesidir (Diener, Inglehart & Tay, 2013; Forgeard, Jayawickreme, Kern & Seligman, 2011). Yaşam doyumuna yukarıdan aşağıya yaklaşım, yaşam doyumunu kişilik gibi sabit özelliklerin bir fonksiyonu olarak görmektedir. Buna karşın, iş alanı ile yaşam doyumunu arasındaki bağlantıyı açıklayan aşağıdan yukarıya yaklaşım, yaşam doyumunu yaşam alanlarının bir fonksiyonu olarak görmektedir. İş yaşamının kalitesi sağlık, aile, boş zaman tatmini olmak üzere iş dışı yaşamın kalitesi ve

yaşam tatmini ile ilişkilendirilmektedir (Erdoğan, Bauer, Truxillo & Mansfield, 2012).

İyi bir iş, ruh sağlığı için önemlidir. Ayrımcılık, eşitsizlik, aşırı iş yükü, güvensizlik ve benzeri olumsuz çalışma ortamları ise ruh sağlığı için risk oluşturur (Russo, Lucifora, Pucciarelli & Piccoli, 2019). 2019 yılında çalışma çağındaki yetişkinlerin %15'inde ruhsal bozukluk olduğu tahmin edilmektedir (Muñoz & Santos-Lozada, 2021). Küresel düzeyde, her yıl depresyon, anksiyete nedeni ile tahmini 12 milyar iş günü kaybedilmekte ve bunun sonucunda yılda 1 trilyon dolarlık bir üretkenlik kaybı yaşanmaktadır (ILO, 2022). İş yerinde ruh sağlığı risklerini önleme, koruma ve teşvik etme konusunda etkili eylemler bulunmaktadır. İyi bir iş ruh sağlığını korur. Psikolojik sorunları olan çalışanlara ise insana yakışır bir iş, iyileşme ve topluma dahil olma fırsatı sunar. Güvenli ve sağlıklı çalışma ortamları, gerilimleri minimize eder ve personelin işte kalma süresini ve performansını artırır. Ancak psikolojik sorunları olan çalışanlara iş yerinde destek ve yapılar olmaması, iş performansını etkileyebilir ve işe bağlılığı zayıflatabilir. İş yerinde psikolojik sorunlara yönelik riskler arasında işin içeriği veya çalışma programı, işyerinin belirli özellikleri veya kariyer gelişimi fırsatları yer alabilir. Bu riskler arasında yetersiz beceri kullanımı, aşırı iş yükü, sosyal olmayan veya esnek olmayan çalışma saatleri, iş yükü üzerinde kontrol eksikliği, güvensiz çalışma koşulları, olumsuz bir kurumsal kültür, sınırlı destek veya otoriter denetim, şiddet, taciz, ayrımcılık ve dışlanma, belirsiz iş rolü, yetersiz ücret veya kariyer gelişimine yetersiz yatırım ve çatışan ev/iş talepleri bulunmaktadır.

Düşük haz ve yüksek zihinsel uyarılmanın birleşiminden ortaya çıkan iş stresi, çalışanın iş deneyimini değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan olumsuz duygusal durumdur ve çevre uyumunun eksikliğinden kaynaklanan gerilimin ortaya çıktığı karmaşık bir süreçtir (Györkös, Becker, Massoudi, de Bruin & Rossier 2012). Başka bir deyişle, çalışanların iş talepleri kaynaklarını aştığında stres yaşamaları olasıdır. Bu tanım, stres sürecine dahil olan uyum sağlama işlevini göz ardı ettiği için çok kısıtlayıcı olarak değerlendirilebilse de (Meurs & Perrewé, 2011), sağlık ve iyilik halini açıklamak için çevresel stres etkenleri ile bireysel özellikler arasındaki etkileşime odaklanması nedeniyle hala geçerlidir. Çalışanların iş stres faktörlerine tepki verme veya iş durumlarını deneyimleme şekillerinde önemli bireysel farklılıklar olabilmektedir (Johnston, de Bruin, Györkös, Geldenhuys, Massoudi & Rossier, 2013). İş stresi, zihinsel bozukluklar veya kardiyovasküler hastalıklar gibi farklı sağlık sorunlarıyla, daha düşük düzeyde öznel iyi oluşla ilişkilendirilmiştir (Kivimaki & Kawachi, 2015; Griffin & Clarke, 2011). İşle ilgili stresin birçok nedeninden bazıları arasında uzun saatler ağır iş yükü, güvensizlik, iş arkadaşları veya patronlarla yaşanan çatışmalar yer alır. Psikolojik belirtiler; iş performansında düşüş, depresyon, anksiyete ve uyku zorluklarını içerir.

İş yoğunluğu, ağır iş yükü, işten memnuniyetsizlik, meslektaşlarla uyumsuzluk, baskı altında çalışma ve aşırı sorumluluk, iş stresine neden olmaktadır (Bot vd., 2007). Stres, bireyin kendi refahına yönelik tehditlerle başa çıkma yeteneğinin yanı sıra kendisine yapılan talepleri doğru bir şekilde yerine getirme yeteneğinden şüphe etmesi durumunda ortaya çıkar (Lazarus, 1966). Çalışanın iş talepleri ile bu talepleri yerine getirmek için gösterebileceği kontrol derecesi arasındaki çatışma, “iş stresi” olarak tanımlanan zararlı zihinsel ve fiziksel tepkiye neden olur (Arandelovic & Ilic, 2006). Beehr (1995) iş stresini “iş durumunun bazı özelliklerinin kötü psikolojik veya fiziksel sağlığa yol açtığı veya kötü sağlığı daha muhtemel hale getiren risk faktörlerine neden olduğunun düşünüldüğü bir durum olarak tanımlamıştır. İşyerindeki stres maliyetlidir ve artmaya devam etmektedir. İşyerinde stresin nedenleri sosyal, fiziksel ve psikolojik unsurların karmaşık bir kombinasyonunu içeren çok sayıda faktörden oluşmaktadır. Stres bireyleri farklı şekilde etkilediğinden ölçülmesi zordur. İş stresi, çalışanın iş beklentileri ile gerçeklerinin farklılaşmasıyla artar (Dolan & Lingham, 2008). Stresin insanlar arasında sağlık sorunlarının yanı sıra mutsuzlukla da güçlü bir ilişkisi vardır (Blaug vd., 2007). Stres sadece işin bir parçası, göz ardı edilecek bir şey ya da kariyer başarısı için ödenen bir bedel değildir. Sağlıksız çalışma ortamı çalışanların fiziksel, psikolojik sağlığını etkilemektedir.

Yaşam doyumu, kişinin kendi kriterlerine göre tatmin olmasıdır (Diener vd., 1985). İş ve sosyal yaşam, yaşam memnuniyetini etkiler (Luhmann, 2013). Yaşam doyumu, kişinin yaşam koşullarına ilişkin genel değerlendirmesini ölçmektedir (Erdoğan vd., 2012). Bireyin mutluluğunun öznel bir değerlendirmesini sağlar, refahın ana göstergelerinden biridir (Selezneva, 2011). Yaşam doyumu, kişinin yaşam koşullarından duyduğu memnuniyetin bilişsel değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan vd., 2012). Doğası gereği çok boyutludur ve geniş bir yelpazedeki spesifik yaşam alanlarından memnuniyeti kapsar (Cummins, 1998). Psikoloji literatürü öncelikle yaşam doyumunun psikometrik olarak geçerli ölçümlerinin ve iş doyumu, iş stresi, kişilik, fiziksel engellilik, psikopatoloji ve fizyolojik hastalık gibi psikologların ilgisini çeken diğer temel değişkenlerin kullanımına dikkat çekilen küçük ölçekli çalışmalardan oluşur. Yaşam memnuniyetine ilişkin geniş veri setleri ve tek maddeli göstergeler kullanma eğiliminde olan ekonomi literatürü, yaşam memnuniyeti ile mutlak ve göreceli gelir, eğitim, demografik özellikler, sağlık, işsizlik ve benzeri değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gelişmiş batı ekonomilerindeki yaşam memnuniyetiyle ilişkili faktörlerin çoğunun, geçiş ekonomilerindeki yaşam memnuniyetiyle ilişkili faktörlerle aynı olduğuna dair kanıtlar vardır (Selezneva, 2011). Yaşam doyumu çok faktörlü bir yapıdır ve öznel iyi oluşun bilişsel boyutuyla da ilişkilidir (Diener & Diener, 1995). Öznel iyi oluşun ölçüsü hem duyguları hem de bilişleri içerir ve zihinsel iyi oluş ve mutlulukla yakından ilişkilidir (Huang vd., 2015; Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Eğitim, zenginlik, sağlık ve evli olmak gibi pek çok değişkenin yaşam doyumunun belirleyicileri olduğu ortaya konmuştur (Argyle, 2001). Ayrıca,

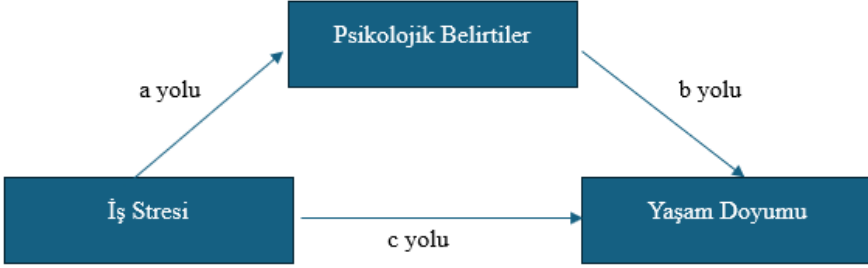
mutluluk ve daha yüksek yaşam doyumunun, sağlıklı popülasyonda düşük ölüm oranı ile ilişkilidir (Chida & Steptoe, 2008). Bu değişkenlerin yanı sıra çalışma koşulları da sağlığı etkileyebilmektedir (Karasek vd., 1981; Cheng vd., 2001). Yüksek iş talebi, depresyon, anksiyete ve fiziksel sağlık sorunları ve benzeri olumsuz sağlık etkilerinin habercisidir (Karasek, 1990).

Yaşam doyumunu, kişinin yaşamının bilinçli bilişsel değerlendirmesini ifade eder (Pavot & Diener, 1993). Genellikle bir kişinin genel yaşam koşullarından ne kadar memnun olduğunun küresel bir değerlendirmesi olarak kabul edilir. Önceki çalışmalar, iş ve yaşam doyumunun pozitif ve karşılıklı olarak ilişkili olduğunu göstermiştir (Judge & Watanabe, 1993; Bowling vd., 2010). Coleman (1976), iş stresinin çalışanın iş tatminini ve işindeki genel performansını etkilediğini bulmuştur. Beehr (1995), iş stresinin psikolojik sorunlara yol açabildiğini belirtmektedir. Psikolojik belirtiler duygu, düşünce veya davranışta (veya bunların birleşiminde) değişiklikleri içeren ruhsal sorunlardır. Psikolojik rahatsızlıklar sosyal, iş/aile faaliyetlerinde sıkıntı ve işlevsellik sorunlarıyla ilişkilendirilebilir. Ruh sağlığı duyguların, düşünmenin, iletişimin, öğrenmenin, dayanıklılığın, umudun ve öz saygının temelidir. Psikolojik iyilik hali ilişkilerin, kişisel ve duygusal refahın, topluma katkıda bulunmanın da anahtarıdır. Ruh sağlığı genel refahın bir bileşenidir. Fiziksel sağlığı etkileyebilir ve ondan etkilenebilir. Öte yandan iş stresi ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolünü araştıran çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı işletmelerde çalışan personelin iş stresi ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolünün incelenmesidir.

1. YÖNTEM

Katılımcıların iş stresi ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolünün incelendiği bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış nicel bir çalışmadır. İlişkisel araştırmalar sonucunda neden sonuç ilişkisinden bahsetmek güç olsa da farklı karmaşık yöntemlerin kullanıldığı ilişkisel araştırmalarda değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisine yönelik bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün olmaktadır (Trochim & Donnelly, 2001). Bu bağlamda, araştırmanın temel hipotezi “iş stresi ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolü’ bulunmaktadır” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın modeli aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

1.1. Evren ve Örneklem

Araştırmada İllere Göre Esnaf, İşyeri, Nüfus ve Oda Bilgileri 31/03/2024 tarihli verilere göre İstanbul ilinde bulunan tüm ilçelerde bulunan esnaf sayısı 273138, iş yeri sayısı 285232, ilin nüfusu 15655924 ve oda sayısı 156 olarak elde edilmiştir. Araştırmaya dahil etme kriteri; 18 yaş üzeri olup, kayıtlı bir işletmede aktif şekilde çalışmaktadır. Araştırma gönüllü katılım sağlamayı kabul eden katılımcılar ile yapılmıştır. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yönteminden faydalanılarak, kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmanın evreni 156 odaya kayıtlı bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme evreni bilindiği durumlarda N =Evrendeki birey sayısı, n =Örnekleme alınacak birey sayısı, p = İncelenecek olayın görülüş sıklığı (olasılığı), q = İncelenecek olayın görülmeysi sıklığı ($1-p$), t =Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer, d =Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir. $t:1,96$ 'dır ve $\alpha=0,05$ 'te ∞ serbestlik derecesindeki t değeridir. Örneklem hesaplaması, İstanbul'da bulunan ilçelerde faaliyet gösteren işletmelerde çalışan toplam kişi sayısı üzerinden hesaplanmıştır. İstanbul'da faaliyet gösteren şirketlerde çalışan personel sayısı şirketlerin resmi verilerinden elde edilen rakamlara göre toplam 273.138 olarak belirlenmiştir. Hedeflenen katılımcı sayısı 0,95 güvenirlilik ve 0,05 örneklem hatası ile temsil edilebilecek evren büyüklüğünden yola çıkılarak yukarıdaki formül kullanılarak 2344 kişi olarak belirlenmiş. 2023-2024 tarihleri arasında ulaşılan katılımcılara, ölçekler sunulurken, doldurmaları ardından teslim alınmıştır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ), İş Stresi Ölçeği, Kısa Semptom Envanteri (KSE) kullanılmıştır.

1.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada çalışma grubuna ilişkin sosyodemografik bilgilerini saptayabilmek amacıyla, Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda altı soru bulunmaktadır. Araştırmada katılımcıların cinsiyet yaş, eğitim gelir ve medeni durumu, herhangi bir sendikaya üye olup olmadıklarına ilişkin demografik bilgiler yer alacaktır.

1.2.2. Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)

Diener vd.nin (1985) geliştirdiği ölçek, olumlu ya da olumsuz etkiye ölçmek yerine, kişinin yaşam memnuniyetine ilişkin genel bilişsel yargıları değerlendiren bir araçtır. “Hiç katılmıyorum (1), Çok az katılıyorum (2), Orta düzeyde katılıyorum (3), Büyük oranda katılıyorum (4) ve Tamamen katılıyorum (5)” şeklinde ölçekteki ifadeler puanlanır. Katılımcılar, 5 maddenin her birine ne kadar veya ne ölçüde katıldıklarını veya katılmadıklarını belirtirler. Ayrıca ölçeğin sekiz hafta arayla test-tekrar test korelasyonu 0,82 olarak bulunmuştur. Dağlı ve Baysal (2016) YDÖ’nün Türkçe’ye uyarlama çalışmasını gerçekleştirmiş ve uyarlanan ölçeğin geçerliliğini görünüş geçerliliği ile test etmiştir. Ayrıca Dağlı ve Baysal (2016) üç hafta arayla madde-test korelasyonunu 0,88 ile 0,97 arasında, test-tekrar test korelasyonunu ise 0,92 olarak bulmuşlardır.

1.2.3. İş Stresi Ölçeği

House ve Rizzo’nun (1972) geliştirdiği ölçek, çalışanın iş yerinde yaşadığı strese bağlı psikolojik ve psikosomatik belirtileri ölçmektedir (Fields, 2002). Ölçek Efeoğlu ve Özgen (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Yedi sorudan oluşan ölçekte cevaplar 5’li Likert ölçeğine göre alınmıştır. Bu çalışmada iş stresi ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı 0,86 olarak hesaplanmıştır.

1.2.4. Kısa Semptom Envanteri (KSE)

Derogatis’in (1992) geliştirdiği Likert tipi kendini değerlendirme ölçeği, 53 maddeden oluşmakta çeşitli psikolojik belirtileri taramak için kullanılmaktadır. Ölçme aracında bulunan maddeler “hiç” ve “çok fazla” ifadelerine karşılık gelen 0-4 değerleri arasında derecelendirilmektedir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını Sahin ve Durak (1994) yapmıştır. Ölçeğin toplam puanlarından elde edilen iç tutarlık katsayıları ,96 ve ,95, alt ölçekler için elde edilen katsayılar ise 0,55 ile 0,86 arasında değişmektedir. Ölçek depresyon (14 madde), anksiyete (17 madde), olumsuz benlik (9 madde), somatizasyon (7 madde) ve hostilite (4 madde) olmak üzere 5 faktörden oluşmaktadır. Ölçeklerden alınan toplam puanların yüksekliği, bireyin semptomlarının sıklığını gösterir. İç tutarlık katsayısı KSE’nin toplamı için ,97 ; Anksiyete alt ölçeği için ,88; Depresyon alt ölçeği için ,91; Olumsuz

Benlik alt ölçeği için ,88, Somatizasyon alt ölçeği için ,84 ve Hostilite alt ölçeği için ise ,84 olarak hesaplanmıştır.

1.3. İşlem

Araştırma İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 20.10.2023 tarihinde onay alınarak yapılmıştır (Karar No: 2023-08-57). Katılımcılar İstanbul Ticaret Odası derneklerinden izin alınarak davet edilmiştir. Katılımcılara, çalışmanın amacı hakkında bilgi verilerek gizliliğe dair güvence verilmiştir. Çalışmaya dahil edilen katılımcıların ≥ 18 yaşında olmaları, herhangi bir bedensel ve psikiyatrik sorunlara sahip olmamaları gerekmektedir. Bilgilendirilmiş onam, ölçeklerin ilk sayfasında alınmıştır. Ölçekler, belirlenen bir sırayla sunulmuş ve katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Ankete toplamda 30 dakika süreyle katılım sağlanmış ve tamamlanan ölçekler araştırma asistanlarına iade edilmiştir. İşe alım süreci Ocak 2014 ve Ocak 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, toplam 2344 çalışanın kriterlerini karşılamaktadır.

1.4. Verilerin Analizi

Tüm analizler Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi'nde (SPSS; v. 25) gerçekleştirilmiştir. Analize başlamadan önce normallik testi uygulanmış ve basıklık-çarpıklık değerleri incelenmiştir. Basıklık-Çarpıklık değerleri -2, +2 arasında olduğundan dolayı normal dağılım olduğuna karar verilmiştir (George, 2011). Pearson Korelasyon analizi kullanılarak iş stresi ve yaşam tatmini arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişkide psikolojik belirtilerin aracılık rolü de Hayes tarafından geliştirilen PROCESS modeliyle analiz edilmiştir. Model, bağımsız değişken, aracı değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişkileri aynı analizde değerlendirmektedir (Hayes2009). Bu sayede ayrı regresyon analizleri ve aracı etki analizleri yapılmamıştır. Aracı değişkenin bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki etkisi toplam etki, dolaylı ve doğrudan etki skorlarıyla incelenmiştir. Psikolojik belirtiler dokuz alt boyuta sahip olduğu için her bir alt boyut için ayrı modeller oluşturulmuştur. Aracı etkinin incelenebilmesi için belirli koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar yerine getirildiğinde, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki aracı etkinin rolü üzerinden analiz edilir (Abu-Bader & Jones, 2021). Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için aracı etkinin rolünün ele alındığı belirtilmektedir. Eğer bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki aracı etki üzerinden inceleniyorsa ve ilişki anlamsız hale geliyorsa ya da anlamlılık düzeyinde bir düşüş varsa, aracı etkiden bahsedilmektedir. Bu yöntemle göre aracı etkinin doğruluğunu doğrulamak için kullanılan bir koşul ise toplam etki ile doğrudan etki arasındaki farktan kaynaklanan dolaylı etkiye ait bootstrap güven aralıklarının "0" sayısını içermemesidir (Hayes, 2012). Analiz sonuçları, %95 güven aralığı ve 5000 bootstrap örneği kullanılarak elde edilmiştir.

2. BULGULAR

Araştırmanın problem ile hipotezlerine cevap bulunabilmesi için uygulanan istatistiksel analiz bulgularına yer verilmiştir. Araştırmada sosyodemografik ve ölçeklerden elde edilen bilgiler tablolarda verilmiş sonrasında araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin düzeylerini belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiş ve iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı etkisine ilişkin model test edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Bilgilerine İlişkin Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	590	25,2
	Erkek	1754	74,8
	Toplam	2344	100,0
Yaş	18-30	797	34,0
	31-45	1057	45,1
	46 ve üzeri	490	20,9
	Toplam	2344	100,0
Eğitim	İlkokul	31	1,3
	Ortaokul	637	27,2
	Lise	550	23,5
	Üniversite	676	28,8
	Yüksek Lisans	355	15,1
	Doktora	95	4,1
	Toplam	2344	100,0
Medeni Durum	Evli	475	20,3
	Bekar	615	26,2
	Boşanmış	576	24,6
	Diğer	678	28,9

	Toplam	2344	100,0
Sendika	Var	1885	80,4
	Yok	459	19,6
	Toplam	2344	100,0
Gelir	Düşük	268	11,4
	Orta	1567	66,9
	Yüksek	509	21,7
	Toplam	2344	100,0

Araştırmada cinsiyet değişkenine bakıldığında kadın katılımcı sayısı 590(%25,2), erkek katılımcı sayısı 1754(%74,8), yaş değişkenine bakıldığında 18-30 yaş arası katılımcı sayısı 797(%34,0), 31-45 yaş arası katılımcı sayısı 1057(%45,1), 46 yaş ve üzeri katılımcı sayısı 490(%20,9), eğitim durumuna bakıldığında ilkokul mezunu katılımcı sayısı 31(1,3), ortaokul mezunu katılımcı sayısı 637(27,2), lise mezunu katılımcı sayısı 550(23,5), üniversite mezunu katılımcı sayısı 676(28,8), doktora mezunu katılımcı sayısı 95(4,1), medeni durum değişkenine bakıldığında evli katılımcı sayısı 475(20,3), bekar katılımcı sayısı 615(26,2), boşanmış katılımcı sayısı 576(24,6), diğer olarak belirten katılımcı sayısı 678(28,9), her hangi bir sendikaya üye olan katılımcı sayısı 1885(80,4), her hangi bir sendikaya üye olmayan katılımcı sayısı 459(19,6), gelir durumuna bakıldığında gelir durumunu düşük olarak beyan katılımcı sayısı 268(11,4), orta olarak beyan katılımcı sayısı 1567(66,9) ve yüksek olarak beyan katılımcı sayısı 509(21,7) olduğu görülmektedir.

Tablo 1. İş Stresi Ölçeği ile Yaşam Doyumu Ölçeği ve Psikolojik Belirtiler Ölçeği Puanları Arasındaki Korelasyon Analiz Sonuçları

Değişkenler		İş stres	Yaşam doyumu	Psikolojik Belirtiler
İş stresi	r	-	-0,3**	0,45*
	p	-	,000	,030
	n	2344	2344	2344
	\bar{x}	41,63	21,74	15,81
	SD	10,39	5,60	3,93

**: $p < .01$, *: $p < .05$

Katılımcıların iş stresi ile yaşam doyumu puanı arasında orta düzeyde negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($r=-0.33$ $p<.05$). Bu bağlamda iş stresi puanı arttıkça yaşam doyumu puanı azalmaktadır. İş stresi ile psikolojik belirtiler puanı arasında düşük düzeyde pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($r=0.45$, $p<.05$). Bu bağlamda iş stresi puanı arttıkça psikolojik belirtiler puanı artmaktadır.

Tablo 3. İş Stresinin Psikolojik Belirtiler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

R	R2	MSE	F	sd1	sd2	p
,0450 ,0032	,0020	15,5404	4,7032	1,0000	2323	0,000
Model						
	b	se	t	p	Min Güven Aralığı	Mak Güven
Aralığı						
Sabit	15,1079	,3377	44,7388	0,000	14,4457	15,7701
İş stresi	,0171	,0079	2,1687	0,302	,0016	,0325
	Standardize edilmiş b					
İş stresi		,0450				

Tablo 3'te görüldüğü üzere iş stresinin aracı değişken olan psikolojik belirtiler üzerindeki analiz sonucunda iş stresi psikolojik belirtileri anlamlı yönde etkilediği görülmektedir ($b=171$, %95 güven aralığı (GA) değerleri (14.44,15.77), $t=2,1687$, $p<005$). İş stresi, psikolojik belirtilerdeki değişimin yaklaşık olarak %002'sini ($R^2=002$) oranında açıklamaktadır.

Tablo 4. İş Stresinin ve Psikolojik Belirtilerin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

R	R2	MSE	F	sd1	sd2	p
,4159 ,0000	,1730	26,0836	242,8154	2,0000	2322	0,000
Model						
	b	se	t	p	Min Güven Aralığı	Mak Güven Aralığı
Sabit	23,7022	,5969	39,7072	0,000	22,5317	24,8728
İş Stresi	-,1844	,0102	18,0663	0,000	-,2044	,1644
Psikolojik Belirtiler	-,3607	,0269	13,4184	0,000	,3080	,4134
	Standardize edilmiş b					
İş Stresi		-,3413				
Psikolojik Belirtiler		,2535				

Tablo 4’te ise psikolojik belirtiler ile iş stresinin sonuç değişkeni olan yaşam doyumu üzerindeki etkileri birlikte görülmektedir. Buna göre psikolojik belirtiler yaşam doyumunu etkilediği görülmektedir ($b=-3607$, %95 GA. (20.44,16.44), $t=13,4184$, $p<005$). İş stresi de yaşam doyumu etkilediği görülmektedir ($b=-1844$, %95 GA. (30.80,41.34), $t=18,0663$, $p<005$). Bu bağlamda iş stresi ile psikolojik belirtiler arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. İş stresi ve psikolojik belirtiler yaşam doyumundaki değişimin yaklaşık olarak %17’sini ($R^2=173$) oranında açıklamaktadır.

Tablo 5. İş Stresinin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

R	R2	MSE	F	sd1	sd2	p
,3299 ,0000	,1088	28,0940	283,7106	1,0000	2323	0,000
Model						
Aralığı	b	se	t	p	Min Güven Aralığı	Mak Güven
Sabit	29,1514	,4540	64,2042	0,000	28,2611	30,0418
İş Stresi	-,1782	,0106	-16,8437	0,000	-,1990	-,1575
Standardize edilmiş b						
İş Stresi	-,3299					

Tablo 5’te aracı değişkenin olmadığı bir modelde ise iş stresinin yaşam doyumu üzerindeki toplam etkisi görülmektedir. Buna göre iş stresi yaşam doyumunu etkilediği görülmektedir ($b=-1782$, %95 GA.(28.26,30.04), $t=-16,8437$, $p<005$). Bu bağlamda iş stresi arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. İş stresi yaşam doyumundaki değişimin yaklaşık olarak %10’unu ($R^2=108$) oranında açıklamaktadır.

Tablo 6. Psikolojik Belirtilerin İş Stresi ve Yaşam Doyumu arasındaki ilişkisine Aracılık Testine ilişkin Regresyon Analiz Sonuçları

	Sonuç Değişkenler			
	M(Psikolojik Belirtiler)		Y(Yaşam Doyumu)	
Tahmin Değişkeni	b	SH	b	SH
X(İş Stresi)	a 0171*	,0079	c -,3607	,0269
M(Psikolojik Belirtiler) -			b -,1844	,0,102
Sabit	im 15,1079***	,3377	iy 23,7022***	,5969

$$R^2=,0020$$

$$R^2=,1730$$

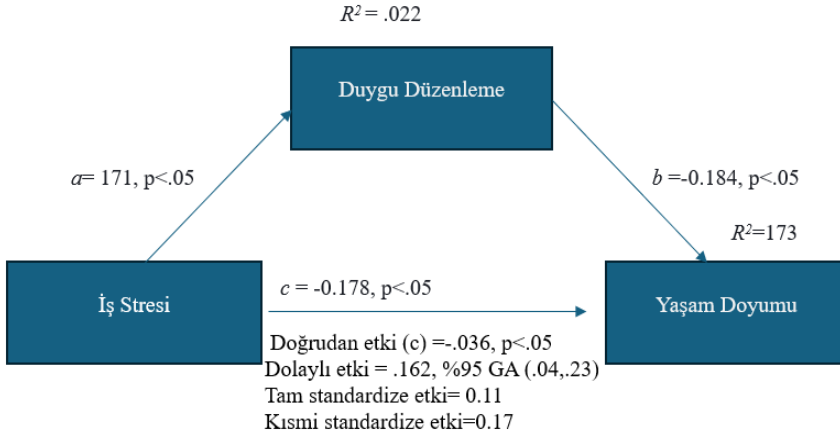
$$F(1,2323) 4,7032, p<.005$$

$$F(2,2322) 242,8154, p<.005$$

Not.***p<.005

Tablo 6 ve şekil 2’de’ görüldüğü üzere psikolojik belirtilerin yaşam doyumu üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, bu nedenle psikolojik belirtilerin iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide aracılık ettiği görülmektedir ($b=.162$, %95 GA (0444,2329)). Bu bulgu güven aralığına (GA) ilişkin değerler sıfır (0) değerini kapsamamaktadır. Tam standardize etki büyüklüğü 0.11, kısmi standardize etki büyüklüğü ise 0.17 olduğu görülmektedir. Etki büyüklükleri değerlendirilirken .01’e yakın düşük, .09’a yakın orta ve .25’e yakın ise yüksek etki olduğu ve modeldeki aracılık etkisinin orta düzeye yakın olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Psikolojik Belirtilerin İş Stresi ve Yaşam Doyumu arasındaki ilişkisine Aracılık Testine ilişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Sonuç

İş yükü, bireyin belirli bir zaman diliminde belirli bir standartta yapması gereken iş miktarı olarak tanımlanabilir (Miller, 2001; Bowling & Kirkendall, 2012). İş yükü, örgütsel açıdan verimlilik ve performansı, bireysel açıdan ise harcanan zaman ve enerjiyi ifade eder (Meijman & Mulder, 2013). Stres, bireylerin esenliği ve huzuru için bir tehlike işareti olarak algıladıkları olaylara karşı gösterilen fizyolojik ve psikolojik bir etki veya aşırı baskıya verilen bir tepki olarak ifade edilebilir (Glaser vd., 1999). İş stresi giderek artmakta ve

insanların davranışları, duyguları ve biyolojik yapıları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Schneiderman vd., 2005). İşyeri stresi ile fiziksel ve ruhsal sağlık, verimlilik arasında sıkça ilişki vurgulanmaktadır (Vischer, 2007; Beehr & Newman, 1978).

Çalışanlarda karşılaşılan psikolojik belirtiler, ruhsal hastalıklar hakkında ipuçları verebilir. Psiko-somatik yakınmalar, çalışanın ruhsal sorunları bedensel işlev bozukluklarıyla kendini gösterebilir (Fava & Sonino, 2009; Wolff, 1971; Elzer vd., 2018). Obsesyonlar, kişinin istemsiz ve anksiyeteye neden olan ısrarcı fikirler, düşünceler ve imgelerdir (Lee & Kwon, 2003; Riggs & Foa, 1993). Kompulsiyonlar ise obsesyona yanıt olarak tekrarlayıcı davranışlar ve zihinsel eylemlerdir. (Starcevic vd., 2011). Depresyon keder, karamsarlık, mutsuzluk, sıkıntı, umutsuzluk, yalnızlık gibi belirtiler içerir ve depresif belirtiler ihmal edilmemesi gereken duygu durumlarıdır (Fritzsche vd., 2020).

Bu çalışmada işletmelerde çalışan personelin iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolü incelenmiştir. Bu bağlamda araştırma sonucunda, iş stresi ile yaşam doyumu arasında negatif yönde ilişki görülmektedir. Woei vd. (2007), iş stresinin yaşam doyumu üzerinde olumsuz etkileri olduğunu, iş doyumunun ise yaşam doyumu üzerinde olumlu etkileri olduğunu bulmuşlardır. Mutiu (2013), iş stresi ile yaşam tatmini arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada stresi azalan çalışanların hayatlarından memnun olduklarını bulmuştur. Singh (2014), yaşam doyumu ile stres arasında anlamlı negatif bir ilişki bulmuştur. Ocana vd. (2021), algılanan stresin yaşam memnuniyeti üzerinde doğrudan olumsuz bir ilişkiye sahip olduğunu bulmuştur. Martins vd. (2022), hemşirelerde yaşam memnuniyetinin stres ile kişisel tükenmişlik, depresyon ile işle ilgili tükenmişlik arasındaki ilişkiye ve kaygı ile danışanla ilgili tükenmişlik arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiğini ortaya bulmuştur. Baştuğ (2021), ofis çalışanlarının yaşam doyumları arttıkça iş stresinin azaldığını bulmuştur. Olcay vd. (2023), iş stresi azaldıkça, yaşam doyumunun arttığını bulmuştur. Gürel ve Altunoğlu (2016), çalışanın yaşadığı iş stresinin sağlık sorunlarına neden olduğunu belirtmiş, iş stresi ile yaşam doyumu arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Rajasekhar vd. (2021), iş stresinin, iş tatmini ve yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Pasupuleti vd. (2009) yaptıkları çalışmada sosyal hizmet kurumları çalışanlarının yaşam doyumunu etkileyen iş stresi faktörlerinin etkilerinin yayıldığını göstermektedir. Ayrıca düşük yaşam doyumu, çalışanların gönüllü olarak işten ayrılmasına yol açabilmektedir. Stresli yaşam olayları psikofizyolojik reaksiyonları tetikleyerek birçok hastalığın doğal seyrinde önemli bir nedensel rol oynamaktadır (Holmes & Rahe, 1967). İş stresinin psikososyal biçimleri, kötü ruh sağlığı ve psikosomatik bozuklukların etiolojisinde giderek daha fazla yer almaktadır (House vd., 1979).

Araştırma sonucunda, iş stresi ile psikolojik belirtiler arasında pozitif yönde ilişki görülmektedir. Elo vd. (2003), psikolojik belirtilerin, stresin erken

belirtileri olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Stres arttıkça, işten, denetimden ve iş arkadaşlarından memnuniyet azalır, tükenmişlik (duygusal tükenme ve duyarsızlaşma) artar ve hastalık belirtileri de artış kaydeder; ancak bu, örgütsel stresten ziyade kişisel yaşam stresinin bir fonksiyonu olarak görülür (Bhagat & Allie, 1989). Başa çıkma tarzı, stres etkenleri ile bildirilen psikolojik ve fizyolojik şikayetler veya semptomlar arasındaki ilişkiyi yumuşatacaktır. Daha spesifik olarak, stres etkeninin düşük seviyelerinde, başa çıkma tarzına bakılmaksızın şikayetlerin düşük olması gerekir. Stres etkeninin yüksek seviyelerinde, olumsuz başa çıkma tarzlarına sahip bireyler (problemleri inkar etme, problemlerden uzaklaşma ve olumsuz duyguları açığa vurma gibi), olumsuz başa çıkma tarzlarına sahip olmayan bireylere göre daha fazla olumsuz sonuç deneyimleme eğiliminde olacaklardır (Day & Livingstone, 2001). Stres azaltma çabalarının bir bileşeni, kişilerin belirli sorunlu davranışlarını daha etkili şekilde yönetebilme becerilerini geliştirmek olmalıdır (Donat vd., 1991). Billings ve Moos (1982), işteki sosyal desteğin, iş stresi ile rapor edilen gerginlik belirtileri arasındaki ilişkiyi hafiflettiğini bulmuştur. Yüksek kaygı düzeyine sahip bir kişi, bir durumun stresliliğine ilişkin tahminlerini abartabilir ve yüksek düzeyde psikolojik gerginlik bildirebilir, ancak aynı zamanda daha yüksek düzeyde psikosomatik hastalık ve strese bağlı davranış değişikliği de bildirmesi muhtemeldir (Karasek, Gardell & Lindell, 1987). İş ortamından kaynaklanan psikolojik stresin çok çeşitli sağlık ve psikolojik gerginlik, fiziksel hastalık, davranış kalıbı değişikliği gibi psikolojik belirtilere katkıda bulunmaktadır (House vd., 1979). Uzun süreli iş stresi psikolojik sorunlara yol açabilir. İşletmelerde depresif hastalık en yaygın zihinsel bozukluktur (Kua vd., 1989). Çeşitli çalışmalar işyerindeki psikososyal stres etkenleri ile psikolojik (depresif ruh halleri ve kaygı gibi) ve sağlıkla ilgili sorunlar (kardiyovasküler hastalıklar gibi) arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir (Van Der Pompe, & Heus, 1993). Yüksek düzeydeki iş stres etkenleri (rol, iş yükü, iş gerilimi, çevresel koşullar gibi), çalışanlarda depresyon, kaygı ve somatik şikayetler dahil olmak üzere psikolojik belirtilerdeki artışlarla ilişkilidir (Snow vd., 2003). Araştırma sonucunda, iş stresinin aracı değişken olan psikolojik belirtiler üzerindeki analiz sonucunda iş stresi psikolojik belirtileri anlamlı yönde etkilediği görülmektedir. Araştırma sonucunda, iş stresi ile psikolojik belirtiler arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. Araştırma sonucunda, psikolojik belirtilerin yaşam doyumu üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, bu nedenle psikolojik belirtilerin iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide aracılık ettiği görülmektedir. Ancak araştırma lokasyon olarak daha farklı il ve işletmelerde yapılması araştırmanın sonuçlarını değiştirebilir. Bu bağlamda farklı çalışmalarla araştırmanın desteklenmesi önerilir. Diğer taraftan araştırmada değişkenlerin ölçümü standart ölçüm araçları ile yapılmıştır. Daha etkili bir sonuç için gözlemsel çalışma yapılması önerilir. Diğer taraftan işletmelerde ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi için etkili rehberlik, danışmanlık ya da hizmetlerinin yürütülmesi önemlidir. İş hayatında ruh sağlığı konusunda çalışmaların yapılması, kişiler arası iletişim ve stres

yönetimi becerilerini geliştirmesi teşvik edilmeli ve psikolojik belirtilere yönelik hizmetler verilmelidir. Sonuç olarak ruh sağlığını korumak için psikososyal müdahaleler yapılması ve psikolojik belirtilerin azaltılması çalışanların yaşam doyumu açısından önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fatih Bal %50, İzzet Gümüş %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (20.10.2023 / KARAR NO: 2023-08-57) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fatih Bal 50%, İzzet Gümüş 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (20.10.2023 / KARAR NO: 2023-08-5) was obtained from Istanbul Gelisim University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Bal, F. & Gümüş, İ. (2024). İşletmelerde çalışan personelin iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik belirtilerin aracı rolünün incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 1-25. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1470018>

Kaynakça

- Abu-Bader, S. & Jones, T.V. (2021). Statistical mediation analysis using the sobel test and hayes SPSS process macro. *International Journal of Quantitative and Qualitative Research Methods*. 9(1), 42-61.
- Arandelovic, M. & Ilic, I.S. (2006). Stress in workplace-possible prevention. *Facta Universitatis Medicine and Biology*, 13(3), 139-144.
- Argyle, M. (2001). *The psychology of happiness*. Routledge.
- Baştuğ, G. (2021). Investigation of life satisfaction and work stress in employees doing office exercise. *Progress in Nutrition*, 23(S1), e2021090.
- Beehr, T. A., & Newman, J. E. (1978). Job stress, employee health, and organizational effectiveness: A facet analysis, model, and literature review 1. *Personnel psychology*, 31(4), 665-699.
- Beehr, T.A. (1995). *Psychological stress in the workplace*. Routledge.

- Bhagat, R.S., & Allie, S.M. (1989). Organizational stress, personal life stress, and symptoms of life strains: An examination of the moderating role of sense of competence. *Journal of Vocational Behavior*, 35(3), 231-253. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(89\)90028-6](https://doi.org/10.1016/0001-8791(89)90028-6)
- Billings, A.G., & Moos, R.H. (1982). Work stress and the stress-buffering roles of work and family resources. *Journal of Occupational Behavior*, 3, 215-232.
- Blair-Loy, M., & Wharton, A. S. (2002). Employees' use of work-family policies and the workplace social context. *Social forces*, 80(3), 813-845.
- Blaug, R., Kenyon, A. & Lekhi, R. (2007). *Stress at work*. The Work Foundation's Principal Partners.
- Bot, S.D., Terwee, C.B. & Vanderwindt, D.A. (2007). Work-related physical and psychosocial risk factors for sick leave in patient with neck or upper extremity complaints. *Int Arch Occup Environ Health*, 80(8), 733-74. <https://doi.org/10.1007/s00420-007-0186-z>
- Bowling, N.A., Eschleman, K.J., Wang, Q., Kirkendall, C., & Alarcon, G. (2010). A meta-analysis of the predictors and consequences of organization-based self-esteem. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 601-626.
- Bowling, N.A., & Kirkendall, C. (2012). Workload: A review of causes, consequences, and potential interventions. *Contemporary Occupational Health Psychology: Global Perspectives on Research and Practice*, 2(2), 221-238.
- Cartwright, S., & Cooper, C. L. (1997). *Managing workplace stress* (Vol. 1). Sage.
- Cheng, G.H.L. & Chan, D.K.S. (2008). Who suffers more from job insecurity? A meta-analytic review. *Applied Psychology*, 57(2), 272-303. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2007.00312.x>
- Cheng, Y., Guo, Y.L. & Yeh, W.Y. (2001). A national survey of psychosocial job stressors and their implications for health among working people in Taiwan. *Int Arch Occup Environ Health*, 74(7), 495-504. <https://doi.org/10.1007/s004200100254>
- Chida, Y. & Steptoe, A. (2008). Positive psychological well-being and mortality: A quantitative review of prospective observational studies. *Psychosom Med*, 70, 741-756. <https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e31818105ba>
- Cummins, R.A. (1998). The second approximation to an international standard of life satisfaction. *Social Indicators Research*, 35, 179-200.
- Coleman J.C. (1976). *Abnormal psychology and modern life*. Scott & Foresman.

- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262.
- Day, A.L. & Livingstone, H.A. (2001). Chronic and acute stressors among military personnel: Do coping styles buffer their negative impact on health? *Journal of Occupational Health Psychology*, 6(4), 348-360. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.6.4.348>
- Derogatis, L. (1992) *The Brief Symptom Inventory-BSI administration, scoring and procedures manual-II*. Clinical Psychometric Research.
- Diener, E. & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 653-663. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.4.653>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diener, E., Inglehart, R. & Tay, L. (2013). Theory and Validity of Life Satisfaction Scales. *Social Indicators Research*, 112(3), 497-527. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0076-y>
- Dolan, S. & Lingham, T. (2008). *Introduction to international organizational behavior*. Chandos Publishing.
- Donat, D.C., Neal, B. & Addleton, R. (1991). Situational sources of stress for direct care staff in a public psychiatric hospital. *Psychosocial Rehabilitation Journal*, 14(4), 76-81. <https://doi.org/10.1037/h0099411>
- Efeoğlu, D.İ.E. & Özgen, P.D.H. (2007). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 237-254.
- Elo, A.L., Leppanen, A. & Jahkola, A. (2003). Validity of a single-item measure of stress symptoms. *Scand J Work Environ Health*. 29(6), 444-451. <https://doi.org/10.5271/sjweh.752>.
- Elzer, M., Merkle, W., & Wolf, M. (2018). Psychopathology and psychodynamics of psychosomatic disorders. In *Psychoanalytic Psychotherapy* (pp. 225-278). Routledge.
- Erdoğan, B., Bauer, T., Truxillo, D.M. & Mansfield, L.R. (2012). Whistle while you work: A review of the life satisfaction literature. *Journal of Management*, 38(4), 1038-1083. <https://doi.org/10.1177/0149206311429379>
- Fava, G. A., & Sonino, N. (2009). Psychosomatic assessment. *Psychotherapy and psychosomatics*, 78(6), 333-341.

- Fields, D.L. (2002). *Taking the measure of work: A guide to validated scales for organizational research and diagnosis*. Sage Publication.
- Forgeard, M.J.C., Jayawickreme, E., Kern, M. & Seligman, M.E.P. (2011). Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing, 1*, 79-106.
- Fritzsche, K., Monsalve, S. D., Wei, J., Chen, F. K. Y., Nguyen, K. V., Nguyen, V. T., ... & Dobos, C. M. (2020). Depressive Disorders. K. Fritzsche, S. McDaniel, M. Wirsching (Ed.) *Psychosomatic Medicine* (s. 99-127) içinde. Springer.
- Glaser, D. N., Tatum, B. C., Nebeker, D. M., Sorenson, R. C., & Aiello, J. R. (1999). Workload and social support: Effects on performance and stress. *Human Performance, 12*(2), 155-176.
- George, D. (2011). *SPSS for windows step by step*. Pearson Education.
- Griffin, M.A. & Clarke, S. (2011). Stress and well-being at work. S. Zedeck (Ed.), *APA handbook of industrial and organizational psychology, Vol. 3. Maintaining, expanding, and contracting the organization* içinde (s. 359-397). American Psychological Association.
- Gürel, E.B.B. & Altunoğlu, A.E. (2016). İşkoliklik, iş stresi ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Muğla ilinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(42), 1431-1438.
- Györkös, C., Becker, J., Massoudi, K., de Bruin, G.P. & Rossier, J. (2012). The impact of personality and culture on the job demands-control model of job stress. *Swiss Journal of Psychology, 71*(1), 21-28. <https://doi.org/10.1024/1421-0185/a000065>
- Hayes, A.F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication monographs, 76*(4), 408-420. <https://doi.org/10.1080/03637750903310360>
- Hayes, A.F. (2012). *Process: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling. modeling [White paper]*. 1 Nisan 2024 tarihinde <http://www.afhayes.com> adresinden edinilmiştir.
- Holmes, T.H. & Rahe, R.H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research, 11*(2), 213-218. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4)
- House, J.S., Wells, J.A., Landerman, L.R., McMichael, A.J. & Kaplan, B.H. (1979). Occupational Stress and Health among Factory Workers. *Journal of Health and Social Behavior, 20*(2), 139-160. <https://doi.org/10.2307/2136435>
- House, R.J. & Rizzo, J.R. (1972). Toward the measurement of organizational practices: Scale development and validation. *Journal of Applied Psychology, 56*(5), 388-396. <https://doi.org/10.1037/h0033444>

- Huang, J.Y., Wang, K.Y., & Ringel-Kulka, T. (2015). Predictors of life satisfaction among Asian American adolescents- analysis of add health data. *Springerplus*, 4, 216. <https://doi.org/10.1186/s40064-015-1008-5>
- Hutinger, P. (1988). Stress: Is it an inevitable condition for families of children at risk?. *Teaching Exceptional Children*, 20(4), 36-39.
- ILO (2022). *World employment and social outlook - Trends 2022*. International Labour Organization.
- Johnston, C., de Bruin, D.P., Györköcs, C., Geldenhuys, M., Massoudi, K. & Rossier, J. (2013). The combined effects of sense of coherence and job characteristics in predicting burnout in a South African Sample. *SA Journal of Industrial Psychology*, 39, 9.
- Karasek, R., Baker., D., Marxer, F., Ahlbom, A. & Theorell, T. (1981). Job decision latitude, job demands, and cardiovascular disease: a prospective study of Swedish men. *Am J Public Health*, 71, 694-705. <https://doi.org/10.2105/ajph.71.7.694>
- Karasek, R., & Theorell, T. (1990). *Healthy work: Stress, productivity, and the reconstruction of working life*. Basic Books.
- Karasek, R., Gardell, B., & Lindell, J. (1987). Work and non-work correlates of illness and behaviour in male and female Swedish white collar workers. *Journal of Organizational Behavior*, 8(3), 187-207. <https://doi.org/10.1002/job.4030080302>
- Kaynak, R., Toklu, A. T., Elci, M., & Toklu, I. T. (2016). Effects of occupational health and safety practices on organizational commitment, work alienation, and job performance: Using the PLS-SEM approach. *International Journal of Business and Management*, 11(5), 146-166.
- Kivimaki M. & Kawachi I. (2015). Work stress as a risk factor for cardiovascular disease. *Current Cardiology Reports*, 17, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11886-015-0630-8>
- Kua, E., Tian, C., Lai, L. & Kio, S. (1989). Work stress and mental distress. *Singapore Medicine Journal*, 30(4), 343-345.
- Lazarus, R.S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill.
- Lee, H. J., & Kwon, S. M. (2003). Two different types of obsession: autogenous obsessions and reactive obsessions. *Behaviour research and Therapy*, 41(1), 11-29.
- Loukidou, L., Loan-Clarke, J., & Daniels, K. (2009). Boredom in the workplace: More than monotonous tasks. *International Journal of Management Reviews*, 11(4), 381-405.
- Luhmann, M., Lucas, E.R., Eid, M. & Diener, E. (2013). The prospective effect of life satisfaction on life events. *Social Psychological and Personality Science*, 4(1), 39-45.

- Martins, V., Serrao, C., Teixeira, A., Castro, L. & Duarte, I. (2022). The mediating role of life satisfaction in the relationship between depression, anxiety, stress and burnout among Portuguese nurses during COVID-19 pandemic. *BMC Nurs*, 21, 188 <https://doi.org/10.1186/s12912-022-00958-3>
- Meijman, T. F., & Mulder, G. (2013). Psychological aspects of workload. In *A handbook of work and organizational psychology* (pp. 5-33). Psychology press.
- Meurs, J. A., & Perrewé, P. L. (2011). Cognitive activation theory of stress: An integrative theoretical approach to work stress. *Journal of Management*, 37(4), 1043-1068. <https://doi.org/10.1177/0149206310387303>
- Miller, S. (2001). Workload measures. *National Advanced Driving Simulator. Iowa City, United States*.
- Muti, S. (2013, 26-27 August). *The relationship between job stress and life satisfaction among non-academic university staffs* [Bildiri sunumu]. IPRC 2013, Thailand.
- Ocana, M.T.M., Gavin, O.C, Perez, E.N., & Martínez, M.C.S. (2021). Relationship among Perceived Stress, Life Satisfaction and Academic Performance of Education Sciences Students of the University of Jaén after the COVID-19 Pandemic. *Educ. Sci.*, 11, 802. <https://doi.org/10.3390/educsci11120802>
- Olçay, Z.F., Kahraman Gedik, N., Tembelo, H., Özdemir, G., Kocaman, F. & Çıkrıkçı, M. (2023). Algılanan iş stresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi; öğretim elemanları üzerinde bir araştırma. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 22-30.
- Pasupuleti, S., Allen, R. I., Lambert, E. G. & Cluse-Tolar, T. (2009). The impact of work stressors on the life satisfaction of social service workers: A preliminary study. *Administration in Social Work*, 33(3), 319-339. <https://doi.org/10.1080/03643100902988141>
- Pavot, W. & Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164-172. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.5.2.164>
- Perlow, L. A. (1998). Boundary control: The social ordering of work and family time in a high-tech corporation. *Administrative Science Quarterly*, 43(2), 328-357.
- Pompe, G.V.D. & Heus, P.D. (1993). Work stress, social support, and strains among male and female managers. *Anxiety, Stress and Coping*, 6, 215-229.
- Porter, L. W., & Steers, R. M. (1973). Organizational, work, and personal factors in employee turnover and absenteeism. *Psychological bulletin*, 80(2), 151.

- Rajasekhar, T., Venkateswarlu, D., Chinni Krishna, K. & Deepika, K. (2021). Effect of occupational stress on job satisfaction and life satisfaction. *International Journal Of Aquatic Science*, 13(3), 225-233.
- Riggs, D. S., & Foa, E. B. (1993). Obsessive-compulsive disorder. *Comprehensive Handbook of Personality and Psychopathology*, 169.
- Riggs, D. S., & Foa, E. B. (2006). Obsessive-compulsive disorder. F. Andrasik (Ed.), *Comprehensive handbook of personality and psychopathology: Vol. 2. Adult psychopathology* (pp. 169-188 içinde). John Wiley & Sons, Inc.
- Schneiderman, N., Ironson, G., & Siegel, S. D. (2005). Stress and health: psychological, behavioral, and biological determinants. *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, 1, 607-628.
- Seçer, B. (2011). İş güvencesizliğinin içsel işten ayrılma ve yaşam doyumuna etkisi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(4), 43-60.
- Muñoz, I. G., & Santos-Lozada, A. R. (2021). Educational attainment and psychological distress among working-age adults in the United States. *SSM-Mental Health*, 1, 100003.
- Russo, M., Lucifora, C., Pucciarelli, F., & Piccoli, B. (2019). Work hazards and workers' mental health: an investigation based on the fifth European Working Conditions Survey. *La Medicina del lavoro*, 110(2), 115.
- Selezneva, E. (2011). Surveying transitional experience and subjective well-being: Income, work, family. *Economic Systems*, 35, 139-157.
- Seligman, M.E.P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Sengupta, D., & Al-Khalifa, D. (2022). Pandemic imposed remote work arrangements and resultant work-life integration, future of work and role of leaders—a qualitative study of Indian millennial workers. *Administrative Sciences*, 12(4), 162.
- Singh, S. K. (2014). Life Satisfaction and stress level among working and nonworking women *The International Journal of Indian Psychology*, 1(4), 121-128.
- Snow, D.L., Swan, S.C., Raghavan, C., Connell, C.M. & Klein, I. (2003). The relationship of work stressors, coping and social support to psychological symptoms among female secretarial employees. *Work & Stress*, 17(3), 241-263. <https://doi.org/10.1080/02678370310001625630>
- Starcevic, V., Berle, D., Brakoulias, V., Sammut, P., Moses, K., Milicevic, D., & Hannan, A. (2011). Functions of compulsions in obsessive–

compulsive disorder. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 45(6), 449-457.

Şahin, N. & Durak, A. (1994) Kısa semptom envanteri: Türk gençleri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9, 44-56.

Trochim, W.M. & Donnelly, J.P. (2001). *Research methods knowledge base*. Atomic Dog Publishing.

Van Der Pompe, G. & Heus, P.D. (1993). Work stress, social support, and strains among male and female managers. *Anxiety, Stress & Coping*, 6(3), 215-229. <https://doi.org/10.1080/10615809308248381>

Vischer, J.C. (2007). The effects of the physical environment on job performance: towards a theoretical model of workspace stress. *Stress and health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 23(3), 175-184.

Woei Lian, J., Ming Lin, T. & Kuan Wu, H. (2007). Job stress, job satisfaction and life satisfaction between managerial and technical is personnel, *Proceedings of Business and Information*, 4, 1-17.

Wolff, H.H. (1971). Basic psychosomatic concepts. *Postgraduate Medical Journal*, 47(550), 525.

Extended Abstract

Psychological symptoms are mental problems involving changes in emotions, thoughts, or behavior (or a combination). Psychological disorders may be associated with distress and problems functioning in social, work/family activities. Mental health is the foundation of emotions, thinking, communication, learning, resilience, hope, and self-esteem. Psychological well-being is also the key to relationships, personal and emotional well-being, and contributing to society. Mental health is a component of overall well-being. It can affect and be affected by physical health. On the other hand, no study has investigated the mediating role of psychological symptoms in the relationship between work stress and life satisfaction. Therefore, the aim of this research is to examine the mediating role of psychological symptoms in the relationship between job stress and the life satisfaction of employees working in businesses. This research is a quantitative study designed in relational screening model. According to the data of Tradesmen, Workplace, Population and Chamber Information by Provinces (31/03/2024), the number of tradesmen in Istanbul Province is 273138, the number of workplaces is 285232, the population of the province is 15655924 and the number of chambers is 156, and the sample is determined as 2344 people. Life Satisfaction Scale, Job Stress Scale, Short Symptom Inventory were used as data collection tools. All analyses were performed in Statistical Package for Social Sciences (SPSS 25).

As a result of the research, there was a negative relationship between work stress and life satisfaction. Studies show that job stress has negative

effects on life satisfaction while job satisfaction has positive effects on life satisfaction. Studies examining the relationship between job stress and life satisfaction found that employees with reduced job stress are satisfied with their lives. There is a significant negative relationship between life satisfaction and stress. It was found that perceived stress had a direct negative relationship with life satisfaction. It is known that life satisfaction may partially mediate the relationship between stress and personal burnout, depression and work-related burnout, and the relationship between anxiety and client-related burnout. Studies show that work stress decreases as employees' life satisfaction increases. Work stress experienced by employees can cause health problems. The effects of work stress factors affecting employees' life satisfaction are spreading daily. Additionally, low life satisfaction may lead employees to leave their jobs voluntarily. Stressful life events play an important causal role in the natural course of many diseases by triggering psychophysiological reactions. Psychosocial forms of work stress are increasingly implicated in the etiology of poor mental health and psychosomatic disorders.

As a result of the research, a positive relationship was observed between work stress and psychological symptoms. Psychological symptoms can be considered as early signs of stress. As stress levels rise, satisfaction with work, supervision, and relationships with co-workers decrease, while burnout (characterized by emotional exhaustion and depersonalization) and the prevalence of disease symptoms increase. However, this is seen as a function of personal life stress rather than organizational stress. Coping style will moderate the relationship between stressors and reported psychological and physiological complaints or symptoms. More specifically, at low levels of the stressor, complaints should be low, regardless of coping style. At high levels of stressor, individuals with negative coping styles (such as denying problems, moving away from problems, and venting negative emotions) will tend to experience more negative outcomes than individuals without negative coping styles. Efforts to reduce stress should include improving people's ability to manage problem behaviors more effectively. Social support at work is known to moderate the relationship between job stress and reported strain symptoms. Individuals with high levels of anxiety may overestimate the stressfulness of a situation, leading to high levels of psychological distress. They are also more likely to report higher levels of psychosomatic illness and stress-related behavioral changes.

Psychological stress resulting from the work environment contributes to a wide range of health and psychological symptoms, including psychological tension, physical illness, and changes in behavioral patterns. Long-term work stress can lead to psychological problems, with depressive illness being the most common mental disorder in the workplace. Several studies have shown a relationship between psychosocial stressors at work and

psychological issues (such as depressed moods and anxiety) as well as health-related problems (such as cardiovascular disease).

High levels of job stressors, such as role overload, job strain, and environmental conditions, are associated with an increase in psychological symptoms among employees, including depression, anxiety, and somatic complaints. Research indicates that job stress significantly affects psychological symptoms, which act as a mediator variable. As work stress and psychological symptoms increase, life satisfaction decreases. The research also shows that the indirect effect of psychological symptoms on life satisfaction is significant, indicating that psychological symptoms mediate the relationship between job stress and life satisfaction.

DISABLED MIGRANTS IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL MODEL AND PROBLEMS ARISING FROM THE ACCESSIBILITY OF THE PHYSICAL ENVIRONMENT: A QUALITATIVE RESEARCH ON DISABLED MIGRANTS

Elif Özlem ÖZÇATAL*

Abstract

This study examines the problems arising from the accessibility of the physical environment, which is one of the main problems faced by disabled immigrants in mainstream society, based on their experiences and using the social model approach. A snowball sampling technique was used to reach five women and seven men with disabilities living in the city centre of Tokat. Data collected through semi-structured interviews were analysed using content analysis. The findings show that disabled immigrants face significant challenges related to the accessibility of the physical environment, starting from their homes and neighbourhoods, which prevent them from accessing even very basic services such as health care and language training. Migrants with disabilities face problems of accessibility of the physical environment, such as houses, buildings, streets, sidewalks and bus stops that are not adapted to their needs. Inaccessible conditions of the physical environment prevent disabled migrants from going out, participating in social life and accessing services. This situation restricts their individual mobility, reduces their autonomy and limits their opportunities for social participation. Therefore, in identifying and addressing the problems of disabled immigrants, it is necessary to consider the physical determinants of the social environment that create and exacerbate their experience of disability, beyond their functional limitations. Policies targeting disabled immigrants should aim to remove environmental barriers.

Keywords: Disability, International Migration, Disabled Migrant, Social Model, Physical Accessibility.

SOSYAL MODEL BAĞLAMINDA ENGELLİ GÖÇMENLER VE FİZİKSEL ÇEVRE ERİŞİLEBİLİRLİĞİNDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR: ENGELLİ GÖÇMENLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışma, sosyal model yaklaşımından hareketle engelli göçmenlerin ana akım toplum yapılarında karşılaştığı temel sorunlardan olan fiziki çevrenin

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, elifozlem.ozcatal@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7737-5810>

erişilebilirlik koşullarından kaynaklı sorunları, onların deneyimlerine dayanılarak incelemektedir. Tokat il merkezinde yaşayan beş kadın ve yedi erkek engelli göçmene kartopu örnekleme tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, engelli göçmenlerin fiziki çevrenin erişilebilirliği ile ilgili olarak yaşadıkları evler, mahallelerden başlayan ve sağlık, dil eğitimi gibi çok temel hizmetlere dahi ulaşamamalarına neden olan ciddi zorlukları olduğunu ortaya koymaktadır. Engelli göçmenler, gereksinimlerine uygun olmayan evler, binalar, yollar, kaldırımlar ve duraklar gibi fiziksel çevrenin erişilebilirlik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Fiziki çevrenin erişilebilir olmayan koşulları, engelli göçmenlerin evlerinden dışarı çıkmalarını, toplumsal yaşama katılmalarını ve hizmetlere erişimlerini engellemektedir. Bu durum, onların bireysel hareketliliğini kısıtlamakta, özerkliklerini azaltmakta ve topluma katılım olanaklarını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, engelli göçmenlerin sorunlarının tespit edilmesi ve çözümünde, işlevsel kısıtlılıklarının ötesinde onlar için engellilik deneyimini yaratan ve artıran, sosyal çevrenin fiziksel belirleyicilerinin dikkate alınması gereklidir. Engelli göçmenlere yönelik politikalar da çevresel engelleri kaldırmayı amaçlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Uluslararası Göç, Engelli Göçmen, Sosyal Model, Fiziksel Erişilebilirlik.

Introduction

The 21st century represents a period in which international mobility has accelerated into an era of migration. People leave and migrate to other countries for a range of reasons, including the search for better living conditions, education, employment, and in the face of wars, conflicts and poverty in their countries of origin. This has led to a significant increase in the number of migrants¹. According to the 2022 World Migration Report of

¹ In the study, the term "migrant" is used throughout the text in a broad context, encompassing expressions such as "refugee," "conditional refugee," "asylum seeker," and "forcibly displaced person." This is due to the fact that the process of international migration and the identification and legal status of international migrants involved in this process vary according to the legal regulations of the countries in which they reside. Each country determines the legal status of migrants based on the reasons for their migration within the framework of its own international migration legislation. For migrants whose lives are endangered due to the lack of safety in their home country because of war, internal conflict, or terrorism, and who are forced to leave their country to survive, each country defines legal statuses such as asylum seeker, refugee, conditional refugee, internally displaced person, irregular migrant, foreigner, secondary protection, or temporary protection according to its legal regulations. Türkiye grants refugee, conditional refugee, subsidiary protection and temporary protection status to persons who migrate from their countries of origin due to the risk of persecution, oppression and inhuman treatment caused by war, internal conflicts and terrorism within the framework of its international migration legislation, in accordance with Law No. 6458 on Foreigners and International Protection. According to this law, "refugee" status is granted to those who have been forced to leave their country as a result of events in Europe; "conditional refugee" status is granted to those who have been forced to leave their country for various reasons outside European countries and are allowed to stay in Türkiye until they are resettled in a third country; and "subsidiary protection" is granted to those who cannot be classified as refugees or conditional refugees, but for whom it would be unsafe to return to their country of origin. Temporary protection is the status granted to people who have been forced to leave their country, who are unable to return to the country they left, and who arrive at or cross our borders en masse or individually during this period of mass influx in order to find urgent and temporary protection. Therefore, according to the legislation, only people from Europe are recognised as refugees in Türkiye, while people from outside

the International Organisation for Migration, the number of migrants has tripled in the last 50 years, reaching 281 million migrants in 2020 (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021, p. 23). Migrants face problems such as lack of access to services and rights, social exclusion, unemployment and poverty in the new countries they arrive in. All these problems make it difficult for migrants to adapt to the new environment they migrate to and to live an acceptance based on social inclusion, thus deepening their social exclusion (Yıldırım et al., 2017). Although these difficulties are important for all migrants, the most affected group is disabled migrants (Badu-Boateng, 2020, p. 4). Disabled migrants represent a vulnerable group who experience social inequalities more deeply and exponentially in the countries they go to, who are exposed to multiple discrimination (Duell-Piening, 2018, p. 663; WCRWC, 2008, p. 1).

The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) plays an important role in promoting a more inclusive and rights-based approach to disability policy and practice. This Convention does not limit disability to an individual's health condition, but emphasises that it is a result of social factors. Disability is defined as the environmental and behavioural conditions that prevent people with limitations in their physical or mental functioning from participating in society on an equal basis (UN, 2006). These definitions are linked to the social model of disability (Aşkın & Aşkın, 2018). The social model sees disability not only as a result of the physical limitations of the individual, but also as a result of social barriers arising from the socio-cultural, economic and physical environmental conditions of the society in which they live (Oliver, 1996, p. 31; Harris & Enfield, 2003, p. 17; Hirschmann, 2012, p. 398; Hoagland, 2019, p. 13; Smith-Khan et al., 2015, p. 42). Therefore, it is assumed that disabled people can lead normal lives by removing (physical/environmental and social) barriers (Hirschmann, 2012, p. 399). As long as these barriers exist, disabled people face more difficulties in accessing health services, higher poverty rates, lower literacy and education levels, lower insurance coverage and fewer employment opportunities compared to the general population (WHO-WB, 2011, pp. 9-10).

Europe are granted conditional refugee, subsidiary protection and, in the case of Syrian migrants, temporary protection status, but not refugee or asylum seeker status. (Eryurt, 2017; Uludağ-Güler, 2022). In the study, the reason for the migration of Afghan and Iraqi disabled migrants to Türkiye is the pressure of internal conflict, war and terrorism. Consequently, their legal status in Türkiye (as they themselves mentioned in the interviews) is that of conditional refugees. In many studies, however, the terms refugee, asylum seeker and conditional refugee are sometimes used together or interchangeably, leading to conceptual confusion. To avoid this, the study uses the term 'migrant' as an umbrella term to include people with legal statuses such as conditional refugee, refugee and asylum seeker. This is in line with the general use of the term 'migrant' in the international literature, where it is widely accepted as an inclusive term. Indeed, the United Nations defines a migrant as an individual who resides in a foreign country for more than one year, regardless of the reasons for migration, whether voluntary or involuntary, the migration routes, or whether migration is regular or irregular (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2014; IOM, 2019). According to this definition, the term 'migrant' is an umbrella term that includes individuals who change their country of usual residence, regardless of their legal status (such as refugee, conditional refugee, asylum seeker) or the reasons for their migration (IOM, 2019).

The deficits experienced by disabled people in accessing human rights and participating in society deepen social inequalities resulting from the existence of social barriers (WHO-WB, 2011, p. 9). These social inequalities are even more severe for disabled migrants (Burns, 2020; Chabeda-Barthe et al., 2019; WHO, 2021; Mirza & Heinemann, 2012). Furthermore, the medical model approach and conceptualisations around disabled migrants contribute to ignoring the issues that marginalise them (Hisham & Zuraini, 2020, p. 94; Burns, 2020; Hoagland, 2019). On the other hand, the social model provides an important perspective to more comprehensively assess the difficulties disabled migrants face in participating in society. Using the social model to identify the barriers faced by disabled people can help to address the issues that marginalise them (Grue, 2019, p. 7).

One of the major challenges faced by people with disabilities is the problem of accessibility of the physical environment. People with disabilities face serious difficulties due to inaccessible conditions of the physical environment, such as buildings, houses, roads, public spaces and transport vehicles that are not suitable for their needs and use. However, in the medical model approach, accessibility is not on the agenda (Levine & Karner, 2023; Imrie & Kumar, 1998). In contrast, the social model makes it clear that the accessibility of the physical environment for people with disabilities is a basic requirement that increases access to services and participation in society (Zajadacz, 2015, p. 192). Similarly, the CRPD highlights the need for accessibility of the physical environment for people with disabilities to live independently and participate fully in all aspects of social life. In this regard, critical provisions are made regarding the measures that states should take (UN, 2006).

In this context, the issue of accessibility conditions of the physical environment, which is one of the main problems faced by migrants with disabilities, should not be ignored and the origins of this problem should be examined. Against this backdrop, the social model is an important theory for identifying barriers—primarily physical environmental factors—that affect the participation of disabled migrants in society. It supports the transition to more inclusive policies (Hoagland, 2019; Badali, 2021). Given the lack of data on disabled migrants, research based on the social model approach can provide important information on the needs and social challenges faced by this population. If these studies are not conducted, disabled migrants will continue to be a forgotten and neglected group in society (Hoagland, 2019, p. 19).

In light of these findings, the study examines the accessibility of the physical environment, which is one of the main challenges faced by disabled migrants in mainstream society, based directly on their experiences. Using a qualitative research method, the findings from individual interviews with five female and seven male disabled migrants living in Tokat are discussed from a social model perspective. The study first explains the theoretical

framework and then presents the method and findings of the qualitative research on the problems caused by the accessibility conditions of the physical environment for disabled migrants based on the approach adopted. After the evaluation in the conclusion section, some social policy recommendations for disabled migrants are given.

1. THEORETICAL FRAMEWORK: DISABILITY, DISABLED MIGRANTS AND ACCESSIBILITY OF THE PHYSICAL ENVIRONMENT FROM A SOCIAL MODEL PERSPECTIVE

Disability, which is a complex and multifaceted concept, is addressed through different approaches and perspectives. These different approaches and perspectives influence the social perception of disability. However, there are two basic approaches to defining disability: Medical and Social models. These approaches also determine the services that disabled people receive in the social environment and the rights that are granted to them in society (Badu-Boateng, 2020, p. 10).

The medical model, also known as the individual approach, addresses disability from the perspective of biological impairment and deficiency. Disability is seen as a medical problem or deviation from normal health (Degener, 2016, p. 3; Oliver, 1996, p. 32). This model explains disability as the restriction or lack of a person's ability to perform a normal activity due to physical impairment or deficiency (Thomas, 2004, p. 575). Disability is considered as an individual health problem. The model suggests that physical impairments and deficiencies resulting from certain differences in people's biological systems can be eliminated with adequate medical care and treatment; disability should be eliminated, corrected, improved, minimised or rehabilitated so that the disabled individual can adapt and participate in society (Barnes, 2020; Degener, 2016, p. 3).

In contrast, the social model treats disability not only as a medical condition or health problem, but also as a problem arising from the mainstream social structure. This approach emphasises that if the socio-economic, environmental, physical and psychological discrimination against disabled people embedded in society were eliminated, there would be no restrictions on the participation of disabled people in society (Oliver, 1996; Shakespeare, 2011, pp. 54-55; Rowhedar, 2015, p. 5; Al Ju'beh, 2015, p. 13).

The social model is a powerful tool in explaining the problems faced by disabled people in society by shifting the focus from individuals to social barriers (Grönvik, 2007, pp. 39-40). In the medical model, disability is seen only as an illness. In contrast, the social model allows individuals to move away from this perspective by questioning the social and environmental factors that make people with impairments disabled (Oliver, 1996). In this context, the social model sheds light on effective social policy interventions for an inclusive society and provides a roadmap for policies that focus on

social inclusion to ensure the full and effective participation of disabled people in society. In order to ensure the full and effective participation of disabled people in society and to create a society that is inclusive, it is necessary to identify barriers such as physical environment, communication and attitudes that prevent their full participation in society and to develop policies and practices to facilitate their removal (Özçatal, 2021b, p. 186). The social model helps us understand disability-related trends in contemporary society and facilitates the development of policies and practices to address these trends (Barnes, 2020, p. 20).

The design and implementation of appropriate social policies for disabled migrants should be based primarily on countries' adherence to the social model rather than the medical model approach (UNHCR, 2019a, p. 12; Hisham & Zuraini, 2020; Harris, 2003; Harris & Roberts, 2003; UNHCR, 2019b). In this context, addressing disability in migration policies should be seen not only as a medical barrier faced by migrants, but also as a consequence of environmental, structural and societal shortcomings (Badali, 2021, p. 2). Disabled migrants are at higher risk of social exclusion than the general population in host countries in various aspects of community life, including access to education, employment, health and rehabilitation services, due to physical, environmental and attitudinal barriers (WHO, 2021, p. 22; UNHCR, 2019b, pp. 3, 7).

The medical model approach to disabled migrants lead to their marginalisation and thus exclusion from full participation in society. In this model, disabled people are often seen as patients who benefit from welfare programmes and only need care and rehabilitation. This approach leads to the marginalisation of disabled migrants while ignoring and blocking solutions to the social inclusion problems they face in new countries (Hoagland, 2019, p. 19; Hisham & Zuraini, 2020, p. 94; Smith-Khan & Crock, 2019, p. 3; Pisani & Grech, 2015; Smith-Khan et al., 2015, pp. 23, 25).

In light of all these considerations, addressing the issues of disabled migrant necessitate a more inclusive approach that takes into account social and environmental factors, as emphasized by the social model (UNHCR, 2019a, p. 9; Badali, 2021, p. 2; Hisham & Zuraini, 2020, p. 94; Smith-Khan & Crock, 2019, p. 3; Straimer, 2011, pp. 537-538). The social model provides an important perspective for understanding all the challenges faced by disabled migrants. By using the social model to recognise the barriers faced by disabled people, it is possible to address the problems that marginalise them (Grue, 2019, p. 7).

One of the main problems faced by disabled people in social life is the barriers created by the accessibility² of the physical environment. Disabled

² This term is defined as physical accessibility and refers to the ability of an individual to access from one point to another in the built or natural environment, to move around the spaces around him or her

people face significant difficulties due to the inaccessibility of the physical environment, such as houses, buildings, roads, public spaces and transport vehicles, which are not suitable for their needs and use. The environmental elements that make up the physical environment, such as houses, roads, public spaces and transport vehicles, are not designed to include the entire population, including people with disabilities (Özçatal, 2021b, p. 191). Therefore, inadequate physical environments not only render people with functional impairments disabled, but also complicates their participation and integration into society (WHO, 2011). The design of the physical environment for disabled people, such as not being able to use roads and pavements, parks, gardens and green spaces, schools, public buildings and transport, limits their access to opportunities, services and social networks in the economic, political and social spheres of life. In addition, situations arise such as the inability to visit family and friends, engage in shopping activities, and access basic services such as health, education, and rehabilitation facilities (Özçatal, 2021b, p. 195). Accessibility of the physical environment and transport systems for disabled is extremely important for participation in social life and the development of individual life skills. Therefore, the physical environment should be organised from the planning and design stage to meet the use and access needs of disabled people (Tiyek et al., 2016, pp. 255-256).

Although accessibility of the physical environment is an important issue for disabled people, it is not considered a problematic factor in the medical model. According to this approach, disability is caused by the individual's personal deficiencies and therefore the person's condition should be corrected by medical treatment or physiotherapy-rehabilitation. Since disability is considered as an individual health problem, problems in accessibility and the planning and policies required to solve these problems are ignored. This approach excludes disabled people from discussions about the design of the physical environment, hinders accessibility practices and often leads to the creation of separate transport services and facilities (Levine & Karner, 2023, p. 67; Imrie & Kumar, 1998, pp. 361-362).

The social model approach emphasises that the physical environment of mainstream society is inaccessible and states that this situation constitutes a fundamental barrier that excludes individuals with disabilities and creates difficulties in societal participation (Oliver, 1996; Gleeson, 2011; Braddock & Parish, 2011). According to this approach, when the specific impairment causing an individual's disability cannot be altered, ensuring that the external environment, especially physical spaces, are suitable and accessible becomes a fundamental requirement to enable full societal participation for individuals with disabilities (Zajadacz, 2015). The inaccessibility of the physical environment and therefore the restriction experienced by disabled

independently, on an equal basis with other users, safely and comfortably, without the need for assistance from another person (Sungur-Ergenoğlu & Yıldız, 2013, p. 124).

people in accessing physical environments prevent them from participating fully and effectively in all areas of social life and make them dependent on others (Meyers et al., 2002). Inaccessible physical environment conditions for disabled people limit their independent participation in employment, education, health services, social and recreational activities, resulting in their deprivation of these services and social interactions (WHO-WB, 2011, p. 170). Disability is socially and spatially constructed, so the physical environment of urban areas, such as buildings, roads and transport systems, have features that exclude disabled people and create challenges for their participation in society. However, in a fully inclusive social organisation, impairment - such as physical deficiency or functional limitation - does not result in disability (Al Ju'beh, 2015). However, roads, buildings, houses and means of transport designed for non-disabled people but which do not facilitate the participation of disabled people in social life shall not be made accessible or adapted for their access and use. This situation prevents disabled people from being an active part of the mainstream social order and leads to their spatial exclusion from society (Özçatal, 2021a, p. 18).

The inaccessible built environment both restricts the access and mobility of disabled people and reproduces social inequalities by perpetuating perceptions of disabled people as different and deficient (Imrie & Kumar, 1998, pp. 360-361). Therefore, the levels of physical accessibility in spaces are acknowledged as indicators of social inequality, while simultaneously functioning as mechanisms that perpetuate and reinforce inequalities within society. Disabled people face inequality, discrimination and deprivation in all aspects of social life as they encounter social barriers caused by the physical environment in which they live. The lack of access for disabled people to non-inclusive buildings, open spaces, streets, homes, markets and schools, as well as the unsuitability of transport vehicles and public transport services for disabled people, are among the problems that cause inequalities in social life. These physical environmental barriers, as a result of errors and deficiencies in urban planning, lead to the exclusion and discrimination of disabled people from society (Shakespeare, 2011; Braddock & Parish, 2011; Aşkın & Aşkın, 2018; Kitchin, 1998; Gleeson, 2011; Levine & Karner, 2023).

On a global scale, the CRPD promotes a more inclusive and rights-based approach, grounded on the understanding that social and environmental barriers stemming from interaction hinder the full and effective participation of disabled people in society (Hoagland, 2019; Smith-Khan & Crock, 2019; Hisham & Zuraini, 2020).

In this context, regulations on access to the physical environment that impede or prevent the participation of disabled people in political, economic, social and cultural life, when not made in accordance with specific principles

such as reasonable accommodation and universal design³, are considered to constitute a situation of discrimination and exclusion of disabled people (UN, 2006). In this context, the relevant articles of the CRPD emphasise the need to ensure equal access to the physical environment, transport and other public facilities and services in order to ensure the full participation of disabled people in independent living and in all areas of social life. States are required to take the necessary measures to ensure the accessibility of buildings, roads, transport, schools, homes, health care facilities, workplaces and other services to facilitate access. Detailed provisions on the accessibility of buildings and facilities are discussed in detail in the Convention (UN, 2006).

It is noted that challenges related to the exclusion of disabled people persist in the countries to which they migrate, and that discrimination against disabled people continues and is reproduced (Chabeda-Barthe et al., 2019, p.3; UNHCR, 2019b, p. 50). This situation makes disabled migrants more vulnerable than other migrant groups in the international migration process. However, disabled people are among the least considered and data-deficient groups during the international migration process (WHO, 2022; Smith-Khan et al., 2015; Crock et al., 2012; Hoagland, 2019). Due to this lack of data, the conditions and needs of disabled migrants are often unclear. Moreover, this lack of data on disabled migrants leads to a lack of understanding of their needs, inadequate services for them and further experiences of exclusion and disadvantage (Özçatal, 2022, pp. 302-303). Therefore, it is important to use the social model approach to understand the problems and causes of exclusion of disabled migrants. The social model can help in adopting more inclusive policies by highlighting barriers affecting the participation of disabled migrants in society, especially those arising from the accessibility conditions of the physical environment (Hoagland, 2019; Badali, 2021; Meschede et al., 2023).

In this study, the examination of the problems of disabled migrants related to the physical environment is approached through the lens of the social model theory, which emphasises that disability is not only an individual health problem, but rather a social phenomenon that interacts with environmental and behavioural barriers arising from societal structures.

³ Universal design is the design of products, environments, programmes and services so that they can be used by everyone, as far as possible, without the need for special additional design or adaptation. Reasonable accommodation is the necessary and appropriate modifications and adjustments that are needed in a given situation to enable persons with disabilities to exercise or enjoy their human rights and fundamental freedoms fully and on an equal basis with others, and that do not impose an undue or excessive burden (UN, 2006).

2. PURPOSE, IMPORTANCE AND METHOD OF THE RESEARCH

This section provides information about the purpose and significance of the study, the methodology used in the research, and the results of the research.

2.1. Purpose of the Study

Among migrant groups, disabled migrants are one of the fastest growing and most vulnerable groups. However, the problems faced by disabled migrants and their rights to participate in social life have not been sufficiently addressed in the international and national literature. This situation indicates a research gap regarding disabled migrants (Smith et al., 2023; Karataş, 2017; Kaya, 2017; Memişoğlu et al., 2021). The main objective of this study is to understand the physical environment barriers faced by disabled migrants, how these barriers affect their participation in social life, and their experiences and problems related to the accessibility of the physical environment in the context of the social model. The aim is to identify the physical environment problems of disabled migrants, to analyse the origins and consequences of these problems and to contribute to the development of more inclusive policies.

2.2. Research Importance

The importance of this study lies in understanding the physical environmental barriers faced by disabled migrants. The study is considered important in terms of highlighting the accessibility problems of disabled migrants and the physical environment they encounter, raising awareness and contributing to the development of social policies and practices for disabled migrants. This research will enable the identification of the difficulties and discrimination experienced by disabled migrants and the development of policies and practices to address these problems. In addition, this research provides a platform for protecting the rights of disabled migrants and increasing their social participation.

2.3. Research Methodology

In line with the specified objectives, a qualitative approach was adopted, utilizing in-depth interview technique. Qualitative research methods are very useful for migration research and for identifying and understanding the experiences and issues of populations that are perceived as hard to reach (such as people with disabilities and ethnic minority groups) (Kümbetoğlu, 2012; Harris & Roberts, 2003). This research focuses on understanding and

analysing the experiences of disabled migrants by drawing on the experiences of 12 disabled migrants living in Tokat⁴.

The research used the phenomenological method, which is a qualitative research approach that adopts an individual-centred perspective and focuses on in-depth understanding (Yıldırım & Şimşek, 2006). In this method, the main aim is to collect data from individuals who have experienced a phenomenon and provide a description that defines the essence of all individuals' experiences (Creswell, 2016). In line with the qualitative approach, the study used the experiences of disabled migrants to gather information about their issues, and data was collected through observation and semi-structured in-depth interviews⁵. During the interviews⁶, in addition to general information such as participants' demographic characteristics, reasons for migrating from their countries, and length of stay in Tokat, Türkiye, issues related to the accessibility of the physical environment they encountered in their place of residence were also addressed.

Content analysis method was used to analyse the data. Content analysis essentially enables the organization and interpretation of similar data within specific concepts and themes. This analytical method encompasses coding of the data, identification of themes, organization of codes and themes, description and interpretation of findings (Yıldırım & Şimşek, 2006). Accordingly, participants' responses were examined, similar data were coded, then conceptualized, and from these concepts, themes and associated sub-themes were formed. In qualitative research, directly quoting interviewees' expressions and explaining the results in this manner ensures validity (Yıldırım & Şimşek, 2006, p. 257). Therefore, field data were analyzed using the participants' statements directly and presented in this manner in the study. To ensure participant confidentiality, their names were coded as P1, P2, P3..., P12 according to the order of the interviews, without revealing their identities. In the research, reliability was ensured through obtaining expert opinions, preventing data loss by using recording devices, checking for consistency among data, conducting in-depth interviews,

⁴ There are three main reasons for conducting this study in Tokat province. Firstly, there has been no previous field research focusing on disabled migrants in Tokat. Secondly, Tokat is one of the satellite cities where migrants with international protection status, such as conditional refugees, reside (defined by the Ministry of Interior as cities where migrants with international protection status reside during their stay in Türkiye). And third, the research area is geographically close to the researcher, which facilitates easy access to participants.

⁵ The data related to the research were collected as a result of the interviews conducted between September and November 2022. In order to conduct the research, written permission was obtained from Tokat Gaziosmanpaşa University Social and Human Sciences Research Ethics Committee (25.08.2022/11-21).

⁶ The in-depth interviews lasted a minimum of 55 minutes and a maximum of 120 minutes. The interviews were audio-recorded for those who consented to be audio-recorded, while those who did not consent were audio-recorded by the author. At the request of the participants, the interviews were conducted in their own homes. Two university students who speak Turkish well (Afghan and Iraqi) were used as interpreters during the interviews. Family members who speak Turkish also contributed to the study by translating questions and answers.

observations, and utilizing multiple data sources such as relevant literature, and quantifying the data⁷ (Yıldırım & Şimşek, 2006; Creswell, 2016).

The snowball sampling technique was preferred to identify the participants for the study. In qualitative research, snowball sampling technique is known as an effective approach to reach hard-to-reach or invisible (hidden, sensitive, vulnerable) groups in society (Parker et al., 2019). In this sampling approach, other participants are reached through the key person, thus forming the research sample through interpersonal communication. In the research, the disabled migrants reached first introduced the researcher to other potential participants. The sample was closed when information and responses reached saturation point. Participants were selected on the basis of criteria such as being 18 years or older and having lived in Tokat for at least one year.

A total of 12 disabled migrants (5 women, 7 men) were interviewed. 7 of the participants were Afghan (3 women, 4 men) and 5 were Iraqi (2 women, 3 men). The age of the participants ranged from 21 to 50 years. Six participants are married and six are single. 3 participants are illiterate, 2 are primary school graduates, 3 are secondary school graduates, 2 are high school graduates and 2 are religious school graduates. The majority of the disabled migrant participants (9) have physical disabilities, while the rest have visual disabilities. Five of the participants have been living in Tokat, Türkiye for four years, two for six years, three for five years, one for seven years and one for eleven years. All Afghan disabled migrants migrated to Türkiye to escape Taliban oppression, while three of the Iraqi migrants fled due to internal conflict/war and two due to ISIS oppression.

2.4. Findings and Discussion

Based on the data analysis, the problems of disabled migrants related to the accessibility of the physical environment are addressed under five main themes. These themes are problems related to the physical conditions of the houses they live in, problems related to the physical conditions of the neighbourhood they live in, problems related to access to public places (e.g. parks, shopping places) due to physical environmental conditions, problems related to access to services due to physical environmental conditions, and problems related to the physical conditions of the buildings where the services are provided. The findings include frequency information for each theme and extracts from the participants' statements, and are discussed in the context of the relevant literature.

⁷ Due to some participants providing responses under different themes, the total frequency exceeds the number of participants.

2.4.1. Findings on the Physical Accessibility Conditions of the Dwellings in Which They Live

For the participants, an important issue related to the accessibility of the physical environment is the physical conditions of the houses they live in. All disabled migrants who participated in the research (n=12) expressed problems related to the physical conditions of their homes. Observations made during the research confirmed this situation. It was found that the housing in which the interviewed disabled migrants live is not suitable for their needs. These flats are usually located in old, narrow, multi-storey buildings without lifts. It was also noted that the entrances to the houses and the stairs inside the buildings are high and narrow.

In the research, participants expressed the following problems regarding the physical conditions of their dwellings: The house is narrow or small (n=12), lack of a lift (n=12), the toilet/bathroom being narrow or small (n=11), stairs in the house are high and narrow (n=11), the stairs at the entrance of the house are high (n=3). Some of the participants' statements are presented below:

"We live on the 4th floor. Our house is crowded and small, ... it is quite inconvenient. Especially walking with crutches makes it difficult for us to feel comfortable in the house. Rooms, corridors, every corner of the house are narrow. We also do not have a lift, so the stairs are very difficult and tiring. It is really hard to get up and down. At the entrance of our flat, in front of the door of the building, there are a lot of stairs. This situation is a big problem for me when I enter or leave the house." (P2, physically disabled, woman)

"The house is too small. ... In winter we use the stove. This is very dangerous for me. No matter how careful I am, I keep bumping into the stove because the house is very narrow. I can't move much, even to go to the toilet, my sister or brother helps me. We have no chance to change houses, we have to live here." (P3, visually impaired, woman)

"The stairs in the house are very high. So getting out is quite limited. There is no lift in our current house. The stairs are tiring, it is difficult to get up and down. I have a lot of trouble getting my daughter up and down the stairs. ... The stairs in the house are very steep." (P4, physically disabled, woman)

"I am visually impaired, one eye is completely blind and the other is partially sighted. The house ... The toilet, the bathroom, the rooms, they are all very small and narrow. This is the second floor, the stairs are narrow and high. ... My mother, father, sister and brothers help me. I can't get up and down without them. I can't go out much anyway. We don't live in a house adapted for disabled people. The house is very bad... But they recommended this place, they said the rent is low, you can rent a house there. We had to live here. (P7, visually impaired, male)

"The stairs are too high for me. ... they are difficult for the disabled. It is not possible to go up and down so many stairs with crutches. My uncle's son takes me up and down on his back. ... I get help from him when he is at home. No one else is in a position to help me. My father is old and my brothers work. ..." (P9, physically disabled, male)

Disabled migrants face a number of difficulties in relation to housing and accommodation conditions that are not adapted to their needs. The inaccessible physical conditions of the houses restrict the movement of disabled migrants, limit their independent movement even within the house and prevent them from going out. Not all participants have access to houses with lifts that meet their needs due to high rental costs. Affordable, accessible and safe housing that meets their needs is a fundamental element in enabling disabled people to build meaningful relationships, integrate into society and participate in work, school and leisure activities (Gibson et al., 2012). Therefore, addressing housing inequalities is essential for disabled people to lead healthier and more socially integrated lives (Meschede et al., 2023, p. 228). However, research shows that the lack of housing adapted to the specific needs of disabled migrants is one of their main problems. This situation is highlighted as an exclusionary factor that limits their mobility and consequently their participation in society (Martín-Cano et al., 2020; Leenknecht, 2020; Mizra & Heinemann, 2012). Studies conducted in Türkiye also show that the housing provided for disabled migrants does not meet accessibility requirements and they face significant difficulties due to the challenges of their physical environment (Memişoğlu et al., 2021; Kaya, 2017).

2.4.2. Findings on the Physical Accessibility Conditions of the Residential Neighbourhood

For disabled people, the physical accessibility of the neighbourhoods in which they live is crucial within the social model approach. Accessible physical environments help disabled people to lead healthier and more independent lives in society. However, research shows that the inadequacy of physical accessibility conditions in the neighbourhoods where disabled migrants live results in them living in an environment that reinforces their disability beyond their functional limitations (Meschede et al., 2023, pp. 229, 244). In particular, participants' accounts highlight issues such as broken or uneven roads (n:11), distance to necessary transport stops (n:11), lack of footpaths (n:8), steepness of ramps (n:8) and height of kerbs (n:5) in the neighbourhoods where they live. These issues highlight the external challenges of the built environment that disabled people face when leaving their homes. Participants' comments on these issues were as follows:

"I don't know anywhere else but here. It's a long way from anywhere, with old houses. I spend my life here. The roads are very bad, bumpy and there are no pavements. My family members ... there is no problem for them.

Anyway, if I could see, ... the roads and other things wouldn't be a problem. But because I cannot see, the place I step on, the unevenness of the road and the lack of pavements are a problem." (P3, visually impaired, woman)

"The location of the neighbourhood is bad, there are no pavements. When we walk in the street, the cars pass very close, as if they want to touch us or run us over. The bus stop is quite low and far away... So it is not easy to reach." (P4, physically disabled, woman)

"The road in the neighbourhood is quite uneven, so I am afraid of falling while walking. ... I cannot walk comfortably. The pavements are narrow and uneven, and their height is too high. My feet feel hollow and I have problems with balance. It is not safe and comfortable for me to walk around the neighbourhood. ..." (P8, visually impaired, male)

"The roads are in bad condition, very steep and hilly. It is very difficult to walk. If you want to go somewhere, you usually have to take the bus. The bus stop is quite far away. It is difficult for me to walk with crutches. ... It is not possible to walk alone on these streets." (P11, physically disabled, male)

The accessibility problems arising from the physical environment conditions of disabled immigrants make their lives significantly more difficult (Memişoğlu et al., 2021). The lack of physical conditions suitable for their needs, from their homes to their neighbourhoods, limits their mobility and makes it difficult for them to participate in society (Kaya, 2017). The findings of this study also indicate that the physical environmental conditions of neighbourhoods pose significant challenges for disabled immigrants and play a restrictive role in their movements. The observations corroborate this, showing that the neighbourhoods where disabled immigrants live often have characteristics that could be obstructive. For example, the streets in these neighbourhoods are generally narrow and poorly surfaced, some neighbourhoods lack sidewalks or have high curbs, and the neighbourhoods are observed to have very steep and sloping geographical areas with ramps.

2.4.3. Findings on Problems of Access to Public Spaces due to the Accessibility Conditions of the Physical Environment

The negative physical access conditions of the houses and neighbourhoods where disabled migrants live prevent them from accessing public spaces. The negative physical conditions of the places where disabled migrants live make it difficult for them to access public spaces such as parks, shopping centres and places of worship (Kaya, 2017). This situation limits their social interactions and hinders their social integration.

The data obtained in the study indicate that access to public spaces, which is crucial for participation in social life, is limited for disabled migrants due to the inadequate accessibility of the physical environment of

homes and neighbourhoods. In this context, it was found that another important problem for the participants related to the physical environment was the problems of access to public spaces. Two sub-themes within this theme show the difficulties that participants face in accessing parks and shopping areas due to the accessibility of their physical environment - their homes and neighbourhoods. Due to inaccessible environmental conditions, disabled immigrants are unable to access social spaces such as shopping centres and parks and to carry out activities of daily living. Conditions created by the design of the physical environment, such as the inability to use streets and sidewalks, to access parks, gardens and green spaces, and to benefit from shopping centres and transport, are the fundamental barriers to their access to public spaces.

In the study, disabled immigrants expressed their inability to go to parks due to unfavourable physical environment conditions. Participants identified the conditions of their homes and neighbourhoods that make it difficult to go to parks with codes such as high stairs in the house (n:9), lack of lifts (n:9), rough and uneven roads in their neighbourhood (n:9), distance of their home from the park (n:8), distance of bus stops used to reach the park (n:6), and lack of sidewalks (n:5). Some statements on this topic are given below:

"I've been to the park a few times, but I can't go back. It's too inconvenient for me. The park is too far from here. ... the road is uneven, which makes it difficult to walk. When the weather is good, my family takes me out and we walk around where the house is. It doesn't feel like a park because there are other people there, children. It is good to hear their voices. The park is actually a nice place to go. It's a place for me to walk around, but I can't go because it's far away..." (P3, visually impaired, woman)

"It is not possible to go to the park, I cannot take my daughter for a walk and I cannot take her to the park. When her father has time, he takes us. Sometimes he takes us, but he does not have time because he works. There are nice parks by the river in Tokat, they are good for people. But these parks are far away and you have to take the bus. Getting to the bus stops is a problem... I can go down the stairs of the house with difficulty, but the street is dangerous. There is no pavement. I am afraid of being hit by cars." (P4, physically disabled, woman)

"I can't go to the park, how can I? There are a lot of stairs in the house and the road outside is in bad condition. This is a big problem for me. So it is very limited for me to go out. We usually walk around the house, my mother, my siblings and my father help me, they are with me. Apart from that, I do not have much opportunity to go out for other reasons. Parks are far away from my neighbourhood. ... It is also difficult to walk on the cobbled street. So I can't go to parks." (P7, visually impaired, male)

"There's no park in the neighbourhood so I can go for a walk. It's far... I can't go myself, I can't go up and down the stairs of the house. There's no

pavement on the road, the road slopes too much. It's impossible for me to go to the park. My mum and dad are old; they'd find it hard to take me. ... This place is far from everywhere, I stay at home, I can't afford to go out." (P9, physically disabled, male)

The findings of the study indicate that due to the challenges posed by the structural physical environment, disabled migrants have limited outdoor activities and access to public living spaces, particularly parks. However, green spaces, especially parks, play an important role in the structural development process of communities in urban areas. These areas are social spaces where individuals and society meet, socialise and interact with people from different social classes and cultures. In this context, these spaces, which promote social participation and have important functions, are also crucial for people with disabilities (Yılmaz et al., 2014; Gibson et al., 2012). Disabled migrants are isolated and excluded from public spaces due to the barriers created by the physical environment.

The study revealed that participants were unable to go shopping due to the physical accessibility conditions of their living environment. The reasons for this were coded as the lack of a lift in the building (n:9), the distance of their home from shopping areas (n:9), the height of the stairs in their home (n:8), the poor or uneven roads in their neighbourhood (n:7), and the distance of the bus stops to be used for transport (n:7). Participants expressed this situation with the following statements:

"Shopping places are quite far away for us. There are no shops even here.... I try to go with my husband sometimes, but he helps me up and down the stairs at home. I struggle on my own because the stairs are high and it is not easy for me to go up and down. My female relatives, even if they don't go shopping, just go for a walk. It's good to mix with people and get out of the house. I would like to go out too, but it is difficult for me to go down the stairs and walk to the bus stop. The bus stop is very far away, if it was closer I could go." (P1, physically disabled, woman)

"Going to shopping centres is a good way to get out of the house. I can interact with people and get in touch with the outside world. It allows me to go out and travel and meet different people. But I cannot go alone, I need someone with me. We could not find a place on the ground floor of the house, we live on the 5th floor. I have difficulty getting up and down the stairs by myself. If the house had a lift, I would not have so much trouble. ..." (P5, physically disabled, woman)

"I can't go to the shops because the slope in my neighbourhood is very steep. I have to go to the bus stop to buy things and it is very difficult for me. It is difficult to go up and down the slope, the road is not smooth, it is bumpy. ... If the road was smooth, I could easily go to the shops, I could go anywhere." (P6, physically disabled, male)

Participants are unable to access shopping facilities due to the inaccessible conditions of the physical environment. This situation prevents full and effective access to public spaces such as shopping centres, which are important for social participation, and makes access to daily life activities more difficult. Spatial problems that make disabled people passive and restrict their living space also limit access to facilities, services and social networks in the community. As a result, situations arise where individuals are unable to access even shopping facilities, resulting in disabled people not being able to do their own shopping. Similarly, the research found that due to the inaccessible conditions of the physical environment, participants were unable to access shopping venues, they were unable to shop for themselves and consequently their dependence on others increased (Özçatal, 2021b, p. 195). In this context, some of the participants' expressions are presented below.

“The shops are far away. That's why I can't go. As you can see, my house has stairs. Going up and down from the 3rd floor is very difficult, very tiring. ... Shopping is also a problem. Even going to buy bread is too much effort for me. So I ask my wife or relatives to do the shopping for me.” (P4, physically disabled, woman)

“There's nowhere to shop in the neighbourhood, it's too far away. Even if I could go shopping, carrying the bags... it is very difficult. When you get off the bus at the stop, you have to walk a lot. It is quite difficult for me because one leg is shorter than the other and I limp. I can't walk long distances. ... I can't go shopping at the moment, ... My brother or relatives do it for me.” (P10, physically disabled, male)

2.4.4. Findings on Problems of Access to Services due to the Accessibility of the Physical Environment

According to the social model approach, inaccessible housing and neighbourhood conditions have a negative impact on the ability of disabled people to lead healthy lives, to ensure access to services necessary for participation in society, to reduce their isolation and barriers to community life (Meschede et al., 2023).

Similarly, the adverse physical environmental conditions identified in the research, which prevent disabled migrants from engaging in activities such as going to the park or shopping, leading to increased social isolation, were found to hinder their access to essential services. Interviews with disabled migrants focused on the variety of problems encountered in accessing basic services due to the accessibility of the physical environment. In this context, three sub-themes were identified: difficulties in accessing health services due to the physical environment in the area where they live (home/neighbourhood), barriers to accessing language services and problems arising from the physical conditions of buildings where language services are provided.

One of the main challenges participants face in accessing services due to the physical environment is the barrier to accessing health services posed by the physical accessibility features of their homes and neighbourhoods. Participants expressed these challenges for reasons such as distant locations of transport stops (n:11), lack of lifts in the building (n:10), high stairs in the house (n:11), poor or uneven roads in the neighbourhood (n:10), and steep ramps along the way (n:5).

Disabled migrant participants are unable to access hospitals and health facilities due to the negative physical accessibility conditions they highlighted, resulting in their inability to attend hospital appointments in a timely and convenient manner. In addition, they cannot even visit hospitals for additional health care needs arising from their disabilities (such as prosthetic needs or obtaining disability-related reports) due to the unfavourable conditions of the physical environment. In addition, participants face difficulties in accessing public transport stops, finding transport vehicles and/or paying for them due to inaccessible physical environment conditions. Some statements made by participants about access to health services due to the physical environment in which they live include:

"... Recently my daughter fell ill, but I couldn't take her to hospital; ... we had to wait for her father. Recently my disabled leg has been very painful and it has become difficult for me to walk. That's why I can't go to the hospital right away. It's difficult for me to walk up the stairs of the house by myself. I have to take the bus to the hospital, but the bus stop is very far away. The roads are not flat, they are bumpy. ... The best thing is to take a taxi, but the hospital is ... far away, so the taxi fare is very high and we cannot afford it." (P4, physically disabled, woman)

"It's very difficult for me to go to the hospital when I'm sick. ... One of my legs was amputated, I have a prosthesis and it hurts a lot because the prosthesis is worn out. ... The hospital building is very far away from us... The slope in our neighbourhood is very steep and I have to walk up and down it to take the bus. Even the taxi drivers use the slope and the distance as an excuse to charge me a lot of money and do not give me a discount." (P6, physically disabled, male)

"... going to the hospital is a big challenge. It was difficult for me to go to the hospital to get a disability certificate. Transport problems are a big obstacle. The location of the house is quite bad; ... the bus stops are far away. My mum, dad and sister take me by the arm to get me to the bus stop, but I still run the risk of falling because of the slope of the road ... We called a taxi once, but we couldn't pay the full fare and it was very expensive... The neighbourhood and the roads are also in a very bad state." (P7, visual impairment, male)

"The bus stop is a long way from my home. Getting to the bus stop on crutches is a big problem for me, ... my walking is limited. ... an additional

difficulty is that the street is uphill Therefore, my brother or my uncle's son usually carries me on his back to the bus stop. Because of these transport difficulties, it can be quite difficult to get to the hospital. Several times I have been late for an appointment. Such difficulties prevent me from going to the hospital. It would be a great convenience for people like me if we were provided with suitable transport and picked up from home.” (P9, physically disabled, male)

The findings show that participants have difficulties in accessing hospitals for both general health needs and additional health needs due to their disabilities because of the unfavourable conditions of the physical environment. In a study covering Malaysia, Indonesia, Pakistan, Uganda, Jordan and Türkiye, it is stated that the difficulties experienced by disabled migrants in accessing health services are exacerbated by the adverse geographical/physical accessibility conditions of the dwellings in which they live and the fact that they live in places far away from the buildings where health services are provided, while having limited accessible transport options. It is stated that all the difficulties experienced in accessing health services due to the barriers of the accessibility conditions of the physical environment mean that disabled migrants have fewer options and opportunities to seek medical assistance for their general health status and additional disability-related health needs, which increases the risk of adverse effects on both general health and disability-related health conditions (Smith-Khan & Crock, 2019, pp. 10, 18).

Participants are also unable to access language services because of the physical environment in which they live (home, neighbourhood). Participants stated that they could not attend language learning courses because of the negative physical environment of their homes or neighbourhoods. Disabled migrant participants stated that accessibility problems such as the distance of the bus stops where they would have to get on (n:12), the fact that the houses they live in do not have a lift (n:9), the presence of high stairs (n:9), the broken roads of the neighbourhood they live in (n:8), the high pavements (n:2) and the high stairs at the entrance of the house (n:1) caused them not to attend language courses. The participants' views on this issue are presented below.

“I only did the language course once. ... It was challenging and I didn't continue after that. I use crutches in everyday life, so it is quite difficult for me to go out. The course centre is quite far away... My husband, his brother, my uncle's sons and their wives went to the K2 course. My family members usually travelled by bus. The bus stop is quite far away... For these reasons I cannot attend the course.” (P2, physically disabled, woman)

“Together with my uncle's daughter and my sister... I attended the Turkish course twice. However, I had a lot of difficulties on the way to the course and could not continue afterwards. In everyday life, it is difficult for me to go up and down from the 5th floor... There are also a lot of stairs at the

entrance of the house. The bus stops are quite far from my house... Walking to the bus stop is quite tiring for me. I have not yet been able to attend the course because of the distance, the lack of a lift at home and the difficulty of the road.” (P5, physically disabled, woman)

“Learning a language is difficult. The language courses are very far away from the neighbourhood where we were offered to live. For a healthy person this is not a problem because they can take a minibus. They can even walk there. But for people like us, who have problems walking, it is more difficult. The roads in the area are bad and the pavements are high. So getting to the bus stop is quite a challenge.” (P12, physically disabled, male)

The unsuitable accessibility conditions of the physical environment hinder access to language services. This finding is consistent with similar research in the literature. Studies conducted in the USA, EU countries, the UK, Canada and Malaysia have identified factors such as the lack of suitable housing and the unsuitability of the physical environmental conditions of the place of residence as limiting access to language services for disabled migrants and hindering their social participation (Martín-Cano et al., 2020; Leenknecht, 2020; Mizra & Heinemann, 2012; Burns, 2020).

An important issue articulated by participants regarding access to services due to the physical environment is related to the physical conditions of the buildings where language services are provided. Codes identified on the basis of participants' statements on this issue are listed as physical conditions such as distance from public transport stops (n:9), lack of lifts (n:9), high staircase steps (n:4), high stairs at the entrance of the building (n:4), and narrow classrooms (n:4). In the research, participants expressed a strong willingness to engage in language learning but indicated that they were unable to do so. One of the main reasons for this is the physical conditions that hinder their access to language services; these conditions include factors such as the distance of the course building in terms of transport, the lack of lifts, high stairs at the entrance of the building, and narrow and small classrooms. These barriers to access pose significant challenges for participants in attending and continuing language courses. Below are some expressions related to this issue:

“In the language centre where Turkish was taught, there were many steps both at the entrance and inside the building. There was no lift in the building and this made it very difficult for me to navigate the stairs. This situation was one of the reasons why I gave up on the course and couldn't continue.” (P2, physically disabled, woman)

“I attended the language course. However, once you got off the bus, the building was quite far away. Also, there was no lift and the steps to enter the building were quite high. This made it very difficult to get in and out of the building and made me tired. I could not bear it and stopped attending the course when it became difficult. I could only attend the course for a total of five days.” (P4, physically disabled, woman)

“I attended the language course, but I had a lot of difficulties. It was very difficult to go up and down the stairs with my artificial leg. For this reason, I was able to walk ... from time to time, ... So I could not learn Turkish well. It would be much better if such buildings were built with disabled people like us in mind, or if facilities like lifts were added. So that we could also ... attend courses to learn Turkish.” (P6, physically disabled, male)

“My mother, father and siblings attended the language course. Later my wife joined them. But they told me not to come. After we got off the bus, they said it was a long walk to the course building. ... I tried it once. It was a long walk. There was no lift in the building. The classrooms were small and crowded. For someone with a disability ... it was restrictive. For these reasons I did not continue the course.” (P12, physically disabled, male)

These findings are consistent with other relevant research. Studies show that language learning courses for migrants do not take into account the disability perspective (e.g. accessible physical environments), which makes it difficult for disabled migrants to access this important service. The neglect of accessible transport and built environments for disabled migrants exacerbates difficulties in language development (Leenknecht, 2020, pp. 14-15). All these structural barriers limit the mobility of disabled migrants and create challenges in accessing essential needs such as language services (Martín-Cano et al., 2020).

The situation of being deprived of language services due to physical environmental conditions results in disabled migrants not knowing or learning the language of the country in which they live. The research found that most of the disabled migrants (n:9) do not know Turkish, one person knows and speaks Turkish to a limited extent, and only two people can understand and speak Turkish despite living in Tokat for a long time.

Conclusion

We are witnessing a period of significant growth in international migration. People migrating to new countries face difficulties in integrating into society, accessing services and exercising their rights, leading to serious challenges such as social exclusion. The group that experiences these challenges more acutely are disabled migrants. Viewing disabled people solely as patients in need of care or rehabilitation leads to the exclusion of disabled migrants in their new countries and neglects the significant problems they face in participating fully in society.

There is a lack of data in national and international literature on the problems faced by disabled migrants and their rights to social participation. Therefore, there is a need for a more comprehensive social model approach that goes beyond individual health issues and emphasises the relationship between disability and societal structures and environmental factors in

addressing the problems of disabled migrants. This approach allows us to consider all the difficulties that disabled migrants face in participating in society and to address their problems within society.

This study explored issues arising from the inaccessibility of the physical environment experienced by disabled migrants, based on their experiences and using the social model approach. The research findings indicate that disabled migrants face a number of significant physical environment challenges within the social structure. These challenges arise from environmental factors such as their homes, neighbourhood streets, sidewalks, bus stops and buildings where language services are provided, which are not suitable for the needs and use of disabled migrants. Due to the inaccessible conditions of the physical environment, disabled migrants face significant difficulties. These challenges result in their inability to access even the most basic services such as health care and language training.

They face many fundamental problems due to the accessibility of the physical environment, such as narrow living spaces, lack of lifts and high staircases in their accommodation. Factors such as broken or uneven roads in the neighbourhoods where they live, the absence or high height of pavements and the location of transport stops make it difficult for disabled migrants to participate in society. These barriers prevent them from accessing social spaces such as shopping centres and parks and from participating in public life. In addition, the physical environment of their homes and neighbourhoods makes it difficult for them to access basic services such as health and language services. Furthermore, due to inadequate physical accessibility of service buildings, such as language courses, disabled migrants cannot benefit from the opportunity to learn the language of the new country, which is essential for social participation in the new country.

These problems arising from the accessibility of the physical environment have profound and serious consequences for disabled migrants. These problems are not limited to physical difficulties such as the inability to negotiate stairs or lifts in a building, or difficulties in walking due to factors such as poor road conditions, steep ramps or high pavements. These challenges make disabled migrants disabled not only because of their physical conditions, but also because of environmental factors arising from the physical accessibility structures of mainstream society.

Due to the unfavourable conditions of accessibility, disabled migrants' access to social spaces is restricted and their access to essential services is hindered. This situation makes them unable to carry out basic shopping and makes them dependent on others. The inadequate design of the physical environment makes it difficult or even impossible for disabled migrants to leave their homes, participate in social life and access services. All of these difficulties make disabled migrants invisible, vulnerable, marginalised and excluded, thus placing them in a difficult situation.

The results of this research highlight the importance of accessibility problems in the physical environment experienced by disabled migrants and show that these problems are not only related to individual disabilities, but also to structural barriers related to the organisation of the physical environment in society. The lack of accessibility in the physical environment stems from deeper societal barriers that go beyond the natural difficulties experienced by individuals who, for example, cannot climb stairs due to limited mobility. This situation limits the mobility of disabled migrants and makes them "truly" disabled.

Failure to address the challenges related to access to the physical environment for disabled migrants will continue to exclude them from full and effective participation in society. Therefore, addressing inequalities in the accessibility of the physical environment is crucial to prevent disabled migrants from living in isolation and to ensure their active and equal participation in society. To achieve this goal, relevant migration agencies need to adopt a disability-sensitive approach. These agencies should raise awareness of how disabled migrants are affected by accessibility issues in the physical environment and establish specialised units to address these issues. These units should address disability needs in relation to the physical environment and develop inclusive strategies for disabled people during the migration process. Cooperation should be established with relevant public institutions and civil society organisations to address the physical accessibility needs of disabled migrants.

Migration, migrants and disability are issues that affect all countries at both local and global levels. Therefore, local governments, states, international organisations, civil society organisations, the private sector and, in particular, representatives of disabled migrants should work together as stakeholders in identifying and solving problems. This inclusive approach will ensure a better understanding of the needs of the disabled migrant community in the physical design and planning process. Inter-agency cooperation is needed to develop and implement policies and programmes that correct the negative effects of physical environmental conditions that lead to the exclusion of disabled migrants. Solutions such as increasing accessible and affordable housing options for disabled migrants, providing rental assistance, and ensuring the accessibility of buildings that provide language services for disabled migrants should be considered as part of policies that address the accessibility needs of disabled migrants. In addition, when identifying and addressing the physical environment needs of disabled migrants, all relevant policy makers, service providers and implementers should be trained and educated in accessibility design in order to increase their knowledge and awareness of disability and disability rights during the planning and implementation phases.

Efforts to improve the accessibility of the physical environment, which is crucial for the integration of disabled migrants into mainstream

society, also benefit the community as a whole. Disability is not only a concern for migrant communities, but also a significant issue in the lives of the general population. In a world of ageing populations, chronic health problems, conflict and pandemics, everyone is likely to experience disability at some point in their lives. Therefore, creating safe and accessible physical environments in urban areas (including buildings, streets, parks, transport systems, sidewalks, roads, ramps, stops, etc.) will facilitate access to services and opportunities for all members of the local community, especially disadvantaged groups, as well as disabled migrants. Ensuring the accessibility of the physical environment is critical to meeting the overall needs of society.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Elif Özlem Özçatal: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. Etik Kurul onayı 2022/11-21 no'lu karar ile 25.08.2022 tarihinde alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Elif Özlem Özçatal: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (25.08.2022 / 11/21) was obtained from Tokat Gaziosmanpaşa University Social and Human Sciences Research Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özçatal, E. Ö. (2024). Disabled migrants in the context of the social model and problems arising from the accessibility of the physical environment: A qualitative research on disabled migrants. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 26-55. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1460155>

References

- Al Ju'beh, K. (2015). *Disability inclusive development toolkit*. Bensheim:CBM. Retrieved on 2023, March 15 from <https://cbm-global.org/wp-content/uploads/2022/05/CBM-DID-TOOLKIT-accessible.pdf>
- Aşkın, E. Ö. & Aşkın, U. (2018, Aralık.). *Engellilerin istihdama katılımdaki sorun alanlarının sosyal model perspektifinden analizi* [Conference

- presentation]. Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi 2018 Güz, İstanbul, Türkiye.
- Badali, J. J. (2021). Migrants in the Attic: The case of migrants with disabilities and resettlement services in Serbia. *Laws*, 10(1), 1-19. <https://doi.org/10.3390/laws10010010>
- Badu-Boateng, C. (2020). *Exploring the comparative experiences of African immigrants with disabilities in Winnipeg, Canada* [master of arts thesis]. University of Manitoba Winnipeg.
- Barnes, C. (2020). Understanding the social model of disability: Past, present and future. In N. Watson & S. Vehmas (Eds.), *Routledge handbook of disability studies* (pp. 14-31). Routledge.
- Braddock, D. L. & Parish, S. L. (2011). Sakatlığın kurumsal tarihi. In D. Bezmez, S. Yardımcı & Y. Şentürk (Eds.), *Sakatlık çalışmaları* (pp. 101-187). (F. B. Aydar, Trans.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Burns, N. (2020). Boundary maintenance: exploring the intersections of disability and migration. In N. Watson & S. Vehmas (Eds.), *Routledge handbook of disability studies* (pp. 305-320). Routledge.
- Chabeda-Barthe, J., Wambua, T. & Chege, W. L. (2019). Child developmental disabilities, caregivers' role in Kenya and its implications on global migration. *Int. J. of Environmental Research and Public Health*, 16(6):1010. <https://doi.org/10.3390/ijerph16061010>
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Crock, M., Ernst, C. & McCallum Ao, R. (2012). Where disability and displacement intersect: asylum seekers and refugees with disabilities. *International Journal of Refugee Law*, 24(4), 735-76. <https://doi.org/10.1093/ijrl/ees049>
- Degener, T. (2016). Disability in a human rights context. *Laws*, 5(3), 1-24.
- Duell-Piening, P. (2018). Refugee resettlement and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Disability & Society*, 33(5), 661-684.
- Eryurt, M.A. & Koç, İ. (2017). Konu, kapsam ve amaç. In *Türkiye'de Afganistan uyruklu uluslararası koruma başvurusu ve statüsü sahipleri üzerine analiz: Türkiye'ye geliş sebepleri, Türkiye'de kalışları, gelecek planları ve amaçlar*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. Retrieved on 2023, March 15 from https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20-%20raporlar/G%C3%B6zlem%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20-%20Ara%C5%9Ft%C4%B1/Afgan_2018.pdf
- Gibson, B. E., Secker, B., Rolfe, D., Wagner, F., Parke, B. & Mistry, B. (2012). Disability and dignity-enabling home environments. *Social*

- Disabled Migrants In The Context Of The Social Model And Problems Arising From The Accessibility Of The Physical Environment: A Qualitative Research On Disabled Migrants*
Science & Medicine, 74(2), 211-219.
10.1016/j.socscimed.2011.10.006.
- Gleeson, B. (2011). Teoride Sakatlık. In D. Bezmez, S. Yardımcı & Y. Şentürk (Eds.), *Sakatlık çalışmaları* (pp. 363-384). (F. B. Aydar, Trans.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Grönvik, L. (2007). *Definitions of disability in social sciences: Methodological perspectives* [doctoral dissertation]. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Harris, A. & Enfield, S. (2003). *Disability, equality and human rights A training manual for development and humanitarian organisations*. Retrieved on 2023, March 15 from <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/10546/115363/5/bk-disability-equality-human-riights-010403-en.pdf>
- Harris, J., & Roberts, K. (2003). Challenging barriers to participation in qualitative research: Involving disabled refugees. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(2), 14-22.
- Harris, J. (2003). 'All doors are closed to us': A social model analysis of the experiences of disabled refugees and asylum seekers in Britain. *Disability & Society*, 18(4), 395-410.
- Hirschmann, N. J. (2012). Disability as a new frontier for feminist intersectionality research. *Politics & Gender*, 8(3), 396-405. <https://doi.org/10.1017/S1743923X12000384>
- Hisham, I. Md. & Zuraini Ab. H. (2020). The role of the United Nations Convention on the rights of persons with disabilities (CRPD) in protecting refugees in Malaysia. *International Journal for Studies on Children, Women, Elderly and Disabled*, 11, 92-97.
- Hoagland, I. E. (2019). How the medical model has influenced United Nations policies on refugees with disabilities. *International Journal on Responsibility*, 3(1), 10-22.
- Imrie, R. & Kumar, M. (1998). Focusing on disability and access in the built environment. *Disability & Society*, 13(3), 357-374. <https://doi.org/10.1080/09687599826687>
- Imrie, R. (2001). Barriered and bounded places and the spatialities of disability. *Urban Studies*, 38(2), 231-237.
- IOM - International Organization for Migration (2019). *Glossary on migration*. Retrieved on 2023, March 15 from https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- Karataş, K. (2017). Savaş, terör ve şiddet mağduru engelliler ve sosyal yaşama katılımı. In *Savaş Mağduru Engelli Bireylerin Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri* (pp. 103-119). Savaş Mağduru Engelliler Uluslararası İşbirliği Teşkilatı.

- Kaya, M. (2017). Türkiye'deki savaş mağduru engelli mültecilerin toplumsal hayata adaptasyon süreçleri: Özel ve kamusal alan engelleri. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 127-144. <http://dx.doi.org/10.22464/diyalektolog.160>
- Kitchin, R. (1998). 'Out of place', knowing one's place': space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, 13(3), 343-356.
- Kümbetoğlu, B. (2012). Göç çalışmalarında "nasıl" sorusu. In S. G. I. Öner & N. A. Ş. Öner (Eds.), *Küreselleşme çağında göç, kavramlar tartışmalar* (pp. 49-88). İletişim Yayınları.
- Levine, K. & Karner, A. (2023). Approaching accessibility: Four opportunities to address the needs of disabled people in transportation planning in the United States. *Transport Policy*, 131, 66-74.
- Leenknecht, An-S. (2020). *Engelli mülteci ve göçmenlerin toplumlara dahil edilmesine ilişkin EDF araç seti*. Avenue des Arts 7-8.
- Martín-Cano, M del C. & Sampedro-Palacios, C. B. (2020). Superdiversity and disability: social changes for the cohesion of migrations in Europe. *Int. J. of Environmental Research and Public Health*, 17 (18), 6460.
- McAuliffe, M. & Triandafyllidou, A. (2021). *World migration report 2022*. Geneva: International Organization for Migration (IOM). Retrieved on 2023, March 15 from <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- Memişoğlu, F., Özkil, A. & Kılınç, T. (2021). *Türkiye'de engelli mültecilerin koruma ihtiyaçları*, İGAM, ARSA, Danida & İSMDD. Retrieved on 2023, March 15 from <https://igamder.org/uploads/belgeler/Turkiyede%20Engelli%20Mültecilerin%20Koruma%20İhtiyaçları%20Araştırması.pdf>
- Meschede, T., Trivedi, K. & Caldwell, J. (2023). Severe housing and neighborhood inequities of households with disabled members and households in need of long-term services and supports. *Housing and Society*, 50(2), 228-251.
- Meyers, A. R., Anderson, J. J. & Miller, D. R. (2002). Barriers, facilitators, and access for wheelchair users: Substantive and methodologic lessons from a pilot study of environmental effects. *Social Science & Medicine*, 55(8), 1435-1446.
- Mirza, M. & Heinemann, A. W. (2012). Service needs and service gaps among refugees with disabilities resettled in the United States. *Disability and Rehabilitation*, 34 (7), 542- 552.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. Macmillan, St Martin's Press.

- Özçatal, E. Ö. (2021a). Covid-19 pandemisi ve engellilerin sosyal dışlanması. In M. Coşgun Ögeyik & K. Uzun (Eds.), *Sosyal bilimlerde dil, kültür, toplum ve ekonomi* (pp. 15-27). Astana Yayınları.
- Özçatal, E. Ö. (2021b). Engellilere yönelik sosyal içerme. In E. Y. Oktay & Y. Çölgeçen (Eds.), *Sosyal içerme ve dezavantajlı gruplar* (pp. 177-212). Filiz Kitabevi.
- Özçatal, E. Ö. (2022). Uluslararası göç ve engelliler: Kesişimsellik yaklaşımı perspektifinden engellilerin durumu. In E. Y. Oktay, E. Kavi & Y. Çölgeçen (Eds.), *Geçmişten günümüze uluslararası göç* (pp. 295-322). Filiz Kitabevi.
- Parker, C., Scott, S. & Geddes, A. (2019). *Snowball sampling*. SAGE research methods foundations. Retrieved on 2023, March 21 from <https://core.ac.uk/download/pdf/211022791.pdf>
- Pisani, M. & Grech, S. (2015). Disability and forced migration: critical intersectionalities. *Disability and the Global South*, 2(1) 421–441.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli. In D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Eds.), *Sakatlık çalışmaları* (pp. 51-62), (F. B. Aydar, Trans.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Smith-Khan, L. Crock, M. & Saul, B. (2015). To 'promote, protect and ensure': overcoming obstacles to identifying disability in forced migration. *Journal of Refugee Studies*, 28 (1), 38-68.
- Smith-Khan, L. & Crock, M. (2019). 'The highest attainable standard': the right to health for refugees with disabilities. *Societies*, 9 (2), 33.
- Smith, L., Chesher, I., & Dew, A. (2023). Key characteristics of the refugee journey for Iraqi and Syrian family members who support their children or siblings with disability. *Disability & Society*, 38(10), 1848-1870. <https://doi.org/10.1080/09687599.2022.2045189>
- Straimer, C. (2011). Between protection and assistance: is there refuge for asylum seekers with disabilities in Europe? *Disability & Society*, 26(5), 537-551.
- Sungur-Ergenoğlu, A. & Yıldız, S. (2013). Fiziksel erişilebilirlik, In E. Menda, N. Balkan & N. Berktaş (Eds.), *Engelsiz Türkiye için: Yolun neresindeyiz?, Mevcut durum ve öneriler* (pp. 123-171). Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2014). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 13 Temmuz 2014. Retrieved on 2023, December 18 from https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/Kitapciklar/ogrenci_bilgi.pdf
- Thomas, C. (2004). How is disability understood? An examination of sociological approaches. *Disability & Society*, 19(6), 569-83.

- Tiyek, R., Eryiğit, B. H. & Baş, E. (2016). Engellilerin erişebilirlik sorunu ve TSE Standartları çerçevesinde bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 225-261.
- Uludağ-Güler, Ç. (2022). *Sosyoekonomik perspektiften Türkiye'de geçici koruma statüsündeki Suriyeliler: İstanbul Fatih İlçesi örneği*. Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- UN. (2006, 6 December). *United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Retrieved on 2023, March 27 from https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf.pdf
- UNHCR. (2019a). *Working with persons with disabilities in forced displacement*. Geneva: UNHCR. Retrieved on 2023, December 23 from <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2019/en/112054>
- UNHCR. (2019b). *Power of inclusion: mapping the protection: responses for persons with disabilities among refugees in the Middle East and North Africa Region*. Retrieved on 2023, December 23 from <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/10/Power-of-Inclusion.pdf>
- WCRWC (Women's Commission for Refugee Women and Children). (2008). *Disabilities among refugees and conflict-affected populations*. New York: WCRWC.
- WHO-WB. (2011). *World report on disability*. World Health Organization.
- WHO. (2021). *Common health needs of refugees and migrants: literature review*. World Health Organization.
- WHO. (2022). *World report on the health of refugees and migrants*. World Health Organization.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. & İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.
- Yılmaz, T., Olgun, R. & Şavklı, F. (2014). Kentsel yeşil alanlarda tekerlekli sandalye kullanıcıları için engelsiz rota belirlenmesi: Antalya Atatürk Kültür Parkı Örneği. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(9), 1-14.
- Zajadacz, A. (2015). Evolution of models of disability as a basis for further policy changes in accessible tourism. *Journal of Tourism Futures*, 1(3), 189-202.

TÜR SINEMASINDA FİLM DİLİ VE İKONOĞRAFI: ALIEN SERİSİNDE GÖRSEL UYLAŞIMLAR VE BİÇEMSEL FARKLILIKLAR

Nuray Hilal TUĞAN*

Öz

Bir sinema filminin görsel malzemesini tanımlamak için sinematografi, mizansen, ikonografi gibi farklı terimler kullanılmaktadır. Bu terimlerin arasında ortaklıklar bulunmakla birlikte her biri sinema sanatının görsel dilinin farklı yönlerini içermekte, sanat sineması-popüler sinema gibi kategorilerin sınıflandırılmasında da kullanılmaktadır. Bu bağlamda mizansen, ikonografi ile aynı öğeleri içermesine rağmen sanat sineması ve yönetmenin kendine has biçemiyle özdeşleştirilmekte, ikonografi ise tür sinemasının belirli türlerin her bir ögesinde tekrar eden görsel uyuşumlarını ifade etmektedir. Ancak tarihsel bağlamda yaratıcı yönetmen konumlandırılan bazı yönetmenlerin tür sineması içerisinde değerlendirilen filmlerinde söz konusu bu görsel uyuşumları klişeye dönüşmüş birer görsel gelenekten ziyade yaratıcı ve yenilikçi biçimde ele aldığı görülmektedir. Belirli türlerdeki görece değişmeyen temel unsurlara gönderme yapan türsel uyuşumlarla, yönetmenlerin kişisel üslupları arasındaki yaratıcı gerilimin Alien serisi üzerinden ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmada, 1979 yapımı, Ridley Scott tarafından yönetilen Alien filmiyle beraber başlayan altı filmlik Alien serisi, bilim kurgu sinemasının ikonografik uyuşumları ve farklı yönetmenlerin kendilerine özgü film dilleri açısından incelenmiştir. Seriyi oluşturan filmler mizanseni ve ikonografiyi oluşturan aydınlatma, kostüm-makyaj, dekor/mekan ve oyunculuk/türsel karakterler unsurlarını içeren temel görsel kategoriler üzerinden çözümlenmiştir. Bu anlamda tür sinemasının uyuşumlarla karakterize olması genel kabul görmekle birlikte, farklı yönetmenler tarafından yönetilen Alien serisinin farklı filmlerinde bilim kurgu sinemasının görsel uyuşumlarının tekrarından ziyade her filmin kendine özgü bir görsel dile sahip olduğu görülmüştür. Sinematografik biçem yönetmenin ya da görüntü yönetmenin kişisel biçimine vurgu yaparken, uyuşum kavramı tür sinemasında tekrar eden unsurlara gönderme yapmaktadır. Alien serisinde bu iki olgu arasındaki gerilim yaratıcı bir biçimde seriyi oluşturan filmlerin görsel kimliğine yansımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Film Dili, İkonografi, Bilim Kurgu Sineması, Tür Uyuşumları, Tür Sineması.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, nuray.tugan@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9184-6241>

FILM LANGUAGE AND ICONOGRAPHY IN GENRE CINEMA: VISUAL CONVENTIONS AND STYLISTIC DIFFERENCES IN THE ALIEN SERIES

Abstract

Different terms such as cinematography, mise-en-scène and iconography are used to describe the visual elements of a film. While there are commonalities among these terms, each encompasses different aspects of the visual language of cinema and is also used in the classification of categories such as art cinema and popular cinema. In this context, mise-en-scène, despite containing the same elements as iconography, is identified with art cinema and the director's unique style, while iconography expresses recurring visual conventions in specific elements of genre cinema.. In the study, which aims to reveal the creative tension between generic conventions that refer to relatively unchanging basic elements in certain genres and the personal styles of directors through the Alien series, the six-film Alien series, which started with Alien (1979) directed by Ridley Scott, is based on the iconographic conventions of science fiction cinema and the different directors' own styles. discussed in terms of specific film languages.. The films that make up the series are dissected through the basic visual categories that constitute mise-en-scène and iconography, including lighting, costume-makeup, setting, and acting- genre-specific characters. While the characterization of genre cinema with conventions is widely accepted, it is observed that in the different films of the Alien series directed by various directors, rather than a repetition of visual conventions in science fiction cinema, each film has its own unique visual language. The tension between these two phenomena in the Alien series is creatively reflected in the visual identity of the films that make up the series.

Keywords: *Film Language, Iconography, Science Fiction Cinema, Generic Conventions, Genre Cinema.*

Giriş

Sinema tarihinin en ikonik uzaylı tasarımlarından biri olan *Alien* (Scott, 1979) filminin *Xenomorph*'u (Yaratık) Ridley Scott'un uçuş korkusu olan H.R. Giger'i İngiltere'ye gelmeye ikna etmesiyle ortaya çıkmıştır. İsviçreli tasarımcı altı ay boyunca Shepperton köyünde Ridley Scott'la beraber kalarak, bilim kurgu ikonografisinde uzaylı tasarımlarının yaratıcı ve kurucu (kendisinden sonra gelen bilim kurgu filmlerine ilham olması bağlamında) örneklerinden birini ortaya koymuştur (Weiner, 2019). Sinemadaki yaratıcı ortaklıkların istisnai örneklerinden birini oluşturan 1979 tarihli *Alien* filmi daha sonraki devam filmleri ve spin off¹ projeleriyle giderek genişleyerek,

¹ Türkçe karşılığı bulunmayan terim, İngilizce'de film, dizi gibi kurmaca görsel ürünlerin anlatılarında yer alan bir karakter ya da olay örgüsünün başka bir formata ya da türe uyarlanmasını ifade etmektedir. Örneğin bir filmde yer alan yan karaktere ait olay örgüsünün televizyon dizisine, bir televizyon dizisinin filme uyarlanmasına ya da bir televizyon dizisinde yer alan karakterlerden biri üzerine kurulu başka bir dizi gerçekleştirilmesi spin-off uyarlamalarına örnek olarak verilebilmektedir. Bu bağlamda *Alien* serisinden uyarlanan *Alien vs. Predator* (Anderson, 2004), *Aliens vs. Predator: Requiem* (Strause ve Strause, 2007)

bilim kurgu sinemasının belli başlı uylaşımının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tür sinemasıyla özdeşleştirilen görenek, kod, sözleşmesellik gibi terimlerle de ifade edilen uylaşım kavramı sinema kuramları içerisinde yönetmenin kişisel üslubunun dışında kalan, o türe ait her filmde yinelenen dolayısıyla da taklit, tekrar gibi nitelemelerle betimlenen öğeleri içermektedir. Kelimenin söz konusu olumsuz kullanımına karşın, seyirci ve film arasındaki ilişkiyi belirleyen temel unsurlardan biri olan uylaşım kavramını “bir gelenek veya belirli bir kültür içinde yaygın olarak kabul edilen ve anlaşılan sanatsal bir uygulama, süreç veya araç” olarak ifade eden Sikov (2010, s. 145), film çalışmalarında uylaşımın tükenmiş klişeler olarak değil, bir iletişim sisteminin temel ve değerli parçaları ve geniş olarak paylaşılan bir fikirler ağının anlamlı bileşenleri olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Tür uylaşımını ise belirli türlerde yaygın olarak kullanılan öğeler, temalar, konular, mecazlar, karakterler, durumlar ve olay örgüsü olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda tür uylaşımını, belirli hikayeleri oldukları tür yapan temel unsurları içermektedir. Bu nedenle, bir türün kuralları, söz konusu türleri oluşturmak ve tanımlamak için kullanıldıklarından dolayı belirli öğelerden meydana gelmektedir (Abreu, 2022). Bu çalışma açısından tür sinemasının görsel uylaşımını ve bu uylaşım ile filmin görsel dilini oluşturan yaratıcı süreçler arasındaki ilişki büyük önem arz etmektedir.

Uylaşımını biçimsel ve tematik olmak üzere iki kategoride ele alan Ryan ve Kellner (1997), temsil göreneklerinin filmlerde iki yönde işlediğini, dolayısıyla konu ve biçim olmak üzere iki ana kategoride yer aldığını belirtmektedir. Bu anlamda biçimsel görenekler anlatının kapalılığı, görüntünün sürekliliği, dönüşsüz kamera işleyişi, karakterle özdeşleşme, dikizcilik yoluyla nesneleştirme, ardışık düzenleme, anlatıda nedensellik mantığı, dramatik güdüleme ve çerçeve uyumundan oluşurken, tematik görenekler eril kahramanlık serüvenleri, romantizm arayışı, kadın melodramı, kurtarıcı şiddet öyküleri, ırka ve suça ilişkin klişelerden meydana gelmektedir. Söz konusu kategorizasyondan anlaşılacağı üzere tür filmlerinin görsel uylaşımını biçimsel görenekler içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak bir filmi izlerken seyircinin yalnızca biçimiyle ilgilenmediğini vurgulayan Bordwell ve Thomson'a (2009) göre sinematik deneyim bir resmi görmek ya da romanı okumaktan farklı şekilde gerçekleşmektedir. Zira herhangi bir sanat formundaki biçimi anlamak için o sanatın aracına da aşına olmak gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde film sanatının dört temel aracının mizansen ve sinematografi, farklı çekimlerin birleştirilmesini içeren kurgu ve ses olduğunu söylemek mümkündür. Tür sineması söz konusu olduğunda ise görsel uylaşımın ikonografi kavramıyla açıklanırken, ikonografinin mizansenle temel olarak aynı unsurları içerdiği görülmektedir.

filmleri çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Predator serisi dışında, FX tarafından Noah Hawley tarafından yönetilecek olan *Alien* dizisinin 2024 yılında çekimlerine başlanacağı duyurulmuştur.

Mizansen, kamera önünde yer alan tüm öğeler ve bu öğelerin anlatının gereklerine uygun şekilde düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mekan, dekor ve aksesuarlar, kostüm, makyaj, oyuncular ve performansları, lens, ham film ve ışık tasarımı ile kamera hareketleri ve sahnenin çeşitli unsurlarından oluşmaktadır (Parkinson, 2015). İkonografi ise Grant'a (2007) göre sanat tarihçisi Erwin Panofsyk'nin Rönesans sanatındaki sembol ve fikirlerin nesnelere ve olaylar üzerinden temsil edildiği görüşüne dayanmaktadır. Böylece kavram tür eleştirmenleri tarafından sanat eserlerindeki tanıdık sembollerin, gördükleri bireysel bağlamının ötesinde kültürel bir anlama sahip olduğunu ifade etmek için sinema filmlerine uyarlanmıştır. Güçhan (1999) izleyicilerin belirli bir türe ait bir filmi öncelikle görüntüsel göstergeleriyle tanıdığını belirterek, belirli bir film türünün ikonografisinin sinemanın görüntü malzemesiyle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında genel olarak yukarıda belirtildiği gibi bir filmdeki nesnelere, mekânlar, dekor, kostümler, yıldız oyuncular, tipler gibi filmin görünür yüzeyindeki tüm öğeler ikonografinin bir parçası olarak adlandırılmaktadır. İkonografi mizansenle ortak özellikler taşısa dahi belirli bir türün ayırt edici görsel özelliklerine gönderme yapmakta, mizansen ise film türlerinin görsel geleneklerinden bağımsız olarak yönetmen tarafından oluşturulan eşsiz görsel stili tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu iki kavram arasındaki sınırlar muğlak olsa da uyum ve stil arasındaki gerilimden yola çıkarak ayırt edici bir tanım yapılabilmektedir. Tür sineması içerisinde diğer türlere nispeten görsel uyumları açısından daha az sınırları belirli bir tür olan bilim kurgu sineması söz konusu bu gerilim için en uygun mecralardan biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Bilim kurgu sinemasının farklı kaynaklarda farklı tanımları olsa da bu tanımlarda bilim kurgu filmlerinin ele aldığı temalardaki ortaklıklar üzerinden nispeten uzlaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bilim kurgu, birçok alt türü olmasının yanı sıra, genellikle uzay yolculuğu ve uzaylılarla ilgili olarak uzak gelecekte geçen bir film türü olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada tanımın aşırı genelleme olduğunu ve uzay yolculuğu içermeyen bilim kurgu filmlerini dışarıda bıraktığını belirtmekte fayda vardır. Bilim kurgu filmleri, anlattıkları hikayeden bağımsız olarak, günümüzde özellikle yaygın olan görsel stiller ve bilgisayar efektleri ile karakterize edilmekte ve bu filmlerde kullanılan dekor, kostüm, makyaj, ışıklandırma teknikleri ve oyuncuların performansları görsel kodları oluşturan ve izleyiciyi etkileyen ana öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, bilim kurgu sineması, başlangıcından bu yana mizansen oluşturma ile karakterize edilmektedir.

Bilim kurgu sinemasını Batı sinemasıyla karşılaştıran Kolker (2011), bu türü edebiyattan gelen ve sinemanın ilk döneminde ortaya çıkan türlerden biri olarak tanımlamaktadır. Bilim kurgu sineması diğer türlerden farklı olarak on yıldan on yıla kendini yeniden üretebilme kapasitesini, türün spekülasyon, gelecek, şimdiki zaman seçenekleri, teknoloji, teknolojinin kötüye kullanımı ile ilgilenmesine bağlayan Kolker (2011) bilim kurgunun

alegoriye açık bir tür olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında bilim kurgu sinemasının kullandığı alegorilerin dönemden döneme değişebildiği görülmekte ve esasen bu filmlerin anlatılarının gelecekte geçse dahi şimdiki zamanı ve anlatının geçtiği dönemin mevcut endişelerini konu edindiği anlaşılmaktadır. Bilim kurgu edebiyatından kaynaklanmakla birlikte özellikle 70'lerin sonu ve 80'lerin başında bazı kurucu filmlerin bilim kurgu sinemasının geleceğine şekil veren ilk örnekleri ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bu kurucu görsel metinlerin en önemlilerinden biri olan *Alien* filmi 1979 yılında ilk olarak izleyiciyle buluştuğunda hem kendinden sonra gelen bilim kurgu filmlerinin bazı temel uylaşımının ilk kez ortaya çıkmasını sağlamış, hem de devam filmleri ve spin-off projeleriyle kendi sinematik evrenini kurmayı başarmıştır.

Çalışmada *Alien*² serisine ait altı film; *Alien* (Scott, 1979), *Aliens* (Cameron, 1986), *Alien 3* (Fincher, 1992), *Alien: Resurrection* (Jeunet, 1997), *Prometheus* (Scott, 2012) ve *Alien: Covenant* (Scott, 2017) aydınlatma, dekor/mekan, kostüm-makyaj ile oyunculuk-türsel karakterler kategorileri açısından çözümlenmiştir. 2004 tarihli *Alien vs. Predator* ile 2007 tarihli *Alien vs. Predator: Requiem* filmleri *Alien* serisinin orijinal öyküsünden farklı bir kurmaca evreni içerdikleri için çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Çözümleme için seçilen altı film tutarlı ve bütünlüklü bir sinematik evren oluşturmalarından dolayı birlikte analiz edilmiştir. Çözümlemede Ridley Scott, James Cameron, David Fincher, Jean-Pierre Jeunet gibi birbirinden tamamen farklı bir film diline sahip olan yönetmenler tarafından yönetilen bu filmlerde tür sinemasının klişeye dönüşme potansiyeline sahip uylaşım ile söz konusu yönetmenlerin kişisel üslupları arasındaki yaratıcı gerilimin ortaya konulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla “uylaşımın içerisinde yönetmenlerin kendi film dillerini nasıl kurdukları” temel sorunsalı üzerine inşa edilen bu çalışmada, öncelikle tür sinemasında mizansen ve film dili, ardından tür sinemasında ikonografi ve film dili başlıkları ele alınmış, son kısımda ise çalışmanın örneklemini oluşturan altı filmin çözümlemesine yer verilmiştir.

1. TÜR SINEMASINDA MİZANSEN VE FİLM DİLİ

Resim, tiyatro, müzik gibi tarihsel bağlamda kendisinden önce gelen farklı sanat disiplinlerinin belirli öğelerini özgün bir anlatım dili içerisinde filmin yaratıcısının vizyonu ile birleştiren sinema, diğer sanat dalları arasında kendine özgü dili ve otantikliğini görsel-işitsel bir mecra olarak korumaktadır. Sinema filmlerinin otantikliğini ve kendine özgü anlatım dilini sağlayan temel mekanizmalar diğer sanat dallarında olduğu gibi filmi yaratan sanatçıların (yönetmen, görüntü yönetmeni ve sanat yönetmeni) dünyaya ve sanata bakış açısı aracılığıyla ortaya konulmaktadır.

² Çalışmada serinin tamamı ele alınırken “*Alien* serisi” ifadesi kullanılmış, filmlerin ise orijinal adlarına yer verilmiştir.

Yönetmenlerin tarzları ve biçimleri arasındaki farklılıkları vurgulamaya çalışan Bordwell (2016), Tek Çekim Woody olarak anılan Van Dyke ile 90'ların sonunda kariyerine başlayan Brett Ratner'in setteki çalışma tarzlarını karşılaştırmaktadır. Van Dyke, aynı sahne için ikiden fazla çekim yapmazken, Ratner ise her sahneyi pek çok farklı açıdan çekmesiyle tanınmaktadır. Yönetmenlerin çalışma stillerinin filmin görsel diline yansması sinemanın bir sanat olarak doğasına içkin şekilde gerçekleşmekte ve film kuramları içerisinde özellikle Fransız Yeni Dalgası tarafından vurgulanmaktadır. Bu bağlamda film kuramlarının iki ana kuramsal çerçevesinden birini oluşturan gerçekçi kuram (diğeri biçimci kuramdır) yönetmenin yaratıcı konumu ve yönetmenin kişisel üslubu üzerine geliştirdiği fikirlerle karakterize olmaktadır. Yönetmenler sadece sahnelerin çekim sayıları ile ilgili değil, çerçeve içerisinde yer alan öğelerin nasıl yerleştirileceği açısından da bariz farklılıklara sahiptir. Film çalışmalarında çerçeve içerisinde söz konusu öğelerin yerleştirilme biçimi yönetmenin film dili ve stili ile dolaysız bir ilişki içerisinde olan mizansen terimiyle ifade edilmektedir.

Film stili, sinemacıların eserlerinde belirli bir değer yaratmak için kullandıkları tanınabilir sinema tekniklerini ifade etmekte ve bu teknikler, ses tasarımı, mizansen, diyalog, sinematografi, kurgu veya yönetmenlik dahil olmak üzere film dilinin tüm yönlerini içermektedir (Kuhn ve Westwell, 2012). Film dili ise esasen sinemanın bünyesinde toplanmış birçok farklı dili kapsamaktadır. Sinema, fotoğraf, resim, tiyatro, müzik, dans ve konuşma dili gibi pek çok farklı dalı kendi içerisinde barındırabilir. Dolayısıyla sinemanın yukarıda ifade edilen tüm unsurların birleştiği kendine özgü bir dili vardır (Edgar-Hunt vd., 2012).

Sinema filmlerinin kendine özgü anlatım dili üzerine sürdürülen tartışmalar çoğunlukla göstergebilim içerisinde yürütülmekte, alanın en önemli isimlerinden biri olan Roland Barthes'ın öğrencisi olan Christian Metz sinemanın gerçekten de bir dil, fakat kodsuz bir dil (Saussure'ün terimleriyle *langue*'i olmayan bir dil) olduğunu ifade etmektedir. Metz'in burada temel amacı doğal göstergeyi göstergebilimle bütünleştirme isteğidir. Buna göre sinema metinleri anlamlı bir söylemi olduğu için bir dildir, ancak bu dil sözel dilin aksine önceden var olan bir koda bağlanamaz (Wollen, 2004). Metz'in sinemanın bir dil olması üzerine görüşleri alanda çeşitli tartışmalara neden olsa da, filmlerin kendilerine özgü bir dili olduğu düşüncesi ilk ortaya atıldığı günden bugüne sinemanın sanat yönüne vurgu yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Film çalışmalarında sinemanın sanat yönüne vurgu yapmak amacıyla sürdürülen görsel üslup tartışmalarında film dilinin yanı sıra kullanılan bir diğer kavram ise mizansendir.

Kelime, uzun süreden bu yana İngilizce olarak kullanılmasına ve kökenlerinin tiyatroya dayanmasına rağmen, Fransızcadan gelmektedir. Kelimenin tam anlamıyla tercüme edildiğinde "sahneye koymak" şeklinde çevrilmekte ve terimin mecazi kullanımlarının uzun bir tarihi olduğu

bilinmektedir. En işlevsel mizansen tanımlarından bir tanesi “çerçevenin içeriği ve çerçevede yer alan unsurların düzenleniş şekli” olarak ifade edilebilmektedir. Çerçevenin içerisinde yer alan unsurlar ise ışıklandırma, kostüm, dekor ve oyuncuların kendileridir (Gibbs, 2002). Sinemada mizansenin önemine dikkat çeken Sikov (2010), mizansenin öğelerinin seyirciye anlatıda yer alan olayın ötesinde özellikle anlama dair bilgileri aktardığını ve görüntü içindeki ifade edici içeriğin bütününe gönderme yaparak, mizansen tasarımındaki her detayın anlamlı bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

Bu bağlamda ele alındığında kurmaca, belgesel ve avangart filmlerde anlamın iletilmesinde hayati önem taşıyan mizansenin, ruh hali, motifler oluşturup temayı pekiştirebileceği, ayrıca iyi kurgulanmış bir çekimin, bir karakteri ve içinde yaşadığı dünyayı en az diyalog kadar ortaya çıkarabileceği görülmektedir (Parkinson, 2015). Villarejo (2013) *auteur* yönetmenlerle ilgili Fransız entelektüellerin *auteur* yönetmenlerin imzalarına ve bireylerin dehasına dair kanıtları mizansende bulduklarını hatırlatarak, bunun ötesinde mizansende "film dünyası" olarak adlandırılabilir ve filmin görsel tarzını oluşturan somut bir temsilin karşılığını bulduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda mizansenin beş bileşeni bulunmaktadır. Bunlar mekan/dekor, aydınlatma, kostüm-makyaj ve oyunculuktur.

Mizansen kullanma biçimine göre filmleri iki kategoride ele alan Kolker (2011) ise göz hizasında bir kamera ile düzenlenmiş, kadrajın merkezinde yer alan ve az hareket eden karakterlere odaklanan, güçlü bir ana ışıkla çekilen, kadrajdaki her şeyin eşit şekilde aydınlatıldığı ve diyalog ve kurgudan öğrenilenlere yeni bilgiler eklemeyen bir filmin mizansene sahip olamayacağını belirterek, tutarlı bir görsel atmosfer yaratan, siyah-beyaz veya renkli bir filmi etkili şekilde kullanan, kamerayı karakterlerle ilişki içinde hareket ettiren, karakterlerin diyalogları kadar filmle ilişkili uzamlar da yaratan bir yönetmeni mizansen yönetmeni olarak tanımlamaktadır. Fransız Yeni Dalgası'nın izinden giden Kolker (2011), bu terimi filmlerin değerini belirleyen bir ölçüt olarak ele almaktadır.

2. TÜR SİNEMASINDA İKONOGRAFİ VE FİLM DİLİ

Sinema filmlerinin görsel-işitsel doğası ile film dili arasındaki ilişki bu sanat dalının kendine özgü anlatım araçları ile dolaysız bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Tür sineması açısından yaklaşıldığında ise görüntüyü oluşturan anlatım araçları belirli türlerde yer alan filmleri diğer türlerden ayıran görsel kimlikliklerinin bir parçası olarak kurulmakta ve her bir türün kendine özgü görsel kimliğini oluşturan aydınlatma, dekor/mekân, kostüm-makyaj gibi belli başlı unsurlar ikonografi kavramıyla açıklanmaktadır.

Sessiz sinema ikonografisini ele alan çalışmasında Panofsky (1974), diyalogun kullanılmadığı bu anlatı biçiminde seyirciye anlatıyla ilgili gerekli bilgilerin standartlaştırılmış görünüm, davranış ve tavırlar aracılığıyla iletilmesini belirtmektedir. Buna göre bu filmlerde Vamp ve Namuslu Kız, Aile

Erkeği ve siyah bir bıyık ve bastonuyla belirtilen Kötü Adam gibi tipler görsel özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde görüntüler sadece düz anlamlarıyla değil, yan anlamlar eklenerek de perdede yer almaktadır. Örneğin bu filmlerde ekose desenli bir masa örtüsü fakir, ancak dürüst bir aileyi ve mutlu bir evliliği ifade etmektedir. Söz konusu bu görüntüsel göstergeler (ikon) anlatımda tasarruf sağlayarak, izleyiciye aktarılması gereken bilgiyi ya da yaratılmak istenilen anlamı sinemanın en güçlü anlatım araçlarından biri olan görüntüleri kullanarak sağlamaktadır.

İzleyici tarafından anlatının olay örgüsünün anlamlandırılmasını hızlandırarak, böylece filmsel ifadede tutumluluk sağlayan ikonografi, belirli film türlerinin ilk bakışta tanınabilen ayırt edici görsel özelliklerini içermektedir. Farklı türler açısından değerlendirildiğinde Western türünde kovboy giysileri ve kovboy şapkası, müzikallerde sıklıkla karşılaşılan smokinler, polisiye türünde dedektifin uzun paltosu bu türleri belirleyen en belirgin görsel öğeler olarak ortaya çıkmaktadır (Güçhan, 1999). Belirli bir türe ait filmlerde tekrar eden görsel unsurlar, o türün görsel mirasını bir filminden diğerine aktararak seyirci ve tür arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırmakta ve söz konusu türün kodlarının pekişmesini sağlamaktadır. Tür filmi ve seyirci arasında kurulan bu dolaysız ilişki türün tarihsel macerasında yıllar boyu karşılaşılan belirli görsel unsur ve görüntüsel göstergelerin giderek görsel bir geleneğe dönüşerek uyuşum halini almasından kaynaklanmaktadır.

Tür filmlerinin görsel betimleme kalıplarının ve görsel malzemelerinin ikonografik değerlerinin kolayca teşhis edilebilmelerinin nedeni, bunların ait oldukları türle kesin birtakım çağrışımlara sahip olmaları ve simgesel bir bağlam içinde yer almaları olduğunu belirten Özden (2004), her film türünün görsel betimlemesini oluşturan ikonografik yapısının türlerin kendilerine özgü sözleşmeselliklerinden (uyuşum) ortaya çıkan bir simgeselliğe sahip olduğunu ve bu simgeselliğin toplumsal bir sözleşme sonucunda teraziye adaleti tanımlayacak bir simgesellik verilmesi durumunda olduğu gibi belirli görsel özelliklere belirli anlamların atfedilme sürecine gönderme yaptığını vurgulamaktadır.

Geleneksel olarak, özellikle edebiyat ve film eleştirmenleri formüle dayalı türsel metinleri, bu çerçevenin dışında üretildiğini iddia ettikleri metinlerden daha aşağı görme eğilimindedir. Seçkin eleştirmenler kitle iletişiminin türsel kurmacasını yüksek sanatın değil, popüler kültürün ticari ürünü olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Ancak yakın zamanda çağdaş kuramcılar *auteur*lük kavramını sorgulayarak, türe daha fazla önem vermeye başlamıştır (Chandler, 2018). Yüksek sanat ve popüler kültür arasında kurulan hiyerarşik kategorizasyonu sorunsallaştıran Kültürel Çalışmalar gibi kuramsal çerçevelerin de etkisiyle günümüzde popüler olan ile sanat olarak kabul edilen arasındaki keyfi ayrımlar daha çok tartışılmaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında geleneksel romantik bakış açısı tarafından yönetmenin kişisel üslubuyla özdeşleştirilen mizansen kavramının yerine tür eleştirisinde daha önce de

ifade edildiği gibi bu filmlerinin görsel dilini ifade etmek için ikonografi terimi kullanılmaktadır.

3. ALIEN SERİSİNDE GÖRSEL DİL VE UYLAŞIMLAR

Tür sineması belirli görsel gelenek ve uylaşım ların üzerine inşa edilmekle birlikte çalışmada daha önce de vurgulandığı üzere farklı sanatçıların katkılarıyla gerçekleştirilen bu filmlerin onları diğerlerinden ayıran özgün ve otantik bir anlatım dili oluşturduğu da görülmektedir. Wollen (2004, s. 83), Levi Strauss'un yapısalcı yaklaşımına atıfta bulunarak kültürel metinlerin incelenmesinde sadece benzerlikleri ortaya çıkarmanın üstünde çalışılan tüm metinleri soyut ve yüzeysel tek bir metne indirgeme tehlikesi taşıdığını belirtmektedir. Çalışmada bu tehlikeyi bertaraf edebilmek amacıyla ele alınan altı filmin ait oldukları tür dolayısıyla ortak olarak paylaştıkları benzerliklerinin yanı sıra farklılıklarını da ortaya koyan bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu amaç doğrultusunda biçimci³ bir eleştirel bakış açısından kaçınılarak yönetmenlerin farklı film dilleri üzerine odaklanılmış, analiz kategorisi olarak aydınlatma, dekor/mekan, kostüm-makyaj, türsel karakterler ve oyunculuk öğeleri incelenmiştir. Bununla birlikte her filmde tekrar eden ve farklılaşan unsurlar belirlenerek, bunlar uzay gemisi tasarımı, gezegenler, yaratık tasarımı, Ripley karakteri ve insansı robot karakteri olmak üzere beş kategori başlığı altında çözümlenmenin sonunda tablollaştırılmıştır. Dolayısıyla hem serideki bir filmi diğerlerinden ayıran özellikleri çözümlenmiş, hem de her filmin türün tamamı içerisinde durduğu yer uylaşım lar açısından ele alınmıştır.

3.1. Aydınlatma

Aydınlatma filmin atmosferini oluşturarak, seyircide belirli bir zaman, mekan, iklim ve ruh hali yaratılması işlevini görmektedir. Film yapımı için üretilmiş çok çeşitli aydınlatma ekipmanı bulunmaktadır ve bu ekipmanlar doğru kullanıldığında her biri ayrı bir ruh hali ve atmosfer yaratma potansiyeline sahiptir (Barnwell, 2011). Aydınlatmanın sinema filmlerinde anlam yaratmadaki önemine vurgu yapan Bordwell ve Thompson (2009) da bir görüntünün etkisinin büyük oranda ışığın yönlendirilmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Buna göre sinemada ışık sadece aksiyonun görülmesini sağlayan bir aydınlatma öğesinden çok daha fazlasıdır.

Aydınlatma tasarımında ışığın yoğunluğunun ve yönünün sahnede yaratılmak istenen ruh hali ve anlatılmak istenen olayın hangi yönünün vurgulanacağına dair yapılan seçimlerde büyük önemi bulunmaktadır. Örneğin düşük düzeyli aydınlatma ile karakterize olan korku türünde karanlık

³ Söz konusu biçimci yaklaşımdan kaçınmak amacıyla burada mizansen eleştirisi gibi analiz yöntemlerinden özellikle kaçınılmış, filmlerin özgül yönlerini vurgulayabilmek adına mizansen öğeleri incelenmiş, ancak "bir analiz noktası olduğu gibi bir sentez noktası da olmalıdır" (Wollen, 2004, s. 83) fikrinden hareketle tür sinemasının görsel uylaşım larına da duyarlı bir bakış açısı benimsenmiştir.

ve yarı karanlık aydınlatma seyircide korku ve gerilim duygularının uyandırılmasında kullanılan en işlevsel araçlardan biridir. *Alien* serisinde incelenen altı filmin ortak özelliklerinden biri hemen hepsinde düşük düzeyli aydınlatmanın tercih edilmesidir. Korku ve gerilim unsurlarının ağır bastığı seride korku atmosferinin yaratılmasında düşük düzeyli aydınlatmadan yararlanılmıştır. Ancak yönetmenlerin görsel dilleri arasında aydınlatma seçimlerinde farklılıklar da bulunmaktadır.

Ridley Scott, genel olarak yönettiği üç filmde de (*Alien* -1979, *Alien: Prometheus*, *Alien: Covenant*) yarı karanlık mekanlar kullanarak korku unsurlarını ön plana çıkartırken, aksiyon temelli bir anlatımı tercih eden James Cameron, özellikle bu tür sahnelerde aksiyonun açık şekilde gösterilebilmesi adına daha yüksek düzeyli bir aydınlatma tasarımını tercih etmiştir. Serinin üçüncü filmini yöneten David Fincher ise kloströfobik ve endüstriyel bir görsel tarzı sürdürürken, çoğunluğu iç mekanda- Fiorina 161 C Tipi Cezaevi Birimi- geçen filmde daha sıcak tonlu bir aydınlatmayla kloströfobik mekan algısını dengelemiş, Jean Pierre-Jeunet ise dışavurumcu olarak ifade edilebilecek bir estetik anlayışla yüksek düzeyli ve düşük düzeyli aydınlatmayı bir arada kullanarak, bir önceki filmde Fincher'in yarattığı kloströfobik atmosferi daha geniş çekimler, stilize edilmiş daha fazla mekanla aşarak, sahnede yaratılmak istenen atmosfere uygun bir aydınlatma tasarımı kullanmıştır. Genel olarak serinin altı filminde, düşük düzeyli aydınlatma yaratıkla mücadele eden film karakterlerinin yaşadığı gerilimin ve korkunun seyirci tarafından da algılanmasının sağlanmasına hizmet ederken, aynı zamanda anlatı boyunca karakterlerin karşılaştıkları tehditleri de izleyiciye önceden hissettirmektedir. Bu bağlamda aydınlatma tarzı serinin temasının yarattığı gerilim ve korkuyu da artırma işlevi görmektedir.

Bordwell ve Thompson (2009), bir çekimin görünüşünün temel olarak ışığın niteliği, yönü, kaynağı ve rengi tarafından kontrol edildiğini belirterek, yönetmenin bu unsurları izleyicinin deneyimini farklı şekillerde yönlendirmek için kullandığını vurgulamaktadır. Buna göre mizansenin hiçbir bileşeni “ışığın draması ve serüveninden” daha önemli değildir (Bordwell ve Thompson, 2009, s. 132). *Alien* serisini oluşturan filmlerde de aydınlatma tasarımı bu doğrultuda ele alındığında, izleyicinin filmle kurduğu ilişkinin ve seyir deneyiminin en önemli unsurlarından biri olarak kurulduğu görülmektedir.

Seri farklı yönetmenler ve görüntü yönetmenleri tarafından bir dizi film içerdiğinden, aydınlatma tasarımında ortak özellikler bulunmakla birlikte filmde filme farklılıklar olduğu da görülmektedir. Ancak, genel olarak *Alien* serisinin aydınlatma tasarımında bazı ortak unsurlar ve stratejilerin izi sürülebilmektedir. Bu filmlerde öncelikle aydınlatma korku atmosferi oluşturmak için kullanılmaktadır. *Alien* serisini oluşturan farklı filmler korku deneyimini filmlerin görsel atmosferi üzerinden yaratmayı amaçlayan yapımlardır. Bu nedenle serinin filmlerindeki birçok sahne karanlık ve gizemli

bir atmosferde geçecek şekilde, izleyicilere belirli bir gerilim ve belirsizlik hissi vermek üzere tasarlanmıştır.

Aydınlatma tasarımı için hayati derecede önemli olan ışık ve gölgenin kullanımı bu filmlerde bilim kurgu ve korku sinemasının temel uylaşım larını yansıtabacak ve dramatik bir etki yaratabacak şekilde oluşturulmuştur. Özellikle uzay gemilerindeki labirenti andıran dar, uzun koridorlar, gezegen üslerindeki ulaşılması zor mekanlar bu filmlerdeki gizem ve tehlike unsurunu vurgulamak için düşük düzeyli aydınlatmayla desteklenmiştir.

Bu filmlerde yer alan mekan tasarımı ve aydınlatma arasındaki dolaysız ilişki özellikle anlatının çoğunluğunun geçtiği temel mekanlardan olan uzay gemilerinde kullanılan teknik ışıklar ve floresan aydınlatma ile karakterize olmaktadır. Seriyi oluşturan filmlerde uzay gemilerinin iç mekan tasarımında teknik ışıklar ve floresan aydınlatma sıklıkla kullanılmakta, bu tasarım bilim kurgu estetiğini güçlendirmek ve uzay gemilerindeki endüstriyel mekan tasarımını vurgulamak amacıyla tercih edilmektedir. Ayrıca serinin tamamının en önemli türsel karakterlerinden olan Yaratık'ın yer aldığı sahnelerdeki aydınlatma tasarımı da seriyi oluşturan filmlerin aydınlatmaya yaklaşım larını ortaya koymak açısından önemlidir. *Alien* serisindeki yaratıklar genellikle karanlık ortamlarda, özellikle uzay gemilerinin ulaşılabilen koridorlarında ve hava boşluklarında ortaya çıkmaktadır. Aydınlatma tasarımı, yaratıkların tehditkar ve korkutucu görünmelerini sağlamak için bu sahnelerde düşük düzeyli aydınlatmanın tekinsiz atmosferinden yararlanılarak oluşturulmaktadır.

Alien serisini oluşturan her bir film, yönetmenin ve görüntü yönetmenin sanatsal vizyonuna bağlı olarak farklı bir estetik ve aydınlatma anlayışına sahiptir. Ridley Scott, James Cameron, David Fincher ve diğer yönetmenlerin farklı tarzları, her filmin görsel atmosferini etkilemektedir.

3.2. Kostüm ve Makyaj

Kostüm ve makyaj, anlatımın tamamlayıcısı ve bazı filmlerde mizansenin temel unsurları olarak sinema filmlerinin görsel kimliğinin ana unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Çerçevadaki karakterlerin kostümleri, hikâyenin geçtiği ülkeyi, çağı ve toplumu temsil eden en önemli sinematografik öğelerden biridir. Bu açıdan bakıldığında kostüm, karakter özelliklerinin yanı sıra film öyküsünün geçtiği zamanı, karakterin sosyal konumunu ve sınıfını da ortaya koymaktadır. Bu nedenle karakterlerin kostüm tasarımı karakterlerin kişilik özelliklerine, sosyal, psikolojik ve fizyolojik özelliklerine uygun olarak özgünlüğünün sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Bordwell ve Thompson (2009) da dekor gibi kostümün de filmin bütününde özel işlevlere sahip olabileceğini ve bu tasarım unsurunda olasılıklar alanının çok büyük olduğunu vurgulayarak, kostümlerin anlatılarda önemli bir motif olabileceğini ve nedensel rol oynayabileceğini

belirtmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında kostüm tasarımı genellikle dekorla uyumlu olacak şekilde planlanırken, yönetmenler insan figürlerini öne çıkarmayı istediği için, dekor göreceli olarak bir arka plan sağlamak ve kostümler karakterlerin tanınmasına yardım etmektedir.

Barnwell (2011) kostümün, bir karakterin, bir filmin ya da bir türün tanımlayıcısı olan bir nitelik olduğunu belirtmektedir. Örneğin *Oz Büyücüsü* filminde Dorothy'nin kırmızı ayakkabıları, Indiana Jones'un safari takımları ve kara film türünde dedektifin uzun yağmurluğu ve şapkası dedektif tipini ortaya koyarken anlatı ve karakter arasındaki dolaysız bağı güçlendirmektedir. Bu anlamda kostüm ve makyaj tasarımı türü ve film karakterlerini tanımlayan en temel unsurlardan biridir. Kostüm tasarımında ise özellikle renk seçimi filmde istenilen atmosferi yaratabilmek için çok önemlidir. Kostüm tasarımının temel unsurlarının çoğu mizansenin çok yakından ilişkili bir alanı olan makyaja da eşit derecede uygulanmakta ve sinemanın başlangıcından günümüze kadar makyaj, oyuncuların ekrandaki görünüşlerini güçlendirmek için çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Örneğin oyuncuların dış görünüşlerini tarihsel kişilikler gibi göstermek için makyajla değiştirmek sinemada özellikle tarihi dramalarda sürdürülen yaygın bir uygulama olmuştur (Bordwell ve Thompson, 2009).

Bilim kurgu sinemasının ikonografisinin ayırt edici temel unsurlardan biri olan kostüm ve makyaj tasarımı ise çoğu zaman geleceğin giyim tarzını ve özellikle uzay yolcuğunda kullanılabilecek potansiyel bir modayı yansıtacak şekilde tasarlanmaktadır. Dolayısıyla bu filmlerdeki kostüm ve makyaj tasarımı, geleceğin dünyasını ve karakterlerini inandırıcı bir şekilde yaratmak için önemli bir rol oynamaktadır. Bu tasarımlar, izleyicileri geleceğin dünyasına veya farklı gezegenlere ait bir görsel vizyonla tanıştırmak, aynı zamanda hikayenin kurulmasında ve izleyici ile hikaye arasındaki ilişkinin oluşturulmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında *Alien* serisinin kostüm ve makyaj tasarımı açısından popüler kültüre de mal olmuş, ikonik karakterleri içeren bir bilim kurgu serisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Serinin kostüm ve makyaj tasarımının temel özellikleri dünya dışı varlıkların, özellikle Yaratık tasarımı, Facehugger ve Chestbuster Tasarımı, Ellen Ripley'nin Kostümü ile Uzay Adamı Kostümlerinin tasarımından oluşmaktadır.

Xenomorph Türkçe karşılığı ile Yaratık, *Alien* serisinin en ikonik karakterlerinden biridir. Bedeni üzerindeki organik ve yapay unsurların birleşimiyle karakterize edilen ve H. R. Giger tarafından tasarlanan bu canlı biyomekanik bir estetiğe sahiptir. Biyomekanik estetiğin temel özelliklerinden biri olan organik ve makine unsurlarının sentezlenmesi gerek yaratık tasarımında gerekse *Prometheus* ve *Alien: Covenant* filmlerinde Space Jockey gibi karakterlerin dizaynında kullanılmıştır. Bu filmlerde Mühendis adı verilen karakterlerin uzay gemileri, ancak makine ve canlı organizmanın birleşmesiyle çalıştırılabilmektedir.

Yaratık'ın (Xenomorph) yumurtalarından çıkan *Facehugger* ve Yaratık'ın yaşam döngüsündeki üçüncü aşama olan *Chestburster* da serinin ikonografisi içerisinde en önemli türsel karakterler arasında yer almaktadır. Bu yaratıkların tasarımı, beden yapılarını ve ürkütücü fiziksel özelliklerini gerçekçi bir şekilde yansıtmak için özel efektler ve makyaj kullanılarak tamamlanmıştır.

Sigourney Weaver'ın canlandırdığı Ellen Ripley karakteri, sinema tarihinin en güçlü kadın karakterlerinden biridir. Ripley'nin karakteri için tasarlanan kostüm, aksiyon sahnelerine uygun, işlevsel ve güçlü bir görünüm sunarak, karakterin cesaretini ve kararlılığını yansıtmaktadır. Serinin farklı filmlerinde Ripley'nin giydiği kıyafetler filmin genel görsel kimliğine ve atmosferine uygun olarak tasarlanmıştır. İlk filmde kısa saçları ve erkeksi görünümüyle Ripley, haki tonların baskın olduğu uzay kıyafetleri içerisinde görülürken, yönetmenin görsel tarzına bağlı olarak askeri üniformalardan (*Aliens*-1986), üçüncü filmde tamamen kesilmiş saç tasarımıyla erkeksi stile, dördüncü filmde parlak yüzeyle kızıl-kahve yelek pantolon takımlarına ve uzun saçlarıyla (*Alien: Resurrection*-1997) her filmin anlatı yapısını da destekleyecek bir tarza doğru evrilmiştir.

Serideki uzay adamları (astronotlar), uzay keşifleri sırasında giydikleri kostümlerle tanıtılmaktadır. Bu kostümler, hayali bir gelecekte geçen film anlatısının içerisinde her filmde genel atmosfere uygun şekilde seçilen renkler ve aksesuarla tamamlanmaktadır. Bu renk paleti her filmde yönetmenin yaratmak istediği kurmaca dünyaya ve filmin genel görsel kimliğine uygun olacak biçimde değişmektedir. İlk filmde kahverengi, gri tonlarında bir kostüm tasarımı tercih edilirken, James Cameron'un yönettiği ikinci film askeri estetiği ve 80'lerin modasını yansıtmaktadır. 1997 tarihli dördüncü filmde (*Alien: Resurrection*) ise özellikle bilim adamlarının kostümlerinde Alman dışavurumculuğunun bariz etkisine rastlamak mümkündür.

Dünya dışı bir varlık olarak Yaratık'ın dışında *Alien: Prometheus* ve *Alien: Covenant* filmlerinde mühendis olarak ifade edilen diğer dünya dışı varlıklar protez makyajla canlandırılmakta ve burada makyaj tasarımı farklı ırkların veya yaratıkların insan dışı özelliklerini yansıtmak için kullanılmaktadır.

Alien serisi kurucu bir film serisi olarak karakter, kostüm ve makyaj tasarımı ile bilim kurgu sinemasının temel görsel uylaşım larını oluşturan ve pekiştiren öncü yapımlardan biri olarak kabul görmektedir. Bu bağlamda serinin farklı yönetmenleri karakterlerin ve yaratıkların inandırıcı ve ürkütücü bir şekilde canlandırılması için bu unsurları kendi görsel tarzlarını yansıtacak şekilde kullanırken, bir yandan da serinin genel görsel mirasını da sürdürecektir görsel uylaşım larından faydalanmıştır.

3.3. Mekan/Dekor/Set

Mekan ve set, bir sinema filminin anlatım potansiyelinin çok önemli bir parçasıdır ve mekan mizansenin diğer yönlerinin tekniklerine tabi olduğu için, film anlatısında yer alan aksiyon ve olay örgüsü için basit bir arka plandan çok daha fazlasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yönetmenler film öyküsü için var olan bir mekan seçebileceği gibi, belirli bir stüdyo alanı içinde bir set de oluşturmayı tercih edebilmektedir. Ancak çoğunlukla setin içeriği ve stili, hikayenin geçtiği zaman ve mekana uygun olarak belirlenmekte, set tasarımının birincil amacı ise pek çok durumda gerçekçiliği sağlamaya yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda mekan, diegesise (hikayenin geçtiğini varsayılan kurgusal dünya) akla yatkınlık ve netlik getirmenin merkezinde yer almaktadır (Speidel, 2012).

Sinema filmlerinde mekan/set/dekorun temel işlevleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Pramaggiore ve Wallis, 2005):

1. Mizansen, hikaye dünyasının görünümünü oluşturur. Mekanın temel işlevi ise filmin öykü dünyasının görsel atmosferini oluşturan en temel unsurdur.

2. Mekan, filmin aksiyonunun geliştiği yerleri ifade eder. Bu yerler genel veya özel yerler, gerçek veya hayali yerler olabilir. Günümüzde mekan ve set tasarımı için oluşturmak için bilgisayar tarafından oluşturulan görüntüler (CGI) de sıklıkla kullanılmaktadır.

3. Mekanın birincil işlevleri, zaman ve yeri belirlemek, fikir ve temaları tanıtmak ve ruh hali yaratmaktır.

Mekanın temel işlevleri ve mizansen içerisindeki yeri açısından incelendiğinde *Alien* serisindeki mekan tasarımının mizansendeki yaratıcı kullanımı ile bilim kurgu ikonografisindeki kodlar arasındaki gerilimi yansıtması açısından kurucu örneklerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Serinin içerisinde yer alan her bir film mekan tasarımı açısından farklı özellikler taşımakta, *Alien: Resurrection*, *Prometheus* ve *Covenant* filmleri benzer bir tasarım dilini kullanırken, özellikle James Cameron'un anlatım tarzını yansıtan *Aliens* ve tek bir mekanın baskın olduğu *Alien 3*, serinin diğer filmlerinden ayrılmaktadır. Seriyi oluşturan filmlerde kullanılan mekanlar mekan tasarımı bağlamında sınıflandırıldığında sırasıyla Nostromo Gemisi (*Alien*, 1979), LV-426 Gezegeni (*Aliens*, 1986), 3.USS Sulaco (*Aliens*, 1986), Fiorina 161 Hapishanesi (*Alien 3*, 1992), USM Auriga (*Alien: Resurrection*-1997), Betty Uzay Gemisi (*Alien: Resurrection*, 1997), Prometheus Uzay Gemisi (*Prometheus*, 2012), LV-223 Gezegeni, Juggernaut-Mühendislerin Gemisi, Covenant Uzay Gemisi (*Alien: Covenant*, 2017) ve Planet 4 (*Alien: Covenant*, 2017)'den oluşmaktadır.

İlk *Alien* filmi, Nostromo adlı uzay gemisinde geçmekte ve gemideki mekanlar, dar ve endüstriyel bir atmosfer yaratmaktadır. Gemideki metalik yüzeyler, boru hatları ve endüstriyel ayrıntılar mekanın gerçekçiliğini artırırken, diğer taraftan mekan tasarımı klostrifobik bir seyir deneyimini

desteklemektedir. Serinin ikinci filmi *Aliens*'ın anlatısı LV-426 isimli gezegende geçmekte ve bu gezegenin soğuk, gri, kayalıklı coğrafyası, karanlık ve tehditkar bir atmosfer yaratmaktadır. Gezegen tasarımıdaki soğuk renkler, gri sivri kayalıklar, gezegende yerleşim mekanlarında yer alan tüneller ve klostrofobik mekanlar seyircide gerilim hissinin oluşturulmasında kullanılmaktadır. *Aliens*'da kullanılan uzay gemisi USS Sulaco, anlatının temasına uygun olarak askeri ve fütüristik bir tasarıma sahiptir. Filmin anlatısı gelişmiş silahları ve askeri deneyimle yarattığı alt edebileceğini düşünen ve Yaratıkla baş etmek için profesyonel askerlerden destek alan şirket ekibinin hezimetini içermektedir. David Fincher tarafından yönetilen *Alien 3*, Fiorina 161 isimli yalıtılmış bir hapisanede geçmektedir. Hapishanenin labirenti andıran koridorları çıkışsızlık hissini artırırken, tek bir mekan üzerine anlatının inşa edilmesi klostrofobik bir atmosfer oluşturulmasını desteklemektedir.

Üçüncü filmin klostrofobik hapishanesinin tersine serinin dördüncü filmi *Alien: Resurrection*, uzay gemisi USM Auriga'nın büyüklüğü ve mekanların çeşitliliği ile öne çıkmaktadır. Geminin farklı birimleri arasındaki ayrımlar, anlatının farklı temalarını (annelik, çılgın bilim adamı, klonlama) desteleyecek şekilde tasarlanmıştır. Diğer filmlerden farklı olarak özellikle su altında kalan mutfak ve yemekhane sahnelerinde ilk defa yaratığın sualtı sahnelerinde dehşet saçtığı görülmektedir. Genel olarak geminin içinde ıslak, nemli ve karanlık bir atmosfer oluşturulmaktadır. *Alien: Resurrection* filminde Ripley'nin klonlanarak yeniden hayata döndürüldüğü ve Yaratık'ın çoğaltıldığı USM Auriga gemisinin yanı sıra Frank Elgyn'in kaptanlığını yaptığı ve paralı askerlerden oluşan bir mürettebata sahip olan Betty Uzay Gemisi de bulunmaktadır. Boyut itibarıyla USM Auriga'dan oldukça küçük olan bu gemi anlatının başlangıcında önemli bir rol oynamaktadır. Geminin tasarımı betonarme ve metal parçaların sentezinden oluşmakta ve renk paleti soğuk tonlardan oluşmaktadır. *Alien: Prometheus* filmi, filme de adını veren ve adını Yunan mitolojisindeki Prometheus'tan alan aynı adlı uzay gemisinde geçmektedir. Geminin adı yaratıcıyla yüzleşmeye giden insanoğlunun anlatıldığı mitle ortak özellikler taşımakta ve Tanrılara karşı gelen Prometheus mitindeki benzer temalara gönderme yapmaktadır.

Prometheus gemisinin ekibi görevlerinin nihai hedefi olarak LV-223 adlı bir gezegene ulaşmakta, bu gezegen ise insan ırkının potansiyel yaratıcıları olduğunu düşündükleri Mühendislerin (Engineers) yaşadığı gezegen olarak kabul edilmektedir. Ancak anlatının ilerleyen kısımlarında bu kayalık ve görkemli gezegenin mühendislerin kendi gezegenlerinden uzakta biyolojik bir silah olarak Yaratık'ı yarattıkları özel bir üs olduğu ortaya çıkmaktadır. Prometheus ekibi tarafından LV-223 gezegeninde Mühendislere ait dev bir uzay gemisi olarak bulunan Juggernaut, yana doğru bükülen iki boynuz arasında geniş bir orta bölüme sahip, devasa, asimetrik bir gemi şeklinde tasarlanmıştır. Biyomekanik bir estetiğe sahip Juggernaut'un içyapısı iskelet

duvarları, dairesel geçitleri ve dik koridorlarıyla uzay gemisinden ziyade yaşayan bir organizmaya benzemektedir.

Alien: Covenant'da filme de adını veren Covenant uzay gemisi, uzay uykusunda olan 2000 kolonci ve 1.140 dondurulmuş insan embriyosu ile Origae-6 gezegenine doğru yolculuk etmektedir. Ancak yolculuk Origae-6'dan çok daha yaşanılır olan başka bir gezegenden alınan sinyal dolayısıyla kesintiye uğramaktadır. Prometheus filminde de yer alan David tarafından üzerinde deneyler gerçekleştirilen gezegen, mühendislerden tamamen arındırılmış ve çoğunlukla *Neomorph* (Yaratık) türlerinin yaşadığı kasvetli ve korkutucu bir yere dönüşmüştür.

Alien serisinde yer alan filmlerde, mekan tasarımı, filmin atmosferini ve hikayesini güçlendirmek için dikkatlice oluşturulmakta ve tıpkı kostüm ve makyaj tasarımında olduğu gibi mekan tasarımı da bilim kurgu filmlerinin gerçeğe benzerlik (verisimilitude) amacına hizmet etmektedir. İncelenen altı filmde yönetmenlerin görsel tercihleri mekanda kullanılan renkler, mekanları çekerken kullanılan teknikler ve mekanın işlevleri açısından farklılıklar barındırmakla birlikte, mekamlarda kullanılan detaylar, ikonografinin sözleşmesel (uylaşım) doğası açısından da değerlendirilebilmektedir.

Mekan tasarımında detaycılığıyla tanınan Ridley Scott'un görsel tarzına karşın; David Fincher, *Alien 3*'te sade ve abartısız bir set tasarımına sahip, kapalı bir mekanda ölümcül bir yaratıkla sıkışan karakterlerin hayatta kalma mücadelesini oyunculuk ve diyalog üzerinden anlatmayı tercih etmektedir. James Cameron'un yönettiği ikinci filmde ise sıcaklık hissi veren en ufak bir detay olmayan, metalik mekan tasarımının baskın olduğu görülmekte, soğuk bir gezegende söz konusu bu mekan tasarımı *Xenomorph*'un (Yaratık) hem karakterler hem de seyirci üzerinde yarattığı dehşeti arttırmaktadır. Cameron'un askeri estetiği yansıtan soğuk, gri, düz çizgisel mekanlarının aksine Jean Pierre Jeunet'un *body horror* ve *gore* estetiğini sentezleyen görsel dili mekan tasarımına da yansımaktadır. David Fincher'in tiyatro oyunlarını andıran tek mekanda geçen ikonografisine zıt şekilde bu filmde daha görkemli sahneler ve mekan tasarımları yer almaktadır. Serinin son filmi *Alien: Covenant* ise bilgisayar teknolojisinden ziyade anlatımın geçtiği mekanların fiziksel tasarımının ve inşasının ön plana çıktığı, çoğunluğu Planet 4'te geçen mekan tasarımının üretilme amacından sapan Android David'in yavaş yavaş düşünme becerilerini yitirerek deliliğe doğru ilerlemesinin en önemli göstergesi olarak karanlık, ürkütücü ve insan yaşamına ev sahipliği yapmaktan öte yaratıkların kök saldıgı bir mekan olarak ortaya konulduğu anlaşılmaktadır.

3.4. Oyunculuk ve Türsel Karakterler

Oyuncuların performansları bir filmin anlamına büyük katkı sağlamakta, zira kurmaca uzun metrajlı filmlerin çoğu, insanlar ve karşılaştıkları çatışmalar hakkında hikayeler anlatmaktadır. Bu anlamda oyuncu seçimi, oyunculuk stili ve figürlerin yerleşimi ve hareketi, izleyicinin

kurmaca karakterlere tepkisini, onların güçlü ve zayıf yönlerini, umutlarını ve korkularını etkilemektedir. Bu nedenle oyuncu seçimi bir yönetmenin karakter üzerinde verebileceği en önemli kararlardan biridir (Pramaggiore ve Wallis, 2005).

Oyuncular, anatomik yapılarıyla, fizyolojik özellikleriyle ve rol yetenekleriyle sadece karakter temsili için değil, olay örgüsü akışında ve anlatı için gerekli olan özdeşleme mekanizmasının kurulmasında da oldukça önemlidir. Sinemada oyunculuk tarzı tiyatro oyunculduğundan farklı biçimde gerçekleştiğinden oyuncunun fiziksel özellikleriyle karakteri çağrıştırması beklenmektedir. Bu anlamda “film yönetmeni ‘oyuncuyu’ değil, karakteri bulmak zorundadır ve seçimleriyle karakteri biçimlendiren de yönetmendir” (Balázs, 2013, s. 49).

Sinema tarihi incelendiğinde, oyuncuların kamusal bir imaj ve önceki rolleriyle beraber belirli bir oyunculuk tarzı eğitimi de getirdikleri görülmektedir. Sinemanın erken dönemlerinde teatral oyunculuk teknikleri film oyunculüğünü da etkilemiş ve oldukça duygusal, neredeyse pantomim tarzı bir oyunculuk sinemaya hakim olmuştur (Pramaggiore ve Wallis, 2005). Günümüzde geldiğinde ise abartılı bir teatral oyunculuk, sinemanın anlatım araçlarından dolayı yapay bir üsluba yol açabileceğinden, çok daha sade ve basit bir oyunculuk tarzı benimsenmektedir. Onaran'a (1999) göre doğal ölçüler ve abartılı makyaj dışındaki her türlü hareket kamera tarafından fark edilmekte ve sahteliği ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle sinema oyuncularının hareketlerinde son derece ölçülü ve doğal olmaları gerekmektedir. Oyuncuların canlandırdıkları karakterler ise tür sinemasında, film türlerinin temel uylaşım larından birini meydana getirmektedir. Türsel karakterler tür filmlerinin çatışmalarının somutlaştırılmalarına ve geliştirilmelerine yönelik işlev gören öğeler olarak eleştirmenin ilgi alanı içine girmektedir. Türsel yapıların barındırdıkları karakterlerden oluşan, "karakterler deposu" olarak da adlandırabilecek, bir karakterler topluluğu olmaksızın kültürel dışavurumun gerçekleştirilmesi mümkün olmayacaktır. Türsel karakterler türlerin ele aldıkları çatışmaların simgeleştirilmelerine olanak tanıyan anlambilimsel öğeleri tedarik eden bir figürleştirme alanı sunmaktadır. Bu açıdan türsel karakterler tür filmlerinin tam olarak teşhis edilmeleri ve değerlendirilmeleri konusunda bir ölçüt sağlamaktadır (Özden, 2004).

Türsel karakterler açısından yaklaşıldığında *Alien* serisinin en belirgin özelliğinin serideki tüm filmlerde anlatının Ripley, Yaratık ve İnsansı robot (Android) arasında geçmesi olduğunu belirtmek mümkündür. Söz konusu bu üç türsel karakter serinin ilk filminden itibaren (Ripley son iki filmde yer almamakta, ancak insansı robot bu filmlerde ana karakterlerden biri olarak bulunmaktadır) anlatının kurucu unsurları olarak tekrar tekrar farklı filmlerde yer alarak öykünün itici gücü olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi esasen *Alien* serisinin tamamının bu üç karakterin arasındaki ilişki ve mücadeleyi anlattığını söylemek mümkündür.

İnsansı robotun ikircikli ve çelişkili konumu altı film boyunca değişmekte, ancak son iki filmde şeytani özellikler edinerek, bir dairenin tamamlanmasını andıran anlatı yapısı dolayısıyla yaratığın ortaya çıkmasından sorumlu tutularak *Alien* serisini başlatan hikayenin kurucu ögesi haline gelmektedir. İnsansı robot konumu itibari ile bilim kurgu sinemasının provakatif sorularının somutlaştırılması için ideal bir türsel karakter olarak ortaya çıkmaktadır. “İnsan nedir?”, “İnsan olmak ne demektir?” gibi büyük sorular vasıtasıyla bu filmlerde insan olmanın doğası insansı robotlar üzerinden tartışmaya açılmaktadır.

Filmin anlatı evreninde on yılları aşan uzun uzay yolculuklarında insanlara eşlik etmeleri için yaratılan insansı robotların, anlatı filminden filme ilerledikçe giderek şeytani özellikler barındıran, güvenilmez, amacından ve işlevinden sapmış, yaratıcısına isyan ettiği için yok edilmesi gereken makinelere dönüştüğü görülmektedir. *Alien: Covenant* filminde insansı robot David, bir süre sonra sağlıklı düşünme yeteneğini kaybetmiş ve insanlık için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. David, Mühendislerin gezegeninde yaratıkla deneyler yaparak yeni bir deney türü yaratmakta ve bu tür hem mühendislerin hem de insanoğlunun sonunu getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında David karakterinin, *Alien: Covenant* filmiyle birlikte bilim kurgu filmlerinde sıklıkla karşılaşılan çılgın bilim adamı tiplemesine benzediği görülmektedir.

Alien serisinde yer alan insansı robotlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

1. Ash (Ian Holm): *Alien* (1979) filminde Nostromo mürettebatından biri olarak sunulan ve sonradan bilinçli bir yapay zeka olduğu anlaşılan Ash, başlangıçta mürettebatı Yaratık'a karşı korumak için programlanmıştır, ancak sonradan ortaya çıkacağı üzere Ash'ın gerçek amacı, Yaratık'ı canlı bir şekilde getirip şirkete teslim etmektir.
2. Bishop (Lance Henriksen): *Aliens* (1986) filminde ortaya çıkan Bishop, Ripley'nin güvenini kazanmaya çalışan insansı bir yapay zeka olarak tanıtılmakta ve bir önceki filmin yapay zekası Ash'in aksine, Bishop'un insanlara zarar vermek için programlanmadığı ve mürettebatla uyum içinde çalıştığı görülmektedir.
3. Bishop II: David Fincher tarafından yönetilen serinin üçüncü filmi *Alien³*'da (1992) insansı robot "Bishop II" (Bishop Two) olarak adlandırılmaktadır. Nostromo mürettebatının insansı robotu olan Bishop'a tıpatıp benzeyen Bishop II yine Lance Henriksen tarafından canlandırılmaktadır.
4. Annalee Call (Winona Ryder): *Alien: Resurrection* (1997) filminde ortaya çıkan Call, Bishop'ın tasarımına benzer bir insansı robot karakterdir. Ancak, anlatının ilerleyen bölümlerinde Call'un klon Ripley'nin (Ripley 8) öldürülmesi emri verilen gizli bir Auton ajanı olduğu ortaya çıkmıştır.

5. David (Michael Fassbender): *Prometheus* ve *Alien: Covenant* filmlerinde ortaya çıkan David, kendi varlığını sorgulayan insansı bir robot olarak anlatıda yer almaktadır. Filmin kurmaca evreninde uzun uzay yolculuklarında insanlara yardım etmek amacıyla yaratılan ve insanlara zarar vermesi mümkün olmayan robotlardan olan David, *Prometheus* filminde kendisini insandan farklı olarak konumlandırın mürettebat üyelerine düşmanlık besleyerek, Yaratık'ın gemiye ulaşmasını sağlamıştır. Bir sonraki film *Alien: Covenant*'ın anlatısıyla bağlantı kuracak şekilde David, Elizabeth Shaw'la birlikte mühendis olarak adlandırılan ve Yaratık'ın yaratıcısı olan insansı varlıkların izini sürmeye devam etmektedir. Ancak giderek düşünme becerilerinde aksaklıklar ortaya çıkan David, kitlesel ölümlere yol açmaktadır. Bu anlamda David'in karmaşık ve katmanlı karakteri, serideki insan ve yapay zeka arasındaki ilişkiyi ele alan temaları sorunsallaştırmakta ve derinleştirmektedir.

6. Walter (Michael Fassbender): *Prometheus* filmindeki David karakteriyle fiziksel olarak tıpatıp benzeyen bir yapay zeka modeli olan Walter, David'den farklı olarak bazı güncellenmiş ve geliştirilmiş özelliklere sahiptir. *Alien: Covenant* filmi, Walter'ın David ile karşılaştığı ve bu iki insansı robot arasındaki farklılıkların ve çatışmaların ortaya çıktığı bir dizi olaya odaklanmaktadır. Walter burada işlevini olması gerektiği şekilde yerine getiren “iyi” insansı robotu temsil ederken, David muhakeme yeteneğini kaybetmesinden dolayı insanlık için tehlikeli hale gelen “kötü” insansı robot olarak konumlandırılmaktadır.

Seride yer alan insansı robotlar anlatıda merkezi karakterleri canlandırmakta ve hayati bir rol oynamaktadır. Bu karakterler anlatının temel çatışmalarını ve temalarını somutlaştırarak, yapay zeka-insan, insan-doğa ilişkisi ve ahlaki sorular gibi temalar etrafında inşa edilen film öyküsünün görsel dilinin en önemli unsurlarından olmasının yanı sıra filmlerin derin yapısındaki anlam katmanlarına da büyük katkıda bulunmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda altı filmdeki ortak özellikler ve farklılıklar tablolaştırılarak, ikonografi ve mizansen arasındaki ilişki görselleştirilmeye çalışılmıştır. Son iki başlık, mekan tasarımı ve kostüm-makyaj olarak ifade edilerek, serideki filmlerin farklılaştıkları özel alanlara işaret etmekte, Ellen Ripley, insansı robot, Yaratık ve korku-gerilim unsurları ise serinin hemen her filminde yer almaktadır.

Tablo 1. Alien Serisi Benzerlikler ve Farklılıklar Tablosu (İkonografi ve Mizansen)

	<i>ALIEN</i> 1979 RIDLEY SCOTT	<i>ALIENS</i> 1986 JAMES CAMERON	<i>ALIEN 3</i> 1992 DAVID FINCHER	<i>ALIEN: RESURRECTION</i> 1997 JEAN-PIERRE JEUNET	<i>PROMETH EUS</i> 2012 RIDLEY SCOTT	<i>ALIEN: COVENANT</i> 2017 RIDLEY SCOTT
ELLEN RİPLEY	√	√	√	√	-	-
İNSANSI ROBOT	√	√	√	√	√	√
YARATIK (ALIEN)	√	√	√	√	√	√
KORKU-GERİLİM UNSURLARI	√	√	√	√	√	√
MEKAN TASARIMI (UZAY GEMİSİ-GEZEĞENLER)	Nostromo Gemisi ve LV-426 isimli gezegen	USS Sulaco Gemisi ve LV-426 Gezegeni	Fiorino 161 Hapishane esi	USM Auriga Uzay Gemisi, Betty Uzay Gemisi	Prometheus Gemisi, Juggernaut Gemisi ve LV-223 Gezegeni: LV-223 Gezegeni	Covenant Gemisi ve Planet4
KOSTÜM-MAKYAJ	Yaratık'ın tasarımı H.R. Giger'a aittir. John Mollo tarafından tasarlanan kostümler askeri üniformalardan etkilenmiştir.	Stan Winston, H.R. Giger'a ait olan Yaratık tasarımını geliştirmiştir. Ripley'nin sivil modayı yansıtırken, diğer karakterler askeri üniformalar içerisinde dir.	Yalıtılmış bir hapishane de yaşamak zorunda kalan karakterlerin kostümleri eski, zarar görmüş parçalardan ve soğuk tonlardan oluşmaktadır.	Bob Ringwood tarafından tasarlanan kostümler seride en fazla çeşitlilik gösteren kostüm tasarımını içermektedir. Ripley'nin Yaratık'ın derisini andıran takımı ve bilim adamlarının giydiği retro önlükler mizansenin film diline yaptığı yaratıcı katkıyı desteklemektedir.	Janty Yates tarafından tasarlanan kostümler serideki diğer uzay kıyafetlerinden farklı olarak daha teknolojik özellikler barındırmakta ve üniformadan ziyade her karakterin kendine özgü giyim tarzını yansıtmaktadır.	Janty Yates ve Craig Green tarafından tasarlanan kostümler bir önceki filmde farklı olarak, anlatıya da uygun olacak şekilde fütüristik izler taşıyan üniformalar olarak tasarlanmıştır.

Sonuç

Tür sinemasının görsel kimliğini oluşturan uylaşımını aşarak yönetmenlerin kendilerine özgü film dillerini nasıl koruduklarının incelendiği bu çalışmada belirli türlerdeki görece değişmeyen temel unsurlara gönderme yapan türsel uylaşımınla, yönetmenlerin kişisel üslupları arasındaki yaratıcı gerilimin *Alien* serisi üzerinden ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda seriyi oluşturan ve her biri farklı bir yönetmen tarafından yönetilen altı film aydınlatma, dekor/mekan, kostüm-makyaj ve oyunculuk-türsel karakterler açısından çözümlenmiştir.

Yönetmenlerin kendilerine özgü stillerini ifade etmek için kullanılan görsel dil, film dili gibi kavramlar bir film öyküsünü ele alma biçiminden, bu öykünün görselleştirilmesine doğru giden yolda farklı sanatçıların film sanatına ya da bir anlatıyı sinema filmine dönüştürmeye yönelik olarak farklı ve kişisel bakış açılarındaki ayrımları ve özgün yönleri içermektedir. Film öykülerinin görselleştirilmesi açısından yaklaşıldığında belirli türlerin görsel kimliğini oluşturan ve türe dahil edilen diğer filmlerle ortak olarak paylaşılan görsel tekrarlar ikonografi, yönetmenlerin öyküye ve sinema estetiğine özgün yaklaşımları ise mizansen kavramıyla açıklanmaktadır. Özellikle tür sineması söz konusu olduğunda türün ortaya çıktığı ilk andan itibaren yıllar içerisinde seyirci, film endüstrisi ve film eleştirmenleri arasındaki ilişkiden doğan uylaşımın yönetmenin kendine özgü bakış açısını ortaya koymasına engel olarak görülmüştür. Ancak türlerin sabit ve değişmez bir yapı olmaktan ziyade, belirli zaman aralıklarında kendilerini yineleyen doğası yaratıcı sanatçıların söz konusu uylaşımını esnetmesine, yeniden yorumlamasına ve geliştirmesine olanak sağlamaktadır. *Alien* (1979) gibi kurucu filmler ise hem söz konusu bu uylaşımını kendisinden sonra gelecek olan filmler için inşa etmekte, hem de süreç içerisinde seriyeye eklenen yeni filmlerle bu uylaşımını yönetmenin kendi bakış açısından yeniden yorumlamasına izin vermektedir. Bu bağlamda *Alien* serisini oluşturan her bir film, serinin Ellen Ripley, Yaratık, insansı robot, uzay gemileri ve gezegenler, korku-gerilim unsurları gibi belli başlı özelliklerini korurken, mekan ve aydınlatma tasarımı, kostüm-makyaj gibi mizansen unsurlarında farklılıklara gittiği görülmektedir.

Korku-gerilim unsurlarının baskın olduğu ilk filmde yarı karanlık bir aydınlatma tasarımıyla dünya dışı acımasız bir varlıkla mücadele etmek zorunda kalan bir grup insanın yaşam savaşı üzerine odaklanılırken, serinin sonraki filmlerinde mizansenin yönetmenlerin film dillerini yansıtacak şekilde kurulduğu anlaşılmaktadır. Aksiyon temelli bir film dili olan James Cameron soğuk, askeri bir tasarım dili tercih ederken, David Fincher prodüksiyon sırasında yaşanan birtakım aksaklıkların da etkisiyle tek mekanda geçen klostrofobik bir görsel dil yaratmakta, Fransız yönetmen Jean-Pierre Jeunet ise beden, beden deformasyonu, görkemli set tasarımları ve dışavurumcu estetik ile serinin orijinal görsel kimliğine daha sadık, ancak aynı zamanda diğerlerinden oldukça farklı, kendine özgü bir film dili oluşturmayı başarmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Nuray Hilal Tuğan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Nuray Hilal Tuğan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Tuğan, N. H. (2024). *Tür sinemasında film dili ve ikonografi arasındaki dolaysız ilişki: Alien serisinde görsel uyulaşmalar ve biçimsel farklılıklar. Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 56-80. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1420451>

Kaynakça

- Abreu, R. (2022). *Genre conventions the building blocks of genre storytelling*. 6 Nisan 2024 tarihinde <https://www.studiobinder.com/blog/genre-conventions/> adresinden edinilmiştir.
- Barnwell, J. (2011). *Film yapımının temelleri* (Çev. G. Altıntaş). Literatür Yayıncılık.
- Balázs, B. (2013). *Görünen insan* (Çev. O. Kasap). Say Yayınları.
- Bordwell, D. (2016). *Hollywood'un film dili*. (Çev. Z. Atam, Y. C. Ekinci, B. Tanyeri). Doruk Yayınları.
- Bordwell, D. ve Thompson, K. (2009). *Film sanatı* (Çev. E. Yılmaz ve E. S. Onat). De Ki Yayınları.
- Chandler, D. (2018) Tür kuramına giriş. *Edebiyatta, sinemada, televizyonda tür kuramı temel metinler* içinde, (s. 15-50). J. Ö. Dirlikyapan, (Ed.), Doğu Batı Yayınları.
- Edgar-Hunt, R., Marland J. ve Rawle, S. (2012). *Film dili* (Çev. S. Aytaç). Literatür Yayınları.
- Grant, B. K. (2007). *Film genre: From iconography to ideology*. Wallflower.
- Gibbs, J. (2002). *Mise en scene: Film style and interpretation*. Columbia University Press.
- Güçhan, G. (1999). *Tür sineması, görüntü ve ideoloji*. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

- Kolker, R. (2011). *Film, biçim ve kültür* (Çev. F. Ertınaz, A. Güney, Z. Özen, O. Şakır, B. Tokem, D. Tunalı, E. Yılmaz). De Ki Yayınları.
- Kuhn, A. ve Westwell, G. (2012). *A dictionary in film studies*. Oxford University Press.
- Onaran, A. Ş. (1999). *Sinemaya giriş*. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Özden, Z. (2004). *Film eleştirisi*. İmge Kitabevi.
- Panofsky, E. (1974). Style and medium in the motion picture. G. Mast ve M. Cohen (Ed.), *Film theory and criticism* içinde (s. 15-32). Oxford University Press.
- Parkinson, D. (2015). *Sinemayı değiştiren 100 fikir* (Çev. Y. Burul). Literatür Yayıncılık.
- Pramaggiore, M. ve Wallis, T. (2005). *Film: A critical introduction*. Laurence King Publishing.
- Ryan, M. ve Kellner, D. (1997). *Politik kamera* (Çev. E. Özsayar). Ayrıntı Yayınları.
- Sikov, E. (2010). *Film studies: An introduction*. Columbia University Press.
- Spediel, S. (2012). Film, form and narrative. J. Nelmes (Ed.), *An introduction to film studies fifth edition* içinde (s. 80-112). Routledge.
- Villarejo, A. (2013). *Film studies the basics*, Routledge.
- Weiner, D. (2019). *Ridley Scott on the hard road to 'Alien'*. 7 Mart 2024 tarihinde <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/alien-ridley-scott-reveals-how-iconic-scene-went-wrong-1213109/> adresinden edinilmiştir.
- Wollen, P. (2004). *Sinemada göstergeler ve anlam* (Çev. Z. Aracagök, B. Doğan). Metis Yayınları.

Extended Abstract

Different terms such as cinematography, mise-en-scène and iconography are used to describe the visual elements of a film. While there are commonalities among these terms, each encompasses different aspects of the visual language of cinema and is also used in the classification of categories such as art cinema and popular cinema. In this context, mise-en-scène, despite containing the same elements as iconography, is identified with art cinema and the director's unique style, while iconography expresses recurring visual conventions in specific elements of genre cinema. However, in a historical context, some directors positioned as creative auteurs are observed to creatively and innovatively approach these visual conventions in films considered within genre cinema, rather than treating them as clichéd visual traditions. In the study, the six-film series beginning with *Alien* (1979) directed by Ridley Scott, is analyzed in terms of the iconographic conventions

of science fiction cinema and the unique film languages of different directors. The films that make up the series are dissected through the basic visual categories that constitute mise-en-scène and iconography, including lighting, costume-makeup, setting, and acting- genre-specific characters. While the characterization of genre cinema with conventions is widely accepted, it is observed that in the different films of the *Alien* series directed by various directors, rather than a repetition of visual conventions in science fiction cinema, each film has its own unique visual language. While the term cinematographic style emphasizes the director's or cinematographer's personal style, the concept of conventions refers to recurring elements in genre cinema. The tension between these two phenomena in the *Alien* series is creatively reflected in the visual identity of the films that make up the series.

As mentioned before this study examines how directors, while surpassing the visual conventions that constitute the visual identity of science fiction cinema, maintain their unique film languages. The creative tension between the genre-specific visual conventions that refer to certain unchanging basic elements and the directors' personal styles is explored through the lens of the *Alien* series. In this context, each film in the series, including *Alien* (1979), maintains certain key features such as Ellen Ripley, the Alien, humanoid robots, spaceships, planets, horror-thriller elements, while introducing variations in mise-en-scène elements such as set and lighting design, costume-makeup, reflecting the directors' distinct cinematic languages.

The concept of mise-en-scène, which denotes the visual repetitions shared with other films included in a genre and the directors' unique approaches to storytelling and cinematic aesthetics, is explained concerning the visualization of film narratives. While genre cinema has often been perceived as limiting the director's unique perspective due to the interactions between the audience, the film industry, and film critics, genres, instead of having a fixed and unchangeable structure, allow creative artists to flexibly reinterpret, reevaluate, and develop these conventions at certain intervals over the years. Founding films like *Alien* (1979) both construct these conventions for subsequent films and allow directors to reinterpret these conventions from their own perspectives with the addition of new films to the series.

In this context, all movies in the series humanoid robots take on central characters in the narrative and play a crucial role. These characters not only embody the main conflicts and themes of the narrative but also contribute significantly to the layers of meaning in the visual language of the film story, constructed around themes such as artificial intelligence, human-nature relationships, and ethical questions. With that being said Despite the visual style of Ridley Scott, who is known for his attention to detail in space design; In *Alien 3*, David Fincher prefers to tell the struggle for survival of the characters trapped with a deadly creature in a closed space with a simple and understated set design, through acting and dialogue. In the second film

directed by James Cameron, it is seen that the metallic space design is dominant, without the slightest detail that gives a feeling of warmth, and this space design on a cold planet increases the horror of the Xenomorph (Creature) on both the characters and the audience. Unlike Cameron's cold, gray, linear spaces that reflect military aesthetics, Jean Pierre Jeunet's visual language, which synthesizes body horror and gore aesthetics, is also reflected in the space design. Contrary to the iconography of David Fincher's theater plays, which take place in a single location, this film features more magnificent scenes and location designs. The last film of the series, *Alien: Covenant*, emphasizes the physical design and construction of the spaces where the narrative takes place rather than computer technology, and darkness is the most important indicator of Android David's gradual loss of thinking skills and his progress towards madness, which deviates from the purpose of producing the space design, most of which takes place in Planet 4. It is understood that it is presented as a scary place where creatures take root rather than hosting human life.

In summary, this study aims to reveal the creative tension between genre-specific visual conventions and directors' personal styles through an analysis of the *Alien* series, demonstrating how directors maintain their unique cinematic languages while adhering to certain unchanging genre elements.

BORDERLINE KİŞİLİK BOZUKLUĞUNUN REDDEDİLME DUYARLILIĞI, KENDİNİ AÇMA DÜZEYİ VE CİNSEL DOYUMLA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Kahraman GÜLER*

Öz

Bu çalışma, borderline kişilik bozukluğunun reddedilme duyarlılığı, kendini açma düzeyi ve cinsel doyumla arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada gönüllülük esasına bağlı olarak 398'i kadın 304'ü erkek olmak üzere toplam 702 yetişkin katılımcı bulunmaktadır. Araştırmada kişisel bilgi formu, Borderline Kişilik Ölçeği (BKÖ), Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ), Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği (RIKADÖ) ve Yeni Cinsel Doyum Ölçeği (YCDÖ) kullanılmıştır. Bu çalışma bağlamında, istatistiksel analizler SPSS 27 yazılımı kullanılarak gerçekleştirildi. Araştırmanın sonucuna göre romantik ilişkide kendini açma düzeyinin alt boyutları olan açıklık, iletişim, cinsel yakınlık ve duygulanımın reddedilme duyarlılığı için düşük düzey negatif, cinsel doyum ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasında düşük düzey negatif, borderline kişilik özelliklerinin reddedilme duyarlılığı ile düşük ve orta düzey pozitif, cinsel doyum ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasında orta düzey pozitif, borderline kişilik özellikleri ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasında düşük ve orta düzey negatif korelasyon saptanmıştır. Sonuç olarak Borderline Kişilik Özelliği'nin Cinsel Doyum, Reddedilme Duyarlılığı ve Kendini Açma ile ilişkisi olduğu hem literatür kapsamında yapılan araştırmalar hem de bulgular sonucunda saptanmıştır. Bu çalışmanın amacı, betimsel araştırma deseninde, Borderline Kişilik Bozukluğu'nun Reddedilme Duyarlılığı, Kendini Açma Düzeyi ve Cinsel Doyumla arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Borderline Kişilik Bozukluğu, Reddedilme Duyarlılığı, Cinsel Doyum, Kendini Açma Düzeyi.

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BORDERLINE PERSONALITY DISORDER AND REJECTION SENSITIVITY, SELF-DISCLOSURE LEVEL AND SEXUAL SATISFACTION

Abstract

This study was conducted to examine the relationship between borderline personality disorder and rejection sensitivity, self-disclosure level, and sexual satisfaction. The research included a total of 702 adult participants, 398 of whom were women and 304 of whom were men, who participated on a voluntary basis. A

* Dr. Öğr. Gör., Doğuş Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, pskrkahramanguler@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0049-0658>

personal information form, the Borderline Personality Scale (BPS), the Rejection Sensitivity Scale (RSS), the Self-Disclosure Level in Romantic Relationships Scale (SDLRRS), and the New Sexual Satisfaction Scale (NSSS) were used. In the context of this study, statistical analyses were performed using SPSS 27 software. The results revealed a low-level negative relationship between the sub-dimensions of the self-disclosure level in romantic relationships—namely openness, communication, sexual closeness—and affective rejection sensitivity. There was also a low-level negative relationship between sexual satisfaction and the level of self-disclosure in romantic relationships, and a low to medium-level positive relationship between the rejection sensitivity of borderline personality traits and the rejection sensitivity of the self-disclosure level. A moderate positive correlation was found between sexual satisfaction and the level of self-disclosure in romantic relationships, and a low to medium-level negative correlation was found between borderline personality traits and the level of self-disclosure in romantic relationships. As a result, it was determined that borderline personality traits were related to sexual satisfaction, rejection sensitivity, and self-disclosure based on both literature research and findings. The purpose of this study was to examine the relationship between borderline personality disorder and rejection sensitivity, self-disclosure level, and sexual satisfaction in a descriptive research design.

Keywords: Borderline Personality Disorder, Rejection Sensitivity, Sexual Satisfaction, Level of Self-Disclosure.

Giriş

Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'na göre Kişilik Bozuklukları, kendilik ve kişiler arası işlevsellikteki bozulmaların görüldüğü kişilik patolojisinin temel özelliklerini barındırmaktadır (American Psychiatric Association, 2013). Bazı bireyler, ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi konusunda zorluk yaşamakta ve bu zorlanmalar esnasında ilişkilerini ve ilişki kalitelerini tehlikeye atacak şekilde, kendilerine ve diğerlerine zarar veren yollarla başa çıkmaya çalışırlar. Özellikle sosyal işlevsellikteki bozulmalarla mücadele eden bireyler işlevsel olmayan davranışlarda bulunabilir. İşlevsel olmayan bu davranışlar Kişilik Bozuklukları (KB) semptomatolojisinin varlığının ve kapsamının önemli bir göstergesidir (Mulder vd., 1999). Bu makale bahsedilen kişilik bozukluklarından Borderline Kişilik Bozukluğunun üç temel boyutla ilişkisinin deneysel olarak araştırılmasına dayanmaktadır: reddedilme duyarlılığı, kendini açma düzeyi ve cinsel doyum.

Borderline kişilik bozukluğu, tanımlandığı ilk zamanlarda nevroz ve psikoz durumları arasında bir sınır olarak kabul edilmiş ve “Borderline” sınırdan anlamına gelen, kişinin psikotik düzeyde olabilecek kadar gerçeği değerlendirme yetisinin bozulmadığı fakat nevrotik olarak da tam isimlendirilemeyen bir grubu kapsadığından bu kavram ile adlandırılmıştır (Türkçapar ve Işık, 2000). Buna ek olarak sınır durumu psikoz ve nevroz arasında konumlandırılmış olan Kernberg (1970), bu kişilerin nevrotik düzeydeki kişilere göre daha ilkel olan bir kişiliğe sahip olduklarını ve bu

bağlamda gerçekleri çarpıtabilmek adına daha fazla savunma becerileri geliştirdiklerini ve psikotiklerden farklı olarak gerçeklikle temaslarının daha güçlü olduğunu fakat stres yaratan olaylar ile karşı karşıya kaldıklarında psikotik özellikler de gösterebildiklerini belirtmiştir. Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB), algılanan kişilerarası küçümsemelere karşı aşırı hassasiyet, dengesiz bir benlik duygusu, yoğun ve değişken duygular ve dürtüsel davranışlarla karakterize edilen bir bozukluktur (Grilo vd., 2004). Toplumda görülme sıklığına ilişkin alanyazında veriler %1,2 ile %6 arasında değiştiğini göstermektedir (Grant vd., 2008). BKB tanısını almış olan kişiler belirgin olacak düzeyde öfkeli, endişeli ve depresif olmakla beraber, sosyal ilişkilerinde uyumsuz ve duygusal olarak tutarsız davranmaktadırlar (Kay ve Tasman, 2006). Bu durum, yaratmış oldukları ilişkilerin karmaşık yapılmasına ve engellenmesine neden olabildiğinden algılamış oldukları yoğun terk edilme korkusuyla ilişkili olarak ortaya çıkabilmektedir (Millon vd., 2012).

BKB'li hastaları tedavi etme çabaları sıklıkla hastanın öfkesi, tekrarlayan intihar eğilimi ve tedaviye uyumsuzluk nedeniyle engellendiğinden, teşhisin kontrol edilemez ve tedavi edilemez olduğu yönünde bir fikre sahiptir. Ancak üç bağımsız bilimsel gelişme bu bilgiye meydan okumuştur. Çalışmalar, BKB'nin tedavi edilebilir olduğunu (Linehan, 1993; Clarkin vd., 2007), çoğu hastanın semptomatik olarak iyileştiğini (Zanarini vd., 2012; Gunderson vd., 2011) ve bozukluğun biyolojik ve genetik temele sahip olduğunu göstermiştir (Torgersen, 2005). Bu gelişmeler göz önüne alındığında, BKB tanısı tanısal geçerlilik standartlarının çoğunu karşılamıştır.

Borderline Kişilik Bozukluğunda kişilerarası istikrarsızlık, düşünce bozuklukları ve/veya kendine zarar verme, duygulanımda ve/veya duygusal alanda düzensizlik ve davranışsal düzensizlik olarak adlandırılan dört fenotip vardır. Kişilerarası istikrarsızlık fenotipinde, Borderline kişilik bozukluğu (BKB) olan bireylerin istikrarsız ve çatışmalı ilişkileri vardır ve başkalarıyla aşırı etkileşim ve sosyal geri çekilme arasında gidip gelirler (Grilo, 2004). Hastalar bazı bireylere derinlemesine bağlanır hatta bağımlı hale gelebilir, ancak ihtiyaçlarının karşılanmadığını hissettiklerinde manipülatif ve talepkar hale gelebilirler. Bu hastaların, duygusal olarak ilişki içinde oldukları kişilere yönelik görüşlerinde çarpıcı değişiklikler olmakta; bu da onların, ihtiyaçlarının karşılandığını hissettiklerinde bu bireyleri idealleştirmelerine, hayal kırıklığına uğradıklarını, ihmal edildiklerini veya önemsenmediklerini hissettiklerinde ise onları değersizleştirmelerine yol açmaktadır (Torgersen vd., 2008). Hastalar diğer bireylerin duygu ve ihtiyaçlarını tanımakta güçlük çekerler ve sosyal tehdide, özellikle de gerçek veya algılanan kişilerarası reddedilmeye karşı aşırı duyarlıdırlar. Hastalar ayrıca başkaları tarafından terk edilmekten de korkarlar ve ister gerçek ister hayali olsun, terk edilmekten kaçınmak için örneğin yapışma, tehdit edici veya talepkar davranışlar gibi kışkırtıcı davranışlar sergileyerek büyük çaba harcarlar (Kendler vd., 2008).

Düşünce bozuklukları ve/veya kendine zarar verme fenotipinde, BKB'li bireyler, genellikle kronik bir boşluk duygusuyla ilişkilendirilen, belirgin biçimde zayıf, gelişmemiş veya istikrarsız bir öz-imgeye (kendini aşağılama gibi) sahiptirler. Hastaların aynı zamanda özsaygıları düşüktür, özeleştiriyeye ve utanç duygularına eğilimlidirler ve kendilerini aşağılama veya kendinden nefret etme duyguları besleyebilirler (Bornovalova, 2009). Kişisel hedefler, arzular, değerler ve kariyer planları tutarsızdır, sıklıkla değişir ve inançsızca takip edilir. Hastalar ayrıca stres altındayken geçici paranoid düşünceler veya dissosiyatif semptomlar gibi bilişsel bozukluklar da yaşayabilirler (Grilo, 2004). Duygulanımda ve/veya duygusal alanda düzensizlik fenotipi açısından, hastalar duygusal olarak kararsızdır ve özellikle kişilerarası bağlamlarda, depresyon, anksiyete veya sinirlilik gibi yoğun olarak deneyimlenen ve ifade edilen disforik duygularla güçlü tepkiler verirler (Amad vd., 2014). Hastalar yoğun, uygunsuz öfke patlamalarına yatkındır ve fiziksel kavgalara girişebilirler. BKB'deki davranışsal düzensizlik, hastayı zarar görme riskine sokan aşırı davranışlarla ilgili sorunları ve zayıf dürtü kontrolüyle ilgili sorunları içerir (Torgersen vd., 2008). BKB'li bireyler dürtüsel para harcama, ayırım gözetmeyen seks, madde bağımlılığı, dikkatsiz araba kullanma, aşırı yemek yeme, kendine zarar verme davranışları (örneğin kesme ve yakma) ve tekrarlayan intihara yönelik hareketler, tehditler ve girişimlerde bulunabilirler. BKB'de dürtüsellik tipik olarak olumsuz, üzücü duygusal durumlarda ortaya çıkar (Kendler vd., 2008). BKB'de zorlayıcı duygu ve işlevsiz davranışları ortaya çıkaran en önemli durumlardan biri de reddedilmedir (Foxhall vd., 2019).

Borderline kişilik bozukluğuna sahip kişilerin inançları; bağımlılık, yalnızlık, güvensizlik, başlarının onu sevmediği, kendisinin kötü ve savunmasız olduğu üzerine şekillendirilmektedir (Bhar vd., 2008). Bu nedenle bu inançlara sahip kişiler “Ben güçsüzüm ve çok savunmasızım”, “Dünya oldukça tehlikeli ve kötü niyetli bir yer”, “Doğduğum andan itibaren reddedilen biriyim” gibi varsayımlara sıkı bir şekilde bağlıdır (Freeman vd., 2004). Reddedilme, kişinin değer verdiği ötekiler tarafından gerçekleştiğinde duygusal bir gerilim yaratıp kişinin kendisini değersiz ve sevilmez hissetmesine sebep olmaktadır (Marston vd., 2010). Ayrıca kişinin sevgiye karşı duyduğu bu yoğun ihtiyacın ötekiler tarafından karşılanmayacağına dair beklentisinin oluşturmuş olduğu rahatsız eden ve uyumu bozan bir durumdur (Horney, 1991)

Reddedilme duyarlılığı, bireyin reddedilmeyi endişeyle tahmin etme, kolayca algılama ve aşırı tepki verme eğilimini ifade eder (Downey ve Feldman, 1996) ve sosyal tehditlere hızlı bir şekilde yanıt verme işlevi gören savunmacı bir motivasyon sistemi olarak kavramsallaştırılabilir (Downey vd., 2004). Her ne kadar bazı araştırmacılar reddedilme duyarlılığını, depresyonun başlangıcı gibi psikopatoloji semptomlarından önce gelen bir mizaç değişkeni olarak kavramsallaştırmış olsa da (Boyce vd., 1991), diğer ampirik çalışmalar reddedilme duyarlılığının zaman içinde gelişebileceğini göstermiştir.

İnsanlar, ait olma konusundaki merkezi motivasyonu sürdürmek için reddedilme işaretlerini tanımlamaya ve bunlara uygun şekilde yanıt vermeye hazırdır (Baumeister ve Leary, 2017). Bununla birlikte, Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) tanısı alan kişilerin reddedilmeyi algılama ve tepki verme dereceleri farklılık göstermektedir (American Psychiatric Association, 2013). Reddedilme Duyarlılığı (RD), algılanan reddedilmeye karşı yoğun bilişsel tepkiler gibi bunun sonucunda ortaya çıkan bilişsel-duygusal tepkileri ifade eder (örneğin, kendini suçlama, savunmacılık veya saldırganlık) (Feldman ve Downey, 1994). Reddedilme duyarlılığının, ihmal ve istismarla karakterize edilenler de dahil olmak üzere çocukluktaki reddedici ortamlara yanıt olarak geliştiği ileri sürülmektedir ve bireyleri güvende tutmak gibi uyarlanabilir bir amaca sahiptir (Pietrzak vd., 2005).

Yüksek RD tarafından başlatılan bilişsel-duygusal tepkiler, istemeden başkaları tarafından reddedilmeyi başlatabilir ve kendini gerçekleştiren bir geri bildirim döngüsünü sürdürebilir (Romero-Canyas vd., 2010; Rosenbach ve Renneberg, 2011). Örneğin, yüksek RD'li bireylerin reddedilme ipuçlarını takiben artan uyarılma yaşama olasılıkları daha yüksektir (Downey vd., 2004), reddedilme ipuçlarını daha otomatik olarak işlerler (Berenson vd., 2009) ve kızgın yüzleri tanımlama konusunda daha fazla duyarlılığa sahiptirler (Olsson vd., 2013). Davranışsal olarak RD, artan aile içi şiddet riski (Downey vd., 2000), sosyal kaçınma (London vd., 2007; Watson ve Nesdale, 2012) ve düşüncelerin susturulması ile bağlantılıdır (Harper vd., 2006). Reddedilme duyarlılığı muhtemelen sosyal reddedilmeye ilişkin "kendi kendini gerçekleştiren kehanetler" yaratarak kişilerarası sorunlar döngüsünün devam etmesine neden olur (Butler vd., 2007). Reddedilme duyarlılığı, sınır özelliklerle önemli ölçüde pozitif yönde ilişkilidir ve aynı zamanda daha az sosyal yeterlilik ve akranelardan daha fazla uzaklaşma ile de ilişkilidir (Butler vd., 2007; Brookings vd., 2003; Tragesser vd., 2008).

Cinsel doyum, cinsel tepki döngüsünün son aşaması olarak kabul edilen insan cinselliğinin ilgili bir bileşenidir (Basson, 2001; Sierra vd., 2008) ve bir cinsel haktır (Dünya Sağlık Örgütü, 2010). Aynı zamanda bireylerin genel yaşam kalitesinde de önemli bir faktördür. Örneğin, daha iyi fiziksel ve psikolojik sağlık durumu (Scott vd., 2012) ve genel refah (Dundon ve Rellini, 2010) ve yaşam kalitesi (Davison vd., 2009) yüksek cinsel tatmin ile ilişkilendirilmiştir. Borderline Kişilik Bozukluğu olan bireyler, cinsellikleri konusunda değerlendirildiğinde BKB'ye sahip bireyler yalnızlığa tahammül edemedikleri için nesnelere açıklıkla ilgili düzensiz cinsel kaygıları olabilir, dolayısıyla gerçek ya da hayali terk edilmekten kaçınmak için "dürtüsel cinsel davranışlar" sergileyebilirler. Bu nedenle başkalarına oldukça bağımlı olma eğiliminde olabilirler. Ayrışma-bireyleşme aşamasını geçemedikleri için nesne kalıcılığı yoktur, dolayısıyla yalnızlıktan kurtulmak için çılgınca cinsel çaba gösterebilirler (Köroğlu, 2011). Bir çalışmada BKB'li kadınların cinsel işlev bozuklukları sağlıklı kadınlara göre daha yüksek saptanmıştır (Schulte-Herbrüggen vd., 2009). Travmanın BKB ile ilişkili olduğu da bilinmektedir.

Özellikle cinsel istismar SKB için en etkili travmatik deneyimlerden biridir (Sansone vd., 2001). Borderline Kişilik Bozukluğu için cinsellik, güvensiz bağlanmadan kaynaklanan kronik boşluk, terk edilme, kaygı, sapkınlık ve kararsızlık duygularını önlemenin bir aracıdır. Yapılan çalışmalara göre BKB'ye sahip kişiler (yani terk edilme ve reddedilmeye yönelme), cinsel doyum aldıkları için değil; kaygılı bağlanma nedeniyle ve reddedilme korkusunu yatıştırmak, kendilerini güvence altına almak ve partnerlerinin dikkatini çekmek için seks yapma eğilimindedirler (Bouchard vd., 2009). Şakar ve Eş'in (2019) çalışmasına göre cinsel doyum Borderline bireyler için, bir döngüsel paradoksal çelişki olarak zıt kararsızlık davranışları nedeniyle bastırılmış bir davranış olarak oldukça benzersiz ve kaotiktir. Borderline patolojisi olan kişilerde cinsel doyumun arkasında bağlanma stillerinin gizlendiği ve BKB'li hastaların cinsel tatminsizlik davranışlarının bağlanma stillerinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Kendini açma, kişinin kendisi hakkındaki bilgilerin sözlü olarak iletilmesi, çıktı ve girdilerindeki ayarlama, sınır düzenlemesidir ve bu bilgi alışverişi üzerinde sürdürdüğümüz kontrolün boyutu, sosyal ilişkide sahip olduğumuz mahremiyet miktarına katkıda bulunur (Jourard, 1966). Borderline kişilik bozukluğu (BKB) belirtileri olan gençler için, çevrimiçi temaslarda ne zaman, neyi ve kime açıklama yapacaklarını (yani etkili bir şekilde açıklama) bilmek daha zor olabilir. Deutz ve diğerlerine göre (2022), BKB semptomlarının daha yüksek düzeyde aynı cinsiyet ve cinsiyetler arası çevrimiçi kendini açmanın yanı sıra daha etkisiz çevrimiçi kendini açmayla ilişkilidir. Cinsiyete veya yaşa göre herhangi bir ılımlılık yoktur. Bu çalışma, BKB semptomları olan gençlerin, kişisel bilgilerinin aşırı paylaşımı açısından risk altında olduğunu, bunun da yakın ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi etkileyebileceğini ve çevrimiçi riskleri artırabileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışmanın amacı, betimsel araştırma deseninde, Borderline Kişilik Bozukluğunun Reddedilme Duyarlılığı, Kendini Açma Düzeyi ve Cinsel Doyumla arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışma, örneklem sayısının fazla olması ve yukarıda bahsedilen dört değişkenin bir arada incelendiği çalışmanın eksikliği ve yetersizliği nedeniyle önemlidir.

1. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan araştırma modeline, çalışmaya katılım gösteren örnek grubuna nasıl ulaşıldığına ve değişkenlerin nasıl ölçüldüğüne değinilerek verilerin nasıl analiz edildiği açıklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Modeli

Mevcut çalışma Borderline Kişilik Bozukluğunun Reddedilme Duyarlılığı, Kendini Açma Düzeyi ve Cinsel Doyumla arasındaki ilişkinin incelenmesi için ilişki tarama modeline uygun olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. İlişki tarama modeli yapılan çalışmalarda, iki ya da

daha fazla değişken arasındaki şiddeti ve değişimi belirlemek amacıyla kullanılır (Karasar, 2012). Grup kendi içinde sosyodemografik niteliklere göre de değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, betimsel araştırma deseninde, Borderline Kişilik Bozukluğunun Reddedilme Duyarlılığı, Kendini Açma Düzeyi ve Cinsel Doyumla arasındaki ilişki incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın örneklemini 18-55 yaş arası çalışmaya katılmaya gönüllü 398'i kadın, 304'ü erkek olmak üzere 702 katılımcı oluşturmaktadır. Örnekleme seçkisiz olarak ulaşılmıştır. Katılımcılar gönüllülük temelinde katılım sağlamış olup örnekleme seçkisiz olarak ulaşılmıştır. Katılımcılar araştırma hakkında bilgilendirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	398	56,7
	Erkek	304	43,3
Medeni Hal	Evli	266	37,9
	Bekar	436	62,1
Eğitim Düzeyi	Ortaöğretim	164	23,4
	Lisans	441	62,8
	Lisansüstü	97	13,8
Psikiyatrik Rahatsızlık	Hayır	702	100,0
	Toplam	702	100,0

Verilen bulgulara ait sonuçlar incelendiğinde, katılımcıların %56,7'si kadın, %43,3'ü erkek, %37,9'u evli, %62,1'i bekar, %23,4'ü ortaöğretim mezunu, %62,8'i lisans mezunu, %13,8'i lisansüstü mezunu, %100,0'ının psikiyatrik rahatsızlığa sahip olmadığı gözlemlenmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Borderline Kişilik Ölçeği (BKÖ), Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ), Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği (RİKADÖ), Yeni Cinsel Doyum Ölçeği (YCDÖ) kullanılmıştır.

1.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılara yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyine ilişkin soruların yer aldığı Kişisel Bilgi Formu verilmiştir. Ayrıca katılımcılara psikiyatrik rahatsızlığı olup olmadığı sorulmuştur.

1.3.2. Borderline Kişilik Ölçeği (BKÖ)

Ölçek, Poreh ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe'ye uyarlaması Samet Köse tarafından yapılmıştır. Poreh'in uyarlamayı onaylaması ardından Samet Köse ve Hakan Türkçapar'ın inceleme ve değerlendirmelerinin ardından Ceylan (2017) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. Alt ölçeklerin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ,65 ile ,84 aralığında değişirken, tüm ölçek için değer ,94'dür.

1.3.3. Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ)

Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Downey ve Feldman (1996) tarafından geliştirilmiş olup bireylerdeki reddedilme duyarlılık seviyelerini ölçmeyi hedeflemektedir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini ise Göncü Köse ve diğerleri (2017) yapmıştır. Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ,83 'dür.

1.3.4. Romantik İlişkilerde Kendini Açma Düzeyi Ölçeği (RİKADÖ)

Ölçek, Doğruyol ve Uzun (2019) tarafından geliştirilmiş olup geçerlik güvenilirlik çalışmasını da kendileri yapılmıştır. RİKADÖ, 25 maddeden oluşmakta olup (1) Kesinlikle Katılmıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum aralığında derecelendirilip beşli likert tipindedir. Dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; açıklık, cinsel yakınlık, duygulanım ve iletişimidir. (Doğruyol ve Uzun, 2019). Ölçekten elde edilen Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ,94 'tür.

1.3.5. Yeni Cinsel Doyum Ölçeği (YCDÖ)

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği [The New Sexual Satisfaction Scale (NSSS)] Stulhofer ve diğerleri (2007) tarafından cinsel doyumu ölçmek amacıyla geliştirilmiş beşli likert tipinde bir ölçektir. Cinsel Doyum Ölçeği güncel Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını Tuğut (2016) yapmıştır. Ben merkezli ve Eş-Partner/Cinsel Aktivite merkezli olmak üzere iki alt boyuta sahiptir (Tuğut, 2016). Cronbach alfa katsayısı kadınlarda ,94, erkeklerde ise ,95 'tir.

2. VERİ ANALİZİ

Bu çalışma bağlamında, istatistiksel analizler SPSS 27 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arasındaki ilişki düzeyi ve yönü,

Pearson Korelasyon yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Tüm bu istatistiksel analizler, %95 güven aralığında gerçekleştirilmiştir ve p değeri 0,05 anlam düzeyi esas alınmıştır.

Tablo 2.Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği, Yeni Cinsel Doyum Ölçeği, Borderline Kişilik Ölçeğine Ait Betimsel İstatistiklerin ve Basıklık, Çarpıklık, Cronbach Alpha Katsayılarının Değerlendirilmesi

	<i>n</i>	<i>Bask.</i>	<i>Çarp.</i>	<i>(α)</i>
Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği	702	-0,73	0,19	0,93
Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği	702	0,08	-0,68	0,98
Açıklık	702	0,07	-0,73	0,96
İletişim	702	0,39	-0,91	0,95
Cinsel Yakınlık	702	-0,67	-0,36	0,88
Duygulanım	702	-0,41	-0,41	0,87
Yeni Cinsel Doyum Ölçeği	702	-0,10	-0,44	0,97
Ben-Merkezli	702	-0,33	-0,39	0,95
Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli	702	-0,10	-0,50	0,95
Borderline Kişilik Ölçeği	702	-0,10	0,64	0,93
Dürtüsellik	702	0,60	1,02	0,61
Duygulanımda Kararsızlık	702	-0,79	0,44	0,69
Terk Edilme	702	0,41	0,95	0,67
İlişkiler	702	-0,43	0,58	0,68
Kendilik İmgesi	702	0,22	0,95	0,72
İntihar Kendini Yaralama Davranışı	702	1,76	1,67	0,73
Boşluk Duygusu	702	-0,21	0,71	0,71
Yoğun Öfke	702	-0,97	0,48	0,79
Psikoz Benzeri Durumlar	702	-0,53	0,68	0,66

Yukarıdaki tabloya ait bulgular incelendiğinde, ölçeklerin güvenilirlik düzeyi Cronbach Alfa katsayıların 0,60'ın üzerinde olduğu belirlenmiştir (Kılıç, 2016). Bu sonuca göre, ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Ardından, ölçeklerin normal dağılım özelliklerini ayrıntılı olarak incelemek amacıyla çeşitli analizler yapılmıştır. Bu değerlendirme sürecinde, ölçeklerin basıklık ve çarpıklık katsayılarının HahsVaughn ve Lomax (2020) tarafından önerilen -2 ile +2 aralığındaki referans değerlerini karşıladığı tespit edilmiştir.

2.1. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde örneklem grubundan elde edilen verilerin analizine, bulgulara ilişkin tablolara ve yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 3.Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği, Yeni Cinsel Doyum Ölçeği, Borderline Kişilik Ölçeği Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
1-RDÖ	1																			
2-RİDKÖ	-,21**	1																		
3-ACK	-,17**	,97**	1																	
4-İLT	-,15**	,95**	,91**	1																
5-CY	-,25**	,81**	,70**	,68**	1															
6-DY	-,23**	,93**	,87**	,84**	,71**	1														
7-YCD	-,27**	,46**	,39**	,40**	,54**	,42**	1													
8-BM	-,28**	,45**	,37**	,40**	,55**	,40**	,96**	1												
9-ECA	-,25**	,43**	,38**	,37**	,49**	,41**	,96**	,84**	1											
10-BKÖ	,42**	-,26**	-,23**	-,24**	-,23**	-,26**	-,23**	-,22**	-,22**	1										
11-DRT	,21**	-,16**	-,16**	-,19**	-,03	-,16**	,03	,04	,02	,60**	1									
12-DKA	,29**	-,13**	-,11**	-,10**	-,15**	-,14**	-,14**	-,14**	-,13**	,80**	,39**	1								
13-TED	,40**	-,23**	-,21**	-,23**	-,20**	-,22**	-,19**	-,17**	-,20**	,83**	,51**	,62**	1							
14-İLS	,32**	-,15**	-,13**	-,13**	-,15**	-,17**	-,17**	-,16**	-,16**	,71**	,25**	,50**	,57**	1						
15-KİM	,41**	-,31**	-,28**	-,30**	-,25**	-,29**	-,28**	-,28**	-,25**	,77**	,36**	,53**	,63**	,55**	1					
16-İKD	,28**	-,26**	-,24**	-,31**	-,18**	-,20**	-,14**	-,16**	-,11**	,62**	,46**	,39**	,51**	,36**	,49**	1				
17-BDU	,36**	-,22**	-,19**	-,19**	-,24**	-,23**	-,26**	-,24**	-,25**	,79**	,35**	,61**	,60**	,55**	,64**	,38**	1			
18-YOF	,24**	-,15**	-,13**	-,12**	-,14**	-,17**	-,18**	-,16**	-,19**	,74**	,38**	,59**	,51**	,46**	,43**	,36**	,49**	1		
19-PBD	,22**	-,12**	-,10**	-,10**	-,13**	-,11**	-,11**	-,11**	-,10**	,63**	,36**	,47**	,51**	,37**	,39**	,33**	,41**	,39**	1	

** $p<0,01$, * $p<0,05$ Uygulanan testin ismi: Pearson Korelasyon Testi,

RDÖ: Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, RİKDÖ: Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği, ACK: Açıklık, İLT: İletişim, CY: Cinsel Yakınlık, DY: Duygulanım, YCD: Yeni Cinsel Doyum Ölçeği, BM: Ben-Merkezli, ECA: Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli, Borderline Kişilik Ölçeği: BKÖ, DRT: Dürtüsellik, DKA: Duygulanımda Kararsızlık, TED: Terk Edilme, İLS: İlişkiler, KİM: Kendilik İmgesi, INT: İntihar Kendini Yaralama Davranışı, BDU: Boşluk Duygusu, YOF: Yoğun Öfke, PBD: Psikoz Benzeri Durumlar

Verilen bulgulara ait sonuçlar incelendiğinde, Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,21$, $p<0,01$), Açıklık ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,17$, $p<0,01$), İletişim ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,15$, $p<0,01$), Cinsel Yakınlık ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,25$, $p<0,01$), Duygulanım ile Reddedilme

Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,23$, $p<0,01$), Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,27$, $p<0,01$), Ben-Merkezli ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,28$, $p<0,01$), Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=-,25$, $p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon, Borderline Kişilik Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,42$, $p<0,01$), Dürtüsellik ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,21$, $p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,29$, $p<0,01$), Terk Edilme ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,40$, $p<0,01$), İlişkiler ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,32$, $p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,41$, $p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,28$, $p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,36$, $p<0,01$), Yoğun Öfke ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,24$, $p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği ($r=,22$, $p<0,01$) değişkenleri arasında düşük ve orta düzey pozitif korelasyon saptanmıştır.

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=,46$, $p<0,01$), Ben-Merkezli ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=,45$, $p<0,01$), Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=,43$, $p<0,01$) değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyon, Borderline Kişilik Ölçeği ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,26$, $p<0,01$), Dürtüsellik ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,16$, $p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,13$, $p<0,01$), Terk Edilme ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,23$, $p<0,01$), İlişkiler ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,15$, $p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,31$, $p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,26$, $p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,22$, $p<0,01$), Yoğun Öfke ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,15$, $p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ($r=-,12$, $p<0,01$) değişkenleri arasında düşük ve orta düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Açıklık ($r=,39$, $p<0,01$), Ben-Merkezli ile Açıklık ($r=,37$, $p<0,01$), Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Açıklık ($r=,38$, $p<0,01$) değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyon, Borderline Kişilik Ölçeği ile Açıklık ($r=-,23$, $p<0,01$), Dürtüsellik ile Açıklık ($r=-,16$, $p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Açıklık ($r=-,11$, $p<0,01$), Terk Edilme ile Açıklık ($r=-,21$, $p<0,01$), İlişkiler ile Açıklık ($r=-,13$, $p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Açıklık ($r=-,28$, $p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Açıklık ($r=-,24$, $p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Açıklık ($r=-,19$, $p<0,01$), Yoğun Öfke ile Açıklık ($r=-,13$, $p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Açıklık ($r=-,10$, $p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile İletişim ($r=.40, p<0,01$), Ben-Merkezli ile İletişim ($r=.40, p<0,01$), Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile İletişim ($r=.37, p<0,01$) değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyon, Borderline Kişilik Ölçeği ile İletişim ($r=-.24, p<0,01$), Dürtüsellik ile İletişim ($r=-.19, p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile İletişim ($r=-.10, p<0,01$), Terk Edilme ile İletişim ($r=-.23, p<0,01$), İlişkiler ile İletişim ($r=-.13, p<0,01$), Kendilik İmgesi ile İletişim ($r=-.30, p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile İletişim ($r=-.31, p<0,01$), Boşluk Duygusu ile İletişim ($r=-.19, p<0,01$), Yoğun Öfke ile İletişim ($r=-.12, p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile İletişim ($r=-.10, p<0,01$) değişkenleri arasında düşük ve orta düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Cinsel Yakınlık ($r=.54, p<0,01$), Ben-Merkezli ile Cinsel Yakınlık ($r=.55, p<0,01$), Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Cinsel Yakınlık ($r=.49, p<0,01$) değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyon, Borderline Kişilik Ölçeği ile Cinsel Yakınlık ($r=-.23, p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Cinsel Yakınlık ($r=-.15, p<0,01$), Terk Edilme ile Cinsel Yakınlık ($r=-.20, p<0,01$), İlişkiler ile Cinsel Yakınlık ($r=-.15, p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Cinsel Yakınlık ($r=-.25, p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Cinsel Yakınlık ($r=-.18, p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Cinsel Yakınlık ($r=-.24, p<0,01$), Yoğun Öfke ile Cinsel Yakınlık ($r=-.14, p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Cinsel Yakınlık ($r=-.13, p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Duygulanım ($r=.42, p<0,01$), Ben-Merkezli ile Duygulanım ($r=.40, p<0,01$), Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Duygulanım ($r=.41, p<0,01$) değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyon, Borderline Kişilik Ölçeği ile Duygulanım ($r=-.26, p<0,01$), Dürtüsellik ile Duygulanım ($r=-.16, p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Duygulanım ($r=-.14, p<0,01$), Terk Edilme ile Duygulanım ($r=-.22, p<0,01$), İlişkiler ile Duygulanım ($r=-.17, p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Duygulanım ($r=-.29, p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Duygulanım ($r=-.20, p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Duygulanım ($r=-.23, p<0,01$), Yoğun Öfke ile Duygulanım ($r=-.17, p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.11, p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Borderline Kişilik Ölçeği ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.23, p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.14, p<0,01$), Terk Edilme ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.19, p<0,01$), İlişkiler ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.17, p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.28, p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.14, p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.26, p<0,01$), Yoğun Öfke ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.18, p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ($r=-.11, p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Borderline Kişilik Ölçeği ile Ben-Merkezli ($r=-,22, p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Ben-Merkezli ($r=-,14, p<0,01$), Terk Edilme ile Ben-Merkezli ($r=-,17, p<0,01$), İlişkiler ile Ben-Merkezli ($r=-,16, p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Ben-Merkezli ($r=-,28, p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Ben-Merkezli ($r=-,16, p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Ben-Merkezli ($r=-,24, p<0,01$), Yoğun Öfke ile Ben-Merkezli ($r=-,16, p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Ben-Merkezli ($r=-,11, p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

Borderline Kişilik Ölçeği ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,22, p<0,01$), Duygulanımda Kararsızlık ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,13, p<0,01$), Terk Edilme ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,20, p<0,01$), İlişkiler ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,16, p<0,01$), Kendilik İmgesi ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,25, p<0,01$), İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,11, p<0,01$), Boşluk Duygusu ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,25, p<0,01$), Yoğun Öfke ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,19, p<0,01$), Psikoz Benzeri Durumlar ile Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ($r=-,10, p<0,01$) değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyon saptanmıştır.

3. TARTIŞMA VE YORUM

Bu çalışma Borderline Kişilik Bozukluğunun Reddedilme Duyarlılığı, Kendini Açma Düzeyi ve Cinsel Doyumla arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır. Araştırmanın bu kısmında ulaşılan bulgular, ilgili literatür kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda, değişkenlerin ilişkisi incelenecek ve bulguların karşılaştırılması tartışılacaktır.

Çalışmanın bulgularına ait sonuçlar incelendiğinde, Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Açıklık ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, İletişim ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Cinsel Yakınlık ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Duygulanım ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Ben-Merkezli ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Dürtüsellik ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Duygulanımda Kararsızlık ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Terk Edilme ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, İlişkiler ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Kendilik İmgesi ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, İntihar Kendini Yaralama Davranışı ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Boşluk Duygusu ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Yoğun Öfke ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Psikoz Benzeri Durumlar ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği değişkenleri arasında düşük ve orta düzey pozitif korelasyonlar

saptanmıştır. Çalışmanın bu sonuçlarında örneklemin psikiyatrik/psikolojik tanı almamış olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir.

3.1. Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi ile Reddedilme Duyarlılığının İncelenmesi

Çalışma kapsamında, bulgulara ilişkin sonuçlar değerlendirilip romantik ilişkide kendini açma düzeyinin reddedilme duyarlılığı üzerindeki yordayıcı rolüne bakıldığında; romantik ilişkide kendini açma düzeyinin alt boyutları olan açıklık, iletişim, cinsel yakınlık ve duygulanımın reddedilme duyarlılığı için düşük düzey negatif korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Literatür kapsamında elde edilen bilgilere göre kendini saklama değişkeni, reddedilme duyarlılığını, anlamlı şekilde yordamaktadır (Elibol, 2018). Kazmaz ve Epli'nin (2022) çalışmasına göre anne tarafından reddedilme deneyiminin romantik ilişkide açıklık, iletişim ve duygulanım için anlamlı bir yordayıcı olduğu; yanı sıra babadan tarafından reddedilme deneyiminin sıcaklık/şefkat; romantik ilişkide açıklık ve romantik ilişkide iletişim alt boyutlarında anlamlı bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bahsedilen sonuçlar bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, cinsel doyum ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasında düşük düzey negatif korelasyon olduğu saptanmıştır. Bu bulguları Cultice, Sanchez ve Albaia'nın (2022) çalışması desteklemektedir. Bu çalışmaya göre, cinsel reddedilme duyarlılığı ve cinsel tatmin arasında güçlü, pozitif ilişkiler olduğu saptanmıştır.

Çalışma kapsamında, bulgulara ilişkin sonuçlar değerlendirilip borderline kişilik özelliklerinin reddedilme duyarlılığı üzerindeki yordayıcı rolüne bakıldığında düşük ve orta düzey pozitif korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Literatür kapsamında elde edilen bilgilere göre reddedilme duyarlılığı ve Borderline Kişilik Bozukluğu arasında orta düzey bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (Foxhall vd., 2019; Ayduk vd., 2008). Yanı sıra Faraji ve Tezcan'ın (2023) çalışmasından elde edilen bulgulara göre reddedilme duyarlılığının borderline kişilik özelliklerini yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar, çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Çalışma kapsamında, bulgulara ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde cinsel doyum ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasında orta düzey pozitif korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Byers ve Demmons'un (2010) çalışması kendini açma ile cinsel tatmin ve ilişki tatmini arasındaki ilişkileri ayrı çoklu regresyon analizlerinde inceleyip kendini açma, sırasıyla hem ilişki doyumunu hem de cinsel doyumunu anlamlı düzeyde yordadığı sonucunu ortaya koymuştur. Yanı sıra başka çalışmalar cinsel açıdan kendini açma ve cinsel doyum arasındaki ilişki ile ilgili bazı sonuçlar ortaya koymuştur. MacNeil ve Byers (2009) yaptıkları çalışmada cinsel doyum ve kendini cinsel anlamda açma ve açmama konusunda çalışmalar yapmış, erkeklerin cinsel anlamda kendilerini açmaları ve cinsel doyum arasında

pozitif yönlü korelasyon varken; kadınlarda ise cinsel olmayan kendini açma ile cinsel doyum arasında pozitif yönlü korelasyon vardır. Bu sonuçları, çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre borderline kişilik özellikleri ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasında düşük ve orta düzey negatif korelasyon saptanmıştır. Deutz ve diğerleri (2022) borderline kişilik özelliklerine sahip bireylerin yakın ilişkilerde kendini açma konusunda zorlandıklarını ifade etmiştir. Bu sonuç, çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Rumpza'nın (2015) çalışmasından elde edilen bulgulara göre Borderline Kişilik Bozukluğu tanısı alan bireylerle çalışma sıklığının, kendini açmanın önemli bir bağımsız yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Borderline kişilik bozukluğunun reddedilme duyarlılığı, kendini açma düzeyi ve cinsel doyumla arasındaki ilişkinin araştırıldığı ve sonuçların istatistiksel verilerle desteklendiği bu çalışmada çeşitli bulgular elde edilmiştir. Araştırma, ölçek alt boyutları ve bazı kişisel veriler de eklenerek değerlendirilmiştir. Kullanılan ölçekler Borderline Kişilik Ölçeği ve Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ve Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği'dir.

Araştırmanın sonucuna göre, Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği değişkenleri arasında düşük ve orta düzey pozitif korelasyonlar saptanmıştır.

Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği, değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzeyi Ölçeği değişkenleri arasında düşük ve orta düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır. Yeni Cinsel Doyum Ölçeği ile Açıklık, Ben-Merkezli ile Açıklık, Eş-Partner / Cinsel Aktivite-Merkezli ile Açıklık değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği alt boyutları ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından Açıklık değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır. Yeni Cinsel Doyum Ölçeği alt boyutları ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından İletişim değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından İletişim değişkenleri arasında düşük ve orta düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır. Yeni Cinsel Doyum Ölçeği alt boyutları ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından Cinsel Yakınlık değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği alt boyutları ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından Cinsel Yakınlık değişkenleri arasında düşük düzey negatif

korelasyonlar saptanmıştır. Yeni Cinsel Doyum Ölçeği alt boyutları ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından Duygulanım değişkenleri arasında orta düzey pozitif korelasyonlar, Borderline Kişilik Ölçeği ile Romantik İlişkide Kendini Açma Düzey Ölçeği alt boyutlarından Duygulanım değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır.

Borderline Kişilik Ölçeği alt boyutları ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır. Borderline Kişilik Ölçeği alt boyutları ile Yeni Cinsel Doyum Ölçeği alt boyutlarından Ben-Merkezli değişkenleri arasında düşük düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır. Borderline Kişilik Ölçeği alt boyutları ile Cinsel Doyum Ölçeği'nin alt boyutları arasında düşük düzey negatif korelasyonlar saptanmıştır.

Sonuç olarak Borderline Kişilik Özelliğinin Cinsel Doyum, Reddedilme Duyarlılığı ve Kendini Açma ile ilişkisi olduğu hem literatür kapsamında yapılan araştırmalar hem de bulgular sonucunda saptanmıştır. Bu çalışmada 702 kişiden toplanan verilerle sınırlı olmakla beraber ilgili ölçeklerin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Kahraman Güler: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma için 31.01.2023 tarihinde 57627 sayılı kararıyla Doğuş Üniversitesi Etik Kurul Komitesinden etik onay alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kahraman Güler: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethical approval was received for this study from Doğuş University Ethics Committee with decision number 57627 on 31.01.2023.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: (2024). Güler, K. (2024). Borderline kişilik bozukluğunun reddedilme duyarlılığı, kendini açma düzeyi ve cinsel doyumla arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 81-104. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1458726>

Kaynakça

Aguirre, B. (2014). *Borderline personality disorder in adolescents: A Complete Guide For Families* (2nd Ed.). Fair Winds Press.

- Amad, A., Ramoz, N., Thomas, P., Jardri, R., & Gorwood, P. (2014). Genetics of borderline personality disorder: systematic review and proposal of an integrative model. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *40*, 6-19.
- American Psychiatric Association, D. S. M. T. F., & American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: *DSM-5*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Ayduk, Ö., Zayas, V., Downey, G., Cole, A. B., Shoda, Y., & Mischel, W. (2008). Rejection sensitivity and executive control: Joint predictors of borderline personality features. *Journal of Research in Personality*, *42*(1), 151-168.
- Basson, R. (2001). Female sexual response: the role of drugs in the management of sexual dysfunction. *Obstetrics & Gynecology*, *98*(2), 350-353.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (2017). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Interpersonal Development*, *12*(1), 57-89.
- Berenson, K. R., Gyurak, A., Ayduk, Ö., Downey, G., Garner, M. J., Mogg, K., ... & Pine, D. S. (2009). Rejection sensitivity and disruption of attention by social threat cues. *Journal of Research in Personality*, *43*(6), 1064-1072.
- Bhar, S. S., Brown, G. K., & Beck, A. T. (2008). Dysfunctional beliefs and psychopathology in borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, *22*(2), 165-177.
- Bornovalova, M. A., Hicks, B. M., Iacono, W. G., & McGue, M. (2009). Stability, change, and heritability of borderline personality disorder traits from adolescence to adulthood: A longitudinal twin study. *Development and Psychopathology*, *21*(4), 1335-1353.
- Bouchard, S., Godbout, N., & Sabourin, S. (2009). Sexual attitudes and activities in women with borderline personality disorder involved in romantic relationships. *Journal of Sex & Marital Therapy*, *35*(2), 106-121.
- Boyce, P., Parker, G., Barnett, B., Cooney, M., & Smith, F. I. O. N. A. (1991). Personality as a vulnerability factor to depression. *The British Journal of Psychiatry*, *159*(1), 106-114.
- Brookings, J. B., Zembar, M. J., & Hochstetler, G. M. (2003). An interpersonal circumplex/five-factor analysis of the Rejection Sensitivity Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, *34*(3), 449-461.
- Butler, J. C., Doherty, M. S., & Potter, R. M. (2007). Social antecedents and consequences of interpersonal rejection sensitivity. *Personality and Individual Differences*, *43*(6), 1376-1385.

- Byers, E. S., & Demmons, S. (1999). Sexual satisfaction and sexual self-disclosure within dating relationships. *Journal of Sex Research, 36*(2), 180-189.
- Ceylan, V. (2017). Borderline kişilik ölçeği (Türkçe BPQ): Geçerlik, güvenilirliği, faktör yapısı [yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Clarkin, J. F., Levy, K. N., Lenzenweger, M. F., & Kernberg, O. F. (2007). Evaluating three treatments for borderline personality disorder: A multiwave study. *American Journal of Psychiatry, 164*(6), 922-928.
- Cultice, R. A., Sanchez, D. T., & Albuja, A. F. (2022). Sexual growth mindsets and rejection sensitivity in sexual satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships, 39*(4), 1131-1153.
- Davison, S. L., Bell, R. J., LaChina, M., Holden, S. L., & Davis, S. R. (2009). The relationship between self-reported sexual satisfaction and general well-being in women. *The Journal of Sexual Medicine, 6*(10), 2690-2697.
- Deutz, M. H., Lambooy, M. J., Vossen, H. G., Laceulle, O. M., van Aken, M. A., & Hessels, C. (2022). Associations between borderline personality disorder symptoms and online self-disclosure in clinically referred youth. *Journal of Personality Disorders, 36*(3), 359-376.
- Deutz, M. H., Lambooy, M. J., Vossen, H. G., Laceulle, O. M., van Aken, M. A., & Hessels, C. (2022). Associations between borderline personality disorder symptoms and online self-disclosure in clinically referred youth. *Journal of Personality Disorders, 36*(3), 359-376.
- Doğruyol, S., & Uzun, N. B. (2019). Romantik ilişkide kendini açma düzeyi ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Atlas 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı* (ss. 1-6). Sivas, Türkiye.
- Downey, G., & Feldman, S. I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of Personality And Social Psychology, 70*(6), 1327-1343.
- Downey, G., & Feldman, S. I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of Personality And Social Psychology, 70*(6), 1327.
- Downey, G., Feldman, S., & Ayduk, O. (2000). Rejection sensitivity and male violence in romantic relationships. *Personal Relationships, 7*(1), 45-61.
- Downey, G., Mougios, V., Ayduk, O., London, B. E., & Shoda, Y. (2004). Rejection sensitivity and the defensive motivational system: Insights from the startle response to rejection cues. *Psychological Science, 15*(10), 668-673.

- Downey, G., Mougios, V., Ayduk, O., London, B. E., & Shoda, Y. (2004). Rejection sensitivity and the defensive motivational system: Insights from the startle response to rejection cues. *Psychological Science, 15*(10), 668-673.
- Dundon, C. M., & Rellini, A. H. (2010). More than sexual function: Predictors of sexual satisfaction in a sample of women age 40–70. *The Journal of Sexual Medicine, 7*(2), 896–904.
- Elibol, Ş. (2018). Yakınlıktan korkma, kendini saklama, duygu düzenleme güçlüğü ve bağlanmanın narsistik kişilik özelliği ile ilişkisi: Reddedilme duyarlılığının aracı rolü [yüksek lisans tezi]. *Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Faraji, H., & Tezcan, A. E. (2023). Rejection sensitivity and fear of intimacy in individuals with and without borderline personality disorder. *Fırat Tıp Dergisi, 28*(4).
- Feldman, S., & Downey, G. (1994). Rejection sensitivity as a mediator of the impact of childhood exposure to family violence on adult attachment behavior. *Development And Psychopathology, 6*(1), 231-247.
- Foxhall, M., Hamilton-Giachritsis, C., & Button, K. (2019). The link between rejection sensitivity and borderline personality disorder: A systematic review and meta-analysis. *British Journal Of Clinical Psychology, 58*(3), 289-326.
- Foxhall, M., Hamilton-Giachritsis, C., & Button, K. (2019). The link between rejection sensitivity and borderline personality disorder: A systematic review and meta-analysis. *British Journal of Clinical Psychology, 58*(3), 289-326.
- Freeman, A., Pretzer, J., Fleming, B., & Simon, K. M. (2004). Cognitive therapy in the real world. J. S. Beck & D. A. Clark (Eds.), *Clinical Applications of Cognitive Therapy* içinde (pp. 245–266). Springer.
- Göncü, A., Özen-Çıplak, A., Ulaşan Özgüle, E. T., & Sümer, N. (2017). Reddedilme duyarlılığı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Nesne Psikoloji Dergisi, 11*(5), 383–403. <https://doi.org/10.7816/nesne05-11-03>.
- Grant, B.F., Chou, S.P., Goldstein, R.B., Huang, B., Stinson F.S., Saha, T.D., Ruan, W.J. (2008). Prevalance, correlates, disability, and comorbidity of DSM-IV borderline personality disorder. Results from the wave 2 national epidemiologic survey on alcohol and related conditions. *Journal of Clinical Psychiatry, 69*(4), 533-545.
- Grilo, C. M., Becker, D. F., Anez, L. M., & McGlashan, T. H. (2004). Diagnostic efficiency of DSM-IV criteria for borderline personality disorder: an evaluation in Hispanic men and women with substance use disorders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 72*(1), 126.

- Gunderson, J. G., Stout, R. L., McGlashan, T. H., Shea, M. T., Morey, L. C., Grilo, C. M., ... & Skodol, A. E. (2011). Ten-year course of borderline personality disorder: psychopathology and function from the Collaborative Longitudinal Personality Disorders study. *Archives of General Psychiatry*, 68(8), 827-837.
- Hahs-Vaughn, D. L., & Lomax, R. G. (2020). *An Introduction to Statistical Concepts*. Routledge.
- Harper, M. S., Dickson, J. W., & Welsh, D. P. (2006). Self-silencing and rejection sensitivity in adolescent romantic relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 435-443.
- Horney, K. (1991). *Kendi kendine psikanaliz* (Çev. S. Budak, 2.baskı). Ankara: Açı Yayınevi.
- Jourard, S. M. (1966). Some psychological aspects of privacy. *Law & Contemp. Probs.*, 31, 307.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. (24. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Kay J., & Tasman A. (2006). *Essentials of psychiatry*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Kazmaz, A. N., & Epli, H. (2022). Yetişkinlerde algılanan ebeveyn kabul reddi ile romantik ilişkide kendini açma düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 1046-1056.
- Kendler, K. S., Aggen, S. H., Czajkowski, N., Røysamb, E., Tambs, K., Torgersen, S., ... & Reichborn-Kjennerud, T. (2008). The structure of genetic and environmental risk factors for DSM-IV personality disorders: a multivariate twin study. *Archives of General Psychiatry*, 65(12), 1438-1446.
- Kernberg, O. F. (1970). A psychoanalytic classification of character pathology. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 18(4), 800-822.
- Köroğlu, E. (2011). *Kişilik bozuklukları*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Linehan, M. (1993). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Press.
- London, B., Downey, G., Bonica, C., & Paltin, I. (2007). Social causes and consequences of rejection sensitivity. *Journal of Research on Adolescence*, 17(3), 481-506. MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-8905-5_1
- MacNeil, S., & Byers, E. S. (2009). Role of sexual self-disclosure in the sexual satisfaction of long-term heterosexual couples. *Journal of Sex Research*, 46(1), 3-14.

- Marston, E. G., Hare, A., & Allen, J. P. (2010). Rejection sensitivity in late adolescence: Social and emotional sequelae. *Journal of Research on Adolescence, 20*(4), 959-982.
- Millon, T., Millon, C. M., Meagher, S. E., Grossman, S. D., & Ramnath, R. (2012). *Personality disorders in modern life*. John Wiley & Sons.
- Mulder, R. T., Joyce, P. R., Sullivan, P. F., Bulik, C. M., & Carter, F. A. (1999). The relationship among three models of personality psychopathology: DSM-III-R personality disorder, TCI scores and DSQ defences. *Psychological Medicine, 29*(4), 943-951.
- Olsson, A., Carmona, S., Downey, G., Bolger, N., & Ochsner, K. N. (2013). Learning biases underlying individual differences in sensitivity to social rejection. *Emotion, 13*(4), 616.
- Örgütü, D. S. (2010). Framework for action on interprofessional education & collaborative practice. *Geneva: Department of Human Resources for Health*.
- Pietrzak, J., Downey, G., & Ayduk, O. (2005). Rejection sensitivity as an interpersonal vulnerability. *Interpersonal Cognition, 62*-84.
- Poreh, A. M., Rawlings, D., Claridge, G., Freeman, J. L., Faulkner, C., & Shelton, C. (2006). The BPQ: A scale for the assessment of borderline personality based on DSM-IV criteria. *Journal of Personality Disorders, 20*(3), 247-260.
- Romero-Canyas, R., Downey, G., Berenson, K., Ayduk, O., & Kang, N. J. (2010). Rejection sensitivity and the rejection–hostility link in romantic relationships. *Journal of Personality, 78*(1), 119-148.
- Rosenbach, C., & Renneberg, B. (2011). Rejected, excluded, ignored: The perception of social rejection and mental disorders- a review. *Verhaltenstherapie, 21*(2), 87-98.
- Rumpza, L. (2015). *Borderline personality disorder: the frequency of disclosure and the choice to disclose* [doktora tezi]. Walden University.
- Sansone, R. A., Chu, J. W., & Wiederman, M. W. (2011). Sexual behaviour and borderline personality disorder among female psychiatric inpatients. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice, 15*(1), 69-73.
- Sapmaz, F. (2011). *Bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı grupla psikolojik danışmanın sosyal anksiyete, reddedilme duyarlılığı ve kişilerarası duyarlılık üzerine etkisi* [yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Schulte-Herbrüggen, O., Ahlers, C. J., Kronsbein, J. M., Rüter, A., Bahri, S., Vater, A., & Roepke, S. (2009). Impaired sexual function in patients with borderline personality disorder is determined by history of sexual abuse. *The Journal of Sexual Medicine, 6*(12), 3356-3363.

- Scott, V. C., Sandberg, J. G., Harper, J. M., & Miller, R. B. (2012). The impact of depressive symptoms and health on sexual satisfaction for older couples: Implications for clinicians. *Contemporary Family Therapy, 34*, 376-390.
- Sierra, J. C., Ortega, V., & Gutiérrez-Quintanilla, J. R. (2008). Encuesta de Opinión Sexual: fiabilidad, validez y datos normativos de una versión reducida en muestras salvadoreñas. *Revista Mexicana de Psicología, 25*(1), 139-150.
- Štulhofer, A., Landripet, I., Momčilović, A., Matko, V., Kladarić, P. G., & Buško, V. (2007). Pornography and sexual satisfaction in young women and men. *Youth, Gender and Pornography, 66-84*.
- Şakar, T., & Eş, A. Ç. (2019). Comparison of sexual satisfactions and attachment styles of patients with bipolar I disorder, borderline personality disorder and healthy controls. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi, 1*(1), 42-49.
- Torgersen, S. (2005). Genetics of borderline personality disorder. *Medical Psychiatry, 31*, 127.
- Torgersen, S., Czajkowski, N., Jacobson, K., Reichborn-Kjennerud, T., Røysamb, E., Neale, M. C., & Kendler, K. S. (2008). Dimensional representations of DSM-IV cluster B personality disorders in a population-based sample of Norwegian twins: a multivariate study. *Psychological Medicine, 38*(11), 1617-1625.
- Tragesser, S. L., Lippman, L. G., Trull, T. J., & Barrett, K. C. (2008). Borderline personality disorder features and cognitive, emotional, and predicted behavioral reactions to teasing. *Journal of Research in Personality, 42*(6), 1512-1523.
- Tuğut, N. (2016). Yeni Cinsel Doyum Ölçeği'nin Türkçe versiyonu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being, 4*(2), 183-195.
- Türkçapar, M.H., & Işık, B. (2000). Borderline kişilik bozukluğu. *Psikiyatri Dünyası, 4*, 44-9.
- Watson, J., & Nesdale, D. (2012). Rejection sensitivity, social withdrawal, and loneliness in young adults. *Journal of Applied Social Psychology, 42*(8), 1984-2005.
- Zanarini, M. C., Frankenburg, F. R., Reich, D. B., & Fitzmaurice, G. (2012). Attainment and stability of sustained symptomatic remission and recovery among patients with borderline personality disorder and axis II comparison subjects: a 16-year prospective follow-up study. *American Journal of Psychiatry, 169*(5), 476-483.

Extended Abstract

Borderline Personality Disorder (BPD) is characterized by extreme sensitivity to perceived interpersonal slights, an unstable sense of self, intense and volatile emotions, and impulsive behavior. There are four phenotypes in Borderline Personality Disorder: interpersonal instability, thought disorders and/or self-harm, affective dysregulation, and behavioral dysregulation. In the interpersonal instability phenotype, individuals with BPD have unstable and conflictual relationships and oscillate between excessive interaction with others and social withdrawal. Patients can become deeply attached and even dependent on some individuals, but when they feel their needs are not being met, they can become manipulative and demanding. There are striking changes in the views of these patients towards the people with whom they are emotionally involved; this causes them to idealize these individuals when they feel their needs are being met, and to devalue them when they feel disappointed, neglected, or uncared for. Patients also fear abandonment by others and go to great lengths to avoid abandonment, whether real or imagined, by exhibiting provocative behavior, such as clinging, threatening, or demanding behavior. In the thought disorders and/or self-harm phenotype, individuals with BPD have a markedly poor, underdeveloped, or unstable self-image (such as self-denigration) that is often associated with a chronic sense of emptiness.

Rejection sensitivity refers to an individual's tendency to anxiously anticipate, easily perceive, and overreact to rejection. People are primed to identify signs of rejection and respond appropriately to maintain the central motivation to belong. However, people diagnosed with Borderline Personality Disorder (BPD) vary in the degree to which they perceive and react to rejection. Rejection Sensitivity (RS) refers to the resulting cognitive-emotional reactions, such as intense cognitive reactions to perceived rejection (e.g., self-blame, defensiveness, or aggression).

Sexual satisfaction is a relevant component of human sexuality, considered the final stage of the sexual response cycle, and is a sexual right. It is also an important factor in individuals' overall quality of life. For example, better physical and psychological health and overall well-being and quality of life have been associated with higher sexual satisfaction. When individuals with Borderline Personality Disorder are evaluated regarding their sexuality, they may have irregular sexual anxiety related to object hunger because they cannot tolerate loneliness, so they may exhibit "impulsive sexual behavior" to avoid real or imagined abandonment.

Self-disclosure, the verbal transmission of information about oneself, involves the adjustment of outputs and inputs, which is boundary regulation. The extent of control we maintain over this exchange of information contributes to the amount of privacy we have in the social relationship. For teens with symptoms of Borderline Personality Disorder

(BPD), it may be more difficult to know when, what, and to whom to disclose (i.e., disclose effectively) in online contacts.

In this study, the relational survey model was used. The relational screening model is defined as the model used to learn the existence and degree of the relationship between at least two variables. The aim of this study was to examine the relationship between Borderline Personality Disorder and rejection sensitivity, self-disclosure level, and sexual satisfaction. The sample of the study consisted of 702 participants, 398 women and 304 men, who volunteered to participate in the study between the ages of 18-55. Participants participated on a voluntary basis, and the sample was selected randomly. Participants were informed about the research. Personal Information Form, Borderline Personality Scale (BPS), Rejection Sensitivity Scale (RSS), Self-Disclosure Level in Romantic Relationship Scale (SDLRRS), and New Sexual Satisfaction Scale (NSSS) were used in the research. In the context of this study, statistical analyses were performed using SPSS 27 software. First, the reliability level of the scales was evaluated with Cronbach Alpha coefficients, and these coefficients were determined to be over 0,60, Then, various analyses were performed to examine the normal distribution properties of the scales in detail. During this evaluation process, it was determined that the kurtosis and skewness coefficients of the scales met the reference values between - 2 and +2. The level and direction of the relationship between the scales were examined using the Pearson Correlation method. All these statistical analyses were performed with a 95% confidence interval and were based on a p-value of 0,05 significance level. When the results of the study's findings were examined, low-level negative correlations were detected between the Self-Disclosure Level in Romantic Relationship Scale and the Rejection Sensitivity Scale, Openness and the Rejection Sensitivity Scale, Communication and the Rejection Sensitivity Scale, Sexual Intimacy and the Rejection Sensitivity Scale, and Affect and the Rejection Sensitivity Scale, as well as the New Sexual Satisfaction Scale and the Rejection Sensitivity Scale.

Low-level negative correlations were also detected between the variables of Self-Centered and the Rejection Sensitivity Scale, and Spouse-Partner/Sexual Activity-Centered and the Rejection Sensitivity Scale. Low to medium-level positive correlations were detected between the Rejection Sensitivity Scale and the Borderline Personality Scale, as well as between the Rejection Sensitivity Scale and Impulsivity, Affective Lability, Abandonment, Relationships, Self-Image, Suicidal Self-Injury Behavior, Emptiness, Intense Anger, and Psychosis-Like States. As a result, it was determined that Borderline Personality Traits are related to sexual satisfaction, rejection sensitivity, and self-disclosure based on both literature research and findings.

ENFLASYON ORANI, KDV GELİRLERİ VE MEVDUAT FAİZ ORANLARI BAĞLAMINDA PARA VE MALİYE POLİTİKASININ ARAÇ VE ETKİLERİNE İLİŞKİN YENİ KANITLAR

Murad KAYACAN* & Ali DOĞDU**

Öz

Ekonomi literatüründe piyasa başarısızlıklarında ve konjonktürel dalgalanmalar sonucu oluşan problemlerde bazı temel araçların uzunca bir süredir kullanılageldiği görülebilmektedir. Ortodoks ve heteredoks iktisadi okulların tercihleri farklı olmakla beraber ağırlıklı olarak tercih edilen Ortodoks yaklaşımda, enflasyonist bir dönemde talebi daraltıcı etki oluşturacak para ve maliye politikaları uygulamada bulunurken, tam tersi olarak deflasyonist bir dönemde ise genişletici etkiler içeren politikalara yönelim artmaktadır. Bunun dışında bir de bağımsız merkez bankaları ile para politikası araçları kullanılarak da ekonomiyi çeşitli nedenlerden dolayı müdahalede bulunulabilmektedir. Bu çalışma 1985-2022 yılları arasında Türkiye'de Katma Değer Vergisi (KDV) gelirleri, mevduat faiz oranları ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme ve VECM modeli kullanılarak analiz edilen verilerin uzun dönemde durağan ve eşbütünleşmeye olduğu gözlemlenmiştir. VECM sonuçlarına göre, enflasyon oranlarındaki bir değişimin 2,5 yıl içinde uzun dönem dengesine ulaşabildiğini, KDV gelirlerindeki bir değişimin yaklaşık 1,3 yıl sürdüğünü ve mevduat faiz oranlarındaki bir değişimin dengeye ulaşmasının yaklaşık 10 ay sürdüğünü göstermektedir. Uzun dönem denklemi, enflasyon oranlarındaki %1'lik bir düşüşün KDV gelirlerini %0,003 ve mevduat faiz oranlarını %0,49 oranında etkilediğini göstermektedir. KDV gelirlerindeki %1'lik bir düşüş, enflasyon oranı ve mevduat faiz oranları üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Öte yandan, enflasyon ile KDV gelirleri ve mevduat faiz oranları arasında ve KDV gelirlerinden enflasyon ve mevduat faiz oranlarına doğru çift yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Johansen Eşbütünleşme, VECM Analizi, KDV, Mevduat Faizi, Enflasyon.

* Doç. Dr., Uluslararası Fıncal Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Finans Bölümü, murad.kayacan@final.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7606-6183>

** Doktora Öğrencisi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Araştırma Enstitüsü, Ekonomi Anabilim Dalı, ali.dogdu@emu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0556-8255>

NEW EVIDENCE ON THE INSTRUMENTS AND EFFECTS OF MONETARY AND FISCAL POLICY IN THE CONTEXT OF INFLATION RATE, VAT REVENUES AND DEPOSIT INTEREST RATES

Abstract

In the economic literature, some basic tools are used in market failures and problems arising from cyclical fluctuations. Orthodox and heterodox economic schools have different preferences. In the generally preferred orthodox approach, monetary and fiscal policies that will have a contractionary effect on demand are implemented in an inflationary period, while on the contrary, in a deflationary period, the tendency towards policies with expansionary effects increases. Apart from this, the economy could be intervened for various reasons by using independent central banks and monetary policy instruments. This study examined the relationship between Value Added Tax (VAT) revenues, deposit interest rates and inflation rates in Türkiye between 1985 and 2022. It was observed that the data analyzed using the Johansen cointegration and VECM model were stationary and cointegrated in the long term. VECM results show that a change in inflation rates could reach long-run equilibrium within 2.5 years, a change in VAT revenues takes approximately 1.3 years, and a change in deposit interest rates takes approximately 10 months to reach equilibrium. The long-run equation shows that a 1% decrease in inflation rates affects VAT revenues by 0.003% and deposit interest rates by 0.49%. A 1% decrease in VAT revenues has a negative impact on the inflation rate and deposit interest rates. On the other hand, it has been determined that there is a bidirectional causality between inflation and VAT revenues and deposit interest rates, and from VAT revenues to inflation and deposit interest rates.

Keywords: Johansen Cointegration, VECM Analysis, VAT, Deposit Interest, Inflation.

Giriş

Ekonomi biliminin araştırma ve faaliyetlerini yoğunlaştırdığı birçok problem ve alan olmakla birlikte; genellikle tam istihdam, fiyat istikrarı, sürdürülebilir büyüme ve cari işlemler açığı gibi odaklanmış olduğu sorunlar dikkat çekmektedir. Bu gibi sorunlar çerçevesinde kamu gelirleri, kamu harcamaları, bütçe süreçleri ve borçlanma gibi “Maliye Politikası” çerçevesinde aktif olarak kullanımda tuttuğu araçlar bulunmaktadır. Maliye politikaları sayesinde ekonomide meydana gelen ya da gerçekleşebilecek olan bazı krizlere önlemler alınması sağlanabilmektedir. Hükümetin maliye politikası araçları sayesinde bazı zamanlarda yatırımları teşvik edici, bazı tasarrufları artırıcı ve bazen de tüketim-üretim artırıcı/azaltıcı gibi makroekonomik dengeyi değiştiren ve düzenleyen müdahaleleri olabilmektedir. Bu gibi durumlarda en çok ve yaygın olarak kullanılan araçlardan birisi olarak vergiler gelmektedir. Ülkelerin kendi vergi yasa ve mevzuatları çerçevesinde dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşan bir vergi sistemleri mevcuttur. Bu vergi sistemleri arasında en önemli ve

toplanılabilmesi nispeten daha kolay olan Katma Değer Vergileri ön plana çıkmaktadır.

KDV, çalışmamız çerçevesinde ele alınacak olan enflasyonist bir dönemde oran ve kapsamlarında yapılacak olan değişikliklerle kişi ve kurumların harcanabilir gelirlerinde meydana getireceği azaltımlar çerçevesinde tüketim üzerinde etkili olabilmektedir. Ayrıca KDV'nin tahsilinin görece daha kolay ve işlevselliğinin daha hızlı tepkiler vermesi bu noktada ülkeler/hükümetler açısından da en çok tercih edilen bir dolaylı vergi çeşidi olmasını sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda bu durum dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının daha yüksek olmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise bu oranın daha az olduğu gözlemlenebilmektedir. Diğer taraftan KDV gibi dolaylı vergilerin, vergileme adalet ilkesi açısından çeşitli tartışmalara neden olduğu ve aynı zamanda da gelir dağılımında adaletten vergi yüküne birçok farklı mali konuda negatif etkilere sebep olabilmektedir.

Öte yandan piyasada bulunan tüm aktörlerin beklentilerine yön veren, hane halkını ilgilendiren, para miktar, faiz vb. politikalarını içeren “Para Politikaları” da aktif olarak kullanılan düzenleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyasada gerçekleşen herhangi bir kriz ve şok durumunda bu politikaları kullanarak düzenleme yapılmaya çalışılmaktadır. İktisadi faaliyetler açısından değerlendirildiğinde yatırım ve tasarruf gibi en önemli unsurları bir arada etkin bir şekilde kullanıma sunabilmek para politikaları açısından önem arz eden bir konudur. Bazı durumlarda firma ve hane halkı çeşitli krediler vasıtasıyla yatırım yapabilmektedir. Tasarruflar açısından değerlendirildiğinde kişi ve kurumlardan toplanan mevduatların ve bunlara uygulanacak faiz oranlarının piyasanın iş ve işlemleri açısından önemli bir etki oluşturacağı yadsınamaz bir gerçektir. Bankaların kaydı para oluşturmalarından en büyük etkiye sahip olan değişkenlerden birisi olarak mevduat faiz oranları karşımıza çıkmaktadır. Bankaların toplamış oldukları mevduatların maliyetini oluşturan bu oran, aynı zamanda bankaların temel gelirlerini oluşturan kredi faiz oranlarına etki etmektedir. Mevduat faizinde meydana gelebilecek artışlar dolaylı olarak kredi faiz oranlarını da artıracığı için, bireysel ve kurumsal kredi satışlarında azalmalar meydana getirebilecek, bu ise tüketimde meydana gelecek azalmaların üretim kanadını etkilemesine, tasarrufların yatırıma dönüşmesinde olumsuz etkiler oluşturacaktır. Enflasyonist dönemler ise enflasyonun nedenine bağlı olarak çeşitli ve farklı yönlerde para politikalarının belirlenmesini etkileyerek mevduat faizlerinde değişikliklerin yaşanmasına neden olabilecektir. Mevduat faizlerinin arttığı talep artışına bağlı bir enflasyonist dönemde birey ve kurumların banka tasarruf mevduatlarını artırma eğiliminde olmaları, kredi gibi yeni borçlanma araçlarını kullanmamaları talebi daraltabilecektir.

Bu çerçevede makroekonomik performans açısından uygulanan para ve maliye politikalarının eşanlı ve sürdürülebilir olarak ilerlemesi her ülke için vazgeçilemez bir piyasayı dengeleyici unsur olarak kullanılabilir.

Çalışmamızda enflasyon teorileri kapsamında ele alınması gereken birçok farklı değişken ve durum olmakla beraber yukarıda da bahsedildiği üzere para ve maliye politikalarının en önemli kalemlerinden olan KDV gelirleri ile Mevduat Faiz oranlarının Enflasyon oranları açısından birbirleri üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Temel öğretilerin dışında spesifik olarak ele alınacak olan bu konu, alan dizininde yapılan birçok araştırmadan kullanılan değişkenler ve elde edilen sonuçların metotları açısından farklılaşacaktır. Öte yandan çalışmamız eşanlı bir şekilde yürütülmesi gereken para ve maliye politikalarının konu özelinde spesifik olarak durumu değerlendirilerek elde edilen sonuçlar çerçevesinde eşanlı olmayan bir para ve maliye politikası uygulamalarındaki sorunlar üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, çalışmamızın önemi literatürde henüz değerlendirilmemiş olan Mevduat Faizi, KDV Gelirleri ve Enflasyon üçlüsünde meydana gelen tepkileri güncel bir ekonometrik model çerçevesinde analiz ederek, alanda bulunan bu boşluğa ve soruna spesifik olarak yaklaşarak literatüre katkı sağlamaktır. Literatüre sağlayacağı katkının yanı sıra çalışmamızın politika yapıcılar için enflasyonist bir baskının bulunduğu bir ekonomide merkez bankasının para politikası ve vergi politikalarının oluşumunda etkinliğini artırabilmek adına referans niteliğinde kullanılabilmesi hedeflenmektedir.

1. PARA VE MALİYE POLİTİKALARI

Para ve Maliye Politikaları özellikle enflasyonist dönemler dikkate alındığında ciddi öneme sahiptir. Bu politikaların ülke ekonomilerinin genel gidişatı ve düzenlenmesi açısından çeşitli dönemlerde farklı iktisadi kurala bağlı olarak kullanıldığı uzun yıllardır görülmektedir.

1.1. Para Politikasının Amaç ve Araçları

1776'da Adam Smith yazmış olduğu "Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme" kitabında, düzenli bir kâğıt para sisteminin ekonomik büyümeyi ve istikrarı sağlamada önemli bir rol oynayabileceği belirtilmiştir (Taylor ve Williams, 2011, s. 830). Para ile ilgili olan etmenlerin neden olduğu Napolyon Savaşları sırasında ortaya çıkan finans krizlerine atıfta bulunarak, 19. yüzyılın başlarında Henry Thornton ve David Ricardo para politikalarının düzenlenmesinin önemini vurgulamışlardır. K. Wicksell, ve I. Fisher I. Dünya savaşı döneminde sırasında hiperenflasyon riskini önlemek için para politikalarının çarpıcı önemini vurgulamışlardır. 20. yüzyılın ortalarında, Büyük Buhran döneminde yapılan hataların tekrarlanmaması için M. Friedman büyüme hızının sabit bir çerçevede gerçekleştirilmesi kuralını önermiş, öte yandan 20.yüzyıl sonlarında, fiyat ve çıktı miktarındaki dengesizlikleri gidermek için kurala dayalı politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu çerçevede Taylor Kuralı

gibi çağdaş para politika kuralları önerilerek kullanıma geçmiştir (Doğdu, 2019, s. 29).

Para politikası ve ekonomi politikası birçok açıdan aynı hedeflere sahip olmalarına rağmen, bazı farklılıklar da bulunmaktadır (Doğdu, 2022, s. 451). Benjamin Friedman (2000), para politikasını, genel fiyat seviyesindeki değişimler gibi finansal etkenlerin yanı sıra finans dışı çıktı düzeyi ve iş gücünü içeren iktisadi faaliyetlerin hızı ve yönünü tayin edebilmek için kullanılan bir araç olarak tanımlamıştır. İş gücü, finansal denge, fiyat istikrarı, iktisadi büyüme, gelir dağılımında adalet ve ödemeler dengesinde meydana gelen açık seviyeleri gibi öncelikler para politikalarının öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.

Tam istihdam düzeyi, ekonomide aktif olarak mevcutta bulunan bütün üretim faktörlerinin tam ve etkin olarak kullanılabilmesini ifade eder. Dar bir tanımlamada ise, tam istihdam sadece emeğin etkin olarak ve tam düzeyde kullanılması anlamına gelir. Tam istihdam düzeyine ulaşılmasının para politikaları çerçevesinde amaç olarak belirlenerek işsizliğin ortadan kaldırılması ya da en aza indirgenmesi hedeflenmektedir. Yanı sıra mevsime dayalı ya da arızı olarak gerçekleşen doğal işsizliğe neden olan faktörler etrafında günümüz ekonomilerinde belli bir işsizlik oranının doğal işsizlik seviyesi olarak kabul edildiği bilinmektedir (Doğdu, 2019, s. 30).

Merkez bankaları öncelikli ve en önemli hedeflerinden biri olarak fiyat istikrarı tanımlayabilir ve bir ekonomide stagflasyon, deflasyon, slumpflasyon ve enflasyon gibi durumların yaşanmamasını ve fiyatların genel düzeyinin sürekli olarak dengede kalmasını amaçlayabilmektedir (TCMB, 2013, s. 8). Fiyatlar belirli bir seviyenin altına veya üstüne çıktığında, bu durum fiyat istikrarını bozar ve yukarıda bahsedilen olumsuz ekonomik durumların ortaya çıkmasına neden olabilir. Enflasyon, fiyatların genel düzeyinde sürekli bir artışı ifade eder, ancak her fiyat artışı enflasyon anlamına gelmez. Fiyat istikrarının sağlanamadığı durumlarda, bireysel karar vericiler ekonomik faaliyetlerine riskle yaklaşır, fiyat değişimlerini doğru bir şekilde ayırt edemez ve gereken bilgiye erişemezler (TCMB, 2013, s. 10). Fiyatlarda istikrarın gerçekleşmediği zamanlarda, uygulamada olan politikaya güven azalabilir ve siyasi iktidar geniş kapsamda iktisadi politikaları uygulayamayabilir. Bu nedenlerle, fiyatlarda istikrarın gerçekleştirilmesi en önemli hedefi olarak nitelendirilebilmektedir (Doğan ve Akbay, 2016, s. 630).

Küreselleşen dünyada ekonomik entegrasyonun önemi, serbest piyasa ekonomisi ve dış ticaretteki değişimlerle birlikte daha da artmaktadır. Bu durum, para politikalarının ekonomik yönlendirme sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Merkez bankalarının ulusal ve uluslararası etkenlere müdahale ederek ekonomiye likidite sağlaması veya liderlik etmesi, para politikalarının ekonomiye etki etme potansiyelini vurgular. Ekonomik gelişme, büyüme ve kalkınma ise dinamik bir iktisat politikasıyla gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, para politikalarının temel amaçlarından

birini oluşturur ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında önemli bir rol oynar (Doğdu, 2019, s. 31).

Gelir dağılımı, bir ekonomideki gelir dağılımının adil olup olmadığını ölçmek için Gini katsayısı kullanılarak değerlendirilir. Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değer alır; katsayı sifıra ne kadar yakınsa, gelir dağılımı o kadar adildir. Gini katsayısı bire yakın olduğunda ise gelir dağılımında adaletin sağlanamadığını ifade edilmektedir (Tokathoğlu ve Selen, 2021, s. 446). Gelirin yeniden dağıtımıyla adil bir gelir dağılımı sağlanmaya çalışılırken maliye ve para politikalarından faydalanılır. Para politikaları, açık piyasa işlemleri, faiz oranları ve reeskont gibi araçlarla gelirin düzenlenerek adil dağıtılmasına katkıda bulunur. Bireylerin gelirlerini harcama, tasarruf veya yatırım olarak kullanma tercihleri de para politikaları tarafından etkilenebilir (Pehlivan, 2021, s. 309). Örneğin, bireyler tasarruf amacıyla fonlarını vadeli bir banka mevduat hesabına yatırır ve faiz oranının sağlayacağı gelir artışlarına ulaşırlar. Bu mevduatlar aynı zamanda başka bireyler veya kurumlar tarafından kredi almak için kullanılabilir ve bu süreçte bankaların kaydı para oluşturma faaliyetleri, Merkez Bankalarının belirlediği sınırlar içinde gerçekteşir.

Faiz istikrarı, ekonomik güvensizliği ve belirsizliği azaltmak için önemlidir. Faiz oranlarında yaşanan dalgalanmalar, ekonomik güveni ve istikrarı zedeleyebilir. Tüketici veya ticari kredi faizlerindeki artışlar, merkez bankası para politikaları çerçevesinde iş gücü, ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı hedeflerine aykırıdır ve bu nedenle faiz artışlarını engellemeye çalışırlar. Krediler, para aktarım mekanizmalarına ait bir parça olarak günümüz ekonomilerinde önemli etkilere sahiptir ve finans sistemlerinin, iktisadi büyümenin temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Banka kredi hacimlerinde meydana gelen artışlar, yatırımları ve tüketim harcamalarında farklı etkiler oluşturabilmektedir (Çelik ve Kayacan, 2023, s. 1521). Yatırım yapacak firmalar, faiz oranlarındaki belirsizlik nedeniyle gelecek hakkında endişe duyabilir ve yatırımlardan kaçınabilirler. Benzer şekilde, bireysel tüketiciler de örneğin ev alımı gibi büyük kararlarında faiz oranlarındaki belirsizlikten dolayı kredi kullanımını erteleyebilirler. Merkez Bankaları genellikle faiz oranlarının yükselmesini istemezler çünkü bu durum, ellerindeki politika araçlarını azaltarak güçlerini zayıflatabilir. Bu nedenle, faiz istikrarı merkez bankaları için önemli bir konudur (Özpençe ve Noyan, 2023, s. 452).

Döviz piyasalarındaki denge, yerel paranın yabancı para cinsinden değerini sürekli olarak korunmasını merkez bankalarının tutum, politikaları ile ilişkilidir. Bu durum, özellikle ulusal paranın değerinin düşmesi durumunda ithalat ve ihracat işlemlerinde sorunlara neden olabilir. Ülke merkez bankaları, piyasada meydana gelen bu istikrarsızlığı düzeltmek için çeşitli araçlar kullanır ve ulusal paranın değer kaybını önlemek için döviz piyasasına müdahale ederler. Ancak bu müdahaleleri yaparken, kendi rezervlerini de dikkate almak zorundadırlar çünkü aşırı rezerv kullanımı

Merkez Bankalarını mali açıdan zorlayabilir. Bu nedenle, döviz piyasalarına müdahalede kullanılan araçlardan biri olarak politika faizi işlemleri gerçekleştirilebilir. Bu şekilde sermaye hareketliliğinden faydalanarak döviz sıkıntısını gidermeye çalışırlar. Ancak döviz piyasasındaki sürekli dalgalanmalar güvensizlik ve belirsizlik yaratabilir, bu da iç ve dış yatırımcılar üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Ulusal paradaki değer düşüklüğünü bertaraf ederek korumak, yüksek oranlı faizlerden kaçınmak merkez bankasının döviz piyasalarının dengede olmasını amaçlar ve bu çerçevede de politikalar belirleyerek kullanır (TCMB, 2013, s. 15).

Para politikası, belirli hedeflere ulaşabilmek için para arzını kontrol ederek piyasaya yön vermek için çeşitli politika araçlarıyla müdahale eder. Bu araçları kullanarak, makroekonomik göstergelerdeki sorunları sürdürülebilir bir şekilde çözmeye çalışır. Aynı zamanda, piyasada oluşabilecek dengesizliklerin ekonomide potansiyel sorunlara yol açmasını engellemek için önlemler alır. Maliye politikasıyla birlikte, piyasada aktif bir rol oynayarak para politikalarının da ekonomide etkin olduğu görülür.

Tablo 1. Para Politikası Araçları

	Dolaysız Araçlar	Dolaylı Araçlar
Faiz Oranı Kontrolü	Finansal aracı kurumların portföylerini tekrardan düzenlenmesi	Açık Piyasa İşlemleri
Reeskont Kotalarının Farklılaştırılması	Özel Mevduatlar	Reeskont Oranları
Hisse senetleri ve Tahvil alımları çerçevesinde kredilerin kontrol edilmesi	Tüketici Kredilerinin Kontrolleri	Kısa Vadeli Faiz Oranları Zorunlu Karşılıklar
Moral Desteği	Çeşitli Reklam ve Gayri resmi öneriler	Disponibilite Kredi Tavanı

Kaynak: Doğdu, 2019.

1.1.1. Dolaylı Para Politikası Araçları

Merkez bankaları açısından uygulanabilirliği kolay, kullanışlı ve en önemli politika aracı olarak “Açık Piyasa İşlemleri (APİ)” gelmektedir. Bu politika aracı piyasada bulunan para arzı ve tabanını kontrol edebilmeyi amaçlarken, hazinenin bonoları ve özel sektörün tahvil ve senetlerini belirlenen sınırlı bir süre karşılığında alıp satabilmesi işlemlerini ifade etmektedir. Doğrudan Satış İşlemleri, Doğrudan Alım İşlemleri, Repo İşlemleri ve Ters Repo İşlemleri ile piyasaya müdahale etmektedir (Parasız, 2010, s. 76). Zorunlu karşılıklar, Reeskont penceresi politikası, Kısa vadeli faiz oranları, Kredi tavanı ve Disponibilite uygulamaları Merkez Bankasının fiilen uyguladığı dolaylı para politikaları olarak aktarabilmektedir (Parasız, 2010, s. 76).

1.1.2. Dolaysız Para Politikası Araçları

Döviz Piyasası İşlemleri, Faiz Oranlarının Kontrolleri, Özel Mevduatlar, Ticari Bankalar ve Mevduat Faizleri gibi para piyasaları etrafında ekonomik konjoktürü etkileyebileceği politikalar arasında gösterilebilmektedir (Doğdu, 2019, s. 40).

Çalışmamız çerçevesinde ise daha çok ticari bankalar ve mevduat faizleri üzerinde durulacaktır. Bu açıdan değerlendirme yapılacağı göz önüne alındığında Merkez Bankası, Ticari Bankalar ve Mevduat Faizleri üzerine akademik araştırma çevreleri ve okuyucular biraz daha ayrıntılı bilgiye aşığıdaki aktarıldığı üzere ulaşabileceklerdir.

Ticari Bankalar ve Mevduat Faizleri ilişkisi çerçevesinde; bankalar, ticari bir işletme olarak kabul edilir ve varlıklarını sürdürüebilmek ve gelir elde edebilmek için finansal piyasalarda işlemlerde bulunmaktadır. Bankalar için fonlar odak noktası olarak ele alındığında, fon arz edenlerin ve fon talep edenlerin arasında gerçekleşecek olan işlemler amacıyla faiz oranlarının temel belirleyici olarak görüldüğü ve bu amaçla bankaların kaynak oluşturabilmenin bir metodu olarak kullanılan faiz oranları, kredi satışlarının gerçekleştirilmesinde bankalar için bir gelir kalemi olarak görülmektedir (Mengüç, 2017, s. 2).

Faiz oranları, bankaların bilançolarını aktif ve pasif kalemlerini etkilerken bankaların devamlılığı ve karı açısından en önemli etken olarak nitelendirilmektedir. Bankaları diğer özel sektör kurumlarından ayıran temel farklılık, geleceğe yönelik beklentilerin daha fazla önem arz etmesi ile ilişkilendirilmektedir. Bu yüzden, alınacak ya da verilecek olan bir kredinin önemi yüksek ehemmiyet teşkil etmektedir. Alınacak ya da verilecek olan bu kredileri etkileyecek olan faiz oranlarında meydana gelebilecek artış veya azalışlar bankaları finansal riskler açısından daha kırılğan bir hale getirebilecektir (Mengüç, 2017, s. 4)

Borçlanmak isteyen kişi veya kurumlar için belirlenecek olan faiz oranları, ekonomik şartlar çerçevesinde belirlenmektedir. Sektörlerin gelişimleri ve finansal açıdan kaynak dağılımları üzerinde faiz oranlarının yapısı ve seviyeleri önem arz etmektedir. Faiz oranı seviyeleri, kaynakların akışında ve yatırım kararı alınmasında rol oynarken, faiz oranlarının yapısı ise risk, likidite ve işlem maliyeti arasında gerçekleşecek olan farkları doğru olarak yansıtmayabilir ve bu durumda da mali açıdan tasarruflarda bir azalma meydana gelebilecektir. Bu yüzden, banka mevduatlarına uygulanacak olan faiz oranları, kredi maliyetlerini etkilerken, kaydi para miktarlarını da etkilemektedir (Mengüç, 2017, s. 11).

Bankalar, toplamış oldukları mevduatı kredi talebini karşılama amacıyla kullanırken mevduatlara ödenecek olan faizlerle kredi satışından alınan faizler arasında oluşan fark bankaların gelirlerini oluşturmaktadır (Mengüç, 2017, s. 3). Bu yüzden, faiz oranının artırılması ya da mevduat yapısının değişiklikleri kaydi para miktarlarında artış meydana

getirebilmektedir. Sonuç olarak faiz oranı hem etken bir nitelikte hem de edilgen bir nitelikte karşımıza çıkmaktadır.

Faiz oranları genel olarak, finansal sistemde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin, ülkenin istikrarına ilişkin beklentileri ve devletin borçlanma eğilimi üzerinde etkili olur, bu durumda kredi hacmini etkilemektedir. Aynı şekilde, bankaların faiz maliyetlerini karşılamak için topladıkları mevduatın krediye dönüşmesi (kredi hacminin artması) ülkenin içinde bulunduğu ekonomik duruma bağlı olarak değişmektedir (Vurur ve Özen, 2013, s. 118).

1.2. Maliye Politikaları

Genel olarak devletin mali araçları kullanarak ekonomiye müdahale ederek yön vermesi şeklinde ifade edebilir. Maliye politikalarının konusunu devletin yapacağı kamu harcamaları, borçlanması ve vergiler çerçevesinde mali araçları kullanarak iktisadi olarak hedeflere ulaşılabilmesi için oluşturduğu, uyguladığı ve kullandığı önlemler bütünü olarak değerlendirebiliriz. Maliye politikasını temel iktisadi politikalarından ayrı olarak düşünmek mümkün olmamakla beraber bu politikalarla paralel bir şekilde sürdürülebilir büyüme, tam istihdam, gelir dağılımında adalet ve fiyat istikrarı gibi makro ekonomik sorunların çözümü için kullanılan politikalar bütünü şeklinde görmek daha doğru ve gerçekçi bir yaklaşım olabilmektedir. Maliye politikasının dört temel alt politikasını; Vergi politikası, Kamu Harcamaları (Giderleri) politikası, Borçlanma politikası ve diğer politika ve araçlar oluşturmaktadır (Pehlivan, 2021, s. 288).

Araştırmamız çerçevesinde bizim için daha çok önem arz eden nokta vergiler politikası ile ilgili olan kısımdır. Bu konuda vergi ve benzeri yükümlüklerin ampirik olarak ayrıntılı inceleme ve örneklendirmesi ise aşağıdaki verilen şekildedir.

Vergi Politikası; Vergiler politikası maliye politikası ve genel ekonomik işleyiş açısından son derece önemlidir. Ekonomideki güncel durum ve sorunlar çerçevesinde vergilerin artırılıp-azaltılması şeklinde uygulanan bir politikadır. Artırım ve azaltımlar vergi oranlarında ya da vergi kapsamlarında yapılan değişikliklerden oluşmaktadır. Vergi oranında ya da verginin kapsamında bir artırım olması durumunda kişi ve kurumların harcanabilir gelirlerinde azaltım yapılarak toplam talep üzerinde denetim kurulabilmesi sağlanır. Tam tersi durumda vergi oran ve verginin kapsamında meydana gelen bir azaltım ise kişi ve kurumların kullanılabilir gelirlerinde bir artışa neden olarak toplam talebi yükseltici bir etkide bulunması amaçlanmaktadır (Aksoy, 2011, s. 444).

Vergiler, dolaylı vergiler ve dolaysız vergiler olmalarına, konularına veya bireysel ve nesnel olmalarına göre sınıflandırılabilir. Vergilerin adalet ilkelerine uygunluğunu gösteren en önemli ayırım, doğrudan/dolaylı vergi ayırımıdır. Vergilerin doğrudan ve dolaylı olarak ayrılmasında dikkate alınan önemli kriterler arasında verginin etkisi, vergi konusunun devamlılığı ve

mükellefin önceden belirlenmiş olması bulunmaktadır (Çelik, 2016, s. 256-257).

Mutlak tahsilat süresine sahip, konusu ve mükellefiyeti devamlı olan, bireylerin ve kurumların ödeme gücünün anlaşılmasını amaçlayan ve uygulanması karmaşık olan vergiler; doğrudan vergiler olarak kabul edilir (Cural ve Çevik, 2015, s. 131).

Vergi mükelleflerinin durumları gözetilmeksizin dolaylı vergiler, ekonominin temel unsurlarına, yani üretim, tüketim ve değişime dayanarak alınır. Gelir ve servet elde edildiği anda değil, harcamaları anda mal ve hizmet fiyatlarına gizlice eklenerek vergilendirilirler. Bu nedenle, vergilendirilmiş malları yoğun kullananlar diğerlerinden daha fazla vergi öderler (Erginay, 1976, s. 121). Bu vergi türü, harcamalar üzerinden alındığı için gelir dağılımını bozma eğilimindedir. Toplanması kolay olduğu ve mali etkisi genellikle fark edilmediği için hükümetler tarafından sıkça tercih edilebilen bir vergi çeşididir. Bu vergi türüne en tipi örnek ise Katma Değer Vergisi olarak verilebilir (Pehlivan, 2021, s. 135).

KDV, tüketicilerin ve işletmelerin kullandığı mal ve hizmetler kapsamında ödenen tüketim vergisi olarak gösterilebilir. Her aşamada üretim-tüketim zincirinde alınan harcamalardan kaynaklanır ve ithalattan, mal üretiminden veya satışından elde edilebilir (Omesi ve Nzor, 2015, s. 280). Ancak sonuç olarak tüketiciler tarafından ödenen bir vergidir (Alizadeh ve Motallabi, 2016, s. 76337). Gelişmiş ve gelişmekte olan hemen hemen tüm ülkelerde cari olarak kullanılan KDV, yönetilmesi diğer vergilere kıyasla kolay, vergiden kaçınılmasının ise zor olduğu bir tüketim vergisi olarak kullanılmaktadır (Acharya, 2016, s. 44-55). İyi planlanmış bir KDV, devletin önemli bir gelir kaynağı haline gelir ve politikacılar tarafından genellikle kabul edilir. Ancak, dolaylı vergilerde görülen gerileyici etkiye sahip olması dezavantajdır. Geniş bir tabana yayılabilmesine karşın tek bir oranda uygulanan KDV, tüketimi kısıtlayıcı bir etki oluşturabilmektedir. Bu nedenle, birçok gelişmekte olan ülkenin vergi sistemlerinde birden fazla oranlı KDV kullanılmaktadır (Smith vd., 2011, s. 3-4).

Katma değer vergisi, bazı yasal durum ve istisnalar harici olmak üzere ekonomideki hemen hemen ayırım gözetmeksizin bütün mal ve hizmet alış-satış işlemlerinden alınan tüketim vergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim ve tüketim süreçlerinin hemen her aşamasında eklenen değerler üzerinden alınması, yayılı muamele vergilerine benzerliği olarak görülebilmektedir. Bu vergideki katma değer ifadesi, üretim sürecinde bir firmanın başka bir firmalardan aldığı mal ve hizmetlere eklemiş olduğu değeri ifade etmektedir. Kısaca, bir firmanın üretmiş olduğu mal veya hizmetlerin satışlarından elde ettiği brüt gelirleri ile üretimi gerçekleştirebilmek için kullanmış oldukları tüm ara girdilerin maliyetleri arasındaki fark olarak düşünülebilir (Aksoy, 2011, s. 375). Bu yüzden, tüm firmaların katkıda bulunduğu değere dayanan bir vergi olan KDV, ekonomideki toplam mal ve

hizmet değerini yansıtır ve yerel olarak perakende satış ya da eşdeğer vergisi olarak görülebilmektedir (Alm ve El-Ganainy, 2013, s. 108).

1955'te Fransa'da ortaya çıkan KDV, 1967'de Brezilya'nın kullanımı ile ilk kez Latin Amerika'ya ulaşan ve aynı dönemlerde Danimarka tarafından kabul edilmesi ile Avrupa'ya yayılmaya başlayan dolaylı vergilerin en tipik örneği olarak tarihsel açıdan değerlendirilebilmektedir. Öte yandan Türkiye'de ise 1985 yılında uygulanmaya başlanan Katma Değer Vergisi tek bir oranda alınması durumunda geliri dağılımını bozucu etki oluşturacağından üç farklı oranda uygulanmaya başlanarak bu etkinin azaltılması amaçlanmıştır. Dolaylı bir vergi olarak karşımıza çıkan KDV, tahsilinin kolay olması, tasarruf konusunda artırıcı bir etki oluşturması ve satış fiyatının dışında katma değer üzerinden değerlendirilmesi gibi çeşitli avantajları barındırmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 217).

Dolaylı vergiler ile enflasyon arasında meydana gelen ilişki incelendiğinde, aralarında çift yönlü nedensellik ilişkisi göze çarpmaktadır. Genel olarak fiyatlar yükselirken, sabit gelire sahip olan bireylerin satın alma gücü azalmaktadır. Bu durum, enflasyonun hızla yükseldiği zamanlarda ise aynı ya da benzer miktarda gelir elde eden bireylerin almış oldukları mal ve hizmet miktarında azalmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla, bireylerin tüketim harcamalarındaki azalma, devletin tahsilatını gerçekleştirdiği dolaylı vergi gelirlerinde de bir azalmaya sebep olmaktadır (Aksoy, 2011, s. 379). Tam tersi durumda ise; KDV ya da ÖTV gibi dolaylı olan vergi çeşitlerinde oluşan artış, tüketimi azaltıcı bir etki ile sonuçlanacağı bilinen bir kavram olarak görülmektedir. Fiyatlarda artışın olduğu dönemlerde, talep kaynaklı enflasyonu kontrol edebilmek için hükümetler dolaylı vergi oranlarını artırarak, enflasyonist baskıyı kırıcı bir araç olarak kullanabilmektedirler (Mutlu ve Çelen, 2012, s. 75). Öte yandan özellikle dolaylı vergilerin oranlarında meydana gelecek artış üretici kanadında olumsuz etki oluşturarak maliyet enflasyonu oluşturacağı bilinmektedir. Devletin uyguladığı vergi tarifeleri üretim maliyetlerinde artışa neden olarak toplam arzda azalmaya ve enflasyonun temel sebeplerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Yurttagüler ve Horvath, 2022, s. 130).

Maliye politikalarının temel amaçlarının başında ekonominin istikrarı gelmektedir. Ekonomide oluşabilecek bir sorun ya da piyasa başarısızlığına maliye politikaları ile müdahalede bulunarak sürdürülebilirlik çerçevesinde ekonomik istikrarın tekrar tesisi sağlanmak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ekonomide deflasyon ve enflasyon gibi farklı dönem ve evreler oluşabilmektedir (Pehlivan, 2021, s. 288). Deflasyonist bir baskının olduğu noktalarda ekonomik müdahalenin para ve maliye politikaları çerçevesinde paralel bir şekilde yürütülerek gerekli işlem ve araçlarla çözümlenmesi sağlanmaktadır (Pehlivan, 2021, s. 289). Öte yandan bu çalışmanın da temel değişkenlerinden bir olan enflasyonist dönemlerde ise; maliye politikalarının işlevi ve kullanılabilir olmasının yanı sıra para politikaları ile tam uyum içerisinde hareket etmesi gerekmektedir (Pehlivan, 2021, s. 292). Aynı

zamanda enflasyonist dönemlerde maliye politikalarının etkin olabilmesi enflasyonun nedenine bağlı olarak kullanılacak politika ve araçların seçilmesine bağlıdır.

2. ENFLASYON ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Fiyatlar genel seviyesindeki artışları ifade eden bir olgudur. Enflasyon kendi içinde nedenlerine göre üçe ayrılmaktadır. Talep enflasyonu; ekonominin tam kapasite de olduğu durumlarda farklı nedenlere dayalı olarak toplam talepte oluşan artışın üretim kapasitesini genişleterek karşılanamadığı durumlarda fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen yükselme olarak tanımlayabiliriz. Maliyet enflasyonu; üretim girdi fiyatlarında meydana gelen artışlar sonucunda maliyetlerde gerçekleşen artışların fiyatlara yansımaları şeklinde nitelendirilebilmektedir (Pehlivan, 2021, s. 296). Türkiye gibi gelişmekte olan ve enerji açısından dışa bağımlı olan bir ülkede maliyet enflasyonunu oluşturan temel etmenlerden biri olarak enerji kalemi verilebilir. Enerji kavramının sadece bizim için değil aynı zamanda gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler içinde önemli bir girdi kalemi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Örneğin, literatüre petrol krizi olarak girmiş olan, 1973'te enerji maliyetlerindeki yüksek artışlar global bir krizi neden olmuştur (Doğdu, 2022, s. 59). Son olarak ise ele alabileceğimiz enflasyon türü, ekonomide bulunan yüksek talebe karşın, atıl kapasitenin bulunduğu bir ekonomide yapısal sebeplerden dolayı üretimde gerçekleşmeyen artış fiyatları yükseltebilmektedir. Bu durumda ise oluşan enflasyon yapısal bir enflasyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Eğilmez, 2024).

Enflasyon gelir dağılımından faizlerdeki yüksek oranlara, döviz kurlarındaki artışlardan üretimin düşmesine kadar ekonomide birçok farklı etkiye neden olabilmektedir. Öte yandan enflasyon ekonomi dışında sosyal ve siyasal olarak da çeşitli negatif etkilere yol açabilmektedir. Ulusal para biriminde meydana gelen ani ve aşırı düşüşler ekonomik aktörlerin tasarruf, harcama vb. birçok farklı alışkanlığını değiştirmekte ve bununda sosyolojik ve politik sonuçları olabilmektedir. Enflasyonla mücadele bağlamında, her ülkenin Merkez Bankası'nın etkisi, kendi gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterebilir. Genel olarak, hemen her ülkede iktisadi açıdan bir merkez bankası, parasal ve finansal tüm politikaları düzenleme yetisine sahiptir. Ancak, bu araçların etkinliği, döneme, hedeflere ve ülkenin gelişmişlik seviyesine bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Doğdu, 2023, s. 168).

Enflasyonun nedenlerine ilişkin gözlemler, enflasyonun gelişimi ile para arzının büyümesi arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Enflasyonun bir para politikası olgusu olduğu konusunda geniş bir görüş birliğinin yolunu açan bu durum, aynı zamanda para politikasının enflasyonla mücadelede en önemli stratejik araç olarak görülmesine de yol açmaktadır. Aynı zamanda enflasyonun vergi ve mali sistem üzerinde de önemli bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde her boyutta enflasyon, vergiler ve dolayısıyla maliye politikası arasında nedensel ilişki

oldukça önemlidir. Enflasyonun ekonomi üzerinde meydana getirdiği birçok farklı türden maliyet bulunmaktadır. Para biriminin değer kaybetmemesi için önlem almak isteyen kişi ve kurumlar, paralarını ağırlıklı olarak döviz cinsinden bulundurabilmektedir. Enflasyonun nominal ücretlerin artış hızını aştığı dönemlerde reel gelir düzeyi düşme eğilimine girmektedir. Toplumun içerisinde özellikle sabit gelirli kişilerden oluşan kesimin satın alma gücünü olumsuz etkileyen bu durum, yaşam standardını düşürerek ve toplumsal refah kaybına da yol açabilmektedir. Gerçekleşen enflasyon oranının beklenenden daha yüksek oluşması, ekonomide karar alıcı olan aktörler arasında gelir transferlerinin oluşmasına ve bu sebeple de gelir dağılımındaki dengeye olumsuz yönde etki edebilmesine neden olabilmektedir. Ayrıca tamamlanan sözleşmeler enflasyonun tam olarak tahmin edilememesi durumunda ortaya çıkan belirsizlik sorununu da yansıtmaktadır. Belirsizlik nedeniyle risk primini sınırlamak amacıyla ücretler, faiz oranları ve fiyatlar yüksek belirlenebilmektedir. Öngörülemeyen enflasyonun neden olduğu belirsizlik, üretim ve yatırım kararlarının gecikmesine, iş hacimlerinin azalmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda enflasyon da, verginin de sebep olduğu gibi satın alma gücünün transferine sebep olabilecektir. Merkez bankasının para basma yetkisi çerçevesinde elde ettiği senyoraaj geliri, bu aşamada satın alma gücünü temsil etmektedir. Bu kapsamda merkez bankası için yükümlülüğü, elde bulduran kişi ve kurumlar içinse para varlığı oluşturmaktadır (Yurttagüler ve Horvath, 2022, s. 127).

Enflasyonist dönemlerin vergi düzeni ve finans sistemleri açısından da ciddi maliyetlerinin olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Enflasyon dönemlerinde nominal gelirin hızla büyümesi, bireyler ve kurumlar açısından gerçekçi olmayan karların elde edilebilmesine yol açabilmektedir. Artan oranlı bir vergi tarifesi etrafında şekillenen progresif vergi sistemlerinde, vergi oranlarının nominal değerler üzerinden belirlenebilmesi amacıyla gerçekte olmayan gelirlerin ve karın vergilendirmeye tabi tutulması da söz konusu olabilmektedir. Bu durum çerçevesinde enflasyonist bir dönemde mükellefler açısından üzerinde bulunan vergi yükünün, devlet için ise vergi gelirlerinde meydana gelebilecek artışın gözlemlenmesine neden olabilecektir. Öte yandan enflasyonun vergi tahsilatlarında meydana getireceği gecikmeler nedeniyle toplanacak vergi gelirlerinin reel olarak değerinde azalış meydana getirmesi devlet için vergi gelirlerinde bir kayba da neden olabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, enflasyon ile vergilerin arasında çok yönlü bir ilişki olduğu ve ekonomide bulunan bütün bileşenleri etkileyen önemli bir faktör olarak göze çarptığı fark edilmektedir. Bu durum ise bizleri enflasyon ve vergi gelirlerinin arasında bulunan ilişkinin yönünü ve etkisini belirlemek amacıyla makro ekonomiyi anlama ve sorunsallarını çözebilmek için önemli bir ışık kaynağı olarak görebilmekteyiz. Vergi oran ve yapısında oluşacak değişikliklerin toplam talep ve toplam arz üzerindeki etkileri enflasyonist bir baskıya yol açabilmektedir. İktisat politikaları çerçevesinde enflasyonun, reel

vergi gelirlerine nasıl etkide bulunduğunun anlaşılabilmesi uygulanacak olan maliye politikalarına yön verebilmeyi sağlamaktadır. Dolaylı vergilerde meydana gelebilecek bir değişiklik, bu çerçevede enflasyon oranlarını düşürebilmek için ciddi bir araç olarak gözlemlenerek politika yapıcılar için en çok tercih edilen yöntemlerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır (Yurttagüler ve Horvath, 2022, s. 128).

Katma değer vergisi ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışma bulunmaktadır (Katz ve Rosen 1985; Stern 1987; Poterba ve Rotemberg 1990; Bayoumi ve Gagnon 1992; Besley 1999; Mankiw ve Reiss 2002, Caballe ve Panades 2004; Carbonnier 2007; Carare ve Danninger 2008; Gabriel ve Reiff, 2010; Miki 2011; Benkovskis vd. 2012; Benkovskis ve Fadejeva, 2014). Poterba ve Rotemberg (1990) Amerika Birleşik Devletleri'nde enflasyon ve vergi oranları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve hükümetin bu bileşenleri bütçedeki gelirleri artırmak için kullandığını bildirmiştir. Benkovskis ve Fadejeva (2014) Letonya'da katma değer vergisi oranının enflasyon üzerindeki etkisini Letonya Merkezi İstatistik Bürosu tarafından sağlanan TÜFE mikro verilerini kullanarak incelemiştir. KDV oranındaki değişikliklerin, özellikle KDV oranının revize edildiği anlarda, enflasyon üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini savunmuşlardır. Miki (2011), 1980'in ikinci çeyreğinden 2010'un üçüncü çeyreğine kadar 14 gelişmiş ülke için panel veri modelleri kullanarak, katma değer vergisi oranı değiştirildiğinde toplam tüketim ve ekonomik büyümenin üç eğilim gösterdiğini, KDV oranının artırılması veya azaltılmasından hemen önce arttığını veya azaldığını yansıtmaktadır.

Vlad vd.ye (2017) göre; KDV artışıyla birlikte, işletmelerin vergi artışının etkilerini yansıtmayıyla ekonomide fiyatlar yükselir. Teknik olarak bu, tüketici fiyat endeksinin bir yıl boyunca arttığı anlamına gelir; buna ilk tur etkisi denir. Ancak ekonomik birimlerin beklentileri tamamen rasyonel değilse ya da merkez bankasının enflasyon hedefi inandırıcı değilse, birimlerin KDV artışından kaynaklanan ek enflasyonun kalıcı olduğunu düşünmesi ve gelecekteki enflasyonun uzun vadede KDV artışından öncekinden daha yüksek kalması riski vardır. Bu durumda, vergi artışının etkisi daha yüksek ücretler ve beklentiler şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu ikinci dolaylı süreç ikinci tur etki olarak adlandırılmaktadır. Tüketim vergisi oranlarının sık sık değiştirilmesi durumunda, para politikası tepkisi gerektirebilecek bu ikinci tur etkinin ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir.

KDV oranındaki oluşabilecek değişikliklerin enflasyonu etkilediği görece mümkün olmakla birlikte, ancak vergi değişikliklerinin tüketici fiyatlarına %100 oranında yansıdığı varsayımına dayanan mekanik bir etki değerlendirmesi, eksik yansıma durumlarında yanlış sonuçlara yol açabilecektir. (Benkovskis, 2013).

Standart KDV oranları değiştiğinde, perakendecilerin vergi öncesi fiyatlarını ayarlamadığını ve bu değişiklikleri vergi sonrası fiyatlara tam olarak yansıttığını varsayarsak, iki KDV artışının fiyat istikrarını doğrudan

etkilemesi ve KDV değişikliklerinin enflasyona teorik bir etkisi olması gerekir. Ancak KDV değişikliklerinin enflasyona yansımaları yavaş ve kısmi olabilir. Örneğin, vergi öncesi fiyat değişmezse, vergi sonrası fiyata sadece KDV oranındaki değişikliği yansıtır. Bu etki, KDV'deki değişikliğin vergi sonrası fiyata tam olarak yansıtılmasına karşılık gelmektedir. Perakendecilerin vergi sonrası fiyatı sabit tutmak için vergi öncesi fiyatı ayarlaması durumunda (örneğin KDV artışının talep üzerindeki etkisini azaltmak için). Bu etki, KDV değişikliğinin geçişkenliğinin olmadığı anlamına gelir (Vlad vd., 2017, ss. 110-111).

Enflasyon teorileri de dikkate alındığında; para arzı, talep baskısı, işçi maaşları ve hammadde fiyatları, beklentiler, döviz kuru, yapısal reformlar gibi enflasyon üzerinde etkisi olan birçok maliyet unsurları bulunmaktadır. Ancak çalışmamız çerçevesinde literatürde de farklı ülke ve değişkenler çerçevesinde yapılan araştırmalarda bulunduğu gibi, spesifik olarak değerlendirilmek üzere -KDV Gelirleri, Mevduat Faizi Oranları, Enflasyon Oranları- değişkenleri kullanılarak inceleme yapılacak ve diğer değişkenlerin -ceteris paribus- sabit olduğu varsayımı üzerine analiz sonuçları değerlendirilecektir.

3. AMPİRİK YAZIN

Tablo 1'de sunulan bilgiler, konuya ilişkin gerçekleştirilen bazı çalışmaların ekonometrik özetini içermektedir. Tabloya bakarak konuyla ilgili yapılan araştırmalar hakkında genel bir bakış elde edilebilir.

Tablo 2. Literatürde Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yazar	Değişken	Yöntem	Sonuç
Nar (2020)	Enflasyon, Cari Denge, Bireysel Kredi Kartları, Bireysel Konut Kredileri, Bireysel Taşıtlı Kredileri, Bireysel Tüketici Kredileri	VAR Modeli, Granger Nedensellik	TÜFE tarafından taşıtlı kredilerine ve kredi kartlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenirken, TÜFE'den (enflasyondan) kaynaklanan tek yönlü nedensellik ilişkisi konut kredileri, kredi kartları ve taşıtlı kredilerinden cari dengeye doğrudur. Kredi kartlarından konut kredilerine doğru tek yönlü bir ilişki bulunurken, taşıtlı kredileri ile kredi kartları arasında çift yönlü bir ilişki mevcuttur.
Kurt (2022)	Dolaylı-Dolaysız Vergiler, Enflasyon, Büyüme Oranları	VAR Modeli, Granger Nedensellik	Dolaysız vergilerden enflasyona doğru tek yönlü nedensellik belirlenirken, dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında doğru yönlü ve dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme açısından ise çift yönlü nedensellik bulunduğu tespit edilmiştir.
Yurttagüler ve Kutlu Horvath (2022)	Dolaylı vergi gelirleri ile Tüketici fiyat endeksi	Johansen Eşb., Granger Nedensellik	Vergi gelirleri ile TÜFE değişkenleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenirken, TÜFE değişkeninin vergi gelirlerinin sebebini oluşturduğu, ancak vergi

			gelirlerinin TÜFE'nin Granger nedeni olmadığını sonucuna varılmıştır.
Hazman ve Bıçaksız (2022)	2005:01-2021:11 aylık veriler ile dolaylı vergi gelirleri ve enflasyon oranları	VAR Modeli, Granger Nedensellik	Analiz sonuçlarına göre seçili dönemde enflasyon ile dolaylı vergiler arasında çift yönlü nedensellik olduğunu aktarmışlardır.
Kaya ve Öz (2016)	Enflasyon oranı (TÜFE), para arzı, bütçe açığı ve reel döviz kuru	ARDL-ECM	Analiz sonuçları çerçevesinde, enflasyon ve para arzı arasında uzun dönemde, anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuş, enflasyon ile bütçe açığı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Akdoğan (2020)	Türkiye 2004-2019 dönemi, enflasyon oranları (ÜFE-TÜFE) ile dolaylı vergi gelirleri aylık verileri	VAR-Granger-Toda Yamamoto-ARDL	Analiz, dolaylı vergi gelirleri ile üretici fiyat endeksi (ÜFE) arasında nedensellik ilişkisi bulunmazken, tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ile dolaylı vergi gelirleri arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu aktarılmıştır. Öte yandan, TÜFE ile dolaylı vergi gelirleri arasında uzun dönemde ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, ilgili dönem itibari ile enflasyon oranındaki artışın dolaylı vergi gelirlerinin reel değerini azalttığını ifade etmişlerdir.
Koçak, Karış ve Çil (2022)	Türkiye için 1965-2019 yıllık Enflasyon Oranı-Vergi Gelirleri	Enflasyon oynaklığı EGARCH-ADF-PP-VAR Modeli	Sonuçlara göre vergi gelirlerinin enflasyon oynaklığından büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir.
Akçacı ve Koçağ (2013)	2006:01-2012:12 aylık veriler ile personel, transfer, mal-hizmet harcamaları, faiz ödemeleri ve enflasyon oranı	Johansen Eşbütünleşme-Granger Nedensellik-VECM-VAR	İlgili değişkenler arasında Personel, Transfer, Mal ve Hizmet harcamaları ve faiz ödemelerinden enflasyona doğru kısa dönemde tek yönlü nedensellik, kamu sermaye harcamalarından enflasyona doğru nedensellik bulunmamıştır. Uzun dönemde ise, TÜFE'den kamu harcamalarına, kamu harcamalarından enflasyona doğru nedenselliğe ulaşılmıştır.
Arısoy ve Ünlükaplan (2011)	Aylık veriler 1994:1-2010:6 KDV Oranı-Kamu Harcamaları-KDV Gelirleri-TEFE	Johansen Eşbütünleşme-VECM Etki Tepki-Varyans Ayrıştırması	Etki-Tepki Analiz sonuçları, Varyans Ayrıştırması paralelinde KDV gelirleri ile Kamu Harcamaları arasında karşılıklı ve etkili bir ilişki olduğunu, enflasyonist etkiler taşıdığını göstermektedir.
Demir ve Balkı (2023)	Türkiye genelinde online ve yüz yüze anket tekniği kullanılarak 1.100 kişi	OLS regresyon analizi	Bireylerin genel olarak katma değer vergisi indirimlerine yönelik algısı olumlu yöndedir. Bu, piyasanın canlanmasına yönelik uygulanan katma değer vergisi indirimi politikasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, bireyler, katma değer vergisi indirimlerinin fiyatlara yansımadığını düşünmektedir. 2022 yılı Ocak-Ekim

Enflasyon Oranı, Kdv Gelirleri ve Mevduat Faiz Oranları Bağlamında Para ve Maliye Politikasının Araç ve Etkilerine İlişkin Yeni Kanıtlar

Akıncı ve Özçelik (2018)	Türkiye’de 2006:M1-2018:M5 döneminde dolaylı vergiler ile enflasyon	ARDL	Dolaylı vergiler ile enflasyon arasında uzun dönemli bir eşbütünlüşme ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir.
Akgül (2022)	2010M1-2021M6 dönemini kapsayan aylık veriler, enflasyon oranları, vergi gelirleri	Hatemi-J (2012) ve Hacker ve Hatemi-J (2006) simetrik nedensellik analizi	Analiz sonuçlarına göre enflasyondan vergi gelirlerine doğru tek yönlü simetrik bir nedensellik bulunmuştur. Enflasyon negatif şokundan vergi gelirleri pozitif şokuna doğru bir asimetrik nedensellik tespit edilmiştir. Öte yandan asimetrik etki-tepki fonksiyonu sonuçlarına göre enflasyon negatif şoklarının zamanla vergi gelirlerini artırdığını gözlemlenmiştir. Bu durum, Türkiye’de Tanzi etkisinin güçlü olduğunu vurgulamışlardır.
Yaraşır, Tülümce ve Yavuz (2019)	KDV-GSYH 1985-2018	Lee ve Strazicich tek kırılmalı birim kök testi-Gregory-Hansen tek kırılmalı eşbütünlüşme testi-FMOLS	KDV, vergi sistemimizde önemli bir yer tutan gelir yaratıcı bir vergidir. Araştırmanın sonuçlarına göre, KDV gelirlerindeki %1’lik bir değişim, toplam vergi gelirlerini 2,84 birimlik artışa neden olmaktadır. Öte yandan, ekonomik büyüme ile KDV arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. KDV gelirlerindeki %1’lik bir değişim, GSYH’de 13,45 birimlik bir artışla ilişkilendirilmektedir.
Çatalok (2019)	Enflasyon Oranı ve Toplam Vergi Gelirleri	EKK Yöntemi	Araştırma sonuçları, enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki olumsuz etkisinin olduğunu göstermektedir. Vergi gelirleri nominal olarak her yıl artmasına rağmen, enflasyon nedeniyle reel olarak azaldığını ve bu durumun vergilerin hesaplanması ve tahsilatı arasındaki zaman farkından kaynaklandığını aktarmıştır.
Branimir, Vera ve Jelena (2018)	KDV ve Enflasyon Oranı	ANOVA-Tuckey’s HSD Testi	Analiz sonuçlarına göre, bölgedeki vergi oranlarına bakıldığında, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Makedonya’nın incelenen dönemde oranları değiştiği,

diğer ülkelerin ise katma değer vergisi oranlarını artırdığı görülmektedir. Bu ülkelerde bu vergi türünün artırıldığı yıllarda enflasyon oranının düştüğü dikkat çekmektedir.

Vlad vd., (2017)	KDV ve Enflasyon Oranı	R Kare ve Düzeltilmiş R Kare	İlgili dönem çerçevesinde KDV'nin oranlarının, GSYH'ye oranını artırırken, enflasyon oranını düşürmekte, Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
---------------------	------------------------	------------------------------	--

Konu çerçevesinde literatür incelendiğinde birçok farklı araştırmacının bu konu üzerinde yoğunlaştığı ve çeşitli değişkenlerle farklı analizleri kullanarak istatistiksel değerlendirmeler yaptığını görebilmekteyiz. Yapılan çalışmaların enflasyon, dolaylı-dolaysız vergiler, GSYH, bütçe gelir ve gider kalemleri etrafında şekillendiğini, bu çalışmalarda da ekonometrik olarak farklı model ve analizlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızın bu noktada literatüre sağlayacağı katkı ise spesifik olarak KDV Gelirleri ve Mevduat Faizi Oranlarının Enflasyon üzerindeki etkisini incelemektir.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmamızda, Türkiye'de 1985-2022 yılları arasında elde edilen KDV gelirleri ile Mevduat Faizi Oranlarının Enflasyon üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu sebeple Merkez Bankası EVDS sisteminden ve Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan analizde kullanılacak olan veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilerin ekonometrik analizi çerçevesinde ADF birim kök testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Hata Terimleri ve VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) modelleri kullanılarak analizleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
KDV	1985-2022 Katma Değer Vergisi Gelirleri	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Mevduat Faizi Oranları	1985-2022 Mevduat Faizi Oranları	Merkez Bankası EVDS
Enflasyon	1985-2022 Enflasyon Oranları	Merkez Bankası EVDS

Çalışmamızda veri setimizin Johansen Eşbütünleşme ve diğer yöntemleri kullanabilmemiz için verilerin durağanlıkları kontrol edilmiştir. Bu kapsamda değişkenlerin literatürde en çok kullanılan yöntem olan ADF kapsamında durağanlık seviyeleri analiz edilmiştir. ADF testi, standart DF (Dickey-Fuller) testinin geliştirilmiş bir versiyonudur ve AR(p) sürecinden faydalanır. ADF testi, p gecikmeli fark terimlerini denklem sistemlerine ekleyerek seriler arasındaki yüksek dereceli korelasyon ilişkisini incelemektedir. Uygun gecikme sayılarını belirlemek için AIC (Akaike Information Criterion) ve SIC (Schwarz Information Criterion) kriterleri kullanılır (Bozkurt, 2013, s. 41).

ADF testinde, H_0 hipotezi ilgili veride birim kök bulunduğunu, kısaca durağanlığa sahip olmadığını, H_1 hipotezi ise serinin durağan olduğunu

belirtir. Bu nedenle, hesaplama sonuçlarına göre test istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu durumlarda, H_0 hipotezi reddedilir ve serinin durağan olduğu sonucuna varılır. Analiz sonuçlarına göre çalışmada yer alan tüm değişkenlerin Sabit ve Trendli birinci seviye farklarda durağan oldukları sonucu elde edilerek diğer analiz yöntemlerine ilerleme kat edilmiştir.

Tablo 4. Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	Değişkenin Durumu	Sabit Trendsiz	Sabit ve Trendli
KDV	Seviye	-1.532032	-0.491650
	Birinci Fark	-7.143765*	-7.214564*
Mevduat Oranları	Faizi Seviye	-1.160549	-2.205947
	Birinci Fark	-5.790699*	-5.734187*
Enflasyon	Seviye	-1.170389	-0.796213
	Birinci Fark	-4.256429	-4.186534*

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birinci farklarının durağan olduğu göz önüne alındığında, ilgili verilerde Johansen eşbütünleşme testi uygulanabilecektir. Johansen eşbütünleşme testi, değişkenlerin arasında bulunan uzun dönemli bir ilişkinin varlığını belirtmekte ve temelde VAR analizine göre uygulanmaktadır. Bu yüzden, eşbütünleşme testi yapılmadan önce optimal gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Değişkenlerin optimal gecikme uzunluğu 1 ($k=1$) olarak elde edilmiştir. Bu nedenle, birinci dereceden durağan ($d=1$) serilerin uygun gecikme uzunluğu 1 ($k=1$) modeli, Johansen eşbütünleşme testi için Eviews 12 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	876.0381	15.28899	15.42503	15.33476
1	38.60453*	400.6993*	14.50325*	15.04743*	14.68635*
2	11.59733	449.7279	14.60265	15.55498	14.92308
3	12.32028	472.3627	14.61244	15.97290	15.07020

Tablo 6. Destekleyici İstatistik Sonuçları

Normallik Testi Sonuçları		LM Testi Sonuçları	
Mean	-1.23e-16	F-İstatistiği	124
Median	0.159533	R Kare	32,11365
Maximum	2.231.974	Ki Kare	0.000
Minimum	-2.443.093	Olasılık	0.000
Std. Hata	1.463.397		
Skewness	-0.104186		

Kurtosis	1.732.370	Koentegrasyon Test Model Seçim Sonuçları	
Jarque-Bera	2.475.456	İz Değeri	Max. Öz Değer
Probability	0.290042	1	1

Johansen-Juselius (1990) tarafından açıklandığı gibi, her serinin birinci derece farkında durağanlaştığı durumlarda Johansen eşbütünleşme testi uygulanabilir nitelikte olacaktır. Birden fazla seriden oluşan denklemlerde eşbütünleşme ilişkisi uzun dönem ve vektörel açıdan analize tabi tutulmaktadır. Veri setinde bulunan değişkenler arasında eşbütünleşme mevcutsa, uzun dönemde bir ilişki olduğu anlaşılabilir. Johansen eşbütünleşme testi, vektörel bir test olduğundan VAR (Vektör Otoregresif) bir modele dayanarak eşbütünleşmedeki vektörlerin anlamlı olup olmadığı İz (Trace) ve Maksimum Özdeğer /Maximum Eigenvalue) testi ile analiz edilir. Bu testlere ait denklemler ise (1) ve (2) numaralı olarak ifade edilebilmektedir (Johansen & Juselius, 1990, s. 179);

$$iz \text{ istatistiği} = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \mu_{r+1}) \quad (1)$$

$$maksimum \text{ öz değer istatistiği} = -T \ln(1 - \mu_{r+1}) \quad (2)$$

İz istatistiği çerçevesinde, H_0 hipotezi $r=0$ olarak belirtilir, eş bütünüleşmenin bulunmadığı varsayılır. H_1 hipotezi ise $r \leq 1$ (en az 1 tane) eş bütünüleşme ilişkisi olduğu varsayımı ile gösterilebilir. Hesaplanan iz istatistik değerı kritik değerden daha büyük bulunursa, H_0 hipotezi reddedilerek en az 1 tane eş bütünüleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılır. Maksimum özdeğer testi sonuçlarına göre; H_0 hipotezi $r=0$ olarak ele alınır ve eş bütünüleşme ilişkisi bulunmadığı ifade edilir. H_1 hipotezi ise $r=1$ olarak değerlendirilir ve az bir tane eş bütünüleşme ilişkisi bulunduğunu verir. Maksimum özdeğer istatistiği sonucu elde edilen kritik değerden büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilerek en az 1 tane eşbütünüleşme ilişkisi bulunduğunu ifade edilir.

Tablo 7. Johansen Eşbütünüleşme Testi Sonuçları

Eşbütünüleşme	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık Değerı
Yoktur	0.752773	66.47769	29.79707	0.0000
En Az 1	0.399534	18.96443	15.49471	0.0144
En Az 2	0.046608	1.622778	3.841466	0.2027
Eşbütünüleşme	Özdeğer	Max. Özdeğer	Kritik Değer	Olasılık Değerı
Yoktur	0.752773	47.51326	21.13162	0.0000
En Az 1	0.399534	17.34166	14.26460	0.0158
En Az 2	0.046608	1.622778	3.841466	0.2027

Tablo 7.'de, İz istatistiği çerçevesinde değerlendirilen H_0 hipotezi eş bütünlüğün olmadığını ($r=0$), H_1 hipotezi ise $r \leq 1$ (en az 1 tane) eşbütünlüğün var olduğu varsayımını vermektedir. Tablodaki veriler çerçevesinde H_0 hipotezinin iz istatistiği, %5 anlamlılık düzeyi kritik değerinden büyük olduğunu vermektedir. Bu durumda, en az iki adet eşbütünlüğün olduğu sonucuna ulaşılır. Maksimum özdeğer testi içinse H_0 hipotezi eş bütünlük ilişkisi bulunmadığını, H_1 hipotezinde ise bir tane eş bütünlük olduğu varsayılmaktadır. Aşağıda verilen H_0 hipotezine ait maksimum özdeğer istatistiği %5 düzeyindeki kritik değerden daha büyük olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilir. Bu kapsamda maksimum özdeğer eşbütünlüğün en az iki adet eşbütünlüğün var olduğu elde edilmiştir. Tabloda verilen sonuçlara göre, iz ve maksimum özdeğer istatistik verileri bize iki adet eşbütünlük vektör bulunduğunu sonucunu vermektedir. Bu sonuçlara göre KDV Gelirleri, Mevduat Faizi Oranları ve Enflasyon arasında uzun dönemli iki eşbütünlük ilişkisi gözlemlenmiştir.

Çalışmamızda yararlandığımız veri setlerinde eşbütünlük ilişkisi bulunduğundan, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ekonometrik model olarak kullanılabilir. Johansen eşbütünlük testi değişkenlerin arasında bulunabilecek nedensellik ilişkisini göstermeyeceği için kısa ve uzun dönem nedensellik analizleri VECM metoduyla incelenecektir. Kullanılan VECM Modeli çerçevesinde hem kısa ve uzun dönemli esnekliklerin tahmini hem de meydana gelen dengeden sapmanın katsayısı belirlenerek bu sapmadan meydana gelen hatanın düzeltilmesi mümkün olacaktır (Enders, 1995, ss. 365-366). Öte yandan VECM modeli bağımlı değişkenler ile açıklayıcı değişkenler arasında meydana gelebilecek sahte regresyon sorununu da düzeltmektedir. Bu çerçevede VECM modeli aşağıdaki gibidir (Sevüktekin, 2010, s. 523-524):

$$\Delta Y_{1t} = \alpha_0 + \sum_{j=1}^k \alpha_{1j} \Delta Y_{1t-j} + \sum_{j=1}^k \alpha_{2j} \Delta Y_{2t-j} + \lambda_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$\Delta Y_{2t} = \beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_{1j} \Delta Y_{1t-j} + \sum_{j=1}^k \beta_{2j} \Delta Y_{2t-j} + \lambda_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

Modeldeki ECT_{t-1} hata düzeltme terimi, λ_1 ve λ_2 hata düzeltme katsayılarını temsil eder. Hata düzeltme katsayısı (λ) istatistikî açıdan anlamlı olması ve uzun dönemde sapmayı göstermektedir. Elde edilen katsayı ise uzun dönemli dengeye yaklaşma hızını vermektedir (Gujarati, 2001, s. 729). Çalışmamız açısından tahmin edilen modellere ait denklemler;

$$ENF_t = \alpha_0 + \alpha_1 KDV_t + \alpha_2 MFO_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$KDV_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_t + \alpha_2 MFO_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$MFO_t = \alpha_0 + \alpha_1 KDV_t + \alpha_2 ENF_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta ENF_t = \beta_1 + \beta_2 \Delta KDV_{t-1} + \beta_3 \Delta MFO_{t-1} + \beta_4 VECT_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta KDV_t = \beta_1 + \beta_2 \Delta ENF_{t-1} + \beta_3 \Delta MFO_{t-1} + \beta_4 VECT_t + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\Delta MFO_t = \beta_1 + \beta_2 \Delta KDV_{t-1} + \beta_3 \Delta ENF_{t-1} + \beta_4 VECT_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

(5) ve (8) numaralı denklemlerde Enflasyonu oranı bağımlı değişken, KDV gelirleri ve Mevduat Faizi Oranları ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Öte yandan (6) ve (9) numaralı denklemlerde ise KDV gelirleri bağımlı değişken olarak kullanılırken Enflasyon oranları ve Mevduat Faizi Oranları ise dışsal değişken olarak ele alınmıştır. Son olarak ise; (7) ve (10) numaralı denklemlerde ise Mevduat Faizi Oranları bağımlı değişken, KDV gelirleri ve Enflasyon Oranları ise denkleme bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir. (5), (6) ve (7) numaralı denklemler yardımı ile kısa dönem model analizi gerçekleştirilmiştir. Tüm denklemlerde “ ε_t ” hata terimini ifade ederken (8), (9) ve (10) numaralı denklemlerde uzun dönem sabitli ve trendsiz VECM (I) modeli tahmin edilmiştir.

Tablo 8. VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) Sonuçları

Kısa Dönem Denklem Sonuçları				
	Enflasyon Oranı	KDV Gelirleri	Oranı	Mev. Faiz
Hata Düzeltme Terimi	-0.416081	-0.000761		-1,23E+06
	[-4.76343]	[-0.19020]		[-5.93087]
Enflasyon	-0.016080	-0.003280		-0.496956
	[-0.33127]	[-0.72976]		[-2.13983]
KDV	-4,48E+06	-0.684987		-3,99E+06
	[-3.34070]	[-2.95113]		[-3.32557]
Mev. Faiz Oranı	-0.032788	-0.010268		-0.614739
	[-0.19211]	[-3.47839]		[-4.03000]
Uzun Dönem Denklem Sonuçları				
	Enflasyon Oranı	KDV Gelirleri	Oranı	Mev. Faiz
Sabit	-0.270245	0.021117		-0.406084
	[-0.62662]	[-3.47839]		[-4.03000]
Enflasyon	-	-0.003280		-0.496956
		[-0.72976]		[-2.13983]
KDV	-4,48E+06	-		-3,99E+06
	[-3.34070]			[-3.32557]
Mev. Faiz Oranı	-0.032788	-0.010268		-
	[-0.19211]	[-3.47839]		

Not: "[]" t-istatistik değerleri

Tablo 8’de verilen analiz sonuçları incelendiğinde, kısa dönem denklem sonuçlarında yer alan “hata düzeltme terimi” katsayısı üç modelde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre tahminlerimizde hata düzeltme modelinin aktif olarak çalışırken tahmini gerçekleştirilen VECM (I) modelinin kullanım açısından daha uygun olduğu gözlemlenebilmektedir. VECM katsayısı Enflasyon için -0,42 olarak bulunmuş ve bu çerçevede Enflasyon oranlarında kısa dönemde meydana gelen bir değişikliğin yaklaşık olarak (1/0,42) 2,5 yıl sonra uzun dönem dengesine ulaşabileceği sonucunu vermektedir. Öte yandan KDV gelirleri içinse katsayı -0,0007 olarak hesaplanmış bu durum ise uzun dönemde (1/0,0007) 1,3 yıl sonra uzun dönem dengesine ulaşılacağını göstermiştir. Son olarak Mevduat faizi oranları içinse VECM katsayısı kısa dönemde -1,23 olarak hesaplanmış ve uzun dönemde (1/1,23) dengeye gelmesinin 10 ay gibi kısa bir sürede oluşabileceği sonucunu vermiştir. Tablo 9.da verilen uzun dönem denklem sonuçlarına göre ise enflasyon oranlarında meydana gelen %1’lik bir azalmanın KDV gelirleri üzerinde %0,003 negatif yönlü etki oluşturacağı gözlemlenirken Mevduat faizlerinde ise yaklaşık olarak %0,49’luk bir azalmaya etki edeceğini göstermiştir. Öte yandan KDV gelirlerinde meydana gelen %1’lik bir azalışınsa Enflasyon oranında %4,48’lik bir azalış meydana getirirken Mevduat faizi oranlarında da %3,99’luk bir negatif etki oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak analiz sonuçlarına göre Mevduat faizlerinde meydana gelecek %1’lik bir azalmanın Enflasyon oranlarını %0,03, KDV gelirlerini ise %3,47 oranında azaltacağı anlaşılmıştır. Model tahmininin gerçekleştirilmesinden sonra Wald testi nedensellik sonuçları çerçevesinde de bu durum elde edilen katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu destekler nitelikte gerçekleşmiştir.

Tablo 9. Wald Testi Kısa-Uzun Dönem Nedensellik Sonuçları

Bağımlı değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Enflasyon Oranı	13	3	0.0190
KDV Gelirleri	23	3	0.0070
Mevduat Faizi	11	3	0.0210

Tablo 9.’da yapılan nedensellik analizi sonucuna göre Enflasyon oranlarından KDV Gelirleri ve Mevduat faiz oranlarına doğru nedenselliğin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca KDV gelirlerinden Enflasyon oranları ve Mevduat faizi oranlarına doğru bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak elde edilen sonuçlara göre Mevduat Faiz Oranlarından Enflasyon ve KDV Gelirlerine doğru nedensellik olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’ye ait 1985-2022 yılları arasında KDV Gelirleri, Mevduat Faizi Oranları ve Enflasyon Oranları yıllık verileri kullanılarak ülke ekonomisine makro ölçekli bir bakış amaçlanarak, bu dönemler arasında para

ve maliye politikaları aktarılarak VECM analizi ile bir değerlendirme yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler çerçevesinde hata düzeltme katsayılarının istatistiki olarak anlamlı sonuçlandığı Enflasyon oranlarında kısa dönemde meydana gelen bir değişikliğin yaklaşık olarak (1/0,42) 2,5 yıl sonra uzun dönem dengesine ulaşabileceği, KDV gelirleri içinse VECM katsayısı -0,0007 olarak hesaplanmış bu durum ise uzun dönemde (1/0,0007) 1,3 yıl sonra uzun dönem dengesine ulaşılacağını, Mevduat faizi oranları içinse VECM katsayısı kısa dönemde -1,23 olarak hesaplanmış ve uzun dönemde (1/1,23) dengeye gelmesinin yaklaşık olarak 10 ay gibi kısa bir sürede oluşabileceği sonucunu vermiştir. Öte yandan uzun dönem denklem sonuçlarına göre ise enflasyon oranlarında meydana gelen %1'lik bir azalmanın KDV gelirleri üzerinde %0,003, Mevduat faizlerinde ise yaklaşık olarak %0,49'luk bir azalmaya etki edeceğini göstermiştir. KDV gelirlerinde meydana gelen %1'lik bir azalışınsa Enflasyon oranında %4,48'lik, Mevduat faizi oranlarında da %3,99'luk bir negatif etki oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır. Son model tahminine göre ise Mevduat faizlerinde meydana gelecek %1'lik bir azalmanın Enflasyon oranlarını %0,03, KDV gelirlerini ise %3,47 oranında azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan nedensellik analizi sonuçlarına göre Enflasyondan KDV Gelirleri ve Mevduat Faizi Oranlarına, Mevduat Faizi Oranlarından KDV Gelirleri ve Enflasyon oranlarına çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Ayrıca KDV Gelirlerinden Enflasyon ve Mevduat Faizi Oranına da bir nedensellik olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu çerçevede değerlendirilecek olursa; Türkiye'de ilgili dönem süresince Enflasyonist dönemlerde tüm değişkenler açısından bakıldığında uzun dönemde birbirini tetikleyen unsurlar olduğu öne çıkmıştır. Bu nokta Para politikası uygulamasında Merkez Bankası tercihlerinin Mevduat Faizi çerçevesinde enflasyonist baskıyı kırmakta uzun dönemde etkili olduğu aynı zamanda süreç içerisinde enflasyonu hızlandıran bir etkiye de yol açtığı sonucu çıkarılabilmektedir. Öte yandan Maliye Politikası araçlarından biri olan ve devletin temel gelir kalemini oluşturan vergi politikaları içerisinde yer alan Katma Değer Vergisinin de uzun dönemde enflasyona çift yönlü tepki verdiği gözlemlenmiştir. Bu durum göz önüne alındığında maliye politikalarının uygulanmasında Hükümet tercihlerinin önemini ön plana çıkarmaktadır. Literatürde sıkça geçen ve çalışmamızda da değindiğimiz üzere para ve maliye politikalarının eş anlı olarak uyum içerisinde uygulanması bu sonuçlarla bir kez daha önem kazanmıştır. Para politikası ya da maliye politikası araçlarının tümünün tek bir hedef doğrultusunda ilerlemesi uzun dönemde istikrarı düzenleyici ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlayıcı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak burada örneğin hükümetin kalkınma amacıyla yapmış olduğu bir yatırım, enflasyonu baskılamak amacıyla uyguladığı bir vergi politikasına ters düşebilmektedir. Bu duruma reel olarak; tarımsal üretimi canlandırmak amacıyla verilen sübvansiyonların aynı çiftçilerin harcanabilir gelirlerini artırdığı ve bunun sonucunda talep artışının tüketime yansımaları ile enflasyonu azaltıcı etkiye neden olamayacağı reel olarak düşünölebilmektedir. Aynı dönem içerisinde harcamalar üzerinden

alınan bir vergi olan KDV'nin kapsam ve oranlarının değiştirilerek toplam talep ve tüketimin azaltılmasının amaçlanması her iki durum göz önüne alındığında hem enflasyonist baskı oluşturabileceği hem de enflasyon oranlarında azalmayı tetikleyebilecektir. Bu noktada para politikalarının da etkin bir şekilde kullanılması mevduat faizinin de tek bir hedefe yönelmesi daha gerçekçi sonuçlar elde etmemizi sağlayabilecektir.

Çalışmamızda kullanılan veriler ve değişkenler açısından makroekonomik olarak spesifik bir bakış açısı çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Gelecekte bu ve benzeri konularda yapılacak olan çalışmalarda dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri, borçlanma vb. maliye politikası araçlarından ve para politikasında kullanılan zorunlu karşılık oranları, reeskont vb. araçlardan değişkenler çerçevesinde yararlanılarak daha kapsamlı ve geniş bir çalışma elde edebilecekleri ön görülebilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Murad Kayacan %50, Ali Doğdu %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Murad Kayacan 50%, Ali Doğdu 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kayacan, M. & Doğdu, A. (2024). Para ve maliye politikasının araç ve etkileri: Enflasyon, KDV ve mevduat faiz oranı ilişkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 106-136. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1445402>

Kaynakça

Acharya, S. (2016). Reforming value added tax system in developing world: the case of Nepal. *Business and Management Studies*, 2(2), 44-63. <http://dx.doi.org/10.11114/bms.v2i2.1616>

Akçacı, T., & Koçağ, E. K. (2012). *Türkiye'de sosyal harcamalar ve yoksulluk*. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, Malatya.

- Akduğan, U. (2020). Enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki bağlantı: Türkiye örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2248-2262. <https://doi.org/10.33206/mjss.719936>
- Akgül, A. (2022). Türkiye’de enflasyon ile vergi gelirleri ilişkisinin simetrik ve asimetrik nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 455-478.
- Akıncı, A., & Özçelik, Ö. (2018). Türkiye’de dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (110), 9-20. <https://doi.org/10.33203/mfy.455483>
- Aksoy, ř. (2011). *Kamu maliyesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Alizadeh, M. & Motallabi, M. (2016). Studying the effect of value added tax on the size of current government and construction government. *Procedia Economics and Finance*, 36, 336-344. [https://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30045-4](https://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30045-4)
- Alm, J. & El-Ganainy, A. (2013). Value-added taxation and consumption. *International Tax and Public Finance*, 20, 05-128. <http://dx.doi.org/10.1007/s10797-012-9217-0>
- Bayoumi, T., & Gagnon, J. E. (1992). Taxation and inflation: a new explanation for current account imbalances, International Finance Discussion Papers 420, Board of Governors of the Federal Reserve System, U.S.
- Benkovskis, K., & Fadejeva, L. (2014). The effect of VAT rate on inflation in Latvia: evidence from CPI microdata. *Applied Economics*, 46(21), 2520-2533.
- Benkovskis, K., & Fadejeva, L., Kalnberzina, K. (2012). Price setting behaviour in Latvia: Econometric evidence from CPI micro data. *Economic Modelling*, 29(6), 2115-2124.
- Besley, T.J., & Rosen, H.S. (1999). Sales taxes and prices: an empirical analysis. *National Tax Journal*, 52(2), 157-178.
- Bıçaksız, A. D., & Hazman, G. G. (2022). Dolaylı vergilerin enflasyon ile ilişkisi: türkiye deneyimleri. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 64-85. <https://doi.org/10.38009/ekimad.1094990>
- Bozkurt, H. (2013). *Zaman serileri analizi*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Caballé, J., & Panadés, J. (2004). Inflation, tax evasion, and the distribution of consumption. *Journal of Macroeconomics*, 26(4), 567-595.
- Carbonnier, C. (2007). Who pays sales taxes? Evidence from french vat reforms, 1987-1999. *Journal of Public Economics*, 91(5-6), 1219-1229.
- Cural, M. & Çevik, N. K. (2015). Ekonomik kalkınmanın vergi yapısı üzerindeki etkisi: 1924-2013 dönemi Türkiye örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(3), 127-158.

- Çatalok, C. (2019). *Türkiye’de enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkisi (1990-2018)* [yüksek lisans tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Çelik, S. B. (2016). Vergilemede adalet açısından türkiye’nin dolaysız ve dolaylı vergileme politikası. Sarı, S., Gencer, A. H., ve Sözen İ. (Ed.), *International conference on Eurasian economies* içinde (ss. 256-259). Beykent University Publications.
- Çelik., İ.E., & Kayacan M., (2023). Banka kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: doğrusal olmayan eştümleşme analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(88), 1520-1532. <https://doi.org/10.17755/esosder.1259784>
- Çiftçi, E. (2015). *Türkiye’de enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ampirik bir uygulama (1980-2014)* [yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Danninger, S., & Carare, A. (2008). Inflation smoothing and the modest effect of vat in germany. *IMF Working Papers*, 8(175), 1. 1-21.
- Demir, İ. C., & Balki, A. (2023). Tüketicilerin perspektifinden katma değer vergisi indirimleri: ampirik bulgular. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 320-336. <https://doi.org/10.17153/oguibf.1251052>
- Doğan, B. B., & Akbakay, Z. (2016). Enflasyon hedeflemesi stratejisi ile fiyat istikrarının sağlanması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 629-642.
- Doğdu, A. (2019). *Taylor kuralının gelişmekte olan ülkeler üzerindeki geçerliliğinin Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi ile test edilmesi* [yüksek lisans tezi]. Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi.
- Doğdu, A. (2022). G7 VE E7 ülkelerinde GSYİH ve Yenilenebilir Enerji üretimi ilişkisi: Toda-Yamamoto panel nedensellik analizi. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 3(2), 57-79.
- Doğdu, A. (2023). Türkiye’de enflasyon hedeflemesi ve Genişletilmiş Taylor Kuralının 2008-2023 yılları arasında geçerliliğinin test edilmesi. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(Özel), 166-183. <https://doi.org/10.58702/teyd.1357546>
- Doğdu, A., G. Kurucu & İ. E. Kayral (2020). Testing the validity of Taylor's rule on developing countries for effective financial marketing. Dinçer H., ve Yüksel S., (Ed.), *Handbook of research on decision-making techniques in financial marketing* içinde (ss. 450-470). IGI Global.
- Eğilmez, M. (2024). *Kendime yazılar*. 14 Şubat 2024 tarihinde <https://www.mahfiegilmez.com/2024/01/enflasyon-rehberi.html> adresinden edinilmiştir.
- Enders, W. (2003). *Applied econometric time series*. Haboken Nj: J Wiley.
- Erginay, A. (1976). *Kamu maliyesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Gábríel, P., & Reiff, Á. (2010). Price setting in Hungary-a store-level analysis. *Managerial and Decision Economics*, 31(2-3), 161-176.
- Gujarati, D.N. (2004). *Basic econometrics*. New York: Mcgraw Hill.
- Johansen, S. & K. Juselius (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration- with applications to the demand for money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Katz, M.L., & Rosen, H.S. (1985). Tax analysis in an oligopoly model. *Public Finance Quarterly*, 13(1), 3-20.
- Kaya, M. G., & Ersan, Ö. Z. (2016). Enflasyon, bütçe açığı ve para arzı ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından değerlendirilmesi: 1980-2014 dönemi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(3), 639-651. <https://doi.org/10.18657/yonveek.281800>
- Koçak, S., Karış, Ç., & Dilek, Çil. (2022). Enflasyon, enflasyon oynaklığı ve vergi gelirleri arasındaki dinamik ilişkiler: türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (36), 209-222. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1116532>
- Kurt, O. (2022). *Dolaylı ve dolaysız vergilerin enflasyona ve ekonomik büyümeye etkileri: Türkiye örneği* [yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Mankiw, N. G., & Reis, R. (2002). Sticky information versus sticky prices: a proposal to replace the new keynesian phillips curve. *Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1295-1328.
- Mengüç, I.T. (2017). Türkiye’de bankacılık sektörünün yapısal değişimi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 1-14.
- Miki, B. (2011). The effect of the VAT rate change on aggregate consumption and economic growth. *Center on Japanese Economy and Business, Working Paper Series 297*, 1-30.
- Mutlu, A., & Çelen, M. (2012). Dolaylı ve dolaysız vergilerin türk mali sistemi içerisindeki yeri: siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçları. *TÜSİAD Yayınları*, 10, 532.
- Nar M. (2020). Bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. 15(7), 3009-3024. *Turkish Studies* 45493 <https://dx.doi.org/10.7827/>
- Omesi, I. & Nzor, N.P. (2015), Tax reforms in nigeria: case for value added tax (vat), *African Research Review-An International Multidisciplinary Journal*, *Ethiopiavol* 9(4), 277-287. <http://dx.doi.org/10.5430/afr.v5n4p163>
- Özen, E. & Vurur, N. S. (2013). Türkiye’de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 117-131.

- Özpençe, A. İ., & Noyan, E. (2023). Türkiye’de fonksiyonel maliye bakış açısıyla fiyat istikrarı ve tam istihdam. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 449-472.
- Parasız, İ. (2010). *Para teorisi ve politikası*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pehlivan, O. (2021). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Poterba, J.M., & Rotemberg, J.J. (1990). Inflation and taxation with optimizing governments. *Journal of Money, Credit and Banking*, 22(1), 1. 1-30.
- Sevüktekin, M. & Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik zaman serileri analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Smith, A., Islam, A., & Moniruzzaman, M. (2011). Consumption taxes in developing countries-the case of the Bangladesh VAT. *Available at SSRN 2028663*.
- Stern, N. (1987). The effects of taxation, price control and government contracts in oligopoly and monopolistic competition. *Journal of Public Economics*, 32(2). 133-158.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2016). *Vergi teorisi ve politikası*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Taylor, J.B., & Williams, J.C., (2011). Simple and robust rules for monetary policy. B. Friedman ve M. Woodford (Ed.), *Handbook of monetary economics* içinde (ss. 830-856). North-Holland.
- TCMB., (2013). Enflasyon ve fiyat istikrarı. *TCMB*, 2013.1-32.
- TCMB., (2024). *Türk lirası işlemleri uygulama talimatı*. Piyasa Genel Müdürlüğü.
- Tokathoğlu, M. & Selen U. (2021). *Maliye politikası*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ünlükaplan, İ., & Arısoy, İ. (2011). Vergi yükü ve yapısı ile iktisadi büyüme arasındaki dinamik etkileşimler üzerine uygulamalı bir analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38(1), 71–100.
- Yaraşır Tülümce, S., & Yavuz, E. (2019). Türkiye’de KDV’nin vergi gelirleri ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: ampirik bir analiz (1985-2018). *Maliye Dergisi*. 176, 549-574.
- Yurttagüler İ.M., & Horvath Kutlu S., (2022). Dolaylı vergi gelirleri ve enflasyon ilişkisi: Türkiye üzerine bir araştırma, *Ekev Akademi Dergisi*, 26(91). 126-139. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1125595>.

Extended Abstract

While there are many problems and areas in which economics concentrates its research and activities, it often focuses on full employment, price stability, sustainable growth, and deficits in gross transactions. Within the framework of such problems, it is actively using instruments such as public revenues, public spending, budgetary processes, and borrowing under the

"Fiscal Policy." Thanks to the government's fiscal policy instruments, there can sometimes be interventions that stimulate investment, boost savings, and sometimes alter and regulate the macroeconomic balance, such as increasing or reducing consumption or production. In such cases, taxes are one of the most widely used means. Countries have a tax system consisting of indirect and direct taxes under their own tax laws and regulations. So that VAT can have an impact on consumption in an inflationary period in the framework of our study, with changes in rates and scope, in the context of reductions in eligible expendable income by individuals and institutions. Moreover, the relatively easier collection of VAT and its faster functionality make it the most preferred type of indirect tax for countries and governments at this point. In many developing countries, this is due to the greater share of indirect tax revenues in total tax revenue. In developed countries, this rate is lower. Indirect taxes, such as VAT, on the other hand, have caused controversy over the principle of tax justice and can also have a negative impact on the tax burden of justice in the distribution of income in many different financial aspects.

On the other hand, we also see "monetary policies," which are actively used as regulators and address the expectations of all players in the market, which concern the household, and which include the policy of quantity of money, interest, etc. When assessed in terms of economic activities, it is important for monetary policy to be able to effectively combine the most important factors, such as investment and savings. In some cases, companies and households can invest through various loans. When assessed in terms of savings, it is an undeniable fact that deposits collected from individuals and institutions and the interest rates applicable to them will have a significant impact on the business and operations of the market. One of the variables that has the greatest impact on the creation of deposits by banks is deposits' interest rates. This rate, which constitutes the cost of deposits collected by banks, also affects the credit interest rates, which make up the banks' basic income. As increases in deposit interest rates could indirectly increase credit interest rates, they could lead to decreases in individual and institutional credit sales, which would negatively affect the production wing and the conversion of savings into investment. Inflationary periods can affect monetary policy in various and different ways, depending on the cause of inflation, causing changes in deposit rates. In an inflationary period with higher interest rates on deposits, the tendency of individuals and institutions to increase bank savings deposits and to refrain from using new borrowing tools, such as credit, could narrow demand.

In this context, the harmonious and sustainable progress of monetary and fiscal policies implemented within the framework of macroeconomic performance can be used as a balancing element and an indispensable market for each country.

The study used annual data on Türkiye's VAT revenue, deposit interest rates, and inflation rates for the period 1985–2022, to provide a macro-scale overview of the country's economy, transmit monetary and fiscal policies between these periods, and conduct an evaluation with VECM analysis. Within the framework of econometric analysis of the obtained data, ADF unit root test, Johansen Cointegration Test, Error Terms and VECM (Vector Error Correction Model) models were used. According to the results of the analyses, the data were found to be stationary at I(I) level, a cointegrated relationship was found to exist between them in the long run and the error term was estimated and evaluated within the framework of VECM analysis. Accordingly, the VECM coefficient for inflation rates in the short run was calculated as -0.0007, which implies that the long run equilibrium would be reached after approximately $(1/0.42)$ 2.5 years; the VECM coefficient for VAT revenues was calculated as -0.0007, which implies that the long run equilibrium would be reached after approximately $(1/0.0007)$ 1.3 years; and the VECM coefficient for deposit interest rates was calculated as -1.23 in the short run, which implies that the long run equilibrium would be reached after approximately $(1/1.23)$ 10 months. On the other hand, the results of the long-run equation show that a 1% decrease in inflation rates will affect VAT revenues by 0.003% and deposit interest rates by approximately 0.49%. It was concluded that a 1% decrease in VAT revenues would have a negative effect of 4.48% on the inflation rate and a negative effect of 3.99% on deposit interest rates. According to the last model estimation, it is concluded that a 1% decrease in deposit interest rates will decrease inflation rates by 0.03% and VAT revenues by 3.47%. According to the causality analysis results, bidirectional causality was found from Inflation to VAT Revenues and Deposit Interest Rates, and from Deposit Interest Rates to VAT Revenues and Inflation rates. In addition, it was also concluded that there is a causality from VAT Revenues to Inflation and Deposit Interest Rates.

The data and variables used in our study have been evaluated from a macroeconomically specific perspective. In future work on these and similar issues, it is foreseeable that they will be able to obtain a more comprehensive and extensive study in the framework of direct and indirect tax revenues, borrowing, etc. instruments of fiscal policy and the variables of compulsory rates used in monetary policy, redemption, etc. instruments.

GÖÇ KONUSUNDA YENİ POLİTİKALAR: VENEZUELA VE ANAYURDA DÖNÜŞ PLANI*

Canan KIŞLALIOĞLU^{***}

Öz

Venezuela yüksek oranda göç veren önemli bir ülkedir. Kitlesele göçler sonucunda Venezuela nüfusu büyük oranda azalırken, özellikle Latin Amerika coğrafyasında ekonomik, siyasi, demografik sonuçlara ve kaygılara yol açmıştır. Çeşitli dönemlere ve çeşitli toplumsal gruplara dağılan bu göç akını, ülkeyi kıta içerisinde bir problem haline getirirken, Venezuelalı göçmenlerin durumu da diğer ülkelerin politik alanları içerisinde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Öyle ki Venezuela'nın verdiği göçler, iç savaş yaşayan Suriye'nin verdiği göçlerle karşılaştırılmaya başlanmıştır. Venezuela verdiği göçlerle hem önemli oranda işgücü ve sermaye kaybetmiş hem de uluslararası alanda birçok otokratik yönetimle beraber anılmaya başlamıştır. Venezuela 2018 yılında Anayurda Dönüş Planı'nı (Plan Vuelta a la Patria) uygulamaya koymuştur. Bu plan yurtdışındaki Venezuela vatandaşlarını ülkeye döndürme amacını izlerken, aynı zamanda Venezuela'nın diğer ülkelerle göçmenler üzerinden diplomatik ilişkilerini düzeltmesini ve işbirliğini arttırmasını sağlayan bir araca dönüşmüştür. Çalışma Venezuela'dan göçün sebeplerini, göçün Venezuela'yı ve diğer ülkeleri nasıl etkilediğini, göçmenlerin gittikleri ülkelerde ne gibi durumlarla karşılaştıklarını, Venezuela'nın bu göçleri geri çevirmeye yönelik uygulamaya koyduğu planı ve göçmenlerin geri dönüş nedenlerini incelemektedir. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış, uluslararası raporlar ve gazete haberleri ile ayrıntılı bir analiz ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada Venezuela'nın verdiği göçlerle ekonomik, siyasi ve demografik olarak olumsuz etkilendiği anlaşılmıştır. Sonuç olarak ise Venezuela'nın uygulamaya koyduğu plan ile tüm bu olumsuzlukları ve siyasi imajını düzeltme yoluna gittiği ve istenilen yoğunluğa henüz ulaşmamış olsa da, uygulanan planın uluslararası alanda geliştirilebilir bir örnek olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, Venezuela, Göç, Mülteci.

* Bu çalışma 29 Kasım - 1 Aralık 2023 tarihlerinde düzenlenen "İklim Değişikliği, Çevre Krizi ve Göç" konulu Uluslararası Antalya Bilim Forumu'nda (Antalya International Science Forum- ANISF) sunulan Göçleri Tersine Çevirmek Mümkün mü: Anayurda Dönüş Planıyla Venezuela Örneği başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Doktor Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, canankislalioglu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-0388-246X>

NEW POLICIES ON MIGRATION: VENEZUELA AND THE RETURN TO THE HOMELAND PLAN

Abstract

Venezuela is an important country which has a high rate of emigration. Venezuela's population has decreased significantly, leading to economic, political, demographic consequences and concerns, especially in the Latin American geography. This influx of migration, which is distributed over various periods and social groups, has made the country a problem within the continent, while the situation of Venezuelan migrants has become an important topic of discussion within the political spheres of other countries. Venezuela's migration has been compared to Syria, which is experiencing a civil war. Venezuela has not only lost a significant amount of labor and capital, but has also become mentioned together with many other autocratic governments. In 2018, Venezuela launched the Return to the Homeland Plan (Plan Vuelta a la Patria). While this plan pursues the goal of repatriating citizens abroad, it has also become a tool for improving Venezuela's diplomacy and increasing cooperation with other countries through migrants. The study examines the causes of emigration, how affects Venezuela and other countries, what kind of situations migrants had in the other countries, how that plan reverse these migrations and the reasons for the return. The study uses a literature review methodology, international reports and newspaper articles for a detailed analysis. The study reveals that Venezuela has been affected economically, politically and demographically by the migration. As a result, it is understood that the plan implemented an improvable example in the international arena, although it has not yet reached the desired intensity.

Keywords: Latin America, Venezuela, Migration, Refugees.

Giriş

Uluslararası alanda göç önemli konulardan biridir. Göçün sebepleri arasında ekonomik, siyasi konular öncelikli olmuş, afet, savaş, kıtlık gibi olaylar da göçleri etkilemiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında kitlesel göç hareketleri artmış ancak sonrasında göçler belli coğrafyaların ve belli ülkelerin sorunu olarak devam etmiştir, gelişmekte olan ülkelerde kırdan kente göç devam etmiş, az gelişmiş ülkelerde ise çatışma, doğal afet, siyasi iktidardan memnuniyetsizlik gibi sebepler göçleri etkilemeye devam etmiştir. Günümüzde ekonominin kötüleşmesi, kaynakların azalması ve iç çatışmaların farklı ülkeleri etkileyebilir hale gelmesi gibi küreselleşen sorunlarla beraber göç de tüm dünyayı etkileyen bir konu haline gelmiştir. Yoğunlaşan göç hareketleri, göçün yöneldiği ülkelerin yanında göç veren ülkelerin de bu sorunlarla yüzleşmesine neden olmuştur. Bunun dışında göçün sebepleri de değişmiş ve çeşitlenmiştir, buna verilebilecek en önemli örnek Venezuela'dır. Nüfusunun çok büyük bir kısmını kısa süre içerisinde göçler nedeniyle kaybeden ülkede bu göçleri tetikleyecek herhangi bir iç savaş, afet gibi durumların olmayışı ve göçün toplumun hemen hemen her kesimine

yayıması, bu ülkeden göçleri incelemeyi gerekli kılmıştır. Venezuela'nın verdiği göçlerin niteliği, bu ülkeden göç eden kişilerin de statülerinin uzun süre belirsiz kalmasına neden olmuştur.

Venezuela dünyanın en fazla göç veren ülkelerinden biridir. Ülkenin şu anki imajı bu göçlerin siyasi kutuplaşma ve bozuk ekonomi temelli olduğunu gösterse de Latin Amerika'nın sosyolojik, tarihsel ve ekonomik koşulları da bu göçleri kolaylaştırmaktadır. Venezuela'nın verdiği göçleri sadece Venezuela üzerinden değerlendirmek eksik kalacaktır. Bu göçlerin sebepleri, sonuçları sadece Venezuela kaynaklı ve o ülkeyi etkileyen şekilde kalmamaktadır. Aynı şekilde göç alan ülkeler de Venezuela'nın verdiği göçten politik, sosyolojik ve ekonomik şekilde etkilenmektedir. Bu noktada verdiği göç yoğunluğu açısından Suriye ile karşılaştırılan Venezuela, bu göçleri geri çevirme ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme açısından farklı bir noktaya ilerlemiştir.

Göç konusunda geçmişten günümüze çeşitli göç teorileri ortaya konmuştur. Bu teoriler ilk olarak sanayi devriminin yol açtığı ve genellikle de kırdan kente yönelen göçleri incelemiş ve daha sonrasında çeşitlenmiştir. Venezuela'dan göçler incelendiğinde tek bir teori ile bu konuyu açıklamak mümkün değildir. Özellikle göçlerin sadece ekonomik koşullara bağlı olarak değerlendirilmesi, ekonomik koşulları güçlü ve sermayeyi elinde tutan sınıfların gidişini ve siyasi gerekçelerle yapılan göçleri açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Ancak Venezuela'dan göçlerin büyük kısmının ekonomik temelli ve ülkede kalan aile bireylerine mali kaynak sağlamak amaçlı olduğu düşünüldüğünde O. Stark'ın ortaya koyduğu İşgücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi, göçün sebepleri arasına aileyi de katması açısından Venezuela'dan göçlerin önemli bir kısmıyla bağdaştırılabilir. Bu teoriye göre göç kararı ülkedeki birçok farklı etmene göre şekillenmektedir (Özcan, 2017, s. 202). Ailenin tamamı göçmese bile aile bireylerinden birini ya da birkaçını göçmen olarak gönderebilmekte, giden kişi yurtdışından ailesine mali destek sağlarken, aile de ülke içerisindeki konumunu korumaya devam etmektedir. Venezuela'da göçün başlangıç dönemine bakıldığında ekonomik temelin de göç sebepleri arasında olduğu ve ailelerin bu gerekçeyle bölündüğü de çalışma içerisinde açıklanmıştır.

Çalışma içerisinde ilk olarak Venezuela'nın neden göç verdiği incelenmiş, bu göçlerin Venezuela'yı nasıl etkilediği ve göçmenlerin genel durumu analiz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca Venezuelalıların gittikleri ülkeleri nasıl etkilediği ve ne gibi sorunlarla karşılaştıkları incelenmiştir. İkinci bölümde Venezuela'nın geri dönüş için uyguladığı planın kapsamı, koşulları ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Çalışma Venezuela'nın uyguladığı Anayurda Dönüş Planı'nın (Plan Vuelta a la Patria) geçerliliğini ve uygulanabilirliğini inceleyerek, uluslararası alanda örnek alınabilecek bir plan olup olmadığını değerlendirmektedir. Bu açıdan çalışma, literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. VENEZUELA NEDEN GÖÇ VERİYOR?

Venezuela sömürgecilik döneminden itibaren kıtanın önemli ülkelerinden biri olmuştur. Ülkede petrolün bulunmasının ardından ise yoğun bir çekim merkezi haline gelmiştir. Ancak ülke göç de vermeye devam etmiştir. Kıta içerisinde ülkeler arası sınır geçişlerinin kolay olması, dilsel ve kültürel birlik gibi birçok etmen göçü kolaylaştırmıştır. Venezuela'nın kıta içerisinde göç konusunda önemli bir sorun haline gelmesi Hugo Chávez dönemi ile başlamıştır. Genellikle afet, savaş, iç çatışma, kuraklık gibi sebepler kitlesel göçlerin başlıca sebepleri olurken, Venezuela göç gerekçeleri bakımından birçok ülkeden ayrılmaktadır. Bunun dışında Venezuela'dan göçler hem bölgeye yayılımı nedeniyle etkili hem de Venezuela'nın bölge içerisindeki modern tarihine bakıldığında dikkat çekicidir.

Venezuela tarih boyunca bölge içerisinde göç çeken önemli ülkelerden biri olmuştur. Ülkede 1958 tarihli Punto Fijo Anlaşması'ndan¹ itibaren 40 yıl süreyle sağlanan istikrar (Sylvia ve Danopoulos, 2003, s. 64) ve petrol zenginliği, ülkeyi göçmenler için bir çekim merkezi haline getirmiştir. Venezuela'nın göç verme süreci incelendiğinde, 1970'li yıllardan itibaren göç eden nüfus sayısında belli bir yükseliş olduğu görülmektedir ancak bu tarihlerden itibaren en büyük göç hareketi Chávez'in iktidara gelmesinin ardından başlamıştır. Bu dönemde iş insanları ve çeşitli profesyoneller ülkeyi terk etmeye başlamıştır (Mijares ve Rojas Silva, 2018, s. 5). Bu ilk göç dalgasına bakıldığında, Chávez'in yönetim tarzından ziyade, ülke içerisindeki siyasi kutuplaşmanın bunun başlıca sebebi olduğu görülmektedir. Ülkede Punto Fijo Anlaşması'ndan itibaren 40 yıl boyunca belli elitlerin hakimiyetindeki bir iktidarın ilk kez kaybedilmesi ve siyasi olarak sol düşüncüyü benimsemiş, geçmişte devlet başkanına karşı darbe girişiminde bulunmuş olan bir liderin işbaşına gelmiş olması önemlidir. Bu noktada Venezuela'da yıllar içinde derinleşen ekonomik, sosyal ve toplumsal kutuplaşmanın varlığını dikkate almak gerekmektedir. Punto Fijo Anlaşması ile beraber oluşan toplumsal ayrışma sonucu toplumun iktidara yakın kesimi zenginleşmeye devam ederken, diğer kesim ise yoğun bir yoksullukla mücadele etmiştir. Petrol zengini olmasına karşı toplumsal gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkede zenginler ve yoksullar arasındaki uçurum artarken birbirlerine karşı güven oluşturma ve işbirliği yapma konuları gündeme dahi gelmemiştir. Bu noktada iktidarın, 40 yılın ardından solcu olduğu bilinen ve sonrasında sosyalizmi benimseyen bir liderin eline geçmesi, ona karşı 2002 yılında gerçekleştirilen darbe girişiminin yoğun bir halk desteğiyle bastırılmış olması, toplumun elit kesiminin ülkeden göç etmesine neden olmuştur. Özellikle Chávez'e yönelik darbe girişimine siyasiler dahil birçok ismin katılması karşılıklı güveni olabilecek en üst düzeyde zedelemiştir.

¹ Sosyal Demokrat Parti (Accion Democratica - AD), Sosyal Hıristiyan Parti (Partido Socialcristiano - COPEI) ve Demokratik Cumhuriyet Birliği (Unión Republicana Democrática - URD) partileri arasında 1958 yılında siyasi istikrar sağlamak gerekçesiyle imzalanmıştır.

Chávez'in iktidara gelmesinin ardından Venezuela'dan dışarıya yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Mijares ve Rojas Silva yaptıkları çalışmada Venezuela'dan göçleri çeşitli dönemlere ayırmışlardır. Bunlardan birincisi Chávez'in iktidara geldiği dönemde yaşanmışken, ikinci dönemin 2003 yılında Chávez'in ülkedeki petrol şirketi PDVSA'dan birçok uzmanı ekonomik sabotaj gerekçesiyle görevden almasından kaynaklandığını, üçüncü dönemin 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz kaynaklı olduğunu, daha sonra ise 2014 ve 2018 yıllarında büyük göç dalgalarının yaşandığını belirtmişlerdir (Mijares ve Rojas Silva, 2018, s. 5).

İlk göçmen grupların, elit diye tanımlanan üst tabakadan, yüksek düzeyde gelire ve eğitime sahip olan kişiler olduklarını söylemek mümkündür. Bu kişiler eğitim ve gelir seviyeleri sayesinde başka bir ülkede kolayca hayat kurma imkanına sahip kişilerdir. 2002 yılında Chávez'e yönelik darbe girişiminin ardından toplumsal kutuplaşma en üst düzeye çıkmıştır. Chávez'in bu süreçte yoğun bir halk desteğini arkasına almış olması ve darbecilerin Chávez'i ülke yönetimine geri getirmek zorunda kalmaları, eski dönemki iktidar gücüne sahip olmadıklarının bir göstergesi olmuştur. Ülke Chávez taraftarları ve Chávez'e karşı olanlar şeklinde keskin bir şekilde bölünmüştür. Venezuela'daki eski ve yeni iktidar sahipleri arasındaki mücadelede Chávez'in ve politikalarının karşısında olanlar, kendilerini bir tehdit altında hissederek ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Chávez'in iktidara gelmesinin ardından 2000 ve 2010 yılları arasında yaklaşık 1,5 milyon Venezuelalının ülkeyi terk ettiği belirtilmektedir (Dinçer, 2022, s. 570). Chávez'in iktidarı döneminde, özellikle misyonlar² aracılığıyla yoksul kesimi hedeflemesi ve daha önce bir şekilde barriolarda³ sıkıştırılmış kesimleri şehrin ve toplumun içinde görünür hale getirmesi, Chávez'e karşı olanların kendilerini ve ekonomik koşullarını büyük bir tehdit altında görmelerine neden olmuştur.

Elit kesimin yanında yine iyi eğitilmiş ve orta sınıf diyeceğimiz kesim de göç edenler arasında yüksek oranlardadır. İlk bahsedilen grup daha gelişmiş ülkeler ve ABD'ye göç ederken, bahsedilen ikinci grup özellikle kıta içerisine ve İspanya'ya göç etmiştir (Mijares ve Rojas Silva, 2018, s. 5). Bu göç edenlerin tamamının Chávez karşıtı olduğunu söylemek mümkün değildir ancak ekonomik ve siyasi belirsizliğin ve ülke içindeki siyasi mücadelelerin yoğunluğunun orta sınıf gençler üzerinde bir kaygı yarattığından bahsedilebilir.

Göçün üçüncü kısmını ise toplumun yoksul kesimlerinden göçler oluşturmaktadır. Bu dönemde düşük eğitim ve düşük gelir seviyesine sahip Venezuelalılar da yoğun bir şekilde başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu göçün yoğunlaştığı dönem ise Chávez'in hayatını kaybettiği tarihin sonrasındır. Chávez'in 2012 yılında ölümünün ardından petrol fiyatlarındaki

² Chávez tarafından 2003 yılında oluşturulmaya başlamış ve 21. Yüzyıl sosyalizmi kapsamında yoksul kesimin ihtiyaçlarının karşılanması ve sistemle bütünleşmeleri amaçlanmıştır.

³ Yoksul kesimin yoğun olarak yaşadığı kaotik gecekondu mahalleleri.

ani düşüş bu sefer toplumun yoksul kesimlerinde göçün yaygınlaşmasına neden olmuştur. Petrol, yoksul kesime yönelik misyonların yürütülmesinde başlıca ekonomik kaynağı oluşturmaktadır. Petrolün varil fiyatı 97,5 dolar civarındayken, 2013 yılında başlayarak fiyatların düşmesi ve 2016 yılında varil fiyatınının 34,7 dolara kadar gerilemesi (Van Praag, 2019) Chávez'in ardından iktidara gelen Maduro hükümetinin sosyal politikalarını etkilemiştir. Ülkede yolsuzluğun da yüksek seviyede olması ekonomi daraldıkça halka ayrılan payın da küçülmesine sebep olmuştur. Petrol zenginliğinin verdiği bir alışkanlık ve üretim odaklı politikaların uzun yıllar benimsenmemiş olması nedeniyle Venezuela ekonomisi birçok üründe dışa bağımlı kalmıştır. Bunun yanında halkın önemli bir kısmı devletin sosyal yardımları, Yerel Tedarik ve Üretim Komitesi (Comité Local de Abastecimiento y Producción - CLAP) gibi uygulamalarla Chávez döneminden itibaren desteklenmiştir. Ancak petrol fiyatlarındaki düşüş sosyal destekleri de etkisiz bırakmıştır. 2013 yılından itibaren Venezuela petrol üretimi %50 oranında azalmıştır, bu da birçok ürünü ithal eden Venezuela'nın tedarik sıkıntısı yaşamasına ve çeşitli temel ihtiyaçların karşılanamamasına neden olmuştur (Mijares ve Rojas Silva, 2018, s. 3). Aynı dönemde dolar fiyatındaki artış ve yasal kur ile karaborsa kur arasındaki farkın 30 kata kadar çıkması gibi sebepler de halkın yoksulluğunun artmasına neden olmuştur. Bu süreçte ailelerden bir ya da birkaç kişinin yurtdışına çıkıp çalışması ve ülkede kalan aile bireylerine maddi destek vermesi olağan bir durum haline gelmiştir. 2018 yılında Venezuela'da yapılan gözlemlerde o dönem itibariyle yasal kur 110.000 bolivarken yasa dışı kurun 1 dolar için 3.500.000 bolivara kadar çıktığı görülmüştür. Bu dönemde yurtdışındaki aile bireylerinden destek alabilen kişilerin, yasa dışı kur üzerinden dolar bozdurabilmeleri sayesinde yaşam koşullarının biraz daha iyi olduğu söylenebilir. Göç etme sebepleri arasında ekonomik koşullar, ilaç ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlara ulaşımın zorlaşması, yönetimin ya da çetelerin baskısı sebep gösterilmiştir. Bunun yanında, kıta içerisinde ilk göç ettikleri bir ülkeden başka bir ülkeye göç eden Venezuelalıların da varlığı raporlara girmiştir (Human Rights Watch, 2022).

Chávez'in ölümünün ardından siyasi tartışmalar sona ermemiş ve iktidara gelen Nicolas Maduro bu tartışmaların hedefi haline gelmiştir. 2019 yılına gelindiğinde, Venezuela siyasetindeki karmaşa Maduro'nun insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle suçlanmasına yol açarken, aynı dönemde muhalefet de yönetim üzerinde hak iddia etmiş ve Meclis Başkanı Juan Guaido geçici başkanlığını ilan etmiştir (Castellanos-Canales, 2023).

Venezuela'nın yoğun bir şekilde göç vermesi uluslararası alanda da çeşitli sonuçlara yol açmıştır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği 2019 yılında Venezuelalı göçmenlerin 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme ve 1984 tarihli Cartagena Mülteciler Deklarasyonu uyarınca gittikleri ülkelerde mülteci olarak tanınması için bir çağrıda bulunmuştur (Throssell, 2019). Bu çağrı ile Venezuela'dan göçlerin sadece ülke değiştirme

amaçlı olmadığı, mültecilik koşullarını gerektiren zaruri nedenlere dayalı olduğu kabul edilmiştir.

Venezuela'nın bu kadar yoğun bir göç vermesini sadece iç etmenlere bağlamak durumu anlamak açısından yetersiz kalacaktır. Ülke içindeki siyasi ve ekonomik koşulların dışında, göçü kolaylaştıran diğer etmenler de Venezuela'da göç krizi olarak isimlendirilen sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Bu koşullardan birincisi, kıta içerisindeki dil birliğidir. Latin Amerika bölgesinde Brezilya hariç hemen hemen her ülkede İspanyolca konuşulması ve bu sayede yaşanan dil birliği, göç eden kişiler için ülke değiştirmeyi ve oradaki hayatın içerisine dahil olmayı kolaylaştıran bir unsurdur (Rendon, 2020, s.10). Amerika kıtasında yoğun Hispanik nüfusu ile ABD ve kıta dışında İspanya da aynı gerekçe ile göç için seçilen hedef ülkeler arasındadır. Venezuelalı göçmenler hem ABD'de hem İspanya'da sığınma başvurusunda bulunurken, Avrupa'da sığınma başvurusu sıralamasında Suriyeli ve Afganlardan sonra en kalabalık üçüncü grubu oluşturmuştur (Van Praag, 2019).

Bunun dışında kıta içerisinde ulusal sınırları geçmenin kolay oluşu, birçok ülke arasında sadece kimlikle geçişin olması gibi unsurlar da Venezuela'dan göçü kolaylaştırmıştır. Venezuela'dan göçlerin, göçmen krizi olarak adlandırılmasına kadar geçen süreçte Venezuela vatandaşlarının Arjantin, Brezilya ve Kolombiya'ya sadece kimlik kartı ile girme imkânları varken, kıtanın geri kalanında vizesiz, sadece pasaportla giriş imkânı vardı (Gandini ve Selee, 2023). Bu sınırlar arası geçişkenlik durumu Venezuela'dan diğer ülkelere göçün kolay olmasını sağlamıştır.

Yukarıda sayılan tüm bu sebepler göçü yoğunlaştırırken bir yandan da bu göçlerin uzun süreli olmasına neden olmuştur. Dil birliği, kur farkından dolayı yurtdışında çalışmanın ve Venezuela'da kalan aile bireylerine para göndermenin avantajlı hale gelmesi gibi sebepler Venezuelalı göçmenlerin gittikleri ülkelerde kalmasını kolaylaştırmıştır. Venezuela'nın tüm bu sebeplerle verdiği göçler, sadece göç edilen ülkeleri değil, kendisini de olumsuz anlamda etkilemiştir.

1.1. Göçün Venezuela'ya Etkileri

Venezuela'nın büyük sayılarla verdiği göç ülkeyi olumsuz olarak birçok konuda etkilemiştir. Verilen göçlerle uluslararası alanda ve ülke içinde sorunlar daha da dikkat çekici hale gelmiştir. Göçler sonucunda Venezuela'nın imajı uluslararası alanda kötü etkilenmiş ve siyasi olarak istikrarsız bir ülke görüntüsü ortaya çıkmıştır. Büyük oranda göç vermiş olması ve göç sebepleri arasında siyasi konuların da olması, Venezuela yönetiminin baskıcı olduğuna dair inancı da ortaya çıkarmıştır. Maduro'ya yönelik diktatör olduğuna dair söylemler artmıştır.

Göçün Venezuela'ya yönelik bir diğer etkisi ise eğitimli nüfusunu kaybetmek olmuştur. İlk olarak yüksek eğitimli profesyonel kesim ülkeyi terk

etmiş ve arkasından üniversite mezunu özellikle genç orta sınıf göç etmeye başlamıştır. Diğer ülkelerdeki dil avantajı kendi mesleklerini başka bir ülkede kolayca sürdürme imkânı tanırken, Venezuela için toplumsal kalitenin düşmeye başlamasına neden olmuştur. Eğitimli kesimin ardından düşük gelirli kesim de özellikle kur farkının avantajından dolayı yurtdışına göç etmeye başlamıştır (Freier ve Parent, 2019, s. 57). Bu kişilerin de vasıfsız işlerde kolayca çalışabilme imkanına sahip olması göçü kolaylaştırmıştır. Ancak bu göçler Venezuela için işgücü kaybı anlamına gelirken diğer yandan dağılmış aileler konusunu da ortaya çıkarmıştır.

Verilen yoğun göç, Venezuela'da yüksek oranda işgücü kaybı yaratırken, siyasi kutuplaşmayı daha da arttırmıştır. İlk göç eden gruplar arasında elit muhalif kesimin olması ve yurtdışında Venezuela yönetimine karşı faaliyetlere başlamaları nedeniyle ülke içindeki siyasi ayırım daha da gün yüzüne çıkmıştır. Bu kişiler Venezuela yönetimini otokratik olmakla itham ederken, Venezuela yönetimi de bu kişileri ülkeye zarar vermeye ve yönetime el koymaya çalışan kişiler olarak lanse etmeye başlamıştır (Al Jazeera, 2024). Halihazırda ülke yönetimine talip olan birçok muhalif lider siyasi mücadelesini yurtdışında sürdürmektedir. Bu mücadelenin bazı ülkeler tarafından siyasi gerekçelerle ilk önce Chávez ve ardından Maduro yönetimine karşı desteklenmesi de muhalif kesimin yurtdışında varlığını devam ettirmesini kolaylaştırmıştır.

Venezuela içerisinde bu tip tartışmalar ortaya çıkmışken uluslararası alanda ise yasa dışı göç ve göç edilen ülkelerde bu göçmenlerin sorun haline gelmesi gündemde öne çıkmıştır. Geçiş kolaylığının olması nedeniyle Venezuelalıların yoğun göçleri, birçok ülkenin Venezuela'ya yönelik vize şartlarını değiştirmesine neden olmuştur. Değişen geçiş şartları bu sefer de yasa dışı göç sorununu ortaya çıkarmıştır.

Venezuela'nın verdiği göçler sadece Venezuela'yı etkilemekle kalmamış, bu sefer göç edilen ülkeler için bir problem haline gelmeye başlamıştır. Göç eden kişilerin niteliği değiştikçe bu ülkelerin daha fazla tepki gösterdiği görülmektedir. Göçmenler, göç edilen ülkeler için de mali bir yük oluşturmaktadır. Venezuela'nın Chávez döneminden başlayarak siyasi olarak kıtanın diğer ülkelerinden ayrışması ve ekonomik nedenlerle göçün ön plana çıkması, göç eden kişilerin imajını olumsuz olarak etkilerken, göç edilen ülkelerde işlenen adi suçlar için de genellikle Venezuelalı göçmenleri suçlama eğilimi artmıştır. Göçmenlerin sayısı, gittikleri ülkelerdeki genel durumları ve bu ülkelerin Venezuelalı göçmenlere yönelik değişen politikaları da tüm bu nedenlerle ayrı bir başlıkta incelenmiştir.

1.2. Venezuela'dan Göçün Genel Durumu

Venezuela'nın verdiği göçün önemini anlamak için göç oranına ve genel durumuna bakmak gerekmektedir. Venezuela'nın nüfusu 2023 verilerine göre 30.518.260 kişidir (Central Intelligence Agency, 2024). Verilere göre ise Venezuela'dan göç eden kişi sayısı 7,7 milyon gibi bir sayıya

ulaşmıştır (United States Agency for International Development [USAID], 2023, s.1). Bu oran ülke nüfusunun %25'ten fazlasına tekabül etmektedir. Kıta içi göçün kolay olması nedeniyle yaklaşık 6,5 milyon kişi Latin Amerika ve Karayip bölgelerine göç etmiş, geri kalanlar ise yoğun olarak ABD ve Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Bu yoğun göçün 2025 yılına gelindiğinde 8,4 milyona ulaşması beklenmektedir (Arena vd., 2022). Bölge içerisinde Venezuelalı göçmen sayısının ise 2024 sonunda 6,82 milyona ulaşması beklenmektedir (Inter-Agency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela, 2023).

2023 verilerine göre göç edilen ülkelerin dağılımına bakıldığında ise en fazla Venezuelalı göçmen barındıran ülke 2.894.593 kişi ile Venezuela'nın da sınır komşusu olan Kolombiya olmuştur. Diğer en kalabalık göç alan ülke ise 1.542.004 kişi ile Peru'dur. (El Centro de Derechos Humanos de la Universidad Católica Andrés Bello [UCAB], 2023). Tablo 1'de Venezuelalıların göç ettikleri ülkelere bazıları ve Venezuelalı göçmen sayıları ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu sayılar 2024 yılı itibariyle değişmeye başlamış ancak henüz buna dair toplu bir veri elde edilememiştir.

Tablo 1. Latin Amerika Ülkelerinde Venezuelalı Göçmen Sayıları (2023 Yılı)

Göç Edilen Ülke	Göç Eden Venezuelalı Sayısı
Kolombiya	2.894.593
Peru	1.542.004
Ekvador	474.945
Brezilya	477.493
Şili	444.423
Meksika	113.108
Arjantin	220.595

Kaynak: El Centro de Derechos Humanos de la Universidad Católica Andrés Bello, 2023.

Bu yüksek göç oranları göç edilen ülkelerde demografik değişimlere de neden olmaktadır. Venezuela'dan yoğun göç alan Kolombiya ve Peru'da göçmenler çok kısa bir sürede toplam nüfusun %3'ünü oluşturmuşlar, Şili ve Ekvador'da ise toplam nüfus içerisinde %2'den fazla orana ulaşmışlardır (Chaves-González vd., 2021). Bu rakamlar geçen süre içerisinde artmış, Kolombiya'daki Venezuelalı göçmen sayısı neredeyse 3 milyon kişiye ulaşmış ve oran olarak ülke nüfusunun %5,54'ünü oluşturur hale gelmiştir. Peru'da ise nüfus içerisinde oranları %4,5 olmuş, bu oranlar Ekvador'da %2,3, Şili'de ise %2,6'ya ulaşmıştır (Joint Data Center on Forced Displacement, 2024).

Venezuelalı göçmenlerin niteliğine bakıldığında yüksek eğitimli profesyonellerden düşük eğitimli ve düşük gelirli kişilere kadar geniş bir kapsamı vardır. Ancak gidilen ülkelerdeki yabancı düşmanlığı ve bu göçmenleri yasa dışı çalıştırmaya yönelik yaklaşımlar, iyi eğitimli orta sınıf göçmenlerin kendi kapasitelerine uygun bir iş bulmalarını da zorlaştırabilmektedir (Taylor, 2024). Göçmenlerin üçte ikisinin çalışma yaşında olduğu belirtilmiştir. Göçmenlerin yarısını kadınlar oluşturmaktadır (Alvarez vd., 2022, s. 5). Venezuelalı göçmenlerin %73'ü temel insani haklara ulaşamamaktadır (Inter-Agency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela, 2022, s. 19).

Göç edilen ülkeler de bu yoğun göçün sonuçlarından etkilenmektedir. Göçmenlere bütçelerinden önemli oranda pay ayırmak zorunda kalan Latin Amerika ülkeleri, aynı zamanda yasa dışı göç konusu ile de uğraşmak zorunda kalmaktadır. 2019 tarihli verilere göre Kolombiya, o dönem için Venezuelalı göçmenler için kişi başı 600 dolarlık bir harcama yaparken, toplam bütçesinden yaptığı harcama 1,3 milyar dolara ulaşmıştır. Kolombiya, Şili, Peru ve Ekvador'un Venezuelalı göçmenler için bütçe içinde harcadığı payın 2030 itibariyle %4,5 oranına ulaşması beklenmektedir (Arena vd., 2022).

Bunun dışında bu ülkelerde suç oranlarının da yüksek olduğu dikkate alınmalıdır. Bu durumu Latin Amerika ülkelerinin genel toplumsal ve ekonomik yapısından ayrı değerlendirmek mümkün olmasa da Venezuelalı göçmenlerin gittikleri ülkelerde suça dahil olmaları, bu ülkelerde hem suç oranlarının artmasına hem de Venezuelalıların genel olarak adi suçlar için potansiyel şüpheli konumuna gelmelerine neden olmuştur. Bu konuda tek ayrışma Kolombiya'dadır. 2019 yılında Kolombiya'da ağır suçlarda Venezuelalı göçmenlerin oranı çok yüksektir. 2019 yılında Venezuelalı göçmenler nüfusun %3,2'sini temsil ederken, ülkede tutuklanan ve suça karışan kişiler içerisindeki Venezuelalı oranı ise %5,4'tür ve bu suçların büyük bir kısmı sınır bölgesinde işlenmektedir (Bahar vd., 2020, s. 14). Ancak genel duruma bakıldığında Venezuelalı göçmenler gittikleri ülkelerde, o ülkelerin kendi vatandaşları kadar suça karışmamaktadır (Bahar vd., 2020, s. 20).

Latin Amerika ülkeleri Venezuelalı göçmenlerin geçişlerini durdurmak veya yavaşlatmak için de çeşitli politikalar uygulamaya başlamışlardır. 2017 yılından itibaren birçok Latin Amerika ülkesi, Venezuela vatandaşlarının girişi konusunda değişiklik yapma yoluna girmiştir. Daha önce kıta içerisinde birçok ülke arasında vizesiz ve sadece kimlikle giriş mümkünken, yapılan düzenlemeler ile Venezuela vatandaşlarının bu şekilde kıta içerisinde serbest geçişi kısıtlanmaya çalışılmıştır. Bu durum yasa dışı göçü arttırırken bölge içerisindeki Panama ve Kolombiya arasında bulunan Darién Geçidi gibi tehlikeli yollara gidişleri de arttırmıştır (Roy, 2024).

2019 yılında Peru, Venezuela vatandaşları için ülkeye girişte vize alma politikasında değişikliğe gitmiş ve turist, iş ya da insani vizeye sahip olma

koşulu getirmiştir. İnsani vize uygulaması ise 2017 yılında uygulamaya konulmuştur (Fragomen, 2019).

Panama, Honduras ve Guatemala da 2017 yılından itibaren Venezuela vatandaşlarından vize talep etmeye başlamıştır. 2022 yılı başında Belize, Meksika ve Costa Rica, Venezuela vatandaşlarını da kapsayacak şekilde vize gereklilikleri konusunda değişikliklere gitmişlerdir (Human Rights Watch, 2022). Ekvador da 2019 yılından itibaren, geçerli bir pasaport isterken, gelmeden önce suç kaydı ve vize almış olma şartı getirmiştir (Collins, 2019). Ekvador, özellikle Rafael Correa döneminde Venezuela ve Bolivya ile beraber Pembe Dalga⁴ ülkeleri arasında sayılıyordu. Bu açıdan uzun süre dostane ilişkilerin ve işbirliğinin sürdüğü bu iki ülke arasında, Ekvador'da yaşanan iktidar değişikliğinin ardından ilişkilerde de değişimler yaşanmıştır. Ekvador ayrıca Venezuelalı göçmenlerin Peru, Şili ve Arjantin'e geçişinde de transit ülke konumundadır (Freier ve Parent, 2019, s. 60).

Şili ise 2019 yılında Venezuela vatandaşlarına yönelik vize uygulamasında değişikliğe gitmiştir. Vizesiz giriş uygulamasından vazgeçilerek, Venezuela vatandaşları için vize uygulaması başlamıştır. Bu vizenin de süresi 90 gün olarak sınırlandırılmıştır (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2019, s. 11). Şili ülkeye giriş konusunda coğrafi koşullarının da avantajıyla daha fazla denetleme imkanına sahiptir. Bu nedenle Şili'ye giden Venezuelalı göçmenlerin Şili içerisinde suç işleme oranı da daha düşüktür.

Venezuela vatandaşlarına vize uygulamaya başlayan ülkelerden bazılarının bu kararı almaları için ABD baskısı ile karşı karşıya kaldığı düşünülebilir ancak sebep ne olursa olsun bu ülkeler için yoğun göç baskısının önüne geçmek öncelik olmuştur. Bu noktada tüm bu ülkelerin kendilerine gelmiş olan Venezuelalılar konusunda ise daha ılımlı bir politika izledikleri gözlemlenmiştir. Yeni göç akımları durdurulmaya çalışılırken, ülke içindeki Venezuelalıların durumu ise yasallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda en önemli politik düzenlemeler Kolombiya ve Peru tarafından gerçekleştirilmiş, sadece bu iki ülkenin kayıt altına aldığı kişi sayısı 1 milyona ulaşmıştır. Brezilya da aynı şekilde kendisine gelen her Venezuelalıyı kayıt altına almıştır. 2019 yılında Ekvador ile Trinidad ve Tobago da bu yönde yasal düzenlemeleri başlatmışlardır. Bunun dışında Nikaragua, Costa Rica gibi ülkeler de göç eden Venezuelalıların -tarım işçisi gibi- belli kesimleri için özel düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir (Selee ve Bolter, 2020, s.14).

Bulaşıcı hastalıklar da Venezuelalı göçmenlerin gittikleri ülkeler için önemli konulardan biridir. Yasa dışı göçmenlerin kayıt dışı kalmaları ve yasal yolla göç edenlerin de ekonomik koşullar nedeniyle göç ettikleri ülkelerin sağlık sisteminin dışından kalmaları bulaşıcı hastalıklar riskini de ortaya çıkarmıştır (Doocy vd., 2019, s. 86). Bunun dışında göç edilen ülkelere

⁴ 1998 sonrası Venezuela, Bolivya ve Ekvador'da sosyalist liderlerin başa gelmesi ve kıta içerisinde sol hareketlerin iktidara gelmesini anlatan terim.

ortaya çıkan önemli sorunlardan bir tanesi fuhuş konusudur. Venezuela'dan göç eden genç ve eğitimi sınıf içerisinde bile fuhuşa yönelimin fazla olması ve göçmenlerin ekonomik gerekçelerle seks iiliğine sürüklenmesi böyle bir sorunu da beraberinde getirmiştir (Koenig, 2023).

Tüm bu sayılanların dışında g edilen ülkeler için en önemli konulardan bir tanesi ise Venezuela'dan gelecek ideolojik etkinin artacağı endişesidir. Venezuela'nın yönetim şeklinin ve benimsediği sosyalizm modelinin, Sovyetler tarzı ihraç edileceği endişesi de g edilen ülkelerin Venezuelalı göçmenlere karşı tutumunu etkileyebilmektedir. Venezuela'nın 2005 yılında Chvez'in açıklaması ile 21. yüzyıl sosyalizmini benimsemiş olması (Wilpert, 2006) ve kıta içerisinde ideolojik ayrımların halen en keskin şekilde varlığını sürdürmesi nedeni ile Venezuelalı göçmenler gittikleri ülkelerde politik endişeye de neden olmaktadırlar. Göçmenlerin bir kısmının şimdiki Venezuela yönetimine muhalif olması da bu endişeyi azaltmamıştır. Özellikle ekonomik ve toplumsal olarak sıkıntılı olan ülkelerde bu endişe daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Venezuela'dan yaşanan gler hem Venezuela'yı hem de g edilen ülkeleri birçok yönden etkilemektedir. Uluslararası alanda glerin genelde g edilen ülke üzerinden ele alınması, g veren ülkenin sorumluluğunu azaltan bir durumdur. Özellikle, yaşanan bir savaş, çatışma durumu göçmenlerin göç edilen ülke özelinde değerlendirilmesini zorunlu kılıyordu. Buna rnek olarak, verdiği g oranıyla Venezuela'nın benzeştirildiği Suriye değerlendirilebilir (Abaunza, 2023, s. 11). Suriye'den iç savaş nedeniyle yapılan gler, sadece g edilen ülkelerin kendi çözmesi gereken bir problem olarak kalmıştır. Ancak g edilen ülkelerin etkilenme oranı arttıka, uluslararası alanda gye yönelik düzenlemelerin yapılma çabası artmıştır.

Venezuelalı göçmenlerin diğer devletler için de ana gündem maddesi haline gelmeleri Quito Süreci'ni başlatmıştır. Venezuela'dan yoğun göç alan ülkeler bu konuda harekete geçmiştir. 2018 yılının Eylül ayında 11 devletin katılımıyla ilk görüşmeler gerçekleştirilmiş ve son toplantısı Costa Rica'da 2024 yılının Ocak ayında yapılmıştır. Quito Süreci'nde Venezuelalı göçmenlere dair aile birleşiminden covid açısına kadar birçok konuda görüşmeler yapılmış ve Venezuela devleti ile de sorunların çözümü için işbirliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır (Proceso de Quito, 2024). Bu süreç Anayurda Dönüş Planı'nın uygulamaya konmasının ardından başlatılmıştır.

Bu noktada Venezuela'nın önemli bir sorumluluk aldığı söylenebilir. Verilen yoğun glerin hem ülkenin imajını etkilemesi hem de yoğun bir işgücü kaybına neden olmasıyla beraber Venezuela bu konuda farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da Anayurda Dönüş Planı'nı uygulamaya koyarak gleri tersine çevirmeye çalışmıştır.

2. GÖÇÜ TERSİNE ÇEVİRMEK: ANAYURDA DÖNÜŞ PLANI (PLAN VUELTA A LA PATRIA)

2018 yılının Nisan ayında Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro tarafından Anayurda Dönüş Programı Planı başlatılmıştır (Itriago, 2018). Bu plana bakıldığında, Venezuela'nın uluslararası alandaki imajını düzeltmek, ülke içerisindeki politik çatışmaları azaltmak, işgücünü arttırmak ve eğitilmiş nüfusu geri almak gibi çok yönlü hedefleri olduğu açıktır. Göç veren bir ülkenin kendi vatandaşlarına yönelik bir politika izlemesi açısından bu plan dikkat çekicidir. Planın kapsamı ve koşulları aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Planın kapsayıcılığının yanında başka ülkelere göç eden Venezuelalıların geri dönüşü, o ülkelerde karşılaştıkları tutum ve davranışlardan da etkilenmektedir.

2.1. Plan Kapsamında Geri Dönüş Koşulları ve Sebepleri

Plan, uygulanış biçimi ve koşulları ile Venezuela vatandaşlarının ülkeye geri dönüşünü amaçlamaktadır. Bu yönden zorlayıcı bir plan değildir ve tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Planın başvuru süreci ve kabul sonrası geri dönüş süreci Venezuela hükümeti tarafından ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.

Plan üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama plana kayıt, ikinci aşama lojistik operasyon (Venezuela'ya transfer), üçüncü aşama ise Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nin sosyal koruma sistemine dahil olma şeklinde düzenlenmiştir (Quartucci, 2023).

Plan desteği ile Venezuela'ya dönebilmek için sadece bir kez başvurulabilmektedir. Bunun için doğru ve onaylanmış belgeler ile sisteme kaydolmak gerekmektedir. Plana başvurabilmek için belirli koşullar belirtilmiştir, bunlar;

1. Venezuela vatandaşı olmak.
2. Venezuela'ya gönüllü olarak dönme isteğini ifade etmek.
3. Yurtdışındaki durum hakkında güncel ve doğru bilgiler sunarak Plan Sistemine kaydolmak, gerekli belgelerin bir kopyasını veya kanıtını göndermek.
4. Belgelerin olmaması durumunda, ikamet adresi veya Venezuela'daki akrabalarının adresi ve verileri de dahil olmak üzere kimlik verilerini sağlamak.
5. İşlem öncesinde, sırasında veya sonrasında herhangi bir ödeme yapmamak.
6. Herhangi bir partiye üye olmak veya ideoloji ya da siyasi yakınlık belirtmek gerekli değildir (Garcia, 2019).

Plan tüm bu koşullarıyla basit ancak kapsayıcı bir plandır. Plan kapsam maddeleri kısa olsa da birçok önemli ayrıntıyı barındırmaktadır. Bunlardan biri Venezuela'dan yasa dışı şekilde göç edenlere yönelik düzenlemedir.

Planda bu nedenle gerekli belgeler olmasa dahi, başvuran Venezuela vatandaşlarının, akrabaları üzerinden ülkeye girebilmeleri için kolaylık sağlanmıştır. Böylece yasal ya da yasa dışı göç eden her kişinin bu plandan faydalanabilmesi sağlanmıştır. Bunun dışında altıncı madde de ülkedeki siyasi karışıklıklar nedeniyle göç eden kişilere yöneliktir. Ülke dışında bulunan Venezuela vatandaşlarına dair herhangi bir siyasi baskının olmadığı, özgür ve siyasi tercihlerinden bağımsız bir şekilde plana başvurmalarına olanak sağlandığı söylenebilir. Bu açıdan plan, hükümete muhalif olduğu için bu plandan faydalanamayacağı düşünen kişilerin de endişelerini ortadan kaldırmaktadır. Ancak plan tek bir kısıt içermektedir. Sadece Venezuela'da ya da yurtdışında mahkemelerde bekleyen davaları olan, aleni şiddet eylemlerine ya da Venezuela halkına karşı nefret eylemlerine katılmış olan kişilerin katılımı şarta bağlanabilir denilmiştir (Quartucci, 2023). Bu maddenin muhalefetin lider kadrosuna yönelik bir düzenleme olduğu açıktır. Özellikle Chávez'e darbe girişimi, sonrasında Maduro'ya yönelik muhalif ayaklanmaların ve geçici başkanlık tartışmalarının politik ayrışmaları tetiklemesi bu maddeyi önemli hale getirmektedir. Muhalefet liderlerinin bazılarının Venezuela aleyhine çeşitli ülkelerde davalar açmış olması ve ülke içerisinde darbe girişimi dâhil çeşitli yöntemlere başvurmaları nedeniyle, bu kişilere karşı Venezuela hükümetinin, bu planın sabote edilmesini önlemek amacıyla böyle bir şart koymuş olması muhtemeldir.

Başvurunun ardından, başvuran kişinin Venezuela'nın diplomatik misyonlarının düzenlediği toplantılara ve çağrılara katılması gerekmektedir. Tüm bu süreçler tamamlandıktan sonra kişinin dönüş için verilen tarihleri beklemesi gerekmektedir. Venezuela hükümeti dönüş için vatandaşlarına lojistik desteği de sağlamaktadır. Venezuela devlet havayolu şirketi Conviasa da bu süreçte önemli araçlardan bir tanesi olmuştur (Garcia, 2020). Bu plan kapsamında Venezuela'ya dönüş yapılmasının ardından Venezuela devleti bu kişilerin topluma tekrar dahil olabilmeleri için destek sağlamaktadır.

Venezuela'ya Anayurda Dönüş Planı kapsamında dönen kişiler sosyal koruma programına alınmaktadır. Bu kişiler göç etme sebeplerine bakılmaksızın diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip olmaktadır (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR], 2022). Bu kişilerin sosyal hayata hızlı bir şekilde entegrasyonunun sağlanması amaçlanmaktadır. Venezuela'ya geri dönen kişilerin tutuklandığına ya da hükümetle bir problem yaşadığına dair rapor bulunmamaktadır (Government of Netherlands. 2020, s. 21). Bunun yanında plan kapsamında dönenlerin yüzde 60'ından fazlasının kadın olduğu ifade edilmiş, Venezuela tarafından talep edilmesine rağmen plan için uluslararası bir destek bulunmadığı belirtilmiştir (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR], 2022). Venezuela'ya dönen kişilerin ekonomik ve toplumsal yönden desteklendiği bilgisine ulaşılmış ancak entegrasyon sürecinin sonuçları hakkında bir veri elde edilememiştir.

Geri dönüş sebepleri arasında kötü muamele konusu Venezuelalı göçmenlerin başlıca gerekçelerinden biridir. Özellikle yoğun göç ettikleri ülkelerde dışlanma ve kötü muamele oranlarının arttığı da gözlemlenmiştir. Peru’da bu oran %45’e kadar ulaşırken, Brezilya’da %35 seviyesinde olmuştur. Venezuelalı göçmenler sadece toplumsal dışlanma ile karşılaşmamış, devlet yetkilileri tarafından da kötü muameleye maruz kaldıklarını belirtmişlerdir (Chaves-González vd., 2021, s. 30). Bu durum göçmenlerin gittikleri ülkelerde temel ihtiyaçlara ulaşmasını etkilerken, iş ve ev bulma konusunda da sıkıntı yaşamalarına neden olmuştur. Venezuelalı göçmenlere yönelik bu dışlayıcı tavır göçmenlerin bir kısmını suçla itmişken, bir kısmının da potansiyel suçlu olarak görülmesine neden olmuştur.

Venezuelalı göçmenlerin dışlanmalarının sebepleri arasında Venezuela’nın siyasi sistemi de önemli oranda etkilidir. Chávez’in sosyalizmi benimsemesi ve ardından Maduro ile bu yönetim tarzının devam ettirilmesi, kıtada SSCB tarzı bir sosyalist modelin gelişeceği endişesini de yaratmıştır. Bu açıdan Küba’nın ardından Venezuela da hem ekonomik hem politik olarak yayılmacı ve kötü bir model olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dışlayıcı tavır Venezuela içerisinde Kübalılara yönelik olurken, diğer ülkelerde ise Venezuelalılara yönelik olmaya başlamıştır. Kıtanın hemen hemen tüm ülkelerinin iç politikalarında kutuplaşmış olması, Venezuelalı göçmenlerin de bu ülkelerdeki iktidar değişikliklerine göre muamele görmesi sonucunu da getirmiştir.

Göçmenler gittikleri ülkelerde de ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlar, bu da önemli geri dönüş gerekçelerinden biri haline gelmiştir. Gittikleri ülkelerde de hayat pahalılığının artması, bu kişilerin aile bireylerine gönderdikleri para miktarını azaltırken, kendi yaşam koşullarının devamını daha pahalı hale getirmiştir.

Koronavirüs süreci de Venezuelalı göçmenlerin diğer ülkelerdeki yaşam koşullarını etkilemiştir. Bu süreçte Anayurda Dönüş Planı kapsamında olmadan Venezuela’ya dönüşler yaşanmıştır. 2020’de Kolombiya-Venezuela sınırından koronavirüs gerekçesiyle 33.000 Venezuela vatandaşı ülkeye geri dönüş yapmıştır (Government of Netherlands, 2020, s. 103). Pandemi sonrasında da Kolombiya’dan ayrılan Venezuelalı göçmen sayısında bir artış yaşanmıştır, bu kişilerin Venezuela’ya geri döndüğü varsayılmaktadır. Aralık 2023’te bir yıl önceye göre göçmen sayısında %1.11 oranında bir azalma gerçekleşmiş ve Kolombiya’da bulunan Venezuelalı göçmen sayısı 2.896.748’den 2.864.796’e gerilemiştir (Gamba, 2024).

Venezuelalıların göç ettiği ülkelerin bu göçmenleri kayıt altına alma çalışmaları sürse de artan yabancı düşmanlığı ve kayıt alma sürecinin yavaş ve hükümetler tarafından hedeflenen sayıların yetersiz olması, Venezuelalı göçmenlerin göç ettikleri ülkelere ayrılmalarına neden olmaktadır.

2.2. Planın Sonuçları

Plan, başladığı 2018 yılından itibaren sürdürülmektedir. Planın sonuçları değerlendirildiğinde, planın başarısı ya da başarısızlığından çok süreci değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. Bu planla beraber 2018 yılından itibaren dönüşler başlamış, ilk yıl 14.431 kişi plan kapsamında Venezuela'ya dönmüştür. Bu sayı her yıl artmaktadır ancak g de devam etmektedir. Yine de Venezuela hükümeti planın başarılı olduğu konusunda iddialıdır. Nicolas Maduro ekonomik gereklerle ülkeden son dönemde göç eden iki milyon kişiden bir milyonunun Venezuela'ya döndüğünü belirtirken, geri dönenlerden yaklaşık 400.000 kişinin Anayurda Dönüş Planı'ndan faydalandığını belirtmiştir (Swiss Info, 2023). Bu plan kapsamında olmasa da pandemi döneminde de ülkeye dönüşler olmuştur. Verilen sayılar 7 milyon göçmene karşılık düşük görünse de göçmenlerin kendi ülkelerine dönme ihtimalinin pek tartışılmadığı uluslararası alanda önemli bir orana karşılık gelmektedir. Göçmenlerin bir problem olarak görüldüğü ülkelerin planı desteklediği ve yasa dışı göçmen sorununun da bu kapsamda zlmeye çalışıldığı düşünüldüğünde verilen sayılar önemli kabul edilebilir.

Planın başarıları sayılacaksa, bunda en önemli konu Venezuela'nın bölge içerisinde diğer ülkelerle diplomatik bağlarını güçlendirmesi olabilir. Quito Süreci'nde alınan kararla ve bu planla beraber Venezuela'nın diğer Latin Amerika lkeleri ile iletişimi ve işbirliği artmıştır. Göçmenlerin durumu ve geri dönüşleri konusunda çeşitli düzenlemeler ve garantiler sağlanmıştır. Buna rnek olarak Venezuela Dışışleri Bakanı Yvan Gil'in Peru ve şili dışışleri bakanları ile yaptığı toplantı sonucunda sınırda mahsur kalan Venezuelalıların durumlarına karşı saygı gösterilmesi ve Conviaasa uçaklarının kolay bir şekilde yakıt ikmali yapabilmesine dair garanti istemesi ve bunun karara bağlanması gösterilebilir (Melean, 2023). Bunun dışında 2023 yılı sonunda şili hükümeti, şili'den Venezuela'ya plan kapsamında yapılacak uçuşların Devlet Başkanı Gabriel Boric tarafından koordine edileceğinin garantisini vermiştir (Swiss Info, 2023). Tüm bunlar g veren ve alan ülkelerin, sorunu işbirliği içerisinde ortak bir konu olarak görmeleri açısından önemli bir adımdır.

Bunun dışında bu plan, ülke içerisindeki diğer misyonlarla daha da geliştirilebilir olması ile önemini korumaktadır. Plan kapsamında henüz göçmenlerin büyük kısmı dönmemiş olsa da Venezuelalı yetkililer plana başvuruların çok daha yüksek olduğunu, sadece Peru'da 42.000 kişinin Anayurda Dönüş Planı kapsamında Venezuela'ya dönmek için adını yazdırdığını belirtmektedir (Orinoco Tribune, 2022).

Plan açıklandığından itibaren başvurular değerlendirilmeye ve bir kısım Venezuela vatandaşları ülkeye geri dönmeye başlamıştır. Geri dönen kişilerin %64' geri dönüş sebebi olarak g ettikleri ülkelerde yaşadıkları ekonomik sıkıntılarını ve o ülkede düzgün bir iş bulmanın imkânsız olmasını göstermişlerdir. Göçmenlerin %54' g ettikleri ülkede sürekli taciz edilme, yabancı düşmanlığı, sömürü, iş ve sosyal hayatta kötü muamele görmelerini

gerekçe olarak göstermiştir. Geri dönenlerden %21'i ise geri dönüş nedeni olarak ciddi sağlık problemlerini gerekçe olarak göstermiştir (Quartucci, 2023).

Venezuela'nın planı vatandaşlarını ülkeye geri çağırmayı amaçlayan tek örnek değildir. Özellikle pandemi döneminde birçok ülkenin çeşitli programlarla vatandaşlarını ülkeye geri çağırdığı ve lojistik destek sağladığı bilinmektedir, bunlardan biri Hindistan'ın 2020 yılında uygulamaya koyduğu Vande Bharat Misiyonu'dur (Rajan ve Arokkaraj, 2021, s. 2). Ancak bu tarz planların genellikle savaş, hastalık, afet gibi acil durumlarda uygulamaya konması açısından bakıldığında Venezuela'nın Anayurda Dönüş Planı, diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu plan bu açıdan farklı ülkeler için de denenebilir bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Planın koşullarının basit olması ve kapsayıcılığı, başka ülkelerin bu tarz planlar tasarlayabilmesi için örnek teşkil edebilir.

Tüm bu verilere bakıldığında Venezuela'nın planına tek başına yeterli demek mümkün değildir. Uluslararası alanda Venezuelalı göçmen konusunda çeşitli raporlar ve düzenlemeler hazırlanmaktadır. Venezuelalı göçmenlerin buldukları ülkelerde koşullarının iyileştirilmesi öncelik haline gelmiştir. Bunun için çeşitli platformlar da oluşturulmuştur, bunlardan biri çeşitli BM ajanslarının, sivil toplum kuruluşlarının ve 17 devletin oluşturduğu ve kısa adı R4V olan Mülteciler ve Göçmenler için Kurumlar Arası Koordinasyon Platformu'dur (Inter-Agency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela, 2024). Yine de Venezuela'nın uyguladığı Anayurda Dönüş Planı, göç veren bir ülkenin sorumluluk üstlenmesine iyi bir örnek olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Göç konusu uzun yıllardır uluslararası alandaki önemli sorunlarından biridir. Buna dair çeşitli çalışmalar ve politikalar ortaya konulmuştur. Ancak dünya üzerinde göç akımları yoğunlaştıkça buna yönelik politikaların belirlenmesinin önemi artmıştır. Göç sadece bazı olayların sonucu olmaktan çıkmış ve kendisi başlı başına sonuçlar çıkaran bir olaya dönüşmüştür. Göçün ortaya çıkardığı sonuçlar arasında düzensiz göçlerin artması, gelişmiş ülkelere doğru göçün bir süre sonra ekonomik, siyasi ve demografik kaygılara neden olması gibi konular bulunmaktadır. Tüm bu nedenlerle göç, sadece göç alan ülkelerin problemi olarak kalmamış ve göç veren ülkelerin de sorumluluğu haline gelmiştir. Birçok ülke sınırlarından geçişlere karşı göç veren komşularını gerekli önlemleri almaya zorlamaktadır. Göçün bu çok boyutlu yapısına karşı uluslararası alanda işbirlikleri daha önemli hale gelmiştir. Venezuela bu konuda önemli bir örnek oluşturmuştur.

Venezuela'nın siyasi karmaşası, bu karmaşanın yarattığı kutuplaşma ve Chávez'in ölümünün ardından ortaya çıkan ekonomik kriz ülkeden göçleri tetikleyen başlıca unsurlardır. Venezuela, son yıllarda Suriye ile birlikte en fazla göç veren iki ülkeden biri haline gelmiştir. Suriye ile karşılaştırıldığında,

Venezuela savaş koşulları olmadan böyle yoğun bir göç vererek dikkat çekmiştir. Venezuela'nın verdiği göç kıta içerisinde siyasi istikrarsızlık tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Hem Venezuela'nın Chávez döneminden başlayarak sosyalizmi benimsemiş olması ideoloji ihracı korkularını canlandırmış hem de yoğun nüfus diğer ülkelerde demografik değişimlere ve ülke bütçeleri üzerinde büyük bir yüke dönüşmeye başlamıştır. Tüm bu sebeplerle Venezuela'nın imajı uluslararası alanda büyük bir yara almış ve de Venezuelalı göçmenler gittikleri ülkelerde daha fazla kötü muamele ve kötü koşullarla karşılaşmaya başlamışlardır. Venezuela'dan göçün tüm bu sebep ve sonuçları Venezuela hükümetini bir arayış içerisinde sokmuştur. Bu noktada 2018 yılında uygulamaya konan Anayurda Dönüş Planı, Venezuela'nın verdiği göçlere ve uluslararası alandaki tepkilere yönelik bir politika olarak öne çıkmıştır.

Venezuela kendi vatandaşlarını geri almak konusunda bir politika uygulayan ilk ülke değildir ancak verdiği göç oranına bakıldığında, diğer ülkelerle ve kendi vatandaşları ile işbirliğine gitme konusunda önemli bir örnek ortaya koymuştur.

Uygulanan plan beklenildiği kadar yoğun bir katılıma henüz ulaşmamıştır. Bunun sebepleri arasında kıta içerisinde dil birliğinin olması, geçişlerin kolay olması ve diğer ülkelerin Venezuela'dan ekonomik olarak avantajlı olmaları, yine yasa dışı yollarla ülkeye geri dönme olanaklarının olması, kiminin ise Venezuela'daki siyasi ve ekonomik değişimlere göre bekleme halinde olması gibi sebepler vardır. Tüm bu nedenler sonucunda, Venezuela uygulamaya koyduğu planla verdiği göç oranında geri dönüş alamamıştır. Geri dönüş sebeplerine bakıldığında ise Venezuelalılara yönelik ayrımcılığın yükselmesi, gidilen ülkede istenilen hayat koşullarına ve temel ihtiyaçlara ulaşamaması ve aile bireyleri ile birleşme isteğinin olması öne çıkan konulardır. Bu sayılan sebepler planın sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Ancak sonuç olarak, göç veren bir ülkenin verdiği göçmenler konusunda sorumluluk alması ve diplomasisini bu konu üzerinden yeniden oluşturmaya çalışması açısından bu plan örnek oluşturmaktadır.

Plan kapsamı açısından yeterince esnek bir yapı ortaya koymaktadır. Venezuela gibi siyasi kutuplaşmanın en üst düzeyde olduğu bir ülkede siyasi gerekçelerle göç edenleri de kapsayıcı bir plan ortaya konmuştur. Bunun dışında Venezuela vatandaşları gittikleri ülkelerde birçok sorunla karşılaşmış ve ülkenin imajı kötüleştiğçe Venezuelalı göçmenlere yönelik davranış kalıpları da değişmeye başlamıştır. Venezuela hükümetinin Anayurda Dönüş Planı tüm konularda sorunların tamamını çözmekten uzak olsa da kıta içindeki işbirliklerinin artırılması ve Venezuela'nın imajını düzeltmesi açısından olumludur. Plana katılım sayısal olarak düşük olmakla birlikte hükümetin bu planı geliştirmeye ve insanları bu plan kapsamında dönmeye ikna etme konusunda çalışmalarını sürdürmesi gerekmektedir. Ayrıca göç eden kişilerin diğer ülkelerde eğitimleri ve vasıfları oranında iş bulma ihtimallerinin olması eğitilmiş nüfusun ülkeye geri dönmemesine neden olmaktadır, Venezuela bu

konuda da yeni politikalar ortaya koymalıdır. Plan kapsamında geri dönen kişilerin durumuna bakıldığında daha çok yoksul ve ya ihtiyaç sahibi kişiler oldukları görülmektedir. Bu nedenle bu planın geliştirilmesi gerekmektedir. Planın yasal ve ekonomik kapsayıcılığının artırılması ile başka ülkeler tarafından örnek alınabilecek ve de göç veren ülkelerin de sorumluluk üstlenebileceği yasal bir yapının inşası mümkündür.

Sonuç olarak Venezuela, uyguladığı Anayurda Dönüş Planı ile uluslararası alanda değişik bir örnek ortaya koymuş, verdiği göçlere karşı önemli bir sorumluluk yüklenmiştir. Plan sadece Venezuelalı göçmenler için değil, Venezuela'nın siyasi imajı açısından da çok kapsamlı ve çok yönlü bir plandır. Planın, günümüzde göç sebeplerinin farklılaşması nedeniyle göçmenlerin gittikleri ülkelerde temel haklara kavuşabilmeleri veya geri dönebilmeleri için göç alan ve veren ülkelerin ortaya koyacakları işbirlikleri ile çeşitli koşullara ve konulara uyumlu olarak geliştirilebilmesi de mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Canan Kışlalıoğlu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Canan Kışlalıoğlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kışlalıoğlu, C. (2024). Göç konusunda yeni politikalar: Venezuela ve anayurda dönüş planı. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 137-161. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1435691>

Kaynakça

Abaunza, C. (2023). The Syrian and Venezuelan refugee and migrant crises: A comparative analysis of the regional response to large-scale displacement., *Center for Migration and Refugee Studies*, 16, 1-34.

Al Jazeera (2024, 27 Ocak). *Venezuela court disqualifies leading opposition presidential candidate*. 2 Şubat 2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2024/1/27/venezuela-court->

- disqualifies-leading-opposition-presidential-candidate adresinden edinilmiştir.
- Alvarez, A. A., Arena, A., Brousseau, A., Farugee, H., Corugedo, E. W. F., Guajardo, J., Peraza, G. ve Yepez, J. (2022). Regional spillovers from the Venezuelan crisis: Migration flows and their impact on Latin America and the Caribbean. *International Monetary Fund, Departmental Papers*. 2022(019), 1-61, <https://doi.org/10.5089/9798400224478.087>.
- Arena, M., Corugedo, E. F. , Guajardo, J. ve Yepez, J. F. (2022, 7 Aralık). *Venezuela's migrants bring economic opportunity to Latin America*. *IMF*. 5 Ocak 2024 tarihinde <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/12/06/cf-venezuelas-migrants-bring-economic-opportunity-to-latin-america> adresinden edinilmiştir.
- Bahar, D., Dooley, M. ve Selee, A. (2020, Eylül). *Venezuelan migration, crime, and misperceptions: A Rreview of data from Colombia, Peru, and Chile*. 29 Ocak 2024 tarihinde <https://www.migrationpolicy.org/research/venezuelan-immigration-crime-colombia-peru-chile> adresinden edinilmiştir.
- Castellanos-Canales, A. (2023, 9 Şubat). *The reasons behind the increased migration from Venezuela, Cuba, and Nicaragua*. 27 Aralık 2023 tarihinde <https://immigrationforum.org/article/the-reasons-behind-the-increased-migration-from-venezuela-cuba-and-nicaragua/> adresinden edinilmiştir.
- Central Intelligence Agency [CIA]. (2024). *Venezuela*. 11 Ocak 2024 tarihinde <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/venezuela/> adresinden edinilmiştir.
- Chaves-González, D., Amaral, J. ve Jesús Mora, M. (2021, Temmuz). *Socioeconomic integration of Venezuelan migrants and refugees: The cases of Brazil, Chile, Colombia, Ecuador, and Peru*. *International Organization for Migration*. 15 Ocak 2024 tarihinde https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/press_release/file/mp-i-iom_socioeconomic-integration-venezuelans_2021_final.pdf adresinden edinilmiştir.
- Collins, J. (2019, 26 Ağustos). *Venezuelans stranded as Ecuador imposes new visa rules*. Al Jazeera. 25 Aralık 2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2019/8/26/venezuelans-stranded-as-ecuador-imposes-new-visa-rules> adresinden edinilmiştir.
- Dinçer, D. P. (2022) Latinx immigrants in the United States: a comparative analysis on the Venezuelan and Cuban immigrants in Florida. *İstanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, 9(2), 567-582, <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.795584>.

- Doocy, S., Page, K. R., De la Hoz, F., Spiegel, P. ve Beyrer, C. (2019). Venezuelan migration and the border health crisis in Colombia and Brazil. *Journal on Migration and Human Security*, 7(3) 79-91. <https://doi.org/10.1177/2331502419860138>.
- El Centro de Derechos Humanos de la Universidad Católica Andrés Bello (2023). *Movilidad Venezuela 2023*. 9 Ocak 2024 tarihinde <https://movilidadvenezuela.ucab.edu.ve/> adresinden edinilmiştir.
- Fragomen (2019, 7 Temmuz). *Venezuelan nationals can no longer enter Peru under previous visa rules*. 30 Aralık 2023 tarihinde <https://www.fragomen.com/insights/venezuelan-nationals-can-no-longer-enter-peru-under-previous-visa-rules.html> adresinden edinilmiştir.
- Freier, L. F. ve Parent, N. (2019). The regional response to the Venezuelan exodus. *Current History*, 118(805), 56–61. <https://www.jstor.org/stable/48614415>.
- Gamba, L. (2024, 11 Mart). *Colombia sees decade's 1st decline in migration from Venezuela*. AA. 18 Mart 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/en/americas/colombia-sees-decades-1st-decline-in-migration-from-venezuela/3161360> adresinden edinilmiştir.
- Gandini, L. ve Selee, A. (2023, Mayıs). *Betting on legality: Latin American and Caribbean responses*. Migration Policy Institute, 29 Ocak 2024 tarihinde <https://www.migrationpolicy.org/research/latin-american-caribbean-venezuelan-crisis> adresinden edinilmiştir.
- Garcia, S. (2019, 17 Mart). *New day of the Plan Vuelta a la Patria brings 400 Venezuelans back this weekend*. MMPRE. 25 Aralık 2023 tarihinde <https://mppre.gob.ve/2019/03/17/plan-vuelta-patria-400-venezuelans/> adresinden edinilmiştir.
- Garcia, S. (2020, 10 Ekim). *Plan Vuelta a la Patria and Conviaasa return to Venezuela 260 compatriots stranded in Chile*. MMPRE. 3 Ocak 2024 tarihinde <https://mppre.gob.ve/2020/10/10/plan-vuelta-patria-conviaasa-venezuela-260-compatriots-chile/> adresinden edinilmiştir.
- Government of Netherlands (2020). *General country of origin information report Venezuela 2020*. 11 Ocak 2024 tarihinde <https://www.government.nl/documents/directives/2020/06/11/general-country-of-origin-information-report-venezuela-june-2020> adresinden edinilmiştir.
- Human Rights Watch (2022). *Mexico/Central America: New visa restrictions harm Venezuelans*. 28 Ocak 2024 tarihinde https://www.hrw.org/news/2022/07/05/mexico/central-america-new-visa-restrictions-harm-venezuelans?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMI6q3UzdXwgvMVCGFIAB3hdQW0EAAAYASAAEgJB4PD_BwE adresinden edinilmiştir.

- Inter-Agency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela [R4V], (2024). *Information*. 15 Ocak 2024 tarihinde <https://www.r4v.info/en> adresinden edinilmiştir.
- Inter-Agency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela [R4V], (2022). *Regional refugee and migrant response plan - 2023-2024*. 15 Ocak 2024 tarihinde <https://rmp.r4v.info/rmp2023-24/> adresinden edinilmiştir.
- Inter-Agency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela [R4V], (2023). *Regional refugee and migrant response plan – 2024 update*. 15 Mart 2024 tarihinde https://www.r4v.info/en/rmp2024update?utm_source=rmp_microsite&utm_medium=button&utm_campaign=documental adresinden edinilmiştir.
- Itriago, A. (2019, 17 Eylül). *La “Vuelta a la Patria” en medio del mayor éxodo en la historia de Venezuela*. AA. 22 Ocak 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/es/mundo/la-vuelta-a-la-patria-en-medio-del-mayor-%C3%A9xodo-en-la-historia-de-venezuela/1257064> adresinden edinilmiştir.
- Joint Data Center on Forced Displacement. (2024). 17 Mart 2024 tarihinde <https://www.jointdatacenter.org/> adresinden edinilmiştir.
- Koenig, M. (2023, 1 Kasım). *Migrants are behind boom in NYC’s red-light district*. Eric Adams says. NY Post. 2 Ocak 2024 tarihinde <https://nypost.com/2023/11/01/news/migrants-are-behind-boom-in-queens-red-light-district-adams-says/> adresinden edinilmiştir.
- Melean, E. (2023, 29 Nisan). *Venezuela solicita a Chile y Perú garantizar el respeto a los DDHH de los connacionales bloqueados en la frontera comun*. MPPRE. 12 Ocak 2024 tarihinde <https://mppre.gob.ve/2023/04/29/venezuela-solicita-chile-peru-garantizar-respeto-ddhh-connacionales-bloqueados-frontera-comun/> adresinden edinilmiştir.
- Mijares, V. M. ve Rojas Silva, N. (2018). Venezuelan migration crisis puts the region’s democratic governability at risk. *GIGA Focus*, 6, 1-13.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR]. (2022). *Committee on the rights of migrant workers commends Venezuela’s ratification of labour instruments and asks about the repatriation and return of Venezuelan migrant workers*. 29 Ocak 2024 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/09/committee-rights-migrant-workers-commends-venezuelas-ratification-labour> adresinden edinilmiştir.
- Orinoco Tribune (2022, 22 Ekim). *More and more migrants are returning to Venezuela (+ Vuelta a la Patria)*. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://orinocotribune.com/more-and-more-migrants-are-returning-to-venezuela-vuelta-a-la-patria/> adresinden edinilmiştir.

- Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Quartucci, S. (2023, 8 Mayıs). *Plan Vuelta a la Patria*. 5 Ocak 2024 tarihinde <https://latinarepublic.com/2023/05/08/plan-vuelta-a-la-patria/> adresinden edinilmiştir.
- Proceso de Quito (2024). *Proceso de Quito*. 15 Mart 2024 tarihinde <https://www.procesodequito.org/en> adresinden edinilmiştir.
- Rajan, S.I. ve Arokkiaraj, H. (2021). *Unprecedented repatriation programme: India's VandeBharat Mission in 2020*. 22 Ocak 2024 tarihinde <https://www.eth.mpg.de/molab-inventory/mobility-events/unprecedented-repatriation-programme-indias-vande-bharat-mission-in-2020> adresinden edinilmiştir.
- Rendon, H. (2020). *Attitudes toward refugees: The case of Venezuelan migrants in neighboring countries*. [Yüksek lisans tezi]. Naval Postgraduate School.
- Roy, D. (2024, 1 Şubat). *Crossing the Darién Gap: migrants risk death on the journey to the U.S.* 3 Şubat 2024 tarihinde <https://www.cfr.org/article/crossing-darien-gap-migrants-risk-death-journey-us> adresinden edinilmiştir.
- Selee, A. ve Bolter, J. (2020, Şubat). *An uneven welcome: Latin American and Caribbean responses to Venezuelan and Nicaraguan migration*. 29 Ocak 2024 tarihinde <https://www.migrationpolicy.org/research/latam-caribbean-responses-venezuelan-nicaraguan-migration> adresinden edinilmiştir.
- Sylvia, R. D ve Danopoulos, C. P. (2003). The Chávez phenomenon: Political change in Venezuela. *Third World Quarterly*, 24(1), 63-76, <https://doi.org/10.1080/0143659032000044351>.
- Swiss Info (2023, 8 Aralık). *Venezuela anuncia vuelos de repatriación de migrantes desde Chile "en los próximos días"*. 7 Ocak 2024 tarihinde https://www.swissinfo.ch/spa/venezuela-chile_venezuela-anuncia-vuelos-de-repatriaci%C3%B3n-de-migrantes-desde-chile--en-los-pr%C3%B3ximos-d%C3%ADas-/49043918 adresinden edinilmiştir.
- Taylor, L. (2024, 27 Şubat). *Venezuelan migrants boost economies of South American countries, studies find*. The Guardian. 13 Mart 2024 tarihinde <https://www.theguardian.com/global-development/2024/feb/27/venezuelan-migrants-economy-south-america> adresinden edinilmiştir.
- Throssell, L. (2019, 21 Mayıs). *Majority fleeing Venezuela in need of refugee protection*. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.unhcr.org/us/news/briefing-notes/majority-fleeing-venezuela-need-refugee-protection-unhcr> adresinden edinilmiştir.

- United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2019). *Protection monitoring Venezuela situation update #1: January - June 2019*. UNHCR, 22 Ocak 2024 tarihinde <https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Protection%20Monitoring%20Report%20for%20VenSit%20-%20EN%20-%20July%202019.pdf> adresinden edinilmiştir.
- United States Agency for International Development [USAID]. (2023). *Venezuela regional crisis – complex emergency*. 29 Ocak 2024 tarihinde https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-12/2023-12-19_USG_Venezuela_Regional_Crisis_Fact_Sheet_1.pdf adresinden edinilmiştir.
- Van Praag, O. (2019, 13 Eylül). *Understanding the Venezuelan refugee crisis*. Wilson Center. 27 Aralık 2023 tarihinde <https://www.wilsoncenter.org/article/understanding-the-venezuelan-refugee-crisis> adresinden edinilmiştir.
- Wilpert, G. (2006, 12 Temmuz). *The meaning of 21st century socialism for Venezuela*. Venezuelan Analysis. 12 Ocak 2024 tarihinde <https://venezuelanalysis.com/analysis/1834/> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

In this study, the issue of migration, which is a current issue in the international arena, is evaluated through the Return to Homeland Plan (Vuelta a la Patria) implemented by Venezuela. Venezuela's intensive migration caused the country's situation to be compared with Syria, which is experiencing a civil war. In the international arena, migration has previously been seen as a result of certain events such as disasters, wars and famine. In the case of Venezuela, however, it can occur for much different reasons. This situation also differentiates the definition and scope of migration. In addition, the understanding that sees migrants as the sole responsibility of the country to which they migrate has become controversial. Especially in times of fragile economic and political conditions, it becomes difficult to attribute this responsibility only to these countries. For this reason, the Return to Homeland Plan launched by Venezuela in 2018 is worth analysing as an important example in terms of an immigrant country's efforts to return its own citizens.

In the study, firstly, the reasons for Venezuela's migration are analysed. In this section, Venezuela's situation in the continent is briefly mentioned and the process in which mass migration began is tried to be dated with various events. Then, the effects of migration on Venezuela are analysed. In another sub-heading, the general situation of the intensive migration flow from Venezuela is examined. The economic and demographic changes caused by these migrations in other countries were evaluated with the gathered numerical data. In addition, the problems faced by Venezuelan migrants in the countries that they went are analysed.

Then, the plan implemented by Venezuela in response to the intensive migration was analysed. In the section where this plan is analysed, it is examined what kind of policies are followed and what kind of conditions are determined for the people who want to return within the scope of the Return to the Homeland Plan. Finally, the results of the plan are analysed.

The study analyses how Venezuela is affected economically, demographically and politically by the loss of population due to migration and the reasons for the situations faced by Venezuelan migrants. The causes, general situation and consequences of migration from Venezuela are analysed in order. With the data on the Return to the Homeland Plan, an inference was made on how the process could proceed. Articles, newspaper news and official reports were used in the study, and the future of the plan was tried to be understood with the data gathered from all these.

Venezuela has been one of the continent's major centres of attraction and has been politically stable for many years, even though it was based on a controversial agreement. With Chavez's coming to power, the country entered into a political polarisation that reached a high point. The debates first caused the country's elite and capital-owning groups to leave the country, followed by the educated middle class and finally the poor people. Easy transition to other countries within the continent, language unity, cultural similarities are factors that make migration from Venezuela easier.

As a result of the massive emigration, Venezuela lost a significant amount of capital and labour force, while at the same time the Venezuelan government started to lose legitimacy in the international arena and the country's image was damaged. The fact that those who migrated from Venezuela did not migrate for reasons such as war, natural disasters or famine prevented them from being considered as migrants for a long time. The first international regulations were aimed at restricting the travel of Venezuelan citizens and many countries have made various regulations on visas and entry to the country for Venezuelan citizens. These regulations did not prevent Venezuelan citizens from migrating, and this time illegal migration emerged. However, the intensity of migration, the problems faced by these people and their deprivation of many basic rights have led to the international discussion of Venezuelan migrants.

It has not been possible for Venezuela to stay out of these debates. It was only in 2018 that Nicolas Maduro, who came to power after Chavez, introduced a comprehensive policy. The Return to the Homeland Plan, which was announced in April, started to be implemented immediately. In the same year, returns to the country started within the scope of this plan. The implementation, scope and conditions of the plan have been regulated in detail and analysed in the study. The data on the people who returned within the scope of this plan were also evaluated and as a result, the reasons for which Venezuelan citizens returned to the country were explained.

The Return to the Homeland Plan is important as it is a plan implemented by a country that gives migration. With this plan, Venezuela is trying to improve its political image both internationally and within the continent and aims to develop cooperation with the countries of the continent through migrants.

There are countries that repatriate their own citizens, as India did during the pandemic. However, these are practices that take place under certain conditions and for certain reasons. The Return to the Homeland Plan implemented in Venezuela, which has lost almost a quarter of its population as a result of intensive migration, is a plan that produces many different results and has a high potential for improvement. The plan implemented by Venezuela differs in many ways with its voluntary participation and its inclusion of illegal immigrants. As a result, the study concludes that this plan can be developed and taken as an example with its scope and implementation.

TÜRK MASALLARININ ANLATI YAPISININ YEŞİLÇAM ANLATI YAPISINA YANSIMALARI: SONBAHAR RÜZGARLARI ÖRNEĞİ

Cangül AKDAŞ*

Öz

Anlatı kuramı, kültürel bir ürün olarak bireylerin meydana getirdiği toplumların hikayelerini nasıl anlattığını ve hikayelerinde anlamın nasıl oluşturulduğunu tartışmaktadır. Anlatıları; masallar, yazılı edebi eserler, tiyatro oyunları, filmler ve diziler olarak örneklendirmek mümkündür. Bu çalışmanın konusu, Yeşilçam sinemasında ve Türk masallarında anlatı yapısıdır. Çalışmanın amacı, Yeşilçam sinemasının anlatı yapısının, Türk masallarının anlatı yapısından nasıl yararlandığını ortaya çıkarmak ve her iki anlatıdaki ortaklıkları saptamaktır. Çalışmanın sınırlılığı 1960'lı yıllarda üretilen renkli Yeşilçam filmleri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı ve sınırlılığı doğrultusunda en çok renkli film üretilen yılın 1969 olması nedeniyle basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak yönetmenliğini Mehmet Dinler'in yaptığı Sonbahar Rüzgârları (1969) filmi örnekleme olarak ele alınmıştır. Film, Seymour Chatman'ın anlatı diyagramı çerçevesinde analiz edilerek çözümlenmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan örneklemeden elde edilen bulgular doğrultusunda Yeşilçam filmlerinin anlatı yapısı oluşturulurken sözlü edebiyat ürünlerinden biri olan Türk masallarının etkili olduğu görülmüştür. Sonuç olarak Yeşilçam sinemasında anlatı yapısı inşa edilirken Türk masallarının anlatı yapısını oluşturan anlatı diyagramı öğelerinden yararlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Yeşilçam, Türk Masalları, Anlatı Yapısı, Anlatı Diyagramı.

REFLECTIONS OF THE NARRATIVE STRUCTURE OF TURKISH FAIRY TALES ON THE NARRATIVE STRUCTURE OF YEŞİLÇAM: THE CASE OF SONBAHAR RÜZGARLARI

Abstract

Narrative theory describes how societies formed by individuals tell their stories and how meaning is created in these stories through various mediums, such as fairy tales, written literary works, theater plays, films, and TV series. The subject of this study is the narrative structure in Yeşilçam cinema and Turkish fairy tales. The aim of the study is to reveal how the narrative structure of Yeşilçam cinema benefits from the narrative structure of Turkish fairy tales and to identify the commonalities in both narratives. The limitation of the study was determined by the color of Yeşilçam films produced in the 1960s. In line with the purpose and limitations of the study, since

* Dr. Öğr. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, cangulakdas@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5333-6059>

1969 was the year in which the most color films were produced, the *Sonbahar Rüzgârları* (1969), directed by Mehmet Dinler, was taken as a sample using the simple random sampling method. The film was analyzed within the framework of Seymour Chatman's narrative diagram. In line with the findings obtained from the sample taken within the scope of the study, it was seen that Turkish fairy tales, one of the products of oral literature, were effective in creating the narrative structure of *Yeşilçam* films. As a result, while constructing the narrative structure in *Yeşilçam* cinema, it was determined that the narrative diagram elements that constitute the narrative structure of Turkish fairy tales were utilized.

Keywords: Turkish Cinema, *Yeşilçam*, Turkish Fairy Tales, Narrative Structure, Narrative Diagram.

Giriş

Yazıdan önce sözlü kültür ürünlerinden biri olarak değerlendirilen masallar; bireyin hayal gücünün gelişmesine ve olgunlaşmasına katkıda bulunmakla birlikte o toplumun yaşam biçimini, kültürel yapısını, ortak duygularını ve düşüncelerini yansıtmaktadır (Kaya, 2001, s. 9). Ong, yazının bir teknoloji olduğunu savunmaktadır. Ona göre günümüzde her ne kadar içselleştirilmiş olsa da yazı, matbaa gibi teknolojik bir gelişmedir. Yazı, özetle sözün teknolojileşmesidir (Ong, 2020, s. 101). Bu sayede masallar, yazı diline aktarılmakta ve günümüze kadar varlığını kalıcı bir şekilde korumaktadır. Teknolojinin daha da ilerlemesiyle hareketli görüntü kaydedilmekte ve böylece yedinci sanat olarak nitelendirilen sinema, tıpkı masal anlatıları gibi içinde bulunduğu toplumun özelliklerini ve sosyo-kültürel yapısını aktarabilen bir araç haline gelmektedir.

Ong, sözlü kültürün gelişmiş olduğu toplumların yer aldığı dönemi "*Birincil Sözlü Kültür*", yazılı kültürün geliştiği toplumların yer aldığı dönemi ise "*İkincil Sözlü Kültür*" olarak nitelendirmektedir. Türkiye'de sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş süreci Türk modernleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilen Cumhuriyet döneminde gerçekleşmektedir. *Yeşilçam* filmlerinin üretildiği dönemlerde de Anadolu'da sözlü kültür geleneğinin yaygın olması ve masal anlatıcılığının devam etmesi dikkat çekmektedir (Güngör, 2003, ss. 1-2). Böylece teknolojinin gelişmesiyle birlikte sözlü kültür geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan masalın edinmiş olduğu görev sinemaya da miras kalmaktadır. *Yeşilçam* sineması ile Türklerin tarihi ve dönemin sosyo-kültürel yapısı, Türk sinemasına aktarılmaktadır. Bu sayede kendisine has bir anlatım tarzı oluşturan *Yeşilçam*, halkın sadece eğlencesi değil kültürünün ve tarihinin de bir aynası olma görevini üstlenmektedir. Masal anlatıcılığı evrensel bir boyut kazanmakta ve masal dinleyicisi olan halk, masal dinlemek için bir evde toplanmak yerine gelişen teknoloji sayesinde masal izleyebilmek amacıyla sinema salonlarına akın etmektedir.

Bu çalışma, Türk masalları ve Yeşilçam sinemasını konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Türk masallarının anlatı yapısı ile Yeşilçam sinemasının anlatı yapısında benzerlikler olduğunu ortaya çıkarmak ve Yeşilçam sinemasının anlatı inşa ederken Türk masallarını kaynaklarından biri olarak belirlediğini açıklamaya çalışmaktır. Bu çalışmada sözlü kültür geleneğinin ürünü olan Türk masallarının, Yeşilçam sinemasının şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığını ortaya çıkarmak için Yeşilçam sineması ve Türk masallarının anlatı yapısını meydana getiren unsurlara değinilmektedir. Böylece Yeşilçam sinemasının anlatı yapısının oluşmasında Türk masallarının nasıl etki ettiği tartışılarak her iki anlatı arasındaki ortaklıklar saptanmaktadır.

Çalışmanın sınırlılığını 1960'larda üretilen Yeşilçam filmleri oluşturmaktadır. Yeşilçam dışında bu dönemde Ulusal Sinema, Devrimci Sinema ve Milli Sinema tartışmaları altında filmler de çekilmektedir. Özgüç, 1960'lı yıllarda toplam 1730 filmin vizyona girdiğini belirtmektedir (2014, ss. 113-298). Sınırlılığın 1960'lı yıllar Yeşilçam filmleri olmasının nedeni Yeşilçam'ın nicelik olarak diğer türde filmlerden daha çok üretilmesidir. Türk masalları dönemin kitle iletişim aracı olarak tüm toplumu etkisi altına alması gibi Yeşilçam sineması da 1960'lı yılların popüler sineması olarak seyircisini etkisi altına almaktadır.

1960'lar Türk sineması genel olarak değerlendirildiğinde film sayısı fazla olsa bile filmlerin çoğunluğunun siyah beyaz olması dikkat çekmektedir. İlk renkli film Halıcı Kız'ın (Metin Erksan) 1953 yılında çekilmiş olmasına rağmen 1960'lı yıllarda renkli film sayısı nicelik olarak azdır. Az sayıda olan bu filmlerin genellikle Yeşilçam ürünü olduğu görülmektedir. Maliyeti yüksek olan renkli filmlerin daha çok Yeşilçam sinemasında tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden birinin arz-talep dengesi olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin seyircisi Yeşilçam sinemasını başka bir deyişle popüler anlatıları tercih ettiği için yerel bölge işletmecileri de genellikle bu filmlere yapım desteği vermektedir. 1960'lı yıllarda üretilen tüm filmlere ulaşma ve izleme imkânı mümkün olmadığı için çalışmada Agâh Özgüç'ün (2014, ss. 113-298) "Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü 1914-2014" adlı eserinden yararlanılmaktadır. Bu eserde 1960-1970'li yıllar arasında üretilen ve renkli olduğu belirtilen Yeşilçam filmleri çalışmanın hedef evrenini oluşturmaktadır. Renkli filmlerin hedef evren olarak belirlenmesinin nedeni ilk olarak tüm filmlere ulaşabilme imkanının mümkün olmasıdır. İkinci olarak da nicel olarak fazla olan siyah beyaz filmlerden daha çok yapım desteği alarak renkli film teknolojisi ile çekilmeye değer görülmesidir. 1960'lar döneminde 95 film renkli üretilmiştir. Bu filmlerden bazılarının yalnızca belirli sahneleri renkliken bazıları ise tamamen renkli olarak çekilmiştir. Renkli filmlerin 1961 yılında 2, 1965 yılında 3, 1966 yılında 1, 1967 yılında 8, 1968 yılında ise 27 film

olduğu görülmekte ve renkli filmlerin en çok üretildiği yılın ise 54 filmle¹ 1969 yılı olduğu tespit edilmektedir (2014, ss. 113-298).

54 renkli filmin yer aldığı listeden 3 filme ulaşılammakta ve renkli olduğu belirtilen 3 filmin ise siyah beyaz olduğu tespit edilmektedir. Üretilen bir filmin ise yalnızca bir sahnesinin renkli olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda 1969 yılında çekildiği belirtilen 54 filmde, 48 film çalışmanın evreni olarak belirlenmektedir. Betimsel yaklaşım perspektifinde ele alındığında 36 aşk konulu film, 6 tarihi film, 1 hazretli film, 1 seri film ve 4 çocuk yıldız oyunculu film olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 1969 yılında çekilen renkli filmlerden, 36 filmle en çok aşk konulu film üretildiği için basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle listede yer alan filmlerden biri olan *Sonbahar Rüzgârları* (Dinler, 1969) örnekleme olarak seçilmektedir. Yeşilçam sineması belirli kalıplarla film ürettiği için örnekleme alınan bir filmde genel bir sonuca ulaşmak mümkün olmakla birlikte her filmin anlatı yapısında birtakım farklılıkların da olabileceğini söylemek önem arz etmektedir.

Çalışmada Seymour Chatman'ın anlatı diyagramı yöntem olarak kullanılmaktadır. Böylece örnekleme alınan *Sonbahar Rüzgârları* filminin anlatı yapısı ve Türk masallarının anlatı yapısı karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu çalışma, Türk masalları ve Yeşilçam sineması anlatı yapısının karşılaştırılması ve ortaklıkların saptanması bağlamında Chatman'ın anlatı diyagramını yöntem olarak ele almasıyla, sinema filmlerinin ve masalların anlatı yapısının incelenmesinde Propp'un "Masalın Biçimbilimi" çalışmasından farklı olan anlatı yapısı çalışmalarının da yöntem olarak kullanılabilir olduğunun altını çizmesi nedeniyle önem arz etmektedir.

1. BİR VARMIŞ BİR YOKMUŞ: 1960'LI YILLAR TÜRK SİNEMASI'NA YOLCULUK

Türk sinema tarihi üzerine yapılan çalışmalarda pek çok sinema araştırmacısı dönemleştirme yaparken gerçekleşen siyasi, toplumsal ve kültürel olayları göz önünde bulundurmaktadır çünkü sinema her ne kadar genellikle bir sanat dalı olarak değerlendirilse de toplumun sosyo-kültürel yapısını yansıtmakta ve dönemin siyasi olaylarına göre şekillenmektedir. Esen, Özön, Özgüç ve Scognamillo Türk sineması tarihi hususunda yaptıkları araştırmalarda Türk sinemasını dönemleştirirken "27 Mayıs 1960 Darbesi"ni 1960'lı yıllar sinemasının başlangıç yılı olarak ele almaktadır. Bazı araştırmacılar 1960'lı yılları dönem içinde yaşanan siyasi gelişmelere göre iki ya da üç farklı döneme de ayırabilmektedir (Esen, 2010, ss. 48-78; Özön, 1985, ss. 356-374; Özgüç 2014, s. 12; Scognamillo, 1988, s. 9).

¹ (EK-)1.

Ünlü yönetmen Metin Erksan da dönemin siyasi olaylarından yola çıkarak 1960'lı yıllar sinemasını 1960-1971 dönemi olarak değerlendirmektedir. Ona göre; 1960'lı yıllar dönemi, “27 Mayıs Darbesi” ile başlayıp “12 Mart 1971 Muhtırası” ile sonlanmaktadır. Araştırmacı Bülent Görücü ise tüm bu dönemleştirmeler ekseninde şöyle bir öneri sunmaktadır: 1950-1960 Dönemi: “Ticari Yeşilçam Sinemasının Başlangıç ve Gelişim Yılları” olarak dönemleştirilirken 1960-1970 Dönemi: “Yeşilçam Sinemasının Doruk Yılları-Yeşilçam Dışı Sinema” anlayışı olarak dönemleştirilmektedir. Kırel'e göre (2005, s. 42); 1960'lı yıllar sineması, popüler sinemanın atakta olduğu ve Türk sinemasının Yeşilçam dönemi diye genel olarak tanımlanacak döneme denk gelmektedir. Fakat Türk Sinemasının 1960'lı yıllarını yalnızca Yeşilçam Dönemi olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Çünkü 1960'lı yıllar Türk Sineması ticari sinemanın dışında gelişen bir sinemaya da işaret etmektedir. 1960'lı yılların genellikle “Sinemacılar Dönemi” olarak anılmasının nedeni bu dönemde bir sinema filminin üretilirken biçim ve içerik olarak nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmaların yaşanmasıdır. 1960'ların “Sinemacılar Dönemi” olarak adlandırılmasında “Milli Sinema”, “Ulusal Sinema”, “Halk Sineması” ve “Devrimci Sinema” görüşleri etrafında dönen tartışmalar ve Sinematek Derneğinin kurulması etkin olmaktadır.

1960'lar döneminde ilk defa sinema üzerinde uygulanan sansürün kaldırılması yönünde bir beklenti oluşsa da bu beklenti yalnızca teoride kalmakta ve pratikte gerçekleşmemektedir. Buna rağmen 1961 Anayasası'nın sağladığı ortam nedeniyle Türk sineması konu olarak zenginleşmekte ve çeşitlenmektedir (Yaylagül, 2018, s. 25; Onaran, 1994, s. 103). Bu dönemde daha önce sinemada yer bulmayan konulara ve sorunlara değinilmektedir. 1960'lardan sonra filizlenen umut havasıyla bazı yönetmenler “Toplumsal Gerçekçi” filmler çekmektedir. 1950-1960 yılları arasında film üreten, sinema dilini öğrenen ve öğrendiklerini yüzeysel konuları anlatmak için kullanan yönetmenler, sinemanın nasıl anlatması gerektiğini çözse de bu dönemde filmlerinde neyi ya da neleri anlatmaları gerektiği sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Sinemacılar bu dönemde toplumsal sorunları ele alarak filmler üretmeye çalışmaktadır. Çekilen bu filmler “Toplumsal Gerçekçi” filmler olarak anılmaktadır (Coşkun, 2009, s. 37).

Esen'e göre 1960'lı yılların kendisine özgü en önemli özelliği “sinema üzerine düşünce üretimi” olmuştur. İlk defa sinemacılar “Sinema neyi anlatmalıdır?”, “Nasıl anlatmalıdır?”, “Türk sineması nasıl olmalıdır?” gibi sorular perspektifinde düşünceler üretmektedir. Ortaya çıkan tartışmalar neticesinde ortak görüşleri paylaşan yönetmenler arasında gruplaşmalar olmakta ve bu gruplar da bazı kuramlar oluşturmaktadır. Esen, dönemi etkileyen “Ulusal Sinemacılar”, “Milli Sinemacılar” ve “Devrimci Sinemacılar” olmak üzere üç kuram olduğunu belirtmektedir (Esen, 2010, s. 73).

Ulusal Sinemacılar'ın öncüsü Halit Refiğ'dir. Refiğ'in, Ulusal Sinema kavramını ortaya atmasının arkasında yatan en önemli etkenlerden biri Kemal Tahir'le tanışması ve ortak film projeleri gerçekleştirmesidir. Ona göre; Ulusal Sinema, ulusallık ve ulusal gerçekçilik anlayışı çerçevesinde film üretmektir. Ulusal Sinema'da Türkiye gerçeklerine uygun bir sinema yapma düşüncesi hakimdir. Refiğ, Ulusal Sinema anlayışında yaptığı ilk filminin "Bir Türk'e Gönül Verdim" olduğunu belirtmektedir (Türk, 2001, ss. 238, 268). Yönetmenin "Fatma Bacı" filmi de Ulusal Sinema anlayışıyla çekilmiş filmlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Scognamillo, 1988, s. 83).

Ulusal Sinemacılar, Batı'nın gelişiminin ve üretim tarzının Osmanlı'dan daha farklı olduğu görüşünden etkilenmektedir. Ulusal Sinema anlayışıyla üretilen Türk filmlerinde; Türk toplumunun köklerinden, değerlerinden ve geleneksel sanatlarından faydalandığı savunulmaktadır (Esen, 2010, s. 74). Ulusal Sinema'nın ortaya çıkışında en önemli nedenlerden biri Batı sineması hayranlığına karşı duyulan tepkidir.

Milli Sinemanın öncüsü Yücel Çakmaklı'dır. Milli Sinema'nın merkezinde İslamcı dünya görüşü yer almaktadır. 1960'lı yılların sonunda ortaya çıkan Milli Sinema anlayışında sinemanın kitlelere İslam dinini yayan bir araç olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu düşünce perspektifinde daha çok 1970'li yılların ilk yarısında filmler üretilmektedir (Yaylagül, 2018, s. 29). Çakmaklı, Milli Sinema'yı milli kültürün sinema diliyle anlatılması olarak tanımlamaktadır. Ona göre; milli kültür: ilim, sanat ve din değerlerinden meydana gelmektedir ve bunun kökleri de Selçuklu ile Osmanlı toplumlarına kadar uzanmaktadır. Milli Sinema anlayışı aynı zamanda yabancı kültüre karşı öz kültürü korumanın gerekli olduğunu savunmaktadır. Çakmaklı'nın yönetmenliğini yaptığı "Birleşen Yollar" filmi, Milli sinema anlayışının ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Coşkun, 2009, s. 78; Onaran, 1994, s. 156). Mili Sinema, Yeşilçam'ın kalıplarıyla üretilen ve star sisteminden yararlanan bir sinema olması nedeniyle özgün bir dil oluşturamamaktadır. Yeşilçam sineması ile arasındaki tek fark İslam dinini filmlerinde merkeze alması ve Batı karşıtlığıdır (Yaylagül, 2018, s. 30).

Devrimci Sinema ise 3. Dünya ülkelerinin sinemalarına benzer tarzda Türk halkının güncel sorunlarına değinen bir sinema anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır (Onaran, 1994, s. 199). Devrimci Sinemacılar, 1965'te kurulan Sinematek Derneği bünyesinde toplanmakta, Avrupa sanat sinemasından etkilenmekte ve kapitalist sistem ile bu sistemin en büyük çarklarından biri olan Hollywood sinemasıyla Yeşilçam sinemasına eleştirel yaklaşmaktadır. Devrimci Sinemacılar, Hollywood ve Yeşilçam sinemasının yerine toplumsal sorunları ele alan, sınıf çatışmalarını konu edinen, ezilen sınıfın haklarını savunan ve toplumsal düzende geri kalmışlığı sorgulayan eleştirel bir sinema anlayışını benimsemektedir (Esen, 2010, s. 74). Coşkun, Devrimci Sinema olup olmadığı tartışmalı olan Yılmaz Güney'in birkaç

filmi dışında Devrimci Sinema örneğinden söz etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ona göre; Devrimci Sinema, Genç Sinema ve Yeni Sinema dergileri çerçevesinde kuramsal bir perspektifle oluşturulsa da pratiğe aktarılamamaktadır (Coşkun, 2009, s. 84).

1960'lı yıllar Türk sinemasında düşünsel boyutun dışında, ticari amaçla üretilen Yeşilçam filmlerinin altın yılları olarak görülmektedir. Erdoğan'a göre Yeşilçam sinemasını bir tür sineması olarak değerlendirmek mümkündür. Aile melodramları, aksiyon/avantür ve komediler ürün çeşitlemelerinin en önemli kozlarından biridir. Bu türlerin tamamında ise melodram bir kipsellik başka bir deyişle bir modalite olarak işlev göstermektedir (Erdoğan, 2001b, s. 10). 1960'larda halk seçimini popüler sinemadan yani Yeşilçam filmlerinden yana yapmaktadır. Yeşilçam sinemasının anlatı yapısı geleneksel kültüre ait öğelerin kısmen Batılı özelliklerle birlikte inşa edilmesiyle oluşturulmaktadır. Seyircilerin bu türdeki filmlere ilgi göstermesi nedeniyle bölge işletmecileri popüler filmlerin üretimini daha çok desteklemektedir. Kırel, 1960'lı yıllarda üretilen popüler filmlerin yapısını anlamak için toplumun kültürel altyapısının, ekonomik ve toplumsal koşullarının göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Yeşilçam, 1960'lı yılların üretim dinamiğinin bir eseri olarak ortaya çıkmaktadır (Kırel, 2005, s. 299).

1960'lı yıllarda edebiyat uyarlamalarının sinemaya yoğun bir şekilde kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu dönemde Türk filmlerini izleyen seyirci sayısında büyük bir artış yaşandığı için artan talebe karşılık vermek amacıyla yerli, yabancı edebiyat eserlerinin dışında sahne oyunlarının ve çizgi romanların da sinemaya uyarlandığı görülmektedir. Seyircinin beğendiği yabancı filmlerden esinlenilerek çekilen yabancı filmler de yerleştirilmektedir. Yeşilçam sinemasında gerek yabancı film gerekse yabancı romanların uyarlamalarında "yerleştirmek" kaygısı ön planda olduğu için senaristin dramatik yapıyı ona göre inşa etmesi gerekmektedir. Senaristlerin yabancı bir film ya da romanı yerleştirenken Türk halkının gelenek ve göreneklerine, kültürüne, ahlakına uygun bir şekilde inşa ettiği görülmektedir. Bu anlamda en önemli adımlardan birinin filmin iş yapıtıran öyküsünün ayıklanması ve karakterlerin yerleştirilmesi olduğunu söylemek mümkündür (Kırel, 2005, ss. 218, 231-232). Çalışmada örneklem olarak incelenen *Sonbahar Rüzgârları* filmi Charlotte Bronte'nin 1847 yılında yazdığı "Jane Eyre" adlı romanının uyarlamasıdır. Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda *Sonbahar Rüzgârları* her ne kadar yabancı bir roman uyarlaması olsa da Türk masallarının anlatı yapısı çerçevesinde şekillendirilerek yerleştirildiğini ve dönemin izleyicisine, kültürüne yabancı gelmeyen bir anlatı ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

2. YEŞİLÇAM: MASAL ANLATAN TÜRK SİNEMASI

Yaşamı, insan ilişkilerini ve duyguları idrak etmenin, açıklamanın yollarından biri olduğu için mitler ve masalardan günümüze inşa edilen

anlatılar, kültürel yaşamın temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Abisel'e göre popüler sinema da tıpkı mitler ve masallar gibi yaşamı, duyguları ve insan ilişkilerini açıklamaya çalışarak kendi anlatısını geleneksel sözlü kültür üzerinden kurmaktadır (Abisel, 2005, s. 35). 1960'lar döneminin popüler sineması olarak nitelendirilen Yeşilçam sinemasının kökenleri sözlü kültür ürünlerine kadar uzanmakta ancak başka ülkelerin sinemalarının etkisinde de kaldığı için yoğrularak kendisine özgü bir tür olma özelliği sergilemektedir (Akbulut, 2008, s. 93-94).

Senarist Şasa, Yeşilçam'ın ilham kaynağının masallar ve halk hikayeleri olduğunu belirtmektedir. Yeşilçam'da hem yerli dünya görüşü hem de Batı sineması ve Batılı görüş aynı potada eritilmekte, böylece trajediye direnen kendisine has dram anlayışına sahip filmler üretilmektedir. Yeşilçam filmleri dram anlayışını oluştururken filmsel zaman-mekân kullanımında, olay örgüsünde, filmlerde yer alan tiplerde, filmin kurgu mantığında, ses-müzik ve efekt kullanımında ve karakterlerin diyaloglarında masal, halk hikayesi, söylence ve meddah anlatılarına özgü nitelikleri taşıyabilmektedir (Aktaran Sözen, 2007, s. 59).

Yeşilçam sinemasının anlatı yapısı daha çok sözlü geleneği yansıtmaktadır. Yeşilçam'ı sözlü kültürden görsel kültüre geçiş aşamasında üretilen popüler filmler olarak nitelendirmek mümkündür. Senarist Bülent Oran, "Türk seyircisi filmi kulağıyla izler" cümlesiyle Yeşilçam sinemasının anlatı yapısının daha çok diyalog ağırlıklı olduğunu vurgulamaktadır. 700'ün üzerinde filmin senaryosunu yazan Oran, dönemin seyircilerinin filmleri kulaklarıyla izlediğine yönelik tespitini bir ayakkabı boyayıcısıyla yaşadığı anı üzerinden örneklemiştir. Oran, ayakkabı boyayıcısına izleyeceği filmleri nasıl seçtiğini sorar. Ayakkabı boyayıcısı ise filmleri önce yakınlarıyla birlikte "Bahçe Sineması"nın yanındaki çay evinden dinlediğini ve beğenirlerse sinemaya gittiklerini anlatır (Kırel, 2005, s. 278). Oran, masalsı bir dünyaya sahip olduğu için Yeşilçam'ın halk tarafından benimsendiğini ve sahiplenildiğini savunmaktadır. Entelektüel kesimin Yeşilçam sinemasını eleştirmesindeki yanlışlığa değinen senarist, Yeşilçam sinemasının özünde sözlü geleneğin devamı niteliğinde olduğunu, toplumu ve bireyleri yansıttığını ve bu nedenle kıymetli olduğunu belirtmektedir (Oran, 1996, ss. 284-285).

Masal gibi popüler anlatı ürünü olan Yeşilçam sinemasında da belirli kalıplar dahilinde filmler üretildiğini aktarmak mümkündür (Abisel, 2005, s. 205). Yeşilçam sinemasının belirli kalıplar dahilinde filmler üretmesinin nedeni yalnızca popüler olmasından kaynaklı değildir. Yeşilçam'da teknik olanakların sınırlı olması da üretilen filmlerin kalıplaşmasına neden olmaktadır. Yeşilçam filmleri ticari amaç güden filmler oldukları için sinema salonu işletmecileri izleyicinin isteği yönünde sipariş vermekte ve yapımcılar da bu istekleri karşılayacak filmlere yatırım yapmaktadır. Filmler genellikle belirlenen ana oyuncular üzerinden çekilmektedir. Öyküleri kalıplaşan filmlerin ana oyuncuları da kalıplaşmıştır yani stereotiptir. Geçmişte halkın,

masal anlatıcısından Keloğlan ya da Köroğlu masalını anlatmasını istediği gibi “masalcı Yeşilçam”da halk örneğin Türkan Şoray’ı istediğinde Türkan’ın öyküsü, Cüneyt Arkın’ı istediğinde ise Cüneyt’in öyküsü anlatılmaktadır” (Ayça, 1996, ss. 142-143; Akbulut, 2008, s. 101).

3. FİLM VE KURMACADA ANLATI YAPISINA GENEL BAKIŞ

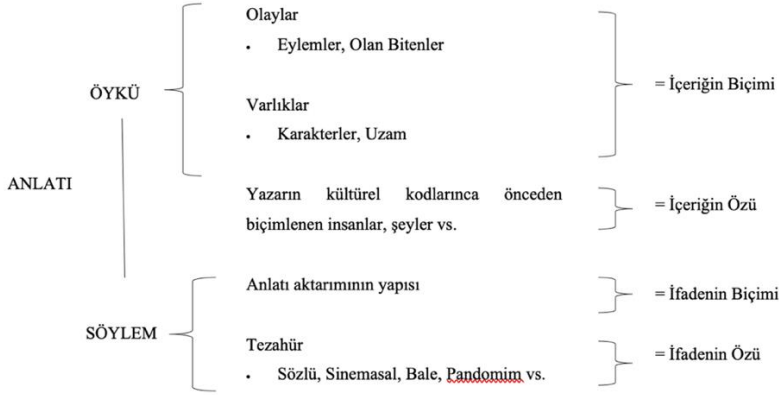
Anlatıbilim, Fransa’da yayımlanan “Communications” dergisinin “Anlatının Yapısal Analizi” adlı özel sayısı ile 1966 yılında ilk defa bir disiplin olarak ele alınmaktadır. Anlatıbilim kısaca anlatı yapılarının teorisidir. Anlatıbilimci ise bir yapıyı incelemek ya da yapısal bir betimleme ortaya koymak için anlatı olgusunu oluşturan bileşenleri en küçük parçalarına ayıran ve daha sonra bu parçaların işlevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemeye çalışan kimse olarak tanımlanabilir. Anlatı teorilerinin neredeyse tamamı ne anlatıldığı “öykü” ve nasıl anlatıldığı “söylem” arasında ayırım yapmaktadır. Gerard Genette’in de arasında bulunduğu bazı kuramcılar anlatı terimini daha dar bir anlamda kullanarak anlatıları sözlü biçimde anlatılan metinlerle sınırlandırırken Barthes ve Chatman’ın aralarında bulunduğu diğer kuramcılar ise hangi türde olursa olsun “öykü anlatan” her şeyin bir anlatı olduğunu savunmaktadır (Jahn, 2012, ss. 43-44).

Anlatı, hikayelerin nasıl anlatıldığı ve hikayelerde anlamın seyircinin anlayışına sunulmak üzere nasıl oluşturulduğu ile ilgilidir. Şiir, tragedya, masal, roman, hikâye, film, opera, müzik, fıkra, haberler... vs. bunlar birer anlatı örnekleridir. Anlatının temel özelliklerini/kavramlarını: zaman, uzam, karakter, eylem, olay, çatışma, neden sonuç ilişkisi, anlatıcının konumu, seyircinin konumu şeklinde sıralamak mümkündür (Yaren, 2013, s. 167).

Chatman’a göre anlatı kuramının amacı, olasılıklar şablonu tasarlayarak asgari anlatı kurucu özelliklerini saptamak ve tasarlanan şablona anlatıları yerleştirerek ilgili metinler üzerinden şablonun herhangi bir değişime ihtiyacı olup olmadığını tartışmaktır. Kuram yazarın/senaristin anlatıyı meydana getirirken nasıl bir yol izlemesi gerektiği ile ilgilenmemektedir. Kuram daha çok “Anlatı gibi yapıların kendilerini düzenleme yolları hakkında neler söyleyebiliriz?” sorusuna cevap aramaktadır. Bu soruya verilen cevap şu minvalde soruların sorulmasına da zemin hazırlamaktadır: “Anlatıcının varlığını ya da yokluğunu fark etmemizin yolları nelerdir? Olay örgüsü nedir? Peki ya karakter? Zaman, uzam? Bakış Açısı?” (Chatman, 2009, s. 17).

Seymour Chatman, “Öykü ve Söylem: Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı” adlı eserinde anlatının temel öğelerinin içerik ve biçimden ziyade öykü ve söylem öğeleri aracılığıyla oluşturulduğunu savunmaktadır. Chatman bu doğrultuda da film ve kurmaca eserlerin anlatı yapısını çözümlemeye çalışmaktadır. Chatman’ın, anlatı kuramının öğelerini belirlemek amacıyla oluşturduğu şablon aşağıdaki gibidir (2008, s. 23):

Şekil 1. Seymour Chatman, Anlatı Kuramının Öğeleri

Kaynak: Chatman, 2009.

Chatman, esasında öykü anlatan her şeyin anlatı yapısının şablonda bahsi geçen öğeler aracılığıyla oluşturulduğunu savunmakta ve anlatıların edebiyat, sinema, çizgi roman, video oyunu gibi birbirinden farklı ortamlara uyarlanabilir olduğunu belirtmektedir. Örneğin hem dünya hem de Türk sinemasında edebiyat uyarlaması olan pek çok filmde bahsetmek mümkündür (Yaren, 2013, s. 172).

4. SONBAHAR RÜZGÂRLARI (MEHMET DİNLER, 1969) FİLMİNİN CHATMAN'IN ANLATI KURAMININ ÖGELERİ ŞABLONU BAĞLAMINDA ÇÖZÜMLENMESİ

Filmin Künyesi Yönetmen: Mehmet Dinler. Senarist: Burhan Bolan. Yapımcı: Muzaffer Aslan. Oyuncular: Türkan Şoray, Ediz Hun, Çolpan İlhan, Gülgün Erdem, Önder Somer. Yapım Yılı: 1969. Türü: Melodram.

Filmin Konusu Sekreter Nalan ile deniz teğmeni Kemal tesadüfler üzerine kurulu bir aşk yaşarlar. Aşıkların birbirlerine kavuşup evleneceği esnada Nalan trafik kazası geçirir. Kazadan sağ kurtulan Nalan eskisi gibi yürüyemeyeceğini, tekerlekli sandalyeye bağlı olarak yaşayacağını öğrenir. Gurur yapar ve bu koşullar altında kendi deyimiyle-yarım bir insan olarak-Kemal'le evlenmek istemez. Başına gelen bu olayı Kemal'den saklamasıyla aralarındaki duygu durumu imkânsız bir aşka dönüşür. Zor bir yaşam sınavından geçen Nalan, en sonunda fedakârlığının ve iyi kalpliliğinin ödülünü alarak tek aşkı Kemal'le evlenir.

4.1. Öykü: Olaylar

Öykü, belli bir olay örgüsü ve neden sonuç ilişkisi çerçevesinde dinleyiciye, okura ya da izleyiciye sunulan bir başı ve sonu olan yapıdır. Olay örgüsü zamanı ile öykünün okunduğu, anlatıldığı ya da izlendiği zaman olmak

üzere iki farklı zamandan söz edilebilir. Olay örgüleri doğrusal zaman perspektifinde kronolojik olarak (abc) ilerleyebilir, geçmişe dönebilir (acb) ya da ortadan (bc) başlayabilir (Yaren, 2013, s. 173). Klasik anlatılarda her bir bölüm birbirine neden sonuç ilişkisi içinde bağlıdır. Bu nedenle de her bir sonucun başka bir sonuca neden olduğunu ve olayların birbiri ile ardışık olduğunu söylemek mümkündür. Klasik anlatılarda olay örgüsü oluşturulurken karakter için önemli olan olaylar ele alınmakta, ayrıntılara değinilmemektedir (Chatman, 2009, ss. 42-50).

Türk masalları ve Yeşilçam sineması anlatı yapısı genellikle klasik anlatı çerçevesinde inşa edilmektedir. Türk masalları sırasıyla döşeme, olay ve dilek olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Tezel ise masalı oluşturan bu üç bölümü: masal başı/ tekerlemesi, masalın kendisi ve masal sonu olarak adlandırmaktadır. Türk masallarında dramatik bir anlatım benimsenmektedir. Birinci ve üçüncü bölümler hemen hemen bütün masalarda birbirlerine az çok benzeyen tekerlemelerden ibarettir. Döşeme ve dilek bölümünde halk tarafından daha önce bilinen tekerlemeler dinlendiği için masal anlatıcısının söz ve sanat yeteneği olay bölümünde yani masalın anlatıldığı bölümde görülmektedir (Tezel, 2009, s. 10; Güleç, 2002, s. 82).

Türk masallarının masal başı/tekerlemesi bölümünde masal anlatıcısı dinleyicileri masal atmosferine hazırlamak için başlangıç formelleri olarak adlandırılan kalıplaşmış sözcükleri başka bir deyişle tekerlemeleri söylemektedir. Tekermelenen sonra masal anlatıcısı ikinci bölüme yani masalın kendisine geçiş yapmaktadır. Bu bölümde masalda gerçekleşen olay ya da olaylar giriş, gelişme ve sonuç olarak anlatılmaktadır. Dilek bölümünde ise bitiş formelleri olarak adlandırılan kalıplaşmış sözcükler, tekerlemeler söylenmekte ve daha sonra masal anlatıcısı, masalı sonlandırmaktadır. Bu bölümde genellikle masal kahramanlarının mutlu sonu, masalı dinleyenler için de ümit edilmektedir (Artun, 2004, ss. 117-119). Boratav (1969, s. 401), masal anlatıcısının tekerlemeleri yalnızca masalın başında ve sonunda değil aynı zamanda ortasında da kullanabildiğini belirtmektedir.

Yeşilçam sineması da yapısal olarak giriş jeneriği, filmin kendisi ve kapanış jeneriği olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yeşilçam filmlerinde giriş jeneriğinde sözlü ya da sözsüz müzik kullanımı yaygındır. Temsil sanatı olarak değerlendirilen Yeşilçam'da yabancılaştırma tekniğinin kullanılması sözlü geleneğin aktarmış olduğu özelliklerden biridir (Erdoğan, 2001a, ss. 118-119). Masallardaki yabancılaştırmaya yönelik kullanılan başlangıç formellerinin yani tekerlemelerin yerini Yeşilçam'da giriş jeneriğinde verilen film müziği almaktadır (Tezel, 2009, s. 10; Adanır, 2003, s. 109). Bu müzikler daha çok dönemin popüler müzikleridir ve herkes tarafından bilinmektedir. Film müziği masallarda kullanılan tekerlemelerin görevini üstlenmekte, izleyiciyi filme hazırlamaktadır. Bununla birlikte Yeşilçam'da oyuncuların kullandıkları diyaloglar da Türk masallarında kullanılan formeller gibi kalıplaşmaktadır. Kalıp diyaloglara: “Size baba diyebilir miyim?”, “beni

paranızla satın alamazsınız!”, “maalesef geçirdiği kaza yüzünden hafızasını kaybetti” cümlelerini örnek vermek mümkündür (Kirel, 2005, s. 280).

Sonbahar Rüzgârları filminin olay örgüsü zamansal olarak kronolojik (abc) bir şekilde izleyicisine sunulmaktadır. Film, Türk masallarının anlatı yapısına benzer özellik sergilemektedir. Türk masallarında yer alan döşeme, olay ve dilek bölümlerini filmde de görmek mümkündür. Masal anlatıcısı döşeme bölümünde masalına bir tekerleme ile başlamaktadır. *Sonbahar Rüzgârları* filminde de film jeneriği dönemin popüler şarkılarından biri olan *Sonbahar Rüzgârları* ile başlamaktadır. Jenerikte yazıyla birlikte solan yaprakların, kahverengi- yeşil-sarı tonlarının hâkim olduğu çeşitli desenlerin yer alması izleyiciyi hüzünlü bir aşk masalına hazırlamaktadır. Müzik sadece filmin girişinde değil zaman zaman filmin içinde de sıkça tekrarlanmaktadır. Filmin jeneriğinde kullanılan müziği Türk masallarında tekrarlanan formeller, söz kalıpları olarak değerlendirmek mümkündür.

Türk masallarında döşeme bölümünden sonra olay bölümüne geçiş yapılmaktadır. Olay bölümü kendi içinde giriş gelişme ve sonuçtan oluşmaktadır. *Sonbahar Rüzgârları* filminde de jenerikten sonra yer alan olay örgüsünün anlatıldığı kısmın giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluştuğu görülmektedir (Abisel, 2005, s. 207). Giriş bölümünde karakterler kısaca tanıtılmakta ve filmin konusu hakkında bilgi verilmektedir (Güngör, 2022, ss. 116-117): Nalan, bir televizyon-plak şirketinde sekreterlik yaparak geçimini sağlayan çalışkan, genç ve güzel bir kızdır. Patronu Faruk ise Nalan’ı seven ona her koşulda yardım eden iyi kalpli bir adamdır. Günlerden bir gün Faruk, Nalan’dan iş görüşmesi için şirketten ayrılmasını ve müşterinin yanına gitmesini ister. İş dönüşünde ise öğle yemeğini Nalan ile yemek istediğini ve bu yemekte Nalan’a evlenme teklifinde bulunacağını söyler. Nalan’ın müşterisinin yanına gitmek için şirketten ayrılmasıyla esas kız (Nalan) ve esas oğlan (Kemal) bir dizi tesadüf sonucunda birbirleriyle tanışır ve aşk yaşamaya başlar.

Gelişme bölümünde kahraman bazı engellerle karşılaşır onları aşmaktadır (Güngör, 2022, s. 117): *Sonbahar Rüzgârları* filminde aşıkları ayıran ilk neden Kemal’in asker olmasıdır. Kemal, Nalan ile iki haftalık izin döneminde tanışmıştır. Bu nedenle ayrı kalan aşıklar, askerlik döneminin bitmesi ve bir an evvel kavuşabilmek umuduyla günleri sayar. Kemal terhis olur. Nalan’la buluşmak ve ona evlilik teklifinde bulunmak için tesadüflerin onları karşılaştırdığı otelde bekler. Bu esnada Nalan ise trafik kazası geçirir ve bir daha yürüyemeyeceğini öğrenir. Nalan gururludur, yürüyemediği için Kemal’in karşısına çıkmak istemez. Bu nedenle Kemal’e onu sevmediğini, yanıldığını ve patronu Faruk’a âşık olduğunu söyler. Kemal’in bu olanlar karşısında hayalleri yıkılır. Nalan, Faruk’un evinde yaşamaya başlar. Faruk, Nalan’ın yürümesi ve tekrar hayata bağlanması için elinden geleni yapar. Doktorların bir daha yürüyemeyeceğini söylediği Nalan, yürümeye başlar. Yeniden yürümeye başladığı zaman Kemal’in yanına gitmek istediğinde ise Kemal’in evleneceğini öğrenir. Bu nedenle Kemal’in yanına gitmez. Kemal

evlendikten sonra Nalan, Faruk'tan da uzaklaşır. Önce gazinolarda daha sonraları ise meyhanelerde şarkı söylemeye başlar. Alkol ve uyuşturucu madde kullanır. Bir gün Nalan'ın kaldığı yere polislerin baskın yapması sonucunda Nalan hastaneye yatırılır. Hastanede tedavi olduktan sonra yeni hayatına başlar. Nalan'ın ve Kemal'in yolu bir defa daha tesadüfler sonucu kesişir. Nalan, Kemal'in kızı Fatma'nın öğretmenini olarak Kemal'in evine gider. Bu evde Kemal, Fatma ve Fatma'nın teyzesi Aliye yaşamaktadır. Kemal, Nalan'ı gördüğünde ondan evi terk etmesini istese de Fatma, öğretmenini çok sevdiğini söyler. Nalan'ın kalması için babasını ikna eder. Nalan, evin düzenine alışır. Kemal'in mutsuzluğunun arkasında gizli bir sır olduğunu düşünür. Aliye'nin ve Kemal'in düzenli olarak evin yakınlarındaki köşke gittiklerini görür. Bu gizemli köşkten gelen garip sesler işitir. Köşkte ne olduğunu merak eder. Yasak olsa da köşke girer ve Kemal'in öldüğünü söylediği eşinin yaşadığını görür. Kemal ise aynı zaman diliminde Nalan'ın günlüğünü okur ve tüm gerçekleri öğrenir. Kemal, Nalan'dan özür diler. Nalan'ın gördüğü kadının da eşine çok benzeyen bir akrabası olduğunu söyler.

Sonuç bölümünde olaylar çözülmekte ve doruk noktasına ulaşılmaktadır. Doruk noktasına ulaşıldıktan sonra ise seyirci katharsis yaşamaktadır. Filmde Kemal, Nalan ile evlenmek ister. Kemal'i karşılıksız seven Aliye ise Kemal ile Nalan'ın evlenmemesi için bir plan yapar. Yeğeni Fatma'ya yıllardır babası tarafından kandırıldığını, annesinin yaşadığını ve bu nedenle Nalan ile Kemal'in evlenemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Fatma evliliğe karşı çıkar, nikah gerçekleşmez. Fatma, annesinin yanına, gizemli köşke gider. Köşkte annesi yangın çıkarır. Nalan köşkün yandığını görür, Fatma'yı kurtarmak için köşke gider. Aliye de bu esnada köşkten içeri girer. Nalan ve Fatma, Kemal'in yardımıyla dışarı çıkar. Aliye ve ablası ise yanan köşkün içinde kalır. Nalan gitmek üzereyken Fatma, Nalan'a ve Kemal'e aile olarak hep birlikte yaşamak istediğini söyler. Nalan, Fatma ve Kemal mutlu bir şekilde birbirine sarılır.

Türk masallarında olay bölümünden sonra dilek bölümüne geçiş yapılmaktadır. Bu bölümde masal artık bitmiştir ve dinleyiciye iyi dileklerde bulunmaktadır. Dilek bölümünde, döşeme bölümünde olduğu gibi bazı tekerlemeler ve formeller kullanılmaktadır (Artun, 2004, ss. 117-119). *Sonbahar Rüzgârları* filminde karakterler bir araya gelip mutlu bir şekilde birbirine sarıldıktan sonra görüntü fotoğraf olarak donmaktadır. Bu inşanın Türk masallarının sonunda belirtilen “sonsuzla kadar mutlu oldular...” söz kalıbıyla benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü fotoğraf, kişileri ve nesnelere zamandan ve mekândan koparıp devinim halinde olmayan sonsuzla kadar öyle kalacak gerçeklikten ayrı bir boyuta taşımaktadır. Jenerikte çalan şarkının filmin bu bölümünde de tekrar ettiği görülmektedir. Fotoğrafa dönüşen görüntüden sonra koyu pembe fon üzerinde açık pembe tonda yazılan son yazısıyla da filmin tıpkı bir masal gibi “mutlu sonla” bittiği imlenmektedir.

Klasik anlatıların en önemli özelliklerinden biri doğallaştırma ve gerçekgibiliktir. Chatman (2008, s. 45), gerçekgibilik ve doğallaştırmanın kültürel bir fenomen olduğunu ve her kültürde farklı özellikler sergilediğini savunmaktadır. Türk masallarında olağanüstülükler yer verilse de tekrar ve kalıplaştırmalar, öyküyü dinleyen için normalleşmekte başka bir deyişle doğallaşmakta ve bireyin masalı dinlediği süre içerisinde olayları gerçekgibi algılamasını sağlamaktadır. Yeşilçam filmlerinde olay örgüsünde olağanüstülükler yer verilse de gerçekgibi ve doğal algılanmasının nedenlerinden biri Türk masallarının bahsedilen anlatı yapısı özelliğinden ileri gelmektedir.

Chatman, anlatılarda gerçekgibilik ve doğallığın geciktirim ve sürprizle inşa edildiğine değinmektedir. Geciktirimin olduğu olay örgülerinde karakter trajik olaylar yaşamakta, felaketlerle yüzleşmektedir. Karakterin aniden beklenmedik bir şekilde felaketin içinden çıkması ise sürpriz olarak nitelendirilmektedir. Sürprizler daha çok melodram kahramanlarının başına gelmekte ve bu durum anlatının gerçekgibilikliğini olumsuz etkilemektedir. Bir anlatıda geciktirim ve sürprizin bir arada kullanılması anlatının daha kapsayıcı ve inandırıcı olmasını sağlamaktadır (Chatman, 2009, ss. 54-55).

Sonbahar Rüzgârları filminde olay örgüsünün hem geciktirim hem de sürprizlerle inşa edildiğini söylemek mümkündür. Nalan, beklemediği bir zamanda hayatının aşkını bulmakta, daha sonra aniden felaketlerle karşılaşmakta, yürüme ihtimali mucize olsa da yürümekte, zararlı alışkanlıklar edinse de tedavi olmakta ve beklemediği bir anda yeniden Kemal'le yolları kesişmektedir. Karakterin yaşadıkları başına gelen sürprizler olsa da sevdiği adama kavuşması yıllar sürmekte, bir anda gerçekleşmemektedir. Masallarda konunun devam etmesi için kahramanın başından olaylar geçmesi gerekmektedir. Kahraman eğer istediği şeye kavuşursa masal sonlanmaktadır. “*Sonbahar Rüzgârları*” filminde de benzer bir anlatı inşasından bahsetmek mümkündür. Nalan'ın tek isteği Kemal'e kavuşmak ve onunla evlenmektir. Fakat bu bir türlü gerçekleşmemektedir. Nalan'ın Kemal ile yüz yüze görüşebilme ihtimali olsa bile karakter, Kemal'e gerçeği açıklayamamaktadır. İşte bu gerçeği açıklayamama durumu filmin süresini uzatmaktadır. Çünkü Kemal, Nalan'ı dinlese onu anlayacak, affedecek ve böylece aşıklar evlenebilecektir. *Sonbahar Rüzgârları*'nda bu durum uzatılarak Nalan'ın ulaşmak istediği tek arzusu ertelenmekte karakterin zorluklarla yüzleşmesi sağlanmaktadır. Bu inşa ile anlatıda hem sürpriz hem de geciktirim uygulandığı görülmektedir.

4.2. Öykü: Varlıklar / Uzam ve Karakterler

Öykü zamanı olayları, öykü uzamı ise varlıkları içermektedir. Karakterlerin gerçekleştirdiği ya da etkisi altında kaldığı olaylar dizisi belirli bir ya da birden çok uzamda meydana gelmektedir. Chatman, uzamın sinemada somut, sözlü anlatıda ise soyut olduğunu belirtmektedir (2009, ss. 54-55). Bununla birlikte anlatılarda öykü ve söylem zamanının aynı

olmadığını savunmaktadır. Ona göre öykü zamanı, anlatıda gerçekleşen olayların süresidir. Söylem zamanı ise dinleyicinin, okurun ya da izleyicinin ne kadar zamanlık süreçte anlatıyı tamamladığıdır (Chatman, 2009, s. 57).

Masalarda ayrıntılara yer verilmemekte esas olarak karakterin başından geçen olaylar dizisi üzerinde durulmaktadır (Güleç, 2002, s. 80; Artun, 2006, s. 117). Yeşilçam'da ise bu zaman geçişi kurgu yolu ve söylemle gerçekleşmektedir. Örneğin “aradan yıllar yıllar geçti...” gibi kalıp söylemler üst ses olarak verilirken düşen takvim yaprakları, değişen mevsimler gösterilmektedir. Yeşilçam sinemasında, Türk masallarındaki belirsiz zaman kullanımına benzer bir kullanımdan bahsetmek mümkündür. Yeşilçam sinemasında anlatı zamanı genellikle belirsizdir. Yani filme konu olan olayın hangi zaman diliminde gerçekleştiği bilinmemektedir. Karakterlerin ya da üst sesin zamana yönelik kullandığı birkaç söylem dışında herhangi bir ipucu olmadığı için belirsiz zaman kullanımı söz konusudur (Adanır, 2003, s. 153; Kıracı, 2012, ss. 82, 91; Aktaran Arslantepe, 2002, s. 96).

Sonbahar Rüzgârları filminin teması “gerçek aşıklar er ya da geç birbirine kavuşur” şeklidir. Bu nedenle filmde Nalan ve Kemal'in bir arada oldukları zaman dilimi ayrıntılı olarak inşa edilmektedir. Nalan'ın, Kemal'den ayrıyken yaşadıkları kadın karakterin üst sesi aracılığıyla verilmektedir. Nalan'ın sesi işitilirken günlüğünün sayfaları rüzgarla değişmektedir. Karakterin başından geçenleri üst ses olarak anlatmasına yönelik inşa ile zaman ve mekân arasındaki boşluklar doldurulmaktadır:

“O günden sonra bütün umudumu inancımı her şeyimi kaybetmişim. Talihsizliğimle baş başaydım. Hiçbir şeyin önemi kalmamıştı artık. Haftalar ayları, aylar yılları kovaladı. Kaderin ve içkinin oyuncuğu olmuşum artık. Ne sıhhatim kaldı ne de sesim. Gazinolardan adı meyhanelere düşmüştüm...”

Masal anlatıcısının anlattığı masalarda her ayrıntı verilmediği için masalda zaman kullanımı olaylara göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin bir prenses büyüyle uyutulduktan yıllar sonra uyandırılmakta, bir anda yüzyıl önce ya da sonra gerçekleşen olaya geçilmektedir. Ayrıca masalın anlatılma süresinin sınırlı olması nedeniyle de uzun bir süreci kapsayan olaylar dizisi belli bir yapıda kurgulanarak dinleyicisi ile buluşmaktadır. Yeşilçam sineması da olay örgüsünü ve baş karakterin eylemlerini merkeze alan bir anlatı yapısı benimsediği için filmlerde zaman geçişleri, geçmişe dönüş sıklıkla kullanılmaktadır. Filmin belli bir süre dahilinde bir karakterin başından geçenleri anlattığı göz önünde bulundurulduğunda sinemada anı zaman değişikliklerinin olması elzemdir. Sinemada seyircinin masalda ise dinleyicinin dikkatini dağıtmamak ve ilgisini ayakta tutmak adına ayrıntılardan kaçınıldığı için konsantre zaman kullanılsa da bu zaman anlayışının gerçekliğe uygun olmadığını söylemek mümkündür. Yeşilçam'da zaman sıçramalarını önlemek için filmdeki karakterlerden birinin hikâyeyi anlatması sağlanmaktadır. Bu doğrultuda filmsel zamanla masallardaki zaman

kullanımı arasında bir paralellik olduğunu belirtmek mümkündür (Adanır, 2003, s. 153; Kıracı, 2012, ss. 82, 91).

Türk masallarının genellikle “Evvel zaman içinde... Bir memlekette...” şeklinde kalıplaşmış cümlelerle başlaması, aslında zamanın ve mekânın belirsizliği ve önemi olmadığını kanıtı niteliğindedir. Bazı masalarda mekân belirtilmiş olsa bile bu mekân daha çok gerçeklikle bağlı bulunmayan Yemen, Çin ve Mısır gibi uzak bir ülke olarak tasvir edilmektedir (Boratav, 2009, ss. 15-16). Yeşilçam’ın sınırlı olanakları sebebiyle belirli mekânları kullanması filmlerde mekânların kalıplaşmasına neden olmaktadır. Yeşilçam sinemasında; Boğaz Sırtları, Pierre Loti tepesi ve Kalpazan Kaya sahili kalıplaşmış mekânlardır (Ayça, 1992, ss. 142, 144). Bununla birlikte bar, pavyon gibi mekânlar da filmlerde müzik dinlenen yerler olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Yeşilçam sinemasında zengin evleri genellikle Anadoluhisarı ile Kanlıca arasında yer alan 57 numaralı yalıdır. (Kirel, 2005, s. 286). Bu bilgiler doğrultusunda Türk masallarının mekânsızlığı, -bir memleketi- ile Yeşilçam’da kalıp mekânların kullanılması arasında bir benzerliğin olduğunu söylemek mümkündür. “*Sonbahar Rüzgârları*” filminde, tıpkı masalarda olduğu gibi belirli bir zaman ya da mekân belirtilmemektedir. Film, “evvel zaman içinde televizyon-plak şirketlerinin birinde” başlamaktadır. Filmin başladığı mekânın nerede olduğu açık bir şekilde gösterilmemektedir.

Sonbahar Rüzgârları filminde kullanılan iç mekânları televizyon-plak şirketi (iş yeri), otel, pavyon, meyhaneye, karakterin geçmişte yaşadığı küçük ev, hastane, karakol ve köşkler olarak belirtmek mümkündür. Filmde kullanılan dış mekânlar ise sokaklar ve caddeler, hastane bahçesi, köşkün çevresi ve mesire alanıdır. Yeşilçam sinemasında dönemin popüler şarkılarını kullanabilmek amacıyla genellikle karakterlerin yolları bu mekânlara düşmektedir (Kirel, 2005, s. 285). *Sonbahar Rüzgârları* filminde de eğlence mekânlarının kullanımı dikkat çekmektedir. Nalan ve Kemal birbirlerinden ayrılmadan önce baş başa bir gazinoda dans eder. Gazinoda karakterlerin dans ettiği esnada filme adını veren şarkı *Sonbahar Rüzgârları* ana karakter Nalan tarafından söylenir. Gazinonun mekân olarak kullanıldığı bir diğer sahnede ise Nalan, patronu Faruk ile dans gösterisi izlerken Kemal ile karşılaşır. Nalan bu durumdan rahatsız olduğu için Faruk’la birlikte gazinodan çıkar. Kemal ise gazinoda kimse kalmasa da kemancının çaldığı *Sonbahar Rüzgârları* şarkısını hüzünle dinler. Bir diğer gazino sahnesinde Nalan artık düşmüş ama namuslu bir kadın olarak şarkı söyler. Kemal ise onu dinler ve daha sonra Nalan’la yüzleşmek için odasına girer. Nalan bu yüzleşme sonrasında alkolü daha çok kullanır ve uyuşturucu maddelerle yaşamını tehlikeye atar. Meyhanelerde ve pavyonlarda şarkı söylemeye başlar.

Yeşilçam’ın kalıp mekânlarından bir diğeri ise köşklere. Köşkler, sinemada zenginlerin yaşadığı yerler olarak imlenmektedir. Türk masallarında da köşkler ve saraylar üst sınıf karakterlerin yaşadığı yerler olmakla birlikte zaman zaman gizemli olayların yaşandığı mekânlar olarak da tasvir

edilmektedir. *Sonbahar Rüzgârları* filminde de köşk, zenginlerin yaşadığı yer ve gizemli mekân olarak inşa edilmektedir. Nalan'ın, öğretmen olarak köşkte kalmasıyla birlikte Kemal'in ve Aliye'nin düzenli olarak neden evlerinin yakınında bulunan köşke gittiklerini merak etmektedir. Ayrıca Nalan, Kemal'in mutsuzluğunu bu köşkteki bir sır/gizem ile ilişkilendirmektedir.

Türk masallarında ve Yeşilçam sinemasında, zaman ve mekân arasında boşluklar olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere anlatıda önemli olan karakterlerin yaşayıp etkisi altında kaldığı olaylardır. *Sonbahar Rüzgârları* filminde zaman ve mekân arasında birtakım boşluklar bulunmaktadır. Örneğin; Nalan'ın uyuşturucu madde kullanımı nedeniyle hastanede tedavi gördüğü süre gerçek zamanda yedi yılken filmde yalnızca 15 (on beş) saniye gösterilmektedir. Karakterin hastanede kaldığı süre üst ses aracılığıyla verilmektedir: “Geçen yedi yılın ve ıstıraplarımla ilgilenen bir doktorun yardımıyla kurtulmuşum içinde bulunduğum cehennemden. Şimdi yepyeni bir hayatın eşigindeyim. Hastanede son günüm. Dünyaya ikinci doğuşum...” Zaman ve mekân geçişlerinde Nalan'ın üst sesinin kullanılmasıyla filmin, görsel anlatıdan çok Türk masallarının sözlü anlatı geleneğini oluşturan kodlarla inşa edildiğini göstermektedir.

Chatman, anlatılarda karakterleri özelliklerine göre düz ve yuvarlak olmak üzere iki başlık altında incelemektedir. Düz karakterler, öngörülebilir eylemlerde bulunan genellikle klasik anlatılarda yer alan tiplleşmiş kapalı uçlu karakterlerdir. Yuvarlak karakterlerin ise eylemleri öngörülemezdir ve genellikle modernist ya da postmodernist anlatılarda yer alan açık uçlu karakterlerdir (Chatman, 2009, ss. 123-125). Boratav (2009, ss. 15, 18), Türk masallarındaki tiplerin toplumun her tabakasından bireyler olabileceğini ve bu nedenle de toplumu yansıttığını belirtmektedir. Türk masallarında tipleri cinsiyetine göre kadın ve erkek, niteliklerine göre ise iyi ve kötü olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Türkiye’de masallar kadınların çevrelerinde mâni ve ağıt gibi gelişim sergileyen bir sanat dalı olarak değerlendirildiği için Türk masallarında genellikle erkek tiplerinden çok kadın tiplerin ön planda olduğu görülmektedir (Artun, 2004, s. 118). Bu nedende Türk masallarında daha çok kadınların alinyazısı ve kadın/erkek eşitsizliği gibi kadına yönelik sorunlar görünürlük kazanmaktadır. *Sonbahar Rüzgârları* filminde, Nalan'ın anlatıcı olması ve başından geçenlerin karakterin üst sesi aracılığıyla inşa edilmesiyle karakter, filmde tıpkı masal anlatan bir masal anası gibi konumlandırılmaktadır.

Masalların başkahramanları nitelik olarak iyi tipte kadınlardır. İyi kadın tipleri çalışkan, iyi kalpli, sevecen, sağduyulu ve güzeldir. Karşıtlıkları konu edinen masalarda iyi kadın tipinin karşısına nitelik olarak kötü kadın tipi çıkmaktadır. Bu kadın tipleri genellikle üvey akrabalar, kuma ya da kötü niyetli komşulardır. İyi kadın tipinin en büyük silahı sonsuz sabırdır. Kadının kötü alinyazısı ancak yaşadığı olaylar karşısında sabrettiğinde, şükrettiğinde ve içinde bulunduğu durumdan şikâyet etmediğinde değişip tersine dönmektedir (Boratav, 2009, ss. 18, 19). Kötü kadın tipi ise iyi kadın tipinin

mutluluğuna engel olmak için çabalayan, kötülük yapmak için yaratılan tiplerdir (Güleç, 2002, s. 77).

Yeşilçam filmlerindeki karakterler de Türk masallarındaki karakterler gibi tek boyutlu, psikolojik derinliği olmayan stereotiplerdir (Adanır, 2003, s. 152). Bu karakterler sadece iyi-kötü gibi karşıtlıklardan birini temsil eden tiplerdir. Türk masallarında olduğu gibi Yeşilçam sinemasında da kadının alinyazısından kaçamayacağı vurgulanmakta ve mutlu sona ulaşabilmesi için fedakâr, sadık ve dürüst olma gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir (Akbulut, 2008, s. 107; Abisel, 2005, s. 209). Yeşilçam filmlerinde iyi kadın tipleri ancak acı çektikten ve sabrettikten sonra mutlu olabilmektedir. Kötü kadın tipleri ise iyi kadın tipinin mutsuz olması için her türlü kötülüğü yapabilen tipler olarak kalıplaştırılmaktadır (Arslantepe, 2002, s. 96).

Masallarda bazı tipler çeşitli karakteristik özellikleri sembolize etmektedir. Örneğin; Keloğlan akıllılık, kurnazlık, saflık; Köse ikiyüzlülük; Pir, Yaşlı adam; Aksakallı ihtiyar ise kerameti temsil etmektedir (Kaya, 2004, s. 19). Yeşilçam'da başkahraman olarak belirlenen erkek ve kadın tiplerini halkın isteği üzerine genellikle aynı yıldız oyuncular canlandırmaktadır. Kalıplaşmış tipler, kalıplaşmış temsilleri de beraberinde getirdiğinden iyi erkek/kadın tipleri ile kötü erkek/kadın tiplerini çoğunlukla aynı oyuncular canlandırmaktadır (Sevindi, 2022, s. 37). Bu doğrultuda, Türk masallarında iyi erkek tipini temsil eden Keloğlan karakteri gibi Cüneyt Arkın'ın, Kadir İnanır'ın, Ediz Hun'un, Ayhan Işık'ın da iyi erkek tipini temsil ettiğini söylemek mümkündür. Kötü erkek tiplerini ise Erol Taş, Yedigâr Ejder, İhsan Gedik gibi oyuncular canlandırmaktadır. İyi kadın tipini Türkan Şoray, Emel Sayın, Filiz Akın gibi kadın oyuncular; kötü kadın tipini ise Aliye Rona, Hikmet Gül, Suzan Avcı ve Çolpan İlhan gibi kadın oyuncular temsil etmektedir (Kıraç, 2012, s. 160).

Sonbahar Rüzgârları filminde iyi kadın tipi olarak esas kızın Türkan Şoray olduğu görülmektedir. Şoray, Yeşilçam sinemasında genellikle kalıplaşmış kadın tiplerinden iyi kadın tipini canlandırmaktadır. Nalan (Türkan Şoray), tıpkı masallardaki gibi güzel, çalışkan, akıllı, sabreden, fedakâr ve kaderine razı olmuş bir tiptir. İyi kadın rolünü üstlenen Nalan, masallardaki gibi başroledir. Türk masallarında kötü tipler genellikle kıskanç baldız, kardeş, üvey annedir. Filmde iyi tip olan Nalan'ın karşısında iki kötü kadın tipi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kemal'in baldızı ikincisi ise Kemal'in eşidir. Gülgün Erdem, Kemal'in Baldızı olan kıskanç Aliye'yi canlandırmaktadır. Erdem, 1960'lı yılların Yeşilçam sinemasında genellikle yan rol oyunculara hayat vermektedir. *Sonbahar Rüzgârları* filminde Aliye (Gülgün Erdem), Nalan ve Kemal'in evliliğine engel olmaya çalışmaktadır. Türk masallarında olduğu gibi filmde de kötü karakterler, iyi karakterlerin amaçlarına engel olmak için birtakım planlar yapmaktadır. Filmde yer alan kötü kadın tiplerinden bir diğeri ise Kemal'in sonradan deliren eşidir. Yeşilçam sinemasında genellikle kötü kadın tiplerini canlandıran Çolpan İlhan, *Sonbahar Rüzgârları* filminde de kötü kadın tipine hayat vermektedir.

Kemal'in eşi iyi bir anne olamadığı için kötü kadın tipi olarak filmde yer almaktadır. Filmde Kemal, eşinin iyi bir eş ve anne olamadığı için ilahi güç tarafından cezalandırıldığını dile getirmektedir. Kötülerin cezalandırıldığı Türk masallarında olduğu gibi Kemal'in eşi de toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmediği için kötü bir karakter olarak cezalandırılmaktadır. Filmde iyi erkek tipini ise Yeşilçam sinemasının iyi erkek tipi temsilcilerinden biri olan Ediz Hun canlandırmaktadır.

4.3. Öykü: Yazarın/Senaristin/Yönetmenin Kültürel Kodlarının Anlatıya Etkisi

Yeşilçam sineması anlatı yapısını geleneksel sözlü kültür üzerinden inşa etmektedir. Türk toplumunun kültürel yapısının temelini oluşturan geleneksel sözlü kültür: anonim, kolektif, genel geçer kalıpların ve değerlerin olduğu, kolektif bilincin ayna görevini üstlendiği ve içinde belirli bir soyutlama barındıran kültür olarak nitelendirilmektedir. Türk halkının geleneksel sözlü kültürü batılı kültürden uzaktır. Doğu kültürünü barındırmaktadır. Geleneksel sözlü kültür ürünlerinden biri olan Türk masalları, doğduğunda bir kişinin malı iken zaman ilerledikçe unutulmuş ve anonimleşmekte ve topluma mal olmaktadır. Yeşilçam sineması da belirli kalıplarla oluşan anonim bir sinemadır (Tezel, 2009, s. 9; Ayça, 1992, ss. 124-125). Masalların kim tarafından söyleneceği bilinmemekte ve anonim olarak masal anlatıcıları tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Yeşilçam filmlerinde de jenerik izlenmediğinde filmin hangi yönetmen tarafından çekildiğini bilmek oldukça güçtür. Masallar ve Yeşilçam anonim olduğu için masal anlatıcısının ya da yönetmenin/senaristin kim olduğunun bir önemi yoktur. Asıl önemli olan masal kahramanları/film karakterleri ve onların eylemleri ile söylemleridir (Adanır, 2003, s. 141). Türk seyircisinin filmleri kulağıyla izlediğini söyleyen senarist Bülent Oran, Yeşilçam filmlerinin görüntüden çok işitsel olduğuna dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Yeşilçam'ın anlatı yapısı inşa edilirken senaristin, yönetmenin sözlü kültür ürünü olan Türk masallarının anlatı yapısını oluşturan kültürel kodlarından yararlandığını belirtmek mümkündür (Abisel, 2005, s. 135; Kirel, 2005, s. 278; Oran, 1996, ss. 284-285).

Chatman, yazarın -senaristin yahut yönetmenin- içinde yaşadığı toplumun kültüründen etkilenerek bir anlatı inşa ettiğini savunmaktadır. Ona göre gündelik yaşam yasaları, kültürel yasalar ve sanatsal yasalar olay örgüsünün makroyapı ve tipler üzerinden sınıflandırılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sınıflandırma büyük oranda gerçekgibiğe dayanmaktadır (Chatman, 2009, s. 87). Yeşilçam filmlerinin büyük bir çoğunluğu gerçekgibiği ve doğallığı sağlamak amacıyla yerleştirilerek uyarlanmaktadır. Yeşilçam filmlerinden önce yabancı filmlerin dublaj yoluyla yerleştirilmesi de bu nedenle ön Yeşilçam dönemi olarak adlandırılmaktadır (Ayça, 1996, s. 134). *Sonbahar Rüzgarları*, senarist Burhan Bolan tarafından Charlotte Bronte'nin 1847 yılında yazdığı "Jane Eyre" adlı romanın

uyarlamasıdır. Roman aynı zamanda geçmişten günümüze birçok defa farklı ülke sinemalarında da film olarak uyarlanmaktadır. Yeşilçam filmi olarak uyarlanan *Sonbahar Rüzgârları*, sözlü kültür ürünü olan Türk masallarının anlatı yapısıyla benzerlik sergilediği için film anlatısı izleyici tarafından gerçek gibi görünmekte ve benimsenmektedir.

4.4. Söylem: Anlatı Aktarımının Yapısı ve Tezahür

Chatman, belirlemiş olduğu bu öğeler ile anlatıların seyirciye, okuyucuya ya da izleyiciye doğrudan ya da dolaylı sunulup sunulmadığını tartışmaktadır. Filmlerde anlatıların seyirciye doğrudan sunulması görüntü düzleminde gerçekleşirken dolaylı sunulması ise söz düzleminde, başka bir anlatıcı aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bir anlatıcının olması durumunda mutlaka bir anlatıcı sesin olması gerekmektedir (Chatman, 2009, ss. 137-138). Türk masallarında karakterlerin başından geçen olaylar, masal anlatıcıları tarafından dinleyicilere dolaylı olarak anlatılmaktadır. Masal anlatıcıları karakterlerin cümlelerini farklı ses tonları kullanarak aktarmaktadır. Anlatıcıların iyi-kötü ve kadın-erkek karakterlerin sözlerini aktarırken kullandığı ses tonu birbirinden farklıdır. Bu ses tonlarının aynı zamanda kalıplaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin masalı Keloğlan masallarını anlatırken Keloğlan karakterinin cümlelerini aynı ses tonuyla ifade etmektedir. Masalda ses ve anlatıcının kullandığı dil önemlidir. Türk masallarının anlatı yapısı da belirli kalıp cümleler üzerinden kurulmaktadır. Masal anlatıcılarının anadilini kullanma becerisi ne kadar iyiye çocuk ve yetişkinler masalı dinlerken o kadar zevk almaktadır (Boratav, 2009, s. 17).

Yeşilçam filmlerinde ses vazgeçilmez bir anlatım aracıdır. Hatta Yeşilçam sineması için sesin/ diyalogun, görüntüden daha ön planda olduğunu belirtmek mümkündür (Adanır, 2012, s. 141). Yeşilçam filmlerinde diyaloglar sessiz çekilmekte filmlerde genellikle dublaj başka bir deyişle sözlendirme kullanılmaktadır. Dublaj, ekonomik olduğu ve zamandan tasarruf sağladığı için tercih edilmektedir (Oran, 1996, ss. 280-281; Kıraç, 2012, s. 139). 1940'larda ilk dublajcıları Ön-Yeşilçam sinemacıları olarak nitelendirmek mümkündür. Ön-Yeşilçam dönemi, Ferdi Tayfur'un meddah-masalçı kimliğiyle dublaj yaparak oyuncularını karakter-tiplere indirgemesi ve yerleştirme süreciyle başlamaktadır (Ayça, 1996, s. 133).

Sonbahar Rüzgârları filminde Nalan (Türkan Şoray), Adalet Cimcoz tarafından seslendirilmektedir. Cimcoz, Türk sinemasında Türkan Şoray, Fatma Girik, Muhterem Nur ve Belgin Doruk gibi pek çok iyi kadın tipini canlandıran oyuncuların sesi olmuştur. Filmde Kemal karakterini ise Hayri Esen seslendirmektedir. Esen de Türk sinemasında Ayhan Işık, Ediz Hun, İzzet Günay gibi iyi tipte erkek karakterini canlandıran oyuncuların sesi olmuştur. Bu bağlamda Türk masallarında masal analarının masaldaki tipleri seslendirirken kullandığı kalıp sesler gibi Yeşilçam sinemasında da belirli ses kalıpları ile oyuncuların iyi ya da kötü tip olarak imlendiğini söylemek mümkündür. *Sonbahar Rüzgârları* filmi yalnızca dinlendiğinde de

kalıplaşmış ses tonu kullanımını nedeniyle konuşan karakterlerin hangisinin iyi-kötü olduğunu kolay bir şekilde ayırt etmek mümkündür. Bu doğrultuda tıpkı Türk masallarında olduğu gibi anlatıcının kullandığı kalıplaşmış seslerin benzer şekilde Yeşilçam filmlerinde dublaj yoluyla kullanılması her iki anlatı biçiminin aktarımının ve tezahürünün de benzer nitelikte olduğunun göstergesidir.

Sonuç

Bu çalışmada Seymour Chatman'ın anlatı diyagramı çerçevesinde Türk masallarının anlatı yapısı ile Yeşilçam sinemasının anlatı yapısındaki ortaklıkları saptamak amacıyla *Sonbahar Rüzgârları* filmi incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Yeşilçam sinemasının altın yılları olarak anılan 1960'lar Türk sineması tarihsel düzlemde ele alınmıştır. Chatman'ın anlatı diyagramını oluşturan bileşenler açıklanarak Türk masalları ve *Sonbahar Rüzgârları* filminin anlatı yapısını oluşturan benzerliklere değinilmiştir. Chatman'ın anlatı diyagramı perspektifinde incelenen *Sonbahar Rüzgârları* filminin anlatı yapısı ile Türk masallarının anlatı yapısı arasında tespit edilen ortaklıklar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 2. Seymour Chatman'ın, Anlatı Diyagramı Perspektifinde Türk Masalları ve Sonbahar Rüzgârları Filminin Ortak Özellikleri

Chatman Anlatı Diyagramı	Türk Masalları	Sonbahar Rüzgârları Filmi
	Klasik Anlatı	Klasik Anlatı
	Anonim	Jenerik izlenmediğinde yönetmenin kim olduğu belli olmadığı için anonim özellik sergilemektedir.
Öykü: Olaylar (İçeriğin Biçimi)	Masalların Anlatı Yapısı: - Döşeme (Tekerlemeler, kalıplaşmış cümleler) - Olay (Kahramanın başından geçen olaylar dizisi: giriş, gelişme, sonuç) - Dilek (Mutlu son ve kalıp cümlelerle iyi dilekte bulunma)	Filmin Anlatı Yapısı: - Açılış jeneriği (Filme adını veren şarkının kullanımı, popüler şarkı) - Film (Olay örgüsü: giriş, gelişme, sonuç) - Kapanış jeneriği (Mutlu son ve kalıp sözcükler: filme adını veren şarkının kullanımı)
	Zaman belirsizdir.	Zaman belirsizdir.
	Mekan belirsizdir ya da kalıp mekanlar kullanılmaktadır.	Kalıp mekanlar kullanılmıştır.
Öykü: Varlıklar Uzam ve Karakterler (İçeriğin Biçimi)	Zaman ve mekan arasında boşluklar vardır.	Zaman ve mekan arasında boşluklar olduğu tespit edilmiştir.
	Düz, kalıplaşmış karakterler kullanılmaktadır.	Düz, kalıplaşmış karakterler kullanılmıştır.

	Karakterlerin inşasında iyi – kötü gibi karşıtlıklar söz konusudur.	Karakterlerin inşasında iyi – kötü karşıtlığı söz konusudur.
	Masal anlatıcısı tarafından tezahür edilir.	Yönetmen ve senarist tarafından tezahür edilmiştir.
Söylem: Anlatı Aktarımının Yapısı ve Tezahür	İşitseldir.	Görsel-işitsel olmasına rağmen daha çok işitseldir.
(İfadenin Biçimi ve İfadenin Özü)	Kalıp ses ve söylemler kullanılır.	Dublaj ile seslendirilmiştir. Kalıplaşmış sesler ve söylemler kullanılmıştır.
Yazarın/Senaristin/Yönetmenin Kültürel Kodlarının Anlatıya Etkisi (İçeriğin Özü)	Türk kültürüne özgü kültürel kodlar kullanılmaktadır.	Gerçekgibiliği sağlamak için Türk kültürüne özgü kültürel kodlar kullanılarak yerleştirilmiştir.

Çalışmada elde edilen bilgiler ve bulgular doğrultusunda Yeşilçam sinemasının anlatı yapısını oluştururken Türk masallarından yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yeşilçam sineması anlatı yapısı belirli kalıplar özelinde inşa edilen sinema olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın örneklemini olarak belirlenen *Sonbahar Rüzgârları* filminin çözümlenmesiyle Yeşilçam sineması özelinde tümevarımcı bir çıkarım yapmak mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede sözlü kültür ürünü olan Türk masalları ve Yeşilçam filmleri arasındaki tespit edilen ortaklıkları şöyle özetlemek mümkündür: Her iki anlatı da toplumu yansıtmakta, toplumu bir arada tutan değerleri kalıplaşmış bir olay örgüsü çerçevesinde bireylere aktarmaktadır. Masal anlatıcısının görevini Yeşilçam’da yönetmen/senarist üstlenmektedir. Genellikle Yeşilçam filmlerinde karakterler anlatıcı konumunda üst sesle kendi öyküsünü izleyicilere anlatmaktadır. Türk masalları ve Yeşilçam filmleri karakterlere sınırlı özellikler atfederek tipleştirilmekte, çatışmayı ise zıt tipler üzerinden kurmaktadır. Bu karakterler anlatı içerisinde, kalıplaşmış masal kahramanları ve star oyuncular tarafından temsil edilmektedir. Masalarda ve Yeşilçam filmlerinde zaman-mekân, ses kullanımı belirli kalıplar içerisinde icra edilmektedir.

Türk masallarında masal anlatıcısı, Yeşilçam sinemasında ise yönetmen tarafından anlatı dinleyiciye/izleyiciye aktarılmaktadır. Masal anlatıcısı ya da yönetmen fark etmeksizin her ikisi de içinde yaşadığı topluma bir olay örgüsü aktarmaktadır. Olaylar bazen bir karakterin bakış açısıyla, onun yaşam öyküsü üzerinden aktarılırken bazen de nesnel bakış açısıyla seyirci ya da dinleyici masala yahut filme dahil edilmektedir. Aktarılan olay örgüsünün aktarıldığı mecra dolayısıyla biçimsel özellikleri farklıdır. Yeşilçam sineması her ne kadar görsel-işitsel bir araç olarak değerlendirilse de aslında filmlerin daha çok Türk masalları gibi söze dayalı olarak tezahür edildiği görülmektedir. Bu bağlamda ele alındığında Yeşilçam sinemasının, Türk masallarının anlatı yapısından yola çıkarak kendi anlatı yapısını

oluşturduğu ve her iki anlatı yapısının belirli ortaklıklar sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak Yeşilçam sinemasının anlatı yapısı belirli kalıplarla inşa edilse de Türk kültürünü ve dolayısıyla Türk toplumunu anlamak ya da anlamlandırmak için belirli bir değere sahip bir sinema olduğunu söylemek mümkündür. Chatman'ın anlatı kuramının öğelerini ele aldığı şablondan yola çıkıldığında sözlü geleneğin ürünü olan Türk masallarının, anlatı yapısının teknolojinin gelişmesiyle önce yazıya daha sonra ise görüntüye başka bir deyişle sinemaya aktarıldığı söylenebilir. Yeşilçam filmlerinin popüler olarak değerlendirilmesinin en önemli nedenlerinden biri toplumun kolektif bilincinin bir yansıması olmasıdır.

Bu çalışmanın kuramsal boyutunu Chatman'ın “Öykü ve Söylem” adlı eserinde tartıştığı anlatı diyagramı oluşturmaktadır. Anlatı diyagramı anlatı yapılarını disiplinlerarası bir ölçüde değerlendirebilir ve karşılaştırabilir olması nedeniyle önem arz etmektedir. Sinema alanında genellikle anlatıbilim çalışmalarında Propp'un “Masal'ın Biçimbilimi” eseri tercih edilmektedir. Bu çalışmanın söylem/biçim analizi çerçevesinde geliştirilen Chatman'ın anlatı diyagramını merkeze alması nedeniyle, farklı bir bakış açısı sunmaya çalıştığı için önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Cangül Akdaş: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Cangül Akdaş: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Akdaş, C. (2024). Türk masallarının anlatı yapısının Yeşilçam anlatı yapısına yansımaları: Sonbahar Rüzgarları örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 162-189. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1438626>

Kaynakça

Abisel, N. (2005). *Bir dünya nasıl kurulur? Popüler Türk sinemasında anlatı yapısı üzerine: Türk sineması üzerine yazılar*. Phoneix Yayınları.

Adanır, O. (2003). *Sinemada anlam ve anlatım*. (2. Baskı). Alfa Yayınları.

- Akbulut, H. (2008). *Kadına melodram yakıştır.* Bağlam Yayınları.
- Arslantep, M. (2001). *Türk sinemasının anlatı yapısı ve kökeni* [doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Arslantep, M. (2002). Türk sinemasının kökeni üzerine. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Dergisi*, (2), 88-105.
- Ayça, E. (1992). Türk sineması seyirci ilişkileri. *Kurgu Dergisi*, (11), 117-133.
- Ayça, E. (1996). Yeşilçam'a bakış. S. M. Dinçer (Der.), *Türk sineması üzerine düşünceler* içinde (s. 129-149). Doruk Yayınları.
- Boratav, P. N. (1969). *Az gittik uz gittik*. Bilgi Yayınları.
- Boratav, P. N. (2009). *Zaman zaman içinde* (2. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Chatman, S. (2009). *Öykü ve söylem: Filmde ve kurmacada anlatı yapısı*. (Çev. Yaren, Ö.). De Ki Yayınları.
- Coşkun, E. (2009). *Türk sinemasında akım araştırması*. Siyasal Kitap.
- Dinler, M. (Yönetmen). (1967). *Sonbahar rüzgârları* [Film]. Muzaffer Aslan.
- Erdoğan, N. (2001a). Üç seyirci: Popüler eğlence biçimlerinin alımlanması üzerine notlar. *Doğu Batı Dergisi*, (15), 117-127.
- Erdoğan, N. (2001b). Yeşilçam'ın hayaletleri. *İletişim Dergisi*, (10), 251-256.
- Esen, Ş. (2010). *Türk sinemasının kilometre taşları* (2. Baskı). Agora Kitaplığı.
- Güleç, H. (2002). *Türk halk edebiyatı*. Çizgi Yayınları.
- Güngör, C. A. (2003). *Sözlü masal geleneğinden görsel masal evresine geçiş ve masal formunun Yeşilçam sinemasına etkileri* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Güngör, C. A. (2022). *Filmde anlatı yapısı*. İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.
- Jahn, M. (2012). *Anlatıbilim* (Çev. B. Dervişcemaloğlu). Dergâh Yayınları.
- Kaya, B. A. (2004). *Has bahçenin gülleri Sivas masalları*. Kitabevi Yayınları.
- Kaya, K. (2001). *Hint-Türk-Avrupa masalları*. İmge Kitabevi.
- Kıraç, R. (2012). *Sinemanın ABC'si*. Say Yayınları.
- Kirel, S. (2005). *Yeşilçam öykü sineması*. Babil Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (1994). *Türk sineması I*. Kitle Yayınları.
- Oran, B. (1996). Yeşilçam nasıl doğdu, nasıl büyüdü nasıl öldü ve yaşasın yeni sinema. S. M. Dinçer (Der.), *Türk sineması üzerine düşünceler* içinde (s.227-292). Doruk Yayınları.
- Scognamillo, G. (1988). *Türk sinema tarihi ikinci cilt, 1960-1986*. Metis Yayınları.

- Sevindi, K. (2022). *Yeşilçam'da kötü adam*. Urzeni Yayınları.
- Sözen, M. (2007). Türk sinemasının özgün dil arayışlarına farklı bir yol haritası: Türk soylu ülkeler sineması. *Bilig Dergisi*, (42), 55-75.
- Tezel, N. (2009). *Türk masalları*. (4. Baskı). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Türk, İ. (2001). *Halit Refiğ: düşlerden düşüncelere söyleşiler*. Kabalcı Yayınevi.
- Yaren, Ö. (2013). Sinemada anlatı kuramı. Z. Özarlan (Ed.), *Sinema kuramları-2 beyaz perdeyi aydınlatan kuramlar içinde* (s. 167-190). Su Yayınları.
- Yaylagül, L. (2018). *Sinema toplum siyaset*. Dipnot Yayınları.

Extended Abstract

This study focuses on Yeşilçam cinema and Turkish fairy tales. The aim of the study is to reveal the similarities in the narrative structure of Yeşilçam cinema and Turkish fairy tales. Accordingly, it is an attempt to explain how Yeşilçam cinema determines Turkish fairy tales as one of its sources while constructing narrative. The limitation of the study is the Yeşilçam films shot in the 1960s. In the 1960s, 1730 films were released (Özgüç, 2014, pp. 113-298). The 1960s were the golden years of Yeşilçam cinema. In this period, films outside the popular cinema movement were also made under the ideas of “Nationalist Cinema” (Ulusal Sinema), “National Cinema” (Milli Sinema) and “Revolutionary Cinema” (Devrimci Sinema). Since Yeşilçam was the cinema that produced the most films in terms of quantity in the period, it was preferred as the limitation of the study.

Since it was not possible to access all 1730 films shot in Turkish cinema in the 1960s, Ağâh Özgüç's “Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü 1914-2014” was used in this study (2014, pp. 113-298). During the 1960s, 95 films were produced in color. 2 films were made in 1961, 3 in 1965, 1 in 1966, 8 in 1967, and 27 in 1968. The year with the highest number of color films was 1969. In 1969, 54 films were shot in color. It is noteworthy that although color films had been shot earlier in this period, the number of black and white films was significantly higher. In addition, the fact that the color films produced were only in the Yeşilçam cinema genre emphasizes that Yeşilçam was the most demanded cinema by the audience of the period. For these reasons, the target population of the study was determined by the color of Yeşilçam films shot in the 1960s.

Out of 54 color films, 3 could not be found and 3 films were found to be in black and white. In one film, only one scene was in color. Accordingly, the universe of the study was determined as 48 films shot in 1969 and determined to be in color. The subjects of the films were revealed by using a descriptive approach. It was determined that 36 films on love, 6 historical films, 1 film with treasure, 1 serial film and 4 films with child stars were shot. Among the 1969 color films, the film *Sonbahar Rüzgarları* (Mehmet Dinler, 186

1969) was selected as the sample in the study by using the simple random sampling method since the most love-themed films were produced with 36 films. Yeşilçam cinema, like Hollywood cinema, produces films in line with certain patterns. For this reason, while it may be possible to reach a general conclusion based on a sample, it should be taken into consideration that differences can be seen in the narrative structure of each film. Seymour Chatman's narrative diagram is used as a method in this study. Thus, the narrative structure of the sampled film *Sonbahar Rüzgârları* and the narrative structure of Turkish fairy tales are examined comparatively.

In the study, firstly, general information about the Turkish cinema of the 1960s period is given. In this period, it was stated that in addition to Yeşilçam, films such as “Nationalist Cinema”, “National Cinema” and “Revolutionary Cinema” were also started to be made in Turkish cinema. Then, within the scope of the limitations of the study, it is explained that the sources that Yeşilçam cinema feeds on are traditional narrative structures such as fairy tales, myths, folk tales, middle plays, meddah and Karagöz - Hacivat by making use of the discourses of researchers working in the field of Turkish cinema. In the next section, the basic features of the narrative structure in Yeşilçam cinema and Turkish fairy tales are discussed. Thus, the similarities in both narrative structures are revealed.

In the next section, Seymour Chatman's narrative diagram is explained. Finally, in line with the information and findings obtained, the film “*Sonbahar Rüzgârları*”, which is taken as a sample, is analyzed in the context of the elements of Chatman's narrative theory template as “Story: Events”, “Story: Entities / Space and Characters”, “Story: The Effect of the Cultural Codes of the Writer/Screenwriter/Director on the Narrative”, “Discourse: Structure of Narrative Transmission and Manifestation”.

As a result, when the narrative structure of Turkish fairy tales and Yeşilçam cinema is analyzed from the perspective of Chatman's narrative diagram, it is found that there are some similarities in the basic components under the main headings of story and discourse. It is possible to summarize these similarities as follows: In Yeşilçam cinema, the narrator is the director, while in Turkish fairy tales, the narrator is the storyteller. Both of them convey a plot for the society in which they live. Cinema has an audiovisual feature, while fairy tales have an auditory feature. Since the study concluded that Yeşilçam cinema is more audiovisual than visual, it is seen that the narrative structure of Yeşilçam cinema exhibits a certain commonality with Turkish fairy tales due to this feature.

In Turkish fairy tales and Yeşilçam cinema, events progress within the framework of a stereotypical plot. In both narratives, space and time are uncertain. Since the places used as places in Yeşilçam cinema are stereotypical places, as in Turkish fairy tales, there is spatialization. As in the fairy tales, time is mentioned only to serve the narrative. It is also possible to say that there are temporal and spatial gaps in both narrative structures. The characters

are stereotypes exhibiting opposing characteristics such as good and bad, rich and poor. Since Yeşilçam cinema, like Turkish fairy tales, acts as a mirror reflecting the society in which it exists, the characters in both narratives are perceived as people from life, even though they encounter extraordinary events or are gifted people. In line with this information, it has been concluded that Yeşilçam cinema creates its narrative structure based on the narrative structure of Turkish fairy tales and that both narrative structures exhibit certain commonalities.

EK-1.

Filmin Adı	Yönetmen	Tema
1 Acı Yalan	Semih Evin	Aşk
2 Ala Geyik	Süreyya Duru ve Erdoğan Tünaş	Aşk
3 Aşk Mabudesi	Nejat Saydam	Aşk
4 Ateşli Çingene	Metin Erksan	Aşk
5 Boş Çerçeve	Ertem Eğilmez	Aşk
6 Buruk Acı	Nejat Saydam	Aşk
7 Cilveli Kız	Türker İnanoğlu	Aşk
8 Berduş	Hulki Saner	Aşk
9 Erkek Fatma	Ülkü Erakalın	Aşk
10 Fosforlu Cevriye'm	Nejat Saydam	Aşk
11 Günah Bende Mi	Nevzat Pesen	Aşk
12 Hancı	Ertem Göreç	Aşk
13 İnleyen Nağmeler	Safa Önal	Aşk
14 Kalbimin Sahibi	Safa Önal	Aşk
15 Kınalı Yapıncak	Orhan Aksoy	Aşk
16 Karlı Dağdaki Ateş	Safa Önal	Aşk
17 Kızıl Vazo	Atıf Yılmaz	Aşk
18 Kızım ve Ben	Orhan Aksoy	Aşk
19 Kölen Olayım	Atıf Yılmaz	Aşk
20 Menekşe Gözler	Atıf Yılmaz	Aşk
21 Ölmüş Bir Kadının Mektupları	Ülkü Erakalın	Aşk
22 Reyhan Dağların Kızı	Metin Erksan	Aşk
23 Sana Dönmeyeceğim "Şoförler Güzeli"	Mehmet Dinler	Aşk
24 Sazlı Damın Kahpesi	Sırrı Gültekin	Aşk
25 Sen Bir Meleksin	Nejat Saydam	Aşk
26 Seninle Ölmek İstiyorum	Lütfi Ö Akad	Aşk

27	Sonbahar Rüzgârları	Mehmet Dinler	Aşk
28	Şahane İntikam	Sırrı Gültekin	Aşk
29	Tatlı Günler	Aram Gülyüz	Aşk
30	Uykusuz Geceler	Orhan Aksoy	Aşk
31	Yaralı Kalp "Demirhane Müdürü"	Remzi Jöntürk	Aşk
32	Yarın Başka Bir Gündür	Nejat Saydam	Aşk
33	Yaşamak Ne Güzel Şey	Halit Refiğ	Aşk
34	Yılan Soyu	Ertem Göreç	Aşk
35	Dişi Eşkıya	Orhan Elmas	Aşk
36	Büyük Yemin	Memduh Ün	Aşk
37	Fato "Ya İstiklal Ya Ölüm"	Feyzi Tuna	Tarihi Film
38	Tarkan	Tunç Başaran	Tarihi Film
39	Karaoğlan Şeyhin Kızı Samara	Suat Yalaz	Tarihi Film
40	Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor	Süreyya Duru, Remzi Jöntürk	Tarihi Film
41	Melikşah	İsmail Koushan	Tarihi Film
42	Vatan ve Namık Kemal	Duygu Sağıroğlu	Tarihi Film
43	Yusuf ile Züleyha "Hazreti Yusuf"	Dr. E. Koushan	Hazretli Film
44	Turist Ömer Arabistan'da	Hulki Saner	Seri Filmler
45	Yumurcak	Türker İnanoğlu	Çocuk Yıldız Oyunculu Film
46	Ayşecik'le Ömercik	Orhan Aksoy	Çocuk Yıldız Oyunculu Film
47	Ayşecik Yuvarının Bekçileri	Aram Gülyüz	Çocuk Yıldız Oyunculu Film
48	Ayrı Dünyalar	Turgut Demirağ	Çocuk Yıldız Oyunculu Film/ Filmin Bir kısmı renkli
49	Bana Derler Fosforlu	Ertem Göreç	Film Renkli Değil
50	Boğaziçi Soygunu	Hüsamettin Mustafa.	Film Renkli Değil
51	Sevdiğim Adam	Mehmet Dinler	Film Renkli Değil
52	Çılgın Soyguncular	Mümtaz Alpaslan	Ulaşılamadı
53	Gülnaz Sultan	Osman F. Seden	Ulaşılamadı
54	Mısırdan Gelen Gelin	Osman F. Seden	Ulaşılamadı

SAĞLIK GÖSTERGELERİNİN TEKNİK ETKİNLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: SEÇİLMİŞ G-20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Mesut Can TÜRKÖĞLU* & Taner ABİŞ**

Öz

Bu araştırmanın amacı, sağlık göstergelerinin sağlık sistemleri üzerinde kaynak kullanımındaki rolünü ortaya koymaktır. Amaç doğrultusunda ilk olarak veri zarflama analizi (VZA) ile BCC ve CCR etkinlik skorları elde edilmiştir. Ardından hesaplanan bu skorlar sansürlenerek panel Tobit regresyon analiziyle kaynak etkinsizliklerine yol açabilecek parametreler araştırılmıştır. Araştırmada, seçilmiş altı G-20 ülkesinin 2009-2020 yılları arası sağlık göstergeleri incelenerek sağlık sistemlerinin etkinlikleri analiz edilmiştir. Araştırmaya Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Kanada ve Türkiye dahil edilmiştir. Araştırmanın girdi değişkenleri 1000 kişi başına düşen uzman hekim, pratisyen hekim ve hemşire sayıları ile kişisel sağlık harcamalarıdır. Çıktı değişkenleri ise anne, bebek ve kaba ölüm oranlarıdır. VZA'ya göre BCC ve CCR skorlarında Türkiye, İtalya ve Kanada tüm yıllarda kaynaklarını etkin şekilde kullanmıştır. BCC skoruna göre Fransa 2010, 2011, 2012 ve 2015 yılları hariç hiçbir dönemde kaynaklarını etkin şekilde kullanamamıştır. Benzer şekilde BCC skoruna göre Almanya 2015 ve 2017 yılları hariç hiçbir dönemde, Birleşik Krallık ise BCC ve CCR skorlarına göre hiçbir dönemde kaynaklarını etkin şekilde kullanamamıştır. Panel Tobit regresyonu sonucuna göre anne ölüm oranları teknik olarak kaynak kullanımını anlamlı bir şekilde olumsuz etkilemiştir. Sonuç olarak kaynaklarını etkin şekilde değerlendiremeyen ülkelerin verimlilik açısından sağlık göstergelerini iyileştirmeleri, gereksiz tüketilen sağlık hizmetlerini azaltmaları ve nitelikli sağlık personeli istihdamını artırmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anne ve Bebek Ölüm Oranları, Kişi Başı Sağlık Harcamaları, Veri Zarflama Analizi, Panel Tobit Regresyonu.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü, mesutcturkoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7955-0520>

** Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, taner.abis@altinbas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1627-4087>

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF HEALTH INDICATORS ON TECHNICAL EFFICIENCY: A CASE OF SELECTED G-20 COUNTRIES

Abstract

This study investigates the effect of health indicators on resource utilization in health systems, using data envelopment analysis (DEA) to compute BCC and CCR efficiency scores, and panel Tobit regression analysis to identify factors leading to inefficiencies. Focusing on six G-20 countries (Germany, the United Kingdom, Italy, France, Canada, and Turkey) from 2009 to 2020, the research assesses the efficiency of health systems based on the number of healthcare professionals per 1,000 people and personal health expenditures, against outputs like mortality rates. The findings reveal that Turkey, Italy, and Canada efficiently used resources throughout the study period according to both BCC and CCR scores. France was inefficient in several years per the BCC score, while Germany showed efficiency only in 2015 and 2017, and the United Kingdom was inefficient in all examined periods. The analysis highlighted a significant negative impact of maternal mortality rates on resource efficiency. The study emphasizes the need for inefficient countries to improve their health indicators by minimizing unnecessary health services and enhancing the workforce of qualified health personnel, thereby improving health system effectiveness. This comprehensive approach suggests a pathway for nations to optimize their health systems' performance by aligning resource use with key health outcomes, aiming for a broader impact on public health and individual well-being.

Keywords: *Maternal and Infant Mortality Rates, Per Capita Health Expenditures, Data Envelopment Analysis, Panel Tobit Regression.*

Giriş

Sağlık hizmetleri sektörü, kıt kaynaklar altında hizmetlerin sürdürüldüğü, dışsal faydaların ve zararların olduğu, buna karşın istenen çıktıların en kaliteli şekilde ortaya çıkarılmasının hedeflendiği bir sektördür. Sağlık hizmetlerinin çoğunlukla spesifik ve pahalı olması, bu sektörde kullanılan kaynakların etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle kamu kaynaklarının verimli kullanımı ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması, refahın artması ve makroekonomik istikrar açısından kritik öneme sahiptir (Cetin ve Bahce, 2016). Ülke kaynaklarının ne ölçüde verimli kullanıldığından saptanması, karar vericilerin bu konudaki performans ölçüm süreçlerinin ardından belirlenmektedir. Performans ölçümleri, bir sağlık sisteminin hedeflerine ulaşip ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, sosyoekonomik açıdan benzer ülkelerin çeşitli parametreler bağlamında birbirleriyle karşılaştırılması, sağlık sistemlerinin performansını ve verimlilik düzeylerini ölçmenin bir yöntemidir. Ülke sağlık sistemlerinin ve politikalarının verilere dayalı olarak karşılaştırılmasının, sağlık politikaları hakkındaki tartışmalarda karar vericilere yol göstermesi açısından önemli olduğu ifade edilmektedir (Top vd., 2020). Bununla birlikte

sağlık hizmetlerinin belirsiz yapısı, ülkelerin sağlık sistemlerinin verimliliğinin değerlendirilmesinde çeşitli metodolojik zorluklara yol açmaktadır (Asandului vd., 2014). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bünyesinde barındırdığı ülkelerin her yıl %20'si ile %40'ının sağlık kaynaklarını israf ettiğini tahmin etmekte, ülkelerin gelişmişlik düzeyi azaldıkça bu oranın yükseldiğini ifade etmektedir (Chisholm ve Evans, 2010). Dolayısıyla ülkelerin sağlık performans göstergelerinin verimliliği hem bilim insanları hem de sağlık politika yapımcıları için güncel bir konu haline gelmiştir.

Son yıllarda dünya çapında ulusal sağlık harcamaları gözle görülür bir artış göstermiştir. Buna ek olarak gelişmekte olan ülkelerde küresel sağlık harcamalarının payının arttığını ve gelişmiş ülkelerde bu payın azaldığını ifade etmek mümkündür. Sağlık sektörüne tahsis edilen kaynakların yüksek hacmine rağmen, mevcut kaynakların hacimce büyümesi ile sağlık sektörünün ihtiyaç duyduğu kaynaklar arasında bir boşluk bulunmaktadır ve bu da kaynakların etkin kullanılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Seddighi vd., 2020). Sağlık sektöründe kaynakların etkin yönetilememesi; para, insan gücü, binalar ve tıbbi ekipmanlar dâhil olmak üzere pek çok kaynağın israf edilmesine yol açmaktadır. Söz konusu israf, sunulan sağlık hizmet çıktılarının aslında çok daha az miktarda para ve zaman harcanarak elde edilebilecek olmasını vurgulamaktadır. Ülke karar vericileri, söz konusu mali ve beşeri kaynakların etkin kullanılmasını sağlayarak sağlık hizmet sunumlarının sürdürülebilirliğine önemli ölçüde katkı sağlayabilir. Sağlıktaki bu kaynak sorunu, özellikle nüfus yenileme hızı oldukça düşük olan ve yaşlı nüfus oranı yükselmekte olan gelişmiş ülkeleri daha çok ilgilendiren bir unsurdur. Zira nüfusları yaşlılığa doğru hızla ilerleyen ülkelerin, yaşlılara yönelik sağlık hizmetlerine daha fazla yatırım yapması gerekmektedir (Jakovljevic ve Laaser, 2015).

Binyıl Kalkınma Hedeflerinin sekiz hedefinden üçü; çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığını geliştirme ve HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele dahil olmak üzere sağlığa ilişkin sonuçlarla ilgilidir (United Nations, 2015). Dolayısıyla ülke ekonomilerinin kalkınması anne ve çocuk sağlığı başta olmak üzere, çeşitli sağlıklı göstergelerinin iyileştirilmesiyle alakalıdır. Nitekim toplumların sağlık hizmet sunumları son birkaç yılda etkileyici ölçüde gelişmeler kat etmiştir. Buna rağmen anne ve çocuk sağlığına yönelik hizmetler ve yaşam beklentisinin iyileşmesine paralel olarak ulusal düzeyde sağlık sonuçlarının iyileşmesi, hastalıklara yatkın bazı vatandaşlar için göstergelerin iyileştiği anlamına gelmeyebilir (İbrahim ve Daneshvar, 2018). Sağlık sistemlerindeki asıl başarı, sağlık göstergelerindeki iyileşmeleri bütçeden minimum kaynak tahsis ederek, bir başka ifadeyle verimliliği yüksek tutarak elde edebilmektir. Sağlık alanındaki kaynak verimsizliklerinin azaltılmasıyla bütçe artışlarının olmadığı durumlarda refah kazanımları elde edilebilir (Jordi vd., 2020). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkelerde, kaynak tahsisi verimliliğinin artırılması, kamu sağlık sistemlerinin harcama baskısını aşabilmesi açısından oldukça

önemlidir. Sağlık sistemlerinde iyileştirmeye açık alanların belirlenmesi, mevcut sistemlerin etkinliğinin değerlendirilmesini gerektirmektedir (İbrahim ve Daneshvar, 2018). Sağlık hizmetlerindeki kaynak verimliliği konusunda alanyazında yer alan araştırmalar çoğunlukla belirli bir sağlık kurumunun ya da birimlerin teknik verimliliği üzerine kurgulanmıştır (Çakmak vd., 2009; Kirigia vd., 2004; Cinaroglu, 2020). Zira sağlık sistemi verimliliğinin sistem düzeyinde ülkeler arası karşılaştırmalarını elde etmek; kavramsal zorluklar, çoklu hedefler ve ölçüm hatası payının fazla olması gibi nedenlerden dolayı daha zor ve karmaşık bir süreçtir (Mitrović vd., 2016). Bu araştırma ise kaynak tahsisi konusunu makro bir perspektiften ele almış ve ülke sağlık sistemlerinin sağlık hizmetleri ile ilgili kaynakları etkin kullanıp kullanmadığını çeşitli sağlık performans göstergeleri bağlamında incelemiştir.

Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, seçilmiş G-20 ülkelerinde belirli bir dönem aralığında ölüm göstergelerinin, sağlık personelinin ve sağlık harcamalarının kaynak kullanımındaki rolünü ortaya koymaktır. Araştırmanın girdi değişkenleri 1.000 kişi başına düşen uzman hekim, pratisyen hekim ve hemşire sayıları ile kişi başına düşen sağlık harcamalarıdır. Çıktı değişkenleri ise kaba ölüm oranı, anne ölüm oranı ve bebek ölüm oranıdır. Araştırmada veri zarflama analizi (VZA) ve panel Tobit regresyon analizi yöntemleri uygulanmıştır. Seçilmiş ülkelere (Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Kanada ve Türkiye) ilişkin etkinlik skorları; Banker, Charnes ve Cooper (1984) (BCC) ve Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) (CCR) modelleri kullanılarak analiz edilmiş, elde edilen sonuçlar soldan sansürlenerek “1-(1/VZA Skoru)” etkinsiz hale getirilmiştir. Sansürlenmiş BCC ve CCR skorları bağımlı değişken olarak panel Tobit regresyonu modeline dahil edilmiştir. Araştırma sonuçlarının, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde karar vericilerin sağlığa ilişkin yaptıkları kaynak tahsisinde göz önünde bulundurmaları gereken kriterleri daha net ortaya koyacağı öngörülmektedir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde, kullanılan ekonometrik yöntemlerle ilgili teknik bilgiler verilmiş olup veri analizleri sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur. Ulaşılan bulgular alanyazın çerçevesinde ölçümlenip tartışıldıktan sonra araştırma sonuca bağlanıp karar vericilere, araştırmacılara ve diğer paydaşlara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

İktisadi kanuna göre, yüzyıllardır kısıtlı kaynaklar kullanılarak insanların sınırsız istek ve ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır. Sınırsız istek ve ihtiyaçlar ile kısıtlı kaynaklar arasında her zaman bir denge noktasının bulunması gerekmektedir. Bu denge, kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olmaktadır. Sağlık sektöründe nitelikli insan kaynağının, sağlık teknolojilerinin ve sağlık altyapılarının yüksek maliyete sahip olması nedeniyle kaynakların etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi önem kazanmaktadır. Sağlık sektöründe kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasına ve planlanmasına dikkat çekmek için ulusal ve uluslararası

literatürde birçok akademik araştırma yapılmış ve verimliliğe etki eden faktörler belirtilmiştir. Bu faktörlerden başlıcaları gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), sağlık personeli sayısı, sağlık harcamaları ve ölüm göstergeleridir (Selamzade ve Bağirov, 2022; Çeçen ve Akbulut, 2023; Şenol vd., 2019; Chai vd., 2019; Mohammadpour vd., 2020; Mourad vd., 2021).

Sağlık hizmetlerinin en temel özelliklerinden biri; hizmet talebinin ne zaman, nerede, ne ölçüde ve ne şekilde gerçekleşeceğinin kestirilememesi ve hizmet sunumu öncesinde, hizmet sırasında ve hizmet sonrasında elde edilecek sonuçların her zaman öngörüldüğü gibi olmama olasılığının bulunmasıdır (Bozkurt ve Tan, 2021). Belirsizlik özelliği her zaman yüksek olan sağlık hizmetlerinde, kullanılan kaynakların ne kadar etkin kullanıldığı tam olarak ölçülememektedir. Zira sağlık hizmetleri sonucunda elde edilen sayısal veriler ve oranlar uygulamada her zaman gerçeği yansıtmayabilmektedir. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinin reel şartlar altındaki etkinliği değil, teknik etkinliği ölçülebilmektedir. Teknik etkinlik, iktisadi anlamda minimum efor ve maliyetle maksimum çıktı elde etme kapasitesi olarak tanımlanabilmekte olup fiili çıktı/maksimum çıktı oranı olarak da ifade edilebilir (Bayraktutan ve Pehlivanoglu, 2012).

Sağlık sistemlerinde kaynak tahsisinin etkinlik analizi, sağlık hizmeti sunumunun etkililiğini, verimliliğini ve hakkaniyetini değerlendirmek için gereklidir. Sağlık sistemi performansını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri VZA'dır. Çoklu girdi-çıkıtı temeline dayanan bu yöntem, kamu ve özel sektör ayrımı yapmaksızın sağlık hizmetleri, bankacılık, imalat, eğitim, gıda gibi pek çok farklı alanda uygulanmaktadır (Çavmak, 2017). VZA, sağlık hizmeti sağlayıcıları veya ülkeler gibi karar verme birimlerinin girdileriyle çıktılarını karşılaştırarak göreceli verimliliği ölçen, parametrik olmayan bir yöntemdir. VZA, araştırmacıların ve politika yapıcılarının en iyi uygulamaları belirlemelerine, performans karşılaştırmaları yapmalarına ve sağlık sistemlerinde iyileştirilecek alanları belirlemelerine olanak tanımaktadır. VZA, sağlık sistemi performansının etkinliğini ölçerken önemli politika sonuçlarının ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Politika yapıcılar, en verimli sağlık hizmeti sağlayıcılarını veya ülkeleri belirleyerek en iyi uygulamalardan çıktılar elde edebilmekte ve sistem genelinde performansı iyileştirmek için stratejiler uygulayabilmektedir (Aras, 2023).

Kamu sağlık harcamalarının bireylerin yaşam kalitesini olumlu etkileyeceği düşüncesi ile Artan vd. (2017) tarafından BRICS ülkeleri üzerinde yapılan araştırmada VZA, Logit ve Tobit regresyonu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda işsizlik ve enflasyon oranının, yatırım harcamalarının ve araştırmada ele alınan yolsuzluk göstergelerinin kamu sağlık harcamalarının önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Avrupa Birliği (AB) üyesi ve aday ülkelerin sağlık performans sistemleri üzerine yapılan bir araştırmada ise ülkelerin sağlık sistemleri için ayırmış oldukları payın verimli bir biçimde kullanılmasının o ülkenin benimsemiş olduğu sağlık sigorta modelinin rolüne bağlı olduğu ifade edilmektedir. Sağlık harcamaları, ülkelerin kullandığı sağlık sistemlerinin önemli bir çıktısını oluşturmaktadır.

Sağlık harcama kalemleri iyi organize edildiği takdirde bu durumun ülkelerin kaynak etkinliklerini olumlu yönde etkileyeceği ifade edilmektedir (Demirci vd., 2020).

AB ülkeleri ve Türkiye'nin ele alındığı bir araştırmada, ülkelerin etkinlik skorlarındaki artışların temelinde teknolojik kaynaklara yapılan yatırımların önemli bir pay sahibi olduğu ifade edilmektedir (Güzel ve Gider, 2023). Konca ve Top (2021) tarafından Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü - OECD) ülkelerinin teknik olarak etkinliklerini analiz etmek için yapılan bir araştırmada ise VZA ve Tobit regresyonu modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda kişi başı gelir, Gini katsayısı, enflasyon ve işsizlik oranı ile 2008 küresel ekonomik krizi kukla değişken olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre kişi başı gelir arttıkça ülkelerin sağlık sistemlerinin etkinlikleri anlamlı bir şekilde artmaktadır. Ayrıca işsizlik oranı ve gelir dağılımı adaletsizliği OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinliklerini negatif yönde etkilemektedir. Öte yandan bir başka araştırmada ise küresel salgınlar gibi olağanüstü durumlar ile mücadelede düşük gelirli ülke gruplarının yüksek gelirli ülke gruplarına göre salgın sürecini daha iyi yönettiği ve kaynaklarını daha verimli kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun gelişmiş ülkelerde mevcut olan büyükşehir nüfusunun fazlalığı ve uluslararasılaşma seviyesinin yüksek olması gibi faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Aras, 2023). Sever ve İğdeli (2019) tarafından yürütülen araştırma sonuçlarına göre ise, kişi başı kamu ve özel sağlık harcamaları ortalama yaşam süresini olumlu (pozitif) yönde etkilemektedir. Kişi başı kamu ve özel sağlık harcamalarındaki artışların bebek ölüm hızını düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

İlgün ve Şahin (2022)'in yapmış oldukları araştırmada, 2012-2014 yılları arasında Türkiye'de birinci basamak sağlık hizmeti veren tüm kurumların iller düzeyinde etkinlikleri analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, birinci basamak sağlık hizmetlerini etkin bir şekilde sunan il sayısının 2012 yılında 20, 2013 yılında 17 ve 2014 yılında 24 olduğunu göstermiştir. Ayrıca araştırma sonuçları, illerin birinci basamak sağlık hizmetlerindeki etkinlik skorlarının girdi ve çıktı değişkenleri dışında gelire göre de değiştiğini göstermektedir. Verimliliği iyileştirmek için özellikle kişi başına gelirin düşük olduğu illerde girdilerin ve bebek ölüm hızının azaltılmasına ve bebek başına ortalama izlem sayısının artırılmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Literatürde yer alan araştırmalar genel hatlarıyla incelendiğinde; sağlık sektöründe teknik verimlilik konusunun son yıllarda oldukça fazla rağbet gördüğü ve birçok araştırmaya konu olduğu ifade edilebilir. Ancak bu araştırmalar genel olarak bir sağlık kurumu ya da hizmet birimi özelinde sınırlandırılmış olup sağlık sistemlerinin teknik verimliliğini ulusal çapta ele alan araştırmalar nadirdir. Ayrıca gerek VZA gerekse diğer yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda genel olarak ortaya çıkan etkinlik ya da etkinsizlik durumlarının hangi faktörlerden kaynaklandığı yeterince açık değildir. Bu araştırmada ise, VZA ve Tobit regresyon analizi yöntemleri eş zamanlı olarak

uygulanmış olup hem seçilmiş sağlık göstergeleri bağlamında etkinlik analizi gerçekleştirilmiş, hem de etkinsizliklere neden olan faktörler tespit edilip bunların olası nedenleri tartışılmıştır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmada kullanılan veriler ve uygulanan ekonometrik yöntemler hakkında bilgiler verilmiştir. İlk olarak araştırma kapsamına alınan ülkeler ve kullanılan değişkenler belirtilmiş, daha sonrasında verilerin analiz süreçleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

2.1. Araştırma Örnekleme ve Kullanılan Değişkenlere İlişkin Veriler

Araştırma, seçilmiş altı G-20 ülkesinin 2009-2020 yılları arasında kapsayan verileri baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamına alınan ülkelerin, yıllara göre 1.000 kişi başına düşen uzman hekim, pratisyen hekim ve hemşire sayıları, kişi başına düşen sağlık harcamaları, kaba ölüm oranları, anne ve bebek ölüm oranlarına ilişkin veriler Tablo 1'de gösterilmiştir (OECD.Stat, 2023).

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Veri Kaynağı
Uzman Hekim Sayısı (1.000 kişi başına) / (Q1) / Girdi	OECD.Stat
Pratisyen Hekim Sayısı (1.000 kişi başına) / (Q2) / Girdi	OECD.Stat
Hemşire Sayısı (1.000 kişi başına) / (Q3) / Girdi	OECD.Stat
Kişi Başı Sağlık Harcamaları (Dolar) / (Q4) / Girdi	OECD.Stat
Kaba Ölüm Oranı (100.000 kişi başına düşen ölüm) / (Q5) / Çıktı	OECD.Stat
Anne Ölüm Oranı (100.000 canlı doğum başına ölüm) / (Q6) / Çıktı	OECD.Stat
Bebek Ölüm Oranı (1.000 canlı doğum başına ölüm) / (Q7) / Çıktı	OECD.Stat

Not: VZA'da ölüm göstergeleri 1'e bölünerek analize çıktı değişkeni olarak dahil edilmiştir.

Araştırmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 1'de yer almaktadır. Araştırmada kullanılan değişkenler OECD veri havuzundan elde edilmiş olup verilerde homojenliği sağlamak için bu veriler tercih edilerek analize dahil edilmiştir. Ayrıca araştırmada çıktı değişkeni olarak kullanılan ölüm göstergeleri VZA yöntemine uyumlu hale getirmek üzere tersine çevrilerek analize devam edilmiştir. Araştırmada seçilmiş G-20 ülkelerinin sağlık göstergelerinin etkinliğini hesaplamak için VZA yöntemi kullanılmıştır. Sağlık sektöründe yapılan yatırımlar yüksek maliyet gerektirdiği için daha çok yeni kaynak oluşturmak ya da yeni kaynak edinmek yerine mevcut kaynakların iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden araştırmada girdi odaklı BCC ve CCR skorları kullanılmıştır. Elde edilen bu skorlar soldan sansürlenerek $(1 - (1/VZA \text{ Skoru}))$ etkinsiz hale getirilmiştir. Sansürlenmiş BCC ve CCR skorları bağımlı değişken olarak panel Tobit

regresyonu modeline dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, yatay kesit birimleri ve belirli bir zaman periyodundan oluştuğu için araştırmada panel Tobit regresyon analizinin kullanılması uygun bulunmuştur. Yalnızca Tobit regresyonu bir yatay kesit biriminin belirli zaman periyodundaki ilişkiyi ortaya koyarken panel Tobit regresyonu ise birden fazla karar biriminin belirli bir zaman aralığında incelenmesine olanak sağlamaktadır.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda, ülke sağlık sistemlerinin çeşitli parametreler vasıtasıyla kaynak kullanım etkinliklerinin ölçülmesi adına BCC ve CCR modelleri uygulanmıştır. Bu modellerden faydalanılarak toplam teknik etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Ardından VZA'dan elde edilen BCC ve CCR skorları, 1'e bölünüp 1 çıkarıldıktan sonra etkinsiz hale getirilmiştir. Etkinsiz hale getirilen bu skorlar, panel Tobit regresyon analizi ile soldan sıfır (0) noktasından sansürlenerek analize bağımlı değişken olarak eklenmiştir. Böylelikle bağımsız değişken olarak ele alınan parametrelerin etkin olan değişkenlere değil, etkin olmayan değişkenlere olan etkileri ortaya konmuştur. Araştırmada kullanılan modellerin analizi Stata 17.0 paket programı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, kamuya açık ikincil veriler (OECD.Stat) kullanılarak yürütüldüğü için etik kurul izni gerektirmemektedir.

2.2.1. Veri Zarflama Analizi (VZA)

VZA, aynı kategorideki birçok karar mekanizmasının etkinliğini karşılaştırmak için kullanılan, parametrik olmayan bir ölçüm yöntemidir (Soylu, 2020). VZA, verimliliği hesaplamak için en iyi gösterge olarak ağırlıklı çıktılarının ağırlıklı girdilerin toplamına oranını belirleyen karşılaştırmalı bir analiz yöntemidir. VZA, Farrell (1957) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Farrell, karar birimlerinin karşılaştırılmasında birden fazla girdi ve bir çıktı üzerinden hesaplamalar yapmış, etkinlik ve sınır etkinliğe işaret etmiştir (Aladağ vd., 2018). Daha sonra Charnes vd. (1978), Farrell'in (1957) fikrini kullanarak çok sayıda girdi ve çıktı karşılaştırması yapan bir VZA yöntemi geliştirmişlerdir (Charnes vd., 1978). VZA'nın ilk adımında, uygun karar değişkenlerinin seçilmesi çok önemlidir. Seçilen bu değişkenler birbirine benzer olmalı, aynı girdi ile aynı çıktıyı üreten ve eşit dağılım (homojenlik) gösteren bir karar mekanizmasından oluşmalıdır (Ağ, 2019). VZA'dan elde edilen skorlar 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Buna göre, 1'in altındaki değerler etkin değil, 1'in üzerindeki değerler etkin olarak kabul edilmektedir (Münyas, 2018; Masoumi ve Öcalır-Akunal, 2018). Sağlık sektöründe, çıktıların kontrol edilmesi zor olduğu için girdi odaklı modeller tercih edilmektedir (Özden, 2008; Erik ve Kuvvetli, 2021).

2.2.2. Panel Tobit Regresyonu

Panel Tobit regresyonu, performans ve verimlilik ile ilgili araştırmalarda etkinlik ölçümlerinde kullanılan ve Amerikalı iktisatçı James Tobin tarafından geliştirilen bir analiz yöntemidir (Mohammadpour vd., 2020). Panel Tobit regresyonu, yatay kesit ve zaman serileri veri setini içeren bir panel veri analizi modelidir. Bu modelde birden fazla kişinin veya birimin (şirket, ülke, bölge vb.) zaman içerisinde gözlemlenen durumları değerlendirilmektedir (Busse ve Bernard, 2003). Panel Tobit regresyonu bağımlı değişkenin sürekli olduğu ekonometrik bir yöntemdir (Moffitt, 1982). Bu yöntemde, kesikli bağımlı değişkenler için model oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu modelde sadece belirli aralıklarla gözlemlenen değerler ele alınmaktadır (Medarević ve Vuković, 2021).

Panel Tobit regresyonunda, rassal etkiler gözlemlerin sağdan veya soldan sansürlenmesiyle elde edilmektedir (Fu vd., 2016; Twisk ve Rijmen, 2009). Tobin tarafından hane halkı harcamalarını hesaplamak için bağımsız değişkenlerin normal dağıldığını varsayarak soldan sansürleme işlemi yapılan bir regresyon modeli kurulmuştur (Wang ve Griswold, 2016). Bu modele ait denklem eşitlik 1'deki gibi gösterilmektedir.

$$y_{it}^* = \alpha_i + \beta'x_{it} + u_{it}, \quad \begin{array}{l} i = 1, \dots, n \\ t = 1, \dots, t \end{array} \quad (1)$$

i indisi = 1...n (Birey, şirket, ülke, bölge, il gibi karar birimlerini ifade etmektedir.)

t alt indisi = 1...t (Yıllık, çevrek yıllık ve aylık gibi zaman dilimlerini ifade etmektedir.)

Burada;

y_{it} = bağımlı değişkeni,

α_i = sabit terimi,

x_{it} = bağımsız değişkeni,

β' = x_{it} bağımsız değişkeninin eğim kat katsayısını,

u_{it} = hata terimini göstermektedir.

Eşitlik 1'deki y_{it}^* için; sıfır ve sıfırdan küçük gözlemlenemeyen değerler ve sıfırdan büyük gözlemlenebilen değerler eşitlik 2'de verilmiştir. Sansürleme işlemi sonucu gözlemlenemeyen değerler sıfıra eşit veya sıfırdan küçük değerler aldığı takdirde yerlerine sıfır değeri atanırken bu değerler sıfırdan büyük gözlemlenemeyen değerler aldığı takdirde yerlerine aynı sonuçlar yazılmaktadır (Lee ve Kim, 2018).

$$y_{it} = \begin{cases} y_{it}^* = \beta'x_{it} + u_{it}, & \text{eğer } \beta'x_{it} + u_{it} > 0 \\ 0 & \text{eğer } \beta'x_{it} + u_{it} \leq 0, \end{cases} \quad (2)$$

2. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmada kullanılan analiz yöntemlerinden elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Araştırmada Stata 17.0 paket programı kullanılmıştır. İlk olarak değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri açıklanmış, daha sonra VZA ve panel Tobit regresyonu ile alakalı bilgiler paylaşılmıştır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	SS	Min.	Maks.
Kişi Başı Sağlık Harcamaları (Dolar)	72	3774,216	1490,915	815,071	6945,909
Kaba Ölüm Oranı (100.000 kişi başına)	72	814,39	85,506	697,2	1029,1
Anne Ölüm Oranı (100.000 canlı doğum başına)	71	7,183	4,173	1,2	19
Bebek Ölüm Oranı (1.000 canlı doğum başına)	72	7,452	3,034	3,8	13,7

Tablo 2’de verilen bilgilere göre, gözlem sayısı bağlamında anne ölüm oranları hariç diğer hiçbir değişkende eksik veri gözlenmemiştir. Veri setinin dengeli panel mantığına uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Kişi Başı Sağlık Harcamaları	Kaba Ölüm Oranı	Anne Ölüm Oranı	Bebek Ölüm Oranı
Kişi Başı Sağlık Harcamaları (Dolar)	1			
Kaba Ölüm Oranı (100.000 kişi başına)	-0,5423	1		
Anne Ölüm Oranı (100.000 canlı doğum başına)	-0,6829	0,5559	1	
Bebek Ölüm Oranı (1.000 canlı doğum başına)	-0,4826	0,3780	0,8607	1

Tablo 3’te değişkenlerin korelasyon matrisi gösterilmektedir. %99 güven aralığında çoklu doğrusallık bağlantı sorunu teşkil edecek bir durum bulunmamaktadır. Ayrıca korelasyon matrisine göre kişi başı sağlık harcamaları ile hem kaba ölüm oranı hem de anne ve bebek ölüm oranları arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla kişi başı sağlık harcamalarının artması, bir başka ifadeyle kişinin sağlığına yatırım yapması ölüm göstergelerini olumlu yönde değiştirmektedir.

Tablo 4. BCC ve CCR Skorlarına Ait Bulgular

Yıl	Almanya		Birleşik Krallık		Türkiye		İtalya		Fransa		Kanada	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
2009	0,762	0,773	0,683	0,703	1	1	1	1	0,729	0,83	1	1
2010	0,67	0,698	0,9	0,945	1	1	1	1	0,856	1	1	1
2011	0,685	0,71	0,784	0,801	1	1	1	1	0,85	1	1	1
2012	0,606	0,629	0,761	0,96	1	1	1	1	0,86	1	1	1
2013	0,665	0,669	0,704	0,715	1	1	1	1	0,878	0,927	1	1
2014	0,533	0,568	0,756	0,763	1	1	1	1	0,094	0,926	1	1
2015	0,94	1	0,84	0,874	1	1	1	1	0,942	1	1	1
2016	0,965	0,998	0,785	0,804	1	1	1	1	0,881	0,886	1	1
2017	0,988	1	0,718	0,743	1	1	1	1	0,899	0,906	1	1
2018	0,767	0,806	0,817	0,861	1	1	1	1	1,17	0,903	1	1
2019	0,88	0,881	0,813	0,855	1	1	1	1	0,837	1,801	1	1
2020	0,727	0,751	0,757	0,806	1	1	1	1	0,875	0,877	1	1

Tablo 4’te BCC ve CCR skorlarına ulaşılmıştır. Türkiye, İtalya ve Kanada tüm yıllarda kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmıştır. BCC skoruna göre Fransa 2010, 2011, 2012 ve 2015 yılları hariç hiçbir dönemde kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamamıştır. Benzer şekilde, BCC skoruna göre Almanya 2015 ve 2017 yılları hariç hiçbir dönemde, Birleşik Krallık ise BCC ve CCR skorlarına göre hiçbir dönemde kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamamıştır.

Tablo 5. Panel Tobit Regresyonuna Ait Bulgular

Değişkenler	BCC Skoru	CCR Skoru
Sağlık Harcamaları (Kişi Başına, Dolar)	(-2,43e-06) (0,965)	(-0,0000455) (0,500)
Kaba Ölüm Oranı	(-0,0001146) (0,932)	(-0,0000528) (0,755)
Anne Ölüm Oranı	(0,0890321) (0,030**)	(0,0896626) (0,029**)
Bebek Ölüm Oranı	(-0,0161617) (0,606)	-0,0141159 (0,713)
Sigma_u	0,835044	1,120054
Sigma_e	0,1639382	0,207981
rho	0,9628877	0,966691
Wald	6,18	8,14
Toplam Gözlem	71	71
Sansürlenmeyen Gözlem	29	33

Soldan Sansürlenlen Gözlem	42	37
Prob>chi2	0,1861	0,0866

Not1: *p<0,1; **p<0,05; ***p<0,01; ****p<0,001 anlamlılık düzeylerine göre değerlendirilmiştir.

Not2: Parantez içindeki değerlerde yıldız (*) işareti anlamlılık düzeyini (p) gösterirken diğer değerler standart sapmayı göstermektedir.

Panel Tobit regresyonuna göre, BCC ve CCR skorlarının soldan sansürlemesi ((1/Skor)-1) sonucu elden edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir. Soldan 37 gözlem, sağdan 1 gözlem kırılmıştır. Sansürlenmeyen 33 gözlem analize dahil edilmiştir. Sonuç olarak elden edilen etkinsizlik skorlarının bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde kişi başı sağlık harcamaları, kaba ölüm oranı ve bebek ölüm oranı değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>0,05). Diğer değişkenlerin etkisi sabit tutulduğunda anne ölüm oranı değişkeni, etkinlik skorlarını anlamlı ve pozitif yönde değiştirmiştir (p<0,05). Anne ölüm oranı 1 birim artırılınca teknik olarak etkinsizlik 0,082 birim artmaktadır.

3. TARTIŞMA

Araştırmada seçilmiş G-20 ülkelerinin sağlık göstergelerinin etkinlikleri VZA yöntemi ile hesaplanmıştır. Hesaplanan bu etkinliklere etki eden faktörler panel Tobit regresyonu yöntemi ile ortaya konulmuştur. Araştırmada 1.000 kişi başına düşen uzman hekim, pratisyen hekim ve hemşire sayıları ile kişi başı sağlık harcaması değişkenleri girdi değişkeni; kaba ölüm oranı, anne ölüm oranı ve bebek ölüm oranı değişkenleri ise çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, belirlenen zaman aralığında hedeflenen parametrelere ait veriler düzenli tutulmadığı için seçilmiş altı G-20 ülkesine ait veriler 2009-2020 yılları ile sınırlandırılmıştır.

Bulgulara göre, BCC ve CCR skorlarında Türkiye, İtalya ve Kanada tüm yıllarda kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmıştır. BCC skoruna göre Fransa 2010, 2011, 2012 ve 2015 yılları hariç hiçbir dönemde kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamamıştır. Benzer şekilde BCC skoruna göre, Almanya 2015 ve 2017 yılları hariç hiçbir dönemde, Birleşik Krallık ise BCC ve CCR skorlarına göre hiçbir dönemde kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamamıştır. Bu durum, ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyinin, kaynak tahsis verimliliğini doğrudan etkilemeyeceğini göstermektedir. Zira GSYİH bakımından dünyanın en büyük on ekonomisine sahip ülkeler arasında yer alan Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık’ın (World Bank, 2024) söz konusu ekonomik gücünü kaynak verimliliğine yansıtamaması bu durumu açıklamaktadır. Nitekim Dhaoui (2019) tarafından Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkeleri özelinde yapılan bir araştırmada, incelenen ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile sağlık sisteminin verimliliği arasında bir ilişki olmadığı, bazı düşük-orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere göre kaynaklarını daha verimli kullanabildiği bulgulanmıştır. Dolayısıyla ekonomik gelişmişlik

derecesi sağlık sisteminin verimliliğini ölçecek bir kriter değildir. Benzer ekonomik duruma sahip ülkelerde sağlık sisteminin verimliliğinin büyük ölçüde farklı olabileceğini belirtmek gereklidir. Öte yandan kaynak verimliliği hususunda gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla daha avantajlı olduğu ifade edilmektedir. Bunun nedeni olarak ise gelişmekte olan ülkelerin sağlık girdilerinin daha az olması ve az girdi ile daha fazla çıktı elde edebilmelerinin teknik olarak verimliliği yükseltmesi olduğu öne sürülmektedir (Şenol vd., 2019).

Ülke kaynaklarının verimsiz kullanılmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan bazıları; ülkelerin yalnızca nicel sağlık çıktılarına odaklanıp reel verimliliği göz ardı etmeleri, geliştirilmeye ihtiyaç duyulan alanlara ve uygulama örneklerine yeteri kadar pay ayırmamaları, ölçek ekonomisini etkin bir şekilde uygulayamamaları, kamu sağlık harcamalarını gereğinden fazla artırıp özel sektörün rolünü azaltmaları ve ülkelerin kendi içindeki bölgeler arasında eğitim ve sağlık gibi koşulların uyumsuzluğudur (Dhaoui, 2019; Chai vd., 2019). Ülkelerin kaynak verimsizliğini ortadan kaldırmak için genel olarak mevcut girdilere odaklandıkları ve girdilerini çıktılarına göre optimize ettikleri literatürdeki araştırma sonuçlarında görülmektedir. Songur vd. (2017) tarafından OECD ülkeleri üzerinde yapılan bir araştırmada; girdi değişkenleri olarak sağlık harcamaları, hekim sayısı ve hasta yatağı sayısı kullanılırken çıktı değişkenleri olarak anne ölüm oranı, bebek ölüm oranı ve doğumda beklenen yaşam süresi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Almanya, Fransa ve İtalya kaynaklarını etkin kullanmıştır. Kanada girdi yönelimli BCC skoruna göre etkin, CCR skoruna göre etkin değil iken Türkiye kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmıştır. Öte yandan Abiş (2022) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'nin büyük ve küçük illeri ayrı ayrı ele alındığında uzman ve pratisyen hekim, yatak ve ameliyat sayısının teknik olarak artması kaynak etkinliğini olumsuz bir şekilde etkilerken poliklinik başvurusu ve ortalama kalış günü sayısının artması teknik olarak kaynak etkinliğini artırmaktadır. Özellikle ameliyat sayısının daha fazla etkisizliğe yol açmasına, Türkiye'de daha önce uygulanmış olan performans dayalı ek ödeme sisteminin neden olduğu düşünülmektedir.

Kaynakların verimliliği açısından sağlık harcamaları önemli bir belirleyicidir. Bu kapsamda, Evans vd. (2001) tarafından yapılan araştırmada girdi değişkenleri olarak kişi başı sağlık harcaması, gelir düzeyi ve eğitim harcamaları; çıktı değişkenleri olarak bebek ölüm oranı ve tedavi olan hasta sayısı ele alınmıştır. Bulgulara göre, kişi başı sağlık harcamasının artması ülkelerin etkinlik skorlarını artırmıştır. Benzer şekilde Yağış ve Savrul (2020)'un araştırmasına göre, sağlık harcamaları arttıkça işgücü verimliliği daha da artmakta, bu durum toplam üretilen sağlık çıktısı miktarını da artırmaktadır.

Araştırma kapsamında uygulanan panel Tobit regresyon analizi sonucuna göre, anne ölüm oranı göstergesi teknik olarak kaynak kullanımını olumsuz etkilemektedir. Anne ölüm oranları, ülkelerin gelişmişlik düzeyine

ilişkin bilgi sağlayan önemli parametrelerden biridir (Şenol vd., 2019). Dünya üzerinde anne ölümlerinin büyük çoğunluğunun meydana geldiği gelişmekte olan ülkelerde, doğurganlık çağındaki kadınlarda gebelik ve gebelik ile ilişkili komplikasyonlar önemli hastalık ve ölüm yükü nedenleri arasında gösterilmektedir (Aygır ve Metintaş, 2018). Dolayısıyla sağlık hizmetlerindeki kaynak etkinsizliğinin temel sebeplerinden biri olarak, mortalite ve morbidite açısından sağlık sistemlerinin üzerinde durması gereken bir konu olan anne ölüm oranları göze çarpmaktadır. Bir başka ifadeyle, sağlık hizmet sunumunu daha etkin hale getirmenin yollarından birinin anne ölümlerini azaltmak olduğu ifade edilebilir. Benzer doğrultuda, Mohammadpour vd. (2020) tarafından VZA ve Tobit regresyon analizi yöntemleriyle yapılan bir araştırmada, artan doğurganlık oranının sağlıktaki kaynak tahsisini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Buradan hareketle, yetersiz nüfus planlamasının, artan doğurganlık ile birlikte anne ve bebek ölüm oranlarını artırma eğiliminde olduğunu ve bu durumun sağlıktaki kaynak verimliliğini sekteye uğrattığını söylemek mümkündür. Kaynaklarını etkin kullanamayan ülkelerin sağlık sistemleri, girdi ve bağlantı projeksiyonları hususunda girdilerini iyileştirmeleri, yaşam tarzına bağlı hastalıkları, anne ölümleri ile önlenabilir ve tedavi edilebilir tedbirleri almaları gerekmektedir (Kaçak, 2022).

Sonuç

Kamu ve özel mülkiyet ayrımı olmaksızın, harcamaların genellikle yüksek olduğu bir sektör olan sağlık sektöründe maliyet kalemlerinin düzenli olarak tutulması ve takip edilmesi kaynakların yönetiminde büyük önem taşımaktadır. Özellikle sağlık sektöründe kaynakların denetimi ve yönetilmesi, etkin kullanılması açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte nüfusun, başta ölüm oranları olmak üzere diğer sağlık performans göstergeleri bağlamındaki sonuçları, sağlık sistem verimliliğine direkt etki edebilmektedir. Bu araştırma, seçilmiş G-20 ülkelerinde belirli bir dönemde ölüm göstergelerinin, sağlık personelinin ve sağlık harcamalarının kaynak kullanımındaki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma sonuçları, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile sağlık sistemlerindeki kaynak verimliliği arasında doğrudan bir bağlantı kurulamayacağını kanıtlamaktadır. Zira verimlilik, yüksek düzeyde yatırım yaparak ya da harcama yaparak değil, eldeki kaynakları en optimal şekilde kullanarak gerçek manada elde edilmiş olur. Araştırmamızda Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa'nın karşılaştırılan diğer ülkelere göre kaynak verimliliği açısından geride kalması ve örnekleme yer alan diğer ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer alan Türkiye'nin kaynak verimliliğinin incelenen tüm yıllarda yüksek olması bu durumu açıklar niteliktedir. Öte yandan gerçekleştirilen panel Tobit regresyon analizi, çıktı değişkenleri bağlamında etkinsizliğe ve verimsizliğe neden olan parametreleri incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre anne ölüm oranının kaynak verimliliğini anlamlı bir şekilde

etkilemesi, politika yapımcıların bu alanla ilgili daha fazla çalışma yapmasını gerekli kılmaktadır. Ülke politika yapımcıları, anne ölümlerini azaltarak ve anne-çocuk sağlığı hizmetlerini geliştirerek daha sürdürülebilir bir sağlık düzeyi ve nüfus projeksiyonu elde edebilir.

Sonuç olarak kaynaklarını etkin bir şekilde değerlendiremeyen ülkelerin verimlilik açısından ölüm göstergelerini iyileştirmeleri, gereksiz tüketilen sağlık hizmetlerini azaltmaları ve nitelikli sağlık personeli istihdamını artırmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca politika yapımcıların, daha iyi toplum sağlığına ulaşmak için sağlık kaynaklarına yönelik yatırımlarını kontrolsüz bir şekilde artırmak yerine, sağlık sistemlerinin optimum çalışma koşullarını keşfetmesi ve sağlık sistemlerinin tedarikini rasyonel bir hale getirmesi elzemdir. Kaynakların maliyet etkin olmayan müdahalelerden daha maliyet etkin olan müdahalelere doğru tahsis edilmesiyle toplumların sağlık ve refah düzeyinin büyük ölçüde iyileştirilebileceği ifade edilebilir. Araştırmanın kısıtlılığı; hedeflenen zaman aralığında analiz edilen ülkelere ilişkin verilerde yer yer tolere edilemeyecek kadar fazla eksiklik ve düzensizlik mevcut olduğundan dolayı, seçilmiş altı G-20 ülkesine ait verilerin 2009-2020 yılları ile sınırlandırılmasıdır. Araştırmanın nihayetinde sağlığa yapılan yatırımların (kişi başına düşen sağlık harcamaları) ölüm göstergelerini olumlu ve iyileştirici yönde etkilediği tespit edilmiş olsa da araştırmacılar ölüm göstergelerinin hastalık yükü ile ilişkisini geniş ölçekte ekonometrik yöntemlerle incelemelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mesut Can Türkoğlu: %50, Taner Abiş: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mesut Can Türkoğlu: 50%, Taner Abiş: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Türkoğlu, M. C. ve Abiş, T. (2023). Sağlık göstergelerinin teknik etkinlik üzerindeki etkilerinin incelenmesi: Seçilmiş G-20 ülkeleri örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 190-211. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1424420>

Kaynakça

- Abiş, T. (2022). *Sağlık hizmetlerinde kapasite kullanımına yönelik performans değerlendirmesi* [doktora tezi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.
- Ağ, A. (2019). BİST’te işlem gören sigorta şirketlerinin veri zarflama analizi yöntemi ile finansal performanslarının analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2656-2668. <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1330>
- Aladağ, Z., Alkan, A., Güler, E. ve Özdin, Y. (2018). Akademik birimlerin veri zarflama analizi ve promethee yöntemleri ile performans değerlendirmesi: Kocaeli üniversitesi örneği. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 34(1), 1-13.
- Aras, İ. A. (2023). Gelir gruplarına göre COVID-19 pandemisinde sağlık sistem performansı etkinliğinin ölçülmesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(26), 731-746. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1317111>
- Artan, S., Hayaloğlu, P. ve Demirel, S. K. (2017). BRICS ülkelerinde kamu sağlık harcamaları etkinliğinin belirleyicileri. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 9-30.
- Asandului, L., Roman, M. ve Fatulescu, P. (2014). The efficiency of healthcare systems in Europe: A data envelopment analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, 10, 261-268. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00301-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00301-3)
- Aygar, H. ve Metintaş, S. (2018). Bir kalkınma göstergesi olarak anne ölümleri. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 3(3), 63-70.
- Banker, R. D., Charnes, A. ve Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092. <https://doi.org/10.1287/mnsc.30.9.1078>
- Bayraktutan, Y. ve Pehlivanoglu, F. (2012). Sağlık işletmelerinde etkinlik analizi: Kocaeli örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 127-162.
- Bozkurt, İ. ve Tan, A. (2021). *Sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgi, belirsizlik algısı ve güven kavramının rolü*. İKSAD Yayınevi.
- Busse, M. R. ve Bernard, A. B. (2003, 4 Eylül). *Consistent standard errors in panel Tobit with autocorrelation*. 2 Aralık 2023 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=439061 adresinden edinilmiştir.
- Cetin, V. R. ve Bahce, S. (2016). Measuring the efficiency of health systems of OECD countries by data envelopment analysis. *Applied Economics*, 48(37), 3497-3507. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1139682>

- Chai, P., Zhang, Y., Zhou, M., Liu, S. ve Kinfu, Y. (2019). Technical and scale efficiency of provincial health systems in China: A bootstrapping data envelopment analysis. *BMJ Open*, 9(8). <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-027539>
- Charnes, A., Cooper, W. W. ve Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)
- Chisholm, D. ve Evans D. B. (2010). *Improving health system efficiency as a means of moving towards universal coverage*. 30 Aralık 2023 tarihinde <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/health-financing/technical-briefs-background-papers/whr-2010-background-paper-28.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Cinaroglu, S. (2020). Integrated k-means clustering with data envelopment analysis of public hospital efficiency. *Health Care Management Science*, 23(3), 325-338. <https://doi.org/10.1007/s10729-019-09491-3>
- Çakmak, M., Öktem, M. K. ve Ömürgönülşen, U. (2009). Türk kamu hastanelerinde teknik verimlilik sorunu: Veri zarflama analizi tekniği ile Sağlık Bakanlığı'na bağlı kadın doğum hastanelerinin teknik verimliliklerinin ölçülmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 1-36.
- Çavmak, Ş. (2017). Sağlık hizmetlerinde veri zarflama analizi ve modelleri. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 35-47.
- Çeçen, Z. ve Akbulut, F. (2023). Düşük gelir grubunda yer alan ülkelerin sağlık göstergelerinin VZA yöntemiyle incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 241-254.
- Demirci, Ş., Konca, M. ve İlgün, G. (2020). Sağlık finansmanının sağlık sistemleri performansına etkisi: Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler üzerinden bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 28(43), 229-242. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.01.13>
- Dhaoui, I. (2019, Temmuz). *Healthcare system efficiency and its determinants: A two-stage Data Envelopment Analysis (DEA) from MENA countries* [Bildiri sunumu]. Economic Research Forum (ERF), Giza.
- Erik, A. ve Kuvvetli, Y. (2021). Üretim işletmelerinin endüstri 4.0 entegrasyonunun veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 36(3), 637-647. <https://doi.org/10.21605/cukurovaumfd.1005323>
- Evans, D. B., Tandon, A., Murray, C. J. ve Lauer, J. A. (2001). Comparative efficiency of national health systems: Cross national econometric analysis. *BMJ*, 323(7308), 307-310. <https://doi.org/10.1136/bmj.323.7308.307>

- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, 120(3), 253-281. <https://doi.org/10.2307/2343100>
- Fu, P., Hughes, J., Zeng, G., Hanook, S., Orem, J., Mwanda, O. W. ve Remick, S. C. (2016). A comparative investigation of methods for longitudinal data with limits of detection through a case study. *Statistical Methods in Medical Research*, 25(1), 153-166. <https://doi.org/10.1177/0962280212444800>
- Güzel, İ. ve Gider, Ö. (2023). Sağlık alanında veri zarflama analizi ve Malmquist toplam faktör verimlilik indeksi ile etkinlik ölçümü: Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri'nde bir uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(1), 219-236.
- Ibrahim, M. D. ve Daneshvar, S. (2018). Efficiency analysis of healthcare system in Lebanon using modified data envelopment analysis. *Journal of Healthcare Engineering*, 2018, 2060138. <https://doi.org/10.1155/2018/2060138>
- İlgün, G. ve Şahin, B. (2022). Investigation of factors affecting efficiency of primary healthcare in Turkey with two-stage data envelopment analysis. *International Journal of Healthcare Management*, 15(1), 45-51. <https://doi.org/10.1080/20479700.2020.1836735>
- Jakovljevic, M. ve Laaser, U. (2015). Population aging from 1950 to 2010 in seventeen transitional countries in the wider region of South Eastern Europe. *SEEJPH*, 3, 1-12. <https://doi.org/10.4119/seejph-1796>
- Jordi, E., Pley, C., Jowett, M., Abou Jaoude, G. J. ve Haghparast-Bidgoli, H. (2020). Assessing the efficiency of countries in making progress towards universal health coverage: A data envelopment analysis of 172 countries. *BMJ Global Health*, 5(10), e002992. <https://doi.org/10.1136%2Fbmjgh-2020-002992>
- Kaçak, H. (2022). Halk sağlığı hizmetlerinin sağlık sistemlerinin performansı üzerindeki etkileri: Dinamik network veri zarflama analizi ile bir uygulama. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 79(3), 531-548. <https://dx.doi.org/10.5505/TurkHijyen.2022.70194>
- Kirigia, J. M., Emrouznejad, A., Sambo, L. G., Munguti, N. ve Liambila, W. (2004). Using data envelopment analysis to measure the technical efficiency of public health centers in Kenya. *Journal of Medical Systems*, 28, 155-166. <https://doi.org/10.1023/B:JOMS.0000023298.31972.c9>
- Konca, M. ve Top, M. (2021). Ekonomik faktörler ve ulusal sağlık sistemlerinde teknik etkinlik: Panel veriye dayalı bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, (3), 21-33. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.760156>

- Lee, S. ve Kim, C. (2018). Estimation of association between healthcare system efficiency and policy factors for public health. *Applied Sciences*, 8(12), 2674. <https://doi.org/10.3390/app8122674>
- Masoumi, M ve Öcalır-Akünel, E. V. (2018). Türkiye'deki kent içi raylı ulaşım sistemlerinin performanslarının veri zarflama analizi ile karşılaştırılması. *Journal of Polytechnic*, 21(4), 971-975. <https://doi.org/10.2339/politeknik.391798>
- Medarević, A. ve Vuković, D. (2021). Efficiency and productivity of public hospitals in Serbia using DEA-malmquist model and tobit regression model, 2015-2019. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(23), 12475. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312475>
- Mitrović, Z., Vujošević, M. ve Savić, G. (2017). Data envelopment analysis for evaluating Serbia's health care system. *Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 20(75), 39-46. <https://doi.org/10.7595/management.fon.2015.0012>
- Moffitt, R. (1982). The Tobit model, hours of work and institutional constraints. *The Review of Economics and Statistics*, 64(3), 510-515. <https://doi.org/10.2307/1925952>
- Mohammadpour, S., Javan-Noughabi, J., Vafae Najar, A., Zangeneh, M., Yousefi, S., Nouhi, M. ve Jahangiri, R. (2020). Factors affecting the technical efficiency of rural primary health care centers in Hamadan, Iran: Data envelopment analysis and Tobit regression. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 18(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12962-020-00249-1>
- Mourad, N., Habib, A. ve Tharwat, A. (2021). Appraising healthcare systems' efficiency in facing COVID-19 through data envelopment analysis. *Decision Science Letters*, 10(3), 301-310. <http://dx.doi.org/10.5267/j.dsl.2021.2.007>
- Münyas, T. (2018). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının finansal etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*, 5(4), 111-126.
- OECD.Stat. (2023). *Health statistics*. 15 Kasım 2023 tarihinde <https://stats.oecd.org/> adresinden edinilmiştir.
- Özden, Ü. (2008). Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 167-185.
- Seddighi, H., Nosrati Nejad, F. ve Basakha, M. (2020). Health systems efficiency in Eastern Mediterranean Region: A data envelopment analysis. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 18(1), 1-7. <https://doi.org/10.1186/s12962-020-00217-9>

- Selamzade, F. ve Bağırov, A. (2022). Rusya federasyonu sağlık sisteminde etkinlik değişiminin incelenmesi. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 14, 442-449.
- Sever, E. ve İğdeli, A. (2019). Sağlık harcamaları, sağlık çıktıları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 11(20), 246-259. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.533164>
- Songur, C., Kar, A., Teleş, M. ve Turaç, İ. S. (2017). OECD üye ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından etkinliklerinin değerlendirilmesi ve çoklu uyum analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1-12. <https://doi.org/10.25272/j.2147-7035.2017.5.3.04>
- Soylu, N. (2020). Entelektüel sermaye etkinliğinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi: BİST teknoloji şirketlerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 269-286. <https://doi.org/10.25095/mufad.673738>
- Şenol, O., Metin, A. ve Korucu, K. S. (2019). Ülkelerin ölüm göstergeleriyle karşılaştırılması: Veri zarflama analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 82-103.
- Top, M., Konca, M. ve Sapaz, B. (2020). Technical efficiency of healthcare systems in African countries: An application based on data envelopment analysis. *Health Policy and Technology*, 9(1), 62-68. <https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2019.11.010>
- Twisk, J. ve Rijmen, F. (2009). Longitudinal tobit regression: A new approach to analyze outcome variables with floor or ceiling effects. *Journal of Clinical Epidemiology*, 62(9), 953-958. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2008.10.003>
- United Nations. (2015). *The millennium development goals report*. 14 Ocak 2024 tarihinde <https://www.un.org/millenniumgoals/> adresinden edinilmiştir.
- Wang, W. ve Griswold, M. E. (2016). Estimating overall exposure effects for the clustered and censored outcome using random effect Tobit regression models. *Statistics in Medicine*, 35(27), 4948-4960. <https://doi.org/10.1002/sim.7045>
- World Bank. (2024). *World development indicators*. 10 Ocak 2024 tarihinde <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden edinilmiştir.
- Yağış, O. ve Savrul, B. K. (2020, 12-14 Kasım). *Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Zaman serileri analizi* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Farklı Boyutlarıyla Sağlık Konferansı (ICDAH2020).

Extended Abstract

The health services sector, characterized by the provision of services under scarce resources, external benefits and harms, aims to produce the desired outputs with the highest quality. Given that health services are often specific and expensive, managing the resources used in this sector effectively and efficiently is essential. Particularly, the efficient use of public resources is crucial for economic growth, poverty reduction, increased welfare, and macroeconomic stability. The efficiency of a country's resource use is determined by the performance measurement processes of decision-makers in this area. Performance measurements indicate whether a health system is achieving its objectives. At this juncture, comparing socioeconomically similar countries based on various parameters serves as a method for measuring the performance and efficiency levels of health systems. Despite the significant amount of resources allocated to the health sector, a gap exists between the growth in the volume of available resources and the resources required by the health sector, underscoring the necessity of using resources effectively.

Ineffective resource management in the health sector leads to the wastage of numerous resources, including money, workforce, buildings, and medical equipment. This wastage suggests that the outcomes of health services could be achieved with significantly less financial and time investment. Therefore, this research aims to explore the impact of mortality indicators, health personnel, and health expenditures on resource utilization from 2009 to 2020 in selected G-20 countries. For this study, data from six chosen G-20 countries were confined to the years 2009-2020, as records on the targeted parameters were inconsistently maintained during this period. The research's input variables include the number of specialist physicians, general practitioners, and nurses per 1,000 people, as well as per capita health expenditures. The output variables are crude, maternal, and infant mortality rates. The study employed data envelopment analysis (DEA) and panel Tobit regression analysis methods. DEA, a non-parametric method, evaluates the efficiency of various decision-making units in the same category by comparing the ratio of weighted outputs to the sum of weighted inputs, serving as the optimal measure for calculating efficiency.

Panel Tobit regression is an analysis method employed for measuring effectiveness in studies on performance and productivity. It is a panel data analysis model that incorporates both cross-sectional and time-series datasets. This model assesses the conditions of multiple entities (such as companies, countries, regions, etc.) observed over time. In this study, efficiency scores for selected countries (Germany, the United Kingdom, Italy, France, Canada, and Turkey) were analyzed using the Banker, Charnes, and Cooper (1984) (BCC) and Charnes, Cooper, and Rhodes (1978) (CCR) models. The results obtained were then censored from the left using the formula $(1-(1/DEA \text{ Score}))$ to address data limitations. The censored BCC and CCR scores were

subsequently used as dependent variables in the panel Tobit regression model. The analyses of the models employed in this study were conducted using the Stata 17.0 software package.

The findings indicated a negative relationship between per capita health expenditures and crude, maternal, and infant mortality rates in the correlation matrix of the research variables. Thus, it was observed that increasing per capita health expenditures, or investing in health, positively changed mortality indicators. According to BCC and CCR scores, Turkey, Italy, and Canada had effectively utilized their resources in all the years under review. Conversely, France was found to have used its resources ineffectively, with exceptions in the years 2010, 2011, 2012, and 2015, according to the BCC score. Similarly, Germany was unable to effectively utilize its resources in any period, except in 2015 and 2017, according to the BCC score. The United Kingdom was also found to have used its resources ineffectively in all periods according to both BCC and CCR scores. These outcomes suggest that the development level of a country's economy does not directly influence the efficiency of resource allocation. This is exemplified by France, Germany, and the United Kingdom, which, despite being among the top ten largest economies in the world in terms of GDP, were not able to translate their economic power into resource efficiency. According to the Panel Tobit regression analysis, 37 observations were trimmed from the left and 1 observation from the right in the findings due to the left censoring of BCC and CCR scores $((1/\text{Score})-1)$, leaving 33 uncensored observations for analysis. The analysis found no statistically significant difference in the model using the obtained inefficiency scores as dependent variables for per capita health expenditures, crude death rate, and infant mortality rate ($p>0.05$). However, holding the effect of other variables constant, the maternal mortality rate variable significantly and positively affected the efficiency scores ($p<0.05$). An increase of 1 unit in the maternal mortality rate led to a 0.082 unit increase in technical inefficiency. Therefore, it was concluded that the health systems of countries that do not use their resources effectively need to enhance their inputs in terms of input and connection projections and implement preventable and treatable measures for lifestyle-related diseases and maternal deaths. Moreover, policymakers should focus on optimizing the operation of health systems and rationalizing the supply of health services, rather than merely increasing investments in health resources to improve public health outcomes. Allocating resources away from ineffective interventions to more cost-effective ones could significantly enhance societies' health and welfare levels.

SINIRDA KARBON DÜZENLEMESİNİN TÜRKİYE ANA METALLER SEKTÖRÜNÜN REKABETÇİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE-AB ÜLKELERİ KAPSAMINDA ANALİZ*

Burak BEDER**

Öz

Avrupa Birliği (AB), karbon kaçacağını önlemek ve sera gazı emisyon azaltım hedeflerine rekabetçi bir şekilde ulaşmak için sınırda karbon düzenleme (SKD) mekanizmasını yürürlüğe koymuştur. Bu mekanizma AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelere önemli karbon maliyetleri yükleyerek bu ülkelerin sektörel düzeyde rekabet edebilirliğine etki etmektedir. Bu çalışmada sınırda karbon düzenlemesinin demir-çelik ve alüminyum ürünlerini kapsayan ana metaller sektörünün rekabetçiliği üzerindeki etkisini incelenmiştir. Türkiye ve AB üyesi ülkelerin analiz kapsamına alındığı çalışmada ülkelerin rekabet düzeyleri açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle tespit edilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye'nin 2015-2020 yılları arasında AB-27 ortalamasına göre ana metaller sektöründe açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, sınırda karbon düzenlemesinin devreye girmesiyle bu üstünlüğün derecesinin azaldığı tespit edilmiştir. Türkiye ve AB üyesi ülkelerin ana metaller sektörünün açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeks değerleri karşılaştırıldığında ise sınırda karbon düzenlemesi uygulanmadığı koşullarda Türkiye'nin 8 AB üyesi ülkeye karşı rekabette dezavantajlı konumda olduğu, sınırda karbon düzenlemesinin devreye girmesiyle ile bu dezavantajlı konumun derecesinin arttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda SKD'nin Türkiye'nin ana metaller sektörünün rekabet edebilirliğine olumsuz yönde edeceği ve bu sektörde Birlik üyesi ülkeler arasında ticaretin artacağına dair bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması, Demir-Çelik Sektörü, Alüminyum Sektörü, Ana Metaller Sektörü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler

THE IMPACT OF CARBON BORDER ADJUSTMENT MECHANISM ON THE COMPETITIVENESS OF THE TÜRKİYE ON BASIC METALS SECTOR: ANALYSIS IN THE SCOPE OF TÜRKİYE-EU COUNTRIES

Abstract

The European Union (EU) has implemented a carbon border adjustment mechanism to prevent carbon leakage and competitively fulfill its greenhouse gas

* Bu çalışma Burak Beder'in Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Yaşar Serhat Yaşgül danışmanlığındaki doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Doğu Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, bbeder@dogus.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6551-9415>

emission reduction targets. This mechanism imposes high carbon costs on countries that export to the EU and affects their competitiveness at the sectoral level. This study examined the impacts of carbon border adjustment on the competitiveness of the basic metals sector, which includes iron-steel and aluminum products. The study analyzed Türkiye and EU member countries, determining the competitiveness levels of these countries using the method of revealed comparative advantages. The analysis showed that Türkiye had a revealed comparative advantage in the basic metals sector compared to the EU-27 average between 2015 and 2020, but this advantage decreased with the implementation of the carbon border adjustment. When comparing the revealed comparative advantage index values of the basic metals sector of Türkiye and the EU member states, it was found that Türkiye was at a competitive disadvantage against eight EU member states without the carbon border adjustment. The degree of this disadvantage increased with the implementation of the carbon border adjustment. In this context, it was found that the carbon border adjustment will have a negative impact on the competitiveness of Türkiye's basic metals sector and that trade in this sector will increase among EU member countries.

Keywords: Carbon Border Adjustment Mechanism, Iron-Steel Sector, Aluminum Sector, Basic Metals Sector, Revealed Comparative Advantage

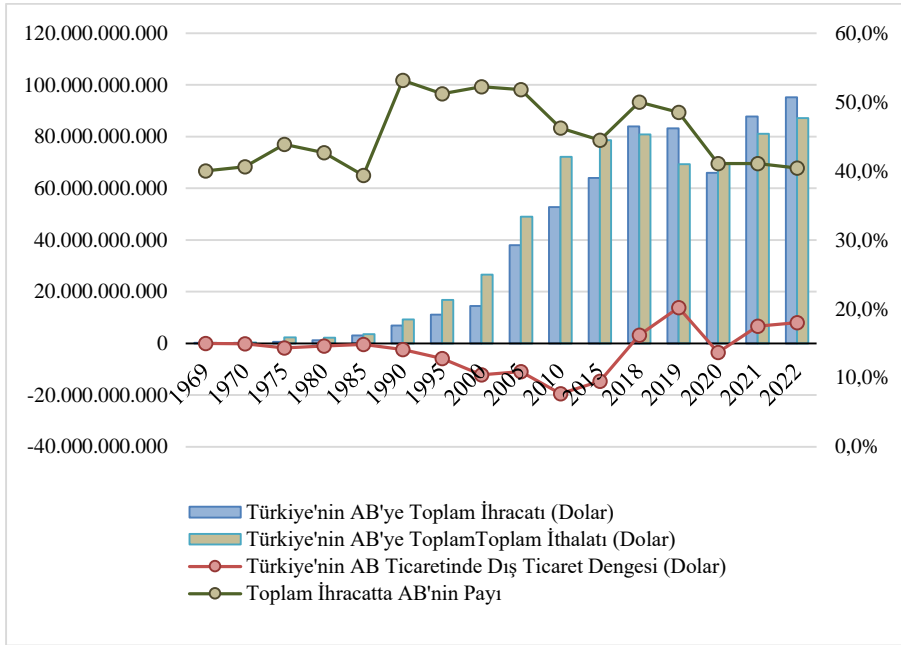
Giriş

Avrupa Birliği (AB), yeni bir büyüme stratejisi olarak nitelendirdiği Avrupa Yeşil Mutabakatını (AYM) 2019 yılında yayımlamıştır. Bu mutabakat ile AB, 2050 yılına kadar net sera gazı emisyonu sıfır olan bir kıta haline gelmeyi, bu doğrultuda büyümenin karbon emisyonlarından ayrıştırıldığı, rekabetçi, kaynakları verimli kullanan, modern bir ekonomi inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu hedeflere dayalı olarak AB, AYM’de enerjiden sanayiye, ulaşımdan inşaata, tarımdan finansa kadar birçok sektörde yeşil dönüşümün gerçekleştirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Yeşil dönüşüm vurgusunun yapıldığı kilit sektörlerden biri de ticarettir. Zira AB, karbon nötr olma hedefine tek taraflı çabayla ulaşamayacağını farkındadır (European Commission, 2019, ss. 2-5). Nitekim AB, 1990-2019 yılları arasında ekonomisini %62 büyütürken sera gazı emisyonlarını %23 azaltmayı başarmıştır (European Commission, 2020, s. 1). Ancak ithalat kanalıyla sera gazı emisyonu arz etmeye devam etmektedir. Öyle ki AB genelinde sera gazı emisyonlarının %20’den fazlası ithal edilen ürünlerin içeriğindeki sera gazı emisyonlarından kaynaklanmaktadır (European Parliament, 2021, s. 5). Bu noktada AB, ticaret ortaklarını da yeşil dönüşüm sürecine eklemeyecek bir ticaret politikası aracına gerek duymaktadır. Ticaret ortaklarının AB ile aynı iklim hedeflerini paylaşmaması karbon kaçağı riskini ortaya çıkarmaktadır (European Commission, 2019, ss. 2-5).

Karbon kaçağı ülkelerin benzer çevresel standartlara sahip olmaması nedeniyle katı çevresel standartların olduğu ülkelerde faaliyet gösteren firmaların, emisyon maliyetlerine katlanmamak adına üretimlerini daha düşük çevresel standartların uygulandığı ülkelere kaydırmaları olarak

nitelendirilebilmektedir. Karbon kaçağı AB için iki yönlü risk oluşturmaktadır. İlk olarak AB firmaları, Emisyon Tarife Sistemi (ETS) vasıtasıyla emisyon maliyetlerine katlanırken ETS sistemi olmayan ülkelerde faaliyet gösteren firmaların bu maliyetlere katlanmamaları, AB firmalarını rekabette dezavantajlı olarak konumlandırmaktadır. Bu dezavantajı ortadan kaldırmak adına da firmalar faaliyetlerini emisyon maliyetlerine katlanmayacakları ülkelere yönlendirme eğilimindedir. Bu durum AB açısından sermaye, üretim, istihdam ve ekonomik büyüme kaybı anlamına gelmektedir. İkinci olarak çevresel maliyetlere katlanmamak adına faaliyetlerini başka ülkelere taşıyan AB firmaları, bu ülkelerde ürettikleri karbon yoğun ürünleri tekrar AB pazarına ithalat kanalıyla sokma eğilimindedir. Bu durum AB için ithalat kanalıyla sera gazı emisyonlarına devam edilmesi ve iklim hedeflerine ulaŐılamama tehlikesi anlamına gelmektedir. Bu noktada karbon kaçağının  nlenmesi AB için elzem bir durum haline almaktadır. Bu bağlamda AB, karbon kaçağını önlemek ve iklim hedeflerine rekabetçi bir Şekilde ulaşmak adına, belli sektörlerde Dünya Ticaret  rg t  (DTÖ) kurallarına uyumlu Şekilde tasarlanacak sınırdaki karbon düzenleme mekanizmasını önermiŐtir. Sınırdaki karbon düzenlemesi (SKD) ithal ürünlerin içeriğindeki emisyonların fiyatlandırılmasını sağlayarak AB firmalarının ETS sistemi kapsamında katlandığı maliyetler nedeniyle ortaya çıkan rekabet dezavantajını da ortadan kaldırmaktadır.

AB, AYM kapsamındaki döngüsel ekonomi düzenlemeleri ve sınırdaki karbon düzenlemesi ile ticaret ortağı olan ülkeleri yeşil ekonomik dönüşüme zorlamaktadır (AŞıcı, 2021a, s. 3; AŞıcı, 2021c, s. 3). Döngüsel ekonomi düzenlemeleri mal ve hizmetlerin kalite standartlarını belirlemek suretiyle AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelere maliyetler yüklerken, sınırdaki karbon düzenlemesi mal ve hizmetlerin içeriğindeki sera gazı emisyonlarını fiyatlandırmak suretiyle AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelere maliyetler yüklemektedir (AŞıcı, 2021b, s. 3; AŞıcı, 2021c, s. 3). Türkiye bu düzenlemelerden en fazla etkilenmesi beklenen ülkeler arasındadır. Çünkü AB, Türkiye'nin geçmişten bugüne en önemli ticaret ortaklarının başında gelmektedir. Grafik 1'de gözlemlendiği üzere tarihsel süreçte Türkiye ihracatının yaklaşık %40-50'sini AB pazarına gerçekleŐtirmektedir. Son dönemde ise AB ile yapılan ticaretin dengesindeki pozitif ayrışma göze çarpmaktadır. Sınırdaki karbon düzenlemesinin sektörlere yükleyeceği karbon maliyeti, AB ile gerçekleştirilen ticaretteki olumlu seyri tehdit etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sınırdaki karbon düzenlemesinin mali yükümlülüğü devreye girmeden önce üretim süreçlerini karbon emisyonlarından arındırmaya yönelik önlemler alması önem kazanmaktadır. Aksi halde Türkiye, en önemli pazarını bu dönüşümü gerçekleştiren ülkelere kaptırma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Grafik 1. Türkiye'nin AB Dış Ticareti (1969-2022, Dolar)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.¹

Bu çalışmada demir-çelik ve alüminyum sektörlerini kapsayan ana metaller sektörü özelinde Türkiye'nin SKD kapsamında yükleneceği maliyete bağlı olarak AB ülkeleri karşısında rekabetçiliğinin ne düzeyde etkilenebileceği, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) yöntemi ile analiz edilmektedir. AB, ETS kapsamında emisyonlarını fiyatlandırdığı için SKD kapsamında ekstra maliyetler ile karşılaşmamaktadır. AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkeler ise AB'ye entegre ulusal ETS sistemi kapsamında emisyonlarını fiyatlandırmadığı durumda doğrudan SKD maliyetleri ile karşılaşmaktadırlar. Bu durum Birlik üyesi ülkeleri AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelere göre daha rekabetçi kılmakta ve AB içi ticaretin artabileceğine işaret etmektedir. Bu çalışma SKD'nin ana metaller sektöründe Türkiye'nin AB ülkelerine karşı rekabet edebilirliğinin ne düzeyde etkilendiğini analiz ederken, AB üyesi ülkeler arasında ticaretin ne yönde seyir izleyeceğine yönelik bulgulara ulaşması bakımından da önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümde mevzuatsal gelişim sürecine bağlı olarak SKD'nin işleyişi ana hatlarıyla özetlenecektir. Akabinde SKD'nin demir-çelik ve alüminyum sektörü üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalara dayalı literatür taraması gerçekleştirilecek bu çalışmanın literatürden farklılaşan yönlerine değinilecektir. Sonrasında çalışmanın yöntemine dair bilgiler verilmesinin akabinde çalışmanın analiz sonuçlarına bağlı olarak bulguları ortaya konulacaktır.

¹ Hesaplamalar, TÜİK veri tabanında Özel Ticaret Sistemi verilerine dayalıdır. AB üye sayısındaki artış ve azalışlar dikkate alınarak hesaplamalar gerçekleştirilmiştir.

1. SINIRDA KARBON DÜZENLEME MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ

AB 2050 yılına kadar karbon nötr kıta haline gelme hedefi doğrultusunda hızlı bir mevzuatsal gelişim sürecine girmiştir. Bu doğrultuda sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar 1990 seviyesine göre %40 azaltma hedefinin yükseltilmesi gerekliliği gündeme gelmiş, bu durum AB'nin 17 Eylül 2020 tarihli tebliğinde değerlendirmiştir. Kapsamlı şekilde yapılan etki analizi sonucunda 2050 yılı hedefine ulaşılabilmesi için sera gazı emisyonlarının 2030 yılına kadar %55 oranında azaltılması gerektiği tespit edilmiştir (European Commission, 2020, ss. 2-3). Bu doğrultuda AB Komisyonu, sera gazı emisyonlarının 2030 yılına kadar 1990 seviyesine göre %55 azaltılması yönünde teklif sunmuş, bu teklif 10-11 Aralık 2020 tarihli Konsey Kararı ile kabul edilmiştir. AB'nin iklim hedeflerine ulaşma noktasında en önemli eşiklerden birisi de 9 Temmuz 2021'de resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren İklim Yasası ile aşılmıştır. Bu yasa ile AB genelinde 2030 yılına kadar karbon emisyonlarının %55 oranında azaltılması, 2050 yılına kadar ise net sıfır sera gazı emisyonu arz eden kıta olma hedefi üye ülkeler açısından bağlayıcı hale gelmiştir. Öte yandan İklim Yasasında karbon kaçağının önlenmesi için DTÖ kuralları ile uyumlu sınırdaki karbon düzenlemesinin teklif edileceği AYM'den sonra bir kez daha deklare edilmiştir (Climate Law, 2021, ss. 4-12).

AB'nin sera gazı azaltım hedefini arttırmasının akabinde bu hedefe ulaşmak adına yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu noktada AB'yi 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 1990 seviyesine göre %55 oranında azaltabilecek patikaya sokması beklenen Fit for 55 paketi 14 Temmuz 2021'de resmî gazetede yayımlanmıştır. Fit for 55 paketi, AB'de halihazırda yürürlükte olan 8 mevzuatı güçlendirmesinin yanı sıra ulaştırma, binalar, iklim, enerji ve yakıtlar ile arazi ve ormancılık alanında 5 yeni mevzuat teklifini içermektedir. Komisyonun önerdiği yeni tekliflerden birisi de sınırdaki karbon düzenleme mekanizmasıdır. Bu kapsamda sınırdaki karbon düzenlemesinin belirli ürünlerde kademeli olarak yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Bu düzenleme ile ithal ürünlere ve AB menşeli ürünlere aynı karbon fiyatı uygulanacağı için ayrımcılığın önüne geçileceği, bu bağlamda DTÖ'nün kurallarına ve diğer uluslararası yükümlülüklerle uygun şekilde hareket edildiği belirtilmektedir (European Commission, 2021, ss. 7-12).

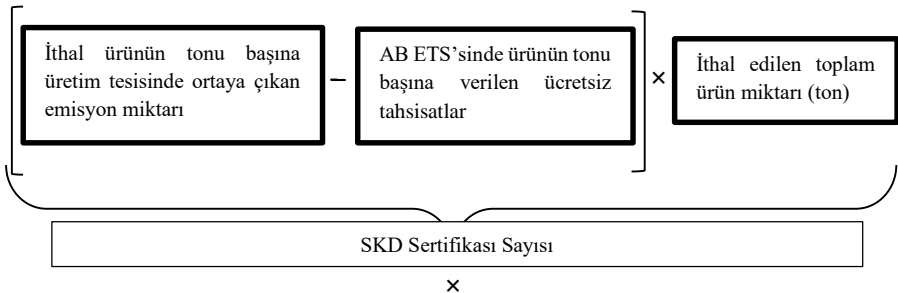
Fit for 55 paketinin bir parçası olarak SKD'nin kurulması yönündeki 14 Temmuz 2021 tarihli Komisyon teklifi ise farklı revizyonların ardından 15 Mayıs 2023 tarihinde resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. SKD, AB ETS'sinin AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelere uygulanacak şekilde genişletilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Nitekim SKD, AB sınırları içerisinde üretilen ürünler ile ithal ürünlerin karbon maliyetlerini eşitleyen yapıdan organize edilmiştir. Bu bağlamda SKD'nin AB ETS sistemindeki ücretsiz tahsisatların aşamalı olarak azaltılması ile paralel olarak devreye girmesi planlanmaktadır (European Commission, 2023, s. 54).

SKD öncelikle demir-çelik, alüminyum, gübre, çimento, elektrik ve hidrojen ürünlerine ve bu ürünlerin girdi olarak kullanıldığı işlenmiş ürünlere

uygulanacaktır. Bu ürünler AB pazarına ithal edildiğinde mekanizma doğrudan devreye girecektir. SKD kapsamındaki bu ürünler AB pazarına sadece “yetkili beyan sahibi (authorized)” adı verilen AB’de yerleşik ithalatçılar ve gümrük temsilcileri tarafından ithal edilebilecektir. Yetkili beyan sahipleri SKD kapsamındaki ürünleri AB pazarına ithal ettiklerinde bu ürünlerin içeriğindeki gömülü emisyonlara göre belli sayıda SKD sertifikasını yetkili otoritelerden satın almak suretiyle hesaplarında bulundurmaları zorundadır. Gömülü emisyonlar mal ve hizmetlerin üretimi esnasında ortaya çıkan doğrudan emisyonlar ve üretim sürecinde girdi olarak kullanılan elektriğin santrallerde üretimi esnasında ortaya çıkan dolaylı emisyonları kapsamaktadır. Demir-çelik, alüminyum ve hidrojen sektörleri için ilk etapta sadece doğrudan emisyonlar dikkate alınmaktayken gübre ve çimento sektörleri için doğrudan ve dolaylı emisyonlar dikkate alınmaktadır (European Commission, 2023, ss. 64-96). Ancak demir-çelik, alüminyum ve hidrojen gibi sektörlerde faaliyet gösteren firmalar dolaylı emisyonlardan sorumlu tutulmasa da bu emisyonların maliyetlerinden dolayı yoldan etkilenebilmektedirler. Nitekim elektrik üretici firmalar, üretim sürecinde ortaya çıkan emisyonlar fiyatlandırıldığında bu emisyon maliyetini elektrik fiyatlarına yansıtılabilmektedir. Bu koşullar altında firmalar elektriği daha yüksek fiyattan temin etmek durumunda kalarak dolaylı emisyonların maliyetlerine katlanabilmektedir (Aşıcı, 2021b, s. 4).

Yetkili beyan sahiplerinin yetkili otoriteye teslim etmekle yükümlü olduğu her bir SKD sertifikasının fiyatı ise AB ETS sisteminin günlük kapanış fiyatlarının haftalık ortalaması referans alınarak belirlenecektir. AB’nin ETS sistemi kapsamında sunulan ücretsiz emisyon tahsisatlarından ihracatçı ülke firmaları da yararlanacaktır. Başka bir deyişle yetkili beyan sahipleri ithal ürünlerin içeriğindeki gömülü emisyonlardan AB ETS’inde sunulan ücretsiz tahsisatlar çıkarıldıktan sonra kalan emisyon değerinden sorumlu tutulacaklardır. Öte yandan yetkili beyan sahipleri ithalatı gerçekleştirdiği firmanın bulunduğu ülkede AB’nin tanıdığı bir ETS sistemi varsa ve firmalar bu ETS sistemi vasıtasıyla emisyonlarını fiyatlandırılmışsa ödenen emisyon fiyatı kadar teslim etmekle yükümlü olduğu SKD sertifikasında indirim talep edebilirler (European Commission, 2023, ss. 67-86). Şekil 1’de SKD mekanizmasının işleyişi özetlenmektedir.

Şekil 1. SKD Mekanizmasının İşleyiş Şeması

AB ETS'sinde Haftalık Ortalama Karbon Fiyatı (SKD Sertifikası Ücreti)
=
SKD Mekanizması Maliyeti
-
İhracat Gerçekleştirilen Ülkede Ödenen Karbon Ücreti
=
Ödenecek Net Tutar=Ayarlama

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023.

SKD mekanizması için 1 Ekim 2023 ile 31 Aralık 2025 arasındaki dönem geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde firmalar herhangi bir mali yükümlülük altına girmemekle birlikte çeyrek dönemler halinde emisyonlarını raporlamakla yükümlüdürler. 2026 yılı itibarıyla ise SKD'nin mali yükümlülüğü devreye girecektir. Bu dönemde yetkili beyan sahipleri her yıl bir önceki yılda ithal ettikleri toplam mal ve hizmetlerin içeriğindeki emisyonları 31 Mayıs tarihine kadar raporlamakla yükümlüdür. Bu raporda ithal edilen ürün miktarı, ithal edilen ürünün içeriğindeki ton başına karbon emisyon değeri, ürünün menşe ülkesinde ödenen karbon fiyatı ve ücretsiz tahsisatlar düşüldükten sonra kalan emisyon değerine bağlı olarak teslim edilmesi gereken sertifika sayısına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ayrıca yetkili beyan sahiplerinin raporlarını akredite bir kurulaşa onaylatma ve bu onayı ibraz etme yükümlülüğü de vardır. Ancak SKD mekanizmasında raporlama yükümlülüğü tek taraflı olarak yetkili beyan sahiplerinde değildir. İhracatçı firmalar da gömülü emisyonlarını net olarak tespit etmeli ve yetkili beyan sahiplerine sunmalıdırlar. İhracatçı firmaların herhangi bir bildirim olmaması halinde AB'de ilgili sektörde en kötü performansla sahip olan firmaların ortalama emisyon değeri kadar emisyon arz ettikleri varsayılacaktır. (European Commission, 2023, ss. 64-99).

Belirtilen bu hususlar çerçevesinde AB, AYM ile yeni bir uluslararası ticaret düzeni ve iş bölümü yapısı kurmayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak kullanılan araçlardan biri de SKD mekanizmasıdır. SKD mekanizması uluslararası ticaret literatüründe yeni bir tarife dışı engel ve vergi türü olarak nitelendirilebilmektedir (Yeldan vd., 2020, ss. 8-9). Bu yeni ticaret düzeni yeşil ürünlerin ticaretinin serbest şekilde yapıldığı, karbon yoğun olarak nitelendirilebilecek ürünlerin ise ticaretinin kısıtlandığı bir düzen ortamına işaret etmektedir. Nitekim Aylor vd.nin (2020) de belirttiği üzere SKD mekanizması karşılaştırmalı üstünlüklerin yeniden şekillenmesine yol açabilmektedir (Aylor vd., 2020, s. 1). Bu çalışmada da SKD kapsamında yer alan demir-çelik ve alüminyum sektörlerini kapsayan metaller sektörü özelinde Türkiye'nin rekabet edebilirliğinin SKD'den ne düzeyde etkilendiği AB üyesi ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

2. SKD'NİN DEMİR-ÇELİK VE ALÜMİNYUM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: LİTERATÜR TARAMASI

Yeldan vd. (2020), Türkiye örnekleminde demir-çelik sektörünü de kapsayan 24 sektör üzerinde yaptıkları çalışmada, Kapsam 1 ve Kapsam 2 emisyonlarının değerlendirme kapsamına alındığı ve ton başına karbon emisyonunun 30 euro ve 50 euro olarak fiyatlandırıldığı varsayımları üzerinden hareket ederek SKD'nin maliyetlerini incelemiştir. Analiz sonucunda ton başına karbon emisyonunun 30 euro olarak fiyatlandırıldığı durumda demir-çelik sektörünün 118,7 milyon euro vergi yüküyle, 50 euro olarak fiyatlandırıldığı durumda ise 197,9 milyon euro vergisi yüküyle karşılaşacağı tespit edilmiştir. Bu kapsamda demir çelik sektörünün ihracat gelirinde ton başına karbon emisyonunun 30 euro olarak fiyatlandırıldığında %1,7; 50 euro olarak fiyatlandırıldığında ise %2,8 azalma görülebileceği saptanmıştır.

Yeldan vd. (2020), çalışmanın yapıldığı yıldaki güncel karbon emisyon değerini ve SKD'nin yürürlüğe gireceği yılda ulaşılması beklenen karbon emisyon değerini gözeterek ton başına karbon emisyonunu 30 euro ve 50 euro olarak fiyatlandırmıştır. ETS sisteminde ton başına karbon emisyonunun fiyatı süreç içerisinde dalgalanmakla birlikte yükseliş eğiliminde olması beklenmektedir. Nitekim Uluslararası Emisyon Ticaret Birliği'nin (IETA) analiz raporunda 2026-2030 yılları arasında ton başına karbon emisyonunun 100 euroya ulaşacağı tahmin edilmektedir (IEAT, 2022, s. 5). 2023 yılının Şubat ayında da ton başına karbon emisyon değerinin 100 euroyu aşarak rekor seviyeyi görmesi, IEAT'nin tahminlerini destekler niteliktedir (Statista, 2024). Bu çalışmada da karbon emisyonunun fiyatının yakın gelecekte ulaşması beklenen seviyeye uygun olarak ton başına karbon emisyonu 100 euro olarak fiyatlandırıldığı varsayımı ile analiz gerçekleştirilmiştir.

UNCTAD (2021), hesaplanabilir genel denge modeliyle ton başına karbon emisyonunun 44 dolar ve 88 dolar olarak fiyatlandırıldığı, SKD maliyetini düşürecek ETS fiyatlamasının olmadığı varsayımlarından hareketle farklı ülkeler örnekleminde 7 sektör için SKD maliyetlerini analiz etmiştir. Analiz sonucunda ton başına karbon emisyonunun 44 dolar olarak fiyatlandırıldığı varsayımı altında, Türkiye'nin çelik ve demir sektöründe 2,9 oranında, alüminyum sektöründe 1,2 oranında SKD eşdeğeri ad valorem vergi yüküyle karşılaşacağı, bu fiyatlamasının 88 dolara çıkması durumunda vergi yükünün iki katını çıkacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada UNCTAD'ın çalışmasına benzer şekilde ulusal ETS sistemi kapsamında emisyonların fiyatlanmadığı, dolayısıyla SKD sertifikasında indirim talep edilemeyeceği varsayımıyla analiz gerçekleştirilecektir. Öte yandan bu çalışmada Türkiye'de demir-çelik ve alüminyum sektörlerini kapsayan ana metaller sektörünün karşılaşacağı vergi maliyetinin tespit edilmesinin yanı sıra bu vergi yükünün Türkiye'nin rekabet edebilirliğine nasıl etki edeceği de analiz edilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

SKD'nin etkilerini irdeleyen bir diğer çalışmada; Boston Consulting Group (2020), ton başına karbon emisyonunun 30 dolar olarak fiyatlandırıldığı varsayımı altında, SKD'nin yarı hadd edilmiş elik sektörünün içerisinde yer aldığı beş sektörün kârlılığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Analiz sonucunda yarı hadd edilmiş elik sektörünün 250 milyon ile 1,3 milyar dolar arasında vergi yüküyle karşılaşabileceği, bu yükün sektörün karlılığını %40 etkileyebileceği tespit edilmiştir. Aşıcı (2021c) ise demir-elik sektörünün içerisinde yer aldığı 7 sektör özelinde ton başına karbon emisyonunun 30 euro olarak fiyatlandırıldığı varsayımı altında sera gazı emisyon maliyetlerini incelemiştir. Analiz sonucunda demir-elik sektörünün 528 milyon euro karbon maliyetiyle karşılaşacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Koç ve Kaynak (2023), girdi-çıktı analiziyle Kapsam 1, Kapsam 2 ve Kapsam 3 emisyonları hesaplama kapsamına alarak demir-elik sektörünün de içerisinde yer aldığı 14 sektörde Türkiye'nin AB'ye ihracatındaki karbon maliyetini incelemiştir. Analiz gerçekleştirilirken sektörlerin ücretsiz tahsisatlardan yararlanmadığı ve ton başına karbon emisyonunun 25 euro, 84 euro ve 100 euro olarak fiyatlandırıldığı üç farklı varsayım üzerinden hareket etmiştir. Analiz sonucunda ton başına karbon emisyonunun 25 euro olarak fiyatlandırıldığında demir elik sektörünün 124,7 milyon euro vergi yüküyle karşılaşacağı, bu fiyatlamının 84 euro olması durumunda maliyetin 419,1 milyon euroya, 100 euro olması durumunda ise yaklaşık 499 milyon euroya yükseleceği tespit edilmiştir. Bu çalışmada da Koç ve Kaynak'ın (2023) alışmasına benzer şekilde ücretsiz tahsisatların olmadığı ve ton başına karbon emisyonunun 100 euro olarak fiyatlandırıldığı varsayımıyla analiz gerçekleştirilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti evre, şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın iş birliğiyle SKD'nin Türkiye ekonomisine etkilerini makro düzeyde ve sektörel düzeyde ele alan rapor yayımlanmıştır. Analiz gerçekleştirilirken Kapsam 1 ve Kapsam 2 emisyonlar hesaplama kapsamına alınmıştır. Analiz sonucunda ton başına karbon emisyonunun 75 euro olarak fiyatlandığında; demir-elik sektörünün yaklaşık 500 milyon euro maliyetle karşılacağı, alüminyum sektörünün ise karşılacağı maliyetin 50 milyon euronun altında kalacağı saptanmıştır. Fiyatlamının 150 euro olması durumunda ise; demir elik sektöründe maliyetin 900 milyon euroyu aşacağı, alüminyum sektöründe ise maliyetin 100 milyon euronun altında kalacağı sonucuna varılmıştır. Yerel ETS sisteminin kurulduğu ve bu sistemde karbon emisyonunun 20 euro ve 50 euro olarak fiyatlandırıldığında ise demir-elik ve alüminyum sektörlerinin katlanacakları SKD maliyetinde önemli oranda azalmalar görülebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu alışma ulusal ETS sisteminin kurulmasının önemini ortaya koymasını bakımından literatüre katkı sağlamaktadır.

Acar vd. (2022), girdi-çıktı analiziyle Kapsam 1, Kapsam 2 ve Kapsam 3 emisyonlarını dikkate alarak ton başına karbon emisyonunun 30 euro ve 50

euro olarak fiyatlandırıldığı varsayımı altında demir-çelik sektörünün içerisinde bulunduğu 24 sektörde SKD'nin etkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda ton başına karbon emisyonu 30 euro olarak fiyatlandırıldığında bu sektörün 119 milyon euroluk karbon maliyetiyle karşılaşacağı, fiyatlamasının 50 euro olması durumunda bu maliyetin 198 milyon euroya yükseleceği saptanmıştır. Demir-çelik sektörünün karşılaşacağı karbon maliyetinin bu sektörün ihracat gelirine oranlandığında ise sektörün karşılaşacağı vergi yükü hesaplanmıştır. Bu kapsamda ton başına karbon emisyonu 30 euro olarak fiyatlandırıldığında demir-çelik sektörünün %2, 50 euro olarak fiyatlandırıldığında ise %3 vergi yüküyle karşılaşacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

S&P Global tarafından yapılan analizde ise 2026-2040 yılları arasında SKD kapsamındaki sektörlerin SKD'nin maliyetlerinden hangi düzeyde etkilenebileceği analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye'nin demir çelik sektöründe yaklaşık 61 milyon dolar SKD maliyetiyle karşılaşacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Güney Afrika ve Brezilya'nın ardından demir-çelik sektöründe en yüksek SKD maliyetiyle karşılaşan ülke konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Simola (2021), 2019 yılında AB'ye yapılan ithalat verilerini kullanarak ton başına emisyonun 60 euro olarak fiyatlandırıldığı, ücretsiz tahsisatlardan yararlanılmadığı ve çoğu ürün için AB'de en kötü sera gazı emisyon performansına sahip %10'luk dilimde yer alan firmaların emisyonlarının ortalama değeri referans alınarak SKD'nin etkilerini incelemiştir. Analiz sonucunda ton başına karbon emisyonunun 60 euro olarak fiyatlandırılması durumunda Türkiye'nin çelik sektöründe 430 milyon euro, alüminyum sektörünün ise 51 milyon euro maliyet ile karşılaşacağı tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu SKD'nin sektörlere yüklediği karbon maliyetine ve ülkelerin makroekonomik parametreleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın ise literatüre iki yönlü katkı sağlaması beklenmektedir. Öncelikle bu çalışmada, SKD'nin Türkiye'nin demir-çelik ve alüminyum sektörü ürünlerini içeren ana metaller sektörüne yüklediği karbon maliyeti analiz edilmektedir. Bu yönüyle çalışmanın literatürdeki diğer çalışmaları destekler nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. İkinci olarak bu çalışmada, SKD'nin ana metaller sektörünün rekabetçiliği üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Bunun için SKD'nin uygulandığı ve uygulanmadığı iki koşulda Türkiye'nin AB üyesi ülkeler karşısında rekabet edebilirlik endeksi, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle hesaplanmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın SKD'nin etkilerini farklı bir yöntemle ele alarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Öte yandan bu çalışma literatürdeki çalışmalardan farklı olarak SKD mekanizmasının AB üyesi ülkeler arasındaki ticarete ne yönde etki edeceğine yönelik bulgular taşıması bakımından önem arz etmektedir.

3. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Bu alıŐmada Türkiye ve AB  yesi ülkelerin 2015-2020 yılları arasında NACE-2  r n sınıflandırmasında C-24 koduyla belirtilen ana metaller sekt rindeki ihracat verileri ve ihracatın içeriğindeki gömülü emisyon verileri kullanılarak analiz gerçekleŐtirilmektedir. Türkiye'nin SKD kapsamında CN koduyla belirtilen demir-elik ve alüminyum sektörlerinin alt ürünlerine ilişkin izlenmiŐ-dođrulanmiŐ-raporlanmiŐ sera gazı emisyon verilerine ulaŐılamamaktadır. Bu sebeple çalışmada AŞıcı (2021b) ve AŞıcı (2022) alıŐmasında olduğu gibi demir-elik ve alüminyum sektörlerindeki karbon emisyon değerleri için yaklaşık değerlendirme imkânı sunan ana metaller sektörü verileri kullanılmıştır. Nitekim ana metaller sektörü demir-elik ve alüminyum ürünlerini kapsamaktadır.

İhracat verileri ile sera gazı emisyon verilerinin aynı ürün sınıflandırmasında olması SKD maliyetlerinin doğru bir Şekilde tespit edilmesi için elzemdir. Bu bağlamda ülkelerin aıklanmiŐ karşılaştırmalı üstünlük endeksleri ana metaller sektörü ihracat verileri referans alınarak hesaplanmıştır. Ancak Eurostat veri tabanında bazı ülkelerin bazı yıllar için ana metaller sektörüne yönelik ihracat verilerine ulaŐılamamaktadır. Bu durumun hesaplamalarda sapmalara yol amaması adına ihracat verilerine ulaşılamayan ülkeler, verinin bulunmadığı yıl için analiz kapsamı dışında tutulmuştur.

3.1. Çalışmanın Varsayımları

Literatürdeki alıŐmalar SKD'nin uygulama esaslarının 2023 yılı itibariyle netlik kazanmaya başlaması, uygulamaya yönelik örneklerin yetersiz olması ve ülkelerin izlenmiŐ-dođrulanmiŐ ve raporlanmiŐ sera gazı emisyon verilerine ulaşılamaması gibi gerekçelerle SKD'nin maliyetlerini belli varsayımlara dayalı olarak analiz etmişlerdir. Bu çalışmada da literatürdeki çalışmalara benzer olarak belli varsayımlar üzerinden hareket edilerek SKD'nin ana metaller sektörü üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Bu bağlamda çalışmanın varsayımları:

- Yetkili beyan sahipleri SKD maliyetlerini AB'de yerleşik tüketicilere değil tümüyle ihracatçı firmalara yansıtılmaktadır.

- Türkiye'de ana metaller sektöründe faaliyet gösteren firmalar AB ETS'si kapsamında sunulan ücretsiz tahsisatlardan faydalanmamaktadır.

- Türkiye'de ana metaller sektöründe faaliyet gösteren firmalar sera gazı emisyonları için AB'nin tanıdığı ETS kapsamında ödeme yapmamıŐtır. Bu sebeple SKD sertifika sayısında indirim talep edilememektedir.

- AB ETS'sinin son haftasında ton başına karbon emisyonunun günlük kapanış fiyatlarının ortalaması 100 eurodur. Başka bir deyişle SKD sertifikasının fiyatı 100 eurodur.

- SKD demir elik ve alüminyum ürünlerini içeren ana metaller sektörünü kapsamaktadır.

• SKD kapsamında gömülü emisyonlar fiyatlandırılmaktadır (doğrudan ve dolaylı emisyonlar).

3.2 Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye ve AB üyesi ülkelerin rekabet edebilirlik seviyesini ölçmek için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) yöntemi kullanılmaktadır. AKÜ kavramı 1965 yılında Bella Balassa tarafından ortaya atılmıştır. Klasik dış ticaret teorilerinin iki ülkeli, iki ürüne dayalı analizleri ve maliyet odaklı bakış açılarının ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük yapılarının tespit edilmesinde yeterli olmadığını öne süren Balassa, ülkelerin rekabet edebilirliklerinin rekabeti etkileyen maliyet ve fiyat dışı unsurları da içeren ticaret verileri ile ortaya konulabileceğini öne sürmüştür. AKÜ ilk kez Balassa tarafından öne sürülmüş olsa da ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini dış ticaret verileri aracılığıyla ölçmeye yönelik ilk çalışma Liesner tarafından gerçekleştirilmiştir. Liesner'e göre bir ülkenin belli bir üründe gerçekleştirdiği ihracatın diğer ülkelerin o üründe gerçekleştirdikleri ihracat değerine oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Liesner ilk kez 1958 yılında İngiltere'nin 60 üründe Avrupa Ortak Pazarına karşı rekabet gücünü tespit etmek amacıyla bu endeksi kullanmıştır (Liesner, 1958).

$$\text{Liesner Endeksi: } X_{ij}/X_{nj}$$

Liesner Endeksinde; " X_{ij} " i ülkesinin j malı ihracatını, " X_{nj} " ise bölgenin ya da dünyanın toplam j malı ihracatını göstermektedir. Liesner endeksi, ülkelerin bir ürün ya da ürün grubunda dünya ya da bölgesel ihracatından aldıkları payı göstermektedir. Balassa ise bu endeksi geliştirerek bir ülkenin bir ürün ya da ürün grubundaki ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının, o ürün ya da ürün grubunun dünya ihracatının toplam dünya ihracatı içerisindeki payına oranlanmasıyla ülkelerin rekabet gücünü tespit etmiştir (Yeats, 1985, s. 61; Topçu, Kılavuz, 2012, s. 25; Beningo, 2005 akt. Erkan, 2012, s. 198). Bu formül ile Balassa bir ülkenin bir ürünlerdeki uzmanlık seviyesine başka ülkelerin uzmanlık seviyesiyle karşılaştırma imkânı sunmuştur (Balassa, 1965).

$$\text{Balassa AKÜ Endeksi: } (X_{ij}/X_{it})/(X_{nj}/X_{nt})$$

Balassa Endeksinde; " X_{ij} " i ülkesinin j malı ihracatını, " X_{it} " i ülkesinin toplam ihracatını, " X_{nj} " bölgenin ya da dünyanın j malı ihracatını, " X_{nt} " bölgenin ya da dünyanın toplam ihracatını göstermektedir. Balassa AKÜ endeksinin değerine göre;

• $AKÜ > 1$ ise ülkenin ticarete konu olan üründe karşılaştırmalı üstün olduğunu (Coxhead, 2007, s. 1105; Yeats, 1985, ss. 61-62) ve rekabet edebilir olduğunu göstermektedir

• $AKÜ = 1$ ise ülkenin ticarete konu olan üründe rekabetçiliğinin bölge ülkeleri ya da dünya ile eşit düzeyde olduğunu göstermektedir (Erkan, 2012, s. 199).

• AKÜ<1 ise ülkenin ticarete konu olan üründe karşılaştırmalı dezavantajlı olduğunu (Coxhead, 2007, s. 1105; Yeats, 1985, ss. 61-62) ve rekabet edebilirliğinin düşük olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada da Türkiye ve AB-27 ülkelerinin demir çelik ve alüminyum sektörleri ürünlerini içeren ana metaller sektöründeki rekabet edebilirliği AKÜ yöntemiyle karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Çalışmanın analizi AKÜ endeksinin ölçümünün temelinde birbirine bir zincirin birer halkası şeklinde birbirine bağlı aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalar özetlenecek olursa:

1. Aşama: Türkiye ve AB-27 ülkelerinin AKÜ endeksi hesaplanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin ana metaller ihracatı verileri TÜİK veri tabanından ISIC Rev.4 sınıflandırılmasına göre temin edilmiştir. AB ülkelerinin ihracat verileri ve Türkiye'nin toplam ihracat verisi ise Eurostat veri tabanından NACE-2 sınıflandırılmasına göre temin edilmiştir. NACE Rev.2, tüm ekonomik faaliyetlerin uluslararası standart endüstriyel sınıflandırılmasının (ISIC Rev.4) Avrupa versiyonudur (Eurostat, 2022, s. 25). Bu bağlamda veri tabanlarından elde edilen verilerin sınıflandırılmasında herhangi bir tutarsızlık bulunmamaktadır.

2. Aşama: Türkiye'de SKD'nin ana metaller sektörüne etkisi çalışmanın varsayımlarına ve SKD yönetmeliğinde belirtilen hususlara göre hesaplanmaktadır. Bu hesaplama için OECD veri tabanından elde edilen Türkiye'nin ana metaller sektöründe AB'ye yaptığı ihracatın içeriğinde toplam gömülü karbon emisyonu verileri kullanılmaktadır. SKD maliyetlerinin hesaplanması için öncelikle bu veri ton cinsinden değere dönüştürülmektedir. Akabinde ton başına karbon emisyonu 100 euro olarak fiyatlandırılarak ana metaller sektörünün SKD kapsamında karşılaştırılması beklenen maliyet hesaplanmaktadır.

3. Aşama: Ana metaller sektörünün karşılaştırılması beklenen SKD maliyeti hesaplandıktan sonra bu maliyetin ana metaller sektörünün ihracatında ve Türkiye'nin toplam ihracatındaki azaltıcı etkisi hesaplanmaktadır.

4. Aşama: SKD maliyetleri ile oluşan yeni ihracat verileri ile Türkiye'nin AKÜ Endeksi tekrar hesaplanmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin SKD öncesi ve sonrası AKÜ endeksleri karşılaştırılarak SKD'nin ana metaller sektöründe Türkiye'nin rekabet edebilirliğine ne yönde etki ettiği tespit edilmektedir.

5. Aşama: Türkiye'nin AKÜ endeksiyle AB-27 ülkelerinin AKÜ endeksleri karşılaştırılarak SKD sonrası Türkiye'den daha rekabetçi konuma gelebilecek AB üyesi ülkeler değerlendirilmektedir.

Çalışmanın analizi beş temel aşamadan oluşmakla birlikte AKÜ endeksi hesaplanırken ana metaller sektöründeki dünya ihracatı yerine AB üyesi ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri toplam ihracat verileri kullanılmaktadır. Nitekim SKD, Türkiye'nin küresel pazara gerçekleştirdiği

ihracattan ziyade AB'ye gerçekleştirdiği ihracat üzerinde etki oluşturmaktadır. AB'nin Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olduğu gözetildiğinde de Türkiye'nin AB üyesi ülkelere karşı ana metaller sektöründe rekabet edebilirliğinin SKD'den ne düzeyde etkilendiğinin tespiti önem kazanmaktadır. Bu bağlamda örnekleme oluşturan ülkelerin AKÜ endekslerinin hesaplamaları literatürdeki Utkulu ve Seymen (2004), Serin ve Civan (2008) çalışmalarına benzer şekilde AB Bölgesi ticaret verileri esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

$$\text{Balassa AKÜ Endeksi: } (X_{Tj-ABj}/X_{Tt-ABt})/(X_{ABj}/X_{ABt})$$

" X_{Tj-ABj} " Türkiye'nin ve AB-27 ülkelerinin ayrı ayrı ana metaller ihracatını, " X_{Tt-ABt} " Türkiye'nin ve AB-27 ülkelerinin ayrı ayrı NACE-2 sınıflandırmasına göre toplam ihracatını, " X_{ABj} " AB içinde gerçekleştirilen toplam ana metaller ihracatını, " X_{ABt} " ise AB içinde gerçekleştirilen NACE-2 ürünleri toplam ihracatını göstermektedir.

3.3. Analiz Sonuçları

Türkiye ve AB üyesi ülkelerin ana metaller sektöründe 2015-2020 arasındaki AKÜ Endeks değerlerinin sonuçları Tablo 1'de paylaşılmaktadır. Analiz gerçekleştirilirken ülkelerin euro cinsinden ihracat verileri kullanılmıştır. Hesaplamalarda tutarlılığının sağlanması adına ilgili yıl için ihracat verilerine ulaşılamayan ülkeler o yıl özelinde analiz kapsamı dışında tutulmuş, bu ülkenin toplam ihracat verisi de AB-27 genelinde gerçekleştirilen toplam ihracat verisi değerinden çıkarılmıştır. Böylelikle analizin birinci aşaması sonuçlandırılmıştır.

Tablo 1. Türkiye-AB-27'nin Ana Metaller Sektörü AKÜ Endeks Değerleri (2015-2020)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ortalama AKÜ
Almanya	1,09	1,14	1,00	0,91	1,02	1,08	1,04
Avusturya	1,78	1,74	1,57	1,77	1,86	2,06	1,80
Belçika	0,82	0,80	0,82	1,33	1,38	(-)	1,03
Bulgaristan	3,25	2,84	3,10	2,70	2,63	3,26	2,97
Çekya	0,68	0,68	0,60	0,56	0,57	0,62	0,62
Danimarka	0,31	0,32	0,31	0,32	0,33	0,36	0,32
Estonya	0,15	0,15	0,12	(-)	(-)	(-)	0,14
Finlandiya	2,68	2,54	(-)	(-)	2,02	(-)	2,61
Fransa	1,10	1,10	1,05	0,98	0,98	1,03	1,04
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	(-)	(-)	(-)	(-)	0,06	(-)	0,06
Hırvatistan	0,47	0,29	0,26	0,38	0,45	0,44	0,38
Hollanda	0,42	0,41	(-)	(-)	0,33	0,33	0,37

Sınırdaki Karbon Düzenlemesinin Türkiye Ana Metaller Sektörünün Rekabetçiliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye-AB Ülkeleri Kapsamında Analiz

İrlanda	0,20	0,18	0,07	0,06	0,06	0,03	0,10
İspanya	1,23	1,15	1,06	1,01	1,05	1,03	1,09
İsveç	1,87	(-)	1,66	1,44	1,50	(-)	1,62
İtalya	1,31	1,47	1,41	1,32	1,51	1,62	1,44
Letonya	0,13	0,10	0,10	0,08	0,17	(-)	0,12
Litvanya	0,08	0,06	0,06	0,05	(-)	(-)	0,07
Lüksemburg	1,46	1,57	1,62	1,20	1,24	1,17	1,38
Macaristan	0,50	0,50	0,52	0,63	0,63	0,60	0,56
Malta	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
Polonya	0,83	0,79	0,77	0,72	0,73	0,73	0,76
Portekiz	0,55	0,59	0,55	0,56	(-)	0,63	0,58
Romanya	0,72	0,69	0,69	0,71	0,77	0,76	0,73
Slovakya	0,54	1,22	1,26	1,16	0,59	1,29	1,01
Slovenya	1,80	2,03	1,68	1,50	1,58	1,64	1,71
Yunanistan	2,25	2,24	2,24	2,27	2,51	3,04	2,43
Türkiye	1,01	1,04	1,27	1,57	1,40	1,71	1,33
Türkiye (SKD Maliyeti Sonrası)	0,83	0,90	1,13	1,37	1,26	1,52	1,17
AB 27 Ortalaması	1,05	1,03	0,98	0,98	1,04	1,14	1,04

Kaynak: OECD, Eurostat ve TÜİK verileri ile gerçekleştirilen analiz sonucuna dayanmaktadır.²

Analizin ikinci aşamasına bağlı olarak; Türkiye'nin ana metaller sektöründe AB-27 pazarına gerçekleştirdiği toplam brüt ihracatının içeriğindeki toplam gömülü emisyon verileri gözetilerek bu emisyonların tonunun 100 euro olarak fiyatlandırılması durumunda ulaşılan SKD maliyeti ve bu maliyetin ihracat gelirine oranlanmasıyla ulaşılan SKD maliyetine eşdeğer karbon vergi oranı sonuçları Tablo 2'de paylaşılmaktadır.

Tablo 2. Türkiye Ana Metaller Sektöründe Karşılaşılması Beklenen SKD Maliyeti (Euro) ve SKD Maliyetine Eşdeğer Vergi Oranı (%)

Türkiye	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ana Metaller Sektörü İhracatı	2.669.396.073	2.833.265.797	4.290.839.759	6.310.549.421	2.674.400.122	4.498.329.099
Ana Metaller Sektörü SKD Maliyeti	478.700.000	395.800.000	505.100.000	866.900.000	561.652.000	561.652.000

² OECD veri tabanında Türkiye'nin 2019, 2020 yılları brüt ihracat içerisinde toplam gömülü emisyon değeri verilerine ulaşamamaktadır. Bu sebeple 2015-2018 yılları brüt ihracat içerisinde toplam gömülü emisyon değeri verilerinin ortalama değeri referans alınarak 2019 ve 2020 yılları için Türkiye'nin SKD maliyeti hesaplanmıştır. 2019 ve 2020 verileri netleştiğinde Türkiye'nin bu yıllara ilişkin SKD maliyeti ve sonrasında oluşan AKÜ değerinde sapmalar meydana gelebileceğinin altı çizilmelidir.

SKD'ye Eşdeğer Vergi Oranı (%)	17,9%	14,0%	11,8%	13,7%	10,7%	12,5%
SKD Sonrası Ana Metaller Sektörü İhracatı	2.190.696.073	2.437.465.797	3.785.739.759	5.443.649.421	4.705.748.122	3.936.677.099

Kaynak: OECD ve TÜİK verileri ile gerçekleştirilen analiz sonucuna dayanmaktadır.

Analizin üçüncü aşamasına bağlı olarak; Türkiye'nin SKD maliyetlerinin 2015-2020 arası ana metaller sektörü ihracat geliri üzerindeki azaltıcı etkisi de Tablo 2'de paylaşılmaktadır. Bu bağlamda SKD maliyetlerinin yansıtıldığı ihracat verileri ile Türkiye'nin AKÜ endeksi tekrar hesaplanmıştır. Analizin dördüncü aşamasını da oluşturan bu hesaplamalara ilişkin sonuçlar Tablo 1'de paylaşılmaktadır. Analizin ilk dört aşamasında tespit edilen sonuçların yorumlanmasından oluşan beşinci aşaması ise bulgular kısmında ortaya konulacaktır.

4. BULGULAR

Türkiye'nin ana metaller sektörünün 2015-2020 ortalama AKÜ endeks değerinin birden büyük olduğu (1,33) tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye'nin ana metaller sektöründe uzmanlaştığının ve bu sektörde rekabet edebilir konumda olduğunun bir göstergesidir. Yıllık bazda incelendiğinde ise; Türkiye'nin ana metaller sektöründe AKÜ endeks değerinin artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Bu durum da Türkiye'nin 2015-2020 arasında ana metaller sektöründe rekabet edebilirliğinin arttığı anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin 2015-2020 ortalama AKÜ endeks değeri AB-27 ortalaması ile karşılaştırıldığında ise; Türkiye'nin AB-27'ye karşı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Türkiye'nin ortalama AKÜ endeks değeri 1,33 iken AB-27'nin ortalama endeks değeri 1,04 seviyesindedir. Yıllık bazda değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin 2015 yılı haricinde diğer yıllarda AB-27'ye karşı rekabet üstünlüğüne sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin ana metaller sektöründe AB-27'ye karşı 2015 yılında dezavantajlı konumda iken 2016 yılında avantajlı konuma geçmesi ve bu avantajını diğer yıllarda da sürdürmesi, bu sektördeki gelişim hızının AB-27 ortalamasından daha yüksek olduğunun bir göstergesidir. Türkiye ile AB-27 arasındaki AKÜ endeks değeri farkın yıldan yıla Türkiye'nin lehine olacak şekilde artış göstermesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Türkiye ile AB ülkelerinin ana metaller sektöründeki 2015-2020 yılları ortalama AKÜ endeks değerleri karşılaştırıldığında Türkiye'nin AB-27 geneline sağladığı rekabet üstünlüğünden farklı sonuçlar elde edilmiştir. AB üyesi 8 ülkenin AKÜ endeks değerinin Türkiye'den yüksek olduğu, bu bağlamda ana metaller sektöründe Türkiye'ye karşı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu sektörde Türkiye'ye karşı

rekabet üstünlüğü sağlayan ülkeler: Bulgaristan (2,97), Finlandiya (2,61), Yunanistan (2,43), Avusturya (1,80), Slovenya (1,71), İsveç (1,62), İtalya (1,44) ve Lüksemburg (1,38) şeklinde sıralanmaktadır.

Türkiye'nin ana metaller sektöründe kendisine yakın endeks değerlerine sahip olup en çok rekabet ettiği iki ülkenin ise İtalya (1,44) ve Lüksemburg (1,38) olduğu saptanmıştır. İtalya ve Lüksemburg'un AKÜ endeks değeri Türkiye'den yüksek olsa da Türkiye'nin ana metaller sektöründe rekabet edebilirliğindeki yıldan yıla artış hızı bu iki ülkeden yüksektir. Ülkelerin ana metaller sektöründeki gelişim hızlarının zaman serisi dönemi dışında da aynı hızla devam etmesi durumunda, Türkiye'nin AKÜ endeks değerinin bu ülkelere yakınsayacağı, uzun vadede ise bu ülkelerden daha rekabet edebilir bir pozisyonda konumlanabileceği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın en temel bulgusu; SKD'nin mali yükümlüğünün devreye girmesiyle Türkiye'nin ana metaller sektöründe yüksek karbon maliyetleri ile karşılaşacağı ve rekabet edebilirliğinin olumsuz yönde etkileneceğidir. Türkiye'nin 2015-2018 yılları arasında ana metaller sektöründeki ihracatının içeriğindeki gömülü karbon emisyonlarının tonu 100 euro olarak fiyatlandırıldığı varsayımı altında ortalama yıllık 531,6 milyon euro SKD maliyetiyle karşılaşılabileceği tespit edilmiştir. SKD maliyetinin karbon vergisi karşılığının ise %14,4 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda ana metaller sektöründeki ihracatçıların elde ettikleri her 100 euroluk gelirin 14,4 eurosunu SKD kapsamında AB'de yerleşik ithalatçılara ödemeleri anlamına gelmektedir.

Belirtilen bu hususlar çerçevesinde Türkiye'nin karşılaşacağı SKD maliyeti nedeniyle ana metaller sektöründeki ihracat gelirlerinde azalmaya bağlı olarak AKÜ endeks değerinde ciddi bir azalma görüldüğü ve rekabetçiliğinin olumsuz yönde etkilendiği sonucuna varılmıştır. Nitekim Türkiye'nin AKÜ endeks değerinin ortalaması 1,33 seviyesinde iken SKD maliyetleri nedeniyle 1,17 seviyesine kadar düşmüştür. Öte yandan SKD'nin oluşturduğu karbon maliyeti nedeniyle Türkiye'nin ortalama AKÜ endeks değeri (1,17), AB-27'nin ortalama endeks değerine (1,04) yakınsamıştır. Yıllık bazda değerlendirme yapıldığında ise Türkiye'nin 2016 yılında AB-27'ye karşı ana metaller sektöründe sağladığı rekabet üstünlüğünün SKD'nin oluşturduğu maliyetler neticesinde ortadan kalktığı, 2017, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında ise Türkiye'nin AKÜ endeks değerinin AB-27 ortalamasına yakınsadığı tespit edilmiştir.

Türkiye'nin ana metaller sektöründe SKD maliyetleri neticesinde azalan AKÜ endeks değeri ile AB üyesi ülkelerin endeks değerleri karşılaştırıldığında ise; ana metaller sektöründe Türkiye'nin rekabette dezavantajlı olduğu ülke sayısında değişme olmadığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'nin AKÜ endeks değerinin SKD uygulaması öncesinde rekabet avantajı sağladığı ülkelerin AKÜ endeks değerlerine yakınsadığı, buna karşın SKD uygulaması öncesinde rekabet dezavantajı olup yaklaşık endeks değerlerine sahip olan ülkelerin AKÜ endeks değerlerine iraksadığı bulgusuna

ulaşmıştır. Örneğin SKD'nin oluşturduğu maliyetler neticesinde Türkiye'nin AB'nin iki lokomotif gücü olan Almanya ve Fransa'ya karşı ana metaller sektöründeki rekabet üstünlüğünün azaltıldığı ve AKÜ endeks değerinin bu iki ülkenin AKÜ endeks değerine yakınsadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Öte yandan SKD uygulaması öncesinde ana metaller sektöründe Türkiye'nin AKÜ endeks değerinin İtalya ve Lüksemburg'un endeks değerlerine yakınsayacağı öngörülürken, SKD maliyetleri ile Türkiye'nin bu ülkelere karşı rekabette dezavantajlı konumunun perçinlendiği ve bu ülkelerin endeks değerine ıraksama yaşandığı tespit edilmiştir. Belirtilen tüm hususlar çerçevesinde SKD'nin Türkiye'de ana metaller sektörüne önemli mali yük getirerek bu sektörde AB ülkelerine karşı rekabet edebilirliği olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'nin ana metaller sektöründe AB üyesi ülkelere karşı rekabet edebilirliği açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle analiz edilmiş ve SKD'nin Türkiye'nin rekabet edebilirliği üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Analiz sonucunda Türkiye'nin AB-27'ye karşı ana metaller sektöründe açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, bu üstünlüğün SKD'nin mali yükümlülüğünün devreye girmesiyle önemli ölçüde azaldığı sonucuna varılmıştır.

Türkiye'nin AKÜ endeksi AB üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında ise; Türkiye'nin ana metaller sektöründe AB üyesi sekiz ülkeye karşı dezavantajlı olduğu, SKD'nin devreye girmesiyle dezavantajlı ülke sayısında değişme olmadığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin ana metaller sektöründeki gelişim hızı gözetildiğinde kendisinin AKÜ endeks değerine yakın endeks değerine sahip ülkelerin rekabet düzeyine yakınsaması beklenirken, SKD'nin oluşturduğu karbon maliyeti neticesinde bu ülkelerle rekabet farkının daha da arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan Türkiye'nin ana metaller sektöründe rekabet üstünlüğü kurduğu AB üyesi ülkelerin endeks değerlerinin SKD'nin oluşturduğu maliyetler ile Türkiye'nin endeks değerine yakınsadığı ve Türkiye'nin bu ülkelere karşı rekabet üstünlüğünde azalma görüldüğü sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar itibarıyla SKD'nin devreye girmesiyle AB ülkelerinin ana metaller sektöründe Türkiye'den ihracatının azalabileceği, buna karşın AB üyesi ülkeler arasındaki ana metaller ticaretinin artabileceği sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'nin demir-çelik ve alüminyum sektörleri SKD riskiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle 2026 yılında SKD'nin tüm araçlarıyla devreye girmeden gerekli önlemlerin alınması önem kazanmaktadır. Bu kapsamda sektörde AB'ye doğrudan ihracat gerçekleştiren firmalar ile bu firmalara girdi sağlayan tedarikçilerin SKD konusunda bilinçlendirilmesinin ve sektörde yeşil dönüşüm girişimlerinin hızlandırılmasının gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca SKD ile AB'de yerleşik ithalatçılara bir tür vergi olarak transfer edilmesi beklenen karbon maliyetinin yurtiçinde kalarak

ana metaller sektörü ve diğer sektörlerin yeşil dönüşümünde kullanılması için ulusal ETS'nin kurulmasının öneminin altı çizilmelidir.

Bu  alışma SKD'nin Türkiye'nin ana metaller sektörü üzerindeki etkisini SKD yönetmeliklerine uygun şekilde Balassa AKÜ endeksi üzerinden analiz etmiştir. Çalışma AB'ye ihracat gerçekleştiren farklı ülkeleri de analiz kapsamına alarak genişletilebilir. Bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalara katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Öte yandan AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelerin izlenmiş-raporlanmış-doğrulanmış verilerinin süreç içerisinde yayımlanmasıyla bu analizin mikro verilerle daha ayrıntılı ürün bazında gerçekleştirilebileceği değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Burak Beder: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu  alışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

 ıkar  atışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar  atışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Burak Beder: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

 nerilen Atıf: Beder, B. (2024). Sınırdaki karbon düzenlemesinin Türkiye ana metaller sektörünün rekabet liliği üzerindeki etkisi: Türkiye-AB  lkeleri kapsamında analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 212-236. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1454891>

Kaynakça

Acar, S., Aşıcı, A.A., Yeldan, A.E. (2022). Potential effects of the EU's carbon border adjustment mechanism on the Turkish economy. *Environment, Development and Sustainability*, 24, 8162-8194. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01779-1>

Aşıcı, A. A. (2021a, 8 Haziran). *Türkiye küresel iklim rejimi'ne neden uyum sağlamalı?* 2 Mart 2024 tarihinde <https://www.tesev.org.tr/tr/research/turkiye-kuresel-iklim-rejimine-neden-uyum-saglamali/> adresinden edinilmiştir.

- Aşıcı, A.A. (2021b, Ağustos). *Türkiye ekonomisinin sera gazı kırılğanlığı*. 4 Mart 2024 tarihinde <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr/search-content?type=Publication&id=524b4f87-c30f-4bb8-8312-7d23221b3ac1> adresinden edinilmiştir.
- Aşıcı, A.A. (2021c, Ocak). *Avrupa Birliği'nin sınırda karbon uyarlaması mekanizması ve Türkiye ekonomisi*. 4 Mart 2024 tarihinde <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr/search-content?type=Publication&id=4ed26e7c-2a4d-463a-996f-4f4e42b615fa> adresinden edinilmiştir.
- Aşıcı, A.A. (2022, Mart). *Sınırdaki karbon düzenleme mekanizması işleyişi ve riskli ürün analizi*. 4 Mart 2024 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/359526680_Sinirda_Karbon_Duzenleme_Mekanizmasi_Isleyisi_ve_Riskli_Urun_Analizi adresinden edinilmiştir.
- Aylor, B., Gilbert, M., Lang, N., McAdoo, M., Öberg, J., Pieper, C., Sudmeijer B., Voigt N. (2020, 30 June). *How an EU carbon border tax could jolt world trade*. 16 Haziran 2024 tarihinde <https://www.bcg.com/publications/2020/how-an-eu-carbon-border-tax-could-jolt-world-trade> adresinden edinilmiştir.
- Balassa, B. (1965). Trade liberalization and “revealed” comparative advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*. 33(2), 99-123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>
- Coxhead, I. (2007). A new resource curse? Impacts of China's boom on comparative advantage and resource dependence in Southeast Asia. *World Development*, 35(7), 1099-1119. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2006.10.012>
- Erkan, B. (2012). Ülkelerin karşılaştırmalı ihracat performanslarının açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayılarının belirlenmesi: Türkiye-Suriye örneği. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15), 195-218.
- European Commission. (2019, 11 December). *The European green deal*. 16 Haziran 2024 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> adresinden edinilmiştir.
- European Commission. (2020, 17 September). *Stepping up Europe's 2030 climate ambition investing in a climate-neutral future for the benefit of our people*. 16 Haziran 2024 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0562> adresinden edinilmiştir.
- European Commission. (2021, 14 July). *'Fit for 55': Delivering the EU's 2030 climate target on the way to climate neutrality*. 16 Haziran 2024 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal->

content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550 adresinden
edinilmiştir.

- European Parliament. (2021). European Parliament resolution of 10 March 2021 towards a WTO compatible EU carbon border adjustment mechanism (2020/2043(INI)). *Official Journal of the European Commission, C 794*.
- Eurostat. (2022). *European business statistics compilers' manual for international trade in goods statistics-trade by enterprise characteristics*. Publications Office of the European Union.
- Eurostat. (2024). *Trade by partner country and NACE Rev. 2 activity*. 2 Mart 2024 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EXT_TEC03__custom_5106315/default/table?lang=en adresinden edinilmiştir.
- Eurostat. (2024). *Trade by NACE Rev. 2 activity and enterprise size class*. 2 Mart 2024 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ext_tec01/default/table?lang=en adresinden edinilmiştir.
- Gupte, E. (2023, 24 February). *Infographic: Developing economies hit hardest by EU's carbon border tax*. 16 Haziran 2024 tarihinde <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/energy-transition/022423-infographic-cbam-countries-hit-hardest-eu-carbon-border-tax> adresinden edinilmiştir.
- Koç, B.E., Kaynak, S. (2023). Sınırdaki karbon düzenleme mekanizmasının Türkiye-AB-27 dış ticaret ilişkisi üzerine olası etkisi. *Verimlilik Dergisi, 57(2)*, 273-288. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1166045>
- Liesner, H.H. (1958). The European common market and British industry. *The Economic Journal, 68(270)*, 302-316.
- Long, I., Inclan, C., Conway, D., Mikolajczyk, S., Voyvoda, E., Yeldan, E., Aşıcı, A.A., Mert, E. (2023). *Potential impact of the carbon border adjustment mechanism on the Turkish economy: Quantification of the economic impact and review of climate policy response options*. European Bank for Reconstruction and Development, Republic of Türkiye Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change.
- OECD. (2024). *Carbon dioxide emissions embodied in international trade (2021 ed.)*. 02 Mart 2024 tarihinde https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IO_GHG_2021 adresinden edinilmiştir.
- Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). *Official Journal of the European Union, L243*, 1-17

- Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. *Official Journal of the European Union*, L. 130, 52-104.
- Serin, V., Civan, A. (2008). Revealed comparative advantage and competitiveness: A case study for Turkey towards the EU. *Journal of Economic and Social Research*, 10(2), 25-41.
- Simola, H. (2021). *CBAM! - Assessing potential costs of the EU carbon border adjustment mechanism for emerging economies*. BOFIT Policy Brief 2021 No.10. 4 Mart 2024 tarihinde <https://www.econstor.eu/handle/10419/251711> adresinden edinilmiştir.
- Statista. (2024). *Daily European Union emission trading system (EU-ETS) carbon pricing from 2022 to 2024 (in euros per metric ton)*. 20 Ocak 2024 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1322214/carbon-prices-european-union-emission-trading-scheme/> adresinden edinilmiştir.
- The International Emissions Trading Association. (2023). *GHG market sentiment survey 2023*. 18 th Edition. 4 Mart 2024 tarihinde <https://www.ieta.org/resources/ghg-sentiment-survey/2023-survey/> adresinden edinilmiştir.
- Topcu, B.A., Kılavuz, E. (2012). Revealed comparative advantage and competitiveness of the Turkish manufacturing sector in the European market. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 4(2), 21-35.
- TÜİK. (2024). *ISIC Rev 4'e göre dış ticaret*. 02 Mart 2024 tarihinde https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/SCIE1AE2F5X26W51E2/menu?filters=&hide_filters=false&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd adresinden edinilmiştir.
- TÜİK. (2024). *Dış ticaret istatistikleri (özel ticaret sistemi)*. 26 Şubat 2024 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2023, Haziran 21). *AB sınırda karbon düzenleme mekanizması geçiş dönemi uygulaması [Power Point Sunumu]*. 16 Haziran 2024 tarihinden <https://ticaret.gov.tr/disiliskiler/yesil-mutabakat/ab-sinirda-karbon-duzenleme-mekanizmasi/ticaret-bakanligi-skdm-bilgilendirme-sunumlari> adresinden edinilmiştir.
- UNCTAD. (2021). *A European Union carbon border adjustment mechanism: Implications for developing countries*. 4 Mart 2024 tarihinde <https://unctad.org/publication/european-union-carbon-border-adjustment-mechanism-implications-developing-countries> adresinden edinilmiştir.

- Utkulu, U., Seymen, D. (2004, 9-11 September). *Revealed comparative advantage and competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15* [Bildiri sunumu]. The European Trade Study Group 6th Annual Conference, EGTS 2004, Nottingham.
- Yeats, A.J. (1985). On the appropriate interpretation of the revealed comparative advantage index: Implications of a methodology based on industry sector analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 121(1), 61-73.
- Yeldan, E., Acar, S., Aşıcı, A.A. (2020). *Ekonomik göstergeler merceğinden yeni iklim rejimi raporu*. 4 Mart 2024 tarihinde <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-i-klim-rejimi-raporu> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

The European Union aims to become a net zero greenhouse gas emission continent by 2050. Accordingly, it has adopted an intermediate target of reducing greenhouse gas emissions by 55% by 2030 compared to 1990 levels. However, the risk of carbon leakage is an obstacle to achieving the EU's climate change targets. There are two main reasons for this. First, while EU firms incur environmental costs, firms operating in countries that export to the EU do not incur these costs, negatively affecting the competitiveness of EU firms. Under these conditions, EU firms tend to move their operations to countries where they do not incur environmental costs. This situation poses an obstacle to the green transformation of EU firms competitively. Secondly, the European Union imports products from firms that do not incur environmental costs. This means that the EU continues to emit greenhouse gases through imports. In this respect, the EU needs to compel its importing countries to undergo a green transformation in order to achieve its climate targets competitively. In this context, the EU has implemented a carbon border adjustment mechanism to prevent carbon leakage.

The carbon border adjustment ensures that EU firms and firms that export to the EU incur similar greenhouse gas emission costs. The carbon border adjustment will initially apply to the iron and steel, aluminum, fertilizer, cement, electricity, and hydrogen sectors. This regulation is expected to have a particularly negative impact on countries that export to the EU where environmental standards are not strict. One of these countries is Türkiye, which makes a large part of its exports to the EU. This study examines the impact of carbon border adjustment on the competitiveness of the basic metals sector, which includes iron-steel and aluminum products.

Similar to the studies in the literature, this article analyzes the issue based on certain assumptions. The analysis is based on the assumptions that firms exporting to the EU do not benefit from free emission allowances, that the countries exporting to the EU do not price greenhouse gas emissions in

their national emission tariff systems, that the basic metals sector is covered by carbon border adjustment, and that carbon emissions per ton are priced at 100 euros.

The analysis of the study was based on Balassa's method of revealed comparative advantages. The analysis consisted of several phases using this method. In the first phase, the competitiveness level of Türkiye, the EU member states, and the EU-27 in the basic metals sector was calculated using the revealed comparative advantage method. In the second phase, the carbon cost that Türkiye's basic metals sector would incur as a result of carbon border adjustment was calculated. In the third phase, the decreasing effect of these costs on Türkiye's export revenues was calculated. In the fourth phase, Türkiye's level of revealed comparative advantage was recalculated with decreasing export revenues. In this way, the cost of carbon border adjustment on Türkiye's basic metals sector and the impact of this cost on competitiveness were determined. In the final phase, the competitiveness indices of the countries in the basic metals sector were compared under two conditions: with and without the implementation of carbon border adjustment.

As a result of the analysis, Türkiye's average index of revealed comparative advantage in the basic metals sector for 2015-2020 was 1.33. This result showed that Türkiye was competitive in the basic metals sector. When Türkiye's revealed comparative advantage index was compared with the EU-27 average, it was found that Türkiye had a revealed comparative advantage in the basic metals sector against the EU-27. Comparing the revealed comparative advantage indices of Türkiye and EU member countries, it was found that Türkiye had a comparative disadvantage in the basic metals sector against eight EU member countries. However, considering the rate of growth of Türkiye's index in the basic metals sector, it was determined that Türkiye would converge to the index values of Italy and Luxembourg, which had close index values with Türkiye, in the long run.

It was found that Türkiye's competitiveness in the basic metals sector decreased with the implementation of the fiscal elements of the carbon border adjustment. In fact, Türkiye's revealed comparative advantage index decreased from 1.33 to 1.17 as a result of the carbon border adjustment. Additionally, Türkiye's competitive advantage against the EU-27 decreased due to the carbon costs of the carbon border adjustment. Türkiye's degree of revealed comparative advantage converged to the EU's revealed comparative advantage index value of 1.04. Comparing the index value of Türkiye's revealed comparative advantage after the carbon border adjustment with the index values of EU member countries, it was found that Türkiye's disadvantaged position against eight EU member countries continued. However, it was also found that Türkiye converged to the index values of the countries where it had a competitive advantage before the carbon border adjustment, while it diverged from the index values of the countries where it had a competitive disadvantage before.

As a result, it was determined that the carbon border adjustment negatively affected the competitiveness of Türkiye's basic metals sector by imposing significant costs on it. In this context, the iron-steel and aluminum sectors were evaluated to face risks from the carbon border adjustment mechanism. To mitigate these risks, it was deemed important for Türkiye to raise awareness among sector representatives about the risks of the carbon border adjustment mechanism, accelerate the green transformation of sectors, and establish a national emission tariff system.

This study comparatively analyzed the competitiveness of the basic metals sector before and after the carbon border adjustment. This study could also be conducted at the micro-product level as monitored-reported-verified emission data of the sectors become available. In this respect, the study is evaluated to contribute to future research.

THE ROLE AND APPLICATION OF ACCOUNTING IN METAVERSE: EXPLORING AN EMERGING CONCEPT

Halil İbrahim ZENGİN* & Cevdet KIZIL & Esmahan YILDIZ*****

Abstract

Technological developments are progressing very rapidly in today's business world and reflections are also observed in the accounting science. The Covid-19 era changed individuals' habits and did lead to new technological improvements. This era even encouraged or forced some individuals who are not really knowledgeable of technology to dwell into recent technological developments. During the Covid-19 era, technology was actually the only factor that brought people closer. The concept of the metaverse, the foundations of which were first laid in the science fiction novel named Snow Crash dated 1992, has started to be talked more frequently today especially after the Covid-19 pandemic and has made everyone to question whether a new virtual world is possible. In this virtual world, just like the physical world, stores can be opened, lands can be purchased and many financial activities can be carried out. Thus, metaverse is an emerging concept in accounting and it is actually linked to other new fields, which are cryptocurrencies, artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), augmented reality (AR) and generally information technologies (IT). Definitely, the life cycle of accounting in the new field of metaverse is not completed, debates go and some issues are in the grey area. In this study, the concept of metaverse was first analyzed in the introduction section. Then, a literature review was run on the subject. The research includes journal entries as applications concerned with metaverse accounting in the following section. The study is finalized with conclusion and recommendations for future research.

Keywords: Metaverse, Accounting, Technology, Covid-19, Virtual World.

METAVERSE'DE MUHASEBENİN ROLÜ VE UYGULAMASI: YÜKSELEN BİR KAVRAMI KEŞFETMEK

Öz

Günümüz iş dünyasında teknolojik gelişmeler çok hızlı ilerlemekte ve yansımaları muhasebe biliminde de gözlemlenmektedir. Covid-19 dönemi bireylerin alışkanlıklarını değiştirmiştir ve yeni teknolojik gelişmelere yol açmıştır. Hatta bu dönem, teknoloji konusunda pek bilgi sahibi olmayan bazı bireyleri, güncel teknolojik

* Full Professor, Istanbul Medeniyet University Faculty of Politics, Business Administration Department, cevdet.kizil@medeniyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0196-2386>

** Research Assistant, Yalova University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration Department, hizengin@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6935-3224>

*** Undergraduate Student, Istanbul Medeniyet University Faculty of Politics, Business Administration Department, esma_yldz2811@icloud.com, <https://orcid.org/0009-0001-3955-1497>

gelişmelere yönelmeye teşvik etmiş veya zorlamıştır. Covid-19 döneminde insanları yakınlaştıran tek faktör aslında teknoloji olmuştur. İlk kez 1992 tarihli Snow Crash adlı bilim kurgu romanında temelleri atılan metaverse kavramı, özellikle Covid-19 salgını sonrasında günümüzde daha sık konuşulmaya başlanmış ve herkesin yeni bir sanal dünya olup olmadığını sorgulamasına neden olmuştur. Bu sanal dünyada tıpkı fiziksel dünyada olduğu gibi mağazalar açılabilir, arsalar satın alınabilir ve birçok finansal faaliyet gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla metaverse, muhasebede yeni ortaya çıkan bir kavramdır ve aslında kripto paralar, yapay zeka (YZ), sanal gerçeklik (SG), artırılmış gerçeklik (AG) ve genel anlamda bilgi teknolojileri (BT) ile bağlantılıdır. Elbette yeni bir alan olan metaverse hususunda muhasebenin yaşam döngüsü henüz tamamlanmamıştır, tartışmalar sürmektedir ve bazı konular gri alanda yer almaktadır. Bu çalışmada metaverse kavramı ilk olarak giriş bölümünde incelenmiştir. Daha sonra komuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Araştırmanın bir sonraki bölümünde ise metaverse muhasebesi ile ilgili uygulamalar kapsamında yevmiye kayıtlarına yer verilmiştir. Çalışma, sonuç ve gelecek araştırmalara yönelik öneriler bölümü ile noktalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Muhasebe, Teknoloji, Covid-19, Sanal Dünya.

Introduction

The position of technology in today's business world is undoubtedly very valuable for everyone. Tools such as mobile devices and the internet are often used by many people. Especially in the last few years, it can be observed that the investments made in the information technologies sector have increased significantly especially after the Covid-19 pandemic. The most important factor that brought people closer together in this process and helped them to remain social was technology. On the opposite side, this unfortunate period of Covid-19 pandemic showed people that education could be obtained without going to traditional schools and money could be earned without travelling physically to work. This experience made everyone to think whether the concept of metaverse as a virtual world, which is a frequently used term recently, is really applicable. The concept of metaverse first appeared in the science fiction novel Snow Crash by author Neal Stephenson in 1992. Although the new concept of metaverse seemed and was considered impossible when it was first heard on that date, it has been understood now that it is applicable (Stephenson, 1992).

In metaverse, people create their own avatars or holograms and continue their virtual lives using various clothes as well as VR glasses. An extremely realistic virtual world with physical interactions are created. In this world, which is very similar to the daily lives of individuals, avatars can also make trading transactions. As an example, the purchased goods are stored in each avatar's own virtual wallets. These trading transactions are made with non-fungible token (NFT), i.e. digital asset certificates. In addition to all these, companies are also actively involved in this virtual universe now. However, it

is still not completely certain how the metaverse accounting should be carried out (Dwivedi et.al., 2022).

The metaverse is actually a virtual atmosphere where accounting can be practiced, with its encrypted and eye-catching reliable virtual features, and a processing technique where the abilities of VR, AR, blockchain, and AI are united to present high quality financial reports compared to the real physical atmosphere. There exist necessities for the accounting profession in case the economic exchange in the world continues, and the format in addition to functions of accounting information systems in metaverse can be influenced. On the other hand, the aims of accounting will continue to be identical. The changes will be observed concerning applications, not concerning theories (Al-Gnbri, 2022).

The metaverse is more than a two-dimensional virtual world. Here, the user has the opportunity to experience the content as well as viewing it. In metaverse, the user can personally enter the virtual world with his/her avatar and communicate with other users. Thus, metaverse is also considered as the 3D (three dimension) type of internet. Definitely, this issue also leads to several marketing initiatives and opportunities, attracting famous global brands to this new world. The global brands perceive metaverse as the next and future communication platform among individuals (Hollensen et al., 2023).

It is possible to carry out many activities on metaverse platforms, such as playing games, organizing or participating in art events, promoting goods or services, buying and selling crypto assets, and providing consultancy services. Definitely, technologies such as VR and AR did also contribute to the development of metaverse. Plus, developments in the fields of AI and crypto currencies also affect the improvements in metaverse. However, some researchers argue that disadvantages of metaverse can also arise in addition to the advantages when metaverse is not closely monitored (Johri, et.al., 2024).

It is possible to carry out many social, artistic and commercial activities in the metaverse, such as playing games, visiting museums, organizing or going to a concert, promoting goods or services, and providing consultancy. Today, as businesses operating in different sectors attempt to carry out their activities on metaverse platforms and the metaverse is used for commercial purposes, the issue of accounting for income or loss arising from transactions carried out on metaverse platforms becomes important. In addition, it is stated that the transactions carried out on metaverse platforms will affect the way professional accountants work (Yüksel, 2023).

There are many platforms in the metaverse such as Decentraland, the Sandbox, VRChat, Roblox and virtual currencies such as Mana, Sand, VRChat Credits and Robux belonging to these platforms. Some metaverse platforms allow transactions with cryptocurrencies such as Bitcoin on the platform. However, some platforms may redirect payment processing to traditional e-commerce payment methods. Platforms such as Decentraland,

the Sandbox, Secondlife and Roblox have created a real world economic ecosystem (Ioannidis and Kontis, 2023).

While there are businesses that organize various meetings using metaverse platforms, there are also businesses that create their own metaverse platforms and try to carry out commercial activities there. For example, a clothing company exhibits its products on the metaverse platform, and users can log in to the specified platform and experience these clothes on the avatars they create. Users can design new clothes with motifs of their own choosing instead of existing clothes designs. On this platform, which still operates with a limited number of users, users can play games and shop by discovering various discount coupons. Due to the lack of legal regulations in the purchasing process, shopping can be completed within the framework of e-commerce opportunities instead of cryptocurrencies for now. Overall, metaverse is also reshaping the fashion technology in the world (FashionUnited, 2021).

Accounting of companies that trade in the metaverse is an extremely important issue. With the keeping of accounting records, fraud and forgery situations can be prevented. In addition, a company called Second Life, which is an extension of the metaverse, announced that sales tax will be collected from users starting from March 2022. It is thought that more companies will implement taxation in the coming periods. Therefore, accounting records are extremely important for determining the profit or loss situation of enterprises in the metaverse (Orkunoğlu Şahin and Çiftçi, 2022).

It is important to mention crypto assets as it relates to the concept of metaverse. Crypto assets have emerged as an alternative digital asset due to insecurity and collapse in financial markets. Crypto asset transactions, which have started to increase in number, are secured and controlled with encryption in a virtual environment. Crypto assets are becoming more and more preferred for investors everyday (Sabuncu, 2022).

Cryptocurrencies are produced by people called miners. This production is realized by adding a new link to the existing chain on the internet, using computer technology, and in return, a certain amount of crypto money is earned. In this way, virtual mining is carried out and production is ensured. However, this production is not infinite and its amount is fixed. Bitcoin is the most known and recognized cryptocurrency. Its amount to be produced is 21 million units (Kızıl, 2019).

1. LITERATURE REVIEW

The research titled Blockchain for the Metaverse: A Review, emphasized that the metaverse's dependence on blockchain is important for user integrity, privacy, and reputation of companies. In this study, it was also mentioned that important decisions that need to be made about companies are risky. Thus, it would be more error-free and secure to manage them with

blockchain-based DOA's (Decentralized Autonomous Organization) (Gadekallu et. al., 2023).

Regulation problems and taxation challenges of metaverse was discussed in a study from the perspective of accounting science. Research benefited from the literature as secondary data in terms of methodology. The paper defends that case based approach is a must since standard regulations do not exist for the accounting of metaverse (Pandey and Gilmour, 2023).

Metaverse's growth and potential are expressed in a research, which emphasizes that the critical year for Metaverse was 2001. The study adopted a qualitative method including semi structured interview and thematic analysis. Participants of the interview were playing interactive games or they were involved with NFT, cryptocurrencies and digital assets. From the viewpoint of interview participants, the accounting treatment and the valuation of digital assets were adjusted to the existing standards based on the intention or the aim of the holder or entity. The participants also believed that, development of metaverse was still limited and a more accurate solution is needed so that metaverse can meet the expectations of public (Millahibrahim et al., 2023).

Another study focused more on the role of accounting and auditing in metaverse. It was investigated to what extent audit is applicable in this virtual universe. In the research, it was stated that audit and accounting should run together and in harmony. The paper concluded that commercial activities in the metaverse would reduce costs and audit expenses would go down significantly (Er, 2023).

The effect of metaverse on accounting professionals was evaluated in a research. Also, the perception of accounting professionals about the advantages and disadvantages of digital technologies as well as metaverse was assessed. Moreover, factors making accounting professionals to do or avoid activities with digital technologies and metaverse were investigated. Study benefited from integrated theoretical framework uniting the Theory of Planned Behavior (TPB) and the Technology Acceptance Model 3 (TAM 3). Research was run on 597 accounting professionals and structural equation modeling with partial least squares (PLS-SEM) were used. Based on the findings of study, digital technology does not prevent accounting professionals to work in virtual world. However, accounting standards related to digital technologies have flaws, which lead to transparency and safety problems for accounting professionals (Burlea-Schiopoiu et al., 2023).

Attention was attracted to the increasing popularity and acceptance of metaverse in another paper. It was pointed out that, developments in blockchain and Web3 technologies accelerated the improvements in metaverse. However, illegal activities and financial crime were also observed in metaverse like scams, code exploit, wash trading, money laundering, and illegal services as well as shops. According to the study, illegal activities and financial crimes witnessed in metaverse should first be defined, listed and

categorized to ensure the sustainability of metaverse. The paper provides information about security threats in metaverse and provides solutions as well as recommendations for financial crime fighting (Wu, et. al., 2023).

After briefly introducing the metaverse and its basic components, a paper aimed to provide an idea about how a business carrying out commercial activities in this virtual world could record these activities according to current accounting rules. As a method in the study, sample events about certain business models were presented and it was shown how these events could be reflected to accounting recordings. As a result, the transactions in question were somehow recorded for with existing accounts, but it was stated that a more systematic framework could be achieved by making international regulations on the metaverse and defining unique accounts (Öncel, 2022).

One other article on this topic examined how the marketing of physical or virtual products sold in the metaverse environment can be done and to what extent this breakthrough in the virtual environment can reduce costs. In the last part of study, it was mentioned that a company should be established in the real world in parallel with a company in the metaverse. It was concluded that, selling the same products to both avatars and people would improve the company from a marketing point of view (Cesur et al., 2022).

Some scholars examined the possibility of using an auction environment to improve the trading capabilities in a virtual universe. The situation of creating an auction environment by building a virtual auction house for the development of commercial skills in the meta-universe environment was examined by using a set of scenarios. It was concluded that the experiment of buying virtual goods with virtual coins at this auction house would most likely be part of the virtual environment. The initial observation propose of creating a virtual trading platform would have advantages for trading virtual assets and investigating their consequences (Yılmaz et al., 2022).

2. APPLICATION (JOURNAL ENTRIES)

There are still discussions on how to categorize crypto assets, and a consensus has not yet been reached on this subject. Various opinions have been put forward, expressing these assets as commodities, securities or currencies and some countries are using these concepts for their taxation purposes. At the same time, some countries have remained silent and did not apply any taxation (Kızıl, 2019). Recommendations in the literature also include reporting crypto assets within intangible fixed assets (Sabuncu, 2022) or within the group of current assets as account 108, "Other Current Assets" (Doğan et al., 2018). The accounting treatment for crypto assets depends on the intention and purpose of the user or entity to treat them (Millahibrahim et al., 2023).

The category in which crypto assets are included is an important matter in terms of accounting. Because the accounting processes of a crypto asset recognized as a money will be different from that of the same asset considered as a security. Various factors such as the account in which it will be recorded, the inclusion of acquisition costs in the cost of asset, the valuation of the asset at the end of the accounting period etc. will vary according to classification. This situation also will lead to various differences in terms of taxation. The accounting treatment of crypto assets should be evaluated not only in accordance with the International Financial Reporting Standards (IFRS) or Generally Accepted Accounting Principles (GAAP), but also within the legal frameworks of the countries or communities where the business operates. For example, in Turkey, according to one of the regulations published by the Central Bank of the Republic of Turkey, a crypto asset cannot be defined as fiat money, bank money, electronic money, payment instrument, security or other capital market instrument. In the same regulation, these instruments are defined as intangible assets (Resmi Gazete, 2021). The Capital Markets Board - CMB (Sermaye Piyasası Kurulu - SPK) has declared that crypto assets cannot be considered as securities. In this case, crypto assets may be considered as commodities (Yalçın, 2019).

Even though it may not be legally permitted by all countries, in practice, cryptocurrencies are frequently used as a means of payment. In accounting, following the substance over form principle, if cryptocurrencies are utilized as a payment instrument, the accounting entries should align with this usage. Legal regulations should eliminate uncertainties in this field by considering the essence of these transactions. As emphasized earlier in the study, due to the lack of established consensus on accounting practices for the metaverse, various assumptions are stated to create examples. The application section of this study includes journal entries of metaverse transactions that would be made under different recognitions assets. In other words, the journal entries for transactions conducted within the metaverse are illustrated using various examples in this section. Below, an example has been created related to the topic, and recommendations regarding accounting records have been provided.

On December 11, 2023, 1 Ethereum (ETH) cryptocurrency was purchased for 10,000 TL.

Journal entry in the case of defining crypto asset as 'Money':

11.12.2023			
102 BANKS			
102.10 Ethereum		10.000	
102 BANKS			10.000
Buying Ethereum			

Journal entry in the case of defining crypto asset as 'Security':

11.12.2023			
118 OTHER MARKETABLE SECURITIES	10.000		
118.10 Ethereum			
102 BANKS			10.000
Buying Ethereum			

Journal entry in the case of defining crypto asset as 'Inventory':

11.12.2023			
157 OTHER INVENTORIES	10.000		
157.10 Ethereum			
102 BANKS			10.000
Buying Ethereum			

Journal entry in the case of defining crypto asset as 'Intangible Asset':

11.12.2023			
267 OTHER INTANGIBLE FIXED ASSETS	10.000		
267.10 Ethereum			
102 BANKS			10.000
Buying Ethereum			

Another example related to Metaverse transactions has been created below, and recommendations regarding accounting records have been provided. In the following examples, it will be assumed that cryptocurrencies are recorded in banks account and treated as a payment instrument when they bought.

On December 15, 2023, a metaverse land was purchased for 1 ETH. (1 ETH = 10.000 TL) (Ethereum price was the same when it was purchased).

On December 21, 2023, a metaverse land was sold for 2 ETH. (1 ETH = 8.000 TL)

Journal entry in the case of defining metaverse land as 'Inventory':

15.12.2023			
157 OTHER INVENTORIES	10.000		
157.15 Metaverse Land			

102 BANKS 102.10 Ethereum Buying Metaverse Land		10.000
21.12.2023		
102 BANKS 102.10 Ethereum 601 EXPORT SALES 601.15 Sales of Metaverse Land Selling Metaverse Land	16.000	16.000
31.12.2023		
623 COST OF OTHER SALES 623.15 Metaverse Land 157 OTHER INVENTORIES 157.15 Metaverse Land Cost of Selling Metaverse Land	10.000	10.000

If the company considers the purchased land as inventory, it must also conduct the inventory valuation accordingly at the end of the period. In the same example, let's assume that the company, instead of selling this metaverse land, decides to subject it to revaluation at the end of the period. In this case, accounting entry may vary depending on the accounting standard or legal regulations to be considered. For this example, let's assume the entry is recorded in accordance with International Accounting Standards (IAS). Also, net realizable value of metaverse land is 1 ETH. (1 ETH = 9.000 TL).

According to International Accounting Standards (IAS), it would be necessary to assess the land at either the lower of cost value or net realizable value. But commodity broker-traders, who primarily engage in the acquisition and sale of crypto-assets to get benefit from price fluctuations or broker-traders' margin, have the option to value their crypto-asset inventories at fair value less costs to sell (Ernst Young, 2021).

31.12.2023		
654 PROVISION EXPENSES 158 PROVISION FOR INVENTORIES 158.15 Metaverse Land Revaluation of Metaverse Land	1.000	1.000

The provision expense has been recorded in the existing account, 654 Provision Expenses. Instead of this, a new account can be opened in the accounting chart and recording can be performed in a more suitable account group.

At the end of following year, the net realizable value of the metaverse land remain as 1 ETH. (1 ETH = 12.000 TL).

31.12.2024			
158 PROVISION FOR INVENTORIES		1.000	
158.15 Metaverse Land			
644 PROVISION NO LONGER REQUIRED			1.000
Revaluation of Metaverse Land			

Another example related to Metaverse transactions has been created below, and recommendations regarding accounting records have been provided.

On December 15, 2023, a metaverse land was purchased for 1 ETH. (1 ETH = 10.000 TL) (Ethereum price was the same when it was purchased).

On December 21, 2023, a metaverse land was sold for 2 ETH. (1 ETH = 8.000 TL)

Journal entry in the case of defining metaverse land as as 'Intangible Asset':

15.12.2023			
267 OTHER INTANGIBLE FIXED ASSETS		10.000	
267.15 Metaverse Land			
102 BANKS			10.000
102.10 Ethereum			
Buying Metaverse Land			

21.12.2023			
102 BANKS		16.000	
102.10 Ethereum			
267 OTHER INTANGIBLE FIXED ASSETS			10.000
267.15 Metaverse Land			
649 OTHER INCOME AND PROFIT FROM OPERATIONS			6.000

Selling Metaverse Land

Conclusion

Metaverse is a platform that expands the boundaries of digital world and brings with it new possibilities related to virtual reality in the business world. Especially during the Covid-19 pandemic, there were many question marks about whether a life could be possible outside the home without socializing. Although it is not entirely possible to live a complete life in the metaverse in today's business world, that can change in the following years since metaverse is excelling rapidly. This study analyzed the indispensable role of accounting in metaverse via first providing information about the metaverse terminology and then discussing the relevant literature and presenting journal entries as the implementation of metaverse accounting.

Accounting plays a key role in making strategic decisions, strengthening investor relations and ensuring tax control, in addition to providing several advantages to a variety of stakeholders. Accounting is critical in accurately recording and managing the value of digital assets in an environment dominated by the purchase and sale of mentioned assets. This is significant beyond just the function of monitoring financial situation for enterprises and individuals involved with metaverse. In this direction, actually accounting of metaverse is not only an obligation, but also an opportunity. Definitely, the correct and transparent reflection of financial data also provides advantages in establishing healthy relationships with stakeholders.

As a result, this research shows that metaverse is an area subject for further improvement. Thus, metaverse accounting will develop accordingly and regulations as well as standards will become clearer in the coming years. Metaverse accounting is currently not universal and separate approaches exist. However, uncertainties will be observed less in the near future. Absolutely, progress in fields such as cryptocurrencies, AI, VR, AR, NFT and information technologies in general will also affect the journey of metaverse as well as structuring metaverse accounting.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Cevdet Kızıl: %45, Halil İbrahim Zengin: %30, Esmahan Yıldız: %25

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Cevdet Kızıl: 45%, Halil İbrahim Zengin: 30%, Esmahan Yıldız: 25%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kızıl, C., Zengin, H.İ. & Yıldız, E. (2024). The role and application of accounting in metaverse: Exploring an emerging concept. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 237-250. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1432776>

References

- Al-Gnbri, M. K. (2022). Accounting and auditing in the metaverse world from a virtual reality perspective: A future research. *Journal of Metaverse*, 2(1), 29-41.
- Burlea-Schiopoiu, A., Popovici, N., Panait, N. G. (2023). Metaverse acceptance by the accounting community as a premise of sustainable behavior. *Systems*, 11(12), 560. <https://doi.org/10.3390/systems11120560>
- Cesur, Z, Memiş, S., Çam, F. B. (2022). Metaverse evreninin pazarlama karması ile ilişkisi: m-Markalara yönelik uygulama. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, (8), 81-89.
- Doğan, Z., Buyrukoğlu, S., Kutbay, H. (2018). Türkiye’de bitcoin işlemlerinin vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesine ilişkin öneriler. *Vergi Sorunları Dergisi*, (361), 23-33.
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Abdullah, M., Baabdullah., Ribeiro-Navarrete, N., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., Dennehy, D., Metri, B., Buhalis, D., Christy, M. K., Cheung., Conboy, K., Doyle, R., Dubey, R., Dutot, V., Felix, R., Gustafsson, A., Hinsch, C., . . . Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 66. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542>
- Er, G. (2023). Dijitalleşme dünyasında Metaverse’nin muhasebe ve denetim ile ilişkisi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 43- 57.
- Ernst Young. (2021). *Applying IFRS accounting by holders of crypto assets*. Retrieved on 2024, January 30 from <https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey->

com/en_gl/topics/ifrs/ey-apply-ifrs-crypto-assets-update-october2021.pdf?download

- FashionUnited (2021). *What is the fashion designer's place in the metaverse?* Retrieved on 2024, February 3 from <https://fashionunited.uk/news/fashion/what-is-the-fashion-designer-s-place-in-the-metaverse/2021090557513>
- Gadekallu, T.R., Wang, W., Yenduri, G., Ranaweera, P., Pham, Q.V., Liyanage, M. (2022). *Blockchain for the metaverse: A review*. arXiv preprint.
- Hollensen, S., Kotler, P., Opresnik, M.O. (2023). Metaverse – the new marketing universe, *Journal of Business Strategy*, 44(3), 119-125. <https://doi.org/10.1108/JBS-01-2022-0014>
- Ioannidis, S., Kontis, A.P. (2023). The 4 epochs of the metaverse. *Journal of Metaverse*. 3(2), 152-165. <https://doi.org/10.57019/jmv.1294970>
- Johri, A., Sayal, A., Chaithra N., Jha, J. Aggarwal, N., Pawar, D. Gupta, V., Gupta, A. (2024). Crafting the techno-functional blocks for Metaverse - A review and research agenda, *International Journal of Information Management Data Insights*, 4(1), 100213, <https://doi.org/10.1016/j.jjime.2024.100213>
- Kızıl, E. (2019). Türkiye’de kripto paranın vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm*, 29(155), 179-196.
- Millahibrahim, R., Kerin and Hendratno, P. (2023). *Point of view from multiple perceptions about metaverse ecosystem*, Retrieved on 2024, February 3 from https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2023/63/e3sconf_icobar23_01046.pdf
- Orkunoğlu Şahin, I. F., Çiftçi, T. E. (2022). Metaverse’de gerçekleştirilen işlemlerin vergilendirilmesi. *Fiscaoeconomia*, 6(2), 677-698. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1104368>
- Öncel, M. (2022). Metaverse muhasebesi. *İzmir Journal of Social Sciences*, 4(2), 97- 105.
- Pandey, D., Gilmour, P. (2023). Accounting meets metaverse: Navigating the intersection between the real and virtual worlds. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, <https://doi.org/10.1108/JFRA-03-2023-0157>
- Resmi Gazete. (2021, April 16). *Ödemelerde kripto varlıkların kullanılmamasına dair yönetmelik*. Retrieved on 2023, December 13 from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>.
- Sabuncu, B. (2022). Kripto varlık işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 220-230.
- Stephenson, N. (1992). *Snow crush*. United States: Bantam Books.

- Wu, J., Lin, K., Lin, D., Zheng, Z., Huang, H., Zheng, Z. (2023). Financial crimes in web3-empowered metaverse: taxonomy, countermeasures, and opportunities, *IEEE Open Journal of the Computer Society (OJCS)*, (4), 37-49.
- Yalçın, S. (2019). Kripto değişim araçlarının muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 101- 120. <https://doi.org/10.25095/mufad.510596>
- Yılmaz, M., Hacaloğlu, T., Clarke, P. (2022, August). Examining the use of Non-Fungible Tokens (NFTs) as a trading mechanism for the metaverse. In: European conference on software process improvement. *29th European Conference on Software Process Improvement*, Salzburg, Austria.
- Yüksel, F. (2023). Metaverse ve muhasebe: Sanal ekonomide yürütölen faaliyetlerin muhasebesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 16(2), 269-288.

ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM YÖNETİMİ KAVRAMININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Zehra ANTEP* & Abdullah TÜRK**

Öz

Teknolojik gelişmelerin yaşanması ile küreselleşmenin hız kazandığı günümüz dünyasında her şey değişim halindedir. Sürekli ve artan bir hızla değişen şartlar karşısında işletmeler varlıklarını koruyabilmek için değişen iş dünyasına ayak uydurmak, bunun için ise değişim gerçekleştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada ise "örgütsel değişim" kavramının önem kazandığı ve örgütsel değişim sürecinin iyi bir şekilde analiz edilerek yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmanın temel amacı örgütsel değişim yönetimi konusunda yayınlanmış araştırma makalelerinin bibliyometrik analizini yaparak örgütsel değişim yönetimi konusuna makro perspektif getirmektir. Öncelikle değişim ve örgütsel değişim kavramsal olarak değerlendirilmiş ve örgütsel değişim yönetimi konusu süreç olarak ele alınmıştır. Araştırma verileri Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Elde edilen verileri analiz etmek için VOSviewer bilimsel haritalama programı kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre örgütsel değişim yönetimi konusunda yapılan çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin "örgütsel değişim" ve "değişim yönetimi" olduğu; en çok çalışma üretilen ülkenin Amerika olduğu; en çok çalışma yayınlanana derginin "Journal of Organizational Change" olduğu; en çok çalışma yapan yazarın Suresh olduğu ve en çok ortak atık yapılan yazarın Kotter olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Örgütsel Değişim, Değişim Yönetimi, Bibliyometrik Analiz.

INVESTIGATION OF THE CONCEPT OF ORGANIZATIONAL CHANGE MANAGEMENT USING BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Abstract

In today's world, where globalization is achieving momentum with technological developments, everything is in a state of change. In the face of changing conditions, businesses are forced to make changes in order to protect their assets and adapt to new conditions. At this point, it has become clear that the concept of "organizational change" has gained importance and the need to analyze and manage the organizational change process well. Based on this idea, the main purpose of this

* Dr., İstanbul Topkapı Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zehraantep@topkapi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1349-4401>

** Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, abdullahturk@bilgi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2804-4203>

study is to conduct a bibliometric analysis of published research articles on organizational change management and to bring a macroscopic perspective to the subject of organizational change management. First of all, change and organizational change were evaluated conceptually and the issue of organizational change management was discussed as a process. Research data were obtained from the Web of Science (WoS) database. VOSviewer scientific mapping program was used to analyze the data. According to the findings of the analysis, it was determined that the most used keywords in the studies published on organizational change management were "organizational change" and "change management". The country where the most articles are produced is America; The journal in which the most studies were published was "Journal of Organizational Change"; It was determined that the author who published the most studies was Suresh and the author who was most commonly cited was Kotter.

Keywords: *Organizational Change, Change Management, Bibliometric Analysis.*

Giriş

"Değişmeyen tek şey değişimim kendisidir" değişimiyle Herakleitos'tan (M.Ö. 540-480) günümüze insanoğlu değişim kavramı ile aşına olmuştur. Herakleitos'a göre evren akıp giden bir ırmak gibi sürekli değişim halindedir ve bu değişim içinde aynı kalan hiçbir şey yoktur (Kranz, 1941). Platon (M.Ö. 427-347) gerçek ile görünüş arasında ayırım yaparak gerçeğin değişmeyip yalnızca görünüşün değiştiğini ileri sürmüştür. Platon ayrıca dünyanın sürekli bir değişim halinde olduğunu dolayısıyla da bir gerçekliğe sahip olmadığını savunur (Cevizci, 2009, s. 146). Aristoteles (M.Ö. 384-322) ise değişimi "varlığın özü gereği olması gereken yerden uzaklaşması" olarak tanımlamaktadır (Arı Çil, 2021, s. 120).

Değişim kavramı, günümüzde halen çok sayıda araştırma alanının odak noktası halindedir. Değişim örgütsel açıdan değerlendirildiğinde çok geniş bir kavram olduğu için araştırmacıların konuya farklı açılardan yaklaştıkları görülmektedir. Bazı araştırmacılar örgütsel değişimin nasıl başladığına odaklanırken; bazıları değişimi kimin başlattığına; bazıları ise kimin kısıtladığına odaklanmışlardır.

Örgütsel değişimin nasıl gerçekleştiği dikkate alındığında alan yazınında planlı ve plansız olmak üzere iki değişim türü temel alınsa da Dunphy ve Stace (1993) durumsal değişimi; Bamford ve Forrester (2003) tercihli değişimi; Gaffney (2010) ise organik ve travmatik değişimi bu iki türe (planlı-plansız) ilave olarak önermektedir. Şüphesiz örgütsel değişim konusundaki en temel görüş "planlı değişim" yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre değişim, örgütün istenmeyen bir durumdan istenen bir duruma nasıl geçeceğinin planlandığı ve uygulandığı bir süreç olarak kabul edilir (Burnes, 2005, ss. 397-400).

Literatürün önde gelen araştırmacılarının yapmış oldukları çalışmalarda gösterildiği üzere örgütlerde meydana gelen değişim tek bir yönüyle

incelenecek bir kavram değildir. Değişim olayı bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Değişimin gerçekleşme süreci de örgütten örgüte farklılaşmaktadır. Bu sürecin iyi bir şekilde analiz edilerek yönetilmesi, örgütlere birçok yönden fayda sağlayacaktır. Bu nedenle örgütsel değişim alan yazınının hangi konular üzerinde yoğun olarak çalışıldığının tespit edilmesi ve bu konuda çalışan araştırmacılara ışık tutulması amacıyla bibliyometrik bir analiz yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu düşünceden hareketle ortaya konulan bu çalışmanın amacı değişim, örgütsel değişim ve değişim yönetimi kavramlarını açıklamak ve ayrıca "örgütsel değişim yönetimi" alanının hangi konular üzerinde yoğun olarak çalışıldığını; alanda hangi yazarların ön plana çıktığını; yazarlar, yayınlar, yayınların ortaya çıktığı ülkeler arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Böylelikle değerlendirme sonuçlarının araştırmacılara ışık tutması, karar vericilere destek olması ve literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle değişim ve örgütsel değişim kavramsal olarak değerlendirilmiştir. Örgütsel değişim yönetimi kavramı ise süreç olarak ele alınmıştır.

1.1. Değişim ve Örgütsel Değişim

Değişim kavramı, eski çağlardan günümüze farklı disiplinler altında açıklanmıştır. Farklı disiplinlerde değişim çürüme, çözülme, gelişme ileriye gitme, modernleşme veya yenilik gibi kavramlarla benzer anlamda kullanılıyor olsa da tüm bunları içerisine alan geniş bir kavram olarak ele alınmakta ve mevcut durumdan bir başka duruma dönüşmeyi ifade etmektedir.

Başaran (2004, s. 304) tarafından değişim “bir bütünün parçalarının birbiriyle ilişkilerinde önceki yapısına göre niceliksel ve niteliksel olarak gözlenebilir bir farklılığın olmasıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. Poole vd. (2000, ss. 3-7) ise değişimi “bir varlık içerisinde zamanla gerçekleşen farklılığın görgül olarak incelenmesidir” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu varlık bir örgütün tüm yapı ve süreçleri olabileceği gibi, bireysel bir iş, grupsal bir çalışma ya da örgütsel bir strateji de olabilir. Çağlar'a (2015, s. 54) göre ise değişim, örgütün yapısını oluşturan farklı unsurların birbirleriyle ya da örgütün bütünüyle olan ilişkisinde oluşabilecek farklılaşmalardır. Bu durumda örgütsel değişim, işletmenin bütün unsurlarında meydana gelebilecek her türlü değişim olarak kabul edilebilir (Koçel, 2011, s. 668).

Sürekli ve artan bir hızla değişen ve küreselleşen günümüz dünyasında örgütler varlıklarını sürdürebilmek için değişen yenedünyaya ayak uydurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada ise “örgütsel değişim” kavramının önem kazandığı ve örgütsel değişim sürecinin iyi bir şekilde analiz edilerek yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Teknolojik gelişmeler, sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar gibi örgütün içerisinde bulunduğu çevrede meydana gelen gelişmeler, örgütleri değişime zorlamaktadırlar. Ancak örgütsel değişim gerekliliği sadece çevresel şartlar nedeniyle değil örgütün bulunduğu rekabetçi pozisyonda çekici kuvvet halini alma isteğinden de çıkabilir. Bu noktada örgütlerdeki yöneticilerin strateji ve hedefleri örgütlerin değişim çabasına girmelerinde önemli bir etkidir. Bu çabanın temelinde örgütsel süreçlerin daha iyi işlemesi ve daha yüksek performans çıktısı elde etme düşüncesi yatmaktadır (Kotter, 1995, ss. 60-65).

Örgütler, açık sistemlerdir ve sürekli çevreleri ile etkileşim halindedirler (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2021, s. 254). Örgütsel değişim, örgütün iç veya dış çevresinde meydana gelen değişimlere uyum sağladığı ve böylelikle örgütün gelişimini olanaklı kılan uzun vadeli bir süreçtir (Karakullukçu ve Eroğlu, 2020, s. 23). Örgütsel değişim, örgütün gelişimi için yapı, sistem, kültür, strateji ve teknoloji gibi unsurlar üzerinde oluşturulan, örgütsel amaçları gerçekleştirmeye yönelik çabalardır (Choi, 2011). Örgütsel değişim sürecinde değişen yapı eski halinden uzaklaşıp yeni bir hale dönüşmektedir. Değişim süreci dinamik bir yapıyı ifade eder. Bu nedenle örgütler statik yapılar değil, değişen, dinamik yapılardır (Burke, 2002, s. 530).

1.2. Örgütsel Değişim Yönetimi

Örgütsel değişim sürecini açıklamaya yönelik olarak literatürde yer alan çok sayıda model bulunmaktadır. Bu modeller değişim süreçlerini yönetirken örgüt yöneticilerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Örgütlerin faaliyet alanları bir birinden farklılık göstermektedir. Bu durumdaher örgüt kendine has nitelik ve şartlara sahip olduğu için muhtemel bir değişim sürecinde kendi özelliklerine uygun bir model seçerek, süreçlerini yapılandırmalıdır.

Değişim sürecinin iyi bir şekilde anlaşılması açısından Kurt Lewin tarafından geliştirilen değişim modeli, genel bir çerçeve sunmaktadır. Lewin (1951) değişim sürecini üç aşamalı akışkan bir sistem olarak ele almaktadır. Bu üç aşama sırasıyla "çözülme" (unfreeze), "değişim" (transition) ve "yeniden dondurma" (refreeze) süreçlerinden oluşmaktadır. Lewin'in (1951) değişim modeli, planlı değişim için önerilen modellerden ilkidir ve daha sonra geliştirilen planlı değişim modelleri onun değişim teorisine dayanmaktadır (Burnes, 2004, ss. 985-987).

Kotter (1995, s. 61) ise, temeli Lewin'in (1951) modeline dayanan sekiz aşamalı değişim modelinde örgütsel değişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerine odaklanmıştır. Modelde, örgütsel değişim sürecine liderlik penceresinden bakarak, başarısızlık nedenlerini güven düşüklüğü, ekip çalışmasının eksikliği, bilgisizlikten kaynaklanan korku ve liderin yetersizliği gibi faktörlere bağlamıştır.

Stouten vd. (2008, s. 755), birçok değişim çabasının başarısızlığa uğramasının nedenlerini değişimin bir süreç olduğunun ve değişim için zamana ihtiyaç duyulduğunun göz ardı edilmesi olarak görmektedir. Ayrıca değişim sürecinde atılan adımlardaki hataların değişim üzerinde yıkıcı bir etki yaratarak, değişimin hızını ve değişimle elde edilecek çıktıları azalttığını belirtmektedir.

Örgütsel değişim sürecinde örgütün yapısı, teknolojik süreçleri ve insan kaynağı bir bütün olarak ele alınması ve birlikte yönetilmesi gereken bir süreci ifade eder. Bu bağlamda örgütsel değişim sürecinde karşılıklı ilişki içerisinde olan dört değişkenin varlığından bahsedilmektedir (Çelebioğlu, 1990, s. 107; Baştan, 2003, s. 198; Koçel, 2011, s. 674). Bu değişkenler şu şekilde tanımlanmaktadır:

- İnsan, müşteri ve çalışan olarak örgütlerin tüm unsurlarının belirleyicisidir.
- Süreç, bir hizmet ya da üretim hattı boyunca tümleşim ve çabaların hepsini kapsamı içine almaktadır.
- Yapı, yetki, görev ve iş akışı vb. sistemleri içine almaktadır.
- Teknoloji, sistem içinde bilgiyi işleyen, kullanan, denetleyen, sorunlara çözüm yolu bulan tekniklerin tümünü kapsamaktadır.

Prastacos vd. (2002, s. 56) de benzer şekilde örgütlerde uygulanacak değişim stratejilerinin yapı, süreç, insan, teknoloji ve strateji olmak üzere beş alanda gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Bununla birlikte yazarlar küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin sonucunda rekabetin artması ve tüketici tercihlerinin değişmesi gibi etkenlerin değişim stratejileri uygulanırken göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca yazarlar örgütsel değişimin başarılı yönetilmesi için iki önemli faktör üzerine dikkat çekmektedir. Bunlar örgütün yapı ve süreçlerinde esnekliği sağlamak ve inovasyon yaratmaktır.

Burnes (2017, s. 410) ise değişim sürecini, değişimin hem örgütsel (kültür, yapı ve süreç) boyutunu hem de bireysel (tutum, davranışlar, görevler ve prosedürler) boyutunu olarak ele alarak anlatmaktadır. Ayrıca örgütlerde değişim sürecini yönetirken tek bir ideal stratejibelirlemenin doğru olmayacağını belirtmektedir. Örgütsel değişimin başarıyla gerçekleştirilmesi için değişimin neden gerçekleştirildiği ve değişimin amaçlarının ne olduğunun doğru bir şekilde saptanarak örgütün içinde bulunduğu ortama uygun bir strateji seçilmesinin önemini vurgulamaktadır. Yazar başarılı örgütlerin sürekli değişim için risk alarak ilerlemesi gerektiğinin altını çizmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, veri toplama yöntemi ve analizi, bulgular ait tablolar ve yorumlarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilgi değişiminin temelini oluşturur; değişim ise bilgi toplumu olmanın sonucudur. İçerisinde bulunduğumuz bilgi çağında ise örgütlerin, ayakta kalabilmek ve yeniliklere uyum sağlayabilmek için değişen bilgiyi iş süreçlerine uyumlaştırabilmeleri önemlidir. Bu durum bize örgütsel değişim alanında geliştirilmiş yayınlardan elde edilen bilimsel verileri kullanarak alanın hangi yöne doğru evrildiğini ortaya çıkaran bibliyometrik yöntemlerin gerekliliğini hissettirmiştir.

Bibliyometrik analiz alan yazınında önde gelen çalışmacılardan Pritchard'a (1969, s. 348) göre "bibliyometri, matematik ve istatistik metodlarının kitaplara ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması" şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile bilimsel yayınlara ait yazarların, ülkelerin, alanların, disiplinlerin, birbirleriyle olan ilişkilerinin gösteren niceliksel analizidir (Van Eck ve Waltman 2010, s. 536).

Bibliyometrik yöntemler alanda yaşanan evrimi gözler önüne sererek araştırmacıyı mikro bakış açısından makro bakış açısına doğru yönlendirmektedir. Böylece araştırmacı hem alanının dinamiklerini daha geniş bir perspektifle inceleme olanağı hem de alandaki boşlukları tespit etme olanağı elde etmiş olacaktır. Bu düşünceden hareketle bu araştırmada "Örgütsel Değişim Yönetimi" konulu çalışmalarda önde gelen yazarlar, dokümanlar, organizasyonlar ve ülkelere ait verilerin bir atıf analizi tekniği olan citation (atıf), bibliographic coupling (bibliyografik bağlantı) ve co-citation (ortak atıf) teknikleri kullanılarak ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sayede bibliyografik eşleştirme bağı güçlü yazarlar, yayınlara, dergiler ve ülkeler belirlenerek elde edilen veriler ışığında araştırmacılara yol haritası oluşturulması hedeflenmiştir.

2.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Analizi

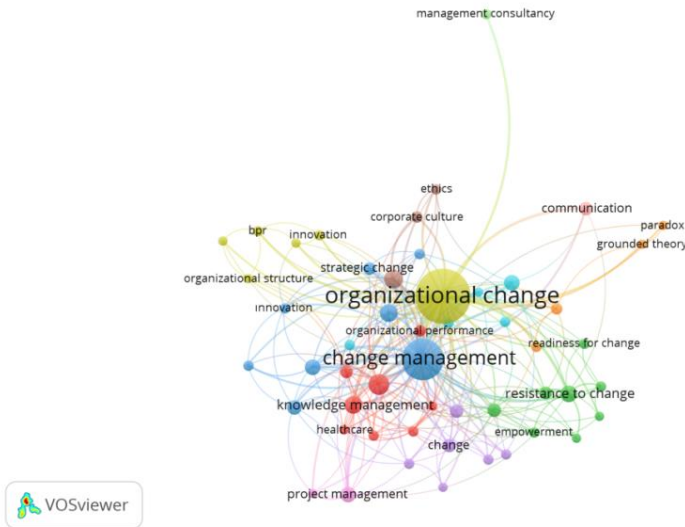
Araştırma kapsamında yazarlar, atıflar, dergiler ve ülkeler arasındaki ilişkileri analiz etmek için bibliyometrik ağların görselleştirilmesi amacıyla tasarlanmış bir bilimsel haritalama programı olan VOSviewer kullanılmıştır. Araştırma verileri WoS (Web of Science) veri tabanından elde edilmiştir. WoS'un tercih edilme sebebi, sosyal bilimler alanında çok sayıda dergiyi kapsamına alması ve etki faktörü yüksek dergilerin büyük bir kısmının WoS veri tabanında yer almasıdır. Diğer taraftan bu durum çalışmanın en temel kısıtını oluşturmakla birlikte, araştırmanın alt kısıtlarını SSCI, SCI, SCI-Expanded kapsamında taranan dergilerin araştırma makaleleri oluşturmuştur. Ayrıca bu makaleler arasında "işletme" ve "yönetim bilim" alanlarında yayın yapan dergiler arama kriterine dahil edilmiştir. Araştırma verilerinin yukarıda sayılan kısıtlar ile birlikte "Örgütsel Değişim Yönetimi" konusunun geçtiği başlıklar, özetler ve anahtar kelimelerde taratarak çekilmiş olması çalışmanın başka bir kısıtı olarak değerlendirilebilir.

2.3. Bulgular

Bulgular, VoS (Visualization of Similarities; Benzerliklerin görselleştirilmesi) bilimsel haritalama yöntemi ile elde edilmiştir. Bilimsel haritalama anahtar kelimeler üzerinden yapılmıştır ve görselleştirmelerin yorumu, şekiller ve tabloların altında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Yapılan analiz sonucunda ilk elde edilen veri Örgütsel Değişim Yönetimi konusunda yapılan çalışmalarda en çok kullanılan kelimelerin tespit edilmesi üzerine olmuştur. Bu kelimelerin kullanım yoğunluğunun VOSviewer programındaki görseli ise Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Genel Kelime Bulutu

Şekil 1'deki haritaya göre renklerin yoğunluğuna bakıldığında en çok kullanılan terim Örgütsel Değişim (organizational change), onu takip eden ikinci kelimenin ise Değişim Yönetim (change management) olduğu görülmektedir. Örgütsel değişim yönetimi konusunun yoğun olarak yapısal değişim odağında organizasyonel seviyede kullanıldığı ve alanların liderlik, insan kaynakları yönetimi, bilgi yönetimi, örgütsel performans ve yenilik yönetimi gibi temel alanlarla ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir.

Analiz sonucunda araştırılan bir diğer nokta ise ülkelerin "Örgütsel Değişim Yönetimi" alanına ne oranda katkı sağladığı üzerine olmuştur. Yayın sayısına göre alanına katkıda bulunan ülkelere ait veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ülkelere Göre Bibliyometrik Analiz Tablosu

Sıra No	Ülke	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Amerika	710	42101	353555
2	İngiltere	431	17341	220869
3	Avustralya	184	6937	105727
4	Kanada	177	6322	121867
5	Hollanda	129	5862	80901
6	Almanya	121	7008	86128
7	Çin	120	3106	86150
8	Brezilya	120	852	44435
9	Fransa	115	3780	78424
10	İspanya	106	2597	71395
11	İtalya	98	2518	64630
12	İsveç	90	2460	49086
13	Hindistan	83	1519	38088
14	Danimarka	73	2283	43739
15	Finlandiya	72	2045	44891
16	Norveç	50	863	36061
17	İskoçya	50	1826	24268
18	İsviçre	47	1477	34067
19	Güney Kore	42	936	25093

Tablo 1'e göre, Örgütsel Değişim Yönetimi konusuna en çok katkıyı 710 yayın ile Amerika yapmıştır. İngiltere 431 yayın ile ikinci sıradayken Avustralya 184 yayın ile üçüncü sırada yer almaktadır. Tabloda aynı zamanda ülkelerin atıf ve toplam bağlantı güçleri de verilmiştir. Ülkelerin yayınladıkları çalışmalara aldıkları atıflar dikkate alındığında 710 çalışmaya aldığı 42101 atıf ile Amerika öne çıkarken İngiltere ikinci, Avustralya da üçüncü sırada yer alarak literatüre örgütsel değişim yönetimi konusunda nitelik olarak en çok katkı sağlayan ülkeler olarak sıralanmaktadır. Diğer taraftan yayın sayısına göre 6. sırada yer alan Almanya'nın 121 yayına 7008 atıf sayısına sahip olması yapılan çalışmaların niteliği açısından önemini ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte tablo incelendiğinde yayın sayısına göre toplam bağlantı gücü en yüksek ülkenin Avustralya olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkelerin VOSwiewer programındaki alıntı bağlantılarının görseli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 2. En Çok Yayın Yapan Ülkelerin Bağlantı Haritası

Şekil 1'e göre bağlantı gücü en yüksek olan ülke Avustralya'dır. Şekil görselleştirmeden anlaşılacağı üzere Avustralya, Kanada ve Belçika arasındaki bağlantı diğer ülkelere göre daha yoğundur. Diğer bir yoğunluk kümesinin ise Hindistan çevresinde olduğu görülmektedir.

Analizler sonucunda elde edilen bir diğer veri alana en fazla katkı sağlayan yazarlar üzerine olmuştur. Örgütsel Değişim Yönetimi konusunda yapılan çalışmalarda en çok yayın sayısına sahip olan yazarların sıralaması Tablo 2'de verilmiştir.

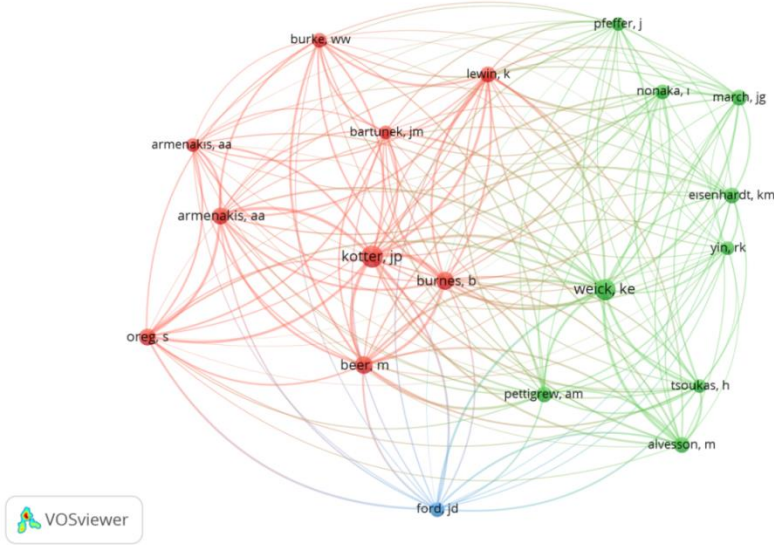
Tablo 2. Yazarlara Göre Bibliyometrik Analiz Tablosu

Sıra No	Yazar	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	M. Suresh	5	129	4
2	Tomas Blomquist	4	192	7
3	Monique Aubry	4	171	6
4	Roberto Verganti	4	116	6
5	Aida Idris	4	88	6
6	Rune Lines	4	136	5
7	Andrew Sturdy	4	158	5
8	Haifen Lin	4	53	4
9	Elaine Farndale	4	207	3
10	Fiona Graetz	4	159	3
11	Julian Birkinshaw	4	191	2
12	D. Burhanan	4	238	2
13	Miiia Martinsuo	4	239	2
14	Ruth Alas	4	44	0
15	Mark Hughes	4	6	0
16	Davide Chiaroni	3	336	6
17	Vittorio Chiesa	3	336	6
18	Federico Frattini	3	336	6
19	Fumitaka Furuoka	3	69	6

Tablo 2'ye göre Örgütsel Değişim Yönetimi konusu hakkında en çok çalışma yapan yazarın 5 çalışma ile Suresh olduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde başta gelen isimler Blomquist, Aubry ve Verganti olmak üzere yazarların çoğunlukla 4 ve 3 adet çalışma ile alana katkıda bulunduğu görülmektedir. Tabloda ayrıca yazarların atıf ve toplam bağlantı güçleri de verilmiştir. Yazarların yayınladıkları çalışmalara aldıkları atıflar dikkate alındığında en fazla atıf yapılan çalışmaların 336 atıf ile Chiaroni, Chiesa ve Frattini' nin çalışmaları olduğu görülmektedir. Yayın sayısına göre bağlantı gücü en yüksek olan yazarın ise Furuoka olduğu görülmektedir.

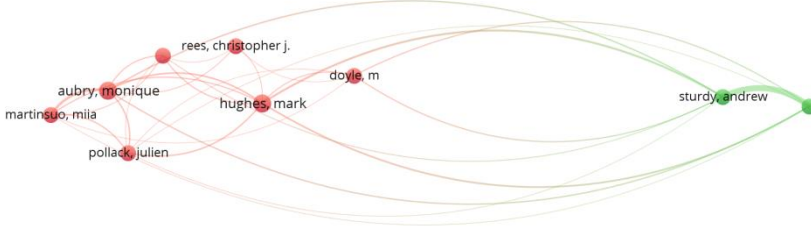
Analizler sonucunda elde edilen bir diğer veri araştırmacıların en çok ortak atıf yaptığı yazarlar hakkında olmuştur. Örgütsel değişim yönetimi konusunda araştırmacıların en çok atıf yaptığı yazarların VOSviewer programındaki ağ görseli Şekil 3'de verilmiştir.

Şekil 3. Ortak atıf Yapılan Yazarların Bağlantı Haritası

Şekil 3 'teki ağ haritasından anlaşılacağı üzere örgütsel değişim yönetimi konusunda araştırmacıların en fazla ortak atık yaptığı yazarın Kotter olduğu görülmektedir. Şekil incelendiğinde diğer bir yoğunluk kümesinin ise Weick çevresinde oluştuğu görülmektedir. Analizler sonucunda elde edilen bir diğer veri birbirleriyle en çok işbirliği içerisinde olan yazarlara hakkında olmuştur. Örgütsel değişim yönetimi konusunda en çok işbirliği yapan yazarlara ait ağ görseli Şekil 4'te verilmiştir.

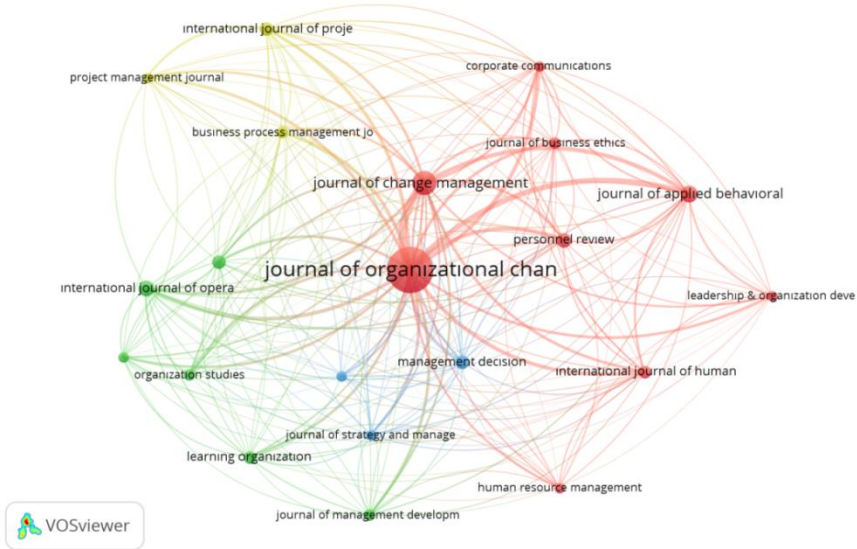
Şekil 4. En Çok İşbirliği Yapan Yazarların Bağlantı Haritası

Şekil 4 'teki haritada incelendiğinde ağ ilişkisi Hughes, Aubry, Pollack, Rees, Martinsuo ve Doyle arasında yoğunlaşırken bunlarla ilişkili olarak diğer bir yoğunluk kümesinin ise Sturdy çevresinde olduğu görülmektedir.

Analizler sonucunda elde edilen bir diğer veri ise örgütsel değişim yönetimi konusunda yayın çıkaran dergiler üzerine olmuştur. Alanda en çok yayın yapan dergilere ait ağ görseli Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. En Çok Yayın Yapan Dergilerin Bağlantı Haritası

Şekil 5 'teki ağ haritasından anlaşılacağı üzere örgütsel değişim yönetimi konusunda en fazla yayınların kabul edilip yayınlandığı derginin "Journal of Organizational Change" olduğu; onu takip eden derginin ise "Journal of Change Management" olduğu görülmektedir.

Sonuç

Örgütsel değişim süreci, organizasyonlar için çok boyutlu ve iyi yönetilmesi gereken bir süreci ifade etmektedir. Örgüt yöneticileri bu süreci bilimsel yaklaşımlardan faydalanarak daha başarılı yönetebilir ve sürdürülebilir bir sonuç edebilirler. Örgütsel değişim yönetimi literatürüne geniş bir bakış açısı getirmek istediğimiz bu çalışmayla gerek değişim yönetimi sürecini bilimsel yaklaşımlarla ele almak isteyen yöneticilere gerekse bu konuda bilimsel çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ışık tutacak sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda “örgütsel değişim yönetimi” konusunda yapılan çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin “örgütsel değişim” ve “değişim yönetimi” olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel değişim yönetimi konusunun yoğun olarak yapısal değişim odağında organizasyonel seviyede kullanıldığı ve liderlik, insan kaynakları yönetimi, bilgi yönetimi, örgütsel performans ve yenilik yönetimi gibi temel alanlarla ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir. Örgütsel değişim yönetimi konusunda en çok çalışma yapılan ülke Amerika olurken, toplam bağlantı gücü en yüksek ülkenin Avustralya olduğu görülmektedir. Buna göre örgütsel değişim yönetimi alanında çalışma üreten Amerikalı yazarlar ile Avustralyalı yazarların çalıştığı konular alanın geldiği yön ve ilerlediği süreç ile ilgili önemli bilgiler sunarken bu alanda ilerlemek isteyen araştırmacılara daha özgün eserler ortaya koyulması adına yol gösterici olabilir. Örgütsel değişim yönetimi konusunda en çok çalışma yapan yazarın Suresh olduğu, en fazla atıf alan yazarların Chiaroni, Chiesa ve Frattini olduğu ve bağlantı gücü en yüksek olan yazarın ise Furuoka olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kaliteli ve nitelikli eserler üretmek isteyen araştırmacıların ilgili yazarların eserlerini inceleyerek referans almalarının uygun olacağı söylenebilir. Ayrıca araştırmacıların en çok ortak atıf yaptıkları yazarın Kotter olduğu tespit edilmiştir. Buna göre alanın kavramsal niteliği ve temel boyutları açısından Kotter’in araştırmalarının diğer araştırmacılara yön oluşturduğu söylenebilir. Örgütsel değişim yönetimi konusunda en çok çalışma yayınlayan dergilerin “Journal of Organizational Change” ve “Journal of Change Management” olduğu tespit edilmiştir. Bu dergiler ilgili alanda araştırma yapan yazarlar için gerek etkili araştırmalara ulaşmak; gerek çalışmaların kalite düzeyi hakkında kendilerine metrik oluşturmak; gerekse daha geniş kitleye hitap etmek adına önemlidir. Buna göre alanda etkili çalışma yapmak isteyen, daha büyük bağlantı gücü hedefleyen ve atıf bakımından öne çıkarak nitelikli eserler yayınlamak isteyen araştırmacıların öncelikli olarak bu dergileri tercih etmelerinin uygun olacağı söylenebilir. Araştırmadan elde edilen veriler ışığında söylenebilir ki; sosyal bilimler alanında örgütsel değişim yönetimi konusundaki çalışmalarıyla öne çıkmak isteyen yazarların çalışmalarını etki faktörü yüksek dergilere göndermeleri, en çok atıf alan yazarlarla işbirliği yapmaları, çalışma konularını en fazla kullanılan anahtar kelimeler üzerine yoğunlaştırmaları büyük önem arz etmektedir.

Örgütsel Değişim Yönetimi alanında yapılan çalışmaların niteliklerine ilişkin genel bir bakış açısı sunmak amacıyla yapılan bu araştırmanın söz konusu alanda yapılacak olan araştırmaların yönü belirlemesi ve alanın eğilimlerini göstermesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Zehra Antep: %50, Abdullah Türk: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zehra Antep 50%, Abdullah Türk: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Antep, Z. & Türk, A. (2024). Örgütsel değişim yönetimi kavramının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 251-267. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1468922>

Kaynakça

- Arlı Çil, D. (2021). The concept of change in Aristotle's physics. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 119-32.
- Bamford D. R. & Forrester P. (2003). Managing planned and emergent change within an operations management environment. *International Journal of Operations & Production Management*, 23(5), 546-564.
- Başaran, İ. E. (2004). *Yönetimde insan ilişkileri* (3.Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Baştan, S. (2003). Yapay zekâ, yeni iletişim teknolojileri ve örgütsel değişim: Akıllı örgüte doğru. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(1), 189-203.
- Burke, W. W. (2002). *Organization change: Theory and practice*. Sage Publications.
- Burnes, B. (2004). Kurt Lewin and the planned approach to change: Re-appraisal. *Journal of Management Studies*, 41(6), 977-1002.

- Burnes, B. (2005). Complexity theories and organizational change. *International Journal of Management Reviews*, 26(3), 397-407.
- Burnes, B. (2017). *Managing change* (Seventh Edition). Pearson Education.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Choi, M. (2011). Employees' attitudes toward organizational change: A literature review. *Human Resource Management*, 50(4), 479-500.
- Çağlar, İ. (2015). *Bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeyde: Değişim ve değişim yönetimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelebioğlu, F. (1990). *Davranış açısından örgütsel değişim*. İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Dunphy, D. & Stace, D. (1993). The strategic management of corporate change. *Human Relations*, 46(8), 905-920.
- Gaffney, S. (2010). Dynamics of organisational change - The belfast model. *Gestalt Journal of Australia and New Zealand*, 7(1), 75-88.
- Karakullukçu, Ö. F. & Eroğlu, O. (2020). *Örgütsel değişim sinizmi ve spor*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kranz, W. (1941). *Die griechische philosophie* (Çev. S. Y. Baydur). C. Schünemann.
- Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği* (13. Baskı). Beta Yayınları.
- Kotter, J. (1995). Leading change: Why transformation efforts fail. *Harvard Business Review*, 73(2), 59-67.
- Lewin, K. (1951). *Field theory in social science*. Harper and Row.
- Poole, M. S., Van de Ven, A. H., Dooley K. & Holmes E. M. (2000). *Organizational change and innovation processes: Theory and methods for research*. Oxford University Press.
- Prastacos, G., Söderquist, K., Spanos, Y. & Van Wassenhove, L. (2002). An integrated framework for managing change in the new competitivel and scape. *European Management Journal*, 20(1), 55-71.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliographyor bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Sabuncuoğlu, Z. & Tüz, V. M. (2021). *Örgütsel davranış* (6. Baskı). Alfa Aktüel Yayınevi.
- Stouten, J., Rousseau, D. M., & De Cremer, D. (2018). Successful organizational change: Integrating the management practice and scholarly literatures. *Academy of Management Annals*, 12(2), 752-788.
- Van Eck, N. & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.

Extended Abstract

The main purpose of this study is to conduct a bibliometric analysis of research articles published on organizational change management in the Web of Science (WoS) database and to bring a macroscopic perspective to the subject of organizational change management. In this way, it will be determined which topics the field of organizational change management works on intensively and which authors, which journals and which countries are at the forefront in the field. Additionally, relationships between authors, journals and countries will be determined. Thus, it is aimed to shed light on the analysis results for researchers, support decision makers and contribute to the literature.

The concept of change has been explained under different disciplines from ancient times to the present. Change refers to changing from the current situation to another situation. In case of change, the thing that changes move away from its old state and turns into a new state. In the globalizing world with rapid technological developments, everything is constantly changing. In the face of changing conditions, businesses are forced to make changes in order to protect their assets and adapt to new conditions (Burke, 2002, s. 530). At this point, it has become clear that the concept of organizational change has gained importance and the need to analyze and manage the organizational change process well.

Organizational change can be defined as any change that may occur in all elements of the organization (Koçel, 2011, s. 668). There are many models developed for the organizational change process that can be identified in the literature. These models aim to help organizational managers manage change processes. Considering the differences in the fields of activity of organizations, each organization has its own characteristics and conditions and change models need to be selected and reconstructed in accordance with their own characteristics.

The change model developed by Kurt Lewin (1951) provides a general framework for understanding the change management process. Lewin (1951) treats the change process as a fluid concept, as a three-stage system. These three stages, defined as the change process, consist of dissolution, change and refreezing, respectively. This model is the first of the models proposed for planned change, which includes systematic processes applied in order for organizations to move from the current situation to another situation. Most planned change models are based on the theory developed by Lewin (1951). This social-psychological approach includes how employees in the organization behave in change (Burnes, 2004, ss. 985-987).

Prastacos et al. suggest that change strategies to be implemented in organizations should be implemented in five areas: structure, process, people, technology and strategy. Moreover, factors such as increased competition and changing consumer preferences as a result of globalization and technological developments should also be taken into consideration when implementing

change strategies. Additionally, the authors draw attention to two important factors for the successful management of organizational change. These are to ensure flexibility and create innovation in the structure and processes of the organization (Prastacosvd., 2002, s. 56).

Within the scope of the research, the relationships between authors, publications, journals and countries in published research articles on organizational change management were analyzed by bibliometric mapping method. The data were analyzed using the VOSviewer program. Research data were obtained from the WoS (Web of Science) database. The research data was extracted by scanning the titles, abstracts and keywords where the subject "Organizational Change Management" was mentioned. The limitations of the research are the research articles of the journals within the scope of SSCI, SCI, SCI-EXPANDED and the articles published in the fields of "business" and "management science". In addition, the fact that only keywords were used to obtain scientific publications on organizational change management can be considered as another limitation of the study.

As a result of the findings obtained from the research, it was determined that the most used keywords in studies on "organizational change management" were "organizational change" and "change management". It was detected that the subject of organizational change management was used intensively at the organizational level with a focus on structural change and was discussed in relation to basic areas such as leadership, human resources management, knowledge management, organizational performance and innovation management. It was determined that the country where the most studies on organizational change management were conducted was America, and the country with the highest total connection power was Australia. It was determined that the author who has done the most work on organizational change management was Suresh, the most cited authors were Chiaroni, Chiesa and Frattini, and the author with the highest connection power was Furuoka. Accordingly, it can be said that it would be appropriate for researchers who want to produce high-quality works to take reference by examining the works of relevant authors. In addition, it was determined that the most co-citation author by the researchers was Kotter. Accordingly, it can be said that Kotter's research sets a direction for other researchers in terms of the conceptual quality and basic dimensions of the field. It was determined that the journals that publish the most studies on organizational change management were "Journal of Organizational Change" and "Journal of Change Management". Accordingly, it can be said that it would be appropriate for researchers who want to do effective work in the field, aim for greater connection power and want to publish qualified works by standing out in terms of citations, should prefer these journals. As a result, it can be said that it is of great importance for authors who want to stand out with their studies on organizational change management in the field of social sciences to submit their works to journals

with high impact factors, to collaborate with the most cited authors and to focus their work on the most used keywords.

YENİ BİR KAMU DİPLOMASİSİ UYGULAMA ALANI OLARAK GASTRODİPLOMASİ

Özge KODAZ* & Şuay Nilhan AÇIKALIN**

Öz

Kamu diplomasisi; ülkelerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmek üzere politikalarını, değerlerini ve kültürünü anlatmak suretiyle yabancı kamuoylarının kalplerini ve zihinlerini kazanmaya yönelik bir iletişim yöntemidir. Ülkeler, dil, eğitim, spor, inanç ve ulusal mutfak gibi yumuşak güç unsurlarını kullanarak yabancı halklar nezdinde imajlarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda gastrodiplomasi, yabancı ülke halklarıyla karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde mutfağın kullanımını esas alan bir kamu diplomasisi uygulama alanıdır. Yüzyıllardır devletlerarası temaslarda, müzakerelerde ve kültür alışverişlerinde önemli bir rol oynayan yemek, günümüzde ulusların kimliklerini ve kültürlerini ifade edebildiği; ülkelerarası ilişkilerin güçlendirilmesine ve yeni diplomatik ilişkiler kurulmasına imkân tanıyan önemli bir kamu diplomasisi aracı haline gelmiştir. Son yıllarda, başta Doğu Asya ülkeleri olmak üzere pek çok ülkenin imajının güçlendirilmesinde ve aynı zamanda ekonomik ve ticari getiriler elde edilmesinde gastrodiplomasi önemli bir rol oynamıştır. Bu makalede, geçmişten bugüne gastronomi ile diplomasi arasındaki ilişki incelenerek gastrodiplomasi kavramı ele alınmış ve günümüzde mutfağın/gastronominin etkili bir yumuşak güç unsuru olarak kamu diplomasisi faaliyetlerinde nasıl kullanıldığı dünyadan örneklerle açıklanmıştır. Çalışmada, bugüne dek gastrodiplomasi kampanyası yürüten başarılı devletler örneklem olarak değerlendirmeye alınmış; gastrodiplomasiğin imkân ve sınırlılıkları irdelenmiş ve etkili bir gastrodiplomasi kampanyası yürütülmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gastrodiplomasi, Kamu Diplomasisi, Yumuşak Güç, Dış Politika, Gastronomi.

GASTRODIPLOMACY AS A NEW BRANCH OF PUBLIC DIPLOMACY

Abstract

Public diplomacy is a communication method that aims to win the hearts and minds of foreign publics by explaining the policies, values and culture of the countries in order to realize their foreign policy goals. Countries try to strengthen their image in the eyes of foreign publics by using soft power elements such as education, sports,

* Doktora adayı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozgekodaz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7168-1694>

** Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, suaynilhan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5361-7667>

faith and national cuisine. In this context, gastrodiploacy is a public diplomacy branch based on the use of cuisine for the enhancement of mutual relations with the foreign peoples. Food, which has played an important role in inter-state contacts, negotiations and cultural exchanges for centuries, has become an important public diplomacy tool that allows nations to express their identities and cultures, strengthen bilateral relations and establish new diplomatic relations. In recent years, gastrodiploacy has played an important role in strengthening the image of many countries, particularly in East Asia, and in achieving economic and trade benefits. This article examines the relationship between gastronomy and diplomacy from past to present, discusses the concept of gastrodiploacy and explains how cuisine/gastronomy is used in public diplomacy activities as an effective soft power element with examples from around the world. In this article, successful states that have run gastrodiploacy campaigns are evaluated as a case-study group; the opportunities and limitations of gastrodiploacy are examined and suggestions for running an effective gastrodiploacy campaign are presented.

Keywords: *Gastrodiploacy, Public Diplomacy, Soft Power, Foreign Policy, Gastronomy.*

Giriş

Devletler, geleneksel dış politikalarının bir parçası olarak yabancı kamuoyları nezdinde imajlarına her zaman önem vermiştir. Kamu diplomasisi ortaya çıktığında, dönemin süper güçlerinin radyo yayıncılığı gibi yumuşak güç unsurlarıyla diğer bloğun vatandaşlarının kalplerini fethetmeye ve zihinlerini manipüle etmeye çalıştığı faaliyetlerden ibaret iken Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte devletlerin yeni yumuşak güç unsurlarıyla ülkelerinin imajlarını güçlendirmeye ve etkileşimlerini artırmaya çalıştığı faaliyetlere dönüşmüştür.

Yumuşak güç, devletlerin istediklerini zorlama yerine cazibe yoluyla elde etme becerisidir ve bir ülkenin politikaları, idealleri ve kültüründen kaynaklanmaktadır (Nye, 2016, s. 12). Kamu diplomasisi ise yumuşak gücün bir parçası olarak bir ulusun hükümetinin yabancı halklara doğrudan mesaj iletme çabalarıdır (Coombs ve Holladay, 2010, s. 299). Devletler, kamu diplomasisi faaliyetlerinde eğitimden inanca, spordan gastronomiye farklı yumuşak güç unsurlarını harekete geçirerek yabancı halkları etkilemeyi ve onlarla etkileşime geçmeyi amaçlamaktadır.

Bir ülkenin kültürü, başkalarınınca cazip bulunduğu ölçüde ülkesinin yumuşak gücüne katkı sağlamakta ve kamu diplomasisinde istenilen çıktılara ulaşma olasılığı artmaktadır (Nye, 2016, s. 11). 2000'lerde ortaya çıkan bir kavram olarak gastrodiploasi, kültürün bir parçası olan ulusal mutfağın yumuşak güç unsuru olarak kullanılmasını esas alan, dolayısıyla kültürel diplomasi dahilinde değerlendirilen bir uygulama alanıdır. Bu çerçevede gastrodiploasi, ulusal mutfakların birikimiyle kültürel diplomasinin araç setini genişletmekte ve ulusların benzersiz kültürüne ilişkin farkındalığı artırmak üzere yemeği kullanmaktadır. Alanın öne çıkan uzmanlarından Paul

Rockower, gastrodiplomasiyi “kalplere ve zihinlere insanların mideleri yoluyla ulaşma yöntemi” olarak özetlemektedir (Rockower, 2014, s. 13).

Tarih boyunca yemek, toplumların kendini tanımladığı; insanın yaşamda kalabilmesini ve diğer toplumlarla etkileşim kurabilmesini sağlayan hayati bir unsur olmuştur. Yemek, aynı zamanda kültürel anlayış inşa etme yolunda önemli bir araçtır; çünkü bir kültüre dair bilinmeyen hususlara ilişkin bilgiler sunarak ön yargıları ve engelleri ortadan kaldırmaktadır. Gastrodiplomasi'nin ilk örnekleri, M.Ö. 4 yüzyıla kadar uzansa da kavramın bugünkü anlamda ilk kullanımı yaklaşık yirmi yıl öncesine dayanmaktadır.

2000'lerin sonlarında Doğu Asya ülkelerinde uygulanmaya başlanan ve günümüz dünyasında popüleritesi giderek artan gastrodiplomasi, yemek kültürlerini küresel ölçekte tanıtmayı hedefleyen ve bu sayede ülke imajını güçlendirmeyi; turizm potansiyelini ve ticari ilişkilerini artırmayı hedefleyen devletler için işlevsel bir yumuşak güç unsurudur. Gastrodiplomasi'nin literatüre girmesiyle birlikte yemeğin diplomatik ilişkilerdeki kullanımı, resmi ziyaretler kapsamında ülkeye gelen yabancı heyet üyelerinin ağırlandmasının ötesine geçmiştir. Benimsenen yeni kamu diplomasisi anlayışıyla devletler, devlet-dışı kuruluşlarla işbirliği yaparak yabancı halklara mutfaklarını tanıtmakta ve imajlarını güçlendirmektedir. Başlangıçta çoğunlukla orta büyüklükteki devletlerin başvurduğu bir yöntem olarak görülen gastrodiplomasi, büyük güçlerin de gastrodiplomasi kampanyası yürütmesiyle birlikte pek çok devletin değerlendirmek istediği popüler bir kamu diplomasisi uygulama alanı haline gelmiştir.

Gastrodiplomasi, devletler tarafından ulusal kültürü tanıtmak, ulus markası yaratmak, mutfak kültürü aracılığıyla ülkelerarası ilişkileri geliştirmek, kültürlerarası anlayış geliştirmek, halklar arasında etkileşim kurmak, turizmin ve ticari faaliyetlerin gelişmesini sağlamak gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Bu bağlamda gastrodiplomasi, bölgesinde ve küresel ölçekte etkili bir lider olmak isteyen; sempati, güç ve itibar kazanmak isteyen devletler için etkili bir yöntemdir.

Bu çalışmada, bir kamu diplomasisi uygulama alanı olarak gastrodiplomasi'nin önemini ortaya koymak, dünyadaki başarılı gastrodiplomasi uygulamalarını değerlendirmek ve etkili bir gastrodiplomasi kampanyası yürütebilmeye yönelik öneriler sunarak literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede, çalışmada öncelikle gastronomi ile diplomasiyi birleştiren bir kavram olarak gastrodiplomasi'nin gelişimi, kapsamı ve diğer uygulama alanlarından farkları ele alınmıştır; ardından dünyadaki gastrodiplomasi kampanyalarına genel bir bakış sunularak öne çıkan kampanyalar ve uluslararası örgütler nezdinde yürütülen gastrodiplomasi faaliyetleri incelenmiştir; sonuç bölümünde ise etkili bir gastrodiplomasi kampanyası yürütülmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

1. GASTRONOMİ VE DİPLOMASI

Gastronomi etimolojik olarak Yunanca “mide” anlamına gelen “gastèr” ve “yasa” anlamına gelen “nomos” kelimelerinin bileşiminden oluşmaktadır. İlk olarak M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan şair Arcestratus’un yazınında geçtiği kabul edilen gastronomi terimi, kültür ve yemek arasındaki ilişkiyi inceleyen yeme-içme sanatıdır. Gastronomi söyleminin kurucusu olarak kabul edilen Fransız hukukçu ve yazar J. A. Brillat-Savarin, “Lezzetin Fizyolojisi” adlı kitabında gastronomiyi “insan beslenmesiyle ilişkili olan her şey” olarak tanımlamakta; gastronominin sadece yemek seçiminden ibaret olmadığını; aynı zamanda menü oluşturma ve konuk ağırlama gibi yönlerinin de olduğunu vurgulamaktadır (Brillat-Savarin, 2018, s. 53). En basit şekilde “iyi yemek sanatı” olarak tanımlanabilecek olan gastronomi, insanları bilgisi, kültürü, yeteneği ve emeğini beğenileri doğrultusunda bir araya getirmekte, ülkelerin algılarını pozitif yönde etkilemekte, aynı zamanda tanınırlığına katkıda bulunmaktadır.

Gastronominin, diplomaside ve uluslararası ilişkilerde bir unsur olarak kullanılması, oldukça uzun bir geçmişe uzanmaktadır. Yüzyıllar boyunca, yiyecekler, tuz ve baharatlar, ilişkiler inşa etmek ve ilişkileri güçlendirmek için diplomatik misyonlar tarafından değişim aracı ya da hediye olarak kullanılmıştır (Nirwandy ve Awang, 2014, s. 327). Antik Yunanlılar ve Antik Romalıların aralarındaki anlaşmazlıkları müzakere etmek amacıyla yiyecekleri kullandığı ve hatta devlet sırlarını öğrenmek için birbirlerine şarap ikram ettikleri bilinmektedir.

Yemek, tıpkı siyaset, ekonomi ve kültür gibi, hem nesnel hem de simgesel anlamlarıyla gerek bireylerce gerekse toplulukça paylaşılan bir faaliyettir (Ünsal, 2020, s. 16). Kültürel diplomaside bütünleyici bir öge olarak gastronominin kullanımı, ilk olarak 19. yüzyıl Fransa’sında görülmüştür. Fransa, bu dönemde devletin çekiciliğini artırmak, ilişkileri kolaylaştırmak ve diplomatik inisiyatifleri güçlendirmek amacıyla mutfağını ve şeflerini kullanmıştır. Fransız hükümeti, bu dönemde Büyükelçilerinden buldukları ülkelerin ileri gelenleriyle arkadaşlık kurup tanışmalarını; Fransız yemeklerinin ve şaraplarının sunulduğu etkinlikler düzenlemelerini istemiştir. Bu dönemdeki girişimler İngiltere’de öyle bir boyuta gelmiştir ki İngiliz elitler Fransız olan her şeye, özellikle de Fransız yemeklerine ve şarabına hayran olmuş ve Fransız şefleri istihdam etmeye başlamıştır. Daha da önemlisi, Fransız yemekleri doğrudan Fransız diplomatik çabalarına destek olmak amacıyla kullanılmıştır (Ichijo ve Ranta, 2018, s. 152).

Gastronomiyi diplomasiyle birleştiren en önemli örnek, 1814’te gerçekleşen Viyana Kongresi’dir. Kongre esnasında Fransa, mağlup bir güç olmasına rağmen gastronomi alanındaki uzmanlığını karşı tarafı ikna etmek için bir araç olarak kullanmıştır. Fransız Dışişleri Bakanı Charles-Maurice de Talleyrand ve şefi Antonin Carême yedi aydan fazla bir süre boyunca diplomatlar için akşam yemekleri düzenlemiştir. Viyana Kongresi’nden sonra Antonin Carême “aşçıların kralı ve kralların aşçısı” ve Talleyrand da Fransız

“mutfak diplomasisinin babası” olarak anılmaya başlamıştır (Alliance Solidaire des Français de l’Etranger, 2019). Fransızcanın uzun süre diplomasi dili olarak kabul edilmesi gibi Fransız mutfağı da 19. yüzyılda diplomasi mutfağı haline gelmiştir. Bu dönemde, pek çok devlet, diplomatik etkinliklerinde Fransız yemeği sunmayı tercih etmiştir. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısında Vestfalya sistemine dahil olan Meiji Japonyası resmi yemeklerinde yabancı diplomatları davet ettiğinde Fransız mutfağını kullanmıştır (Harada, 2005, s. 45).

Yemeğin ve yemeğe ilişkin unsurların diplomatik amaçlar doğrultusunda kullanımına diğer ülkelerde de rastlamak mümkündür. İngiltere Başbakanı Winston Churchill, “masa üstü diplomasiyi” uluslararası karar alıcılarla yapılan görüşmelerde güç ve nüfuz gösterme yolunda asli bir araç olarak gördüğünü açıklamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Richard Nixon’ın 1972 yılında Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Başbakanı Zhou Enlai ile gerçekleştirdiği resmi akşam yemeğinde yemek çubuğu kullanması ise ABD ile ÇHC arasında ilişkilerin geliştirilmesi noktasında en az “pinpon diplomasisi” kadar etkili olmuştur (Foreign Policy, 2022). Yemeğin diplomaside etkili bir unsur olarak kullanımını, 1979 yılında Fransa’da gerçekleştirilen bir Avrupa Konseyi toplantısında da görmek mümkündür. Bu toplantıda, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, akşam yemeği için ara verilmesini isteyen Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d’Estaing’e karşı çıkmış ve Fransız gastronomisinin etkisinde kalmamak için karar alınmadan oturumun sonlandırılmamasını talep etmiştir (BBC, 2018).

21. yüzyılda geniş halk kitlelerinin diplomaside etkin bir rol üstlenmeye başlaması, klasik diplomasi araçlarının çeşitlenmesine yol açmış ve pek çok kültürel unsurun birer araç olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu noktada, gastrodiplomasi de toplumlararası karşılıklı anlayışı geliştirmede, etkileşim kurma ve ön yargıları kırma noktasında sağladığı faydalarla öne çıkmıştır. 2010 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, “yemeğin devletlerarası ilişkileri geliştirmede kullanılan en eski diplomasi biçimi” olduğunu belirtmiştir (BBC, 2018). Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius ise 2015 yılında verdiği bir davette, “iyi silahlar ordu için ne ise iyi yemeğin de diplomasi için o olduğunu” ifade etmiştir (CNN, 2015).

Vaşington’daki Amerikan Üniversitesinde gastrodiplomasi dersleri veren Johanna Mendelson-Forman, diplomatik ortamlarda yemeğin engelleri yıkma kapasitesine sahip olduğunu ve yemeğin düşmanları insanlaştırdığını savunmaktadır. Bu bağlamda, 2015 yılında gerçekleştirilen ABD-İran müzakerelerini örnek veren Mendelson-Forman, İran heyetinin ABD heyetini Amerika’nın Bağımsızlık Günü’nde yemeğe davet etmesiyle 20 ay boyunca gergin bir tonda devam eden müzakerede anlaşmaya varıldığına dikkati çekmiş ve yemeğin sağladığı yakınlık sayesinde müzakerelerde sonuca varıldığını vurgulamıştır (BBC, 2018).

ABD Başkanı Dwight David Eisenhower, insanların birbirleri hakkında giderek daha fazla şey öğrenebilmeleri için sadece bir değil, binlerce yöntem

üzerinde çalışılması gerektiğini belirtmiştir (Nye, 2016, s. 74). ABD'nin halihazırda BM Daimi Temsilcisi olarak görev yapan Linda Thomas-Greenfield ise Kasım 2020'de görevine başlarken yaptığı konuşmada deneyimli bir diplomat olarak gastrodiplomasiyi nasıl etkin bir şekilde kullandığını şu cümlelerle ifade etmiştir: “Dünyanın dört bir yanında Dışişleri Bakanlığında geçirdiğim otuz beş yıl boyunca işime cajun¹ yorumu getirdim. Ben buna “gumbo diplomasisi” diyorum. Nerede görev yaparsam yapayım, her kesimden insanı evime davet eder ve ev yapımı gumbo yaparım. Bu şekilde engelleri yıkar, bağ kurar ve birbirinizi insan olarak görmeye başlarsınız.” (Thomas-Greenfield, 2020).

2. GASTRODİPLOMASİ KAVRAMI

Kamu diplomasisinin yeni uygulama alanlarından biri olan gastrodiplomasi ele alınırken öncelikle kavramın akademik literatürde yer alan tanımları incelenmiş; ardından gastrodiplomasiyi mutfak diplomasisi ve gıda diplomasisinden ayıran unsurlar açıklanmıştır.

2.1. Tanım

Gastrodiplomasi, oldukça yeni bir kavram olmasına rağmen günümüzde antropolojiden uluslararası ilişkilere, halkla ilişkilerden turizme pek çok akademik disiplin tarafından ele alınmaktadır. Gastrodiplomasi terimi, ilk kez 2002 yılında The Economist dergisinde yayınlanan “Elçi Olarak Yemek: Tayland'ın Gastrodiplomasisi (Food as Ambassador: Thailand's Gastrodiplomacy)” başlıklı makalede kullanılmıştır (The Economist, 2002). Tayland hükümetinin 2002 yılında başlattığı “Global Thai” girişiminin ele alındığı söz konusu makalede gastrodiplomasiye ilişkin bir tanıma yer verilmemekle birlikte mutfak kültürünün devletler tarafından bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılmaya başlamasının ilk kez ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Makalede, Tayland hükümetinin ülkelerine yönelik kültürel farkındalığı artırmak, turizmi canlandırmak ve aynı zamanda yabancı ülkelerle ilişkilerini derinleştirmek için Tay mutfağını küresel ölçekte tanıtmaya karar verdiği vurgulanmıştır.

Gastrodiplomasiğin akademik anlamda tanınması, en eski kültürel alışveriş araçlarından birinin kültürü nasıl iletebileceğine, ulus-marka statüsünü nasıl yükseltebileceğine ve yumuşak gücün artmasına nasıl yardımcı olabileceğine ilişkin artan bir farkındalığı yansıtmaktadır. Gastrodiplomasiğin kamu diplomasisi uygulama alanı haline gelmesinden bu yana ve alanın akademik anlamda ilerlemesiyle, diplomasi ve kamu diplomasisinde mutfağın rolüne ilişkin anlayış da gelişmiştir (Rockower, 2020, s. 205).

¹ İsmi ABD'nin Louisiana bölgesinde yaşayan etnik bir grubun isminden alan bir baharat türü.

Gastrodiplomasi, yeni bir kamu diplomasisi uygulama alanı olarak ilk kez Paul Rockower tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “Yabancı bir kültürün tadılabilen, dokunulabilen, kamu diplomasisi bünyesindeki kültürel diplomasi, mutfak diplomasisi ve ülke markalama olarak ifade edilen şeklidir.” (Rockower, 2012, s. 235) Rockower, son makalesinde ise gastrodiplomasiyi güncel bir yorumla yeniden ele almıştır: “Gastrodiplomasi, ulusal bir hükümet tarafından, ulus marka statüsünü yükseltmek için genellikle maddi yatırımlarla ya da diğer somut kaynaklarla desteklenen; mutfak ile kültürel diplomasiyi birleştiren uyumlu bir kamu diplomasisi kampanyasıdır” (Rockower, 2020, s. 206).

Sam Chapple-Sokol, gastrodiplomasiinin “bir devletin kamu diplomasisinin mutfakta güç gösterisi ile birleştirdiğinde ortaya çıktığını savunurken (Chapple-Sokol, 2013, s. 162) Mary Jo A. Pham ise “devletin, ulusal mutfak kültürü mirasını kamu diplomasisinin bir parçası olarak ihraç etmesi, aynı zamanda ekonomik yatırım ve ticareti teşvik etmesi” olarak tanımlamaktadır (Pham, 2013, s. 5). Pham, diğer uzmanlardan farklı olarak gastrodiplomasiinin kültürel etkileşimin ötesinde ulus markalama ve ekonomik teşvik gibi unsurlarını da ön plana çıkarmaktadır (Haugh vd., 2014, s. 56).

Rachel Wilson gastrodiplomasiyi kısaca “ulus markası yaratılması sürecinde yemeğin kullanımı” olarak ele almakta, bu kapsamda gastrodiplomasiyi “hükümetlerin kültürel diplomasi stratejisinde kullanabileceği araçlardan biri” olarak tanımlamaktadır (Wilson, 2011, s. 14). Son olarak, alandaki en güncel makalelerden birini yazan Fabio Parasecoli ise gastrodiplomasiyi, “bir ülkenin profilini yükseltmek, iyi niyet oluşturmak ve ekonomik ve ticari getirilerden yararlanmak amacıyla o ülkenin gastronomisine ve ürünlerine olan ilgiyi artırmaya yönelik küresel yumuşak güç kampanyaları” olarak ele almaktadır (Parasecoli, Foreign Policy, 2022).

2.2. Gastrodiplomasi, Mutfak Diplomasisi ve Gıda Diplomasisi

Gastrodiplomasi kavramını daha iyi anlayabilmek için literatürde karşımıza çıkan mutfak diplomasisi (culinary diplomacy) ve gıda diplomasisinin (food diplomacy) gastrodiplomasiyle ayrımının da ortaya konulması gerekmektedir. Gıda diplomasisi; küresel açlıkla mücadele, bir kriz ya da felaket döneminde gıda yardımının kullanımını gerektirmektedir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “Eisenhower paketleri” olarak Doğu Berlin’e uçaklarla yapılan yardımlarda gıda, demokrasinin yeni bir silahı olarak tanımlanmış ve ideolojik bir rol üstlenmiştir (Standage, 2009, s. 156). Her ne kadar gıda diplomasisi bir ulusun imajı üzerinde etki oluşturabilse de kültürü yansıtmak üzere kullanılacak bütüncül bir kamu diplomasisi aracı değildir.

Mutfak diplomasisi ise ulusal mutfağın, diğer bir deyişle yemeğin diplomatik amaçlarla kullanımını ifade etmektedir. Devlet başkanlarının, Bakanların, Büyükelçilerin ve diğer devlet yetkililerinin yabancı ülkelere ziyaretleri vesilesiyle verilen resmi yemekler ve ülke mutfağının yurt dışında

resmi kurumlar tarafından tanıtımının yapıldığı etkinlikler mutfak diplomasisine verilebilecek örneklerdir.

Mutfak diplomasisi devletler tarafından düzenlenen organizasyonlar çerçevesinde kısıtlı bir hedef kitleye ulaşabilmektedir. Gastrodiplomasi ise mutfak diplomasisine göre çok daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Gastrodiplomaside devlet yetkilileri, kanaat önderleri ya da elitlerden ziyade yabancı halkların sempatisini kazanmak amaçlanmaktadır. Kültürel bir unsur olan yemek üzerinden yabancı kamuoyları nezdinde farkındalık yaratılmakta, ülkenin kültürünün yabancılar için doğru öğelerle yansıtılması sağlanmakta ve ulusun yemek kültürü bir marka olarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla, mutfak diplomasisi ile kıyaslandığında gastrodiplomasi, ülkelerin mutfak kültürünü üst düzey seçkinler yerine daha geniş kitlelere tanıtmaya çalışan geniş bir kültürel diplomasi girişimidir. Gastrodiplomasi, ulusal mutfak kültürü hakkında farkındalığı ve anlayışı artırmayı amaçlayan, kültürel diplomasi temelli bir uygulama alanıyken mutfak diplomasisi çok daha dar kapsamda faaliyet gösteren, diplomatik yararı önceleyen bir çabadır.

Rockower, gastrodiplomasiyi bir kamu diplomasisi uğraşı; mutfak diplomasisini ise ulusal mutfak yoluyla diplomatik protokolü ileletmenin bir yolu olarak ayırmaktadır. Rockower'a göre teorik anlamda diplomasi kamu diplomasisi için ne ise gastrodiplomasi için de mutfak diplomasisi odur. Diplomasi, hükümetlerarası yüksek düzeyde iletişim gerektirirken, kamu diplomasisi, hükümetler ve devlet dışı aktörler ile yabancı halklar arasındaki iletişim eylemidir. Benzer şekilde, mutfak diplomasisi de yemeğin diplomatik uğraşlar için kullanılması, yani mutfağın resmi diplomatik yöntemler doğrultusunda uygun şekilde kullanılmasıdır (Rockower, 2020, s. 205).

Sam Chapple-Sokol'a göre ise mutfak diplomasisi, devlet başkanları, Büyükelçiler ve üst düzey devlet yetkililerinin resmi devlet ziyaretlerinde mutfağın bir araç olarak kullanılarak yiyecekler ve yemek deneyimleri vasıtasıyla devletlerarası ilişkilerin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. (Chapple-Sokol, 2013, s. 172). Gastrodiplomasi amaçları ise mutfak diplomasisine oranla daha kapsamlıdır. Gastrodiplomasi, yemek vasıtasıyla ülkelerin kültürlerini daha geniş yabancı kamuoylarına anlatılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca gastrodiplomasi, yemek yeme eylemi aracılığıyla insanlar arasında bağlar kurulmasına yardımcı olmaktadır. İki kavram birbirini dışlamasa da, mutfak diplomasisi ile gastrodiplomasi söylemi ve uygulamaları genişledikçe; farklılıklarını ortaya koymak önem taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla gastrodiplomasi, devlet tarafından koordine edilen faaliyetlerin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının, sektör temsilcilerinin ve vatandaşların ülke mutfağının tanıtılması ve bu yönde bir ülke markası yaratılması amacı doğrultusunda yürüttüğü tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Bu çerçevede, çalışmada mutfak diplomasisi ve gıda diplomasisi girişimleri araştırma konusunun dışında kaldığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

3. DÜNYADA GASTRODİPLOMASI

Gastrodiplomasi, 2000’li yılların başından itibaren Doğu Asya ülkeleri başta olmak üzere dünyada pek çok ülkenin başvurduğu bir uygulama olmuştur.

3.1. Gastrodiplomasi Uygulamalarına Genel Bakış

Günümüzde giderek artan gastrodiplomasi uygulamaları, yemeğin diplomatik ilişkilerdeki değerinin pek çok hükümet için yabancı misafirleri ağırlamanın çok daha ötesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Gastrodiplomasi uygulamaları, ürünlerin, fikirlerin ve mutfak profesyonellerinin dünyada zahmetsizce dolaşmasına imkân veren gıda küreselleşmesinin doğrudan bir sonucudur. Son dönemde ağırlıklı olarak internet içerikleri ve sosyal medyaya dayalı olan gastrodiplomasi, sınırlar ötesinde ortak değerleri ve öngörülebilir tatları paylaşan, ithal ürünler satın almak için ilgiye ve finansal olanaklara sahip olan ve bunlar için yurt dışına seyahat edebilen kozmopolit gurmeleri hedeflemektedir. Gastrodiplomasi, bu alanda girişimde bulunan ülkelerde yemek ve ulusal mutfak konusunda bir birlik duygusu ve ulusal gurur yaratılmasına da vesile olmaktadır (Foreign Policy, 2022).

2000’lerin sonlarından bugüne birçok ülke gastrodiplomasi kampanyaları vasıtasıyla yabancı halklara ulaşmada başarılı olmuştur. Gastrodiplomasiye başvuran ve yemeğin bir yaşam gerekliliği olduğunu kabul eden ilk hükümetler, dünyanın geri kalanına dokunabilmek için yemeği bir araç olarak kullanmayı seçmişlerdir. Bu dönemde gastrodiplomasi faaliyetleri, restoranlar ya da turizm kampanyaları vesilesiyle yabancı halklara sunulmuştur.

Devlet tarafından desteklenen gastrodiplomasi uygulamalarında, devletler ulusal yemek kültürlerini tanıtmak için ulusal kampanyalar düzenlemektedir. Kampanyalarda öncelikle ulusal kimliği yansıtan bir yemek belirlenmekte ve kampanya, bu yemek üzerinden kurgulanmaktadır. Örneğin, Güney Kore’nin kampanyası, ünlü turşularından esinlenerek “kimchi diplomasisi”; Tayvan’ın kampanyası ise buharda pişen bir mantı türünden ilham alınarak “dim sum diplomasisi” olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada gastrodiplomasi, yemekleri coğrafyadan ziyade ulus-devletlerle özdeşleştirdiğini söylemek mümkündür.

Gastrodiplomasi kampanyaları genellikle devlet kuruluşlarının ve devlet dışı aktörlerin (sivil toplum örgütleri, vakıflar, halkla ilişkiler ajansları vb.) dahil olduğu işbirliği çalışmalarıdır. Kampanyalarda, farklı kanallardan birbirlerini destekleyen, tamamlayan ve aralarında sinerji oluşturan mesajlar yer almaktadır. Öte yandan, gastrodiplomasi kampanyalarında ülkelerin mutfaklarını bir slogan eşliğinde tanıttığı ve ürünlerini bu slogan doğrultusunda markalaştırma yoluna gittiği görülmektedir. Örneğin; İtalya’nın “The Extraordinary Italian Taste”, Japonya’nın “Loved Around the

World”, Malezya’nın “Malaysian Kitchen for the World”, Peru’nun “The Largest Food Fair in Latin America”, Güney Kore’nin “Taste of Korea” ve Tayvan’ın “Gourmet Taiwan” sloganlarını kullandığı görülmektedir.

Gastrodiplomasi kampanyası yürüten ülkeler, öncelikle ulusal mutfaklarının benzersiz unsurlarına odaklanmakta ve yurt dışında mutfak kültürlerini yansıtan restoranların yaygınlaşmasını amaçlamakta; bu restoranları gerek ürün temini gerekse finansman açısından desteklemektedir. Ülkeler, yetiştirdikleri ünlü şefleri birer gastrodiplomasi elçisi haline getirerek yurt dışındaki restoranlarına göndermekte ve gastrodiplomasi faaliyetlerinde bizzat rol üstlenmelerini sağlamaktadır. Ayrıca bu devletler, ulusal mutfağın tanıtılması için yemek okulları açmakta; dünyaca ünlü yemek okullarında² ülke mutfağıyla ilgili derslerin müfredata eklenmesini sağlamakta ve yabancı stajyer şefleri ülkeye davet ederek ulusal mutfaklarının inceliklerini aktarmaktadırlar.

Gastrodiplomasi yeni bir kamu diplomasisi uygulama alanı olarak ilk kez gündeme geldiğinde, uygulamanın daha ziyade “orta büyüklükteki devletler”in başvurduğu bir yöntem olduğu öne sürülmüştür. Bu devletlerin karşılaştıkları zorluklara ilişkin Gilboa şunları belirtmektedir: “Dünyanın dört bir yanındaki insanlar onlar hakkında pek bir şey bilmiyor, daha da kötüsü, olumsuz klişelerle şekillenen tutumlara sahipler, bu nedenle dikkat çekme ve dünya çapındaki halklarına bilgi vermeleri gerekmektedir. Orta büyüklükteki devletlerin kaynakları da sınırlı olduğundan belli başlı çekici alanlarda kendilerini öne çıkarmak zorundalar” (Gilboa, 2009, s.24). Rockower da makalesinde gastrodiplomasi çabalarının en çok “orta büyüklükteki devletlerde” etkili olduğunu; bu devletlerin gastrodiplomasi faaliyetleri yürütmesinin esas amacının küresel ölçekte daha fazla dikkat çekmek ve yabancı halkların ülkesiyle ilişkilendirebileceği türden, ayırt edilebilir bir imaj yaratmak olduğunu vurgulamıştır. (Rockower, 2012, s. 237).

Görüldüğü üzere, gastrodiplomasi başlangıçta yalnızca orta büyüklükteki devletler için elverişli bir yöntem olarak ele alınsa da zamanla ABD³ ve Fransa⁴ gibi büyük güçlerin de gastrodiplomasi faaliyetleri yürütmeye başlamasıyla kapsamına ilişkin anlayışlar da genişlemiştir. Orta büyüklükteki devletler, ulusal mutfağını ulus markasını geliştirmek için bir araç olarak kullanmaya çalışırken büyük güçler ise ulusal mutfağa dayalı kültürel derinliklerini yansıtmaya çalışmaktadır. Örneğin ABD, gastrodiplomasi kampanyasıyla, Amerikan mutfağının fast-food yemeklerinden daha fazlası olduğunu anlatmayı ve ABD’deki yöresel yemekleri ve yemek kültürlerini tanıtmayı amaçlamıştır.

Gastrodiplomasi kampanyalarının öncüsü olan Tayland, bu yöndeki iletişimlerinin propaganda olarak algılanabileceğinin farkında olduğu için kampanyayı vatandaş odağına taşımış; “Global Thai” adlı kampanyası ile

² Le Cordon Bleu, Ferrandi, Amerikan Mutfak Enstitüsü

³ Diplomatic Culinary Partnership Initiative

⁴ Gout de France

vatandaşlarını restoran açmaya ve restoranlarını ziyaret eden her birey için gayri resmi elçiler olarak hareket etmeye teşvik etmiştir (Rockower, 2012, s. 238). Tayland'ın başarısı, diğer Asya ülkelerinin de gastrodiplomasi kampanyalarına yönelmesine yol açmıştır.

Tayland, Tayvan, Japonya, Güney Kore ve Malezya gibi Asya ülkelerinin gastrodiplomasi kampanyalarıyla ülke mutfaklarının tanınırlıklarını artırmasının yanı sıra, ABD ve Peru'nun da ticari faaliyetlerini arttırmak, turizm sektörünü geliştirmek ve yabancı ülkelerle yeni iş birliği olanakları tesis etmek amacıyla gastrodiplomasi kampanyalarını başlattığı görülmektedir. Peru, 2006 yılında "Cocina Peruana Para El Mundo (Dünya İçin Peru Mutfağı)" kampanyasını başlatmış ve Asya ülkelerinden farklı olarak, kampanyasına Peru mutfağını UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne bir "mutfak hazinesi" olarak dahil etme hedefini koymuştur. İskandinav ülkeleri ise Yeni İskandinav Yemekleri (NNF) hareketinin gastrodiplomasi için hükümetlerarası bir araca dönüşmesiyle birlikte tek bir gastronomik bayrak altında birleşmiş ve dünya kamuoyunda önemli bir itibar ve hayranlık kazanmıştır.

Gastrodiplomasi kampanyası yürüten ülkelerin, gerek kampanya inşasında gerekse kampanya icrasında farklı avantajlara ve dezavantajlara sahip olduğu görülebilmektedir. Örneğin, Tayvan'ın kampanyasında yıldız ürünlerin ve özgün yemeklerin ve eksikliği ile kampanya yönetiminde görev dağılımındaki eksiklikler, Güney Kore'nin kampanyasında ise gerçekçi hedeflerin konmamış olması ve kaynakların yönetimine ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır.

Gastrodiplomasi, etkili bir kamu diplomasisi aracı olarak kullanıldığı zaman ülke için ekonomik getiriler sağlarken ülkenin imajı üzerinde de olumlu yansımalar meydana getirmektedir. Ancak yemekler, bazen de milliyetçiliği tetikleyen unsurlar olabilmekte; yemeklere yönelik gurur ve coşku gastronomiyalizme dönüşebilmektedir. İsrail, Filistin ve Lübnan arasındaki "humus savaşları"nda görüldüğü üzere yemeklerin kökeni ve otantikliğine ilişkin uluslararası ihtilaflar ortaya çıkabilmektedir (Ichijo ve Ranta, 2018, s. 149). Dolayısıyla mutfağın siyasi ve dini çatışmaları körüklemek için sert güç unsuru olarak kullanılması da söz konusu olabilmektedir.

Ulusal mutfak bir taraftan ulusun cazibesini göstermek ve çekiciliğini arttırmak için kullanılırken diğer taraftan halklar tarafından ulusal sınır ve kimliklerin çizgilerini belirleyen kültürel siyasetin ihtilaflı bir aracı olarak görülebilmektedir (DeSoucey, 2010, s. 433). Bu durum, ulusal yiyecek çeşitleri ve geleneklerinin ulusu uluslararası alanda markalaştırıp pazarlamada kullanılabilmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, ulusal mutfak unsurları devlet tarafından çeşitli amaçları gerçekleştirmek için bir kaynak olarak kullanılabilir; ancak otantik yemek kültürünün korunması ve güvenceye alınması gerekmektedir (Ichijo ve Ranta, 2018, s. 149).

3.2. Öne Çıkan Gastrodiplomasi Kampanyaları

2000’lerin sonlarında Asya ülkeleri tarafından başlatılan gastrodiplomasi kampanyaları, mutfağını ve kültürünü dünyaya tanıtmak isteyen ülkeler arasında bir trend haline gelmiştir. Tayland, ilk gastrodiplomasi kampanyası yürüten ülkedir ve diğer ülkeler için de öncü olmuştur. Aşağıdaki tabloda (Zhang, 2015, ss. 11-13) görülebileceği üzere, gastrodiplomasi kampanyalarında devletler, özgün yemek kültürüne vurgu yapmakta; belirlediği strateji doğrultusunda hedeflerine ulaşmak için kapsamlı tanıtım faaliyetleri yürütmektedir.

Tablo 1. Gastrodiplomasi Kampanyaları

Ülke	Kampanya Başlığı ve Uygulayıcılar	Kampanya İçeriği
Tayland	“Global Thai” (2002),Tayland hükümeti “Thailand Kitchen of the World”(2003), Dışişleri Bakanlığı ve Halkla İlişkiler Bakanlığı	-Yurtdışındaki Tay restoranı sayılarını artırmak için Tay şefleri ve Tay ürünlerinin yurt dışına ithal edilmesini sağlamak -Tayland turizmini artırmak amacıyla yabancıların Tay yemeklerine aşinalığının artırılması -Ticaret Bakanlığı tarafından Tay restoranlarına sertifika verilmesi
Güney Kore	“Hansik- Korean Cuisine to the World” (2009-2017), Devlet/Hükümet Başkanının Eşi ve Tarım Bakanlığı	-Dünyadaki Kore restoranı sayısını dört katına çıkarmak üzere Hansik Kalkınma ve Küreselleşme Ajansının kurulması -Yemek okullarının kurulması -Yurtdışında gastronomi alanında eğitim alacak öğrencilere burs desteği -Gastronomi odaklı kültürel etkinliklere sponsor olunması -Kimchi’nin UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne alınması (2013)
Japonya	Global Washoku ⁵ (2005-2013), Hükümet	-Yurt dışındaki restoranları teşvik etmek için “Japanese Restaurants Overseas” adında bir sivil toplum kuruluşunun oluşturulması -Suşi tanıtım kampanyası -Birleşik Krallık’ta Japon Aşçılık Okulu’nun kurulması (2008)

⁵ Geleneksel Japon mutfağı.

		-Washoku'nun UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne eklenmesi (2013)
Malezya	“Malaysian Kitchen for the World”, Malezya Dış Ticaret Geliştirme Kurumu (MATRADE) (2010)	-Yerel mutfağın tanıtımı (Peranakan) -Malezyalı şeflerin katılımıyla gastronomi etkinlikleri düzenlenmesi -Yabancı şeflerin Malezya yerel mutfağını keşfetmesi için davet edilmesi -Yemek tariflerinin yayınlanması -Yurtdışındaki restoran işletmecilerine finansman desteği verilmesi -New York'ta yemek kamyonu (food truck) açılması -Londra'da gece pazarına katılım -Yerel mutfağı tanıtıcı sosyal medya hesaplarının oluşturulması
Tayvan	“All in Good Taste: Savor the Flavors of Taiwan” (2010-2013), Cumhurbaşkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı	“Dim sum diplomasisi” ile Tayvan mutfağını tanıtmak için dört yılda 34.2 milyon dolarlık hükümet yatırımı sağlanması -Yurt dışında Tayvan mutfağını tanıtan restoranların kurulması -Uluslararası gastronomi festivalleri düzenlenmesi -Şeflerin uluslararası yarışmalara gönderilmesi -Mutfak araştırma kurumunun kurulması -Havalimanlarında Tayvan mutfağını tanıtıcı standların açılması
ABD	Diplomatic Culinary Partnership Initiative (2012), Dışişleri Bakanlığı	Amerikan Şef Birliğinin (American Chef Corps) kurulması
Peru	“Peru Mucho Gusto” (2006) “Cocina Peruana para el Mundo” (2009-2021), Peru Gastronomi Derneği (APEGA), Kültür Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı	-Güney Amerika'nın en büyük gastronomi etkinliğinin oluşturulması (Mistura) -Belgesel film hazırlanması -Şeflerin dünya sahnesine çıkarılması -Sosyal medya kampanyası

		<ul style="list-style-type: none">-Yurtdışında Peru mutfağını tanıtan restoranların açılması-Ücretsiz aşçılık okullarının açılması-Peru gastronomisinin hükümet tarafından kültürel miras olarak tanınması (2007)-Peru'nun World Travel Awards tarafından "dünyanın en iyi gastronomi destinasyonu" sınıflandırılmasıPeru mutfağının UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne eklenmesi için dosya sunulması (2011)
Türkiye	"Türk Mutfağı Haftası", Devlet/Hükümet Başkanının Eşi, Cumhurbaşkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İletişim Başkanlığı	<ul style="list-style-type: none">-Her yıl Mayıs ayının son haftasında Türkiye'nin dış temsilciliklerinde ve yurt içinde Türk mutfağının tanıtılması-"Türk Kahvaltısı Günü"-Gastronomi rotalarının oluşturulması-Türkiye'nin Michelin yıldızı derecelendirme sistemine dahil olması

3.2.1. Tayland

Tayland hükümeti, 2002 yılında dünya genelinde Tay restoranlarının sayısını artırmayı amaçlayan "Küresel Tay (Global Thai)" adında resmi bir kampanya başlatmış ve başlangıçta dünya genelinde 5000 civarında olan Tay restoranı sayısını on yıl içerisinde 15.000'in üzerine çıkarmıştır. Kampanya ile yurt dışındaki Tay restoranlarının Tay gıdalarını ithal etmeleri kolaylaştırılmış; yurt dışındaki restoranlara Tay şefler gönderilmiş ve bu restoranların düşük faizli kredilerle desteklenmesi sağlanmıştır (The Economist, 2002). Kampanya ile artan restoran sayısı, Tay mutfağıyla tanışan insan sayısını da artırmış, bu da yabancı halkların Tay kültürüne aşinalık kazanmasını sağlamıştır. Öte yandan, Tayland'ın yiyecek endüstrisinin dışa açılmasıyla birlikte ülkenin dış ticaret hacmi büyük ölçüde artmış, Tay restoranlarında çalışan Tay şefler vasıtasıyla ülkenin tanıtımı sağlanmıştır.

2003 yılına gelindiğinde ise Tayland hükümeti "Tayland: Dünya Mutfağı (Thailand: Kitchen of the World)" adında yeni bir gastrodiplomasi kampanyasına girişmiştir. Tayland Dışişleri Bakanlığı Halkla İlişkiler Başkanlığının koordine ettiği kampanya ile Tay yemek kültürünü tanıtmak, Tayland'ın tarımsal kapasitesini ortaya koymak ve Tay yemeklerini hem tanıtım faaliyetleri hem de eğitimlerle dünya sahnesine çıkarmak amaçlanmıştır. Ayrıca, Tayland Ticaret Bakanlığı, yurt dışındaki Tay restoranlarına "Seçilmiş Tay mutfağı (Thai Select)" sertifikası vererek

mutfaklarının standartlarını korumayı ve onları taklitlerinden ayırt etmeyi başarmıştır. Bu sertifikayı almaya hak kazanan restoranlar, menü denetimi, temizlik, lezzet ve otantiklik gibi kurallar dışında Tayland'ın imajına da uygun şekilde hizmet vermek zorundadır. Restoranların mönülerinde, Tay mutfağının belirlenmiş spesiyallerini sunmaları; restoran dekorunun, yemek takımının, sunumların ve personelin de Tayland kültürünü yansıtmaları beklenmektedir (Ichijo ve Ranta, 2018, s. 154). Öte yandan, restoranlara ürünlerinin belli bir bölümünün Tayland'dan getirilmesi şartının konması da kampanyanın ekonomik getirilerinin garanti altına alındığını ortaya koymaktadır.

“Tayland: Dünyanın Mutfağı” kampanyası için çok sayıda devlet kurumu seferber olmuş; aynı zamanda oldukça iyi bir görev paylaşımı yapılmıştır. Örneğin; Tayland Ulusal Yemek Enstitüsü, restoranların standardizasyonu ile Tay mutfağının geliştirilmesi ve tanıtımından; Kasetsart Üniversitesi şef ve işletmeci yetiştirilmesinden; Ticaret Bakanlığı ise yurt dışındaki işletmelerin desteklenmesi, iş imkanları sunulması ve Tay mutfağının etkinlik ve fuarlarda tanıtılmasından sorumlu olmuştur (Kitchen of the World).

Tayland hükümeti, 2018 yılında Tayland'ın dünyanın önemli gıda ihracatçılarından biri olma planını hızlandırmak, gıda girişimlerini genişletmek ve Tayland restoranlarını yurt dışında tanıtmak için desteği arttırmak amacıyla “Tayland: Dünya Mutfağı kampanyasını yeniden canlandırmıştır. Tayland Başbakan Yardımcısı Somkid, dünyada artan gıda talebi karşısında Tayland'ın gıda ihracatçıları arasında 15. sırada olduğunu ve toplam dünya gıda pazarının ise %2,3'üne hâkim olduğunu açıklamıştır (Bangkokpost, 2018).

Sonuç olarak, Tayland, gastrodiplomasi kampanyasıyla kendisini bir gastronomi ülkesi olarak konumlandırmış hem de turizmdeki sıçramayla birlikte ülkenin refahı artmıştır. Tayland'ın kampanyalarının başarısının, 2009 yılında Güney Kore'nin “Korean Cuisine to the World”, 2010 yılında ise Tayvan'ın “All in Good Taste: Savor the Flavors of Taiwan” ve Malezya'nın “Malaysian Kitchen for the World” kampanyaları için önemli bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilmektedir.

3.2.2. Güney Kore

Güney Kore hükümeti, 2009 yılında ülkelerinin uluslararası tanınırlığını ve ekonomik yatırımlarını artırmak, turizmi canlandırmak ve yabancı halklar nezdinde Kore mutfağı yoluyla yurtdışında olumlu bir imaj yaratmak için literatüre “kimçi diplomasisi” olarak geçen “Korean Cuisine to the World (Dünyaya Açılan Kore Mutfağı)” gastrodiplomasi kampanyasını başlatmıştır.

Kimçi, sebzelerin mayalanmasıyla elde edilen, Güney Kore'ye özgü baharatlı bir turşu türüdür. Sert geçen kışlarda sebzeleri muhafaza etmek üzere

ortaya çıkan bu yemek, Güney Kore için kültürel ve milli bir sembol haline gelmiştir. Konfüçyüs değerleriyle örtüştüğü düşünülen kimçiye, gelenekleri devam ettirme ve aile ve toplumu koruma gibi anlamlar yüklenmektedir. Kimçi üzerine devlet desteğiyle yapılmış pek çok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Ayrıca, Kimçi Araştırmaları Enstitüsü'nde devletin verdiği fonlarla kansere ve obeziteye karşı kimçiler üretilmeye çalışılmaktadır (Karaosmanoğlu, 2017, s. 73).

Güney Kore'nin gastrodiplomasi kampanyasının altı hedefi bulunmaktadır: Yurt dışındaki Kore restoranı sayısının 40 bine çıkarılması ve 2017'ye kadar dünya mutfağı sıralamasında ilk beşe girilmesi, nitelikli restoranlara devlet tarafından bir sertifikasyon verilmesi, Kore mutfağının dünyanın ilk beş etnik mutfağı arasına girmesinin sağlanması, ünlü Güney Korelilerin ve influencerların kampanyanın tanıtımını yapması, Kore gıda endüstrisinin dünyada yayılmasına yönelik yatırımların artırılması, uluslararası tanınırlığa sahip olan mutfak okullarında Kore mutfağı kursları açılması, Kore mutfağını daha iyi tanıtmak için küresel bir ağ oluşturmaya yönelik sosyal medya platformlarının kullanılması ve vatandaşların katkılarının alınması (Herningtyas, 2019, s. 249).

Mayıs 2009'da devlet tarafından finanse edilen Hansik Vakfı Kanunu yürürlüğe girmiş ve ilgili devlet daireleri, akademik kurumlar ve gıda endüstrisindeki CEO'lardan oluşan 36 üyeli Hansik Küreselleşme Geliştirme Ajansı açılmıştır. 2010 yılında "Dünyaya Açılan Kore Mutfağı" kampanyasını denetlemek üzere Kore Gıda Vakfı'nı (KFF) kurulmuş ve vakfın finansmanını doğrudan Gıda, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Bakanlığı (MFAFF) uhdesine verilmiştir.

Güney Kore hükümeti, gastrodiplomasi kampanyasında yerel farklılıkları nötralize etmek ve küresel arzularını yansıtmak için birleşik ve kültürel açıdan rafine bir görüntü sunmak üzere Joseon Hanedanının Kraliyet saray mutfağını seçmiş ve başarılı olmuştur. Ancak, saray mutfağının seçimi, Korelilerin milliyetçiliklerini yansıtmaları için birleştirici bir cephe sağlamaktan ziyade; mutfak mirasını neyin oluşturduğuna dair tartışmaları körüklemiştir (Foreign Policy, 2022).

3.2.3. Peru

Doğu Asya ülkelerinin gastrodiplomasi alanındaki başarılarından etkilenen Peru hükümeti, 2016 yılında "Cocina Peruana Para El Mundo (Dünya İçin Peru Mutfağı)" kampanyasını başlatmıştır. Peru, kampanyasında tarım alanındaki gücünü ve aynı zamanda kültürel çeşitliliğini ön plana çıkarmıştır. Doğu Asya kampanyalarından farklı olarak Peru, gastrodiplomasi kampanyasında, dünya çapında tanınırlığa sahip olan Gastón Acurio, Virgilio Martinez Veliz, Martin Morales, Victor Gutierrez ve Luis Arevalo gibi önde gelen şeflerini görünür bir şekilde kullanmıştır. Gastrodiplomasi kampanyasının yürütüldüğü hedef ülkelerde anılan şeflerin katılımıyla Peru mutfağı günleri düzenlenmiş ve aşçılar anılan etkinlikte hem seminer vermiş

hem de mutfaklarını tanıtmışlardır. Öte yandan, Peru'nun gastrodiplomasi alanındaki yoğun çalışmaları neticesinde, Lima'da bulunan Central, Asto y Gaston ve Maido dünyadaki en iyi restoranlar listesinde ilk on içinde yer almıştır. Bu başarı neticesinde, Peru mutfağı küresel bir gastronomi destinasyonu olarak yerini sağlamlaştırmış ve bu sayede çok sayıda turisti Peru'ya çekmiştir. Kısa bir sürede “gastronomi ülkesi” olarak ulus markasını güçlendiren Peru, şefleri ve restoranlarıyla uluslararası konferanslar için de bir cazibe merkezi haline gelmiş, bu durumun ülke ekonomisine yansımaları da kaçınılmaz olmuştur (Wilson, 2011, s.19).

Peru hükümeti, 2011 yılında ulusal mutfaklarının UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dahil edilmesi için başvuru yapmıştır. Ayrıca, kamu ve özel sektörün iş birliğiyle kendi markasını (Marca Peru) oluşturmuş, uluslararası etkinlikler, filmler ve belgeseller yoluyla gastronomisinin yurtdışında tanıtılmasını sağlamıştır. Peru'nun gastrodiplomasi girişimi, Peru markasını güçlendirmenin ve Peru vatandaşlarının uluslarıyla gurur duymasını sağlamanın yanı sıra And Dağları ve Amazon havzasındaki az gelişmiş bölgelerin kalkınması yolunda fırsatlar da yaratmıştır (Foreign Policy, 2022). Ülke markasını gastronomi odağında güçlendirmek amacıyla yola çıkan Peru, kampanyasında hedeflediği başarıya ulaşmıştır.

3.2.6. ABD

ABD hükümeti, 2012 yılında James Beard Vakfı ile yaptığı ortaklık neticesinde “Diplomatik Mutfak Ortaklığı Girişimi (Diplomatic Culinary Partnership Initiative)” adında bir gastrodiplomasi kampanyası başlatmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından desteklenen söz konusu program ile ABD’li yetenekli şefler tarafından yabancı heyetlere eksiksiz bir yemek deneyimi sunularak Amerikan yumuşak gücünün sergilenmesi amaçlanmıştır. ABD, kampanyayı yürütmek üzere Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Baş Protokol Ofisi’ni kurmuştur. Dışişleri Bakanı Clinton’ın girişime ilişkin sözleri ABD’nin gastrodiplomasi kampanyasının ardındaki güçlü iradeyi ortaya koymaktadır: “Gözde mutfakların yanı sıra törenleri ve değerleri sergilemek, diplomasi genellikle göz ardı edilen güçlü bir araçtır. Yurtiçinde ve yurt dışında mevkidaşlarımla paylaştığım yemekler ülkeler arasında daha güçlü bir kültürel anlayış geliştiriyor ve her gün yürüttüğümüz resmi diplomasiyi geliştirmek için eşsiz bir ortam sunuyor” (Clinton, 2012).

Diplomatik Mutfak Ortaklığı Girişimi, dünyanın dört bir yanında görev yapan ve ABD Dışişleri Bakanlığı ile koordineli bir şekilde gastrodiplomasi hizmeti veren “Amerikan Şefler Birliği (Chef Corps)” için de öncüdür. Şef Jose Andres, ABD’nin ilk mutfak elçisi olarak kamuoyuna açıklanmıştır. Amerikan Şefler Birliği’ne dahil edilen aşçılar, ABD’nin kamu diplomasisi stratejisi kapsamında yurt dışına giderek Amerikan mutfağını yabancı kamuoylarına tanıtmıştır. Diğer bir oluşum, “Şefler Kulübü (Club des Chefs

des Chefs)’in amacı ise “şef ceketini bir barış sembolüne dönüştürmek”tir. Örneğin, kulübün devlet başkanları arasındaki itibarından yararlanarak İsrail ve Filistin’i aynı masa etrafında bir araya getirerek hareketi güçlendirmek ve meşrulaştırmak hedeflenmektedir.

3.3. Uluslararası Kuruluşlar Nezdinde Yürütülen Gastrodiplomasi Faaliyetleri

Gastrodiplomasi’nin nihai amacı, mutfak kültürünün ve mutfak unsurlarının markalaşmasıdır. Gastrodiplomasi’nin yaygınlaşması ve kurumsallaşması neticesinde, kendisini küresel ölçekte bir gastronomi ülkesi olarak konumlandırmak isteyen ve bu doğrultuda bir ülke markası yaratma amacıyla olan ülkelerin, UNESCO nezdindeki platformlara ilgisi oldukça artmıştır. Bu platformlardan ilki, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi, ikincisi ise UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı’dır.

UNESCO, sözlü ve somut olmayan kültürel mirasın korunması amacıyla 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ni kabul etmiştir. Ülkeler, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi çalışmaları kapsamında; öncelikle somut olmayan kültürel miras envanter çalışmaları yürütmektedir. İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi’ne dahil olmak isteyen ülkeler, somut olmayan kültürel miraslarını UNESCO’ya dosyalar halinde sunmaktadır. Ardından, UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Hükümetlerarası Komitesi toplanarak bu mirasların listeye kayıt edilmesine karar vermektedir. Bazı somut olmayan kültürel miraslar ise ülkelerin ortak dosyası olarak UNESCO’ya sunulmaktadır. (UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras İnsanlığın Temsili Listesi)

Sözleşmede Somut Olmayan Kültürel Miras alanları beş kategoride sıralanmaktadır: Sözlü gelenekler ve anlatımlar (destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, atasözleri, masallar, fıkralar vb.), gösteri sanatları (meddah, kukla, halk tiyatrosu vb.), toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler (nişan, düğün, doğum, nevrüz vb. kutlamalar), doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar (geleneksel yemekler, halk hekimliği, halk takvimi vb.) ve el sanatları geleneği (dokumacılık, nazar boncuğu, telkari, bakırcılık, halk mimarisi).

Günümüzde ülkeler giderek artan bir şekilde geleneksel mutfaklarını, kültürel ritüel geleneklerini veya festival niteliği haiz gastronomik kültürel unsurlarını UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dahil etmeye çalışmaktadır. Liste, UNESCO’nun web sayfasında Sözleşme’ye ilişkin bölümde “Yemek&Gastronomi” başlığı altında sunulmaktadır. Söz konusu listede, ağırlıklı olarak kültürel ritüel geleneğini yansıtan ürünler (lavaş, keşkek, mesir macunu, Türk kahvesi vb.) yer almakla birlikte Fransız mutfağı ve Japon mutfağı ise bir bütün olarak listeye dahil edilmiştir.

2010 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dahil edilen Fransa, UNESCO’ya sunduğu dosyada Fransız gastronomik yemek

gelenegini “birey ve grupların yaşamlarındaki önemli anların paylaşılmasına yönelik sosyal bir gelenek” şeklinde tanımlamıştır. Dosyada, şarapların yemekle eşleşmesi, masa düzeni gibi yemekle bütünleşen unsurlara da dikkat çekilmiştir. Fransa'nın mutfağını UNESCO Dünya Mirası olarak tescil ettirmesiyle birlikte pek çok ülke de kendi geleneksel yemeklerini ya da mutfaklarını tescil ettirme mücadelesine girişmiştir.

2013 yılında ise bu kez Japon mutfağı, “doğal gıdaları sürdürülebilir bir şekilde kullanarak, özünde doğaya saygı ruhu bulundurması” nedeniyle UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesine dahil edilmiştir. Japonya, UNESCO'ya sunduğu dosyada, Japon mutfağının yerel kaynaklar vasıtasıyla elde edilen balık, pirinç, sebze ve yenilebilen yabancı bitkiler ile hazırlandığını; ülkede yeni yıl kutlamaları öncesinde, yeni gelen yılın tanrılarını karşılamak için her biri sembolik anlamı olan taze malzemelerle özel yemeklerin yapıldığına vurgu yapmıştır.

Kendini gastronomi ülkesi olarak konumlandırmak isteyen ülkeler için UNESCO bünyesinde UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi dışında bir seçeneği daha bulunmaktadır. 2004 yılında başlatılan UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı Programı (UCCN) kapsamında, edebiyat, film, müzik, el sanatları ve halk sanatı, tasarım, medya sanatları ve gastronomi kategorilerinde öne çıkan şehirler, ülkelerinde bulunan UNESCO Milli Komisyonlarından teknik destek ve olumlu görüş alarak, ağa dâhil olmak için başvuruda bulunabilmektedir. Bu çerçevede, gastronomi kategorisinden aday olan şehirler de öne çıkan yemekleri ve gıda ürünleriyle birlikte UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na katılım sağlayabilmektedir. Söz konusu ağa katılan şehirlere ait gastronomik unsurların küresel ölçekte bilinirliği artmakta, şehirler yabancı halklar nezdinde merak uyandırmakta ve şehirlerin turizm gelirleri büyük ölçüde artış göstermektedir.

Sonuç

Yemek, devletlerin hedefledikleri imajı yabancı halklarının zihnine yerleştirme konusunda ve bir yumuşak güç unsuru olarak ulus markası yaratılması sürecinde önemli bir potansiyele sahiptir. 2000'li yılların sonlarından itibaren bazı devletlerin (Tayland, Peru, Güney Kore vb.) kendilerini küresel ölçekte öne çıkarmak ve bir gastronomi ülkesi olarak konumlandırmak için gastrodiplomasiyi etkin ve planlı kullandığını söylemek mümkündür.

Nye, “Yumuşak Güç” adlı kitabında, devletlerin hedeflediği sonuçlara ulaşabilmesi için kaynaklarını bir güce dönüştürmek üzere iyi tasarlanmış stratejilere ve becerikli bir liderliğe ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Ulusal mutfağın bir güç unsuru haline gelebilmesi için kapsamlı bir stratejinin ortaya konması bir zorunluluktur. Birbirinden kopuk ve iyi tasarlanmamış faaliyetler hedef kamuoylarında beklenen sonuçları doğurmayacağı gibi kaynak israfına da yol açmış olacaktır. Bu nedenle, kendini bir gastronomi

ülkesi olarak konumlandırmak isteyen ülkelerin kapsamlı ve bütünlüklü bir strateji dahilinde hedeflerini belirleyerek yola çıkması gerekmektedir.

Devlet kurumlarının, devlet dışı aktörlerle iş birliği halinde yürüttüğü gastrodiplomasi kampanyalarında, kampanyanın uygulayıcısı kurum tarafından kampanya esnasında tereddütte mahal bırakmamak ve görev çakışmalarını önlemek üzere detaylı bir görev dağılımı ve faaliyet planı yapılması elzemdir. Ayrıca, kampanya öncesinde başarılı gastrodiplomasi örneklerinin incelenmesi ve kampanyaya entegre edebilecek faaliyet ve yöntemlerin benimsenmesi faydalı olabilecektir. Bu noktada, ülkelerin özgünlüğünü kaybetmemesi ve diğer ülkelerin gastrodiplomasi faaliyetlerini birebir almaması önem taşımaktadır.

Etkili bir gastrodiplomasi kampanyası yürütmek için ilk etapta hedef ülkelere yönelik stratejilerin belirlenmesinin; halk nezdinde gastronomiye/mutfığa ilişkin farkındalığın artırılmasının; olimpiyatlar, film festivalleri gibi büyük organizasyonlarda ülke mutfağının tanıtımının yapılmasının; yurt dışında hizmet veren, ulusal mutfağı tanıtan restoranların desteklenmesinin; söz konusu restoranların standardizasyonunun sağlanmasının; uluslararası gastronomi etkinliklerinde ülke mutfağını tanıtıcı etkinliklerle yer alınmasının ve dijital ve sosyal mecralarda yayınlanmak üzere içerikler hazırlanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Öte yandan, şeflerin “gastrodiplomasi kampanyalarının asli aktörleri” olarak kurgulanması, şeflerin yurt dışındaki tanıtım faaliyetlerine katılması, atölye ve panel gibi etkinliklerde yabancı halklarla etkileşime girmesinin teşvik edilmesi sağlanmalıdır.

Devletlerin yurt dışında yaygın bir ağda restoran-marketler, başka bir deyişle kültürel uzantılar oluşturması da kampanyanın başarısı açısından önem arz etmektedir. Söz konusu restoran-marketlerde, devletlerin ulusal mutfaklarında yer alan yıldız ürünler, otantik gıdalar ve aynı zamanda yemek ritüellerinde kullanılan araç-gereçlerin satışa sunulması kampanyanın ekonomik getirileri açısından faydalı olacaktır. Devletlerin yurt dışında böyle bir ağa sahip olabilmesi için, elbette ki özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının desteğinin alınması; sektörün kredi ve hibelerle devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Son olarak, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne otantik gastronomik ürünlerim eklenmesi, mümkün olduğunda mutfak kültürünün bir bütün olarak listeye dahil edilmesinin sağlanması ülke mutfağının tanınırlığına katkıda bulunacaktır.

Her ne kadar bilimsel çalışmaların çoğunda gastrodiplomasiğin ülke imajına katkısı ve ekonomik getirisi vurgulansa da gastrodiplomasiye bazı eleştiriler de getirilebilmektedir. Gastrodiplomasi kampanyalarının her ülkenin kendi yemek kültürü odağında tasarlanması ve özgün olması gerekse de hedef kitleye ulaşabilmek için ülke mutfaklarını yabancıların damak tadına yaklaştırmak adına spesiyallerini dönüştürmesi ve yöresel lezzetin kaybedilmesi sonucunu da doğurabilmektedir. Bölgesel farklılıkların ve tatların standardize edildiği ve yabancılar için yeniden yaratıldığı bir mutfak

aslında gerçekliğinden koparılmaktadır. Öte yandan, gastrodiplomasinin sağladığı ekonomik getiriden mutfağını besleyen farklı coğrafi bölgelerin fayda sağlaması umulurken faydanın merkezde kalması ve yerel unsurların beslenememesi de ihtimal dahilindedir. Dünya pazarında tanınan bir mutfağın yerel ölçekteki kalkınmaya da katkı sunması önem arz etmektedir.

Devletlerin gastrodiplomasi girişimleri değerlendirildiğinde, sadece devlet politikalarıyla şekillendirilen gastrodiplomasi kampanyalarının başarısız olduğu, daha esnek ve katılımcı modellerin ise başarıya daha yakın olduğu görülmektedir. Bunda devlet dışı aktörlerin kampanya süreçlerine dahil edilmesiyle daha çok insana ulaşıyor olunmasının önemli bir rolü vardır.

Günümüzde kamu diplomasisi devletten halka ilişki boyutunu aşarak insandan insana ilişki inşa etmeyi gerektirmektedir; bu nedenle gastrodiplomasinin de devlet kaynaklı değil, vatandaş odaklı olması ve bireylerin kamu diplomasisi faaliyetlerinde bizzat rol aldığı vatandaş diplomasisini öncelemesi önem arz etmektedir. Yeni teknolojilerin, küresel iletişimin ve seyahatlerin artmasıyla birlikte artık her bir birey, “vatandaş diplomat” olarak öne çıkmaktadır. Gastronomi vasıtasıyla devletlerin marka değerini yükseltmek üzere vatandaşların gastrodiplomasi faaliyetlerinde aktif rol almasını sağlamak faydalı olacaktır. Bu kapsamda, vatandaşların ulusal mutfağa/gastronomiye ilişkin farkındalığının artırılması sağlanarak yabancı halklarla temaslarında ülke mutfağını anlatmaya ve tadım yaptırmaya teşvik edilebileceği akla gelmektedir. Özellikle yurt dışında yaşayan vatandaşların yabancılarla her teması kartopu etkisi yaratarak ülke mutfağının uluslararası tanınırlığı açısından önemli bir sıçrama yaratabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Özge Kodaz: %50, Şuay Nilhan Açıklalın: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Özge Kodaz: 50%, Şuay Nilhan Açıklalın: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kodaz, Ö. & Açıklalın, Ş. N. (2024) Yeni bir kamu diplomasisi uygulama alanı olarak gastrodiplomasi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 268-293. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1404061>

Kaynakça

- Alliance Solidaire des Français de l'Étranger. (2019, 28 Mayıs). *La Gastronomie, un outil diplomatique*. 10 Ekim 2023 tarihinde <https://alliancesolidaire.org/2019/05/28/la-gastronomie-un-outil-diplomatique/> adresinden edinilmiştir.
- Auer S. (2018, 26 Nisan). *Diplomacy on the menu: How food can shape politics*. BBC. 11 Kasım 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-asia-43901821> adresinden edinilmiştir.
- Bittermann, J. (2015, 2 Nisan). *Are the French becoming insecure about their cuisine?* CNN. 12 Kasım 2023 tarihinde <https://edition.cnn.com/travel/article/france-cuisine-insecure/index.html> adresinden edinilmiştir.
- Brillat-Savarin, J. A. (2016). *Lezzetin fizyolojisi*. (Çev. H. Bucak) İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Chapple-Sokol S. (2013). Culinary diplomacy: Breaking bread to win hearts and minds. *Hague Journal of Diplomacy*, 8(2), 161-183. <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341244>
- Clinton, H.R. (2012, 5 Nisan). *Video remarks for the diplomatic culinary partnership initiative launch*. 8 Eylül 2023 tarihinde <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2012/09/197537.htm> adresinden edinilmiştir.
- Coombs, W.T. ve Holladay, S.J. (2010). *PR strategy and application*. London: Wiley Blackwell.
- DeSoucey, M. (2010). Gastronationalism: Food traditions and authenticity politics in the European Union. *American Sociological Review*. 75(3), 432-455. <https://doi.org/10.1177/000312241037222>
- Gilboa E. (2009). The public diplomacy of middle Powers. *Public Diplomacy Magazine*, 2, 22-28.
- Harada, N. (2005). *Washoku and Japanese culture: A social history of Japanese cuisine*. Tokyo: Shougakukan.
- Haugh S., Inge B. ve Madow L. (2014). On gastrodiplomacy campaigns. *Public Diplomacy Magazine: Gastrodiplomacy*, 11, 54-57.
- Herningtyas, R. (2019). Korean gastro diplomacy: strategy to enhance country promotion toward moslem countries, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 353, 247-252.
- Bangkok Post (2018, 30 Mayıs). *Kitchen of the world gets reboot*. 7 Eylül 2023 tarihinde

<https://www.bangkokpost.com/business/1475441/kitchen-of-the-world-gets-reboot> adresinden edinilmiştir.

- Ichijo A. ve Ranta R. (2018). *Yemek ve ulusal kimlik: gündelik yaşamdan küresel siyasete*. İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Karaosmanoğlu, D. (2017). *Yemekle devrialemler: küreselleşme, kimlik, teknoloji*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Nirwandy N. ve Awang A. A. (2014). Conceptualizing public diplomacy social convention culinary: engaging gastro diplomacy warfare for economic branding. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 130, 325-332.
- Nye, J. S. (2017). *Yumuşak güç* (Çev. R. İ. Aydın). Ankara: BB101 Yayınları.
- Parasecoli, F. (2022, 20 Ağustos). *How countries use food to win friends and influence people*. Foreign Policy. 10 Eylül 2023 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2022/08/20/food-diplomacy-countries-identity-culture-marketing-gastrodiplomacy-gastronativism/> adresinden edinilmiştir.
- Pham, M. J. (2013). Food as communication: A case study of South Korea's gastrodiplomacy, *Journal of International Service*, 22(1), 1-22. <https://doi.org/10.1186/s13411-016-0050-8>
- Public Diplomacy Magazine (2014). *Gastrodiplomacy*. 2 Eylül 2023 tarihinde <https://www.publicdiplomacymagazine.com> adresinden edinilmiştir.
- Rockower, P. (2012). Recipes for gastrodiplomacy. *Place Branding And Public Diplomacy*, 8(3), 235-246. <https://doi.org/10.1057/pb.2012.17>
- Rockower, P. (2014). The state of gastrodiplomacy, *The Public Diplomacy Magazine: Gastrodiplomacy*, 11, 13-17.
- Rockower, P. (2020). The guide of gastrodiplomacy. N. Snow ve N. J. Cull (Ed.), *Handbook of public diplomacy* içinde (ss. 205-212). New York: Routledge.
- Standage, T. (2009). *An edible history of humanity*. New York: Walker Publishing Company.
- The Government of Thailand Public Relations Department. (2023, 7 Ağustos). *Wisdom of Thai Gastronomy to Promote Soft Power*. 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://thailand.prd.go.th/en/content/page/index/id/203535> adresinden edinilmiştir.
- The Economist. (2002). *Food as ambassador: Thailand's gastro-diplomacy*. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.economist.com/node/999687> adresinden edinilmiştir.
- Thomas-Greenfield, L. (2020, 24 Kasım). *In my thirty-five years in the Foreign Service across the world, I put a Cajun spin on it. I call it Gumbo diplomacy. Wherever I was posted, I'd invite people of all walks then make homemade gumbo. That's how you break down barriers,*

connect, and see each-other as humans.[Tweet]. Erişim adresi:
https://twitter.com/LindaT_G/status/1331336398000041985

UNESCO. (2023). Somut olmayan kültürel miras insanlığın temsili listesi, 10 Ağustos 2023 tarihinde <http://www.unesco.org.tr/Pages/661/315/UNESCO-Representative-List-of-the-Intangible-CulturalHeritage-of-Humanity> adresinden edinilmiştir.

Ünsal, A. (2015). *İktidarların sofrası*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Wilson, R. (2011). Cocina peruana para el mundo: Gastrodiplomacy, the culinary nation brand, and the context of national cuisine in Peru, *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, 2(1), 13-20.

Zhang J. (2015). The foods of the worlds: Mapping and comparing contemporary gastrodiplomacy campaigns, *International Journal of Communication*, 9, 568-591.

Extended Abstract

Soft power, which stems from a country's culture, ideals and policies, is the ability to achieve what countries want through attraction without coercion. Public diplomacy, on the other hand, is a communication method that makes soft power functional. Countries aim to win the hearts and minds of foreign publics by explaining their policies, values and culture in order to realize foreign policy goals. A country's culture is found attractive by foreign publics to the extent that it contributes to its soft power and thus public diplomacy activities are successful.

Although gastrodiplomacy is seen as a new field where gastronomy and diplomacy intersect, it is actually an old concept and an effective tool that has been used for centuries to show the power of states to others; to influence them and to achieve foreign policy gains. In our age, the role of gastronomy in diplomatic relations goes far beyond culinary diplomacy, namely creating attraction by hosting foreign guests.

Gastrodiplomacy, in its simplest definition, is "a method of reaching hearts and minds through people's stomachs". More broadly, the concept can be defined as "global soft diplomacy campaigns to increase interest in a country's gastronomy and products in order to raise its influence and capitalize on economic and commercial benefits". Gastrodiplomacy is a highly favorable source for fostering mutual understanding, building interaction and breaking down prejudices between societies. Just as a lunch together gives the opportunity to resolve a blocked political negotiation, the local dishes that a diplomat serves to her/his guests at the beginning of her/his assignment abroad help her/him to break down barriers in her/his relations and interact with the people.

In today's globalized world, advances in information and communication technologies have increased the popularity of gastronomy and

its power to influence people. By means of gastrodiplomacy campaigns, states are exporting their food cultures by focusing on the unique elements of national cuisines, communicating their messages through food, promoting their restaurants abroad that serve their national cuisine, and collaborating with non-state actors to increase their engagement with foreign people through celebrity chefs and culinary schools. Gastrodiplomacy, which was initially seen as a favorable method for medium-sized states, has turned into a field where dozens of states, including great powers, carry out activities and obtain positive gains. Today, states strengthen their image by exporting their culture through their cuisines, while at the same time gaining economic benefits through the revival of tourism and trade thanks to their gastrodiplomacy campaigns.

This study is important in terms of addressing the relationship between gastronomy and diplomacy from past to present; discussing gastrodiplomacy in the context of soft power and public diplomacy; presenting different approaches to the concept of gastrodiplomacy, and presenting an up-to-date evaluation by examining the development of the concept and the gastrodiplomacy practices in the world. The article aims to provide comprehensive information to students, researchers and academics who want to deepen their knowledge in the field of gastrodiplomacy. Another aim of the article is to contribute to the limited gastrodiplomacy literature with findings reached by examining and analyzing gastrodiplomacy practices around the world.

While discussing gastrodiplomacy in the world, first of all, similar and different aspects of the gastrodiplomacy practices of the states since the emergence of the concept have been discussed; a table summarizing the campaign title, implementers and campaign details has been prepared so that readers can easily make comparisons between the campaigns. Then, a sample of countries (Thailand, South Korea, Peru and the United States) that have conducted gastrodiplomacy campaigns was formed and a comprehensive analysis was made by revealing the results of gastrodiplomacy campaigns through these practices.

As a result of the popularization and institutionalization of gastrodiplomacy, countries that aim to brand their culinary culture and position themselves as a gastronomy country on a global scale have increased their interest in UNESCO platforms such as UNESCO Intangible Cultural Heritage List and UNESCO Creative Cities Network. For this reason, our study has also prepared a topic title for gastrodiplomacy activities carried out in international organizations. In recent years, the countries are making intensive efforts to include traditional cuisines, ritual traditions or gastronomic cultural elements in the UNESCO Intangible Cultural Heritage List. The most important point that draws attention is that while most countries have been working hard to have their gastronomic elements included in the list

separately, French cuisine in 2010 and Japanese cuisine in 2013 were inscribed on the UNESCO Intangible Cultural Heritage List as a whole.

In this study, academic studies on gastrodiplomacy, newspaper articles and internet sources were subjected to content analysis by using different scanning tools. With the examination of gastrodiplomacy campaigns and gastrodiplomacy activities carried out within the international organizations, the elements that found to be successful in the campaigns and the initiatives and activities that did not yield the results were identified and the outputs were shared in the conclusion section of the study.

As a result of the analysis of the gastrodiplomacy campaigns examined in this study, it is assessed that, it would be beneficial to determine strategies for target countries; raise awareness for national cuisine; promote national cuisine in huge organizations; support and standardize restaurants that promote national cuisine abroad; and prepare content to be published on digital and social media in order to conduct an effective gastrodiplomacy campaign. On the other hand, designing chefs as one of the main actors of the gastrodiplomacy campaign, their participation in promotional activities abroad, and their interaction with foreign communities in events such as workshops and panels will facilitate the positive course of the campaign.

A review of current state gastrodiplomacy initiatives reveals that gastrodiplomacy campaigns shaped solely by state policies have failed, while more flexible and participatory models have been more successful in achieving the set objectives. The new public diplomacy approach necessitates building people-to-people relationships beyond the state-to-people dimension. Therefore, it would be beneficial to involve civil society organizations and citizens in the gastrodiplomacy campaigns in the coming period. In conclusion, when implemented effectively, gastrodiplomacy will continue to be an effective public diplomacy practice in the future, enabling states to strengthen their image through gastronomy, create a global sphere of influence and contribute to economic prosperity through tourism and trade benefits.

TERÖRİZM VE SÖYLEM: İTALYAN KIZIL TUGAYLAR'IN PROPAGANDA METİNLERİNİN İÇERİK VE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Alp Cenk ARSLAN*

Öz

Bu araştırma Schmid ve De Graaf'ın "İletişim Olarak Şiddet: İsyancı Terörizm ve Batı Medyası" isimli 1982 tarihli çalışmada ilk olarak ifade ettikleri, daha sonra Schmid'in 2011 tarihinde bir kez daha vurguladığı "terörizmin bir iletişim biçimi olduğu" tanımından yola çıkarak Kızıl Tugaylar terör örgütünün hedef kitlelere verdiği mesajları incelemektedir. Terör örgütleri planladıkları ve uygulamaya koydukları eylemlerle hedef kitlelerini sindirme, ikna etme ve zorlama amacı gütmektedir. Bir terör eyleminin birincil kurbanı veya kurbanları yalnızca araçsal nitelikteyken, esas amaç bu kurbanların yaşadıklarının geniş kitleler tarafından öğrenilerek genel bir korku yaratılmasıdır. Bu çalışmada Kızıl Tugaylar'ın 1978'de İtalya eski başbakanı Aldo Moro'yu kaçırıp alıkoyma eylemi sürecinde kamuoyuna yönelik yayımladıkları dokuz propaganda bildirisinin içerik analizi ve söylem çözümlemesi orijinal İtalyanca metinleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışma MaxQda programı aracılığıyla içerik analizi ve söylem çözümlemesi yöntemlerine dayanarak yürütülmüştür. Bulgulara göre örgüt, oldukça sert ve müzakereden uzak tonda bir söylem kurgulamış, ideolojik yanı ağır basan söylemle düşmanlaştırdığı aktörleri kötüleyip eylemi meşrulaştırmaya gayret göstermiştir. Örgüt, bahsi geçen propaganda bildirilerinde Aldo Moro'yu şahsının ötesinde bir sembol haline getirerek düşmanlaştırmıştı. Böylelikle Moro, İtalya'da örgütün karşı çıktığı birçok kavramın temsilcisi haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Çalışmaları, Terörizm, Kızıl Tugaylar, Söylem Analizi, İçerik Analizi.

TERRORISM AND DISCOURSE: CONTENT AND DISCOURSE ANALYSIS OF THE ITALIAN RED BRIGADES' PROPAGANDA TEXTS

Abstract

Based on Schmid and De Graaf's definition of terrorism as a form of communication, first expressed in their 1982 study "Violence as Communication: Insurgent Terrorism and the Western Media" and later reemphasized by Schmid in 2011, this research examines the messages that the Red Brigades terrorist organization sends to target audiences. Terrorist organizations aim to intimidate,

* Dr. Arş. Gör. Polis Akademisi İç Güvenlik Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alpcenkarslan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5526-2089>

persuade and coerce their target audiences through the actions they plan and put into practice. While the primary victim or victims of a terrorist act are only instrumental, the main purpose is to create a general fear by making their experiences known to the masses. In this study, the content analysis and discourse analysis of nine propaganda statements in Italian language issued by the Red Brigades to the public during the kidnapping and detention of former Italian Prime Minister Aldo Moro in 1978 were analyzed. The study was conducted through the MaxQda program, based on content analysis and discourse analysis methods. According to the findings, the organization has constructed a very harsh and non-negotiable discourse, and has tried to legitimize the action by vilifying the actors it has antagonized with its ideologically dominant discourse. In the aforementioned propaganda texts, the organization antagonized Aldo Moro by turning him into a symbol beyond his person. In this way, Moro became the representative of many concepts that the organization opposed in Italy.

Keywords: Security Studies, Terrorism, Red Brigades, Discourse Analysis, Content Analysis.

Giriş

Bu araştırma, Schmid ve De Graaf'ın "İletişim Olarak Şiddet: İsyancı Terörizm ve Batı Medyası" isimli 1982 tarihli çalışmada ilk olarak ifade ettikleri, daha sonra Schmid'in 2011 tarihinde bir kez daha vurguladığı terörizmin bir iletişim biçimi olduğu tanımından yola çıkmaktadır (Schmid, 2011, s. 2). Esasen siyasal şiddetin özel bir uygulaması olan terörizm, belirli ideolojik amaçlara ulaşmak için aşırı ölçülere varan şiddet kullanma veya şiddet hedefi olarak tanımlanmaktadır (Mallison ve Mallison, 1975, s. 67). Ancak terörizmin bir iletişim biçimi olduğuna yönelik tanımlama ve kavramsallaştırma, siyasal şiddetin her zaman ilgi çekme talebinde olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Bu ilgi özellikle gerçekleştirilen terör eyleminin birincil ve ikincil tanıkları üzerinden kurgulanmaktadır. Bu haliyle, terörizm iletişimin şiddetli bir biçimi ya da bir şiddet dili olarak tanımlanabilmektedir (McAllister ve Schmid, 2011, s. 246).

Bu açıdan düşünüldüğünde, terör örgütleri planladıkları ve uygulamaya koydukları eylemlerle hedef kitlelerini sindirme, ikna etme ve zorlama amacı gütmektedir. McAllister ve Schmid'e göre, bir terör eyleminin birincil kurbanı veya kurbanları yalnızca araçsal nitelikteyken, esas amaç bu kurbanların yaşadıklarının geniş kitleler tarafından öğrenilerek genel bir korku yaratılmasıdır (2011, s. 246). Terör örgütlerinin bu doğrultuda kullandıkları en önemli araçlar kendi yazılı, görsel ve işitsel propaganda ürünleri olduğu gibi, terör eylemlerini haberleştirip yayan ana akım medya organları dolaylı yoldan da olsa bu kapsamda araçsallaşmaktadır. El Kaide'nin kurucusu Usama Bin Ladin'in 1996 yılında "Allah biliyor, işlerimizi haberlerde göreceksiniz" şeklindeki açıklaması da bu varsayımın doğruluğuna işaret etmektedir (McAllister ve Schmid, 2011, s. 247).

Bu doğrultuda, araştırmada, İtalya'da popüler kültürde Kurşun Yıllar (Anni Di Piombo) olarak adlandırılan 1968-1988 yılları arasındaki radikal sol

ve sağ grupların yarattığı terör döneminde öne çıkan sol örgütlerden Kızıl Tugaylar'ın propaganda yöntemine odaklanılacaktır. Kızıl Tugaylar 1970'li yılların başında eylemlerine başlamış, İtalya'daki ekonomik sıkıntılar ve işsizlik gibi sosyal gerçeklikleri kullanarak bir taban oluşturmayı denemiştir. Terör örgütünün başlıca eylem tarzı ülkedeki siyasetçileri, çeşitli şirketlerin yöneticilerini ve savcılarını kaçırmaya, araç ve mekanları kundaklama olarak gerçekleşirken, propaganda yöntemi olarak ise genellikle ideolojik söylem ağırlıklı manifesto ve bildiriler kullanılmıştır. Örgüt tam anlamıyla 1974 yılında terörist eylemlere başlamış, bu yıl içerisinde İtalyan Sosyal Hareketi (Movimento Sociale Italiano) isimli faşizm ideolojisine sahip partinin genel merkezini basarak iki üyesini öldürmüş, ayrıca İtalyan savcı Mario Sossi'yi kaçırmıştır. Örgüt 1975 yılında yayımladığı manifestosunda ise “devletin kalbine saldırma”yı ana amaç olarak vurgulamıştır (Sundquist, 2010, s. 55). 1976 yılındaki genel seçimlerde İtalyan Komünist Partisi'nin yüzde 34 oy oranına ulaşarak güç kazanması, ayrıca örgütle arasındaki mesafeyi açmaya başlaması örgütün tabanını kaybetmeye başlamasına yol açmıştır (Sönmez, 2019, s. 483). Dolayısıyla Kızıl Tugaylar örgütü, manifestosunda belirttiği amacı uygulamak için daha çok ses getirecek eylemler kurgulama yoluna gitmiştir.

Zira Kızıl Tugaylar örgütü, 16 Mart 1978 tarihinde, İtalya'da daha önce başbakanlık koltuğuna oturan Hristiyan Demokrat Parti lideri Aldo Moro'yu kaçırmış ve yanındaki beş korumasını öldürmüş, bu eylemin etkisi 55 gün sürerek Moro'nun cesedinin bir aracın bagajında bulunduğu 9 Mayıs 1978 tarihine kadar devam etmiştir. Kızıl Tugaylar'ın kamuoyunda bu kadar önemli bir aktörü kaçırpıp öldürmesi güçlü bir etki yaratma arayışında olduklarına işaret etmektedir. Örgüt, bu eylemi gerçekleştirirken ve sonrasında yaşanan süreçte toplam dokuz propaganda bildirisi yayınlamaya kamuoyuyla bir iletişim kurmayı denemiştir. Mevzu bahis bildiriler geçmiş yıllarda özellikle İtalyan kamuoyunda ilgi görmüş, hatta 2012 yılında bildirilerin orijinal baskıları bir müzayedede satışa sunulmuş, bu durum Moro'nun kızı gazeteci Agnese Moro'nun tepkisiyle karşılaşmıştır.

Bu bağlamda çalışmada incelenen dokuz bildiri içerik analizi ve söylem çözümlemesi yöntemlerinden istifade edilerek incelenmiştir. İnceleme sonucunda örgütün müzakereden uzak tonda ve ideolojik yanı ağır basan bir söylem kurguladığı tespit edilmiş, böylece Aldo Moro'yu düşmanlaştırma ve eylemi meşrulaştırma dinamikleri tespit edilmiştir.

Kızıl Tugaylar ve bahsi geçen eylem sürecinde uyguladığı söylem stratejisini vaka olarak ele alan bu çalışmayla terör örgütlerinin gerçekleştirdiği eylemler neticesinde medyayı kullanarak verdiği mesajların açık ve örtük anlamları daha iyi analiz edilebilecektir. Dolayısıyla, araştırmanın ana sorusu; “Terörist örgütler eylemleri ve propaganda kanalları üzerinden kamuoyuyla nasıl iletişim kurmaktadır?” olarak belirlenmiştir.

Araştırmada bu soruya dayanarak yanıt aranacak ikincil sorular şu şekildedir;

- Terörizm, psikolojik operasyon ve iletişim alanları arasında nasıl bir ilişki vardır ve bu ilişkinin mahiyeti nedir?
- Terör örgütleri kamuoyuyla kurdukları iletişim kapsamında, terör eylemlerini nasıl meşrulaştırmaktadır?
- Kızıl Tugaylar Örgütünün Aldo Moro'nun alıkonması eylemi sürecinde uyguladığı iletişim stratejisinin ana temaları ve özellikleri nelerdir?

Araştırma kapsamında İtalyanca orijinalleri üzerinden içerik ve söylem çözümlemesi yapılan toplam dokuz bildiri, Aldo Moro'nun alıkonması sürecinde yayımlanan bildirilerdir. Bu nedenle çalışma kapsamında araştırma nesnesi olarak bahsi geçen propaganda bildirilerinin kullanılması tercih edilmiştir. Bir örgüt tarafından eylem ve söylemin koordinasyonuna odaklanan, bu nedenle eylem sürecinde yayımlanan bildirilerin çözümlenmesi tercih edilen bu çalışma kapsamında yer alan bildirilerin numaraları ve tarihleri ise şu şekildedir: Bildiri 1: 18 Mart 1978, Bildiri 2: 25 Mart 1978, Bildiri 3: 29 Mart 1978, Bildiri 4: 4 Nisan 1978, Bildiri 5: 10 Nisan 1978, Bildiri 6: 15 Nisan 1978, Bildiri 7: 20 Nisan 1978, Bildiri 8: 24 Nisan 1978, Bildiri 9: 5 Mayıs 1978 (archivio900, 2006).

Araştırmanın ilk safhasında ana temayla ilgili siyasal şiddet ve terör, terörist örgütlerin propaganda faaliyetleri, terörist örgütlerin psikolojik operasyon yöntemleri başlıkları hakkında literatür taraması yapılacak, bu taramanın sonunda ortaya çıkan bulgular analitik bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Sonraki aşamada vaka incelemesi yöntemi izlenecek, merkeze alınan Kızıl Tugay'ların 1978 Mart'ında Aldo Moro'yu alıkoyması ve ardından infaz etmeleri olayı incelenecektir. Örnek vakanın tarihsel ayrıntıları, dönemin kapsamlı bağlamıyla birlikte değerlendirilerek açıklanacaktır. Ardından, örgütün 18 Mart – 5 Mayıs 1978 tarihleri arasında anılan eylemi odağa alan ve “basın bildirisi” (comunicato) olarak isimlendirilen dokuz adet propaganda bildirisi içerik analizi ve söylem çözümlemesi yöntemleriyle değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, Saussure, Schulz ve Van Dijk'ın manipülasyon araştırması ve söylem analizine yönelik yöntemsel önerileri doğrultusunda söylemsel, bilişsel ve toplumsal bağlamda yayınların tonu ve içerik temaları belirlenip bir tablo oluşturularak yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise bulgular analitik bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Bu çalışmada kullanılacak söylem çözümlemesi yöntemini açıklamadan önce söylem kavramına değinmek yerinde olacaktır. İçinde yaşadığımız dünyanın giderek karmaşık ve kaotik bir hale gelmesi, dolayısıyla belirsizliğin ve açıklanmaya muhtaç olguların yaygınlığı söylemi bir açıklama biçimi olarak öne çıkarmaktadır. Sözen'e göre dünya artık söylemin önemini artıran bir dünyadır (1999, s. 35). Sözen söylemi bir

meta-eylem olarak tanımlanmaktadır. Ona göre söylem, ideoloji, bilgi ve gücün değiş tokuşu ile eyleme dönüşen dile dair bir süreçtir.

Van Dijk'a göre ise söylem, iktidar kavramıyla oldukça ilişkilidir ve insanları kontrol etmenin yolu söylemi de kontrol etmekten geçmektedir. Bunun en temel sebebi insanların bilgi ve ideolojiyi söylem üzerinden içselleştirmeleridir. Dolayısıyla, iktidarı uygulama pratiği kitlenin zihninin kontrol edilmesiyle sağlanmaktadır (Van Dijk, 2010, s. 12). Van Dijk'ın bir başka önemli vurgusu ise söylemi çevreleyen bağlama dairdir. Zira aynı söylemin farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebileceği ve ona dair yorumlamanın da farklılaşabileceği bir gerçektir. Bu nedenle vurgulanması gereken noktalardan birisi de iktidarın uygulanmasında söylemin yanında bağlamın da kontrol edilmesinin önemli bir gereklilik olduğudur (Van Dijk, 2010, s. 14).

Söylem çözümlemesi veya analizi sözlü ve yazılı iletişimle oluşan anlamlı çıktıların sosyal ve kültürel bağlamlar üzerinden sistematik bir şekilde yorumlandığı bir araştırma yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada dikkate aldığımız Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi kendisinin söylem üzerine yaptığı tanımlamalarla eşgüdümlüdür. Eleştirel söylem analizi, iktidar, hegemonya, ideoloji, ayrımcılık ve sosyal düzen gibi temaları vurgulamaktadır. Bu yöntem aktörler arasındaki güç ilişkileri, kimlik ve aidiyet ve ideolojilerin dilin aracılığıyla toplumsal düzene ne şekilde yansıdığı üzerinden değerlendirir (Van Dijk, 2003).

Eleştirel söylem analizine yönelik Van Dijk'ın aktardığı ana ilkeler ise şu şekilde sıralanabilir: söylemin sosyal sorunlara işaret etmesi, iktidar ilişkilerinin tutarsızlığı, söylemin kültürü ve toplumu oluşturması, söylemin ideolojik bir kavram olması, söylemin tarihi, söylemin metin veya dil ile toplum arasındaki araç olması, söylemin analizinin yorumlayıcı olması gerektiği, söylemin toplumsal eylemlerin bir biçimi olduğu gerçeği.

Eleştirel söylem analizinin amaçları ise Van Dijk tarafından şu şekilde belirlenmektedir: diğer araştırma yöntemleri tarafından kabul görmek için vaka analizinde diğer yöntemlerden iyi olmak, paradigmlar ve üsluplar yerine politik ve toplumsal sorunlara odaklanmak, interdisipliner bir özellik göstermek, söylem yapılarını tanımlamakla sınırlı kalmayıp onları sosyal yapıya dayalı olarak açıklamak, toplum içindeki iktidar ilişkilerinin meşrulaştırılması ve yeniden üretimi üzerine odaklanmak (Van Dijk, 2003; 2010, s. 11).

Söylem çözümlemesinin söylemsel ve toplumsal düzeylerinin dışında bilişsel düzey de Van Dijk'ın vurguladığı bir noktadır. Van Dijk'a göre medya organlarının ürünleri iktidarı ve ideolojiyi yeniden üretmektedir. Bilişsel yapılanma bireye özgü olmamakla birlikte bireyin çevresindeki gerçekliğin koşullarının, birey tarafından seçilerek kodlanmasıyla ilgilidir. Böylelikle bireyin zihninde ideoloji yeniden üretilmekte ve ben ve öteki gibi ayrımlar rasyonel bir hale gelmektedir (Karaduman, 2017, s. 33). Özetle yapılacak analizin söylemsel, bilişsel ve

toplumsal açılardan değerlendirilmesi bütüncül bir yaklaşımın sağlanması adına önem arz etmektedir (Van Dijk, 1993, s. 110).

Son olarak Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi modelinde vurguladığı ve bu çalışmanın söylem çözümlemesi bölümünde uygulanacak olan yaklaşım “ideolojik kare” yaklaşımıdır. Buna göre değerlendirmenin dört ilkesi şu şekilde ortaya çıkmaktadır: “bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula”, “onlar hakkında olumsuz şeyleri vurgula”, “bizim hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama”, “onlar hakkında olumlu şeyleri vurgulama” (Van Dijk, 2003, s. 57).

Bu çalışmada içerik analizi ve söylem çözümlemesi bir arada kullanılacak, Kızıl Tugaylar örgütünün belirlenen propaganda bildirilerinin nicel içerik analizi sunulduktan sonra söylem çözümlemesi yapılacaktır. Detaylı bir şekilde aktarmak gerekirse, araştırma için öncelikle Kızıl Tugaylar terör örgütünün Aldo Moro'nun alıkonması sürecinde kamuoyuyla paylaştıkları İtalyanca toplam dokuz propaganda bildirisi MaxQda nitel veri analiz programına yüklenmiş, içerik analizi yapılabilmesi için 471 kısmın kodlanmasından oluşan bir kod sistemi oluşturulmuş ve bu kodların ilişkileri, yakınlıkları ve kesişimleri analiz edilmiştir. Kodlama hem otomatik kodlama sistemine yüklenen anahtar kelimelerle yapılmış hem de bildirilerin üzerinden titizlikle geçilerek manuel olarak yapılmıştır. Böylelikle kodlamanın metodolojik açıdan sağlıklı yapılabilmesi amaçlanırken, örgütün kelime ve cümle gruplarına hangi anlamı yüklediği tespit edilmiştir. Kod sistemi ve kategorizasyon oluşturulurken Van Dijk'ın aktardığı, yukarıda belirtilen “ideolojik kare” yaklaşımı benimsenmiştir. Aynı zamanda kodlar ideolojik, iktisadi ve iletişim tonu yaklaşımlarıyla belirlenmiştir.

1. TERÖR ÖRGÜTLERİNİN İLETİŞİM STRATEJİLERİ

Terör örgütlerinin söylem stratejileri eylemsel veya dönemselsel şartlara göre örtük ya da açık olabilmektedir. Aynı şekilde bu söylemler parçalara ayrılarak incelendiğinde siyasal mesaj verme motivasyonu ve silahlı eylemlerin propagandasının yapılması öne çıkmaktadır. Terör örgütlerinin iletişim kullanımının bir diğer önemli boyutu ise hedef kitlelerini belirlemelerine yöneliktir. Zira daraltılmış bir hedef kitle örgütün silahlı kadrolarına kazandırılacak yeni “elemanlar”ı kapsarken, daha geniş bir hedef kitle siyasal mesaj verilmesi uygun görülen geniş toplum kesimlerini içerebilir. İlkini etkilemek üzere kurgulanan içerik silahlı eylemlerin propagandasına yönelik söylem olabileceken, ikincisine uygun içerik ideolojik mesajlardan şekillenebilmektedir.

Bir terör örgütünün söylem çözümlemesi çalışılmadan önce terör örgütlerinin hangi iletişim stratejilerinden yararlandıkları üzerine bugüne kadar yapılan çalışmaların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın literatür taraması kısmında hem terör örgütleri ve iletişim stratejilerini

inceleyen çalışmalara, hem de Kızıl Tugaylar özelinde yürütülen çalışmalara odaklanılmıştır.

Öncelikle, literatürde bir araştırma yapıldığında görülmektedir ki, terörizmin araştırılmasında en önemli gerekliliklerden birisi araştırmacının kriminolojiyle ilgili kategorizasyona hâkim olmasıdır. Her ne kadar siyasal şiddet ve terörizmin sivil akademik çevrelerce araştırılması terörle mücadele stratejilerinin geliştirilmesi adına önemli bir açılım olsa da, araştırmacının konuyla ilgili teknik bilgiye hakim olması oldukça önemli bir önkoşuldur. Aksi takdirde hedeflenen sivilleşme analitik niteliği düşük araştırma çıktılarına sebep olmakta, böylece arzu edilmeyen bir çarpıtma yaşanmaktadır. Siyasal şiddetin akademik bir başlık olarak incelenmesi kriminolojik düşünme ve kriminolojiyle ilgili kategorizasyona hâkim olma yetilerini gerektirmektedir (Ruggiero, 2005). Dolayısıyla terörizm ve söylem kavramlarının bir arada kullanıldığı bu çalışmada içerik analizi ve söylem çözümlemesi tekniklerinden istifade edilirken, teknik kategorizasyon titiz bir şekilde takip edilmiştir.

Kriz yönetiminin analizine daha eleştirel bir yaklaşım öneren Hart'ın çalışması (1993), politik ve örgütsel sembolizm üzerine araştırmacının literatüre katkı sağlayacağını savunmuştur. Çalışmada sembolik eylem bağlamında, krizlerin politika yapımcılar ve diğer kriz aktörleri için gerektirdiği fırsat alanlarına dikkat çekilmiştir. Bu fırsatlardan yararlanmak için, karar alıcı elitlerin mevcut durumun tanımlanmasına ve alternatif yorumları seçici olarak gizlenmesine nüfuz etmesi önemlidir (Çinkara, 2023). Çalışmada “kriz işleme cihazı”nın sembolik üç tipi, çerçeveleme, ritüelleştirme ve maskeleyme olarak belirtilmiştir. İçerik analizi ve söylem çözümlemesinin terör örgütü yayınlarının incelenmesindeki kullanımını da politik ve örgütsel sembolizme hakim olmayı gerektirmektedir.

Briziarelli ve Guillem, Gramsci'yi Diriltmek: Kriz, İletişim ve Değişim isimli çalışmalarında ise İtalyan sosyalist düşünür Antonio Gramsci'nin iletişim anlayışını incelemiştir (2016). Gramsci'ye göre dil ve dünya birbirlerini şekillendirmektedir. Dil, üretimin sosyal organizasyonuna dayanan ve aynı zamanda onu değiştiren maddi bir üretken güçtür. Bu dünyayı etkileme yeteneği, dili, ideolojide de olduğu gibi, dünyayı anlama noktasında bir grup ve sınıf anlayışıyla özdeş kılmaktadır. Özetle her dil, dünyaya dair bütüncü bir anlayışı, dolayısıyla da bir ideolojiyi temsil etmektedir (Briziarelli ve Guillem, 2016, s. 42). Birden fazla sosyal grubun yaşadığı bir toplumda, birden fazla dil ve ideoloji özdeş oldukları toplum vizyonunu savunmak için birbirleriyle rekabet etmektedir. Esasen, bu dil ve ideolojiler sosyal açıdan organize edilmiş üretken yapı içerisindeki konumlarına dayanarak etkileşime girmektedir. Böylelikle belirli bir sınıf veya grup iktidarı ele geçirdiğinde dahi linguistik çevreler birbirleriyle etkileşimini devam ettirmektedir. Ancak bu etkileşim asimetrik şekilde gelişmektedir (Briziarelli ve Guillem, 2016, s. 43).

Briziarelli 2014 tarihli çalışmasında ise Kızıl Tugaylar örgütünü “söylemsel şiddet” kapsamında değerlendirmiştir. Çalışmaya göre Kızıl Tugaylar’ın ideolojik amaçları doğrultusunda ürettikleri dil çoğunluk için tanınabilir, bazıları tarafından yakınsanabilir, çok küçük bir kitle tarafında yankı uyandırabilir özelliktedir (Briziarelli, 2014, s. 15). Örgütün dili üzerine küçük bir örnek Aldo Moro’nun öldürülmesinden birkaç gün sonra Torino Mahkemesi’nin örgütün kurucularından Renato Curcio ve Alberto Franceschini hakkında terörü övme nedeniyle verdiği 18 aylık hapis cezasıdır. Bu karara konu olan söylem, Curcio ve Franceschini’nin Moro’nun öldürülmesini “devrimci adaletin bir eylemi, sınıflara bölünmüş toplumda insanlığın mümkün olan en yüce eylemi” olarak tanımlamaları olmuştur. Elbette, medya Moro’nun ölümüyle sarsılan bir sosyal ve politik ortamda bu ifadeleri haber değeri taşıyor nitelikte görerek öne çıkarmıştır. Bu ifadeler neredeyse tüm gazetelerin manşetinde büyük puntolarla yer almıştır (Briziarelli, 2014, s. 17).

Dünyanın giderek daha karmaşık bir hal aldığı göz önünde bulundurulduğunda ekonomik ve siyasal sorun noktalarının siyasal şiddetle buluşması, dolayısıyla terör biçimindeki şiddetin ortaya çıkması tarihsel bir bakış açısı gerektirmektedir. Sundquist Kızıl Tugaylar’ın gelişim dinamiklerini ve toplumda yarattığı etkileri bir vaka analizi olarak incelemiş, politika yapımcıların terörle mücadele stratejilerine katkı sağlamayı hedeflemiştir (2010).

Sundquist, Kızıl Tugaylar’ın Aldo Moro’yu kaçırdıkları eyleme kadar İtalyan devleti tarafından ulusal seviyede bir tehdit olarak görülmediğini ifade etmektedir. Esasen, kontr-terör eylemleri örgütün kurucularını önceki yıllarda etkisiz hale getirmiştir. Bu durum, örgütte yeniden bir organizasyona yol açmış, yeni liderlik daha küçük, ancak şiddeti bir sonraki seviyeye taşımaktan çekinmeyecek kararlılıkta bir grubun eline geçmiştir (Sundquist, 2010, s. 59).

Kızıl Tugaylar, faaliyet gösterdikleri zaman içerisinde kendi ideolojik ve sosyal amaçlarından kopuk hale gelmiş enerjisini yalnızca militan devşirme, gizliliği sürdürme ve güç kazanma konularına harcar hale gelmiştir (Ruggiero, 2005, s. 301). Örgüt, süreç içinde askeri teknikleri kendisini öne çıkarabilmenin yegâne yöntemi olarak benimsemiştir. Bu da örgütü sosyal dinamiklerden kopuk bir hale indirgemıştır. Hatta örgüt, çoğu silahlı eyleminde hedefi askeri gücünü betimleyecek sembolik kapasitesini öne çıkarmaya yarayacak şekilde seçmiştir.

Kızıl Tugaylar’ı daha iyi algılayabilmek için örgütün kimliği ve “etik kodları” iyi anlaşılmalıdır. Jamieson’ın çalışması (1990) Kızıl Tugaylar’ı sosyal, varoluşsal ve hayatını idame ettirme fazlalarıyla değerlendirmiştir. Jamieson’a göre erken 1970’li yılların sosyal ve politik iklimi Kızıl Tugaylar’da yanılıcı bir güvenlik hissiyatı doğmasına sebep olmuş ve İtalyan devletine saldırı düzenleyecek bir özgüven yaratmıştır. Örgüt, yarattığı şiddetin seviyesi arttıkça sosyal tabanından kopuk hale gelmiş, bu durum örgütte illüzyona ve siyasal yabancılaşmaya dayalı bir

öz kimlik yaratmıştır. Dolayısıyla örgütün silahlı eylemleri de mit ve sembollere dayanan varoluşsal bir soyutlamaya indirgenmiştir. Sonuç itibariyle 1980'li yıllara gelindiğinde, örgütün kendi tabanından kopması, bağlama yabancılaşması, toplum tarafından reddi ve devletin mücadele stratejisinin gelişmesiyle birlikte Kızıl Tugaylar tamamen bir hayatta kalma mücadelesi verme sürecine girmiştir. Burada vurgulanması gereken ana husus sosyal yabancılaşmayla birlikte örgütün moral gücünün yozlaşmış olmasıdır (Jamieson, 1990).

Kızıl Tugaylar İtalya'da kalıcı bir etki de bırakmıştır. İtalya'nın Kızıl Tugaylar'la mücadele stratejileri yalnızca örgütü yok etmekle kalmamış, örgütün serpiştiği şartları da ortadan kaldırmıştır. Ancak örgüt belirli dönemlerde bazı “geri dönüş eylemleri” gerçekleştirmeyi de başarmıştır. Nardini'ye göre İtalya'da, 1970'lerin şiddeti ve ölçeği kadar olmasa da hala Kızıl Tugaylar'ın eylem düzenleme ihtimali bulunmaktadır (2014).

Kızıl Tugaylar'ın özellikle Aldo Moro'nun alıkonması sürecinde yayımladıkları bildirimlerde Çokuluslu Şirketlerin Emperyalist Devleti (ÇUŞED) olarak tanımladıkları aktörler özellikle İtalya kuzeyinde Milano, Cenova ve Torino gibi şehirlerde faaliyet gösteren Pirelli, IBM ve SIT Siemens gibi şirketlerdir (Jamieson, 1989, ss. 75-76). 1970 yılında Pirelli'nin çok sayıda işçiyi işten çıkarması, halihazırda işsizlik oranlarının yüksek olduğu İtalya'da Kızıl Tugaylar için bir fırsat yaratmıştır. Devam eden dönemde Kızıl Tugaylar Pirelli yöneticilerinin park halindeki arabalarının yakılması gibi eylemler düzenlemiş, saldırılar 1971 yılında da sürmüştür. Aynı şekilde örgüt, ilk insan kaçırma eylemini Milano'da, 1972 Mart'ında yine çokuluslu şirketlerden SIT Siemens'in direktörlerinden Idalgo Macchiarini'yi alıkoyarak gerçekleştirmiştir. İlerleyen yıllarda örgüt, sosyo-ekonomik faktörleri kendi varlığını meşrulaştırma fırsatı olarak görmüş, 1972-1973 yıllarında Torino'daki FIAT fabrikasını eleman devşirme ve sempatizan toplama hedefi olarak seçmiştir. Bu girişimin ardındaki motivasyon FIAT fabrikasındaki işçilerin çoğunlukla İtalya güneyinden gelen dar gelirli göçmenler olması ve yoğun şekilde politikleşmeleri olarak belirlemiştir (Jamieson, 1989, s. 77).

Jach-Chrzaszcz, Amerikan akademisyen David Charles Rapoport'un Terörizm Dalgaları anlayışı temelinde Üçüncü Dalga Terörizm'in karşılaştırmalı bir analizini yapmıştır (2018). Jach-Chrzaszcz çalışmasında “Yeni Sol dalga” olarak adlandırılan dönemdeki siyasal gelişmeler üzerinden Almanya ve İtalya'daki terör olayları ve örgütleri karşılaştırmış, İtalya'da Kızıl Tugaylar örgütünün orijinal tekniklerine vurgu yapmıştır. Bu orijinal teknikler ise özellikle propaganda ve algı stratejisi odağında kendisini göstermiştir.

Bir terör örgütünün söylem stratejisini incelemek sistematik bir bakış açısı ve eleştirel söylem analizi anlayışını gerektirmektedir. Bizim de vurguladığımız gibi terörizm olgusu bağlam, dil ve kültür açılarından

değerlendirilmedikçe tam anlamıyla kavranamamaktadır (Bartolucci ve Gallo, 2013).

Terör örgütlerinin propaganda ürünleri örtük veya açık olmaları ya da siyasal veya silahlı boyut gibi farklı içerikler içermeleri açısından incelenmelidir. Bu hassasiyetin temel sebebi propaganda ürünlerinin hedef kitlelerindeki ve içeriklerindeki farklılıkların farklı sonuçlar doğurmasıdır. Diğer yandan propaganda ürünlerinin analiz düzeylerine ayrılmaları da içerik ve söylem incelemelerinde önemli ve gerekli bir önkoşuldur. Benzer şekilde, Del Vecchio'nun çalışması Kızıl Tugaylar'ın 1970'li yılların başına dayanan militan alt yapısını kurmak üzere uyguladığı söylem stratejisini üç temel düzeye ayırmıştır (2015). Bu düzeyler şu şekilde yapılandırılmıştır: 1960'lı yılların sonu itibariyle İtalya'yı etkileyen tarihsel bağlam ve yapısal değişim, Kızıl Tugaylar'ın yarattığı siyasal şiddetin ana hatları, Kızıl Tugaylar'ın diğer sosyal hareketlerle kurdukları algısal ilişkinin biçimleri. Çalışmada örgütün iletişim belgeleri ve diğer sol görüşlü grupların alternatif basın ürünleri karşılaştırılmış ve birbirlerine karşı algıları tespit edilmiştir. Çalışmada esasen Kızıl Tugaylar terörizminin gayri-istisnalaştırılarak tarihsel bir bağlamda değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Elbette iletişimde mesajın içeriğinin yanında aktarıcısının yarattığı etki de oldukça araçsaldır. Hedeflenen yanıtın ise ileriye göremeyen (miyop), korkuyla güdülenen ve irrasyonel olması beklenir (Lagazzi, 2017, s. 38). Kızıl Tugaylar'ın özellikle Aldo Moro'yu kaçırma eylemiyle ürettikleri mesajda bir kayma meydana gelmiştir. Bu kaçırma eylemiyle birlikte fidye talebi ve gözdağı yaratma Kızıl Tugaylar'ın öncelikli yöntemi haline almış ve genel eylem usulünden uzaklaşmıştır. Süreç içerisinde Moro'nun bir pazarlık nesnesi olma özelliği kaybolmuş, örgüt için ona sahip olmak ait olduğu sistemi istikrarsızlaştırmak için bir yöntem haline gelmiştir.

Medya bu süreçte gelişmelerle ilgili siyasal endişeyi aktarmanın dışında, toplumsal endişeyi de yansıtmış, olayları takip eden kitle büyüdükçe Kızıl Tugaylar'ın medya görünürlüğü artarken ellerindeki Moro'ya yüklenen anlam da değişmiştir. Lagazzi'nin isabetli bir şekilde belirttiği gibi, örgütün elinde kaldığı süre boyunca Moro, giderek Hristiyan Demokratları temsil etmekten, ülkenin son 30 yılındaki siyasal gelişmeleri temsil eder hale gelmiştir (Lagazzi, 2017, s. 37). Sonuç itibariyle Moro, Kızıl Tugaylar'ın Çokuluslu Şirketlerin Emperyalist Devleti (ÇUŞED) olarak isimlendirdikleri ve nihai düşman olarak belirledikleri kavramın temsilcisi haline almıştır. Bu çalışmanın ilgili kısmında bu son nokta ayrıntılı şekilde incelenmiş, Moro'nun şeytanlaştırılması ve ölüm kararının meşrulaştırılması Kızıl Tugaylar bildirimleri üzerinden analize tabi tutulmuştur.

Matteo Re'nin kapsamlı çalışması Kızıl Tugaylar'a ait basın bildirimlerinin analiz edilmesini merkeze almış, analiz odağı olarak örgütün eylemler sürecinde kullandığı dil, propaganda ve iletişim teknikleri

belirlenmiştir (2017). Araştırmada 1970-1988 arasında yazılan ve dağıtımına sokulan 181 basın bildirisi değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre üç tip bildiri öne çıkmış, bunlar şiddet eylemleri üzerine sorumluluk beyanında bulunan bildiriler, örgüt içi uyumun sağlanması ve ideoloji geliştirme amaçlı iç bildiriler, diğer sol örgütler arasında dağıtımına sokulan ve Kızıl Tugaylar'a yönelik pozitif bir algı yaratmayı amaçlayan bildiriler olarak sınıflandırılmıştır. Araştırmaya göre örgüt, süreç içerisinde kullandığı dili ve propaganda tekniklerini güncelleşen amaçlarına ve diğer olaylara bağlı olarak değiştirmiştir. Ayrıca Re'nin de belirttiği gibi örgüt zaman içerisinde çeşitli iletişim stratejilerini tekrarlamış, çeşitli içerikleri tekrar tanımlamış, bu sayede bir türdeşlik üretmeyi amaçlamıştır.

Terörizm konusunu incelemenin en önemli sınırlılıklarından birisi teröristlerin profillerinin genellikle kapalı, terör eylemlerinin görünür olmasıdır (Tarantelli, 2010). Fakat Kızıl Tugaylar'ın kurucularının yazdıkları mektuplar, otobiyografiler ve motivasyonlarını açıkladıkları metinler bize örgütü tahlil edebilmek için büyük imkan sunmaktadır. Tarantelli'nin çalışması bu metinleri ve bazı örgüt üyeleriyle yapılan mülakatları inceleyerek örgütün bilinçdışı sürecini ortaya koymuştur (2010). Çalışmada özellikle kolektif şiddetin örgüt üyelerinin patolojik özelliklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusuna yanıt aranmış, bireysel patolojiden ziyade grup seviyesinde bir patoloji tespit edilmiştir. Çalışmanın özgün yanlarından birisi ise Kızıl Tugaylar'ın örgüt bilincinin psikanalitik teori çerçevesinde incelenmesi olmuştur. Zira Tarantelli, terör örgütlerine psikanalitik bir bakış açısıyla yaklaşmadıkça örgütlerin başka grupların yaşamını sona erdirmeye faaliyetlerini içeren bilinçdışının karanlıkta kalacağını savunmuştur.

Pizzini-Gambetta'nın Kızıl Tugaylar ve Taklitleri: İtalya 1969-1980 başlıklı çalışması, belirtilen yıllar arasında Kızıl Tugaylar'ın grup kimliği sinyallemesini incelemektedir (2014). Belirtilen dönemde varlık göstermiş diğer sol ve sağ terör grupları da inceleme kapsamına alınmış ve bir karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Çalışmada bir siyasal şiddet kavramı olan "eylem içerikli propaganda" tanımlanmış, terör gruplarının iletişim ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları araştırılmıştır. Bu kapsamda terör gruplarının imza adı verilebilecek işaretler ve sembolleri nasıl kullandıkları, rakip ve düşmanları tarafından üretilebilecek sahte imza tehdidine karşı ne gibi önlemler geliştirdikleri araştırılmıştır. Çalışmada gazeteler ve biyografilerden toplanan veri, nitel tematik analize tabi tutulmuştur.

Avrupa'da özellikle 1970'li yıllarda öne çıkan sol görüşlü terör örgütleri soğuk savaşın bitişiyle birlikte varoluş sebeplerini kaybeder hale gelmiştir. 1992 yılının Nisan ayında Almanya'da faaliyet gösteren Kızıl Ordu Fraksiyonu örgütü (RAF) bir bildiri yayınlamış ve belirli şartlar altında silah bırakabileceğini duyurmuştur. Bu olay paradigmatik açıdan artık Avrupa'da sol görüşlü terör örgütlerinin zemin bulamadığı değerlendirmelerine yol açmış, durum İtalya'da Kızıl Tugaylar örgütünün kalan militanlarının da stratejilerini silahlı tekniklerden politikaya yönlendirmesine neden olmuştur. Raufer'in orijinal çalışması Kızıl Tugaylar stratejik komuta biriminden bir

kişiyile yapılan mülakata dayalı yürütülmüş, çalışma terörizmle mücadele akademik çalışmaları için literatüre değerli bir katkı sağlamıştır (1993).

Kızıl Tugaylar örgütü geçmişte bazı devlet kurumlarının raporlarında da yer almıştır. ABD Senatosu Adalet Komitesi'ne bağlı Güvenlik ve Terörizm Alt Komitesi'ne ait 1984 tarihli Terörizm ve Güvenlik: İtalyan Tecrübesi başlıklı raporda, Kızıl Tugaylar “yapısal ve operasyonel modeller” başlığı altında detaylıca incelenmiş, örgüt “seçici ve sistematik eylemlerin eşlik ettiği kesin gizlilik” ifadesiyle nitelendirilmiştir (ABD Senatosu, 1984).

Paletz vd.nin 1982 tarihli içerik araştırması New York Times'ın 1 Temmuz 1977 ve 30 Haziran 1979 arasında Kızıl Tugaylar'a dair yaptığı yayınları incelemiştir. Araştırmacılar New York Times'ı seçmelerinin sebebini gazetenin ABD'de yayın yapan, ulusal ve uluslararası yayın birimleri olan bir gazete olması ve çoğunlukla otorite ve nüfuz sahibi okurlar tarafından okunması olarak açıklamıştır. Araştırmaya göre belirlenen tarihler arasında New York Times'ta Kızıl Tugayları konu alan 182 yayın üretilmiştir. Bu yayınlar New York Times'ın belirlenen zaman diliminde İtalya'ya dair veya İtalya'dan ürettiği tüm yayınların %29,7'sine denk gelmektedir. Aynı zamanda Kızıl Tugaylar üzerine yayınların %61,2'si örgütün yarattığı şiddet ve ona karşı devletin operasyonlarını konu almaktadır. Son olarak, Kızıl Tugaylar'ı konu alan yayınların %52,6'sı gazetenin ilk 5 sayfasında üst bölümlerde yer almıştır (Paletz vd., 1982, s. 166). Araştırmayı bizim için değerli kılan en önemli konu, seçilen tarih aralığının Aldo Moro'nun kaçırılması ve öldürülmesini kapsamış olmasıdır. Araştırmada belirtilen ve burada aktardığımız tüm veriler Kızıl Tugaylar'ın Aldo Moro'yu kaçırma ve öldürme eyleminin uluslararası basında oluşturduğu etkiyi göstermektedir.

Sonunda ortadan kaldırılmış dahi olsa, her terör örgütü ardında kötü bir toplumsal hafıza bırakır. İtalyan kamuoyu 1970'li yılların dehşetini hala hatırlamakta, siyasal şiddetin aşırı yoğunlaşmış halini hafızasından silme mücadelesi vermektedir. Hajek'e (2010) göre İtalya'nın geçmişiyle uzlaşma konusundaki isteksizliği travmatik geçmişinden kurtulamamasının en önemli sebebidir. Tarih kitaplarının toplumsal hafızanın yeniden inşasındaki etkisi küçümsenmeyecek bir derecededir. Bu nedenle Hajek, çalışmasında geçmiş 30 yılda yayımlanan İtalyan okul kitaplarının ülkenin 1970'li yıllarını nasıl yansıttığını incelemiştir. Araştırmacıya göre bu kitaplar tarihsel gerçeklere çoğunlukla seçici şekilde değinmiş, ayrıca çarpıtılmış geçmiş imajları üretmişlerdir.

2. YENİ VE ESKİ NESİL TERÖR PROPAGANDASI

Terörizm olgusunun iletişim alanıyla buluştuğu nokta terörist örgütlerin kendi bilinirliklerini artırmak üzere yaydığı enformasyon ve medya organlarının terörizm gerçekleriyle ilgili kamuoyuna yönelik yayınlarıdır. Gravante, yakın tarihli çalışmasında Kızıl Tugaylar, El Kaide, Filistin Tugayı ve IŞİD örgütlerinin iletişim yöntemlerini incelemiştir (2019). Kızıl Tugaylar, 1970'li yılların İtalya'sında ideolojik propaganda için temel iletişim aracı

olarak el ilanlarını kullanmıştır. 2000'li yıllarda varlık gösteren El Kaide ise artık televizyon ve internet teknolojilerini kullanmaya başlamıştır. Günümüzde IŞİD, internet üzerinden fotoğraf, ses ve video mesajları dağıtımına sokarak online propaganda ile kompleks bir eleman devşirme stratejisi uygulamaktadır. Gravante bu çalışmasında, terör örgütlerinin iletecekleri mesaj araçlarını hangi dinamiklerle seçtikleri sorusuna yanıt aramıştır. Çalışmaya göre örgütlerin iç yapıları, ideolojileri ve eylem yöntemleri genel iletişim stratejisinin seçilmesinde etki sahibidir (Gravante, 2019).

Yakın dönemde ortaya çıkan bir başka terör örgütü olan IŞİD'in iletişim ve propaganda stratejileri de kendi içinde yenilikler barındırmıştır. IŞİD iletişim stratejisinde öncelikli amaç olarak iletişim ürünlerinin alıcılarının manipüle edilmesi, mesajların bu alıcıların zihnince kabul edilmesi ve mümkünse bir ideoloji olarak benimsenmesidir. El-Nashar ve Nayef'in çalışması (2019) IŞİD'in söylem stratejisini linguistik bakış açısıyla incelemiş, yöntem olarak eleştirel söylem analizini uygulamıştır. Eleştirel söylem analizinin böyle bir çalışmada geçerli yöntem olması terörizm olgusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmanın karşı-anlatılar oluşturmayı, böylelikle terörizm argümanlarını zayıflatmayı kolaylaştırdığı varsayımıyla ilgilidir. Çalışmaya göre IŞİD, söylemleriyle hedef kitesini manipüle etmeyi, eylemlerini ise meşrulaştırma ve savunmayı amaçlamıştır. IŞİD'in söylem stratejisi örtülü ve açık manipülasyon, metaforik gayri-insanileştirme ve kinaye kullanımıyla insandışılaştırma gibi özellikler barındırmaktadır.

Al-Khoury yakın bir dönemde yürüttüğü araştırmada, radikalizme iletişim bilimlerinin sağladığı bakış açısından yaklaşmıştır (2020). Çalışmada Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) yeni nesil bir terör örgütü, İtalya'da Kızıl Tugaylar örgütü ise eski nesil bir terör örgütü olarak belirlenmiştir. Al-Khoury'nin araştırması 15'i yeni bir radikal örgüt olan IŞİD'e, 15'i eski bir radikal örgüt olan Kızıl Tugaylar'a ait olmak üzere, toplam 30 belgenin nitel tematik analiz ile nicel içerik analizi yöntemleriyle incelenmesine dayanmaktadır. Araştırmada bu örgütlerin hedef kitleleri üzerinde meşruiyet kurmak üzere kullandıkları stratejik iletişim kalıplarını keşfetmek amaçlanmıştır. Dört ana tema kullanılarak incelenen belgelerde iki örgütün şiddet temsillerinde benzer oranlar ortaya çıkmıştır. IŞİD belgelerinde ideolojik odaklanma çok daha yoğunken, Kızıl Tugaylar'ınkiler organizasyonel bilgilendirmelere daha fazla odaklanmıştır. Araştırmanın bulguları iki örgütün belgelerinin üretilmesinde benzer bir bölünmeyi ortaya koymaktadır. İki örgütün iletişim stratejileri arasında öne çıkan temel fark organizasyonel taktiklerle ilgilidir.

3. BİR TERÖR ÖRGÜTÜNÜN PORTRESİ: KIZIL TUGAYLAR VE ALDO MORO'NUN ALIKONMASI EYLEMİ

Kızıl Tugaylar, 1970 yılında İtalya'da kurulan aşırı sol ve silahlı bir terör örgütüdür. Örgüt, Latin Amerika ülkesi Uruguay'dan Tupamaros örgütünün "kent gerillası" fikrini benimsemiştir. Hatta örgütün en önemli

ilham kaynaklarından birisi Tupamaros'tan Giangiacomo Feltrinelli tarafından yayımlanan el kitabıdır (Ginsborg, 1990, s. 361). Örgüt için bir diğer ilham kaynağı ikinci dünya savaşı sırasında örgütlenen İtalyan partizan hareketidir. Kızıl Tugaylar, silahlı mücadele yöntemiyle devrimci bir İtalyan devleti yaratmayı hedeflemiş, özellikle ülkenin NATO üyeliğinden ayrılmasını arzulamıştır. 1970'lerin ilk yarısında şiddet içeren eylemlere başlayan Kızıl Tugaylar, 1970 ve 1980'li yılları insan kaçırma, cinayet ve banka soygunu eylemleriyle geçirmiştir. Bu yıllar sürecinde örgüt, yaklaşık 70'ten fazla kişinin ölümünden sorumlu olmuştur (Irrera, 2014, s. 15).

Kızıl Tugaylar'ın kurucuları daha sonra evlenen Renato Curcio ve Margherita Cagol, ayrıca Alberto Franceschini'dir. Bu kişiler aynı zamanda örgüt içerisindeki çeşitli grupları da kendi etraflarında toplamış, çeşitli görüş farklılıklarına sahip olagelmışlerdir. Örneğin ağırlıklı olarak Trento Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinden oluşan "Trento Grubu" Curcio çevresinde toplanırken, "Reggio Emilia Grubu" ise Franceschini etrafında toplanmıştır (Jamieson, 1990, s. 508). Örgüt başlangıçta Reggio Emilia kentinde, Milano'daki SIT Siemens, Pirelli, Magnetti Marelli ve Torino'daki FIAT fabrikalarında örgütlenmiştir. Başlangıçta fabrika ekipmanlarını sabote eden örgüt 1972 yılında SIT Siemens ustabaşlarından birini kaçırmıştır. Örgütün tam anlamıyla terör eylemi uyguladığı ilk vaka 1974 yılında Padova'da neo-faşist İtalyan Sosyal Hareketi'nin (Movimento Sociale Italiano) ofisine saldırması ve iki parti üyesini öldürmesidir (Sönmez, 2019, s. 482). 1974 yılına gelindiğinde, Curcio ve Franceschini tutuklanmış ve 18 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Aynı yıl örgüt, Cenova'da savcılık görevinde olan Mario Sossi'yi kaçırmış, daha sonra serbest bırakmıştır (Sönmez, 2019, s. 482).

1974'ten sonra Kızıl Tugaylar bir genişleme dönemine girmiş, özellikle Roma, Venedik ve Cenova gibi şehirlerde taraftar bulmuştur (Casamassima, 2012, s. 256). Bu dönem örgütün daha da radikalleştiği bir dönem olarak bilinmektedir. Kızıl Tugaylar tarafından 1975 yılında yayımlanan manifestoda "devletin kalbine saldırma" ana gaye olarak belirmiş, 1976 yılında İtalyan Komünist Partisi'nin yüzde 34 oy oranına ulaşarak siyasal gücünü artırmasıyla örgüt tabanını kaybetmeye ve yabancılaşmaya başlamıştır (Sundquist, 2010, s. 55). Böylelikle örgüt, "devletin kalbine saldırma" hedefini uygulamak için sansasyonel eylemler yapma ihtiyacı hissetmiştir.

Elbette örgütün en çok ses getiren ve bu çalışmaya konu olan eylemi böyle bir süreçte gerçekleştirmiş, örgüt 16 Mart 1978 tarihinde, Başbakan Giulio Andreotti hükümetinin parlamentodan güvenoyu alacağı gün İtalya'da iki kez başbakanlık ve Hristiyan Demokrat Parti liderliği görevlerini yürüten Aldo Moro'yu kaçırmıştır. Bu kaçırma eylemi sırasında Aldo Moro'nun aracındaki iki jandarma (carabinieri) ve eskort araçtaki üç polis memuru öldürülmüştür. Bu eylemin organize edildiği dönemde Kızıl Tugaylar, Mario Moretti tarafından yönetilmektedir ve örgüt liderliği ikinci nesil olarak

değerlendirilmektedir (Casamassima, 2016, s. 189). Aldo Moro'yu bizatihi kaçıran ekibe de Moretti liderlik etmiştir. Örgüt Moro'nun serbest bırakılmasına karşılık komünist mahkumların, özellikle de bazı isimlerin salıverilmesini talep etmiştir. Bu süreçte İtalyan siyaseti ve özellikle de Moro'nun kendi partisi Hristiyan Demokratlar içinde dönemin Cumhurbaşkanı Giovanni Leone'nin de içinde bulunduğu çeşitli kesimler müzakereye yanaşmayı savunurken, Başbakan Andreotti de dahil bazıları müzakereden uzak durmayı tercih etmiştir (Drake, 2001, s. 362). Kızıl Tugayların "Halk Hapishanesi" olarak tanımladıkları bir hücre evindeki tutsaklık günlerinde Moro, hem Hristiyan Demokrat Parti önde gelenlerine hem de Papa 6. Paul'e müzakereci bir tavır sergilemeleri yönünde talepler içeren mektuplar yazıp göndermiştir (Barbagallo, 2008, s. 264). Bu mektuplar da örgüt tarafından bu çalışmada incelenecek bazı bildirilere konu olmuştur. 55 günlük tutsaklık sonrası Kızıl Tugaylar hükümet ve Hristiyan Demokratların müzakereye yanaşmayacakları kanısını içselleştirerek Moro'yu öldürme kararı vermiştir. Örgüt, Moro'yu "Halk Mahkemesi"nde yargıladığını iddia ederek ona bir idam cezası verildiğini vurgulamıştır (Hof, 2013, s. 248). Göğsünden vurularak öldürülen Moro'nun cesedi 9 Mayıs 1978 günü Hristiyan Demokrat Parti ve İtalyan Komünist Partisi genel merkezleri arasındaki Via Caetani Caddesi'nde, bir arabanın bagajında bulunmuştur.

Eylem sonrası Kızıl Tugaylar giderek yalnızlaşmış, güvenlik güçleri de Kızıl Tugaylar'la mücadele ivmesini hızlandırmıştır (Moss, 2008, s. 97). Polis 1980 yılında binlerce aşırı sol militanı gözaltına alırken bazı militanlar Fransa ve Güney Amerika ülkelerine kaçmıştır (Kogan, 1981, s. 37). Franceschini de dahil olmak üzere Kızıl Tugaylar örgütünün yeni liderliğini fazla aşırılıkçı bulan eski üyeler desteklerini geri çekmiş, hatta İtalyan güvenlik güçleriyle örgütün çözülmesi için iş birliği yapmıştır (Alfonsi, 2013, s. 58).

Örgütün Moro hadisesinden sonra en çok ses getiren eylemi 17 Aralık 1981'de ABD'li Tuğgeneral James L. Dozier'i kaçırmasıdır. Örgüt üyeleri General Dozier'i Verona'daki dairesinde kaçırmış ve eşini yaralı halde bırakmıştır. Dozier, 1982 Ocak sonuna kadar 42 gün boyunca esir tutulmuş, İtalyan özel birlikleri tarafından düzenlenen bir kurtarma operasyonuyla Padova'da bir dairede bulunmuş ve kurtarılmıştır (Gotor, 2020, s. 254).

1981 yılı ayrıca Kızıl Tugaylar'ın iki fraksiyona ayrıldığı bir dönemdir. Barbara Balzerani liderliğindeki Kızıl Tugaylar-PCC ve Giovanni Senzani liderliğindeki Kızıl Tugaylar-UCC örgütün iki fraksiyonu olarak öne çıkmıştır. 1984'te ise grubun kurucusu Renato Curcio ve Mario Moretti de dahil bazı eski liderler silahlı mücadelenin anlamsız bir hale geldiğini ifade ederek örgütle ideolojik bağlantılarını da koparmışlardır. Örgüt 1988'deki kitlesel tutuklamaların ardından çözülmüştür. Ancak yine de sonraki yıllarda bazı fraksiyonlar çeşitli terör eylemleri gerçekleştirerek kendilerini göstermiştir (Zangla, 2017, s. 114).

4. KIZIL TUGAYLAR “BASIN BİLDİRİLERİ”NİN İÇERİK VE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Bağlamsal değerlendirmeler ve Kızıl Tugaylar terör örgütünün portresine dair açıklamalardan sonra, çalışmanın bu bölümü örgütün propaganda bildirilerinin içerik ve söylem çözümlemesine odaklanmaktadır.

4.1. Bildirilere ve Söylem Kategorilerine Genel Bakış

Kızıl Tugaylar, Aldo Moro'nun sembolik öneminin bilincindedir ve eylemin ne denli ses getirecek bir eylem olduğunun farkındadır. Bu nedenle bu süreçte kamuoyuna sundukları dokuz bildiride yalnızca İtalya'ya değil, dünyaya da seslenirler. Bu çalışmada çözümlenen dokuz propaganda bildirisi adeta İtalyan siyasetine dair bir ansiklopedi gibidir. Bildirilerde İtalyan siyasetçilerin isimleri anılır ve örgüt onlar hakkında çeşitli yorumlarda bulunur. Ancak bu çalışmada en öne çıkan durum Kızıl Tugaylar'ın Aldo Moro'ya yalnızca kendi eylemlerinin değil İtalyan siyasetinin son birkaç on yılının tüm sorumluluğunu yüklemeleridir. Bu durum özellikle Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme koduyla kodlanmış içeriklerde kendisini göstermektedir.

Bildirilerin tonları ise olumlu sayılabilecek müzakereci söylem, olumsuz sayılabilecek saldırgan söylem ve nötr sayılabilecek bilgilendirici söylem olarak öne çıkmaktadır. Ancak söylem çözümlemesi ve içerik analizi çalışmalarında sıklıkla uygulanan ve Van Dijk'ın da vurguladığı ton ayrımı konusu Kızıl Tugaylar bildirileri için farklılık göstermektedir. Bahsi geçen müzakereci, saldırgan ve bilgilendirici söylem oranlaması asimetrik bir yapı göstermekte, bildirilerin genel tonu saldırgan bir ağırlık taşımaktadır. Aynı şekilde örgüt, müzakereci bir yaklaşım sergilenen içeriklerde dahi sert bir üslup göstermekte ve komünist mahkumların serbest bırakılma şartından geri adım atmamaktadır.

Bildirilerin bir diğer özelliği ise Kızıl Tugaylar'ın metni semiyolojik açıdan çeşitli fiziksel vurgularla kaleme almasıdır. Örgüt, bildirilerin genellikle son kısımlarında ve diğer bazı bölümlerinde vurgulamak istedikleri sloganik kısımları büyük harflerle yazmıştır. Örneğin örgütün 1975 manifestosunda belirtilen “devletin kalbine saldırı” ifadesi bu bildirilerde sıklıkla geçmekte, özellikle büyük harflerle “saldırıyı çokulusluların emperyalist devletine taşımak” anlamına gelen “portare l'attacco allo stato imperialista delle multinazionali” ifadeleri göze çarpmaktadır.

Örgüt, bildirilerde orijinal bir söylem oluşturma adına çeşitli akıldan kalıcı sloganik ifadelerle başvurmuştur. Bu ifadeler, bu çalışmanın “Orijinal Söylem Üretme” kategorisi altında çözümlenmiştir. Bahsi geçen ifadeler hem örgütün dilinin oluşmasında etki sahibi olmakta, hem de mesajın alıcısı olan kitlelerin zihinlerini manipülatif şekilde yönlendirme mahiyetini taşımaktadır. Bu ifadeler “Çokuluslu Şirketlerin Emperyalist Devleti”, “Halk Hapishanesi”, “Halk Mahkemesi”, “Saldırgan Proleter Direniş Hareketi” ve “Avangard Komünistler” olarak kendilerini göstermektedir.

Bildirilerin kelime bulutuna bakıldığında ise en çok Moro, imperialista (emperyalist) ve Hristiyan Demokrat Parti'nin İtalyanca kısaltması olan DC kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra öne çıkan kelimeler ise sırasıyla Aldo, regime (rejim), movimento (hareket), proletariato (proletarya), comunisti (komünistler), processo (işleyiş), comunista (komünist), classe (sınıf), potere (iktidar), comunicato (bildiri), governo (hükümet), partito (parti), contro (karşı), loro (onlar / onların), controrivoluzione (karşı devrim), proletario (proleter), anni (yıllar), borghesa (burjuva), guerra (savaş), rivoluzionario (devrimci), popolo (halk), multinazionali (çokuluslular), tutti (tüm, bütün) olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada çözümlenen bildiriler çeşitli açılardan farklı vurgulara sahiptir. Bu vurgular kod sisteminin kategorileştirilmesinde dikkate alınmıştır. Böylelikle çalışmada belirli kod kümeleri / kategoriler kullanılmıştır. Bu kategoriler Müzakereye Yönelik Seylem, Saldırgan Söylem, Orijinal Söylem Üretme, Destekçileri Konsolide Etme, Eylemi Meşrulaştırma, Destekçileri Övme, “Düşman”ı Kötüleme ve Dış Dünyayla İlişkiler olarak sıralanmaktadır.

Bu çalışmanın ve çalışma yönteminin özünü oluşturan tablolarda ve kategorilerde kodlanan ifadelerin sayısı önem arz etmektedir. Herhangi bir kategoride yer alan kod sayısı bazı şekillerde “comunicato” olarak ifade edilen ilgili bildiriye ait olarak gösterilirken, bazı şekillerde ise iki kategori arasındaki ortak kod sayısı belirtilmiştir. Böylelikle söylemin dinamiği bildiriler bazında takip edilebilirken, iki kategori arasındaki ilişkiye bakılarak söylemin yoğunluğunun ölçülmesi de mümkün olabilmektedir.

Diğer yandan Van Dijk'ın yukarıda da sözü edilen “dörtlü kare” yaklaşımı kategoriler belirlenirken dikkate alınmış önemli bir yaklaşımdır. Buna göre özellikle Düşmanı Kötüleme, Destekçileri Övme, Eylemi Meşrulaştırma ve Destekçileri Konsolide Etme kategorileri “kendi tarafında olanların iyi yönlerini vurgulama, kötü yönlerini vurgulamama, karşı tarafın kötü yönlerini vurgulama ve iyi yönlerini vurgulamama” ilkelerine uygun bir şekilde oluşturulmuştur.

Tablo 1. Kategorilere Ayrılmış Kod Sistemi

Müzakereye Yönelik Söylem
Komünist Mahkumların Salınması
Müzakere Şartı
Gizli Müzakere İddialarına Yanıt
Saldırgan Söylem
Saldırı Vurgusu
Saldırgan
Orijinal Söylem Üretme
Halk Hapishanesi
Halk Mahkemesi

Saldırgan Proleter Direniş Hareketi
Avangard Komünistler
Çokulusluluk – Çokuluslu Şirketler Karşılığı / Ulusalçılık
Destekçileri Övme
Proletarya Vurgusu / Savunusu
Militan Övgüsü / Güzelleme
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi
“Düşmanı” Kötüleme
Casusluk Vurgusu
İşbirlikçi Sendikalar
Emperyalizm Karşılığı
Hristiyan Demokrat Parti Eleştirisi
Çokulusluluk – Çokuluslu Şirketler Karşılığı / Ulusalçılık
Güvenlik Güçleri
Karşı-Devrim Vurgusu
Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma
Anayasal Ark
Dış Dünya İlişkiler
ABD / Amerikan Karşılığı
Batı Almanya / Alman Karşılığı
NATO Karşılığı
IRA
RAF
Filistin Halkı
Destekçileri Konsolide Etme
Destekçilere Umut Aşılama
Militan Övgüsü / Güzelleme
Sınıf Vurgusu
Mücadele Gerekliliğı
Proletarya Vurgusu / Savunusu
Destekçilere Sesleniş
Eylemi Meşrulaştırma
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma
Mücadele Gerekliliğı
Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2. Kod Sistemi

Kod Sistemi	Kod Sayısı (Toplam 471 Kod)
Müzakere Şartı	2
Gizli Müzakere İddialarına Yanıt	1

Destekçilere Umut Aşılama	2
Komünist Mahkumların Salınması	5
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi	13
Casusluk Vurgusu	3
Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme	10
İşbirlikçi Sendikalar	1
Filistin Halkı	1
Militan Övgüsü / Güzelleme	4
Saldırı Vurgusu	22
Avangard Komünistler	13
RAF	1
IRA	1
Halk Hapishanesi	2
NATO Karşıtlığı	1
Anayasal Ark	2
Sınıf Vurgusu	21
Halk Mahkemesi	8
Mücadele Gerekliliği	6
Saldırgan	20
Batı Almanya / Alman Karşıtlığı	3
ABD / Amerikan Karşıtlığı	7
Karşı-Devrim Vurgusu	18
Hristiyan Demokrat Parti Eleştirisi	71
Çokulusluluk – Çokuluslu Şirketler Karşıtlığı / Ulusalçılık	36
Destekçilere Sesleniş	11
Proletarya Vurgusu / Savunusu	65
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma	6
Emperyalizm Karşıtlığı	86
Güvenlik Güçleri	22
Bilgilendirici	7

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3. Kod Matris Tarayıcısı

Kod Sistemi*	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	TOPLAM
Müzakere Şartı							1	1		2
Gizli Müzakerelerde İddialarına Yanıt					1					1
Destekleyici Umut Aşılama				2						2
Komünist Mahkumların Salınması				1			2	2		5
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi	2		4	4	2				1	13
Casusluk Vurgusu			1		1				1	3
Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme		4	2	1		1	2			10
İşbirlikçi Sendikalar		1								1
Filistin Halkı		1								1
Militan Övgüsü / Güzelleme		1					1		2	4
Saldırı Vurgusu	3	1	5	4	4	1		1	3	22
Avangard Komünistler	2	1	2	2	1	1	1	1	2	13
RAF		1								1
IRA		1								1
Halk Hapishanesi	1						1			2
Nato Karşıtlığı		1								1
Anayasal Ark	1	1								2
Sınıf Vurgusu	1	1	8	4	2	3	1		1	21
Halk Mahkemesi	1	1	1	2	1		1	1		8
Mücadele Gerekliliği	1		1	3	1					6
Saldırgan	4	2	2	5	1	1	1	3	1	20
Batı Almanya / Alman Karşıtlığı	1	1							1	3
ABD / Amerikan Karşıtlığı	1	3			1			1	1	7
Karşı Devrim Vurgusu	4	7	1		2	2	1		1	18
Hristiyan Demokrat Parti Eleştirisi	9	3	5	5	3	11	14	13	8	71
Çokulusluluk-Çokuluslu Şirketler Karşıtlığı	6	8	4	5	5	5			3	36
Destekçilere Sesleniş	1	1	1	2	2			1	3	11
Proleterya Vurgusu / Savunusu	4	7	8	11	4	11	6	4	10	65
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma	2	2	2							6
Emperyalizm Karşıtlığı	12	18	12	14	6	6	3	3	12	86
Güvenlik Güçleri	3	8	3	3	3			1	1	22
Bilgilendirici	3	1	2		1					7
TOPLAM	62	76	64	68	41	42	35	32	51	471

*C= Comunicato

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1. Kelime Bulutu (En Çok Kullanılan Kelimeler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Eylemi Meşrulaştırma

Eylemi Meşrulaştırma kategorisi örgütün Aldo Moro'yu kaçırma ve alıkoyma eylemini bir gereklilik olarak yansıtmaya ve kamuoyunu buna ikna etme motivasyonu ile kurgulanan söylemini kapsamaktadır. Aldo Moro yalnızca kendi eylemlerinin değil İtalya'nın neredeyse son 30 yılının siyasal gelişmelerinin sorumluluğunu taşımaktadır. Aldo Moro bildirilerde şeytanlaştırılmış ve İtalyan siyaseti ve halkına ihanet etmiş bir lider olarak nitelendirilmiştir. Eylemi meşrulaştırma vurguları son iki bildiri hariç tüm bildirilerde yer almıştır. Kızıl Tugaylar'a göre emperyalizme karşı mücadelenin gerekliliği Aldo Moro'yu şeytanlaştırmayla ilintilidir. Aldo Moro'nun kötü özellikleri vurgulanarak emperyalizmle mücadele etmenin zorunluluğu ortaya konmuştur. Son olarak Aldo Moro'yu şeytanlaştırma ve Aldo Moro'ya sembolik anlam yükleme birbiriyle yakın ve kesişen şekilde dil kullanımına yansımıştır.

Tablo 4. Eylemi Meşrulaştırma (C: Comunicato / Bildiri)

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme		1	1	1		1	1			5
Mücadele Gerekliliği	1		1	1	1					4
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma	1	1	1							3
Toplam	2	2	3	2	1	1	1	0	0	12

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5. Eylemi Meşrulaştırma Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme	Mücadele Gerekliliği	Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma
Aldo Moro'ya Sembolik Anlam Yükleme			6
Mücadele Gerekliliği			2
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma	6	2	
Toplam	6	2	8

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Müzakereye Yönelik Söylem

Müzakereye yönelik söylem özellikle Kızıl Tugaylar'ın müzakere şartlarını dayattıkları kısımlarda, eylem sürecinde gazetelerin örgütün gizli bir şekilde müzakere yürüttüğü iddialarına yanıt verdiği kısımda ve komünist mahkumların salınması konusunu uzunca işledikleri kısımlarda öne çıkmıştır. Örgüt özellikle eylemin son dönemine doğru son bildirimlerde müzakere şartlarını açıkça belirtmiş, Aldo Moro'yu salıvermenin komünist mahkumların salınması halinde gerçekleşeceği ortaya konmuştur.

Bildirimlerde ağırlıklı olarak saldırgan bir ton ortaya çıkmakla birlikte müzakereci bir tutum takınılmamaktadır. Bu durum kod sayılarında da kendisini göstermektedir. Müzakereye yönelik söylem anlamsal olarak fazla müzakereci olmamakla birlikte, bildirimlerde çok az kısımda kullanılmıştır. Dil kullanımı ve anlam açısından bakıldığında örgütün psikolojik bir üstünlüğe sahip olduğunu düşündüğü ve muhataplara üst perdeden seslendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Müzakereye Yönelik Söylem

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Müzakere Şartı							1	1		2
Gizli Müzakere İddialarına Yanıt					1					1
Komünist Mahkumların Salınması				1			2	2		5
Toplam	0	0	0	1	1	0	3	3	0	8

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7. Müzakereye Yönelik Söylem Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Müzakere Şartı	Gizli Müzakere İddialarına Yanıt	Komünist Mahkumların Salınması	Toplam
Müzakere Şartı			1	1
Gizli Müzakere İddialarına Yanıt				0
Komünist Mahkumların Salınması	1			1
Toplam	1	0	1	2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.4. Saldırgan Söylem

Saldırgan söylem tüm bildirimlerde oldukça yaygındır ve ağırlıklı şekilde kullanılmaktadır. Bildiriler genel itibariyle saldırgan bir tonda kaleme alınmıştır. Örgüt bu şekilde karşı tarafı sindirebileceğini düşünmüş, elindeki “tutsağın” sembolik öneminden kaynaklı şekilde adeta bir sarhoşluk haline bürünmüştür.

Çalışma için kodlama yapılırken, Saldırgan ve Saldırı Vurgusu kodları birbirinden farklı motivasyonlarla üretilmiştir. Saldırgan kodu söylem tonunun saldırgan olduğu kısımlara karşılık gelirken Saldırı Vurgusu kodu ise örgütün açık bir şekilde saldırıdan söz ettiği, saldırmaktan bahsettiği kısımları işaretlemektedir. Böylelikle saldırgan söylemin ağırlığı neredeyse tüm bildirimlerde kendisini göstermektedir. Özellikle ilk bildirimler ve son iki bildirimde saldırgan söylemin çok daha ağırlıklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8. Saldırgan Söylem

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Saldırı Vurgusu	3	1	5	4	4	1		1	3	22
Saldırgan	4	2	2	5	1	1	1	3	1	20
Toplam	7	3	7	9	5	2	1	4	4	42

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9. Saldırgan Söylem Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Saldırı Vurgusu	Saldırgan
Saldırı Vurgusu		28
Saldırgan	28	
Toplam	28	28

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.5. Orijinal Söylem Üretme

Yukarıda da söz edildiği gibi Orijinal Söylem Üretme kategorisi örgütün ortaya koyduğu manipülatif özgün ifadeleri içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki İtalyanca “Stato Imperialista delle Multinazionali” (Çokuluslu Şirketlerin Emperyalist Devleti) ifadesidir. Esasen bu ifadede geçen “multinazionali” kelimesi “çokuluslular” anlamına gelmektedir. Ancak bağlam içerisinde Sciascia’nın da isimlendirdiği şekilde kastedilen İtalya’da üretim yapan çokuluslu şirketlerdir (2016: 22). Kızıl Tugaylar’a göre 1970’lerin başında işçi çıkarma kararları da alan çokuluslu şirketler, siyasetçiler ve devlet yöneticileriyle yakın ilişki içindeki emperyalist aktörlerdir. İtalyan devletiyle iç içe geçmiş bu şirketler proletaryayı sömürmekte ve kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir. Kızıl Tugaylar, eylem süresince yayımladıkları dokuz propaganda bildirisinin ilki olan 1 numaralı bildiriden itibaren bahsi geçen ifadeyi sıklıkla kullanarak kamuoyuna ideolojik bir bilgilendirme yapmaktadır. Örgütün bu ve buna benzer söylemleri o denli ders verir niteliktedir ki, önceden belirlenmiş bir formatta mesaj aktarımı yapılır. Örneğin “Stato Imperialista delle Multinazionali” ifadesi ilk bildiriye kullanılırken yanına kısaltması olan “SIM” ifadesi eklenir. Sonradan bu ifadenin kullanılacağı kısımlarda ifadenin kısaltılmışının kullanılması tercih edilir. Bu ifade metnin anlam yönüyle değerlendirildiğinde, çokulusluluk karşıtlığının dışında ulusalcılık ağırlığının olduğuna da işaret etmektedir. Örgüt, göstermelik bir komünist enternasyonalciliği saymazsak, sınırları içine kapanık komünist ulusalcı bir tonda söylem üretmektedir.

Orijinal söyleme örnek verilebilecek bir diğer ifade “Avangard Komünistler” ifadesidir. Burada “avangard” kelimesinden kastedilen anlam “öncü muhafızlar” anlamıdır. Bildirilere göre Kızıl Tugaylar kendisini komünizmin silahlı öncü muhafızları olarak konumlandırmakta ve esas gayesini Komünist Savaşçı Parti’yi (Partito Comunista Combattente) oluşturma olarak belirlemektedir. Böylece Sundquist’in de bahsettiği gibi, komünizm mücadelesi bir üst politik seviyeye ulaşacaktır (Sundquist, 2010: 59). “Avangard Komünizm” vurgusu tüm bildirilerde geçmektedir.

“Halk Hapishanesi” ve “Halk Mahkemesi” ifadeleri ise örgütün Aldo Moro’yu kaçırma ve alkoyma eylemini alternatif hukuki bir zemine oturtma girişimi olarak görülmektedir. Örgüt, mevcut devleti meşru görmediği, aksine çokuluslu şirketlerle iş birliği içinde bir yapı olarak kabul ettiği için onun hukuk sistemine de güvenmemektedir. Böylelikle alternatif olarak halkı temsil eden “gerçek” mahkeme ve hapishane kavramlarına vurgu yapmaktadır. Aldo Moro, örgütün bildirilerine göre öncü muhafızlar tarafından alıkonmuş, bir Halk Hapishanesi’ne kapatılmıştır. Ayrıca Moro, alıkonma sürecinde örgüt mensuplarınca oluşturulan Halk Mahkemesi tarafından sorgulanmış, neticede de Halk Mahkemesi kararıyla “idam cezası”na mahkum edilmiştir. Bu ifadeler, her ne kadar dünyanın çeşitli bölgelerindeki komünist ideolojiye sahip çeşitli terör örgütleri tarafından kullanılsa da Moro’nun kaçırılması gibi sembolik anlamı güçlü bir eylemin “anamlı” bildirilerinde özgün olarak

değerlendirilmiştir. Ayrıca “Halk Mahkemesi” ifadesi “Saldırgan Proleter Direniş Hareketi” ifadesiyle ilintili şekilde kullanılmıştır.

“Saldırgan Proleter Direniş Hareketi” ifadesi de örgütün bildirilerde kullandığı bir diğer orijinal söylemdir. Örgüte göre proletarya olarak nitelendirilen işçi sınıfı, İtalyan ve diğer uluslardan müteşekkil şirketler ve kapitalist sınıf tarafından sömürülmekte, bu sömürünün durdurulmasının tek yolu ise saldırıyı bir yöntem olarak benimseyecek bir direniş hareketi oluşturmak olarak vurgulanmaktadır. Bu vurgu anlam olarak örgütün ne denli müzakereden uzak, sert bir söylem oluşturduğunu göstermektedir. Bu ifade özellikle “Saldırgan Proleter Direniş Hareketi”, “Avangard Komünistler”, “Halk Mahkemesi” ve “Çokuluslu Şirketlerin Emperyalist Devleti” ifadeleriyle ilintili kullanılmaktadır.

Tablo 10. Orijinal Söylem Üretme

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi	2		4	4	2				1	13
Avangard Komünistler	2	1	2	2	1	1	1	1	2	13
Halk Hapishanesi	1						1			2
Halk Mahkemesi	1	1	1	2	1		1	1		8
Çokulusluluk – Çokuluslu Şirketler Karşıtlığı / Ulusalçılık	6	8	4	5	5	5			3	36
Toplam	12	10	11	13	9	6	3	2	6	72

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11. Orijinal Söylem Üretme Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Saldırgan Proleter Direniş Hareketi	Avangard Komünistler	Halk Hapishanesi	Halk Mahkemesi	Çokulusluluk - Çokuluslu Şirketler Karşıtlığı / Ulusalçılık
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi		1	0	1	1
Avangard Komünistler	1				1
Halk Hapishanesi					
Halk Mahkemesi	1				
Çokulusluluk – Çokuluslu	1	1			

Şirketler Karşıtlığı / Ulusalçılık					
Toplam	3	2	0	1	2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.6. Destekçileri Konsolide Etme

İtalya’da geçmişte iki kez başbakanlık koltuğuna oturan Aldo Moro’nun kaçırılma eylemi, elbette Kızıl Tugaylar’a yalnızca İtalya’ya değil, tüm dünyaya seslenme imkanını tanımıştır. Örgüt için bu büyük fırsat aynı zamanda İtalya içindeki destekçileri konsolide etme şansına karşılık gelmektedir. Örgüt, bildirilerde destekçilerini konsolide edebilmek için sık sık proletarya vurgusuna başvurur. Militanlığın övülmesi ve güzellenmesi ise bir başka söylemsel konsolidasyon yöntemidir. Bu noktada da örgüt söyleminin saldırgan tutumu kendisini gösterir. Saldırgan Proleter Direniş Hareketi’ne duyulan ihtiyaç ve bu Hareket’in hangi yöntemleri izlemesi gerektiği ise proletarya vurgusu ve savunusuyla birleştiğinde konsolidasyon söylemini şekillendirmektedir.

Tablo 12. Destekçileri Konsolide Etme

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi	2		4	4	2				1	13
Militan Övgüsü / Güzelleme		1					1		2	4
Proletarya Vurgusu / Savunusu	4	7	8	11	4	11	6	4	10	65
Toplam	6	8	12	15	6	11	7	4	13	82

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 13. Destekçileri Konsolide Etme Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Saldırgan Proleter Direniş Hareketi	Militan Övgüsü / Güzelleme	Proletarya Vurgusu / Savunusu
Saldırgan Proleter Direniş Hareketi			34
Militan Övgüsü / Güzelleme			9
Proletarya Vurgusu / Savunusu	34	9	

Toplam	34	9	43
--------	----	---	----

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.7. Destekçileri Övme

Örgüt sempatzanları, hatta üyeleri Moro'nun kaçırılmasından sonra örgütün motivasyonlarını sorgulamaya başlamıştır. Kızıl Tugaylar ise bildirimlerde destekçileri övme ihtiyacı duymuştur. Zira bir propaganda dilinin alıcısında etki uyandırabilmesi için destekçilerin iyi özelliklerinin vurgulanması hayati önem taşımaktadır. Esasen “Destekçileri Övme” ve “Düşman'ı Kötüleme” kategorileri Van Dijk'in da aktardığı “ideolojik kare” anlayışıyla örtüşmektedir. Destekçilerin övülmesi ve iyi yanlarının vurgulanması, düşman olarak görülen kişi ve kurumların ise kötü özelliklerinin öne çıkarılması Kızıl Tugaylar'ın tercih ettikleri bir yöntemdir. Elbette “ideolojik kare”nin tamamlanması için gereken diğer iki unsur olan “taftahtarların kötü özelliklerini vurgulamamak” ve “düşman tarafın iyi özelliklerini vurgulamamak” da Kızıl Tugaylar'ın bildirimlerinde örtük şekilde hissedilmektedir.

Destekçilere dair söyleme konu olan kodlar Destekçilere Umut Aşılama, Militan Övgüsü / Güzelleme, Sınıf Vurgusu, Mücadele Gerekliliği, Destekçilere Sesleniş ve Proletarya Vurgusu / Savunusu olarak özetlenebilmektedir. Örgüt bildirimlerde sık sık “yoldaşlar!” (compagni) kelimesiyle destekçilerine seslenmiş ve bu kısımlarda harekete geçirici ifadeler kullanmaya gayret etmiştir. Bildirimlerdeki destekçilere sesleniş kısımları özellikle proletarya vurgusuyla örtüşmektedir. Diğer yandan, sınıf vurgusu proletarya vurgusuyla önemli ölçüde ilintili kullanılmaktadır. Proletarya vurgusu bu kategoride en çok öne çıkan vurgu olmakla birlikte tüm bildirimlerde ağırlıklı şekilde işlenmektedir.

Tablo 14. Destekçileri Övme

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Destekçilere Umut Aşılama				2						2
Militan Övgüsü / Güzelleme		1					1		2	4
Sınıf Vurgusu	1	1	8	4	2	3	1		1	21
Mücadele Gerekliliği	1		1	3	1					6
Destekçilere Sesleniş	1	1	1	2	2			1	3	11
Proletarya Vurgusu / Savunusu	4	7	8	11	4	11	6	4	10	65
Toplam	7	10	18	22	9	14	8	5	16	109

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 15. Destekçileri Övme Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Destekçilere Umut Aşılama	Militan Övgüsü / Güzelleme	Sınıf Vurgusu	Mücadele Gerekliliği	Destekçilere Sesleniş	Proletarya Vurgusu / Savunusu
Destekçilere Umut Aşılama					2	2
Militan Övgüsü / Güzelleme					3	9
Sınıf Vurgusu				12	11	61
Mücadele Gerekliliği			12		4	16
Destekçilere Sesleniş	2	3	11	4		25
Proletarya Vurgusu / Savunusu	2	9	61	16	25	
Toplam	4	12	84	32	45	113

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.8. “Düşman”ı Kötüleme

Propagandist söylemin en önemli örneklerinden biri olan düşmanı kötüleme ve şeytanlaştırma özelliği ise Kızıl Tugaylar bildirilerinde gözler önüne serilmektedir. Casusluk iddiaları, işbirlikçi sendikalar şikâyeti, İtalyan siyasetinde örgütün şeytanlaştırdığı “anayasal ark”, karşı-devrim vurgusu, güvenlik güçlerine yönelik iddialar, Aldo Moro’yu şeytanlaştırma ve ona sembolik anlam yükleme, Hristiyan Demokrat Parti karşıtlığı, çokuluslu şirketlere karşıtlık ve son olarak da emperyalizm karşıtlığı, örgütün düşmanı kötülemek için kullandığı söylem kodlarıdır.

Açık şekilde görülmektedir ki, bu kategoride ve genel söylem üzerindeki en baskın vurgu emperyalizm karşıtlığı ve Hristiyan Demokrat Parti’ye karşıtlık üzerinden kendisini göstermektedir. Ayrıca bildirimlerde emperyalizm karşıtlığı Hristiyan Demokrat Parti’ye yönelik söylemlerle birebir ilintili olmakta, aynı şekilde anti-emperyalist söylemler çokuluslu şirketlere karşıtlıkla da ilişkili kurgulanmaktadır. Diğer yandan bu çalışmada yapılan çözümlemede, Hristiyan Demokrat Parti’ye yönelik söylemin çokuluslu şirketlere karşıtlıkla ilişkilendirildiği nitel olduğu kadar nicel olarak da tespit edilmektedir. Özetle bildirimlerde tüm bu sayılan aktörler ve politikalar düşman olarak konumlandırılmakta ve şeytanlaştırılmaktadır.

Tablo 16. “Düşman”ı Kötüleme

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Casusluk Vurgusu			1		1				1	3
Aldo Moro’ya Sembolik		4	2	1		1	2			10

Anlam Yükleme										
İşbirliği Sendikalar		1								1
Anayasal Ark	1	1								2
Karşı-Devrim Vurgusu	4	7	1		2	2	1		1	18
Hristiyan Demokrat Parti Eleştirisi	9	3	5	5	3	11	14	13	8	71
Çokuluslu Şirketler Karşıtlığı	6	8	4	5	5	5			3	36
Aldo Moro'yu Şeytanlaştırma	2	2	2							6
Emperyalizm Karşıtlığı	12	18	12	14	6	6	3	3	12	86
Güvenlik Güçleri	3	8	3	3	3				1	22
Toplam	37	52	30	28	20	25	20	17	26	255

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.9. Dış Dünyayla İlişkiler

Çalışmanın son kategorisi ise Kızıl Tugaylar'ın bildirimlerde dış dünyadaki aktörlere yönelik söylemini barındırmaktadır. Örgüt bazı aktörleri düşman olarak belirlemiş, bazılarını ise ittifak içerisinde olduğu olumlu ortaklar olarak vurgulamıştır. Bu çalışmada tespit edilen örgütün olumlu vurguladığı İtalya dışındaki aktörler Filistin halkı, Almanya merkezli faaliyet gösteren terör örgütü Kızıl Ordu Fraksiyonu (Rote Armee Fraktion - RAF), Britanya'da faaliyet gösteren terör örgütü İrlanda Cumhuriyet Ordusu'dur (Irish Republican Army - IRA). Bildirimlerde örgütün düşman olarak vurguladığı İtalya dışındaki aktörler ise Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya Cumhuriyeti (İtalyanca kısaltması RTF) ve NATO'dur.

Bu dış aktörler özellikle 2 numaralı bildirimde vurgulanmış ve söyleme dökülmüştür. Örgütün hem karşı olduğu hem de müttefik olarak vurguladığı aktörleri toplu halde 2 numaralı bildirimde konumlandırması nicel olarak bakıldığında da bu bildirimde dış dünyayla ilişkilerin söyleme döküldüğü bir belge olduğu izlenimini kolaylıkla ortaya çıkarmaktadır. Detaylı bir okuma yapıldığında da, sözü geçen bildirimde Kızıl Tugaylar'ın dış dünyaya seslendiği ve uluslararası bir söylem kurguladığı tespit edilmektedir. Özet bir yorum yapmak gerekirse, dış aktörlerin konumlandırılışı ABD karşıtlığı ekseninde oluşmaktadır.

Tablo 17. Dış Dünyayla İlişkiler

Kod Sistemi	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
Filistin Halkı		1								1
RAF		1								1
IRA		1								1

NATO Karşıtlığı		1								1
Batı Almanya / Alman Karşıtlığı	1	1						1		3
ABD / Amerikan Karşıtlığı	1	3		1				1	1	7
Toplam	2	8	0	0	1	0	0	1	2	14

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 18. Dış Dünyayla İlişkiler Ortak Kodlar

Kod Sistemi	Filistin Halkı	RAF	IRA	NATO Karşıtlığı	Batı Almanya / Alman Karşıtlığı	ABD / Amerikan Karşıtlığı
Filistin Halkı		1	1			1
RAF	1		1			1
IRA	1	1				1
NATO Karşıtlığı						
Batı Almanya / Alman Karşıtlığı						1
ABD / Amerikan Karşıtlığı	1	1	1		1	
Toplam	3	3	3	0	1	4

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç

Kızıl Tugaylar İtalya'nın 1970 ve 1980'lerdeki "Kurşun Yıllar"ına damga vuran bir terör örgütü olarak eylem spektrumunun zirvesini eski başbakan Aldo Moro'yu kaçırıp alıkoyarak, ardından öldürerek gerçekleştirmiştir. Böylesine etkili bir politik figürün tam da İtalya'da Hristiyan Demokratlar ve İtalyan Komünist Partisi arasında arabuluculuk yaptığı bir dönemde kaçırılması yalnızca İtalya'da değil tüm dünyada ses getirmiştir. Böylelikle Kızıl Tugaylar tüm dünya tarafından tanınan ve takip edilen bir terör örgütü haline gelmiştir.

Örgüt Aldo Moro'yu tutsak olarak elinde tuttuğu 55 gün boyunca toplam dokuz propaganda bildirisinde kamuoyuna seslenmiş, bu bildirisinde yalnızca taleplerini aktarmakla kalmayıp dünyaya ve İtalya'ya yönelik ideolojik tasavvurunu da işlemiştir. Çalışma kapsamında örgütün eylem süresince 18 Mart 1978'den 5 Mayıs 1978'e kadar yayımladığı dokuz propaganda bildirisi (comunicato) İtalyanca dili üzerinden içerik ve söylem

çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Değerlendirme Saussure, Schulz ve Van Dijk'ın söylem analizi önerileri doğrultusunda yürütülmüş, yayınların söylemsel, bilişsel ve toplumsal bağlamda ton ve içerik temaları belirlenmiştir. Buna göre bildirilerde öne çıkan kodlar ve kategoriler tespit edilmiştir. Kodları içinde barındıran ve öne çıkan kategoriler Müzakereye Yönelik Söylem, Saldırgan Söylem, Orijinal Söylem Üretme, Destekçileri Konsolide Etme, Eylemi Meşrulaştırma, Destekçileri Övme, “Düşman”ı Kötüleme ve Dış Dünya ile İlişkiler olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada çözümlenen bildirilerin genel söylem tonuna bakıldığında saldırgan bir üslubun öne çıktığı görülmektedir. İdeolojik yönü ağırlıklı olan bildirilerde örgüt olabildiğince kendisinin ve destekçilerinin olumlu özelliklerini vurgularken, düşman olarak konumlandığı aktörlerin ve eylemin kurbanı Aldo Moro'nun olumsuz özelliklerini işlemiştir. Sonuç olarak alabildiğine ideolojik ve tek taraflı bir mesaj ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre örgüt oldukça sert ve müzakereden uzak tonda bir söylem kurgularken, ideolojik yanı ağır basan söylemle düşmanlaştırdığı aktörleri kötüleyip eylemi meşrulaştırmaya gayret göstermiştir. Örgüt, bu propaganda bildirilerinde kamuoyunca önemli bir isim olarak görülen Aldo Moro'yu şahsının ötesinde bir sembol haline getirerek düşmanlaştırmıştır. Böylelikle Moro, İtalya'da örgütün karşı çıktığı birçok kavramın temsilcisi haline getirilmiştir.

Bu çalışmada İtalya'da 1978 yılında yaşanan ve Kızıl Tugaylar profilindeki bir terör örgütünün organize ettiği bir eylemin konu alınmasının günümüzün Türkiye'sine dokunabileceği önemli bir nokta, benzerlik gösteren terör örgütlerinin iletişim stratejilerinin anlaşılmasıdır. Örneğin, gerek ideolojik gerekse eylem repertuarı gibi açılardan Kızıl Tugaylar ile kabaca benzerlik gösteren DHKP-C terör örgütünün benzer stratejileri bugün dahi sürdürmeye çabaladığı gözlemlenmektedir. Elbette, bu bir başka araştırmanın konusudur.

Terörizmin silah eliyle yürütülen bir iletişim biçimi olma özelliği son on yıllarda öne çıkan bir fenomeni de tanımlamaktadır. Söylem en az eylem kadar etkili bir araç olarak yakın tarihte terör örgütlerinin özen gösterdiği bir alan olagelmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren yoğun şekilde kavramsallaştırılan ve konuşulan stratejik iletişim, yalnızca devletler tarafından değil, devlet dışı aktörler tarafından ve hatta terör örgütleri tarafından da kurgulanan bir yöntemdir. Bu haliyle, terörizmin bir iletişim biçimi olma tanımı, terör eylemlerinin esas gayesi olan kamuoyunda korku yaratılmasına karşılık gelmektedir. Özetle terör örgütleri eylemleri aracılığıyla kamuoyuna mesaj iletmektedir.

Terör örgütlerinin stratejik iletişim yaklaşımları çeşitli motivasyonlarda olabilmektedir. Eleman devşirme, sempatican kitle geliştirme, kamuoyunda korku yaratma, algı yönetimi ve manipülasyon yöntemleriyle gücünü olduğundan fazla gösterme bunlardan bazılarıdır. Özellikle internet teknolojisinin alabildiğine genişlediği, enformasyonun çok

farklı kanal ve kaynaklardan dolaşıma sokulduğu günümüzde, terör örgütlerinin iletişim stratejileri ve bu stratejileri uygulayabilme yetenekleri oldukça gelişmiş durumdadır. Dolayısıyla terörizmle mücadelenin boyutu da değişmekte, terör örgütlerinin yalnızca eylem kapasiteleri ve üyeleriyle değil, söylem stratejileriyle de mücadele etme gerekliliği ön plana çıkmıştır. Günümüzde terörizmin iletişim stratejileriyle mücadele, çok boyutlu, çok katmanlı ve farklı kaynakların bütüncül bir şekilde senteziyle mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Alp Cenk Arslan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Alp Cenk Arslan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Arslan, A. C. (2024). Terörizm ve söylem: İtalyan Kızıl Tugaylar'ın propaganda metinlerinin içerik ve söylem çözümlemesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 294-330. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1407731>

Kaynakça

- Adams, J. (1986). *The financing of terror: behind the PLO, IRA, Red Brigades, and M-19 stand the paymasters: how the groups that are terrorizing the world get the money to do it*. Simon & Schuster.
- Al-Khoury, D. (2020). Radicalisation: old and new a comparative analysis of the Red Brigades and the Islamic State. *Quality & Quantity*, 54(3), 1-19. <https://doi.org/10.1007/s11135-020-00963-1>
- Alfonsi, A. (2013). *Aldo Moro nella dimensione internazionale. Dalla memoria alla storia*. FrancoAngeli.
- Archivio900. (2006). *Finestre sul '900 italiano*. 20 Aralık 2023 tarihinde <http://www.archivio900.it/it/documenti/finestre-900.aspx?c=423> adresinden edinilmiştir.
- Barbagallo, F. (2008). Le lettere dalla prigionia di Aldo Moro. *Studi Storici*, 49(1), 261-267.

- Bartolucci, V., & Gallo, G. (2015). Terrorism, system thinking and critical discourse analysis, *Systems Research and Behavioral Science*, 32(1), 15-27.
- Briziarelli, M. (2014). *The Red Brigades and the discourse of violence: Revolution and restoration*. Routledge.
- Briziarelli, M., ve Guillem, S. M. (2016). *Reviving Gramsci: Crisis, communication, and change*. Routledge.
- Casamassima, P. (2012). *Il libro nero delle Brigate rosse: Gli episodi e le azioni della più nota organizzazione armata dagli "anni di piombo" fino ai giorni nostri*. Newton Compton Editori.
- Casamassima, P. (2016). *Attacco al cuore dello stato: le Brigate Rosse da Sossi a Moro*. Torrossa.
- Catanzaro, R. (1991). *The Red Brigades and left-wing terrorism in Italy*. St. Martin's Press.
- Çinkara, G. (2023). Türkiye’de politik elitlerin dönüşümünde milliyetçiliğin jeopolitik çerçevesi hafıza, kimlik ve mekan. *Akademik Hassasiyetler*, 10(21), 549-581.
- Del Vecchio, G. (2015). Political violence as shared terrain of militancy: Red Brigades, social movements and the discourse on arms in the early seventies. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(3), 212-226.
- Drake, R. (2001). Why the Moro trials have not settled the Moro murder case: A problem in political and intellectual history. *The Journal of Modern History*, 73(2), 359-378.
- El-Nashar, M., & Nayef, H. (2019). ‘Cooking the meal of terror’ manipulative strategies in terrorist discourse: A critical discourse analysis of ISIS statements. *Terrorism and Political Violence*, 34(1), 155-175. <https://doi.org/10.1080/09546553.2019.1676238>
- Ginsborg, P. (1990). *A history of contemporary Italy: 1943-80*. Penguin UK.
- Gotor, M. (2020). *Il memoriale della repubblica. Gli scritti di Aldo Moro dalla prigionia e l'anatomia del potere italiano*. Giulio Einaudi.
- Gravante, M. (2019). Types of terrorism: From the Red Brigades to Al Qaeda, from the Palestinian Brigade to ISIS. *Rivista di Psicopatologia Forense, Medicina Legale, Criminologia*, 23(3), 132-141.
- Hajek, A. (2010). Teaching the history of terrorism in Italy: The political strategies of memory obstruction. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2(3), 198-216.
- Hart, P. T. (1993). Symbols, rituals and power: The lost dimensions of crisis management. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1(1), 36-50.

- Hof, T. (2013). The Moro affair-left-wing terrorism and conspiracy in Italy in the late 1970. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 38(1), 232-256.
- Irrera, D. (2014). Learning from the past: case of the Red Brigades in Italy. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 6(6), 16-20.
- Jach-Chrzaszcz, A. (2018). Analysis of the new left wave basing on the concept of the four waves of terrorism by David Rapoport and selected political events. *World Scientific News*, 92(2), 385-391.
- Jamieson, A. (1989). *The heart attacked: Terrorism and conflict in the Italian state*. Marion Boyars.
- Jamieson, A. (1990). Identity and morality in the Italian Red Brigades. *Terrorism and Political Violence*, 2(4), 508-520.
- Kogan, N. (1981). *A political history of postwar Italy: From the old to the new center-left*. Praeger.
- Lagazzi, A. (2017). *Applying findings from the Red Brigades to the fight against global terrorism*. [Yüksek lisans tezi]. University of Economics in Prague.
- Mallison, W. T., & Mallison, S. V. (1975). The concept of public purpose terror in international law. *Journal of Palestine Studies*, 4(2), 36-51.
- McAllister, B., & Schmid, A. P. (2011). Theories of terrorism. A. Schmid (Ed.), *The Routledge handbook of terrorism research* içinde (s. 201-270). Routledge.
- Moss, D. (1983). Analysing Italian political violence as a sequence of communicative acts: the Red Brigades 1970-1982. *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice*, (13), 84-111.
- Nardini, A. K. (2014). *Red brigades: A closed chapter?* 23 Aralık 2023 tarihinde https://www.academia.edu/28841859/Red_Brigades_A_Closed_Chapter adresinden edinilmiştir.
- Paletz, D. L., Fozzard, P. A. & Ayanian, J. Z. (1982). The IRA, the Red Brigades, and the FALN in the New York Times. *Journal of Communication*, 32(2), 162-171.
- Pizzini-Gambetta, V. (2014). *Red Brigades and their mimics: Italy 1969-1980*. European University Institute.
- Raufer, X. (1993). The red brigades: farewell to arms. *Studies in Conflict & Terrorism*, 16(4), 315-325.
- Re, M. (2017). The Red Brigades' communiqués: An analysis of the terrorist group's propaganda. *Terrorism and Political Violence*, 32(2), 275-292.
- Ruggiero, V. (2005). Brigade Rosse: Political violence, criminology and social movement theory. *Crime, Law and social change*, 43(4-5), 289.

- Schmid, A. P. (2011). *The Routledge handbook of terrorism research*. Taylor & Francis.
- Sciascia, L. (2016). *L'affaire Moro: con aggiunta la relazione parlamentare*. Adelphi Edizioni.
- Sönmez, G. (2019). Batı Avrupa'da sol tandanslı terörizmin yükselişinin ve düşüşünün arkasındaki faktörler: Kızıl Ordu Fraksiyonu ve Kızıl Tugaylar örnekleri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(31), 469-496.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. Paradigma Yayınları.
- Sundquist, V. H. (2010). Political terrorism: An historical case study of the Italian Red Brigades, *Journal of Strategic Security*, 3(3), 53-68.
- Tarantelli, C. B. (2010). The Italian Red Brigades and the structure and dynamics of terrorist groups, *The International Journal of Psychoanalysis*, 91(3), 541-560.
- Tessandori, V. (2004). *BR (Brigate Rosse) imputazione: Banda Armata*. Dalai Editore.
- U.S. Senate. (1984). Terrorism and security: the Italian experience: report of the subcommittee on security and terrorism of the committee on the judiciary, *United States Senate*, 98(246). US Government Printing Office.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis, *Discourse & Society*, 4(2), 249-283.
- Van Dijk, T. A. (2003). Söylem ve ideoloji: Mitoloji, din, ideoloji. B. Çoban ve Z. Özarlan (Ed). *Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım* içinde (s. 13-112). Su Yayınevi.
- Van Dijk, T. A. (2010). *Discourse and Power*. Bloomsbury Publishing.
- Zangla, P. (2017). *I Neri e i rossi, le trame segrete*. Leone Editore.

Extended Abstract

This research focuses on the argument that terrorism is not only a political act but also a form of communication. Schmid and De Graaf's 1982 study and Schmid's 2011 emphasis that "terrorism is constructed as a form of communication" are important in this context. The communicative dimension of terrorism has been directly associated with political violence meeting the demand for attention. Especially the communicative effect of terrorist acts through primary and secondary witnesses has enabled terrorism to be defined as a means of communication.

The aim of terrorist organizations to influence, intimidate and coerce their target audiences is realized through propaganda tools. Especially mainstream media organs contribute to this communication process by disseminating terrorist acts. In this context, al-Qaeda leader Usama Bin

Laden's statement in 1996 that "you will see our work in the news" emphasizes the complexity of the communication strategies of terrorist organizations.

The Red Brigades, which was active in Italy between 1968 and 1988, was taken as a special case in the study. This organization supported its actions and propaganda activities with ideological discourses. The organization's actions were linked to Italy's socio-economic conditions and targeted specific political actors. The Red Brigades' propaganda texts reflect key elements of the organization's communication strategy.

Based on the assumption that terrorism is considered as a form of communication, the study examines the discourse strategy of the Red Brigades terrorist organization during the detention of former Italian Prime Minister Aldo Moro. Within the scope of the study, nine propaganda texts published by the Red Brigades between March 18 and May 5, 1978 are analyzed using content analysis and discourse analysis methods. MaxQda program was employed while conducting analysis, and the propaganda texts were analyzed from their original language which is Italian.

The main question at the center of the study is how terrorist organizations communicate through action and propaganda channels. In this context, secondary questions such as the relationship between terrorism's psychological operations and communication, how terrorist acts are legitimized in public opinion, and what kind of communication strategy the Red Brigades followed in the kidnapping of Aldo Moro were also addressed.

Discourse analysis shows that terrorism is not only carried out through physical actions, but also through discourse and communication. Van Dijk's critical discourse analysis model is one of the main methodological approaches used in this study. The ideological frame approach provides a framework for understanding how organizations position their own discourse and their enemies.

The study is based on a content and discourse analysis of the Red Brigades' propaganda texts. This analysis reveals that the organization adopts an ideological and power-oriented discourse strategy. Furthermore, an in-depth analysis of how terrorist organizations create and manipulate influence through the media is presented.

As a result of the analysis, it was found that the discourse strategy employed by the Red Brigades in this process had the following main features: An aggressive and non-negotiable style: The organization used harsh and hostile language in its communiqués and did not engage in any dialogue with its opponents. An ideological discourse: The organization promoted its ideology and worldview in the texts and tried to legitimize its actions as a requirement of this ideology. Demonization of Aldo Moro: In the texts, the organization antagonized Aldo Moro by making him a symbol beyond his person, thus positioning him as the representative of its ideological opponents.

This discursive strategy of the Red Brigades had a significant impact on public opinion. The organization's harsh and hostile rhetoric created fear and anxiety in Italy and other parts of the world. Its ideological discourse was used as a tool to help the organization legitimize its actions. The rhetoric of antagonizing Aldo Moro aimed to gain public support for the organization's action. The discourse strategy of the Red Brigades also constitutes an important example for the discourse strategies of terrorist organizations. This strategy is aimed at increasing the impact of terrorist organizations' actions and creating fear in the public opinion. Looking at the Red Brigades' discourse strategy from different perspectives, the following points stand out: The Red Brigades' discourse strategy was used as an effective tool to achieve the organization's ideological goals. Through this strategy, the organization was able to create a significant impact on public opinion. The Red Brigades' discourse strategy is aimed at legitimizing violence. By using this strategy, the organization tried to justify its actions. The Red Brigades' discourse strategy is aimed at creating fear. By using this strategy, the organization tried to create fear and anxiety among the public. The discourse strategy of the Red Brigades constitutes an important example in terms of the actions and discourses of terrorist organizations. This strategy is aimed at increasing the impact of terrorist organizations' actions and creating fear in the public opinion.

These findings indicate that the Red Brigades saw the detention of Aldo Moro as an opportunity to legitimize and spread its ideology in the public opinion. To this end, the organization used violent and hostile language to present its action as part of an ideological struggle.

The study helps us understand how terrorist organizations communicate with the public through their actions and propaganda activities. The findings of the study show that the discourse strategies of terrorist organizations are aimed at increasing the impact of their actions and creating fear in the public.

As a result, it is emphasized that terrorism is not only carried out through physical actions, but also through an effective communication strategy. Especially the example of the Red Brigades clearly shows how terrorist organizations create an impact through ideological discourses and how this impact is supported by a communication strategy. As such, the study makes an important contribution to understanding the social, cultural and ideological dimensions of terrorism. In particular, it provides an in-depth perspective on the communication strategies of terrorist organizations and how these strategies can be analyzed. The results of the study reveal that discourse strategies also play an important role in the fight against terrorism. In order to effectively combat the discourse strategies of terrorist organizations, the public should be aware of these strategies and sensitization should be developed against these strategies.

TANILAR ÖTESİ MODELİN AKIL YÜRÜTME HATALARI VURGUSUYLA PSİKOLOJİK PROBLEMLERE UYGULANMASI

Lütfiye KAYA CİCERALİ* & Süha Berk SÜLOĞLU**

Öz

İnsanlığın deneyimlediği zihinsel zorlukları anlamlandırmada kullanılan Tanılar Ötesi Model, pek çok psikolojik problemi açıklayabilme yetkinliğini kanıtı dayalı çalışmalarla göstermiş, psikolojik sağlık literatüründe görece yeni, etkili bir modeldir. Bu derleme çalışmasında modelin beş ana başlığı (dikkat, hafıza, düşünce, davranış ve akıl yürütme hataları) örneklerle açıklanmış sonrasında bu başlıklardan biri ve bu makalenin ana konusu olan akıl yürütme hataları üzerinde özellikle durulmuş ve kısa hayali vaka örnekleriyle farklı akıl yürütme hatalarından kaynaklı psikolojik bozukluklar açıklanmıştır. Geleneksel olarak kullanılan belirtisel/sınıflandırıcı akıl hastalığı modeli ile sağlıkta bozulmayı boyutsal olarak tespit edebileceğimiz tanılar ötesi model karşılaştırılmış, yeni yaklaşımın güçlü bulunan yönlerinden bahsedilmiştir. Model baz alınarak ortaya konan terapilerin inşasında kullanılan yaklaşımlar kısaca açıklanmıştır. İlk dört zihinsel hata birer örnekle açıklanmış, psikopatolojik tezahürlere dair bilgilendirici senaryolara yer verilmiştir. Son zihinsel hata tipi olan akıl yürütme hataları üzerine daha ayrıntılı bir açıklama yapılmış, özet bir tablo ile akıl yürütme hataları ve her birinin bağlantılı olabileceği psikolojik bozukluklar paylaşılmış, pek çok akıl yürütme hatasının psikopatolojik görünümü örnek senaryolarla açıklanmış ve müdahale protokollerinden bahsedilerek örnek bir duygusal akıl yürütme protokolü tablosu sunulmuştur. Bu çalışmanın amacı psikoloji literatürümüzde bu modele dair bilgiyi ve ilgiyi artırmaktır. Modelin test edilmesiyle ilgili ileri düzey çalışmalara faydalı kaynak oluşturmak da hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanılar Ötesi Model, Akıl Yürütme Hataları, Zihinsel Hatalar, Psikolojik Süreçler, Multimorbidite.

APPLICATION OF TRANSDIAGNOSTIC MODEL TO PSYCHOLOGICAL PROBLEMS WITH A SPECIFIC EMPHASIS ON REASONING ERRORS

Abstract

The Transdiagnostic Model is a relatively new and yet influential evidence-based model in mental health literature based on its explanatory power of diverse

* Dr. Öğr. Üy., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, lutfiye.cicerali@nisantasi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8444-2847>

** M.A. İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, suhaberk.suloglu@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0001-3010-7832>

mental hardships experienced by the humanity with a reasonably succinct and compact structure. This review article aimed to explain the types of mental errors underlying psychological problems (attention, memory, thinking, behavior, and reasoning errors) as discussed in the model, with a special emphasis on reasoning errors. The model was briefly introduced and compared with the more traditional medical one. The first four mental errors were explained with a specific example for each, and informative scenarios of psychopathological manifestations were included. A more detailed explanation was given concerning the reasoning errors, as the focus of this narrative. The psychopathological manifestations of many reasoning errors were explained with exemplar scenarios. Mental error types in five categories were discussed throughout, with a table summarizing the reasoning errors. Additionally, the way therapies construe interventions based on the model was explained with an ideal table for emotional reasoning error intervention. It was aimed to be an informative, theoretical article that demonstrated how the model worked in practice through vignette cases. Increasing the knowledgebase and interest in this model in Turkish psychology literature is a necessary and viable objective of this article. For more advanced investigations that test the model's validity in Turkey, it would serve as a helpful foundation.

Keywords: *Transdiagnostic Model, Reasoning Errors, Mental Errors, Psychological Processes, Multimorbidity.*

Giriş

Türkçe diline “Tanılar Ötesi Model” olarak çevrilebilecek “Transdiagnostik Model” psikoloji biliminin ve psikiyatrinin insanın zihinsel problemlerini açıklama ve anlamlandırmada kullanabileceği görece yeni bir modeldir. Terapi ve bilimsel literatürde geleneksel olarak kullanılan, tıpkı bedensel hastalıklarda uygulandığı gibi zihinsel hastalıklarda da hastanın patolojik belirtilerinin tespiti ve konulan tanı doğrultusunda ortadan kaldırılmasına dayalı patojenik/belirtisel modelden (Bhattacharya vd., 2020) farklılık gösterir.

Tanılar ötesi modele göre hastaya yaklaşım tanı koyarak değil, hastanın belirtilerine sebep olan zihinsel süreçleri tespit ederek ve onları düzenleyerek olmalıdır. Çünkü bu model psikopatolojilerin zihinsel süreçlerin bozulması sonucu ortaya çıkan zihinsel hatalardan kaynaklandığını öne sürerek bunları dikkat, hafıza, akıl yürütme, düşünce ve davranış süreçleri olarak beş kategoriye sığdırır (Harvey vd., 2004; Mansell vd., 2008).

Türkiye literatüründe tanılar ötesi modele dair az sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bu model içerisinde incelenen akıl yürütme hataları özellikle üzerine neredeyse hiç çalışma yapılmamış bir konudur. Dolayısıyla bu yazının amacı hem tanılar ötesi modeli ve bu model altında incelenen zihinsel hataları birer örnekle tanımlayarak modele duyulan ilgiyi artırmak, hem de akıl yürütme süreçlerinin bozulması sonucu oluşan zihinsel hataları çeşitli psikopatolojiler özelinde örneklerle ele almaktır.

1. TANILAR ÖTESİ MODEL

Tanılar ötesi yaklaşımın tarihi DSM-III sonrası dönemde gerçekleştirilen bazı bilimsel çalışmalarla başlamıştır. Bu çalışmalar çeşitli mental bozukluklarda ızdırabın kaynağı olan psikolojik süreçlerin tanı fark etmeksizin ortak olduğunu göstermiştir (Hayes vd., 1996; Ingram, 1990; Wells ve Matthews, 2014). Buna rağmen “transdiagnostik” kavramı geçtiğimiz yüzyılda nadiren kullanılmıştır. Mental sağlığı tedavi etmeye yönelik müdahaleler bağlamında ilk kullanımı yeme bozukluklarına yönelik geliştirilen bir bilişsel davranışçı terapinin denendiği bir çalışma olmuştur (Fairburn vd., 2003). Bu çalışmada yazarlar bu bilişsel davranışçı terapi formunun tanı fark etmeksizin bütün yeme bozukluklarında kullanılabileceğini, dolayısıyla da tanılar ötesi bir müdahale olduğunu beyan etmişlerdir.

Bu çalışmanın odaklandığı tanılar ötesi model ise ilk olarak Allison G. Harvey, Edward Watkins, Warren Mansell ve Roz Shafran tarafından 2004 senesinde yayımlanan “Cognitive Behavioural Processes Across Psychological Disorders: A Transdiagnostic Approach to Research and Treatment” isimli kitapta ortaya konmuştur. Yaklaşım ilerleyen yıllarda HiToP (Hierarchical Taxonomy of Psychopathology) gibi yeni modellere (Kotov vd., 2017) ve çeşitli transdiagnostik terapilere de önyak olmuştur (Dalglish vd., 2020).

Modelin amacı patojenik/belirtisel/medikal/ sınıflandırıcı yaklaşıma bir alternatif getirmektir. Bunun çeşitli sebepleri vardır, en önde gelen sebeplerin ilki zihinsel bozuklukların kompleks doğasıdır. Patojenik yaklaşıma göre bozukluk sahibi kişinin belirtileri incelenmeli, belirtiler doğrultusunda uygun bir tanı konulmalı, en nihayetinde de o tanıya uygun tedavi protokolü uygulanmalıdır. Tanılar ötesi model bu süreç esnasında hastanın kişisel öyküsüne dair bazı ayrıntıların göz ardı edilebildiğini öne sürer. Bu durum, hastayı belirli bir tanıya sığdırmak için gayri ihtiyari yapılan profesyonel bir hatadır. Tanılar ötesi model her bir hastanın benzersiz bir vaka olduğunu ve bu bağlamda her bir zihinsel problemin kendine özgü bir durum olarak ele alınması gerektiğini savunur. Zihinsel problemler tek tipeleştirilmemelidir (Beutler ve Malik, 2002).

Tanılar ötesi modelin yararlılığına yönelik bir başka argüman tanı koymaya yönelik kılavuzlarda yüzlerce tanının bulunması ve bunları tek tek ezberlemenin akıl sağlığı uzmanları için zorluk çıkarabilmesidir. Tanı koyma süreci esnasında yapılacak bazı hatalar uzmanın hastasına yanlış bir tanı koymasına sebep olabilir; bu da elbette yanlış bir tedavi protokolünün uygulanması ile sonuçlanır (Beutler ve Malik, 2002).

Bununla birlikte, kılavuzlarda kendine yer edinmiş bazı tanılar henüz tam olgunlaşmamış olabilir; üzerinde daha fazla araştırma yapılmalı, bu tanılar daha da kanıta dayalı hale getirilmelidir. Yeterince kanıta dayandırılmamış bu tanıların tanı koyma kılavuzlarında kendilerine bir yer edinebiliyor olmaları hem uzman hem de hastası için talihsiz sonuçlara ve

yanlış tedavilere yol açabilir (Harvey ve Bryant, 2002; McEvoy vd., 2009; Widiger ve Chaynes, 2003).

Örnek olarak bir psikopatolojik semptom olan “Süisidal Olmayan Kendine Zarar Verme” davranışından bahsedebiliriz. Bu semptom kişinin intihar amacı taşımayan ama yine de vücuduna belli bir hasar veren kendini kesme, morartma ve benzeri acı verici eylemleri ifade etmektedir (Nock ve Favazza, 2009). Tanı odaklı geleneksel anlayışa göre bu semptom borderline kişilik bozukluğunun tanı kriterlerinden birisi olarak ele alınır; ancak bu belirtinin sadece bu bozuklukla bağlantılı olmadığı, aslında pek çok diğer zihinsel bozuklukla da bağlantısının olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kendine zarar verme davranışı, tıpkı süisidalite gibi, tanı sınırları içerisine sığdırılmaz bir tanılar ötesi semptom olarak kabul edilmelidir (Wang ve Eaton, 2023).

Yapılan çalışmalar dürtüsellik (Arens vd., 2012), depresyon (Madjar vd., 2020) ve özellikle çocukluk travması gibi bir travma öyküsü sahibi kişilerde (Ennis vd., 2022) süisidal olmayan kendine zarar verme davranışı riskinin yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca alkol ve madde istismarı (Jarvi ve Swenson, 2017) ile temsili düşük azınlıkların (özellikle cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet bağlamındaki azınlıklar) uğradıkları ayrımcılık da bu semptom ile bağlantılı bulunmuştur (House vd., 2011). Bütün bunlar bu semptomun geleneksel yaklaşımdaki gibi spesifik bir tanı üzerinden değil de tanılar ötesi faktörler üzerinden ele alınması gerektiğini kanıtlar niteliktedir (Wang ve Eaton, 2023).

Tanılar ötesi modelin patojenik modele karşı duruşunun belki de en önemli sebebi stigma meselesidir. Belirli bir zihinsel bozukluğun tanısını almış, bu bozukluk ile etiketlenmiş olan bir hasta, bu etiketlenme bağlamında çeşitli ekstra problemler yaşayabilir. Hasta almış olduğu tanı ile kendi benliği arasında bir köprü kurarak kendisini manik, depresif, obsesif gibi sıfatlarla nitelemeye başlayabilir; kendi varlığını bu etikete indirgeyen hastanın aldığı tedaviden fayda görmesi güçleşir. Etiketlenen hasta aynı zamanda kendini “normal” olarak niteleyen insanlardan oluşan çevresi tarafından bu bağlamda ayıplanabilir, ayrımcılığa maruz kalabilir veya hakarete uğrayabilir (Beutler ve Malik, 2002). Anormal olarak addedilmekten, çevresi tarafından dışlanmaktan korkan bir kişi sırf o etiket kendisine yapılandırılmasını diye ihtiyacı olduğu halde profesyonel yardım almayı reddedebilir; terapi ve ilaç tedavisi ile problemini çözmek yerine, stigmaya maruz kalmamak adına, o hastalığıyla hayatını sürdürmeye kendini zorlayabilir (Baptista ve Zanon, 2016). Bu durum hastanın bir ömür boyu memnuniyetsizlik ve ıstırap dolu bir varoluş sürdürmesine sebep olacaktır.

Tanılar ötesi model patojenik modele karşı bir alternatif olarak multimorbidite sorununa da bir açıklama getirir. Multimorbidite bir hastada aynı anda birden fazla sağlık probleminin bir arada görülmesi halidir (Suls vd., 2019). Örneğin bir yeme bozukluğu olan bulimiyadan mustarip bir kişi buna ek olarak anksiyete bozukluğuna sahip olabilir, yapılan çalışmalarda bu

durumun multimorbidite oranı %80 gibi yüksek bir oran olarak tespit edilmiştir; tikanırcasına yeme bozukluğu yaşayan obez kimselerde ise anksiyete bozukluğu deneyimleme oranı %70 olarak bulunmuştur (Schwalberg vd., 1992). Benzeri çalışmaların gösterdiğine göre bir hasta profesyonel bir yardım almaya karar verip bir uzmana görüldüğünde aldığı tanıların miktarının ortalaması 2,1 olarak gözlemlenmiştir (Kessler vd., 1994). Bu sonuç bize söz konusu zihinsel bozukluklar olduğunda norm olanın tek bir tanı almaktan ziyade bu tanının yanı sıra birden çok ek tanı alarak multimorbid bir deneyim yaşamak olduğunu göstermektedir.

Multimorbid problemler yaşamak hem uzman hem de hasta için zorluklara sebep olur. Problemlerin hepsine tek tek tedavi veya terapi uygulamak zor ve uzun soluklu bir süreç olacaktır (Koyuncu vd., 2019). Bilindiği üzere hastalar uzun tedavi ve terapilere hem psikolojik hem de ekonomik olarak devamlılık göstermede zorluk çekebilmektedir (Strosahl vd., 2012). Dünyanın geri kalanında gözlemlendiği gibi ülkemizde de pek çok kişi maddi olarak gücü yetmediği için terapilerini yarıda bırakmak durumunda kalabilmektedir. O halde uzmanlara düşen iş, hastalara kısa ve etkili terapiler uygulamaktır.

Tanılar ötesi model bu bağlamda uzmanlara yol gösterir, çünkü bu model adı üstünde tanılardan öte bir modeldir. Tanıdan ziyade hastanın belirtilerinin altında yatan psikolojik süreçlere odaklanılır. Psikolojik süreçlerin bozulması aynı anda pek çok belirtiyeye sebep olabilir ya da o belirtilerin idamesini sağlayabilir. Yani bu süreçler aynı anda birden çok tanının altında yatmaktadır. Yapılan çalışmalar multimorbid durumlarda ortaya konan bazı müdahalelerin hedeflenen birincil tanının ötesinde diğer tanıları da fayda sağlayabildiğini göstermiştir (Bélanger vd., 2004; Borkovec vd., 1995; Tsao vd., 2002). Bu durum psikolojik süreçlerin birden çok tanının altında yatan ortak mekanizmalar olduğunu kanıtlar niteliktedir. O halde bu ortak süreçlere müdahale etmeyi hedefleyen süreç odaklı bir psikoterapi aynı anda pek çok tanının tedavi edilmesini sağlayabilir. Tanı fark etmeksizin bütün problemlere fayda sağlayacak bu nihai terapinin mimarı, şüphesiz ki tanılar ötesi model olacaktır (Mansell vd., 2008, McEvoy vd., 2009).

Tanılar ötesi kuramın multimorbiditeyi açıklamada kullandığı, üzerine en çok çalışma yapılmış model “İçselleştirme-Dışsallaştırma (Internalizing-Externalizing) Modeli” olarak bilinir. Buna göre içselleştirme ve dışsallaştırma tanılar ötesi örtük faktörlerdir ve çalışma mekanizması açısından kişilik özelliklerine benzerler. Bu faktörlerin kişide tezahürü çeşitli semptomlar şeklinde olmaktadır. İçselleştirme faktörünün yol açtığı semptomlar üzüntü, anksiyete ve benzer bağlantılı deneyimler iken dışsallaştırma faktörü kendisini güdüsellik, kural tanımazlık ve agresyon şeklinde gösterir (Eaton vd., 2015). Bu tanılar ötesi faktörlerin genetik bir altyapısı olduğu tahmin edilmekle birlikte çocukluk çağında kişinin kötü muamele görmesi ya da bakım verenleri tarafından ihmale uğraması gibi

çevresel faktörler de yüksek seviye içselleştirme ve dışsallaştırma ile bağlantılı bulunmuştur (Keyes vd., 2012).

Modele dair yapılan bir çalışmanın sonuçları göstermiştir ki içselleştirme faktörü majör depresyon, obsesif kompulsif bozukluk, yaygın endişe bozukluğu ve agorafobi gibi psikopatolojilerin multimorbiditesinin yordayıcısıyken dışsallaştırma faktörü alkol bağımlılığı, madde istismarı ve çocuklarda davranım bozukluğu gibi psikopatolojilerin multimorbiditesinin altında yatmaktadır (Eaton vd., 2015).

Bununla birlikte modele dair yapılan ileri çalışmalar içselleştirme faktörünü iki alt faktör şeklinde ele almaya başlamıştır, bu alt faktörler içsel sıkıntı/distres (kaygı-ızdırıp alt faktörü olarak da adlandırılır) ve korkudur. İçsel sıkıntı alt faktörü majör depresyon, distimi ve yaygın endişe bozukluğu gibi hastalıkların multimorbiditesinde gözlemlenirken korku alt faktörü ise panik bozukluk ve çeşitli fobilerin multimorbiditesinden sorumludur (Vollebergh vd., 2001).

Farklı gruplar üzerinde yapılan çalışmalar bu modelin yaş, cinsiyet, ırk, etnik kimlik ve cinsel yönelim gibi çeşitli popülasyon alt grupları özelinde istatistiksel açıdan güçlü bir model olduğunu ortaya koymuştur (Eaton vd., 2015). Özellikle cinsiyet bağlamında yapılan çalışmalar kadınlarda daha yaygın görülen duygudurum ve kaygı bozukluklarının sebebinin kadınlarda içselleştirme faktörünün daha güçlü olmasından kaynaklandığını, dışsallaştırma faktörünün ise erkeklerde daha güçlü olması sonucu erkeklerde madde istismarı ve anti-sosyal bozuklukların daha yaygın gözlemlendiğini bildirmiştir (Eaton vd., 2012). Bu evrensel doğası doğrultusunda içselleştirme-dışsallaştırma modelinin terapi literatürü ve pratiği için değerli bir araç olduğu aşikardır.

Tanı fark etmeksizin her bozukluğa fayda sağlayacak nihai terapi henüz ortaya çıkmamış olsa bile tanılar ötesi model baz alınarak oluşturulmuş olan terapiler günümüz terapi literatüründe mevcuttur. Bu terapilerin inşasında kullanılan tanılar ötesi yaklaşımlar üç kategori şeklinde ele alınır (Sauer-Zavala vd., 2017). İlk kategori “Modüler/Ortak Elementler Yaklaşımı (Modular/Common Elements Approach)” olarak adlandırılır. Tanılar ötesi bir müdahale geliştirmek adına kullanılabilecek belki de en faydalı yöntem olan bu yaklaşımda (Sauer-Zavala vd., 2017) halihazırda var olan pek çok terapide ortak olarak kullanılan ve etkinliği kanıta dayalı terapötik müdahaleler bir araya getirilir. Hemen her terapide varlık gösteren bu ortak müdahalelere örnek olarak maruz bırakma (exposure) verilebilir (Chorpita ve Weisz, 2005).

İkinci kategori “Evrensel Uygulamalı Terapötik Yaklaşım (Universally Applied Therapeutic Approach)” olarak bilinir. Bu yöntemde müdahaleler evrensel olarak uygulanan terapi prensiplerince üretilirler (Sauer-Zavala vd., 2017). Geleneksel terapilerin uzun yıllardır tanı fark etmeksizin kullandıkları (Leichsenring ve Salzer, 2014) bu prensiplere örnek olarak terapist ve danışan arasındaki terapötik ilişki verilebilir. Terapötik ilişki, var olan bütün

terapilerde önemli bir meseledir, dolayısıyla da evrenseldir (Gutner vd., 2016).

Son kategori ise “Mekanik Olarak Tanılar Ötesi Yaklaşım (Mechanistically Transdiagnostic Approach)” şeklinde tanınır. Bu yaklaşım çeşitli bozuklukları sınıflandırır ve bu sınıflandırmalar altında yatan ortak psikolojik süreçleri hedef alır (Gutner vd., 2016). Örnek olarak “yeme bozuklukları sınıfı ve bu sınıf içerisinde yer alan tüm bozuklukların altında yatan bir ortak süreç olarak vücut şekline ve kiloya aşırı değer verme” verilebilir. Bu yaklaşım doğrultusunda anksiyete bozuklukları (Norton, 2008), duygusal bozukluklar (Ellard vd., 2010) ve benzeri daha pek çok sınıf oluşturulmuş ve ortak süreçler tanımlanmıştır.

Bu yaklaşımlar kullanılarak daha pek çok terapinin psikoloji literatürüne dahil edileceği ortadadır. Hedef ise denildiği üzere nihai bir süreç odaklı psikoterapi inşa etmektir. Bu doğrultuda Türk bilim insanlarının daha çok çalışma ortaya koymaları ve bu nihai terapinin oluşturulmasına katkıda bulunmaları beklenmektedir. Bu bağlamda yapılacak ilk iş elbette ki tanımlar ötesi model üzerine yapılan çalışmaları incelemek, teorileri öğrenmek, genel olarak bilgi dağarcığını genişletmektir.

1.1. Dikkat Hataları

Bilinmelidir ki psikolojik süreçler insanların gündelik hayatlarında, bilişsel (dikkat, hafıza, düşünce ve akıl yürütme süreçleri) ve davranışsal bağlamda, bilinçli veya bilinç dışı bir şekilde sürekli kullandıkları mekanizmalardır. Ancak normal şartlar altında bizlere faydası olan bu süreçler bozuldukları takdirde zihinsel hatalara sebep olurlar. Bu zihinsel hatalar psikopatolojilerin oluşumu ve idamesi bağlamlarında söz sahibidir. Hatalar, kaynaklandıkları süreçlerin isimleri doğrultusunda isimlendirilmektedir (Harvey vd., 2004).

Ele alınacak ilk zihinsel hata tipi “Dikkat Hataları” olarak bilinir. İnsanın dikkati ve odaklanmasıyla ilgili psikolojik süreçlerin bozulması sonucu meydana gelen bu hatalar aslında “Seçici Dikkat” adı altında birleştirilebilir. Seçici dikkat, üzerinde pek çok çalışma yapılmış bir konu olup, sayısız psikopatolojinin altında yatan bir süreçtir (Dalglish vd., 2020; Holmes vd., 2019).

Seçici dikkat bir insanın gerek iç dünyasında gerekse dış çevresinde bulunan çeşitli uyaranlar arasından hangisine odaklanıp hangisini yok sayacağı seçimini yapmasına olanak tanır. Bu seçim kişi tarafından bilinçli bir şekilde gerçekleştirilebileceği gibi aynı zamanda kişinin farkında olmadan otomatik bir şekilde ortaya koyabileceği bir durumdur (Johnston ve Dark, 1986). Süreç sırasında kişi iç ve dış uyaranları inceler; kimi uyarandan gelen bilgi sisteme kabul edilir ve işlenmeye başlanır, birtakım diğer uyaranların sağladığı bilgiler ise yok sayılır, sisteme girmez ve işlenmez.

İşbu işlenen bilgiler kişi tarafından daha ileri zihinsel süreçlerde kullanıldığı için oldukça değerlidir. Bu süreçler kişinin akıl yürütmeleri, düşünceleri ve davranışlarıyla alakalıdır. Haliyle hangi bilginin işlenip hangisinin işlenmediği kişinin hayatını doğrudan etkilemektedir. Yanlış bilgilerin işlenip değerli olan bilgilerin ise görmezden gelinmesi elbette ki kişide çeşitli psikopatolojiler doğurabilmektedir. Yani seçici dikkat bütün bu zihinsel zincirleme süreçlerin en başında deneyimlenebilecek bir zihinsel hata olarak bütün sürecin daha en baştan yanlış başlamasına sebep olabilir (Bater ve Jordan, 2020).

Seçici dikkatin gözlemlendiği pek çok zihinsel bozukluktan birisi sosyal anksiyete bozukluğudur (Capriola-Hall vd., 2020). Eski adıyla sosyal fobi olarak bilinen sosyal anksiyete bozukluğundan mustarip bir kişinin topluluk önünde sunum yapmak zorunda olduğu bir senaryo hayal edelim. Bu tarz hastaların deneyimledikleri kaygının olası kaynaklarından birisi diğer insanlar tarafından eleştirilme korkusudur, haliyle topluluk önünde konuşma yapmak ciddi manada ıstıraplı bir deneyim olacaktır. Böylesi bir hasta üzerinde sunum yapacağı platformda yerini aldığı kaygı duygusu vücudunu sarmalar, böylece birtakım fizyolojik reaksiyonlar vermeye başlar. Bunlar nefes almada zorluk, aşırı terleme, vücudun buz kesmesi ya da kişinin kalp atış hızının yükselmesi gibi durumlardır (American Psychiatric Association, 2022).

İşte bu noktada hasta bir dikkat hatasında bulunarak dikkatini kendi iç dünyasına çeker ve deneyimlediği bu belirtilere odaklanır. Kaygı belirtilerine odaklanan hasta kendisi için apaçık olan bu durumun diğer insanların da kolayca algılayabileceği bir durum olduğu yanılığına düşerek “Seyirci benim ne kadar gergin olduğumu anladı, herkese rezil oldum.” düşüncesine kapılabilir. Halbuki bu içsel deneyimler seyirci tarafından fark edilmesi zor şeylerdir ve büyük ihtimalle fark etseler bile olumsuz bir tepki göstermeyeceklerdir. Ancak nasıl ki hasta dikkatini iç dünyasına çevirip bu içsel bilgileri işleme almıştır, aynı şekilde dikkatini de dış dünyaya kapatır ve seyircinin bu durumun farkında olmadığı bilgisini işleme almayı reddeder. İşin sonunda hastanın kaygıları seçici dikkat yüzünden pekiştirilmiş olur, sosyal anksiyete varlığını sürdürmeye devam eder (Mansell vd., 2003; Woody ve Rodriguez, 2000).

Seçici dikkat sosyal anksiyete bozukluğu haricinde daha pek çok tanıda görülebilir, haliyle tanılar ötesi bir zihinsel hata olduğu kesindir. Seçici dikkati düzenlemeye yönelik terapötik müdahaleler aynı anda pek çok bozukluğun tedavisinde gelişme kaydedilmesini sağlayacaktır. Bu müdahaleler bundan dolayı tanılar ötesi nihai terapinin bir parçası olarak görülebilir.

1.2. Hafıza Hataları

Bir diğer zihinsel hata tipi “Hafıza Hataları” olarak adlandırılır (Harvey vd., 2004). İnsan çeşitli uyaranlardan duyumsadığı ve algıladığı bilgiyi çeşitli zihinsel mekanizmalar ile kodlayarak hafızaya atar. Uzun süreli bellekte

depolanan bilgiler kişi ihtiyaç duyduğu takdirde bu bellekten geri çağrılır ve gündelik hayatta işleme konur. Ancak bütün bu hafıza süreçleri sırasında problemler gözlemlenebilir, süreçlerin zedelenmesi sonucu da hafıza hataları ortaya çıkar ve bu hatalar çeşitli zihinsel problemlere olanak sağlar (Harvey vd., 2004). Dikkat hataları seçici dikkat başlığı altında bir araya getirilebilirken çeşitli hafıza hataları tek bir başlık altında birleştirilemez, dolayısıyla bunları tek tek ele almak gerekir. Bu hatalar açık ya da örtük seçici hafıza, tekrarlayıcı hatıralar, aşırı genellenmiş hafıza ve kaçınan kodlama/geri çağırma'dır.

Çalışmanın odağı akıl yürütme hataları olduğu için bu hafıza hataları üzerinde tek tek durulmayacaktır. Konuyu başlangıç seviyesinde kavramak adına içeriklerinden sadece biri açıklanacaktır. Tanılar ötesi doğası diğerlerine göre daha belirgin olduğu için örnek mahiyetinde seçilen hafıza hatası "Tekrarlayıcı Hatıralar" olarak bilinir. Tekrarlayıcı hatıralar kişinin kontrolü dışında zihinde bir anda beliren hatıralardır, aynı hatıralar hayat boyu farklı bağlamlarda tekrar tekrar zihni istila edebileceğinden dolayı bu hatıralar tekrarlayıcı hatıra olarak adlandırılır. İstilacı doğaları dolayısıyla bu hatıralar obsesif kompulsif bozukluk (OKB) benzeri psikopatolojilerde gözlemlenen intrüsyif düşünceleri (intrusive thoughts) çağrıştırmaktadır (Marks vd., 2018).

Geçmişte sokakta yürürken saldırıya uğramış ve bu travmatik deneyim sonucu agorafobi geliştirerek evine hapsolmuş bir hasta hayal edelim. Bu hastanın agorafobisinin idamesinde tekrarlayıcı hatıralar bir rol oynayabilir. Saldırıya uğradığı güne dair hatıralar hastanın zihnini işgal edebilir ve kaygılarını pekiştirebilir (Day vd., 2004). Bunun sonucunda, hastanın güvende kalmak adına sergilemiş olduğu evden ayrılmama davranışı da pekişmiş olur ve agorafobi kaldığı yerden devam eder.

Travma sonrası stres bozukluğunun (TSSB) en yaygın belirtilerinden birisi olan geriye dönüşler/yeniden yaşamalar (flashback) da tekrarlayıcı hatıraların bir örneğidir (Ehlers vd., 2002). Bu hatıralar hastanın zihnine hem gündelik hayatta düşebilir hem de hastanın uyurken gördüğü bir kâbus formatında da deneyimlenebilir. Yaşadığı travmayı bu şekilde tekrar tekrar yaşamak zorunda kalan kişi gündelik hayatına uyum sağlayamaz ve TSSB problemi çözülmez.

Depresyon hastaları da geçmişte yaşanmış olayların tekrarlayıcı hatıralarından nasibini alabilmektedir. Bu bağlamda hastanın zihnini işgal eden tekrarlayıcı hatıralar duygusal bir içeriğe sahip olmaktadır. Depresif kimselerin hatıralarına suçluluk, çaresizlik, değersizlik hissi vb. duygular hakimdir (Kuyken ve Brewin, 1994).

İnsanın zihnini işgal eden tekrarlayıcı hatıralar görüldüğü üzere pek çok bozukluğun bir parçasıdır, o halde danışana bu hatıralarla sağlıklı bir şekilde başa çıkmaya yönelik beceri kazandırmak tanımlar ötesi terapi için değerli bir çaba olacaktır.

1.3. Düşünce Hataları

Üçüncü tip zihinsel hatalar “Düşünce Hataları” olarak bilinir. Bunlar arasında en yaygın olanı ve bu yazıda örnek olarak ele alınacak olan düşünce hatası “Tekrarlayıcı Düşünme” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu düşünme olumsuz içerikli bir düşünme olup kişinin endişeye kapılması ve bu doğrultuda ruminasyon gerçekleştirmesi şeklinde tezahür eder (Kelley vd., 2021; Mansell vd., 2008).

Endişe olarak bilinen duygu, insanlar tarafından korku duygusuna benzer şekilde deneyimlenir. Endişe duygusundan doğan düşünceler olumsuz bir doğaya sahiptir, ayrıca kişinin bu düşünceler üzerinde kontrolü hemen hemen hiç yoktur.

Gündelik hayatta insanlar kendilerini sonucunu bilmedikleri durumlarla karşı karşıya bulurlar. Bu belirsizlik hissi bazı kültürlerde aşılması gereken bir engel olarak görülür ve bir meydan okuma olarak algılanır, bu kültüre dahil insanlar için belirsizlik katlanılabilir bir histir. Ancak birtakım diğer kültürlere ait insanlar belirsizliği kendi güvenlikleri için bir tehdit olarak görmekte ve bu hissiyatı kaçınılması gereken bir şey olarak tanımlamaktadırlar (Hofstede, 2001).

Bunun sebebi belirsizliğin sonunda negatif bir durum yaşanması ihtimalidir. İnsanlar bu negatif sonuçları deneyimlemek istemezler, dolayısıyla onları önlemek adına bir çaba içerisine girerler. Bu çabalara zihinsel çabalar da dahildir ve bu sırada kişi endişe duygusuna boğulur (Borkovec vd., 1983). Romantik partneriyle bir buluşma için anlaşmış, ancak buluşma için hazırlanmaya çok geç başlamış ve bu yüzden de evinden geç çıkmış bir kişinin yolda giderken aklından geçirdiği “Ya çok geç kalırsam, bana çok kızar mı, beni terk eder mi?” gibi endişe yüklü düşünceler bu zihinsel karmaşaya örnek olarak verilebilir. Benzer düşünceler bu tarz gündelik durumların yanı sıra kişinin mustarip olduğu psikopatolojilerle de alakalı olabilmektedir.

Ruminasyon ise zihinsel bir geviş getirme eylemi olarak tanımlanabilir. Kişi dikkatini o sırada deneyimlediği ya da geçmişte başına gelmiş bir olaya ya da semptomu çevirir (Watkins ve Roberts, 2020). Söz konusu durumu sorgulamaya başlar; bu şeyin doğası ne olabilir, sebebi nedir, neden onun başına gelmiştir/gelmektedir, sonuçları ne olmuştur/ne olacaktır ve daha nice sorular kişinin zihninde döner durur. Aslen bir problem çözme aracı olan ruminasyon bazı durumlarda kişiyi gerçekten de problemin çözümüne götürebilir, ancak genellikle bu durum gözlenmez. Ruminasyon yapan kişi söz konusu problemle ilgili bir aksiyon almadığı müddetçe ruminasyon kısır bir mekanizmadır, kişi kendini boş yere zihinsel olarak yormaktadır (Nolen-Hoeksema, 1991).

Kıscası ruminasyon kişinin sadece durmadan şikâyet etmesine sebep olur, kişiyi çözüme ulaştırmaz. Bunda kişinin sorgulama sırasında kendisine sorduğu soruların da etkisi vardır. Çünkü ruminasyon yapan kişiler kendilerine sordukları sorulara genelde “Neden” diyerek başlamaktadırlar.

Gel gelelim, bu soruya yanıt vermek çoğu zaman mümkün değildir ve bu da sorunun sadece cevaplanmamış bir soru olarak sonsuza dek varlığını sürdürmesine sebep olur. Örneğin sokakta park ettiği arabası şanssızlık sonucu kazaya karışmış bir adam, kendisinin bu durumda hiçbir hatası olmadığı halde “Neden bu kaza burada gerçekleşmek zorundaydı, ben ne günah işledim de başıma bu musibet geldi?” şeklinde sorular sorarak ruminasyona başlayabilir ve bu sorulara hiçbir cevap bulamayabilir.

Sosyal anksiyete bozukluğunda tekrarlayıcı düşünme kişinin sosyal ortamlarda ortaya koyduğu performans üzerine değerlendirme yapması şeklinde gözlemlenir (Mellings ve Alden, 2000). Örneğin iş yerinde bir sunum yapmak durumunda kalmış bir kişi sosyal anksiyetesi yüzünden zorlu bir deneyim yaşadıkdan sonra bir de bunun üzerine “Acaba sunumum beğenildi mi? Dediklerim anlaşıldı mı? Vermek istediğim mesajı yerine ulaştırabildim mi, yoksa kimse hiçbir şey anlamadı mı? Acaba sunumumu izleyenler benim hakkımda ne düşündü? Patronum performansımın memnun kaldı mı, yoksa beni kovmayı düşündürecek kadar kötü müydüm?” gibi soruları kafasında rumine edebilir. Ortaya koyduğu performansı başarısız bulduğu takdirde de bir daha sunum yapmaya çekinebilir, hatta sırf bunun için işten ayrılma planları yapmaya başlayabilir. Bütün bunlar yüzünden kişinin sosyal anksiyetesi aynen devam edecek ve dahi belki de şiddetini artıracaktır.

Obsesif kompulsif bozukluk özelinde ise kişinin zihnine zorla giren düşünceler üzerinden bir endişe ve ruminasyon tablosu çizilir. Bu endişe kişide büyük bir stres yaratarak stresi azaltmayı hedefleyen birtakım zorlantı davranışlarına (yani kompulsiyonlara) sebep olabilir. OKB hastalarının özellikle belirli bir eylemi gerçekten gerçekleştirmiş olup olmadıklarıyla ilgili obsesif ruminasyonlar gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir (van Oppen vd., 1995).

Mesela işten eve dönmüş, arabasından inip binaya giriş yapmış bir OKB hastasının daha az önce kontrol etmiş olmasına rağmen zihnine üşüşen “Acaba arabanın kapısını gerçekten kilitledim mi?” gibi düşüncelere kapılması, sonrasında gidip arabanın kapısını tekrar kontrol etmek zorunda kalması ve bu senaryoyu her akşam yaşaması OKB özelinde tekrarlayıcı düşünme ve zorlantı davranışına bir örnektir. Aynı şekilde kişinin başından geçen ama olumlu sonuçlanmış bazı olayların gerçekleşmemiş olası kötü sonuçları üzerine “Ya hikâye böyle bitseydi? ya olumlu değil de olumsuz olan sonuç yaşansaydı?” gibi düşüncelere gark olması da bir diğer örnektir. Bu kişiler hayatta karşı karşıya kalmamış oldukları birtakım olumsuz senaryoları da kafalarından uydurup bu kurgu senaryoları rumine edebilir, bu muhtemel felaketler üzerinden kendilerine sorumluluk biçebilir ve suçluluk hissedebilirler.

Yapılan bir çalışmada gündelik hayatta ruminasyon yapan kişilerin travmatik olaylar deneyimledikleri takdirde disfori ve travma sonrası stres bozukluğu belirtileri göstermelerinin daha olası olduğu gözlemlenmiştir, aynı şekilde travmatik olaya dair ruminasyon gerçekleştirmek de travma sonrası

stres bozukluğunun üç yıla kadar idamesini öngörülebilir kılmaktadır (Mayou vd., 2002). Yaygın endişe bozukluğunun en önde gelen belirtilerinden biri olan sürekli endişe hali de tekrarlayıcı düşünmeye bir örnek teşkil eder. Kronik ağrıdan mustarip kimseler ağrının kendisi, sebepleri ve olası sonuçları üzerine (Sullivan vd., 1995; Williams ve Thorn, 1989), yeme bozukluğu olan bireyler ise diyet sırasında yiyecekler ve yeme eylemi ilgili tekrarlayıcı düşünceler gerçekleştirebilirler (Hart ve Chiovari, 1998). İnsomnia hastaları da uykusuz gecelerde “Acaba sabah kalktığımda uykumu yeterince almış olacak mıyım, yoksa ortalıkta hayalet gibi mi dolaşacağım?” gibi düşünceleri kafalarında sürekli çevirip uykularını daha da çok kaçırabilmektedirler (Watts vd., 1994).

Benzer örnekleri hemen hemen her psikopatoloji vakasında görebiliriz. Endişelenme ve ruminasyon doğrultusunda tanımladığımız tekrarlayıcı düşünme gerçekten de hemen hemen her hastalıkta gözlemlenebilen apaçık bir tanılar ötesi zihinsel hatadır. Haliyle bu psikolojik süreci hedef alan terapötik müdahaleler bütün bu hastalıkların tedavisine fayda sağlayabilirler.

1.4. Davranış Hataları

Bir sonraki zihinsel hata tipi “Davranış Hataları” olarak adlandırılır ve insan davranışları üzerinden kendisini gösterir. Bunlar kaçınma, güvenlik davranışı ve etkisiz güvenlik sinyalleridir. Aralarında en ünlüsü, neredeyse her bozuklukta gözlemlenebilen ve bu yüzden de apaçık bir şekilde tanılar ötesi bir doğaya sahip olan “Kaçınma (Avoidance)” bu çalışmada örnek olarak verilecek olan davranış hatasıdır.

Gündelik hayatta kişi kendisinde stres veya kaygı yaratan çeşitli durumlarla karşı karşıya kalır. Bunları kendisi için bir tehdit olarak algıladığı takdirde onların sebep olabileceği olası olumsuz sonuçların önüne geçmek adına kişi bu durumlardan kaçınmaya başlar. Bu kaçınma davranışı olası tehlikenin önüne geçtiği için kişiye kendini iyi hissettirir. Bu pozitif duygu kişi için bir pekiştirici görevi görür ve kaçınma davranışının gelecekte tekrarlanması ihtimalini artırır (Mowrer, 1960).

Kişinin kaçınma davranışını sürdürmesi anksiyetesinin çözülmesi için bir engel teşkil eder ve problemi idamesini sağlar. Yani, kaçınma davranışı tedavi bağlamında hastayı bir kısır döngüye sokar. Kişinin korkularını yenmesi için bunların üzerine gitmesi gerekir. Korkularıyla yüzleşen kişi endişelerinin abartı olduğunu fark edebilir ve gündelik hayatta işlevselliğini düşüren bu durumu elimine edebilir. Bilişsel davranışçı terapilerde kaçınma davranışını kırmak bir terapötik müdahale olan “maruz bırakma ve tepki önleme” ile mümkün olabilir (Wheaton vd., 2018).

Özgül fobiden mustarip ve bu bağlamda köpeklerden korkan bir insan düşünelim. Bu kişi köpekler tarafından saldırıya uğramış birilerine televizyonda ya da sosyal medyada şahitlik etmiş olabilir, belki kendisi de böyle bir durumla geçmişte karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda genel

olarak bütün köpekleri bir tehdit olarak görmeye başlayan bu kişi kaçınma davranışı sergilemeye başlar. İçerisinde köpek bulunan ortama giremez, köpek sahibi arkadaşlarını ziyaret edemez, kaldırımında bir köpeğin uyuduğu sokaktan geçmek yerine köpeksiz sokakları tercih ederek yolunu uzatır ve bunun gibi daha pek çok kaçınma davranışı sergiler.

Bütün bunlar söz konusu kişinin hayatını zorlaştırmaktadır. Köpek korkusunu yendiği takdirde kişinin işlevselliği artacaktır, ancak kaçınma davranışları yüzünden bu mümkün olmamaktadır; çünkü köpeklerden kaçınmanın getirdiği güvenlik hissi bir pekiştirici görevi görmektedir (Brown vd., 2023). Kişinin bu noktada yapması gereken şey kendini köpeklere maruz bırakıp normalde göstermiş olduğu kaçınma tepkisinin önüne geçmektir. Dünyadaki bütün köpeklerin zararlı olmadığını, hatta çoğunluğunun dost canlısı olduğunu bu şekilde birinci elden deneyimleyecek olan kişi bu sefer bu bilgiyi pekiştirici olarak kullanacak ve köpeğe maruz kalma eyleminin gerçekleşme sıklığı artacaktır. Zamanla kişinin içindeki köpek korkusunun çözülmesi oldukça olasıdır.

Bu örnekte görüldüğü gibi bozukluğun tedavisi için gereken ve gelecek davranışlar için pekiştirici görevi görecektir deneyimleri engelleyen kaçınma davranışı obsesif kompulsif bozukluk ve travma sonrası stres bozukluğu gibi daha pek çok diğer psikopatolojide de gözlemlenebilmektedir. Kaçınma olarak bilinen bu davranış hatasını kırmaya yönelik müdahaleler bu doğrultuda tanımlar ötesi müdahaleler olarak incelenebilir.

Tanımlar ötesi model baz alınarak ortaya konan güncel terapilerden birisi “Transdiagnostik Davranış Terapisi” olarak adlandırılır. Bu terapi tanımlar ötesi bir davranış hatası olan kaçınma davranışını duygusal bozuklukların tedavisinde bir numaralı hedef olarak görmektedir. Transdiagnostik davranış terapisine göre kaçınma davranışı dört tiptir; bunlar durumsal kaçınma, bedensel/interoseptif kaçınma, düşünsel kaçınma ve pozitif duygusal kaçınma olarak adlandırılır (Gros, 2014).

Transdiagnostik davranış terapisi bu kaçınma davranışlarını maruz bırakma yöntemiyle kırmayı hedefler. Bu doğrultuda kullanılan ve negatif duyguları hedef alan maruz bırakma yöntemleri Gros’un Transdiagnostik Davranış Aktivasyonu protokolünde sırasıyla durumsal/in vivo, bedensel/interoseptif, düşünsel/imağinal maruz bırakma ve son olarak pozitif duygusal/davranışsal aktivasyon olarak belirlenmiştir (Gros vd., 2020).

Duygusal bozukluk yaşayan gaziler üzerinde yapılan bir çalışma bu tanımlar ötesi terapinin kaçınmanın tüm tipleri bağlamında etkili olduğunu göstermiş, sadece interoseptif kaçınma bağlamında görülen terapötik etki diğer kaçınmalara nazaran daha az bulunmuştur. Ancak bu durumun yapılan deneyin uygulanış formatından kaynaklanmış olabileceği düşünülmüştür (Gros vd., 2020). Dolayısıyla transdiagnostik davranış terapisi uzmanların kaçınma davranışları bağlamında pratik edebilecekleri etkili bir terapi adaydır.

1.5. Akıl Yürütme Hataları

Tanımlar ötesi modelde ele alınacak son zihinsel hata tipi “Akıl Yürütme Hataları” olarak isimlendirilmektedir. Akıl yürütme (reasoning) olarak bilinen zihinsel süreç, bireyin gündelik hayatta karşı karşıya kaldığı durumlar hakkında çeşitli varsayımlarda (hipotezlerde) bulunması ve bu varsayımlar üzerine düşünerek onların doğruluğunu sorgulamasıdır (Harvey vd., 2004). Bu şekilde kişi bir yargıya varmış olur. Bu sorgu süreci rasyonel, realist ve somut verilere dayalı bir süreç olmalıdır. Ancak bazen insanlar varsayımları mantık doğrultusunda ortaya koymayı bırakır ve yanlı yargılarda bulunur. Yanlı yargılar bazen insana fayda sağlayabilir, kişiyi motive edebilir ve hatta özsaygı ve özgüvenini artırabilir (Taylor ve Brown, 1988). Bazen de bu yanlı yargılar kişiye zarar verir ki bu durum bir akıl yürütme hatası olarak tanımlanır.

En sık karşılaşılan akıl yürütme hatalarından birisi “Yorumlayıcı Akıl Yürütme” olarak bilinir. Bu durum kişinin normalde nötr deneyimler olarak yargılanması beklenen, sonucu belirsiz olayları kendi kaygıları ve zihinsel problemleri doğrultusunda olumsuz deneyimler olarak yargılamasıdır (Hirsch vd., 2016).

Örneğin sosyal anksiyete bozukluğundan mustarip bir kişi kendisini içerisinde bulunduğu çeşitli sosyal etkinliklerde sergilemiş olduğu performansı elinde yeterli bilgi olmamasına rağmen otomatik olarak başarısız bir performans olarak yorumlayabilmektedir (Rapee ve Lim, 1992; Wallace ve Alden, 1997). Gerçekleştirmiş olduğu bu hatalı akıl yürütmenin sebebi sosyal anksiyetesinin ve endişesinin kişinin mantığını engellemesidir. Elinde başarısız olduğuna dair hiçbir kanıt olmamasına rağmen kişi bu tarz durumlarda başarısız bir performans göstermek onun kaderiymişçesine bir yargıda bulunur.

Eski adıyla hipokondriya olarak bilinen, günümüzde hastalık kaygısı bozukluğu olarak adlandırılan hastalığa sahip kimseler vücutlarını sürekli dinlerler ve bunun sonucunda manasını bilmedikleri bazı fiziksel deneyimler tespit edebilirler (American Psychiatric Association, 2022). Bu hisler herhangi bir şeyden kaynaklanıyor olabilir, ancak hastalar zihinsel bozuklukları dolayısıyla bu nedeni belirsiz fiziksel hislerin çok korkunç ve ölümcül hastalıkların semptomları olduklarına emindir (Haenen vd., 1997).

Bir diğer akıl yürütme hatası “Atıf Yanlılıkları (Attributional Biases)” olarak bilinir ve kişinin belirli bir sonucun oluşmasına neden olan şeyler üzerine akıl yürüttüğü sırada gerçekleşir. Kişi burada kendi işine yarayan yanlı atıflarda bulunmanın yanı sıra (Taylor ve Brown, 1988) oldukça kötümser ve kendini suçlayan atıflarda da bulunabilmektedir (Brosschot ve Aarsse, 2001; Heimberg vd., 1989).

Örnek olarak kumar bağımlısı bir kişi ne zaman kumarda kazansa bunu kendisiyle ilgili faktörlere bağlasa da (yetenekliyim, hafızam kuvvetli, vb.), bozguna uğradığında bunu kötü şans gibi dışsal faktörlere bağlayacaktır. Depresif bir kimse ise hayatta deneyimlediği olumsuz sonuçları kendisiyle

alakalı içsel faktörlere bağlayacak (beceriksizim, değersizim, vb.), haliyle de bu musibetlerin hayat boyu devam edecek ve her tür bağlamda kendisini gösterecek şeyler olduğu yargısına varacaktır.

Bir sonraki akıl yürütme hatası “Yanılsamalı/Aldatıcı Korelasyon (Illusory Correlation) adıyla bilinir ve insanların zayıf veya ters bağlantılı ya da hiç bağlantısız iki şeyin güçlü ve pozitif bir şekilde birbirine bağlı olduğu iddiasında bulunmaları şeklinde tezahür eder (Alloy ve Tabachnik, 1984). Toplum içerisindeki stereotipik yargılar (mesela bütün Karadenizliler aşırı öfkelidir zannetmek) veya paranormal şeylere inanmak (şans getirsin diye takılan ziynetler, totemler, vs.) bu yanlış korelasyonlara örnektir (Chapman ve Chapman, 1982; Schienle vd., 1996). Kumar bağımlısı bir kişi iyi şans ile haftanın belirli bir günü ya da spesifik bir mekân arasında bağlantı kurabilir ve hep aynı gün aynı yerde kumar oynayabilir (Griffiths, 1994). Benzer hatalı bağlantılar diğer zihinsel bozukluklarda da gözlemlenebilmektedir.

“Hipotez Testi/Doğrulama Yanlılığı” da bir akıl yürütme sürecidir ve eğer kişi kendi orijinal fikrinin doğruluğunu kanıtlamak için kendi işine gelen bilgilerin peşinden koşuyorsa, bunun yanı sıra ilerleyen süreçte karşılaştığı yeni ve hipotezine uymayan bilgileri denkleme dahil etmiyorsa o zaman bir akıl yürütme hatasından bahsedebiliriz (Nickerson, 1998).

Örnek olarak böceklerden korkan, spesifik fobi sahibi birisini düşünelim. Bu kişi böcekleri kendisine bir tehdit olarak görmekte, buna sebep olarak da çeşitli böceklerin onu ısırma ve belki de bu şekilde ona bir hastalık bulaştırma ihtimalini öne sürmekte olsun. Bu kişi sahip olduğu fobiyi kafasındaki bir hipotez ile idame ettirmektedir: “Böcekler insanları ısırarak onlara hastalık bulaştırırlar”. Normal şartlar altında kişi oluşturmuş olduğu bu hipotezi çeşitli bağlamlarda topladığı gerçek verilerle test etmelidir ki bu doğru bir yargı mı yoksa sadece bir kuruntu mu belli olsun. Bunu yapan kişi fark edecektir ki aslında çoğu böcek insanlardan korkar ve biz onlara bulaşmadığımız müddetçe gelip bizi ısırılmazlar. Isırsalar bile sivrisinek gibi spesifik böcekler haricinde bize hastalık bulaştırma ihtimalleri düşüktür. Haliyle aslında böcekler çoğunlukla insanlar için zararsızdır ve bizi ısıracaklar diye korku duymamıza gerek yoktur.

Eğer kişi böceklerle dair bu hipotezini düzgün bir şekilde test etmezse, böceklerin davranışları konusunda araştırma yapmazsa o zaman hipotezini yalanlayacak bilgileri reddediyor demektir. Yine aynı kişi tam tersine sivrisinek gibi birtakım böceklerle odaklanıp hipotezini sadece bu bilgilerle doğrulama çabası içerisine girebilir. Eksik ve yanlış verilerle kişinin yanlış hipotezi doğrulanmış olur, böylece böcek fobisi artık meşru bir korku haline gelmiş, idamesi sağlanmıştır.

Benzer bir tabloyu obsesif kompulsif bozukluk ve yaygın endişe bozukluğu hastalarının hipotezlerini doğrulayacak bilgilere ulaşana kadar aşırı miktarda veri toplaması şeklinde görebiliriz (Fear ve Healy, 1997; Ladouceur vd., 1997). Bununla birlikte delüzyon (sanrı) sahibi psikoz hastaları ise tam

tersine oldukça az veri toplayarak kendi delüzyonlarını haklı çıkarmaktadır (Garety vd., 1991).

Ele alacağımız son akıl yürütme hatası olan “Duygusal Akıl Yürütme” de tıpkı diğer akıl yürütme hataları gibi pek çok bozuklukta varlık gösteren tanılar ötesi bir psikolojik süreçtir. Kişinin gündelik hayatta yargıda bulunmak amacıyla kullanabildiği ve bu bağlamda kendisine aslında yarar sağlayabilecek bu süreç, irrasyonel kullanıldığı takdirde bir zihinsel hata haline gelerek zihinsel bozukluklara yol açabilir veya onları idame ettirebilir.

Duygusal akıl yürütme kişinin belirli bir mesele hakkında yargıya varırken kendi duygularını geçerli bir veri kaynağı olarak görmesi halidir. Eğer ki kişi kendi duygularından yola çıkarak ortaya koyduğu yargılara aşırı önem verir ve bunu yaparken de objektif gerçekleri reddederse o noktada artık bir zihinsel hata meydana gelmiş demektir (Russell, 2020).

Gündelik hayatta duygusal akıl yürütme hatası sergileyen kişi sahip olduğu negatif duygular doğrultusunda kendi deneyimlerini ve performansını negatif olarak yargılayabilir. Mesela bir piyano öğretmeni kendini kötü hissettiği bir gün piyano çalarken birdenbire “Ne kadar berbat piyano çalıyorum, piyano öğretmeni olacağım bir de!” gibi bir yargıda bulunabilir. Halbuki piyano çalma performansında hiçbir sıkıntı yoktur, hatta bir öğretmen olarak çok da güzel çalıyor, ancak hissettiği o olumsuz duygular üzerinden kendi performansını yargılar, “Kendimi kötü hissediyorum, demek ki yaptığım işte de kötüyüm.” gibi yanlış bir sonuca varır (Martin vd., 1993).

Duygusal akıl yürütme tanılar ötesi bir zihinsel hata olarak pek çok zihinsel bozuklukta kendisini gösterir. Bunlardan birisi panik bozukluk. Panik bozukluğa sahip hastalar tıpkı diğer anksiyete bozukluklarından mustarip kimseler gibi zihinlerinde geleceğe dair olumsuz senaryolar çizerler (American Psychiatric Association, 2022). Bu senaryolar onların panik atak geçirmesiyle nihayet bulan senaryolardır. Bu senaryoların gerçekten başlarına gelmesi olasılığını yüksek algılayan hastalar konuyla alakalı kaygı yaşarlar. Kaygı duygusunun deneyimlenmesi kişiye tehdit altında olduğunu hissettirir, “Bu olasılıkları düşününce kaygılanıyorum, bu duygumun bir sebebi olmalı, demek ki bu durumlarda panik atak geçirme riskim gerçekten yüksek.” diyerek duygusal bir akıl yürütme gerçekleştirirler. Duygulardan yola çıkarak ortaya konan bu bilgi kişinin anksiyete duygusuyla arasındaki ilişkiyi bozarak bu duyguyu düşman, yanlış, anormal ve deneyimlenmemesi gereken bir duygu olarak görmesine sebep olarak anksiyete bozukluğunun temelini atmış olur (Arntz vd., 1995).

Obsesif kompulsif bozukluk sahibi hastalar mustarip oldukları takıntılar doğrultusunda birtakım zorlantı (kompulsiyon) davranışlarında bulunabilmektedirler (American Psychiatric Association, 2022). Bu zorlantılar sürekli bir şeyleri kontrol etmek (checking) ve birtakım ritüeller şeklinde ortaya çıkabilir. Örneğin temizlik takıntısı sahibi bir kişi ocağın temiz olduğunu hissedene kadar spesifik olarak tam dört defa ocağı baştan temizleme ihtiyacı duyabilir. Daha az bir sayıda temizlemek, hastanın ritüelini

baltalayacağından dolayı hastanın huzursuzluğu ortadan kalkmaz, içsel deneyimleri ona “işin doğru bir şekilde gerçekleştiğini” söyleyene kadar (yani ocak tam dört defa temizlenene kadar) kişi rahata ermez.

Bu durum OKB sahibi kişilerin, kendilerinin ve sorumluluğunu üstlendikleri kimselerin (aile üyeleri gibi) tehdit altında olup olmadığına yönelik vardıkları yargılarda duygusal akıl yürütme gerçekleştirdiklerini bizlere düşündürmektedir. OKB hastası kişi kendini kötü hissettiği müddetçe zorlanma davranışları devam etmelidir, ne zaman ki ritüel tamamlanır ve kişi kendini iyi hisseder, işte o zaman zorlanma biter. Yukarıdaki örnekte kişi “Ocak temiz hissettirmiyor, demek ki hala mikroplu olabilir, bu durum hem benim hem de aile üyelerimin sağlığını tehlikeye atar.” şeklinde aşırı sorumluluk alma ve bu sorumluluğu yerine getirememesi durumundan doğan bir suçluluk hissi, stres ve kaygı yaşayarak ocağı dört kere temizler; ta ki ocak temiz hissettirene, suçluluk duygusu ortadan kalkana ve tehlikenin önüne geçildiği yargısına varılana dek. Bu ritüel suçluluk hissinin yanı sıra iğrenme duygusu doğrultusunda da yürütülebilir. Temizlik takıntısı olan kimselerde “Hala iğreniyorum, demek ki yeterince temizlenmemiş.” gibi yargılara varmada iğrenme duygusunun bir bilgi kaynağı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. OKB hastalarının duygusal akıl yürütme doğrultusunda kendilerini yapmak zorunda hissettikleri bu zorlanma davranışları, OKB’nin ortaya çıkması ve idamesinde en önemli etkenlerdendir (Gangemi vd., 2021).

Duygusal akıl yürütme yaygın anksiyete bozukluğunda da görülen bir zihinsel hatadır. Sürekli kaygısı (trait anxiety) yüksek seyreden kimselerin geleceğe yönelik ortaya koydukları olasılıklar yargılarında bu duygunun etkisini göz ardı etmekte zorlandıkları görülür. Deneyimlenen sürekli kaygı, duygusal bir bilgi kaynağı olarak kullanılarak, kişinin başına gelebilecek olumsuz olaylara yönelik beklentisini artırır (Gasper ve Clore, 1998). Bu durum panik bozukluk sahibi insanlardaki “Kaygı hissediyorum, demek ki tehdit altındayım.” şeklindeki akıl yürütme ile aynıdır. Benzer duygusal akıl yürütmeler spesifik fobi (Arntz vd., 1995) gibi diğer anksiyete bozukluklarında da rahatlıkla gözlemlenebilir.

Majör depresyon ve diğer duygudurum bozukluklarında duygusal akıl yürütmenin varlığı anksiyete bozukluklarına kıyasla daha tartışmalıdır. Bunun sebebi depresyonun bazı hastalarda yoğun negatif duygulara yol açarken diğer hastalarda “Artık hiçbir şey hissetmiyorum.” ve benzeri cümlelerle ifade edilen türden bir duygusal donukluğa ve boşluk hissine sebep olması olabilir. Depresyon hastalarına gelecekte nasıl hissediyor olacaklarına dair bir tahminde bulunmaları söylendiğinde depresyonu olmayan insanlara kıyasla başlarına daha az pozitif olay geleceği tahmininde bulunmuşlardır, negatif olay tahminleri ise depresyonu olmayan insanlarla aynı oranda olmuştur (Tiba, 2018). Bazı çalışmalar depresyon hastalarının pozitif duygulanım deneyimlemekten ziyade bu duygulanımı sürdürme bağlamında problem yaşadığını, bunun da depresyonun önde gelen belirtilerinden biri olan anhedoni ile bağlantılı olabileceğini ifade etmiştir (Heller vd., 2009).

Depresyon hastalarının deneyimledikleri olumsuz duyguları zihinlerindeki olumsuz düşünce ve inançları geçerli kılmak amacıyla kullanabilecekleri de düşünülmektedir (Gangemi vd., 2021). Bu düşünce ve inançların doğrulanması depresyonun idame ettirilmesini sağlayabilir.

Latin Amerika’da 20 bin 36 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışmada bilim insanları depresyonun altında yatan üç tanılar ötesi faktör tespit etmişlerdir. Bunlar psikolojik stres, psikolojik katılık ve yalnızlık olarak belirtilmiştir (Ruisoto vd., 2022). Psikolojik stres, kişinin başa çıkma becerileri hayatta karşı karşıya kalınan deneyimlerin ağırlığının altından kalkmak için yetersiz olduğunda deneyimlenen bir duygudur (Cohen vd., 2016). Psikolojik katılık ise kişinin belirli duygu ve düşüncelerin oluşumunu kontrol etmek ya da bu oluşumdan kaçınmak adına belirli davranışlarda bulunması şeklinde gözlemlenir; kişi bu davranışların olumsuz sonuçlarına kulak asmaz, davranışsal esneklik gösterip daha etkili alternatif davranışlarda bulunmak yerine aynı zararlı davranışlara devam eder (Levin vd., 2014). Yalnızlık ise kişinin hem nicel hem nitel bağlamda sahip olduğu ilişkiler ile arzu ettiği ilişkiler arasındaki eşitsizlik şeklinde tanımlanmaktadır (Cacioppo ve Cacioppo, 2018), yani kişi fiziksel manada izole olmasa bile sahip olduğu ilişkiler ona yetersiz geldiği için kendini yalnız hissedebilir kabul edilir.

Yapılan araştırmada algılanan psikolojik stresin, özellikle algılanan çaresizlik hissi bağlamında, depresyonun doğrudan bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (Ruisoto vd., 2022). Yalnızlık hissini insanların stresli olaylarla başa çıkma becerisini zedelediği gibi (Hoffman ve Hayes, 2019) kişiyi psikolojik manada daha katı davranışlar sergilemeye ittiği bilinmektedir (Browning vd., 2021); benzer şekilde psikolojik stresin de kişiyi katılığa ittiği ve depresyon riskini yükselttiği bu araştırmada gözlemlenmiştir (Ruisoto vd., 2022).

Duygusal akıl yürütme bu mekanizmanın bir parçası olarak düşünülebilir. Kişi algıladığı yüksek seviye stres sonucu “Stresli hissediyorum, demek ki hayatımda bir şeyler ters, kontrolü tekrar elime almalıyım.” şeklinde bir yargıya varıyor ve psikolojik katılık içeren davranışlar sergilemeye başlıyor olabilir. Daha önce de belirtildiği üzere bu katılık davranışları kontrolü ele almaya çalışmakla ilgilidir, ancak bu süreç psikopatolojik bir vakanın ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.

Duygusal akıl yürütme kişilik bağlamında da gözlemlenebilir. Bir kişilik özelliği olarak öfkelilik (trait anger) geleneksel yaklaşımda bir tanı olarak kabul görmez (Owen, 2011), ancak gündelik hayatta öfke deneyimlemeye yönelik yüksek seviye bir meyil maladaptif sonuçlara sebep olabilir. Bu durum öfke eğiliminin klinik bir yapı olabileceğini düşündürmektedir. Yüksek öfke eğilimi daha sık gerçekleşen agresif epizodlarla (Tafrate vd., 2002), evlilik problemleriyle (Baron vd., 2007) ve koroner kalp hastalığıyla ilişkili bulunmuştur (Williams, 2000).

Psikopatolojik bağlamda ise yüksek öfke eğilimi olan psikiyatri hastalarının daha fazla sayıda multimorbid rahatsızlığı olduğu ve psikososyal

işlevselliklerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (McDermut vd., 2009). Yüksek öfke eğilimi aynı zamanda terapiye devam etme olasılığını da düşüren bir faktör olarak belirtilmiştir (Erwin vd., 2003). Bütün bunlar düşünüldüğünde yüksek öfke eğiliminin tanımlar ötesi bir doğası olduğu söylenebilir.

Yüksek öfke eğilimi olan insanlarda gözlemlenen akıl yürütme hatalarına dair yapılan bir çalışmada sonuçlar göstermiştir ki bu kimselerin tehditkâr olabilecek olaylara yönelik pozitif açıklamalar getirme olasılıkları düşük, negatif açıklamalar getirme olasılıkları ise yüksektir. Ayrıyeten bu olayların kendileri için olumlu sonuçlanması ihtimalini düşük bulmuşlardır, olaylara verecekleri tepkinin ise yüksek ihtimalle bir öfke tepkisi olacağını tahmin etmişlerdir (Wenzel ve Lystad, 2005).

Bir başka çalışmada ise yüksek öfke eğilimi olan kimselere bir senaryo sunulmuştur, bu senaryoda bir karakter gelip katılımcıya üç tip davranış sergilemektedir: düşmanca, nötr ve düşmanlığı muğlak davranışlar. Katılımcılara bu davranışlardaki düşmanlık seviyesi sorulduğunda çıkan sonuç göstermiştir ki yüksek öfke eğilimi ve her üç davranış tipini de düşmanca bulmak arasında pozitif bir korelasyon söz konusudur (Epps ve Kendall, 1995). Bu sonuç burada bir duygusal akıl yürütme olabileceğini düşündürmektedir. Öfke duygusunu diğer insanlardan daha sık deneyimleyen bu kişiler hissettikleri yoğun duygu doğrultusunda “Öfkeliyim, demek ki canımı sıkan bir şey var.” diyerek karşısındaki kişiyi düşman olarak mimliyor olabilir. Bu bir atıf hatasıdır.

Aşağıdaki tablo (Tablo 1) bireylerin düşünce süreçlerinde ortaya çıkabilen akıl yürütme hatalarının çeşitli yönlerini göstermektedir. Bu hatalar, transdiagnostik bir perspektiften bakıldığında, farklı psikopatolojik durumlar arasında benzerliklerin bulunduğunu da gösterir.

Tablo 1. Örnek Akıl Yürütme Hataları ve Tanımlar

#	Akıl Yürütme Tipi	Tanımları	Görüldüğü Örnek Tanımlar
1	Siyah-Beyaz Düşünce (All-or-Nothing Thinking)	Gri alanları yok sayarak her şeyi iyi ya da kötü kategorilerine atayarak akıl yürütmektir. Ör., Kimseye güven olmaz, o yüzden herkese karşı uzak ve mesafeli olmalıyım.	Şizoid Kişilik Bozukluğu Kaçınan Kişilik Bozukluğu Depresyon Bipolar Bozukluk
2	Duygusal Akıl Yürütme (Emotional Reasoning)	Duygulara dayanarak gerçekleri yanlış şekilde yorumlamaktır. Ör., Önemli gördüğüm biri bana zaman ayırmıyorsa ben sevecek biri değilim şeklinde akıl yürütmek.	Yaygın Endişe Bozukluğu Depresyon Cinsiyet Disforisi Paranoid Bozukluk
3	Etiketleme (Labeling)	Tek özelliğe bağlı olarak kendisini ya da diğerlerini tanımlamaktır. Ör., Haksızlık	Borderline Kişilik Bozukluğu

		karşısında ses çıkaran gençleri saygısız olarak nitelendirmek.	Vücut Algı Bozukluğu Ağrı Bozukluğu Depresyon
4	Genelleme (Overgeneralization)	Olumsuz süreç/netice hayatın tüm benzer bağlamlarının genel kuralıymış şeklinde akıl yürütmektir. Ör., Şirketin yılbaşı partisinde kavga çıkınca tüm sosyal etkinliklerin kötü olduğuna inanmak.	Sosyal Anksiyete Yaygın Endişe Bozukluğu Depresyon
5	Küçültme (Minimization)	Olumluyu küçümseme ya da görmezden gelerek akıl yürütmektir. Ör., Bu zor durumun üstesinden bir şekilde geldim ama bunun nedeni tanrının ve şansın yardımıydı.	Depresyon Bağımlı Kişilik Bozukluğu OKKB- Mükemmelliyetçilik
6	-meli/malı İşkencesi (Tyranny of the Shoulds)	Olması gereken ideal durumlar üzerinden akıl yürüterek hayal kırıklığı yaşamaktır. Ör., Kadın olmalıydım ama maalesef bana erkek cinsiyeti atanmış.	B Kümesi Kişilik Bozuklukları Vücut Algı Bozukluğu Cinsiyet Disforisi
7	Akıl Okuma (Mind Reading)	Diğerlerinin düşüncelerini tahmin ederek bu varsayımlara göre akıl yürütmektir. Ör., Eşim beni aldatmayı düşünüyor şeklinde hipotezle harekete geçmek ve katil olmak.	Paranoid Şizofreni Paranoid Kişilik Bozukluğu Sosyal Anksiyete
8	Geleceği Görme (Fortunetelling)	Gelecekteki olayları tahmin ederek bu tahminlere göre hareket etmektir. Ör., Bir kongrede iyi sunum yapamayacağımı düşünerek katılmaktan kaçınmak.	Panik Atak Bozukluğu Yaygın Endişe Bozukluğu Fobiler Şizotipal Kişilik Bozukluğu
9	Bilgiyi Seçici Hatırlama (Selective Memory)	Geçmiş yaşantıları seçici olarak hatırlayıp olumsuz olanları ön plana çıkararak akıl yürütmektir. Ör., Ebeveynlerimin 20 yıl önceki düğünümde takı takmamış olmaları bana verdikleri değer göstergesi, ben de onlara düşmanca davranmalıyım.	Travma Sonrası Stres Bozukluğu Depresyon Şizofreni Fobiler
10	Öz-Şüphencilik (Self-Doubt)	Yetenek ve başarılarından şüphe duymaktır. Ör., Sınavdan şans eseri geçtim.	Depresyon Bağımlı kişilik bozukluğu İnsomnia

Kaynak: Burns, 2012; Bieling vd., 2021; American Psychiatric Association, 2022; Martín ve Valiña, 2023.

Transdiagnostik tedaviler altta yatan mekanizmalar, psikolojik süreçler (ör., bilişsel, açıklayıcı değişkenlerle bağlantılı davranışsal ve fizyolojik) ve örtüşen semptomları sürdüren etkenler (ör., dikkat yanlılığı, olumsuz düşünme, kaçınma vb.) gibi mental bozuklukların arasındaki ortak veya paylaşılan risk faktörlerini ele alır. Birleştirici ve bütünleştirici bilimsel bir transdiagnostik davranış tedavisi olan Birleşik Protokol (Unified Protocol, UP) duygusal düzenlemeye vurgu yapan, duygusal akıl yürütme hatalarını ele

alan Duygu Düzenleme Terapisinin belkemiğidir (Barlow vd., 2010). Anksiyete ve depresyon belirtilerinde azalma sağlamanın yanı sıra terapötik seanslara katılımın artmasında geleneksel tedavilerden daha etkilidir. Tipik bir UP, Tablo 2'deki gibidir:

**Tablo 2. Duygusal Akıl Yürütme Müdahalesi
Transdiagnostik Birleşik Protokol (UP)**

#	Seans	Etkinlik
1	Amaç belirleme motivasyon sürdürme	Değişme veya aynı kalmanın faydalarını ve maliyetlerini analiz etme ve tedaviye motivasyon ve bağlılığı artırmak için öz yeterliliği geliştirme.
2	Duyguları anlama	Duyguların işlevsel doğasını, duygusal tepki kalıplarını ve onları koruyan faktörleri anlama.
3	Mindfulness, duygusal farkındalık	Deneyimleri yargılamadan mevcut an'a dikkat etmeyi öğrenme.
4	Bilişsel esneklik	Bilişsel çarpıtmaların belirlenmesi ve yeniden yorumlama stratejileri yoluyla bilişsel esnekliğe ulaşmak.
5	Duygusal davranışlara karşı çıkma	Hoş olmayan duygulardan kaçınmak için kullanılan davranışları tanımlama ve bu duygulara eşlik edecek alternatif eylemler kullanma.
6	Fiziksel duyuları anlama ve başa çıkma	Fiziksel duyuları belirleme, tehdit algısını azaltmak için onlara tolerans geliştirme.
7	Duygusal maruziyet	Hoş olmayan duygulara maruziyet yoluyla tolerans geliştirme.
8	Kazanımları fark ederek geleceğe bakma	Tedavinin faydalarını koruma ve problemin tekrar etmesini engelleme.

Kaynak: Barlow vd., 2017, Farchione vd., 2021

Sonuç

Tanılar Ötesi Model tanı fark etmeksizin bütün zihinsel problemlere fayda sağlayabilecek nihai bir süreç odaklı psikoterapi vaadinde bulunan, bu yüzden de akıl sağlığı alanının geleceğini şekillendirme potansiyeline sahip olduğu söylenebilecek bir modeldir. Görece yeni bir model olduğu için hakkında daha pek çok çalışma yapılması gereken bu modelin Türkiye literatürüne daha da tanıtılması, ülkemizde konu hakkında yapılacak çalışmalarla literatürümüzün zenginleştirilmesi, akıl sağlığı alanına yeni giriş yapan genç kuşakların bu modele yönelik ilgilerinin artırılması elzemdir.

Bu çalışmada tanılar ötesi modele dair uygulamalı bilgi verilerek okuyanlarda modele dair ilgiyi artırmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda model kısaca tanıtılmış, geleneksel patojenik model ile arasındaki farklara işaret edilmiş, modelin bu geleneksel modele göre güçlü olan yönlerinden bahsedilmiştir. Terapi literatüründe öne çıkan problemler olan etiketlenme ve multimorbidite meselelerine tanılar ötesi modelin getirdiği açıklamalar okuyucuya sunulmuştur. Ardından modelin ele aldığı zihinsel hatalar örneklerle ele alınmış, Türkiye literatüründe üzerine neredeyse hiç çalışma yapılmamış akıl yürütme hataları üzerinde özellikle durulmuş, tablolarla hata

tiplerinin tanıya yansımalarına ve müdahale çalışmalarının nasıl olabileceğine dair örneklere yer verilmiştir.

Tanılar ötesi model kendi içerisinde daha sayısız psikolojik süreç ve bu süreçlerin bozulmasından doğan zihinsel hatayı ele alır. Tüm bu süreçler ve zihinsel hatalar hakkında Türkiye literatüründe yeni çalışmalara gereksinim vardır. Konu hakkında yapılacak gelecek çalışmalarda bu süreçler ve zihinsel hatalar hem teorik olarak açıklanmalı hem de uygulamalı çalışmalar ile söz konusu süreç ve hatalar Türk milletinin yaşam tarzı, kültürü ve zihinsel problemleri özelinde ele alınmalıdır. Akademisyenlerin de bu model hakkında öğrencilerini bilgilendirmeleri ve onlarda ilgi uyandırmaları ülkemiz literatürünün ve terapi sektörünün geleceği açısından faydalı bir eylem olacaktır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır; ancak yüksek lisans öğrencisi Süha Berk Süloğlu çalışma yayını esnasında TÜBİTAK bursiyeridir

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız, çift kör.

Yazar Katkısı: Lütfiye Kaya Cicerali: %50, Süha Berk Süloğlu: %50

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Funding and Acknowledgements: This specific study was not funded; however, Süha Berk Süloğlu among the authors was on TÜBİTAK master's scholarship at the time of its publication.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Lütfiye Kaya Cicerali: 50%, Süha Berk Süloğlu: 50%

Ethical Approval: This study was not made on humans or non-human animals. Besides, due to its content-analytical nature, ethical approval was not necessary.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kaya Cicerali, L., Süloğlu, S. B. (2024). Tanılar ötesi modelin akıl yürütme hataları vurgusuyla psikolojik problemlere uygulanması. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 331-364. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1409958>

Kaynakça

Alloy, L. B. & Tabachnik, N. (1984). Assessment of covariation by humans and animals: The joint influence of prior expectations and current situational information. *Psychological Review*, 91(1), 112-149. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.91.1.112>

- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders-V*.
<https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>
- Arens, A. M., Gaher, R. M., & Simons, J. S. (2012). Child maltreatment and deliberate self-harm among college students: Testing mediation and moderation models for impulsivity. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(3), 328-337. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2012.01165.x>
- Arntz, A., Rauner, M., & van den Hout, M. A. (1995). 'If I feel anxious, there must be a danger': Ex-consequentia reasoning in inferring danger in anxiety disorders. *Behavior Research and Therapy*, 33(8), 917-925. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(95\)00032-S](https://doi.org/10.1016/0005-7967(95)00032-S)
- Baptista, M. N., & Zanon C. (2016). Why not seek therapy? The role of stigma and psychological symptoms in college students. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 27(67), 76-83. <https://doi.org/10.1590/1982-43272767201709>
- Baron, K. G., Smith, T. W., Butner, J., Nealey-Moore, J., Hawkins, M. W., & Uchino, B. N. (2007). Hostility, anger, and marital adjustment: Concurrent and prospective associations with psychosocial vulnerability. *Journal of Behavioral Medicine*, 30, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s10865-006-9086-z>
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Allen, L. B., & Ehrenreich-May, J. (2010). *Unified Protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: Therapist guide*. Oxford University Press.
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Sauer-Zavala, S., Ellard, K. K., Latin, H. M., Bullis, J. R., Bentley, K. H., Boettcher, H. T., & Cassiello-Robbins, C. (2017). *Unified Protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders*. Oxford University Press.
- Bater, L.R., & Jordan, S.S. (2020). Selective attention. V. Zeigler-Hill, T.K. Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of personality and individual differences* içinde (s. 4624-4628). Springer, Cham.
- Bélanger, L., Morin, C. M., Langlois, F., & Ladouceur, R. (2004). Insomnia and generalized anxiety disorder: Effects of cognitive behavior therapy for GAD on insomnia symptoms. *Journal of Anxiety Disorders*, 18(4), 561-571. [https://doi.org/10.1016/S0887-6185\(03\)00031-8](https://doi.org/10.1016/S0887-6185(03)00031-8)
- Beutler, L. E., & Malik, M. L. (2002). *Rethinking the DSM: A psychological perspective*. American Psychological Association.
- Bhattacharya, S., Pradhan, K., Bashar, M. A., Tripathi, S., Thiyyagarajan, A., Srivastava, A. & Singh, A. (2020). Salutogenesis: A bona fide guide towards health. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 9(1), 16-19. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_260_19
- Bieling, P. J., Blasioli, E., & Friedman-Wheeler, D. G. (2021). Cognitive case formulation. A. Wenzel (Ed.), *Handbook of cognitive behavioral therapy: Overview and approaches* içinde (s. 131-155). American Psychological Association.

- <https://doi.org/10.1037/0000218-005>
- Borkovec, T. D., Abel, J. L., & Newman, H. (1995). Effects of psychotherapy on comorbid conditions in generalized anxiety disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 63*(3), 479-483. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.63.3.479>
- Borkovec, T. D., Robinson, E., Pruzinsky, T. & DePree, J. A. (1983). Preliminary exploration of worry: Some characteristics and processes. *Behaviour Research and Therapy, 21*(1), 9-16. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(83\)90121-3](https://doi.org/10.1016/0005-7967(83)90121-3)
- Brosschot, J. F., & Aarssen, H. R. (2001). Restricted emotional processing and somatic attribution in fibromyalgia. *The International Journal of Psychiatry in Medicine, 31*(2), 127-146. <https://doi.org/10.2190/K7AU-9UX9-W8BW-TETL>
- Browning, M., Van Kirk, N., & Kropf, J. (2022). Examining depression symptoms within OCD: The role of experiential avoidance. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 50*(4), 367-380. <https://doi.org/10.1017/S1352465821000497>
- Brown, V. M., Price, R., & Dombrovski, A. Y. (2023). Anxiety as a disorder of uncertainty: Implications for understanding maladaptive anxiety, anxious avoidance, and exposure therapy. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience, 23*(3), 844-868. <https://doi.org/10.3758/s13415-023-01080-w>
- Burns, D. D. (2012). *Feeling good*. Harper Collins.
- Cacioppo, J. T., & Cacioppo, S. (2018). Chapter three – Loneliness in the modern age: An evolutionary theory of loneliness (ETL). J. Olson (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde, (s. 127-197). Academic Press.
- Capriola-Hall, N. N., Ollendick, T. H., & White, S. W. (2020). Gaze as an indicator of selective attention in adolescents with social anxiety disorder. *Cognitive Therapy and Research, 44*, 145-155. <https://doi.org/10.1007/s10608-019-10038-7>
- Chapman, L. & Chapman, J. (1982). Test results are what you think they are. D. Kahneman, P. Slovic & A. Tversky (Eds.), *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases* içinde (s. 239-248). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chorpita, B. F., & Weisz, J. R. (2005). Modular approach to therapy for children with anxiety, depression, or conduct problems. *Honolulu, HI: University of Hawaii at Manoa*.
- Cohen, S., Gianaros, P. J., & Manuck, S. B. (2016). A stage model of stress and disease. *Perspectives on Psychological Science, 11*(4), 456-463. <https://doi.org/10.1177/1745691616646305>
- Dalgleish, T., Black, M., Johnston, D., & Bevan, A. (2020). Transdiagnostic approaches to mental health problems: Current status and future directions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 88*(3), 179. <https://doi.org/10.1037/ccp0000482>

- Day, S., Holmes, E. & Hackmann, A. (2004). Occurrence of imagery and its link with early memories in agoraphobia. *Memory*, 12(4), 416-427. <https://doi.org/10.1080/09658210444000034>
- Eaton, N. R., Keyes, K. M., Krueger, R. F., Balsis, S., Skodol, A. E., Markon, K. E., Grant, B. F., & Hasin, D. S. (2012). An invariant dimensional liability model of gender differences in mental disorder prevalence: Evidence from a national sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 121(1), 282-288. <https://doi.org/10.1037/a0024780>
- Eaton, N. R., Rodriguez-Seijas, C., Carragher, N., & Krueger, R. F. (2015). Transdiagnostic factors of psychopathology and substance use disorders: A review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50(2), 171-182. <https://doi.org/10.1007/s00127-014-1001-2>
- Ehlers, A., Hackmann, A., Steil, R., Clohessy, S., Wenninger, K. & Winter, H. (2002). The nature of intrusive memories after trauma: The warning signal hypothesis. *Behaviour Research and Therapy*, 40(9), 995-1002. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(01\)00077-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00077-8)
- Ellard, K. K., Fairholme, C. P., Boisseau, C. L., Farchione, T. J., & Barlow, D. H. (2010). Unified protocol for the transdiagnostic treatment of emotional disorders: Protocol development and initial outcome data. *Cognitive and Behavioral Practice*, 17(1), 88-101. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2009.06.002>
- Ennis, C. R., Tock, J. L., Daurio, A. M., Raines, A. M., & Taylor, J. (2022). An initial investigation of the association between DSM-5 posttraumatic stress disorder symptoms and nonsuicidal self-injury functions. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 14(7), 1201-1207. <https://doi.org/10.1037/tra0000549>
- Epps, J., & Kendall, P. C. (1995). Hostile attributional bias in adults. *Cognitive Therapy and Research*, 19, 159-178. <https://doi.org/10.1007/BF02229692>
- Erwin, B. A., Heimberg, R. G., Schneier, F. R., & Liebowitz, M. R. (2003). Anger experience and expression in social anxiety disorder: Pretreatment profile and predictors of attrition and response to cognitive-behavioral treatment. *Behavior Therapy*, 34(3), 331-350. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(03\)80004-7](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(03)80004-7)
- Fairburn, C. G., Cooper, Z., & Shafran, R. (2003). Cognitive behaviour therapy for eating disorders: A “transdiagnostic” theory and treatment. *Behaviour Research and Therapy*, 41(5), 509-528. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00088-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00088-8)
- Farchione, T. J., Tirpak, J. G. W., & Olesnycky, O. S. (2021). The unified protocol: A transdiagnostic treatment for emotional disorders. A. Wenzel (Ed.), *Handbook of cognitive behavioral therapy: overview and approaches* içinde (s. 701-730). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000218-024>

- Fear, C. F. & Healy, D. (1997). Probabilistic reasoning in obsessive-compulsive and delusional disorders. *Psychological Medicine*, 27(1), 199-208. <https://doi.org/10.1017/S0033291796004175>
- Gangemi, A., Dahò, M. & Mancini, F. (2021). Emotional reasoning and psychopathology. *Brain Sciences*, 11(4), 471. <https://doi.org/10.3390/brainsci11040471>
- Garety, P. A., Hemsley, D. R. & Wessely, S. M. R. C. (1991). Reasoning in deluded schizophrenic and paranoid patients: Biases in performance on a probabilistic inference task. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 179(4), 194-201.
- Gasper, K. & Clore, G. L. (1998). The persistent use of negative affect by anxious individuals to estimate risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1350-1363. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1350>
- Griffiths, M. D. (1994). The role of cognitive bias and skill in fruit machine gambling. *British Journal of Psychology*, 85(3), 351-369. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1994.tb02529.x>
- Gros, D. F. (2014). Development and initial evaluation of transdiagnostic behavior therapy (TBT) for veterans with affective disorders. *Psychiatry Research*, 220(1-2), 275-282.
- Gros, D. F., Shapiro, M. O., & Allan, N. P. (2020). Efficacy of transdiagnostic behavior therapy on transdiagnostic avoidance in veterans with emotional disorders. *Journal of Clinical Psychology*, 76(1), 31-39. <https://doi.org/10.1002/jclp.22874>
- Gutner, C. A., Galovski, T., Bovin, M. J., & Schnurr, P. P. (2016). Emergence of transdiagnostic treatments for PTSD and posttraumatic distress. *Current Psychiatry Reports*, 18(10), 95. <https://doi.org/10.1007/s11920-016-0734-x>
- Haenen, M. A., Schmidt, A. J., Schoenmakers, M. & van den Hout, M. A. (1997). Tactual sensitivity in hypochondriasis. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 66(3), 128-132. <https://doi.org/10.1159/000289122>
- Hart, K. E. & Chiovari, P. (1998). Inhibition of eating behavior: Negative cognitive effects of dieting. *Journal of Clinical Psychology*, 54(4), 427-430. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4679\(199806\)54:4%3C427::AID-JCLP4%3E3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199806)54:4%3C427::AID-JCLP4%3E3.0.CO;2-K)
- Harvey, A. G., & Bryant, R. A. (2002). Acute stress disorder: a synthesis and critique. *Psychological bulletin*, 128(6), 886. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.6.886>
- Harvey, A. G., Watkins, E., Mansell, W. & Shaffran, R. (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. New York, Oxford University Press Inc.
- Hayes, S. C., Wilson, K. G., Gifford, E. V., Follette, V. M., & Strosahl, K. (1996). Experiential avoidance and behavioral disorders: A functional dimensional approach to diagnosis and treatment. *Journal of*

- Consulting and Clinical Psychology*, 64(6), 1152.
<https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.6.1152>
- Heimberg, R. G., Klosko, J. S., Dodge, C. S., Shadick, R., Becker, R. E., & Barlow, D. H. (1989). Anxiety disorders, depression, and attributional style: A further test of the specificity of depressive attributions. *Cognitive Therapy and Research*, 13, 21-36.
<https://doi.org/10.1007/BF01178487>
- Heller, A. S., Johnstone, T., Shackman, A. J., Light, S. N., Peterson, M. J., Kolden, G. G., ... Davidson, R. J. (2009). Reduced capacity to sustain positive emotion in major depression reflects diminished maintenance of fronto-striatal brain activation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 106(52), 22445-22450.
<https://doi.org/10.1073/pnas.0910651106>
- Hirsch, C. R., Meeten, F., Krahe, C., & Reeder, C. (2016). Resolving ambiguity in emotional disorders: the nature and role of interpretation biases. *Annual Review of Clinical Psychology*, 12, 281-305.
<https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-021815-093436>
- Hofmann, S. G., & Hayes, S. C. (2019). The future of intervention science: process-based therapy. *Clinical Psychological Science*, 7(1), 37-50.
<https://doi.org/10.1177/2167702618772296>
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage Publications.
- Holmes, J., Bryant, A., & Gathercole, S. E. (2019). Protocol for a transdiagnostic study of children with problems of attention, learning and memory (CALM). *BMC Pediatrics*, 19(1).
<https://doi.org/10.1186/s12887-018-1385-3>
- House, A. S., Van Horn, E., Coppeans, C., & Stepleman, L. M. (2011). Interpersonal trauma and discriminatory events as predictors of suicidal and nonsuicidal self-injury in gay, lesbian, bisexual, and transgender persons. *Traumatology*, 17(2), 75-85. <https://doi.org/10.1177/1534765610395621>
- Ingram, R. E. (1990). Self-focused attention in clinical disorders: review and a conceptual model. *Psychological Bulletin*, 107(2), 156.
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.156>
- Jarvi, S. M., & Swenson, L. P. (2017). The role of positive expectancies in risk behavior: An exploration of alcohol use and nonsuicidal self-injury. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 38(2), 115. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000417>
- Johnston, W. A., & Dark, V. J. (1986). Selective Attention. *Annual Review of Psychology*, 37, 43-75.
<https://doi.org/10.1146/annurev.ps.37.020186.000355>
- Kelley, K., Walgren, M., & DeShong, H. L. (2021). Rumination as a transdiagnostic process: The role of rumination in relation to antisocial and borderline symptoms. *Journal of Affective Disorders*, 295, 865-872. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.08.034>

- Kessler, R. C., McGonagle, K. A., Zhao, S., Nelson, C. B., Hughes, M., Eshleman, S., ... Kendler, K. S. (1994). Lifetime and 12-Month Prevalence of DSM-III-R Psychiatric Disorders in the United States: Results From the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 51(1), 8-19. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1994.03950010008002>
- Keyes, K., Eaton, N., Krueger, R., McLaughlin, K., Wall, M., Grant, B., & Hasin, D. (2012). Childhood maltreatment and the structure of common psychiatric disorders. *The British Journal of Psychiatry*, 200(2), 107-115. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.111.093062>
- Kotov, R., Krueger, R. F., Watson, D., Achenbach, T. M., Althoff, R. R., Bagby, R. M., ... & Zimmerman, M. (2017). The hierarchical taxonomy of psychopathology (HiTOP): A dimensional alternative to traditional nosologies. *Journal of Abnormal Psychology*, 126(4), 454. <https://doi.org/10.1037/abn0000258>
- Koyuncu, A., İnce, E., Ertekin, E., & Tükel, R. (2019). Comorbidity in social anxiety disorder: Diagnostic and therapeutic challenges. *Drugs in Context*, 8. <https://doi.org/10.7573/dic.212573>
- Kuyken, W., & Brewin, C. R. (1994). Intrusive memories of childhood abuse during depressive episodes. *Behaviour Research and Therapy*, 32(5), 525-528. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)90140-6](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)90140-6)
- Ladouceur, R., Talbot, F. & Dugas, M. J. (1997). Behavioral expressions of intolerance of uncertainty in worry: Experimental findings. *Behavior Modification*, 21(3), 355-371. <https://doi.org/10.1177/01454455970213006>
- Leichsenring, F., & Salzer, S. (2014). A unified protocol for the transdiagnostic psychodynamic treatment of anxiety disorders: An evidence-based approach. *Psychotherapy*, 51(2), 224. <https://doi.org/10.1037/a0033815>
- Levin, M. E., MacLane, C., Daflos, S., Seeley, J. R., Hayes, S. C., Biglan, A., & Pistorello, J. (2014). Examining psychological inflexibility as a transdiagnostic process across psychological disorders. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 3(3), 155-163. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2014.06.003>
- McEvoy, P. M., Nathan, P., & Norton, P. J. (2009.). Efficacy of transdiagnostic treatments: A review of published outcome studies and future research directions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 20-33. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.20>
- Madjar, N., Sarel-Mahlev, E., & Klomek, A. B. (2020). Depression symptoms as mediator between adolescents' sense of loneliness at school and nonsuicidal self-injury behaviors. *Crisis*. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000702>.
- Mansell, W., Clark, D. M., & Ehlers, A. (2003). Internal versus external attention in social anxiety: An investigation using a novel

- paradigm. *Behaviour Research and Therapy*, 41(5), 555-572. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00029-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00029-3)
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. R., & Shafran, R. (2008). Cognitive behavioral processes across psychological disorders: A review of the utility and validity of the transdiagnostic approach. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(3), 181-191. <https://doi.org/10.1521/ijct.2008.1.3.181>
- Marks, E. H., Franklin, A. R., & Zoellner, L. A. (2018). Can't get it out of my mind: A systematic review of predictors of intrusive memories of distressing events. *Psychological Bulletin*, 144(6), 584. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/bul0000132>
- Martín, M. and Valiña, M. (2023) Heuristics, biases and the psychology of reasoning: State of the art. *Psychology*, 14, 264-294. <https://doi.org/10.4236/psych.2023.142016>.
- Martin, L. L., Ward, D. W., Achee, J. W. & Wyer, R. S. (1993). Mood as input: people have to interpret the motivational implications of their moods. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(3), 317-326. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.3.317>
- Mayou, R. A., Ehlers, A. & Bryant, B. (2002). Posttraumatic stress disorder after motor vehicle accidents: 3-year follow-up of a prospective longitudinal study. *Behaviour Research and Therapy*, 40(6), 665-675. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(01\)00069-9](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00069-9)
- McDermut, W., Fuller, J. R., DiGiuseppe, R., Chelminski, I., & Zimmerman, M. (2009). Trait anger and Axis I comorbidity: Implications for rational emotive behavior therapy. *Journal of Rational Emotive & Cognitive Behavior Therapy*, 27, 79-82. <https://doi.org/10.1007/s10942-009-0092-2>
- Mellings, T. M. B., & Alden, L. E. (2000). Cognitive processes in social anxiety: the effects of self-focus, rumination and anticipatory processing. *Behaviour Research and Therapy*, 38(3), 243-257. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00040-6](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00040-6)
- Mowrer, O. H. (1960). *Learning theory and behavior*. New York, John Wiley & Sons Inc.
- Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2(2), 175-220. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175>
- Nock, M. K., & Favazza, A. R. (2009). Nonsuicidal self-injury: Definition and classification. M. K. Nock (Ed.), *Understanding nonsuicidal self-injury: Origins, assessment, and treatment* içinde (s. 9-18). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11875-001>
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(4), 569-582. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.4.569>

- Norton, P. J. (2008). An open trial of a transdiagnostic cognitive-behavioral group therapy for anxiety disorder. *Behavior Therapy, 39*(3), 242-250. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2007.08.002>
- Owen, J. M. (2011). Transdiagnostic cognitive processes in high trait anger. *Clinical Psychology Review, 31*(2), 193-202. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.10.003>
- Rapee, R. M. & Lim, L. (1992). Discrepancy between self and observer ratings of performance in social phobics. *Journal of Abnormal Psychology, 101*(4), 728-731. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.101.4.728>
- Ruisoto, P., López-Guerra, V. M., López-Núñez, C., Sánchez-Puertas, R., Paladines-Costa, M. B., & Pineda-Cabrera, N. J. (2022). Transdiagnostic model of psychological factors and sex differences in depression in a large sample of Ecuador. *International Journal of Clinical and Health Psychology: IJCHP, 22*(3), 100322. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2022.100322>
- Russell, L. H. (2020). *The development and initial validation of the Baylor Emotional Reasoning Questionnaire (BERQ)* [Doktora tezi]. Baylor University.
- Sauer-Zavala, S., Gutner, C. A., Farchione, T. J., Boettcher, H. T., Bullis, J. R., & Barlow, D. H. (2017). Current definitions of “transdiagnostic” in treatment development: A search for consensus. *Behavior Therapy, 48*(1), 128-138. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.09.004>
- Schienle, A., Vaitl, D., & Stark, R. (1996). Covariation bias and paranormal belief. *Psychological Reports, 78*(1), 291-305. <https://doi.org/10.2466/pr0.1996.78.1.291>
- Schwalberg, M. D., Barlow, D. H., Alger, S. A., & Howard, L. J. (1992). Comparison of bulimics, obese binge eaters, social phobics, and individuals with panic disorder on comorbidity across DSM-III-R anxiety disorders. *Journal of Abnormal Psychology, 101*(4), 675-681. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.101.4.675>
- Strosahl, K. D., Robinson, P. J., & Gustavsson, T. (2012). *Brief interventions for radical change: Principles and practice of focused acceptance and commitment therapy*. New Harbinger Publications.
- Sullivan, M. J. L., Bishop, S. R., & Pivik, J. (1995). The pain catastrophizing scale: Development and validation. *Psychological Assessment, 7*(4), 524-532. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.7.4.524>
- Suls, J., Green, P. A., & Boyd, C. M. (2019). Multimorbidity: Implications and directions for health psychology and behavioral medicine. *Health Psychology, 38*(9), 772. <https://doi.org/10.1037/hea0000762>
- Tafra, R. C., Kassirer, H., & Dundin, L. (2002). Anger episodes in high- and low-trait-anger community adults. *Journal of Clinical Psychology, 58*(12), 1573-1590. <https://doi.org/10.1002/jclp.10076>
- Taylor, S. E., & Brown, J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin, 103*(2), 193-210. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.2.193>

- Tiba, A. I. (2018). Feelings-as-embodied information: Studying the role of feelings as images in emotional disorders. *Frontiers in Psychology, 9*, 186. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00186>
- Tsao, J. C., Mystkowski, J. L., Zucker, B. G., & Craske, M. G. (2002). Effects of cognitive-behavioral therapy for panic disorder on comorbid conditions: Replication and extension. *Behavior Therapy, 33*(4), 493-509. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(02\)80013-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(02)80013-2)
- Van Oppen, P., Hoekstra, R. J., & Emmelkamp, P. M. G. (1995). The structure of obsessive-compulsive symptoms. *Behaviour Research and Therapy, 33*(1), 15-23. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)E0010-G](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)E0010-G)
- Vollebergh, W. A., Iedema, J., Bijl, R. V., de Graaf, R., Smit, F., & Ormel, J. (2001). The structure and stability of common mental disorders: The NEMESIS study. *Archives of General Psychiatry, 58*(6), 597-603. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.58.6.597>
- Wallace, S. T., & Alden, L. E. (1997). Social phobia and positive social events: The price of success. *Journal of Abnormal Psychology, 106*(3), 416-424. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.106.3.416>
- Wang, M., & Eaton, N. R. (2023). Linking non-suicidal self-injury to psychopathology: The utility of transdiagnostic and DSM-based models. *Journal of Affective Disorders, 332*, 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.03.075>
- Watkins, E. R., & Roberts, H. (2020). Reflecting on rumination: Consequences, causes, mechanisms and treatment of rumination. *Behaviour Research and Therapy, 127*, 103573. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2020.103573>
- Watts, F. N., Coyle, K., & East, M. P. (1994). The contribution of worry to insomnia. *British Journal of Clinical Psychology, 33*(2), 211-220. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1994.tb01115.x>
- Wells, A., & Matthews, G. (2014). Attention and emotion: A clinical perspective. *Psychology Press*. <https://doi.org/10.4324/9781315747187>
- Wenzel, A., & Lystad, C. (2005). Interpretation biases in angry and anxious individuals. *Behaviour Research and Therapy, 43*(8), 1045-1054. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.02.009>
- Wheaton, M. G., Gershkovich, M., Gallagher, T., Foa, E. B., & Simpson, H. B. (2018). Behavioral avoidance predicts treatment outcome with exposure and response prevention for obsessive-compulsive disorder. *Depression and Anxiety, 35*(3), 256-263. <https://doi.org/10.1002/da.22720>
- Widiger, T. A., & Chaynes, K. (2003). Current issues in the assessment of personality disorders. *Current Psychiatry Reports, 5*(1), 28-35. <https://doi.org/10.1007/s11920-003-0006-4>
- Williams, D. A., & Thorn, B. E. (1989). An empirical assessment of pain beliefs. *Pain, 36*(3), 351-358. [https://doi.org/10.1016/0304-3959\(89\)90095-X](https://doi.org/10.1016/0304-3959(89)90095-X)

- Williams, J. E., Paton, C. C., Siegler, I. C., Eigenbrodt, M. L., Nieto, F. J., & Tyroler, H. A. (2000). Anger proneness predicts coronary heart disease risk: Prospective analysis from the atherosclerosis risk in communities (ARIC) study. *Circulation*, *101*(7) 2034-2039. <https://doi.org/10.1161/01.CIR.101.17.2034>
- Woody, S. R., & Rodriguez, B. F. (2000). Self-focused attention and social anxiety in social phobics and normal controls. *Cognitive Therapy and Research*, *24*, 473-488. <https://doi.org/10.1023/A:1005583820758>

Extended Abstract

Transdiagnostic Model, translated into Turkish as "Tanılar Ötesi Model", is a relatively new one to make sense of mental problems. It differs from the pathogenic model that is used in literature focusing on detection and elimination of symptoms indicative of a diagnosis. Transdiagnostic model's aim is to identify the mental processes that cause a client's symptoms and to regulate them. This model suggests that psychopathologies arise from mental errors that occur due to the disruption of five mental processes (i.e., attention, memory, reasoning, thought, and behavior).

The aim of the transdiagnostic model is to provide an alternative to the medical one. The first motivation for this relates to the complex nature of mental disorders. Pathogenic approach requires to examine the symptoms to give an appropriate diagnosis and to finally apply the most suitable treatment protocol. The transdiagnostic model, on the other hand, thoroughly uncovers patient history refraining from trying to fit him/her into a specific category. Each patient is a unique case, and each mental problem should be considered as a unique one. Thus, mental problems should not be standardized and should rather be tailor-made.

The second argument for the transdiagnostic model is the multiplicity of diagnoses which can hardly be memorized for accurate diagnosis. Diagnostic errors might lead specialists to give incorrect diagnoses and apply incorrect treatment protocols. Furthermore, some diagnoses that gained a place in the manuals might not have fully matured yet. They require more research to become robustly evidence-based. The fact that these diagnoses, which are not based on tough proof, can obtain a place in diagnostic manuals might lead to unfortunate consequences like incorrect treatments.

Perhaps the most important reason for the transdiagnostic model's opposition to the pathogenic model is its stigmatization power. A patient diagnosed with a specific mental disorder and accordingly labeled might experience extra problems due to this stigma. By building a bridge between the diagnosis they received and themselves, the patients may begin to describe themselves with adjectives such as manic, depressive, or obsessive. In the long run, it leads to a self-stigma fusion and becomes difficult for the patients who reduce their own existences to these labels to benefit from the treatment they receive. The labeled patients may also be shamed, discriminated against, or

insulted by their immediate circles who consider themselves "normal". People who are afraid of being considered abnormal and ostracized by their environment may refuse to seek professional help. Instead of solving their problems with therapy and medication (the ideal path), they may choose to go ahead with their problematic lives to avoid stigmatization. Finally, they would end up with feeling thoroughly helpless, cornered by both their problems and social pressure, and become even more dissatisfied and depressed than before.

The transdiagnostic model also explains multimorbidity, where criteria for multiple disorders are simultaneously observed in a patient. Various studies have shown that when a patient decides to seek professional help and sees a specialist, the average number of diagnoses they receive is 2.1. Hence, the norm is not to receive a single diagnosis per se, but to have multiple diagnoses.

The transdiagnostic model guides experts regarding multimorbidity. Common distorted processes cause multiple mental errors or maintain them. Studies show some interventions benefit multiple diagnoses, which verifies psychological processes underlying multiple diagnoses are common. Therefore, a process-focused therapy that aims to intervene in these "common processes" might provide treatments for many diagnoses altogether.

Psychological processes are mechanisms that people constantly use, consciously or unconsciously. If these beneficial processes are distorted, they may cause mental errors. These mental errors have a say in the context of the formation and maintenance of psychopathologies. Errors are named after the processes they originate from like attention, memory, thinking, behavior and reasoning errors.

Reasoning is described as "the process of making various assumptions about the situations we encounter in our daily lives, thinking about these assumptions and questioning their accuracy". Since by reasoning, we reach judgments, it should be rational, realistic, and based on concrete data. Nevertheless, sometimes people stop analyzing and testing assumptions, and make biased judgments that motivate them, increase their self-esteem and self-confidence. Reasoning errors might occasionally be harmful.

One of the most common reasoning errors is known as "Interpretive Reasoning". This is when the person judges neutral experiences, as negative in line with their own anxiety and other mental problems. Another reasoning error known as "Attributional Biases" is observed when a person decides about the reasons of certain outcomes. In addition to making self-serving biased attributions, a person might also make quite pessimistic and self-blaming attributions. "Illusory Correlation" occurs when people claim that two things are strongly and positively connected even though there is a weak, inverse, or no connection at all. "Confirmation Bias" is another misleading reasoning process where someone only pursues information that suits him/her and proves the accuracy of his/her idea. Hereby, new information conflicting with one's assumptions are excluded. The last error of reasoning explained in

this article is “Emotional Reasoning” in which people hold their own emotions as a valid source of data when making a judgment about a particular issue.

Transdiagnostic Model promises a unified process-based therapy that can help all patients regardless of diagnosis, and therefore it has the potential to shape the future of mental health domain. Transdiagnostic model deals with five psychological processes and the mental errors resulting from their disruption. Obviously, the coverage of this model in Turkish psychology literature is still developing. Future studies that investigate the relative effectiveness of transdiagnostic interventions such as the unified protocol, schema therapy, and acceptance and commitment therapy in the context of Turkish mental landscape, culture and geography are necessary. This article had the intention to inform mental health professionals and the students of psychology and psychiatry about this comparatively recent process oriented cognitive approach.

THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL CLIMATE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT ON ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION*

Yusuf DURU** & Şule DARICAN***

Abstract

Loss or inefficient use of trained human resources can be as costly as obtaining new human resources for organizations. Consequently, the concepts of perceived organizational support, organizational identification, and organizational climate are important in terms of retaining and utilizing human resources efficiently. The purpose of this study is to examine the mediating role of organizational climate in the effect of perceived organizational support on organizational identification through social service workers. The sample consists of 528 employees working in organizations affiliated with Samsun Provincial Directorate of Family and Social Policies. The data was analyzed with exploratory factor analysis (EFA), construct validity of the scales was tested with confirmatory factor analysis (CFA), and positive goodness-of-fit results were obtained. According to the measurement model, structural equation model (SEM) was used to analyze the relationships. Correlation analysis was carried out to examine the relationships between the main and the sub-dimensions. Results indicate that perceived organizational support has a positive and significant effect on organizational identification by 36.2%, organizational support on organizational climate by 59%, and organizational climate on organizational identification by 38.1%. It was concluded that the level of organizational identification increases as perceived organizational support increases among social service workers. The mediation effect was analyzed with the bootstrap test based on calculating the value of the indirect effect as suggested by Darlington and Hayes (2017) and making inferences accordingly. The results of the analysis indicate that organizational climate plays a mediating role in the effect of perceived organizational support on organizational identification.

Keywords: Organizational Climate, Perceived Organizational Support, Organizational Identification.

* This study has been adapted from Yusuf Duru's doctoral thesis

**PhD, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Bölümü, yusufduru@stu.aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9713-5822>

***Asst. Prof. Dr. , İstanbul Aydın Üniversitesi Pazarlama Bölümü, suledarican@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0688-6020>

ÖRGÜTSEL DESTEK ALGISININ ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMEYE ETKİSİNDE ÖRGÜT İKLİMİNİN ARACI ROLÜ

Öz

Organizasyonlar için hem insan kaynağı temini hem de yetişmiş insan kaynağının kaybı veya verimsiz kullanımı maliyet arz etmektedir. Dolayısıyla örgütsel destek algısı, örgütsel özdeşleşme ve örgüt iklimi kavramları insan kaynağının elde tutulması ve verimli kullanımı açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, örgütsel destek algısının örgütsel özdeşleşmeye etkisinde örgüt ikliminin aracı rolünü belirlemektir. Çalışmanın örneklemini Samsun Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bağlı kuruluşlarda görev yapan 528 personelden oluşmaktadır. Çalışma neticesinde ulaşılan veriler ile açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmış, uyum iyilikleri olumlu sonuç vermiştir. Ölçüm modeline göre, ilişkilerin belirlenmesi için yapısal eşitlik modeli (YEM) uygulanmış, uygulama sonucu elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırmada ana boyut, alt boyut ilişkilerinin tespiti amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; örgütsel destek algısı boyutu örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönde %36,2 oranında anlamlı etkilidir. Örgütsel destek algısı boyutu örgüt iklimi üzerinde pozitif yönde %59 oranında anlamlı etkilidir. Örgüt iklimi boyutu örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönde %38,1 oranında anlamlı etkilidir. Araştırmada sosyal hizmetler alanında görev alan çalışanlarda örgütsel destek algısı arttıkça örgütsel özdeşleşmenin artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada Darlington ve Hayes (2017) tarafından önerilen dolaylı etki değerinin hesaplanması ve hesaplanan değerden çıkarımlar yapılmasına dayanan bootstrap testi ile aracılık etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, örgüt ikliminin, örgütsel destek algısının örgütsel özdeşleşmeye olan etkisinde aracı bir rol üstlendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Destek Algısı, Örgüt İklimi, Örgütsel Özdeşleşme.

Introduction

The developing technology as a result of the industrial revolution has led to a radical change not only in production processes but also in business in terms of manager and employee relations. After increasing effectiveness and efficiency as a response to the increasing competition in the market through improvements in production operations, business environments, employee performances, and the way employees relate to their organization have been the focus of organizational improvement attempts. It has been observed that not only financial resources, but also the atmosphere of the organization, the bond employees have with the organization, and organizations' response to employee expectations have crucial effects in increasing organizational performance.

In research, the concept of perceived organizational support has been examined in terms of how businesses meet employee expectations. Perceived organizational support can be defined as how important employees think their

beliefs, feelings, and thoughts are to the organization, how much their emotional and social needs are met, and how much the company values its employees (Eisenberger et al., 1986, p. 502). In an organization, caring about employee happiness, meeting the social and emotional needs of employees, strengthening their belief in the organization, caring about employees' contributions, establishing harmonious relationships between the organization and the employees, sharing information with employees, and offering diverse opportunities are indicators of a positive perceived organizational support in that organization. It is generally accepted that as the level of perceived organizational support is increased, employees' belief in the organization is increased as well, employees will establish better bonds with the business, thus increasing the productivity of employees and loss of trained personnel can be prevented with a decrease in turnover (Tamer and Bozaykut Bük, 2020, p. 140).

Another concept related to strengthening employees' ties with the workplace is organizational identification. Organizational identification refers to the support that employees give to the business, the feeling that they are a part of the organization, and the development of a strong bond between the organization and the employee. If employees have an identification with the organization, they will see the problems of the organization as their own problems and the success of the organization as their own, which will contribute to overall performance and productivity (Tokgöz and Aytemiz Seymen, 2013, p. 63).

Another concept that is as important as employees' feelings of belonging to the company and feeling that they have the company's support is the organizational climate. The concept of organizational climate is defined as a work environment in which employees can adapt to the organization. Organizational climate can be thought of as the personality of the organization. It is closely related to the features that differentiate an organization from other organizations. Organizational climate is defined as a psychological concept that enables the internal environment of the business to have a stable structure, affects employees and is affected by them (Karcioğlu, 2001, p. 270). Organizational climate can affect employees' motivation, commitment to the business, disruption of work, or turnover, which shows how important the atmosphere at an organization is in terms of employee productivity.

While these concepts directly affect employees, research has shown that they may have various effects on each other. This study has been conducted to examine the mediating effect of organizational climate in the effect of perceived organizational support on organizational identification for social workers.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

In this section, the concepts of perceived organizational support, organizational identification, and organizational climate will be examined.

Relevant concepts will be defined and their importance for employees, businesses, and managers will be discussed.

1.1. Perceived Organizational Support

Perception can be explained as the organization and interpretation of the information that is sent to the brain from sensory organs (Güney, 2017, p. 7). Perception depends on many factors such as lifestyle, beliefs, cultures, individual characteristics, and values. Therefore, a situation that one individual perceives as positive may be perceived as negative by another individual (Özdevecioğlu, 2003, p. 116). How individuals perceive a situation may also affect their behaviors in that situation. The meanings individuals attribute to the situations they encounter in their organization affect the overall motivation and efficiency within the organization, which carries a crucial importance for the organization to achieve its goals. However, as the education levels and qualifications of employees increase, their expectations from the organization also increase, and employees may begin to compare themselves and their organization with other individuals and their organizations. The concept of perceived organizational support perception has emerged to Express this situation, which directly affects the individual's relationship with the organization (Aslan and İnce, 2019, p. 481).

Perceived organizational support is defined as an individuals' feelings, thoughts, and beliefs about how important they are to the organization, to what extent their social and emotional needs are met, and the degree of value shown to them (Eisenberger et al., 1986, p. 502). In another definition, perceived organizational support is expressed as the individual's belief in the interest, commitment, and support that the business gives them for their contributions to the business (Eisenberger et al., 1990, p. 51).

As a concept, perceived organizational support depends on social exchange theory to analyze the relationship between employees and businesses (Turunç and Çelik, 2010a, p. 211). Social exchange theory, although not clearly stated, expresses the expectations and mutual obligations that exist between the employee and the business (Blau, 1964, p. 34). This theory states that if employees believe that the activities of the company as beneficial to them, their ties with the organization and their performance will increase (Rhoades and Eisenberger, 2002, p. 699). When businesses support their employees, they can be pioneers in the beginning of a social change. This will contribute to the development of a positive perceived organizational support (Allen et al., 2003, p. 100).

Perceived organizational support is of particular importance for employees, managers, and businesses. When perceived organizational support is considered from an employee's perspective, in organizations where perceived organizational support is positive, employees will not worry about losing their jobs and have trust in their managers, they will have lower stress levels, and as a result, they will have the perception that a significant portion of their expectations is met (Fuller et al., 2006, p. 329). When perceived

organizational support is considered from the perspective of managers, in businesses where perceived organizational support is positive, the job descriptions of managers and employees will be clear, the duties, responsibilities, and authorities within the organization will be clearly defined, and as a result, employees will have trust in the business and make it easier for managers to fulfill their duties (Özdevecioğlu, 2003, p. 115). When perceived organizational support is considered from the perspective of businesses, in businesses where perceived organizational support is positive, employee productivity will be high and employee-related problems will be prevented. In addition, with organizational improvements to be implemented to increase employees' perception of organizational support, the organizational structure of the business will become better and detecting other problems within the business will become easier (Fuller et al., 2006, p. 330).

Studies show that perceived organizational support can be measured. The characteristics of perceived organizational support allow it to be observed and measured. These characteristics can be listed as follows (Rhodes and Eisenberger, 2002, p. 711);

- The company attaches importance to employee happiness
- The business meets the emotional and sociological needs of employees
- Employees' belief in the workplace is strong
- The organization cares about employees' contributions to the business
- There is a harmonious relationship between the employees and the business
- Employees are informed and provided opportunities

Studies show that perceived organizational support is affected by various factors. These factors can be categorized as organizational factors, personal factors, and structural factors. When the organization recognizes the efforts of the employees and makes them feel valued, employees develop a positive belief in the organization (Turunç and Avcı, 2015, p. 45). In addition, it can answer employees' emotional needs such as being accepted and respected by other employees within the organization, feeling valued, and being approved. This leads to a positive increase in the perceived organizational support. Again, when the contribution of the employees is recognized by the organization and this contribution is reciprocated, employees feel happy and cared for within the organization. This situation increases perceived organizational support and employee productivity (Armeli et al., 1998, p. 291).

As perceived organizational support increases, employees' job satisfaction levels increase as well. It also has been observed that organizational commitment tends to be high in organizations where perceived organizational support is high. Employees with a positive perception of organizational support tend to have a feeling of obligation. They feel indebted

to the organization, and they embrace the tasks assigned to them (Turunç and Avcı, 2015, p. 46). However, if perceived organizational support is low, employees' levels of job stress will be high, which may negatively affect employee performance. In workplaces with a high stress environment, negative consequences such as intentions to quit will be seen (Rhoades and Eisenberger, 2002, p. 711).

1.2. Organizational Identification

Identification was first introduced as a concept related to sociology, psychology, and communication as a result of Harold Lasswell's work on political sciences. In his study, Lasswell refers to the process in which individuals' bond with other individuals creates similarity and guides them as identification (Tokgöz and Seymen, 2013, p. 63).

Organizational identification, on the other hand, is expressed as individuals identifying themselves with another group or individual and accepting the differences in this group or individual as differences that occur in themselves (Koçel, 2018, p. 471).

Organizational identification plays a very important role in employees' self-concept. For this reason, organizational identification is studied in the context of social identity theory through the concept of self (Mete, 2018, p. 46).

When organizational identification is considered in terms of social identity theory, it is examined in four dimensions: cognitive dimension, behavioral dimension, emotional dimension, and evaluation dimension (Van Dick et al., 2005, p. 193). The cognitive dimension is the dimension in which the individuals question their membership in a group. It is generally accepted that other dimensions of organizational identification cannot be realized before employees evaluate themselves within the framework of a certain category in the organization (Van Dick et al., 2004, p. 176). The emotional dimension is the dimension in which individuals establish an emotional connection with the organization. In the emotional dimension, employees establish a positive or negative relationship with the organization by evaluating the characteristics of the organization (Smidts et al., 2001, p. 1051). The organizational identification level of employees will change in a positive or negative direction accordingly. The behavioral dimension refers to individuals' behaviors and attitudes towards the organization. When organizational identification occurs, employees are expected to behave in a way that is in favor of the organization. The evaluation dimension refers to the dimension in which employees evaluate the organization by considering the comments made about the organization both inside and outside the organization. The value that employees attach to other organizational members is also evaluated within the scope of this dimension. Again, employees' ability to reach a positive or negative conclusion by comparing their organization to other organizations is also considered within the framework of the evaluation dimension (Van Dick et al., 2004, p. 177). If the result of the evaluation dimension

is positive, organizational identification will change positively, whereas if the result is negative, a negative change will occur.

Organizational identification is another concept that has great importance for the organization. With organizational identification, the organization has the opportunity to integrate its employees and satisfy them psychologically. If organizational identification occurs, employees will perceive any negativity against the organization as negativity against them. These employees will be motivated to defend and contribute to the organization (Mael and Ashforth, 1992, p. 104). Studies show that in organizations where organizational identification levels are high, employees act in accordance with the values and goals of the organization, even if there are no repercussions for not doing so (Gautam et al., 2004, p. 305).

Organizational identification is also of great importance in terms of employee behavior. As a result of organizational identification, the level of intention to leave the job will be low, employees will be motivated, and there will be a decrease in absenteeism levels (Aypar et al., 2018, p. 117). These positive developments in employee behavior will lead to an increase in overall organizational performance and efficiency. When the level of organizational identification increases, organizational success will increase, which in turn will result in a high level of profitability and financial improvement (Van Knippenberg and Van Schie, 2000, p. 138).

Low organizational identification will cause negative emotions such as job dissatisfaction, stress, and decreased social support perception. As a result, employee performance will decrease, and negative results such as tardiness, absenteeism, and even resignation will occur, which will reduce the productivity of employees and therefore the organization (Knight and Haslam, 2010, p. 721).

Organizational identification can be aimed for various reasons, individual or organizational. Individuals may feel the need to identify with the organization for reasons such as the need to be a part of a community, improve themselves, and have relationships with other individuals (He and Brown, 2013, p. 12). Organizations, on the other hand, may attach importance to organizational identification in order to achieve results such as job satisfaction, increased social support, preventing work-related stress, and encouraging organizational members to exhibit creative behaviors. With these behaviors, employees will be invested in the goals of the organization, they will adopt the organization and the group they work with, and the organization will enable employees to achieve personal success (He and Brown, 2013, p. 13).

Three main elements are required for organizational identification to occur. The first is that employees accept and adopt organizational goals and objectives. Second, individuals should accept and fulfill their organizational roles. Third, the individual should be committed to the organization and should not have the thought of leaving (Polat and Meydan, 2010, p. 147).

Organizational identification may fail to occur due to factors such as organizational stress, alienation, conflict, ostracism, intention to quit, mobbing, and cynicism within the organization.

1.3. Organizational Climate

Just as every geography has a climate, every organization also has a climate. Similar to the temperature, wind, humidity and precipitation felt by people in a geographical area constitute the climate of that geography, the characteristics that the employees of an organization feel within the organization constitute the climate of that organization. And similar to how geographical climates affect people's psychology positively or negatively, organizational climate also affects the psychology, motivation and productivity of employees within the organization.

Organizational climate is the atmosphere that distinguishes an organization from others, expresses its personality, defines the organization, enables the internal environment of the organization to gain a stable, unchangeable, and permanent feature, is felt by the employees of the organization and is affected when exhibiting a behavior, and is also affected by the employees but cannot be seen or touched. It is defined as an expression (Karcioğlu, 2001, p. 270). Halpin, on the other hand, accepts the organizational climate as the personality of the organization (Mavi, 2020, p. 34). Conceptually, organizational climate contributes to understanding the effects of the organization on individuals' personality traits. In addition, organizational climate enables the multifaceted behaviors existing in organizations to be gathered under one heading (Ertekin, 1978, p. 18).

There are different definitions for various dimensions of the concept of organizational climate. Objective indicators of organizational climate are quite diverse and include a wide range of indicators. Kopelman et al. (1990) have suggested the dimensions of goal emphasis, reward orientation, method emphasis, task support, and socio-emotional support for organizational climate (Mavi, 2020, p. 40).

When the types of organizational climate are examined, it can be observed that classifications have been made by Halpin and Croft. In the research conducted on schools in 1963, organizational climate types have been examined. In this research, organizational climate types were listed as open climate, closed climate, autonomous climate, involved climate, unrelated climate, controlled climate, and patriarchal climate (Madhukar and Sahrma, 2017, p. 282). Ellen Wallach, on the other hand, examined organizational climate under three headings: bureaucratic climate, supportive climate, innovative and creative climate (Wallach, 1983, p. 29).

The factors that affect organizational climate are important in terms of the points that should be addressed to achieve a positive organizational climate. In his study on organizational climate, Ertekin (1978) discusses the

factors affecting organizational climate under the headings of individual factors, organizational factors, and environmental factors. Individual factors are related to issues such as satisfaction, promotion, and advancement opportunities, importance and respect attributed to people, trust, sensitivity towards other members, obstruction, risk taking, and friendship relations. Organizational factors refer to topics such as business policy, business structure, purpose, size, reward scheme, wage policy, conflict, incompatibility with the business, control and supervision, communication, leadership, decision-making, development opportunities, openness, and responsibility. When looking at environmental factors outside the organization, the concepts of working conditions, restrictive/encouraging environment, adaptation, managerial support, and criticism are encountered (Bucak, 2002, p. 2).

Research has revealed that whether organizations have a positive or negative climate lead to results in the same direction. While results such as motivation, job satisfaction, morale, organizational citizenship, and organizational commitment are achieved in organizations with a positive organizational climate, negative results such as interruption or quitting work are encountered in organizations with a negative organizational climate (Kuenzi and Schminke, 2009, p. 634).

2. METHOD

In this section, the ethical declaration of the research is made, the purpose and importance of the research, the population and sample of the research, and the model of the research are explained, and the hypotheses of the research are stated. In the remaining parts of the section, the contents of the data collection tool are explained, methods used in the statistical analysis of the data are specified, and analyses regarding the reliability of the survey are presented.

2.1. Ethical Declaration

To implement the surveys used in this study, the required permissions were obtained in accordance with the decision of Istanbul Aydın University, Graduate Education Institute Ethics Commission dated 08.09.2022 and numbered 2022/4.

2.2. Purpose and Importance of the Research

The purpose of organizations is to produce goods and services to meet the needs and demands of society and to make profits to ensure sustainability. Processing employees are one of the most important elements in the processes in achieving this goal. Studies show that employee-based factors such as how employees perceive the business and the groups they form within the organization affect the efficiency and effectiveness of organizations. Therefore, it is important how employees in social service organizations

perceive the organization they work for and themselves, and how they establish a bond with the organization.

In this research, the mediating role of organizational climate in the effect of perceived organizational support on organizational identification is studied, and the bond employees create with the organization and whether perceived organizational support affects this bond and how the climate within the organization affects this relationship are analyzed. In the study, these concepts are examined theoretically with the goal of making a contribution to literature through a field study.

The most fundamental feature that distinguishes this study from previous studies is that three different variables are analyzed together. It is seen in the literature that organizational identification is frequently studied with variables such as leadership and organizational trust, but the three variables included in this study have not been examined together. Therefore, the contribution this study will make to the literature is expected to be significant.

2.3. Population and Sample of the Research

The population of the research is composed of employees who work in organizations affiliated with Samsun Provincial Directorate of Family and Social Services. According to the data received from the personnel unit, there are a total of 1100 personnel in different positions within the organizations affiliated with the provincial directorate. 528 of these personnel who voluntarily participated to the research constitute the sample size of the research. If the sample number represented a certain population, the number of samples was determined as 285 people for $p = 0.50$ and $q = 0.50$ for a sampling error of 0.05. Random sampling and face-to-face interviews were utilized in the research. The following formula was used to obtain the sample volume of the determined population (Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2014):

$$n = \frac{N * t^2 * p * q}{d^2 (N - 1) + t^2 p * q}$$

n = Sample size

N = Population (1100 people)

p = Probability of the event occurring (0.5)

q = Probability of the event not occurring (0.5)

t = t test level (1.96)

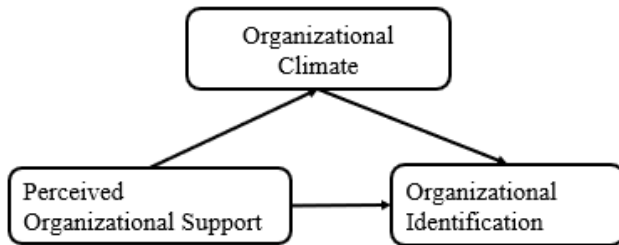
d = Margin of error (%5)

The calculations showed that a sample size of at least 285 participants can represent the population with a margin of error of 5%. 528 people participated in the research and a statistically valid number was reached.

2.4. Model of the Research

This research is based on the assumptions that perceived organizational support has an effect on organizational identification and organizational climate has a mediating role in this effect. The model of the research according to these assumptions is presented in Figure 1.

Figure 1. Model of the Research

2.5. Hypotheses of the Research

H1: There is a statistically significant relationship between perceived organizational support and organizational identification.

H2: There is a statistically significant relationship between perceived organizational support and organizational climate.

H3: There is a statistically significant relationship between organizational climate and organizational identification.

H4: Organizational climate has a mediating role in the effect of perceived organizational support on organizational identification.

2.6. Data Collection Tool

As a data collection tool, demographic information was questioned in the first section, perceived organizational support scale was included in the second section, organizational identification scale was included in the third section, and organizational climate scale was used in the fourth section.

Demographic Questions: It consists of questions regarding general information such as profession, gender, age, total professional experience, and education level.

Perceived Organizational Support Scale: The scale measures the level of support that the study participants receive from the organization, and it was created by Eisenberger et al. The version of the scale used by Yokuş (2006) has been used in this study. The original scale consists of 36 items. In subsequent studies, the scale was reduced to 8 items, handled in a single dimension, and it was reported that the internal consistency coefficient has increased to 0.90 as a result of these changes. The scale is Likert type with 5 options. In order to control the tendency to answer yes to the scale, half of the items were arranged as positive statements and half as negative statements.

While adapting the scale to Turkish, 1 more item was added to the scale and the total number of items increased to 9.

Organizational Identification Scale: The scale is used to determine the organizational identification level of participants. It was developed by Mael and Ashforth. The version of the scale used by Tokgöz and Seymen (2013) has been used in this study. The organizational identification scale consists of 2 sub-dimensions. The first of these is intra-group identification, and the second is identification with the organization. The scale is a 5-point Likert type scale.

Organizational Climate Scale: The scale is used to assess the organizational climate of the organizations where participants work. The scale was created by Litwin and Stringer. The version of the scale used by Akgemci et al. (2020) was utilized in the research. The scale has a total of 50 items. The scale was adapted to Turkish with 22 items. It is a 5-point Likert type scale.

2.7. Statistical Analysis of Data

SPSS version 27.0 and AMOS version 23.0 were utilized for the analysis of the research data. The significance level was accepted as $\alpha = 0.05$. In the first stage of data analysis, percentage distribution values of demographic and general information were calculated. Next, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were conducted, and finally, the structural equation model was examined to make conclusions about the relationships between variables to test the hypotheses. Bootstrap algorithms included in AMOS software were used to examine the mediating effect.

2.8. Reliability of the Survey

Cronbach Alpha, Split, Parallel, Definite Parallel (strict) tests were used to test the reliability of the data. The Cronbach Alpha value of over 70% shows that the survey application yielded successful results and is internally consistent (Sart, 2020, p. 61). Some researchers base the test on exceeding the 75% value (Sezgin and Kinay, 2010, p. 112; Sezgin, 2016, p. 1286). Other values were found to be above 70%, which shows that there is internal consistency in the survey and the data obtained is reliable (Sart et al., 2018, p. 120). The following values were obtained in the results: Cronbach-Alpha = 0.911, Parallel = 0.912, Split = 0.909-0.915, and Strict = 0.912.

3. FINDINGS

In this section, demographic findings, exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, correlation analysis, and structural equation model of the research are presented.

3.1. Demographic Findings

Table 1 provides percentage distribution information regarding the demographic data collected from the participants.

Table 1. Demographic Information and Frequency Distributions

Variables	Groups	<i>f</i>	%
Gender	Male	233	44.1
	Female	295	55.9
	Total	528	100.0
Age	below 25	29	5.5
	25-30	87	16.5
	31-35	97	18.4
	36-40	103	19.5
	41 and above	212	40.2
	Total	528	100.0
Type of Employment	Shifts	266	50.4
	Full Time	252	47.7
	Part Time	10	1.9
	Total	528	100.0
Position	Social Worker	36	6.8
	Nurse	27	5.1
	Patient Care Staff	167	31.6
	Cleaning Staff	95	18.0
	Administrative Staff	49	9.3
	Other	154	29.2
	Total	528	100.0
Marital Status	Married	379	71.8
	Single	116	22.0
	Widowed/Divorced	33	6.3
	Total	528	100.0
Total Professional Experience	less than 1 year	55	10.4
	1-5 years	84	15.9
	6-10 years	144	27.3
	11 years and above	245	46.4
	Total	528	100.0
Perception of monthly income	More than sufficient	3	0.6
	Sufficient	53	10.0

	Neither sufficient nor not sufficient	73	13.8
	Insufficient	220	41.7
	Very insufficient	179	33.9
	Total	528	100.0
Educational Status	Primary education	109	20.6
	Secondary education	184	34.8
	High school	67	12.7
	Associate degree	144	27.3
	Bachelor's degree	24	4.5
	Total	528	100.0

According to the information in Table 1, approximately half of the participants are men and half are women, the majority are 41 years old or over, the majority have secondary education, married, have a perception of insufficient income, and patient care personnel. Approximately half of the participants work shifts and half work full time, the majority have worked at their current workplace for 11 years or more and have a total professional experience of 11 years or more.

3.2. Normality Test and Descriptive Statistical Data of the Dimensions

Since the analyses to be performed will be based on the normality test results, Table 2 shows the normality test results as well as the descriptive data of each dimension.

Table 2. Descriptive Statistical Data and Normality Test Results of the Dimensions

Dimensions	Mean	St. Dev.	Asymmetry	Kurtosis	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
					sig	p	sig	p
Perceived Organizational Support Dimension	3.256	0.549	-0.674	1.544	0.106	0.000	0.957	0.000
<i>Intra-Group Identification Sub-Dimension</i>	3.993	0.804	-1.379	2.963	0.116	0.000	0.906	0.000
<i>Identification with the Organization Sub-Dimension</i>	4.051	0.887	-0.566	7.303	0.079	0.000	0.836	0.000
Organizational Identification Dimension	4.022	0.806	-1.353	3.318	0.119	0.000	0.957	0.000
<i>Structural Identity Sub-Dimension</i>	3.738	0.853	-0.047	6.600	0.100	0.000	0.979	0.000
<i>Reward Sub-Dimension</i>	2.857	1.238	2.815	30.911	0.077	0.000	0.944	0.000

The Mediating Role of Organizational Climate in The Relationship Between Perceived Organizational Support on Organizational Identification

<i>Standards Sub-Dimension</i>	3.369	0.738	-0.588	1.272	0.106	0.000	0.957	0.000
<i>Responsibility Sub-Dimension</i>	2.999	0.708	0.061	0.506	0.116	0.000	0.906	0.000
Organizational Climate Dimension	3.360	0.662	0.318	6.258	0.079	0.000	0.836	0.000

Since $p < 0.05$ value was obtained as a result of both normality tests as seen in Table 2, the H1 hypothesis, which states that there is no normal distribution, is accepted. For this reason, non-parametric methods will be used in group difference analyses.

3.3. Exploratory Factor Analysis (EFA)

After the factor analysis, there were no items with a value less than 0.20 in the Extraction column. As Costello and Osborne (2005) state in their study, questions with low variance change effects should be excluded from the analysis. Since the anti-image matrix diagonal values in the scales of the study were above 0.50, no questions were removed, and the scales were used in their original form.

Table 3. Exploratory Factor Analysis Results

Organizational Climate Scale	Percentage of Variance Explained	Cronbach-Alpha (CA)	Answer Average
Structural identity	%25.87	0.920	3.738
Reward	%20.16	0.915	2.857
Standards	%16.21	0.913	3.369
Responsibility	%12.03	0.911	2.999
KMO= 0.923; Bartlett $\chi^2=7315.81$ and $p=0.000$; Percentage of Variance Explained: %74.27			
Organizational Identification Scale	Percentage of Variance Explained	Cronbach-Alpha (CA)	Answer Average
Intra-group identification	%38.02	0.919	3.993
Identification with the organization	%27.64	0.918	4.051
KMO= 0.919; Bartlett $\chi^2=6542.18$ and $p=0.000$; Percentage of Variance Explained: %65.66			
Perceived Organizational Support Scale	Percentage of Variance Explained	Cronbach-Alpha (CA)	Answer Average
Perceived organizational support	%68.75	0.916	3.256
KMO= 0.921; Bartlett $\chi^2=6910.86$ and $p=0.000$; Percentage of Variance Explained: %68.75			

In the analysis results, the eigenvalues of 1 factor for organizational support perception, 2 factors for organizational identification, and 4 factors for organizational climate were found to be above 1. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sampling adequacy of the organizational climate scale was found to be 0.923, above

the value of 0.70, which indicates a good level, and 0.921 for the perception of organizational support. For organizational identification, it was found to be 0.919. Bartlett sphericity test is statistically significant for the organizational climate scale ($\chi^2=7315.81$ and $p= 0.000$), for the organizational support perception scale ($\chi^2=6910.86$ and $p= 0.001$), for the organizational identification scale ($\chi^2=6542.18$). and $p = 0.001$). The result indicators of the anti-image correlation matrix indicate that the cross-correlation coefficients of the judgments are above the critical level of 0.5. No items were below 0.20 in the extraction column for any scale. Therefore, no items were removed. Factor weights were found to be in the range of 0.60 - 0.80 for the perceived organizational support scale, in the range of 0.59 - 0.75 for the organizational identification scale, and in the range of 0.62 - 0.78 for the organizational climate scale.

3.3. Confirmatory Factor Analysis (CFA)

Confirmatory Factor Analysis, which is an extension of Exploratory Factor Analysis that examines the basic data structure, aims to adapt previously determined factors to the variables in the current study and investigate their validity.

Figure 2. CFA Analysis Results

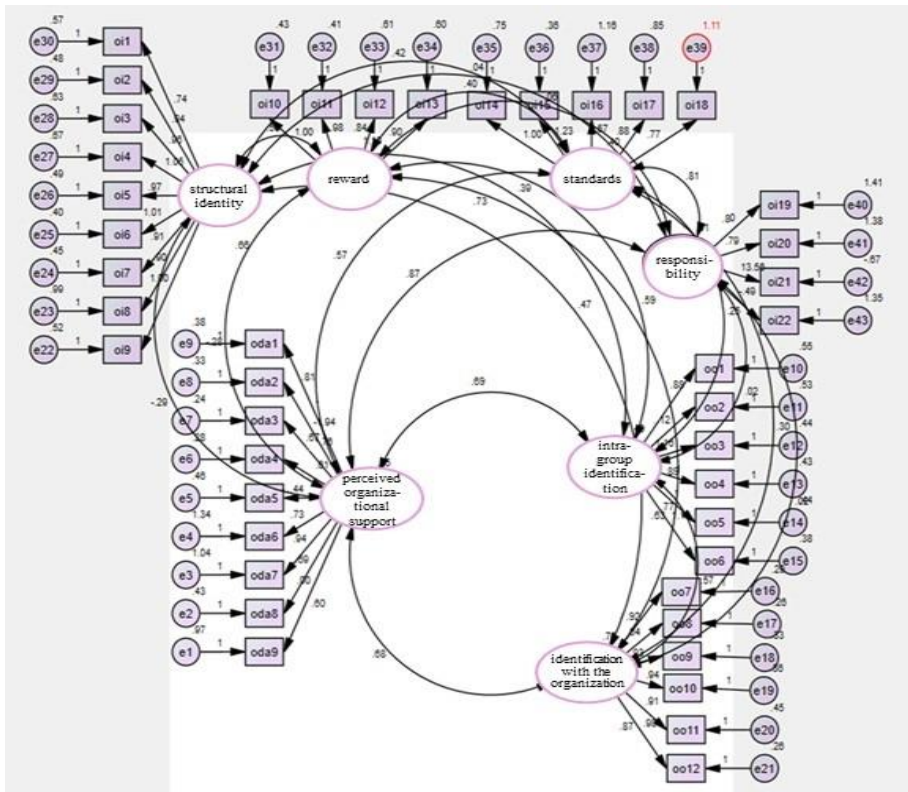

Table 4. CFA Goodness of Fit Results

Measurement (Fit Statistics)	Good Fit	Acceptable Fit	Research Model Value	Fit Status
General Model Fit				
X ² /sd	≤ 3	≤ 4-5	2.45	Good fit
Comparative Fit Statistics				
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.938	Acceptable
TLI (NNFI)	≥ 0.95	0.94-0.90	0.929	Acceptable
IFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.976	Good fit
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.980	Good fit
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.024	Good fit
Absolute Fit Indices				
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.942	Good fit
AGFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.931	Good fit
Residual Based Fit Index				
RMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.016	Good fit

Source: Kline, 2011

The good fit decision was made as a result of obtaining X²/df=2.45 and meeting the ≤ 3 condition, as shown in Table 4. The finding of NFI = 0.938, which is between 0.94-0.90, indicates an "acceptable fit," and the finding of TLI (NNFI) = 0.929, which is between 0.94-0.90, indicates and "acceptable fit" as well. "Good fit" was achieved with IFI = 0.976, with the ≥ 0.95 condition, "acceptable fit" was achieved with CFI = 0.980, with the ≥ 0.95 condition, "good fit" was achieved with RMSEA = 0.024, with the ≤ 0.05 condition, "good fit" was achieved with GFI = 0.942, with the ≥ 0.90 condition, "good fit" was achieved with AGFI = 0.931, with the ≥ 0.90 condition, and "good fit" was achieved with RMR = 0.016, with the ≤ 0.05 condition.

3.4. Correlation Analysis

In the research, correlation analysis was carried out to analyze the relationships between sub-dimensions and main dimensions.

Table 5. Perceived Organizational Support and Organizational Climate Relationship Analysis

	Organizational Identification Main Dimension	Organizational Climate Main Dimension
--	--	---------------------------------------

Perceived Organizational Support Main Dimension	r	0.335*	0.384*
	p	0.000	0.000
Organizational Climate Main Dimension	r	0.340*	
	p	0.000	

*Significant relationship for 0.05

A positive significant relationship of 33.5% ($r=0.335$, $p=0.000$) was found between perceived organizational support and organizational identification. In addition, a positive significant relationship of 38.4% ($r=0.384$, $p=0.000$) was found between perceived organizational support and organizational climate. Finally, a positive significant relationship of 34.0% ($r=0.340$, $p=0.000$) was found between organizational climate and organizational identification.

3.5. Structural Equation Model (SEM)

Structural Equation Modeling involves testing established models and the causalities between observed variables and latent variables.

Figure 3. Structural Equation Model Estimation Results

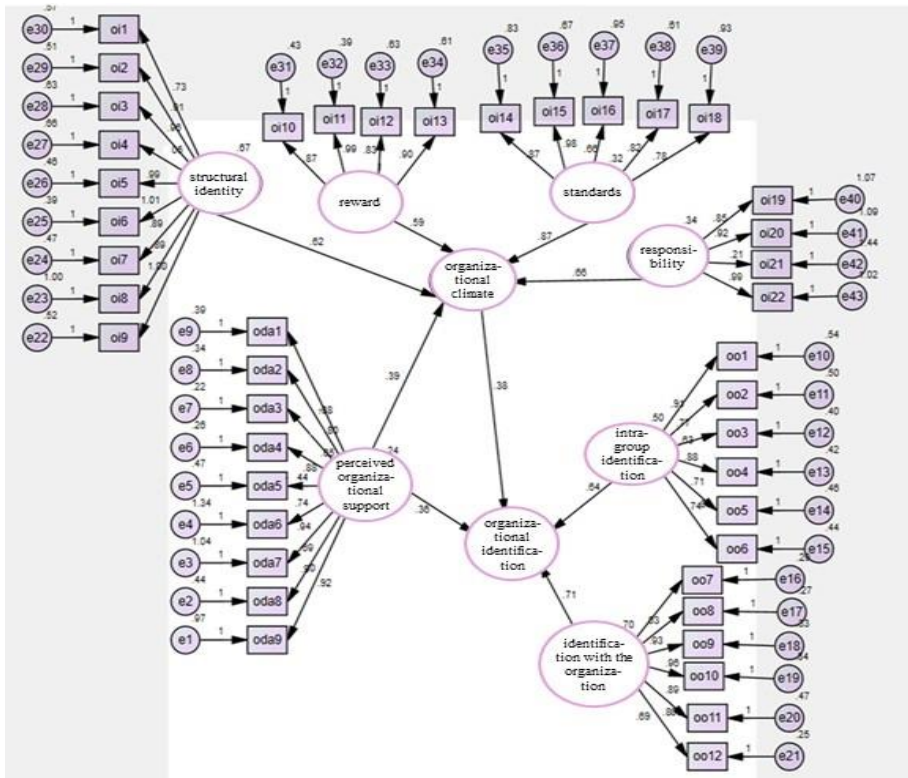

Table 6. Structural Equation Model Estimates Goodness of Fit Results

Measurement (Fit Statistics)	Good Fit	Acceptable Fit	Research Model Value	Fit Status
General Model Fit				
X ² /sd	≤ 3	≤ 4-5	2.08	Good fit
Comparative Fit Statistics				
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.981	Good fit
TLI (NNFI)	≥ 0.95	0.94-0.90	0.937	Kabul edilebilir
IFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.922	Kabul edilebilir
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.977	Good fit
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.041	Good fit
Absolute Fit Indices				
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.957	Good fit
AGFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.928	Good fit
Residual Based Fit Index				
RMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.029	Good fit

Source: Kline, 2011

The good fit decision was made as X²/sd = 2.08 was obtained as shown in Table 6, as the condition ≤ 3 was met. The result of NFI = 0.981 is "good fit" because the condition ≥ 0.95 is met, the result of TLI (NNFI) = 0.937 is "acceptable fit" because it is in the range of 0.94 - .090, the result of IFI = 0.922 is "acceptable fit" because it is in the range of 0.94 - .090, the result of CFI = 0.977 is "good fit" because the condition ≥ 0.97 is met, the result of RMSEA = 0.041 is "good fit" because the condition ≤ 0.05 is met, the result of GFI = 0.957 is "good fit" because the condition ≥ 0.90 is met, the result of AGFI = 0.928 is "good fit" because the condition ≥ 0.90 is met, and finally the result of RMR = 0.029 is "good fit" because the condition ≤ 0.05 is met.

Table 7. Structural Equation Model Estimation Results

Structural relationship	Direction	Estimated coefficient	St. Dev.	t statistics	p	Result
POS→OI	+	0.362	0.057	6.350	0.000*	Significant relationship
POS→OC	+	0.390	0.082	4.736	0.000*	Significant relationship
OC→OI	+	0.381	0.064	5.953	0.001*	Significant relationship

*Significant relationship for 0.05

When Table 7 and Table 8 are examined, it is seen that perceived organizational support (POS) has a positive effect on organizational

identification (OI) by 36.2% ($\beta=0.362$, $p<0.01$). Perceived organizational support (POS) has a positive effect on organizational climate (OC) by 39% ($\beta=0.390$, $p<0.01$). Organizational climate (OC) has a positive effect on organizational identification (OI) by 38.1% ($\beta =0.381$, $p<0.01$). Therefore, hypotheses H₁, H₂, and H₃ are accepted.

Nevertheless, there are certain conditions for the mediating role of organizational climate to take place. First, structural equation model was used to examine perceived organizational support and organizational identification. It was found that perceived organizational support has a positive effect on organizational identification by 0.403%, and this effect was found to be statistically significant. This finding indicates a significant relationship between the perceived organizational support and organizational identification, without including organizational climate in the equation. In the next stage, structural equation model analysis was carried out to include the mediation effect. As a result of this analysis, it was found that perceived organizational support has a significant effect on organizational identification, but the coefficient of the perceived organizational support dimension was observed to decrease (0.362 unit). This indicates the mediating role of organizational climate. The fact that organizational climate has a positive and significant effect on organizational identification indicates that organizational climate is a mediating variable. On the other hand, in the indirect effects found with the bootstrap method as presented in Table 7, the bootstrap coefficient is 9.6% and the confidence interval is in the range of 8.9%-10.4%. This shows that organizational climate has a mediating role in the effect of perceived organizational support on organizational identification. Therefore, the H₄ hypothesis was accepted as well.

As a result of this analysis, it was determined that the perception of organizational support had a significant effect on organizational identification, but it was observed that the coefficient of the perception of organizational support decreased (0.362 br.).

Table 8. Standardized Bootstrap Analysis of the Model

Direction of the Model	Coefficient	95% Confidence Interval Over-Under
Direct effect		
POS→OI	0.362	0.354-0.371
POS→OC	0.390	0.387-0.401
OC→OI	0.381	0.376-0.392
Indirect effect		
POS→OC→OI	0.096	0.091-0.104

When the table is examined, it is seen that the standardized value ranges in the bootstrap analysis do not contain 0 and are therefore significant (bootstrap coefficient = 0.096, CI%95 = 0.091-0.104). This result shows that

organizational climate has a mediating role in the effect of perceived organizational support on organizational identification.

Conclusion

This study has been conducted with the aim of examining the mediating role of organizational climate in the effect of perceived organizational support on organizational identification with the data obtained from 528 employees working in the field of social work. For this purpose, confirmatory factor analysis, exploratory factor analysis, correlation analysis, and structural equation model were applied to the research data.

In conclusion, it was confirmed that perceived organizational support has a positive effect on organizational identification. Employees who believe that they have the support of their organization and their organization values them see the success of the organization as their own success and the failure of the organization as their own failure. If they believe that they do not receive any support from the organization, their ties with the organization weaken and they lose their desire to contribute to the success of the organization.

Demir (2020) found that organizational support increases the level of organizational identification in teachers. In another study conducted by Uzun (2018) with teachers, it has been found that valuing the satisfaction levels of the teachers, taking their issues seriously, and giving importance to their efforts have a statistically significant effect on their identification with the school. Furthermore, a study conducted by Turunç and Çelik (2010b) with employees of defense industry companies revealed that organizational support leads to a significant increase in the level of organizational identification.

The findings of this research show that perceived organizational support has a statistically significant effect on organizational climate. From this result, it is understood that if the employees' belief that their organization values them, that their efforts are reciprocated, and that they are given importance increases, the psychological conditions of the organization, which affects the behavior of the employees and is known to be affected by these behaviors, will be positively affected. It seems that businesses that wish to make a positive contribution to the organizational climate should show that they value the contributions of their employees, make them feel valued, and make efforts to meet the social and emotional needs of their employees.

Literature review reveals that although perceived organizational support and organizational climate have been analyzed together with various other variables, not many studies have examined the two variables together. In Köse's (2015) doctoral thesis on branch and classroom teachers, it was concluded that employees with a positive perceived organizational support leads to a positive organizational climate. Özkan (2021), who also conducted research on the headquarters employees of a business in the retail sector as his

master's thesis, found a statistically significant relationship between organizational climate and perceived organizational support.

The study also concluded that organizational climate has a statistically significant effect on organizational identification. In organizations where the environment and characteristics of the organization are positive, the level of organizational identification is also positively affected. Organizations that want employees to see themselves as a part of the organization and aim to establish a meaningful bond between the organization and the employees will be able to achieve positive results by improving the defining characteristics and psychological environment of the organization.

In the master's thesis study conducted by Pala (2020) with various professional groups working in the field of railway machinery manufacturing, it was concluded that organizational identification and organizational climate levels are positively related. The study also revealed the impact of perceived organizational support on organizational identification. It was concluded that organizational climate has a mediating role. Although perceived organizational support positively affects organizational identification, this positive effect is stronger when the organizational climate is positive.

In another study, Yakubu (2022), in the doctoral thesis on fast-moving consumer industry employees in Ghana, concluded that organizational climate has a mediating effect in the relationship between leadership styles and employee loyalty. Tatlıcı (2022), in the study on the private security sector, concluded that the negative organizational climate has a mediating effect by removing the effect of power culture on intentions of resignation.

Increasing competition has made ensuring correct pricing and high quality a requirement for businesses to increase their profitability and has revealed the importance of resource management for increasing profitability and efficiency. The product/service quality of a business that manages its resources correctly will increase and will bring a price advantage by reducing input costs. As a result of this situation, businesses focus more on their resources. In today's world, one of the most difficult resources for businesses to manage is human resources. When human resources are not managed correctly, negative situations may directly affect the productivity of the business due to reasons such as turnover, poor performance, and intra-organizational conflict. Studies show that when the relationship of employees with the organization is managed correctly, human resources can be managed correctly. Literature review and study results show that social service employees with a positive perceived organizational support have a high level of organizational identification and contribute to a positive organizational climate. However, positive developments in the organizational climate also positively impact the organizational identification level of the staff.

In this context, the following recommendations can be suggested for practitioners and researchers: Social service organizations can develop reward mechanisms to increase perceived organizational support. In this way, employees

can see that their contributions are noticed and appreciated. Further, improvements to be made in working environments, such as birthday celebrations and special events for employees will lead employees to develop a perception that they are valued and will make them feel that the organization respects them. This will result in an increase in the perceived organizational support, thus a positive impact on the organizational climate and organizational identification level. Furthermore, the harmony between managers and employees can be increased through training organized by organizations for their managers. When employees achieve harmony with the manager, they will also achieve harmony with the organization, thus the level of organizational climate will develop positively, and organizational identification will be possible. It is an undeniable fact that increasing the service quality in social service organizations can only be achieved by strengthening the staff. Certificate and diploma programs organized by organizations for their employees will allow employees to improve themselves. On the other hand, training to support personal development such as communication methods, ethics and anger management for the personnel will contribute to the personnel's development of themselves and their way of doing business. Employees who see that they are offered development opportunities will experience an increase in their perception that they are supported by the organization, thus positive improvements can be made in employee productivity.

Literature reviews show that very few studies have been conducted on the mediating role of organizational climate. It is understood that these studies have been conducted on concepts other than perceived organizational support and organizational identification variables. It is important for organizations to receive high levels of effectiveness and efficiency from their employees, who are the most important components of organizations in achieving their goals. Perceived organizational support and organizational identification are important factors in making employees feel that they belong to the organization so that they embrace the goals of the organization. Based on this, researchers may be advised to conduct more studies on the mediating effect of organizational climate, which has a mediating role in increasing the effect of these two concepts. Additionally, since this study was conducted in a single province, it cannot reflect the effects that some cultural differences may have on the variables. It is thought that studies to be carried out in different regions of our country will contribute to the observation of the effects arising from cultural differences. At this point, researchers may be advised to conduct similar studies in other regions.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Yusuf Duru: %50, Şule Darıcan: %50.

Funding and Acknowledgement: No funding was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (28.09.2022-63528) was

obtained from Istanbul Aydın University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Yusuf Duru: 50%, Şule Darıcan: 50%.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (28.09.2022D2-63528) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Duru, Y. & Darıcan, Ş. (2024). The mediating role of organizational climate in the relationship between perceived organizational support on organizational identification. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 365-392. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1448995>

References

- Akgemci, T., Abdul-Kareem, A. & Kızıloğlu, E. (2020). Örgüt ikliminin örgüt temelli özsaygı ve öznel iyi oluş üzerindeki etkisi: Kobi'ler üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 65-78. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.828>.
- Allen, D., Shore, L.M., & Griffeth, R.W. (2003). The role of perceived organizational support and supportive human resource practices in the turnover process. *Journal of Management*, 29, 99-118 <https://doi.org/10.1177/014920630302900107>.
- Armeli, S., Eisenberger, R., Fasolo, P. & Lynch, P. (1998). Perceived organizational support and police performance: The moderating influence of socioemotional needs. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 288-297. <https://doi.org/10.1037//0021-9010.83.2.288>.
- Aslan, H., & İnce, E. (2019). Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş stresinin aracı rolü. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 479-500.
- Aypar, S., Sökmen, A. & Ekmekçioğlu, E. B. (2018). İş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 116-124.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. John Wiley and Sons.
- Bucak, E. B. (2002). Abant izzet baysal üniversitesi eğitim fakültesinde örgüt iklimi; Yönetimde ast-üst ilişkileri. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(7), 1-17. <https://doi.org/10.11616/abantsbe.141>.

- Costello, A. B. & Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation, 10*(7), 1-8.
- Darlington, R. B. & Hayes, A. F. (2017). *Regression analysis and linear models: Concepts, applications, and implementation*. New York: The Guilford Press.
- Demir, S. (2020). Örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve işe yabancılaşma arasındaki yapısal ilişkiler (Osmaniye ili örneği). *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(2), 288-300. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.633662>.
- Eisenberger, R., Fasolo, P. & Davis-Lamastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. *Journal of Applied Psychology, 75*(1), 51-59. <https://doi.org/10.1037//0021-9010.75.1.51>.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology, 71*(3), 500-507. <https://doi.org/10.1037//0021-9010.71.3.500>.
- Ertekin, Y. (1978). Örgüt iklimi. *Amme İdaresi Dergisi, 11*(4), 16-35.
- Fuller, J. B., Hester K., Barnett T., Frey L. & Relyea C. (2006). Perceived organizational support and perceived external prestige: Predicting organizational attachment for university faculty, staff, and administrators. *The Journal of Social Psychology, 146*(3), 327-347. <https://doi.org/10.3200/socp.146.3.327-347>.
- Gautam, T., Van Dick, R. & Wagner, U., (2004). Organizational identification and organizational commitment: Distinct aspects of two related concepts. *Asian Journal of Social Psychology, 7*, 301–315. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839x.2004.00150.x>.
- Güney, S. (2017). *Yönetim ve organizasyon el kitabı*. Nobel Yayınları.
- He, H. & Brown, A. D. (2013). Organizational identity and organizational identification: A Review of the literature and suggestions for future research. *Group & Organization Management, 38*(1), 3-35. <https://doi.org/10.1177/1059601112473815>.
- Karacıoğlu, F. (2001). Örgüt kültürü ve örgüt iklimi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15*(1-2), 265- 283.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modelling*. Guilford Press.
- Knight, C. & Haslam, S. A. (2010). Your place or mine? Organizational identification and comfort as mediators of relationships between the managerial control of workspace and employees' satisfaction and well-being. *British Journal of Management, 21*, 717-735. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2009.00683.x>.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği*. Beta Yayıncılık.

- Kopelman, R. E., Brief, A. P. & Guzzo, R. A. (1990). The role of climate and culture in organizational productivity. B. Schneider (Eds.), In *Climate and culture* (pp. 282- 318). Jossey-Bass.
- Köse, A. (2015). *İşe angaje olma ile örgütsel destek algısı ve örgüt iklimi arasındaki ilişki (Kahramanmaraş ili örneği)* [Phd thesis]. Beykent Üniversitesi.
- Kuenzi, M. & Schminke, M. (2009). Assembling fragments into a lens: A Review, critique and proposed research agenda for the organizational work climate literature. *Journal of Management*, 35(3), 634-717. <https://doi.org/10.1177/0149206308330559>.
- Madhukar, V. & Sharma, S. (2017). Organisational climate: A Conceptual perspective. *International Journal of Management, IT & Engineering*, 7(8), 276-293.
- Mael, F. & Ashforth, B. (1992). Alumni and their alma mater: A Partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal Of Organizational Behavior*, 13, 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>.
- Mavi, D. (2020). *Yönetici rolleri, örgüt iklimi ve duygusal emek arasındaki ilişkilere yönelik öğretmen görüşleri* [PhD thesis]. Hacettepe Üniversitesi.
- Mete, E. S. (2018). *Örgüt kültürü, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme, iş tatmini ile inovatif çalışma davranışı ilişkisi ile inovatif örgüt kültürüne yönelik meta-kuramsal bir model geliştirme* [PhD thesis]. Gazi Üniversitesi.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *DEÜİİBF Dergisi*, 18(2), 113-130.
- Özkan, S. (2021). *Örgüt iklimi ve örgütsel destek algısının çalışanların sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisi* [master's thesis]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Pala, Y. (2020). *Örgüt iklimi ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki: Sivas örneği* [master's thesis]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Polat, M. & Meydan, C. H. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(9), 145-172.
- Rhoades, L. & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A Review of the literatüre. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714. <https://doi.org/10.1037//0021-9010.87.4.698>.
- Sart G., Sezgin, F. H. & Demir, N. (2018). Mobbingin mesleki tükenmişlik algısı üzerine etkileri: Kadın akademisyenler örneği. *Beykoz Akademi Dergisi*, 6(1), 118-135. <https://doi.org/10.14514/byk.m.21478082.2018.6/1.117-135>.

- Sart, G. (2020). Bireysel girişimcilik eğilimi ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(5), 58-72.
- Sezgin, F. H. & Kınay, B. (2010). A dynamic factor model for evaluation of financial crises in Turkey. *Bulletin De la Societe des Sciences Medicales*, 1(10), 109-117.
- Sezgin, F. H. (2016). *Bayesci faktör analizi ve maslach tükenmişlik envanteri uygulaması* [Paper presentation]. International Conference on Scientific Cooperation for the Future in the Social Sciences, Uşak.
- Smidts, A., Pruyn, A. T. H. & Van Riel, C. B. M. (2001). The Impact of employee communication and perceived external prestige on organizational identification. *Academy of Management Journal*, 44(5), 1051-1062. <https://doi.org/10.5465/3069448>.
- Tamer, İ. & Bozaykut Bük, T. (2020). Algılanan örgütsel destek ve örgütsel bağlılık üzerine kavramsal bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 139-147.
- Tathcı, H. (2022). *Güç kültürü ve toksik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgüt ikliminin aracı rolü: Özel güvenlik sektörü üzerine bir araştırma* [PhD thesis]. Beykent Üniversitesi.
- Tokgöz, E. & Aytemiz Seymen, O. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76. <https://doi.org/10.14783/od.v10i39.1012000308>.
- Turunç, Ö. & Avcı, U. (2015). Algılanan örgütsel destek ve lider-üye etkileşiminin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: İş stresinin aracılık rolü. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(1), 43-63.
- Turunç, Ö. & Çelik, M. (2010a). Algılanan örgütsel desteğin çalışanların iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: Savunma sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 209-232.
- Turunç, Ö. & Çelik, M. (2010b). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 7(2), 183-206.
- Uzun, T. (2018). Öğretmenlerin algıladığı örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Örgütsel güvenin aracı rolü. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 133-155.
- Van Dick R, Wagner U, Stellmacher J, Christ O. & Tissington P. (2005). To be (long) or not to be (long): Social identification in organizational contexts. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 131(3), 189-218. <https://doi.org/10.3200/mono.131.3.189-218>.
- Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J. & Christ, O. (2004). The Utility of a broader conceptualization of organizational identification: which aspect

- really matter?. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(2), 171-191. <https://doi.org/10.1348/096317904774202135>.
- Van Knippenberg, D. & Van Schie, E. C. M. (2000). Foci and correlates of organizational identification. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73, 137-147. <https://doi.org/10.1348/096317900166949>.
- Wallach, E. J. (1983). Individuals and organizations: The Cultural match. *Training and Development Journal*, 12, 28-34.
- Yakubu, F. (2022). *The Mediating role of organizational climate on the leadership styles and employee commitment: a research on the fast-moving consumable goods industry in Ghana* [PhD thesis]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yokuş, İ. (2006). *Erkek egemen işlerde çalışanların örgütsel destek algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki* [master's thesis]. Hacettepe Üniversitesi.

GENÇ SEÇMENLERİN OY KULLANMA TERCİHLERİNDE VE KARAR SÜREÇLERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Rıdvan KOCAMAN*

Öz

Politikacılar nüfusu bölümlendirme ve oy vermesi en muhtemel olan seçmenlerin ilgisini çekecek politikalar hazırlama eğilimindedirler. Ancak, siyaset arenasındaki artan rekabet ile birlikte seçmenlerin tek seferlik oy vermesi başarı için yeterli bir kriter değildir. Ayrıca, onları uzun vadede seçmen tabanına eklemeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, daha uzun süreli çıktı sunma potansiyeline sahip olan gençler önemli bir seçmen pazarı haline gelmektedir. Dolayısıyla, genellikle düşük siyasi katılım eğilimine sahip olan genç seçmenlerin anlaşılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, mevcut çalışma genç seçmenlerin oy kullanıma ilişkin karar süreçlerine ve tercihlerine etki eden faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu yapmak için, 16 genç seçmen ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde ise, nitel içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak, genç seçmenlerin oy kullanma tercihlerinde ve karar süreçlerinde etkili olan faktörleri ifade eden beş faklı temaya (sadaqat, öz(güven), memnuniyet, referans grubu ve sosyal medya) ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar ilgili literatüre yönelik teorik katkı ve genç seçmenlerin anlaşılması hususunda bir rehber sunduğu için politikacılar için pratik katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genç Seçmenler, Seçmen Karar Süreci, Siyasal Katılım, Nitel Araştırma.

A QUALITATIVE STUDY ON THE FACTORS INFLUENCING YOUNG VOTERS' VOTING PREFERENCES AND DECISION-MAKING PROCESSES

Abstract

Politicians often segment populations and tailor policies to appeal to specific voter demographics they believe are more likely to support them. Yet, in the increasingly competitive political landscape, securing votes from individuals on a one-time basis is insufficient for long-term success. Engaging voters for sustained support over time is crucial. In this context, young voters emerge as a critical demographic due to their potential for long-term political engagement. Despite generally exhibiting low political participation rates, understanding the factors that influence young voters' decision-making processes and preferences is vital. This study

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ridvankocaman@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0008-7041>

aims to uncover the determinants of young voters' voting behavior. Through in-depth interviews with 16 young voters, using qualitative content analysis, five themes were identified as influential factors in their voting preferences and decision-making processes: loyalty, self-confidence, satisfaction, reference groups, and social media. The findings are anticipated to offer theoretical insights for academic literature and practical strategies for politicians, providing a comprehensive understanding of young voters.

Keywords: *Young Voters, Voter Decision Process, Political Participation, Qualitative Research.*

Giriş

Bütün partiler/adaylar seçmenlere ulaşmayı ve onları kendilerine oy verme konusunda ikna etmeye çalışmaktadırlar. Her ne kadar bütün seçmenlere ulaşmayı isteseler de bu pek mümkün değildir. Dolayısıyla, ulaşabilecekleri seçmen gruplarını belirleme gayreti içerisindeyler. Öyle ki; siyasal pazarlama tekniklerinin kullanılmasında da partilerin/adayların kendilerine oy verme olasılığı en yüksek olanları hedef alacak şekilde seçmenleri bölümlere ayırma (Ben-Ur ve Newman, 2010) ve onların ilgisini çekecek politikaların tasarlanması veya en azından bu politikaların iletilmesi amaçlanmaktadır (Hillygus ve Shields, 2009). İlgili literatürde, seçmenler farklı kriterlere göre bölümlendirilmekle beraber (Philips vd., 2010), yaşın bu hususta önemli bir kriter olduğu görülmektedir (Van der Brug, 2013). Bu bağlamdaki çalışmalar, genellikle genç seçmenlere (Harrison, 2018; Rekker, 2022), yaşlı seçmenlere (Goerres, 2008; Geys vd., 2022) ya da her iki yaş grubuna birlikte (Webster ve Pierce, 2019; Lees ve Praino, 2022) odaklanmaktadır. Ancak, partiler/adaylar seçmenleri ile tek seferlik bir oy ilişkisi kurmaktan ziyade onları elde tutma üzerine kurulu uzun dönemli bir ilişki benimse eğilimindedirler. Bu konuda genç seçmenlerin uzun vadeli oy potansiyeline sahip olmalarından kaynaklı daha uygun bir hedef pazar konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, onların kullanımına ilişkin tercihlerinin ve karar süreçlerinin hangi faktörler tarafından etkilendiğinin ortaya konulması önemlidir.

Seçmenlerin karar alma süreçlerinin ve bu sürecin çıktısı olarak oy tercihlerinin incelenmesinde pazarlama disiplininde tüketicilerin satın almasına etki eden faktörlerin ortaya konulması için sıklıkla başvuru tüketici karar alma süreci dinamiklerinden yararlanılmaktadır. Hatta öyle ki; siyaset bilimi odaklı pek çok çalışma seçmenlerin tüketici olarak incelenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Lilleker ve Scullion, 2009; Echegaray, 2015; Wolfsfeld, 2018; Banerjee ve Chaudhuri, 2022). Çünkü bir tüketici olarak seçmene odaklanıldığında seçmenin hangi partiye/adaya oy vereceğine ilişkin nihai bir tercih yapması beklenir ve bu konuda pazarlama perspektifinin benimsenmesi karar sürecine etki eden değişkenlerin belirlenmesine imkân sağlar (Peng ve Hackley, 2009). Ayrıca, genç seçmenlerin özellikle düşük

siyasi katılım eğilimine sahip olduğu görülmektedir (Chrona ve Capelos, 2017). Tüketici davranışı çalışmalarında da ilgisiz tüketicilerin kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine oldukça önem verilmektedir. Çünkü böyle bir bağlamda bilgi arayışının azaldığı ve seçeneklerin değerlendirilmesinin de sınırlı olabileceğini görülmektedir (McClure ve Seock, 2020). Dolayısıyla, markaya karşı ilgisiz tüketiciler ile düşük siyasi katılıma sahip olan seçmenler aynı kategoride değerlendirilebilmekte ve karar süreçleri benzer dinamikler ile açıklanabilmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada genç seçmenlerin oy tercihlerine ve karar süreçlerine etki eden faktörlerin keşfedilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçların hem teorik hem de uygulama açısından bir dizi katkı sunması beklenmektedir.

1. LİTERATÜR

Bu kısımda, öncelikle katılım kavramı karar alma süreci bağlamında tartışılacaktır. Sonrasında, araştırmanın odağında yer alan genç seçmenler ve siyasal ilgilerine ilişkin ilgili literatür sunulacaktır. Son olarak ise, genç seçmenlerin oy kullanma tercihlerinde ve karar verme süreçlerinde etkili olan faktörler ilgili literatür bağlamında tartışılacaktır.

1.1. Karar Alma Süreci ve Katılım

Katılım kavramı, tüketicilerin karar alma süreci bağlamında sıkça çalışılmaktadır (Bauer vd., 2006; Michaelidou ve Dibb, 2008; Qazzafi, 2019; McClure ve Seock, 2020). Ancak, her ne kadar farklı düzeyleri olduğu kabul edilse de pek çok çalışma katılımı yüksek ve düşük düzey ekseninde dikkate almaktadır. Bütün düzeylerin tüketicilerin karar sürecinde bilgiyi işleme biçimini etkilediği ve düzeyler arası bir üstünlük tartışması yapmanın anlamsız olduğu ileri sürülmektedir (Demmers vd., 2020). İnsanın subjektif niteliği tüketicilerin aynı uyaranlara farklı tepkiler vermesine neden olabilir. Benzer şekilde, her bir tüketicinin katılım düzeyini ya da katılım düzeyinin etkilerini farklı yorumlaması beklenebilir. O’Cass ve Pecotich (2005), seçim sürecinde seçmenin tercihinde katılımın önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Ayrıca, Falkowski ve Cwalina (2012) seçmen davranışlarını değerlendirirken yapıcı ve gerçekçi olmak üzere iki yaklaşımın olduğunu öne sürmüştür. Yapıcı yaklaşıma göre seçmenler karar verirlerken, yüksek katılım veya bilişsel karar verme yaklaşımına daha yakın olan bilişsel işleme sürecine tabi olurlar. Realist yaklaşıma göre ise, seçmenin siyasetçiye/adaya/nesneye yönelik tutumu bilginin işlenmesinden bağımsızdır ve daha çok doğrudan algılamının bir sonucudur. Bu durumda seçmen, tüketicilerin düşük katılımı karar verme sürecindeki davranışlarına benzer şekilde, çok az bilişsel işleme karar verebilir (McClure ve Seock, 2020).

Düşük katılım, yüksek katılımdan farklı bir dizi davranışsal ve bilişsel aktiviteyi içerir (Qazzafi, 2019). Düşük katılım, bilişsel olarak azaltılmış bir karar verme şeklidir. Bu katılım türünde, problemi belirleme süreci yüksek katılımı aynı iken, bilgi arayışı daha içselleştirilme eğilimindedir ve bilgi arayışında dış kaynak kullanımı sınırlıdır. Ayrıca, düşük katılımı işleme otomatik olarak gerçekleşir ve genellikle muhakeme gerektirmez. Bu nedenle verilen herhangi bir karar, bilgi arama ve değerlendirme sonucundan ziyade, içgüdü veya alışkanlık sonucu ortaya çıkabilir (Nayeem ve Marie-IpSooching, 2022). Vatandaşların çoğunun oy vermeden önce bilgi edinme tecrübesi sınırlıdır ve onların büyük çoğunluğu ise seçimlerle ilgili konularda önemli düzeyde bir bilgiye sahip değildir (Cruz vd., 2021). Buna ilaveten, O'Cass ve Pecotich (2005) seçmenlerin karar alma süreçlerine katılımları ile bilgi arayışları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Bu durum, düşük katılımı bir seçim kararında, tüketici davranışlarındakine benzer şekilde, aktif olarak bilgi arama eğiliminin de düşük olacağına işaret etmektedir (Bauer vd., 2006).

Düşük katılım birçok seçim durumunda geçerlidir. Bu bağlamda, seçmenler oy vermek her ne kadar temel ihtiyaç olsa da karar vermeden önce seçenekleri dikkatle değerlendirmeye gerek duymamaktadır (DasGupta ve Sarkar, 2022). Özellikle genç seçmenler mevzubahis olunca katılımın oldukça düşük olduğu görülmektedir. Katılımın düşük olmasını etkileyen pek çok dış faktör olabileceği gibi seçmenlerin doğrudan kendileri ile alakalı olanların tespiti de önem arz etmektedir (Chrona ve Capelos, 2017). Çünkü, seçmenler seçim sürecinde her ne kadar dışsal faktörlerden etkilense de nihai karar mercii yine kendileridir. Ayrıca, katılımın düşük olduğu bir bağlamda bilgi arayışının azaldığı ve seçeneklerin değerlendirilmesinin de sınırlı olabileceğini görülmektedir (Falkowski ve Cwalina, 2012).

1.2. Genç Seçmenler ve Siyasal İlgi

Genç seçmenler politikacıların onları ilgisiz olarak sınıflandırdığını düşünmektedir ve bu nedenle kendilerini siyasi süreçten dışlanmış olarak görmektedirler (Gil de Zúñiga vd., 2021). Bu seçmen grubu, özellikle siyasi katılımı ilişkilendirilen davranışlara geleneksel olarak yaşlı seçmenlerle aynı derecede katılmazlar (Phelps, 2012). Burada, katılıma işaret eden davranışlar arasında siyasi eylem, politikacılarla alakalı köşe ya da blog yazıları yazmak veya siyasi partilere katılmak gibi çeşitli eylemler yer alabilir (Bursztyn vd., 2021). Manning (2010) siyasete olan ilgisizliğin belki de gençlerin seçim faaliyetlerinin çoğunu siyasi olarak tanımlamamasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bunun yerine savunuculuk, lobicilik, gönüllülük veya aktivizm gibi seçim dışı katılım biçimlerinde aktif rol oynamayı tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin, en genç seçmenlerin (18-29 yaş) bir bildirgeyi imzalama, belirli ürünleri boykot etme, bir gösteriye katılma veya internetteki siyasi bir foruma katılma olasılığı en yaşlı seçmenlere (60+ yaş) göre daha yüksektir (Sloam ve Henn, 2019).

Genç seçmenlerin siyasi sürece neden katılmadıkları konusunda bazı iddialar bulunmaktadır. Genç seçmenler üzerinde yapılan çalışmalarda, Politikacılara ve siyasi sisteme duyulan güvenin düşük olması nedeniyle güven sorunları sıklıkla ön planda yer almaktadır (Apospori vd., 2010; Weiss, 2020; Bee, 2021). Ayrıca, gençler hükümetin vaatlerini yerine getiremeyeceğine inandıkları için siyasi sisteme karşı alaycı bir bakış açısına sahiptirler ve bu da onların siyasi katılımını olumsuz etkilemektedir (Henn ve Foard, 2012). Ayrıca, gençler oylarının siyasi süreç üzerinde çok az anlamı veya etkisi olduğu görüşüne sahiptir, bu ise onların ilgisizliklerini arttırmaktadır (Zhang, 2022). Öte taraftan, Henn ve Foard (2012) gençlerin siyasetle ilgilendiklerini ve siyasi sisteme ve politikacılara şüpheyle yaklaşsalar bile demokratik süreci desteklediklerini ileri sürmüştür. Ancak, genellikle siyasi sistem tarafından marjinal görüldüklerinde veya göz ardı edildiklerinde siyasi sürece karşı yabancılaştıkları görülmektedir (Saud, 2020). Ayrıca, gençlerin katılmak veya paydaş olmak için bir nedenleri olduğunda siyasete daha fazla dahil olacakları öne sürülmektedir. Bu nedenle, düşük katılımlı seçmenlerin dikkatini çeken kampanyaların ne olduğunu anlamak, siyasi pazarlama açısından önemlidir (Kitanova, 2020). Bunlara ilaveten, düşük katılımlı seçmenlerin aday veya siyasi parti seçimleri konusunda muhtemelen daha kolay etkilenebilecekleri ve bunların aslında siyasi pazarlamacılar için ideal bir odak noktası olabileceği öne sürülmektedir (Banerjee ve Chaudhuri, 2020). Bu nedenle, düşük katılımlı gençlerin oy verme kararlarını etkilemek için oy kullanma sürecini nasıl algıladıklarını anlamak önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

1.3. Genç Seçmenlerin Karar Sürecinde Etkili Olan Faktörler

Mevcut literatürde genel olarak seçmenlerin oy kullanım tercihlerine etki eden faktörler üzerine çalışılmıştır. Ancak, seçmenleri tek bir çatı altında değerlendirmek yerine genç seçmenlere odaklanan ve onların oy tercihlerini anlık bir faaliyet olarak değil bir karar verme sürecinin çıktısı olarak ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Evans, 2007; Lees-Marshment, 2009; Haenschen ve Jennings, 2019; Graham, 2020; Lee, 2020; Hannon, 2022). Bu doğrultuda, genç seçmenlerin karar alma süreçlerinde etkili olduğu düşünülen bazı faktörler ortaya konulmuştur.

Seçmen davranışı üzerinde yapılan ilk araştırmalar sosyal çevrenin etkisini ortaya koymaktadır (Newman ve Sheth, 1985). Bu noktada ise, seçmenlerin karar sürecinde etkili olduğu iddia edilen referans grubu (aile, arkadaş ve popülerlik sahibi kimseler) ön plana çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar, seçmenlerin yetiştiği aile ortamlarının vatandaş kimliklerinin gelişmesinde önemli bir faktör olduğunu ve siyasi görüşlerinin bu kimlikle uyumlu olduğunu ya da onu desteklediğini ifade etmektedirler (Evans, 2007; Flanagan ve Levine, 2010; White, 2019). Genç seçmenlerin aileleriyle benzer

oy verme bağılılığına sahip olacağı yönünde bir algı bulunmaktadır (Phelps, 2012). Ancak, Bajo vd. (2020) aile bağları veya geçmişleri yoluyla bir partiye uzun süreli bağılılığı olan geleneksel destekçilerin sayısının azaldığını öne sürmektedir. Dolayısıyla, ailenin seçmen davranışında diğer etkiler kadar güçlü bir belirleyici olmadığı iddia edilebilir (Saud, 2020). Diğer etkilerden sayılabilen seçmenler ve yakın arkadaşları arasındaki ilişki dikkate alındığında, bu ilişkinin özellikle genç seçmenlerin karar süreçlerinde bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur (Campbell, 2019). Ayrıca, bazı çalışmalar ilgili etki gücünün, ilişkinin akranlar arasında olması durumunda daha yüksek olabileceğini çünkü akranların birbirlerinin kararları üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedirler (Calabrese vd., 2006; Wicaksono vd., 2015; Fafchamps vd., 2020). Bunlara ilaveten, genç seçmenler kendi bilgilerinin yetersiz olduğu algısına sahip olduğu durumlarda kendilerinden daha bilgili olduğunu düşündükleri kimselere yönelebilmektedirler (Lenz, 2003). Bu noktada, Broockman ve Butler (2017) fikir liderlerinin varlığına dikkat çekmekle birlikte onları seçim kararı sürecinde oy verenlerin doğrudan ya da dolaylı olarak akıl danıştıkları otoriteler olarak tanımlamaktadır. Daha eski dönemde yapılan bir araştırmada, fikir liderliğinin veya başkalarına fikir vermenin seçmenlerin karar vermesinde önemli bir bileşen olduğu ileri sürülmektedir (O’Cass ve Pecotich, 2005). Burada bahsedilen fikir liderleri toplum tarafından fikirlerinin önemi kabul görmüş popülerlik sahibi kimselerdir. Bu bağlamda, siyasi ilgisi ve çıkarları olan ve bu konuda çaba gösterenlerin başkalarının siyasi zevklerini ve tercihlerini şekillendirebileceği söylenebilir (Graefe, 2013).

Genç seçmenlerin karar sürecinde etkili olan bir diğer faktör ise sosyal medyadır (Carney, 2022). Pasif bilgi arayışında olan gençler sosyal medyanın sağlamış olduğu olanaklardan yararlanmaktadırlar. Bu doğrultuda, sosyal medyadaki diğer kullanıcıların bilgilerine başvurabilmekte, bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşabilmektedirler (Biswas vd., 2014). Günümüzde pek çok siyasetçi, seçmenlerine ulaşmak için sosyal medyayı bir araç olarak kullanmaktadır (Zhuravskaya vd., 2020). Ancak, seçmenlerin siyasilerin sosyal medya kullanımlarına ilişkin algıları değişkenlik gösterebilmektedir. Bazı seçmenler sosyal medyanın politika tanıtımı için bir araç olarak kullanıldığını düşünürken (Farkas ve Bene, 2021), bazıları siyasilerin sosyal medyada yer almalarını samimiyetsizliğin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir (Luebke, 2021). Bu doğrultuda, sosyal medyanın özellikle aktif kullanıcılar olarak genç seçmenlerin seçim kararı sürecinde önemli bir rol oynadığı iddia edilebilir (Ahmad vd., 2019). Ancak, bazı çalışmalar sosyal medyaya güvenin oldukça düşük olduğunu ve güven temelli bir bakış açısı ile kitle iletişim araçlarının oy kararları üzerinde etkisinin düşük olabileceğini iddia etmektedir. Örneğin, Pérez-Escoda vd. (2021) genç seçmenlerin sosyal medya üzerinden siyasi reklamların ve seçim kampanyalarının karar sürecinde önemli girdiler sağladığını ancak bunların taraflı olduğunu ve seçmenlere güven vermediğini ifade etmektedir. Partinin ya da adayın güvenilirliğinin ise seçmenlerin oy verme davranışında çok

önemli bir faktör olduğu iddia edilmektedir (Aruguete vd., 2021). Bu doğrultuda, güvenin siyasal reklamlar ya da seçim kampanyaları ile arttırılmaya çalışılması çok kriterli değerlendirme mekanizmasına sahip ve çoktan kararını vermiş olan yüksek katılımlı seçmenlerde pek bir karşılığı olmadığı söylenebilir (Stone vd., 2013). Dolayısıyla, bu konuda özellikle düşük katılıma sahip genç seçmenlerin kendilerine gösterilene inanma ihtimalinin daha yüksek olduğu ve onların dikkatini çekecek unsurların belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Kirmani vd., 2023). Bu da ancak onların tercihlerini ve karar süreçlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ile mümkün olabilmektedir.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu kısımda, araştırma tasarlanırken hangi araştırma yaklaşımının benimsendiğine, araştırmanın örnekleme, veri toplama tekniğine, veri toplama aracına ve sürecine ve son olarak elde edilen verilerin analizine ilişkin bilgiler paylaşılabacaktır.

2.1. Araştırma Yaklaşımı

Bu çalışma, genç seçmenlerin oy kullanım tercihlerini ve karar süreçlerini etkileyen faktörleri keşfetmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada keşfedici araştırmaların sıklıkla başvurduğu nitel araştırma yaklaşımından yararlanılmıştır. Ancak, nitel araştırma yürütmenin tek bir yolu olmadığı için genel araştırma sistematigi takip edilmiştir (Spiggle, 1994). Böylelikle araştırmacı, bireylerin çevrelerindeki ortamı algılama biçimlerine ilişkin derinlemesine bilgiler toplayan yorumlayıcı bir yaklaşımı benimseyerek anlamlı bir bütün ortaya koymaya çalışmıştır.

2.2. Örneklem & Veri Toplama

Bu çalışmanın örnekleme 16 genç seçmenden oluşmaktadır. Örneklem belirlenmesinde, araştırmanın amacı ile uyumlu özellikleri (örn., eğitim, yaş, oy verme, siyasal katılım vb.) taşıyan katılımcılara ulaşmayı sağlayacak yargısal örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır (Miles vd., 2014). Bu doğrultuda, araştırmanın amaç ve hedeflerini açıklayan bir poster (hem e-posta hem de kişisel iletişim yoluyla) katılımcı olma potansiyeline sahip genç seçmenlere sunuldu. Nihai olarak, araştırmaya destek sağlama yetisine sahip ve istekli olanlara ulaşıldı. Katılımcı bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Katılımcılar*	İsim	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek
1	Kemal	25	Erkek	Lisans	Muhasebeci
2	Sami	27	Erkek	Lisans	Sigortacı
3	Vasif	29	Erkek	Y.Lisans	Mali müşavir
4	Gizem	31	Kadın	Lisans	Organizatör
5	Berfin	25	Kadın	Y.Lisans	Öğrenci
6	Ali	28	Erkek	Lisans	Avukat
7	Mustafa	32	Erkek	Doktora	Akademisyen
8	Deniz	26	Kadın	Y.Lisans	Sekreter
9	Gamze	27	Kadın	Y.Lisans	Akademisyen
10	Yusuf	32	Erkek	Lisans	Mübaşir
11	Nilay	26	Kadın	Lisans	İşletme sahibi
12	Derya	31	Kadın	Lisans	Diyetisyen
13	Abdullah	26	Erkek	Lisans	Doktor
14	Haldun	31	Erkek	Doktora	Akademisyen
15	Sude	25	Kadın	Y.Lisans	Öğrenci
16	Ensar	29	Erkek	Lisans	İşletme sahibi

* Katılımcılar kişisel bilgilerinin paylaşılmasını onaylamıştır.

Katılımcılar yaşları 25 ila 32 arasında değişen 9 erkek ve 7 kadından oluşmaktadır. Çeşitli mesleklere sahip olan katılımcılardan sadece 2'si öğrenci olup, eğitim seviyeleri ise en az lisans düzeyindedir. Ayrıca, toplam katılımcı içerisinde 5 katılımcı yüksek lisans ve 2 katılımcı doktora düzeyinde eğitime sahiptir. Ön görüşme sürecinde katılımcıların araştırmanın amacına ilişkin veri sağlayacağından emin olunmuştur.

Araştırma verileri katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Görüşmelerin başında, araştırma verilerinin yalnızca akademik araştırma için toplandığı katılımcılara bildirildi. Ayrıca, katılımın tamamen gönüllü olduğunun, istedikleri anda görüşmeyi bitirebileceklerinin ya da herhangi bir gerekçe sunma ihtiyacı olmaksızın diledikleri soruyu atlayabileceklerinin teminatı verildi. Görüşmeler esnasında i) katılımcıların demografik özelliklerine, ii) siyasal katılımlarına ve iii) karar verme süreçlerine ilişkin üç temel başlık altında oluşturulan yarı-yapılandırılmış açık uçlu görüşme sorularından yararlanılmıştır. Soruların keşfedici niteliğe sahip olması katılımcıların derinlemesine görüşlerini ifade edebilmesini sağlamıştır. Verilerin doygunluğa ulaşmasına ilişkin, Braun ve Clarke (2021) katılımcıların ifadeleri tekrarlanmaya başladığında araştırmacıların ek veri toplama çabasıyla vazgeçebileceklerini öne sürmektedir. Bu doğrultuda, mevcut çalışmada katılımcıların benzer hikayeler anlatmaya başlaması ve

analiz için yeterli veri sağlaması nedeniyle araştırmacı görüşmeleri tamamlamaya karar vermiştir. Tüm görüşmeler yaklaşık 45 ile 120 dakika arasında sürmüş, katılımcıların onayı ile ses kaydına alınmış ve sonrasında verilerin dökümü (transkripsiyonu) araştırmacı tarafından yapılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Nitel içerik analizi ile araştırmacılar belirli kelimelerin, kavramların veya temaların oluşumunu, önemini ve ilişkilerini ölçebilir ve inceleyebilir (Hsieh ve Shannon, 2005). Ayrıca bu analiz, araştırmacı tarafından manuel olarak ya da çeşitli bilgisayar yazılımları aracılığıyla otomatik olarak yapılabilir. Ancak, manuel yöntem genellikle veri yorumlamaya dayanır ve metindeki kavramsal ilişkilerin görülmesinde bazı faydalar sağlar (Anastasiou ve Georgescu, 2020). Dolayısıyla bu çalışmada, elde edilen veriler nitel içerik analizi tekniği ile manuel olarak analiz edilmiştir (Spiggle, 1994). Tümevarımsal bir yaklaşımın benimsendiği bu araştırmada önceden belirlenmiş sınıflandırmalar olmaksızın veriler analiz edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, araştırma konusuna ilişkin ana temalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu ise, önceden belirlenen kodların uygulanmasını, kategorilerin geliştirilmesini ve nihayetinde temaların üretilmesini içeren prosedürü gerektirmektedir (Lester vd., 2020). Bu doğrultuda, kodlar birbirleriyle yakın ilişkileri dikkate alınarak uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra, kavramsal ve analitik olarak ilişkili olan bireysel kodların bir araya getirilmesiyle kategoriler oluşturulmuştur. Kategoriler geliştirildikten sonra, aralarındaki benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler dikkate alınarak birbiriyle ilişkili çeşitli kategoriler bir araya getirilmiştir. Daha sonra bu kategorilere, temel kategorileri içeren ve içeriklerini açıklayan çeşitli ifadeler atanmıştır. Böylece araştırmacı araştırmadan kopmamış, yorumlayıcı materyalleri bir araya getirerek anlamlı bir bütün elde etmeye çalışmıştır. Bu, literatürdeki genç seçmenlerin karar verme davranışlarıyla ilgili anlamların çeşitli perspektiflerden yorumlanmasına olanak sağlamıştır ve böylece onların tercihlerini ve kararlarını etkileyen temel faktörleri gösteren ana temaların oluşturulmasına olanak sağlamıştır.

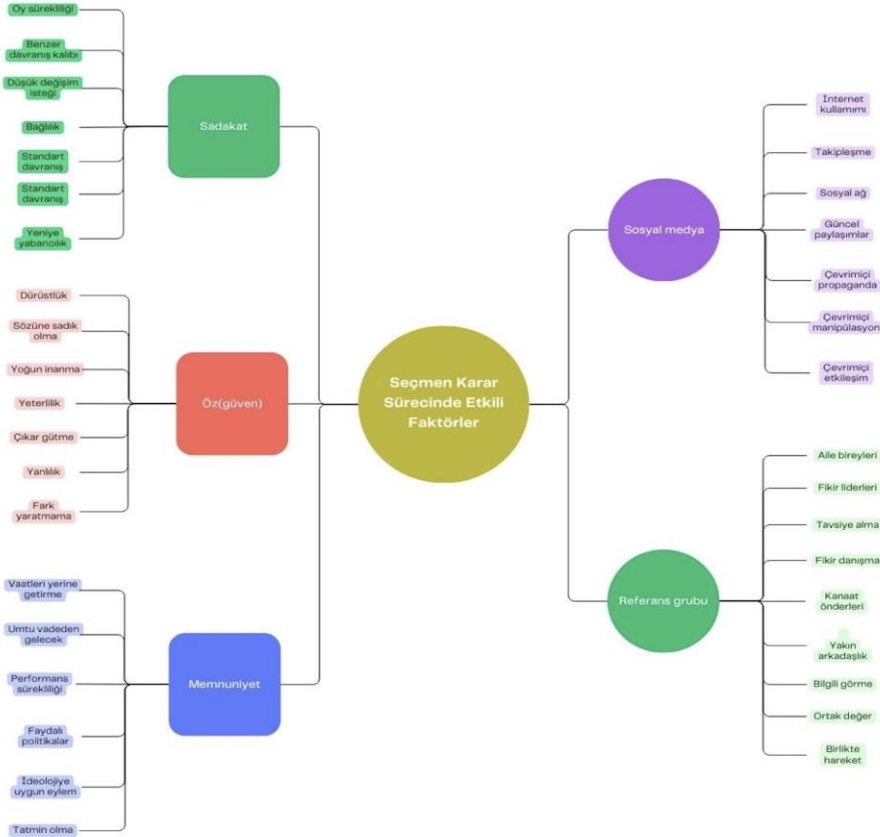
Ayrıca, nitel araştırma yaklaşımı benimseyen araştırmalar için yeterli düzeyde geçerlilik, güvenilirliğe ya da inandırıcılığa ulaşmanın zor olduğuna dair eleştiriler vardır (Creswell, 2013). Verilerin analizi sırasında akran incelemesinden yararlanılmıştır. Bu süreçte belirlenen kod, kategori ve temalardan benzer şeylerin anlaşılıp anlaşılmadığı akranlar tarafından kontrol edilmiştir. Ortaya çıkan farklı anlamlandırmalar tartışılarak bazı kodların değiştirilmesine veya birleştirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, görüşme esnasında katılımcıların içten cevaplar vermesine olanak sağlayacak bir iletişim tarzı benimsenmiştir. Araştırmacı yansıtıcı yorumlarda bulunarak katılımcının daha çok dahil olmasına çalışmıştır (Shenton, 2004). Bunlara

ilaveten, görüşmelerin araştırmacının bizzat kendisi tarafından yapılması ve görüşmelerden doğrudan alıntılar verilmesi (Karamustafa vd., 2021) ile araştırmanın inandırıcılığını (trustworthiness) sağlayacak bazı önlemlere başvurulmuştur.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, genel olarak genç seçmenlerin oy kullarımlarına ilişkin tercihlerini ve karar süreçlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, katılımcıların görüşmeler sırasında ifade ettikleri duygu, düşünce ve deneyimlerden anlamlı bütünler oluşturularak bu faktörleri ifade eden temalara ulaşılmıştır. Şekil 1’de araştırma temaları ve bu temaları meydana getiren kategoriler görsel olarak sunulmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Temaları ve Kategoriler

Keşifsel araştırmalarda ortaya çıkan temaların daha iyi anlaşılması için, katılımcıların sübjektif ifadelerinin araştırma sorusu bağlamında yorumlayıcı bir bakış açısı ile irdelenmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde anlamlı bir

bütüne ulaşılabilir (Lester vd., 2020). Bu doğrultuda, araştırmacı her bir temayı araştırma sorusu bağlamında araştırmacıların ifadelerinden alıntılara yer vererek tartışmıştır.

3.1. Sadakat

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde onların oy tercihlerini ve karar süreçlerini etkilemede öne çıkan temalardan bir tanesinin “sadakat” olduğu görülmektedir. Katılımcılar genel olarak sadık seçmenler olmadıklarını ifade etmektedirler:

“Siyasetçilerin beni çok ilgilendirdiğini düşünmüyorum. Aynı fikirleri paylaştık bile çoğu zaman pratikte ayı düşebiliyoruz. Neticede ailem değil. Çok fazla da bağ kurmak doğru değil bence.” (Sude).

Öte taraftan, çok az da olsa bazı katılımcılar partilere/adaylara yönelik sadakat beslediklerini ve net seçim tercihleri olduğunu; ancak, bunun gelecekte oylarını değiştirmeyeceği anlamına gelmediğini belirtmektedirler. Örneğin, bir katılımcı uzun süredir oy verdiği partilerde görüşüne uymayan yönde politika ve/veya liderlik değişikliği olması durumunda mevcut kararından vazgeçebileceğini iddia etmektedir:

“Yıllardır (...)partisine oy veririm. Bunun sebebi, (...)politikalarıdır. Tabi bir de bizi her yerde temsil eden karizmatik bir liderimiz var. Tabi siyaset bu. Yarın ne olacağını bilemeyiz. Ne zaman ki işler tersine döndü, lider değişti ya da hoşuma gitmeyen sistem oluşturuldu. O zaman kendime uygun bir yol seçmek zorunda kalabilirim.” (Gizem)

Ayrıca, bazı katılımcılar seçim sürecinde oy verme davranışlarının bir önceki seçim sürecinden sonraki zaman dilimindeki parti/aday performansı ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, son başkanlık ve parti seçiminden sonra verilen vaatlerin yerine getirilip getirilmediğini takip ettiğini ve bunun bir sonraki seçimde kararını etkileyeceğini aktarmaktadır:

“Son seçimde sunulan bütün vaatler gerçekçi. Tabi hepsi kısa dönemli değil. Ancak benim hızlıca yapılmasını temenni ettiklerim var. Bunlar benim ekonomim için gerçekten çok önemli şeyler. Ha oldu oldu, olmazsa tek bir oyum var onunla tepkimi bir vatandaş olarak gösteririm.” (Yusuf)

3.2. (Öz)güven

Genç seçmenlerin karar verme sürecine etki eden bir diğer faktörün ise (öz)güven olduğu bulunmuştur. Bu tema başlıktan da anlaşılacağı üzere aslında iki alt temaya ayrılmaktadır. Bunlardan ilki seçmenin kendisine olan

güvenini, diğeri ise partiye/adaya olan güvenini temsil etmektedir. Katılımcılar genellikle siyaset hakkındaki bilgilerine ve doğru kararı verme yeteneklerine güvendiklerini aktarmaktadırlar:

“Günümüzde sadece TV’den haber almıyoruz. Siyasetçileri her platformda görebiliyoruz. Bu aslında onlar için zor bir durum. Çünkü tutarlı olmak zor meziyet. Ben her yerde tutarlı olduğuna inandığım birisine oy veririm. Bu kararı olmak inanın gerçekten kolay artık. Takip et ve doğru söyleyeni bul.”
(Sami)

Öte taraftan, katılımcılar siyasete, partilere ve/veya adaylara yönelik güven algılarının gittikçe azaldığını vurgulamaktadırlar. Örneğin, Ensar milletvekillerinin çıkarları için parti değiştirmelerinin- “Herkes koltuğunun derdine düşmüş. Hangi parti uzun süreli iktidar olacaksa o tarafa direksiyon kırıyorlar. Gerçekten güvenip oy verilmez bunlara”, Deniz ise, daha önce birbirlerine hakaret eden siyasetçilerin artık yan yana gelmelerinin- “Eski videolarına bakıyorum. Demediğini bırakmamış. Şimdi kol kola geziyorlar. Kim neden güvensin. Onu da satmayacağı ne malum” güven duygularını azalttığını aktarmaktadırlar. Bunlara ilaveten, katılımcılar genel olarak verdikleri oyların bir fark yaratmadığına inanmakta, bu da onların yeterliklerini sorgulamalarına neden olmaktadır:

“Benim oyumla ne değişir. Bir kişiyim. Oy verirken diğerlerinin benimle aynı düşüneneğine böylelikle tek bir yumruk olacağımıza da inanmıyorum ki. Her seçim aynısı, politikasına, vaatlerine inandığıma oy veriyorum. Değişen bir şey yok ülkede ne yazık ki.” (Derya)

3.3. Memnuniyet

Katılımcıların oy verme kararlarına etki eden faktörlerden bir diğeri ise partilere ya da adaylara yönelik memnuniyet düzeyidir. Örneğin, bir katılımcı siyasetçilerden memnun olduğu ölçüde oy vereceğini ifade etmektedir:

“Yemeğini, atmosferini beğendiğiniz bir restorana ya da hizmetlerinden memnun kaldığınız bir oteli nasıl ki tekrar tercih edersiniz. Siyasette buna benziyor aslında. Eğer parti yaptıklarıyla beni memnun ederse sonraki seçimde oy vermemem için herhangi bir sebep yok.” (Mustafa)

Benzer şekilde, bazı katılımcılar memnuniyet düzeylerinin seçim kararlarına etkisi olduğunu aktarmakla birlikte, memnuniyetlerini seçim vaatlerinin yerine getirilip getirilmemesine bağlamaktadırlar:

“Seçim öncesi binlerce vaat veriliyor. Tabi ki hepsini gerçekleştirmek mümkün değil ama toplumu kısa zamanda etkileyebilecek olanlar hemen yapılmalı. Oy verirken bunlar önemli. Ancak, bunların sadece seçim kazanmak için olduğunu görürsem sonraki seçimde hayatta oy vermem.” (Nilay)

Bunlara ilaveten, bazı katılımcılar siyasetçilerin memnuniyet sağlaması için sadece vaatleri yerine getirmelerinin yeterli olmayacağını, bunun yanı sıra bağlı buldukları ideolojiden kopmamaları gerektiğini vurgulamaktadırlar:

“İstedğin kadar köprü yap, yol yap, yatırım yap. Bunlar tabi ki önemli, zaten dua da ediyoruz. Ama sen önce kim olduğunu hatırlayacaksın. Bu yola nasıl çıktığını kendine soracaksın. Karşı durduğun fikri, görüşü benimsemek (...)’na yakışmıyor. Sırf bu yüzden artık ben tarafımı değiştirdim.” (Haldun)

3.4. Referans Grubu

Katılımcıların seçim kararlarını verirken referans gruplarından da yoğun bir şekilde etkilendikleri görülmektedir. Ancak, bu tema altında ortaya çıkan alt temalar bulunmaktadır. Bunlar, aile, yakın arkadaşlar ve popülerite sahibi kimselerdir.

İlk olarak, katılımcılar ailelerinin oy verme kararları üzerinde çok önemli bir etkisi olduğunu aktarmaktadırlar. Ancak, bu farklı şekillerde gelişmektedir. Bazı katılımcılar, verdikleri oyun sonucundan ailelerinin olumsuz etkilenebileceğini düşündükleri için daha dikkatli davrandıklarını ifade etmektedirler:

“İnsan kendi eliyle ailesine kötülük yapmamalı. Bir kişinin oyundan ne olacak diye düşünmemek gerekiyor. Hiç tek kişinin vergisinden ne olacak diye düşünüyor muyuz? Aynı şekilde vermediğin her bir vergi nasıl aileni etkileyebiliyorsa, yanlış sandığa attığın bir oy da aynı şekilde etkileyebilir.” (Vasif)

Bazı katılımcılar ise, ailelerin kendilerini yetiştirme tarzlarının seçim kararlarını doğrudan etkilediğini aktarmaktadırlar. Örneğin, katılımcılardan birisi, müteaddiyin bir ailede yetiştiğini ve bunun seçim kararı üzerinde son derece önemli bir etkisi olduğunu ifade etmektedir:

“Çocukluğum babamla camide, annemle mevlitlerde geçti. Bizim yapımız belli. Ben yaşken bu şekilde eğildim. Bu beni sadece seçimde oy verdiğim parti konusunda değil her konuda etkiliyor.” (Ali)

Bunların aksine, birkaç katılımcı ailelerinden gördükleri baskının ve ailelerinin çok politik taraf tutmalarının kendilerinin ters yönde bir karar almalarına neden olduğunu ifade etmektedirler:

“Çok fazla kutsuyorlar. Özellikle babam, adamlar ne derse inanıyor. Bu birisine âşık olup gözünün kör olması aslında. Sadece kendileri olsa iyi beni de baskı altına alıyor. Oy kullanmaya beraber gidiyoruz. Ona inat aslında güçlü muhalif kimse ona oyumu veriyorum.” (Gamze)

İkinci olarak, yakın arkadaşlıkların oy kararı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Katılımcılardan bazıları arkadaşlarıyla yaptıkları tartışmaların bu konuda önemli olduğunu vurgulamaktadırlar:

“Seçimlerden önce malum bir hareketlilik oluyor. Bu bazen (...) masalarında bile konuştuğumuz bir şey. Aslında hep aynı görüşü paylaştığım arkadaşlarım var. Ama bunun aksi durumu da bazen söz konusu. En çok onların söyledikleri dikkatimi çekiyor. Çünkü, merak ediyorum neden muhalefeti seçiyor diye. Geçtiğimiz seçimlerde beni ılımlı bir adaya (...) oy vermem için resmen ikna etti.” (Haldun)

Ayrıca, bazı katılımcılar gündemi kaçırdıklarını ve arkadaşları sayesinde seçim sürecine vakıf olduklarını ifade etmektedirler.

“Yoğun çalıştığım için her şeyi takip etmiyorum. Arkadaşlardan ne duyarsam o oluyor bazen. Oy verirken de benim tek referansım onlar valla. Artık yorulduğum siyaset duymaktan.” (Derya)

Bunlara ilaveten, bazı katılımcılar arkadaşları ile ortak idealleri paylaşımlarının ortak seçim kararı almaları konusunda etkisi olduğunu belirtmektedirler:

“Hepsi yakın arkadaşlarım. Ta çocukluktan beri birlikteyiz. Hepimiz gelecek için belirli ideallere sahibiz. Bunu gerçekleştirmek sadece bizim elimizde değil maalesef. Bu yüzden, ideallerimizi gerçekleştirmemizi sağlayacak tarafı seçiyoruz.” (Berfin)

Üçüncü olarak, popülerite sahibi kimselerin genç seçmenlerin oy verme kararları üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Bazı katılımcılar, seçim sürecine ilişkin bilgilerinin sınırlı olduğunu ve bu sebeple daha bilgili olduğuna inandığı popüler insanların bilgilerine başvurduğunu aktarmaktadırlar:

“Çok okuyan araştıran bir insan olduğumu söylemem yalan olur. Dolayısıyla, çoğu meseleyi sağlıklı değerlendirmek zor olabiliyor. Seçim dönemlerinde siyaset alanında ekranlarda görmeye alışık olduğumuz akademisyenler beni yönlendirebiliyor. Onların benden daha çok şey bildiği kesin.” (Mustafa)

Ayrıca, yine kendi bilgi yeterliliği ile ilişkilendiren bazı katılımcılar fikir sahibi popüler insanların çizdikleri yolu benimseyerek yanlış karar vermenin getirdiği vicdani yükümlülüğünü azalttıklarını belirtmektedirler:

“Topluma mal olmuş bilgili profesörler var. Hem tecrübeleri hem de bilgileri bizden fazla. Kendim de değerlendirmeler yapabiliyorum. Ancak, gözden kaçırdığım ya da bilmediğim çok fazla şey olabiliyor. Yanlış bir şey yapmamak için onların fikirlerine başvuruyorum. Bu beni aslında

rahatlatıyorum. Yanlış giden bir şey olsa en azından sorumluluğum azalır diye düşünüyorum” (Kemal)

Bunlara ilaveten, popülerite sahibi bireylerin seçim tercihlerinde taraflarını belli etmeleri de karar sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, katılımcılardan birisi fikir lideri konumundaki insanların parti ya da adaya taraftarlık yapmasının karar vermedeki rollerini azalttığını aktarmaktadır:

“Tamam senin bilgine bir şey demiyoruz ama, çıkıp da sürekli muhalefetin olumsuz yanları söylenmez ki. Sanki hiç mi bir şeyi doğru yapmıyorlar. Bu tür insanları dinlerim ama ben de pek karşılığı olduğunu söyleyemem.” (Gizem)

3.5. Sosyal Medya

Katılımcıların hepsi günlük hayatlarında sosyal medyada aktif olarak yer aldıklarını ifade etmişlerdir. Seçmen olarak ise sosyal medya kullanımının farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda, bazı katılımcılar sosyal medyadan seçim kararı sürecinin en önemli kısımlarından birisi olan bilgi arayışı aşamasında sıklıkla yararlandıklarını belirtmişler ve sosyal medyanın bilgiyi yayma hızına vurgu yapmışlardır:

“Sosyal medyada bir paylaşım 24 saat içerisinde milyonlarca insana ulaşabiliyor. Seçim dönemlerinde de özellikle trend videolar, çok etkileşimli paylaşımlar karşınıza çıkabiliyor. Aday hakkındaki her şeye bu medya platformları üzerinden ulaşabilirsiniz.” (Ali)

Öte taraftan, bazı katılımcılar sosyal medya ile geleneksel medyayı karşılaştırarak sosyal medyadan bilgiye ulaşmanın kolaylığından bahsetmişlerdir:

“Bir TV programı yaklaşık 2-3 saat sürüyor. Gazete desen pahalı ve bilgiyi ayıklaması zor. Şimdi herkes elindeki telefondan sosyal medya hesaplarından çay, kahve içerken istediği bilgiye ulaşabiliyor.” (Yusuf)

Sosyal medyanın bilgiyi yayma hızının yüksek olması ve bilgiye ulaşma kolaylığı sunması katılımcıların oy verme kararını etkilediği görülmektedir. Örneğin, katılımcılardan birisi seçim sürecinde sosyal medyadan elde ettiği bilgiler ışığında karar verdiğini aktarmıştır:

“Aday ya da parti hakkında her türlü görüşü değerlendirmeyi mümkün kılıyor. Eğer bir adam hakkında herkes kötü diyorsa ben bundan etkilenirim hocam. Seçimde mühürüm o adayın üstüne gitmez.” (Ensar)

Bunlara ilaveten, katılımcıların, siyasilerin seçim dönemindeki sosyal medya faaliyetlerinden de iki yönde etkilendiği görülmektedir. Örneğin, katılımcılardan birisi siyasilerin sosyal medya hesabını daha fazla seçmeni kendisine çekmek için kullandığını, samimi olmadığını ve bu durumun rahatsız edici olduğunu belirtmektedir:

“Seçim döneminde her istediğiniz siyasiye ya da danışmanına medya üzerinden bir şekilde ulaşabiliyorsunuz. Seçim bitiyor, adamlar kayboluyor tabiri caizse. Bunun adı çıkar, sahtekarlık ne dersiniz deyin. İstediklerini elde edip sonra bırakıyorlar. Ben bu tür insanlara güvenemem.” (Vasif)

Öte taraftan, diğer bir katılımcı siyasilerin sosyal medyada kendi politikalarını tanıtmaya imkân bulduklarını ve kendisi de bu sayede onlar hakkında daha derli toplu bilgiye ulaşabildiklerini aktarmaktadır:

“Her siyasi seçim döneminde politikalarını bütün sosyal medya hesaplarından paylaşıyorlar. Ama ben en çok YouTube üzerinden soru cevap olanları izliyorum. Aslında bütün aklımdakileri sorulara tek programda cevap alabiliyorum. Oy kullanırken işimi kolaylaştırıyor diyebilirim.” (Sami)

Ancak, bazı katılımcılar siyasilerin sosyal medya aracılığıyla dolaşan bilgiye manipüle ettiklerini ifade etmektedirler:

“Siyasilerin sosyal medya hesapları milyonlarca insan tarafından takip ediliyor. Hangi paylaşımı yapsalar on binlerce insan tarafından etkileşime sokuluyor. Onlar da dolaşan bilgiyi kendi istedikleri şekilde ayarlamaya çalışıyorlar. Özellikle muhalefet hakkındaki görüşlerini yoğun etkileşim gücünden yararlanarak bilgi ağına entegre ediyorlar.” (Berfin)

Araştırma bulguları dikkate alındığında, genç seçmenlerin seçim kararı alma sürecinde bazı faktörlerden etkilendiği görülmektedir. Bu faktörler her ne kadar bir bütün olarak sunulsa da kendi içinde içsel (sadakat, öz(güven) ve memnuniyet) ve dışsal (referans grubu ve sosyal medya) faktörler olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan içsel olanlar seçmenlerin kendi algılarıyla ilişkilirken, dışsal olanlar ise doğrudan kendilerinden kaynaklanmayan faktörlerden meydana gelmektedir. Böylelikle, genç seçmenlerin oy kararlarını etkileyen beş temel faktör olduğu bulunmuştur.

Sonuç

Genç seçmenlerin oy kullanım tercihlerini ve karar süreçlerini etkilemede öne çıkan temalardan bir tanesinin sadakat olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, genç seçmenlerin siyasal ilgilerine bakıldığında genel olarak düşük katılım eğiliminde oldukları ve herhangi bir partiye/adaya bağlılıklarının az olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Ben-Ur'un (2007) düşük katılımlı seçmenlerin daha düşük sadakate sahip olduklarını gösteren çalışmasını desteklemektedir. Bu tema bağlamındaki dikkat çekici

bulgulardan birisi, seçim sürecinden sonra parti/aday performansının sadakati, diğer bir ifadeyle bağlılığı etkilemesidir. Bu sonucu destekleyen Brader (2020), siyasilere kampanya sürecinde, gerçekleştirdikleri faaliyetleri siyasal reklamlar aracılığıyla paylaşmalarını önermektedir. Araştırmanın bir diğer tema ise, genç seçmenlerin memnuniyet düzeylerinin onların seçim kararını etkilemesi ile ilişkilidir. Bu doğrultuda, seçim vaatlerinin yerine getirilmesinin onların memnuniyetleri üzerinde etkiye sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, mevcut literatür seçilen siyasi partinin ya da adayın performansından algılanan memnuniyetin oy tercihi üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (O'Cass, 2002). Araştırma sonuçlarının bazıları mevcut çalışmaların sonuçlarını destekler nitelikteyken, bazıları ise önceki çalışmalarla aynı çizgide değildir. Ulaşılan temalardan öz(güven)'e bakıldığında, genç seçmenlerin kendilerini seçim sürecini yorumlama ve değerlendirme konusunda yeterli olarak tanımladıkları görülmektedir. Ancak, önceki araştırmalarda genç seçmenlerin siyaset hakkındaki bilgilerinin sınırlı olduğunu ve bunun da özgüven eksikliğine neden olduğunu ortaya koymaktadır (Graham, 2020; Lee, 2020; Hannon, 2022). Ayrıca, verilen oyların ortaya çıkan sonucu etkilemediğinin düşünülmesini genç seçmenlerin yeterlilik algılarına olumsuz etki etmesi, Pinkleton ve Austin'in (2002) siyasal bağlamda yeterliliğin zaman içerisinde geliştiğine yönelik teziyle gelişmektedir.

Bunlara ilaveten, genç seçmenlerin, karar sürecinde etkili olan ve dışsal faktör olarak nitelendirilebilen referans grubunun bir parçası olarak aile ile aynı çizgide oy kullanması Evans'ın (2007) ailenin seçim sürecindeki etkisini ortaya koyan çalışmasını desteklemektedir. Buna göre, aile genç seçmenler için önemli bir referans kaynağı olmakla beraber benzer görüşleri paylaştığı bireylerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu da onların seçim kararlarını etkilemektedir. Dolayısıyla, aile büyüğü olduğu kabul edilen yaşlı seçmenleri hedef alma hangi partiye ya da adaya oy verileceğini belirlemenin bir yolu olarak görülebilmektedir (Haenschen ve Jennings, 2019). Ancak, ailelerin çok fazla politik olması ve gençlerin oy tercihlerinde baskıcı davranmalarının karar verme sürecinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucu, ebeveynler ne kadar politik düşünceye sahip olursa çocuklarının da siyasete dahil olma olasılığının o kadar yüksek olduğunu belirten araştırmalarla bir örtüşmemektedir (Cicognani vd., 2012). Öte taraftan, bu sonuç aile bağlarının veya parti desteği geçmişinin büyük bir etki unsuru olmayabileceğini öne süren önceki araştırmalarla uyumludur (Lees-Marshment, 2009; Phelps, 2012). Ayrıca, yine referans grubu üyelerinden arkadaşların etkisinin bulunması oy kullanma sürecinde akran etkisini çalışan Fafchamps vd.'nin (2020), popülerlik sahibi kimselerin genç seçmenlerin oy kararları üzerinde bir etkiye sahip olduğunun bulunması ise Broockman ve Butler'in (2007) sonuçlarını destekler niteliktedir. Bunlara ilaveten, araştırma sonucunda elde edilen diğer bir tema bağlamında, sosyal medyanın genç seçmenlerin oy

kararları üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bu sonuç, literatürdeki pek çok çalışmayı desteklemektedir (Biswas vd., 2014; Carney, 2022; Fujiwara vd., 2023). Ayrıca, siyasilerin sosyal medyadaki bilgi dolaşımını manipüle ettikleri sonucunun bulunması, sosyal medyanın manipülatif bir araç olarak kullanılabileceğini iddia eden Reisach'ın (2021) sonuçları ile tutarlılık gösterirken, bunun siyasiler tarafından kullanıldığına işaret etmesi açısından farklı bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışma temel olarak genç seçmenlerin oy tercihlerini ve karar süreçlerini etkileyen temel faktörleri keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, onların seçimlerinde ve kararlarında etkili olan faktörleri betimleyen beş farklı temaya ulaşılmıştır. Bunları da kendi içerisinde içsel ve dışsal faktörler şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. İçsel olanlar sadakat, öz(güven) ve memnuniyet şeklinde; dışsal olanlar ise referans grubu ve sosyal medya şeklinde gruplara ayrılmaktadır. Ayrıca, öz(güven) temasının iki alt temaya ayrıldığı; bunlardan ilkinin genç seçmenlerin kendilerine olan güveni diğerinin ise siyasilere olan güveni ifade ettiği bulunmuştur. Bunlara ilaveten, dışsal faktörlerden birisi olan referans grubunun aile, yakın arkadaşlar ve popülerlik sahibi kimselerden oluştuğu ortaya konmuştur. Elde edilen bu sonuçların hem teorik hem de uygulamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Teorik açıdan değerlendirildiğinde, pazarlama disiplininde fikir/ideoloji tüketimi yaptığı varsayılan seçmenler tüketici olarak değerlendirilmektedir (Peng ve Hackley, 2009). Çalışmada da seçmenlerin karar süreçleri tüketici karar süreci bağlamında anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar, siyaset bilimine olduğu kadar pazarlama disiplinindeki ilgili literatüre de katkı sağlamaktadır. Ayrıca, genç seçmenlere ilişkin yürütülen bu çalışma literatürdeki benzer örneklem üzerinden yürütülen çalışmalara önemli katkılar sunarken, orta yaş ve üzeri seçmenler üzerine yapılan çalışmalara ise zemin hazırlamaktadır. Bunlara ilaveten, çalışmada nitel araştırma yaklaşımının benimsenmesi daha çok model test etme gayretinde olan ve değişkenler arasındaki ilişkileri sayılar üzerinden açıklamaya çalışan nicel araştırma baskın çalışmalara karşın, katılımcıları derinlemesine anlama odaklı alternatif bir yaklaşım sunmuştur. Öte taraftan, uygulama açısından değerlendirdiğinde genç seçmenlerin siyasal katılımlarına, seçim sürecindeki bilgi arayışlarına ve seçim kararlarını etkileyen faktörlere ilişkin sonuçların ortaya konulmasının siyasilere yol göstermesi beklenmektedir.

Her araştırma gibi bu çalışma da bazı sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak, nitel araştırmaların doğası gereği genelleme sınırlılığı söz konusudur. Araştırmanın örnekleme, araştırma sorusu bağlamında oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formlarındaki açık uçlu sorulara cevap verme potansiyeli yüksek olarak belirlenen 16 genç seçmenden oluşmaktadır. Bu konuda, gelecekteki araştırmalara örneklemlerini genişleterek daha genellenebilir sonuçlar elde etmeleri önerilir. İkinci olarak, mevcut çalışma hem bağlam hem de zaman sınırlılığına sahiptir. Örneklemin oluşturulmasında ve veri toplama sürecinde yoğun bir çaba gösterilmesine ve

farklı yaş ve meslek gruplarından katılımcılara ulaşılmasına karşın, zaman ve bağlam sınırlılığında ötürü elde edilen derinlemesine görüşler belirli bir sınırlılığa sahiptir. Gelecek araştırmalar bunun üstesinden gelmek için araştırmalarını daha geniş bir katılımcı havuzu ile gerçekleştirmeye çalışabilirler. Son olarak, çalışma nitel araştırma yaklaşımından yararlanarak sadece genç seçmenlerin seçim karar sürecine ve oy tercihlerine etki eden faktörlerin keşfedilmesine odaklanmaktadır. Gelecek araştırmalar, nicel araştırma metodolojisi kullanarak bu çalışmada elde edilen sonuçları ilgili literatür ile tartışarak oluşturdukları modeller üzerinde (bağımlı, bağımsız ve/veya kontrol değişkenleri aracılığıyla) test edebilirler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Rıdvan Kocaman: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Anadolu Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (29.01.2024 / 679555).

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Rıdvan Kocaman: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval was obtained from Anadolu University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study (29.01.2024 / 679555).

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kocaman, R. (2023). Genç seçmenlerin oy kullanma tercihlerinde ve karar süreçlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 393-420. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1413935>

Kaynakça

Ahmad, T., Alvi, A. ve Ittefaq, M. (2019). The use of social media on political participation among university students: An analysis of survey results from rural Pakistan. *Sage Open*, 9(3), 1-9. <https://doi.org/10.1177/2158244019864484>

Anastasei, I. D. ve Georgescu, M. R. (2020). Automated vs manual content analysis—A retrospective look. *Scientific Annals of Economics and Business*, 67, 57-67. <https://doi.org/10.47743/saeb-2020-0025>

- Apospori, E., Avlonitis, G. ve Zisouli, M. (2010). Political culture and perception of political marketing tools: A cross-generational comparison. *Journal of Political Marketing*, 9(1-2), 111-134. <https://doi.org/10.1080/15377850903472562>
- Aruguete, N., Calvo, E., Scartascini, C. G. ve Ventura, T. (2021). *Trustful voters, trustworthy politicians: A survey experiment on the influence of social media in politics (No. IDB-WP-1169). IDB Working Paper Series.*
- Bajo, E., Barbi, M., Bigelli, M. ve Croci, E. (2020). Bolstering family control: evidence from loyalty shares. *Journal of Corporate Finance*, 65, 101755. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3428887>
- Banerjee, S. ve Chaudhuri, B. R. (2020). Factors shaping attitude of voters about celebrity politicians: Direct and indirect effects. *Journal of Business Research*, 109, 210-220. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.12.009>
- Banerjee, S. ve Chaudhuri, B. R. (2022). Brand love and party preference of young political consumers (voters). *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 19(3), 475-503. <https://doi.org/10.1007/s12208-021-00316-0>
- Bauer, H. H., Sauer, N. E. ve Becker, C. (2006). Investigating the relationship between product involvement and consumer decision-making styles. *Journal of Consumer Behaviour*, 5(4), 342-354. <https://doi.org/10.1002/cb.185>
- Bee, C. (2021). The civic and political participation of young people in a context of heightened authoritarianism. The case of Turkey. *Journal of Youth Studies*, 24(1), 40-61. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1683523>
- Ben-Ur, J. (2007). Communication strategy to target low-involved voters in a U.S. presidential election. *Journal of Business and Society*, 20(1-2), 217-231.
- Ben-Ur, J. ve Newman, B. I. (2010). A marketing poll: An innovative approach to prediction, explanation, and strategy. *European Journal of Marketing*, 44(3), 515-538. <https://doi.org/10.1108/03090561011020561>
- Brader, T. (2020). *Campaigning for hearts and minds: How emotional appeals in political ads work.* University of Chicago Press.
- Biswas, A., Ingle, N. ve Roy, M. (2014). Influence of social media on voting behavior. *Journal of Power, Politics & Governance*, 2(2), 127-155.
- Braun, V., ve Clarke, V. (2021). To saturate or not to saturate? Questioning data saturation as a useful concept for thematic analysis and sample-size rationales. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 13(2), 201-216.

- Broockman, D. E. ve Butler, D. M. (2017). The causal effects of elite position-taking on voter attitudes: Field experiments with elite communication. *American Journal of Political Science*, 61(1), 208-221. <https://doi.org/10.1111/ajps.12243>
- Bursztyn, L., Cantoni, D., Yang, D. Y., Yuchtman, N. ve Zhang, Y. J. (2021). Persistent political engagement: Social interactions and the dynamics of protest movements. *American Economic Review: Insights*, 3(2), 233-250. <https://doi.org/10.1257/aeri.20200261>
- Calabrese, S., Epple, D., Romer, T. ve Sieg, H. (2006). Local public good provision: Voting, peer effects, and mobility. *Journal of Public Economics*, 90(6-7), 959-981. <https://doi.org/10.3386/w11720>
- Campbell, R., Cowley, P., Vivyan, N. ve Wagner, M. (2019). Why friends and neighbors? Explaining the electoral appeal of local roots. *The Journal of Politics*, 81(3), 937-951. <https://doi.org/10.1086/703131>
- Carney, K. (2022). The effect of social media on voters: experimental evidence from an Indian election. *Job Market Paper*, 1-44. https://scholar.harvard.edu/files/carney/files/carney_jmp.pdf
- Chrona, S. ve Capelos, T. (2017). The political psychology of participation in Turkey: Civic engagement, basic values, political sophistication and the young. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 77-95. <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1235002>
- Cicognani, E., Zani, B., Fournier, B., Gavray, C., ve Born, M. (2012). Gender differences in youths' political engagement and participation. The role of parents and of adolescents' social and civic participation. *Journal of Adolescence*, 35(3), 561-576. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.10.002>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Cruz, C., Keefer, P. ve Labonne, J. (2021). Buying informed voters: New effects of information on voters and candidates. *The Economic Journal*, 131(635), 1105-1134. <https://doi.org/10.1093/ej/ueaa112>
- DasGupta, K. ve Sarkar, S. (2022). Linking political brand image and voter perception in India: A political market orientation approach. *Journal of Public Affairs*, 22, e2751. <https://doi.org/10.1002/pa.2751>
- Demmers, J., Weltevreden, J. W. ve van Dolen, W. M. (2020). Consumer engagement with brand posts on social media in consecutive stages of the customer journey. *International Journal of Electronic Commerce*, 24(1), 53-77. <https://doi.org/10.1080/10864415.2019.1683701>

- Echegaray, F. (2015). Voting at the marketplace: political consumerism in Latin America. *Latin American Research Review*, 50(2), 176-199. <https://doi.org/10.1353/lar.2015.0032>
- Evans, S. D. (2007). Youth sense of community: Voice and power in community contexts. *Journal of Community Psychology*, 35(6), 693-709. <https://doi.org/10.1002/jcop.20173>
- Fafchamps, M., Vaz, A. ve Vicente, P. C. (2020). Voting and peer effects: Experimental evidence from Mozambique. *Economic Development and Cultural Change*, 68(2), 567-605. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2384592>
- Farkas, X. ve Bene, M. (2021). Images, politicians, and social media: Patterns and effects of politicians' image-based political communication strategies on social media. *The International Journal of Press/Politics*, 26(1), 119-142. <https://doi.org/10.1177/1940161220959553>
- Flanagan, C. A. ve Levine, P. (2010). Civic engagement and the transition to adulthood. *The Future of Children*, 20(1), 159-179. <https://doi.org/10.1353/foc.0.0043>
- Fujiwara, T., Müller, K. ve Schwarz, C. (2023). The effect of social media on elections: Evidence from the United States. *Journal of the European Economic Association*, jvad058. <https://doi.org/10.3386/w28849>
- Geys, B., Heggedal, T. R. ve Sørensen, R. J. (2022). Age and vote choice: Is there a conservative shift among older voters?. *Electoral Studies*, 78, 102485. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102>
- Gil de Zúñiga, H., Ardèvol-Abreu, A. ve Casero-Ripollés, A. (2021). WhatsApp political discussion, conventional participation and activism: Exploring direct, indirect and generational effects. *Information, communication & society*, 24(2), 201-218. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2019.1642933>
- Goerres, A. (2008). The grey vote: Determinants of older voters' party choice in Britain and West Germany. *Electoral Studies*, 27(2), 285-304. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2007.12.007>
- Graefe, A. (2013). Issue and leader voting in US presidential elections. *Electoral Studies*, 32(4), 644-657. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.04.003>
- Graham, M. H. (2020). Self-awareness of political knowledge. *Political Behavior*, 42(1), 305-326. <https://doi.org/10.1007/s11109-018-9499-8>
- Haenschen, K. ve Jennings, J. (2019). Mobilizing millennial voters with targeted internet advertisements: A field experiment. *Political Communication*, 36(3), 357-375. <https://doi.org/10.1080/10584609.2018.1548530>
- Hannon, M. (2022). Are knowledgeable voters better voters?. *Politics, Philosophy & Economics*, 21(1), 29-54. <https://doi.org/10.1177/1470594x211065080>

- Harrison, S. (2018). Young voters. *Parliamentary Affairs*, 71(1), 255-266. <https://doi.org/10.1093/pa/gsx068>
- Henn, M. ve Foard, N. (2012). Young people, political participation and trust in Britain. *Parliamentary Affairs*, 65(1), 47-67. <https://doi.org/10.1093/pa/gsr046>
- Hillygus, D. S. ve Shields, T. G. (2009). *The persuadable voter: Wedge issues in presidential campaigns*. Princeton University Press.
- Hsieh, H. F. ve Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Karamustafa, K., Ülker, M. ve Akçay, S. (2021). Covid-19 salgınına bağlı olarak yiyecek ve içecek hizmet süreçlerindeki değişimler üzerine nitel bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 33-69.
- Kirmanı, M. D., Hasan, F. ve Haque, A. (2023). Scale for measuring political sensitivity: An empirical investigation on young Indian voters. *Journal of Political Marketing*, 22(1), 14-33. <https://doi.org/10.1080/15377857.2020.1823932>
- Kitanova, M. (2020). Youth political participation in the EU: evidence from a cross-national analysis. *Journal of Youth Studies*, 23(7), 819-836. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1636951>
- Lee, H. (2020). Voters' involvement, attitude, and confidence in the era of new media. *Palgrave Communications*, 6(1), 1-7. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0368-9>
- Lees-Marshment, J. (2009). *Political marketing: Principles and applications*. Routledge.
- Lees, C. ve Praino, R. (2022). Young voters, older candidates and policy preferences: Evidence from two experiments. *International Political Science Review*, 1-21. <https://doi.org/10.1177/01925121221139544>
- Lenz, G. S. (2013). *Follow the leader?: How voters respond to politicians' policies and performance*. University of Chicago Press.
- Lester, J. N., Cho, Y. ve Lochmiller, C. R. (2020). Learning to do qualitative data analysis: A starting point. *Human Resource Development Review*, 19(1), 94-106. <https://doi.org/10.1177/1534484320903890>
- Lilleker, D. ve Scullion, R. (2009). *Voters or consumers: Imagining the contemporary electorate*. Cambridge Scholars Publishing.
- Luebke, S. M. (2021). Political authenticity: Conceptualization of a popular term. *The International Journal of Press/Politics*, 26(3), 635-653. <https://doi.org/10.1177/1940161220948013>

- Qazzafi, S. (2019). Consumer buying decision process toward products. *International Journal of Scientific Research and Engineering Development*, 2(5), 130-134.
- Manning, N. (2010). Tensions in young people's conceptualisation and practice of politics. *Sociological Research Online*, 15(4), 1-11. <https://doi.org/10.5153/sro.2256>
- McClure, C. ve Seock, Y. K. (2020). The role of involvement: Investigating the effect of brand's social media pages on consumer purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101975. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101975>
- Michaelidou, N. ve Dibb, S. (2008). Consumer involvement: A new perspective. *The Marketing Review*, 8(1), 83-99. <https://doi.org/10.1362/146934708x290403>
- Miles, M. B., Huberman, A. M. & Saldana, J. (2014). *Qualitative data analysis. A methods sourcebook*. Sage Publications.
- Nayeem, T. ve Marie-IpSooching, J. (2022). Revisiting sproles and kendall's consumer styles inventory (CSI) in the 21st century: A case of Australian consumers decision-making styles in the context of high and low-involvement purchases. *Marketing*, 7(2). 7-17. <https://doi.org/10.18775/jibrm.1849-8558.2015.72.3001>
- Newman, B. I. ve Sheth, J. N. (1985). A model of primary voter behavior. *Journal of Consumer Research*, 12(2), 178-187. <https://doi.org/10.1086/208506>
- O'Cass, A. ve Pecotich, A. (2005). The dynamics of voter behavior and influence processes in electoral markets: A consumer behavior perspective. *Journal of Business Research*, 58(4), 406-413. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2003.08.003>
- Peng, N. ve Hackley, C. (2009). Are voters, consumers? A qualitative exploration of the voter-consumer analogy in political marketing. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 12(2), 171-186. <https://doi.org/10.1108/13522750910948770>
- Pérez-Escoda, A., Pedrero-Esteban, L. M., Rubio-Romero, J. ve Jiménez-Narros, C. (2021). Fake news reaching young people on social networks: Distrust challenging media literacy. *Publications*, 9(2), 1-16. <https://doi.org/10.3390/publications9020024>
- Phelps, E. (2012). Understanding electoral turnout among British young people: A review of the literature. *Parliamentary Affairs*, 65(1), 281-299. <https://doi.org/10.1093/pa/gsr056>
- Phillips, J. M., Reynolds, T. J. ve Reynolds, K. (2010). Decision-based voter segmentation: An application for campaign message development. *European Journal of Marketing*, 44(3/4), 310-330. <https://doi.org/10.1108/03090561011020444>

- Pinkleton, B. E. ve Austin, E. W. (2002). Exploring relationships among media use frequency, perceived media importance, and media satisfaction in political disaffection and efficacy. *Mass Communication & Society*, 5(2), 141-163. https://doi.org/10.1207/s15327825mcs0502_3
- Rekker, R. (2022). Young trendsetters: How young voters fuel electoral volatility. *Electoral Studies*, 75, 102425. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102425>
- Saud, M. (2020). Youth participation in political activities: The art of participation in Bhakkar, Punjab Pakistan. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 30(6), 760-777. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1745112>
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22(2), 63-75. <https://doi.org/10.3233/efi-2004-22201>
- Sloam, J. ve Henn, M. (2019). Rejuvenating politics: Young political participation in a changing world. *Youthquake 2017: The Rise of Young Cosmopolitans in Britain*, 17-42. https://doi.org/10.1007/978-3-319-97469-9_2
- Spiggle, S. (1994). Analysis and interpretation of qualitative data in consumer research. *Journal of Consumer Research*, 21(3), 491-503. <https://doi.org/10.1086/209413>
- Stone, G. W., Blodgett, J. G., Nkonge, J. ve Cort, K. T. (2013). The moderating influence of political involvement on voters' attitudes toward attack ads. *The Journal of Marketing Theory and Practice*, 21(1), 91-102. <https://doi.org/10.2753/mtp1069-6679210106>
- Van der Brug, W. (2013). Structural and ideological voting in age cohorts. Z. Enyedi ve K. Deegan-Krause (Ed.), *The structure of political competition in Western Europe* içinde (s. 172-193). Routledge.
- Webster, S. W. ve Pierce, A. W. (2019). Older, younger, or more similar? The use of age as a voting heuristic. *Social Science Quarterly*, 100(3), 635-652. <https://doi.org/10.1111/ssqu.12604>
- Weiss, J. (2020). What is youth political participation? Literature review on youth political participation and political attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2, 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>
- White, A. (2019). Family matters? Voting behavior in households with criminal justice contact. *American Political Science Review*, 113(2), 607-613. <https://doi.org/10.1017/s0003055418000862>
- Wicaksono, A. T., Astuti, P., ve Utomo, S. (2015). The influence of family, peer group and mass media towards to voting behavior of FISIP UNDIP

student's in the 2014 presidential election. *Journal of Politics and Government Studies*, 5(4), 1-18.

Zhang, W. (2022). Political disengagement among youth: A comparison between 2011 and 2020. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809432>

Zhuravskaya, E., Petrova, M. ve Enikolopov, R. (2020). Political effects of the internet and social media. *Annual Review of Economics*, 12, 415-438. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3439957>

Extended Abstract

Politicians are trying to reach voters and persuade them to vote for them. Even though they want to reach all voters, this is not possible. Therefore, they strive to determine the voter groups they can reach. Therefore, they utilize political marketing techniques to segment voters in a way that targets those who are most likely to vote for parties/candidates (Ben-Ur and Newman, 2010) and to design policies that will attract the attention of voters they believe are likely to vote, or at least to communicate these policies (Hillygus and Shields, 2009). In the relevant literature, although voters are segmented based on different criteria (Philips et al., 2010), age seems to be an important criterion in this regard (Van der Brug, 2013). Studies in this context generally focus on young voters (Harrison, 2018; Rekker, 2022), older voters (Goerres, 2008; Geys et al., 2022), or both age groups together (Webster and Pierce, 2019; Lees and Praino, 2022). However, parties/candidates tend to adopt a long-term relationship with their voters based on retaining them rather than a one-time vote relationship. In this regard, it is possible to state that young voters might be viewed as a more suitable target market. Therefore, it is important to reveal which factors affect their voting preferences and decision process.

While examining the decision-making processes of voters, consumer decision-making process dynamics, which are frequently used in the marketing discipline to reveal consumers' purchasing reasons, are used. Many studies focused on political science emphasize the need to examine voters as consumers (Lilleker and Scullion, 2009; Echegaray, 2015; Wolfsfeld, 2018; Banerjee and Chaudhuri, 2022). When focusing on the voter as a consumer, the voter is expected to make a final choice about whether to vote for the party/candidate and adopting the marketing perspective allows the determination of the variables affecting this process (Peng and Hackley, 2009). Young voters seem to have a low tendency to participate in politics (Chrona and Capelos, 2017). In the same vein, in consumer behavior studies, great importance is given to determining the factors that affect the decisions of indifferent consumers. This is mostly because, in such a context, it is seen that the search for information decreases, and the evaluation of options may be limited. Therefore, consumers who are indifferent to the brand and voters with low political participation can be evaluated in the same category, and

decision processes can be explained by similar dynamics. Accordingly, the current study aims to explore the factors affecting the voting decision process and voting preferences of young voters.

The study used the qualitative research approach, which is frequently used in exploratory research. However, the general research systematic was followed since there is no single way to conduct qualitative research (Spiggle, 1994). Thus, the researcher strived to reveal a meaningful whole by adopting an interpretive approach that collects in-depth information about the way individuals perceive the environment around them. The sample of the study consists of 16 young voters. In determining the sample, the purposive sampling technique was used to reach participants with characteristics compatible with the purpose of the research (e.g. education, age, voting, political participation, etc.) (Miles et al., 2014). Data was collected by conducting in-depth interviews with participants. During the interviews, semi-structured interview questions were used under three basic headings regarding i) demographic characteristics of the participants, ii) political participation, and iii) decision-making processes. The exploratory nature of the questions enabled the participants to express their in-depth opinions. All interviews lasted approximately 45 to 120 minutes, were audio recorded with the consent of the participants, and then the data was transcribed by the researcher. Then, the data obtained was analyzed manually using the qualitative content analysis technique.

As a result, five different themes were reached that describe the factors affecting the voting decision process and voting preferences of young voters. It is possible to divide these into two parts: internal and external factors. Internal ones are loyalty, self(confidence), and satisfaction; External ones are divided into groups such as reference groups and social media. Additionally, the theme of self(confidence) is divided into two sub-themes; It was found that the first of these expresses the self-confidence of young voters and the other expresses the trust in politicians. In addition, it has been revealed that the reference group, which is one of the external factors, consists of family, close friends, and those with popularity. It is expected that these results will contribute to both theory and practice. On the theoretical fold, voters who are assumed to consume ideas/ideologies in the marketing discipline are considered consumers (Peng and Hackley, 2009). In this study, voters' decision processes were tried to be comprehended through the dynamics of the consumer decision process. Therefore, the results contribute to the relevant literature in the marketing discipline as well as to political science. In addition, this study on young voters makes significant contributions to research conducted on similar samples in the literature, while laying the groundwork for studies on middle-aged and older voters. Moreover, the adoption of a qualitative research approach in the study offered an alternative approach

focused on an in-depth understanding of the participants, as opposed to the dominant quantitative research studies that try to test models and explain the relationships between variables through numbers. On the practical fold, it is expected that results regarding the political participation of young voters, their search for information during the decision process, and the factors affecting their voting decision process and voting preferences will guide politicians.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ İSLAMCILIĞI VE SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ*

Zafer GÜRBÜZ**

Öz

II. Dünya Savaşı sonrasında İslamcılık yeniden filizlenip canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde İslamcılar kısmi demokratik ortamdan istifade ederek fikirlerini açığa çıkarma zemini bulmuşlardır. Temel vasıtaları ise tıpkı II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi gazeteler ve dergiler olmuştur. Bu dergilerden biri de tarihsel arka planı olan Sebilürreşad'dır. Sebilürreşad'ın siyasal analizine dayalı olan bu çalışmada Cumhuriyet İslamcılığının karakteristiği ve temel özellikleri üzerine durulmuştur. Bu bağlamda, nasıl ki savaş sonrası koşullar dünyada bir kamplaşmaya ve bloklaşmaya neden olduysa aynı şekilde İslamcılıkta da bir kopuşa neden olmuş ve eksen kaymasını beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet'ten intikal eden müstakil eğilimlerin bir tarafa bırakılarak daha ziyade aktüel dayatmaların sınırlılıkları içinde kaldıkları göze çarpar. Zihinsel devrimler ya da yapısal değişimlerden ziyade maslahatçı tutumlarla reel politikanın rehberliğinde hareket ettikleri görülür. Buradan hareketle İslamcılığın etkili yayın organlarından biri olan Sebilürreşad'ın siyasal ve toplumsal meselelere bakışının temelinde "öteki" olarak gördükleri unsurlar yer almaktadır. Sebilürreşad'da beliren tarz-ı siyaset kendisini antikomünizm, antisemitizm/antisyonizm, antimasonluk ve antiheterodoksi üzerinden var etmiştir. Bahsi gecen düşman imgeleri üzerine inşa edilmiş olan Sebilürreşad dergisinin kadrosu zamanın tesiratu altında kalmış bir halet-i ruhiyeyle meselelere eğilmiştir. Bu tasavvurla da kendi kimliklerini yabancı bir düşmanla karşıtlık içinde ortaya koymuşlardır. Dini eğitimin serbestleşmesi dışında kamusal alana dair özgün fikirler geliştirme gibi amaçları olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, Sebilürreşad, Antikomünizm, Antisyonizm, Antimasonluk.

COLD WAR ERA ISLAMISM AND SEBİLÜRREŞAD MAGAZINE

Abstract

After World War II, Islamism began to experience a resurgence. During this period, Islamists capitalized on the partially democratic environment to express their ideas. Similar to the era of the Second Constitutional Monarchy, newspapers and magazines served as the primary media outlets. Among these publications was

* Bu çalışma, 2022 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesin Siyaset Bilimi Anabilim Dalında bitirdiğim "II. Dünya Savaşı Sonrası İslamcılık: Sebilürreşad Dergisinin Siyasal Analizi" isimli Doktora tezimin 3. bölümünün geliştirilmesiyle üretilmiştir.

** Dr. Uzman, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, zafergurbuz06@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2442-2297>

Sebilürreşad, which boasted a historical legacy. This study, focusing on a political analysis of Sebilürreşad, aims to explore the characteristics and fundamental aspects of Republican Islamism. In this context, just as post-war conditions led to global polarization and bloc formation, they also precipitated a split in Islamism, resulting in a significant shift in its axis. It is observed that the independent tendencies from the era of the Second Constitutional Monarchy were set aside, constrained by the limitations of contemporary impositions. Instead of pursuing intellectual revolutions or structural changes, actions were taken under the influence of realpolitik and characterized by charitable attitudes. From this perspective, Sebilürreşad's approach to political and social issues, as one of the influential media arms of Islamism, focused on identifying the "other" as its elements. The magazine's political style was defined by its stance against communism, anti-Semitism/anti-Zionism, anti-masonry, and anti-heterodoxy. The editorial team of Sebilürreşad, grounded in these antagonistic views, tackled issues with a mindset influenced by their era. Through this lens, they constructed their identity in opposition to perceived external threats. Aside from advocating for the liberalization of religious education, they did not aim to develop original ideas concerning the public sphere.

Keywords: Islamism, Sebilürreşad, Anticommunism, Antizionism, Antimasonry.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte içerideki birtakım gelişmelerin de tetiklemesiyle Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. Bu siyasal dönüşümle eş zamanlı olarak tek parti döneminde derin bir sessizliğe gömülmüş olan İslamcılık, yeni siyasal koşullarda tekrar ses vermeye başlamış ve fikirlerini açığa vurma zemini bulmuştur. İslamcıların yeni politik iklim içinde kendilerini ifade edebildikleri ve düşüncelerini açıklayabildikleri en etkili araç ise dergiler olmuştur.

Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı'nın akabinde siyaset sahnesinde tekrar beliren İslamcı dergilerin içinde önemli ve özgül bir ağırlığı olan Sebilürreşad Mecmuası'nın ikinci döneminin siyasal analizi yapılmasına çalışılacaktır. Çalışmanın evreni derginin bahsi geçen dönemdeki makale ve haberlerinden oluşmaktadır. Dergi analiz edilirken birinci el kaynakların toplanmasına dayalı araştırma yapılacak ve nitel araştırma yöntemi esas alınacaktır. Bu minvalde öncelikle çalışma içerisinde Sebilürreşad dergisinin tarihçesine değinilecek, akabinde derginin kendisini yeniden var ettiği toplumsal ve siyasal koşulların İslamcılık üzerine etkileri gündeme getirilecek ve yeni koşulların sağladığı olanakların Sebilürreşad dergisinin savunduğu İslamcılığa tesiri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda derginin temel görüşleri incelenirken muhalif olduğu ve söylemini onlar üzerine kurduğu "ötekiler" açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada Sebilürreşad dergisinin ikinci dönemine dair sayılar incelenmiştir. Ele alınan haber, yazı ve makaleler derginin yayımlanmaya başladığı 1 Mayıs 1948 tarihinden derginin yayın hayatını sonlandırdığı 1966 yılına kadar geçen on sekiz yıllık zaman diliminin bütününden seçilmiştir. Söz

konusu haber ve makale incelemeleriyle İslamcılarının bu dönemdeki temel gündemleri, düşünceleri ve yaklaşımları tespit edilip tartışmaya açılmış; Sebilürreşad'ın fikriyatını anlamak üzere dönemin siyasal panoramasına ve taşıdığı fikri özelliklere değinilmiştir.

Çalışmanın kapsamına dair vurgulanması gereken bir diğer husus ise, çok partili yaşama geçilmesinin ardından Türkiye'de Sebilürreşad dışında da pek çok İslamcı derginin ve gazetenin yayımlanmaya başlamış olmasıdır. Bu nedenle İslamcılık düşüncesinin sadece Sebilürreşad'dan ibaret olmadığına altının çizilmesi gerekir. Bu noktadan yola çıkarak sadece bir dergi üzerinden İslamcılığı analiz etmenin eksik bir resim sunacağına dair itirazlar dile getirilebilir. Ancak bu çalışmanın sorunsalı ve amacı dönemin İslamcılığına dair tüm eğilimleri açıklamak değildir. Hem geçmişi ve tarihsel bağlamı hem de yayın süresi en uzun olan ana akım İslamcı dergi Sebilürreşad olduğu için çalışma kendisini bu derginin ele alınması ile sınırlamıştır. Kuşkusuz, İslamcılığın çok daha geniş bir alanda hem kuramsal hem de tarihsel olarak yeniden ele alınması ciltler dolusu çalışmayı gerektirmektedir.

Çalışmada içerik analizi yapılarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Birincil kaynaklar ve bunlardan hareketle yapılan çalışmaların analiz edilmesine dayalı doküman incelemesi yoluyla verilerin toplanması gerçekleştirilmiştir. İhtiyaç duyulan yerlerde ikincil kaynakların kullanımına da yer verilmiştir. Sebilürreşad dergisinde yer alan ve çalışmaya konu edilen yazı ve makaleler bugüne kadar yapılan çalışmalardan daha kapsamlı olmasıyla ayrılmaktadır. Söz konusu haber ve makale incelemeleriyle İslamcılarının bu dönemdeki temel yaklaşımları, gündemleri ve düşünceleri açığa çıkarılarak tartışmaya çalışılmıştır.

1. SEBİLÜRREŞAD DERGİSİNİN TARİHÇESİ VE YAZAR KADROSU

Sebilürreşad dergisinin tarihsel bir bağlamı, bir geçmişi ve ilk dönemi bulunmaktadır. Derginin çıkmaya başladığı ilk dönemindeki ismi Sırat-ı Mustakim'dir. Sırat-ı Mustakim, Osmanlı siyasal yaşamının temel kırılma noktalarından biri olan II. Meşrutiyet'ten sonra 27 Ağustos 1908 tarihinde Eşref Edip ve Ebu'l-Ulâ Mardin öncülüğünde yayımlanmaya başlamıştır. İslami yayıncılık konusunda ilk basıldığı günden itibaren ağırlığını hissettiren Sebilürreşad, İslamcılık cereyanının adeta merkez dergisi haline gelmiştir. Öte taraftan dergi, diğer siyasi yönelişlere ve fikir akımlarına da kapılarını açar. Derginin başyazarlığı İslamcılık akımının öncü ismi olan Mehmet Akif tarafından yürütülmektedir.

Teokratik bir monarşinin toplumsal ve siyasal yapısını koruma, “kurtarma” ve “diriltme” endişesiyle Meşrutiyet'in siyasal ve toplumsal hayatı içinde, çağdaş meseleleri karşılama baskısı altında doğan bu dönemin İslamcılığı, Meşrutiyet İslamcılığı olarak isimlendirilebilir. Tunaya'nın tespitiyle Meşrutiyet İslamcıları, fikirlerini bireysellikten kurtarıp bir sistem içinde toplayabilmişlerdir (Tunaya, 1991, s. 270). Müslümanlar neden geri

kaldı? Batılılar neden ilerlediler? İslam terakkiye mâni bir din mi, değil mi? Ulema sınıfından vatana zarar mı gelmiştir, yoksa fayda mı? Medrese sistemi devam mı etmeli, değiştirilmeli mi? Çok eşlilik kalkmalı mı? Turan mı, irfan mı? Şiilik mi, Sünnilik mi? İctihat kapısı açık mıdır, kapalı mı? Latin harflerini alalım mı, almayalım mı? (Safa, 2020, s. 26). Bu ve benzeri sorular etrafında tartışmalar yürütülmüştür. Zira, Batılılaşma cereyanı Müslümanların üzerine gelen bir seyl-i huruşan (çoşkun bir sel) gibi algılanmıştır. Bu çoşkun sel her önüne çıkanı devirmekte, her önüne kattığını sürüklemekte, her alanı işgal etmektedir. Mehmet Akif “ey katre-i avare bu cuşun, bu huruşun ahengine uymazsan emin ol boğulursun.” demektedir (Kara, 2016, s. 408). Bu çerçevede Batılılaşmasının ilk aşamalarında yeni İslam yorumlarına ihtiyaç duyulmuştur. Gerilemenin ve çöküşün içtihat kapısı kapandıktan sonra başladığını ileri süren İslamcılar (Safa, 2020, s. 55) “ahkâm-ı diniyeyi ihlal etmemek şartıyla” hürriyete ve meşrutiyete taraftarlardır. Meşrutiyet’in İslam’daki esasını “şurayı ümmet” kaidesinde bulan İslamcılar, Kur’an’da geçen “her işte ümmetinle müşavere et” ayetini parlamentarizm olarak yorumlamışlardır (Safa, 2020, s. 62). Yine ittihad-ı İslam taraftarıydılar. Hars (kültür) ve medeniyet (teknik, bilim) ayırdına giderek “biz Avrupa’nın yalnız bilim ve sanayisini kabule muhtacız. Çünkü hikmet bizim yitik malımızdır ve onu bulduğumuz yerde alırız. Lakin Avrupalıların adalet ve ahlakının tamamını, tarz-ı hayatlarını ve usul-ü maişetlerini kabul edemeyiz” düşüncesine sahiptirler (Safa, 2020, s. 57). “İnsan saadetinin temeli olan medeniyet-i sahiha’ya (gerçek, hakiki medeniyet) ulaşmanın ancak İslam’ın gösterdiği temel esaslarla mümkün olduğu konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bu nedenle de sıkça İslam’ı gerilemeye neden olan amillerin önüne geçmek amacıyla asla rücu ve kaynaklara dönüş vurgusu yapmışlardır.

Sirat-ı Mustakim, yayın hayatına 1912 tarihinden itibaren Sebilürreşad ismiyle devam etmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan gelişmeler ve 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması gerekçe gösterilerek yürürlüğe sokulan Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında derginin 641. Sayısının neşredilmesinin akabinde yayın hayatına son verilmiştir.

Topyekûn Batılılaşma ve bu çerçevede içine girilen reformasyon sürecine koşut olarak İslamcılık akımı da çok partili hayata geçildiği döneme kadar her yönüyle “geriletme, yıldırma ve söndürme politikasına maruz kalmıştır.” (Kara, 2019, s. 348). Bu noktada koşulların değişmesiyle birlikte yeniden başını kaldıran İslamcılık hareketi veya ideolojisi analiz edilirken bazı hususların ve sınırlılıkların altının çizilmesi gerekmektedir. Bunların başında yaklaşık çeyrek asır devam eden politikaların ve uygulamaların ortaya konulan fikirler üzerindeki etkileri, izi ve gölgesidir. İslamcılık akımını farklı yönleriyle birlikte ele alıp eserler veren İsmail Kara’nın tespitiyle Müslümanların meselelere bakışlarına dair perspektiflerinde Cumhuriyet’le birlikte gün ışığına çıkan biçimsizleştirmelerin, derin kırılmaların, saptırmaların ve tehditlerin etkili olduğunu söylemek gerekir (Kara, 2019, s. 20). Cumhuriyet’in kurulmasını izleyen yıllarda ve özellikle Takrir-i Sükûn

Kanunu'yla birlikte siyasal ve toplumsal yaşamda büyük kopuşlar ve sarsıntılar yaşanmıştır. Bu hadiseler nedeniyle İslamcılık bastırılmış ve sindirilmiştir. Bir ideoloji, hareket veya sistem olarak görünmesine müsaade edilmemiştir. Hıyanet-i Vatanıye Kanunu'nda yer alan “halkın hissiyat-ı diniyesini alet ittihaz etmek, her ne şekilde olursa olsun yeni yazı yazmak, gazete çıkarmak, icrayı hitabet etmek gibi fiilleri yasaklanmıştır” maddesi kapsamında her türlü İslami faaliyete sınırlama ve hatta bunun ötesinde yasaklama getirilmiştir (Erken, 2018, s. 44). Yanı sıra söz konusu çerçeveye dâhil edilebilecek hiçbir görüş yazılıp çizilememiş, söylenememiş ve savunulamamıştır.

Dünyada yaşanan gelişmeler, bilhassa II. Dünya Savaşı'nın ardından konjonktürün farklılaşmasının getirdiği imkanlar çerçevesinde İslami neşriyat da canlanmıştır. Bu süreçte çok sayıda gazete ve dergi yayımlanmaya başlanmıştır. Yayın hayatına başlayan dergilerin içinde en dikkate değer olanlardan biri de tarihsel kimliği göz önüne alındığında Sebilürreşad'dır. Kısmi hürriyet ortamının beslediği ortamda dış ve iç etkenlerin sağladığı koşullarda 1 Mayıs 1948 tarihinde Eşref Edip tarafından Sebilürreşad ismiyle tekrar yayın hayatına başlayan derginin yazarlarınca II. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan yeni dinamikler “Allah'ın bir lütfü”dur ve bu koşullardan istifade edilmelidir (Kösemen, 1950, s. 169). Ancak 27 Mayıs 1960 darbesiyle beraber Demokrat Parti'nin kapatılması ve Adnan Menderes'in idam edilmesinin neticesinde etkisi ve gücü azalmış olan Sebilürreşad 1966 yılında yayın hayatını sonlandırmıştır. Derginin söz konusu olan bu ikinci baharında 362 sayısı yayımlanmıştır.

Sebilürreşad dergisinin ikinci döneminin yazar kadrosunda sahibi, kurucusu ve başmuharriri olarak Eşref Edip göze çarpmaktadır. Derginin yeni yayın döneminde Eşref Edip'le bütünleştiği görülür. Neredeyse tüm sayılarda yazılarının neşredilmesinin dışında üsluplarından Edip'e ait olduğu çıkarımında bulunulabilecek Sebilürreşad imzasıyla yayımlanan çok sayıda makalesinin olduğu dikkat çekmektedir. Eşref Edip'in yanı sıra Cevat Rıfat Atilhan, M. Raif Ogan ve Ahmet Hamdi Akseki dergide dikkat çeken yazarlar arasında yer almaktadır. Dergide çok sayıda makalesi yer alan isimlerden biri asker kökenli olan Cevat Rıfat Atilhan'dır. Atilhan Yahudilik, Siyonizm ve masonluk aleyhine kitap ve yazılarıyla bilinen ilginç bir simadır. Kurduğu ilişkilerle, katıldığı uluslararası toplantılarla, içinde olduğu siyasal partilerle ve yakın dönem tarihin popüler milliyetçi/muhafazakâr isimlerinden biridir. Derginin bir diğer önemli yazarı Mehmet Raif Ogan'dır. Ogan, Osmanlı devletinin son devrinde gazetecilik faaliyetlerinde bulunmasının yanı sıra eğitim kurumlarında idarecilik ve öğretmenlik yapmıştır. Öte yandan Batı dillerine olan hâkimiyetiyle maruf Ogan'ın, İslami yayıncılığın güçlenmeye başladığı süreçte Sebilürreşad'ın yanı sıra Büyük Doğu, İslâm ve Türk Yurdu dergilerinde de makaleleri yayımlanmıştır. Bu anlamda hem İslamcı ve hem de milliyetçi çevrelerde tanınmaktadır (Uzun, 2007, ss. 318-319). Dergide bahsi geçen bu yazarlar dışında Osmanlı ulemasından ve Cumhuriyet'in

kurulmasının akabinde çeyrek yüzyıl Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'ndan sonra 1947 ve 1951 yılları arasında dört yıl Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüten Ahmet Hamdi Akseki ismi göze çarpmaktadır (Bolay 1989, ss. 293-295). Bu isimlerin yanı sıra Sebilürreşad'ın yazar havuzunda Ali Fuat Başgil, Ömer Rıza Doğrul, Tahir Harimi Balcıoğlu, Yusuf Ziya Çağlı, Kemal Kuşçu, Mustafa Kentli, Kâmil Miras, Hasan Basri Çantay, Yusuf Ziya Kösemenoğlu, Hakkı Şenkon, Sadi Irmak ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi isimler yer almaktadır. Öte taraftan az sayıda da olsa Peyami Safa, Mümtaz Turhan, Ali Nihad Tarlan, Yusuf Ziya Yörükân, Nurettin Topçu, Fethi Tevetoğlu ve Nihad Sâmî Banarlı'nın yazılarına da yer verilmiştir. Yazar kadrosuna bakıldığında yeni dönemde derginin yazar kadrosunun genç kalemlerle tazelenmediği ve bu anlamda kendisini yenileyemediği söylenebilir. Sezai Karakoç'un Sebilürreşad hakkındaki yorumu bu kanaati güçlendirmektedir: "Yıllar sonra adeta kovuktan çıkmış gibi Sebilürreşad'ı yeniden çıkaran Eşref Edip'in hareketini, o korkunç hazandan hatıra olarak bize birkaç kurumuş ve sararmış yaprak gösteren bir insanın hareketi olarak sevgiyle saygıyla karşılıyor, ama gerçekte bir şey beklemiyorduk. Fonksiyonunu yapmış ve tamamlamıştı Sebilürreşad, genç kalemlerle tazelenememişti" (Karakoç, 1989, s. 14).

Derginin yeni dönemdeki siyasal koşullarda kendisini hangi koşullarda var ettiği, toplumsal ve siyasal zeminin İslamcılık üzerine etkileri, İslamcılığın kendisini yeniden inşa ettiği bağlam ve Soğuk Savaş dönemi din politikalarının temel belirleyenleri sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ VE CUMHURİYET'İN DİN POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜM

Cumhuriyet İslamcılığının temel eğilimlerini ve karakterini tespit etmek için öncelikle hangi toplumsal ve siyasal koşullara doğduğunu belirlemek gerekir. II. Dünya Harbi'nin ardından komünizmi savunan Sovyetler Birliği ile hür dünyanın temsilcisi konumunda olan ABD arasında Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. En indirgemeci tabirle Soğuk Savaş "İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla beraber, iki büyük galip devletin ve bu devletlerin etrafında yer alan küçük devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkların doğrudan silah kullanmadan devam ettirildiği tarihsel bir kesittir." (Sander, 1994, s. 191). Teşekkül eden iki kutuplu dünyada ABD Batı bloku içinde en güçlü devlet olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte ABD, kapitalist blokun lideri ve "hür dünyanın" sesi olarak Batı bloğu içinde bir hegemonya tesis ederken, Doğu bloku ülkelerinin liderliğini ise Sovyetler Birliği üstlenmiştir. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri bir blokta yer alırken ABD, Fransa, İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkeleri diğer blokta yer almışlardır. Bahsi geçen süreçte Sovyet Rusya ve ABD silahlı bir çatışmaya girmemiş, aralarındaki mücadeleyi ve rekabeti "ideolojik mücadele" ve "vekalet savaşları" ile sürdürmüşlerdir. Soğuk Savaş'la beraber siyaset, sanat, bilim, ekonomi, entelektüel düşünce, kültür vb. pek çok alanda değişim yaşanmış; adeta medeniyetler ölçeğinde bir eksen kayması meydana gelmiştir (Gürakar,

2020, s. 28). İki kutba ayrılan dünyada ülkeler taraflardan birine dahil olmaya zorlanmıştır.

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki mücadelede süreç içinde İslam devletleri de dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Soğuk Savaş döneminde ABD, hegemonik gücünü göstermiş ve İslam dünyasıyla ilk temaslarını kurmuştur. Bu süreçte Türkiye, ABD'nin yanında Batı kampında yer almıştır. Savaşın sona ermesiyle dünyada yeni bir sistemin kurulmuş olması, otoriter yönetimlere sahip ülkelerin mağlubiyeti, Sovyet yayılması ve bu kapsamda Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye yönelen tehditler, Türkiye'yi Batı dünyasına yakınlaştırmıştır. Türkiye'nin, Batı ittifakına dahil olma gayretinin farklı sebepleri de bulunmaktadır. SSCB ile Türkiye arasındaki gerilim, yalnız kalma endişesi ve dünyadan dışlanma korkusu, Türkiye'nin batı bloğuyla olan tarihsel bağları, ABD'den ekonomik yardım alma çabaları, NATO üzerinden kurulan güvenlik şemsiyesi altına girme isteği ve Türk ordusunu teknik anlamda güçlendirme çabası bu sebepler arasında yer almaktadır.

Soğuk Savaş'la birlikte Türkiye'nin ekonomisi, toplumsal ve kültürel yapısı, siyaseti, ordusu, iş dünyası, üniversiteleri ve bürokrasisi önemli bir biçimde yeniden şekillenmiştir (Doster, 2020, s. 297). Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte içine girilen sürecin birçok açıdan Türkiye'yi etkilediği söylenebilir. İktisadi yönüyle, siyasal yönüyle ve dinsel yönüyle ülke meselelerinde yeni bir döneme girilmiştir. İktisadi olarak devletçilik politikası bir tarafa bırakılmış serbest piyasa ekonomisine geçiş hızlanmış, Marshall Yardımı ve Truman Doktrini ile Batı blokunun yerleştirmeye çalıştığı iktisadi ve mali politikalarla bütünleşme çabasına girilmiştir. Politik yönüyle etkilemiştir zira “otoriter rejimlerin” yenilmeleri ve savaşın “demokrasi cephesi”nin galibiyetiyle sonuçlanmış olması neticesinde “tek parti, tek şef” rejimini sürdürmenin imkânsızlığını ortaya çıkarmıştır (Dursun, 2018, s. 55). Bu bakımdan Türkiye’de savaşın sonlanmasıyla beraber içeride “tek parti ve tek şef” sistemine dayalı siyasal rejimin yerine dünyadaki gelişmeler doğrultusunda çok partili yaşama geçilmiş, siyasetin yönü ABD’nin başını çektiği hür dünyaya doğru evrilmiştir. Dinsel bakımdan etkilemiştir, çünkü Türkiye’de bu dönemle beraber siyasetin temel dayanağı antikomünizm çerçevesinde cereyan etmeye başlamıştır. İslamcılık ideolojisi de böylece tekrar canlanmaya başlamıştır.

Bu minvalde, II. Dünya Savaşı sonrası koşulların Türkiye’de İslamcılığın yeniden filizlenmesinde oynadığı anahtar rol Hegel’in “zeitgeist” kavramına referansla daha açık bir biçimde ortaya çıkar. İslamcı düşüncüyü mümkün kılan koşullar bu kavramla yakından ilintilidir. Zamanın ruhu dönemi, toplumu ve fikirleri etkisi altına almış ve bu olgulara nüfuz etmiştir. İslamcılık da bu bağlam içinde argümanlarını üretmiştir. Soğuk Savaş koşullarının getirdiği koşullar, devletin din politikasının çerçevesini değiştirmiş, tedavüle giren yeni siyasal söylemlerle ve kavramlarla yeniden şekillenmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren yerleştirilmeye çalışılan

laiklik politikası çok partili hayata geçişle beraber eleştirilmeye başlanmış ve uygulanan katı laiklik politikaları gevsemeye başlamıştır (Mert, 1994, s. 12). Bu zeminde, din ve devlet ilişkilerinde günün koşullarında restorasyona gidilmiş, tek parti döneminde kararlılıkla uygulanan katı laiklik politikaları ve seküler toplum yaratma çabası yine aynı kadrolar tarafından savaş sonrasında tashih ve tadil edilmiştir (Kara, 2016, s. 16).

Dış politikada yaşanan değişimin, iç politikada başta din eğitimi olmak üzere dini özgürlüklere olumlu anlamda yansması olmuştur. Devletin resmi politikasında da ABD hattına yakınlaşma ve “komünizm tehlikesi” nedeniyle bir dönüşüm gerçeklemiştir (Kara, 2017, s. 359). Dini tedrisatın önünün açılmasına dair atılan adımların arkasında 1947 CHP Kurultayı’nda alınan kararlar yatmaktadır. CHP’nin “kurucu iktidar” olarak 1947’deki kurultayında din ve siyaset arasındaki ilişki uzun uzadıya ve sert tartışmalarla görüşülmüş ardından çeyrek yüzyıldır süregelen din politikasında değişim sürecine girilmiştir. Bu bağlamda, yeni dönemle birlikte katı laiklik politikaları, dini hayat ve din eğitimi gibi konularda başka dinamiklerle işleyen bir sürece girildiğini söylemek gerekir. Bu kapsamda, Osmanlı döneminde müderrislik yapmış olan modernist din alimi Şemsettin Günaltay Başbakanlığa getirilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı da yine simgesel bir isim olan Ahmet Hamdi Akseki’ye teslim edilmiştir. Yine politik dönüşümün yansması olarak 1949 yılında okul müfredatına iradi din dersleri konulmuş, hacca gitmeye izin verilmiş, Ankara Üniversitesi’nde İlahiyat Fakültesi kurulmuş ve imam hatip kursları açılmıştır. CHP iktidarının son demlerinde “tekke ve zaviye kanunu”yla kapatılan türbelerden bazıları ziyarete açılmıştır. Din politikasında değişim ve süreklilik DP’nin 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelmesiyle ivme kazanmıştır. Seçimlerden galip çıkan DP’nin ilk icraatı 18 yıldır Türkçe okunan ezan uygulamasını sonlandırarak 16 Haziran 1950 yılında asli haline dönmesine izin vermiş olmasıdır. DP iktidarının ilk yıllarında İmam Hatip okulları açılmış ve dini eğitimin devlet tarafından verilmesi gerektiğine dair görüşler pekişmiştir. Bu dönemde İslamcılar dinin kamusal hayatta nasıl yaşanabileceğine kafa yormuş; din eğitimi ve cami yapımı gibi meselelerde aktif rol almışlardır.

Söz konusu olan politik dönüşümün sebepleri hakkında birkaç varsayımda bulunmak gerekirse öncelikle akla gelecek husus, rejimin çok partili hayatla beraber eski kodlarını muhafaza ederek iktidarını ve çizgisini sürdürme arzusudur. Yanı sıra, Cumhuriyet’le getirilen yenilikleri muhafaza etmenin ve ortaya çıkabilecek “sapma”lara rejimin temel mantığına uygun istikametler çizmenin amaçlandığı varsayılabilir (Kara, 2017, s. 32). Ayrıca, inkılap sürecinin iyice yerleşerek halka nüfuz ettiği ve Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki gibi yasaklamalara ve sıkı tedbirlere ihtiyaç olmadığı kanaatine varılmış olabilir. Yine vatandaşın talepleri doğrultusunda din adamı ihtiyacının ve din eğitiminin artık devlet tarafından karşılanması gerektiği aksi takdirde, söz konusu boşluğu tarikat ve cemaat yapıları gibi illegal unsurların

dolduracağına ve “yanlış” bilgilenmelere neden olabileceğine dair düşüncelerin değişimi getirmiş olması muhtemeldir (Kara, 2017, s. 222).

İslamcılığın tıpkı II. Meşrutiyet sonrasındaki gibi canlanması ve bunu dergiler, dernekler ve siyasal partiler üzerinden izhar etmesi Soğuk Savaş döneminin getirdiği politik iklimle yakından ilgilidir. Bu siyasal koşullarda İslamcı dergi enflasyonu dikkate değerdir. Bu dergilerden biri de yukarıda ifade edildiği üzere Sebülürreşad’dır. Derginin yayımlanmaya başladığı yeni dönemde aktüel siyaset çokça ilgi görmüştür. Ayrıca dinî, ahlaki ve millî konularla birlikte dönemin önemli isimlerinin perspektifiyle siyasal ve toplumsal meseleler ele alınmıştır. Ancak derginin odaklandığı ve temel perspektifi haline getirdiği mesele İslam’ın ahlak anlayışı, milli değerler veya dini ritüeller olmaktan çok ötekiler meselesi olmuştur. Bu yönüyle derginin toplumsal ve siyasal meselelere bakışındaki temel unsur kendisini açıklamaktan ziyade karşısındaki hakkında görüşler öne sürmek üzerine tesis edilmiştir. Bahsi geçen husus bir yere kadar anlaşılabilir olmakla birlikte derginin söylemini karşıtları üzerinden var etmesi İslam ve İslamcılık arasındaki farklılığı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda sonraki başlıkta Sebülürreşad’ın siyasal ve toplumsal meselelere yönelişinde ve tutum alışındaki temel belirlenimler tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. SEBİLÜRREŞAD’IN ÖTEKİLERİ

Sebülürreşad’ın yeni gün doğumunda siyasal ve toplumsal meselelere dair perspektifini “öteki”ler üzerine bina ettiği görülür. Derginin “kurucu ötekiler” denilebilecek karşıtları, muhalifleri ve yer yer düşmanları bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın bu başlığında dergi yazarlarının söyleminde (discourse) temel belirleyen olarak temayüz eden ötekiler (düşmanlar) ve müttefikler (dostlar) şeklindeki sınıflamaya teorik bir arka plan oluşturmak amacıyla siyaset bilimi literatüründe “ötekilik” kavramının nasıl üretildiği, algılandığı ve tanımlandığı üzerinde durulacaktır. “Ötekileştirme” meselesine dair söz söyleyen, teorik çalışmalar yapan çok sayıda düşünür ve siyaset felsefecisi olsa da yakın dönem siyaset felsefesi tartışmalarının referans isimlerinden biri olan Carl Schmitt’in düşünceleri bu çalışmada ele alınan sorunsalın analiz edilmesine katkı sağlayacaktır. Zira, bu dönemin İslamcı siyasetinin “ötekilik” hattındaki tavır alışı ve yönelişi ile Schmitt’in söylem ve düşünceleri arasında yakın benzerlikler olduğu dikkat çekmektedir.

Schmitt’in siyasal tasnifinde esas kriter ve temel belirleyen dost ve düşman kategorilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Dolayısıyla bir meselenin siyasal olup olmadığı tespit edilmeye çalışılıyorsa ilk yapılması gereken dostların ve düşmanların deşifre edilmesidir. Şayet bu sınıflamayı yapmak mümkün değilse orada siyasallıktan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda Schmittyan teoride diğer bütün ahlaki ve hukuksal normların ötesindeki ana sorun düşmanın belirlenmesidir. Düşman ifşa edilip tespit edildikten sonra saldırıya geçmek gerekir. Ancak onun saldırılarına karşı da

her daim teyakkuz halinde olunmalıdır (Schmitt, 2014). Bahsi geçen kuramda kavga, çatışma, mücadele ve en nihayetinde savaş zorunlu bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan düşmanla olan mücadelenin önüne geçecek ortak bir ideal ve aralarında konsensüs sağlayacak bir ortak değer de olamayacağı için herhangi bir mutabakat zemininden bahsedilemeyecektir. Hiçbir koşulda düşmanla bir araya gelmek söz konusu olmayacaktır. Buradan yola çıkarak “ben” ve “öteki” arasındaki ayrım da açıkça belirlenmelidir (Kardeş, 2020). Schmitt’in bahsi geçen teorisinde siyaset de mücadele ve çatışmanın sahası olarak anlam kazanır.

Siyaset felsefecisi Schmitt’in kavrayışı iktidar ve otoriterlik üzerine çalışmalarıyla bilinen Hannah Arendt’in siyasal olanı kamusal bir etkinlik olarak tespit eden eğilimiyle ve Jürgen Habermas’ın müzakereci demokrasi modeliyle tezatlık teşkil etmektedir. Arendt’in, İnsanlık Durumu isimli eserinde siyasal eylem, kamusal alanda özgürce var olmanın ön şartıdır. Söz konusu modelde şiddet her yönüyle dışlanmaktadır. Arendt’in muhayyilesinde akıl yürütmek, konuşmak ve müzakere etmek temel koşullar olarak açığa çıkmaktadır. Bu teoriyle esas hedeflenen toplumsallık ve kamusalığın yaygınlık kazanmasıdır (Arendt, 2021). İslamcılığın soğuk savaş koşullarındaki siyasal meselelere dair perspektifi ve zihinsel kodları buradan hareketle Arendt’in veya Habermas’ın düşüncelerini yansıtmaktan öte daha çok Machiavelli’nin uzun yıllar sonrasındaki takipçisi konumunda olan Schmitt’in fikriyatıyla benzerlik göstermektedir.

“Öteki” olanın tespit edilmesi, şayet tespit edilemiyorsa inşa edilmesi ardından bu zümrelerin yok edilmesi için bütün araçların kullanılması Schmitt’in siyasal analizinin ana unsurlarıdır ki bu anlayış Soğuk Savaş dönemi İslamcılığının da karakteristiği olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, Sebilürreşad’ın “öteki” veya düşman kategorisi analiz edilebilir.

Derginin dönemin genel eğilimiyle paralel olarak günah keçisi olarak seçtiği ve mütemadiyen saldırdığı “öteki”lerden ilki Komünizm’dir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemden beri resmî ideolojinin baskısına maruz kalıp “öteki” muamelesi gören İslamcılar ironik bir biçimde devletle aynı paralelde antikomünist cephede yer almışlardır. Bu doğrultuda komünizm karşıtlığı, içine girilen yeni siyasal koşullarda iki taraf için örtülü uzlaşmanın odağında yer almaktadır. İslamcılık siyasetinin düşman kategorisindeki bir diğer grup Yahudiler ve Siyonistlerdir. Bilhassa 1948 yılında Ortadoğu’da kurulan İsrail, “Müslümanların kalplerine hançer gibi saplanmış bir fitne” olarak tasvir edilir ve derginin yayımlandığı süre boyunca her daim hedef tahtasına oturtulur. Derginin düşman kategorisindeki başka bir zümre ise masonlardır. Tek parti döneminde “zararlı yapılar”dan biri olarak görülen ve bu nedenle bizzat Mustafa Kemal tarafından kapatılan mason locaları ülkede hürriyet ortamına geçilmiş olması gerekçe gösterilerek çok partili yaşamla beraber yeniden kapılarını açmıştır. Sebilürreşad dergisinin muhayyilesinde din ve maneviyat karşıtlığının arkasında masonlar yer almaktadır. Dergide başka bir kurucu öteki ise ortodoks İslami düşüncenin kıyısında yer alan ve

bazen de “sapkınları” olarak görülen heterodoks inanç biçimleridir. Dergide Batını yönleri ağır basan ve geleneksel İslami düşünce dışında yer alan bu inançlar sıkça eleştiriye tabi tutulmuştur.

Sebülürreşad’ın “kurucu ötekileri” bahsi geçen gruplardır. Bu bağlamda, sonraki alt başlıklarda söz konusu kategorilerden her biri sırasıyla ele alınacak ve derginin bu tabakalara dair söylemi irdelenecektir.

3.1. Komünizm

Savaşın son bulmasıyla birlikte dünya kamplara bölünmüş ve iki kutuplu bir dünya meydana gelmiştir. “Bloklar politikası”nın ortaya çıkmasıyla birlikte Soğuk Savaş sürecine girilmiştir. Savaşı “Batı bloku”nun kazanması, beraberinde tek partili siyasal sistemlerin gözden düşmesine ve revize edilmesine sebep olmuştur. Bu blokta yer alan ülkelerde serbest seçime dayanan siyasal sistemler kurulmuştur.

Teşekkül edilen yeni siyasal yapıda öncülüğünü ABD’nin yaptığı Batı blokunun temel döngüsü ve ideolojisi, tüm coğrafyalardan, tüm beşerî ilişkilerden kendi işleyişine dair “lâzım” olanı almak diğer taraftan “işine yaramayan”ı ise süzüp atmak üzerine bina edilmiştir (Bora, 2019, s. 9). Bu noktada, Soğuk Savaş’ın başlamasıyla birlikte diğer blokun başını çeken Sovyetler Birliği’nin ideolojisine karşı çetin bir mücadele içine girilmiştir. Bu mücadelede çok kapsamlı derecede propaganda araçları kullanılmış; özellikle kitap, makale, sinema filmleri, gazete, televizyon ve radyo gibi telkin vasıtalarıyla bu süreç her kesime enjekte edilmeye çalışılmıştır (Meşe, 2017, s. 21).

Antikomünizm bir ideolojik kamplaşma vasıtası olarak planlanmış ve toplumun mobilize edilerek Sovyetler Birliği’ne karşı cephenin bütünleştirilmesi işleviyle donatılmıştır (Yıldırım, 2016, s. 56). Antikomünizm, toplumsal kontrol mekanizmasının önemli bir sacayağı olarak tasarlanmış; siyasal ve toplumsal alanı tüm aşamalarıyla kontrol edip yönetecek bir araç olması istenilmiştir. Telkin ve yönlendirmelerle komünistler ve komünizm gerek devleti yönetenler tarafından gerekse popüler basında korkulması ve nefret edilmesi gereken yapılar olarak gösterilmiştir (Yıldırım, 2016, ss. 47-48). Burada amaçlanan ise antikomünizmin kamusal alanda hâkimiyet kurması ve gündelik hayata kök salmasıdır.

Savaşın sona ermesinin akabinde Batı blokunun bir parçası olmaya başlayan Türkiye’de de antikomünizm güçlenmeye başlamıştır. Politik stratejisini Batı ittifakının amaçları doğrultusunda revize eden Türkiye’de siyasal ve toplumsal hayat antikomünizmin çizdiği çerçevede yeni baştan şekillenmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminin Türkiye siyasal tarihine en önemli etkisi komünizmle mücadelenin devletin genel politikası olarak benimsenmiş olmasıdır. Batı’yla yakınlaşan Türkiye’de antikomünizm siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda pek çok şeyin değişimine sebep

olmuştur. Antikomünizm adeta 1950’li yılların resmî ideolojisi haline gelmiştir (Bora & Ünüvar, 2020, s. 109).

Bu minvalde İslami yayınlarda komünizmle mücadele temalı yazılarda önemli bir artış gözlenmiştir. Bu yazılarda antikomünist mücadele içinde dine ve özellikle de İslam’a biçilen rol ön plana çıkarılmıştır (Tunaya, 1991, s. 184). Sebilürreşad dergisinde de aynı paralelde antikomünist söylem şeytanlaştırma ve düşmanlaştırma üzerine kurulmuştur. Derginin yayın hayatına başladığı 1948 yılından son sayısının çıktığı 1966 yılına kadar geçen 18 yıllık tarihinde şaşmaz bir çizgiyle komünizmle mücadelesi devam etmiştir. Bu süreçte, komünizmle iç içe olan fikirler veya insanlar damgalanmış suçlu, kötü ya da düşman olarak resmedilmiştir. Resmî ideolojinin komünizmle mücadelesi adeta İslamcılığın komünizmle savaşına dönüşmüştür. “Komünistlerin dinsizliği” söylemiyle bu mücadele Sebilürreşad için varoluşsal bir mesele haline gelmiştir (Küçük, 2013, s. 277). Bu bağlamda dergi yazarlarının zihin dünyası Tanıl Bora’nın isabetli tahliliyle şu şekilde çizilmiştir: “Komünizm sadece başa çıkılması gereken muhalif bir düşünce değil, aynı zamanda defedilmesi gereken bir bela, geriletmesi hedeflenen bir hasım ve kökünün kurutulması gereken bir fitnedir. Üstelik komünizmin yabancı bir ideoloji olması bir tarafa yabancı bir devlete, üstelik de kadim düşman olan Moskof’a hizmet ettiği suçlaması, bu algıyı fazlasıyla ajite etmeye yetmiştir.” (Bora, 2016, ss. 14-15).

Politikacılar kadar yazarlarına kadar kutsiyet atfedilen antikomünizm ortamında Sebilürreşad dergisinde devlet idarecilerinin komünizm karşıtı sözlerine yer verilmiştir. Demokrat Parti Antalya Milletvekili Burhanettin Onat’ın meclis müzakerelerindeki ifadeleri komünizme bakışın anlaşılması adına önemli mesajlar barındırmaktadır: “Kızıl akideyi çözmek ve dağıtmak için dinin gücüne sarılmak şarttır. Komünizm bir yıldırım ise bunun paratoneri dindir. Bir zehirse panzehiri dindir, eğer bir mikropsa serumu ve aşısı yine dindir.” (Anonim, 1951c, ss. 72-73). Ayrıca, dergide yabancı gazete ve dergilerden iktibas edilen antikomünist metinler tercüme edilip neşredilirken öte yandan ülkede yayımlanan diğer dergi ve gazetelerde yer alan haberler Sebilürreşad’ın sayfaları arasına girmiştir. Alıntılanan haber ve yazıların ortak yanlarına bakıldığında komünizmin zararlı bir ideoloji olduğu, toplumsal nizamı yıktığı ve İslam’la bağdaşmadığı üzerine inşa edildiği görülmektedir (Anonim, 1951b, s. 170). Yazılar ve alıntılanan haberlerle sürekli din ve komünizmin birbirinin antitezi olduğu hatırlatılmış ve komünizmin “meşum” bir ideoloji olduğu vurgulanmıştır. “Komünizmin en bariz vasfının dine karşı cephe alması” olduğu iddiasıyla komünizmin bulunduğu yerde dinin, dinin bulunduğu yerde komünizmin olamayacağı” ileri sürülmüştür. Sadece bununla da yetinilmemiş; dini farklı yorumlayan, din eleştirisi yapan veya kamusal alanda dini pratiklere dair yeni içtihatlar geliştiren fikirlere “dine cephe alan her teşekkül komünizmdir” (Edip, 1948c, s. 374) düşüncesiyle öfke ve hiddetle karşılık verilmiştir.

Komünizmle mücadelede devlet merkezli bir mücadele yönteminin bütün yazarların metinlerine sindiği görülür. Buna karşı yazarların ortak mutabakatıyla manevi alanların tahkim edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dergide “dünyanın komünizm tehdidiyle karşı karşıya olduğu ve komünizmin yegâne korktuğu unsurun ise ‘İslam kalesi’ olduğuna” vurgu yapılmıştır. Dergi yazarlarınca komünizm, “kızıl tehlike” olarak vasıflandırılmıştır. Hakkı Şengün, “kızıl tehlike” hakkındaki makalesinde “komünizmin girdiği yerlerde yerleşip kök salmak adına ilk taarruzunu başlıca düşmanı olan dine karşı yaptığını, cemiyet ve aile hayatını kökünden yıktığını, milletlerin din ve ahlaki inançlarını yok eden bir afet olduğunu” ifade etmiştir. Komünizmin bu yönünün onun temel belirleyeni olduğunu dile getiren Şengün “ahlak ve fazilet düşmanı olan kızıl tehlikenin istilasını önleyebilmek için önlem alınması” gerektiğinin altını çizmiştir (Şengün, 1949, s. 139).

Sebilürreşad’ın yazar kadrosu dönemin ana istikametine paralel bir şekilde antikomünist mücadelede en etkili silahın maneviyat ve din olduğunu sürekli vurgulamışlardır. Dergide din faktörünün Batı blokundaki söylemlerle aynı paralelde “Moskova’dan akıp gelen istilaya” karşı muazzam bir kuvvet olduğuna işaret edilmiştir (Anonim, 1948b, s. 151). İslam’ın komünizme panzehir olduğuna dair tez ileri sürülerek maneviyatın desteklenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu kapsamda İslam’ın en güçlü coğrafyasının Türkiye olduğu ifade edilmiş ve bu nedenle Komünizm ejderhasının Türkiye’ye sokulmaya çalışıldığına atıfta bulunulmuştur. Ancak bunun önlenmesi için de dinin yeniden canlanmasına destek verilmesi gerektiği sıkça dile getirilmiştir (Saruhan, 1948, s. 142). Ülkeyi yönetenlerden komünizm dalgasına set çekmek; sosyal ve manevi buhranı durdurmak için halkın manevi ihtiyaçlarına cevap vermelerini talep etmişlerdir. Bu bağlamda teşekkül eden yeni siyaset sahnesinden beklenti, maneviyatın her tarafa yayılması amacıyla tek parti döneminde ihmal edilmiş olan dini eğitimin önünün açılmasıdır.

Maneviyata olan vurguyla birlikte Komünizmle mücadele kapsamında devreye sokulmak istenen diğer bir vasıta ise dinin tanzim edilmesinde ideolojik bir aygıt işlevi gören Diyanet İşleri Başkanlığı’dır. İslam’ın komünizme karşı dünyadaki en büyük set olduğu iddiasıyla DİB’in görevleri dergi yazarlarınca sık sık hatırlatılmıştır (Anonim, 1949, s. 140). Elinde bulundurduğu imkanları, bu doğrultuda kullanması için hatırlatmalar yapılmıştır.

Sebilürreşad’ın komünizmle olan mücadelesinde motivasyonu “öteki” olarak gördüğünün düşüncelerinin “sapkın, batıl ve hastalıklı” olduğu tezi üzerine bina edilmiştir. Sonraki başlıkta ise Sebilürreşad’ın “öteki” grubunda yer alan diğer bir unsur olan Yahudiler ve Siyonizm hakkındaki düşünceleri ele alınacaktır.

3.2. Siyonizm ve Yahudilik

Sebilürreşad'ın Soğuk Savaş dönemindeki İslamcı siyasetinin temel özelliklerinden bir diğeri İsrail ve Yahudi aleyhtarlığıdır. İsrail devletinin derginin de çıkmaya başladığı 1948 yılında kurulmasıyla birlikte dönemin İslamcı siyasetinin “öteki” olarak kodladıklarına bir yenisi eklenmiştir. İsrail devletinin kuruluşu Müslümanlar için bir hezimet olarak okunmuştur (Bali, 2014, s. 325). İsrail'in kurulması İslamcı kesimlerde hayal kırıklığına neden olmuştur. Bu muhayyilede “düşman Yahudi” imgesi İslamcılık siyasetinin ayrılmaz bir parçası olmaya başlamıştır. Ancak başlangıçta İsrail'in kuruluşuna tepki olarak ortaya çıkan yaklaşım zamanla bazı yazarların nezdinde Siyonizm karşıtlığından ziyade antisemitizme dönüşmüştür. Rıfat Bali'nin aktarımıyla “İslamcılar açısından İsrail devleti, eşyanın tabiatına aykırı bir varlık ve bir anomali” olarak görülmüştür (Bali, 2014, ss. 292-293). İsrail devletinin İslam dünyasının ortasında kurulması bu kesimler tarafından hiçbir zaman hazmedilememiştir.

İslamcılar için Yahudiler “her türlü fesadın müsebbibi” ve “İslam'ın hasmı” olarak görülmüştür (Bali, 2014, s. 325). Bu imgelemde, Yahudiler “bozgunculuk” ve “fitne”yi “her milletin arasından seçtiği bazı ikbal ve menfaat düşkünü insanların vasıtasıyla yürütmektedirler (Atılhan, 1957a, s. 54). Bu nedenle dergi yazarlarınca Siyonistler “sinsi, daima maske kullanan, perde arkasında çalışan, tehlikeli ve riyakâr kuvvet” şeklinde tasvir edilmişlerdir. Tanzimat sonrasında imparatorluğun çöküş nedenleri sıralanırken temel neden olarak Yahudilerin “oyun” ve planları” gösterilmiştir. Bu noktada, Sebilürreşad'da İsrailoğulları, “yakın tarihin tüm ihtilallerinin, milletin yolunu şaşırtan faaliyetlerin, İslam tarihindeki tüm nahoş hadiselerin ve bozguncu faaliyetin mesulü” olarak tarif edilmişlerdir (Atılhan, 1957a, s. 54).

Tarihsel karşıtlığın dışında 1940'lı yıllar Türkiye'sinde Yahudi karşıtlığının bu derece katı bir biçimde ortaya çıkmasının ve “öteki” muamelesi görmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden ilki Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlerin ırk ve soy bağındaki farklılık nedeniyle “öz Türk” olmadıkları kanaatidir. Gayrimüslim kesimler bu düşünceye sahip kişiler için birer “gayri Türk” ve “yabancı” unsur muamelesi görmüştür (Bali, 2014, s. 312). Yahudilere bakışın bu derece olumsuz olmasının İslamcılar nezdindeki diğer bir nedeni ise tek parti döneminden başlayarak devletin İslam'dan uzaklaşmasının arkasında olduklarına dair inançtır. Bu noktada Yahudilerin İslam düşmanı oldukları, Batıcılığı temsil ettikleri belirtilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde Yahudilerin kültürel yozlaşmanın müsebbibi olduğuna dair komplo teorileri sıklıkla gündeme gelmiştir. Yüzeysel Batılılaşmanın, “Türk-İslam kültürünü içeriden yıkmayı amaç edinmiş bir Yahudi planı” olduğu iddia edilmiştir (Azak, 2019, s. 167). Bu çerçevede de İslam'ın karşısında olduğu değerlendirilen kişilere “Sabetay Sevi'nin torunu” yakıştırması yapılmıştır (Anonim, 1953, ss. 50-58).

Sebilürreşad dergisinin söz konusu ikinci döneminde geçmişine kıyasen Yahudilik/Siyonizm konusu çok daha fazla makaleye ve habere konu olmuştur. İlk döneminde çıkan yazıların çok az bir bölümü bu konuya hasredilmişken yeni dönemde ise neredeyse her üç yazıdan biri bu konuya ayrılmıştır (Bali, 2014, s. 292). Dergide İsrail'in kurulmasıyla Ortadoğu coğrafyasında huzur ve sükûnun tesis edilemeyeceği, insanlık barışını tehdit eden krizlerin son bulmayacağı ifade edilmiş; İsrail devletinin, "İslam'ın bağrına saplanmış bir hançer" olduğu dile getirilmiştir (Atılhan, 1957b, s. 299).

Dergide sıklıkla makaleleri yayımlanan M. Raif Ogan ise, İsrail devleti hakkındaki düşüncelerini açıklarken "Yahudilerin Nazilerden gördükleri zulmün daha fazlasını ülkelerini ele geçirmeye çalıştıkları Filistinlilere yaptıklarını" dile getirmektedir (Ogan, 1949c, s. 23). Eşref Edip İsrail'in "750 bin Müslüman'ı yuvasından, ocağından kaçırıp perişan eden zulüm ve hıyanet şebekesi" (Edip, 1948b, s. 391) olduğunu ileri sürerek "siyonist tehlikesine" karşı müslümanların ortak önlemler almaları gerektiği ve bu çerçevede bir kongrenin yapılması gerektiğine işaret etmiştir (Edip, 1949b, s. 200). "Siyonizm Tehlikesinin Ehemmiyeti" isimli yazısıyla Hasan Zeki İskeçeli ise küçümseyici ve pejoratif bir dille "450 milyon Müslümanın üç buçuk siyoniste mağlup olması durumunda Hz. Muhammed'in Müslümanlardan davacı olacağını" ifade etmektedir (İskeçeli, 1948, s. 285). Cevat Rifat Atılhan ise "Ortadoğu'daki bu kangreni Türk, Arap, Hint, Fars Müslümanları el ele vererek bir hamlede koparıp atmalıyız" ifadelerini kullanmaktadır (Atılhan, 1957a, s. 169).

Yahudilere dair "ötekileştirme" mekanizması savaş, ihtilal ve kamplaşmaların asıl kaynağının Yahudiler olduğu tezi üzerinden inşa edilmiştir. Ziya Uygur "Tarih Boyunca İnkılaplar, İhtilaller" isimli makalesinde Ortadoğu ve Batı'da 3500 yıldır meydana gelen siyasal, toplumsal ve dinsel inkılapların arkasında Yahudilerin olduğunu ileri sürmüştür: "Yahudiler, vatan sevgisinin esas olan mukaddesat düşmanlığını yayarak Yahudi olmayan milletleri "dinsiz"leştirmiştir. Bu nedenle milletlere dinsizliği, vatansızlığı, Allahsızlığı aşılama yani 'kozmpolitleştirmek' için uğraşıyorlar... Fransız ihtilali de dâhil bütün ihtilallerin temelinde Yahudi'nin parmağı bulunmaktadır... Yahudiler inkılap ve medeniyet maskesi altında gizlilikle faaliyetlerini sürdürmektedirler." (Anonim, 1952, ss. 150-152).

Kırkılı yıllarda Yahudiliğe muhalif söylemin birincil kaynaklarından olan "Siyon Önderlerinin Protokolleri" İslamcı yayın organlarında sıkça gündeme getirilmiştir. 1948 yılından itibaren Sebilürreşad dergisinin yayımlanmaya başlamasıyla "Protokoller" bir yazı dizisi halinde dergide yayımlanmıştır. Dergide bu protokollerin "Yahudi'nin dünya hâkimiyetine ulaşabilmesi için kullandığı el kitabı niteliği taşıdığı" ileri sürülmüş ve arkasındaki gizil gücün Yahudi bilgeleri olduğu ifade edilmiştir. Yahudi karşıtlığı, derginin yayın hayatı boyunca bilhassa Atılhan'ın imzasını taşıyan yazılarla "Protokoller" üzerinden diri tutulmuştur. Protokoller'de Yahudilerin

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki tespitlerine yer verilir: “Büyük bir devlet tahrip edildi. Orada zafersiz bir sulh yapıldı. Bütün milletler servetlerinden tecrid edildi. Türk devletini parçaladık ve Filistin’i teslim aldık. Bundan sonra hazırlayacağımız II. Dünya Harbi, bütün gayrı Yahudi hükümetlerin tamamen ortadan kalkmasıyla neticelenecektir.” (Atılhan, 1948b, s. 222).

Yahudilerin sınırsız bir güce sahip oldukları ve çok zengin olduklarına dair söylem Sebilürreşad’da sıkça ele alınarak gündeme getirilmiştir. Ancak sahip oldukları gücün merkezinde sömürünün olduğu tezi bu söyleme eşlik etmiştir. Fakir olanların bu unsurlar tarafından sömürüldüğünün ajite edilerek aktarılması tepkilerin daha da büyümesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Yahudilik imgesinin bir “öteki” olarak ortaya çıkmasında kurgusallığın ve abartının önemli bir rolü olduğu göze çarpmaktadır. Atılhan’ın muhatap olduğu kitleyi etkilemek amacıyla Yahudiler’in gücünü abartarak aktardığı satırlar meselenin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır: “İsrail oğulları imtiyazlar ve maddi menfaatlerden dolayı İslam’a karşı cephe açmıştır. Elleri bulundurduğu sınırsız araçlar ve hizmetinde çalıştırdığı Garp emperyalistleriyle asırlardır İslam dünyasını bizzat soktuğu uçurumlarda uyutarak acımasızca sömürmüştür” (Atılhan, 1950, s. 156).

Yahudi karşıtlığının Cumhuriyet İslamcılarını özelindeki diğer bir nedeni de Osmanlı İmparatorluğunun çöküşündeki rolleri üzerinedir. İslam’ın son kalesi olan Osmanlı’nın “Yahudi parmağı” ile yıkıldığına inanılmaktadır (Mert, 2018, s. 416). Bu noktada, retrospektif bir yaklaşımla geçmişten seçilen olaylar ve şahıslarla aktüel bağlamın ihtiyaçları doğrultusunda araçsallaştırılır. Yapılmak istenen ise “tarihi şahsiyetlerin ve olayların güncel siyasi tartışmaların hizmetinde selektif biçimde kutsallaştırılması ya da unutturulmasına dayanan bir hafıza siyasetidir” (Azak, 2019, s. 10). Bu bağlamda en çarpıcı örnek Sultan II. Abdülhamid’in İslamcılığın yeniden canlanmasıyla eş zamanlı olarak güncel tartışmalarda sıkça yer bulmasıdır. Buradaki temel amaç Cumhuriyet’in Batıcı merkezizetçiliğinin dindar kesimleri siyasal ve toplumsal alandan dışlamalarına karşılık İslamcılarının Osmanlı mirasına, tarihine ve “eski” kimliğine sahip çıkmasıdır (Mert, 2018, s. 416).

Sultan II. Abdülhamid’in 31 Mart Vakası sonrasında tahttan indirilmesi dergideki pek çok makaleye konu edilmiştir. M. Raif Ogan tarafından yazılan Sultan Abdülhamid ve Bugünkü Muasırları adlı kitapta hal fetvasında dile getirilenlerin “iftira ve tezvirat” olduğunu öne sürülmüştür. Ogan, “daha sonra gelen din adamlarının bu fetvadan utanç duyduklarını iddia eder. Bu perspektifte, fetvanın ana nedeni Filistin topraklarında Yahudi devletinin kurulmasına engel olmaya çalışan Abdülhamid’den Yahudilerin intikam almak istemeleridir. Bu düşüncüyü, hal fetvasının sultana bildirilmesinde görevli olan Karasso’nun İtalyan tabiiyetindeki bir Yahudi Osmanlı mebusu ve Selanik’teki mason locasının üstadı azamı olmasıdır (Ogan, 1956b, ss. 73-76). Dergide 31 Mart Vakası’nın II. Abdülhamid’in tahttan inmesine sebep olması ve bundan kaynaklı olarak imparatorluğun çöktüğüne dair inanç sıkça

işlenmiştir. Bu noktada dergi yazarlarınca 31 Mart Vakası, “imparatorluğu kökünden ve bir hamlede yıkmak için hazırlanan sahte bir ihtilaf”tır (Atılhan, 1956b, s. 250).

II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında 31 Mart Vakası’yla birlikte Sultan Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin arkasında olduğu düşünülen bir başka unsur ise Yahudilerle birlikte masonlardır. Derginin başyazarı Eşref Edip *Türkiye’de Dönemlik Tarihçesi* isimli yazılarla (Edip, 1948a, s. 55) “Meşrutiyetten sonra memleketimizde masonluğun sevk ve idaresi dönmelerin eline geçti.” Diyerek Yahudilik’le iltisaklı olduğu düşüncesiyle bir başka “öteki” olan Masonluğa saldırmaya başlamıştır (Edip, 1952, ss. 226-232). Masonluk, yeni dönemin İslamcılığında nefret ilişkisinin temel aktörlerinden biridir. Bu kapsamda çalışmanın sonraki başlığında her daim Yahudilik’le aralarında bağ kurulan diğer bir “öteki” zümresi olan Masonluk üzerine durulacaktır.

3.3. Masonluk

Soğuk Savaş dönemi İslamcılığının Komünizm ve Yahudilik aleyhtarlığı dışında diğer bir eğilimi masonluk karşıtı bir damara sahip olmasıdır. Bu kapsamda masonluğun tarihçesi, dünyadaki konumu ve örgütsel yapısı gibi hususlar çalışmanın kapsamı dışında olduğundan Sebilürreşad’ın masonluğu nasıl kavradığı çözümlenmeye çalışılacaktır.

Mustafa Kemal henüz hayattayken mason localarını 9 Ekim 1935 tarihinde kapatılmıştır (Koloğlu, 2013, s. 88). Localar, 1948 yılında kısmi demokratik iklimden yararlanarak tekrar açılmıştır. Ancak bu durum beraberinde pek çok tartışmayı da getirmiştir. Locaların açılmasına karşı oluşan tepkisellik mason karşıtlığını daha da tırmandırmıştır. Masonluk faaliyetinin tekrar resmi olarak başlaması İslamcı basında yoğun bir şekilde gündeme getirilmiş ve yukarıda sayılan “ötekiler” olan komünizm ve Siyonizm’le aralarında irtibat kurulmaya çalışılmıştır. Masonluğun Türkiye’de perde arkasında İslam dini aleyhine politikalar uygulayan odak olduğu tezi İslamcılarının bu dönemdeki şaşmaz ezberlerinden biridir. Özellikle gizliliğe dayalı örgütlenme biçimi ve toplumsal hayatta görünmezliği masonların doğrudan doğruya komploların öznesi olarak algılanmasına sebep olmuştur.

Sebilürreşad’da “masonların sinsî hareket ederek milletleri idare etmeye yeltenen bir cemiyet olduğuna, “devlet adamlarını derneklerine üye yaparak yaşadıkları yerlerin idarelerini ellerine almak için cansiperane çalıştıklarına” dair çokça makale yayımlanmıştır (Anonim, 1951a, ss. 300-302). Masonluğun “öteki” kategorisi içinde kendisine yer bulduğu derginin henüz ilk sayısında yer alan ifadelerle ortaya çıkar: “Farmasonluk, intikam ateşiyle yanmaktadır. Azgınlığıyla camilerde kuran ezberi yapanları ‘suçüstü’ yakalatmış, din kitaplarından ayetleri kaldırmıştır.” (Anonim, 1948a, s. 2). Masonluğun tek parti uygulamalarının arka planındaki tetikleyici güç olarak

algılandığı bu satırlar İslamcı basının antimasonik tutumunu daha da perçinlemiştir.

Sebilürreşad'ın yazarlarına göre bir masonluğun öncelikli vazifesi dini tahkir ve tezyif etmektir. Çünkü bir “hücum ve fesat vasıtası” (Arif, Nisan 1949, s. 232) olarak masonluk; din, fazilet, milliyet, anane, aile, ahlak, hükümet, asalet gibi bütün değerlerin amansız düşmanıdır (Atılhan, 1948a, s. 9). Temel karakteristik özelliği “insana ilahlık atfeden bir ilhad şebekesi” olmasıdır (Atılhan, 1949, s. 155).

Dergi yazarlarınca masonlar “Yahudiliğin cihan hâkimiyeti” gagesine ulaşmak için İslam'ı yok etmeye çalışmaktadırlar. Ritüellerinin gizli olması nedeniyle Yahudiliğin hizmet eden gizli bir tarikatın mensupları olarak görülmüşlerdir (Bali, 2014, s. 315). Sebilürreşad'da “beşeriyete hizmet” sloganıyla aslında dini ve milli değerleri topyekûn karşularına aldıkları, çeşitli maskeler altında kendi örgütsel kimliklerini gizleyerek kritik yerlere nüfuz ettikleri iddia edilir. Buradaki temel amaçlarının da Türkiye'yi içten çökertmek olduğu ifade edilir. Bu söylemdeki asıl mesaj açıktır: Masonlar içimizde, uyanık olalım! (Özman & Dede, 2016, s. 181). Mason karşıtlığının söylemsel inşasındaki bu perspektif İslamcı dergilerin meseleyi tanımlayıcı niteliklerinden biridir. Masonluğun “dış mihrak”larla bağlantılı beynelmilel bir teşkilat olduğuna dair tez dönemin dergilerinde sıkça yer almıştır.

Öte yandan, masonların “dini ve milli değerlere düşman” oldukları ve “her işin arkasında, görünmeden var oldukları” savı komploculukla yakından ilintilidir. Soğuk Savaş'ın başladığı yıllarda masonluğun komplo teorilerinin merkezine yerleştirildiği görülür. Osmanlı'nın çökmesi, padişahların tahtan indirilmesi, Atatürk'ün ölümü, hükümet değişiklikleri ve askeri müdahaleler gibi çok farklı koşullarda gerçekleşen olaylar masonların arkasındaki güç olduğuna inanılan Yahudiler-Siyonistler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlardan Cevat Rifat Atilhan “savaş, kriz ve ayaklanma”ların arka planında her koşulda masonların olduğunu sık sık tekrarlamaktadır (Atılhan, 1956a, ss. 243-246). Atilhan bu düşüncüyü açıkça ortaya koymaktadır: “Başımızdan ne gibi felaketler geçmiş ise hepsinden farmasonlar mesuldür. Memleketimizde ne gibi siyasi hareket ve teşebbüsler meydana gelmişse hepsinde masonların parmağı bulunmaktadır” (Atılhan, 1956c, ss. 14-16).

Atılhan masonluğun mukaddesata ve dinlere düşman olduğu tezini “Siyonizm'in beşinci kolu” diyerek güçlendirmek istemiştir (Atılhan, 1956c, ss. 14-16). Burada, hariçten İslam ülkelerini ve Türkiye'yi yıkmaya çalışan bir ideoloji olarak Siyonizm'e işaret edilmişken dahilinde ise bu görevi “beşinci kol” faaliyetleriyle masonların yerine getirdiği kastedilmektedir. Sebilürreşad'da masonluğun bir Yahudi icadı olduğu; Siyonizm ve komünizm gibi tehlikeli olduğu hakkında çokça yazı ve haberle karşılaşmak mümkündür. Sekizinci sayısıyla beraber yayımlanan makalelerde masonluk ve Siyonizm antipatisi sentezlenerek, Müslüman-Türk toplumunu çökertmek için “öz”e “yabancı” unsurların her daim dayanışma ve iş birliği içerisinde oldukları yinelenir (Anonim, 1951, s. 381).

Başmuharrir Eşref Edip, 12 Aralık 1948 tarihli ilanında Türkiye Mason Derneği'nin toplantı yapacağını ve şubeler açacağını deklare etmesiyle birlikte yayımladığı yazısında “farmasonluğun milliyet ve din düşmanlığıyla beraber bozguncu ve beynelmilel bir yapı olduğunu, Siyonizm’le dayanışma içinde dinsizlik yaydığını” dile getirmiştir. Yazısının devamında ise uygulamaları nedeniyle yer yer eleştiriye tabi tutulan Atatürk’e başvurularak mason şebekesini dağıttığına işaret edilmiş ve ancak o öldükten sonra harekete geçtiklerinin altı çizilmiştir (Edip, 1948c, ss. 376-377). Bu bağlamda mason localarının tekrar açılmasına izin vermesi nedeniyle CHP’ye yüklendiği satırlarda Milli Eğitim Bakanı “Tahsin Banguoğlu hakiki Atatürk inkılapçısıysa neden Atatürk’ün kapattığı mason derneklerinin yeniden açılmasına karşı çıkmıyor?” diye sormaktadır (Edip, 1949a, s. 12). Gösterilen tepkilerin kaynağında meşrulaştırıcı dayanak olarak Atatürk’ün isminin geçmesi dikkat çekmektedir. Mustafa Kemal’in bu “bozguncu” ve “gizli” (Anonim, 1948c, ss. 393-394) yapıyı haklı olarak kapattığı sürekli ön plana çıkarılmıştır. Atatürk’ün masonluğu memleket menfaatlerine aykırı gördüğü, locaların beynelmilel teşekkül olması ve inkılaplara tezat oluşturdukları teziyle kapılarına kilit vurulduğunun altı çizilmiştir (Anonim, 1954, ss. 297-299). Buradaki çelişki ise, dergi yazarlarının bir yandan locaları kapatmasını “Atatürk’ün yaptığı işlerin en önemlisi” olarak görürken (Ogan, 1949, s. 80) öte yandan tek parti devri pratiklerinin asıl sorumlusu olarak masonluğu zikretmeleridir.

Sebilürreşad’ın masonluk hakkında devlet erkanının teyakkuza davet eden yazı ve haberleri de dikkat çekmektedir. İstihbarı yönleriyle ön plana çıkan ikaz yazılarında mason derneklerinin kapatılması hakkında gerekçelere yer verilmiştir. Mehmet Raif Ogan “İçişleri Bakanı ve milletvekillerinin dikkati nazarlarına” notuyla bu ihbar yazılarından birinde “tarikatların ilga edilmiş olmalarına rağmen dalalet ocağı olarak işlev gören mason derneklerinin neden kapatılmadığını” sormaktadır. Gizliliğe dayanan bir tarikat olduğuna işaret edilerek “masonluğun gizli kitapları”ndan bazı bölümleri ihbar yazısına eklemiştir (Ogan, 1950, ss. 78-80).

Yanı sıra; masonluğun mahfuz (gizli) ve mestur (örtülü) bir tarikat olduğu, “hurafeler ve Yahudi ananeleri üzerine kurulduğu” tezi masonluğun ezoterik inanç biçimleri olarak Batınlık ve Bektaşilik’le irtibatlandırılmasına sebep olmuştur (Ogan, 1949a, s. 135). Sebilürreşad bu bağlamda geleneksel İslami düşünceyle aynı minvalde heterodoks olana, Bâtini inançlara ve Aleviliğe karşı bir söylem geliştirmiştir. Bu kapsamda, sonraki başlıkta Sebilürreşad’ın heterodoks inançlara olan karşıtlığı analiz edilecektir.

3.4. Heterodoks İnançlara Karşıtlık

Soğuk Savaş dönemi İslamcılığının alamet-i farikalarından biri de heretik inançlara olan karşıtlıktır. İslamcılığın “öteki”leri olarak görülen komünizm, Siyonizm-Yahudilik, masonluk zümrelerine bir de heterodoksi ilave edilmiştir.

Bütün dinlerde o dinin bazı yorum ve anlatılarını “hakiki”, “gerçek” ve geçerli gösterip diğer alternatif yorumları yanlış, eksik ve sahte gösteren gruplar yer alır. Kendisinin üretmediği yorumları “sapkınlık” suçlamasıyla reddeden bu tutum makbul (ortodoks) gördüğü inançlar dışında “heterodoks” olanı bastırmaya ve elinden geliyorsa tasfiye etmeye çalışır. Hakikatin bilgisine sahip olduğuna inanan “kesin inançlı” bu grup gerçekliğin tek boyutlu olduğuna ve “mutlak”lığına inanır. Dinin geleneksel söylemlerine ve formlarına sadakat duygusuyla “düzen dışı” gördüğü inançlarla mücadele eder. Dinin tarih ve zaman içinde farklı koşullar içinde zamanın ruhuna uygun davranacağını düşünmez. Ortodoks olan kitabılığı, püritenliği ve İslam’ın zahiri (exoteric) bilgisini baz alırken heterodoksi dinin içsel (esoteric) boyutu hakkında yorumlar geliştirir (Ocak, 2021, s. 181). Geleneksel, yarı mitolojik ve şifahi (sözlü) öğretilere dayanır (Ocak, 2021, s. 135). Sözlü gelenekle kuşaktan kuşağa aktarılmış öğretiler, “efsaneler” ve “hikâyeler” barındırır.

Soğuk Savaş dönemi İslamcı basının söyleminin ayrılmaz bir parçası da bu bağlamda “hakiki Müslümanlık” vurgusu ve “hurafe” karşıtlığıdır. Bu periyotta, tek parti devri uygulamalarını savunan politikacı ve gazeteciler İslamcı söylemin karşısına sıkça Bahailik, Alevilik, Bektaşilik, Mevlevilik ve Hurufilik gibi heretik inançları ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Buna mukabil İslamcı basın da bunun çoğulculuk kastıyla değil ana dini gövde olan Sünniliği biçimsizleştirme/dönüştürme teşebbüsü olarak okumuştur (Kara, 2016, s. 114). Bu inanç biçimlerine yapılan vurguların arkasındaki niyetin dinin daha “yumuşak tonlu” yorumlarına kapı aralamak ve Sünni İslamcı tonlamaları frenlemek olduğuna kanaat getirilmiştir.

Batını inançları ön plana çıkaran çok sayıda kitap ve yazılara mukabil bu inanç biçimleri Sebilürreşad yazarları tarafından hurafe, İsrailiyat ve batıl inanç söylemi üzerinden mahkûm edilmektedir. Heterodoks inançlar bu perspektifte “aslı faslı olmayan, batıl, çürük ve demode akideler”dir. Amaçlarıysa “ihtilafı tazeleyerek körüklemek”tir (Anonim, 1958, ss. 355-358). Bu inanç biçimleri dönüştürülmesi gereken “arkaik” ve “hastalıklı” yapılarıdır. Bunun yolu da Sünnilikle tahkim edilmeleridir. Ancak, ezoterik inançlara karşı Sebilürreşad’ın takındığı tavır bu noktada kalmamıştır. Geleneksel İslami inancın yılmaz savunucuları olan Sebilürreşad yazarları heterodoks inançları komünizm, masonluk, Yahudilik ve Mecusilik’le ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Bu inançların temel iddialarıyla komünizmin temel paradigması üzerinden özdeşlikler kurulmaya çalışılmıştır. İslam tarihindeki bilinçaltından yararlanma yollarına gidilerek söz konusu inanç biçimleri Komünizme dayandırılmış ve hakkında menfi tanımlamalar yapılmıştır. Heterodoks inançlara katı muhalif tavır içinde olan Mehmet Raif Ogan’ın Bahailik inancını kızıl komünizm olarak tanımlaması örneklerden sadece birisidir. Ogan’ın düşüncesinde Bahailik, her ne kadar kendisini herkesi kapsayan bir insanlık dini gibi değerlendirse de İslami bir mezhep olarak görülemez. Zira, din perdesi ile maskelenmiş millet bağlılığı, vatan müdafaası ve milliyet gibi hissiyatı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu

noktada Bahailik, “dini istismar eden komünist” bir kurgu olarak değerlendirilmektedir. Ogan’a göre Bahaiye ve Babiye “din talimi altında kızıl komünistlik doktrinlerini aşılama uğraşır.” Ogan iddialarını ispat etmek amacıyla bu inanç biçimlerine dair kitap ve çalışmaların Tan matbaasında basılmasını delil olarak gösterir (Ogan, 1956a, ss. 5-9).

Sebilürreşad’ın heterodoks bir inanç olan Alevilik hakkında daha itinalı bir dil kullandığı görülür. Ancak buradaki nüans da Aleviliğin iki kısma ayrılarak Hz. Ali’ye yakın ve uzak Alevilik değerlendirilmesinin yapılmış olmasıdır. Hz. Ali düşüncesine uzak olan Aleviliğin İslam ve Türklük için iftirak, tahrip, yıkıcılık, sevgisizlik, hurafe getirdiği belirtilir (Ogan, 1949b, s. 214). Ulus gazetesindeki yazısında İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “dini tedrisatın zorunlu olmasının nüfusun içinde önemli bir yekûn tutan Kızılbaşları ve Alevileri müteessir edeceği ve Alevilerin çocuklarını dini tedrisattan uzak tutacağı” kanaatine Davut Batur karşılık vererek “Aleviler kızıl dinsiz mi, komünist mi?” diye sormaktadır. Batur, küçümseyici bir üslupla “üç buçuk Alevi ve Kızılbaş hatırı için bütün Türk milleti bu kızılılık hareketine sürüklenmeye mecbur mudur?” demektedir. Yazar bu sorularla birlikte asıl niyetini açığa vurarak “Din dersi görmeyen çocuklar Allah ve peygamber tanımadıkları için elbette ahlaksız olurlar. Kızılbaşların, Alevilerin bu yönde bir davası varsa icabına bakılır” ifadelerini kullanmaktadır (Batur, 1950, s. 237). Dergide bizzat devletin din eğitimi vermesi gerektiği aksi durumda ise oluşacak boşluğu “kötü niyetli, cahil” kişilerin dolduracağına dair uyarılar yapılmıştır.

Bu bağlamda, Sebilürreşad’da antiheterodoksi kapsamına girebilecek içerik bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Dergide birçok makale, kitap tanıtımı ve haber yazısı bu içerikle sunulmuş, İslam’a dair farklı yorumlar “mevzu hadis”, batıl inanç, hurafe, İsrailiyat, eski kültürlerden İslam’a dahil olan unsurlar, çağdışılık ve gayri medenilik gibi çeşitli adlandırmalarla dışlanarak “öteki”leştirilmiştir.

Sonuç

İslamcılık, II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin “kendine has koşulları” bağlamında yeni dinamikler ve aktüel parametrelerle tekrar canlanmıştır. İslamcılık bu dönemde kendisini yeniden üretirken görüşlerini ortaya koyduğu en önemli araçların başında dergiler gelmektedir. Bu doğrultuda “zamanın ruhu”ndan istifade edilerek yeniden neşredilmeye başlanan dergilerden biri de Sebilürreşad’dır.

Yeni Sebilürreşad’ın söz konusu ikinci doğumunda selefi konumunda olan Sırat-ı Müstakim’in perspektifinden uzaklaştığı görülür. Zira derginin çıktığı dönemler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Meşrutiyet İslamcılığın ortaya çıktığı koşullar imparatorluğun dağılmaya başladığı zamana tekabül eder. Meşrutiyet İslamcılığının, en genel anlamda Batı dünyasının yükselen siyasal, askeri, iktisadi gücü karşısında İslam dünyasının verdiği bir cevap olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda, Batı karşısında “geri

kalmış” ve “yenilmiş” bir ruh halinin üstesinden gelmek amacıyla yeni çözümler ve tanımlar getirme çabasına girilmiştir. Bu durumun karşısında dönemin İslamcılığı çareler arayıp “geri kalış”ın nedenlerine dair reçeteler hazırlamışlardır. Perspektiflerini tayin eden başlıca motivasyon, İslâm’ı asli kaynaklarına başvurarak sürmekte olan krizlerle baş edecek şekilde yeniden yorumlamak ve Müslümanları da bu yorum etrafında siyaseten birleştirmektir (Kurtoğlu, 2018, s. 204). Bu doğrultuda temel felsefelerinin ittihad-ı İslam fikriyatını tesis etmek olduğunu söylemek gerekir. Sebilürreşad’ın özgün ve müstakil hedeflere sahip olduğu ilk döneminde Osmanlı Devleti ve hilafet henüz mevcudiyetini devam ettirmektedir. Yanı sıra, şeri hukukun örfi hukukla birlikte yürürlükte olduğu bir yönetim modeli vardır. Bir anlamda “siyasal beden”e yön veren temel parametrelerin İslam’dan beslendiğini ilave etmek gerekir.

Ancak süreç içinde koşullar farklılaşmış; İmparatorluk yıkılmış, ulus devlet kurulmuş, ümmet yerine yeni bir millet tanımı yerleştirilmiştir. İslamcılık da bir anlamda geriletmiş ve pasifize edilmiştir. Yaklaşık çeyrek asır devam eden “fetret dönemi”nden sonra II. Dünya Savaşı’nın getirdiği koşullarda yeni Sebilürreşad, dahildeki dönüşüme karşı savunmacı bir perspektifle ortaya çıkmıştır. İslam’a yöneltilen eleştirilere karşı konulması ve başta dini eğitimin serbestleşmesi olmak üzere İslam’ın kamusal alanda görünürlüğünün artması amacıyla yayın hayatına başlamıştır.

Yeni Sebilürreşad’ın siyasal çözümlemesinin yapıldığı bu çalışmada görüldüğü üzere, dergi toplumsal/siyasal hadiselerle dair “kendisine has” mesajlarını tebliğ edip “davasını” tanımlamaktan ziyade “öteki” olarak gördüğü yapıların görüşlerine “saldırılmış”tır. Derginin 18 yıllık zaman diliminde “ötekilik” meselesi çok önemli bir yekûn tutmaktadır. İslam’ın mesajı, ahlak anlayışı ve temel ritüelleri gibi hususlar nitelik ve nicelik olarak toplumsal ve siyasal hadiselerle bakışta takınılan ötekileştirme tutumunun gölgesinde kalmıştır. Buradaki temel belirleyen ise İslamcılığın tek parti döneminde kıyıya itilmiş olmasıdır. Devletten ve siyasetten uzaklaştırılmış İslamcılık yeni dönemde kendisine “ötekiler” bulma çabasına girmiştir. Bu yönüyle geç dönem Osmanlı’da ortaya çıkan “kurtuluşçu” akımlardan biri olan İslamcılıktan farklı bir görüntü sergilemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Zafer Gürbüz: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zafer Gürbüz: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Gürbüz, Z. (2024). Soğuk Savaş dönemi İslamcılığı ve Sebilürreşad Dergisi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 421-448. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1417619>

Kaynakça

- Albayrak, S. (1995). Eşref edip. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) c.11 içinde* (s. 473-474). Diyanet vakfi yayınları.
- Alper, H. (2009). Sırat-ı müstakim. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) c. 39 içinde* (s. 119-120). Diyanet vakfi yayınları.
- Arabacı, C. (2018). Eşref edip fergan ve sebilürreşad üzerine, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık içinde* (s. 97-128). İletişim yayınları.
- Arendt, H. (2021). *İnsanlık durumu*. İletişim yayınları.
- Azak, U. (2019). *Türkiye’de laiklik ve İslam*. İletişim yayınları.
- Bali, R. N. (2014). *Musa’nın evlatları Cumhuriyet’in yurttaşları*. İletişim yayınları.
- Bora, T. & Ünüvar, K. (2020). Ellili yıllarda Türkiye’de siyasi düşünce hayatı. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li yılları içinde* (s. 159-175). İletişim yayınları.
- Bora, T. (2016). Türk Sağı: Siyasal düşünce tarihi açısından bir çerçeve denemesi. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler, fetişler, düşman imgeleri içinde* (s. 9-28). İletişim yayınları.
- Bora, T. (2019). *Milliyetçiliğin kara baharı*. İletişim yayınları.
- Demirli, A. (2017). *Demokrat parti ve laiklik*. NotaBene yayınları.
- Doster, B. (2020). Soğuk savaş döneminde Türkiye ABD ilişkileri. Behlül Özkan ve Tolga Gürakar (Der.), *Türkiye’nin Soğuk Savaş düzeni içinde* (s. 288-334). Tekin yayınları.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye’nin siyasal hayatı*. Beta yayınları.
- Erken, M. (2018). 1923-1960 yılları arası Türkiye’de İslami yayıncılık. Lütfi Sunar (Ed.), *İslam’ı uyandırmak Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı düşünce ve dergiler cilt 1 içinde* (s. 29-50). İlmî Etüdler Derneği.
- Gürakar, T. (2020). Merkez-çevre paradigması türkiye’nin siyasasını açıklamanın anahtarı olabilir mi?. B. Özkan ve T. Gürakar, (Der.), *Türkiye’nin Soğuk Savaş düzeni içinde* (s. 25-46). Tekin yayınevi.

- Kara, İ. (2016). *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslam 1*. Dergâh yayınları.
- Kara, İ. (2017). *Amel defteri*. Dergâh yayınları.
- Kara, İ. (2017). *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslam 2*. Dergâh yayınları.
- Kara, İ. (2019). *Şeyhefendinin rüyasındaki Türkiye*. Dergâh yayınları.
- Karakoç, S. (1989). Hatıralar-LX. *Diriliş* 7(60), s. 14.
- Kardeş, M. E. (2020). *Schmitt'le birlikte schmitt'e karşı politik felsefe açısından carl schmitt düşüncesi*. İletişim yayınları.
- Keyman, F. (1999). *Türkiye ve radikal demokrasi*. Bağlam yayınları.
- Koloğlu, O. (2013). *Cumhuriyet dönemi masonlar*. Pozitif yayınları.
- Kurtoğlu, Z. (2018). Türkiye'de İslamcılık düşüncesi ve siyaset pozitivist yönetim ideolojisinin islam'ın siyasallaşmasına katkısı. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt 6 İslamcılık içinde* (ss. 201-216). İletişim yayınları.
- Küçük, M. (2013). Sol ve aleviler: yeryüzünü kızıl taçlar bürüye. *Sol İlahiyat içinde* (ss. 42-48). Birikim yayınları.
- Mert, N. (2018). Türkiye İslamcılığına tarihsel bir bakış. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt 6 İslamcılık içinde* (s. 411-419). İletişim yayınları.
- Mert, N. (1994). *Laiklik tartışmasına kavramsal bir bakış*. Bağlam yayınları.
- Meşe, E. (2017). *Komünizmle mücadele dernekleri*. İletişim yayınları.
- Uzun, M. İ. (2007). Mehmet Raif Ogan, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) Cilt 33 içinde, s. 318-319.
- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin soğuk savaş düşünce hayatı, antikomünizm ve Amerikan etkisi*. Can sanat yayınları.
- Özman, A & Dede K. (2016). Türk sağı ve masonluğun söylemsel inşası: iktidar, bilinmezlik, komplo. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri içinde* (s. 169-202). İletişim yayınları.
- Safa, P. (2020). *Türk inkılabına bakışlar*. Ötüken yayınları.
- Sander, O. (1994). *Siyasi tarih 1918-1994*. İmge yayınları.
- Schmitt, C. (2014). *Siyasal kavramı*. Ece Göztepe (Çev.). Metis yayınları.
- Bolay S. H. (1989). Ahmed Hamdi Akseki. TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) Cilt 2 içinde, s. 293-295.
- Tunaya, T. Z. (1991). *İslamcılık akımı*. Simavi yayınları.
- Yıldırım, S. (2016). Nefretin ve korkunun rengi: kızıl. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri içinde* (s. 47-73). İletişim yayınları.

Yücekök, A. N. (1971). Türkiye’de örgütlenmiş dinin sosyo-ekonomik tabanı (1946-1960), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 26(2), 301-303.

Sebilürreşad Makale ve Haberleri

Atilhan, C. R. (1948a). Türkiye’de farmasonlar: din düşmanı kızıl ve sinsi tehlike. *Sebilürreşad*, 1(1), 9.

Atilhan, C. R. (1948b). Siyonistlerin protokolleri, *Sebilürreşad*, 1(13), 222.

Atilhan, C. R. (1949). Farmasonluk ve dinsizlik. *Sebilürreşad*, 2(35), 155-156.

Atilhan, C. R. (1950). Müslümanlığın büyük hedefi 7. *Sebilürreşad*, 4(85), 155-157.

Atilhan, C. R. (1956a). Garb Memleketlerinde Masonların Yırtilan Maskesi. *Sebilürreşad*, 9(222), 243-245.

Atilhan, C. R. (1956b). 31 mart faciası, *Sebilürreşad*, 9(222), 250.

Atilhan, C. R. (1956c). Siyonizm’in beşinci kolu masonluk, *Sebilürreşad*, 10(226), 14-16.

Atilhan, C. R. (1957a). Orta şarkta kangren. *Sebilürreşad*, 10(236), 54.

Atilhan, C. R. (1957b). Filistin’den Sonra Kıbrıs Buhranı. *Sebilürreşad*, 10(244), 299-300.

Atilhan, C. R. (1957c). Mukaddesat cephemize yapılan tecavüz. *Sebilürreşad*, 11(254), 54-55.

Batur, D. (1950). Aleviler, kızılbaşlar komünist midir?’, *Sebilürreşad*, 4(90), 237.

Binbir Hadis Şarihi A. (1949). Farmasonluk yıkıcı siyasi bir şebekedir. *Sebilürreşad*, 2(40), 232-233.

Edip, E. (1948a). Türkiye’de dönmelik tarihçesi. *Sebilürreşad*, 1(4), 55-56.

Edip, E. (1948b). Türklerin Kalplerine Sokulan Siyonist Hançeri. *Sebilürreşad*, 1(25), 390-391.

Edip, E. (1948c). Farmasonluk Atatürk yolu mudur?. *Sebilürreşad*, 1(24), 376-377.

Edip, E. (1948d). Dini neşriyatı kösteklemek isteyenler. *Sebilürreşad*, 1(24), 372-374.

Edip, E. (1949a). Medreselere aslan, farmasonluğa karşı serçe. *Sebilürreşad*, 2(26), 12-14.

Edip, E. (1949b). Siyonist tehlikesine karşı”, *Sebilürreşad*, 2(38), 200- 201.

Edip, E. (1952). Dönmeliğin Türkleştirilmesi. *Sebilürreşad*, 6(140), 226-232.

İskeçeli, H. Z. (1948). Siyonizm tehlikesinin ehemmiyeti. *Sebilürreşad*, 1(18), 285.

- Kösemen, Y. Z. (1950). Milli varlığın temellerini sarsanlar, *Sebilürreşad*, 4(86), 168-171
- Ogan, M. R. (1949a). Masonlukta teslis. *Sebilürreşad*, 2(34), 135-138.
- Ogan, M. R. (1949, Nisan). Yeni türeyen alevi misyonerleri. *Sebilürreşad*, 2(39), 213-215.
- Ogan, M. R. (1949, Temmuz). İsrail Saltanatı mı? Yahudi Mezalimi mi?. *Sebilürreşad*, 3(52), 22-24.
- Ogan, M. R. (1950, Haziran). Tarikatlar İlga Olundu Fakat Mason Tekyeleri İşliyor. *Sebilürreşad*, 4(80), 78-80.
- Ogan, M. R. (1956, Ağustos). Bahaiyye'nin İslam Dinine Hücumları. *Sebilürreşad*, 10(226), 5-9.
- Ogan, M. R. (1956, Ekim). Sultan Abdülhamid hal fetvasının yazılışı. *Sebilürreşad*, 10(230), 73-76.
- Saruhan, H. (1948). Komünizme karşı duracak olan ancak İslamiyet kalesidir. *Sebilürreşad*, 1(9), 142.
- Anonim. (1948a). Allah'ın İnanetiyle Sebilürreşad'a Başlıyoruz. *Sebilürreşad*, 1(1), 2-6.
- Anonim. (1948b). Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi. *Sebilürreşad*, 1(10), 151.
- Anonim. (1948c). Atatürk ve farmasonluk. *Sebilürreşad*, 1(25), 393-395.
- Anonim. (1949). Komünizme karşı dünyada en büyük set Müslümanlık. *Sebilürreşad*, 3(59), 140.
- Anonim. (1951a). Farmasonluk Tarikatı Kapanıyor. *Sebilürreşad*, 4(94), 300-302.
- Anonim. (1951b). Asıl irtica. *Sebilürreşad*, 4(99), 381-382.
- Anonim. (1951c). BM meclisinde dini müzakereler V, *Sebilürreşad*, 5(105), 72-73.
- Anonim. (1952). Tarih Boyunca İnkılablar, İhtilaller. *Sebilürreşad*, 6(135), 150-152.
- Anonim. (1953). Müslüman heyeti içtimaiyesinin temellerine taarruz. *Sebilürreşad*, 7(154), 50-58.
- Anonim. (1954). Tarihi bir hadisenin hakikati. *Sebilürreşad*, 7(169), 297-299.
- Anonim. (1958). Beyanı Hakikat. *Sebilürreşad*, 11(273), 355- 358.
- Şengün, H. (1949). Kızıl tehlikeye karşı din ve ahlak cephesi. *Sebilürreşad*, 2(34), 139.

Extended Abstract

With the conclusion of World War II, Islamism began to experience a resurgence. In this era, Islamists seized the opportunity to express their ideas, leveraging the nascent democratic environment that emerged in the aftermath

of global events. Their primary channels of communication, much like during the Constitutional Monarchy period, were newspapers and magazines. Among these publications was Sebilürreşad magazine, known for its historical and social significance. Sebilürreşad commenced its second phase in early May 1948, influenced by the new social and political conditions of the time. This study focuses on the publication policy of the magazine during its second period and attempts to conduct a political analysis. This is because Sebilürreşad acts as a crucial medium for understanding the inclinations and fundamental characteristics of Republican Islamism.

A qualitative research method, specifically content analysis, was employed in this study. The research involved examining the issues published during the second period of Sebilürreşad magazine. Data were gathered through document review, which included an analysis of primary sources and related studies, with the inclusion of secondary sources as necessary. The articles and writings in Sebilürreşad magazine, which are the focus of this study, are distinguished from previous research by their comprehensiveness. This is because the selection of articles, news, and writings spanned all eighteen years of the magazine's publication. Through the examination of these articles and news pieces, the fundamental perspectives, agendas, and thoughts of Islamists during this period were uncovered and discussed.

With the conclusion of World War II and the subsequent emergence of a bipolar world, Turkey gravitated towards the Western bloc. The dominant political discourse within the Western bloc advocated for the elimination of autocratic practices such as one-party, one-man, and one-leader systems, while emphasizing democracy and freedom. The pivotal role played by the post-World War II era in the resurgence of Islamism in Turkey can be better understood in this context, especially when considering Hegel's concept of "zeitgeist." The feasibility of Islamist thought is closely linked to this notion, as the spirit of the times has significantly influenced the era, society, and prevailing ideas, permeating these aspects. Within this zeitgeist, Islamism formulated its arguments, adapting to the new conditions shaped by the Cold War. These conditions altered the framework of the state's religious policies, introducing new political discourses and concepts. The secularism policy, which had been pursued since the establishment of the Republic, faced criticism with the transition to a multi-party system. The stringent secularism policies previously implemented began to relax. Against this backdrop, the relationship between religion and state was reevaluated under the current conditions. The rigid secularism policies enforced during the single-party era, along with efforts to cultivate a secular society, were revised and modified by the same cadres after the war, reflecting a shift towards a more nuanced approach to secularism and religion-state relations.

The post-war era introduced new dynamics that sparked a resurgence and mobilization in Islamism, which had experienced a period of stagnation, referred to as the "interregnum," during the Single Party Period. However, just

as the post-war conditions led to global polarization and the formation of blocs, they also caused a division within Islamism, resulting in a significant shift in its orientation. In this new period, it is evident that Islamists set aside the independent tendencies inherited from the Constitutional Monarchy, focusing instead on the prevailing agenda and daily reflexes. Their actions were characterized more by a pragmatic approach and charitable attitudes than by ideological revolutions or structural changes. During this time of revival, the Islamist movement, which had been suppressed and marginalized during the Single Party Era, adopted a strategy that mirrored the tactics of those who had marginalized it. Rather than establishing itself on the principles and original interpretations derived from its historical legacy, the movement tended to define itself in opposition to others, marking a departure from its foundational ideologies. This shift illustrates a strategic adaptation to the changing political landscape, emphasizing pragmatism and survival over doctrinal purity and innovation.

From this perspective, the foundation of Sebilürreşad's stance on political and social issues, as an influential media organ of Islamism, is based on its identification of the "other." The political style that evolved within Sebilürreşad was characterized by its opposition to communism, anti-Semitism/anti-Zionism, anti-masonry, and anti-heterodoxy. It can be argued that the discourse and policy of Sebilürreşad magazine, founded on these enemy images, were in alignment with, and even reflective of, the zeitgeist of its time. Through this lens and approach, the magazine established its identity via opposition and adversaries. Rather than enriching and invigorating their own "truths," the Islamists of Sebilürreşad focused on the errors, flaws, or mistakes of those they deemed the "other." Beyond advocating for the liberalization of religious education, they did not pursue goals such as the development of original ideas concerning the public sphere.

İRAN'DAKİ TOPLUMSAL HAREKETLERDE DEVLET KİMLİĞİNİN ROLÜ

Filiz KAVAL* & Ramazan İZOL**

Öz

Bu makale, toplumsal hareketleri ve protestoları tetikleyen ve bu tür oluşumların ortaya çıkmasına sebep olan ve hem toplumsal hareketlerde hem de protestolarda önemli bir saik olarak kabul edilen devlet kimliğinin, İran'daki toplumsal hareketler ve protestolar üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Yakın tarihte İran örneğinde devletin kendi hikayesini oluşturduğu belirli dönemler mevcuttur. Bu dönemleri Pehlevi İran'ı (1925-1979) ve İslam Cumhuriyeti (1979 ve günümüz) olarak ayırmak mümkündür. İran toplumunun derin dönüşümünü ve değişimini barındıran bu dönemler aynı zamanda İran devlet kimliğinin inşa edildiği dönemlerdir. Bu dönemler içinde inşa edilen devlet kimliği, İran toplumundaki her kesimi kucaklamakta yetersiz kalmakla birlikte toplumsal huzursuzlukların kaynağı olarak da gösterilmektedir. Bir dönem Pehlevi Hanedanlığı tarafından yönetilen İran'ın; otoriter, seküler, militarist-kralcı ve batı yanlısı bir devlet kimliği üzerine inşa edilmiş olması toplumdaki devrimci-radikal İslamcı, komünist, milliyetçi ve sosyalist grupların fikirleriyle örtüşmemiştir. Diğer yandan 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıkan İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimci ve milliyetçi İslam eksenli bir kimlik inşa etmiş olması da İran toplumundaki seküler, demokrasiyi ve batı yanlısı politikaları destekleyen grupların fikirleriyle bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda bu makale, İran'da farklı dönemlerde farklı yönetimler tarafından inşa edilen devlet kimliğinin İran'daki toplumsal hareketlere ve protestolara yön verdiğini ve ayrıca İran'ın dış politikasını etkilediğini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Toplumsal Hareket, Devlet, Kimlik, Konstrüktivizm.

THE ROLE OF STATE IDENTITY IN SOCIAL MOVEMENTS IN IRAN

Abstract

This study examines the impact of state identity on social movements and protests in Iran, which is considered as an important motive in both social movements and protests, triggering social movements and protests and leading to the emergence of such formations. In the case of Iran, there are certain periods in recent history when the state has created its own narrative. It is possible to divide these periods as Pahlavi Iran (1925-1979) and the Islamic Republic (1979 and present-day). These

* Doktora Adayı, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, fkaval_phd@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-1812-8710>

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ramazanizol@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2028-3477>

periods of profound transformation and change in Iranian society are also the periods of the construction of Iranian state identity. The state identity constructed during these periods not only fails to embrace all segments of Iranian society, but is also cited as a source of social unrest. The fact that Iran, once ruled by the Pahlavi Dynasty, was constructed on an authoritarian, secular, militarist-royalist and pro-Western state identity did not coincide with the ideas of revolutionary-radical Islamist, communist, nationalist and socialist groups in the society. On the other hand, the fact that the Islamic Republic of Iran, which emerged with the 1979 Islamic Revolution in Iran, has constructed an identity based on revolutionary and nationalist Islam is incompatible with the ideas of groups in Iranian society that support secular, democratic and pro-Western policies. In this context, this article deals with the fact that the state identity constructed by different administrations in different periods in Iran has shaped the social movements and protests in Iran and also influenced Iran's foreign policy.

Keywords: *Iran, Social Movement, State, Identity, Constructivism.*

Giriş

İran'ın yakın tarihindeki kırılmaları ve İran toplumunun sosyo-ekonomik sorunları ekseninde ortaya çıkan toplumsal hareketleri analiz etmek için, 1925-1978 yılları arasında monarşi rejimiyle yönetilen İran'ın sahip olduğu devlet kimliğiyle ve 1979'da yıkılan monarşiyle birlikte yerine kurulan İslam Cumhuriyeti'nin sahip olduğu devlet kimliğini anlamak önemlidir. Burada kimlikten kast edilen İran'ın çok kültürlü yapısı sebebiyle var olan etnik kimlikler değil; devletin kendi hikayesini oluşturduğu devlet kimliğidir. İran'da Pehleviler döneminde seküler, militarist-kralcı, otoriter ve arkaik bir milliyetçiliğe dayalı bir devlet kimliği varken; İslam Cumhuriyeti döneminde ise; Şii İslam eksenli, devrimci İslami bir devlet kimliği inşa edilmiştir. İran'da farklı dönemlerde inşa edilen her iki devlet kimliğinin toplumla tam olarak bağdaşmadığı belirli durumlar mevcuttur ve bu durumlar daha çok İran'daki protestolarda ve toplumsal hareketlerde görülmektedir. Uluslararası sistemde devletlerin güç ve ulusal çıkar odaklı durumlar ekseninde hareket ettiğini savunan uluslararası ilişkilerdeki realist/geleneksel yaklaşımlar, var olan gücün ve çıkarların neye göre ve nasıl inşa edildiğini açıklamazlar. Özellikle realist/geleneksel paradigmalara yönelik eleştirel bir yaklaşım geliştiren sosyal inşacı yaklaşım (konstrüktivizm), siyasi aktörlerin kimliklerinin, ideolojilerinin, fikirlerinin ve söylemlerinin siyasi eylemde bulunmalarına yön verdiğini dolayısıyla sosyal yapı içerisinde inşa edilen kimliklerin siyasi sisteme etki yaptığını vurgulamaktadır (Wendt, 1994, ss. 384-396). Yani inşacı paradigma teorisyenleri, salt güç ve ulusal çıkar eksenli paradigmalardan, ulusal ve uluslararası sistemi okumada yetersiz kaldığını belirtirler ve her şeyden önce insanın doğası gereği sosyal olarak inşa edilen kimliklerin ve fikirlerin, siyasi sistem içinde yok sayılarak etkili bir analizin yapılamayacağını savunurlar (Wendt, 1994, ss. 384-396). Burada fikirler ve toplumsal normlar olarak kimlik, uluslararası ilişkilerde devletlerin

faaliyetlerinin gerçekleşebileceği yapıları oluşturmanın yanı sıra eylemlerini ve çıkarlarını da tanımlar. Aynı zamanda inşa edilen devlet kimliği ve fikirler iç politikada da toplumsal yaşama yön vermektedir. İnşacı perspektifte, devletler dış politikayı salt hayatta kalma stratejisi olarak izlemezler, bunun yerine altta yatan ideolojik ve sosyal çıkarlar tarafından motive edilirler (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18). Dahası, her ne kadar uluslararası ilişkilerdeki realist/geleneksel paradigmalardan İran'ın ulusal ve uluslararası sistem içindeki niyetini ve amacını anlamaya yönelik etkili olduğu vurgulansa da realist/geleneksel paradigmalardan, İran'ın siyasi sistem içindeki rolünü, stratejilerini ve düşünsel unsurlarını tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda inşacı perspektiften bakıldığında, İran örneğinde hem Şah rejimindeki militarist-kralcı devlet kimliği hem de İslami rejim dönemindeki Şii İslam ve devrimci İslam kimliği zaman zaman ülkenin dış politikasında olumsuz durumlara sebebiyet verdiği gibi ülke içinde de karışıklıklara ve toplumsal hareketlere neden olmuştur ve olmaktadır. Diğer yandan inşacı perspektifte, toplumsal hareket olgusunun oluşmasına neden olan ve sosyal yapı içerisinde böyle bir olguya yön veren durum ise, sosyal yapı içerisinde inşa edilen kimlikler, fikirler ve ideolojilerdir. Nitekim inşacı yaklaşıma göre; nasıl ki anarşi, egemenlik, uluslararası ilişkiler vb. olgular belirli aktörler tarafından inşa edilmişse aynı şekilde toplumsal hareket olgusu da yine çıkarlarını ön planda tutmaya çalışan aktörler/gruplar tarafından inşa edilmekte ve bu sayede siyasi sistem etki altına alınmaktadır.

1925'te ilk Pehlevi hükümdarı Rıza Han döneminde batılı devletlerin etkisiyle İran'da yönetim şekli olarak kabul edilen monarşi ve aynı zamanda batılılaşma, sekülerleşme, militarizm ve otoriterlik olguları üzerine inşa edilen devlet yapılanması; 1941'de İran'ı yönetmeye başlayan Muhammed Rıza Şah Pehlevi tarafından da devam ettirilmiştir. Şah Pehlevi, bir yandan batı yanlısı politikalarla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık ile olumlu ilişkiler geliştirmiş bir yandan da iyilik ve vatanseverlik söylemleriyle ön plana çıkardığı "modernleşme" programıyla ülkede sosyal bir taban elde etmeye çalışmıştır. Ancak Şah'ın modernleşme kapsamında uygulamaya çalıştığı politikalar, Şah'ın devlet mekanizmasını kendi etrafında kurmasına ve halkın beklentilerini karşılayamamasına neden olmuştur (Arjomand, 1985, ss. 41-66). İlerleyen yıllarda Şah rejiminin kralcı ve otoriter yapısı; milliyetçi, laik, sol ve İslami kesimlerin tepkisine neden olmuş ve 1979 Devrimine giden süreci hızlandırmıştır. Özellikle Şah rejiminin siyasi, ekonomik, hukuki ve bürokratik uygulamalarının İslami değerlere ve uygulamalara uzak olması ve İslami düşüncüyü savunan gruplara yönelik baskısı ve İran petrol gelirlerinin ABD ve Şah'a yakın kişiler arasında paylaşılması, hem milliyetçi, laik ve sol kesimlerin hem de yönetimde İslami düşüncüyü merkeze alan kesimlerin, Şah'a karşı hareketlenmelerine neden olmuştur. İran'daki Şah rejiminin, toplumun altyapısındaki, yani sınıf oluşumlarındaki değişiklikleri yansıtmama, temsil etme ve bunlara ayak uydurma konusundaki başarısızlığı, Şah karşıtı tüm bileşenlerin bir araya gelmesine ve Şah yönetiminin mevcut krizi lağvedememesine yol açmıştır. Şah döneminde İran'da petrol gelirleri

sayesinde ekonomide dönem dönem iyileşmeler görülmüşse de devlet ekonomik krize girmekten kurtulamamıştır ve ekonominin de kötüye gitmesiyle birlikte etkili bir sosyal taban elde edemeyen Şah, rejim karşıtı protestoların hedefi olmuştur. Şah'ın ekonomi politikalarını protesto etmekle başlayan Ulusal Cephe çatısı altında birleşen muhalif kesimler, gün geçtikçe Şah'ın kralcı-askeri rejiminin ve batı yanlısı tutumunun ortadan kaldırılması için mücadele vermişlerdir. 1979 İslam Devrimi'ne giden süreçte İran'da; protestoların ardı arkası kesilmemiş, şiddet ve düzensizlik üst seviyelere ulaşmış, halka camiler aracılığıyla vaaz verilmiştir. Bu sırada Şah, toplum üzerindeki siyasi nüfuzunu ve itibarını kaybetmiş ve ona karşı ayaklanan muhalif gruplara karşı daha fazla mücadele edemeyerek İran'ı terk etmiştir (Abrahamian, 1980, ss 21-26). Akabinde İran'da meşruluğunu kabul ettiren ve muhalif kesimler içinde baskın bir grup olan İslami grup, Ayetullah Ruhullah Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Cumhuriyet ve teokrasinin birleşimi olarak kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin, kurumsal kimliği Şii İslam, devrimci İslam olguları üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra devrim sonrası kurulan İslam merkezli ve aynı zamanda çift başlı siyasi yapı (Velayet-i Fakih ve Cumhurbaşkanı), İran'da siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıkların baş göstermesine neden olurken; aynı siyasi yapının dış politikada da batı karşıtlığı üzerinden birtakım politikalar yürütmesi, başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok batı ülkesinin olumsuz tutumuna maruz kalmasına sebep olmuştur. Diğer yandan 1979'da kabul edilen yeni anayasayla birlikte Velayet-i Fakih makamının ülkedeki diğer tüm kurumlar üzerinde egemen ve meşru kabul edilmesi ve sistemleştirilmesi, İran'daki ekonomik büyümenin önünde engel kabul edildiği gibi kadın kimliğine ve diğer etnik-dinsel kimlikler üzerinde de baskı aracı olarak görülmesine neden olmuştur. Özellikle İslami rejimin, ekonomi alanında belirlediği "İslami ekonomi" modeli ve kadının toplumsal alandaki rolüne ilişkin erkek lehine uygulamaları İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan ve temelinde rejim karşıtlığını barındıran çok sayıda protestonun yaşanmasına yol açmıştır. İran'daki çok sayıda protestonun nedeni sosyo-ekonomik nedenlere bağlansa da temelinde rejim karşıtlığı üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla devrim sonrası ortaya çıkan İran-İrak Savaşı sonrası gerçekleşen protestolar, Yeşil Hareket, 2017-2018 Protestoları, Beyaz Çarşamba Hareketi, Mehsa Emimi Protestoları bu bağlam üzerinden değerlendirilebilir.

Bu makale, hem Pehleviler döneminde hem de İslam Cumhuriyeti döneminde inşa edilen devlet kimliğinin İran'daki toplumsal yaşam üzerindeki etkisi nedir? Sorusu ekseninde temellendirilmiştir. Makalenin temel varsayımı; İran'da her iki dönemde farklı yönetimler tarafından inşa edilen devlet kimliğinin, İran'daki her kesimin görüşüyle bağdaşmamasından dolayı toplumsal huzursuzlukların ve protestoların ana kaynağı olduğu yönündedir. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan makalenin teorik çerçevesini "sosyal inşacı yaklaşım (konstrüktivizm)" ve kavramsal çerçevesini de "toplumsal hareket kavramı" oluşturmaktadır. Makale, teorik ve kavramsal çerçeveye dair bir ön bilgi verdikten sonra İran'daki devlet

kimliği krizini; Muhammed Rıza Şah Pehlevi ve İslam Cumhuriyeti dönemleri bağlamında açıklamış ve bu dönemlere ait protestolara ve toplumsal hareketlere yer vermiştir.

1. TEORİK VE KAVRAMSAL TARTIŞMA

Makalenin bu bölümü, araştırmının teorik ve kavramsal içeriğine dair tartışmayı ele almaktadır. Teorik olarak; İran devlet kimliğinin oluşum sürecine ve sonrasında gelişen toplumsal hareketlere ve protestolara sosyal inşacı (konstrüktivizm) bir perspektiften yaklaşan araştırma, ilk olarak sosyal inşacı yaklaşımın ne olduğunu açıklamakta ve sonrasında ise; araştırmının kavramsal çerçevesini toplumsal hareket kavramı ekseninde detaylandırmakta ve araştırmının sonraki bölümlerinin anlaşılması için bir ön bilgi sunmaktadır.

1.1. Sosyal İnşacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)

Uluslararası İlişkiler alanına bir yaklaşım olarak sosyal inşacılık, uluslararası ilişkiler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Kessler & Steele, 2016, ss. 7-13). Sosyal inşacı yaklaşıma göre, toplumsal yaşam ve gerçeklikler sosyal olarak inşa edilirler ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler de toplumsal bir gerçeklik olması sebebiyle sosyal olarak inşa edilmiştir (Küçük, 2017, s. 325). Soğuk Savaş sonrası dönemde, dünya siyasetinin değişen hatlarının anlaşılması amacıyla uluslararası ilişkiler disiplininde ön plana çıkmaya başlayan teorilerden biri de inşacı teori olmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplinine normlar, söylemler, kimlik, söz edimleri ve özneler-arasılık gibi yeni kavramlar kazandıran sosyal inşacı yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplininin sözcük dağarcığını genişletmiş ve sınırlarını önemli ölçüde değiştirmiştir (Kessler & Steele, 2016, ss. 7-13). Bunun yanı sıra inşacılar; bilimsel araştırma sürecinde dilin, anlamın, sosyal gerçekliklerin, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farklı bağlantıların ve kanıtların rolüne vurgu yapmışlardır (Kessler & Steele, 2016, ss. 7-13). Dahası sosyal inşacı yaklaşım teorisyenleri uluslararası sistemde açığa çıkan durumları; fikirler, normlar, paylaşılan anlamlar, kolektif bilgi, kültür, dil ve metinler gibi “sosyal faktörlerle” açıklamış ve ana akım/geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin ontolojisine meydan okumuşlardır (Spindler, 2013, ss. 195-224).

Sosyal inşacılığı formüle eden ve inşacılığın önemli teorisyenlerinden biri olan Alexander Wendt'e göre, uluslararası düzende yer alan birçok olgu (anarşi, egemenlik, tehdit, güvenlik ikilemi, barış) ve aktör sosyal olarak inşa edilmiştir (Wendt, 1995, ss. 71-81). Özellikle, “anarşi, devletlerin yaptığı bir şeydir” söylemiyle ana akım uluslararası ilişkiler teorilerine eleştiri getiren Wendt, anarşinin devletler tarafından inşa edildiğini dolayısıyla boş bir kap olduğunu ve kendine özgü bir mantığının olmadığını vurgulamıştır (Wendt, 2000, ss. 123-124). İnşacı teorisyenler genel olarak, dünya siyasetinin toplumsal olarak nasıl inşa edildiğine dair bir sorgulama içine girerler ve ayrıca şu iki temel iddiayı savunurlar: İlki, uluslararası siyasetin temel yapıları

kesinlikle maddi değil toplumsaldır. İkincisi ise, bu yapılar aktörlerin sadece davranışlarını değil aynı zamanda kimliklerini ve çıkarlarını da şekillendirmektedir (Wendt, 1995, ss. 71-81). Yine Wendt'e göre; anarşi, kendi başına hiçbir şeyin yapısal nedeni değildir; önemli olan anarşilere göre değişen sosyal yapılardır (Wendt, 1995, ss. 71-81). Dolayısıyla dostların anarşisi düşmanların anarşisinden, bireysel yardım anarşisi kolektif güvenlik anarşisinden farklıdır ve bunların hepsi paylaşılan bilgi yapılarından oluşur. Burada gücün anlamı, paylaşılan bilginin temelindeki yapıya bağlıdır (Wendt, 1995, ss. 71-81). Örneğin; 100 adet İngiliz nükleer silahı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için 5 adet İran nükleer silahından daha az tehdit oluşturmaktadır; çünkü İngilizler, ABD'nin dostudur ve İran, değişen sosyal yapılar neticesinde ABD'nin dostu değildir.

İnşacı teori, bir sistemin sosyal yapısının belirli kimliklere ve çıkarlara sahip aktörlerin, belirli anlamlara sahip maddi yetenekler oluşturarak eylemlerini nasıl mümkün kıldığını göstermeye çalışır ve ayrıca maddi kaynakların yalnızca içine yerleştirildikleri paylaşılan bilgi yapısı aracılığıyla insan eylemi için anlam kazandığını ileri sürer (Wendt, 1995, ss. 71-81). İnşacıların burada vurgulamak istediği nokta, bilginin içinde olduğu temel yapıdır. Kısaca sosyal inşacı teoride, uluslararası ilişkilerin temel belirleyici unsurları olarak, uluslararası düzeyde kurumsallaşan normlar, söylemler, kimlikler ve egemen kurallar ön plandadır ve ulusal/uluslararası sistem bu unsurlar üzerinden açıklanmakta ve yorumlanmaktadır (Küçük, 2017, s. 325).

1.2. Toplumsal Hareket Kavramı

Toplumsal hareketler, ilk olarak 18.yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmıştır (Tilly, 2020, s. 46). 18.yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan ve 19.yüzyılda da Avrupa'ya yayılan toplumsal hareketler, daha çok ekonomik sorunların yol açtığı durumlar neticesinde örgütlenen bireylerin kolektif eylemleri olarak tanımlanmaktadır (Tilly, 2020, s. 46). Bir kolektif eylemin toplumsal hareket olarak nitelendirilebilmesi için; çatışma içeren durumların olması, bir ideoloji ile belirlenmiş bir amacın olması, bastırılan her ayaklanmadan yararlanabilecek ve bunu hareketi geliştirmek için kullanabilecek nitelikli bir grup liderinin olması, insanları hızlı bir şekilde organize etme yeteneğinin, hak talep edenlerin, dayanışmanın ve örgütlü bir yapının olması gerekir (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Burada örgütlü bir yapı kurarak bir araya gelen bireyler ve gruplar politik ortamda bir modelleme gerçekleştirdikten sonra iletişim ve iş birliğiyle farklı ortamlarda kendilerini göstermeye ve kamuoyunu etkilemeye başlarlar (Tilly, 2020, s. 49).

Toplumsal hareketler 18.yüzyılda İngiltere'de şekillenmeye başladıktan sonra, 19.yüzyılda diğer Batı Avrupa ülkelerine ve oradan da Kuzey Amerika'ya yayılmış ve bu bölgelerde de etkisini göstermeye başlamıştır (Tilly, 2020, s. 38). Toplumsal olarak istenmeyen bir durumun değişimi için örgütlenen gruplar (farklı görüşlere sahip olsalar bile), kurumsallaşmamış yöntemleri kullanarak (gösteriler gibi), irade koydukları ve

tepki gösterdikleri kişi, otorite kurumları, elitler, başka gruplar ve kültürel kodlara karşı etkin bir mekanizma oluştururlar. Toplumsal hareketi oluşturan bireyler ve gruplar, siyasi sistemin aktörü/aktörleri tarafından sistemin dışında bırakıldıklarını, kendi yarar ve çıkarlarının karşılanmadığını düşündükleri için harekete geçerler ve daha çok hükümet kurumlarını, siyasi liderleri ve onların politikalarını protesto hedefi haline getirirler (Silva, 2015, ss. 27-39). Bu bağlamda çekişmeli siyasetin bir biçimi olarak nitelendirilen toplumsal hareketler temel olarak, toplumsal düzende özellikle de mülkiyet ve emek ilişkilerine ilişkin temel kurumlarda köklü değişiklikler getirmeyi amaç edinirler (Heberle, 1951, ss. 6-7). Bunun yanı sıra toplumsal hareketlerde devlet; otorite figürü olarak gücü kendinde toplayan, zorlayıcı ve ayrıca adaletsiz ekonomi politikalarıyla, ayrımcı sosyal statü yaratma çabalarıyla ve siyasi kaynakları eşit bir şekilde dağıtmayan tutumuyla hedef haline getirilmektedir (Silva, 2015, s. 29). Toplumsal hareketlerin birçok siyasi hedefi bulunmakla birlikte temel motivasyon hedefi, genellikle toplumda eşit dağıtılmayan ve her kesimin görüşünü yansıtmayan ve şartlarını taşımayan güç dağılımını değiştirmek ve geniş siyasi değişiklikler getirmeyi sağlamaktır. Nitekim toplumsal hareketin içindeki temel bileşenler (bireyler/gruplar), birçok kampanya ve protesto gösterileriyle, devletin tehditkar politikalarını engellemeye çalışarak ya da sosyal, ekonomik ve politik katılım hedeflerini ilerleterek devleti ve onun politikalarını değiştirmeye ve dönüştürmeye zorlarlar (Silva, 2015, s. 29).

18.yüzyıl toplumsal hareket kavramı daha çok proleter hareketlerle ilişkilendirilmiştir; ancak 1960'lı yıllardan sonra toplumsal hareket kavramı artık sadece proleter hareketlerle özdeşleştirilmemiştir (Heberle, 1951, ss. 6-7). 1960'lı yıllardan sonra artan sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, küreselleşmenin etkisi ve özellikle ekonomiyle bütünleşen küreselleşme olgusu, toplumları hızlı bir siyasi, ekonomik ve sosyal değişime uğratmış ve bu dönüşümle birlikte farklı sorunların da ortaya çıkması, toplumsal hareket kavramının ve içeriğinin farklı konular ekseninde genişlemesini sağlamıştır. 1960'lı yıllardan sonra yeni paradigmlar ve perspektiflerle ele alınmaya başlanan toplumsal hareket mefhumu, daha çok mevcut sorunların çözümüne ilişkin talepleri içermektedir. 1960 sonrası toplumsal hareketler, 18.yüzyıl toplumsal hareketleriyle kıyaslandığında iktidarı ele geçirme amacı taşımamakla birlikte, 1960 sonrası hareketlerin odaklandıkları konular temel olarak; katılım ve kimlik inşası, eşitlik, ekolojik sorunlar, etnik, bölgesel ve cinsel farklılıklar gibi konuların çözümüne ilişkin talepler olmuştur (Tandoğan, 2021, ss. 587-616). 1960 sonrası gelişmelerle birlikte toplumsal hareketlerin amacının ve içeriğinin değişmesi, toplumsal hareketlerin yeni bir paradigma etrafında ve yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. 1960 sonrası dünyanın hızlı değişimi ve dönüşümüyle birlikte yeni toplumsal hareketler yalnızca iktidarın eleştirilmesine odaklanmamış, aynı zamanda mevcut toplumsal ve siyaset biçimlerine de eleştiri getirmiştir (Demiroğlu, 2014, s. 134). Yeni toplumsal hareketler, post-endüstriyel ve post-modern toplumun işaretleri olmakla birlikte, emek mücadelesinin örtük

bir hedefi olarak, tüm toplumlar için potansiyel dönüştürücü bir fikirdir (Calhoun, 1993, s. 389). Yeni toplumsal hareketler temel olarak, hayati pratiklere ve kültürel alana odaklanmakta ve isteklerini bu bağlam üzerinden siyasallaştırmaktadır (Demiroğlu, 2014, ss. 134-135). Bu toplumsal hareketlere katılan çıkar grupları, öne sürdükleri konuları ve isteklerini iktidara anlatmak ve ayrıca bir kamuoyu yaratmak için kolektif eylemleri araç olarak kullanırlar (Demiroğlu, 2014, ss. 134-136).

Yeni toplumsal hareketler, sanayileşme sonrası gelişmelerle ve küreselleşmenin yarattığı dalgayla siyasi ve sosyal bağlamlarda değişime neden olmuştur. Diğer yandan teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim teknolojisinin de ilerlemesi ve buna paralel olarak ortak çıkar gruplarının bir araya gelerek kolektif eylemlerini yaymaları sanayileşme sonrası teknolojiye ilerlemelerin bir yansıması olarak gösterilmektedir (Tilly, 2020, ss. 186-203). Yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkaran temel motivasyon ise, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler olmuştur (Tandoğan, 2021, ss. 587-616). Nitekim politik dolaşımlara dayanan (politik faaliyetler, kontroller, sınırlar, medya ve bağlantıları) toplumsal hareketler, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte toplumların dönüştürülmesinde ve değiştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Tilly, 2020, s. 197).

Toplumsal hareketlerde, ortak bir amaç için bir araya gelen bireyler/gruplar çeşitli eylem ve taktiklerle kamuoyunu etkilemeye çalışırlar. Burada bilhassa aynı amacı ve fikirleri paylaşan grupların siyasal eylemlerini gerçekleştirmek için kurdukları dernekler, düzenledikleri gösteriler ve mitingler, kamplar, resmi kortejler, grev, oturma eylemleri, iktidarı ve kamuoyunu etkilemeye ve taleplerini kabul ettirmeye yönelik faaliyetleri içermektedir (Demiroğlu, 2014, ss. 134-137). Diğer yandan toplumu harekete geçiren durumlar, ülkedeki siyasi iktidarın siyasi, sosyal ve ekonomiye yönelik olarak toplumun beklentilerine cevap vermeyen politikaları olmaktadır. Devleti yöneten etkin siyasi irade, hem iç hem de dış politikadaki siyasi ve ekonomik gelişmelere uygun hareket etmediği noktada siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıklar baş gösterir. Nitekim bu durum da beraberinde toplum içinde huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olur ve muhalif grupların peyda olmasına ve toplumsal bir hareketlenmenin oluşmasına zemin hazırlar (Davies, 2011, ss. 5-19). Özellikle sosyal yapı içerisinde devlet kimliğini baskıcı, otoriter ve militarist bir zemin üzerine inşa eden aktör/aktörler, küresel sistem içinde dengeli ve etkin bir siyasi irade ortaya koyamadıkları gibi dış politikada da olumsuz durumlara sebebiyet vermekte ve ülke içinde de karışıklıklara ve huzursuzluklara yol açmaktadır (Davies, 2011, ss. 5-19).

2. İRAN'DA DEVLET KİMLİĞİ KRİZİ

Fikirler, söylemler, ideolojiler ve kurallar sosyal olarak inşa edilirler tezinden hareketle siyasi sistemi ve yapıyı açıklamaya çalışan Uluslararası İlişkiler disiplindeki sosyal inşacı yaklaşım, uluslararası sistem içinde

devletlerin karşılıklı eylemde ve iletişimde bulunmalarını ve ayrıca ulusal sistem içindeki yapıyı salt maddi unsurlarla (askeri, ekonomik) açıklamazlar (Balaam & Dillman, 2015, s. 155). İnşacı yaklaşım teorisyenleri, dünyadaki mevcut siyasi düzenin ve yapının maddi unsurlardan çok sosyal, kültürel, düşünsel ve normatif değerler üzerine kurulu olduğunu savunurlar (Küçük, 2017, s. 325). İnşacı perspektifte, ulusal sistem içindeki siyasi aktörün kimliği ve ideolojisi, devletin dış politikadaki eylemlerine yön vermekte ve çıkarlarını etkilemektedir (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18). Devlet sistemindeki temel yapıları, özneler arası olarak kabul eden inşacı yaklaşım teorisyenleri, devletin kimliğinin ve çıkarlarının bizzat öznenin içinde bulunduğu sosyal yapı tarafından inşa edildiğini ve daha sonra siyasi sisteme aktarıldığını vurgularlar (Wendt, 1994, ss. 384-396). Dolayısıyla inşacı perspektifte, realist/geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin maddi unsur eksenli açıklamaları, İran'ın iç ve dış politikadaki stratejilerini ve çıkarlarını açıklama noktasında sosyal ve düşünsel bağlamlardan kopuk olması sebebiyle yetersiz kaldığı varsayılmaktadır (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18).

İran'daki devlet kimliği krizi, 1925-1979 İran Şehinşah Devleti'yle (Pehlevi İran'ı) birlikte başlamış olup; 1979'dan günümüze İslam Cumhuriyeti'nin faaliyetlerine kadar uzanmaktadır. İran'ın karşı karşıya kaldığı kimlik krizi ve sosyal meşruiyet sorunu ilk olarak; 1925-1979 dönemleri arasında Pehlevi Hanedanlığının kendi iktidarlarını ve politikalarını gerek iç politikada gerek dış politikada meşru kılmak üzere otoriter, seküler, askeri-kralcı ve batı yanlısı bir kimlik inşa etmesi ve ikinci olarak da; İran'da 1979 İslam Devrimi'yle birlikte, devrimci-radikal İslami bir kimlik inşasının gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Her iki dönemde de inşa edilen kimlik İran toplumuyla tam olarak bağdaşmamıştır. Özellikle 1941-1979 yılları arasında Muhammed Rıza Şah Pehlevi tarafından yönetilen İran'ın, tamamıyla kralcı ve batı yanlısı politikalarla şekillendirilmesi, İran'daki her kesimin görüşüyle bağdaşmadığı gibi toplumdaki muhalif kesimlerin ayaklanmasına ve 1979 İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine neden olmuştur. Şah'ın politikalarını beğenmeyerek İslam Devrimi'ni gerçekleştiren Şah karşıtı muhalif gruplar (İslamcı, sosyalist, komünist, milliyetçi), yeni bir kimlik inşası süreciyle birlikte İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Ancak İslam Cumhuriyeti'yle birlikte oluşturulan devlet kimliğinin, devrimde rol alan tüm muhalif grupların ideolojileri ekseninde oluşturulmadığı için toplumsal yaşamda yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bu makalede İran'daki devlet kimliği krizine neden olan iki dönem üzerinde durulmuştur: Bunlardan İlki, Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde devlet kimliğinin yaratmış olduğu sorunların bir devrime yol açmasından dolayı 1941-1979 yılları arasındaki Muhammed Rıza Şah Pehlevi dönemi ve ikincisi, 1979 İran İslam Devrimi sonrası kurulan İran İslam Cumhuriyeti dönemidir.

2.1. Muhammed Rıza Şah Pehlevi Dönemi (1941-1979)

İran'ın yönetimini 1941 yılında babası Rıza Şah'tan alan Muhammed Rıza Şah Pehlevi, babasının 1925 yılında monarşi rejimi üzerine kurduğu İran Şehinşah Devleti'nin militarist-kralcı, seküler ve anti-komünist ruhunu 1941-1979 yıllarına kadar sürdürmeye çalışmıştır. Batı yanlısı politikalarla kendi krallıklarını kuran Pehleviler, toplumun altyapısındaki, yani sınıf oluşumlarındaki değişiklikleri yansıtmaya, temsil etme ve bunlara ayak uydurma konusundaki başarısızlıkları nedeniyle İran toplumundaki neredeyse her kesimin tepkisiyle karşı karşıya kalmışlardır (Abrahamian, 1979, ss. 3-8). 1925-1941 yılları arasında İran'ı yöneten Rıza Şah Pehlevi'nin, batının müdahalesine açık bir politika izlemesi, özellikle 1925 yılı itibariyle Birleşik Krallık'ın etkisiyle birlikte monarşi rejimini benimsemesi ve her seferinde Birleşik Krallık'ın istediği doğrultuda hareket etmesi Rıza Şah'ı koltuğundan etmiştir. 1941'de Birleşik Krallık'ın ve Sovyetler Birliği'nin müdahalesiyle sürgüne gönderilen Rıza Şah'ın yerine İran'ı yönetmek üzere oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi getirilmiştir (Afary, 2023).

1925-1941 yılları arasında İran'ı yöneten Rıza Şah üst düzey bir ordu görevlisi olması sebebiyle oldukça militarist ve otoriter bir yönetim anlayışı benimsemiştir. 1925'te İran'ı modernleştirmek ve bir cumhuriyet rejimi kurmak üzere yola çıkan Rıza Şah, Birleşik Krallık'ın müdahalesiyle monarşi rejimini benimsemiş ve batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurmuştur (Homan, 1980, ss. 673-677). Rıza Şah'tan sonra 1941'de yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi ise, babasının militarist-kralcı yönetim anlayışını sürdürmenin yanı sıra zaman zaman babasından daha otoriter ve baskıcı davranmıştır. Özellikle politikalarını beğenmeyen işçilere, köylülere, tüccarlara ve farklı ideolojik görüşlere yönelik kişilere karşı baskıcı bir tavır içine girmesi Pehlevi Hanedanlığının sonunu hızlandırmıştır.

Muhammed Rıza 1941'de başa geçtiğinde düşük bir siyasi profil çizmiştir; ancak ordunun kontrolünü babası Rıza Şah gibi elinde tutmaya çalışmıştır. Bunun akabinde Muhammed Rıza ilerleyen yıllarda devlet mekanizmasını kendi etrafında kurmuş ve neredeyse her kuruma Pehlevi Hanedanlığının inşa etmiş olduğu seküler, askeri-kralcı kimlik anlayışına uygun hareket eden kişileri yerleştirmiş ve İran'ı modernleştirme anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Ancak Muhammed Rıza Şah'ın içeride ve dışarda çok fazla kendi şahsını ön plana çıkarması ve içeride yaşanan gelişmelere karşı kayıtsız kalması ve içerideki muhalif kesimlere yönelik baskı ve yıldırma politikası izlemesi monarşi rejimine yönelik protestoların ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arjomand, 1985, ss. 41-66). Muhammed Şah, protesto gösterilerinin hedefi olurken 1949 yılında kendisine yönelik bir suikast girişimi gerçekleştirilmiştir. Bu suikast girişimi karşısında derhal sıkıyönetim ilan eden Muhammed Şah, bunu fırsat bilerek ülkenin tüm muhalif politikacılarını gözaltına almış ve ailesine yönelik eleştiri getiren tüm gazeteleri yasaklamış, Tudeh Partisi'ni yasadışı ilan etmiş ve Tudeh Partisi'nin birçok liderini ölüm cezasına çarptırmıştır (Abrahamian,

1979, ss. 3-8). Bu sırada muhalefet, Muhammed Rıza Şah'ın bu suikast girişimini kralcı bir darbeye dönüştürdüğünden şikayet etmiştir. Şah'a karşı gittikçe örgütlenmeye başlayan muhalif gruplar içinde milli cephenin lideri olan Muhammed Musaddık başta olmak üzere, çeşitli laik ve milliyetçi gruplar, İslami gruplar ve sosyal demokrat gruplar yeni bir ittifak kurmuştur. Ulusal Cephe adı altında birleşen muhalif gruplar, Şah'ın batı yanlısı politikalarına ve özellikle İngilizlerin İran petrolü üzerindeki hakimiyetine son vermesini ve petrol endüstrisini millileştirmesini, dürüst seçimleri teşvik etmesini, basına yönelik müdahalelerine son vermesini ve sıkıyönetimi kaldırmasını talep etmişlerdir (Abrahamian, 1979, ss. 3-8). Muhammed Şah'a yönelik, Ulusal Cephe liderliğinde giderek artan protestolar Şah'ı derin bir hoşnutsuzluğa sürüklemiştir ve bu halk hareketlerini bir nebze de olsa durdurmak için, 1951 yılında Muhammed Musaddık'ı başbakan olarak atamıştır. Bunun yanı sıra Musaddık'ın başbakan olarak atanmasında, İran petrol şirketinin millileştirilmesi yasa tasarısının meclisten geçmesi ve Musaddık'ın, Şah karşısında güçlü bir pozisyona geçmesinin de etkisi olmuştur. Nitekim İran petrolünün millileştirilmesi için uğraşan ve bir yasa tasarısıyla bunu meclisten geçiren Musaddık, ilgili yasa tasarısı kapsamında İngilizlerin İran petrol pazarından çekilmesini sağlamıştır. Şah'a karşı bir hamle olan İran petrolünün millileştirilmesi meselesi, Şah tarafından uygun görülme de ona karşı hareketlenen grupları kontrol altında tutmak için bir emniyet supabı görevi görmüştür.

İran'da 1951 ve 1953 yılları arası Şah ve Musaddık'ın güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu güç mücadelesinde Şah'ın arkasında batılı güçler bulunurken, Musaddık'ın arkasında her ideolojik görüşten oluşan Ulusal Cephe ve İran halkı bulunmuştur. Gittikçe Şah'ın monarşi rejimini sarsmaya başlayan Musaddık, dış güçlerin meseleye dahil olmasıyla birlikte bir darbeyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Musaddık'a yönelik bu darbe, Amerika Dış İstihbarat Servisi'nin (CIA) ve Birleşik Krallık Dış İstihbarat Servisi'nin (MI6), ortak eylemi neticesinde gerçekleştirilmiştir (Afary, 2023). Batı'nın desteğini sıklıkla alan Şah, -Musaddık'a yönelik bu darbeden sonra İran halkının ondan oldukça uzaklaşmasına ve onu daha önce destekleyen kesimlerin bile tepki göstermesine yol açmıştır. Şah'ın bu tutumu karşında eylemsel olarak ortaya çıkan durum ise, sıklıkla "Kahrolsun Şah!" diyerek sokağa dökülen Şah karşıtı grupların toplumsal protestoları olmuştur. Nitekim bu toplumsal protestolar, İran İslam Devrimi'ne giden sürecin önemli bir basamağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra İran'da tüm muhalif grupları kendisine karşı örgütlemeyi, batı yanlısı politikalarını ve kralcı-askeri ve otoriter devlet kimliğini sürdürmekle başaran Şah, belirli bir süre daha militarist ve otoriter politikalarını sürdürmüştü de İran İslam Devrimi'nin yaşanmasına ve monarşinin çöküşüne engel olamamıştır.

Şah, Musaddık'a karşı zafer kazanarak planladığı otoriter hükümet politikalarına devam etmiş ve baskıya dayalı politikalarını 1953'ten 1977 yılına kadar uygulamıştır. 1953'ten sonra ordunun etkin rolüyle ve ABD-İsrail

destekli olarak kurduğu SAVAK gizli polis örgütünün gücüyle ülkenin kontrolünü tekrar ele alan Şah, Ulusal Cephe'yi yasa dışı ilan ederek muhalefeti dağıtmış ve Musaddık dahil olmak üzere birçok lideri tutuklamış ve çok sayıda kişiyi idam ettirmiştir (Abrahamian, 1979, s. 4). Diğer yandan ülkenin petrolden elde ettiği gelire hızlı bir şekilde dünyanın en büyük askeri tesislerinden birini kuran Şah, savunma bütçesine dahil olmayan ve yurt dışından alınacak silahlar için ayırdığı bütçe 1941 ile 1953 yılları arasında 10 milyon dolardan 1953 ile 1966 arasında 700 milyon dolara, 1965 ile 1972 yılları arasında 2 milyar dolara ve 1972 ile 1976 yılları arasında yaklaşık olarak 17 milyar dolara ulaşmıştır (Abrahamian, 1979, ss. 4-5). Bunun yanı sıra 1963 yılında "Beyaz Devrim" adını verdiği modernleşme programını devreye sokan Muhammed Şah, İran'ı endüstriyel ve önemli bir ekonomiye sahip bir güce dönüştürmeye çalışmıştır. Beyaz Devrim politikasını 1979 yılına kadar sürdürmeye çalışan Şah, 1963-1979 yılları arasında sağlık, eğitim ve kamu refahı alanlarında büyük ilerlemeler kaydetmekle birlikte köyden kente göçün hızlanmasına ve böylece konut yetersizliği sebebiyle gecekondulaşmanın artmasına, yaşam kalitesinin düşmesine neden olmuştur. Ayrıca petrol gelirlerine rağmen düzgün bir altyapının kurulamaması da Şah'ın "Beyaz Devrim" politikasına gölge düşürmüştür (Abrahamian, 1980, ss. 21-26). Beyaz Devrim politikası ekonomik açıdan iyi olarak nitelendirilse de aslında halk nazarında karşılığını bulamamıştır. Bu duruma sebep olarak da sosyal normlar ve kurumlar üzerindeki dönüştürücü yetkilerin eşit olarak dağıtılmaması gösterilmektedir. Beyaz Devrim'le birlikte Şah hükümetinin olağanüstü harcamaları yaklaşık on yıl daha sürmüştür ve bu süreçte dünyada parasal istikrarsızlık, petrol fiyatlarındaki patlama ve yüksek enflasyon, İranlıların satın alma gücünde ve yaşam standartlarında bir durgunluğa yol açmıştır.

İran'da 1974'lü yıllar Şah'ın reform politikaları neticesinde ekonominin oldukça iyi olduğu bir dönem; ancak Şah'ın ekstra harcamaları 1976'nın ortalarına gelindiğinde mevcut geliri aşınca; siyasi huzursuzluklar, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler de iyice artmaya başlamıştır (Homan, 1980, ss. 673-677). Nitekim Şah'ın bu kontrolsüz tutumu birçok kesim tarafından birinci vitesten dördüncü vitese geçmek gibi olduğu ve konfor ve kontrolün hıza feda edildiği şeklinde yorumların yapılmasına neden olmuştur (Homan, 1980, ss. 673-677). Modernleşmeyi; ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda etkili bir denge mekanizması üzerine inşa edemeyen Şah, toplumun geri kalanından daha çok zenginlere fayda sağlayarak durumun daha da kötüleşmesine yol açmıştır (Abrahamian, 1980, ss. 21-26). Bu sırada Şah, servetine servet katmaya devam ederken 1975-1977 yılları arasında enflasyon oranlarında büyük bir patlama söz konusu olmuştur. Ancak Şah rejimi bu enflasyon oranlarına müdahale ederek düşürmek yerine, küçük esnafı suçlamış ve çarşı (bazaar) esnafına savaş ilan etmiştir. Tüccarlara savaş ilan etmesinin yanı sıra kendi otoritesine ve monarşi rejimine tehdit olarak gördüğü dini kurumlara da savaş ilan etmiştir. Muhammed Şah'ın, monarşi yanlısı olmayan gruplara yönelik baskısı ve yıldırma politikası 1950'li yıllarda

başlamışsa da 1963 ve sonrası süreçte giderek artmaya başlamıştır. Özellikle ulema sınıfına karşı gözaltına alma ve sürgüne gönderme faaliyetleri artan Şah'ın, dönemin dini liderlerinden biri olan Kum'daki eski profesör Ayetullah Ruhullah Humeyni'yi 1964'te sürgüne göndermesi ve dini liderlerin İran'da faaliyette bulunmasına izin vermemesi, Şah'a karşı yeni bir toplumsal hareketlenmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran'daki din alimlerinin başta Humeyni olmak üzere, Şah'ı dinsiz ve yabancı güçlerle hareket eden ve batıya hizmet eden biri olarak nitelendirmesi, Şah'ın ulemaya ve dini liderlere karşı savaş ilan etmesine ve örgütlenmeye başlayan bu grupları dağıtmasına yol açmıştır. Ancak 1970'ler boyunca Şah rejiminin artan sosyo-politik baskıları; ülkede etkin bir konumda olan Sovyet yanlısı Tudeh Partisi'ni ve 1950'lerde dağılan Ulusal Cephe üyelerini tekrar Şah rejimine karşı birleştirmiş ve bu muhalif gruplar geniş bir muhalefetle ulemaya katılmışlardır (Afary, 2023).

Şah'ın, İran'daki protestolar sonrası sansür, gözetim, hapsedme ve işkence uygulamalarına devam etmesi, ulema sınıfının çatısı altında Şah'a karşı birleşen grupların daha fazla seslerini yükseltmelerini sağlamıştır. Diğer yandan Paris'te sürgünde bulunan Humeyni, Pehlevi rejiminin kötülüklerini ve dinsizliğini vurgulayan vaazları kaset haline getirilerek İran'daki halka dağıtılmakta ve halkın din alimlerinin rehberliğinde birleşmeleri istenmektedir. Humeyni'nin vaazlarından oldukça etkilenen laik entelektüeller başta olmak üzere çok sayıda işsiz, çalışan, tüccar, öğrenci, yoksul kesim ulemanın etrafından birleşmiştir. İran'daki birçok kesimin ulema etrafında birleşmesinin sebeplerinden biri Şah'ın baskı politikaları olsa da diğer sebepler arasında Şah rejiminin kötü düşünülmüş ekonomi politikaları, modernleşme adı altında batıya hizmet eden tutumu, İran petrol gelirlerinin batıya aktarılması gibi durumlar da etkili olmuştur. 1977-1979 yıllarına gelindiğinde İran'da yolsuzluk üst seviyelere ulaşmış ve batı tarzı hayat yaygınlaşmış ve Şah'a karşı kitlesel ayaklanmalar daha da artmıştır. Bu durum karşısında mollalar, İran'da özellikle ahlaki bir çöküşün olduğunu bunun sebebinin Şah'ın, İran'ı, batıya benzetmeye çalışmasının olduğunu, gençlerin batı tarzı giyim ve hayat tarzlarıyla oldukça yozlaştığını ve bu tür bir toplumun çökeceğini belirtmeleri üzerine harekete geçmeleri, Şah'ın savunmasız kalmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra mollaların, İran toplumunun tüm kurumlarıyla ve bileşenleriyle birlikte tekrar ayağa kaldırılmasının tek yolunun geleneksel değerlerin ve dini yasaların uygulanması gerektiğini savunmaları ve ayrıca Şah karşıtı muhalif grupların artan varlığı, İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine neden olmuştur (Arjomand, 1985, ss. 41-66).

1963 Beyaz Devrim'den 1978 yılına kadar yaklaşık on beş yıl boyunca İran'ın sanayileşmesi ve modernleşmesi üzerine çalışan Şah, gelişigüzel kentleşme ve modernleşme politikalarına ve büyük petrol gelirlerine rağmen sosyal bir taban elde edememiştir. Şah'ın monarşi rejiminin yıkımını hazırlayan hızlı modernleşme politikaları, devlet mekanizmasını otoriter,

askeri-kralcı kimlik anlayışı üzerinden sürdürmesi ve kendi şahsı etrafında kurumsallaştırması, baskı ve yıldırma politikaları, son yıllarındaki ivme eksikliği ve kararsızlığı, İran'da Pehlevi Hanedanlığının sonunu getirmiştir.

2.2. İran İslam Devrimi ve İslam Cumhuriyeti Dönemi (1979-Günümüz)

Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde yaşanan olaylar, toplumsal seferberliğe eşlik eden siyasallaşmayı çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Ülke yönetiminin modernleşme adı altında askeri-kralcı diktatörlükle yönetilmesi ve devlet kimliğinin İran'daki sosyo-kültürel yapının görmezden gelinerek inşa edilmesi bir devrimin -kimilerine göre bir darbenin- gerçekleşebileceğinin işaretlerini çok önceden vermiştir. Şah, monarşi rejiminin sonunu, halkın taleplerini göz ardı ederek ve reddetmeye çalışarak, katılım arayanları yasal olmayan durumlara ve mevcut sistemin dışına iterek onları siyasi eyleme zorlayarak getirmiştir (Green, 1980, ss. 31-53).

1978 yılında Tahran gazetesi Ettela'at'ın Şah'ın politikalarını destekler nitelikteki söylemleri ve özellikle Humeyni'ye yönelik sert sözleri binlerce genç medrese öğrencisinin protestosuna neden olmuştur (Afary, 2023). Bu protesto gösterilerinde Şah rejiminin aşırılıklarını protesto eden binlerce medrese öğrencisinin her gün sokağa dökülerek "Allahu ekber!" şeklinde tekbir getirmeye başlamaları şiddeti daha fazla körüklemiş ve birçok kişinin hükümet tarafından öldürülmesine yol açmıştır (Afary, 2023). Şah rejimi tarafından öldürülen her bir kişinin Şii ülkesinde "şehit" olarak nitelendirilmeye başlanması da, yeni ölümleri ve bu yeni ölümler de yeni gösterileri doğurmuş ve bir döngü halinde bir toplumsal öfkenin oluşmasına neden olmuştur. Bu esnada Şah hükümetinin öfkeli grupları yatıştırmaya yönelik hiçbir politikası işe yaramamakla birlikte, dini grupların protestolarına, laik, sol ve dini sağdan gelen grupların protestoları da dahil olmuştur. İran'da şiddet ve düzensizlik artarak devam ederken, tüm muhalif gruplar ulema sınıfının çatısı altında birleşerek Şah'ı baskılamaya çalışmışlardır. Bu durum karşısında Şah, taviz ve baskı arasında bocalayarak Eylül 1978'de sıkıyönetim ilan etmiş ve Şah hükümetine yönelik herhangi bir muhalif protesto karşısında ordunun müdahale edeceğini belirtmiştir (Afary, 2023). Ordunun Tahran sokaklarında toplanan gruplara müdahale etmesiyle birlikte Tahran'da gösteri düzenleyen yüzlerce kişi öldürülmüştür. Ocak 1979 yılına gelindiğinde Şah, İran'daki bu toplumsal hareketlere karşı daha fazla müdahale edemediğinden ve ayrıca ağır bir hastalıkla da uğraşmasından dolayı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Nitekim bu durum üzerine bunu fırsat bilen Humeyni 1 Şubat 1979'da İran'a dönmüştür. Humeyni'nin sürgünden dönmesini büyük bir coşkuyla kutlayan İslami gruplar, Humeyni liderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamışlardır.

1979 yılındaki topyekun ayaklanmalar, muhalif örgütlerin yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte gerçekleşmiş ve Şah rejimi parçalanmıştır. Şah'a karşı zafer kazanan muhalif örgütler farklı ideolojik görüşlere sahip olsalar da Şah'a karşı birleşmeyi başarmışlardır. Bu muhalif örgütleri beş farklı eğilim

üzerinden tanımlayan Orta Doğu tarihçisi Ervand Abrahamian (1979, ss. 6-8), bu beş farklı gruptan ilkinin; Ayetullah Şirazi ve Şeriatmedari önderliğinde olan “dinci muhafazakarlar” grubu olarak nitelendirmektedir. Bu grubun temel hedefi monarşiyi ortadan kaldırmak ve siyasi bir devrim gerçekleştirmektir. Ancak bu grubun toplumsal bir devrim başlatmak gibi bir arzuları bulunmamaktadır. İkincisi Mehdi Bazergan’ın da içinde olduğu İran Kurtuluş Hareketi eksenli “dinci radikaller” grubudur. Bazergan ılımlı ve pragmatik bir siyaset izlerken grubun içindeki bir kesim daha çok radikal sosyal ilkeleri uygulamaya yönelik bir yol izlemiştir. Üçüncüsü batılı her türlü teknolojik, kültürel, siyasi ve sosyal uygulama ve politikaları reddeden “dinci gericiler” grubudur. Bu grup İslam kanunlarına uymayanların taşlanması, kadınların zorla örtünmesini isteyen ve toplumdaki sınıf eşitsizliğiyle ilgilenmeyen, kendi içlerinde tutarlı olmayan dağınmış birkaç teologdan oluşmaktadır. Dördüncüsü monarşinin ortadan kaldırılmasını destekleyen ancak yerine laik ve demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını isteyen “laik reformcular” grubudur. Ulusal Cephe liderliğindeki bu grubun amacı modern bir anayasa oluşturmaktır. Beşincisi ise, Tudeh Partisi, Marksist-Leninist Örgüt ve Devrimci Tudeh üyelerinin bulunduğu “laik radikaller” grubudur. Bu grubun amacı da monarşinin yıkılmasını sağlamak ve sol eksenli demokratik bir düzenin inşa edilmesini sağlamaktır. Bu beş gruptan İran’da etkili ve sosyal bir taban oluşturan dindarlar grubu toplumu harekete geçirme noktasında en büyük başarıyı yakalayan grup olmuştur. Nitekim 1977’li yıllarda devlet tahakkümünden arındırdıkları camiler vasıtasıyla devlete karşı toplumsal muhalefeti camilerde örgütleyen dindarlar, İran İslam Devrimi’nde büyük bir rol oynamışlardır.

Şah rejiminin siyasi, ekonomik, hukuki ve bürokratik uygulamalarını İslami değerlere ve uygulamalara uzak gören dindarlar ve aynı zamanda İran petrol gelirlerinin Birleşik Krallık ve Şah’a yakın kişiler arasında paylaşılmasını kabul etmeyen milliyetçi kesimler ve demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını savunan laik ve sol kesimler 1979 yılında İran İslam Devrimi’ni gerçekleştirmişlerdir. Devrim sonrası toplumsal alanda meşruluğu ve etkisi daha fazla olan ulema sınıfı, Ayetullah Humeyni önderliğinde Şii İslam eksenli yeni bir devlet kimliğinin inşasına başlamıştır. Bu kimlik inşası sonrası ortaya çıkan devrimci-radikal İslam kimliği, Pehlevi yönetiminin otoriter, askeri-kralcı devlet kimliği gibi İran toplumuyla bağdaşmamıştır. 1979 sonrası süreçte oluşturulan yeni anayasayla birlikte toplumsal birtakım farklı seslerin oluşmaya başlaması ve dönem dönem İslami rejime yönelik protestoların yapılması bu durumun ilk örnekleri olarak sayılabilir.

1979 İran Devrimi sonrası oluşmaya başlayan İran’ın siyasal sistemi ve devlet yapısı, temel olarak cumhuriyet ve teokrasi birleşimidir (Sayın & Çırakoğlu, 2020, s. 175). Devrim sonrası kabul edilen anayasada, en yetkili otorite Velayet-i Fakih (Rehber) yani dini lider olmuştur. Humeyni liderliğindeki dini yönetimde, Şer’i hükümler uygulanmış ve Humeyni’nin dolayısıyla Velayet-i Fakihin meşruiyeti ilahi kaynaklara dayandırılmıştır.

Yetkisini ve kaynağını ilahi güçten alan Velayet-i Fakih sorgulanamaz ve tartışılmaz bir otorite olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan devletin işleyişinde erkler ayrımı ilkesi benimsenmiş ve yasama, yürütme ve yargı bağımsız kurumlar olarak tanımlanmıştır. Yetkisini ilahi kaynaktan alan Velayet-i Fakihin yanı sıra, yetkisini halktan alan cumhurbaşkanının olması devlet yönetiminde çift başlılığa ve dini aktörlerin, siyasi kurumlar üzerinde hakimiyet kurmasına neden olmuştur. İran yönetim sistemi içerisindeki bu çift başlılık, sistem içerisindeki anlaşmazlıkların temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Nitekim ülke içindeki laik ve eğitilmiş orta kesimler cumhurbaşkanının yanında yer alırken, çağdaşlaşma karşıtı ve batı karşıtlığı içinde olan gelenekçi kesimler ise Velayet-i Fakihin yanında ve onun otoritesinin korunmasına yönelik tavırlar içinde olmaktadır (Sayın & Çirakoğlu, 2020, ss. 175-177).

İslam Devrimi'yle birlikte İran'ın ömür boyu siyasi ve dini lideri yani Rehber'i seçilen Humeyni, İran'ı teokratik olarak yönetilen bir İslam devletine dönüştürmüştür (Afary, 2023). Devletin kurumsal kimliğini teokrasi üzerine inşa eden Humeyni, ilk olarak siyasi intikam planlarını devreye koyarak Şah rejimi için çalışan yüzlerce kişiyi idam etmiş ve geri kalan muhalif kesimleri bastırılmış ve çoğunu sistematik olarak hapsedilmiş ve öldürtmüştür. Bunun yanı sıra İranlı kadınların peçe takmasını zorunlu kılmakla birlikte batı müziğini, alkölü yasaklanmış ve İslam hukukunun öngördüğü cezaları yeniden uygulamaya koymuştur (Afary, 2023).

1979 Devrimi sonrası erkler ayrılığı prensibine yer verilen yeni anayasada yürütme gücü Velayet-i Fakih ile birlikte cumhurbaşkanına aittir. Resmi olarak ülkenin en yetkili ikinci otoritesi olarak gösterilen cumhurbaşkanı, anayasal denetime ve görev süresi kısıtlamasına tabi tutulmaktadır. İran siyasi sisteminde her ne kadar çift başlılık olsa da yönetimde en üstün otorite Velayet-i Fakih makamıdır. 1970'li yıllarda Ayetullah Humeyni tarafından sistemleştirilen bu makam daha sonra kabul edilen İran anayasasında makamlar üstü olarak gösterilmiş ve sorgulanamaz bir nitelik kazandırılmıştır (Çelik & Yılmaz, 2017, ss. 145-148). Siyasi düalizm üzerine kurulu olan İran'daki siyasi sistem, kendi içinde dini öze bağlılık ve bu bağlılıkla sınırlanmış bir düzeni ifade etmektedir. Nitekim Velayet-i Fakih (Rehber), bu çift yapıli sistemde en üstün otoritedir ve aynı zamanda kutsallık atfedilen konumdadır (Sayın & Çirakoğlu, 2020, s. 180). Şiiliğin İmamiyye (On İki İmam anlayışı) mezhebine göre toplumu yönetme görevi imamet ile görevlendirilen Hz. Ali'ye aittir. Hz. Ali'den sonra ise bu hükmetme görevini On İki İmam sürdürür. Bu bağlamda On İkinci İmam Hz. Mehdi Muntazar olmuştur. Ancak On İkinci İmam olan Hz. Mehdi Muntazar'ın kaybolması yani gayba uğraması üzerine ve İslam dünyasının yeni bir yöneticiye ihtiyaç duymasından ötürü Velayet-i Fakih makamı Ayetullah Humeyni tarafından oluşturulmuş ve sistemleştirilmiştir. Dolayısıyla tamamıyla kutsallık atfedilen Velayet-i Fakih makamı, sadece Allah'a karşı hesap verilebilir bir niteliğe büründürülmüş ve İslami

düşünceyle yönetilen toplumun ise Velayet-i Fakihe itaat etmesi beklenmiştir (Sayın & Çırakoğlu, 2020, ss. 180-181). Velayet-i Fakih olarak seçilen dini lider, devletin kurumsal yapısında baskın bir pozisyonda bulunmakla birlikte, ülkenin iç ve dış politikasındaki temel ilkelerin belirlenmesinde de kilit bir rol oynamaktadır (Efegil, 2020, s. 204).

Devletin kurumsal kimliğinin Velayet-i Fakih ve Şii İslam eksenli kurulmuş olması ve Velayeti Fakihin İran'daki yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde üstün, egemen ve meşru olması hem ülkenin ekonomik büyümesinin önünde engel teşkil etmekte hem de kadın kimliği ve diğer etnik-dinsel kimlikler üzerinde baskıya neden olmaktadır (Berber, 2013, ss. 61-84). Nitekim Velayet-i Fakihin sorgulanabilirliği ve hesap verilebilirliği olmadığından, ülkede siyasi ve toplumsal istikrarsızlıklar ve huzursuzluklar baş göstermektedir.

3. İSLAMİ REJİM DÖNEMİ PROTESTOLARI

1979'da İslam devletinin kurulmasından sonra İran'da toplumsal ve ekonomik alana ilişkin birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Devletin yeni kurumsal kimliğinin İslam eksenli inşa edilmesi ve toplumla bütünleşmemesi noktasında belirli sorunların açığa çıkması bakımından önemlidir. Şii İslam eksenli inşa edilen devlet kimliği, özü itibarıyla İslam hukuku üzerine temellendirilmiş ve bu noktada ilk karşılaştığı sorunlardan bir tanesi, yeni toplumsal düzende kadının rolüne ilişkin olmuştur (Higgins, 1985, ss. 477-494). Diğer karşılaştığı sorunlar ise; ekonomik zorluklara, hayat pahalılığına ve işsizliğe yönelik sorunlar olmuştur (Zimmt, 2018, ss. 1-5). İslam devletinin iç politikada ve dış politikada İslamcılık, Şiilik ve İrancılık sacayakları üzerine inşa ettiği devlet kimliğiyle hareket etmesi aynı zamanda İslami ekonomi modelini ve anti-kapitalist ve batı karşıtı bir politika benimsemesi içerde sosyal ve ekonomik memnuniyetsizliğe sebep olurken, dış politikada ise, ekonomik ve siyasi yaptırımlara maruz kalmasına ve uluslararası sistemde yalnızlaştırılmasına neden olmaktadır (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18). İslam Devrimi'nden sonra İran'da ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerden kaynaklı çok sayıda tartışmanın yaşanması beraberinde yeni protestoları doğurmuştur. Ancak bu protestoların hiçbiri devrim ya da toplumsal bir hareket olabilecek bir nitelik kazanamamıştır. Nitekim bir devrimden bahsedilebilmesi için yerleşik bir hükümeti veya siyasi sistemi kökten değiştirmeyi amaçlayan bir eylemin olması gerekir (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Bunun yanı sıra bir protestonun da toplumsal harekete dönüşebilmesi için coğrafi alan dağılımı, bir konuya ortak tepki gösterme, etkili bir organizasyon ve tüm etnik-dinsel-dilsel grupların aynı fikir etrafında birleşmeleri gerekir. Yeni toplumsal hareketlerde mevcut siyasi sistemi kökten değiştirme amacı bulunmasa da değiştirilmek istenen konuya dair toplumun tüm kesimlerinin ortak bir tepki vermesi söz konusudur. İran örneğinde İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan ve toplumsal harekete dönüşebilecekken belirli sebeplerle etkili olamayan birkaç önemli protesto şu şekildedir: İran-İrak Savaşı sonrası

gerçekleşen protestolar, Yeşil Hareket, 2017-2018 Protestoları, Beyaz Çarşamba Hareketi, Mehsa Emimi Protestoları. Bu protestolar amaçları itibariyle farklılıklar taşısa da temelde İslami rejim karşıtlığı üzerinden şekillenmiştir.

İran'daki siyasi sistem üzerinde Birleşik Krallık ve ABD'nin müdahalesinin olması, İran hükümetlerinin politikalarını etkilemekle birlikte ülke içinde huzursuzlukların baş göstermesine neden olmaktadır. Özellikle 1925 yılı itibariyle Birleşik Krallık'ın etkisiyle monarşi rejimini benimseyen ve 1978 yılına kadar da Bileşik Krallık ve ABD'nin yönlendirdiği politikalar çerçevesinde hareket eden Şah rejimi, toplumsal bir hareketle ortadan kaldırılmıştır. Bu toplumsal hareket içinde farklı grupların yer alması ve özellikle İslami grupların etkili olmasında ABD'nin payı yok sayılamaz (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). Nitekim 1960'lı yıllarda Şah'ın ilan ettiği Beyaz Devrim her ne kadar Şah'ın bir politikası gibi görülsede aslında ABD destekli bir politikadır ve hem bu politika vasıtasıyla Şah'ın İran'da etkili olması hem de halkın sosyalizme olan desteğinin kırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Şah rejimi, İslami gruplara verilen desteği ABD'nin etkisiyle kesmemiştir. Sebebi ise; Soğuk Savaş döneminde İran halkının, ABD'nin kendisine tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne ve sosyalist fikirlere yönelmelerini engellemek ve dolayısıyla İslamcılarının desteklenmesinin daha doğru olduğu yönündeki hakim anlayış olmuştur ve böylece 1960'ların sonlarından ve 1970'lerin başlarında İslamcı grupların sayısı artmıştır ve artan bu sayı Şah rejiminin en büyük düşmanı olmuştur (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). İslamcı grupların etkisini iyiden iyiye göstermeye başladığı ve 1979'da doruk yaptığı süreçte İslam Devrimi gerçekleşmiş ve aynı zamanda ABD ile rehineler krizi patlak vermiştir. 4 Kasım 1979 tarihinde ABD-İran ilişkilerinin daha da bozulmasına sebebiyet veren "rehineler krizi", İslam Devrimi'nden sonra Muhammed Rıza Şah'ın ABD'ye gitmesi ve İran'ın, Şah'ın iadesini talep etmesi ve ABD'nin bu talebi reddetmesi üzerine bir grup İranlının, ABD Büyükelçiliği'ni basması üzerine olmuştur (Afary, 2023). İran'daki ABD Büyükelçiliği'nin basılması üzerine ABD, İran'a yönelik ekonomik ve askeri birtakım yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırımlar arasında, ABD'de de yasal izni olmadan ikamet eden İran vatandaşlarının sınır dışı edilmesi, İran'a yapılacak olan ve önceden kararlaştırılan üç yüz milyon dolar tutarındaki askeri yedek parça sevkiyatının durdurulması ve İran petrolünün ithal edilmemesi bulunmaktadır (Kayaalp & Köse, 2022, ss. 49-52). 1979'dan sonra ekonomik ve siyasi olarak bir yıpratma süreciyle karşı karşıya kalan dini rejim, 1980 yılında bölgesel mücadelelerin içine de çekilmiştir. Irak'taki Saddam Hüseyin hükümeti, hem İran'daki rejim değişikliğini hem de İran'ın ABD ile olan rehineler krizinden dolayı İran'ın zor bir durum içinde olduğunu düşünerek bunu fırsata çevirmesi ve İran'a saldırması bölgede sekiz yıl süren ve aslında kazananı olmayan, ancak maddi ve manevi her iki tarafın da ağır yaralar aldığı bir savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra İran, Irak'la yaşanan savaştan dolayı 1981'de ABD'li rehineleri serbest bırakarak ABD ile yaşanan rehineler krizini çözüme

kavuşturmuş, ancak ABD'nin düşmanlığını kazanmıştır (Bahramitash, 2003, ss. 229-241).

1980 yılında başlayan ve 1988 yılında sona eren İran-İrak Savaşı'nda, ABD, Saddam Hüseyin'in İran'a yönelik saldırısını desteklemiştir. ABD'nin desteğiyle savaşın süresi uzamış ve çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. Bu süreçte İran'ın Rehberi olan dini lider Ayetullah Humeyni, bu felaketi önlemek için cihad ilan etmiş ve kadınların da dahil edildiği etkili bir mücadelenin verilmesini istemiştir. Ayetullah'ın cihat doktrini; cehalete karşı cihad, ülkeyi yeniden inşa etmek için bir cihad, yabancı işgaline ve darbe olasılığına karşı bir cihad'ı içermekte ve bu doktrine göre; kadın ve erkek, dini liderin emirlerini yerine getirmekle dini olarak sorumludur (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). Bu doktrin sonrası farklı ideolojik görüşten olan milyonlarca İranlı kadın cihad anlayışıyla hareket etmiş ve tıpkı İslam Devrimi'ndeki gibi ülkelerini savunmuşlardır. Bu savaşın İran ve Irak nezdinde bir kazananı bulunmamaktadır; ancak İran'daki kadının rolünün ve kamusal alandaki varlığının kanıtlanması açısından oldukça önem taşımaktadır. Diğer yandan Humeyni kadın seçmen kitlesinin ve kendisini iktidara getiren kadınların büyük desteğinin farkında olarak, Irak'la yapılan savaşta da kadınların mücadeleye dahil olmasını istemiştir. Nitekim İslam Devrimi'ne giden süreçte de Humeyni'nin söylemiyle kadınlar gösterilerin her zaman ön saflarında yer almıştır (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). İslam Devrimi boyunca kadına önem atfeden Humeyni, İslam Cumhuriyeti kurulduktan kısa bir süre sonra kadınların, anne ve eş olarak geleneksel rollerine geri dönmelerini istemiştir. Ancak hem rehine kriziyle İran'a ABD tarafından ciddi bir ekonomik yaptırımın uygulanması hem de Irak'la yapılan savaş Humeyni'nin kadınlara yönelik söylemlerinde geri adım atmasını sağlamıştır (Bahramitash, 2003, ss. 229-241).

İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşması ve Şah'ın devrilmesinden sonra İran tarihinde ilk kez benzeri görülmemiş bir şekilde İran'da kadın hareketi ortaya çıkmıştır (Tabari, 1986, ss. 342-360). Rejim değişikliğinden kısa bir süre sonra 31 Ocak 1979'da varlığını ilan eden kadın grubu, İran'daki şehirli, aydın ve emekçi kadınlardan ve bunun yanı sıra kırsaldaki kadınlardan oluşmuştur (Tabari, 1986, ss. 342-360). Kadının rolü ve statüsü hem Şahlık rejiminde hem de İslam rejiminde sıklıkla gündem olmuştur ve olmaktadır. İslam Devrimi'nden sonra kadınların örgütlenmesinin sebebi, Şah rejiminde verilen belirli hakların korunmasını sağlamak ve ayrıca dini rejimin dayatmaya çalıştığı zorunlu örtünmeyi emreden, kadının çalışma hayatına ve aile içi kurallarına yönelik erkek lehine verilen hükümlerine ve politikalarına karşı durmaktır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Şah, 1963'ten itibaren Beyaz Devrim'in bir parçası olarak, kadınların oy kullanma hakkına ve özellikle 1975'te kadınların lehine 1967 Aile Koruma Yasası da dahil olmak üzere kadın haklarına ilişkin önemli kararları onaylamıştır. Her ne kadar Rıza Şah, Medeni Kanunu çoğunlukla evlilik, boşanma ve çocuk velayeti gibi konularda Şii İslam hukukuna göre kanunlaştırmışsa da, Aile Koruma Kanununu daha

çok toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yasalastırmıştır. Şah döneminde kadınlara verilen haklar ekseninde, çok sayıda kadın eğitim görmeye ve çeşitli işlerde çalışmaya başlamıştır. Ancak kadının ev dışında başka işlerde çalışması, batı tarzı kılık kıyafet giymesi ve oy kullanma hakkı gibi durumlar birçok din adamı tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir (Keddie, 2000, ss. 405-438). Özellikle İslami kurallara göre düzenlenmeyen ve batı tarzı hiçbir uygulamayı kabul etmeyen Ayetullah Humeyni, Şah döneminde yasalastırılan Aile Koruma Kanunu yok saymış ve bu kanun gereğince evlenen ve boşanan çiftlerin gerçek manada evli veya boşanmış olmadıklarını savunmuştur (Keddie, 2000, ss. 405-438).

İslam Devrimi'ni destekleyen ve sokak gösterilerinin ön saflarında yer alan kadınlar, devrimden beş yıl sonra dini rejimin kadınlara yönelik muhafazakar İslami tanımını kabul etmeye başlamışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, İran'daki kadın örgütlerinin örgütsel zayıflıkları ve yıllar ilerledikçe dini rejime karşı etkili bir muhalefet oluşturamamalarıdır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Her ne kadar İranlı kadınlar devrim sonrası önemli günlerde –Dünya Kadınlar Günü gibi- zaman zaman dini rejimin kadının aleyhine yönelik uygulamaya koymaya çalıştığı politikalarına karşı protestolar düzenleseler de İran'ın karşı karşıya kaldığı siyasi, ekonomik ve sosyal zorluklar kadınların muhafazakar İslami genel ahlak kurallarına uymalarını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda İslami geleneklere göre yeniden düzenlenen Aile Koruma Kanununda halka açık yerlerde cinsiyet ayrımı kural olarak kabul edilmiş, örtünme tam anlamıyla uygulanmasa da şiddetle teşvik edilmiş ve aile içi kanunlar erkek lehine yasalastırılmıştır (Higgins, 1985, ss. 477-494). İran'a yönelik ekonomik ve siyasi yaptırımlar, İran-İrak Savaşı ve sonrasında yaşanan geçim sıkıntısı ve yüksek işsizlik kadının aleyhine sonuçlanmakla birlikte hem kadınların rejime yönelik hoşnutsuz bir tavır sergilemesine hem de farklı kesimlerden insanların rejim aleyhine protestolar düzenlemesine neden olmuştur. Ancak bu protesto gösterileri toplumsal bir hareket niteliği kazanmamıştır. Bu durumun sebepleri arasında; İran'ın içinde bulunduğu bölgesel mücadeleler, ABD'nin İslam Devrimi'nden sonra İran'a yönelik bakışının değişmesi ve siyasi ve ekonomik yaptırımlar karşısında İran halkının yabancı güçlere karşı tek vücut (farklı ideolojileri savunsalar da) hareket etmek istemesi gösterilebilir.

Yine bu süreçte yüksek işsizlik, ev dışında çalışan az sayıdaki kadının erkek lehine iş gücünden çekilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, zorlu siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar, kadınlar arasında memnuniyetsizliğe yol açmıştır; ancak bu memnuniyetsizlik kadınların hak ve fırsat eksikliğinden çok, maddi koşulların kötü olması, kamu düzeni ve güvenliğinin olmayışı üzerinde yoğunlaşmıştır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Bunun yanı sıra İranlı kadınlar kişisel ve sosyal statülerine bağlı olarak çeşitli nedenlerle devrime katılmışlardır; ancak burada tam manasıyla feminist bir davayı destekledikleri söylenemez. Nitekim ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve zorlu şartlar kadının kendi haklarını dilediğince savunmasını engellemekte ve kadının

ekonomik ve fiziksel refah gibi daha genel konular hakkında bir savunma mekanizması geliştirmesine neden olmaktadır (Higgins, 1985, ss. 477-494).

İran'da devrim öncesi ve sonrası kadının rolü ve statüsü her zaman çetrefilli olmuştur. Hem Şah döneminde hem de İslami rejim döneminde kadının eğitimine, okuma-yazma öğrenmesine izin verilse de, her iki dönemin toplumsal yaşamda kadının rolüne ilişkin uygulamaları farklılıklar taşımıştır. Tabii ki farklı rejimlerin ve farklı devlet kimliklerinin de bulunması bu durum üzerinde etkili olmuştur. İran'ı belirli aralıklarla farklı rejimler yönetmiş olsa da genelde İran halkının özelde ise İran'daki kadınların, rejim karşıtı tavırları ve memnuniyetsizlikleri olmuştur. İran'ın yüzyıllardır sahip olduğu devlet toplumunda kadınların hakları ve görevleri genellikle hukuk sistemi tarafından belirlenmekte ve (en azından prensipte) hükümet tarafından desteklenmektedir (Higgins, 1985, ss. 477-494). İranlı kadınların hakları ve görevleri Pehlevi döneminde Aile Koruma Kanununda koruma altına alınmış olsa da aslında içeriği itibarıyla şerri hükümlerin yumuşatılmış bir versiyonunu içermektedir. Şah rejimine ait Aile Koruma Kanununun askıya alınmasıyla birlikte kadınlar için yasal asgari evlenme yaşı on üçe indirilmiş, boşanma erkeklerin talebi üzerine gerçekleştirilmiş ve çokeşlilik, ilk eşin rızası olmadan yeniden yasal ilan edilmiştir. Burada devrim sonrası evlilik ve aile hukukundaki değişiklikler tüm gücü doğrudan erkeğe devretmemiş olsa da, evlilik sözleşmelerini düzenleyenler erkeklerdir ve mali hükümlere ve ikinci eş alma iznine karar veren hakimler ise yalnızca erkeklerden oluşmaktadır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Diğer yandan hem Şah rejiminde hem de İslami rejimde aile içi ilişkilere yönelik kabul edilen durumlar; bir eşin görevlerinden birinin itaat olarak belirlenmesi ve her iki rejimde de erkeğin evin reisi olmasıdır. Ayrıca İslam Cumhuriyeti aile hukukunda cinsiyet farklılıkları eşitsizlik üzerinden yeniden vurgulanırken Şah rejiminde bu farklılıklar cinsiyet eşitliği üzerinden vurgulanmıştır. Pehlevi yasasında kadınların eşit eğitim hakkı ve kadının ev dışında çalışması gibi durumlar güvence altına alınmışken, İslami rejimde bu durum tersi bir duruma çevrilmiştir. Dolayısıyla 1979 İran İslam Devrimi sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti'nin kadına yönelik bakışının İslami hukuk kuralları ve zorunluluk esasına göre düzenlenmesi İslami rejime yönelik protestoların ilk ayağını oluşturmaktadır. Ancak İslami rejimin kadına yönelik kadını daha çok ev ile sınırlayan anlayışı İran'daki birçok kadının memnuniyetsizliğine yol açmakla birlikte İran'daki tüm kadınların rejim karşıtı olduğu şeklinde bir durum da söz konusu değildir. Nitekim topyekun bir kadın direnişinin oluşmaması, birçok kadının kişisel ve profesyonel konularını korumak, muhalefetin kadın gruplarına yönelik desteğinin az olması ve İslam rejiminin mevcut yasal düzenlemelerinin kadının lehine Şah rejimindeki yasal düzenlemelere göre çok fazla değişiklik içermemesidir (Higgins, 1985, ss. 477-494). Diğer yandan burada önemli olan İslam devrimi sonrası İran toplumunda rejime yönelik nasıl bir hoşnutsuzluğun ortaya çıktığıdır. 1979 sonrası yeni kurulan rejime yönelik temel hoşnutsuzluklar, kadın tabanından, ekonomik olarak zor durumda kalan ve işsizlikle boğuşan orta ve alt

sınıflardan gelmektedir. Burada İslami rejimin içerde ve dışarda uyguladığı politikalar; 1980-1988 süreci göz önüne alındığında ilk olarak ABD ile yaşanan rehine krizi ve yine bu süreçte Irak'ın, İran'a saldırması ve sonrasında bir dizi ekonomik sorunun baş göstermesi, yine İslami rejimin kadının toplumsal yaşamdaki görevine ilişkin düzenlemeleri vb. bu dönemde İran'da yaşanan tartışmaların ve hükümet karşıtı protestoların temel sebeplerini ortaya koymaktadır.

İran toplumunda, devrim sonrası ortaya çıkan çok sayıda protestonun temelinde İslam Cumhuriyeti'nin uyguladığı siyasi ve ekonomik politikaların halkta karşılığını bulmaması gösterilmektedir. Yeni kurulan İslam devletinin özellikle İran-İrak Savaşı sonrası ekonomik düzeni iyileştirmek için daha önce halka yaptığı ekonomik yardımları kaldırması ve hükümetin liberalleşme kapsamında getirdiği tedbirler, İran'ın büyük kentleri başta olmak üzere birçok kentinde geniş çaplı protestolara neden olmuştur (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-7). Bunun yanı sıra ülke içindeki çatışmalara sebep olarak gösterilen ekonomik nedenlerin dışında ülkenin çok kültürlü bir yapıya sahip olması da mevcut protestoların ve çatışmaların yaşanmasında etkilidir. Bu çok kültürlü yapının bir parçası olan İran'daki Kürtler, Azerbaycanlılar, Türkmenler, Beluciler ve Araplar farklı etnik kimliklere sahip olmaları sebebiyle, zaman zaman hükümetten kendi dillerinde eğitim alma talebinde bulunmaları da çatışmaların önemli bir nedeni olarak gösterilmektedir (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-7). Yine İran içinde reformcular ve muhafazakarlar olarak ayrılan gruplar arasında ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklı durumlar da ülke içindeki protestolarda etkili olmaktadır.

İslam Cumhuriyeti, 2009'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ciddi protestolara sahne olmuştur. Aynı zamanda "Yeşil Hareket" protestoları olarak da bilinen bu protestoların çıkmasının temel sebebi, seçim sonuçlarından sonra cumhurbaşkanlığına ikinci kez seçilen Mahmud Ahmedinejad'ı istemeyen muhalif kesimlerin, seçimlere hile karıştırıldığı iddiasıyla Tahran sokaklarına akın etmeleridir. Mir Hüseyin Musavi ve Mahmud Ahmedinejad arasında geçen cumhurbaşkanlığı seçimini, Ahmedinejad'ın kazanması üzerine Musavi destekçileri harekete geçmiştir. Muhalif grupların seçim süreci boyunca kullandığı yeşil renkten adını alan Yeşil Hareket protestolarının, ilk evresini, seçim sahtekarlığına karşı bir araya gelen ve Ahmedinejad'a öfkeli muhalif grupların örgütlenmesi oluşturmaktadır. Yeşil Hareket'in başlangıçtaki amacı Ahmedinejad'a karşı başarılı bir örgütlenme gerçekleştirerek seçim sonuçlarını değiştirmek olarak belirlenmiştir. Ancak seçim sonuçlarının hileli olduğunu kabul etmeyen ve eylemsiz kalan hükümet, muhalif kesimlerin daha da öfkelenmesine neden olmuştur. Hareketin ikinci evresini ise, hükümetin bu eylemsizliğine yanıt olarak, hızla, dini liderin kendisini de kapsayacak şekilde rejim liderliğinin siyasi ve sosyal teknik ve taktiklerine doğrudan saldıran geniş çaplı bir halk protestosuna dönüşmesi oluşturmaktadır (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Bunun yanı sıra pek çok İranlı, Velayet-i Fakihi, rejimin baskı aracı ve anayasal

özgürlüklerin bozulmasının ardındaki temel neden olarak görmesine rağmen, Yeşil Hareket protestolarının ilk aşamalarında hiçbir ulusal şahsiyet veya hareket içindeki kişiler Velayet-i Fakihe ve onun demokratik süreçteki çatışan rolüne doğrudan saldırmamıştır (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Protestoların sonraki süreci halkın öfkesi ölçüsünde genişledikten sonra Yeşil Hareket protestoları dini rejimi hedef alan bir protesto hareketine dönüşmüştür. Ancak bu protestolar, İslam Devrimi Muhafızları ve Besic milisleri tarafından bastırılmıştır (Gürakar, 2012, ss. 17-19). Yeşil Hareket protestoları, İslam Devrimi'ne giden sürece benzetilse de, Yeşil Hareket içindeki göstericilerin saldırganlığının az olması, aşırı şiddet yanlısı bir tutum içinde olmamaları, örgütün ideolojik yapı eksikliği, karizmatik lider eksikliği, Yeşil Hareket içindeki liderlerin mevcut duruma uyum sağlamada isteksiz olmaları, fazlasıyla diplomatik olmaları, Yeşil Hareket'in dini temelli olmaması ve insanları organize etme yeteneklerinden yoksun olmaları Yeşil Hareket'in toplumsal bir harekete ya da bir devrime evrilmesine engel oluşturmuştur (Sundquist, 2013, ss. 35-46) Her ne kadar İslam Devrimi'ndeki gibi Yeşil Hareket protestoları da geniş bir alana yayılmışsa da belirli nedenlerden dolayı, devrimci açıdan bakıldığında başarıya ulaşmamıştır.

Yeşil Hareket protestolarının ardından İran'da ufak çaplı gösteriler olsa da 2017'ye kadar İran'da geniş çaplı protestolar gerçekleşmemiştir. Ta ki 2017'de Hasan Ruhani yönetimindeki iktidara yönelik şiddetli protestolar başlayana kadar. 2017-2018 protestoları olarak bilinen bu protestolar temel olarak, devam eden ekonomik krize, özellikle yüksek hayat pahalılığına, emeklilik fonlarının çöküşüne ve işsizlik krizine karşı bir protesto olarak başlamıştır (Zimmit, 2018, ss. 1-5). Ancak daha sonra bu protestolar hızlı bir şekilde siyasi bir karaktere bürünerek, İslami rejim aleyhine sloganların atılmasına neden olmuş ve rejim karşıtlığına dönüşmüştür (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-9). Bu protestolar İran'ın Meşhed kentinde başlamış ve kısa bir süre içinde Tahran başta olmak üzere İran'ın diğer büyük kentlerine yayılmıştır. Daha çok ekonomik sorunların ön plana çıktığı bu protestolarda Ruhani hükümetinin protesto gösterileri öncesinde aldığı temel gıda maddelerine %40 oranındaki zam kararı ve halka yaptıkları ekonomik yardımları kaldırması ve bütçe görüşmelerinde alınan dini kurumlara yönelik büyük meblağların ayrılması kararı etkili olmuştur (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-9). 2009'daki Yeşil Hareket protestolarına benzetilen 2017-2018 protestoları benzer özellikler taşısa da temel birkaç farklılık taşımaktadır. Bunlardan ilki, 2017-2018 protestolarına katılım 2009'daki protestolara göre düşük kalmıştır. İkincisi, 2017-2018 protestoları daha geniş bir coğrafi dağılıma sahip ve Tahran ile sınırlı kalmamıştır, tüm ülke geneline yayılmıştır. Üçüncüsü, sosyo-ekonomik dağılıma yöneliktir. Nitekim 2009'daki gösterilere katılan göstericiler daha çok kentli orta sınıf üyeleri iken, 2017 protestolarına katılan göstericiler daha çok öğrenciler, orta sınıf üyeleri, işçiler, etnik-dilsel azınlıklar olmak üzere toplumun daha geniş temsilini karakterize etmektedir (Zimmit, 2018, ss. 1-5). Diğer yandan 2017 protestolarının, Yeşil Hareketle özdeşleştirilmesine sebep olan durum, 2017 protestolarında da Yeşil Hareketteki protestolar esnasında

kullanılan sloganlara benzer sloganların atılması ve ekonomik koşulları eleştirilen yanı sıra rejime ve en önemlisi, bazı göstericiler tarafından resimleri tahrif edilen ve yok edilen dini lider Ali Hamaney'e yönelik çağrılarının yer almasıdır (Zimmt, 2018, ss. 1-5). Göstericilerin özellikle; "İslam'ı basamak yaptınız bizi zelil ettiniz", "Biz devrim yaptık ne büyük hata yaptık", "Ruhani ile asla", "Gazze için değil, Suriye için değil, Lübnan için değil, biz sadece İran için ölürüz" gibi sloganlar atmaları İran halkının mevcut rejimden ve hükümet politikalarından oldukça hoşnutsuz olduğunu göstermekle birlikte aynı zamanda İran halkının hayal kırıklığını da yansıtmaktadır (Zimmt, 2018, ss. 1-5). İran rejimi 2017-2018 protestolarında zaman zaman halka yönelik gerçek mühimmat kullansa da cumhurbaşkanı Ruhani halkı yatıştırmak için, İran halkının gösteri hakkının olduğunu ve hayatlarını iyileştirmek için bu tür bir tutum sergilemelerinin normal olduğunu; ancak kamu malına zarar verilmesinin hükümet tarafından normal karşılanmayacağını ve toplumsal düzenin bozulması noktasında ve kaosa yol açan herhangi bir duruma karşı da tolerans gösterilmeyeceğini belirtmiştir (Zimmt, 2018, ss. 1-5). Akabinde İran hükümeti 2017 protestolarını Devrim Muhafızlarının baskısıyla durdurmuş ve kontrol altına almıştır. Ancak rejim, ülke içindeki protestoları kontrol altında tutmayı başarabilse de halkın ekonomi ve sivil özgürlükler noktasındaki taleplerine yönelik olarak uygun bir yanıt formüle edememesi uzun vadeli bir çözümü teşkil etmeyecektir.

Hem Şah rejiminde hem de İslami rejimde kadının, kılık-kıyafeti üzerinden baskıya maruz bırakılması, kamusal ve hukuki alanlarda kadının erkek karşısında geri plana itilmesi, İran'daki kadın eksenli protestoların temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran İslam Devrimi sonrası ön plana çıkan ve kadın eksenli bir protesto olan ve aynı zamanda Beyaz Çarşamba Hareketi olarak bilinen bu protesto, 28 Aralık 2017 tarihinde kadınların kamusal alanda başörtü takma zorunluluğunu protesto etmek isteyen Vida Movahed isimli İranlı bir kadının, beyaz başörtüsünü çıkartıp bir sopanın ucuna takarak sallandırmasıyla meydana çıkmıştır ("İran'da beyaz çarşamba hareketi: kadınlar başörtülerini çıkarıp sallandırıyor", 2018). Movahed'in eylemine destek vermek isteyen İranlı kadınlar ise, her Çarşamba günü başörtülerini çıkarıp bir sopanın ucuna bağlayarak sallandırmışlardır. Böylece Beyaz Çarşamba Hareketi olarak adlandırılan hareketin doğuşunu sağlayan İranlı kadınlar, Şer'i hükümlerle kadınların baskı altında tutulmasını protesto etmişlerdir. Din adamları öncülüğünde İran'da ideal toplumu, kadının ahlaki ve örtünmesi üzerinden oluşturmaya çalışanlar, 1979 Devrimi sonrası İran'daki çatışmaların ve protestoların özellikle de kadın hareketlerinin temel sebebinin oluşturmaktadır (Keskin, 2022). Devrim sonrası kadının baskı altına alınması, evde oturmaya zorlanması ve kadının başörtüsünün dini rejimin ve siyasi iktidarın ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi, kadının isyan ve direniş sembolü haline dönüşmesini zorlayan tavırları içermektedir (Keskin, 2022). Nitekim İran toplumunun ahlaki bütünlüğünden sorumlu tutulan din adamları, insanın yaradılışı gereği kusurlu bir varlık olduğu düşüncesini savunan ideologların yönlendirilmesi neticesinde, İran'daki ahlaki düzenlemelere

uymayanları uyarmak ve doğruyu yanlış öğretmek için seçilmişlerdir. Özellikle 2005'te İran'da yürürlüğe giren "Kapsamlı İffet ve Örtünme Yasası" kadına zorunlu örtünmeyi emretmiş ve İrşad Devriyesinin (ahlak polisi) kurulmasına neden olmuştur (Keskin, 2022). Bu bağlamda İran'daki dini rejim, kadın kimliğini siyasi bir mesele haline getirerek; ideal toplumu ve ideal insanı kadının ahlakını koruması üzerinden şekillendirmiştir. Yine bu kapsam üzerinden değerlendirilerek İran'daki İslami "başörtü" ve eşarp kural ve düzenlemelerine uymadığı gerekçesiyle tutuklanan Jina Mehsa Emmini, tutuklandıktan birkaç gün sonra Tahran'da hayatını kaybetmiştir (Rojhelati, 2022). İran Ahlak Polisi tarafından gözaltına alınıp şiddet gördükten sonra hayatını kaybettiği belirtilen Mehsa Emmini'nin ölümü, kısa bir sürede siyasi bir mesele haline dönüşmüş ve geniş çaplı protestoların yaşanmasına neden olmuştur. Mehsa Emmini'nin hem Kürt hem de kadın kimliğine sahip olması bir yandan İran'daki Kürt milliyetçilerinin diğer yandan hak ve özgürlük taleplerini dile getirmeye çalışan İranlı kadınların bir meselesi olmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu protestolar sadece İran'la sınırlı kalmamış küresel ve uluslararası bir boyut kazanmıştır (Rojhelati, 2022). Bunun yanı sıra Mehsa Emmini protestoları "Diktatöre Ölüm", "Hamaney'e Ölüm", "Kadın, Yaşam, Özgürlük" gibi sloganlarla İslami rejimi hedef alan kitlesel bir harekete dönüşmüş ve İran İslam Cumhuriyeti'nin temel değerlerinin sorgulanmasını sağlamıştır ("İran'da Mehsa Emmini protestoları: halk, İran İslam Cumhuriyeti'nin varlık nedenini sorguluyor", 2022). İslami hükümet her ne kadar ülke içindeki protesto gösterilerine müdahale etmeye çalışsa da farklı nedenlerle yeni protestolar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada sorgulanması gereken protesto hareketlerinin nedenleri değil, İran devletiyle özdeşleşen kurumsal kimliklerdir. Nitekim hem Şah rejiminde hem de İslami rejimde baskı ve otoriterlik üzerine inşa edilen devlet kimlikleri halkın beklentilerine cevap vermediği gibi uluslararası sistemde de İran'ı zor bir duruma düşürmektedir. İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan protestolara bakıldığında zaman, 1980-1988, 2009, 2017-2018, 2022 olaylarında da temel sebep rejim ile toplum arasındaki uyumsuzluk. Mehsa Emmini olayında da rejim karşıtlığı meselesi başörtüsü üzerinden gündeme gelmektedir. Burada gerekçeler değişebilir ama tüm bu olayların temel sebebi rejimin sahip olduğu kimlik ve bu kimliğin halkta yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik memnuniyetsizlik.

İran devletinin sahip olduğu Şii İslami kimlik, yalnızca iç politikada değil dış politikada da etkili olmaktadır. Tüm dış politika kararlarında son sözü söyleyen dini lider, İran'ın stratejik derinliğini, dilini ve kültürünü İrancılık, Şiilik ve İslam eksenli söylem üzerine inşa etmiştir (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-8). İran'ın Şii İslam eksenli inşa edilen devlet kimliği, İslam Cumhuriyeti'nin diğer uluslarla nasıl etkileşime girdiğini belirlemekle birlikte ilişkilerin olumlu ya da olumsuz gelişimindeki sınırlarını da çizmektedir. Örneğin kendisi gibi İslam eksenli politikalar yürüten ya da kendi diline ve kültürüne yakın gördüğü (Afganistan, Tacikistan gibi) ülkeler ile daha yakın ilişkiler geliştiren İran, ABD gibi -İran'ın söylemiyle kapitalist ve

emperyalist- ülkelerle olumlu ilişkiler geliştirme yeteneğinden yoksundur (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-8). Nitekim İran'ın kimlik inşası bilhassa anti-emperyalist ve batı karşıtı söylem üzerinden oluşturulmuştur. Dolayısıyla İran'ın batı karşıtlığı üzerinden inşa etmiş olduğu devlet kimliği, İran'ın fanatik bir dini ideolojiye sahip kökten dinci bir devlet olarak yorumlanmasına yol açmaktadır. ABD perspektifinden bakıldığı zaman, İran'ın sahip olduğu kimyasal silah stoklarıyla İngiltere'nin sahip olduğu kimyasal silah stokları aynı manaya gelmemektedir. Çünkü İran'ın sahip olduğu İslam kimliği ve batı karşıtı söylemleri ABD tarafından tehdit olarak görülmektedir. 1979'dan sonra batılı değerlere sırt çeviren İslam Devleti'nin, küresel sistemde batı ve ABD karşıtı politikalarla hareket etmesi iç politikadaki toplumsal ve ekonomik yaşama da etki etmektedir. İç politikadaki kararların dış politikaya etki ettiği ve dış politika kararların iç politikaya etki ettiği uluslararası sistemde İran, bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden biridir. Bunun yanı sıra Pehlevi Hanedanlığı döneminde ise, ABD ve İngiltere ile iyi ilişkiler sürdüren İran, batı yanlısı politikalarla batıya çok fazla taviz vererek, ülke içi huzurun bozulmasına yol açmıştır. 1941 yılı itibariyle Muhammed Rıza Şah tarafından monarşiyle yönetilen İran'ın, İngiltere ve ABD yanlısı politikaları ve petrol gelirlerinin büyük bir kısmının bu ülkelerle paylaşılması İran'daki milliyetçi kesimleri rahatsız etmiştir (Kuduoğlu, 2019, ss. 37-62). Özellikle İngiliz Petrol Şirketi'nin (Anglo-Iranian Oil Company -AIOC) İran'daki petrolü çıkartması ve işletmesi ve aynı zamanda büyük orandaki geliri İngiltere'ye az bir kısmını ise İran'a aktarması İran'daki milli cephenin başında bulunan Muhammed Musaddık'ı ve taraftarlarını harekete geçirmiştir. Bu bağlamda 1951'de başbakan seçilen Musaddık, İran petrolünü millileştirmiştir. Ancak bu durumdan rahatsız olan ABD ve İngiltere bir darbeye Musaddık'ı görevden almış ve tekrar İran petrolünün ABD'nin ve İngiltere'nin himayesine girmesini sağlamıştır (Kuduoğlu, 2019, ss. 37-62). Diğer yandan İngiltere ve ABD destekli Şah rejimi, ülkedeki petrol gelirleri arttığı halde gelir-servet eşitsizliğine yol açması, İran toplumunun Şah rejimine karşı duyduğu rahatsızlığı daha da pekiştirmiş ve 1979 Devrimi'ne giden süreci hızlandırmıştır. Dolayısıyla İran'ın sahip olduğu devlet kimliği, gerek Şah rejimi döneminde gerek İslami rejim döneminde, ulusal ve uluslararası sistemin karakteri göz önüne alınmadan inşa edilmiş olması, etkili bir denge mekanizmasının oluşmasına engel teşkil etmekle birlikte İran'ın dış politikasında sıklıkla dalgalanmalara ve çelişkili durumların açığa çıkmasına neden olmaktadır (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-8).

Sonuç

Bu makale İran'ın sahip olduğu devlet kimliğinin, İran'daki protestolara ve toplumsal hareketlere yön verdiğini ve aynı zamanda dış politikasına etki yaptığını vurgulamıştır.

Protestoların ve toplumsal hareketlerin mekaniği kadar nasıl ortaya çıktıkları da önemlidir. Burada karşı çıktıkları güçlerin bir ürünü olarak ortaya

çıkan protestolar ve toplumsal hareketler, İran örneğinde daha da ön plana çıkmıştır. Toplumsal hareketler temel olarak toplumun beklentilerine cevap veremeyen, çözüm üretemeyen iktidarların, rejimlerin politikalarından kaynaklanmaktadır. İran örneğinde bu durum daha çok devletin kimliğiyle ve buna bağlı olarak mevcut rejimin politikalarıyla ilişkilendirilmektedir. Pehleviler döneminde inşa edilen otoriter, askeri-kralcı ve batı yanlısı devlet kimliği, İran halkının taleplerinin göz ardı edilmesine ve reddedilmesine ve ayrıca katılım arayanların yasaklı sistemin dışına itilerek siyasi eyleme zorlanmasına yol açmıştır. Kendisi de toplumsal bir hareket olarak değerlendirilen 1979 İran İslam Devrimi, Pehlevi rejiminin baskıcı ve askeri-kralcı devlet kimliğinin yaratmış olduğu batı yanlısı ekonomi politikalarından, petrol gelirlerinin İngiltere'ye ve Şah'a yakın kişilere aktarılmasından, Şah'ın baskıcı ve adaletsiz yönetiminden dolayı gerçekleşmiştir. İran İslam Devrimi'nin çıkış noktasını oluşturan gelir adaletsizliği, petrol gelirlerinin batıya aktarılması ve kadınların özgürce başörtüsü takamaması İran'daki toplumsal hareketlerin sadece gerekçesidir; ancak arka planda yatan ve dolayısıyla protestolara ve toplumsal hareketlere yol açan durum devletin sahip olduğu kimlikten ve buna bağlı olarak rejimin ortaya koyduğu politikalarından kaynaklanmaktadır.

1979 İslam Devrimi sonrası muhalif örgütler arasında bulunan İslami gruplar arasında da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmanın sebebi her İslami grubun aynı fikri savunmaması ve devrim sonrası Humeyni'nin fikirlerinin galip gelmiş olması ve Humeyni önderliğinde Velayet-i Fakihin yasalaştırılması sayılabilir. Nitekim İslami gruplardan ilkinin oluşturan ve Ayetullah Şirazi ve Şeriatmedari önderliğinde olan “dinci muhafazakarlar” grubunun temel hedefi monarşiyi ortadan kaldırmak ve siyasi bir devrim gerçekleştirmektir; ancak bu grubun toplumsal bir devrim başlatmak gibi bir arzuları bulunmuyordu. İkincisi Mehdi Bazergan'ın da içinde olduğu İran Kurtuluş Hareketi eksenli “dinci radikaller” grubuydu. Bazergan ılımlı ve pragmatik bir siyaset izlerken grubun içindeki bir kesim daha çok radikal sosyal ilkeleri uygulamaya yönelik bir yol izliyordu. Üçüncüsü batılı her türlü teknolojik, kültürel, siyasi ve sosyal uygulama ve politikaları reddeden “dinci gericiler” grubuydu. Bu grup İslam kanunlarına uymayanların taşlanması, kadınların zorla örtünmesini isteyen ve toplumdaki sınıf eşitsizliğiyle ilgilenmeyen, kendi içlerinde tutarlı olmayan dağıntık birkaç teologdan oluşuyordu. Ancak devrim sonrası İslami gruplar her ne kadar farklı gruplara bölünmüş olsalar da devrim öncesi Şah'a karşı birleşmeyi ve topyekun ayaklanmalarla ve diğer muhalif örgütlerle birlikte Şah rejimini parçalamayı başarmışlardır. Nitekim burada önemli olan aynı sosyal yapı içerisinde bulunan farklı fikirlerin oluşturduğu kolektif bilincin, etkili bir toplumsal hareket neticesinde bir devrim gerçekleştirmeleri olmuştur. Dolayısıyla İnşacı perspektiften bakıldığında, farklı görüşteki İslami grupların ve diğer muhalif grupların fikirleri ve çıkarları, Pehlevi rejiminin baskısı karşısında ortak bir bilince dönüşmüş ve eylemlerini etkilemiştir.

Diğer yandan İslam Devrimi sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti'nin inşa etmiş olduğu devlet kimliğinin Şii İslam eksenli olması ve İslami hukuk kuralları ekseninde çift başlı bir yapıyla devletin yönetilmesi de yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkede Şii İslam eksenli devlet kimliğinin yaratmış olduğu çift başlı siyasi yapı; ekonomik sorunlara, dış yaptırımlara, usulsüzlüğe, yolsuzluğa yol açarak halkın öfkelenmesine ve kolektif olarak hükümete ve rejime karşı eyleme geçmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla İran-İrak Savaşı sonrası ortaya çıkan protestolar, Yeşil Hareket ve 2017-2018 protestoları bu bağlam üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca İran'ın etnik ve dinsel olarak da çok kültürlü bir yapıya sahip olması ve 1979 sonrası dini yönetimle birlikte cinsiyet eşitsizliğine dayalı, kadının erkek karşısında ikinci plana atıldığı uygulamaların/politikaların ortaya koyulması ülkedeki kadın ve etnik kimlik eksenli protestoların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi yine arka planda yatan sebep; Şii İslam eksenli devlet kimliğine sahip İslami rejimin kadına yönelik erkek lehine oluşturulan politikaları ve ayrıca Fars ve Şii kimliklerinin ülkedeki diğer kimliklere nazaran daha ön planda tutulmasıdır. Dini rejimin ideal Müslüman toplumu, ideal kadın üzerinden oluşturma gayesiyle, Şah döneminde kadına belirli özgürlükler sağlayan 1967 tarihli Aile Koruma Kanununu yürürlükten kaldırması, çok eşliliği yasalaştırması, kadınlarda evlilik yaşını 13'e indirmesi, kadın ve erkeğin aynı işi yapmaları karşılığında kadının daha az ücret almasının uygun görülmesi, işyerlerinde ve kamusal alanda hicap giyinmenin zorunlu olması, kadının evde kalmaya mecburi bırakılması, dini rejimin kadın kimliğine yönelik baskı uygulamalarından birkaçıdır. Nitekim kadının özgürlüğüne yönelik bu baskı politikaları ülkede önemli protestolara neden olmuştur ve olmaktadır. Özellikle Beyaz Çarşamba Hareketi ve Mehsa Emini Protestoları İran'daki kadın eksenli protestolardan öne çıkan, önemli ve sadece ulusal değil uluslararası alanda da yankı uyandıran kitlesel eylemlerdir.

İran'daki olaylar, toplumsal seferberliğe eşlik eden siyasallaşmayı etkili bir şekilde ortaya koymuştur. İnşacı perspektifte İran'daki siyasi aktörlerin sahip oldukları ideoloji ve bu ideoloji doğrultusunda inşa ettikleri devlet kimlikleri ülke içinde dramatik sonuçlara ve toplumsal hareketlere neden olmuştur. Ayrıca hem "otoriter, kralcı-askeri" kimlik anlayışıyla hareket eden Şah rejiminin hem de "Şii İslami" kimlik anlayışıyla hareket eden İslami rejimin toplumda nasıl bir siyasi istikrarsızlığa yol açtığı ortadadır. Yine her iki dönemdeki devlet kimliği İran'ın dış politikadaki çıkarlarını ve kararlarını etkilemiştir. Bunun etkileri sadece olumsuz olarak nitelendirilemez. Nitekim Şah dönemindeki seküler-kralcı kimlik sayesinde İran, uluslararası sistemde batının desteğini kazanmıştır. Ancak 1979 sonrası İslami rejimle birlikte İran'daki siyasi aktörlerin "İslam" eksenli dış politika kararları başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok batı ülkesinin İran'a karşı olumsuz bir tutum içine girmelerine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, bazı toplumlarda din temelli siyasi rejimler, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara yönelik daha geniş, etkili ve doğru bir hizmet gerçekleştirirken, bazıları daha çok dramatik siyasi

sonuçlara yol açmaktadır. İran'daki durum büyük oranda dramatik siyasi sonuçlara yol açan bağlam üzerinden açıklanabilir ve yorumlanabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Filiz Kaval: %70, Ramazan İzol: %30

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Filiz Kaval: 70%, Ramazan İzol: 30%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kaval, F. & İzol, R. (2024). İran'daki toplumsal hareketlerde devlet kimliğinin rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 449-482. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1425605>

Kaynakça

Abrahamian, E. (1979). Iran in revolution: the opposition forces. *MERIP Reports*, (75-76), 3-8. <https://doi.org/10.2307/3012310>

Abrahamian, E. (1980). Structural causes of the Iranian revolution. *MERIP Reports*, (87), 21-26. <https://doi.org/10.2307/3011417>

Afary, J. (2023, 17 Kasım). *Iranian revolution 1978-1979*. 8 Aralık 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/event/Iranian-Revolution> adresinden edinilmiştir.

Akbarzadeh, S. & Barry, J. (2016). State identity in Iranian foreign policy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(4), 613-629.

Arjomand, S. A. (1985). The causes and significance of the Iranian revolution. *State, Culture, and Society*, 1(3), 41-66.

Bahramitash, R. (2003). Revolution, Islamization, and women's employment in Iran. *Brown Journal of World Affairs*, 9(2), 229-241.

Balaam, D. N. & Dillman, B. (2015). *Uluslararası ekonomi politiğe giriş*. Liberte Yayınları.

BBC Türkçe (2022, 27 Eylül). *İran'da Mehsa Emimi protestoları: halk, İran İslam Cumhuriyeti'nin varlık nedenini sorguluyor*. 29 Eylül 2023

- tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gm46z52n2o> adresinden edinilmiştir.
- Berber, S. (2013). İran'ın ekonomi politikası, yaptırımların etkisi ve ikilemleri. *Bilgi Strateji*, 5(9), 61-84.
- Calhoun, C. (1993). 'New social movements' of the early nineteenth century. *Social Science History*, 17(3), 385-427. <https://doi.org/10.2307/1171431>
- Çelik, H. A. & Yılmaz, M. M. (2017). İran dış politikasında kurumsal ve kuramsal bir aktör: velayet-i fakih. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116(229), 145-158.
- Davies, J. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1), 5-19. <https://doi.org/10.2307/2089714>
- Demiroğlu, E. (2014). Yeni toplumsal hareketler: bir literatür taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 2(1), 133-144. doi: 10.14782/SBD.201416304
- Efegil, E. (2020). İran dış politikası: ilkeleri, belirleyicileri ve işleyişi. H. Sayın (Ed.), *İran bölge analizi içinde* (s. 199-226). Vadi Yayıncılık.
- Green, J. D. (1980). Pseudo participation and countermobilization: roots of the Iranian revolution. *Iranian Studies*, 13(1-4), 31-53.
- Gürakar, T. (2012). Bir toplumsal hareketin anatomisi: İran yeşil hareket. *Academia.edu.*, 17-19.
- Heberle, R. (1951). Social movements: An introduction to political sociology. *Irvington Pub.*
- Higgins, P. J. (1985). Women in the Islamic republic of Iran: Legal, social, and ideological changes. *The University of Chicago Press*, 10(3), 477-494.
- Homan, R. (1980). The origins of the Iranian revolution. *International Affairs*, 56(4), 673-677. <https://doi.org/10.2307/2618173>
- Hürriyet.com (2018, 30 Ocak). *İran'da beyaz çarşamba hareketi: kadınlar başörtülerini çıkarıp sallandırıyor*. 29 Eylül 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iranda-beyaz-carsamba-hareketi-kadinlar-basortulerini-cikarip-sallandiriyor> adresinden edinilmiştir.
- Kayaalp, M. E. & Köse, D. (2022). ABD-İran ilişkileri: İran'ın rolü ve ekonomik yaptırımlar üzerine bir değerlendirme. *International Trade Academic Journal*, 5(1), 47-67. <https://doi.org/10.55065/intraders.1085117>
- Keddie, N. (2000). Women in Iran since 1979. *The Johns Hopkins University Press*, 67(2), 405-438.

- Keskin, A. (2022, 23 Eylül). *İran kadınlarının saçları nereye gidiyor?* . 28 Ekim 2022 tarihinde <https://fikirturu.com/jeo-politik/iran-kadinlarin-saclarindan-nereye-gidiyor/> adresinden edinilmiştir.
- Kessler, O. & Steele, B. (2016). Constructing IR: the third generation. *European Review of International Studies*, 3(3), 7-13.
- Kuduoğlu, A. (2019). İran'da Musaddık dönemi: 1951-1953. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 37-62. <https://doi.org/10.33201/iranian.501095>
- Küçük, M. (2017). Uluslararası ilişkilerde sosyal inşacılık. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri içinde* (s. 325-376). İletişim Yayınları.
- Rojhelati, Z. (2022, 19 Eylül). *Zhina's protests in Iran*. 8 Ocak 2024 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/resrep51788> adresinden edinilmiştir.
- Sayın, H. & Çırakoğlu, A. (2020). İran'da siyasal sistem ve etki eden güçler. H. Sayın (Ed.), *İran bölge analizi içinde* (s. 175-197). Vadi Yayıncılık.
- Silva, G.E. (2015). Social movements, protest, and policy. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 27-39.
- Sinkaya, B. & Şen, G. & Uygur, H. (2018, 14 Şubat). *İran'da toplumsal hareketler ve etkileri*. 1 Ekim 2023 tarihinde <https://aybu.edu.tr/GetFile?id=e1fb50be-a87f-4663-8b3a-98756a6151cb.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Spindler, M. (2013). Social constructivist theory. 195-224. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf09vd.12>
- Sundquist, V. H. (2013). Iranian democratization part 2: the green movement-revolution or civil rights movement?. *University of South Florida Board of Trustees*, 6(1), 35-46.
- Tabari, A. (1986). The women's movement in Iran: a hopeful prognosis. *Feminist Studies*, 12(2), 342-360. <https://doi.org/10.2307/3177972>
- Tandoğan, Ş. M. (2021). Yeni paradigma bağlamında Ortadoğu'daki toplumsal hareketlerin İncelenmesi: Mısır ve İran örnekleri. *Mülkiye Dergisi*, 45(3), 587-616.
- Tilly, C. (2022). *Toplumsal hareketler 1768-2018*. Alfa Yayınları.
- Zimmt, R. (2018). The protest in Iran: a significant challenge to the regime. *Institute for National Security Studies*, 1-5.
- Wendt, A. (1994). Collective identity formation and international state. *American Political Science Association*, 88(2), 384-396. <https://doi.org/10.2307/2944711>
- Wendt, A. (1995). Constructing international politics. *International Security*, 20(1), 71-81. <https://doi.org/10.2307/2539217>
- Wendt, A. (2000). Social theory of international politics. *Cambridge University Press*, 26(1), 123-124.

Extended Abstract

This article posits that state identity is a primary catalyst for unrest and protests within Iranian society, arguing that the state identities formulated under both the Shah and the Islamic Republic clash with societal values. Utilizing a qualitative research methodology, the article first introduces the concept of social movements before delving into the crisis of state identity in Iran during the eras of Mohammad Reza Shah Pahlavi and the Islamic Republic, highlighting the protests and social movements that occurred in these times.

To analyze the disruptions in Iran's recent history and the social movements spurred by the socio-economic challenges of Iranian society, it is crucial to comprehend the state identities of Iran under the monarchy from 1925 to 1978 and of the Islamic Republic established post-monarchy in 1979. Here, 'identity' refers not to the ethnic identities stemming from Iran's multicultural fabric but to the state identity crafted by the state's own narrative. While Iran adopted a secular, militarist-royalist state identity rooted in archaic nationalism during the Pahlavi era, the Islamic Republic era saw the construction of a revolutionary-Islamic state identity based on Shia Islam. Instances where both state identities, developed in distinct periods, misalign with societal expectations are predominantly observed in Iran's protests and social movements. Although realist/traditional paradigms in international relations contribute to understanding Iran's intentions and actions within both national and international arenas, these paradigms fall short of comprehensively elucidating Iran's role, strategies, and ideological components within its political system. From a constructivist viewpoint, this article examines how the military-royalist state identity during the Shah's regime and the Shia Islam plus revolutionary Islam identity during the Islamic regime have triggered conflicts and social movements domestically, as well as occasionally adverse outcomes in the country's foreign policy.

Mohammad Reza Shah Pahlavi, who assumed the throne of Iran from his father, Reza Khan, in 1941, built his state identity on militarist-royalist and secular principles. He developed positive relations with the United States and the United Kingdom through pro-Western policies, while simultaneously attempting to garner domestic support with his "modernization" program, which he touted with discourses of progress and patriotism. However, the Shah's modernization efforts led to the centralization of the state apparatus around himself and failed to fulfill the populace's expectations. Over time, the authoritarian and royalist nature of the Shah's regime incited opposition from nationalist, secular, leftist, and Islamic groups, hastening the march toward the 1979 Revolution.

The Shah's political, economic, legal, and bureaucratic policies, which deviated from Islamic values and practices, and his suppression of Islamic groups, coupled with the inequitable distribution of Iranian oil revenue between the U.S. and the Shah's inner circle, provoked mobilization against

him from a wide spectrum of society, including nationalist, secularist, leftist groups, as well as those advocating for Islamic governance. The Shah's inability to reflect, represent, and adapt to the underlying societal changes, particularly in terms of class dynamics, led to the unification of various anti-Shah factions and exacerbated the prevailing crisis. Although the Shah's reign in Iran was marked by sporadic economic improvements driven by oil revenues, the state ultimately could not avert an economic downturn. With the deteriorating economy, the Shah, who failed to establish a strong social foundation, became the focal point of anti-regime protests.

The opposition groups that initiated protests against the Shah's economic policies coalesced under the National Front banner, gradually intensifying their campaign against the Shah's royalist-military regime and its pro-Western orientation. Leading up to the 1979 Islamic Revolution in Iran, the protests escalated, marked by widespread violence and unrest, with mosques playing a significant role in mobilizing the populace. As a result, the Shah lost his political influence and prestige, ultimately leaving Iran, unable to counter the mounting opposition. Following his departure, the Islamic faction, which had garnered substantial legitimacy among the opposition, proclaimed the establishment of the Islamic Republic of Iran under Ayatollah Ruhollah Khomeini's leadership. The institutional identity of the newly formed Islamic Republic, blending republicanism with theocracy, was anchored in Shia Islam and revolutionary Islam.

Moreover, the revolution introduced a dual governance structure, comprising the Velayat-e Faqih (Guardianship of the Islamic Jurist) and the presidency, leading to political, economic, and social instability. This shift prompted negative reactions from many Western countries, notably the US and the UK, due to Iran's anti-Western foreign policy stance. The 1979 constitution, which formalized the Velayat-e Faqih's dominance over all other state institutions, has been criticized for impeding economic development and oppressing women's and other ethno-religious groups' identities. Specifically, the regime's adherence to an "Islamic economy" model and gender-discriminatory practices have sparked widespread protests. While some protests are attributed to socio-economic grievances, the primary driver has been resistance to the regime's overarching policies. Consequently, various movements such as those following the Iran-Iraq War, the Green Movement, the 2017-2018 Protests, the White Wednesday Movement, and the Mahsa Amini Protests are reflective of this broader context of opposition to the regime.

From a constructivist perspective, the ideologies embraced by Iranian political actors and the state identities they forge in accordance with these ideologies have precipitated significant consequences and social movements within the country. It is clear how both the Shah's regime, with its "secular, royalist-military" identity, and the Islamic regime, with its "Shia Islamic" identity, contributed to political instability in society. Similarly, the state

identity during both periods has influenced Iran's foreign policy interests and decisions. The outcomes of this influence are not solely negative. Indeed, Iran, under its secular-royalist identity during the Shah's era, secured support from Western countries in the international system. However, following the 1979 Islamic Revolution, the shift towards an "Islam-oriented" foreign policy by Iranian political actors led many Western countries, especially the US and the UK, to adopt a negative stance towards Iran.

BİR DEĞİŞİM SÜRECİ BAĞLAMINDA TÜRK TARİHYAZIMI VE III. TÜRK TARİH KONGRESİ

Can Tankut ESMEN*

Öz

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığını yürüttüğü ve yazına Millî Şef dönemi olarak geçen devir, Türk siyasi tarihinde olduğu kadar Türk tarih yazıcılığında da özel bir yere sahiptir. Atatürk döneminden miras kalan Türk Tarih Tezi'nin, dönüşüme uğrayarak gelecek yıllarda hâkim paradigma haline gelen Türk-İslam sentezine evrildiği süreçte, bu dönem oldukça önemli bir kavşak noktası olmuştur. Tek parti yıllarının tamamında, siyaset tarih ilişkisi bağlamında düzenlenen tarih kongrelerinin öncü rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, III. Türk Tarih Kongresi de; Atatürk döneminden İnönü dönemine geçişi anlamlandırmak adına dikkate alınması gereken bir araştırma nesnesidir. Öyle ki, bu kongrede Türk tarihçiliğinin yukarıda işaret edilen biçimde bir değişimin ilk izlekleri bulunmaktadır. Söz konusu çalışma, seyrinde her ne kadar betimleyici bir dil hâkim olsa da söz konusu tarih kongresinin bu minvaldeki önemini altını çizmeyi amaçlamaktadır. Böylesi bir çalışmaya girişmede, konunun yazında benzer biçimde ele alınmamış olması da bir diğer gerektir. Kongre, yayınlanan tutanaklar ve gazete haberleri merkeze alınarak incelenmiştir. Kongrenin seyri ve başlıca tartışmalar ortaya konmuştur. Kongrenin, 1932'deki Birinci ve 1937'deki İkinci Kongrelere kıyasla önemli bir kopuşu/dönüşümü simgelemesi itibarıyla Türk Tarih Tezi ve ortaya koyduğu tarih paradigması sonrası akademik tarihçiliğinin ilk büyük tarih kongresi olarak ifade edilmesi, çalışmanın ulaştığı en önemli neticedir.

Anahtar Kelimeler: İnönü Dönemi, III. Türk Tarih Kongresi, Tarihyazımı.

TURKISH HISTORIOGRAPHY IN THE CONTEXT OF A PROCESS OF CHANGE AND III. TURKISH HISTORY CONGRESS

Abstract

The period in which İsmet İnönü was president and known as the National Chief period in the literature has a special place in Turkish historiography as well as in Turkish political history. This period was a very important junction point in the process where the Turkish history thesis inherited from the Atatürk period transformed into the Turkish-Islamic synthesis that became the dominant paradigm in the coming years. It is possible to say that throughout the single-party years, history congresses held in the context of the relationship between politics and history played a leading role. In this context, III. Turkish History Congress also; It is a research

* Dr. Arş. Gör., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cantankutesmen@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1884-1276>

object that should be taken into account to make sense of the transition from the Atatürk period to the İnönü period. So much so that, in this Congress, there are the first traces of a change in Turkish historiography as mentioned above. The study in question aims to underline the importance of the History Congress in this regard, even though descriptive language dominates its course. Another reason for undertaking such a study is that the subject has not been addressed similarly in the literature. The congress was examined by focusing on published minutes and newspaper news. The course of the congress and the main discussions are presented. The most important conclusion of the study is that the congress is the first major history congress of academic historiography after the Turkish History Thesis and the history paradigm it put forward, as it symbolizes a significant break/transformation compared to the First Congress in 1932 and the Second Congress in 1937.

Keywords: İnönü Age, III. Turkish History Congress, Historiography.

Giriş

Millî mücadele sonrasında inşa edilen genç ve dinamik cumhuriyetin öncelikli hedeflerinden bir tanesi millî-devlet kimliğini yaratmaktı. Bu bağlamda, toplumda millî bilincin güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Her ne kadar Balkan Savaşları'nı takip eden süreçte millî bir uyanış gerçekleşmişse de (Taştan, 2017, s. 210); Yakup Kadri'nin ilk baskısı 1932 yılında yayımlanan *Yaban*'ı, dönem toplumu adına daha alınacak çok yol olduğunu ortaya koymaktaydı (Karaosmanoğlu, 2004). Tarih söz konusu ihtiyacı karşılamanın akla gelen ve tercih edilen ilk aracı olmuştu (Akbaşrak, 2021, s. 10). Cumhuriyetin kurucu kadrolarının bu minvalde giriştiği en önemli işlerden bir tanesi de; uluslaşmanın yanında kuruluş felsefesini temellendirme maksadı taşıyan bir tarih tezinin ortaya atılması olmuştur (Esmen, 2021, s. 100). Tarihçiler arasında Türk tarih tezi adıyla tanınan bu projede, başlangıcından günümüze bir Türk tarihi kaleme almak, orta öğretim ve liselerde okutulan ders kitapları yayınlamak ve düzenlenen kongreler vasıtasıyla tezin temel argümanlarının uluslararası camiada tanınmasını sağlamak gibi hedefler belirlenmişti. Bunun dışında, yurtdışında tartışılmakta olan ve Türkleri medeniyet cetvelinde alt sıralarda konumlandıran (yahut Anadolu toprakları üzerinde olası birtakım taleplere mahal verecek) tezlere karşı cevaplar üretmek; genç cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu vatandaş kalıbını tarih vasıtasıyla yaratmak; sosyal hayatı yeniden şekillendirmeye dönük inkılapların halk nezdinde benimsenmesini kolaylaştırmak bu tezin diğer önemli amaçlarını oluşturmuştu.¹

Türk tarih tezi bağlamında yapılan işlere ve ortaya koyulan eserlere bakıldığında; bunların ilkinin Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu ve ortaya koyduğu eserler olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, Türk Ocakları

¹ Türk tarih tezi pek çok bilim insanı tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmış ve hatta ağır eleştirilerin odağına yerleştirilmiştir. Bu minvaldeki çalışmalara bakıldığında: Mustafa Oral'ın *Türkiye'de Romantik Tarihçilik 1910-1940*, Büşra Ersanlı'nın *İktidar ve Tarih* ve Etienne Copeaux'nun, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* başlıklı eserleri başlıca metinler olarak akla gelmektedir.

bünyesinde faaliyet gösteren Türk Tarih Heyeti'nin, Ocakların lağvedilmesinden sonra, 12 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla müstakil bir kurum olması ve sonrasında bu yapının Türk Tarih Kurumu'na dönüştüğü bilinmektedir (İnan, 2014, s. 268). Türk Tarih Tezi'nin de ilk kez bu cemiyetin öncülü olarak kabul edilen Türk Ocakları bünyesindeki Tarih Heyeti tarafından düzenlenen ve 27-28 Nisan 1930 tarihlerinde gerçekleşen Türk Ocakları Kongresi'nde dile getirildiği de eklenmelidir (Oral, 2015, ss. 50-51). Neticede Tarih Kurumu çatısı altında; *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli eser kaleme alınmış², dört ciltlik Tarih ders kitapları liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Ayrıca *Belleten* adı verilen ve günümüzde de yayın hayatına devam eden akademik bir dergi neşredilmeye başlanmıştır. Bu yayın ve tedrisat faaliyeti devam ederken, birincisi 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara'da ve ikincisi 20-25 Eylül 1935 tarihinde İstanbul'da olmak üzere iki büyük kongre toplanmıştır. İlk kongrede Türk Tarihinin Ana Hatları başlıklı eser üzerinden Türk Tarih Tezi ortaya koyulurken, ikinci kongrede teze uluslararası bir boyut kazandırılmış, bilhassa yurtdışından davet edilen katılımcıların tezi bir anlamda tasdik etmeleri sağlanmıştır. Söz konusu dönem zarfında hayat bulan eserler ile birlikte öne çıkan aktörlerin en önemlisi ise akademik kimliğiyle Dr. Afet İnan'ın kendisidir. Mustafa Kemal'in manevi kızı da olan Afet Hanım, akademik hayatını, bilhassa İsviçre'de Eugene Pittard yönetiminde 1935 yılında hazırladığı doktora çalışması ve sonrasında Türk tarih tezine hasretmiştir (Toprak, 2015, s. 106). Afet Hanım'ın akademik yaşamına kuş bakışı bir noktadan getirildiğinde, adeta Türk Tarih Tezi ekseninde/tarih tezi için eğitim aldığı ve hayatı boyunca Türk tarih tezini savunduğu görülebilecektir.³

Türk tarih tezinin karşılaştığı en büyük kırılma anı ise banisi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile gerçekleşmiştir. Bu vefat, tarih tezinin ülkedeki en büyük destekçilerinden birisini kaybetmesine neden olmuştur. Atatürk'ün halefi Millî Şef İsmet İnönü, "Atatürk'ten yadigar kalan" tarih tezinin sürdürülmesine katkı sağlasa da arka planda değişmekte olan siyasi atmosfer vesilesiyle yeni görüşler, Türk tarihçiliğini dönüştürmeye başlamıştır. Bu süreç, 1950'li yılların henüz başında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı devretmesi ve dolayısıyla tek partili hayatın son bulmasına kadar sürmüştür. Bu yıllarda Türk-İslam sentezi bağlamındaki tarih pratiğinin güçlenip egemen duruma gelmesine değin çok sesli bir dönem yaşamıştır (Esmen, 2016, s. 118).

Türk tarihçiliğinin 40'lı yıllarda yaşadığı bu çok sesliliğin başlıca nedeni, devam etmekte olan ikinci dünya savaşı esnasında, İnönü'nün uygulamaya çalıştığı denge politikasıdır. Türkiye'de tarih ile siyaset arasında

² Söz konusu eser, tarih tezinin belkemiğini oluşturmaktadır. Çalışma, Türk tarih tezinin ilk defa tartışmaya açıldığı bir kitap hüviyetindedir. Bir komisyonca kaleme alınan eser, 1931 yılında 100 adet olarak bastırılıp alanında yeterliliğe sahip kişilere değerlendirmeleri amacıyla gönderilmiştir. (Eyice, 1968, s. 514).

³ Bu durumun en açık göstergelerinden bir tanesi de Afet İnan'ın 1971 gibi oldukça geç bir tarihte, Türk Tarih Kurumu'nun 40. kuruluş yılı münasebetiyle verdiği ve Belleten tarafından da neşredilen konferans metnidir. İnan, yazının çerçevesini Atatürk dönemi olarak belirlemiş ve Tarih kurumunun kuruluşundaki önemli hadiseler ile birinci ve ikinci tarih kongrelerinden bahsetmeyi yeterli görmüştür. (İnan, 1971, ss. 519-529).

bilhassa siyasetin kendi söylemini üretmesi ve bunların halka benimsetilmesinde tarihin araç olarak kullanılmasına dayanan bir ilişki söz konusudur. Bununla birlikte, tarihçilerin ekseriyetinin siyasi bir duruşa sahip olmaları ve yazdıklarının da bu duruştan azade olmayışı, yukarıda bahsedilen ilişkiyi perçinlemektedir. Bu minvalde, 40'lı yılların tarihçilerinin de bir nesil önceki tarihçilere benzer biçimde dünya görüşleri ve siyasi düşünceleri ekseninde tarihçilik yapmaktan kaçamamış olduğu söylenebilir. Her ne kadar Millî Şef döneminin ilk yıllarında siyasi ortam farklı düşüncelerin seslendirilmesine imkân tanısa da, benimsenen denge politikası nedeniyle, her daim belli bir düşüncenin iktidar nezdinde öne çıktığı görülmektedir. Gelecek satırlarda ele alınmakta olan III. Türk Tarih Kongresi⁴, bu bağlamda düşünülmalıdır.

1. BİR VAKA OLARAK III. TÜRK TARİH KONGRESİ

Türk tarihçiliğinin Millî Şef iktidarındaki yılları, akademik boyutta önemli gelişmelerin yaşandığı ve bir önceki on yılın tam zamanlı politikacı yarı zamanlı tarihçilerine kıyasla daha nitelikli tarihçilerin yetiştiği bir dönem olarak ifade edilebilir. Bu yıllarda yeni yetişen tarihçiler kadar, İnönü'nün dargınları kendi etrafında yeniden bir araya getirme düşüncesi bağlamında, Birinci Tarih Kongresi'nde resmî anlatı ile ters düşen Zeki Velidi'nin ülkeye/üniversiteye dönüşü⁵ ve Fuad Köprülü'nün de hem ilmi hem de siyasi etkinliğinin artması etkili olmuştur. Bu tarihçilere bakıldığında, Köprülü ve mebusluk yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Şemsettin Günaltay hariç tutulursa politikacı-tarihçi hüviyetindeki isimlerin bir önceki on yıla göre daha az olduğu da ortadadır. Bu neslin, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni de kurmuş olan bir önceki neslin aksine, Millî Mücadele'de fiili olarak bulunmamış ve eğitimlerinin önemli bir kısmını Türk Tarih Tezi'nin hâkim olduğu yıllarda geçirmiş isimler olduklarını söylemek mümkündür. Söz konusu tarihçiler arasında; Ömer Lûtfi Barkan, Tayyip Gökbilgin, Halil İnalçık, Osman Turan ve Mükrimin Halil Yinanç gibi isimler ilk akla gelenler olarak sayılabilir. Türk tarihçiliğindeki bu yeni nesil, ki hemen hepsi incelenmekte olan Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin de katılımcısı durumundadır. Bu isimler dönemin siyasi ortamının sunduğu kuluçka ortamından yararlanarak Türk Tarih Tezi'nden beslenmekle beraber, gelecek on yıllarda değişecek siyasi konjonktürün de etkisiyle onu devre dışı bırakan isimler olacaktır (Esmen, 2016, ss. 118-119).

⁴ III. Türk Tarih Kongresi, Türkiye'de tarihyazımı alanında çalışan ve eserleri kilometre taşı olarak kabul edilebilecek isimlerce fazla önem verilmeyen bir meseledir. Buna göre; konuya gerek Kemalist tarihyazımı, gerek milliyetçi Türk tarihçiliği, gerekse de resmî tarih açısından bakmış olsun, yazarlar umumiyetle I. ve II. Türk Tarih Kongrelerine odaklanmayı tercih etmektedir. Bu durumun bir diğer nedeni ise kurucu felsefenin tarih bakış açısını Atatürk dönemi ile sınırlandırarak ele alma gayreti olabilir. Öyle ki her üç isim de çalışmalarında III. Türk Tarih Kongresine yer vermezken, Oral ve Ersanlı eserlerini sırasıyla 1940 ve 1937 tarihleri ile kronolojik olarak sınırlamalarına yaslanabilecekken, 1913-1993 gibi uzun bir aralığı incelemiş olan Copeaux'un söz konusu kongredeki havayı çalışmasına taşınamaması bir eksikliklerdir. Söz konusu eserler için bk. (Oral, 2006; Ersanlı, 2013; Copeaux, 2006).

⁵ Eylül 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Türk Tarihi Profesörü olarak atanmış ve görevine başlamıştır (İnalçık ve Yediyıldız, 2002, s. 125).

Kongrenin gerçekleştiği 40'lı yıllar, Türk tarihçiliğinde olduğu kadar, sağrısında koştuğu Türk siyasi hayatında da çeşitli kaynamaların ve değişimlerin yaşanmakta olduğu bir süreçtir. Dolayısıyla, kongre müstakil olarak ele alınmadan evvel bu süreç hakkında bilgi vermek elzemdir. Bu noktada şu tespitle başlamak yanlış olmaz. Türk siyasi tarihindeki gelişmelerin iz düşümü her daim Türk tarihyazıcılığının üzerinde etkisini göstermiştir. Bilindiği üzere Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen inkılaplar da tarihyazımına doğrudan etki etmiş ve öyle ki tarihçilik mesleğinin kendisi de bu değişimden kaçamamıştır. Buna ilaveten, Türkiye, 1950 senesinde tek partili hayatın nihai olarak son bulmasıyla başlayan ve Demokrat Parti iktidarının on yıl boyunca direksiyonunda olduğu bir dengelenme dönemi de yaşamıştır. Bu süreç, Türk milli kimliğinin Türk-İslamcı bir çizgiye kaydığı ve Türkiye'nin çok kutuplu uluslararası konjonktürde, NATO gibi bazı ortaklarla hareket etme zorunluluğu içine girmesiyle sürmüştür (Esmen, 2021, s. 123; Akıncı, 2013, ss. 8-9). Süreç nihayete ererken, tarihyazımı da Türk-İslamcı bir pratik eksenine yerleşmiş; bilhassa Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliğine verilen önem bu devrede artmaya başlamıştır. Tarihyazımındaki bu yönelim, Türk-İslam sentezi formunu alıp, 1980 darbesi sonrası dönemde nüfuzunun zirvesine ulaşmaya dek güçlenerek yoluna devam etmiştir (Akıncı, 2013, s. 15).

İnönü'lü yıllar ise kendine özgü yanları olmakla birlikte daha çok Atatürk ve çok partili hayat devreleri arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilebilir. Bu dönem sathında elbette ki II. Dünya Savaşı gibi büyük ve elim bir hadisenin tüm siyasi gelişmelerin seyrine etki etmiş olduğunu unutmamak gerekir. Bununla birlikte, dönem siyaseti, ekseriyetle ufukta görünen çok partili hayat ve değişmesi kesin görünen uluslararası konjonktüre göre pozisyonların ayarlandığı bir devredir. Tüm bu keşmekeş içerisinde Türk tarihçileri de devlet erkiyle kimi zaman iyi kimi zaman kötü tarih üretmeye devam etmişlerdir. Tarih tezine gösterilen ilginin sözde kalması ve hümanizm akımı ekseninde Yunan ve Roma klasiklerini tercümeyle dayanan girişimlerin cılız kalması neticesinde; siyasetin tarihçiliği domine edemediği gri alanlarda yeni ve bilimsel olma iddiasında farklı bir tarihçilik doğmuştur. Bu tarihçilik kendisini kimi zaman Annales ekolünden beslenmeye teşne Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık gibi isimlerde (Sönmez, 2008, s. 131), kimi zaman ise Batılı müsteşriklerin dengi denebilecek bir çalışma yekûnuyla şarkiyatçı tarih bakışına Türkiye'den katkı sunan Zeki Velidi Togan gibi isimlerde kendisini göstermiştir (Baykara vd., 1989, s. 36). Bu isimlere ek olarak, İstanbul ve Ankara'daki üniversiteler çevresinde yetişmekte olan, doktora yapmış, yurt dışında ilmi faaliyetlerde bulunmuş genç araştırmacıların (isimleri ve kongredeki rolleri ilerde zikredilmektedir) çalışmaları da; siyasetin tarihyazımını sokması muhtemel cendereden etkilenmeden ortaya konabilmiştir.

Çalışmanın esas konusu olan üçüncü tarih kongresine dönüldüğünde ve bir vaka olarak seyrine bakıldığında, birinci ve ikinci kongrelerde olduğu gibi,

bu kongrenin de basın üzerinden takip edilmesi mümkün olmuştur. Bu meyanda, Cumhuriyet gazetesi, kongreyi açılış günü olan 15 Kasım 1943 tarihli sayısında ilk sayfadan halka duyurmuştur: “Üçüncü Türk Tarih Kongresi Millî Şef Reisicumhur İnönü’nün yüksek huzurları altında 15/11/1943 pazartesi günü saat 10:30 da Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi’nde toplanacaktır. Kongreye davetli olanlar kâmilten Ankara’ya gelmiş bulunuyorlar. Kongreye Türk tarihinin muhtelif mevzularından 85 tebliğ yapılacaktır. Kongre 20/11/1943 cumartesiye kadar devam edecektir. Kongre 3 seksiyona ayrılmıştır. Birinci seksiyonda Prehistovuardan Ortaçağa kadar, ikinci seksiyonda Ortaçağ’dan yeniçağa kadar üçüncü seksiyonda ise yeniçağa ait olan tebliğler okunacaktır. Kongre, bundan başka umumi heyet halinde de içtimalar yapacaktır. Bu münasebetle Türk Tarih Kurumunun çalışmalarını gösteren bir sergi de hazırlanmıştır.” (“Tarih Kongresi Milli Şefin Huzur ile Bugün Ankara’da Toplanıyor”, 1943). Gazetenin aynı nüshasında, dönemin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Profesörlerinden sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun kongreyi ele alan bir makalesi de yayınlanır. Yazısında kongreyi, Türkiye’nin devam eden cihan harbinde tarafsız kalmasının bir nimeti olarak değerlendiren Fındıkoğlu, tebliğlerden beklentilerini ise şu şekilde özetler:

“Üçüncü Türk tarih kongresi, muhtelif tarih görüşlerinin siyasi bir mana aldığı, gerçekleşmek için ordulara vazife yüklediği, bu vazifelerin en gergin bir savaş ruhu ile takip edildiği bir devre düşüyor. Steplerde ve dağlarda çarpışan insan kabilelerine telkin edilen ideolojide, geriye ve ileriye doğru uzanan bir tarih telakkisi de gizlidir. Politikacılara, politikacıları fikirleriyle besleyen tarih ve bilhassa jeopolitik mensuplarına şuurlu olarak, asker kabilelerine yarı şuurlu bir surette hükmeden bu telakkileri, ilmin eleğinden geçirmek lüzumsuz olduğu kadar faydasızdır da. Yapılacak iş bu çarpışan tarih görüşlerini, yanlış ve çarpık taraflarıyla bir hadise olarak ele almak, gerek Avrupa çizmesinde, gerek Rusya bozkırlarında gerek Uzakdoğu’nun okyanuslarında çarpışan insan kütlelerinin anlayış tarzlarını kavramaktır. Tarih kongresine verilen raporlar arasında bu neviden siyasi tarih felsefesi ile ilişkili olanları var mıdır? Bunu hafta içindeki kongreye ait haberlerden anlayacağız.” (“Tarih Kongresi Milli Şefin Huzur ile Bugün Ankara’da Toplanıyor”, 1943). Buna mukabil, kongrede kendisi de bir sunum yapmış ve tam da gazetede yazısında işaret ettiği üzere, *Türk İktisadi Tefekkür Tarihi ve Mehmet Şerif* başlıklı tebliğini sunmuştur.

15 Kasım’da gerçekleştirilen açılış oturumları, bir sonraki gün yayımlanan gazetede geniş yer bulmuştur. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı ve Millî Eğitim Bakanı’nın katılım sağlamaları bunda başlıca etkidir. 16 Kasım 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesi; kongreyi manşetine taşımıştır. Haber, tarih kongresi dün Ankara’da toplandı, Millî Şef’in huzurları ile Büyük Atatürk’ün aziz hatırası anıldı ve Maarif Vekili çok olgun ilmi bir hitabede bulundu şeklinde ifade edilmiştir. Burada daha sonra üzerinde duracağımız açılış konuşmaları birer cümle ile özetlenirken sadece, Maarif Vekili Hasan

Ali Yücel'in konuşmasının tam metni yayımlanmıştır. Haber, "TTK tarafından düzenlenen serginin açılışını, saat 13.00'te Cumhurbaşkanı İnönü yapmış ve açılış ardından Fakülte binasından ayrılmıştır. Tebliğler saat 15.00 itibarıyla okunmaya başlanmıştır." ifadeleriyle sonlandırılmıştır ("Hasan Ali Yücel diyor ki", 1943). Basına da yansıyan bu durum, ilk iki kongreye kıyasla yaşanan bir değişimi de gözler önüne sermektedir. Önceki kongrelere dönemin Cumhurbaşkanı olan Atatürk'ün bizzat katıldığı ve tebliğleri dinlediği bilinmektedir. Hatta düzenlenen İkinci Türk Tarih Kongresi'ne, Gazi'nin İstanbul'daki resmî ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı ev sahipliği yapmıştır. Buna karşın İnönü'nün, tarih kongresine kurumsal olarak sıcak baktığı fakat kongrenin muhteviyatı ile o nispette alakadar olmadığını söylemek yanlış olmaz.

Cumhuriyet gazetesi arşivine göz atıldığında; kongrenin kapanışa kadar yaşanan gelişmelerin her gün düzenli olarak ilk sayfada haberleştirildiği görülmektedir. Fakat bu haberlerin oldukça kısa ve yüzeysel metinler olduğu, kimi profesörlerin ve tebliğlerin isimle anılmasına karşın ortaya atılan tezler ile ilgili okuyucuya bilgi verilmediği görülmektedir. Tekrar ilk kongreye dönülecek olursa; tarih tezi ile ilgili neredeyse tüm önemli tebliğlerin gazetede yayımlandığı, toplantılar esnasında yaşanan tartışmaların geniş biçimde haberleştirildiği hatırlanmaya değerdir. Bilhassa, Afet Hanım ile Fuad Köprülü arasındaki tartışmalar ve Zeki Velidi ile Reşid Galip Bey arasında gerçekleşen polemik kongredeki heyecanına yakın biçimde gazete sayfalarına aksettirilmiştir ("İlk Milli Tarih Kongresi Dün Açıldı", 1932; "Tarih Kongresinde İkinci Gün", 1932).⁶ III. Türk Tarih Kongresi'nin sonuna gelindiğinde ise kapanış günü bir kez daha manşetten haber yapılmıştır. Bunun başlıca nedeni ise Cumhurbaşkanı İnönü'nün son oturuma katılarak bazı tebliğleri de dinlemesidir. Gazete ayrıca, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in yaptığı kısa kapanış konuşmasını sayfalarına aynen taşımıştır ("Tarih Kongresi Dağıldı", 1943). Denilebilir ki söz konusu üçüncü kongreye dair halkın okuyabildiği yegâne satırlar dönemin eğitim bakanı Hasan Ali'nin açılış ve kapanış konuşmalarıdır. Buna ek olarak kongreyi takip eden

⁶ Zeki Velidi ile Reşid Galip Beyler arasındaki tartışma Zeki Velidi'nin Darülfünun'daki görevinden istifa etmesi ve akabinde doktora çalışmasını tamamlamak için Viyana'ya gitmesi ile neticelenmiştir. Zeki Velidi'nin istifası basında konu edilmiştir ("Zeki Velidi Bey İstifa Etti", 1932). Kongrede gerçekleşen tartışmalardan sonra Cumhuriyet gazetesine konuşan Zeki Velidi; 8 Temmuz'da kürsüsünden istifa ettiğini, bundan sonra tarihçilik mesleği ile nerede hayatını kazanırsa orada olacağını, yeni tarih kitabındaki millî tezlere bir itirazı olmadığını söylemiştir. Zeki Velidi Bey aynı zamanda Sadri Maksudi'nin kendisi hakkındaki ithamları ve çarpıtmaları nedeniyle zor duruma düştüğünü eklemiştir. Buna mukabil Cumhuriyet gazetesi aynı sayıda Zeki Velidi'nin kongrede gerçekleştirdiği itirazların yer aldığı konuşmanın tamamına yer vermiştir ("Zeki Velidi Bey Geldi", 1932). Bir sonraki gün ise Darülfünun'dan yapılan açıklamada Zeki Velidi Bey'in istifa dilekçesinin işleme konulmadığı ve Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi tarafından tartışılacağı ilan edilmiştir. Aynı nüshada yer alan bir diğer haberde ise Reşid Galip Bey'in Zeki Velidi Bey'e cevaplarının bir sonraki gün yayınlanacak sayıda yer alacağı söylenmiştir ("Yarın: Reşid Galip Bey'in Zeki Bey'e Cevabı", 1932). Gerçekten de 20 Temmuz tarihli sayının 5. ve 6. sayfalarında ve 22 Temmuz tarihli sayının 6. sayfasında Reşid Galip Bey'in kongredeki cevapları aynen aktarılmıştır. Zeki Velidi'nin üniversiteden ayrılması ile ilgili nedenlerin Türk Tarih Tezi'ne muhalefetten bağımsız nedenleri olduğu yönünde tespitler de vardır. Bunların en önemlisi Zeki Velidi ile Sadri Maksudi arasındaki 1917-18 yıllarındaki bir husumete dayanan çekişmenin yer aldığı tezi gelmektedir (Oral, 2017, ss. 315-322).

dönemde yayınlanan ilk Belleten sayısında, kongrenin seyri hakkında hülasa malumat veren kısa bir yazı kaleme alınmıştır (İğdemir, 1944, ss. 1-4)

2. AÇILIŞ MESAJLARI

III. Türk Tarih Kongresi'ni bir tarihî vaka olarak takdim ettikten sonra muhteviyatına eğilmek ve içerisinde ne konuşulduğunu anlamak elzemdır. Zabıt ve tutanaklar üzerinden kongrenin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair ipuçlarını yakalamak mümkündür. Bunun için ilk önce açılış konuşmaları irdelenerek devlet erkinin vermek istediği siyasi mesajlar deşifre edilebilir. Bu çözümlenmeden sonra tebliğlerin içeriğinden akademik tartışmaların öznesi ya da öznelere bakarak bir çerçeve oluşturulabilir. Kongre açılış konuşmaları; dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemseddin Günaltay, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, İstanbul Üniversitesi adına Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamit Ongunsu, Ankara Üniversitesi adına Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanı Şevket Aziz Kansu ve Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Naci Dilmen tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tarih Kurumu başkanı Şemseddin Günaltay, Türk Tarih Tezi'ni merkeze alan konuşmasında, tezin ekseninde gerçekleştirilen çalışmaların, Türk milletini ve Türk tarihçilerini fikri kapitülasyonlardan kurtardığını söyleyerek söze başlamıştır (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 3). Onaylanmak ve çeşitli kaynak ve araştırma eserlerinden destek bulmak amacıyla yüzünü bulduğu her fırsatta Batı'ya dönen bir bakış açısına sahip olsa da Türk tarih tezine atfedilen bu "Batı'nın Türklere karşı ön yargı sahibi ve alçaltıcı tutumuna cevap verme refleksi bir vakiadır. Günaltay, yukarıda alıntılanan cümlesinde bu durumun altını bir kez daha çizmiştir. Henüz birkaç yıl önce Belleten'de yayımladığı *Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi* başlıklı hacimli yazısında, 30'lu yıllar boyunca yapılan çalışmaların bir hülasesini sunan ve başarısını ilan eden (Günaltay, 1938, ss. 337-365) Günaltay'ın; III. Türk Tarih Kongresi'nde de benzer fikirleri savunması olağandır. Bilhassa Türklüğün kökeni hakkında konuşurken; Tuna, Kızılırmak, Nil, Ganj ve Sarı Nehre yapılan göndermeler, tezin ana fikrine hala bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Günaltay, Selçuklu ve Osmanlı tarihinin de Türk tarihini oluşturan zincirin halkaları ve Türklerin övünç vesilesi şanlı dönemler olduğunu söylemiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. 2-3).

Kongrenin açılış konuşmalarından ikincisi dönemin Hasan Âli Yücel tarafından yapılmıştır. Yücel, konuşmasında Türk Tarih Tezi'nin mahiyeti ve önemi hakkında görüşlerini, tezin ilmi ciddiyetine ve Batılı ilim insanları tarafından da kabul görmesine atıf yaparak sunduktan sonra konuyu belli bir noktaya getirmiştir ki; konuşmasının devamında bu noktadan uzun uzun işleyip tarih tezinin geleceği ile bağdaştırmıştır: Millî birlik kavramı. Öyle ki, en eski zamanlarda mevcut olup günümüze erişen ve gelecek istikametinde yoluna devam eden millî birlik düşüncesinin canlılığını koruması, Türk Tarih Tezi'nin varlığını sürdürmesine bağlanmıştır. Yücel'in konuşmasındaki bir

diğer önemli nokta; “Biz tarih hakikatlerini yalnız işine gelenlerle görenlerden değiliz. Bir olay yeter delillerle karşımıza çıktığı zaman, istemediğimiz bir vasıfta olsa bile, onu da kabule ve ifadeye cüret edecek haldeyiz.” sözleriyle vurguladığı eleştiriye açık olma halidir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. 8-9). Bu durum kuşkusuz akla, I. Türk Tarih Kongresi’nde cereyan eden ve yukarıda detayları anlatılmış olan; neticesinde de Zeki Velidi’nin üniversiteden ve hatta ülkeden ayrılmasını beraberinde getiren Reşit Galip Bey ile girdiği polemikçi hatırlatmaktadır. Yücel’in eleştirilere açığız çıkışını yaptığı bu kongre esnasında Zeki Velidi Togan’da Türkiye’ye dönmüş ve üniversitedeki görevine başlamış vaziyettedir. Hatta Zeki Velidi Bey, kongrede *Reşidüddin’in Hayatı ve Eserleri* başlıklı bir tebliğ sunmuş ancak sonrasında bildiri metnini yayımlamamıştır. Bu durum eski kırgınlıkların tamir edildiği ve üzerine set çekildiği yönünde bir işaret olarak okunabilir. Benzer biçimde, ilk tarih kongresinde Afet Hanım ile bir münakaşa yaşayan ve fakat gerek kongrede gerek sonrasında bu konu özelinde suskunluğu ile eleştirilerini savunmaktan imtina eden bir görüntü çizen Fuat Köprülü de *Akdeniz Ticareti ve Türkler* başlıklı bir tebliğ ile III. Türk Tarih Kongresi’ne katılmış, ancak Zeki Velidi örneğinde olduğu gibi kuruma yayımlanmak üzere bir metin teslim etmemiştir (III Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. VI-VIII).

Kalan üç açılış mesajına bakıldığında, bunlardan ilki Hamit Ongunsu, ikincisi Şevket Aziz Kansu ve üçüncüsü İbrahim Necmi Dilmen’e aittir. Bu konuşmalar selamlama mahiyetinde gerçekleşmiş, Tarih Kurumu’nun çalışmalarından duyulan övünç paylaşıldıktan sonra gerçekleşecek kongreye gelecekteki çalışmalara dair iyi niyet ve temenniler iletilmiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 10-14). Açılış konuşmaları, gerek akademide gerekse siyasette kilit pozisyonlarda yer alan kişilerin görüşlerini yansıtmaları bağlamında önem taşımaktadır. Bu görüşlerde, yapılan işler bağlamında hayranlıkla hatırlanan 30’lar ve tüm aşırılıklarına karşın arkasında durulan bir Türk Tarih Tezi ile karşılaşmak mümkündür. Ancak söz konusu kongre, politikacı/tarihçi kimliğindeki isimlerin ülke sahinde sözlerini dinletebildikleri son toplantı olmuştur.

3. TEBLİĞLERDE NE SÖYLENDİ?

Türk Tarih Tezi’ne olan destek, Millî Şef dönemi tarihçiliği içinde her ne kadar düşüşte olsa da; 15-20 Kasım 1943 tarihinde gerçekleştirilen Üçüncü Tarih Kongresi’nin açılış konuşmalarından görüldüğü üzere düzenleme kurulunun temel söylemleri ona dayandırılmıştır. Şemseddin Günaltay’ın konuşmasında; Türk tarihinin, tarihin karanlık dönemlerinden itibaren başlayarak eski çağ medeniyetlerinin şekillendiği; Sarı Nehir’den Ganj’a Tuna’dan Nil’e kadar tüm coğrafyalarda Türk atlıların nal seslerinin duyulduğunu söylemesi bu durum örneklerinden biridir. Türk tarih tezinin coğrafya-üstü tutumunun bir yansıması olan bu sözcüklerin devamında ise, Günaltay; ezelden ebede uzanan Türk tarihini bir bütün olarak ele alma eksikliğini fark edenin, “şimşek dehasıyla, görüş ufuklarını örten kara

bulutları parçalayan Büyük Ata olduğunu” ifade etmiştir. Böylelikle, Türk tarih tezinin yaratıcısı olma payesi Atatürk’e verilmiştir. Tarih Kurumu Başkanı’nın söylevinde vurguladığı bir diğer husus; tarihin şartları içinde Türk geçmişlerini unutan kavimlere, bunu hatırlatma misyonunun Türk tarih tezinin benimsendiği ve hayata geçirildiğidir. Elbette ki, bu yaklaşım, tezde, ilerleyen yıllarda çokça eleştirilen, abartılı yorumların kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte söz konusu konuşma metninde; tarih tezinin “Türklüğünü hatırlatma” vazifesi bir haksızlığı düzeltme çabası olarak kutsanmıştır. Günaltay, Batılı tarihçilerin Türklerin tarihteki rolünü bilinçli olarak düşürdüklerinden şikayet ederek, “asırlarca güçlenen bir önyargının sonucu olarak ortaya çıkan bu düşmanca görüşlerin neticesinde Türklere ait şan ve şeref dolu başarıların başka millet ve sımalara mal edilmesine karşı çıkıldığını” sözlerine eklemiştir. Bilindiği üzere Türk tarih tezinin ana iddialarından bir tanesi de Türklerin sarı ırka değil, kafa yapıları brekisefal ve beyaz ırka mensup insanlar olduğu yönündeki savdır. Günaltay kısa fakat özlü konuşmasında bu savı da konuşmacılara hatırlatmış ve Batılı alimlerin bir türlü itiraf etmek istemedikleri bu gerçekleri Türk tarih tezinin ortaya koyduğunun altını çizmiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. 1-4).

Bu minvalde, kongrenin açılış oturumunda protokolün yaptığı diğer konuşmalarda da tarih tezinin benzer vurgular yapılmıştır. Kongrenin temel söylemleri, teze yönelik atıflar ve göndermeler vasıtasıyla bu yönde şekillenmiştir. Kongrede sunulan tebliğler, 1948 yılında Tarih Kurumu’na yayımlanmıştır. Bu esnada metne ilave edilen kongreyi düzenleyen Umum Heyet’in mesajında; ana kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınmış, ciddi ve usule uygun tebliğlerin yer bulmasından duyulan memnuniyet okuyucuya aktarılmıştır (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. XXX). Bu yaklaşımın bilhassa ilk kongrede Mehmet Fuad ve Zeki Velidi Beyler tarafından yöneltilen ve tarih tezinin yöntem anlamında sorgulayan sert eleştirilerinden sonra; kongreyi düzenleyen Umum Heyet’in yönetime dair özellikle vurgu yapma ihtiyacı hissetmeleri biçiminde yorumlanabilir. Bilhassa Hasan Ali Yücel, yöntem meselesi üzerinde durmuş, hatta tezin dogmatizmden uzak ve tenkitçi bir bilim anlayışına sahip olmasını da buna bağlamıştır (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 9).

Kongrede sunulan 82 tebliğin 43’ünün arkeoloji ve prehistorya ile alakalı oluşu bir başka dikkate değer husustur. Bu yönüyle III. Tarih Kongresini aynı zamanda bir arkeoloji kongresi olarak da tanımlamak yanlış olmayacaktır. Fakat bahis konusu Eski Çağ tarihi ve arkeoloji disiplininin gelen tebliğlerin mahiyetine bakıldığında, bunların büyük çoğunluğunun tarih tezinin aşırıya kaçan yanlarını törpüleme gayreti içinde olan metinler olduğu söylenebilir. Nitekim kongrede Eski Çağ tarihi ile ilgili sunum yapan bildiri sahiplerinin büyük çoğunluğu tarih tezi ekseninde çalışmamaktadır. Bu noktada; Afet İnan’ın *Türk Tarih Kurumu’nun 1937’den 1943’e Kadar Arkeolojik Çalışmaları*, Hamit Koşay’ın *Alacahöyük Hafriyatının Son Safhası Üzerine*, Ahmet Cevat Emre’nin *Dil Davamızın Morfolojik İspatı Üzerine* ve

Eski Türk Yazısının Sümer Yazısı ile Menşeyi Birliği, Muzaffer Süleyman Şenyürek'in *Eski Anadolu Halkının Kraniyolojik Tetkiki* ve Bahadır Alkım'ın *Ön Asya Sanatında Hitit Kata Rölyeplerinin Hususiyeti* başlıklı tebliğleri tarih tezi ile alakalı olan yahut ona göndermede bulunan yegâne metinlerdir. Buna göre tarih tezinin, kongre tebliğlerinin tümü içindeki ağırlığı sadece %7,31'den ibarettir. Meseleye Eski Çağ tarihi ve arkeoloji sahasında sunulan tebliğler özelinde bakıldığında ise bu oranın %13,95 olduğu görülmektedir.

Tarihin alanına geri dönecek olursak, geriye kalan 39 tebliğin 21 tanesinin yeni güçlenmeye başlayan bir araştırma alanına işaret ettiği görülmektedir. Bu saha, Türk Tarih Tezi'nde oldukça ihmal edilen ve görmezden gelinen Selçuklu ve Osmanlı tarihidir.⁷ Söz konusu çalışmalar, kongrede gerçekleştirilen sunumların %25,61'ini meydana getirmektedir ki bu oran ilk iki kongreye kıyasla hayal dahi edilemeyecek bir seviyedir. Tayyip Gökbilgin, Osman Turan, Bekir Sıtkı Baykal, Cavit Baysun, Mükrimin Halil Yinanç, Halil İnalçık, Enver Ziya Karal, Ömer Lûtfi Barkan bahsi geçen tebliğleri veren isimler arasındadır. Kongrenin açılışında Prof. Dr. Hamit Ongunsu “dün henüz çırak olan ve bugün olgun birer tarihçi olarak bu kürsüden söz söyleyen gençler” ifadeleriyle bu isimlerden kıvançla bahsetmiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 11). Mükrimin Halil Yinanç Anadolu Selçukluları, İsmail Hakkı Uzunçarşılı XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu'sunda toplumsal kurumlar, Cavid Baysun Reşit Paşa dönemi, Bekir Sıtkı Baykal Mithat Paşa, Halil İnalçık Kırım Hanlığının Osmanlı'ya ilhakı meselesi, Enver Ziya Karal Osmanlı'da nüfus sayımı ve Osman Turan Selçuklu vakfiyeleri ile ilgili tebliğler sunmuştur. Bu tebliğlerin benzerlerine gerek içerik bağlamında gerekse yöntem ve yaklaşım bağlamında ilk iki tarih kongresinde rastlamak mümkün değildir.

Bu noktada, söz konusu değişimin ilk ayağının Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliklerine yönelik ilginin olduğunu söylemek gerekmektedir. Atatürk döneminde, ikinci plana kaydırılan ve yansımalarının Tarih lise ders kitaplarının muhtevasında gözlenebilen bu durum (benzer şekilde *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda da 418 sayfalık metinde Osmanlı tarihi ve

⁷ Türk tarih tezinin ilk yıllarında Selçuklu ve bilhassa Osmanlı tarihçiliğinden uzak durulmasının sebebi; Hanedanın tasfiyesi ve Cumhuriyete geçiş ile doğrudan bağlantılıdır. Aynı süreçte milletleşme sürecini tamamlamaya çalışan ve milletin egemenliği temelinde bir Türk devleti kurmaya çalışan kurucu babalar, tarih tezinde şanlı bir Selçuklu ve Osmanlı portresi çizerek, gerçekleştirdikleri inkılapları halk nezdinde gereği tartışılır bir hale sokma riskini alamazlardı. Söz konusu durumun erken bir yansıması, Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 gibi erken bir tarihte Samsun'da öğretmenlere yaptığı konuşmada kendisini göstermektedir. Paşa burada; “Milletimiz derin bir maziye sahiptir. Milletimizin asarını düşünelim. Bu düşünce bizi altı-yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden çok, Selçuk Türklerine ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan büyük Türk devletlerine kavuşturur.” diyerek tarih tezi ekseninde Osmanlı'nın çok gerilerine bakılacağına işaretlerini vermiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1997, s. 204). Dönem tarihçiliğinde Osmanlı'nın az yer bulması kadar; Osmanlı öncesine ve bilhassa eski Türk tarihine fazlaca yer verilmesinin gözlerden kaçmaması gereken başka bir sebebi ise erken dönem anlatısı vasıtasıyla toplumu hedeflenen yere kanalizasyonun daha kolay oluşudur. En az hatırlanan dönemler, tarihçilere daha geniş kalem oynatma sahaları açmakta ve resmedilen tablo, Türklerin mazisini ifadeden ziyade bugünlerine yönelik mesajlar taşımaktadır (Esmen, 2021, s. 105). Bununla beraber, genç Türkiye Cumhuriyetinin yirminci yaşını takip eden günlerde başlayan III. Tarih Kongresinde artık bu durumun aşılığının ve hatta Osmanlı ile alakalı tafsilatlı çalışmalara girişildiği de görülmektedir.

medeniyetine 24 sayfalık yer ayrılmıştır) genç nesil tarihçilerin yeni ilgi alanları birlikte değişime uğramıştır. İkinci olarak ise asıl değişim ilgi alanından ziyade; benimsenen yeni yöntemden ve kullanılan kaynak metinlerin çeşitlenmesinden sağlanmıştır. Tarih tezinin ilk yıllarında ortaya kaleme alınan metinlerin ekseri ikinci meşrutiyet döneminde yazılmış umumi tarihlerden ve Hammer, Lamartine gibi Batılı müellifler ile Osmanlı kroniklerinden yapılan nakillerden oluştuğu söylenebilir. Bu eserler, oldukça yüzeysel bir anlatıma sahiptir. Üçüncü Tarih Kongresindeki bildirilerde ilk örneklerini gördüğümüz çalışmalarda ise Osmanlı arşivi ve sair metinlerin ana kaynak olarak öne çıktığı görülmektedir. Misal zikretmek gerekirse; Yinanç'ın çalışması Anadolu Selçuklu kronikleri hakkında tafsilatlı bir inceleme sunarken, aynı zamanda dönem üzerine terminolojik açıklamalar da getirmektedir. Uzunçarşılı ise, tebliğinde yine Anadolu Selçukluları dönemini ele alırken, kroniklerden hareketle sosyal kurumların çalışma biçimine ve sosyal hayat ile düşünce dünyası üzerindeki tesirlerine değinmiştir. Sunduğu kaynakçaya göre, yazar Ayasofya, Ragıp Paşa, Fatih ve Paris Milli Kütüphanelerine kayıtlı çok sayıda yazma eserden istifade etmiştir. Baysun'un tebliği ise Cezayir'in Fransa tarafından işgali meselesi ile alakalı olup; çalışmada Başvekâlet Osmanlı Arşivi'nden çok sayıda vesika (bilhassa padişaha sunulan elçilik raporları) ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu çalışma, Osmanlıların, işgale karşı sessiz kaldıkları yönündeki yaygın kanaati yıkmaya yönelik bir tezi savunması itibarıyla, sorun odaklı bir yaklaşım sergilemesi yönünden tarih tezi eksenindeki çalışmalarından ayrılmaktadır. Yine benzer bir açılım ise Baykal tarafından gelirken, yazar tebliğinde, Mithat Paşa evraki ve onun döneminde *fevkalade mümessil* payesiyle Londra'ya gönderilen Odian Efendi'nin raporlarına dayanarak, söz konusu kişinin Paris ve Londra'da Osmanlı lehine kamuoyu oluşturma girişimlerini ortaya koymuştur. Baykal'ın çalışmasına başlarken zikrettiği "1876 yılının son günleri. Osmanlı İmparatorluğu'nu kökünden sarsacak derecede şiddetli bir fırtınanın arefesindeyiz." cümlesi ise sahip olduğu edebi üslubu konuşturmuştur (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 470). Bu üslubun, bugün dahi bir çalışmanın hakemi tarafından gayri ciddi yahut fazla edebi ve ilim dilinin dışında bulunma riski olduğunu da belirtmek gerekirse, genç tarih doktoru Bekir Sıtkı Bey'in cüretkârlığı daha iyi anlaşılacaktır. Son bir örnek vermek gerekirse, İnalçık da çalışmasında Kırım'ın Osmanlılara geçişini incelerken, dönem Osmanlı ve Kırım kroniklerini hem Topkapı Sarayı arşivinden hem de Petersburg ve Paris'teki yazmalardan iktibaslar yaparak kullanması ve Hammer ile Langlois'in metinlere eleştiriler getirerek karşılaştırmalı bir analize gitmesi yönüyle önem kazanmaktadır.

Kongrede sunulan diğer 18 tebliğde, yani tüm bildirilerin %23,17'sinde, Türk tarihinin geride kalan kısımları, yöntem sorunları ve Türk kültür tarihine dair bildiriler sunulmuş olup, böylece kongrede tematik zenginlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, tıp tarihinden halkbilime, bilim tarihinden hukuk tarihine, kültür tarihi ve hatta gündelik hayatın tarihine kadar çeşitli alanlarında dikkat çekici tebliğler yer almaktadır. Kongrede

gerçekleşen sunumlara bu açıdan bakıldığında ilk iki kongre ile üçüncü arasındaki farklar ve yaşanan dönüşüm daha açık biçimde görülmektedir.

Sonuç

III. Türk Tarih Kongresi'nin mahiyetine bütüncül bir bakış gerçekleştirildiğinde şu sonuçlara varmak yanlış olmayacaktır. Söz konusu tarih kongresi ile birlikte, Türk tarih tezi ile ilintili bildirilerin bütün sunumların %7,31'ini meydana getirmekle birlikte sahnede son kez yerini almıştır. Her ne kadar, eski çağ minvalinde gerçekleşen çalışmalar kongrenin %52,43'ünü oluşturmuş olsa da bu tebliğlerin kendi içinde %86,05'inin tarih tezinden arınmış çalışmalar olması, Türkiye'de Eski Çağ tarihçiliğinin gelişimi adına oldukça belirleyici olmuştur. Bilahare, kongrede Eski Çağ çalışmalarının sergilediği bu dominasyonun, tek parti yılları Türkiye'de eskiçağ tarihçiliği ve arkeoloji çalışmaları için bir altın çağ olarak niteleme imkânını tanımaktadır. Öyle ki, 10-14 Kasım 1948 tarihinde Ankara'da düzenlenen IV. Türk Tarih Kongresi de benzer bir tabloya sahip olmuş, burada dinleyicilere sunulan toplam 60 tebliğin 30'u Eski Çağ ve arkeoloji sahalarından gelmiştir. Ancak, söz konusu tebliğlerin ağırlık olarak Yunan ve Roma tarih/arkeolojisine dair olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türk tarih yazımı bağlamında, III. Tarih Kongresi ile gerçekleşen ikinci önemli açılım Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliklerinin yeniden, resmî tarihin bünyesine dâhil edilmesi hadisesidir. Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliğinin kaçınılmaz olarak Türk akademisinde yerini güçlendirmesi ile birlikte yukarıda adları zikredilmiş olan kimi önemli tarihçiler kendilerini göstermiş ve ilerleyen yıllarda anılan sahada birbirinden kıymetli eserler vermişlerdir. III. Tarih Kongresi yukarıda işaret edildiği üzere IV. kongrenin de gidişatını belirlemiş bu anlamda, söz konusu kongrede eski çağ tarihi çalışmalarını 23 tebliğ ile Selçuklu-Osmanlı alanındaki eserler izlemiştir ki bu sayı kongrede yakalanan %38,33'lük ağırlığı ve istikrarlı bir artışın ilk adımını temsil etmektedir (IV. Türk Tarih Kongresi, 2018).

III. Türk Tarih Kongresi'ni takip eden yıllarda Türk Tarih Tezi bilim camiasındaki etkisini yitirmeye devam etmiştir. 1948 yılında gerçekleştirilen IV. Türk Tarih Kongresi'nde, tarih tezi bağlamında verilen tek tebliğ, Afet İnan'ın *Türk Tarih Kurumu'nun 1943'den 1948'e Kadar Arkeoloji Çalışmaları Türkiye Tarihine Neler Kazandırmıştır* başlıklı bildirisidir. Tuncer Baykara'nın kaleme aldığı gibi, Tarihte Usul'ün 1950 yılı baskısı için yazdığı önsöz ile 1950'deki iktidar değişikliği arasında tarih araştırmacıları tarafından benzerlik görülmüş ve kendi kulvarlarında başlayan yeni bir dönemin ilk işareti olarak okunmuşlardır (Baykara, 1989, s. 33). Neticede bence, tarih alanındaki miladı biraz daha geriye, 1943 senesine çekmek mümkündür. Gerek protokol gerekse tebliğlerde konuşmacılar her ne kadar Türk Tarih Tezi'ne atıf yapmadan geçmeseler de; tarih anlayışlarının özünde bir değişim, bir dengelenme düşüncesi doğmaya başlamıştır. Öyle ki, III. Türk Tarih Kongresi, 1932'deki birinci ve 1937'deki ikinci kongrelere kıyasla

önemli bir kopuşu/dönüşümü simgelediği için Türk Tarih Tezi ve ortaya koyduğu tarih paradigması sonrası akademik tarihçiliğin ilk büyük tarih kongresi olarak ifade edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Can Tankut Esmen: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Can Tankut Esmen: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Esmen, C. T. (2024). Bir değişim süreci bağlamında Türk tarihyazımı ve III. Türk Tarih Kongresi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 483-499. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1432861>

Kaynakça

- Akbayrak, H. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarih yazımı*. Kitabevi Yayıncılık.
- Akıncı, A. (2013). *Türk İslam sentezinde tarih ve kimlik*. Ekin Basım Dağıtım.
- ATAM. (1997). *Atatürk'ün söylev demeçleri I-III*. Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Baykara, T. (1989). *Zeki Velidi Togan*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Copeaux, E. (2006). *Türk tarih tezinden Türk İslam sentezine*. İletişim Yayınları.
- Ersanlı, B. (2013). *İktidar ve tarih*. İletişim Yayınları.
- Esmen, C. T. (2021). *Tarihyazımında ideoloji ve pratikleri*. Yeni İnsan Yayınları.
- Esmen, C. T. (2016). *Tek parti dönemi tarihçiliğinde Avrupa Hunları*. Berikan Yayınları.

- Eyice, S. (1968). Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları Türk Tarihinin Ana Hatları. *Belleten*, 32(128), 509-526.
- Günaltay, Ş. (1938). Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi. *Belleten*, 2(7-8), 337-365.
- İğdemir, U. (1944). III. Türk Tarih Kongresi, *Belleten*, 8 (29), 1-4.
- İnalçık H., Yediyıldız, B. (2002) *Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları, I. Modern Tarihçiliğin Kurucuları*. [Bildiri Sunumu]. XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara.
- İnan, A. (2014). *Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (1971). Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında. *Belleten*, 35(140), 519-529.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2004). *Yaban*, İletişim Yayınları.
- Oral, M. (2006) *Türkiye'de romantik tarihçilik 1910-1940*. Asil Yayıncılık.
- Oral, M. (2015). *Türk ulusunun inşası ortak tarih söylemi*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Oral, M. (2017). Zeki Velidi Togan'ın Darülfünun'da istifasının nedenleri. Acar S. (Ed.), *Zeki Velidi Togan içinde* (s. 315-322). Akçağ Yayınları.
- Sönmez, Erdem. (2008). *Annales okulu ve Türkiye'de tarihyazımı*. Daktylos Yayınevi.
- Taştan, Yahya Kemal. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Ötüken Neşriyat.
- Toprak, Zafer. (2015). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve antropoloji*. Doğan Kitap.
- TTK. (2010). *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TTK. (2018). *IV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gazeteler

- Hasan Ali Yücel diyor ki. (1943. Kasım 16). *Cumhuriyet*.
- İlk Milli Tarih Kongresi Dün Açıldı. (1932. Temmuz 3). *Cumhuriyet*.
- Tarih Kongresi Dağıldı. (1943. Kasım 20). *Cumhuriyet*.
- Tarih Kongresinde İkinci Gün. (1932. Temmuz 4). *Cumhuriyet*.
- Tarih Kongresi Milli Şefin Huzur ile Bugün Ankara'da Toplanıyor. (1943. Kasım 15). *Cumhuriyet*.
- Zeki Velidi Bey İstifa Etti. (1932. Temmuz 14). *Cumhuriyet*.
- Zeki Velidi Bey Geldi. (1932. Temmuz 18). *Cumhuriyet*.

Yarın: Reşid Galip Beyin Zeki Beye Cevabı. (1932. Temmuz 19).
Cumhuriyet.

Extended Abstract

When we look at the historiography of the single-party period in the context of the relationship between politics and history, it is possible to say that, in addition to the textbooks written and the publishing activities carried out, the history congresses organized by the Turkish Historical Society also played a leading role. In this context, examined in the above study. Turkish History Congress III; It should be taken into account to make sense of the transition between the Atatürk and İnönü periods, which constitute the two legs of the single-party period. In this study, although descriptive language was used throughout the article and the history congress was depicted, it was also intended to underline the importance of the relevant organization in the context of change in historiography.

The Turkish History Congress III was examined in the study, focusing on the minutes published by the Historical Society and newspaper news of the period. At this point, first of all, the third History Congress was considered an event, and the media reflections of the events that took place before, during its opening, and at its closing were examined. In the following lines of the study, the messages given in the opening speeches of the congress are especially emphasized. The messages given by Hasan Ali Yücel, in his opening speech are one of the remarkable features of the congress, both in terms of their content and wide coverage in the press. Here, although Yücel declares his commitment to the Turkish history thesis; His message that he would be open to all kinds of criticism was a sign that the atmosphere in the congress would not be as sharp as in the first and second historical congresses. When looking at the subject distribution in the presented papers, which is a second issue mentioned in the study; Contrary to what was adopted in the first two congresses, the fact that there was a more intense Seljuk and Ottoman historiography coincides with the emphasis on change made by the Minister and the subsequent protocol speakers. This situation shows us that; Even though the speakers never pass without referring to the Turkish history thesis; The idea of a change and a balancing act has begun to emerge at the core of their understanding of history.

In the following part of the study, the course of the congress and the main discussions are presented and what was said in the papers is the most important part. Of the total 82 papers presented at the congress, slightly more than half, 43, were related to archeology and prehistory. The main reason for this situation is the quest to reveal the oldest ages of Turkish history and to strengthen the history thesis with studies in the fields of prehistory and anthropology, which was observed very intensely in the first two history congresses. However, when we look at the nature of the papers coming from the ancient and archeology discipline in question, it must be said that the

majority of them are texts that attempt to reduce the extreme aspects of the history thesis. In other words; It would be a big mistake to claim that the ancient historians who attended the congress were researchers who conducted science around the axis of history thesis.

If we go back to the field of history, it can be seen that among the remaining 39 papers, 21 papers point to a new field of historiography, even though only half of the papers were written on the axis of history thesis. Here, especially the rise of Seljuk and Ottoman historiography was decisive. In his opening speeches, Günaltay's mention of the relevant periods as among the glorious pages of Turkish history found its meaning in the notifications in question. Tayyip Gökbilgin, Osman Turan, Bekir Sıtkı Baykal, Mükrimin Halil Yinanç, Halil İnalçık, Ömer Lûtfi Barkan are among the names who gave the mentioned papers. These names would either take part in or influence the staff that dominated Turkish historiography, especially after the 1950s. At the opening of the congress,. Hamit Ongunsu pointed out exactly these historians with his definition of "young people who were apprentices yesterday and who speak from this rostrum as mature historians today." In the context of reflecting on the change pointed out in our study, it is not possible to come across similar papers in the first two history congresses, both in terms of content, method, and approach.

When a holistic look at the nature of the Turkish History Congress III is carried out, it would not be wrong to reach the following conclusions. With the history congress in question, the Turkish history thesis took its place on the stage for the last time. Subsequently, it can be said that the dominance of ancient studies at the congress gave us, those who study historiography, the opportunity to describe the 30s-40s as a golden age for ancient historiography and archeology studies in Turkey. The Turkish History Congress IV which was held in Ankara on 10-14 November 1948 also had a similar picture, where 30 of the 60 papers presented to the audience came from the fields of antiquity and archaeology. However, it should be noted that the papers in question are mainly about Greek and Roman history/archaeology. In the years following the Turkish History Congress IV held in 1948, the Turkish history thesis continued to lose its influence in the scientific community. Although it is possible to consider the paradigm shift in Turkish historiography with the change of power in Turkey in 1950 and the end of single-party rule, in our opinion, it is possible to push the milestone in the field of historiography a little further back, to 1943. The most important conclusion of the study is that the congress is the first major history congress of academic historiography after the Turkish History Thesis and the history paradigm it put forward, as it symbolizes a significant break/transformation compared to the First Congress in 1932 and the Second Congress in 1937.

DİJİTALLEŞME EKSENİNDE İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ*

Merve BOYACI YILDIRIM** & Ebru ÖZGEN***

Öz

Dijitalleşme, teknolojik ilerlemelerin hızlı bir şekilde toplumları etkisi altına almasıyla ortaya çıkan bir dönüşüm sürecidir. Bu süreç, bilgi düzeninin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Dijitalleşmenin yaygınlaşması, bilgiye erişimi demokratikleştirerek herkesin bu kaynaklara daha rahat ulaşabilmesini sağlamıştır. Ancak, bu kolay erişim beraberinde bilgi düzensizlikleri ve çeşitli manipülasyon risklerini de getirmektedir. İnternet üzerinden hızla yayılan bilgiler arasında doğrulanmamış, yanıltıcı veya çarpıtılmış içeriklerin bulunması, kullanıcıları güvenilir kaynakları seçme konusunda güç durumda bırakmaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme ile bilgi düzensizlikleri arasındaki ilişki, bilgi yönetimi stratejilerini gözden geçirme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, dijitalleşmenin bilgi düzeni üzerindeki karmaşıklığını ve bu bağlamda toplumların karşılaştığı zorlukları anlamaya odaklanmaktadır. İnfodemi ve bilgi düzensizlikleri, bilgi ekosisteminin bozulmasında rol oynayan sosyal medya platformları, algoritmalar, filtre balonu ve yankı odaları, internet gazeteciliği, sosyal medyada algı yönetimi ve propaganda gibi bir kavramsal çerçevede açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnfodemi, Bilgi Düzensizlikleri, Sosyal Medya, Algı Yönetimi, Filtre Balonu ve Yankı Odaları.

INFODEMIC AND INFORMATION DISORDER ON THE AXIS OF DIGITALIZATION

Abstract

Digitalization is a transformation process that has emerged as technological advances rapidly impact societies. This process has an important role in shaping the information order. The spread of digitalization has democratized access to information, making it easier for everyone to access these resources. However, this easy access also brings with it the risks of information disorder and manipulation. The presence of unverified, misleading or distorted content among the information that spreads rapidly over the Internet puts users in a difficult situation in choosing

* Bu makale Merve Boyacı Yıldırım tarafından Prof. Dr. Ebru ÖZGEN danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Halkla İlişkiler Doktora Programı'nda hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör, Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, mboyaci@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2198-0733>

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, eozen@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4103-2386>

reliable sources. In this context, the relationship between digitalization and information disorder highlights the need to revise information management strategies. This paper focuses on understanding the complexity of digitalization on information order and the challenges societies face in this context. The infodemic and information disorder are explained within a conceptual framework of social media platforms, algorithms, filter bubbles and echo chambers, online journalism, perception management and propaganda on social media, which play a role in disrupting the information ecosystem.

Keywords: *Infodemic, Information Disorder, Social Media, Perception Management, Filter Bubble and Echo Chambers.*

Giriş

Geleneksel medya, yüzyıllardır insanların bilgiye ve eğlenceye erişmek için başvurduğu bir araç olmuştur. Gazeteler, dergiler, televizyon ve radyo gibi medya kanalları, geniş kitlelere haberler, hikâyeler ve kültürel içerikler sunarak önemli bir rol oynamıştır. Ancak, son yıllarda hızla gelişen dijital teknolojilerle birlikte, geleneksel medya kavramı büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Günümüzde dijital dünya egemen durumdadır ve insanlar bilgiye erişmek, haberleri takip etmek ve eğlenmek için çevrimiçi platformları tercih etmektedir. İnternet teknolojisinin 1970'li yıllardan itibaren hızla gelişmesi, iletişim ve medya alanlarında da devrim niteliğinde değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. 1990'lı yılların başında ortaya çıkan Web 1.0, internet dünyasının keşfini hızlandırırken Web 2.0 ile etkileşimli ve sosyal ağlar güç kazanmıştır. Bu süreçte, geleneksel medya kanalları dijitalleşme sürecini benimsemiş, dijital sinema, internet üzerinden radyo yayınları, haber siteleri gibi birçok dijital platform da hayatımıza entegre olmuştur (Genel, 2022).

Dijital dünya, internetin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bir fenomendir. İnternetin yaygınlaşması ve bilgisayarların, mobil cihazların gelişimi, insanların medya tüketim alışkanlıklarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel medya kuruluşlarının yanı sıra dijital medya platformları, sosyal medya ağları, video paylaşım siteleri ve diğer çevrimiçi içerik sağlayıcılarına olan ilgi hızla artmaktadır. Bu geçişin birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, dijital dünya kullanıcılara hızlı ve anında erişim imkânı sunmaktadır. İnternet üzerindeki haber siteleri, sosyal medya platformları ve çevrimiçi dergiler, güncel olaylar hakkında anlık bilgiler sunarak geleneksel medyadan daha hızlı bir şekilde haberdar olmamızı sağlamaktadır. Ayrıca dijital platformlar, insanlara istedikleri içeriği istedikleri zaman ve yerden tüketme özgürlüğü vermektedir. Dijital dünyada içerik üretmek ve paylaşmak da oldukça kolaylaşmıştır. Bloglar, podcast'ler, YouTube kanalları ve diğer çevrimiçi platformlar, her bireyin kendi fikirlerini, hikâyelerini ve yeteneklerini paylaşma imkânı sağlamaktadır. Bu da çeşitlilik ve farklı bakış açıları açısından zengin bir medya ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Ancak, geleneksel medyadan dijital dünyaya geçiş bazı zorlukları da

beraberinde getirmektedir. Dijital dünya, bilgi ekosisteminin bozulması (Del Fresno, 2020), yanlış bilgilerin doğrulardan daha hızla yayılması (Vosoughi vd., 2018), sosyal ağların dezenformasyon ve kara propaganda amaçlı kullanılması gibi tehlikeleri barındırmaktadır. Ayrıca, sürekli olarak bilgi bombardımanına maruz kalmak (Peng, 2022) dijital dünyanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Artan sayıda kaynaktan ve platformdan gelen bilgiler, içerik tüketicilerine aşırı yük bindirerek, yorgunluğa ve söz konusu bilgilere karşı kayıtsızlığa yol açmaktadır (Tandon vd., 2022). Bu durum, bilgiye kolay erişim imkânı sağlarken aynı zamanda bilgi düzensizliğine de neden olabilmektedir.

Yalan haber veya sahte bilgi sorunu, yalnızca sosyal medya kullanıcıları tarafından üretilen bir problem değildir. Ana akım medya, büyük kuruluşlar ve hatta troll hesaplar da bilinçli bir şekilde dezenformasyon amacıyla yanıltıcı haberler yayabilmektedir (Kiraz, 2019). Bu platformlar, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin, sahte haberlerin ve söylentilerin hızla yayıldığı bir infodemi ortamını oluşturmuştur. Bu durum, algı yönetimi konusunu daha da karmaşık hale getirirken, doğru bilgiye ulaşmanın ve yanlış bilgileri ayıklamanın önemi daha da artmaktadır.

Geleneksel medyada bilgi düzensizlikleri uzun süredir var olmasına rağmen yeni medya, yanlış bilgilerle ilgili yeni veya gelişmiş endişeler sunmaktadır. Söz konusu riskler çevrimiçi yanlış bilgilerle mücadele çabalarının önemini artırmakta (Katz & Mays, 2019; Krause vd, 2019), bilinçli medya tüketimi ve kaynak doğrulama gibi becerilerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Dijitalleşmedeki hızlı değişim ve dönüşüm, enformasyon ortamındaki önemli bir etkidir ve genellikle yanlış bilginin, özellikle de infodeminin yayılmasını artırmaktadır. Dijital medya ve özellikle sosyal medya platformları, bu süreçte yanlış bilginin hızla yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu etkiyi güçlendiren faktörler arasında, platformların denetimden uzak yapısı, kullanıcıları yankı odalarına hapseden algoritmalar ve bilginin doğruluğunu göz ardı eden tık avcılığı gibi yöntemler bulunmaktadır. Gelir modellerinin kullanıcı etkileşimini artırmaya odaklanması da bu durumu destekleyen bir etkidir.

Geleneksel medyada, dijitalle kıyasla daha belirgin olan editoryal süreçler, yanlış bilginin yayılma hızını bir miktar düşürse de medya kendi içinde sorunlar barındırmaktadır. Takipçi kitlesini elinde tutmak ve artırmak amacıyla başvurulan yanıltıcı başlıklar, haberlerin magazinleşmesi, uzman olmayan kişilerin retorik olarak güçlü olmalarına rağmen uzmanlık eksiklikleri gibi etkenler, doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede söz konusu çalışma alan yazından faydalanarak infodemi ve bilgi düzensizliği kavramlarını dijitalleşme ekseninde geniş bir kapsamda açıklamayı amaçlamakta olup literatüre katkı sağlamaktadır.

1. İNFODEMİ KAVRAMI

Uygarlıkların ortaya çıkışından bu yana, bilgi alışverişi toplumların ilerlemesi için temel bir yapı taşı olmuştur. Bilgi tarih boyunca güç anlamına gelmiştir. Bunları yaşama gücü, uyum sağlama gücü, zor bir ortamda başarılı olma gücü şeklinde ifade etmek mümkündür (Buckman, 2004). Böylesine önem atfedilen bilgi kavramına ait tartışmalar milattan önce beşinci yüzyıla, ünlü filozof Sokrates'in bilginin sınırlarını sorgulamasına dek uzanmaktadır (Tandon vd., 2022). Yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte bilgi, ortaya çıkan yeni iletişim kanalları vasıtasıyla yayılarak insanların yaşamlarında daha fazla yer almaya başlamıştır. Üretilen bilgiler, ortaya çıkan yeni teknolojik gelişmelerle birlikte, bu teknolojilerin giderek artan bir hızda ve daha kolay bir şekilde bilginin paylaşımına olanak tanınmasını beraberinde getirmektedir. Bu döngü, bilginin hem bireyler hem de toplumlar için temel bir gelişim aşamasında merkezi bir rol oynadığını öngörmektedir (Coşkun & Odabaş, 2008). Bilgi herkes için giderek daha önemli hale gelmekte, içinde bulunduğumuz çağ bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır.

Başlangıçta sadece metin tabanlı bilgi paylaşımına olanak tanıyan internet, teknolojideki ilerlemeler sayesinde ses, grafik, animasyon ve video gibi çeşitli bilgi biçimlerini içeren geniş kapsamlı bir bilgi erişim ve paylaşım ağına dönüşmüştür. Günümüzde, internet üzerine her gün milyonlarca yeni bilgi yüklenmekte ve bu bilgiler veri tabanlarında saklanarak arama motorlarının erişimine sunulmaktadır. Bu durum, internet sitelerinde ulaşılabilir bilgi miktarını artırmakla birlikte, doğru ve güvenilir bilgiye erişimi karmaşıklaştırmaktadır. Ücretsiz olarak paylaşılan çok sayıda bilgi, asılsız ve yanıltıcı bilgilerin yayılmasına neden olmakta ve internet ortamında ciddi bir bilgi bolluğuna yol açmaktadır. Bu da olumsuz sosyal etkiler yaratabilmektedir (Fırat & Kurt, 2015, s. 241). Bilgi salgını, temelde deprem, terör, salgın hastalıklar gibi çeşitli kriz durumlarında doğru ve yanlış bilgilerin hızlı ve geniş kapsamlı bir şekilde yayılmasını ifade etmektedir. Bilgi (information) ve salgın (epidemic) kelimelerinin birleşmesinden oluşan infodemi kavramı günümüzde giderek önem kazanmaktadır.

Infodemi, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "insanların güvenilir kaynaklar ve rehberlik aradığı çeşitli kriz dönemlerinde bazıları doğru ve bazıları doğru olmayan aşırı bilgi bolluğu ile karşılaşmaları nedeniyle bu arayışlarının zorlaşması" olarak tanımlanmıştır (World Health Organization, 2020). Infodemi çok eski zamanlara dayanmakla birlikte terminolojik düzeyde ilk kez 2002 yılında Eysenbach'ın "Infodemioloji: Yanlış Bilginin Epidemiyolojisi (Infodemiology: The epidemiology of mis (information))" başlıklı çalışması ile literatüre girmiştir (Eysenbach, 2002). Eysenbach, epidemiyoloji tanımından yola çıkarak, sağlık alanında kullanılan yanlış bilgiler ve bu doğrultuda yapılan çalışmalar olarak infodemioloji kavramını tanımlamaktadır. Aynı zamanda infodemioloji çalışmalarıyla ilgili araştırmaların yoğunlaştırılması ve yanlış bilgilere karşı farkındalık düzeyinin artırılması gerektiğini savunan yazar, bu çalışmaların başta sağlık

çalışanları olmak üzere toplumun tüm kesimlerine nitelikli ve doğru bilgiye erişim açısından yol gösterici olacağını belirtmektedir.

Terim İngilizcede salgın anlamındaki “epidemic” ve bilgi anlamındaki “information” kelimelerinin birleşmesi ile “infodemi” olarak kavramsallaştırılarak ilk kez 2003 yılında Rothkopf tarafından şiddetli akut solunum yolu sendromu (SARS) salgını sırasında kullanılmıştır (Rothkopf, 2003). Kavram salgın sırasında temel gerçeklerle tamamen orantısız şekillerde korku saçan, spekülasyon ve söylenti ile karışan, modern bilgi teknolojileri tarafından dünya çapında hızla genişletilen ve aktarılan olguların politikayı, güvenliği, ulusal ve uluslararası ekonomileri nasıl etkilediğini açıklamak için kullanılmıştır.

Kavram yakın dönemde ebola ve domuz gribi gibi salgınlarda, deprem, sel gibi çeşitli doğa felaketlerinde kullanılsa da bugünkü esas önemine Covid-19 salgını ile ulaşmıştır. 2020 yılında ortaya çıkan ve dünya genelinde etkisini gösteren Covid-19 virüsü, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. DSÖ Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus'un 15 Şubat 2020 tarihli Münih Güvenlik Konferansı'nda yaptığı açıklama, "yalnızca pandemi ile değil, infodemi ile de mücadele ediyoruz" ifadesiyle (World Health Organization, Munich Security Conference, 2020), pandemi sürecindeki hızlı bilgi akışının neden olduğu olumsuz etkilere vurgu yapmış ve bu kavramın küresel düzeyde önem kazanmasına öncülük etmiştir.

DSÖ'nün infodemi tanımına göre, infodemi özellikle bilgi ihtiyacının arttığı, hızla gelişen ve müdahale edilmesi gereken bir kriz durumunu ifade etmektedir. Bu tür krizlerde, uyum ve önleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlar ortaya çıkmaktadır. İnsanlar, bilgiye ulaşmak için çeşitli yollara başvurmakta ve bu süreçte doğru ya da yanlış birçok bilgi ile karşılaşabilmektedir. Infodemi, belirli bir konuyla ilişkili bilgi hacmindeki büyük artışı temsil etmekte ve toplumları etkileyen kriz durumlarında etkisi hızlı bir şekilde büyüebilmektedir. Bu süreçte bilgilerin manipülasyonunun yanında, yanlış bilgi ve söylentiler de ortaya çıkabilmektedir. İçinde bulunduğumuz bilgi çağında, bu fenomen özellikle sosyal medya aracılığıyla hızla yayılmakta, adeta bir virüs gibi toplum içinde yayılarak etkisini artırmaktadır.

Özellikle ulusal ya da küresel kriz dönemlerinde, internet çağında üretilen bilgi hacmi inanılmaz seviyelere ulaşmaktadır. Bu durum sonucunda, yanlış, yetersiz ve güvenilirliği düşük bilgiler doğru ile yanıltıcı olanını ayırt etmeyi güçleştirmektedir. Günümüzde, yanıltıcı bilgilerin yayılmasında rol oynayan iletişim ağları insanları benzeri görülmemiş bir yanlış bilgi salgınıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle Covid-19 salgını gibi krizlerde, geleneksel medya araçlarının bilgiyi sosyal medya kaynaklarına göre daha denetimli bir biçimde iletmediği düşünülse de bireylerin çevrimiçi ağlar aracılığıyla bilgi üretim ve dağıtım süreçlerinin ana aktörlerinden biri olması zaman zaman geleneksel medyanın kontrolünü zayıflatabilmektedir. Örneğin, salgının başlangıcında, İtalya Başbakanı'nın sosyal medyadan yaptığı resmî

açıklamadan saatler önce Lombardiya şehrinin karantinaya alınacağı haberi sosyal medyada dolaşmaya başlamış ve bu haberlerin ardından insanlar ülkenin güneyine gitmek için trenlere ve havayollarına akın etmiştir. Bu durum, hastalığın bulaşıcılığının artmasına neden olmuştur. Görülebileceği üzere, bilgi salgını halk sağlığını tehdit edecek sonuçlara neden olabilmekte ve bu tür durumlar yönetilmesi gereken acil bir sorun haline gelmektedir. Habercilik prensiplerine uymayan bilgilerin yayılmasındaki mekanizmalar ve bu yeni süreç, iletişim bilimi açısından detaylı bir şekilde incelenmek durumundadır (Sarioğlu & Turan, 2020).

İnfodemi, doğruluğu ve güvenilirliği araştırılmamış, kulaktan dolma bilgilerin ve söylentilerin özellikle sosyal medya araçları aracılığıyla yaygınlaştırılması ve hızla yayılmasından kaynaklanan bir bilgi kirliliğidir. İnfodemik içeriğin özellikleri göz önüne alındığında; hızla yayılma eğilimi, gerçekçi olmayan bir genel konsensüs oluşturma yeteneği ve insanları anında kitlesel olarak manipüle etme özelliği ön plana çıkmaktadır (Akt. Altay, 2022). İnfodemi, bilgi düzensizliklerini kapsayan bir olgudur. Bu kapsamda, kasıtlı olarak zarar verme amacıyla oluşturulan dezenformasyon, paylaşılan bilginin yanlış ve yanıltıcı olduğunun farkında olunmadan yayılması anlamındaki mezenformasyon ve doğru bir bilginin zarar verme amacıyla paylaşılması olarak tanımlanabilen malenformasyonun bir bileşimi olarak ifade edilebilmektedir. İnfodemi sadece yanlış bilgilerin yayıldığı bir ortamı değil, aynı zamanda temelde bilgi düzensizliğinin yol açtığı bir durumu temsil etmektedir.

1.1. İnfodemi ve Bilgi Düzensizliği İlişkisi

İnsanlık tarihi göz önüne alındığında, her dönemin farklı bir ideolojiye ev sahipliği yaptığı ve ideolojinin bir araç olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir (Vural & Kantar, 2022). Bilgi düzensizliği, enformasyon ortamının kirlenmesinin birçok yolunu ifade etmektedir. Bu terim, haber alma kaynaklarının gerçek ile sahte olanı ayırt etmeye imkân tanımayacak şekilde bozulmasını ifade etmektedir. Bilgi ortamındaki içerikler genellikle gerçeğe dayanmaktan uzak, bağlam dışında kullanılan ve özü gerçeğe dayanan yalanlara inanma ve paylaşma olasılığının daha yüksek olduğu bir zemin sunmaktadır. Bu içerikler, bilinçli olarak ideolojik bir araç olarak kullanılmakta ve kullanıcılar tarafından bir silah haline getirilebilmektedir.

Refah devletinin çöküşü, demokratik kurumların kamu hizmetlerini yerine getirememesi, iklim değişikliği, yanlış hesaplanan dış müdahaleler ve bunun sonucunda ortaya çıkan kitlesel göçler, politika yapımcıların kendi çıkarlarını sağlamak için bir araç olarak birçok bilgi düzensizliğini kullanmaya başlamalarına yol açmıştır. Bu durum, toplumların bilgi düzeyini etkileyerek kamuoyunu yönlendirmesine ve çeşitli sosyal, politik ve ekonomik sonuçlara neden olabilmektedir.

Toplumsal kutuplaşmanın sürekli arttığı ve bireylerin yanlış veya bağlamdan koparılmış bilgilere maruz kaldığı bu dönemde, içerikleri tanımlamak için "yalan/sahte haber" terimi sıkça kullanılmaktadır. Ancak, bu

terim, sadece gerçeğe aykırı haberleri kapsamaktan öte, hiciv, parodi, tık tuzağı, yanıltıcı başlıklar, görseller ve istatistikler, bağlamdan koparılarak paylaşılan özgün içerikler, taklit içerikler (bir gazetecinin isminin veya medya kurumunun logosunun, o kişi veya kurumla hiçbir ilgisi olmayan kişiler tarafından kullanılması), manipüle edilmiş ya da uydurma içerikleri de içermektedir. Bu bağlamda, "sahte haber" kavramının tek başına karmaşık bir krizi açıklamakta yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Ireton ve Posetti'nin belirttiği gibi (2022), bu terim bilgi kirliliğini açıklamakta yeterli değildir. Haber, kamuya yararlı, doğrulanabilir bilgileri ifade eder ve bu standartları karşılamayan bilgiler aslında haber etiketini hak etmez. Dolayısıyla, yalan haberler, gerçekten doğrulanabilirlik ve kamuya yarar eşliğini karşılamayan bilgilerin -yani gerçek haberlerin- güvenilirliğini zedelemektedir. Bu nedenle, Wardle ve Derakhshan (2017), bu durumu tanımlamak için en uygun ifadenin "bilgi düzensizliği" olduğunu belirtmektedir.

Bilgi düzensizliği, kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış bilgilerin paylaşılması veya oluşturulması olarak tanımlanır ve bu tür bilgiler mezenformasyon, dezenformasyon ve malenformasyon olarak sınıflandırılır (Kandel, 2020). Bilgi düzensizliği, iki temel ilkeye dayanmaktadır; birincisi, bilginin doğru olup olmadığı, ikincisi ise bilgiyi üretme, paylaşma ve yayma amacının ne olduğudur (Altıntop vd., 2021). İlk ilke "yanlışlık" (yani, bu bilgi ne kadar uydurmadır), ikincisi ise "zarar verme niyeti" (yani, bu bilgi zarar verme niyetiyle mi paylaşıldı?) ile bağlantılıdır. Mezenformasyon, zarar verme amacı olmadan paylaşılan yanlış bilgiyi ifade etmekte; dezenformasyon ise zarar verme niyetiyle yayılan yanlış veya yanıltıcı bilgiyi temsil etmektedir. Malenformasyon ise gerçek bilginin zarar vermek amacıyla paylaşıldığı ve genellikle özel kalması amaçlanan bilgilerin kamusal alana taşınması anlamına gelmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017).

Bilgi düzensizlikleri, psikolojik düzensizlikler gibi normalden sapmalar olarak değerlendirilir. Bu tür bilgi düzensizliklerine maruz kalmayan bireylerin daha sağlıklı bir dünya algısı geliştirebilecekleri ve daha doğru kararlar verebilecekleri düşünülmektedir. Bu bağlamda, bilgi düzensizlikleri, bireylerin doğru kararlar vermelerine yönelik en büyük tehdit olarak algılanmaktadır (Korkmaz, 2021). Söz konusu bu tehdit, bireylerin hem yanlış hem de doğru bilgilere maruz kalmalarıyla birlikte oluşan "kalabalık" infodemi ortamını tetiklemektedir.

Bu perspektiften bakıldığında, bilgi düzensizlikleri ve infodemi arasında çok yakın bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. İnsanların karşılaştığı bilgi düzensizlikleri hem yanlış hem de doğru bilgilere atıfta bulunsa da yarattıkları "kalabalık" infodemi ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Bilgi düzensizlikleri, dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon gibi alt kategorilere ayrılırken, infodemi ise bu bilgi düzensizliklerini kapsayan genel bir çerçeveyi ifade eder. Bilgi düzensizlikleri, çeşitli bilgi türlerinin yanlış veya eksik bir şekilde iletilmesini içerirken, infodemi, bu tür bilgi düzensizliklerinin toplu bir etkileşimi ve

yayılması anlamına gelir. Bu nedenle, bilgi düzensizlikleri bir alt kavramlar kümesini temsil ederken, infodemi daha geniş kapsamlı bir üst kavramdır.

1.2. Dijitalleşme ve Infodemi İlişkisi

Dijitalleşme ile, bilginin herkes tarafından üretildiği ve tüketildiği yeni bir bilgi ekosistemi oluşmuştur. Ancak, bu durum, insani çözümlerin yetersiz kaldığı, bilgi kirliliğini ve artan bilgi düzensizliklerini beraberinde getiren bir krize dönüşmeye başlamıştır.

Gelirleri azalan medya kuruluşları, dijitalleşmeyle birlikte geleneksel yazılı ve görsel medyayı dijital yayınlarla değiştirerek internet ortamında etkin bir şekilde var olmaya çalışmışlardır. Medya kuruluşlarının gelir modelinin genellikle reklama dayalı olması, haber kanalları arasındaki rekabetin dijital platformlarda daha fazla gelir elde etme yarışına dönüşmesine neden olmuştur (Ireton & Posetti, 2022). Reklam verme amacıyla arama motorlarında üst sıralarda yer almak, yanıltıcı başlıklar kullanmak ve daha fazla tıklama elde etmek gibi uygulamalar, günümüz medya kuruluşlarının gelir stratejileri arasında önemli bir yer tutmaktadır (Wardle, 2020). Ana akım medyadaki editoryal süreçlerin çevrimiçi platformlarda daha esnek olabilmesi, içerik sağlayıcıların internet kullanıcılarını bir 'tık aracı' olarak görmeye yönelik eğilimleri ve haberlerde hızın önceliğine dönüşmesi, haberin kalitesinin hız uğruna feda edilmesine neden olmaktadır (Erdoğan vd., 2022). Haberde “önce onayla sonra yayımla” ilkesinin yerini “önce yayımla sonra onayla” ilkesine (Franklin, 2003) bıraktığı bu durumun da bilgi düzensizliğine neden olduğu görülmektedir.

Dijital iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve sosyal medyanın ortaya çıkışı, profesyonel gazeteci olmayan ancak web sitelerini, blogları ve sosyal medyayı kullanarak bilgi paylaşan yurttaşlar tarafından yürütülen gazetecilik faaliyetlerini ifade eden "yurttaş gazeteciliği" kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu ortam, bilgilerin ve haberlerin sınırsız olduğu bir üretim biçimine olanak tanımakla birlikte, geleneksel medyanın bilgileri doğrulama ve editoryal kontrol süreçlerine olan ihtiyacın azalmasına neden olmuştur. Ancak, bu özelliklerin eksikliği, bilgiye duyulan güven konusunda sorunlar yaratmaktadır.

Sosyal medya platformlarında gerçekleşen kullanıcı kaynaklı içerik üretimi, takipçi sayısını artırma, reklam alabilme veya popülerlik kazanma hedefleri doğrultusunda yapıldığında, yanlış bilgilerin yayılma olasılığını artırmaktadır. Anonim hesaplar tarafından üretilip dolaşıma sokulan yanlış ve yanıltıcı bilgiler, troll ve sosyal medya botlarının neden olduğu bilgi kirliliği ile birleşerek dezenformasyonun kontrolsüz bir şekilde ve engelsiz bir biçimde yayılmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum, bilgiye daha fazla erişim imkânı sunarken aynı zamanda güvenilir bilgi kaynaklarını belirleme konusunda zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Shao vd., 2019).

Linkler, dijital ortamda internetin kazandırdığı önemli özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmakta ve bilginin yayılımında kilit bir rol oynamaktadır.

Hipermetinsellik, bilgilerin metinler arasında linklerle bağlantı kurmasını ifade etmektedir (Öztürk, 2018). Bu özellik, içerikler arasında bağlantılar kurarak etkileşimi artırmakta ve kullanıcıların daha kapsamlı bilgilere ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Ancak, bilginin yanlış veya doğrulanmamış olduğu durumlarda bu bilgiler linkler aracılığıyla kolayca kopyalanabilmekte ve çoğaltılabilmekte, bu da takibini ve kontrolünü zorlaştırabilmektedir. Öte yandan, internet sitelerinin sürekli başka sayfalara yönlendiren butonları, kişilerin bilgi arayışında kaybolmalarına neden olabilmektedir. Söz konusu durumda hipermetinsellik, bilgi düzensizliğine katkıda bulunabilmektedir (Erdoğan vd., 2022). Kullanıcıları farklı sayfalar arasında sürekli gezinmeye yönlendiren bu özellik, bilgiye ulaşmada odak kaybına ve zorluk yaşanmasına sebep olabilmekte, bu da hipermetinselliğin bilgi akışının düzensizleşmesine etki ettiğini göstermektedir.

Web 3.0'a geçişle birlikte, dijital ortamlarda üretilen içeriklerde önemli değişiklikler gözlenmektedir. Kişiler, haber kaynaklarını takip ederken ve sosyal medya platformlarında dolaşırken, tercihlerine göre içerikleri kişiselleştirme imkânına sahip olmaktadır. Bu içerik kişiselleştirme özelliği sayesinde, bireyler istedikleri türden içeriklere daha kolay ulaşabilmektedir. Aynı zamanda, çevrimiçi etkileşimler sırasında bırakılan dijital ayak izi olarak adlandırılan kayıtlar ve izler, yapay zekâ araçları aracılığıyla kişilerin sosyal medya gönderileri, haber bülteni abonelikleri, çevrimiçi alışveriş kayıtları, medya akışı, profil bilgileri gibi bilgileri kaydetme sürecini içermektedir.

Algoritmalar tarafından kaydedilen bu bilgiler, kodlanarak gelecekte internet kullanıcılarının hangi içerikler, fikirler veya ürünlerle karşılaşacaklarına dair belirleyici olmaktadır. Bu durum, internet kullanıcılarının tercih ettikleri içeriklere dayalı bir geri bildirim döngüsü oluşturarak, dijital ortamı kullanıcılar için tek yönlü bir konuşma alanına dönüştürmektedir. Bu tek taraflı yapı, demokratik özelliklerden uzaklaşmış ve farklı görüşlerle karşılaşma imkanını kısıtlamıştır. Sosyal medya platformları ve arama motorlarının uyguladığı filtreleme yöntemleri, bireyleri kendi kanaatlerine benzer haber kaynaklarını seçmeye yönlendirerek, bilgi edinme ortamını kutuplaştırmaktadır. Popülist bir siyasi ortamda mevcut kutuplaşma ise yanlış bilgilerin yayılmasına zemin hazırlamaktadır (Jost vd., 2020).

2. İNFODEMİDE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

Sosyal medyanın hızla yükselmesi, bilginin geniş kitlelere anında ulaşmasını sağlamaktadır. Herkesin haberleri, olayları veya düşüncelerini anlık olarak paylaşabilmesi, bilginin kontrolsüz bir şekilde yayılmasına yol açabilmektedir. Bu hızlı yayılma sürecinde, doğruluğu kanıtlanmış veya güvenilir kaynaklardan gelen bilgilerin yanı sıra yanlış veya yanıltıcı bilgiler de paylaşılabilmekte ve infodemiye neden olabilmektedir.

Diğer yandan, sosyal medya platformlarının yapıları, bilgi düzensizliğine katkıda bulunma eğilimindedir. Sosyal medya platformları, kullanıcı deneyimini kişiselleştirmek amacıyla kullanılan algoritmaları,

kullanıcılara kendi görüşleri, ilgi alanları ve davranışlarına uygun içerikleri sunmak için tasarlanmıştır. Bu kişiselleştirilmiş içerik sunumu, kullanıcıların daha fazla zaman harcamasını, etkileşimi artırmayı ve platform içinde daha fazla reklam geliri elde etmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu yaklaşımın bilgi düzensizliğine neden olabilecek olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

2.1. Sosyal Medya Algoritmaları

Algoritmalar, belirli sorunları çözmeyi veya tanımlanmış görevleri yerine getirmeyi amaçlayan, tanımlanmış kodlanmış adımlar kümesidir (Diakopoulos, 2015). Bu hesaplamalı süreçler, büyük veri kümelerinden anlam çıkarmaya olanak tanır. Bir algoritma, "girdi olarak bir değer veya değerler kümesi alır ve çıktı olarak bir değer veya değerler kümesi üretir" (Cormen vd., 2009). Sosyal medya algoritmaları ise bir sosyal medya platformundaki içeriği, her bir sosyal medya kullanıcısının onu beğenme ve onunla etkileşim kurma olasılığına göre otomatik olarak sıralayan bir dizi kural ve sinyaldir. Algoritmalar, aynı hesapları takip etseler bile, iki kullanıcının tam olarak aynı sosyal içeriği görememesinin nedeni olarak ifade edilebilmektedir (Newberry, 2022). Bu durum, algoritmaların kullanıcı deneyimini kişiselleştirmek ve içerikleri bireysel tercihlere göre düzenlemek amacıyla tasarlandığını göstermektedir.

Algoritmaların faaliyetleri, genellikle sermaye çıkarları doğrultusunda yaratılmaktadır, özellikle sosyal medya platformlarının temel iş modeli kullanıcı bilgilerini algoritmik analizle değerlendirerek kullanıcılara ilgi çekebilecek içerikleri göstermeyi amaçlar. Sosyal medya algoritmaları, kullanıcıların etkileşimlerini, ilgi alanlarını ve davranışlarını analiz eder ve bu verilere dayanarak içerikleri kişiselleştirilmiş bir şekilde sıralar. Bu algoritmalar, reklam ajansları olarak faaliyet gösteren özel şirketlerin mülkiyetinde olup, reklam gelirini artırmak için dikkatleri yönlendirmeyi hedefler. Makine öğrenimi ve özel veri yönetimi sayesinde kullanıcılar, kişiselleştirilmiş deneyimler yaşarlar ve sosyal medya algoritmaları, kullanıcı davranışlarını modellemek için çeşitli faktörleri analiz etmektedir.

Kullanıcıların internet üzerindeki faaliyetleri, dijital ayak izlerini oluşturarak çeşitli verilerin bir araya gelmesine neden olmaktadır (Micheli vd., 2018). Dijital ayak izleri, bireyin çevrimiçi etkileşimlerini, ziyaret ettiği web sitelerini, kullandığı uygulamaları ve sosyal medya profillerini içerir. Bu izler, reklam verenlere belirli demografik gruplara, ilgi alanlarına ve davranışlara göre hedefleme imkânı sunar. Örneğin, bir kullanıcının spor ayakkabılarına ilgisi olduğunda, algoritmalar bu kullanıcıya spor ayakkabı reklamları gösterebilir. Dijital ayak izi, algoritmaların bireyleri izleyerek, analiz ederek ve özel reklam kampanyalarını kişiselleştirerek tüketici davranışlarına etki etme yeteneğini yansıtmaktadır. Harari (2018), algoritmaların bireyleri farkında olmadan izlediği ve bu bilgileri milyonlarca dolar değerindeki reklam stratejilerini oluşturmak için kullandığı gerçeğini vurgulamaktadır.

Günümüzde, haber sitelerinden Google aramalarına, YouTube önerilerinden Facebook haber akışlarına, Netflix içerik önerilerinden Amazon satın alma önerilerine kadar, bilgiye ulaşma yöntemlerimiz büyük teknoloji şirketlerinin algoritmaları tarafından belirlenmektedir. Kişiselleştirilmiş haber akışları, kullanıcıların ilgi alanlarına odaklanarak daha etkili bir şekilde bilgiye erişmelerini sağlar. Ancak, bu algoritmaların kullanıcı deneyimini zenginleştirme amacı, temel değerlere zarar verebilecek bir dizi sorunu ortaya çıkarabilir.

Kişiselleştirilmiş haber akışları, kullanıcıları yalnızca kendi görüş ve ilgi alanlarına yakın içeriklere maruz bırakabilir, bu da algoritmik yanlılığa neden olabilir. Bu otomatik filtreleme, kullanıcıların ön yargılarını sarsacak bilgilerle karşılaşmalarına neden olur; bu da kullanıcıları kendi düşüncelerini pekiştiren içeriklere yönlendirebilmektedir (Narin, 2018). Böylece farkında olmadan kendi önyargılarını pekiştiren bilgi konularına ve kaynaklara odaklanılmakta, bu durum "filtre balonu" fenomenine yol açmaktadır. Söz konusu süreçte kullanıcılar yalnızca kendi düşüncelerini yansıtan içerikleri görmekte, bu da önyargıların güçlenmesine, farklı perspektiflerden yoksun kalınmasına neden olabilmekte bu durumun bir sonucu olarak da bilgi düzensizlikleri ve infodemi ortamı oluşabilmektedir.

Ayrıca, bot hesapların kolaylıkla içerik üretebilmesi, sosyal medya algoritmalarının yanlış bilgiyi yaymasına neden olabilmektedir. Bu düşük maliyetli, bilgisayar destekli bot hesaplar aracılığıyla, dezenformasyon kampanyaları yürüten aktörler siyasi, ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda yanlış bilgileri etkili bir şekilde yayma imkânına sahip olmaktadır. Botlar, bir içerik viral hale gelmeden önce destek sağlayarak ve geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olarak, yanlış bilgilerin hızla yayılmasına katkıda bulunabilmektedir (Erdoğan vd., 2022). Yalnızca sosyal medya algoritmaları bu süreçte rol oynamamakta, aynı zamanda Google, Yandex ve Bing gibi arama motorları da algoritmaları aracılığıyla bilgilerin bir kısmını öne çıkarırken bir kısmını da görünmez hale getirmektedir. İçeriğin sunumundaki bu hiyerarşi, modern güç ilişkilerinin inşasının bir parçası olmaktadır (Lupton, 2015). Algoritmalar, gerçekliği belirli grupların ve bakış açılarının çıkarlarını yansıtacak şekilde inşa etme eğilimindedir (Kitchin, 2017). Sosyal medya platformları ve haber kaynakları, kullanıcıların ilgi alanlarına göre içerikleri özelleştirirken, bu içerikleri manipüle etmek veya yanıltıcı içerikleri teşvik etmek için de kullanabilmektedir.

Kişiselleştirilmiş haber akışları, kullanıcılara avantajlar sunsa da bu teknolojinin sorumlu bir şekilde kullanılması ve bilgi düzensizliklerini önlemek adına haber kaynakları ve sosyal medya platformları tarafından kullanıcıların farklı görüşlere ve bilgilere erişiminin teşvik edilmesi önemli olmaktadır.

2.2. Filtre Balonu ve Yankı Odaları

Kullanıcı davranışlarına dayalı algoritmaların etkisiyle ortaya çıkan iki önemli kavram olan filtre balonu (filter bubble) ve yankı odası (echo chamber), sıkça karıştırılan ve birbirinin yerine kullanılan terimlerdir. Filtre balonu, web sitelerinin tıklama davranışları, göz atma geçmişi, arama geçmişi ve konum gibi geçmiş davranışları kullanarak bilgileri seçici bir şekilde sunan algoritmaların neden olduğu entelektüel izolasyon durumunu tanımlamaktadır. Yani, kullanıcılara sadece ilgi alanlarına uygun içerikler önerilirken, farklı görüşlere veya bilgilere maruz kalma olasılığı azalmaktadır. (Pariser, 2011). Yankı odası ise bireylerin kendi görüşlerini sürekli olarak teyit ettiği bir ortamda bulunma eğiliminde olduğu durumu ifade etmektedir. Bu kavram, benzer düşüncelere sahip kişiler arasındaki etkileşimi vurgulamakta ve kullanıcıların daha önce benzer düşüncelere sahip kişilerle etkileşim kurma olasılığını artırabilmektedir (Cinelli vd., 2020, s. 2). Bu iki durum, kullanıcıların bilgiye ulaşma ve bilgiye maruz kalma deneyimlerini önemli ölçüde etkileyerek bilgi düzensizliğinin oluşumuna neden olabilmektedir.

Filtre balonu, 2011 yılında Eli Pariser tarafından ortaya atılan ve dijital medya kullanımının kişiselleştirilmesi ile bağlantılı önemli bir terimdir. Bu kavram, çevrimiçi platformlarda kullanıcıların benzer profil ve içeriklere odaklanarak bir "balon" içinde izole olmalarını ifade etmektedir (Pariser, 2011). Genel olarak, filtre balonları, kullanıcıların çevrimiçi içeriği görüntülerken sadece kendi ilgi alanlarına ve görüşlerine uygun olanları görmelerini sağlayan bir tür kişiselleştirme sürecini ifade etmektedir. (Nguyen vd., 2014). Bu açıdan filtre balonları, kullanıcıların farklı görüşlere, bilgilere veya perspektiflere daha az maruz kalmalarına yol açabilmektedir.

Kullanıcı deneyimini özelleştirmek amacıyla çevrimiçi hizmetler ve sosyal medya platformları tarafından kullanılan algoritmalar, filtre balonları olgusuna sebep olmaktadır. Bu algoritmalar, kullanıcının tarama geçmişi, tıklama davranışları, tercihleri ve demografik bilgilerini analiz ederek, bu verilere dayalı olarak kişiye özel içerik önerileri sunmaktadır. Genellikle, gösterilen içerik, kullanıcının mevcut ilgi alanları ve düşünce yapısına uygun şekilde özelleştirilmektedir. Bu durum, filtre balonları olgusuyla kullanıcının kendi görüşleriyle çelişen veya farklı bakış açılarına maruz kalma olasılığını önemli ölçüde azaltarak, entelektüel olarak izole olmasına sebep olabilmektedir. Google'ın kişiselleştirilmiş arama sonuçları ve Facebook'un kişiselleştirilmiş haber akışı, bu olgunun iki önemli örneği olarak gösterilebilmektedir (Cisek & Krakowska, 2018).

"Yankı odası" terimi, Amerikalı hukuk profesörü ve yazar Cass Sunstein tarafından 2001 yılında türetilmiştir. Sunstein, bu ifadeyi, çevrimiçi iletişim ortamlarında benzer görüşlere sahip kişilerin bir araya gelerek kendi inançlarını güçlendirdiği ve farklı görüşlere karşı direnç oluşturduğu bir durumu tanımlamak için kullanmıştır. Sunstein'a göre, yankı odaları, çevrimiçi platformlarda insanların düşünce yapısını sürekli olarak onaylayan bilgilere maruz kaldığı bir durumu ifade etmektedir (Sunstein, 2001).

Yankı odası, belirli bir görüş veya inanç setine sahip insanların, benzer düşünenlerle etkileşimde bulunarak kendi görüşlerini pekiştirdiği bir tür "balon" olarak kabul edilebilir. Ancak, bu terim, bu tür bir izolasyonun nedenlerine dair olumsuz bir önyargı içermemektedir. Örneğin, bazı bireyler bu ortamı aktif olarak seçmiş olabilmekte veya bu durum, talepten çok dağıtım veya arzla ilgili bir sonuç olabilmektedir (Ross vd., 2022). Çevrimiçi ortamda, insanların genellikle benzer ilgi alanlarına ve ortak görüşlere sahip kişilerle etkileşimde buldukları gözlemlenmektedir. Bu durum, bireylerin kendi ilgi odaklarına odaklanan ve inançlarına uygun bilgileri paylaştıkları sanal toplulukların oluşmasına yol açmaktadır. Bu topluluklar, her üyenin sesi, diğer üyelerin sesini yansıttığı için "yankı odası" olarak adlandırılmaktadır. Yankı odaları, bireylerin dünya görüşlerini yansıtan ve güçlendiren bir ortam sunarak radikalleşmeye yol açma eğiliminde olabilmektedir.

Filtre balonu, kullanıcıların aktif bir seçim yapmadan, sıralama algoritmalarının pasif kişiselleştirmesi tarafından oluşturulan bir yankı odasıdır. Bu durum çevrimiçi haber ve bilgilerin belirli şekillerde dağıtılmasının muhtemel bir sonucudur. (Ross vd., 2022). Filtre balonu, diğer seslerin duyulmadığı bir ortam olup, kişiler ilgili bilgiler ve argümanlara maruz kalmazlar; ancak yankı odalarında diğer sesler aktif bir şekilde engellenmektedir. Bu durumu anlamak için sadece algoritmaları değil, aynı zamanda kültür gibi hem çevrimiçi hem de çevrimdışı mekanizmaların bir arada etkileşimde bulunduğunu düşünmek önemlidir. Bu nedenle, yankı odaları insanlığın ve toplulukların oluşumundan beri var olan bir olgudur.

Yankı odalarının ortaya çıkabilmesi için iki temel unsura ihtiyaç vardır. Birincisi, aynı konu hakkında farklı görüşlere sahip olan ancak diğer kişi veya gruplara karşı ortak bir görüşü paylaşan bireylerden oluşan bir grup; ikincisi ise belirli bir konuda bilgi akışını sağlayan ve bu nedenle katılımcıların görüşlerini etkileyebilecek sosyal etkileşimlere ihtiyaç duyan bir mekanizmadır. Bu tür etkileşimlerin, benzer düşüncelere sahip bireyler arasında daha sık gerçekleşme olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle, yankı odaları genellikle (i) belirli bir konuda görüş ayrılığına neden olan bir tartışma ve (ii) benzer düşüncelere sahip akranlarla etkileşimde bulunma eğilimiyle karakterize edilmektedir (Cinelli vd., 2020).

Yankı odası terimi, çevrimiçi iletişim ağları ve sosyal medyanın yükselişiyle birlikte daha da öne çıkmıştır. Bu dönemde, insanlar çevrimiçi platformlarda benzer düşünen kişilerle kolayca etkileşimde bulunmaya başlamış, bu da çevrimiçi yankı odalarının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. İnternet siteleri, kullanıcıları istemedikleri mesajları filtrelemeye ve kendi yankı odalarını oluşturmaya teşvik etme eğilimindedir. Bu durum, kullanıcıların sanal ortamda karşıt görüşlere karşı daha az duyarlı hale gelmelerine neden olmaktadır. Kullanıcılar, benzer düşünceye sahip gruplarla etkileşimde bulunarak sadece kendi görüşlerini destekleyen internet kaynaklarını ve hesapları takip etme eğilimindedir (Colleoni vd., 2014).

Jan van Dijk'in "filtre balonu" kavramını "öz-seçimli enformasyon hapishanesi" olarak tanımlaması (Binark, 2017, s. 21), insanların bilgiye ulaşımını ve karşılaştıkları içerikleri sadece kendi tercihleri doğrultusunda belirleme eğiliminde oldukları düşüncesini ifade eder. Bu ifade, çevrimiçi ortamda kullanıcıların genellikle kendi düşünce yapılarını güçlendirmeye meyilli olduklarını ve farklı perspektiflere veya bilgilere maruz kalmaktan kaçındıklarını belirtmektedir. Kullanıcılar, kendi "enformasyon hapishaneleri" içinde kalarak sadece kendi görüşlerini teyit eden bilgilerle ilgilenmeyi tercih etmektedir. Demokratik ve çeşitliliğe açık ortamlar, farklı görüşlerin varlığına ve çeşitli fikirlerin ifade edilebilmesine olanak tanıyan siyasal ortamları içermektedir. Bu tür demokratik yapılar, çeşitli düşünce biçimlerinin değerlendirilmesini ve çok sayıda görüşün adil bir şekilde temsil edilmesini mümkün kılmakta; ayrıca çok kültürlü toplumlarda, farklılıklara saygı gösteren bir kültürün oluşturulmasına olanak tanımaktadır (Akova & Kantar, 2020, s. 247). Oysaki filtre balonları ve yankı odaları bilgi çeşitliliğinin sınırlı olduğu ve çeşitli seslerin azaldığı bir ortam oluşturabilmektedir.

Filtre balonu ve yankı odası kavramları, çevrimiçi medyanın ve dijital iletişimin, kullanıcıların bilgiye ulaşımını nasıl etkileyebileceği konusundaki önemli konular arasında yerini almaktadır. Aynı zamanda, bu tür bilgi sınırlamalarının bireylerin düşünsel çeşitliliği ve eleştirel düşünme becerilerini nasıl etkileyebileceği, bilgi ortamının bozulması sonucunda bilgi düzensizliğinin nasıl artabileceği gibi konular da önemli bir tartışma konusu olarak öne çıkmaktadır.

2.3. İnternet Gazeteciliği ve Değişen Gazetecilik Anlayışı

İnternet gazeteciliği, geleneksel haber anlayışından belirgin bir şekilde ayrışır ve bu evrilen gazetecilik yaklaşımının, bilgi düzensizlikleri ya da "infodemi" üzerindeki etkisi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Geleneksel medya genellikle tek yönlü bir iletişim modelini temsil eder, burada profesyonel gazeteciler belirli editoryal süreçleri izleyerek haberleri oluşturur ve okuyucular ya da izleyiciler pasif bir şekilde bu haberleri tüketir (Umunç, 2019). Yeni medya gazeteciliği, güçlü iletişim potansiyeli ile tanımlanan çağdaş bir haber toplama ve paylaşma yöntemidir. Aynı zamanda, çeşitli katılımcıların çevrimiçi forumlarda bir araya gelebildiği iletişim alanını simgelemektedir (Akt. Erdoğan, 2013). Yeni medya, etkileşimli iletişimi destekleyerek kullanıcılara haberlere yorum yapma, paylaşma, etiketleme ve hatta kendi içeriklerini oluşturma yeteneği sağlamaktadır.

İnternet, geniş bilgi erişimi sunarken, aynı zamanda yanıltıcı bilgiler ve sahte haberlere maruz kalma riskini artırabilmektedir. Yeni medya, kullanıcıların haber sürecine aktif katılımını teşvik eder; sosyal medya platformları, haberlerin hızla paylaşılmasını, tartışılmasını ve viral hale gelmesini destekler. Bu durum, haberlerin kullanıcı etkisini artırarak internet üzerinde herkesin bilgi ve yorum yayınlamasına izin vermesiyle birlikte,

doğruluk kontrolü olmadan yanlış veya yanıltıcı bilgilerin yayılmasına yol açabilmektedir.

Sosyal medya, toplumsal tartışma platformları ve anlık iletişim araçları gibi çeşitli teknolojik araçlar aracılığıyla, bireyler her tür bilgi, haber ve görüntüyü paylaşma kapasitesine sahiptir. Ancak, kaynağı belirsiz birçok haber ve bilgi bu paylaşımlar arasında bulunmaktadır. Hızlı ve anında paylaşım, dünya genelinde dolaşan kaynağı belirsiz haberlerin, yanıltıcı bilgilerin, manipüle edilmiş veya değiştirilmiş görüntülerin ortaya çıkmasına ve çatışmaların, panik dalgalarının dünya gündeminde yükselmesine neden olabilmektedir (Erdoğan, 2013).

Geleneksel medyanın hâkim olduğu dönemde haberler genellikle objektif ve tarafsız olmadığı eleştirilerine maruz kalmıştır. Ancak, internet tabanlı sosyal medya gazeteciliği, bu eleştirilere ek olarak başka olumsuz değerlendirmelere de neden olmuştur. Örneğin, dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın bir CNN muhabirine "You are fake news- Siz sahte habersiniz" şeklinde bir ifadeye bulunması, "Yalan Haber" ifadesini dünya gündeminin odak noktalarından biri haline getirmiş ve özellikle siyasetçiler tarafından gazetecilere yönelik bir eleştiri şekli olarak popülerleşmiştir.

Geleneksel bir terim olmasına rağmen, günümüzde yalan haberlerin daha ciddi bir sorun haline gelmesinin başlıca sebeplerinden biri dijitalleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Editoryal denetimden uzak, kullanıcı kaynaklı içerikler bazen sadece beğeni almak amacıyla paylaşılan yanıltıcı bilgileri içerebilmektedir. Haber pratiklerinde hızın önemli bir etken olduğu, son dakika haberlerinin popüler olduğu durumlarda, profesyonel gazeteciler dahi haber kaynaklarını yeterince doğrulayamadan haberleri sunabilmektedir. Bu nedenle, denetimsiz bilgi yığınlarına maruz kalan ve zamanla yarışan medya profesyonelleri, farkında olmadan yalan haberlerin yayılmasına katkıda bulunabilmektedir (Nazlı & Kara, 2020).

Sahte haberler, dezenformasyonun bir alt kategorisini oluşturabilmektedir. Bir haber kasıtlı olarak yanıltıcı veya uydurulmuş bilgiler içeriyorsa, bu durum dezenformasyon örneği olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak dezenformasyon yalnızca yalan haberlerle sınırlı değildir. Yanıltıcı bilgiyi yaymak için diğer iletişim araçları ve teknikleri de kullanılabilir. Propaganda, manipülatif metinler veya yanıltıcı görseller gibi unsurlar da dezenformasyonun bir parçası olabilmektedir. Her iki durumda da amaç genellikle toplumu yanıltmak, bir görüşü savunmak veya kafa karışıklığı yaratmaktır. Sahte haberler ve dezenformasyon özellikle sosyal medya platformlarında hızla yayılarak bilgi düzensizliğine sebep olmakta ve yanıltıcı bilgilerin toplumsal tartışmaları ve güveni nasıl etkilediği konusunda ciddi sorunlara yol açabilmektedir.

2.4. Sosyal Medyada Algı Yönetimi ve Propaganda

Değişim ve gelişim, insanlık tarihinde sürekli bir dinamizmi ifade etmiştir. Bu süreçte, uluslar, devletler, toplumlar ve bireyler, birbirlerini etkileme, yönlendirme ve kendi çıkarları doğrultusunda ikna etme amacıyla çeşitli stratejilere başvurmuşlardır. Tarihsel mücadelelerde yer alan gruplar, istedikleri sonuca ulaşmak için farklı taktikleri kullanmışlardır. Bu taktikler arasında en etkili olanı, karşı tarafı ikna ederek, kendi rızasıyla istenilen yönde etkilemek olmuştur. Bu sebeple, hedef kitleye yönelik algı yönetimi uygulamaları tarih boyunca önemli bir rol oynamış ve günümüzde de hala kullanılmaktadır (Tunç & Atılğan, 2022, s. 229). Algı yönetimi terimi, başlangıçta ABD Savunma Bakanlığı'nın, siyasi amaçlar doğrultusunda halkın düşüncesini etkilemeye yönelik faaliyetlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu bağlamda, siyasi kararların toplum tarafından kolayca kabul edilmesi ve istenilen yönde harekete geçirilmesi için algı yönetimi stratejileri benimsenmiştir (Saydam, 2007).

Algı yönetimi, bireylerin çevrelerinden aldıkları bilgileri nasıl işlediklerini ve bu bilgileri nasıl algıladıklarını anlamak için kullanılan bir kavramdır. İnsan zihni sürekli olarak çeşitli verileri toplamakta, bu verileri işleyerek duygulara, güdülere, tutumlara ve davranışlara dönüştürmektedir. Algı yönetimi, bu süreçteki etkileşimleri ve bireylerin bilgileri nasıl değerlendirdiklerini inceleyerek bilinçli veya bilinçsiz algıları etkileme stratejilerini anlamayı amaçlamaktadır.

Algı, bireyin çevresindeki nesnelere, olayları ve ilişkileri duyu organları aracılığıyla fark etme, anlama, yorumlama ve bu anlam çerçevesinde davranışlar sergileme sürecini ifade etmektedir (İnceoğlu, 2011). İnsanlar çevrelerini, olayları ve ilişkileri doğrudan algılamak yerine, duysal verileri yorumlama sürecine tabi tutmaktadır. Algı yönetimi, iletişimdeki hedef kitlelerin duygusal tepkilerini, düşünce yapılarını ve davranışlarını etkileme amacını taşımaktadır. Bu strateji, medya ve iletişim araçları gibi etkili araçları kullanarak insanların belirli bir düşünce tarzını benimsemelerini, belirli hislere kapılmalarını ve buna göre hareket etmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Özellikle siyasette ve kamuoyu oluşturmada sıklıkla başvurulan algı yönetimi, bilginin nasıl sunulduğu ve iletildiğiyle ilgili konuları içermektedir. Algı yönetimi, insanların belli bir kişi, kurum veya olay hakkındaki düşünce ve duygularını etkileme hedefini taşımaktadır. İletişimde kullanılan mesajlar, insanların algılarını etkileyerek istenen sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, algı yönetimi iletişim stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak öne çıkmakta ve hedef kitleleri etkileme amacını taşımaktadır.

Güçlü etkilere sahip olan kitle iletişim araçları, algı yönetimi teknikleri aracılığıyla özenle seçilmiş mesajları hedef kitlelere iletme kabiliyetine sahiptir. Bu teknikler sayesinde bireyler, kendi istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda belirlenen hedeflere doğru yönlendirilmektedir. Kitle iletişim araçlarının etkisi, toplumların genel özellikleri ile birleştiğinde, algı yönetimi

teknikleri önceden belirlenen sonuçlara ulaşabilmek için etkili bir şekilde kullanılabilir. Bu bağlamda, geleneksel medyanın yanı sıra günümüzde internet ve sosyal medya gibi teknolojik araçlar da algı yönetimi stratejilerinde etkili bir rol oynamaktadır. Medyanın kitleler üzerindeki psikolojik etkisi, algı yönetimi süreçlerinde önemli bir stratejik unsurdur (Seçil, 2018, s. 2904).

Algı yönetimi, iletişim stratejilerinin etkilerini anlama ve bu etkileri insanların davranışlarına nasıl yansıtılabileceğini şekillendirmeyi amaçlayan bir strateji olarak tanımlanabilir. Bu strateji, hedef kitlenin duygularına, güdülerine, tutumlarına ve eylemlerine odaklanarak iletişim çabalarını yönlendirmektedir. Algı yönetimi, iletişimde kullanılan mesajların insanların algılarına nasıl etki ettiğini değerlendirmekte ve bu etkileri istenilen sonuçlara ulaşmak için optimize etmeye çalışmaktadır (Martemucci, 2007). Stupak (2001) tarafından yapılan tanıma göre, algı yönetimi teknoloji odaklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu perspektife göre, algı yönetimi, kişiselleştirilmiş elektronik iletiler ve gelişen iletişim araçları gibi teknolojiyi kullanarak hedef kitleye ulaşma ve etkili iletişim kurma gücünü ifade etmektedir. Bu yaklaşım, iletişim teknolojilerinin gelişimiyle özellikle dijital iletişimin önemli bir unsuru haline gelmektedir.

Algı yönetimi konusunda, amacına ve uygulama şekline bağlı olarak farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, algı yönetiminin temelde iki farklı perspektife dayandığına işaret etmektedir (Koçyiğit, 2022). İki temel yaklaşıma ayrılan algı yönetimi, ilk olarak manipülatif algı yönetimi olarak adlandırılır. Bu yaklaşım, algı yönetimini bilinçli bir şekilde insanların düşünce ve davranışlarını değiştirmek için kullanılan bir araç olarak görür. Bu perspektife göre, algı yönetimi psikolojik savaş, propaganda, bilginin çarpıtılması ve manipülasyonu içerir. Temel hedef, hedef kitleyi belirli bir yöne yönlendirmek ve belirli menfaatler doğrultusunda kullanmaktır. Eleştirenler, bu tür manipülasyonların etik olmadığını ve topluma zarar verebileceğini savunmaktadır.

İkinci yaklaşım ise simetrik algı yönetimidir. Bu perspektif, algı yönetimini bir tür iletişim ve ilişki yönetimi olarak değerlendirir. Algı yönetimi, kurumlar, kuruluşlar veya bireyler ile hedef kitle arasındaki iletişimsizlikleri gidermeye yöneliktir. Bu yaklaşıma göre, algı yönetimi daha açık, şeffaf ve iki yönlü iletişimi teşvik eder. İletişimde simetri ve karşılıklı anlayış önemlidir. Temel amaç, insanları ikna etmek değil, onlarla etkileşimde bulunarak anlayış ve güven oluşturmaktır.

Algı yönetimi genellikle dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, hedef kitlenin dikkatini çekmeyi ve iletişim kaynağının veya mesajın fark edilmesini sağlamayı içermektedir. Bu, etkili başlıklar, çarpıcı görseller veya sesli uyarıcılar gibi teknikler kullanılarak gerçekleştirilebilmektedir. Dikkat çekildikten sonra, hedef kitlenin dikkati mesajın üzerinde tutulması önemli hale gelmektedir. Bu aşamada benzer bilgilerin sunulması ve paylaşılması, hedef kitlenin ilgisini sürdürmeye yardımcı olabilmektedir. Daha sonra, mesaj

hedef kitlenin mevcut algılarıyla uyumlu hale getirilmektedir. Bu, mesajın inandırıcı ve tutarlı görünmesini sağlamaktadır. İletişim kaynakları tarafından tekrar edilen mesajlar, algıların tutarlılığını desteklemektedir. Son aşamada ise, mesajın aynı pozisyonda kalması için iletişim kaynakları tarafından tekrar edilmesi gerekmektedir. Bu, mesajın daha geniş bir kitleye ulaşmasını ve hedef kitlenin algılarını güçlendirmesini sağlamaktadır (Callamari & Reveron, 2003).

Sosyal medya, kullanıcıların paylaşımları aracılığıyla çeşitli etik sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle doğrulama gerektiren içeriklerin hızla yayılması ve özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesi gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları, genellikle bilgileri hızlı bir şekilde paylaşma eğiliminde oldukları için doğrulanmamış veya yanıltıcı bilgilerin kolayca yayılmasına neden olabilmektedir. Sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler ve nefret söylemi gibi içerikler, algı yönetimine katkıda bulunabilmektedir. Bu tür içerikler, insanların algılarını etkileyerek farklı tutumlar oluşturmalarına sebep olabilmektedir. Özellikle sosyal medyanın hızlı haber döngüsü, bilgilerin çabucak yayılmasına neden olurken, bu bilgilerin doğrulanması veya yanlışlığının tespiti daha zor hale gelmektedir.

Propaganda, sürekli ve tek yönlü bir iletişim tarzıyla otoriter bir üslup kullanarak, belirli bir düşünce veya organizasyonun hedef kitlesi üzerinde kalıcı etki yaratmayı amaçlayan bir iletişim biçimidir (Aziz, 2013). Modern propaganda, toplumun bir düşünce veya organizasyonla olan ilişkisini etkileme amacı güden, içsel olarak tutarlı ve kalıcı bir çaba olarak tanımlanmaktadır. Propaganda, kitlelerin zihinsel dünyasında çeşitli semboller, anlamlar ve imgeler oluşturma çabası olarak da değerlendirilebilmektedir. (Bernays, 2023). Bu tanımlar, propaganda faaliyetlerinin, belirli bir düşünce veya organizasyonun hedef kitlesi üzerinde kalıcı bir etki yaratma hedefini vurgulamaktadır.

Algı yönetimi, birçok kişi tarafından önemli bir propaganda stratejisi ve aracı olarak değerlendirilebilmektedir. Özellikle siyasi propaganda, tarih boyunca savaşlar, krizler ve politik iktidarın güçlendirilmesi gibi kritik dönemlerde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Propaganda, hedef kitlenin belirli tutum ve davranışları benimsemesini sağlamak amacıyla sistematik bir şekilde örgütlendiği ve iletişim araçlarını etkin bir biçimde kullandığı bir faaliyet olarak tanımlanabilmektedir (Özçağlayan & Apak, 2017, s. 112). Henry Kissinger'in "Bir şeyin gerçek olması o kadar da önemli değildir fakat gerçek olarak algılanması önemlidir" sözü, algı yönetimi çalışmalarının genellikle insanların algıladığı şeyin, gerçeklikten daha etkili olduğu propaganda faaliyetleriyle ilişkilendirildiğini vurgulamaktadır (Gönenç, 2018). Bu nedenle algı yönetimi, propaganda çalışmalarının temel bir unsurunu oluşturabilmektedir.

Algı yönetimi ve propaganda kavramları genellikle birbiriyle karıştırılsa da aralarında temel farklılıklar bulunmaktadır. Propaganda,

genellikle tek yönlü bir iletişim sürecini ifade etmekte ve belirli bir argümanın sadece bir yönünü vurgulayarak insanların görüşlerini etkilemeye çalışan bilgilerin, fikirlerin veya görüşlerin yayılması olarak tanımlanmaktadır (Aziz, 2013). Propaganda, genellikle bir tarafın kendi bakış açısını dayatma amacı gütmekte ve tek taraflı bir iletişim sürecini içermektedir. Öte yandan, algı yönetimi, iletilen mesajların özelliklerine odaklanmak yerine, bu mesajların hedef kitlenin algılarını nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. Algı yönetimi, mesajların hedef kitlenin anlayabileceği şekilde iletilmesine ve hedef kitlenin düşünce ve davranışlarını istenen yönde değiştirmeye odaklanmaktadır. Bu, daha geniş bir iletişim stratejisinin parçası olarak değerlendirilebilmektedir; hedef, insanların algılarını etkileyerek daha olumlu bir tutum oluşturmaktır. Bu çerçevede, algı yönetimi, propagandanın bir alt kümesi olarak düşünülebilir. Propaganda, algıları yönlendirmek için kullanılan bir araç olarak işlev görürken, algı yönetimi daha geniş bir iletişim stratejisinin parçası olarak algıları şekillendirmeye odaklanmaktadır (Bozkanat, 2021).

Algı yönetimi daha çok etkileşime dayalı bir iletişim sürecini içermektedir. Mesajlar, hedef kitlenin anlayabileceği şekilde düzenlenmekte ve bu mesajlar aracılığıyla hedef kitlenin istenilen tutum ve davranış değişikliğini gerçekleştirmesi hedeflenmektedir. Algı yönetimi, çok yönlü ve yatay bir iletişim sürecini yansıtmaktadır (Erol & Ozan, 2014). Başarılı bir algı yönetimi stratejisi, hedef kitlenin değerleri ve kültürü ile uyumlu olmak durumundadır. Ayrıca, beklentilerin ötesine geçmeli, basit ve etkili bir iletişim anlayışını benimsemelidir. Ölçümlenmeye ve gerçeklere dayanmaya önem vermelidir. Mesajlar tekrar edilmeli, farklılaşma sağlanmalı, görsel unsurlar doğru bir şekilde yönetilmeli ve duygulara hitap etmelidir (Özer, 2012). Sonuç olarak, propaganda ile algı yönetimi, amaçlarından çok iletişim yöntemleri ve süreçleri açısından farklılık göstermektedir. Algı yönetimi, daha katılımcı, etkileşim odaklı ve hedef kitlenin algılarına odaklanan bir iletişim stratejisi olarak öne çıkmaktadır.

Toplum içinde her bireyin güncel olaylara ve haberlere karşı açık bir algısı vardır. Sosyal medya, bireylere özel ve kamusal bir alan sunarken aynı zamanda kullanıcılara ifade özgürlüğü tanıdığı için bu algı açıklığını artırmaktadır. Sosyal medyanın sunduğu özellikler, kullanıcıların içeriği kişiselleştirebilmesi, bilgiyi anında paylaşabilmesi, gizlenen bilgilere ulaşabilmesi ve karşı tarafın tutumlarını anlayarak etkileşime geçebilmesi gibi avantajlar sunmaktadır. Bu durum online platformlarda algı yönetimine uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Kitle iletişim araçlarıyla tutum değişikliği oluşturmanın zorluğu, bireylerin farklı bilgilere ulaşmama ve mevcut tutumların değişikliğe direnç göstermesi nedeniyledir. Sosyal medya, bu engelleri aşmak için etkili bir araç olarak ortaya çıkmakta, bireylere kişiselleştirilmiş stratejilerle ulaşmayı kolaylaştırmakta ve dirençli tutumlara karşı kişiselleştirilmiş etkileşim sağlamaktadır (Ceng, 2018).

Medya, temelde bilgiyi depolayan ve ileten bir araç olarak nitelendirilmektedir (Utma, 2020). Ancak algı yönetimi bağlamında ele alındığında, medya sadece bilgiyi ileten bir araç olmanın ötesinde, bilgiyi üreten, abartan ve çarpıtan bir mecra olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu perspektife göre, medya aracılığıyla iletilen bilgiler bazen gerçeklikten sapabilmekte, bir tür simülasyon haline gelmekte ve dezenformasyona dönüşebilmektedir.

Walter Lippman'a göre, algı ile gerçeklik arasındaki fark modern dünyada daha belirgin hale gelmiştir. Toplumsal, siyasal ve ekonomik karmaşıklıklar, kitle iletişim araçlarının zihinsel imgeleri nasıl şekillendirdiği konusunda hızlı bir değişime yol açmıştır. Lippman, medya tarafından sunulan metinlerin ve görsellerin, sanal bir gerçeklik oluşturduğunu ve istenilen davranışları teşvik etme gücüne sahip olduğunu belirtmiştir (Türk, 2014). Bu bağlamda, algı yönetimi kavramı, bir tür yumuşak güç olarak kullanılmakta ve temel amaç, insanların duygusal ve zihinsel dünyalarını etkilemek olarak düşünülebilmektedir.

Sonuç

Dijitalleşme, teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde yayılması ve toplumların dijital teknolojilere daha fazla entegre olması sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, bilgi düzeni üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Dijitalleşme ile bilgi düzensizlikleri arasındaki ilişki, birçok yönden karmaşık ve çeşitlidir. Dijitalleşmenin yaygınlaşması, bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve demokratikleştirmiştir. Ancak, bu kolay erişim, bilginin düzensiz bir şekilde yayılmasına ve yönetilmesine zemin hazırlamıştır. İnternet üzerinden hızla yayılan bilgiler arasında doğrulanmamış, yanıltıcı veya çarpıtılmış içerikler bulunabilmektedir. Kullanıcılar, bu yoğun bilgi akışı içinde doğru ve güvenilir kaynakları seçme konusunda zorluk yaşayabilmektedir.

Sosyal medya platformları, dijitalleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu platformlar, kullanıcıların büyük ölçüde kendi içeriklerini oluşturmasına ve paylaşmasına olanak tanımaktadır. Ancak, bu özgürlük, bilgi düzensizliklerinin artmasına neden olabilmektedir. Oluşturulan içerikler, zamanla doğrulanmamış veya yanıltıcı bilgilerle dolu "filtre balonları" oluşturabilmektedir. Kullanıcılar, bu balonlar içinde kendi görüşlerini pekiştirebilmekte ve farklı bakış açılarına kapalı hale gelebilmektedir. Dijitalleşme aynı zamanda bilgi üretimi ve paylaşımını hızlandırdığı için doğrulama süreçlerinde de zorluklar yaratmaktadır. Haber döngüsü hızlandıkça, doğrulama ve denetleme süreçlerindeki zaman baskısı artmaktadır. Bu durum, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin daha kolay yayılmasına neden olabilmektedir.

İnfodemi, bilgi ve haber akışının aşırı derecede arttığı, genellikle doğru olanlar ile yanlış veya yanıltıcı bilgilerin de hızla yayıldığı bir ortamı ifade etmektedir. İnfodemi, dijitalleşme ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla özellikle sosyal medya platformlarının etkisiyle daha belirgin hale gelmiştir.

Bu ortamda, doğrulanmamış bilgilerin ve yanıltıcı haberlerin kontrolsüz bir şekilde yayılması, toplumun bilgiye ulaşma ve bunları değerlendirme yeteneğini zorlamaktadır. İnfodemi, bilgi kirliliği, dezenformasyon ve bilgiye erişimdeki aşırı artış gibi unsurları içermekte, bilgi düzensizliklerini kapsayan geniş bir çerçeve sunmaktadır. İnfodemi kavramı özellikle sosyal medyanın etkisiyle, yanıltıcı veya doğrulanmamış bilgilerin hızla yayılmasına ve toplumların bu bilgilerle başa çıkma mekanizmalarının zorlanmasına neden olmaktadır.

Sosyal medya sahip olduğu özellikler sayesinde demokratik bir ortama katkı sağlasa da arka planda olan ve kullanıcılarının çoğunun farkında olmadığı algoritmalar aracılığıyla bireyleri yönlendirme eğilimi de bulunmaktadır. Filtre balonları, bireylerin çevrimiçi ortamda sıklıkla maruz kaldığı bilgilerin, algoritmalar aracılığıyla kişiselleştirilmiş bir şekilde sunulmasını ifade etmektedir. Kullanıcıların çevrimiçi davranışları, arama geçmişleri ve tercihleri, algoritmalar tarafından analiz edilmekte ve bu bilgiler temelinde bireylere özel bir bilgi seti sunulmaktadır. Bu durum, kullanıcıları belirli görüşlerle sınırlayabilmekte, benzer düşünen insanlarla etkileşime girmeye teşvik edebilmekte ve farklı perspektiflere maruz kalmayı azaltabilmektedir. Filtre balonları, bireyleri bilgi çeşitliliğinden uzaklaştırabilmekte ve bu durum, toplumda dar bir bakış açısının güçlenmesine neden olabilmektedir. Yankı odaları ise kullanıcıların çevrimiçi ortamda kendi görüşlerini teyit eden ve güçlendiren bir ortamda bulunmalarını ifade etmektedir. Yankı odaları, bireylerin genellikle benzer düşünen kişilerle etkileşime girdiği ve kendi görüşlerini paylaştığı bir ortam oluşturmaktadır. Bu durum, bireylerin kendi bakış açılarını pekiştirmelerine ve farklı perspektiflere kapalı bir hal almalarına yol açabilmektedir. Yankı odaları, toplumsal çeşitliliği zayıflatabilmekte ve bireyleri kendi fikir setlerinin dışına çıkmaktan kaçınmaya teşvik edebilmektedir. Her iki kavram da çevrimiçi etkileşimlerin, bireylerin bilgiye ulaşma şekillerinin ve dünya görüşlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Filtre balonları ve yankı odaları, bireylerin çevrimiçi ortamda daha fazla çeşitlilikle karşılaşmalarını, farklı perspektifleri anlamalarını ve toplumsal çeşitliliği desteklemelerini engelleyebilmektedir.

Dijital dünyada kullanılan algoritmalar, kullanıcıları belirli görüşlere yönlendirerek, farklı bakış açılarına maruz kalma olasılığını azaltabilmektedir. Bu durum, toplumsal çeşitlilik açısından endişe verici bir ortam yaratmakta ve bilgiye erişimdeki demokratikleşme ve algoritmaların etik açıdan kullanılması ve kullanıcı verilerinin gizliliğinin sağlanması gibi konular ile dengelenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, medyanın bilinçli şekilde kullanılması, çeşitli kaynaklardan bilgi edinme alışkanlıkları ve çevrimiçi platformlardaki algoritmaların şeffaflığı gibi konular, dijitalleşmenin olumsuz etkilerini azaltma yolunda önemli adımları ifade etmektedir.

Öte taraftan geleneksel gazetecilik anlayışı, haberin tarafsızlık, doğruluk ve nesnellik ilkeleri üzerine kurulmaktadır. Ancak dijitalleşme ve medya ekosistemindeki evrimle birlikte gazetecilik anlayışında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Hızlı haber döngüsü, çevrimiçi platformlardaki rekabet, hedef kitleye hızlı ulaşma baskısı gibi faktörler, geleneksel gazetecilik değerlerini sarsmıştır. Bu yeni ortamda haber organları, daha hızlı haber üretimini sağlamak için önceliklerini sorgulamakta ve bu da zaman zaman doğruluk ve tarafsızlık standartlarını zorlamaktadır. Bu durum, haberlerin hızlı yayılmasını sağlamak adına bazı medya kuruluşlarının doğruluk kontrolünü aksatmalarına veya haberleri taraflı bir şekilde sunmalarına neden olabilmektedir.

Sosyal medya platformları, algı yönetimi ve propaganda için de ideal bir zemin sunmaktadır. Bilinçli veya bilinçsizce gerçekleştirilen bu tür yönlendirmeler, bireylerin düşünce biçimlerini etkileyerek toplumsal dinamikleri değiştirebilmektedir. Bu durum, demokratik değerlere zarar verebilmekte ve bireylerin bilgiye daha eleştirel bir bakış açısı kazanmalarını zorunlu kılmaktadır. Propaganda ve algı yönetimi için sahte sosyal medya hesapları ve botlar oluşturmak, belirli bir konuda yapay bir destek oluşturabilmektedir. Bu hesaplar, görüşlerini yayma ve etkileme amacı taşıyabilmektedir. Algı yönetimi, dikkat çekici ve etkileyici içerikler üreterek bunları sosyal medya üzerinden hızla yayma stratejisini içermektedir. Bu içerikler, belirli bir düşünceyi veya politikayı destekleyebileceği gibi, karşıt görüşü zayıflatmak için de kullanılabilir, sahte haberler, çarpıtılmış bilgiler veya manipülatif içeriklerle algı yönetimi yapılabilmektedir. Bu tür içerikler, toplumun düşünce yapısını etkileyerek istenilen yönde bir algı oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bilgi düzensizlikleri ve infodemiye engelleme noktasında sosyal medya platformları, kullanıcılara doğrulanmış bilgilere ulaşmaları konusunda daha fazla destek sağlamalı, algoritmalar, filtre balonlarını kırmak ve kullanıcılara farklı görüşlere maruz kalmalarını sağlamak için daha dengeli bir içerik sunmalıdır. Sosyal medya platformları, paylaşılan içerikleri doğrulama ve yanıltıcı bilgileri işaretleme konusunda daha etkin bir rol üstlenmelidir. Topluluk odaklı çözümler, kullanıcıların birbirlerine destek olmalarını ve yanıltıcı içeriklere karşı birlikte mücadele etmelerini sağlayabilmektedir.

Türkiye ve dünya genelinde görülen kutuplaşmış medya ortamı, medya kuruluşlarının belirli siyasi görüşlere yönelik haber üretmeleri, yanlış bilginin yayılmasına zemin hazırlarken aynı zamanda medyaya duyulan güveni de azaltmaktadır. Bu durum, toplumların farklı medya kaynakları arasında bölünmesine ve bilgiye duyulan güvenin sarsılmasına neden olmaktadır. Infodeminin etkilerini azaltmak için medya okuryazarlığı, doğrulama mekanizmalarının güçlendirilmesi ve medya kuruluşlarının daha sorumlu bir şekilde hareket etmesi gibi çözümler üzerinde düşünmek önemlidir.

Infodemi yönetimi kavramı, bilgi akışındaki karmaşıklıkları ve bilgiye ulaşma süreçlerindeki sorunları vurgulayarak, toplumları güvenilir bilgi

kaynaklarına yönlendirmek ve bilgiye erişimi düzenlemek adına çeşitli önlemler almayı gerektiren bir konsepttir. Bu önlemler arasında medya okuryazarlığı eğitimleri, doğrulama mekanizmalarının güçlendirilmesi ve sosyal medya platformlarının sorumluluklarının artırılması gibi adımlar bulunabilir. Infodemi ile mücadele, bireylerin ve toplumların bilgiye daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmasını teşvik ederek, güvenilir bilgiye erişimi ve doğru haberleri desteklemeyi amaçlamaktadır.

Sosyal medya, günümüzde giderek bireyler arasındaki yüz yüze iletişimi değiştirmekte ve aynı zamanda bir haber kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Bu platformlar, insanlara yeni dostluklar kurma, ilişkiler inşa etme, sosyal etkileşimde bulunma ve düşüncelerini özgürce ifade etme şansı sunarken, aynı zamanda aşırı bilgi yükü, yanlış bilgi ve manipülatif içerik gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durum, bilgi ve haber güvenliğini sarsabilmekte ve dolayısıyla demokrasileri tehdit eden sorunların büyümesine katkıda bulunabilmektedir. Sosyal medya kullanıcıları, günlük yaşamlarında oluşturdukları bilişsel kısıyollar, önyargılar, grup bağlılıkları ve politik angajmanları, bu platformlarda etkileşim kurarken kullanılmaktadır. Platformların algoritmik yapısı, bu kullanımların sonucunda oluşan filtreleri ve yankı odalarını daha da güçlendirmektedir. Aşırı bilgi akışı ve yanlış bilgi, toplumların bilgiye ulaşma ve düşünsel çeşitlilik açısından demokratik katılımını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, sosyal medya platformları üzerindeki bilgi güvenliğini artırmak ve kullanıcıları daha eleştirel bir perspektife teşvik etmek, demokrasiyi güçlendirmek için önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital çağda bilgi yönetimi, bireylerin medya okuryazarlığı becerilerine vurgu yapmayı gerektirmektedir. Medya okuryazarlığı, bilgiye eleştirel bir bakış açısı getirme, kaynakları sorgulama ve yanıltıcı bilgileri ayırt etme yeteneğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, dijital çağın getirdiği bilgi yönetimi zorluklarını anlamamıza yardımcı olurken, toplumsal etkileşimde bilinçli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bilgiye erişimdeki kolaylık, bilgi yönetimi stratejilerinin güncellenmesini, medya okuryazarlığı becerilerinin ise güçlendirilmesini gerektirmektedir. Ancak bu şekilde dijital çağın sunduğu fırsatlar en etkili şekilde değerlendirilerek toplumsal etkileşim daha sağlıklı bir zemin üzerine inşa edilebilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Merve Boyacı Yıldırım %50, Ebru Özgen %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Merve Boyacı Yıldırım 50%, Ebru Özgen 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Boyacı Yıldırım, M. & Özgen, E. (2024). Dijitalleşme ekseninde infodemi ve bilgi düzensizlikleri. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 500-529. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1435823>

Kaynakça

- Akova, S., & Kantar, G. (2020). Kültürlerarası iletişim bağlamında nefret söylemi ve Christchurch Kenti Cami saldırıları örneklemini üzerinden bir söylem analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 245-260.
- Altıntop, A. K., Özbey, Y., & Çim, E. (2021). Information disorder: Sample of Syrians in Turkey. *Health Sciences Quarterly (Supplement Issue)*, 5, 109-122. <https://doi.org/10.26900/jsp.5.5.2>
- Aziz, A. (2013). *Siyasal iletişim* (4. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bernays, E. (2023). *Propaganda* (Çev. S. S. Tezcan) Pegasus Yayınları.
- Bozkanat, E. (2021). Algı yönetimi ve propaganda: Nazi Almanyası üzerinden bir değerlendirme. *Öneri Dergisi*, 16(55), 74-94. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.822296>
- Buckman, R. H. (2004). *Building a knowledge-driven organization*. New York: McGraw-Hill.
- Callamari, P., & Reveron, D. (2003). China's use of perception management. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 16(1), 1-15. <https://doi.org/10.1080/713830380>
- Ceng, E. (2018). Algı yönetimi aracı olarak Twitter kullanımına ilişkin siyasi bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 663-689. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.419956>
- Cinelli, M. M., Galeazzi, A., Quattrociocchi, W., & Starnini, M. (2020). Echo chambers on social media: A comparative analysis. *arXiv preprint, arXiv:2004.09603*.
- Cisek, S., & Krakowska, M. (2018). *The filter bubble: A perspective for information behaviour research*. ISIC 2018 Conference.

<https://www.researchgate.net/profile/Sabina-05> Ocak 2024 tarihinde Cisek/publication/328199698_The_filter_bubble_a_perspective_for_information_behaviour_research/links/5bbe2bb6a6fdccf297922b9e/The-filter-bubble-a-perspective-for-information-behaviour-research.pdf adresinden edinilmiştir

- Coşkun, P., & Odabaş, H. (2008, Mart). Bilgi toplumunda yaşam boyu öğrenmenin anahtarı: Bilgi okuryazarlığı. *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*. Antalya, Türkiye.
- Colleoni, E., Rozza, A., & Arvidsson, A. (2014). Echo chamber or public sphere? Predicting political orientation and measuring political homophily in twitter using big data. *Journal of Communication*, 64, 317–332. <https://doi.org/10.1111/jcom.12084>
- Cormen, T. H., Leiserson, C. H., Rivest, R. L., & Stine, C. (2009). *Introduction to algorithms*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Del Fresno, M. (2020). We the new media: The disruption of social media in interpersonal and collective communication. *Media Controversy: Breakthroughs in Research and Practice* (s. 138-157). içinde IGI Global.
- Diakopoulos, N. (2015). Algorithmic accountability: Journalistic investigation of computational power structures. *Digital Journalism*, 3(3), 398–415. <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.976411>
- Doğanay, S. (2021). *Yanlış bilginin pandemisi: infodemi*. 20 Aralık 2022 tarihinde Boğaziçi University Social Media Lab: <http://sml.boun.edu.tr/index.php/2021/10/20/yanlis-bilginin-pandemisi-infodemi/> adresinden alındı
- Erdoğan, İ. (2013). Yeni medya gazeteciliğinde etik bir paradigma belirlemenin kapsamı ve sınırları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (36), 254-272.
- Erol, M. S., & Ozan, E. (2014). Türk Dış Politikasında Algı Yönetimi. (B. Karabulut, B. (Ed) , *Algı yönetimi* içinde (s. 185-209). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eysenbach, G. (2002). Infodemiology: the epidemiology of (mis) information. *The American Journal of Medicine*, 113(9), 763-765. [https://doi.org/10.1016/S0002-9343\(02\)01473-0](https://doi.org/10.1016/S0002-9343(02)01473-0)
- Franklin, B. (2003). *McJournalism: The McDonaldization thesis and junk journalism*. (D. o. Studies, Dü.) UK. 14 Haziran 2023 tarihinde <https://studylib.net/doc/8384590/%E2%80%9Cmcjournalism%E2%80%9D--the-mcdonaldization-thesis-and-junk-journ...> adresinden alındı
- Gönenç, Ö. (2018). *Medyada algı yönetimi*. İstanbul: DER Yayınları.
- Genel, M. G. (2022). *Yeni medyaya giriş ders notu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

- Harari, Y. N. (2018). *21. yüzyıl için 21 ders* (Çev. Sıral, S.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- İnceoğlu, M. (2011). *Tutum algı iletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ireton , C., & Posetti, J. (2022). *Journalism, "fake news" & disinformation: handbook for journalism education and training*. Fransa : UNESCO.
- Jost, P., Maurer, M., & Hassler, J. (2020). Populism fuels love and anger: The impact of message features on users' reactions on Facebook. *International Journal of Communication*, 14, 2081–2102 .
- Kandel, N. (2020). Information disorder syndrome and its management. *NMA J Nepal Med Assoc.*, 58(224) 280-285. doi:10.31729/jnma.4968
- Kemp, S. (2021). *Digital 2021: The latest insights into the 'state of digital*. We are social: 27 Aralık 2023 tarihinde <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/> adresinden alındı
- Kemp, S. (2022). *Digital 2022 global overview report*. 25 Aralık 2022 tarihinde We Are Social: <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> adresinden alındı
- Kiraz, E. (2019). Sosyal medya ve algı yönetimi: İngilterenin Brexit sürecinde sosyal medya dezenformasyonu. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(1), 1-16.
- Kitchin, R. (2017). Thinking critically about and researching algorithms. *Information, Communication & Society*, 20(1), 14–29. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1154087>
- Koçyiğit, A. (2022). *Dijital çağda medyanın psikolojik gücü: gündem birleştirme yaklaşımı çerçevesinde sosyal medya kullanımı ve algı yönetimi* [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, G. (2021, 17 Haziran). *Bilgi düzensizliği: RDM edu farkındalık yaratmayı amaçlıyor*. Sivil Sayfalar: 17 Aralık 2023 <https://www.sivilsayfalar.org/2021/06/17/bilgi-duzensizligi-rdm-edu-farkindalik-yaratmayi-amacliyor/> adresinden alındı
- Lupton, D. (2015). *Digital sociology*. Abingdon, England: Routledge.
- Martemucci, M. G. (2007). *Regaining the high ground: the challenges of perception management in national strategy and military operations*. Norfolk, Virginia., ABD: Joint Forces Staff College, Joint Advanced Warfighting School.
- Micheli, M., Lutz, C., & Büchi, M. (2018). Digital footprints: an emerging dimension of digital inequality. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 16(3), 242-251. <https://doi.org/10.1108/JICES-02-2018-0014>

- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş çevrimiçi haber akışının yankı odası etkisi, filtre balonu ve siberbalkanizasyon kavramları çerçevesinde incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 11(2), 232-251. <https://doi.org/10.18094/josc.340471>
- Nazlı, R. S., & Kara, M. (2020). Yeni medya gazeteciliğinde yalan haberle mücadele: Teyit.Org örneği. Tiryaki, S. (Ed.) *Haber üzerine teori ve uygulamalar* içinde (s. 131-153). Konya: Literatürk Academia.
- Newberry, C. (2022, 7 Kasım). *Social media algorithms: a 2023 guide for every network*. 09 Kasım 2023 tarihinde Hootsuite: <https://blog.hootsuite.com/social-media-algorithm/> adresinden alındı
- Özçağlayan, M., & Apak, D. (2017). Soğuk savaş yıllarında algı yönetimi, haber ve propaganda ilişkisi. *Marmara İletişim Dergisi* (28), 107-130. DOI: 10.17829/midr.20172833780
- Özer, M. A. (2012). Bir modern yönetim tekniği olarak algılama yönetimi ve iç güvenlik hizmetleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 147-180.
- Öztürk, Ş. (2018). Gazetecilik 2.0 internet gazeteciliğinde hipermetinsellik. *Etkileşim* (2), 198 - 201. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2018.2.37>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. UK: Penguin Books.
- Peng, Y. (2022). Gendered division of digital labor in parenting: a qualitative study in Urban China. *Sex Roles*, 86(5-6), 283-304. <https://doi.org/10.1007/s11199-021-01267-w>
- Ross Arguedas, A., Robertson, C., Fletcher, R., & Nielsen, R. (2022). *Echo chambers, filter bubbles, and polarisation: A literature review*. 4 Ocak 2024 tarihinde <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/echo-chambers-filter-bubbles-and-polarisation-literature-review?s=09>: adresinden alındı
- Rothkopf, D. J. (2003, 11 Mart). *When the buzz bites back*. 12 20, 2022 tarihinde The Washington Post: 17 Ocak 2024 <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd/> adresinden alındı
- Sarioğlu, E. B., & Turan, A. (2020). COVID-19 ile ilgili haberlerde bilginin yeniden üretilmesi sürecinin infodemik açıdan analizi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 819-837. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44109>
- Saydam, A. (2007). *Algılama yönetimi*. İstanbul: Rota Yayınları.
- Seçil, U. (2018). Dijital çağda medyanın psikolojik gücü: algı yönetimi perspektifinden kuramsal bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 3), 2903-2913.
- Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K. C., Flammini, A., & Menczer, F. (2019). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature*

- communications*, 9(1), 1-9. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-06930-7>
- Stupak, R. J. (2001). Perceptions management: An active strategy for marketing and delivering academic excellence at liberal arts colleges. *Public administration quarterly*, 25(2), 229-244. <https://doi.org/10.1177/073491490102500206>
- Sunstein, C. R. (2001). *Echo chambers*. Princeton University Press.
- Türk, M. S. (2014). Medyanın gerçeklik inşası ve gerçeklik algısı. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 5(28), 9-32.
- Tunç, A., & Atılgan, A. (2022). Algı üzerine kurulu yönetsel bir anlayış: algı'nın yönetimi. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 3(5), 228-238.
- Umunç, C. (2019). Twitter ve eleştirel söylem analizi. Hülür, H. & Yaşın, C. (Ed.), *Twitter araştırmaları içinde* (s. 43-73). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Utma, S. (2020). Algı yönetimi kavramı çerçevesinde geleneksel medyada gerçeklik algısı. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(5), 383-398. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.423>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Vural, E., & Kantar, G. (2022). Feminist ideoloji ve söylem karşısında hukuk. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 4(2), 34-43. <https://doi.org/10.56493/nkusbmyo.1061269>
- Wardle, C. (2020). *Understanding information disorder*. First Draft. 27 Aralık 2023 tarihinde <https://firstdraftnews.org/long-form-article/understanding-information-disorder/> adresinden alındı
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017, 27 Eylül). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking. *Council of Europe report DGI(2017)09*.
- We Are Social. (2023). *We are social dijital 2023 global ve Türkiye raporu*. Meltwater ve We Are Social.
- World Health Organization. (2020). *An ad hoc WHO technical consultation Managing the COVID-19 infodemic: call for action 7-8 April 2020*. Geneva: World Health Organization. 12 Aralık 2023 tarihinde <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/334287/9789240010314-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- World Health Organization. (2020, 15 Şubat). *Munich security conference*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference> adresinden alındı
- World Health Organization. (2021). *An overview of infodemic management during COVID-19*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *The Lancet*, 395(10225), 676. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30461-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30461-X)

Extended Abstract

Digitalization is a transformation process in which technological advances are rapidly impacting societies. This process has an important role in shaping the knowledge order. The spread of digitalization has democratized access to information, making it easier for everyone to access these resources. However, this easy access also brings some risks. Unverified, misleading or distorted content among the rapidly spreading information on the Internet puts users in a difficult situation in choosing reliable sources. Therefore, it is important to review the relationship between digitalization and information irregularities and strengthen information management strategies.

In this process, concepts such as infodemic and information irregularities are explained by factors such as social media platforms, algorithms, filter bubbles and echo chambers, internet journalism, perception management and propaganda on social media, which are effective in disrupting the information ecosystem. These factors increase the risks of information pollution and manipulation that societies face. Therefore, understanding the effects of digitalization on the information order and developing information management strategies can enable societies to make more informed use of digital environments.

Traditional media channels such as newspapers, magazines, television and radio have served as a source of information access and entertainment for many years. However, the rapid development of digital technology in recent years has radically changed this traditional media concept. Developments in the Web 1.0 and Web 2.0 eras have accelerated the integration of the internet into our daily lives, and digital media platforms, social media and online content providers have entered our lives. The digital world has facilitated access to information by providing fast and instant access. News websites and social media on the internet provide instant access to current events and provide faster information than traditional media. Moreover, digital platforms have democratized content production and sharing. Online platforms such as blogs, podcasts and YouTube channels allow each individual to share their ideas, stories and talents. However, the transition from traditional media to the digital world brings with it a number of problems. There are dangers such as the disruption of the information ecosystem, the rapid spread of misinformation and the use of social networks for disinformation. The digital world has increased the risk of information overload, leading to problems of information disorder and fake news.

The concept of "infodemic", which emerged especially with the impact of social media platforms, refers to an environment where the flow of information and news increases excessively and false or misleading

information spreads rapidly. This situation brings to light the fundamental differences between traditional media and digital media. The problem of misinformation is not only a problem generated by social media users; mainstream media outlets and major platforms can also deliberately spread misleading news for the purpose of disinformation.

On the other hand, social media can reduce the diversity of information by creating "filter bubbles" where users can reinforce their own worldviews and "echo chambers" where they can interact with like-minded people. Algorithms can direct users towards certain views, reducing the possibility of exposure to different perspectives. This can undermine societal diversity and encourage individuals to avoid going outside their own viewpoints. However, steps such as conscious use of media, developing habits of getting information from a variety of sources and ensuring transparency of algorithms on online platforms play an important role in mitigating the negative effects of digitalization. In this way, individuals can gain a broader perspective by being exposed to different views and social diversity can be supported.

The ethical use of algorithms and the protection of user data privacy are also of great importance in this process. Proper design and use of algorithms contribute to the creation of a secure digital environment by protecting users' private information. In addition, making algorithms more transparent and raising users' awareness about data privacy can help to realize healthier interactions in the digital world. The use of algorithms in the digital world should be balanced to support social diversity and democratize access to information. The conscious use of media, the development of habits of obtaining information from different sources and the ethical and transparent use of algorithms are important steps in reducing the negative effects of digitalization. In this way, it is possible to support social diversity and ensure access to accurate information by creating a healthier digital environment.

Information management in the digital age requires strengthening media literacy skills. It becomes imperative for users to develop the ability to take a critical view of information, to question sources and to recognize misleading information.

In this context, the study contributes to the literature by examining in detail the evolution of traditional and digital media, information irregularities, the concept of infodemic, the role of social media platforms, the effects of algorithms, information security, media literacy, propaganda and perception management. It explains the balance between the opportunities and challenges presented by the digital age, emphasizing the effects of the digitalization process on media, changes in access to information and the importance of media literacy skills.

DOLARİZASYON ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Muhammed Emin KARAARSLAN**

Öz

İktisadi teoride yerel para birimi ya da varlıkların yabancı ülke karşılıklarıyla ikamesi anlamını taşıyan ve gelişmekte olan ülkeler için önem arz eden, bu nedenle de analizlerde bu ülkelere ilişkin verilerin kullanıldığı dolarizasyon olgusu özellikle para teorisi ve finans alanlarına ilişkin birçok iktisadi analizin ve tartışmanın konusu olmuş, bu olguyu etkileyen faktörler gerek ülke grupları gerek de tek başına ülkeler için araştırılmıştır. Bu çalışmada ise konuya ilişkin çalışmalar incelenmiş, ilgili çalışmaların ortak ve farklı yönleri ele alınmıştır. Araştırmanın sonucunda ise literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak hangi alanların daha yoğun incelendiği ve hangi alanların daha fazla incelenmesi gerektiğine yönelik oluşan fikirler sunulmuştur. Yapılan çalışmalar değerlendirilirken dolarizasyon göstergelerinin birbirine benzer şekilde seçildiği görülmüş, ampirik analizlerin birbirinden farklı yöntemleri benimseyebildiği ama konunun doğası gereği sonuçlarının bazen birbirine zıt olduğu gözlemlenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda dolarizasyon göstergesi konusunda daha kapsamlı bir değişken kullanılmasının, ampirik analizlerin hem ülke grubu hem de ülkeler özelinde ayrı ayrı yapılmasının bu alanın teorik gelişimine katkı sağlayacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dolarizasyon, Para Teorisi, Gelişmekte Olan Ülkeler.

A RESEARCH ON DOLLARIZATION STUDIES

Abstract

In economic theory the dollarization phenomenon means the substitution of local currency or assets with foreign currency equivalents and is important for developing countries. For this reason, the dollarization phenomenon, for which data on developing countries are used in the analyses, has been the subject of many economic analyses and discussions, especially in the fields of monetary theory and finance. The factors affecting this phenomenon have been investigated both for country groups and for individual countries. In this study, the studies on the subject were analysed and the common and different aspects of the related studies were discussed. At the end of the research, based on the studies in the literature, ideas on which areas were examined more intensively and which areas should be examined further are presented. While evaluating the studies, it was observed that the

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat doktora programında yazar tarafından hazırlanan "Macroeconomic Determinants of Dollarization" isimli tez çalışmasından hazırlanmıştır.

** Araştırma Görevlisi, Amasya Üniversitesi Merzifon İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, m.eminkaraarslan@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0432-776X>

dollarization indicators were selected in a similar way. Although empirical analyses may adopt different methods, the results are sometimes contradictory due to the nature of the subject. It is concluded that the use of a more comprehensive variable for the dollarization indicator in future studies and conducting empirical analyses both for country groups and for individual countries will contribute to the theoretical development of this field.

Keywords: *Dollarization, Monetary Theory, Developing Countries.*

Giriş

İktisadi faaliyetler bireylerin, şirketlerin ve politika yapıcıların her birinin aktörü olduğu ve bu aktörlerin kararlarının da başkaca etkilere yol açtığı bir zeminde gerçekleşir. Gelişen teknoloji ve iletişim olanakları da aktörlerin aldıkları kararları hızlı bir şekilde hayata geçirmelerine yardımcı olur. Teknolojik gelişmeler, iletişimi hızlandırmasının yanısıra kolaylaştırmaktadır da. İktisadi açıdan bakıldığında, sermaye hareketlerinin ve ekonomik aktivitelerin de bu kolaylaşma sayesinde hızı artmıştır, her bir aktör için seçenekleri çeşitlenmiştir ve hacimleri genişlemiştir. Günümüzde, hane halkı kesimi de dahil olmak üzere, hemen bütün iktisadi aktörler sahip oldukları varlıkların değerinin ne şekilde ve nerede korunacağını veya nasıl değer kazanacağını düşünerek yatırımlarını o seçeneklere kaydırmaktadırlar. Bu yönelim beraberinde yerel para biriminin terk edilerek yabancı para biriminin ön plana çıkmasına ve ülke içi ekonomide daha belirgin bir rol almasına yol açar. Literatürde ve resmi kullanımda farklı tanım grupları olmakla beraber, bu durum iktisadi literatürde “dolarizasyon” olarak ifade edilir. Örneğin, Panama ve Ekvador Amerikan dolarını, Lihtenştayn İsviçre frankını, Kosova euroyu, Bhutan da Hindistan rupisini resmi para birimi olarak kullanır ve bu durum tam dolarizasyon olarak isimlendirilir. Bunun dışında gayri resmi dolarizasyon olarak isimlendirilen durum ise yerel para biriminin değer kaybetmesi sonucu ekonomik aktörlerin sahip oldukları varlıkların değerini korumak amacıyla yabancı para birimine veya varlıklara yönelmesi durumudur.

Dolarizasyon üzerinde genellikle yüksek enflasyon oranı ve faiz oranı politikalarının etkin rol oynadığı yönünde literatürde yaygın bir düşünce vardır. Fakat yalnızca enflasyon oranı ve faiz oranı politikaları bir ülkenin yerel para biriminin daha az tercih edilir bulunmasını açıklamakta yeterli olmaz. Nitekim yapılan çalışmalarda da dolarizasyonun belirleyenlerine yönelik farklı yaklaşımlar vardır. Bunlara örnek olarak kurumsal kalite, politika öngörülebilirliği, para politikası ve başkaca göstergeler ve değişkenler dolarizasyon çalışmalarında yer alır.

Literatürde dolarizasyonun, genellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin karşılaştığı bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle çalışmalar da bu ülkeler odağında yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik ilişkiler hem büyüklük hem de kurumsal ilişkiler açısından

bakıldığında daha fazla güven tesis ettiği için gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin dolarizasyon konusunun odağında olmaları da doğal bir sonuçtur.

Bu çalışmada para teorisinde genellikle gelişmekte olan ülkelerin tecrübe ettiği ve “dolarizasyon” adıyla kavramsallaşmış, yerel para biriminin yabancı bir para birimiyle ikame edilmesi tercihini veya geniş anlamıyla yabancı varlıkların yerel varlıklara tercih edilmesi olarak kabul edilen olguyu etkileyen faktörleri araştıran iktisadi analizler incelenecektir. Araştırma sonucunda ise konuya ilişkin yoğunlukla incelenen alanlarla birlikte göz ardı edilen alanlara ilişkin bir değerlendirmede bulunulacaktır. Yapılacak olan değerlendirme sonucunda bu çalışmanın literatüre katkısı, bu alanda gelecekte yapılacak çalışmalarda hangi konulara odaklanılması gerektiğine ilişkin bir fikir oluşumuna imkan sağlayacak olmasıdır.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde öncelikle literatür taramasına yer verilecektir. Bu kısımda, yapılan çalışmalar yöntemleri ve kapsamlarına göre kısaca sunulacaktır. Daha sonra, literatür taraması bölümünde bahsedilen çalışmalar yöntem ve örneklem gibi ortak özelliklerine göre sınıflandırılarak analiz edilecektir. Son olarak, sonuç kısmında ise detaylı analizi yapılmış olan çalışmaların bütüncül değerlendirmesi yapılacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Dolarizasyon olgusu literatürde farklı şekillerde ele alınmıştır. Ele alınmış şekilleri açısından değerlendirildiğinde öncelikle teorik modelleme ve ampirik uygulama yöntemleri özelinde bir ayırmadan söz edilmelidir. Teorik modelleme yöntemiyle yapılan çalışmalara örnek olarak Bocola ve Lorenzoni (2020); Honig (2006); Ize (2005) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir. Diğer yandan, konuyla ilgili ampirik uygulama gerçekleştirilen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak da Ajide, Raheem, ve Asongu (2019); Aktaş ve Aydınlik (2022); Arteta (2002); Bacha, Holland, ve Gonçalves (2007, 2009); Balima (2017); Bannister, Turunen, ve Gardberg (2018); Basso, Calvo-Gonzalez, ve Jurgilas (2011); Brahma (2017); Court, Ozsoz, ve Rengifo (2010); De Nicoló, Honohan, ve Ize (2005); Galindo, Izquierdo, ve Montero (2007); Honig (2009); Kaya ve Kara (2022); Lin ve Ye (2013); Milambo (2010); Neanidis ve Savva (2006, 2009, 2013); Raheem ve Ajide (2021); Raheem ve Asongu (2018); Rennhack ve Nozaki (2006); Tufaner (2021); Urošević ve Rajković (2017); Vieira, Holland, ve Resende (2012) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir. Bunlarla birlikte, bazı çalışmalarda hem teorik modelleme hem de bu modellemeyi sınavan ampirik uygulamalara yer verilmiştir. Buna örnek olarak ise Bacha vd. (2007); Basso, Calvo-Gonzalez, ve Jurgilas (2007); Basso vd. (2011); Ize ve Yeyati (2003); Luca ve Petrova (2008); Mwase ve Kumah (2015) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir.

Teorik modelleme ve ampirik uygulama ayırımından sonra, bir diğer ayırım da dolarizasyonun tanımı ve yapısı hakkındaki farklı yaklaşımlarda görülmektedir. Yapılan çalışmalarda dolarizasyon ifadesinin yanı sıra finansal

dolarizasyon ifadesi de kullanılmaktadır. Bu ifadelerle, ülkede yerleşiklerin yabancı para birimi cinsinden varlıkları kastedilmektedir. Örnek olarak, Ajide vd. (2019); Aktaş ve Aydınlık (2022); Bacha vd. (2007, 2009); Balima (2017); Brahma (2017); Court vd. (2010); De Nicoló vd. (2005); Lin ve Ye (2013); Milambo (2010); Neanidis ve Savva (2006); Raheem ve Ajide (2021); Raheem ve Asongu (2018); Rennhack ve Nozaki (2006); Tufaner (2021); Urošević ve Rajković (2017); Vieira vd. (2012) tarafından yapılan çalışmalarda yabancı varlıklar dolarizasyon göstergesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca dolarizasyonun ölçülmesinde yükümlülüklerin de göz önünde bulundurulduğu çalışmalar vardır. Bunlara örnek olarak da Bocola ve Lorenzoni (2020); Galindo vd. (2007); Honig (2006); Luca ve Petrova (2008) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir. Ayrıca dolarizasyon göstergesi olarak hem varlıkların hem de yükümlülüklerin kullanıldığı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak ise Arteta (2002); Bannister vd. (2018); Basso vd. (2007, 2011); Honig (2009); Kaya ve Kara (2022); Neanidis ve Savva (2009, 2013) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir.

Ampirik analizlerin yapıldığı dolarizasyon çalışmalarında genel yaklaşım, dolarizasyona sebep olan faktörlerin tespit edilmesidir. Bu çalışmalara örnek olarak Ajide vd. (2019); Aktaş ve Aydınlık (2022); Arteta (2002); Balima (2017); Basso vd. (2007, 2011); Brahma (2017); De Nicoló vd. (2005); Honig (2009); Ize ve Yeyati (2003); Kaya ve Kara (2022); Lin ve Ye (2013); Luca ve Petrova (2008); Milambo (2010); Mwase ve Kumah (2015); Neanidis ve Savva (2006, 2009, 2013); Raheem ve Ajide (2021); Raheem ve Asongu (2018); Rennhack ve Nozaki (2006); Tufaner (2021); Urošević ve Rajković (2017); Vieira vd. (2012) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir. Diğer bir yaklaşım ise ekonomik değişkenlerin dolarizasyon üzerindeki etkilerinin araştırılması değil, dolarizasyonun ekonomik değişkenler üzerindeki etkisinin araştırılması olmuştur. Bu çalışmalara örnek olarak Bannister vd. (2018); Court vd. (2010); Galindo vd. (2007) tarafından yapılan çalışmalar gösterilebilir. Bu bağlamda yine hem dolarizasyonu etkileyen faktörlerin hem de dolarizasyonun etkilediği faktörlerin analiz edildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak ise Bacha vd. (2007, 2009) gösterilebilir.

Dolarizasyon çalışmalarına ilişkin son ayırım ise analize konu olan örneklemdir. Bazı çalışmalarda ülke grupları üzerinden analiz yapılırken bazılarında belirli bir ülke ele alınmıştır. Bu ayırma bağlı olarak panel veri analizi kullanılan çalışmalara Ajide vd. (2019); Aktaş ve Aydınlık (2022); Arteta (2002); Bacha vd. (2007, 2009); Balima (2017); Bannister vd. (2018); Basso vd. (2007, 2011); Brahma (2017); Court vd. (2010); De Nicoló vd. (2005); Galindo vd. (2007); Honig (2009); Lin ve Ye (2013); Milambo (2010); Neanidis ve Savva (2009, 2013); Raheem ve Ajide (2021); Raheem ve Asongu (2018); Rennhack ve Nozaki (2006); Urošević ve Rajković (2017); Vieira vd. (2012) tarafından yapılan çalışmalar, zaman serisi analizi kullanılan çalışmalara da Kaya ve Kara (2022); Neanidis ve Savva (2006); Tufaner (2021) tarafından yapılan çalışmalar örnek gösterilebilir.

Dolarizasyon çalışmalarına ilişkin yukarıda ifade edilen ayrımlar esasında ekonomik araştırmalardaki genel ayrımlar hakkında da fikir vermektedir. Bu nedenle çalışmalara yönelik daha fazla bilgi edinilmesini sağlayacak bir incelemeye gerek duyulmaktadır. Sonraki bölümde yukarıda sınıflandırmaları yapılan çalışmaların bireysel incelemeleri yapılacaktır.

2. ANALİZ

Çalışmanın bu kısmında literatürdeki çalışmalar ayrı başlıklar altında ortak özelliklerine göre sınıflandırılarak incelenecektir.

2.1. Teorik Çalışmalar

Yapılan çalışmaları incelemeye ilk ayırım olan teorik modelleme ve ampirik uygulama yöntemleri özelinde başlamak faydalı olacaktır. İncelenecek ilk çalışma Ize'nin (2005) dolarizasyon çalışmalarında önemli bir yere sahip olan ve politika analizi üzerine genel bir çerçeve çizdiği çalışmasıdır. Bu çalışma daha önce “original sin” (ilk günah¹) ve “liability dollarization” (yükümlülük dolarizasyonu) olarak literatürde kendine yer bulan dolarizasyon tanımlamalarından farklı olarak, varlıkların ve yükümlülüklerin eş anlı olarak ele alındığı bir noktadan hareket etmektedir. Çalışmada daha sonra para politikasının dört farklı özelliğine vurgu yapılarak bunların farklı kanallardan olsa da dolarizasyon üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Bu özellikler kredibilite, serbest dalgalanma korkusu, aşırı değerlendirme koruması ve asimetridir. Çalışmada, bahsedilen özelliklerin her birinin dolarizasyon dengesinde farklı roller oynadığı matematiksel olarak gösterilmiş olup sonrasında yapılacak dolarizasyon çalışmaları için önemli bir teorik çerçeve sağlamıştır. Burada dikkat çekilen özelliklere dolarizasyon çalışmalarında sıklıkla rastlamaktayız. Kredibilite başlığı altında değerlendirilebilecek şekilde bazı çalışmalar dolarizasyona etki eden kurumsal değişkenlerin analizini; serbest dalgalanma korkusu başlığı altında değerlendirilebilecek şekilde bazı çalışmalar “Minimum Variance Portfolio” (Minimum varyans portföyü) (MVP) değişkeninin analizini; aşırı değerlendirme koruması başlığı altında değerlendirilebilecek şekilde bazı çalışmalar izin verilen yabancı varlık miktarı değişkeninin analizini yapmışlardır. Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında alandaki çalışmalar incelendikçe bahsedilen değişkenlere yer verilecektir.

Dolarizasyon çalışmalarında önemli yere sahip olan bir diğer teorik çalışma da Honig'in (2006) hükümet aksiyonlarının açık bir ekonomide doğurduğu sonuçları modellediği çalışmadır. Özellikle geçmişte ve günümüzde yaşanan ekonomik krizlerin bazılarında bütün dünyada kısa dönem odaklı politikalar uygulanmıştır. Bu bağlamda, bu çalışma enflasyon değişkeninin yanı sıra faiz oranının da ele almasıyla dolarizasyon olgusu

¹ Hristiyan inancındaki “ilk günah” kavramına atıfla kullanılsa da bu kavram ekonomik literatürde ülkelerin kendi para birimleriyle yurtdışından borçlanamamalarını ifade eder.

üzerinde hükümet politikalarının önemini gösteren bir çalışmadır. Modelde ilk dönemde yaşanan bir şokun fiyatlar ve döviz kuru üzerindeki olağan etkisine verilen reaksiyonun sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Kısa dönem odaklı politikalar sonucu yerel para birimine olan güvenin azalmasını yabancı para birimine yönelişin takip ettiği modelde bu durum hem borç veren hem de borç alan aktörlerin ortak bir davranışı olarak karşımıza çıkar. Çalışmanın sonraki aşamasında mevcut dönemde ne kadar düşük faiz oranı uygulanırsa sonraki dönemlerde o kadar daha fazla borcun ortaya çıkacağı dolayısıyla bir bütün olarak ekonomiyi daha da kırılgan hale getireceğine dikkat çekilmiştir.

Dolarizasyon çalışmalarında ekonomik aktörlerin tercihlerinin arkasındaki nedenlere farklı şekillerde yaklaşımlar mevcuttur. Bu nedenler birbirine yakın olsa da aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Honig (2006) dolarizasyon motivasyonunu yerel para birimine olan güvenin azalmasıyla ve dolayısıyla politikalara olan inancın kaybolmasıyla açıklarken, Ize (2005) ve Bocola ve Lorenzoni (2020) bu duruma daha analitik bir çerçeveden yaklaşım riskten kaçınma veya bir optimizasyon konusu olarak değerlendirmiştir.

Teorik modelleme çalışmalarından sonra ampirik çalışmaların konuyla ilgili yaklaşımları incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle hem teorik modelleme yapan hem de bu modeli ampirik uygulama ile test eden çalışmalardan başlamak faydalı olacaktır.

Dolarizasyon çalışmalarının güncel teorik çerçevesine şekil veren yaklaşımlardan olan Ize ve Yeyati'nin (2003) çalışması MVP tercihlerinin dolarizasyon tahminlerinde önemli bir yeri olduğunu öne sürmektedir. Öne sürülen portföy modeli yaklaşımı, bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği gibi, kendisinden sonra gelen birçok çalışmada hem özgün haliyle hem de farklı eklenti ve düzenlemelerle sıklıkla kullanılmıştır. Temel olarak portföy modeli yaklaşımı ve MVP tercihleri piyasa aktörlerinin kendilerini risklerden korumayı hedeflemesiyle aldıkları aksiyonları temsil eden bir teorik çerçeveyi ifade eder. MVP göstergesindeki bileşenlerin yabancı ülke karşılıklarının, değişken içerisinde yoğun bir hale gelmesinin dolarizasyonu da büyük ölçüde açıkladığı iddia edilen çalışmada bu önerinin test edilmesi için ampirik analiz de yapılmıştır. Analizde gerçek dolarizasyon göstergesi olarak yabancı ülke para birimi cinsinden mevduatların yurt içi ve yurt dışı toplam mevduatlar içindeki payı kullanılırken, MVP dolarizasyonunu göstermesi adına MVP içindeki dolar payı alınmıştır. Analiz sonucunda MVP dolarizasyonu ile gerçek dolarizasyon arasında önemli ölçüde bir benzerlik olduğu, yani MVP bileşenlerinin dolarizasyonu etkileyen faktörler olarak da yorumlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Basso vd.nin (2007) de dolarizasyonun belirleyicileri arasında faiz oranı ve bankaların rolünü incelediği çalışmada, iki dönemli bir model üzerinden teorik çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Modele bankaların ve faiz oranının haricen dahil edilmesi, önceki teorik modellerden farklı olarak ilgili değişkenlerin de denge çözümlemesine etki etmesine neden olacak bir yapı ortaya çıkarmıştır. Öne sürülen modeli ampirik yöntemlerle test etmek için 24

geçiş ekonomisinden oluşan bir örneklem üzerinde analiz yapılmıştır. Hem varlıklara hem de yükümlülüklerle ilişkin değişkenlerin dolarizasyon göstergesi olarak kullanıldığı çalışma daha önce Ize ve Yeyati (2003) tarafından öne sürülen MVP dolarizasyonu ve gerçekleşen dolarizasyon arasındaki ilişkiyi doğrulamıştır. Yine Basso vd. (2011) tarafından benzer bir teorik modelleme içerisinde yapılan çalışmada öncekinden farklı olarak yabancı bankaların dolarizasyona etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın bulguları genel teori ile uyumlu bulunmuştur. Ayrıca yabancı bankaların ülke içindeki varlığının yabancı fonlara ulaşımı kolaylaştırması yoluyla dolarizasyona etki ettiği öne sürülen çalışmada bu durumun sadece kredi dolarizasyonunu artırdığı fakat mevduat dolarizasyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Luca ve Petrova (2008) daha önce Ize ve Yeyati (2003) tarafından öne sürülen portföy modelini takip ettikleri bir çalışma yapmışlardır. Modelde rekabetçi ve riskten kaçınan firma ve bankalar yer almıştır. Çalışmanın teorik çözümlemesinde banka ve firmaların tercihlerinin yanı sıra sayılarının da dolarizasyon üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurulan modeli ampirik yöntemlerle test etmek için 21 geçiş ekonomisinin örneklem olarak kullanıldığı çalışmada hem varlık hem de yükümlülük göstergeleri dolarizasyon seviyesini temsilen analiz edilmiştir.

Her ne kadar literatürde dolarizasyon genellikle gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak öne çıksa da Mwase ve Kumah (2015) düşük gelir grubundaki ülkeler üzerine ampirik analiz gerçekleştirdikleri çalışmanın teorik modelinde dolarizasyon göstergesi olarak reel değişkenlerin kullanılması gerekliliğini savunmuştur. Bu bağlamda daha önce literatürde kullanılan değişkenlerde nominal değerlerin kullanımından dolayı döviz kuru hareketlerinin etkisinin gözlemlenemeyeceğini öne sürmüşlerdir.

Buraya kadar bahsedilen teorik çalışmalar dolarizasyonu etkileyen faktörlere ilişkin kurulan modelleri kapsamaktaydı. Bununla birlikte yine dolarizasyonun etkilediği ekonomik değişkenlere ilişkin kurulan modeller de vardır. Örneğin Bacha vd. (2007) daha önce Ize ve Yeyati'nin (2003) çalışmasında öne sürülen MVP dolar payını kullandıkları çalışmada dolarizasyonun da aralarında olduğu bir grup değişkenin reel faiz oranına olan etkisini ampirik yöntemlerle test etmiştir. Analiz sonucunda dolarizasyonun reel faiz oranını negatif etkilediği ve bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalarda dolarizasyon olgusuna ilişkin teorik çerçeveye katkı sağlanmış, bazılarında da bu katkılar ampirik yöntemlerle test edilmiştir. Devam eden bölümde ampirik uygulamaların ön planda olduğu farklı çalışmalar incelenecektir.

2.2. Ampirik Çalışmalar

Literatür taraması kısmında bahsedilen diğer sınıflandırmalar ampirik çalışma başlığı altında yer almaktadır. Bu sınıflandırmalar panel veri analizi, zaman serisi, dolarizasyonu etkileyen faktörler ve dolarizasyondan etkilenen

faktörler olarak özetlenebilir. Bu kısımda literatürdeki çalışmalar bahsedilen sınıflandırmalara göre bir arada değerlendirilecektir.

2.2.1. Varlık Dolarizasyonu – Panel Veri – Dolarizasyonu Etkileyen Faktörler

Değerlendirmeye dolarizasyon olgusunu finansal varlıkların yabancı ülke ikameleri üzerinden ele alan çalışmalarla devam edilebilir. İncelenecek ilk çalışma Ajide vd.nin (2019) 25 Sahraaltı Afrika ülkesinde, 2001-2012 yıllarına ait verileri ve Tobit regresyonu yöntemini kullanarak, finansal dolarizasyonu belirleyen faktörleri araştırdığı çalışmadır. Çalışmada dolarizasyon yabancı para birimi mevduatlarının geniş para arzına oranı olarak ele alınmıştır. Dolarizasyona etki eden faktörler ise ekonomi ve küreselleşmeye ilişkin olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Ekonomik değişkenler faiz oranı, döviz kuru oynaklığı, enflasyon, döviz kuru değer kaybı, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) büyüme oranı, finansal gelişmişlik ve uluslararası rezervler olarak belirlenmiştir. Ekonomik değişkenlerden enflasyon ve döviz kuru oynaklığının dolarizasyona etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca kontrol değişkeni olarak kullanılan kişi başı GSYH, finansal gelişmişlik ve uluslararası rezerv değişkenlerinin etkisi de istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bahsedilen değişkenlerden enflasyon, döviz kuru oynaklığı ve uluslararası rezervler dolarizasyona pozitif etki ederken kişi başı GSYH ve finansal gelişmişlik negatif etki etmiştir.

Aktaş ve Aydınlik (2022) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin tüm illeri için, 2007-2019 yıllarına ait çeyreklik veriler kullanılarak rastsal etkiler panel regresyon metoduyla, mevduat dolarizasyonunu belirleyen faktörleri araştırılmıştır. Çalışmada dolarizasyon yabancı para birimi mevduatlarının toplam mevduatlara oranı şeklinde ele alınmıştır. Dolarizasyona etkisi araştırılan faktörler ise döviz kuru, kredi risk primleri (CDS), illerin enflasyon oranları, ihracat ve ithalatları olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda bütün değişkenlerin dolarizasyona istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkilerinin olduğu görülmüştür.

Balima (2017) 114 gelişmekte olan ülke için 1984-2009 yıllarına ilişkin verileri kullanarak yabancı ülke para birimi mevduatlarının toplam mevduatlar içerisindeki payının finansal dolarizasyon göstergesi olarak kabul edildiği bir araştırma yapmıştır. Dolarizasyona etki eden ekonomik faktörler, çalışmanın odak noktası olan tahvil piyasasına katılımın yanı sıra kişi başı reel GSYH, özel kredilerin GSYH içindeki payı, reel GSYH büyüme oranı, enflasyon oranı ve dış borç stokunun gayrisafi milli hasıla (GSMH) içindeki payı olarak belirlenmiştir. Araştırmada tahvil piyasasına katılım ve kişi başı reel GSYH değişkenlerinin dolarizasyonu negatif, diğer ekonomik değişkenlerin dolarizasyonu pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Brahma (2017) enflasyon hedeflemesinin dolarizasyona etkisini araştırdığı çalışmasında 14 ülkenin verilerini kullanmıştır. Dolarizasyon

göstergesi olarak yabancı ülke para birimi mevduatların geniş para arzı içindeki payının kullanıldığı çalışmada ekonomik değişkenler GSYH, faiz oranı ve enflasyon oranı olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda GSYH ve faiz oranı dolarizasyona negatif etki ederken, enflasyon oranının pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür.

De Nicoló vd. (2005) dolarizasyon göstergesi olarak yabancı para mevduatların toplam mevduatlar içerisindeki payının kullanıldığı çalışmada, bütün yatay kesitler için düzenli veriye sahip olmamakla birlikte 100 ülkenin 1990-2001 yıllarına ait verilerini içeren bir çalışma yapmıştır. Çalışmada dolarizasyona etkisi araştırılan ekonomik değişkenler literatürde MVP, olarak yer alan değişken içerisinde değerlendirilmişlerdir. Bu değişkenler enflasyon oranı ve döviz kuru olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda MVP'nin dolarizasyona pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. MVP değişkeninin matematiksel yapısı itibariyle yukarıda bahsedilen ekonomik değişkenlerin riskten kaçınma tercihlerinin bir göstergesi olduğu, dolayısıyla literatürle uyumlu bir sonucun ortaya çıktığı anlaşılmıştır.

Lin ve Ye (2013) dolarizasyon göstergesi olarak daha önce bahsedilen çalışmalarda olduğu gibi yabancı para mevduatların toplam mevduatlar içindeki payını kullandığı çalışmada temel hedef olarak enflasyon hedeflemesinin finansal dolarizasyon üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda 106 ülkenin 1985-2004 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Dolarizasyon üzerine etkisi araştırılan ekonomik değişkenler enflasyon, parasal büyüme oranı ve kişi başı reel GSYH büyümesi olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda enflasyon hedeflemesi uygulamasının dolarizasyon üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Milambo (2010) dolarizasyon göstergesi olarak literatürde sıklıkla kullanılan yabancı para birimi mevduatların geniş para arzına oranını kullanmak yerine, döviz kuru değişimlerine karşı kırılganlığının daha az olduğunu ileri sürdüğü, başka bir dolarizasyon değişkeni kullanmıştır. Dolarizasyon değişkeni yine önceki çalışmalarda olduğu gibi yabancı ülke para birimi mevduatları odak noktası olarak ele almıştır. Dolarizasyona etkileri araştırılan ekonomik değişkenler MVP, enflasyon, reel döviz kuru değer kaybı ve faiz oranı farklılıkları olarak belirlenmiştir. Araştırmada panel veri analiz yöntemlerinden Havuzlanmış En Küçük Kareler (POLS), sabit etkiler, rastsal etkiler tahminicileri tercih edilmiştir. Analize konu olan 18 Sahraaltı ülkeye ilişkin veriler 1995-2007 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Araştırma sonucunda bahsedilen değişkenlerden MVP, reel döviz kuru değer kaybı ve faiz oranı farkları istatistiki olarak anlamlı sonuçlar verirken enflasyon oranı değişkeni istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgularda özellikle dikkat çeken bir durum söz konusudur. Literatürde reel döviz kuru değer kaybının dolarizasyonu pozitif eklediğine ilişkin

çalışmaların yanı sıra teorik modeller de bulunmaktayken bu çalışmada ilgili değişkenin dolarizasyona negatif etkisi olduğu görülmüştür.

Raheem ve Ajide (2021) dolarizasyon göstergesi olarak yabancı para mevduatların geniş para arzına oranını kullandığı ve 25 Sahraaltı Afrika ülkesine yönelik 2001- 2017 yıllarını kapsayan veriyle yaptığı analizde odak noktası olarak turizmin dolarizasyona etkisini araştırmıştır. Analizde ekonomik değişkenler olarak döviz kuru oynaklığı, döviz kuru değer kaybı, enflasyon, kişi başı GSYH ve uluslararası rezervler kullanılmıştır. Veriler panel veri yöntemleri kullanılarak tobit regresyon tahminiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda döviz kuru oynaklığı, döviz kuru değer kaybı ve kişi başı GSYH değişkenlerinin dolarizasyon üzerinde istatistiki olarak anlamlı düzeyde bir etkisi olduğu görülmüştür. Yine Raheem ve Asongu (2018) tarafından 26 Sahraaltı Afrika ülkesine yönelik 2001-2012 yıllarına ait veriler kullanılarak dolarizasyona etki eden faktörler araştırılmıştır. Çalışmada dolarizasyon göstergesi olarak yine yabancı para mevduatların geniş para arzına oranı tercih edilmiştir. Analiz yöntemi bir önceki çalışmayla aynı şekilde tobit tahmincisi olan çalışmada kullanılan ekonomik değişkenler de aynıdır. Bu çalışmanın Raheem ve Ajide (2021) ile farkı yabancı ülke varlıklarına erişimin kolaylaşmasının dolarizasyona herhangi bir etkisinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Yukarıdaki çalışmadan farklı olarak bu çalışmada enflasyon oranı, döviz kuru oynaklığı, kişi başı GSYH ve uluslararası rezerv değişkenleri istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Rennhack ve Nozaki (2006) tarafından yapılan çalışmada dolarizasyona etki eden değişkenler araştırılmıştır. Çalışmada dolarizasyon göstergesi olarak yabancı para mevduatların toplam mevduatlar içindeki payı kullanılmıştır. Çalışmanın odak noktası Latin Amerika ülkeleri olmasına rağmen daha geniş bir ülke grubu için de detaylı analizlerin yapıldığı çalışmada 1990-2001 yıllarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Araştırmanın odak noktası ekonomik değişkenlerin yanı sıra kurumsal yapının kalitesidir. Etkisi araştırılan ekonomik faktörler MVP ve enflasyon oranı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda her iki ekonomik değişkenin de dolarizasyona istatistiki olarak anlamlı düzeyde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Urošević ve Rajković (2017) dolarizasyonu kalıcı ve geçici olmak üzere iki sınıfa ayırarak incelemiş, dolarizasyon göstergesi olarak da faiz yükümlülüğü olan yerli mevduatlar içindeki yine faiz yükümlülüğü olan yabancı para birimi mevduatların oranını kullanmıştır. Analiz için Mayıs 2005 ve Aralık 2013 dönemine ait aylık veri kullanılmıştır. Analize konu örneklem Orta, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinden oluşmuştur. Uzun dönem etkilerin analizi için panel eşbütünleşme yöntemi tercih edilirken kısa dönem etkiler GMM yöntemiyle tahmin edilmiştir. Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre enflasyon volatilitesi ve “passthrough” olarak ifade edilen geçiş etkisi dolarizasyonu pozitif etkilerken, döviz kuru volatilitesinin etkisi negatif olarak gözlemlenmiştir. Kısa dönemde ise faiz oranı farklılığı, döviz kuru

değer kaybı oranı ve MVP dolarizasyon üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte faiz oranının istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Vieira vd. (2012) dolarizasyon göstergesi olarak yurtiçi bankaların yabancı ülke para birimi mevduatlarının yurtiçi toplam mevduatlara oranını kullanarak 79 ülke ve 1996-2006 yıllarına ilişkin verileri analiz etmiştir. Araştırmada panel veri analiz yöntemi ve GMM tahmincisi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kullanılan ekonomik değişkenlerden dolarize mevduatların bir önceki dönem miktarı, enflasyon oranı, MVP değişkeninin bir önceki dönem değeri ve kişi başı milli gelir miktarı değişkenlerinin dolarizasyona istatistiki olarak anlamlı etkilerinin olduğu anlaşılmıştır.

Bu çalışmada ampirik çalışmalar içerisinde şu ana kadar ele alınan araştırmalar dolarizasyon göstergesi olarak yabancı ülke varlıklarının yerel varlıklara oranı kullanılan, ampirik analizde panel veri analizine başvuran, dolayısıyla belirli bir ülke veya şehir grubuna odaklanan, ve ekonomik değişkenlerin dolarizasyon üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır. Şimdi ise bu sınıflandırmada dolarizasyon göstergesi olarak yabancı varlıkların yanı sıra yabancı yükümlülüklerin de kullanıldığı çalışmalar incelenecektir.

2.2.2. Yükümlülük Dolarizasyonu – Panel Veri – Dolarizasyonu Etkileyen Faktörler

Dolarizasyon olgusu varlıklar üzerinden incelendiği gibi yükümlülükler üzerinden de sıkça incelenmiştir. Bu bağlamda incelenecek ilk çalışma Arteta (2002) tarafından dolarizasyon göstergesi olarak mevduat dolarizasyonunun yanı sıra kredi dolarizasyonunun da kullanıldığı çalışmadır. Bu değişkenlerden kredi dolarizasyonu özel sektör dolar kredilerinin özel sektör toplam kredilerine oranı olarak ifade edilirken, mevduat dolarizasyonu dolar mevduatların toplam mevduatlara oranı olarak ifade edilmiştir. Çalışmanın odak noktası döviz kuru rejimi değişikliğinin dolarizasyona etkisini incelemek olduğu için kullanılan ekonomik değişkenler kontrol değişkeni olarak analize dahil edilmiştir. Analiz yöntemi olarak da panel veri yöntemlerinden olan POLS regresyonu kullanılmıştır. Mevduat dolarizasyonu için 92, kredi dolarizasyonu için ise 40 ülkenin verileri kullanılarak yapılan analiz sonucunda enflasyonun hem mevduat hem de kredi dolarizasyonuna istatistiki olarak anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Honig (2009) hem mevduat hem de kredi dolarizasyonunu etkileyen faktörleri araştırdığı çalışmasında 1988-2000 yıllarına ait verilerle, veri mevcudiyetine bağlı olarak 66 ülkeye kadar ulaşan bir örneklem içerisinde, odak noktası döviz kuru rejiminin ve kurumsal kalitenin dolarizasyona etkisini ölçmek olan bir araştırma yapmıştır. Araştırmada dolar kredilerin toplam kredilere oranı, kredi dolarizasyonu göstergesi olarak kullanılırken dolar mevduatların toplam mevduatlara oranı ise mevduat dolarizasyonu göstergesi olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda kredi dolarizasyonu ve

mevduat dolarizasyonu için yapılan tahminlerde kullanılan ekonomik değişkenlerden enflasyon oranı ve döviz kuru değer kaybı değişkenlerinin etkisi ya istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır ya da etkisi çok küçük bulunmuştur.

Neanidis ve Savva (2009) 11 geçiş ekonomisi için kısa dönemde finansal dolarizasyonun belirleyicilerini mevduat dolarizasyonu ve borç dolarizasyonu olmak üzere iki farklı değişken üzerinden incelediği çalışmada farklı panel veri tahmincilerine yer vermiştir. Araştırma sonucunda döviz kuru değer kaybının kısa dönemde mevduat dolarizasyonu üzerindeki etkisi yüksek seviye dolarizasyon görülen ülkelerde daha fazla görülmüştür. Ayrıca hem mevduat dolarizasyonunun hem de borç dolarizasyonunun yerel ve yabancı ülke faiz oranı farkından istatistiki olarak anlamlı düzeyde etkilendiği görülmüştür. Yine Neanidis ve Savva (2013) kurumsal kalitenin dolarizasyon üzerine etkisini mevduat dolarizasyonu ve borç dolarizasyonu üzerinden Avrupa Birliği'ne yeni üye olan 10 ülkeden oluşan bir örnekleme araştırmıştır. Araştırmada kullanılan ekonomik faktörler olan enflasyon oranı, döviz kuru değer kaybı oranı, MVP dolar payı ve faiz oranı farkı değişkenlerinde meydana gelen değişimin dolarizasyon üzerindeki etkisinin literatürle uyumlu ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.2.3. Zaman Serisi Analizleri – Dolarizasyonu Etkileyen Faktörler

Literatürde dolarizasyon çalışmalarında zaman serisi teknikleri kullanılarak analiz gerçekleştirilen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda tek bir yatay kesite yönelik analiz gerçekleştirildiği gibi birden çok yatay kesite yönelik analizler de yapılmıştır. Örneğin, Neanidis ve Savva (2006) 12 gelişmekte olan ülke ekonomisinde her bir ülke için zaman serisi analizi yöntemiyle aylık veri kullanarak yaptığı çalışmada dolarizasyon seviyesine ve enflasyon oranına, enflasyon oranındaki ve dolarizasyon seviyesindeki oynaklığın etkilerini araştırmıştır. Dolarizasyon göstergesi olarak literatürde sıklıkla yer aldığı biçime benzer şekilde yabancı ülke para birimi mevduatların geniş para arzı içindeki payı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda hem enflasyon oranındaki hem de dolarizasyon seviyesindeki oynaklığın, birçok ülke için kurulan modelde hem enflasyon oranı hem de dolarizasyon seviyesi üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tufaner (2021) Türkiye özelinde dolarizasyona etki eden ekonomik faktörleri araştırdığı çalışmada dolarizasyon göstergesi olarak yabancı para birimi mevduatların geniş para arzı içindeki payını kullanmıştır. Çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenler ise uluslararası rezervler, yerel ve yabancı faiz oranı farkı, finansal yatırım araçları getirileri ve reel efektif döviz kuru olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre bütün değişkenlerin dolarizasyona istatistiki olarak anlamlı etkileri olduğu görülmüştür. Ayrıca uluslararası rezervler ve yatırım araçları getirileri değişkenlerinden

dolarizasyona doğru, dolarizasyonda da reel efektif döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaya ve Kara (2022) yine Türkiye özelinde dolarizasyona etki eden makro ekonomik faktörleri ve sonrasında dolarizasyonla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmada dolarizasyon göstergesi olarak Reinhart, Rogoff, ve Savastano (2003) tarafından öne sürülen birleşik dolarizasyon endeksini kullanmışlardır. Yapısı itibariyle bu endeks hem varlıkları hem de yükümlülükleri içinde barındırır. Çalışmada Gecikmeli Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) yöntemi kullanılmıştır, bu nedenle uzun ve kısa dönem etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre kısa dönem katsayıları istatistiki olarak anlamlı olmasa da uzun dönemde cari açık ve enflasyonun dolarizasyonu negatif; risk primi, döviz kuru, ithalat ve faiz oranının ise pozitif etkilediği görülmüştür. Ekonomik büyüme ve dolarizasyon arasında da dolarizasyondan ekonomik büyümeye doğru istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şu ana kadarki kısımda incelenen çalışmalar ortak özelliklerine göre sunulmaya çalışılmıştır. Yine de araştırmanın ilerleyen kısımlarında bahsedilecek çalışmalar daha önce ele alınan bir sınıflandırmaya ilişkin özellikler taşıyabilir. Fakat ilgili çalışmanın başka özellikleri sebebiyle değerlendirmesi daha sonraya bırakılan çalışmalar bulunmaktadır.

2.2.4. Dolarizasyondan Etkilenen Faktörler

Şu ana kadar incelenen araştırmaların ön plana çıkan ortak özellikleri dolarizasyon göstergesi olarak varlık veya/ve yükümlülük değişkenlerini kullanan, dolarizasyona etki eden ekonomik faktörlerin araştırıldığı çalışmalar olmalarıdır. Şimdi de dolarizasyonun açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı ve başkaca ekonomik faktörler üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalar incelenecektir.

Söz konusu bağlamda kısaca değinilecek ilk çalışmada Galindo vd. (2007) 9 Latin Amerika ülkesinde reel döviz kuru dalgalanmalarının istihdam üzerine etkilerini araştırmış ve dolarizasyonun dışsal etkisini analiz etmiştir. Dolarizasyon göstergesi içerisinde yabancı para birimi yükümlülüklerin kullanıldığı çalışmada, dolarizasyon seviyesi yükseldikçe döviz kuru dalgalanmalarının istihdam üzerinde gözlemlenen etkisinin tersine döndüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Bacha vd. (2009) gelişmekte olan ülke ekonomilerinden oluşan bir örneklemde sistemik risklerin ve dolarizasyonun reel faiz oranlarına etkisini analiz etmişlerdir. Dolarizasyon göstergesi olarak dolar mevduatların toplam mevduatlar içindeki payının kullanıldığı çalışmada teorik olarak sistemik risklerin hem dolarizasyonu hem de reel faiz oranlarını etkilediği, ayrıca dolarizasyonun da reel faiz oranlarını etkilediği öne sürülmüştür. Çalışmada dolarizasyonu etkileyen faktörler yabancı para birimi mevduat kısıtlamaları, yargısal belirsizlik ve sermaye hesabı serbestliği endeksi şeklinde kurumsal

değişkenlerden seçilmiştir. Analiz sonucunda mevduat dolarizasyonunun reel faiz oranı üzerinde küçük ama negatif bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Court vd. (2010) dolarizasyon olgusunun finansal derinlik üzerine etkilerini geliştirmekte olan ülkelerden oluşan bir örnekleme araştırmıştır. Çalışmada dolarizasyon göstergesi olarak dolar mevduatların bankacılık sistemi içerisindeki toplam mevduatlara oranı kullanılmıştır. Araştırmada finansal derinlik, veri mevcudiyetine bağlı olarak, M2 ya da M3 para arzının nominal GSYH içindeki payıyla ölçmüştür. Örneklem içerisinde 56 ülkenin 1990-2002 dönemine ait verileri olmakla birlikte dolarizasyon verisi söz konusu olduğunda veri setinin kapsamı 1996-2002 yıllarını ve 44 ülkeyi kapsamaktadır. Analiz sonuçları dolarizasyonun finansal derinlik üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu fakat bunun literatürdeki başka çalışmalara zıt bir bulgu olduğunu göstermektedir. Fakat çalışmada yüksek enflasyon gözlemlenen ülkelerde dolarizasyon olgusunun, enflasyonun finansal derinleşme üzerindeki olumsuz etkisini hafiflettiği yönünde bir sonuca ulaşılmıştır. Benzer bir çalışmada Bannister vd. (2018) dolarizasyonun finansal gelişmeye etkisini geliştirmekte olan ülkelerden oluşan bir örneklem üzerinde incelemiştir. Araştırma sonuçları Court vd.nin (2010) bulgularıyla aynı doğrultuda olmakla birlikte dolarizasyonun finansal gelişmeye etkisinin negatif olduğunu ve bu etkinin yüksek enflasyon gözlemlenen ülkelerde daha yumuşak şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

Sonuç

Ekonomik faaliyetlerde bireylerin, firmaların ve politika yapıcılarının ayrı ayrı karar alma süreçleri bulunmaktadır. Bu süreçler sonucunda alınan karara bağlı olarak uygulanan eylemler de yine ekonomik ilişkiler çerçevesinde başkaca etkilere yol açar. Ekonomik faaliyetlere ilişkin araştırmaların temeline inildiğinde, öğretinin en temel başlıklarından olan arz ve talep olgularının irdelenmesiyle karşılaşmaktadır. Yapılan çalışmalar her ne kadar farklı başlıklar altında -para politikası, uluslararası ticaret, iktisadi büyüme, tüketici teorisi vb.- ele alınsa da esasında ilgili aktörlerin tercihlerini anlamaya ve o faaliyetlere has sistematik ilişkiyi kuramsallaştırmaya çalışır. İktisat biliminin alanlarından birisi olan para teorisi içerisinde tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi değişkenleri ve dolayısıyla aktör davranışlarını etkileyen faktörler araştırılmış ve kuramsallaştırılmıştır.

Ülkedeki ekonomi politikaları ve ekonomik şartların bir sonucu olarak yerel para biriminin değer kaybı ile birlikte kullanılma istediğinin azalması dolarizasyon olarak isimlendirilir. Dolarize ekonomilerde yaşanan sorunların başında, uygulanan ekonomi politikalarının istenilen etkinliği sağlayamaması ve mevcut sorunların daha kompleks hale gelmesi yer alır. Bu durum, bir ülkenin ekonomik bağımsızlığı ve egemenliği gibi önemli ve gerekli özelliklerinin yanı sıra ekonomik büyümesini ve kalkınmasını da etkileyebilmektedir.

Dolarizasyonun artmasını, ya da diğer bir bakış açısıyla yerel para birimine duyulan güvenin azalmasını, etkileyen faktörler tespit edilirse, politika yapıcılar gerekli adımları atmak ve ileride daha da büyümesi muhtemel sorunların önüne geçebilmek için imkan sahibi olacaklardır.

Bu çalışmada dolarizasyon konusunda literatürdeki yaklaşımlar incelenerek genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde dolarizasyon olgusuna ilişkin teorik çerçevenin piyasa aktörlerinin değer ve risk algılarından hareketle ortaya koyulduğu görülmüştür. Dolarizasyon çalışmalarında önemli bir yeri olan MVP yaklaşımı da bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca çalışmalarda riskin kaynağı olarak düşünülen faktörler de çok farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazı çalışmalarda riskin kaynağı olarak kurumsal değişkenlere daha fazla önem verilirken bazı çalışmalarda ekonomik ve finansal değişkenler üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat çalışmalarda riskin kaynağının bu iki taraftan da olabileceği yönündeki genel tutum gözlemlenebilir.

Yapılan ampirik çalışmaların farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmüştür. Öncelikle dolarizasyon göstergesi bazı çalışmalarda sadece belli bir para birimi cinsinden döviz özelinde ele alınırken bazı çalışmalarda bütün yabancı para birimleri cinsinden dövizler değerlendirilmiştir. Para birimi ekseninde değerlendirme beraberinde sadece rezerv ve mevduat miktarı gibi kısıtlı bir çerçeve sunarken bazı çalışmalar bu noktadaki sorunu görmüş ve farklı dolarizasyon göstergeleri geliştirmişlerdir. Bu ayrımdan sonra yabancı ülke varlık ve yükümlülüklerinin dolarizasyon göstergesi olarak kullanılması gelmiştir. Bazı çalışmalar sadece yabancı varlıkların paylarını bazı çalışmalar da sadece yabancı yükümlülüklerin paylarını dolarizasyon göstergesi olarak kullanmışlardır. Ayrıca her ikisini de dolarizasyon göstergesi olarak kullanan çalışmalar ve her ikisinin de varlık ve yükümlülük dolarizasyonu şeklinde ayrı bir dolarizasyon türü olduğunu ifade eden çalışmalar incelenmiştir. Çalışmaların dolarizasyonu ele alış biçimleri değerlendirildiğinde dolarizasyon göstergesinin sadece mevduatlar ya da rezervler üzerinden değil daha geniş bir çerçevede varlıklar ve yükümlülükler üzerinden ele alınması analizlerin kapsayıcılığı noktasında daha faydalı olacaktır.

Yapılan ampirik çalışmalar değerlendirildiğinde belli özelliklere sahip ülke gruplarının yoğunlukta incelendiği görülmüştür. Tabii ki daha önce değinildiği gibi, dolarizasyonun gelişmekte olan ülkeler bazında daha önemli bir yeri olması bu durumu kaçınılmaz kılmaktadır. Fakat her ne kadar ülkelerin ekonomileri benzer özellikler gösteriyor olsa da, ampirik analizlerde ülkeler özelinde de incelemenin gerekli olduğu görülmüştür. Çünkü birbirine benzer ülke grupları inceleniyor dahi olsa aynı değişkenin dolarizasyona farklı etkilerinin gözlemlendiğine rastlanılmıştır.

Dolarizasyon çalışmalarında değinilen son sınıflandırma dolarizasyonu etkileyen faktörlerin araştırıldığı ve dolarizasyonun etkilediği ekonomik değişkenlerin araştırıldığı çalışmalar olmuştur. Bu bağlamda çalışmaların geneli dolarizasyonu etkileyen faktörlerin araştırılması şeklinde olsa da diğer

yöndeki ilişkilerin araştırılmasının özellikle politika yapıcılar açısından kullanışlı bilgiler üreteceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bundan sonraki çalışmalarda dolarizasyon göstergesi konusunda daha kapsamlı bir değişken kullanılması, ampirik analizlerin hem ülke grubu hem de ülkeler özelinde ayrı ayrı yapılması bu alanın teorik gelişimine katkı sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Muhammed Emin Karaarslan: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Muhammed Emin Karaarslan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Karaarslan, ME (2024). Dolarizasyon çalışmaları üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 530-550.
<https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1447992>

Kaynakça

Ajide, K. B., Raheem, I. D., & Asongu, S. A. (2019). Dollarization and the “unbundling” of globalization in sub-Saharan Africa. *Research in International Business and Finance*, 47, 398-409.

Aktaş, R., & Aydınlik, Ü. (2022). Regional dollarization differences and determinants: The case of Turkey. *Öneri Dergisi*, 17(57), 295-315.

Arteta, C. Ó. (2002). Exchange rate regimes and financial dollarization: does flexibility reduce bank currency mismatches? *International Finance Discussion Paper*, 738, Board of Governors of the Federal Reserve System.

Bacha, E. L., Holland, M., & Gonçalves, F. M. (2007). Is Brazil different? Risk, dollarization, and interest rates in emerging markets. *IMF Working Papers*, 2007(294), International Monetary Fund.

- Bacha, E. L., Holland, M., & Gonçalves, F. M. (2009). Systemic risk, dollarization, and interest rates in emerging markets: A panel-based approach. *The World Bank Economic Review*, 23(1), 101-117.
- Balima, W. H. (2017). Do domestic bond markets participation help reduce financial dollarization in developing countries? *Economic Modelling*, 66, 146-155.
- Bannister, M. G. J., Turunen, M. J., & Gardberg, M. (2018). Dollarization and financial development. *IMF Working Papers*, 2018(200), International Monetary Fund.
- Basso, H. S., Calvo-Gonzalez, O., & Jurgilas, M. (2007). Financial dollarization: the role of banks and interest rates. *ECB Working Papers*, (748), European Central Bank.
- Basso, H. S., Calvo-Gonzalez, O., & Jurgilas, M. (2011). Financial dollarization: The role of foreign-owned banks and interest rates. *Journal of Banking & Finance*, 35(4), 794-806.
- Bocola, L., & Lorenzoni, G. (2020). Financial crises, dollarization, and lending of last resort in open economies. *American Economic Review*, 110(8), 2524-2557.
- Brahma, D. (2017). The effect of inflation targeting policies on dollarization-a cross-country analysis. *The Hilltop Review*, 9(2), 22.
- Court, E., Ozsoz, E., & Rengifo, E. W. (2010). *Deposit dollarization and its impact on financial deepening in the developing world* [doktora tezi]. Fordham University.
- De Nicoló, G., Honohan, P., & Ize, A. (2005). Dollarization of bank deposits: Causes and consequences. *Journal of Banking & Finance*, 29(7), 1697-1727.
- Galindo, A., Izquierdo, A., & Montero, J. M. (2007). Real exchange rates, dollarization and industrial employment in Latin America. *Emerging Markets Review*, 8(4), 284-298.
- Honig, A. (2006). A model of liability dollarization and myopic governments. *International Economic Journal*, 20(3), 343-355.
- Honig, A. (2009). Dollarization, exchange rate regimes and government quality. *Journal of International Money and Finance*, 28(2), 198-214.
- Ize, A. (2005). Financial dollarization equilibria: A framework for policy analysis. *IMF Working Papers*, 2005(186), International Monetary Fund.
- Ize, A., & Yeyati, E. L. (2003). Financial dollarization. *Journal of International Economics*, 59(2), 323-347.
- Kaya, Z., & Kara, O. (2022). Dolarizasyonun belirleyicileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 839-856.

- Lin, S., & Ye, H. (2013). Does inflation targeting help reduce financial dollarization? *Journal of Money, Credit and Banking*, 45(7), 1253-1274.
- Luca, A., & Petrova, I. (2008). What drives credit dollarization in transition economies? *Journal of Banking & Finance*, 32(5), 858-869.
- Milambo, C. (2010). *Financial dollarization and institutional quality in Sub-Saharan Africa*. [doktora tezi]. Howard University.
- Mwase, M., & Kumah, M. F. Y. (2015). Revisiting the concept of dollarization: The global financial crisis and dollarization in low-income countries. *IMF Working Papers*, 2015(12), International Monetary Fund.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2006). The effects of uncertainty on currency substitution and inflation: Evidence from emerging economies. *Discussion Paper Series*, 2006(71), Centre for Growth and Business Cycle Research, Economic Studies, University of Manchester.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2009). Financial dollarization: Short-run determinants in transition economies. *Journal of Banking & Finance*, 33(10), 1860-1873.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2013). Institutions and financial dollarization: Indirect effects based on a policy experiment. *Economics Letters*, 121(3), 405-410.
- Raheem, I. D., & Ajide, K. B. (2021). The journey towards dollarization: The role of the tourism industry. *Current Issues in Tourism*, 24(22), 3182-3188.
- Raheem, I. D., & Asongu, S. A. (2018). Extending the determinants of dollarization in sub-Saharan Africa: The role of easy access to foreign exchange earnings. *Research in International Business and Finance*, 45, 106-120.
- Reinhart, C. M., Rogoff, K. S., & Savastano, M. A. (2003). Addicted to Dollars. *NBER Working Paper*, 2003(10015), National Bureau of Economic Research.
- Rennhack, R., & Nozaki, M. (2006). Financial dollarization in Latin America. *IMF Working Papers*, 2006(7), International Monetary Fund.
- Tufaner, M. B. (2021). The determinants of dollarization in Turkey: An econometric analysis. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 108-118.
- Urošević, B., & Rajković, I. (2017). Dollarization of deposits in the short and long run: Evidence from CESE countries. *Panoeconomicus*, 64(1).
- Vieira, F. A., Holland, M., & Resende, M. F. (2012). Financial dollarization and systemic risks: New empirical evidence. *Journal of International Money and Finance*, 31(6), 1695-1714.

Extended Abstract

Economic activities take place in an environment where individuals, companies, and policymakers are actors, and their decisions lead to various effects. Developing technology and communication opportunities help these actors to implement their decisions quickly. Technological developments not only accelerate communication but also facilitate it. From an economic point of view, the speed of capital movements and economic activities has increased, the options for each actor have diversified, and their volumes have expanded thanks to these advancements. Nowadays, almost all economic actors, including households, are shifting their investments to options where and how they think the value of their assets will be preserved or increased. This tendency leads to the abandonment of the local currency in favor of foreign currencies, which play a more prominent role in the domestic economy. Although there are different definitions in the literature and official usage, this situation is referred to as "dollarization" in the economic literature. For example, Panama and Ecuador use the US Dollar, Liechtenstein uses the Swiss Franc, Kosovo uses the Euro, and Bhutan uses the Indian Rupee as its official currency, and this situation is called full dollarization. Apart from this, informal dollarization occurs when economic actors turn to foreign currencies or assets to protect the value of their assets as a result of the depreciation of the local currency.

In countries where dollarization is observed, it is generally believed that high inflation and interest rate practices play an active role. However, we cannot explain why a country finds its local currency less attractive by relying only on inflation and interest rates. In fact, there are different approaches to the determinants of dollarization in studies. For example, institutional quality, policy predictability, monetary policy, and other indicators and variables are included in dollarization studies.

Since dollarization is a situation generally faced by developing and underdeveloped countries, studies focused on these countries. Since economic relations in developed countries establish more confidence both in terms of size and established systems, it could be expected that developing and underdeveloped countries would be the focus of dollarization.

In this study, economic analyses that investigated the factors affecting the phenomenon, which is generally experienced by developing countries and conceptualized as "dollarization" in monetary theory, were examined. Dollarization is accepted as the preference for substituting the local currency with a foreign currency or the preference for foreign assets over local assets in a broad sense. At the end of the research, an evaluation was made on the areas that were intensively analysed and those that were ignored. The dollarization phenomenon has been addressed in different ways in the literature. When evaluated in terms of the ways it has been handled, a distinction was first made between theoretical modelling and empirical application methods.

Following the distinction between theoretical modelling and empirical application, another distinction could be seen in different approaches to the definition and structure of dollarization. In addition to the term dollarization, the term financial dollarization was also used in the studies. These terms refer to the assets of residents denominated in foreign currency. There were also studies in which liabilities were considered in the measurement of dollarization. Some studies used both assets and liabilities as dollarization indicators.

The general approach in dollarization studies where empirical analyses were conducted was to identify the factors that cause dollarization. Another different approach was not to investigate the effects of economic variables on dollarization but to investigate the effects of dollarization on economic variables. In this context, there were also studies in which both the factors affecting dollarization, and the factors affected by dollarization were analysed. The last distinction regarding dollarization studies was the sample subject to analysis. While some studies analysed country groups, others focused on a specific country.

The empirical studies were classified in different ways. First of all, while some studies considered the dollarization indicator only in terms of foreign exchange denominated in a certain currency, other studies considered foreign exchange denominated in all foreign currencies. While the evaluation on the currency axis provided a limited framework such as the amount of reserves and deposits, some studies identified this limitation and developed different dollarization indicators. This distinction was followed by the use of foreign assets and liabilities as dollarization indicators. Some studies used only the shares of foreign assets, while others used only the shares of foreign liabilities as dollarization indicators. Additionally, there were studies that used both as dollarization indicators and studies that stated that both are separate types of dollarization, namely asset and liability dollarization.

When evaluating how the studies dealt with dollarization, it was found to be more useful for the comprehensiveness of the analyses to consider the dollarization indicator not only in terms of deposits or reserves but also in terms of assets and liabilities within a broader framework.

An analysis of empirical studies revealed that country groups with certain characteristics were investigated more intensively. As mentioned earlier, the fact that dollarization is more significant for developing countries made this situation inevitable. However, even though the economies of the countries had similar characteristics, it was observed that it was necessary to conduct country-specific analyses in empirical studies. This is because, even within similar country groups, different effects of the same variable on dollarization were observed.

In the last classification of dollarization studies, the factors affecting dollarization were investigated, as well as the economic variables affected by dollarization. In this context, although the studies generally investigated the

factors affecting dollarization, it was believed that investigating the relationships in the other direction would produce useful information, especially for policymakers.

As a result, the use of a more comprehensive variable for the dollarization indicator in future studies and conducting empirical analyses both for country groups and for individual countries will contribute to the theoretical development of this field.

BAĞLAM-DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ AÇISINDAN DAİŞ'İN İDEOLOJİK TEŞEKKÜLÜ*

Nurullah ÇAKMAKTAŞ**

Öz

DAİŞ ideolojisi dini radikal düşüncenin yeni bir evresini ifade ediyor olsa da düşüncenin teşekkülünün, DAİŞ öncesi dini radikalizmin oluşum örneğinde olduğu gibi bağlamsal faktörlerle ilişkili olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öyle ki 2003 yılında Irak'ın ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgali ve işgalin akabinde bölge siyaseti ve güvenliği üzerine icra edilen birtakım politikalar neticesinde şekillenen konjonktür ve bağlam, kanaatimizce bu yeni dini radikal düşünce üretiminin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu makale, 2003 sonrası dönemde Irak'taki bağlamsal faktörlerin DAİŞ'in ideolojik teşekkülünde belirleyici olduğu iddiası üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede DAİŞ'in ideolojik oluşumuna etki ettiği var sayılan dört önemli bağlamsal faktör belirlenmiştir. Bunlar Irak'ın 2003 yılında ABD tarafından işgal edilmesi, işgal sonrası dönemde takip edilen hatalı güvenlik politikaları, Irak'ta iç siyasetin dizayn edilmesinde mezhepçi yaklaşımların baskın çıkması ve Irak'ın aşiret merkezli sosyal yapısının örgütü pragmatizme icbar etmesidir. Bu çalışmada, 2003 sonrası dönemde bölgede DAİŞ'in fikirsel ve örgütsel oluşumuna etki ettiği var sayılan bu bağlamsal faktörler çerçevesinde örgütün ideolojik oluşumunun izini sürmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Dini Radikalizm, DAİŞ İdeolojisi, Bağlam-Düşünce İlişkisi.

THE IDEOLOGICAL FORMATION OF ISIS IN TERMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONTEXT-THOUGHT PRODUCTION

Abstract

It seems possible to try to understand the formation of ISIS ideology, which represents a new phase of religious radical thought, by associating it with contextual factors, just like the formation of religious radicalism before ISIS. In fact, the invasion of Iraq by the US-led coalition forces in 2003 and the developments that followed the invasion paved the way for the realization of this new religious radical thought production. Therefore, in my opinion, certain developments occurring in the region after 2003 have formed the context that facilitated the emergence of this new example of religious radicalism. This article is built on the claim that the contextual factors in

* Bu makale TÜBİTAK-2219 araştırma projesinin bir çıktısı olarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, nurullah.cakmaktas@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5493-419X>

Iraq in the post-2003 period were determinant in the ideological formation of ISIS. In this framework, four significant contextual factors are identified as presumed to have influenced the ideological formation of ISIS. These are the invasion of Iraq by the US in 2003, the flawed security policies pursued in the post-invasion period, the predominance of sectarian approaches in shaping internal politics in Iraq, and the pragmatism imposed on ISIS by Iraq's tribal-centered social structure. This study aims to trace the ideological formation of ISIS in the post-2003 period within the framework of these contextual factors that are assumed to have influenced the ideological and organisational formation of ISIS in the region.

Keywords: *Middle East, Religious Extremism, ISIS' Ideology, Context-Thought Production Relationship.*

Giriş

Müslüman dünyada dini radikal düşünce tarihi incelendiğinde, dini radikal düşünce ile düşüncenin üretildiği bağlamın doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1960'lerden sonra üretilen her bir dini radikal düşünce temasını, Müslüman toplumların içinde bulunduğu dini, siyasi, askeri veya ictimâî bir bağlam ile ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Bu makalenin yazarınca yer yer olgu-düşünce ve yer yer de kontekst-konsept ilişkisi olarak tanımlanan bu yaklaşım aslında İslam dünyasında üretilen dini radikal düşünceye dair temel savı da ortaya koymaktadır: Son altmış yılda Müslüman dünyada üretilen dini radikal düşünce temaları, bazı ideologların konjonktüre gösterdiği reaksiyon neticesinde belli bir bağlam içinde teşekkül etmiştir. Şüphesiz bu savın ortaya çıkmasında temel motivasyon, dini radikal düşüncenin oluşumunu akademik bir objektiflikle anlama istenci olmuştur. Yoksa binlerce masum insanın ölümüyle sonuçlanan terör saldırılarını gerçekleştiren radikal grupların beslendiği bir ideolojiyi bir bağlamın kaçınılmaz sonucu olarak göstermek değildir.

Müslüman dünyada modern dönem dini radikal düşünce tarihi incelendiğinde, ilk kez üretilmeye başlandığı 1960'lı yıllardan DAİŞ düşüncesinin şekillenmeye başladığı 2000'li yılların başına kadar geçen süreçte dini radikal düşüncenin her daim İslam dünyasında vuku bulan bir takım dini, siyasi ve askeri gelişmelerle ilişkili bir bağlam içinde oluştuğu görülecektir. Mesela İslam dünyasının uzun süre sömürgeciliğe maruz kalması, Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulmuş olması, 20. yüzyılda inşa edilen yeni ulus devletlerin Batı menşeli seküler siyasal değerleri benimsemiş olması, Arap dünyasında Nekse olarak isimlendirilen ve bir travma etkisi yaratan 1967 Savaşı'nda İsrail karşısında alınan büyük hezimet, Camp David Antlaşması'yla İsrail'in varlığını bölgede resmi olarak kabul ettirmesi, Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgal etmesi ve I. Körfez Savaşı esnasında ABD'nin Arap Yarımadası'nda askeri üsler kurması gibi olgular dini radikal düşünce üretimini tetikleyen bir bağlam oluşturmuştur. Öyle ki dini radikal düşünce içinde yer etmiş olan güçlü konseptler, söz konusu bu kontekstlere reaksiyon neticesinde teşekkül etmiştir.

Yeni bir dini radikal düşünce evresi olduğu anlaşılan DAIŞ ideolojisinin teşekkülünü de DAIŞ öncesi dini radikalizmin oluşumu gibi bağlamsal faktörlerle ilişkilendirerek anlamaya çalışmanın mümkün olduğu görülmektedir. Zira 2003 yılında Irak'ın ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgali ve işgalin akabinde yaşanan gelişmeler, o döneme kadar ana akım dini radikalizmi temsil eden el-Kaide'den koparak yeni bir dini radikal düşünce örneğinin oluşumuna neden olmuştur. Dolayısıyla 2003 yılından sonra Irak ve Suriye topraklarında vuku bulan bir takım gelişmeler, kanaatimizce bu yeni dini radikalizm örneğinin teşekkülüne olanak sağlayan bağlamı oluşturmuştur. Bu çalışmadaki temel amaç, 2003 sonrası dönemde bölgede DAIŞ'in fikirsel ve örgütsel oluşumuna etki eden olguları tespit ederek örgütün ideolojik oluşumunu bağlamsal faktörler çerçevesinde anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışma esnasında, Irak'ın 2003 yılında işgal edilmesinin akabinde ülkede meydana gelen gelişmeler analiz edilerek DAIŞ'in ideolojik oluşumuna etki ettiği düşünülen dört önemli bağlamsal faktör belirlenmiştir. Bunlardan ilk ikisi, DAIŞ öncesi dini radikalizm örneklerinde de etkisi görülen faktörler olan işgal olgusu ile hapisane ortamı tecrübesidir. 2003 yılında ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından Irak'ın işgal edilmesi ve akabinde radikal gruplarla ilişkili ilişkisiz pek çok kimsenin tutuklanıp uzun süre aynı yerlerde hapsedilmesi gibi yanlış güvenlik politikalarının izlenmesi, bu makalede DAIŞ ideolojisinin teşekkülüne etki eden faktörler olarak belirlenmiştir. Diğer ikisi ise DAIŞ öncesi dönemde örneğine çok fazla rastlanılmayan bağlamsal faktörlerdir. Bunlardan ilki işgal sonrası dönemde Irak'ta iç siyasetin dizayn edilmesinde mezhepçi yaklaşımların baskın çıkması ve sekteryen politikaların takip edilmiş olması olgusudur. Bu durumun DAIŞ düşüncesinde nefret ve soykırım söylemine varacak kertede Şia karşıtlığının yerleşmesine katkı sağladığı görülmektedir. Sonuncu faktör ise yine önceki dini radikalizm tecrübelerinde rastlamadığımız bir şekilde Irak'ın aşiret merkezli sosyal yapısının DAIŞ'i pragmatik davranmaya sevk etmesi veya örgütün pragmatik davranmayı öğrenmesi ve bu pragmatizmin DAIŞ ideolojisinin şekillenmesine katkı sunmasıdır. Bu pragmatizmin, siyasal güç elde etme yolunda her türlü ittifakı ve ilişkiyi meşru görme hususunda DAIŞ ideolojisine şekil verdiği görülmektedir. Özetle aşağıdaki sayfalarda bu dört bağlamsal faktör çerçevesinde DAIŞ'in ideolojik teşekkülünün izi sürülmeye çalışılacaktır.

1. İŞGAL, EMPERYALİZM VE İDEOLOJİK OLUŞUM

Şüphesiz Müslüman toprakların gayri Müslim unsurlar tarafından işgal edilmesi veya bir saldırıya maruz kalması, Müslüman dünyadaki dini-siyasi düşünce üretimini en fazla tetikleyen faktörlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Zira İslam dünyasında dini-siyasi bir üretim olarak ana akım İslamcılık düşüncesinin 19.yüzyılda ortaya çıkmasında ve 20. yüzyılda da bu ana akımın bir sapması olarak teşekkül eden dini radikal düşünce üretiminde

Müslüman toplumların maruz kaldığı işgal olguları en temel motive edici faktörlerden biri olmuştur. Dolayısıyla Müslüman ülkelerin gayri Müslim unsurlar tarafından saldırıya ve işgale uğramasının her daim dini radikal düşünceyi ve hareketleri besleyici bir işlev gördüğü söylenebilir.

Müslüman dünyada dini radikal düşünce, ana akım İslamcılık düşüncesinin bir sapması olarak özellikle Mısır'da 1960'lı yıllardan sonra üretilen radikal İslamcı düşünce ile Arap Yarımadası orjinli Vehhabi düşüncenin zaman içinde birbirine eklenmesi sonucu oluşmuştur. Modern dönemde Müslüman toplumlarda dini-siyasi bilinç inşa etme hususunda etkili bir işlev gören ve bu yönüyle dini radikalizme ilham kaynağı olan ana akım İslamcılığın 19. yüzyılda ilk kez ortaya çıkışında şüphesiz en tetikleyici unsur emperyalizm ve sömürgecilik karşıtlığı olmuştur. Batılı ülkelerin Müslüman coğrafyada hem askeri hem de kültürel olarak yayılma iradesi ortaya koyması, İslamcı düşünce üretimi ve aksiyonuyla sonuçlanmıştır (Demant, 2006, ss. 191-193).

Dini radikalizmin şekillendiği 20. yüzyıla baktığımızda da Müslüman topraklar üzerinde gerçekleşen emperyal hedeflerin ve işgal tecrübelerinin her daim dini radikal düşünce üretimine neden olan bir faktör olduğu görülmektedir (Wexler, Pischedda & Smith, 2014). Şüphesiz bu işgal tecrübelerinden ilk olanı ve günümüze kadar süreklilik arz eden, Filistin topraklarının 20. yüzyılın başından itibaren Avrupa'dan göç eden Yahudiler tarafından işgal edilip bu topraklar üzerinde İsrail devletinin kurulmuş olmasıdır. Filistinli Müslümanların maruz kaldığı işgal tecrübesi tüm Müslümanlar nezdinde hassas bir mesele olmakla birlikte aynı zamanda öteden beri bu işgal olgusu Müslüman dünyadaki neredeyse bütün dini radikal gruplar tarafından düşünce üretiminde ve aksiyona geçmede bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Mesela ilk olarak İhvan-ı Müslimin hareketinin İsrail ile mücadele etme adına 1930'lı yıllarda Mısır'da "el-Cihâzu'l-Hâs" adında silahlı bir grup kurması, normal şartlarda silahlı bir yapılanmayı yöntem olarak benimsemeyen bir dini-siyasi hareketin böyle bir silahlı yapılanma içine girmesini sağlamıştır (Beyyûmî, 1979, ss. 123-131; Pargeter, 2016, ss. 23-31). Bu durum ise kanaatimizce işgal olgusunun İslami hareketlere sağladığı motivasyonu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim böyle bir yapılanmanın inşa edilmiş olması sonraki yıllarda rejim tarafından İhvan aleyhine kullanılarak hareketin faaliyetlerinin yasaklanmasında bir bahane olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan, günümüze kadar dini radikal düşünce içinde çok önemli konseptler olarak yer etmiş olan "yakın düşman" ve "uzak düşman" mefhumları da yine Mısır'da, özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın akabinde, yine işgal olgusunun bir sonucu olarak üretilmiş kavramlar olarak dikkat çekmektedir (Çakmaktaş, 2021, ss. 475-478; Gerges, 2005, s. 11,44). Ayrıca el-Kaide'nin ideolojik olarak şekillendiği doksanlı yıllarda "küresel cihat" konsepti bağlamında Usame Bin Ladin'in, gayri Müslimler üzerinde gerçekleşen terör saldırılarında yaşanan sivil kayıpları mütakabiliyet prensibi gereğince Filistin'deki Müslüman sivil kayıplar üzerinden meşrulaştırmaya çalışması, yine Filistin'in işgal olgusunun dini

radikal düşünce üretimine nasıl katkı sağladığına önemli bir örnek teşkil etmektedir (Bin Ladin, 2007, ss. 76-77,81).

20. yüzyılda Müslüman dünyada dini radikalizme hem ideolojik hem de örgütsel düzlemde en fazla şekil veren işgal olgularından biri de Afganistan'ın 1980'li yıllar boyunca Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Bu işgal tecrübesi dini radikalizme örgütsel düzlemde bir taraftan “ulus aşırı” bir kimlik kazandırırken diğer taraftan da ideolojik düzlemde “cihadın bireyselleşmesi”ne neden olan bir takım yeni düşünce üretimlerine yol açmıştır. Bu düşünce üretimiyle birlikte “cihat” artık herkesin bireysel inisiyatif ile karar alabileceği ve katılabileceği bir savaş olgusu haline gelmiştir. Hülasa Afganistan topraklarının işgal edilmiş olması, dini radikalizm için yeni düşünce üretimlerine ve bununla ilişkili olarak ideolojik şekillenişine katkı sunan bir bağlam oluşturmuştur (Çakmaktaş, 2021, ss. 478-480).

Yine 1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin akabinde başlayan I. Körfez Savaşı esnasında ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Irak'a saldırılar düzenlemesi ve özellikle de ABD'nin Suudi Arabistan toprakları üzerinde askeri üsler kurması dini radikal gruplar tarafından kutsal beldelerin işgali olarak yorumlanmıştır. Usame Bin Ladin'in doksanlı yıllarda yaptığı açıklamalara, konuşmalara ve deklarasyonlara bakıldığında onun bütün bu metinlerinde ana tema olarak “Haremeyn'in işgali” vurgusu yapılmıştır. Dini radikal gruplar tarafından işgal olarak yorumlanan bu olgu yeni düşünce üretimlerine de kapı aralamıştır. Özellikle Amerikan karşıtlığı etrafında şekillenen “küresel cihat” konsepti, bu süreci takip eden yıllarda eti kemiğe bürünmüştür (Bin Ladin, 1996; Gerges, 2005, s. 302).

20. yüzyıla dair yukarıda sunulan örnekler Müslüman dünyanın maruz kaldığı işgaller ile dini radikalizmin oluşumu arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Modern dönem dini radikalizmin şüphesiz en rijit örneklerinden biri olan DAİŞ'in de böyle bir işgal tecrübesi ile ilişkili olarak şekillendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Zira DAİŞ'in hem örgütsel hem de fikrinsel teşekkülünde şüphesiz Irak'ın 2003 yılında Amerika öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgal edilmesi bir dönüm noktası hüviyetindedir. Gerek bizzat işgal olgusunun ve gerekse işgal sonrasında Irak'ta yaşananların, Müslüman dünyadaki dini radikalizm tarihinin en sert örneğinin tecrübe edilmesine zemin hazırladığını söylemek abartı olmasa gerektir (Küçük & Aksu, 2019, s. 20-21; Stern, 2003). Nitekim işgal sonrası dönemde Irak'taki terör olaylarının dramatik bir seviyede artması bunun en belirgin kanıtı olarak durmaktadır. Öyle ki yapılan araştırmalarda ABD işgalinden sonraki ilk bir yılda Irak'ta 78 terör saldırısının; ikinci yılda ise bu sayının neredeyse dört katına çıkarak 302 saldırının gerçekleştiği raporlanmıştır. Yine savaşın en yoğun olduğu sadece 2007 yılında ise 5.425 sivilin hayatına mal olan terör saldırıları vuku bulmuştur (Stern & McBride, 2013).

Irak'ın 2003 yılında ABD tarafından işgalinin DAİŞ ideolojisinin oluşumunda nasıl kritik seviyede belirleyici olduğunun izini sürmek, DAİŞ'in kurucu ismi kabul edilen Ebû Mus'ab ez-Zerkâvî'nin 2003 senesinden onun öldürüldüğü yıl olan 2006 senesine kadar geçen süreçte yazdığı yazılardan, yaptığı konuşmalardan ve verdiği beyanatlardan sürmek mümkün görünmektedir. Zira onun bu üç yıllık süre zarfında farklı biçimlerde ifade ettiği ve DAİŞ ideolojisine ilham kaynağı olan düşünceleri doğrudan işgal bağlamı içinde şekillenmiştir. Öyle ki onun farklı biçimlerde ifade edilen söz konusu bu düşünceleri "El-Arşifu'l-câmî' li-kelimât ve hitâbât emîr el-istişhâdiyyîn (Şehitlerin Emiri'nin konuşma ve söylevlerinden oluşan kapsamlı bir arşiv)" adında bir kitapta kronolojik olarak bir araya getirilmiştir. Onun bu kitaptaki görüşleri takip edilerek işgal bağlamı ile onun düşüncelerinin oluşumu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak mümkündür. Mesela en temelinden ez-Zerkavi 2005 yılının Nisan ayında, dini radikalizmin en temel özelliği olan şiddet kullanımı ile işgal arasında doğrudan bir ilişki kurduğu ve "Ey İslam ahali: şiddet şiddet" başlığı ile daha sonra yazıya geçirilen bir konuşma yapmıştır (Ez-Zerkavi, 2006, ss. 228-236).

Yine bir başka konuşmasında ez-Zerkâvî, Amerikan işgalinin altında yattığını iddia ettiği bazı "tamahkarlıkları" deşifre etmek suretiyle, takip edilmesini salık verdiği şiddet eksensiz "direniş" ideolojisi için meşru bir zemin inşa etme çabası içine girmiştir. Ona göre işgalin altında yatan ilk saik, Irak'ın doğal zenginliklerini sömürebilme motivasyonudur. İkinci olarak ise İslam'ın ve cihat bilincinin yükseliyor olmasının ABD'de verdiği korku ve telaş onu Müslüman toprakları işgal etmeye sevk etmiştir. Ayrıca ona göre ABD'yi Irak'ı işgal etmeye sevk eden diğer bir âmil de İsrail'e tehdit oluşturacak unsurları bertaraf etmek suretiyle İsrail'in güvenliğini sağlama iradesidir. Yine o, Amerika'nın esas tehlike olarak Sünni İslam'ın olduğunu idrak etmesinden mütevellit bölgede Şia'yı desteklemek ve Araplar arasında tefrika yaymak için Irak'ı işgal ettiğini savunmuştur (Ez-Zerkavi, 2006, ss. 77-80). Özetle DAİŞ ideolojisinin öncü isimlerinden ez-Zerkâvî, dini radikal grupların hem düşünce hem de eylem düzleminde alması gereken pozisyon konusunda işgal olgusunu temel eksen alınması gereken bir zemin olarak görmüştür.

2. HAPİSHANE ORTAMI, İŞKENCE VE İDEOLOJİK OLUŞUM

Müslüman dünyada dini radikalizmin yakın tarihi incelendiğinde, daha önce şiddete bulaşmamış kimselerin sadece düşüncelerinden veya müesses nizamlara olan muhalefetlerinden dolayı mahkûm edilip sert hapisane hayatını tecrübe etmeleri ve işkenceye maruz kalmaları, bu kimselerin daha fazla radikalleşmesine neden olmasının yanı sıra bu durumun aynı zamanda dini radikal düşünce ve eylem üretimine de katkı sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla hapisane ortamı ile dini radikalizmin ideolojik oluşumu arasında bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira son altmış yıllık dini

radikal akımların üyelerinin hapisane deneyimleri bunun örnekleriyle doludur.

Şüphesiz bunun en bariz örneği, modern dönemde Müslüman dünyada ilk kez dini radikal düşünce üretimine neden olan 1954-1971 yılları arasında Mısır'da İhvan-ı Müslimin hareketi mensuplarının Abdünnasır tarafından hapsedilmiş ve işkenceye maruz kalmış olmalarıdır. Bu hapisane tecrübesi özellikle İhvan'ın genç üyeleri arasında din-siyaset ilişkisine dair bir takım sorgulamaları beraberinde getirmiştir. Zira Müslüman bir ülkede daha fazla "İslamlaşma" talep eden İslamcıların Müslüman bir lider tarafında işkenceye maruz bırakılmaları bu sorgulamayı tetikleyen bir işlev görmüştür. Bu sorgulamalar neticesinde Batılı seküler siyasal değerler üzerine kurulan yeni ulus devlet rejimlerinin İslam'ı açıdan mahiyeti sorunu yeni düşünce üretimiyle sonuçlanmıştır. Tam bu noktada dini radikal ideolojinin ilk teşekkülü süreci gerçekleşmeye başlamıştır (Barbara, 2007; Kepel, 1986, ss. 26-36).

Yine 1980'li yıllarda Afganistan'daki cihada katılmaları için teşvik edilen gençlerin 1990'lı yılların başında ülkelerine dönmelerinin akabinde potansiyel terörist muamelesine maruz kalıp kovuşturmaya tabi tutulmaları ve pek çoğunun bir takım nedenlerle tutuklanmaları yine dini radikalizme katkı sağlayan bir başka tarihi örnek olarak dikkat çekmektedir. Şüphesiz bunun en belirgin tecrübesi Suudi Arabistan örneğinde yaşanmıştır. 1995 ve 1996 yıllarında Suudi Arabistan topraklarında Amerikan üslerini protesto amaçlı yapılan bir takım saldırıların akabinde patlamalarla ilgili olsun olmasın binlerce kişi tutuklanmıştır. Özellikle vakti zamanında Suudi yönetimin ve resmi ulemanın teşvikleriyle Afganistan'a ve Bosna'ya "cihat" etmeye giden gençler, bu patlamaların ardından olağan şüpheli olarak tutuklanmışlar ve ayrıca bu kimseler sonraki yıllarda işkenceye maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Nihayetinde bu tecrübe o nesilde travma etkisi yaratmış ve Suudi Arabistan'da güçlü bir radikalleşmenin önünü açmıştır. Öyle ki o zamana dek şeriatla yönetildiği için tekfir edilmeyen Suudi rejiminin de tekfir edilebileceğine dair düşünce üretimine girilmiş ve el-Kaide'ye katılım hususunda bariz bir artış gözlemlenmiştir (Hegghammer, 2010, ss. 71-73).

Hapishane ortamı, işkence ve ideolojik oluşum arasındaki ilişki DAİŞ'in ideolojik teşekkül süreci için de geçerli görülmektedir. Nitekim 2003 yılında Irak'ın işgalinden 2007'ye kadar geçen süreçte ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin kontrolü altındaki gözaltı merkezlerini ve hapisaneleri işletme yöntemlerinin, sonraki yıllarda DAİŞ'i besleyen bir radikalleşmeye yol açtığı görüşü bulunmaktadır. Başta Ebu Bekir el-Bağdadi olmak üzere DAİŞ'in önde gelen isimlerinin pek çoğu bu süreci Bucca Kampı olarak bilinen hapisanede tutuklu geçirmişlerdir. Öyle ki bu görüşe göre daha önce radikal fikirlere sahip olan el-Bağdadi ve çevresinin bu süreçte aşırılıkta daha fazla derinleşmişler ve geniş bir takipçi kitlesine sahip olmuşlardır. Bunun nedeni olarak ise Amerika'nın 2007 yılına kadar devam ettirdiği yanlış gözaltı

ve hapishane politikaları olduğu görüşü benimsenmiştir (Thompson & Suri, 2014).

Bu yanlış politikalarından ilki işgalin ilk yıllarında derinlemesine denetleme yapılmadan çoğu zaman gelişmiş bir şekilde, suç isnadı sağlıklı bir şekilde belgelenmeden ve somut bir kanıt olmaksızın insanların hapsedilmiş olmasıdır. Tutuklanması için özellikle gençlerin saldırı yerlerine yakın konumda bulunmaları ve “şüpheli” görünmelerinin bile yeterli bir gerekçe teşkil ettiği iddia edilmiştir. Öyle ki bu dört yıllık süreçte belli başlı büyük hapishanelerde toplamda yüz bin kişinin mahkûm edildiği ve üstelik bunların ekseriyetinin de masum insanlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Sonraki yıllarda yapılan incelemelerde tutuklularının sadece üçte birinin gerçekten güvenlik riski oluşturduğu kanaatine varılmıştır (Rubin, 2008; Thompson & Suri, 2014).

Diğer taraftan aşırı şiddet yanlısı kimseler ile daha önce bir şiddet eylemi içine girmemiş daha az tehditkâr kimselerin hapishanelerde aynı yerlerde tutulması ve aynı muameleye maruz kalmaları, bu kimseleri günün sonunda aşırı şiddet yanlısı DAİŞ üyelerine çevirdiği düşünülmüştür. Bu da bu hapishanelerin veya gözaltı merkezlerinin adam devşirme ve eğitim alanları haline geldiği anlamı taşımaktadır. Öyle ki öncü radikal kimseler bu krizi fırsata çevirerek hapishanelerde endoktrinasyon faaliyetine girişmişler ve aşırılıkçı mesajlarını genelde okuma yazma bile bilmeyen bu mahkûmlar üzerinde yaymaya çalışmışlardır. Bu hapishaneler bu süreçte bir nevi radikal yetiştiren eğitim kurumları haline gelmiştir. O kadar ki Irak'ta gözaltı sisteminin sorumluluğunu üstlenen Amerikalı bir general bu hapishaneleri “Cihat Üniversiteleri” olarak adlandırmış ve sahadaki savaşta aşırılık yanlılarını yakalayıp hapsedmekte başarılı olduklarını fakat “zihinlerdeki savaş alanında” bu üstünlüğü kuramadıklarını itiraf etmiştir. Diğer taraftan ileriki yıllarda radikal kimseler arasında devam edecek bir network halkasının ilk bağları da bu dönemde örülmüştür (Rubin, 2008; Thompson & Suri, 2014).

Ayrıca el-Bağdadi'nin eski Baasçılarla güçlü bağlar kurmasının da bu hapishane döneminde gerçekleştiği iddia edilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi DAİŞ ideolojisinin pragmatikliğine örnek teşkil eden bu ittifakın tohumları 2003-2007 arası dönemde hapishane ortamında atılmıştır. Nitekim el-Bağdadi'nin örgütün yönetim yapısını ve sert çekirdek kadrosunu Bucca hapishanesi döneminde eski Baasçılarla girdiği bu iletişim sonucunda oluşturduğu iddia edilmiştir (Stern & Berger, 2015, ss. 36-37).

2007 yılına gelindiğinde hapishanelere yönelik uygulanan bu politikaların yanlışlığının farkına varılmış ve ılımlılarla sertlik yanlısı mahkûmlar tespit edilerek birbirinden ayrılmaya ve onlara rehabilitasyon amaçlı bir takım aktiviteler icra edilmeye başlanmıştır. Fakat analistler bu reformların kısmi olarak işe yaradığı ifade etmekle birlikte ABD'nin bu hamleyi yapmakta geç kaldığını düşünmektedirler. Zira onlara göre geçen dört yıl içinde öncü radikal kimseler bu mahkûmlara dini radikal fikirler empoze ederek adam devşirmek ve bir ağ kurmak suretiyle istedikleri amaca

ulaşmışlardır. Hele hele bu hapishaneler ABD kontrolünden çıkıp Irak yönetime geçtikten sonra ve DAİŞ'in de ülkede hızlıca güçlenmesiyle birlikte bu hapishaneler düzenlenen baskınlar sonucu boşaltılmış ve böylece eski mahkumlar DAİŞ'in sadık savaşçıları haline gelmişlerdir (Thompson & Suri, 2014; Rubin, 2008).

Özetle Müslüman dünyada dini radikalizm tarihi incelendiğinde hapishane deneyimleri her daim dini radikalizme hem örgütsel düzlemde hem de düşünce üretimi düzleminde katkı sağlamıştır. Bu durumun DAİŞ için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Hatta DAİŞ öncülerinin bizzat kendileri daha erken dönemde bunun farkına varmış olmalı ki örgütün hapishanelerden ve tutuklulardan sorumlu bir birim kurduğu bile iddia edilmektedir (Stern & Berger, 2015, s. 37).

3. MEZHEPÇİ POLİTİKALAR VE İDEOLOJİK OLUŞUM

İşgal olgusunun bizatihi kendisinin Irak'ta dini radikal grupların harekete geçmesi hususunda ilk muharrik güç vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Fakat işgal sonrası dönemde yukarıda zikredilen hapishane ortamı olgusu gibi tecrübe edilen bir takım gelişmeler de bölgede dini radikal gruplara katılımın artmasında, bu grupların kök salıp güçlenmesinde ve yeni bir dini radikal düşünce üretiminde kanaatimizce etkili olmuştur. Nitekim işgal sonrası süreçte ülkede iç siyasete dair yaşanan gelişmeler büyük Sünni kitlelerin küskünlüğü ile sonuçlanmış ve bu durum radikal gruplara hem adam devşirme konusunda hem de kendi görüşlerinin haklılığının propagandası hususunda fırsatlar sunmuştur. Özellikle 2011-2014 arasında DAİŞ'in hızlı bir büyüme ivmesi içine girmesinde işgal sonrası dönemde yaşanan gelişmelerle ilişkili birtakım faktörler bulunmaktadır. Öyle ki işgal sonrası dönemde Geçici Koalisyon Yetkilisi Bremer'in ulus inşasına yönelik aldığı kararlar, el-Maliki yönetiminin takip ettiği otoriter ve sekteryan politikalar, ABD ordusunun Irak topraklarından çekilmesinin ardından yaşanan güvenlik boşluğu, terörle mücadele amacıyla inşa edilen Sahve hareketinin tasfiye edilmesi, Suriye'deki kaos ortamının ve Suriye sınırında yaşanan çatışmaların sunduğu fırsatlar ve örgütün 2010 yılından sonra yeni bir yapılanma içine girmesi bu faktörlerden en önemlileri olarak dikkat çekmektedir (Stern & Berger, 2015, ss. 18-19; Bamber, 2021, s. 35).

Fakat bütün bu faktörler arasında DAİŞ'in bu dönemde örgütsel ve fikirsel olarak olgunlaşmasının ve güçlenmesinin en belirgin nedeni olarak, Şii lider el-Maliki liderliğindeki Irak yönetiminin otoriter ve mezhepçi karakteri görülmektedir. Irak Geçici Koalisyon Yetkilisi Bremer'le başlayan Irak ordunun dağıtılıp eski rejimden kalma Baas Partisiyle iltisaklı tüm üyelerinin kamu hizmeti pozisyonlarından temizlenmesi (De-Ba'athification) kararının el-Maliki yönetimi döneminde Baas Partisiyle ilişkili olma ön şartını aşarak tüm Sünnileri kapsayan bir hüviyete büründüğü iddia edilmiştir. Öyle ki bu dönemde ülkedeki Sünnilerin sistematik olarak hem siyasi hem de ekonomik anlamda marjinalleştirilmesi, memnuniyetsiz Sünnilerin

gerçekleştirdiği protestoların el-Maliki yönetimi tarafından şiddet kullanarak bastırılması ve DAİŞ'le mücadele etmesi için oluşturulan Sahve hareketinin dağıtılması bu dönemdeki mezhepçi politikalara örnek olarak gösterilmiştir. Yine Sünni Başkan Yardımcısı Tarık el-Haşimi'nin terör suçlamasıyla tutuklanması, Irak güvenlik güçlerinin içine Bedir Örgütü gibi İran milislerinin katılması ve protestolar esnasında yüzlerce Sünni'nin öldürülüp binlercesinin tutuklanması mezhepçi ayrışmayı körükleyen unsurlar olarak zikredilmektedir (Bamber, 2021, ss. 35-37). Ayrıca 2005 yılından başlayarak ülke yönetiminde en önemli güç haline gelen ve başta güvenlik birimleri olmak üzere İçişleri Bakanlığı gibi kritik pozisyonları domine eden Şiiilerin zaman zaman rövanşist duygularla inşa ettiği politikalar da ülkedeki mezhepsel bölünmenin derinleşmesine katkı sunmuştur (Abubaker & Ilgıt, s. 538).

Bütün bu yaşananlar, Sünnilerde bir taraftan temsil edilme sorununu diğer taraftan da tüm devlet kurumlarından dışlanma hissiyatını beraberinde getirmiştir. Bu dışlanma neticesinde ise daha önce devlet kurumlarında bir pozisyon sahibi olan Sünniler arasında işsizlik oranlarının bir hayli yükselmesi dile getirilen bir mesele olmuştur. İşgalin hemen akabinde kurulan geçici hükümet döneminde küskünleşmeye başlayan Sünnilerin ilk reaksiyonu 2005 yılında yapılan seçimlere katılmamak olarak kendini göstermiştir. 2010 yılında yapılan seçimlerde büyük başarı yakalamalarına rağmen hükümet içinde söz sahibi olamamaları küskünlüğü daha da derinleştirmiştir. Diğer taraftan hükümet içinde söz sahibi olamayan Sünnilerin alternatif bir yol olarak Sünni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde federal bir yapı kurma girişimlerinin de başarısızlıkla sonuçlanması onları tam bir hayal kırıklığına sürüklemiştir (Abubaker & Ilgıt, ss. 535-539).

Ayrıca özellikle 2010 seçimlerinden sonra el-Maliki yönetiminin üst düzey Sünni siyasilere ve bürokratları pasivize etme çabaları ülkedeki sekteryan ayrılığın derinleşmesine neden olmuş ve özellikle Sünnilerin yoğun olduğu bölgelerde protesto gösterilerinin başlamasını tetiklemiştir. Protesto gösterilerinin bastırılması aşamasında da sivil ölümlerin yaşanması Sünni toplumun bazı kesiminde bir taraftan merkezi hükümetten kopuşu hızlandırırken diğer taraftan da radikal hareketlere olan sempatinin artmasında besleyici bir işlev görmüştür (Bamber, 2021, s. 37). Diğer taraftan el-Maliki yönetimindeki Irak hükümetinin DAİŞ'e karşı savaşta İran destekli Şii milisleri kullanmış olması DAİŞ'in mezhepsel gerilimi tırmandırmaya yönelik propagandasına çanak tutmuş ve örgüt bu durumu haklılığını gösterme hususunda bir argüman olarak kullanmıştır (Smyth, 2014; Stern & Berger, 2015, ss. 44-45).

Irak yönetimin bu süreçte takip ettiği otoriter ve sekteryan yönetim biçiminin, DAİŞ'in ülkedeki Sünnilerin meşru koruyucusu olduğu söylemine ve başta bölgedeki Sünni aşiretler olmak üzere Sünni halkın zaman içinde örgüte daha çok sempati beslemesine katkı sağladığı iddia edilmiştir. DAİŞ'in Sünni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerde Irak halkına kendisini Sünni toplumun meşru temsilcisi ve Şii iktidara karşı toplumu koruyacak tek grup

olarak sunması muhtemeldir ki örgütün konjonktürü kullanma hususunda attığı en stratejik adımlardan bir tanesidir. Zira bu dönemde icra edilen sıkı sekeryan politikalar Sünni halkta Şii ağırlıklı Irak ordusunun ülkede işgalci bir güç olduğuna dair algının oluşmasına neden olmuştur. DAİŞ de bu algıyı kullanarak Sünni halka, özellikle Sünni bölgelerde merkezi yönetimi tamamen devre dışı bırakarak zulüm korkusu olmadan “İslam Devleti sancağı altında yaşama” alternatifleriyle etkili bir çözüm sunmuştur. Aslında DAİŞ'in Sünni toplumun koruyuculuğunu yapma söyleminin örgütün ilk yıllarından itibaren var olduğu, ama halkın ilk etapta bu söyleme itibar etmediği; fakat tecrübe edilen Şii iktidar deneyiminden sonra DAİŞ'in bu söyleminin halkta daha fazla makes bulduğu ifade edilmiştir (Bamber, 2021, ss. 37-38).

Özetle DAİŞ ideolojisinin sekeryan atmosferin hâkim olduğu bir bağlam içinde teşekkül etmesi, DAİŞ düşüncesinde nefret ve soykırım söylemine varacak kerte de Şia karşıtlığının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Şüphesiz Müslüman dünyada Vehhabi düşünceden beslenen dini radikal düşüncede Şia karşıtlığı öteden beri var olan bir gerçekliktir. Fakat bu karşıtlık DAİŞ'le birlikte zirve noktasına ulaşmış ve bir mezhep savaşına evrilmiştir. Bunu tetikleyen temel unsurlardan biri de kanaatimizce sekeryan politikaların hakim olduğu söz konusu siyasal bağlamdır.

4. PRAGMATİZM VE İDEOLOJİK OLUŞUM

DAİŞ'in ideolojik oluşumuna etki eden bağlamsal faktörlerden bir diğeri de Müslüman dünyada dini radikalizm geleneğinde çok fazla görülmemiş bir şekilde örgütün pragmatizmi hem düşünce hem de örgütsel düzlemde bir araç olarak kullanmış olmasıdır. Söz konusu bu pragmatizm örneği ise en fazla örgütün Irak'taki aşiretlerle geliştirdiği ilişki biçiminde kendini göstermiştir. Öyle ki bazı kaynaklar DAİŞ'in başlangıçta, özellikle 2007 ve 2008 yıllarında, başarısız olmasını ve hatta yok olma noktasına gelmesini; diğer taraftan da 2010 yılından sonra hızlıca yükselişe geçmesini ve devlet olabilecek güce ulaşmasını örgütün Irak'taki Sünni aşiretlerle olan ilişkisine bağlamaktadır. Bu iddiaya göre DAİŞ başlangıçta ülkedeki aşiret olgusunu ihmal etmiş ve başarısız olmuş; sonraki yıllarda ise aşiret olgusunu dikkate almış ve başarılı olmuştur. Özetle örgütün izini sürerken ülkedeki aşiret bağlamını dikkate almak bir hayli önem arz etmektedir (Stern & Berger, 2015, s. 44; Gerges, 2016, s. 197).

Ayrıca başta el-Kaide ve türevleri olmak üzere ülkedeki radikal gruplara karşı savaşmak üzere ABD tarafından Sünni aşiretlerden seçilerek kurulan Sahve Konseyi'nin idaresinin 2008 yılında ABD'den Irak hükümetine geçmesi ve sonrasında bu kimselerin el-Maliki yönetimi tarafından pasivize edilmesi askeri saha tecrübesi olan pek çok kimseyi işsiz askerler haline getirmiştir. Bütün bu gelişmeler ülkedeki bazı Sünniler arasında bir direniş fikrinin filizlenmeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu konjonktür ise dini radikal grupların arzuladığı atmosferin ülkede gerçekleştiği anlamını taşımaktadır (Abubaker & Ilgıt, ss. 535-539).

Irak hükümetinin 2010 yılında Sahve hareketini lağvetmesinden sonra DAİŞ iç siyasetteki bu anlaşmazlığı kullanarak küskün aşiretlerden bazılarını kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Öyle ki örgütün aşiretleri kendi bünyesine çekmek ve özellikle de hilafeti ilan ettikten sonra kabilelerin biat etmesini sağlamak amacıyla “Aşiret ve Halkla İlişkiler Ofisi” kurduğu bilinmektedir (Whiteside & Elallame, 2020, s. 230). Bazı araştırmalar DAİŞ’in yükselişe geçmesinde bu gelişmeyi bir dönüm noktası olarak görmektedir. Zira zirve noktasına ulaştığı 2007 yılında farklı aşiretlerden yaklaşık yüz bin aşiret mensubu DAİŞ’e karşı savaşmak üzere Sahva hareketine katılmış ve bu durum örgütün neredeyse bölgesel hezimetleriyle sonuçlanmıştır. Fakat el-Maliki yönetiminin gerçekleştirdiği politikalarla Sünni aşiretlerden oluşan bu hareketi küstürdüğü kabul edilmektedir. Hatta öyle ki Sahve hareketinin parçalanması el-Maliki’nin kasıtlı bir mezhepçi politikası olarak görülmektedir. Bu okumaya göre Sahve hareketinin çökertilmesi üç aşamalı bir yaklaşımla başarılmıştır. İlk olarak Sahve hareketi hayatta kalmak için gerekli olan maddi ve mali araçlardan mahrum bırakılmış; akabinde üyelerine aşikare baskılar uygulanmış ve son olarak da aşiret konseyleri dağıtılarak ve rakip aşiret yapıları kurarak hareketi kendi içinde bölünmüştür (Long, 2012, s. 158; Benraad, 2011). DAİŞ’le mücadelede büyük işlev gören bu hareketin dağıtılması ve üyelerinin küstürülmesi 2010 yılından sonra DAİŞ’in yeniden yükselişe geçmesine imkân tanımıştır. Öyle ki dışlanan aşiret üyelerinden pek çok kimsenin DAİŞ saflarında savaşmak üzere örgüte katıldığı rivayet edilmiştir (Stern & Berger, 2015, s. 45; Bamber, 2021, s. 38-39).

DAİŞ’in Irak’ta aşiret olgusunu dikkate almaya başlamasında ABD’nin deklare ettiği terörle mücadele kapsamında Sünni kabilelerle ittifak içine girerek Sahve hareketini kurmasının etkili olduğu ifade edilmiştir. Bir nevi kendisiyle savaş içinde olunan düşmanın yönteminden ilham alma söz konusudur. Zira ABD’nin Afganistan ve Irak tecrübesinin ilk yıllarından sonra bu ülkelerdeki aşiretlerin önemini keşfettiği ve sonrasında bu ülkelerde aşiretlerle ittifak içine girebileceği politikalar ürettiği söylenmektedir. Nitekim Irak’ta da Sünni aşiretlerle el-Kaide’ye karşı ittifak kurabilmesi bunu göstermektedir. Dolayısıyla DAİŞ’in ilk yöneticilerinin aşiretlerin önemini ihmal etmelerinin bedelini ağır ödemeleri sonraki yıllarda düşmanın taktiğine başvurmanın keşfiyle sonuçlanmıştır. Buna göre örgüt “amatör bir etnografi” çalışması içine girerek aşiretlerin haritasını çıkarmaya ve davranışlarını buna göre belirlemeye başlamıştır (Whiteside & Elallame, 2020, ss. 219-222).

Dini radikalizm geleneğinden gelen DAİŞ’in başarıya ulaşmada takip ettiği yönteminin çoğu zaman şiddete başvurmak olduğu düşünüldüğünde, bu hamlenin örgütün belli bir noktadan sonra stratejiyi de ihmal etmeyen bir noktaya evrildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zira DAİŞ böylece aşiretler ve onların sosyal dinamikleri hakkında daha fazla bilgi edinme, onların davranışlarını neyin tetiklediğini ortaya çıkarma, örgütü destekleyen ve ona karşı çıkan grupları tespit etme, ideolojilerine sadık

kalarak onların desteğini nasıl alacaklarına dair strateji belirleme ve kararsız blokları etkileme gibi çalışmalara önem vermeye başlamıştır (Whiteside & Elallame, 2020, ss. 226-227). Hatta DAİŞ'in tutumundaki bu değişiklik bazı araştırmacılara göre önceki el-Kaide uygulamalarına göre “yeni bir yaklaşım” olarak değerlendirilmiş ve bununla örgütün pragmatikliğine vurgu yapılmıştır (Cigar, 2015, s. 5).

Şüphesiz DAİŞ'in Sünni aşiretlerden bazılarını ve Sahve üyelerini yanına çekmesinde gerçekleştirdiği bu çabalar dışında daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sahve üyelerinin el-Maliki yönetimi tarafından küstürülmüş olması etkili olmuştur. Sahve'nin sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan yaşadığı sayısız hayal kırıklığı 2010 seçimlerindeki kaosla da birleşince örgütün eline büyük bir fırsat geçmiştir. Baskı kurmaktan ikna çabalarına rüşvet vermekten parayla saldırılar düzenleme teklifine kadar pek çok farklı yolu takip ederek bu grupları silahlı mücadeleye çekmeye çalışmıştır (Benraad, 2011, s. 121). Nitekim örgütün aşiretlere “tövbe” kapısının açık olduğunu deklare ederek pragmatizmi merkeze alan bu çabası makes bulmuş ve yine zaten öteden beri pragmatik davranan pek çok aşiret de hilâfeti ilan etmiş ve yükselişe geçmiş DAİŞ'e biatlerini sunmuşlardır.

Diğer taraftan gerek söz konusu bu aşiretler içinden ve gerekse de dışından Saddam Hüseyin döneminde ordunun içinde subaylık rütbesinde bulunup da Baas rejiminin düşmesinin akabinde işsiz kalan askerlerin zaman içinde DAİŞ'e entegre olmaları, örgütün siyasi ve askeri yapısında yetki sahibi olmaları da DAİŞ'in devlet kurma yolunda sahip olduğu başarısının önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Öyle ki bu kimselerin hem politik hem askeri ve hem de istihbarat alanlarında saha tecrübesine sahip olmaları, silahlı bir örgütün devlet deneyimi kazanmasında önemli bir işlev gördüğü ifade edilmiştir (Sly, 2015). Kanaatimizce bu durum, muhalif eski Baas mensuplarının örgüt içinde kendilerine yer bulabilmeleri ve örgüt tarafından da özümsemeleri, DAİŞ'in ideolojik şekillenişinde pragmatik davrandığına dair bir başka örneği teşkil etmektedir.

DAİŞ'in hızlıca yükselmesinde ve bir güç temerküz etmesinde sıkça dile getirilen eski Baasçıların örgüte katılması meselesini abartılı bulan ve buna itiraz yaklaşımlar da bulunmaktadır (Whiteside, 2017, ss. 2-18). Buna göre aslında bu kimseler 2003 işgali öncesinde bile yeraltında bulunan Selefi örgütlerle iltisaklı veya en azından Selefi düşünce ile bağları bulunan kimselerdir. Dolayısıyla bu kimseleri ilk olarak Selefi, ikinci olarak eski subay, memur, polis vs. ve üçüncü olarak da eski Baasçı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Özetle bu görüşe göre DAİŞ'in yükselişinde etkili olan eski Baasçılar değil, eskiden ordu içinde belki de kimliğini gizleyerek Selefi düşünceyi benimsemiş eski subaylardır demek daha doğru olacaktır (Whiteside, 2017, ss. 7-8).

Diğer taraftan el-Maliki yönetiminin sıkı sekteryan ve otoriteryan politikalarının yanında Sünni çoğunluğun yaşadığı bölgelerde sosyal, ekonomik ve güvenlik politikaları yönüyle başarısız olması veya bu bölgeleri

ihmal etmesi ve bu bölgelerde görevli olan merkezi hükümet memurlarının adlarının yolsuzluk iddialarına karışması, DAİŞ'e Sünni popülasyonu yanına çekme ve söz konusu yönetim boşluğunu doldurma hususunda başka bir fırsat sunmuştur. Öyle ki DAİŞ öncesi dönemde özellikle Sünnilerin yoğun olduğu Kuzey Irak'ın bazı bölgelerinde gerek güvenlik güçlerinin yetersizliğinden gerekse de isteksizliklerinden ve suistimallerinden kaynaklı olarak çeşitli güvenlik sorunlarının yaşanması ve DAİŞ'in bunu iyi kullanarak alternatif bir yönetim vizyonu sunarak en azından başlangıçta bu yerlerde güvenliği sağladığı ileri sürülmüştür. Ayrıca örgütün güvenliğinin ötesine geçerek eğitim, sağlık ve altyapı gibi sosyal ve ekonomik yönetim fonksiyonlarına da el atmış olması konjonktürü lehine çevirmesine neden olan başka bir örnek olarak gösterilmiştir (Bamber, 2021, ss.35, 38-40; Stern & Berger, 2015, s.45).

Diğer taraftan Suriye'deki protestoların bir iç savaşa evrilmesi ve sonuçlandırılmaması DAİŞ'e topraklarını genişletme ve ömrünü uzatma hususunda bir imkân tanımıştır. Nasıl Irak'taki mezhep politikaları ve sekeryan çatışma DAİŞ'in oluşumuna katkı sağladıysa, bitmeyen Suriye iç savaşı da örgütün genişlemesine katkı sağlamıştır (Stern & Berger, 2015, s.41; Gerges, 2016, s.170).

Sonuç

Müslüman dünyada dini radikalizmin en rijit örneği olarak 2000'li yılların başında temayüz etmeye başlayan DAİŞ ideolojisinin hangi bağlamsal faktörler çerçevesinde oluştuğunu anlamak kanaatimizce önem arz etmektedir. Bu öneme binaen bu çalışmada DAİŞ'in ideolojik teşekkülü, bağlam-düşünce ilişkisi açısından incelemeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda DAİŞ'in ideolojik oluşumunun 2003 yılında sonra özellikle Irak'ta gerçekleşen bir takım olgularla ilişkili olarak gerçekleştiği mülahazasına varılmıştır. Öyle ki belirlenen dört bağlamsal faktörün örgüt ideolojisinin şekillenmesine zemin hazırladığı tespit edilmiştir.

Bu faktörlerden ilki Müslüman toprakların gayri Müslim unsurlar tarafından işgal edilmesi olgusudur. İşgal olgusu DAİŞ öncesi dini radikal düşüncenin oluşumuna zemin hazırladığı gibi DAİŞ ideolojisinin şekillenmesinde de en temel motive edici güç olmuştur. Nitekim işgal sonrası dönemde Irak'taki terör olaylarının dramatik bir seviyede artması bunun en belirgin kanıtı olarak durmaktadır. Diğer taraftan DAİŞ'in hem örgütsel hem fikrinsel oluşumunda en büyük ilham kaynağı olan Ebû Mus'ab ez-Zerkavi, kendine has katı dini radikal düşüncesini bizzat işgalin ilk yıllarında, 2003-2006 yılları arasında inşa etmiştir. Onun "şiddet" vurgulu "direniş" ideolojisini şekillendiren ilk muharrik gücün işgal olgusu olduğunu onun yazdığı yazılardan, yaptığı konuşmalardan ve verdiği beyanatlardan anlaşılmaktadır.

İkinci faktör ise dini radikalizm geleneğinde örneklerine daha önce defaatle rastlanılan hapishane ortamının radikal düşünce ve eylem üretimine zemin hazırladığına yönelik olgudur. Öyle ki şiddete bulaşmadığı halde

radikal düşüncelerinden veya eylem potansiyeli taşıdığı düşünülerek dini-siyasi motivasyonla hareket ettikleri için şüpheli duruma düşenlerin hapsedilip zaman zaman işkenceye maruz kalmaları modern dönemde dini radikalizmi besleyen bir faktör olmuştur. Bu olgunun Irak tecrübesinde de değişiklik arz etmediği ve aynı sonucu verdiği mülahaza edilmiştir. Buna göre 2003 yılında Irak'ın işgalinden 2007'ye kadar geçen süreçte, ABD'nin kontrolü altındaki gözaltı merkezlerini ve hapisaneleri işletme yöntemlerinin ve hatalı güvenlik politikalarının sonraki yıllarda DAİŞ'i örgütsel ve ideolojik düzlemde besleyen bir radikalleşmeye yol açtığı tespit edilmiştir.

Irak'ta işgal sonrası süreçte iç siyasete dair yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin neticesinde Şiilerin iktidarı ele geçirip mezhepçi politikalar takip etmesi DAİŞ'in sert sekteryan ideolojisinin oluşumuna zemin hazırlayan unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir. İç siyasette takip edilen bu mezhepçi politikalar olgusu ülkede büyük Sünni kitlelerin küskünlüğü ile sonuçlanmış ve bu durum radikal gruplara hem adam devşirme konusunda hem de kendi görüşlerinin haklılığının propagandası hususunda fırsatlar sunmuştur. Diğer taraftan da DAİŞ ideolojisinin sekteryan atmosferin hakim olduğu bir bağlam içinde teşekkül etmesi, DAİŞ düşüncesinde nefret ve soykırım söylemine varacak kerte de Şia karşıtlığının yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Son olarak ise DAİŞ'in ideolojik oluşumuna etki eden bağlamsal faktörlerden bir diğeri de Müslüman dünyada dini radikalizm geleneğinde çok fazla görülmemiş bir şekilde örgütün pragmatizmi hem düşünce hem de örgütsel düzlemde bir araç olarak kullanmış olmasıdır. Öyle ki Irak'ın kendine has yapısının DAİŞ'i pragmatik davranmaya veya pragmatik davranmayı öğrenmeye sevk ettiği ve bu durumun ise DAİŞ ideolojisinin yeri geldiğinde pragmatizmi de benimseyerek şekillenmesine katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Bu pragmatizm, siyasal otorite elde etme yolunda her türlü ittifakı ve ilişkiyi meşru görme hususunda DAİŞ düşüncesine katkı sağlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Nurullah Çakmaktaş %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Nurullah Çakmaktaş 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çakmaktaş, N. (2024). Bağlam-düşünce ilişkisi açısından DAİŞ'in ideolojik teşekkülü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 551-569. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1471430>

Kaynakça

- Abubaker, S.S. & Ilgıt, A. (2019). İslam devleti örgütünün (İŞİD) Irak'ta çıkış ve yayılmasının sebepleri: 2003-2018. *Alternatif Politika*, 11(3), 527-555.
- Bamber, M. (2021). Views: Sectarianism, authoritarianism, and the rise of ISIS in Iraq. *Rowaq Arabi*, 26(2), 35-42. <https://doi.org/10.53833/SLTG9475>
- Barbara, Z. (2007). Prison talk: The muslim brotherhood's internal struggle during Gamal Abdel Nasser's persecution, 1954 to 1971. *International Journal of Middle East Studies*, 39(3), 411-433. <https://doi.org/10.1017/S0020743807070535>
- Benraad, M. (2011). Iraq's tribal Sahwa: Its rise and fall. *Middle East Policy*, 18(1), 121-131.
- Beyyûmî, Z. S. (1979). *El-ihvânü'l-müslimûn ve'l-cemâ'âti'l-islâmiyye fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti'l-musriyye 1928-1948*. Mektebetü Vehbe.
- Bin Ladin, U. (1996). *Î'lânu'l-cihâd 'ala'l-amrikâni'l-muhtellîn li-bilâdi'l-haremeyn: Ahricû'l-müşrikîne min cezîreti'l-'arab*. 4 Eylül 2023 tarihinde https://archive.org/details/usama_doc_all/7ay-3la-aljihad-or-do/adresinden edinilmiştir.
- Bin Ladin, U. (2007). Interview with John Miller of ABC. Berner, B. K. (Ed.), *Jihad: Bin Laden in his own words (Declarations, interviews and speeches)* içinde (s. 76-81). Peacock Books.
- Cigar, N. (2015). *Al-Qaida, the tribes, and the government: Lessons and prospects for Iraq's unstable triangle (Middle East Studies Occasional Papers)*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Çakmaktaş, N. (2021). The ages of jihadi salafism: A dual exchange of ideas and contexts in ideological formation. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(2), 471-491.
- Demant, Peter R. (2006). *Islam vs. islamism: The dilemma of the muslim world*. Praeger Publishers.
- Ez-Zerkavi, E. (2006). Min Ebî Mus'ab ez-Zerkâvî ilâ ummeti'l-ğâliye: Hayru ümmetin uhricet li'n-nâs. Şebeketu'l-Burâk el-İslâmiyye (Ed.), *El-Arşîfu'l-câmî' li-kelimât ve hitâbât emîr el-istişhâdiyyîn* içinde (s. 77-92). 30 Nisan 2023 tarihinde https://archive.org/details/zarqawee_201505/adresinden edinilmiştir.

- Ez-Zerkavi, E. (2006). Yâ ehlâ'l-İslâm: Eş-şidde, eş-şidde. Şebketu'l-Burâk el-İslâmiyye (Ed.), *El-Arşîfu'l-câmî' li-kelimât ve hitâbât emîr el-istişhâdiyyîn* içinde (s. 230-239). 30 Nisan 2023 tarihinde https://archive.org/details/zarqawee_201505/adresinden edinilmiştir.
- Gerges, F. A. (2005). *The far enemy: Why jihâd went global*. Cambridge University Press.
- Gerges, F. A. (2016). *ISIS: A history*. Princeton University Press.
- Hegghammer, T. (2010). *Jihad in Saudi Arabia: Violence and pan-islamism since 1979*. Cambridge University Press.
- Kepel, G. (1986). *Muslim extremism in Egypt: The prophet and pharaoh* (Çev. J. Rothschild). University of California Press.
- Küçük, A. & Aksu, F. (2019). Musul rehinelere krizinde Türkiye'nin kriz yönetimi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 6(1), 13-54.
- Long, A.G. (2012). *Locals rule: Historical lessons for creating local defense forces for Afghanistan and beyond*. RAND Corporation.
- Pargeter, A. (2016). *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten iktidara* (Çev. S. Çelik). Ayrıntı Yay.
- Rubin, A. J. (2008). *U.S. remakes jails in Iraq, but gains are at risk*. 20 Şubat 2024 tarihinde <https://www.nytimes.com/2008/06/02/world/middleeast/02detain.html/adresinden edinilmiştir>.
- Sly, L. (2015). *The hidden hand behind the Islamic State militants? Saddam Hussein's*. 25 Ocak 2024 tarihinde https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/the-hidden-hand-behind-the-islamic-state-militants-saddam-husseins/2015/04/04/aa97676c-cc32-11e4-8730-4f473416e759_story.html/adresinden edinilmiştir.
- Smyth, P. (2014). *Iranian proxies step up their role in Iraq*. 12 Şubat 2024 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iranian-proxies-step-their-role-iraq/adresinden edinilmiştir>.
- Stern, J. (2003). *How America created a terrorist haven*. 10 Aralık 2023 tarihinde <http://www.nytimes.com/2003/08/20/opinion/how-america-created-a-terrorist-haven.html/adresinden edinilmiştir>.
- Stern J. & McBride, M.K. (2013). *Terrorism after the 2003 invasion of Iraq*. 11 Ocak 2024 tarihinde <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2013/Terrorism%20after%20the%202003%20Invasion%20of%20Iraq.pdf/adresinden edinilmiştir>.
- Thompson, A. & Suri, J. (2014). *How America helped ISIS*. 15 Kasım 2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/2014/10/02/opinion/how-america-helped-isis.html/adresinden edinilmiştir>.

- Wexler, S.C., Pischedda, C., & Smith, M.G. (2014). Do foreign occupations cause suicide attacks? *The Journal of Conflict Resolution*, 58(4), 625-657.
- Whiteside, C. (2017). A pedigree of terror: The myth of the Ba'athist influence in the Islamic State movement. *Perspectives on Terrorism*, 11(3), 2-18.
- Whiteside, C. & Elallame, A. (2020) Accidental ethnographers: the Islamic State's tribal engagement experiment. *Small Wars & Insurgencies*, 31(2), 219-240.

Extended Abstract

When the history of religious radical thought in the Muslim world in the modern period is analysed, it will be seen that religious radical thought has always been formed in a context related to a number of religious, political and military developments in the Islamic world from the 1960s when it was first produced until the early 2000s when ISIS emerged. It seems also possible to try to understand the formation of ISIS ideology, which represents a new phase of religious radical thought, by associating it with contextual factors, just like the formation of religious radicalism before ISIS. In fact, the invasion of Iraq by the US-led coalition forces in 2003 and the developments that followed the invasion paved the way for the realization of this new religious radical thought production. Therefore, in my opinion, certain developments occurring in the region after 2003 have formed the context that facilitated the emergence of this new example of religious radicalism. This article is built on the claim that the contextual factors in Iraq in the post-2003 period were determinant in the ideological formation of ISIS. This study aims to trace the ideological formation of ISIS in the post-2003 period within the framework of some contextual factors that are assumed to have influenced the ideological and organisational formation of ISIS in the region.

During the course of our study, I have identified four important contextual factors that I think affect the ideological formation of ISIS. The first of these is the fact that Iraq was invaded by the US in 2003. Undoubtedly, the occupation of Muslim lands by non-Muslim elements or being subjected to an attack draws attention as one of the factors that trigger the production of religious radical thought in the Muslim world. It seems possible to say that ISIS, which is undoubtedly one of the most rigid examples of modern religious radicalism, was shaped in relation to such an occupation experience. The invasion of Iraq by the US-led coalition forces in 2003 was undoubtedly a turning point in both the organisational and ideological formation of ISIS. As a matter of fact, the dramatic increase in terrorist incidents in Iraq in the post-invasion period stands as the most obvious evidence of this. On the other hand, Abu Mus'ab ez-Zarqawi, who is the biggest source of inspiration for both the organisational and ideological formation of ISIS, seems to have constructed his unique strict religious radical thought in the first years of the occupation, between 2003 and 2006. It is understood from his writings, speeches and

statements that the first driving force that shaped his "resistance" ideology emphasising "violence" was the phenomenon of occupation.

The second factor is the phenomenon of wrong security policies followed in the post-invasion period. In the period from the 2003 invasion of Iraq until 2007, it is seen that the methods of operating the detention centres and prisons under the control of the US and the wrong security policies led to a radicalisation that fed ISIS on an organisational and ideological level in the following years. The first of these wrong policies is that in the first years of the occupation, people were imprisoned in a haphazard manner without in-depth inspection, without proper documentation of the accusation of crime and without concrete evidence. On the other hand, it has been observed that the fact that the extremely violent people and less threatening people who have not been involved in an act of violence before are kept in the same places in prisons and subjected to the same treatment turns these people into extremely violent ISIS members at the end of the day. That means that these prisons or detention centres have become recruitment and training grounds. In fact, leading radicals have taken advantage of this crisis to engage in indoctrination activities in prisons and spread their extremist message among these prisoners, who are often illiterate.

Another factor is the fact that sectarian approaches dominated the design of domestic politics in Iraq in the post-invasion period and sectarian policies were followed. Again, it is thought that these policies have an effect on ISIS's rigid mindset. So much so that the developments in domestic politics in the post-invasion period in Iraq and the fact that the Shiites seized power and followed sectarian policies as a result of these developments draw attention as one of the factors that paved the way for the formation of ISIS's harsh sectarian ideology. This phenomenon of sectarian policies followed in domestic politics has resulted in the resentment of large Sunni masses in the country, and this situation has provided opportunities for radical groups both in terms of recruitment and propaganda of the rightness of their views. On the other hand, the formation of ISIS ideology in a context dominated by a sectarian atmosphere has contributed to the establishment of anti-Shia sentiments in ISIS thought to the extent of hatred and genocide discourse.

Finally, another contextual factor affecting the ideological formation of ISIS is that it has used pragmatism as a tool both in thought and organisation, which is not seen much in the tradition of religious radicalism in the Muslim world. It is understood that the unique structure of Iraq has led ISIS to act pragmatically or to learn to act pragmatically, and this situation has contributed to the shaping of ISIS ideology by adopting pragmatism when necessary. This pragmatism has contributed to ISIS ideology in terms of legitimising all kinds of alliances and relations on the way to gaining political authority.

NEW AGE SUFISM AND ITS FOUNDATIONS: THE CASE OF MEVLÂNÂ CELALEDDİN RUMİ IN ROGER HOUSDEN'S CHASING RUMI

Pürnur TURHAN*

Abstract

Mevlânâ Celaleddin Rumi, a thirteenth Century Sufi mystic, has gained increasing popularity in the UK and in the USA from 1990s onwards. This study explores this decontextualised popularity through an analysis of the political and sociological factors that led individuals' interest in a form of spirituality which is out of religious context. It asserts that the insecurity capitalism and neoliberalism created in the workplace for working class people resulted in a search for a way for them to improve themselves first in the marketplace and then in the psychological and spiritual realms of their lives. In order to unpack this claim, the paper starts with brief histories of capitalism and neoliberalism from the second half of the nineteenth century and shows how political and social impact of capitalism and neoliberalism prompted the emergence of self-help publications. It then moves on to discussing the notion of governmentality and its function in the decentralised governance of neoliberal state. Through this, it offers a Foucauldian analysis of New Age movement as a technology of power. It then proceeds with a historical account of the New Age movement, it scrutinises the relationship between neoliberal governance and the New Age movement. Having established the foundations of New Age Sufism and briefly touched the historic presence of Sufism in the West, it presents a close reading of Roger Housden's Chasing Rumi as a New Age novel and discusses how values of New Age spirituality comes together with the 13th Century mystic in the belief system of the novel and shows in what ways New Age Sufism and Rumi's theosophy varies from its traditional roots.

Keywords: Neoliberalism, Self-help, Governmentality, New Age Sufism, Mevlânâ Celaleddin Rumi.

YENİ ÇAĞ TASAVVUFU VE KÖKENLERİ: ROGER HOUSDEN'İN RUMİ'NİN İZİNDE ROMANINDA MEVLÂNÂ CELALEDDİN RUMİ ÖRNEĞİ

Öz

On üçüncü yüzyıl mutasavvıfı Mevlânâ Celaleddin Rumi, 1990'lardan itibaren İngiltere ve ABD'de artan bir popülerlik kazanmıştır. Bu çalışma, bireylerin dini bağlamdan kopuk bir maneviyat biçimine ilgi duymasına yol açan siyasi ve sosyolojik

* Dr., Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, purnur.turhan@csgb.gov.tr, <https://orcid.org/0009-0009-2674-3324>

faktörlerin analizi yoluyla bu bağlamından koparılmış popülerliği araştırmaktadır. Kapitalizm ve neoliberalizmin işçi sınıfı için işyerinde yarattığı güvensizliğin, kendilerini önce iş yerinde, sonra da yaşamlarının psikolojik ve manevi alanlarında geliştirmeleri için bir yol arayışına neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddiayı ortaya koymak için, makale on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizm ve neoliberalizmin kısa tarihçesiyle başlamakta ve kapitalizm ve neoliberalizmin siyasi ve sosyal etkilerinin kişisel gelişim yayınlarının ortaya çıkışını nasıl tetiklediğini göstermektedir. Daha sonra yönetimsellik kavramını ve neoliberal devletin adem-i merkezîyetçi yönetimindeki işlevini tartışmaya geçmektedir. Bu sayede, bir iktidar teknolojisi olarak New Age hareketinin Foucaultcu bir analizini sunmaktadır. Daha sonra New Age hareketinin tarihsel bir anlatımıyla devam etmekte ve neoliberal yönetim ile New Age hareketi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yeni Çağ Sufizminin temellerini ortaya koyduktan ve Sufizmin Batı'daki tarihsel varlığını kısaca ele aldıktan sonra, Roger Housden'ın Rumi'nin İzinde adlı romanını bir New Age romanı olarak yakından okuyarak, New Age manevi değerlerinin romanın inanç sisteminde 13. Yüzyıl mutasavvıfı ile nasıl bir araya getirildiğini ve Rumi'nin geleneksel köklerinden ne şekilde farklı olduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Kişisel Gelişim, Yönetimsellik, Yeni Çağ Tasavvufu, Mevlânâ Celaleddin Rumi.

Introduction

There is a growing interest in the practices and teachings of Eastern spirituality in the West where spirituality, subjective well-being and authenticity have become defining terms for contemporary discourses around subjectivity. A number of meditation techniques are borrowed from Eastern religions such as Buddhism as it is hoped that they will contribute to subjective well-being and individuals' discovery of their "true and authentic selves" (Bauman, 2001, p. 44). Tasawwuf or Sufism, "the mysticism of Islam", has also been co-opted to these spiritual healing methods (Arberry, 2008, p. 11). Publications on spirituality have an increasing popularity and can be seen on the bestseller list quite frequently. Among these books is James Redfield's bestseller *The Celestine Prophecy* (1994). The book provides a good example of New Age thinking and the inspirational, experimental and psychological approach towards Eastern teachings that the New Age entails. Historian of Hermetic philosophy, Wouter Hanegraaff, criticises Redfield's book for its insubstantiality and Redfield for his lack of knowledge and insight on the subject; however, he argues that this book is important and a must-read for those who wish to comprehend "what is happening to religion in contemporary western society" (2000, p. 289). It is true that the number of such publications has dramatically increased in recent decades and a quick glance at a local bookshop can provide evidence for the changing trends in religion. Paul Heelas and Linda Woodhead rightly argue that spirituality book stalls are growing in size while "'Religion', 'Christianity' and 'Theology' [sections are] shrink[ing]" (2005, p. 70). This reality raises questions concerning how this trend can be explained and what some of the reasons are

behind this change. Sociologists, historians and theologians have tried to come up with an explanation for the non-traditional spiritualities. Hanegraaff (2000) argues that the reason is secularisation and this has affected individuals' perception of religion. Sociologist Steve Bruce (2000) agrees with Hanegraaff but also states that this change is an outcome of modernisation which hinders the growth of traditional forms of religion. Similarly, Heelas and Woodhead (2005) agree with the secularisation theory but add that there is also a sacralisation process. Even though I agree with the secularisation theory, I think the primary reason for the recent surge in popularity for New Age spiritualities is capitalism and its contemporary version, neoliberalism, both of which have shaped the lives of individuals who are subjected to them. I believe that this trend is in part an attempt to ease the side-effects of neoliberal individualisation and I argue that self-help and New Age publications are the products of capitalism and a form of coping mechanism for the changing realities of everyday life that capitalism creates.

To provide a genealogy of New Age Sufism, this paper starts with brief histories of capitalism and neoliberalism from the second half of the nineteenth century and analyses the relevance of capitalism to the emergence of self-help publications. Then, asserting that the notion of governmentality is crucial in understanding the neoliberal state and its pattern of rule, it gives an account of how neoliberal governance operates from a Foucauldian perspective. Next, providing a historical account of the New Age movement, it scrutinises the relationship between neoliberal governance and the New Age movement, and explains why New Age is important in this mode of governance. It continues with a contextualisation of the historic presence of Sufism in the West and offers a detailed close reading of Roger Housden's *Chasing Rumi: A Fable about Finding the Heart's True Desire* (2002) as a New Age novel and elaborates how it provides an unorthodox interpretation of Rumi's Sufism.

1. A BRIEF HISTORY OF NEOLIBERALISM

Neoliberalism cannot be discussed without elaborating on capitalism which preceded the former by more than a hundred years and laid the foundations for it. Capitalism, in its uninstitutionalised and small-scale form, dates back to as early as the late sixteenth century in England while its dominance can be traced back to the second half of the nineteenth century. Sociologist Peter Saunders (1995) traces the contemporary foundations of capitalism in England to the The Crystal Palace exhibition of 1851 while economist Paul Swanson (2013) argues that in the USA the necessary legal background for capitalism was created as early as in 1787 by The United States Constitution. Both Swanson and Saunders underline the characteristics of capitalism as private property rights, a free-market economy and a quest for profit. These characteristics were predominantly economic, and their benefits were for a few members of the ruling class rather than the working class

majority of the population. However, the impact of the capitalism was not limited to those who benefit from it.

Working class people need to adapt to the changes that capitalism brings to their lives. The changes and effects of capitalism cannot be limited to the economic domains. While employers and higher social classes are pleased with capitalism and the profits it brings, this new competitive economy puts an immense pressure on working class people in several domains in their lives. Sociologist Richard Sennett rightly emphasises that the emergence of the need to look closer at the self-started with industrial capitalism in the nineteenth century when the “public realm [began] to lose legitimacy and coherence” (1993, pp. 19-22). Industrial capitalism, the introduction of machinery to the workplace, has jeopardized the employment of the working class for whom work is the most important means of sustenance. As a result of the decrease in employment rates, the working person is subject either to losing their job or to vying with other workers for it. Thus, the competitive structure of the workplace has directed workers to improve their personal skills apart from their work-related abilities. Both Christopher Lasch (1982) and Micki McGee (2005) stress the effect of the competitive workplace on the reliance of self-improvement. In the nineteenth century, improvement literature focussed primarily on the examples of self-made men and how they reached their goals by means of features such as hard work and persistence. Samuel Smiles’ *Self-Help: with Illustrations of Conduct and Perseverance* is one of the first instances of these books where he suggested that self-help is possible as long as it is from within and that governing one’s self is the way to success. Started with the insecurity of people in the labour market; however, the notion of self-improvement has gone far beyond the workplace in the successive centuries.

Though publications on personal improvement were present in the second half of the nineteenth century, there was a delay in its popularity until around the last quarter of the twentieth century. There may be a correlation between the popularity of self-improvement literature and the rise of neoliberalism in the UK and the USA since “the number of self-help books more than doubled” from 1972 to 2000 (McGee, 2005, p. 11). In the interval between the emergence of personal improvement literature and its popularity, there was an embedded liberalism which necessitated that:

The state should focus on full employment, economic growth, and the welfare of its citizens, and that state power should be freely deployed, alongside of or, if necessary, intervening in or even substituting for market processes to achieve these ends (Harvey, 2007, p. 10).

Welfare provisions in a number of areas such as health care and education in both countries lightened the pressure on the labour class to a certain extent. Keynesian monetary and fiscal policies which aimed to guarantee employment for the working class rather than serving the needs of business corporations were observed especially after the Second World War

and these programs were effective and resulted in economic growth until the end of 1960s (Harvey, 2007, pp. 10-11). Though these policies, along with nationalisation of big industries, were advantageous for the majority of the population, they were criticised by the media who claimed that such policies put limitations on individual freedom (Harvey, 2007, pp. 56-57). With the help of the economic crisis of the 1970s, which had a its negative effect on the value of money and an increasing number of unemployed people, the end of the decade became “a revolutionary turning point in the world’s social and economic history” (Harvey, 2007, p. 1). A new version of capitalism - neoliberalism - emerged with the Thatcher and Reagan governments.

Neoliberalism can be defined in basic terms as “a theory of political economic practices that proposes that human well-being can be best advanced by liberating individual entrepreneurial freedoms and skills within an institutional framework characterized by strong private property rights, free markets, and free trade” (Harvey, 2007, p. 2). Even though the economic or market-related aspects are familiar, there is a much-intensified focus on individualisation in neoliberalism. One of the prominent characteristics of neoliberal governments is that they encourage and defend freedom of choice and a limited form of government (Foucault, 2009; Miller & Rose, 2008; Rimke, 2000). David Harvey emphasises how the ideals of freedom and dignity helped the success of the neoliberal way of thinking since these ideals “were threatened not only by fascism, dictatorships, and communism, but by all forms of state intervention that substituted collective judgements for those of individuals free to choose” (Harvey, 2007, p. 5). What neoliberalism achieved, compared to its predecessor, liberalism, was “the proliferation of networks, the fragmentation of the public sector and the erosion of central control” (Bevir, 2011, p. 459). These changes resulted from the discarding of Keynesian policies as well as welfare provisions; for example, industries which had been nationalized in liberalism were once again privatised. Harvey defines the neoliberal turn as a “creative destruction” since this new capitalism dismantled every domain in individuals’ lives such as “divisions of labour, social relations, welfare provisions, technological mixes, ways of life and thought, reproductive activities, attachments to the land and habits of the heart” (Harvey, 2007, p.5). The new state was no longer the centre of power and it withdrew from many spheres and decentres itself. However, this, by no means, suggests that there was no government. Instead, the decentred state made use of “other organisations to secure its intentions, deliver its policies and establish a pattern of rule” (Bevir, 2011, p. 459). So, a neoliberal government does not intervene directly but controls in different ways. Contrary to the withdrawal of the neoliberal state from many areas, it increased the burden of individuals by means of creating and imposing “an individualisation of responsibility” (Bevir, 2011, p. 465).

2. GOVERNMENTALITY AND HOW IT WORKS

The notion of governmentality is indispensable to an analysis of how neoliberal government operates while promising individual freedom. Coined by French philosopher Michel Foucault, the word “governmentality” refers to the indirect regulation of people. Foucault underlines the meanings of the verb “to govern” prior to its political connotations in the sixteenth century and this genealogy clarifies his idea of governmentality. According to him, in the pre-sixteenth centuries to govern denoted the “movement in space, material subsistence, diet, the care given to an individual and the health one can assure him, and also to the exercise of command, of a constant, zealous, active, and always benevolent prescriptive activity” (Foucault, 2009, p. 122). Alongside the generally accepted meaning of governance — a superior-inferior, ruler and ruled, relationship — this historical meaning underlines the provision of health, care and well-being for every citizen. The concept of well-being has many dimensions in neoliberal governments since the interpretation of achievements and lack thereof is understood with regard to “entrepreneurial virtues or personal failings” (Harvey, 2007, p. 66). Thus, individuals become neoliberal agencies who are responsible for their deeds and well-being and are supposed to perform their individual duties. To reach this, individuals become neoliberal agencies and craft themselves towards neoliberal ideal of selfhood by improving the self and increasing its market value. This necessitates constantly working on the self whether it is on the grounds of physical, mental or spiritual well-being.

Neoliberal governmentality includes “the whole range of practices that constitute, define, organize and instrumentalize the strategies that individuals in their freedom can use in dealing with each other” (Foucault, 1997, p. 300). It sheds light on new modes of governance in which the government is no longer dependent on hierarchy and dominance. In this new way of governance, power is not exercised by means of the “crushing of subjectivity in the interests of the control” (Rose, 1990, p. 257) of the government and “getting subjects to obey the sovereign’s will” (Foucault, 2009, p. 72). Instead, governance becomes the organization of populaces by means of “the naturalness of their desire, and of spontaneous production of the collective interest by desire [...] completely the opposite of the old ethical-juridical conception of government and the exercise of sovereignty” (Foucault, 2009, p. 73). One might question how subjective desire can be collective. Here, governance requires the involvement of the technologies of power.

Institutions, networks, organisations and experts are among the technologies of power which act as bodies for information gathering. They observe and collect information on the populace. Since neoliberalism is “both a political discourse about the nature of rule and a set of practices that facilitate the governing of individuals from a distance” (Larner, 2000, p. 6), the governmental rationality of neoliberalism makes itself “operable” (Miller & Rose, 2008, p. 16) in society through its technologies. These technologies

serve as mechanisms to change, form and standardise the practices of human beings within a society.

For the sake of clarity, it is appropriate to draw an analogy between the technologies of neoliberal governmentality and Google advertisements since both of them operate by similar principles. When individuals browse the web, they reveal information about themselves such as their preferences and interests. This disclosure provides Google with ample possibilities to personalise its advertisement suggestions. Similarly, neoliberal governments collect information about their citizens by means of their technologies of power. Questionnaires, academic studies, statistics, and polls are among the resources that divulge information. They give details of lifestyles, world views, degrees of religiosity and inclinations of any kind. Once information is gathered, possibilities and tendencies are calculated and necessary precautions are taken. In other words, if the majority of the population consumes alcohol, a neoliberal government does not prohibit this act since it is against individuals' freedom of conduct (but may set a minimum age for purchase to prevent youth exposure to alcohol). Instead, relevant organisations — in these instances health institutions such as the National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism— research population, collect data, produce action plans, and design and launch campaigns to create public awareness. Rather than pressurising people by laws, regulations and rules, a neoliberal government comes up with alternatives that individuals would be eager to choose in the same manner that Google suggests advertisements according to browsing histories but does not force anybody to click on the recommended link.

At this point I will offer a more concrete example of some research and findings on spirituality in order to clarify the importance of knowledge of the population. In an article published in 1985, American pollster George Gallup Jr shared his findings on how Americans rate spirituality and religiosity. He stated the importance of understanding the figures on American religiosity and spirituality by claiming that “any exploration of the nature and direction of U.S. society would be woefully incomplete without knowledge of the role that religious convictions play in shaping our opinions and behaviour.” (Gallup, 1985, p. 170). Dividing participants of a survey into four categories according to their commitment to spirituality, Gallup (1985) concluded that those who are of a highly spiritual make-up are much more contented with their lives - regardless of possibly having low incomes - and have a tendency to be more tolerant towards people of other cultures, races and religions when compared to other participants. Research of this kind provides institutions with concrete first-hand knowledge of the populace. However, there is a lack of studies on religion in academic studies on governmentality.

2.1 Governmentality and Religion

The notion of governmentality has been analysed and developed by many Foucauldian critics and applied to several interdisciplinary studies. Yet

governmentality and its unique understanding of power relations has not been adequately examined in terms of its conjunction with religion. There are two main reasons for this lack of studies. The first is that Foucault (2009) did not provide a detailed analysis of religion, even though he based his definition of governmentality on Christian pastors and claimed that the Christian pastorate formed earlier forms of governmentality in its viewing of people as a flock and taking care of them. He pointed out the authority of the Church – its pastoral power – and how this power monitored people in every sphere of their lives by promising them salvation. The second reason for the absence of studies in this area is that individuals' views of religion and belief have been altered by secularisation. The term “secularisation” here does not refer to a strict separation of religion and politics. Instead, it relates to “a move from a society where belief in God is unchallenged and indeed, unproblematic, to one in which it is understood to be one option among others, and, frequently, not the easiest to embrace” (Taylor, 2007, p. 3). Thus, secularity represents the freedom of choosing from various available belief systems or embracing unbelief. Since a great number of religions, religious movements, sects and cults have become available, regulating people by means of a single religious institution has become almost impossible. In the context of the USA, considering the fact that the country is made up of people with diverse ethnic, religious and cultural origins, its population is one of “multiplicities” (Foucault, 2009, p.12). In such heterogeneity, it is challenging to govern individuals by means of any nationalist, religious and ethnic premises. Indeed, the best way to standardise and construct ideal citizens is to do so on an individual level, without any affinity to cultural diversities within the population. Neoliberal governance sets individuals free from the constraints of liberal governance by diminishing the responsibility of the state for its citizens. In this way, the state holds its citizens responsible for their successes and failures. Therefore, individuals embark on seeking help to survive in a “Darwinian neoliberal world” (Harvey, 2007, p. 157). Individuals begin to scrutinise aspects of their lives for betterment. How-to manuals and the New age spiritualities accompany their searches for improvement. Rose observes the individualising effect of neoliberal government in following words:

“Our authorities, in pursuing social objectives, have found it necessary and desirable to educate us in the techniques for governing ourselves. The modern self has been constituted through this web of practices of power, meaning, and virtue that have addressed it.” (Rose, 1990, p. 217)

New Age as “the zenith of individualism”, focusses on the psychological aspects of traditional religions and create multiple spiritualities out of these traditions as consumable remedies (Bruce, 1995, p. 122). Offering a novel idea of secular religiosity by emphasising and facilitating subjective experience and positioning the self at the centre of religious experience, the New Age movement directs its adherents toward neoliberal subjectivity. This

is carried out under the guise of faith and practice: an important facet of everyday life.

3. NEW AGE SPIRITUALITY

Heelas (1996) and Campbell (2007) note that the term “New Age” was used for the first time in the context of spirituality by Alfred Orage and Holbrook Jackson as the name of their weekly published paper in the first decade of the twentieth century. In subsequent decades the extent of the New Age movement has been so broadened that it may denote a broad range of practices such as “gnosticism, women’s spirituality, channelling and spirit possession, astrology, the Tarot, the I Ching, humanistic and transpersonal psychotherapy, alternative medicine, yoga, prosperity consciousness, environmentalism, ecofeminism” (Campbell, 2007, p. 119). However, the characteristics of New Age movements which are discussed in this paper have been generated by the counter-cultural movements of the 1960s. Mark Sedgwick acknowledges these years as “the major cultural and intellectual turning point of the Western twentieth century” (Sedgwick, 2004, p. 207). For the sake of clarity, this paper uses the word ‘movement’ in singular form and refers particularly to those New Age movements which are related to spirituality.

There has been much debate over the New Age phenomenon and it has been addressed under different labels such as “New Thought” (Cushman, 1996; Schmidt, 2012), “Alternative Spirituality” (Bowman & Sutcliffe, 2000), “Self-Help” (McGee, 2005) or simply as “New Age” (Bruce, 1995; Bruce, 2000; Fuller, 2001; Hanegraaff, 2000; Heelas, 1996) and critics hold divergent opinions as to whether it is a single movement or separate movements, a form of spirituality, or something occult. However, they agree that the New Age movement has gained increasing popularity in the contemporary era. While its characteristics will be discussed in detail later, New Age can be broadly described as a manifestation of “the spirituality which lies within the person” (Heelas, 1996, p. 2), as paths “away from the old ‘religions of authority’ into the new ‘religion of the spirit’” (Schmidt, 2012, p. 7), and as a search for individualistic spiritualities “outside the context of a formal religious organization” (Fuller, 2001, p. 4) in order to “free the inner self and empower the individual” (Bruce, 1995, p. 100). This compound definition suggests that the movement rejects the authority of religious institutions and favours individual freedom regarding what to believe and how to practise. New Age author Roger Housden observes this as the possibility of subscribing to “any one of the spiritual traditions of the globe, to several of them at once, or even to one of our own making” (Housden, 1990, p. 25). Zen meditations, Yoga practices and Sufi dances are on offer in the “spiritual marketplace” (Bowman, 1999, p. 181) for New Agers to try. A combination of such practices is also welcomed. Considered within this context, New Age appears to be a personalised religion and a search for a “deeper and more authentic

experience” of the immanent life (Wexler, 2000, p. 2). However, the New Age movement serves a much deeper purpose than subjective experience. It is a technology of power benefitting neoliberal governmentality. New Age performs the role of intermediary to convey neoliberal ideas and (re)produce its ideals. It frames, supervises and standardises the opinions, aspirations, habits and (some) acts of human beings according to the needs of governmental rationality (Bevir, 2011). Neoliberal governance focusses on individualisation and holds individuals responsible for their successes and failures and for their well-being. The New Age and self-help publications target “reflexive human beings who are always in a process of becoming, which means that their goals and preferences like all other parts of their identity are mouldable and capable of continuous change” (Bang, 2004, p. 168).

What makes the New Age movement so powerful today is that it does not pose a threat or challenge to already existing forms of religion. Unlike established religions, it does not expect its adherents to follow a particular path. With its absence of strict rules and recruitment policies, it does not try to defeat organised religions and take over their followers. Instead, it tries to create a collectivist spirituality based on universal values of humanity. Guy Redden underlines the collective characteristics of the New Age movement by defining it as “at once a movement and marketplace, materialistic and spiritual, individualistic and bent on collective transformation” (2011, p. 650). To view this movement as nothing but spirituality underestimates its collective power.

Since the 1950s, the New Age movement has been popular for people who identify themselves as “spiritual but not religious” (Fuller, 2001, p. 4) because it positions the self at the very centre of religion in the same manner as neoliberal governmentality, which views the self as “an object of knowledge and a subject/object of governance” (Rimke, 2000, p.68). While psychologist Phillip Cushman does not necessarily focus on either New Age or neoliberalism, he puts forward the notion of how the character of the self is peculiar to any era in which it is constructed and how this production is monitored by indirectly setting goals for the individuals (1996, p. 332). Here, Cushman emphasises the creation of the self by its surroundings and views the individual as a product of social construction.

The primary reason why neoliberalism places such importance on the self is in order to lessen the burden of government by individualising and holding individuals responsible, and to create more freedom for markets to operate. Individualisation of responsibility is an authoritative stimulus for increasing the potential of citizens. Since the majority of people need to live by working and their necessities are not subsidized by the government, individuals are left with no option but to look after themselves on spiritual, physical and mental grounds in order not to lose their jobs and become redundant. As their desire to be employed is evident and there is a risk of

losing their job, individuals are concerned with practical solutions in the immanent world. Thus, those who need help and who focus on well-being give their consent to becoming “governable, predictable, calculable, classifiable, self-conscious, responsible, self-regulating and self-determined” citizens (Rimke, 2000, p. 63). Similarly, New Age attaches importance to the self in the immanent world and suggests “techniques for improving the ‘self’” on a spiritual level, which is contrary to Abrahamic religions (Bruce, 1995, p. 95). Neither the neoliberal ideal of citizens nor the importance given to the self is welcomed in monotheistic religions. Organized religions such as Christianity and Islam reject the pleasures and desires of self in the immanent world and prepare their adherents for an afterlife which is viewed as a better place than the earthly one. However, New Age provides solutions for the immanent life and its “world-affirming” nature promotes the construction of a better life and a better self in this life (Bruce, 1995, p. 98). Similarly, according to Hanegraaff, the New Age movement is born out of a lack of satisfaction with “certain aspects of contemporary culture and society” and advanced itself a kind of “folk religion” that makes people of all walks of life interested in (2000, pp. 289-90). While in neoliberal rationality “there is a technological fix for each and every problem”, improvement and spirituality literature provides individuals with ample possibilities of tailored spiritualities to consume (Harvey, 2007, p. 68). Therefore, the views of self in both neoliberal governance and New Age complement each other.

In neoliberal governmentality, “problematization” is considered to be the first step towards change (Miller & Rose, 2008, p. 12). Sociologist Mitchell Dean defines problematization of the government as “a calling into question of how we shape or direct our own and others’ conduct” and explains how problematisations are created “on the basis of particular regimes of practices of government, with particular techniques, language, grids of analysis and evaluation, forms of knowledge and expertise” (2010, p. 38). Problematization in this context stands for any aspect of individuals’ lives that is suggested by experts or institutions as problematic and which has already existed but has been considered by these individuals to be normal. Certain aspects of the life and behaviours of individuals are introduced as problematic by various platforms and better versions of existing behaviours are recommended (Rose, 1990; Salmemniemi & Vorona, 2014). Individuals begin to question their identities after they are exposed to these problematic or recommended habits, and they act to change them by their free will. By means of problematization, the individual is made aware of his/her problematic conduct and acts on it. In the process of governmentality, problematization creates the background for any norm that society needs to embrace. Individuals are brought into contact with an ideal self in one or more of the mass media platforms. While in neoliberal governmentality problematization can be created for any aspect of individuals’ lives, New Age focuses primarily on spiritual life. Thus, while it might be interpreted that individuals reshape their behaviours and spiritual lives according to their free

will without the direct intervention of an authority, since they act according to the problematisations created by the institutions and expertise of neoliberal government, they are creating a neoliberal self.

Apart from the importance of the self and the problematisation of everyday life, both New Age and neoliberal government support individuals' freedom of choice. Both of them consider the liberation of the individual from authority as an important step towards the construction of the ideal person and the ideal citizen respectively. New Age does not promote one form of religion over others and gives "little guidance as to which new revelations of esoteric knowledge to accept or, in terms of behaviour, how to conduct oneself in a particular setting" (Bruce, 1995, p. 119). It provides westernised versions of spiritualities across religions and gives prominence to perennial philosophies and universal values that are present in several religions. In this way, New Age permits individual interpretations of these philosophies and strengthens the freedom that is suitable to neoliberal governance.

Another similarity between neoliberalism and New Age is that both are egalitarian. It is true that neoliberal governance provides a restoration of power for a small number of elites (Harvey, 2007). Yet the promise of individual freedom creates room for individuals to move up the social scale. If this does not happen, it is considered the responsibility of individuals since they have not fulfilled the requirements for upward mobility. Also, neoliberalism opposes earlier modes of governance such as autocracy and monarchy and provides a decentred alternative to these dominations where active ruling mechanisms give way to indirect forms of rule. These changes in governmental structure necessitate "new forms of personality, new modes of socialization, [and] new ways of organizing experience" (Lasch, 1982, p. 50). Therefore, the decentred power of neoliberalism establishes itself within society and supplies itself with knowledge of that society and its practices and traditions. Similarly, New Age religiosity is far from being institutionalised, so much so that the number of New Agers is unknown. Structured spiritual devotion in organised religions - such as Christianity and Islam - is available to a small number of monks or Sufis who are prepared to devote themselves completely to religion. New Age, on the other hand, offers spirituality to any individual regardless of their level of devoutness. Also, New Age lacks a clear pattern of organisation. Both its circulation and its influence on people are provided by means of diverse apparatus including one-day seminars, workshops, retreat centres, DVDs and publications as well as more recent platforms such as YouTube, Vlogs and blogs (Bruce, 1995). People who are seeking worldly spiritualities prefer to answer the existential questions they have outside the domains of religious authority since organised religions do not encourage self-centred spiritualities. New Age gives these people the opportunity to experiment with their spirituality on a personal level and encourages them to exercise their freedom to choose without any commitment. Before proceeding to analyse the contradictory relationship

between Sufism and the New Age, it is expedient to provide some historical information on the emergence of Sufism in the West.

4. SUFISM IN THE WEST: THEN AND NOW

The presence of Sufism in the West can be traced back to the arrival of Hazrat Inayat Khan in the US in the first quarter of the twentieth century and of Idries Shah in the UK in the second quarter of the century (Hermansen, 1998; Lewis, 2008) In the second half of the century, Sufism was practised by a growing number of people in myriad forms. Currently, there are several American Sufi movements and orders such as the Naqshbandi-Haqqani and Qadiri-Rifa'i Orders. Hermansen (1998) observes that while some of these orders strictly follow the path of Islam and Sharia, others are moderated to adopt universal themes, thereby moving away from the origins of Sufism.

Sufism cannot be easily categorised since it consists of many movements and most of them follow diverse leaders and teachings. Hermansen divides the Sufi movements in the USA into two broad categories, referred to as perennials and hybrids according to their adherence to Islam and the *Qur'an*. Hybrid Sufi movements, including "The Halveti-Jerrahi Order" and "the Bawa Muhaiyaddeen Fellowship", are generally guided by leaders who were born in Muslim countries and these movements "identify more closely with an Islamic source and content" (Hermansen, 1998, p. 158). She argues that perennial Sufi movements, such as "The Sufi Order" and "Society for Sufi Studies", are based on the idea that "there is a universal, eternal truth which underlies all religions" (Hermansen, 1998, p. 155). She claims that these movements do not require their adherents to adopt Islam, practice ritual prayers or dress according to the Islamic teachings even though Sufism belongs to the Islamic tradition. On the other hand, Jean-Louis Michon disagrees with Hermansen. He argues that perennial Sufis do not renounce the observance of Islamic teachings even though they accept the existence of a single, universal truth. Instead, he portrays the Islamic foundations of perennial Sufism as a "testimony of faith" to Allah, following the habits of the Prophet Muhammad and the "practice of invocation" (Michon, 2006, pp. xxi-xxv). This paper adopts neither Hermansen's binary division of Sufism nor Michon's definition of perennial Sufism. Even though both approaches are useful in analysing Sufism within the context of religion, they have weaknesses in identifying the place of Sufism in the spiritual marketplace. This paper focusses primarily on the popularity of Sufism outside its religious context. Therefore, rather than following the views of Hermansen and Michon, it argues that there is a new version of Islamic mysticism which is New Age Sufism.

There are a few theories that might explain both the recent revival of spirituality and the changing nature of Sufism in the West. Sociologist Colin Campbell argues that, from the mid-1940s onwards, the West, which has been westernising the East for centuries, is now undergoing an Easternisation

process whereby what belongs to the East is now imported to the West (Campbell, 2007, pp. 3-40). If there were, as Campbell claims, an Easternisation process, the West would have been expected to adopt what belongs to the East in its original form. However, what happens in the case of Sufism is that the West selectively borrows some of its elements while leaving the rest unmentioned. Historian Mark Sedgwick (2013), on the other hand, reasons that Sufism has been subject to “localisation” in order to meet the expectations of the target culture of countries with a dominant Christian population. This is a more plausible idea considering the denouncement of the Islamic foundations of Sufism. British sociologists Zygmunt Bauman (2001; 2008) and Anthony Giddens (1991; 2000) assume another position by arguing that the twenty-first century is an era of ambivalence and insecurity as a result of the negative outcomes of the late/high/liquid Modernity of the 1990s. Bauman (2007) suggests that ambivalence and insecurity create divisions within society, separating people from “community”, and “solidarity” and leading them towards interests such as spirituality that are more “self-oriented”. Regardless of the theories behind the popularity of spirituality and changes in the nature of Sufism, this new version of Islamic mysticism is becoming increasingly prevalent on the New Age shelves in bookshops.

The teachings of Sufism have been passed from one generation to another through literature, especially poetry, which has always been an important medium for Sufi Masters. Similarly, its post-1990 revival in the West is reflected in the number of Sufi-themed novels as well as translations of Sufi masters’ poetry including Rumi and Hafiz. Yet the content of Sufism has changed so much that in the popular culture and contemporary novel it has become a label deprived of its foundation, the *Qur’an*, defined by Arberry as “the supreme authority to which the Muslim mystic looks for guidance and justification” (2008, pp. 12-3). One of these poets Mevlânâ Celaleddin Rumi has been especially under the spotlight so much so that he became a best-seller in America in 1997 (Marks, 1997) and appeared in several contemporary novels written in English as a character. Indeed, the remainder of this paper focuses solely on Rumi’s recent decontextualised popularity through an analysis of Roger Housden’s *Chasing Rumi: A Fable about Finding the Heart’s True Desire* (2002) that is one of the novels that best exemplifies this new trend.

5. KEEPING SUFISM WITHOUT ISLAM IN ROGER HOUSDEN’S CHASING RUMI

Roger Housden is a British-American novelist whose works mostly consist of poetry and travelogues. He has published more than twenty books so far and most of his titles offer capsule remedies for specific topic as in the case of *Twenty Poems to Bless Your Marriage and One to Save It* (2012). The title of this section indeed alludes to one of his works entitled *Keeping the Faith Without a Religion* (2014) where he applauds the accessibility of

previously secluded spiritual practices of religions in the contemporary world without confining into their doctrines and encourages the practices of secular spiritualities. Even though, he does not identify himself with New Age movement in any of his publications, his approach to spirituality is without doubt influenced by it. His only novel *Chasing Rumi* is no exception as it exemplifies the New Age thinking which problematises the everyday life, promotes religious freedom and spirituality without a commitment to religious authority and unhinges esoteric dimensions of organised religions from their religious authority in order to point out their common values.

Chasing Rumi is a quest novel and the story is narrated by a third-person omniscient narrator. In précis, it tells the story of two intertwined journeys the Greek protagonist Georgiou undertakes. One of these journeys is a geographical one that leads Georgiou first to his homeland Greece, and then to Türkiye while the other journey is a spiritual one that he embarks on within himself. This novel exhibits a number of the characteristics of New Age movement towards religiosity and specifically it portrays Rumi's teachings and Sufism differently from their traditional context. The protagonist interprets these teachings selectively and creates his individual version of Sufism which, hereafter will be referred to as New Age Sufism to compare the version of Sufism depicted in the novel with the mysticism of Islam.

The title of the novel's first edition is *Chasing Rumi: A Fable about Finding the Heart's True Desire*. The choice of title is controversial. The first half of the title suggests that in the novel a character, possibly the protagonist, is meant to attain the Sufi way of life Rumi has lived. However, the second part of the title indicates that the novel is about the feelings of that character as well as the realisation of his desire. It also signifies that this story is a fable, which suggests that there is a moral lesson to learn in this story. Yet, the title does not give a hint about the nature of this desire or the moral message. However, the subjectivity of desiring something, as well as selecting the word 'desire' rather than a more positive connotation of it in a Rumian context, is problematic. As "annihilation of the self" is one of the Sufi concepts that necessitates "the effacement or dissolution of the concupiscent or selfish self in the ocean of God's attributes", Sufis reject the idea of subjectivity and any form of dualism (Lewis, 2008, p. 23). While Housden chooses this title in order to affirm that the protagonist follows Rumi's footsteps and way of living, there is no room for subjective desires in Rumi's theosophy. In his magnum opus, *Masnavi* (c. 1268), Rumi underlines the link between hell and desires, and states that "[p]aradise is compassed about with the things we dislike (to do); the fires (of Hell) are compassed about with our lust" (Nicholson, 2023b, p. 187). Here, Rumi emphasises the malicious nature of desires and how they pave the way for punishment in hell. Also, Rumi considers desire as evil and an obstacle to faith in the following lines:

"Refresh thy faith, (but) not with talk of the tongue, O thou
who hast secretly refreshed thy (evil) desire. So long as desire is

fresh, faith is not fresh, for 'tis this desire that locks (against thee) that gate.” (Nicholson, 2023a, p. 107)

Considering Rumi’s view of desire in both examples, the title of the novel is paradoxical. Maybe that is the reason why Housden preferred to amend the first part of the title of the novel in 2013 while launching the kindle version of the book where Rumi’s name is removed, and the title is altered to *Chasing Love and Revelation*. It is necessary to note that the publishers of these editions are different. In 2002, the novel published in HarperOne and in 2013 on Bookbaby. However, publishing with the latter was not the reason for the author to amend the title as titles of literary works are not included in the copyrights according to Copyright Law of the United States. Therefore, this change is not a result of switching to another publisher. Instead, the author either must have realised that the protagonist does not follow the example of Rumi or he must have preferred to widen his readership by removing the Islamic connotations of Mevlânâ altogether.

In the novel there are implicit references to the political history of Türkiye which highlights the importance the novelist places on the historical accuracy. Georgiou attends *sama* performances in Türkiye in the 1950s. If the author had decided to set the novel earlier than that date, it would not have been accurate, as *sama* performances were not allowed prior to that date. The reason for this is that there were many Kemalist reforms to adopt a “French concept of laicism” and to create “a break with the political, social and cultural symbols of *ancient regime*” of the Ottoman Empire in the years following the foundation of the Turkish Republic in 1923 (Tank, 2005, p. 6). Islam and the Caliphate had been powerful in the Ottoman Empire while Kemalists viewed it as an obstacle to westernisation. Therefore, in 1924, the government took Islam under state control and abolished the Caliphate (Tank, 2005). Limitations on the Islamic dress code, closure of Sharia courts, changing alphabet and calendar were among the measures taken by the newly founded republic to modernise and westernise the culture and people. A year later, the parliament gave consent to “the abolition of religious lodges and cloisters (tekke ve zaviyeler)” and hence the performances and gatherings of dervishes were banned (Tekelioğlu, 2001, p. 93). The shrine of Rumi was the only exception and it was opened again to visitors as a museum in 1927 (Lewis, 2008). However, this exception did not include the gatherings of Mevlevi dervishes. For this, they needed to wait until the 1950s Democratic Party Government which was “more sensitive to the Islamic sympathies of the populace” and “made an approach to religion” (Tank, 2005, p. 7; Stone, 2012, p. 160). During its governance from 1950 to 1960, the party moderated some of Kemalist reforms of 1920s and 1930s such as dervish performances. In 1953, the government approved Mevlevi *sama* performances for the first time in thirty years (Lewis, 2008). Considered in this light, the temporal setting of the novel overlaps with the politico-historical context of the 1950s’ Türkiye. Also, one of the characters in the novel, Hasan Shushud is portrayed as a Sufi

master with whom Georgiou is initiated. Indeed, Shushud was a Turkish Sufi master who was an active teacher in the 1950s (Lewis, 2008). Considering these historically accurate details and references, the novel can be seen as the product of an in-depth research and implies that the depiction of Rumi and Sufism in a certain way in the narrative is not a result of the novelist's ignorance of the facts but rather his deliberate choice.

Georgiou reads a poem by the thirteenth-century poet Rumi and feels an urge to set off to see the country and the city –Konya– where the poet died centuries ago. On his way to Konya, the Georgiou character meets several monks and hermits in Greece and Sufis in Türkiye. Georgiou left the comfort of his home behind in order to answer the questions that make him restless. Hence, the author starts the novel with a problematisation of everyday life. The Georgiou character is leading a good life in Italy at the beginning of the novel yet he is not happy with it. The narrator points out the restlessness the character feels in the following way:

“For a lover of beauty, of art, of ideas, such as Georgiou, there were few better places to be than the city he lived in. Yet from time to time, and for years now, a strange melancholy, a dissatisfaction, would come over him, and in this mood the fine light of Florence became oppressive to the young painter.” (Housden, 2002, p. 12)

The narrator suggests that the protagonist Georgiou is trapped in his conventional life. Though he may have anything he wants, his dissatisfaction is not beyond his daily routine but what he feels is missing in this routine is subjective experience of the world. Similarly, Hanegraaff (2000) shows the presupposition and problematisation of the New Age which suggests that in public life subjective experience is not valued and allowed. In a comparable vein, Housden (2014) argues that neither science nor religions provide room for subjective experience in life and he prefers to experience what he names as secular spirituality by rejecting the religious dogmas. Since fulfilling this need pertaining to personal experience cannot be achieved within the public domain, individuals need to satisfy their urge in the private realm. Thus, everyday life is problematised by the dissatisfaction it gives to the individuals and individuals are supposed to act on this problem by focusing on their selves and their feelings. Also, the narrator in *Chasing Rumi* clarifies that if the Georgiou character does not manage to concentrate on his desires he would eventually “suffocate in the civilized air of Florence” (Housden, 2002, p. 13). For that reason, Georgiou acts on his problem by setting off on a spiritual journey within.

In the novel the problematisation of daily life brings about the focus on the self. Housden agrees with the New Age ideas which reject any form of religious authority apart from the self and which sacralise the self. He redefines the meaning of sacred in the context of secular life and views it as any form of activity which “sensitizes the individual to the deeper realities of

his own being and of the world about him” (1998, p. 3). Thus, he gives priority to intuition rather than to religious teachings and proposes that spiritual awakening is possible provided that individuals follow their intuition rather than the authority of a religion. In the novel, the narrator shows the reader how Georgiou follows his instincts in his redefined sacred journey. The character is advised to concentrate on his dreams and to listen to his inner voice more than any other thing. The author complements the importance given to the self by his depiction of Sufism as a New Age spirituality in the novel.

On his journey to Türkiye, Georgiou meets a number of abbots and hermits in the monasteries of Greece, and Sufis in Türkiye. In the narrative, similarities that the characters of the novel share, regardless of their religious affinity, are pointed out. In the following excerpt the narrator provides one of Georgiou’s interior monologues where he deliberates over his friends: “He thought of Andros, in Florence, and even of Dimitri on Athos; how they, too, in their own ways, lived in the spirit that Mohammed had spoken of; from their deepest truth rather than from any prescribed rule.” (Housden, 2002, p.97).

Here, while comparing his friends who have different beliefs, Georgiou highlights the similarities between New Ager Andros, who searches for spirituality without reference to religious institutions, Andros’s brother – Father Dimitri—who lives in a secluded monastery, and a Sufi disciple, Mohammed. Moreover, he asserts that they are living in the same spirit even though their paths are different. These comparisons bear a telling resemblance to New Age and its cross-cultural ideas. Similar to the New Age characteristic of selectively borrowing from Abrahamic religions, in the excerpt above Georgiou does not pay attention to the doctrinal differences between religions. Instead, he discards the fundamental teachings of religions, values only the spiritual elements of religious traditions, and focuses, primarily, on the common experiences of friends. As discussed in the previous section in detail, this view is one of the main characteristics of New Age. Fuller defines this movement as “unchurched spirituality”: a search for individualistic spiritualities, “private reflection and private experiences” without the prescribed teachings of an organised religion which is according to New Ager “the major enemy of authentic spirituality” (2001, p. 4). Both characteristics shed light on Georgiou’s approach to organised religions. Also, the concept of deepest truth, to which Georgiou alludes in the excerpt, is perennial philosophy. Both Heelas (1996) and Bruce (2000) draw attention to the perennialist nature of New Age. However, it is important to state that the perennial ideas of New Age differ from perennial philosophy in that New Age incorporates some ideas of perennial philosophy but renounces the rest. The advocates of perennial philosophy (such as Michon, Nasr, and Burckhardt) argue that mysticism is the inner truth and that it is present in every institutionalised and organised religion; they assert that this inner truth can only be achieved by means of following rules defined in the holy book of the

religion in question. In other words, they view mysticism as the peak of the mountain which could be climbed by means of diverse religious paths. However, they hold the view that trying to reach the inner truth without committing to the rules of a holy book is impossible. Though New Age accepts the perennial idea that mysticism exists in every religious tradition, the fact that it does not limit the fulfilment of this inner truth to any doctrines differs from perennial philosophy. There is a pick and mix approach in New Age's "spiritual marketplace" (Bowman, 1999) and that permits individual interpretations while perennial philosophy favours the selection and observance of a single doctrine. Similar to New Age thinking, when Georgiou refers to the deepest truth in the novel, he points out Andros's ability to reach the same truth without any of the doctrines that Dimitri and Mohammad observe. The same view is reflected in a conversation that Georgiou has with Father Dimitri. As Georgiou contends that it is possible to reach the deepest truth without any doctrine, he utters that he does not "see why you need to wear a monk's habit, or be celibate, to follow your breath down into the heart" (Housden, 2002, p.59). That is to say, Georgiou thinks that it is possible to reach spiritual awareness without behaving in accordance with religious teachings. This statement clarifies Georgiou's position on orthodox religions. Father Dimitri gives the impression that he agrees with Georgiou, as he views celibacy and monastic life as "external things" and asserts that "the true renunciation concerns [their] attention" (Housden, 2002, p. 59). However, he places great emphasis on the importance of renouncing the world while Georgiou cherishes it. In this regard, their views are completely different.

In the days Georgiou spends in the monasteries of Greece, he is a mere observer, rather than a participant, in religious ceremonies. Before he sets off on this spiritual journey, the narrator underlines that this journey is regarded as a "pilgrimage" (Housden, 2002, p. 23). However, Georgiou is not a pilgrim and there is not an areligious pilgrimage in the strict sense of the word. Even though his journey includes visiting and staying at sacred spaces such as Megalo Meteora and Mount Athos, his motive is not to achieve a better knowledge and apprehension of God since he does not aim to "set [his] sight on the next [world]" (Housden, 2002, p. 66). Instead, Georgiou travels as he has "questions hoping for answers in fresh terrain", due to his "thirst for wild adventures", and as the title of the novel suggest he intends to find his "heart's true desire" (Housden, 2002, p. 14). The narrator emphasises that Georgiou does not feel "confined to the belief and practices of traditional church" even though he is Orthodox (Housden, 2002, p. 29). This declaration implies that Georgiou views organised and Abrahamic religions as a limitation and restriction. In order to retain his freedom, he avoids the guided practices of a church. As stated earlier, the rejection of the authority of religious institutions and approval of individual freedom regarding what to believe and how to practise are key characteristics of New Age. Georgiou's attitude to organised religions in the novel echoes these New Age characteristics.

In the novel, Georgiou attends Sufi gatherings in both Edirne and Istanbul. At the latter, he meets Hasan Shushud, the Sufi master of the lodge, and regularly attends *sama* performances. After a while, he starts to practise it. As Rumi's teachings in actual life conflict with Georgiou's New Age ideas, Sufism as treated in the novel is closer to Georgiou's New Age views. Contrary to Abrahamic religions which prepare their adherents for an afterlife which is viewed as a better place than the earthly one, Georgiou's belief system focuses on immanent life. A similar view is presented in the portrayal of Sufism in the novel. Georgiou is initiated into the Mevlevi Order which was founded by Rumi. The character joins the Mevlevī order which is one of the Sufi orders that is currently present in the West, however, it is known as the Whirling Dervishes in this setting (Michon, 2006; Schimmel, 1975). While there are several other Sufi orders present in Türkiye, the author chooses this one since it is famous for its form of practice called *sama*. This practice is represented as a form of dance and referred to so in the novel. This practice is defined by orientalist Annemarie Schimmel as a form of mystical dance practised by some Sufi orders in order to reach an ecstatic state (1975, p. 179). It is important to set *sama* apart from the common current understanding of dance as a form of entertainment, as the goal of this performance is to reach a better understanding in relation to God. Traditionally, there are several requirements of *sama*. People who wish to participate are expected to avow the doctrines and observe "ritual practices particular to the order, as well as those of the Sharīa" (Michon, 2006, p. 163). Georgiou's attitude in the Sufi lodge in Istanbul is similar to his approach in Greek monasteries and he views *sama* as an artistic performance in isolation from its Islamic roots. Contrary to his attitude to the ceremonies in Greek monasteries, Georgiou participates in *sama* performance and learns to dance. However, the performance of *sama* and the involvement of the book's main character in this practice is presented as an artistic performance rather than a religious participation. The following is a depiction of one of the Sama performances Georgiou attends in Istanbul:

"The men in the felt hats and white skirts formed a long line, and one by one they shuffled, heads bowed, arms crossed over their chests, to the chair where Hassan was sitting. They bowed low before him, then turned to bow to another man in a white hat, the dance master, who was standing quietly, solemnly, in the middle of the hall. Slowly they began to turn, their left foot for an axis, their eyes closed. As they spun, their arms opened wide, the right palm offering itself to the heavens, the left facing down to earth." (Housden, 2002, p.88)

This depiction is full of rich aesthetic details. The movements, the colours of the clothes and even the fabric of the hats are foregrounded. Describing actual *sama*, Michon asserts that the performances "open with a song in praise of the Prophet, the *naat-i sherif* by the composer Itrī, whose solemnity, reminiscent of Byzantine psalmody, plunges those attending into a

state of recollection which prepares them to perform the whirling dance” (2006, p. 173). However, in the New Age Sufism of the novel, there is no reference to the Prophet or any other Islamic preparations for the practice. In his book entitled *Sacred Journeys in a Modern World*, Housden gives an account of his travels to several parts of the world, including Türkiye, and observes a number of the practices of religions. In Türkiye, he attends a tour given by a Sufi master. Throughout the tour he witnesses “*zikr*, the recitation of God’s name”, master and disciple relationships, and the tight knit between Islam and Sufism (Housden, 1998, p. 161). Though this tour provides him with the background for Georgiou’s experiences in Türkiye, his portrayal of Sufi life and rituals in the novel does not bear a resemblance to what the author experiences in Türkiye. It is evident that he intentionally depicts Sufi practices outside the doctrines of Islam since the New Age promotes personal spiritualities without a commitment to religious institutions. The narrator of the novel is also aware of the conventions of the Sufi lodges and the initiation process as Sufis inform Georgiou about “the way of the dervishes” and “how they had entered the order through their fathers” (Housden, 2002, p.95). Also, they underline the importance of the devotion for the dervishes and how “the dance was an empty performance that would serve no one” without devoutness (Housden, 2002, p.93). Even though Georgiou learns about Sufi tradition, his attitude towards it does not change. This awareness and Georgiou’s preference of not being true to Sufi teachings is a representation of Georgiou’s New Age views.

Apart from its embrace of Islam, the spiritual ritual of *sama* necessitates *faqr* as its fundamental prerequisite is the emptiness of the soul from its worldly needs (Michon, 2006). Historian H.A.R. Gibb explains the insignificance of worldly life for Sufism in following words:

“This world is but a temporary habitation, and every gift it has to offer, power, riches, pleasure, learning, the joy of parenthood, is vanity and temptation –not indeed to be rejected or avoided, but to be used with a deep sense of awful responsibilities which they entail.” (Gibb, 1970, p. 88)

Here Gibb emphasises the temporariness of life - and the need for Sufis to conduct their lives carefully - without getting lost in its enticements. Indeed, Sufis aim to observe the life of Prophet Mohammad and his *sunna* (behaviour) while Georgiou’s desire is “to belong fully in this world” instead of preparing himself for the afterlife (Housden, 2002, p.66). In the New Age Sufism of the novel, the performance of *sama*, music and non-Islamic dervish culture is portrayed, and these more favourable aspects of Sufism elide the true meaning behind asceticism. In this regard, Sufism in the Islamic context contradicts the New Age values of the novel that place a greater importance on this terrestrial life - and where individuals focus more on short-term aims “for improving the ‘self’”, than on transcendence (Bruce, 1995, p. 95). Sufism, contrastingly,

promotes self-renouncement - *fana* - rather than self-improvement (Burckhardt, 2006, p. 2).

Georgiou's world view is also reflected in his interpretation of Rumi's poetry. However, before proceeding to elaborate on the representation of Rumi's teachings in *Chasing Rumi*, it is necessary to clarify how Rumi views Love since it is a frequently occurring theme in Rumi's poetry. The word 'Love' is intentionally capitalised in this context as a reference to transcendental love and for the purpose of separating it from worldly love which is sensual and passionate. Love, in a Rumian context, stands for the Love of God rather than that of an individual human being. However, Rumi's recurrent usage of the word, and his disciple-master relationship with Shams al-Din of Tabriz, complicate what the theme of Love denotes in the Rumian corpus. Also, the unfamiliarity of many Americans with Sufi philosophy, and with the world view of Sufis, obfuscates this further. Combined together, these complications may result in a misunderstanding such that Rumi expresses his worldly love and longing for Shams. Nevertheless, Rumi clarifies in his collection of ghazals, *Divan-i Kebir*, how the comparison of worldly and transcendental love is a fallacy in the following lines:

“The experienced veteran puts a wooden sword
In the hand of his son
Simply as a tool for training.
To love another human
Is like that wooden sword
When it ends in disaster,
Love turns toward a merciful God.” (Rūmī, 1995, p.7)

In this excerpt, Rumi likens worldly love to a 'wooden sword'. In terms of their form, both a wooden and metal sword look alike. However, this external appearance is deceptive since a wooden sword offers little protection to its bearer against their opponent. In this way, this simile elucidates the impossibility of wooden sword performing the function of a real sword. Thus, a wooden sword cannot be used as a substitute for the real one just as a worldly love cannot compare to Love of God. Also, the usage of military terms in the poem refers to the ongoing battle of Sufis with their *nafs* (desires). Another example of Rumi's view of transcendental love can be found in his depiction of death:

“When you come to visit my grave,
my roofed tomb will appear to you dancing. . . .
Do not come to my tomb without tambourine, brother!
For a grieved person does not belong to God's banquet!” (Rumi,
as cited in Schimmel, 1988, p. 72)

Here, Rumi challenges the social convention of appropriate behavior in a graveyard where people mourn the deceased. Since Rumi views physical

death as a union with God in the afterlife, he suggests that once dead, he will be so happy that his tombstone will be dancing. In the same manner, Rumi wants his followers to abide by and celebrate his departure from mortal life with musical instruments. Rumi regards this union to such an extent that he and the followers of his teachings use the term wedding while referring to death anniversaries of people who are affiliated to the order. In this light, it is clear that Love stands for the Love of God rather than personal love.

In the novel, love is one of the main themes that the text treats. Georgiou sets off on a spiritual journey after reading the following poem attributed to Rumi:

“All the particles of the world
Are in love and looking for lovers.
Pieces of straw tremble
In the presence of amber.” (Housden, 2002, p.20)

In this excerpt, the image of amber symbolises the sun and its power. Without referring to God, the poet likens the impotence of people in the presence of God’s omnipotence to trembling straws when they are subject to the parching power of the sun. However, the protagonist of the novel interprets this poem differently. A few weeks after his return to Florence, Georgiou meets Flora. Falling in love with her, he declares that he realises Rumi’s secret in the abovementioned poem that there is only love and he elaborates on his interpretation in following words:

“In loving another utterly—whether it be Christ, or Shams,
the love of your life, even an open flower—if every last cell in
you is carried away, then nothing is left out and the earth and the
sky become one.” (Housden, 2002, 138)

That is how Georgiou compares the love for a prophet, a spiritual guide and worldly love for a partner, and observes how all these forms of love change the individual. However, as is explained above, and as can be understood from the straw-amber allegory, what is meant by love in Rumi’s poetry is not romantic love. According to this teaching, the only power that can make people tremble is Love for God. As stated earlier, Love in the context of Rumi’s theosophy is “the unity of soul with the One” (Kahteran, 2009, p. 55) rather than the affection for a single worldly being as in the case of romantic love. A development of the figuration of straw-amber in the poem is that when straws are burned by the heat of sun their colour changes as well. Straws transform into the colour of amber before they are burned out. Therefore, the statement that Georgiou unveils the secret of Rumi’s love in his affiliation with Flora contradicts Rumi’s ideas and provides an individual interpretation that New Age facilitates.

In addition to the representation of Sufism as a New Age spirituality, The intertextual references made to Rumi’s poetry in the novel also fortify the values of New Age. The narrative refers to the translations of

Coleman Barks. Indeed, the following poem which is denoted by Barks as ‘Love Dogs’ among the poems of Rumi which have been previously translated into English by notable scholars including Arthur John Arberry and Reynold Alleyne Nicholson. While they translated these poems from their source language Persian, Coleman Barks loosely re-interprets these poems from the translations of Arberry and Nicholson into English. Indeed, Barks himself regards his versions as “homemade, amateurish, loose, many-stranded thing[s], without much attention to historical context, nor much literal faithfulness to the original” (2014, p.215). His translations are rightly opposed by a number of critics (such as Lewis, Furlanetto, and El-Zein) as they do not indicate which lines they refer to in the originals and, consequently, it is difficult to evaluate their authenticity. Franklin D Lewis—the author of one of the most renowned books written on Rumi—criticises “reEnglishing” and asserts that such translations misrepresent and change the meaning of Rumi’s poems (Lewis, 2008, p.591). Literary critic Elena Furlanetto points out how Barks’s translations are examples of “domestication, appropriation and Americanisation of the Rumi narrative” (Furlanetto, 2013, p. 204). Also, El-Zein (2000) calls translations of this kind, “New Sufism” translations, and argues that the works of translators such as Barks are generated as a “‘Rumian’ corpus” far from their original. El-Zein shows how the translations of this New Sufism combine the terminology of New Age and that of Sufism and form a new movement which departs from the religious tradition of Islam. In addition to these, Barks uses the strategy of visibility change and extends his presence within the text while translating by means of his extensive commentary and notes. Barks mentions his notes and commentaries and how he gives himself “lots of leeway in those [commentaries and notes], much variation in tone” and he also admits that he let his “personal life slip in” his translations (2014, p. 218).

The reader of the novel is informed on the copyright page that this poem, ‘Love Dogs’, is taken from Barks’s book *The Essential Rumi* (1995). Broadly, the poem is about a faithful believer who prays constantly. A cynic asks him whether he receives any answers to his calls. Realising that his prayers are unanswered, the man quits his prayers. In his dream, he sees a messenger from God. This messenger states that as an answer to this man’s every single prayer, God filled him with longing. In the later lines of this poem Rumi refers to *the Qur’an*, especially sura *al-Kahf* (the Cave) where there is a story of a number of true believers who escape from persecution and are put to sleep in a cave for more than three hundred years by God (Dagli & Nasr, 2015, pp. 728-62). These believers are accompanied by a dog during their sleep and the following lines from Nicholson’s translation are about this dog:

“(Even) the moan of a dog for His sake is not void of
(Divine) attraction, because everyone who desires (Him) is a
brigand’s captive—

As (for example) the dog of the Cave, which was freed from (eating) carrion and sat at the table of the (spiritual) emperors:

Until the Resurrection, before the cave it is drinking in gnostic wise without (any) pot the water of (Divine) mercy.

Oh, there is a many a one in a dog's skin, who hath no name (and fame), yet is not without that cup (of Divine knowledge) in secret.

Give thy life for this cup, O son: how may victory be (won) without (spiritual) warfare and patience?" (Nicholson, 2023c, p. 22)

Here, the poet reasons that even the whimper of a dog is not without a reason, that reason being God. The dog of the true believers quits its old bad habit of eating dead flesh and it is provided with drink with the mercy of God and becomes wiser. Reaching the knowledge of God, the dogs become better. So, it is apparent that the poet advises humanity to better itself by eliminating its *nafs* (desires) and hence reaching a better consciousness of Allah. While translating this poem, Barks transcreates in free verse a new poem which tailors the message of Rumi to American audience in the following lines:

“Listen to the moan of a dog for its master.
That whining is the connection.
There are love dogs
no one knows the names of.
Give your life
to be one of them.” (Barks, 1995, p.155)

When it is compared with Nicholson's translation, it is very clear that Barks localises the source text into target culture. The message of Rumi is simplified and Koranic references are removed. Also, when Barks's version is analysed in isolation, the speaker advises the reader to have virtues such as devotion and obedience to God just as a dog feels for its owner or master. This advice of devotion and submission is not problematic and Lewis (2008) points out the importance Rumi places on love and devoutness to God for reaching spiritual direction. However, in its original and in Nicholson's version of the poem, the image of a dog is first represented as an animal which has a habit of eating carcass and only after it discontinues this habit the animal becomes better. Without this reference to betterment, Barks creates an information change and the speaker of the poem advises loyalty rather than betterment. Also in Rumi's poetry, dogs and a few other animals (i.e. cows and pigs) do not symbolise the virtues that Barks attributes to them as in the example of the following lines from Rumi's *Divan-i Kebir*: The sensuality of the throat has no savor, the sensuality of sex drags you back—they are shared with the dog and the pig, they make you equal to asses and cows. (Rumi, as cited in Chittick, 1983, p. 88)

Here, all these animals are associated with ego and sensuality, their baseness, and beastliness. These characteristics are also present in Nicholson's translation since it portrays the dog as a flesh-eating beast. Considered in this light, Barks's attempt to clarify the meaning of previous translations and the essence of the poem contradicts and damages Rumi's original message. While Barks tries to convey the core of Rumi's teachings in a user-friendly manner, he actually distorts the meaning that Rumi signifies. In addition to the lack of line references and the de-contextualisation of Rumi's poems, Barks also gives titles to them. In his notes on the organisation of the poems in *The Essential Rumi*, Barks draws attention to the arbitrariness of his choices while selecting poems from *Masnavi*, and how he gives them 'whimsical' titles which are not present in their original forms (1995, pp. xv-xvii). Yet, he does not clarify his intentions as to why he tries to interpret the poems of Rumi which were already translated into English, nor his reproducing of their misinterpreted versions while at the same time simplifying their language and meaning. Considering the oppositions to Barks' translations – and the preference for making use of these simplified reproductions rather than referencing the literal translations of Rumi in the novel - highlights the New Age intentions. When the poetry of Rumi is considered, its various references to the teachings of the *Qur'an* are notable. However, the translations of New Age Sufism are deficient of these references.

Even though the narrator places at most importance to an historically accurate timeline, this accuracy is not present in its depiction of Rumi's teachings and Sufism. Rather, the novel centralises and cherishes the individual spiritual experience. Throughout the novel, the wanderer does not follow any of the teachings of the religions in question. Georgiou learns about the teachings of Sufis but he does not follow them. Conversely, when he finds the opportunity, he compares the devotees of Christianity and Islam with New Ager Andros and asserts that spirituality can be achieved without a religion. While practicing the *sama* performances of Sufism and interpreting Rumi's teachings Georgiou focusses on terrestrial realm, his feelings, and experiences rather than religious doctrines. Even though, he participates in dervish dances, he understands and practices spirituality according to New Age belief structures. Also, the selection and inclusion of Barks's translations in the narrative of the novel elucidates this belief structure of the novel. Therefore, this novel is crucial as it exemplifies how Rumi's Islamic teachings and theosophy are transformed according to the twenty-first century perception of religiosity: New Age Sufism.

Conclusion

In this paper, focussing mainly on the UK and the USA, I have tried to offer a genealogy of New Age Sufism. I have argued that both capitalism and neoliberalism – a resurged version of the former – have affected individuals in several areas of their lives, not only in the public domain but also in the private

one. They have helped alter the way people view their lives, their families, their beliefs and practices. The dawn of personal improvement literatures, I have discussed, emerged as a result of the need by individuals to cope with the changes that capitalism wrought on everyday life and to adjust to these differences. To overcome these changes and reach neoliberal salvation, an individual needs to enhance the self and increase its market value by continually working on it whether it is on the areas of physical, mental or spiritual well-being. In this process of continuous work on the self, individuals become neoliberal agencies. To justify this standpoint, I have analysed neoliberal governance from a Foucauldian perspective and adopted his notion of governmentality to give an insight into how the concept of freedom is governed. Claiming that the New Age movement is a technology of power, I have outlined its history and analysed its relation to neoliberal governance. I have argued that the New Age movement focusses on individual freedom in the same manner as that of neoliberal governance, and I have outlined some of the ways in which the approaches of neoliberalism and the New Age are similar. Finally, I have provided a background to the introduction of Sufism to the West and its Islamic origins and form of practice. Focussing on the recent popularity of Rumi and the new version of Sufism, I have argued that they are dislocated from their Islamic roots and have come to be seen as a practical solution for the New Agers to use in their search for self-improvement in the immanent world. To put these characteristics into practice this, I have focused on textual evidence of New Age characteristics in Roger Housden's *Chasing Rumi* and how these characteristics are embedded in the depictions of characters, *sama* performances and interpretations of Rumi's poetry within the text. Then I have followed on the intertextual references to Coleman Barks's translations of Rumi's poems and their criticisms and how and why these translations deviate from their originals. I have discussed that the novelist prefers to approach the subject of spirituality according to one of the twenty-first century belief systems and that he creates a fictional image of Sufism which differs from Rumi's Islamic-rooted teachings. In this New Age Sufism, the personal experience of the protagonist is prioritised.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Pürnur Turhan: %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Pürnur Turhan: 100%

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: T. Pürnur. (2024). New age Sufism and its foundations: The case of Mevlânâ Celaleddin Rumi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 570-601. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1392590>

References

- Arberry, A. J (2008). *Sufism: An account of the mystics of Islam*. Routledge.
- Bang, H. P (2004). Cultural governance: Governing self-reflexive modernity. *Public Administration*, 82(1), 157-190. <https://doi.org/10.1111/j.0033-3298.2004.00389.x>
- Barks, C. (1995). *The essential Rumi*. HarperCollins.
- Barks, C. (2014). *Rumi soul fury: Rumi and Shams Tabriz on friendship*. HarperOne.
- Bauman, Z. (2001). *Individualized society*. Polity.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid times: Living in an age of uncertainty*. Polity.
- Bauman, Z. (2008). *The art of life*. Polity Press.
- Bevir, M. (2011). Governance and governmentality after neoliberalism. *Policy and Politics*, 39(4), 457-471. <https://doi.org/10.1332/030557310X550141>
- Binkley, S. (2011). Happiness, positive psychology and the programme of neoliberal governmentality. *Subjectivity*, 4, 371-394. <https://doi.org/10.1057/sub.2011.16>
- Bowman, M. (1999). Healing in the spiritual marketplace: Consumers, courses and credentialism. *Social Compass*, 46(2), 181-189. <https://doi.org/10.1177/003776899046002007>
- Bowman, M. & Sutcliffe, S. (2000). Introduction. In M. Bowman & S. Sutcliffe (Eds.), *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality* (pp. 1-13). Edinburgh University Press.
- Briers, S. (2012). *Psychobabble: Exploding the myths of self-help generation*. Pearson.
- Bruce, S. (1995). *Religion in modern Britain*. Oxford University Press.
- Bruce, S. (2000). The new age and secularisation. In M. Bowman & S. Sutcliffe (Eds.), *Beyond new age: Exploring alternative spirituality* (pp. 220-236). Edinburgh University Press.

- Burckhardt, T. (2006). Sufi doctrine and method. In J. L. Michon & R. Gaetani (Eds.), *Sufism: Love & wisdom* (pp. 1-20). World Wisdom.
- Campbell, C. (2007). *The easternization of the West: A thematic account of cultural change in the modern era*. Paradigm Publishers.
- Chittick, W. C. (1983). *The sufi path of love: The spiritual teachings of Rumi*. State University of New York Press.
- Cushman, P. (1996). *Constructing the self, constructing America: A cultural history of psychotherapy*. Addison-Wesley.
- Dagli, C. K., & Nasr, S. H. (2015). *The study Quran: A new translation and commentary*. HarperOne.
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and rule in modern society*. SAGE.
- El-Zein, A. (2000). Spiritual consumption in the United States: The Rumi phenomenon. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 11(1), 71-85. <https://doi.org/10.1080/095964100111526>
- Elliot, J. & Harkins, G. (2013). Introduction: Genres of neoliberalism. *Social Text*, 31(2), 1-17. <https://doi.org/10.1215/01642472-2081103>
- Elliott, J. (2013). Suffering agency: Imagining neoliberal personhood in North America and Britain. *Social Text*, 31(2), 83-101. <https://doi.org/10.1215/01642472-2081139>
- Faludi, S. (2008). *The terror dream: What 9/11 revealed about America*. Atlantic Books.
- Foucault, M. (1997). Ethics: Subjectivity and truth (R. Hurley, Trans.). In P. Rabinow (Ed.), *The essential works of Michel Foucault 1954-1984 volume I*. The New Press. (Original work published 1994)
- Foucault, M. (2009). *Security, territory and population: Lectures at the Collège de France 1977-1978* (G. Burchell, Trans.) In A. I. Davidson (Ed.) Palgrave Macmillan.
- Fuller, R. C. (2001). *Spiritual, but not religious: Understanding unchurched America*. Oxford University Press.
- Furlanetto, E. (2013). The 'Rumi Phenomenon' between orientalism and cosmopolitanism: The case of Elif Shafak's *The Forty Rules of Love*. *European Journal of English Studies*, 17(2), 201-213. <http://dx.doi.org/10.1080/13825577.2013.797210>
- Gallup, G. (1985). Religion in America. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 480(1), 167-74. <https://doi.org/10.1177/0002716285480001014>
- Garmany, J. (2010). Religion and governmentality: Understanding governance in urban Brazil. *Geoforum*, 41, 908-918. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.06.005>

- Ghatak, S. & Abel, A.S. (2013). Power/faith: Governmentality, religion, and post-secular societies. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 26(3), 217-235. <https://doi.org/10.1007/s10767-013-9141-z>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Polity.
- Giddens, A. (2000). *The consequences of modernity*. Polity.
- Hanegraaff, W. J. (1996). *New age religion and western culture: Esotericism in the mirror of secular thought*. E.J. Brill.
- Hanegraaff, W.J. (2000). New age religion and secularization. *Numen*, 47(3), 288-312. <https://doi.org/10.1163/156852700511568>
- Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Heelas, P. (1996). *The new age movement: the celebration of the self and the sacralization of modernity*. Blackwell.
- Heelas, P. & Woodhead, L. (2005). *The spiritual revolution: Why religion is giving way to spirituality*. Blackwell.
- Hermansen, M. (1998). In the garden of American sufi movements: Hybrids and perennials. In P. B. Clarke (Ed.), *New trends and developments in the world of Islam* (pp. 155-178). Luzac Oriental.
- Housden, R. (1995). *Retreat: Time apart for silence and solitude*. HarperSanFrancisco.
- Housden, R. (1990). *Fire in the heart: Everyday life as spiritual practice*. Element Books.
- Housden, R. (1996). *Travels through sacred India*. Thorsons.
- Housden, R. (1998). *Sacred journeys in a modern world*. Simon & Schuster.
- Housden, R. (2002). *Chasing Rumi: A fable about finding the heart's true desire*. HarperSanFrancisco.
- Housden, R. (2014). *Keeping the faith without a religion*. Sounds True.
- Kahteran, N. (2009). Rumi's philosophy of love in the era of u-turned Islam. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 2(2), 50-62.
- Kaminer, W. (1993). *I'm dysfunctional, you're dysfunctional: The recovery movement and other self-help traditions*. Vintage.
- Larner, W. (2000). Neo-liberalism: Policy, ideology, governmentality. *Studies in Political Economy*, 63, 5-25. <https://doi.org/10.1080/19187033.2000.11675231>
- Lasch, C. (1980). *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectation*. Abacus.
- Lewis, F. D. (2007). *Rumi: Swallowing the sun*. Oneworld.
- Lewis, F. D. (2008). *Rumi: Past and present, east and west*. Oneworld.
- Lodge, D. (1992). *The art of fiction*. Penguin Books.

- Marks, A (1997, 25 November). *Persian poet top seller in America*. Retrieved on 2023, 21 September from <http://www.csmonitor.com/1997/1125/112597.us.us.3.html>
- McGee, M. (2005). *Self-Help, inc.: Makeover culture in American life*. Oxford University Press.
- Michon, J. L. (2006). Introduction. In J. L. Michon & R. Gaetani (Eds.), *Sufism: Love & wisdom* (pp. xxi-xxv). World Wisdom.
- Michon, J. L. (2006). Sacred music and dance in Islam. In J. L. Michon & R. Gaetani (Eds.), *Sufism: Love & wisdom* (pp. 153- 177). World Wisdom.
- Miller, P. & Rose, N. (2008). *Governing the present: Administering economic, social and personal life*. Polity.
- Nasr, S. H. (2006). The spiritual needs of western man and the message of sufism. In J. L. Michon & R. Gaetani (Eds.), *Sufism: Love & wisdom* (pp. 179- 205). World Wisdom.
- Nicholson, R. A. (2023a). *The Mathnawí of Jalálu'ddín Rúmí volume I*. Konya Metropolitan Municipality Culture Publications.
- Nicholson, R. A. (2023b). *The Mathnawí of Jalálu'ddín Rúmí volume II*. Konya Metropolitan Municipality Culture Publications.
- Nicholson, R. A. (2023c). *The Mathnawí of Jalálu'ddín Rúmí volume III*. Konya Metropolitan Municipality Culture Publications.
- Redden, G. (2011). Religion, cultural studies and new age sacralisation of everyday life. *European Journal of Cultural Studies*, 14(6), 649-63. <https://doi.org/10.1177/1367549411419977>
- Rimke, H. & Brock, D. (2011). The culture of therapy: Psychocentrism in everyday life. In D. Brock, R. Raby & M. P. Thomas (Eds.), *Power and everyday practices* (pp. 182-202). Nelson Education.
- Rimke, H. M (2000). Governing citizens through self-help literature. *Cultural Studies*, 14(1), 61-78. <https://doi.org/10.1080/095023800334986>
- Rose, N. (1990). *Governing the soul: The shaping of the private self*. Routledge.
- Rūmī, J. (1995). *Dīvân-i Kebîr* (N. Og Ergin, Trans.). Palgrave Macmillan.
- Salaita, S. G (2006). Beyond orientalism and Islamophobia: 9/11, anti-arab racism, and the mythos of national pride. *CR: The New Centennial Review*, 6(2), 245-66. <https://doi.org/10.1353/ncr.2007.0011>
- Salmenniemi, S. & Vorona, M. (2014). Reading self-help literature in Russia: Governmentality, psychology and subjectivity. *The British Journal of Sociology*, 65(1), 43-6. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12039>
- Sampson, R. (2010). Contemporary Sufism: Islam without borders. In A. S. Ahmed & T. Sonn (Eds.), *The SAGE handbook of Islamic studies* (pp. 327-356). SAGE.
- Saunders, P. (1995). *Capitalism: A social audit*. Open University Press.

- Schimmel, A. (1975). *Mystical dimensions of Islam*. The University of North Carolina Press.
- Schimmel, A. (1988). Mystical poetry in Islam: The case of Maulana Jalaladdin Rumi. *Religion and Literature*, 20(1), 67-82. <http://www.jstor.org/stable/40059367>
- Schmidt, L. E (2012), *Restless souls: The making of American spirituality*. University of California Press.
- Sedgwick, M. J. (2004). *Against the modern world: Traditionalism and the secret intellectual history of the twentieth century*. Oxford University Press.
- Sedgwick, M. J. (2013), Introduction: Globalization, localization and sufism. In A. El Kobaiti Idrissi (Eds.), *Islamic sufism in the west: Moroccan sufi influence in Britain: The Habibiyya Darqawiyya order as an example* (pp. viii-xvii). Diwan Press.
- Sennett, R. (1993). *The fall of public man*. Faber and Faber.
- Smiles, S. (2009). *Self-help: With illustrations of conduct and perseverance*. Seven Treasures.
- Stenner, P. & Taylor, D. (2008). Psychosocial welfare: Reflections on an emerging field. *Critical Social Policy*, 28(4), 415-437. <https://doi.org/10.1177/0261018308095278>
- Stoddart, W. (2006). Aspects of Islamic esoterism. In J. L. Michon & R. Gaetani (Eds.), *Sufism: Love & wisdom* (pp. 237- 249). World Wisdom.
- Stone, N. (2012). *Turkey: A short history*. Thames &Hudson.
- Swanson, P. (2013). *An introduction to capitalism*. Routledge.
- Tank, P. (2005). Political Islam in Turkey: A state of controlled secularity. *Turkish Studies*, 6(1), 3-19. <https://doi.org/10.1080/1468384042000339294>
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Belknap Press.
- Taylor, D. (1998). Social identity and social policy: Engagements with postmodern theory. *Journal of Social Policy*, 27(3), 329-50. <https://doi.org/10.1017/S0047279498005315>
- Tekelioğlu, O. (2001). Modernizing reforms and Turkish music in the 1930s. *Turkish Studies*, 2(1), 93-108. <https://doi.org/10.1080/14683849.2001.11009175>
- Thrift, N. (1997). The rise of soft capitalism. *Cultural Values*, 1(1), 29-57. <https://doi.org/10.1080/14797589709367133>
- Wexler, P. (2000). *The mystical society: An emerging social vision*. Westview Press.
- Zarcone, T. (1999). Rereadings and transformations of sufism in the west. *Diogenes*, 47(3), 110-121. <https://doi.org/10.1177/039219219904718711>

COVID-19 SÜRECİNDE ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: ENTROPİ TABANLI EDAS VE COPRAS YÖNTEMLERİYLE

Çiğdem ÖZARI*

Öz

Bu çalışmada ulaştırma ve depolama sektöründe Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda çok kriterli karar verme tekniklerinden EDAS ve COPRAS yöntemleri kullanılmış olup finansal performansı belirlemek için Tobin Q rasyosu ile finansal başarısızlığı ölçmek için kullanılan Altman Z-Score, Springate S-Score, Taffler T-Score, Zmijewski X-Score gibi geniş çapta kabul görmüş ölçütler ve likidite oranlarından Cari ve Nakit Oran bir arada kullanılmıştır. Finansal göstergelerin önem derecelerinin bilinmemesi ve bazı finansal göstergelerin tekrarlanması nedeniyle entropi yöntemi kullanılarak finansal göstergelerin yıl bazlı önem dereceleri belirlenerek değerlendirme gerçekleştirilmiştir. İki yöntemden elde edilen sıralama sonuçları ise Spearman korelasyonu ile incelenmiştir. Ayrıca finansal performansı başarılı olan işletmelerin finansal başarısızlık açısından farklılaşım farklılaşmadığı test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgularda, çalışmada kullanılan finansal göstergelerin çoğunlukla işletmelerin iflasa yakın olma veya finansal performans açısından farklı sonuçlar verdiği yönündedir. Sıralama yöntemlerinden elde edilen bulguların Spearman korelasyonunun ise 2017 yılı dışında anlamlı, güçlü pozitif olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Entropi, EDAS, COPRAS, BIST.

FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF COMPANIES IN THE TRANSPORTATION AND STORAGE SECTOR DURING THE COVID-19 PERIOD: ENTROPY-BASED EDAS AND COPRAS METHODS

Abstract

This study aims to evaluate the financial performance of companies operating in the Transportation and Storage Sector listed on Borsa Istanbul. Multi-criteria decision-making techniques such as the EDAS and COPRAS methods were utilized to achieve this aim. Tobin Q ratio was employed to determine financial performance, while widely recognized metrics like Altman Z-Score, Springate S-Score, Taffler T-Score, and Zmijewski X-Score, along with liquidity ratios including current and cash ratios, were utilized to measure financial distress. Because of the unknown degrees of

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Finans Bölümü, cigdemozari@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2948-8957>

importance of financial indicators and the repetition of specific financial indicators, an entropy method was applied to determine the yearly importance of financial indicators for evaluation. The ranking results obtained from the two methods were examined using Spearman correlation. Additionally, a test was conducted to determine whether companies with successful financial performance differed regarding financial distress. The findings obtained from this study suggest that the financial indicators used in this study often provide different outcomes for companies, particularly concerning their proximity to bankruptcy or financial performance. Additionally, the correlation between the findings obtained from ranking methods indicates a significant, strong positive correlation, except for the year 2017.

Keywords: *Financial Performance, Entropy, EDAS, COPRAS, BIST.*

Giriş

Günümüzde, küresel ticaretin genişlemesi ve ekonomik etkileşimlerin derinleşmesi, ulaştırma ve depolama işletmelerini, modern ekonomik sistemlerin vazgeçilmez birer aktörü haline getirmiştir. Ulaştırma, mal ve hizmetlerin zamanında, güvenli bir şekilde ve ekonomik bir maliyetle taşınmasını sağlamak amacıyla karmaşık bir altyapı ve organizasyon yapısı gerektiren stratejik bir faaliyettir. Bu faaliyetin işletmeleri, küresel tedarik zincirlerindeki etkin rolleri ve ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkileri nedeniyle giderek artan bir önem kazanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2019 tarihinde ilan edilen pandemi (Covid-19 salgını), yaşamın geniş bir yelpazesini etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda ulaştırma ve depolama sektörünü ile bu sektörde faaliyet gösteren aktörleri, ulusal ve uluslararası düzeyde olağanüstü derecede etkilemiştir. Covid-19 salgınının başlangıcında, ulaştırma ve depolama sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler, küresel çapta seyahat kısıtlamaları, tedarik zinciri aksamaları ve talep dalgalanmaları gibi faktörlerle karşılaşarak, finansal performanslarını belirlemede önemli zorluklarla karşılaşmışlardır. Bir diğer ifadeyle Covid-19 salgını, hava taşımacılığı işletmeleri için özellikle zorlu bir dönem yaratmıştır. Havayolu işletmeleri, sefer sayılarında büyük düşüşlerle karşılaşarak gelir kayıpları yaşadı ve birçok işletme finansal zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Akça, 2020; Yüksek ve Kalyoncu, 2021; Karakavuz, 2022). Yüksek işletme maliyetleri, uçak filolarını park etme maliyetleri ve düşen talep nedeniyle birçok havayolu işletmesi finansal sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ayrıca, deniz taşımacılığı sektöründe de benzer finansal zorluklar görülmüştür (Akçacı ve Çınaroğlu, 2020; Taşdelen vd., 2022). Liman kapatmaları, tedarik zinciri aksamaları ve düşen talep, deniz taşımacılığı işletmelerinin gelirlerinde azalmalara neden olmuştur. Karayolu taşımacılığı da finansal olarak etkilenmiş; sınırlamalar ve talep düşüşleri, işletmelerin gelirlerini olumsuz etkilemiştir ve bu durum operasyonel maliyetleri artırmıştır. Covid-19 salgınının ulaştırma ve depolama sektöründeki bu finansal etkileri, işletmelerin likidite yönetimi, finansal planlama ve risk azaltma stratejilerini gözden geçirmelerini

gerektirmiştir. Bu bağlamda, bu çalışma, entropi ağırlıklandırma tekniği kullanılarak COPRAS ve EDAS yöntemleriyle Covid-19 salgını sürecinde ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını incelemeyi amaçlamaktadır. COPRAS ve EDAS yöntemleri, işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerindedir. Entropi ağırlıklandırma tekniği ise, çeşitli kriterlerin önem sıralamalarını belirlemek amacıyla kullanılan etkili bir yöntemdir. Böylelikle bu çalışma bu sektördeki işletmelerin kriz dönemlerinde karşılaştıkları zorlukların anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Literatür incelendiğinde, Covid-19 salgınının çeşitli işletme grupları üzerindeki finansal etkilerinin ulusal ve uluslararası birçok çalışmada araştırıldığı görülmüştür (Atayah vd., 2022; Devi vd., 2020; Mitreğa ve Choi, 2021; Öndeş ve Özkan, 2021; Rababah vd., 2020; Ertaş ve Yetim, 2022). Ulaştırma ve depolama sektöründe yer alan işletmelerin, Covid-19 sürecinden etkilendiği düşünülen başlıca işletmelerden olduğu görüşüyle, literatürde bu işletmelerin finansal performanslarının farklı yöntemlerle değerlendirildiği gözlemlenmiştir (Costea, 2014; Kılılı ve Şahin, 2023; Lam, 2004; Özcan, 2021; Uotila vd., 2009; Waworuntu vd., 2014). Çoğunlukla ÇKKV tekniklerinden yararlanan çalışmalarda, farklı yöntemler de kullanılmıştır. Pala (2021a) çalışmasında, BIST Ulaştırma Endeksi'nde yer alan işletmelerin 2019 ve 2020 yıllarındaki finansal performanslarını, IDOCRIW ve MARCOS yaklaşımlarının birlikte kullanılmasıyla değerlendirmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, ekonomik kriz dönemlerine güçlü bir finansal performansla girmenin önemini vurgulamaktadır. Kurt ve Kablan (2022) çalışmalarında havayolu işletmelerini TOPSIS ve MABAC yöntemiyle değerlendirerek, bu işletmelerin Covid-19 döneminden olumsuz etkilendiklerini belirlemişlerdir. Sakarya ve Saçkes (2022) çalışmalarında ise yine aynı sektörün karlılık odaklı finansal performansını Analitik Hiyerarşi Süreci ve bütünleşik Gri İlişkisel Analiz yöntemleri ile incelemişlerdir. Değerlendirme kriteri olarak geleneksel finansal oranlar yerine nakit akış tablosuna dayalı finansal oranlardan yararlanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ilgili dönemde TLMAN en iyi finansal performansı gösterirken, THYAO en kötü finansal performansı göstermiştir. Alnıpak ve Kale (2021) çalışmalarında ise yine aynı sektördeki işletmelerin 2008-2020 yılları arasında OCRA yöntemi kullanarak finansal performanslarını değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada ise değerlendirme kriteri olarak likidite, karlılık, büyüme, finansal yapı ve faaliyet oranları ile birlikte piyasa çarpanını dikkate almışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular ise bu sektörün pandemiden olumsuz yönde etkilendiği ve ilgili dönemin finansal etkinlik açısından en kötü dönem olduğu yönündedir.

Farklı sektörlerin Covid-19 sürecinden etkisini ölçebilmek adına ilgili sektörde yer alan işletmelerin finansal performanslarını değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Pala (2021b) çalışmasında BIST Turizm Endeksi'nde yer alan işletmeleri ÇKKV tekniklerinde CILOS ve

MAIRCA yaklaşımları kullanarak incelemiştir. Çalışmada, Covid-19 salgını döneminde sıralamalar açısından diğer dönemlere göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Ersoy ve Orçun (2022) çalışmalarında ise kimya, ilaç, petrol, lastik ve plastik ürünler sektörünün Covid-19 sürecinden etkisini ölçebilmek adına ÇKKV tekniklerinden TOPSIS yöntemini kullanarak işletmelerin finansal performansını değerlendirmişlerdir. Değerlendirme kriteri olarak cari oran, asit-test oranı, nakit oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, aktif devir hızı, borçlanma oranı, satış karlılığı, özsermaye karlılığı ve aktif karlılığı ele almışlardır. Bu kriterlerin önem dereceleri bilinmediğinden, çalışmada entropi yöntemi kullanılarak değişkenlerin önem dereceleri belirlenmiştir. Analiz sonucunda 2018 yılında en önemli oranın; nakit oranı, 2019 ve 2020 yıllarında ise en önemli oranın alacak devir hızı olduğu belirlenmiştir. Literatürde farklı finansal göstergelerle ve farklı yöntemlerle işletmelerin finansal performansını inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Yöntem olarak ÇKKV tekniklerinden TOPSIS (Akgün ve Temür, 2016; Karadağ, 2021; Özçelik ve Küçükçakal, 2019), Gri İlişkisel Analiz (Özdemir ve Kılıçarslan, 2021; Meydan vd., 2016), EDAS (Kaygın ve Koç, 2023; Kılıçarslan ve Ergün, 2023), ARAS (Karadağ Ak vd., 2022; Lukić ve Zekić, 2022; Talip, 2021) ve COPRAS (Erdoğan vd., 2020; Esbouei ve Ghadikolaei, 2013; Ünvan ve Ergenç, 2022) en sık kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Bu yöntemlerin birlikte kullanılarak işletmelerin finansal performanslarını karşılaştırarak değerlendiren pek çok çalışma vardır (Mercan ve Çetin, 2020; Özbek, 2019; Uygurtürk ve Yılkan, 2020; Yaşar ve Terzioğlu, 2022; Şahin ve Karacan, 2019; Javanmardi vd., 2021).

Bu araştırmada Altman Z-Skor, Springate S-Skor, Taffler T-Skor ve Zmijewski X-Skor modelleri ile finansal performansı tespit etmek için sıklıkla kullanılan Tobin Q ile birlikte likidite oranlarından olan Cari ve Nakit Oran yardımıyla Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal performanslarını incelemek hedeflenmiştir. Aynı zamanda bu modellerin sonuçları yıl bazlı olarak her işletme için karşılaştırılarak modellerin benzer veya farklı sonuçlar verip vermediği tespit edilerek, model karşılaştırması yapılacaktır.

Ayrıca çalışma döneminin 2017-2021 yıllarını kapsamaması nedeniyle Covid-19 salgınının bu sektördeki işletmelerin finansal performanslarında zaman içinde değişim yaratıp yaratmadığının incelenmesi hedeflenmektedir. Son adım olarak, çalışmanın ana amacı olan işletmelerin yıl bazlı olarak finansal açıdan ÇKKV tekniklerinden COPRAS ve EDAS yöntemleri yardımıyla iyiden kötüye sıralanarak, işletmelerin sektör içindeki finansal performansının belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca iki farklı yöntemle sıralanma gerçekleştiğinden, yöntemler arasındaki ilişki de incelenerek, bu yöntemlerin benzer sonuç verip vermediği tartışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal açıdan değerlendirmek için kullanılan EDAS ve

COPRAS yöntemlerinin ayrıntılarına ve bu yöntemlerin uygulanmasına dair literatür kaynaklarına yer verilecektir. Ayrıca, sıralama yönteminin oluşturulmasında etkili olan değerlendirme kriterleri bu bölümde ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca değerlendirme kriterlerinin önem derecelerinin belirlenmesinde kullanılan entropi tekniğinden bahsedilecektir. Takip eden üçüncü bölümde, veri setinin kaynağı ve elde edilme yöntemi detaylarıyla açıklanacak. Ayrıca, uygulama adımlarıyla birlikte elde edilen bulgular sunulacaktır. Dördüncü bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular ve kısıtlar tartışılacaktır.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde ÇKKV yöntemlerinden EDAS ve COPRAS yöntemlerinin uygulama adımları ile birlikte bu yöntemde değerlendirme kriteri olarak ele alınacak finansal göstergelerden kısaca bahsedilecektir. Bunlara ek olarak, EDAS ve COPRAS yöntemlerinde yer alan değerlendirme kriterlerinin önem derecesini belirlemek için kullanılan entropi tekniğinden kısaca bahsedilecektir.

1.1. EDAS Yöntemi

Keshavarz Ghorabae vd. 2015'te geliştirdiği EDAS (Evaluation Based on Distance from Average Solution) yöntemi, değerlendirme sürecini ideal bir çözüm kümesine dayandırmak yerine, ortalama çözüme olan pozitif ve negatif uzaklıkları kullanarak gerçekleştirir. Geliştirilen yöntemdeki adımlar aşağıdaki gibidir (Keshavarz Ghorabae vd., 2015).

Birinci Adım: x_{ij} değerlerinden oluşan ve m adet alternatiften; n adet kriterden oluşan K karar matrisi (1). eşitlikteki gibi oluşturulur.

$$K = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

İkinci Adım: Her bir değerlendirme kriteri için (2). eşitlik yardımıyla ortalama çözümler oluşturulur.

$$Ort_j = \left[\frac{\sum_{i=1}^m x_{i1}}{m} \quad \dots \quad \frac{\sum_{i=1}^m x_{in}}{m} \right] \quad (2)$$

Üçüncü Adım: Ortalama Pozitif Uzaklık (PDA) ve Ortalama Negatif Uzaklık (NDA) matrisleri oluşturulur.

Eğer değerlendirme kriteri faydalı ise (maksimize edilecekse) (3). eşitlikten yararlanılır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, x_{ij} - Ort_j)}{Ort_j}, \quad NDA_{ij} = \frac{\max(0, Ort_j - x_{ij})}{Ort_j} \quad (3) \quad \text{Eğer}$$

değerlendirme kriteri faydalı değil ise (minimize edilecekse) (4). eşitlikten yararlanılır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, -Ort_j - x_{ij})}{Ort_j}, NDA_{ij} = \frac{\max(0, x_{ij} - Ort_j)}{Ort_j} \quad (4)$$

Dördüncü Adım: Her bir alternatif için ağırlıklandırılmış toplam pozitif (TP) ve toplam negatif (TN) skorları hesaplanır. Toplamda yer alan w_j ise j. değerlendirme kriterinin ağırlığını ifade etmektedir.

$$TP_i = \sum_{j=1}^n w_j PDA_{ij}, TN_i = \sum_{j=1}^n w_j NDA_{ij} \quad (5)$$

Beşinci Adım: Her bir alternatif için TP ve TN değerleri (6). eşitlik yardımıyla normalize edilir.

$$NTP_i = \frac{TP_i}{\max_i TP_i}, NTN_i = 1 - \frac{TN_i}{\max_i TN_i} \quad (6)$$

Altıncı Adım: Her bir alternatif için değerlendirme skorları (7). eşitlikle hesaplanır.

$$S_i = (NTP_i + NTN_i)/2 \quad (7)$$

En büyük değerlendirme skoruna sahip alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir.

EDAS yöntemini araştırmacıların sıkça kullanmasının temel nedenlerden biri, diğer ÇKKV sıralama yöntemlerinin aksine, EDAS'ın her bir kriterin ortalamasına göre farklı bir normalizasyon yöntemi kullanmasıdır (Yazdani vd., 2020). EDAS yöntemi kullanılarak personel seçimi (Karabasevic vd., 2018a; Ersoy, 2021), konut seçimi (Juodagalvienė vd., 2017), tedarikçi seçimi (Keshavarz Ghorabae vd., 2015; Liu vd., 2022), finansal performans belirleme (Ünal, 2019) ve web sitelerinin değerlendirmesi (Karabasevic, vd., 2018b; Özbek ve Engür, 2018) gibi birçok farklı alanlarda yer alan sorunsalları belirlenmiş değerlendirme kriterleri dikkate alarak çözüme ulaştırır.

1.2. COPRAS Yöntemi

Zavadskas vd. tarafından (1994) yılında geliştirilen COPRAS (Complex Proportional Assessment) yönteminde de fayda ve maliyet kriterlerinin bir arada değerlendirilmesine olanak sağlayan sıklıkla kullanılan ÇKKV yöntemlerinden biridir. EDAS yönteminde olduğu gibi COPRAS yönteminin de birinci adımı karar matrisinin oluşturulmasıdır. 2.2'deki (1). eşitlikte yer alan karar matrisi üzerinden COPRAS yönteminin basamakları aşağıdaki gibidir (Zavadskas vd., 1994).

İkinci Adım: Kara matrisi, (8). eşitlik yardımıyla normalize edilir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}, \forall j = 1, 2, \dots, n. \quad (8)$$

Üçüncü Adım: Ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulur. Her bir değerlendirme kriterinin önem derecesi yani ağırlığı (w_j) normalize karar matrisi ile çarpılarak (9). eşitlik elde edilir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} w_1 x_{11}^* & w_2 x_{12}^* & \cdots & w_n x_{1n}^* \\ w_1 x_{21}^* & w_2 x_{22}^* & \cdots & w_n x_{2n}^* \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ w_1 x_{m1}^* & w_2 x_{m2}^* & \cdots & w_n x_{mn}^* \end{bmatrix} \quad (9)$$

Dördüncü Adım: Faydalı kriterler ve faydasız kriterler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı hesaplanır. Faydalı ve faydasız kriterler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı sırasıyla S_{i+} ve S_{i-} olarak gösterilir.

$$S_{i+} = \sum_j a_{ij} \quad j: \text{Faydalı Kriter}, \quad S_{i-} = \sum_j a_{ij} \quad j: \text{Faydasız Kriter} \quad (10)$$

Beşinci Adım: Her alternatif için göreceli önem değeri (Q_i) (11). eşitlik yardımıyla hesaplanır.

$$Q_i = S_{i+} + \frac{\sum_{i=1}^m S_{i-}}{S_{i-} \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_{i-}}} \quad (11)$$

Altıncı Adım: En yüksek göreceli öncelik değeri (12). eşitlik yardımıyla elde edilir.

$$Q_{max} = \max\{Q_1, Q_2, \dots, Q_m\} \quad (12)$$

Yedinci Adım: Her bir alternatif için performans indeksi (P_i) hesaplanır.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{max}} * 100 \quad (13)$$

Performans indeksi değeri ne kadar büyüksse, a alternatif o kadar iyidir. COPRAS yöntemi kullanılarak tedarikçi seçimi (Doğan, 2022; Yıldırım ve TimOr, 2019), otel seçimi (Sarıçalı ve Kundakçı, 2016), malzeme seçimi (Chatterjee vd., 2011; Chatterjee ve Chakraborty, 2012) gibi çok farklı alanlarda sorunsallara çözüm sunar.

1.3. Entropi

Entropi tekniği 1948'de Shannon tarafından ilk kez tanıtılan bir nesnel ağırlıklandırma tekniğidir (Shannon, 1948). Bu teknik çeşitli ÇKKV problemlerinin çözümünde tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır. Örneğin; EDAS (Apan ve Öztel, 2020; Ulutaş, 2018; Orhan, 2019), TOPSIS (Acer ve Kalender, 2020; Salehi vd., 2020; Zerhouni ve Özari, 2022) COPRAS (Alkan ve Albayrak, 2020; Ömürbek ve Balcı, 2017), ARAS (Bakır ve Atalık; 2018; Goswami ve Behera, 2021) gibi başlıca yöntemlerde ağırlıklandırma yöntemi olarak entropi kullanılmıştır. Bu problemlerde yer alan değerlendirme kriterlerinin önem derecelerinin yani ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Ulutaş, 2018, s. 55).

Entropi yönteminin ilk iki adımı COPRAS yöntemindeki ilk iki adım ile aynıdır. Birinci adımda karar matrisi, ikinci adımda da normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur. Diğer adımlarda aşağıdaki gibidir (Shannon, 1984).

Üçüncü Adım: Her bir değerlendirme kriterinin entropi değerleri (e_j) (14). eşitlik yardımıyla hesaplanır.

$$e_j = -k \cdot \sum_{j=1}^m x_{ij}^* \cdot \ln(x_{ij}^*), k= 1/\ln(n) \quad (14)$$

Dördüncü Adım: Bu adımda e_j yardımıyla D_j belirsizlik ölçüsü (15). Eşitlik yardımıyla hesaplanır.

$$\text{Her } j \text{ değeri için } d_j = 1 - e_j \quad (15)$$

Beşinci Adım: Bu adımda her bir değerlendirme kriteri için ağırlıklar belirlenir.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}, \sum_{j=1}^n w_j = 1, 0 \leq w_j \leq 1 \quad (16)$$

1.4. Finansal Göstergeler

Bu bölüm, EDAS ve COPRAS yöntemlerinde kullanılan finansal göstergelerin uygulanması ve yorumlanmasına odaklanmaktadır. Bu göstergelerin bir kısmı finansal başarısızlık modellerinden oluşmaktadır, geri kalanları ise genellikle finansal performansın ölçümünde kullanılan Tobin Q ve likidite oranlarından cari oran ile nakit orandır. Tablo 1’de değerlendirme kriteri olarak ele alınan finansal göstergeler yani modelin değişkenleri hakkında temel bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değerlendirme Kriterleri

Değerlendirme Kriteri	Formülü	Açıklama
Tobin Q	((Toplam Pasifler-Özsermaye) + Piyasa Değeri)/ Toplam Aktifler	1’den büyük olması kaynakların etkin kullanıldığını ifade eder.
Nakit Oran	(Hazır Değerler+Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Yükümlülükler	0,20 olması yeterli kabul edilir.
Cari Oran	Dönen Varlıklar/ Kısa Vadeli Yükümlülükler	Yaklaşık 2 olması beklenir.
Altman Z-Skor (1968)	X_1 : Net Çalışma Sermayesi/Toplam Varlıklar	Güvenli Belirsiz Riskli
	X_2 : Geçmiş Yıl Karları (Zararları)/Toplam Varlıklar	
	X_3 : Faaliyet Karı (Zararı)/Toplam Varlıklar	
	X_4 : Piyasa Değeri/Toplam Yükümlülükler	
	X_5 : Satış Gelirleri/Toplam Varlıklar	
Springate S-Skor (1978)	$Z=1,2X_1+1,4X_2+3,3X_3+0,6X_4+0,999X_5$	Başarılı Başarısız
	X_1 : Net Çalışma Sermayesi/Toplam Varlıklar	
	X_2 : Faaliyet Karı (Zararı)/Toplam Varlıklar	
	X_3 : Vergi Öncesi Kar/Kısa Vadeli	

	Yükümlülükler	
Taffler T-Skor (1984)	X ₄ : Satış Gelirleri/Toplam Varlıklar $S=1,03X_1+3,07X_2+0,66X_3+0,4X_4$	
	X ₁ : Vergi Öncesi Kar/Kısa Vadeli Yükümlülükler	
	X ₂ : Dönen Varlıklar/ Toplam Yükümlülükler	
	X ₃ : Kısa Vadeli Yükümlülükler/Toplam Varlıklar	İflas Riski Olan
	X ₄ : (Dönen Varlıklar-Stoklar-Kısa Vadeli Yükümlülükler)/(Satış Gelirleri-Vergi Öncesi Kar+ Amortisman Giderleri) $T=3,20+12,18X_1+2,5X_2-10,68X_3+0,029X_4$	İflas Riski Olmayan
Zmijewski X-Skor (1984)	X ₁ : Dönem Karı (Zararı)/ Toplam Varlıklar	
	X ₂ : Toplam Yükümlülükler/ Toplam Varlıklar	İflas Riski Olan
	X ₃ : Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler	İflas Riski Olmayan
	$X=-4,336-4,513X_1+5,679X_2+0,004X_3$	

Kaynak: Akgüç, 2013; Altman, 1968; Koçyiğit, 2009; Springate, 1978; Taffler, 1984, Zmijewski, 1984

Altman Z-Skoru'nun 2,99'dan büyük olması durumunda işletme güvenli kabul edilirken, 1,81 ile 2,99 arasında olması belirsizliği işaret etmekte ve 1,8'den küçük olması ise iflas riskini göstermektedir (Altman, 1968).

Springate S-Skoru'nun 0,862'den küçük olması, işletmenin başarısız ve iflase yakın olduğunu işaret ederken, bu değer 0,862'den büyük olması ise işletmenin finansal anlamda başarılı ve sağlam olduğunu göstermektedir (Springate, 1978).

Taffler T-Skor değerinin 0'dan büyük olması, iflas riski olmayan bir işletmeyi temsil ederken, değer 0'dan küçük olması ise iflas riski taşıyan bir işletmeyi göstermektedir (Taffler, 1984).

Eğer Zmijewski modelden elde edilen X-Skor'u 0'dan küçükse, işletmenin finansal açıdan sağlıklı olduğunu; ancak ilgili değer 0'dan büyükse, iflas riski taşıdığını ifade eder (Zmijewski, 1984).

Finansal başarısızlık modelleri ile birlikte birçok çalışmada şirket performansının ölçütü olduğu konusunda genel bir kabul görmüş olan Tobin q oranı da eklenmiştir (Canbaş vd., 2004, s. 57). Tobin Q oranının 1'den büyük olması, işletme kaynaklarının etkin bir şekilde kullanıldığını yansıtmakta; buna karşılık, 1'den küçük olması, işletme kaynaklarının verimsiz bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Tobin Q oranı 1'den küçük olan işletmelerde yatırımlar genellikle kısıtlanmakta ve bu durum, kaynak verimsizliklerinin kârlılığı olumsuz etkilediği bir senaryoyu ortaya koymaktadır (Koçyiğit, 2009, s. 179). Tobin Q oranı 1'den fazla olan işletmeler, diğer işletmelere

kıyasla daha büyük bir büyüme potansiyeline sahip olarak öne çıkmaktadır (Wolfe ve Sauaia, 2003, s. 157).

Gelişmiş ülkelerde, nakit oranının genellikle %20'nin altına düşmemesi gerektiği genel bir prensip olarak öne sürülmektedir. Türkiye'deki durum incelendiğinde, özellikle sınav işletmelerinde kısa vadeli borçların yüksek olması nedeniyle, bu oranın çoğunlukla %20'nin altında olduğu gözlemlenmektedir (Akgüç, 2013, s. 473).

Genellikle, cari oranın 2:1 seviyesinde olması genel bir kabul görmektedir. Ancak, likiditenin gelişmekte olan ülkelerde genellikle düşük olduğu göz önüne alındığında, bu tür ülkelerde faaliyet gösteren işletmeler için cari oranın 1.5 seviyesinin yeterli olabileceği öne sürülmektedir. Sürekli enflasyonist bir ekonomik süreç içinde varlık gösteren ekonomilerde, artan işletme sermayesi genellikle kısa vadeli borçlarla finanse edilmekte olup, bu durum cari oranın azalmasına yol açmaktadır (Akgüç, 2013, s. 466).

Literatür incelendiğinde ulusal ve uluslararası literatürde, bu skorların finansal başarısızlık tahmininde sıkça ayrı ayrı veya birlikte kullanıldığı gözlemlenmektedir (Kulalı, 2016; Manalı vd., 2017; Matturungan vd., 2017; Mahtani ve Garg, 2018; Güçlü, 2021; Türk ve Kürklü, 2017). Ek olarak finansal performans göstergesi olarak da Tobin q'nın değerlendirildiği pek çok çalışma vardır (Karayel ve Doğan, 2014; Özçalık ve Aytekin, 2018; Ricca vd., 2023).

2. ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada, Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde yer alan 10 işletmenin incelenmesi hedeflenmiştir. Ancak, çalışma 2017-2021 dönemini kapsadığından, bazı işletmelerin ilgili tarihlerde endekste yer almaması nedeniyle ve bir işletmenin verisine dönem boyunca ulaşılamaması nedeniyle yıl bazlı farklı sayıda işletme değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, Finnet veri tabanından elde edilmiştir. Çalışma kapsamında 2017 yılı için yedi işletme, 2018-2020 döneminde sekiz işletme, 2021 yılı için dokuz işletme değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmaya 2022 yılı, dokuz aylık verilerle karşılaştırma yapmadan finansal değerlerini incelemek adına çalışmaya eklenmiştir. Tablo 2'de 2021 yılına ait örnekleme yer alan yedi işletmenin finansal tablolarından elde edilmiş finansal başarısızlıklarını inceleyen modellerin değerleri ile birlikte Tobin Q değeri ve likidite oranlarından olan Cari ve Nakit Oran değerleri sunulmuştur.

Tablo 2. Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde Yer Alan İşletmelerin Değerlendirme Kriterleri: 2021 Yılı

2021	Springate S-Skor	Altman Skor	Z-Skor	Taffler T-Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	2,03	2,94		6,69	-1,64	2,55	1,55	0,26
F ₂	0,77	1,53		12,51	-0,86	1,47	1,14	0,65
F ₃	2,49	2,19		93,92	-3,36	0,93	5,09	4,97

F ₄	-0,06	0,28	-8,19	0,78	1,04	1,00	0,55
F ₅	0,21	0,75	-5,96	-0,51	0,99	0,57	0,41
F ₆	0,22	0,42	1,85	-0,22	0,82	0,73	0,39
F ₇	3,30	10,64	105,63	-4,37	3,83	4,74	0,13
F ₈	0,71	1,03	12,01	-1,91	0,50	0,82	0,19
F ₉	1,39	6,13	25,87	-2,97	2,54	1,70	0,50

Tablo 2’den görüldüğü üzere, Springate S-Skor’a göre, 2021 yılı için F₂, F₄, F₅, F₆ ve F₈ işletmeleri iflasa yakın işletmeler olarak belirlenmiştir. Altman Z-Skor işletmeleri Springate S-Skor gibi iki gruba değil üç farklı gruba ayırmaktadır, güvenli, belirsiz ve riskli olarak. Benzer şekilde Altman Z-Skor’a göre riskli grupta yer alan işletmelerin Springate S-Skor’da iflasa yakın olan işletmeler olarak gruplandırıldığı tespit edilmiştir. Ek olarak, F₁ ve F₃ işletmeleri belirsiz olarak değerlendirilmiştir. Taffler T-Skor’a göre sadece F₄ ve F₅ işletmelerinde iflas riski vardır. Zmijewski X-Skor’a göre ise sadece F₄ işletmesinde iflas riski vardır. Böylelikle, dört farklı finansal başarısızlık modeli 2021 yılı için F₄ işletmesini riskli grupta değerlendirmiştir. Tobin Q değerinin ise 1’den büyük olması beklenmektedir. F₃, F₅, F₆ ve F₈ işletmelerinin 2021 yılında bu değerinin 1’den küçük olduğu tespit edilmiştir. Cari Oran değeri 2’den küçük işletmeler F₃ ve F₇ dışındaki tüm işletmelerdir. Nakit Oran değeri 0,2’den küçük olan işletmeler ise F₇ ve F₈’dir. Tablo 3’te 2020 yılı için değerlendirme kriterleri ile bu kriterlerden elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Tablo 3. Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi’nde Yer Alan İşletmelerin Değerlendirme Kriterleri: 2020 Yılı

	Springate S-Skor	Altman Z-Skor	Taffler T-Skor	Zmijewski Skor	X-	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	2,14	3,29	5,02	-1,25	3,12	1,56	0,27	
	Başarılı	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli	
F ₂	0,32	2,02	-7,99	0,67	2,44	0,87	0,54	
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk var	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli	
F ₃	-0,42	0,86	-9,48	-1,74	1,31	0,17	0,11	
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli	
F ₄	-0,32	0,26	-13,96	0,59	1,08	0,82	0,55	
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk var	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli	
F ₅	0,27	0,89	-4,91	0,01	1,22	0,50	0,35	
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk var	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli	
F ₆	-0,10	0,31	-7,21	0,28	0,88	0,65	0,28	

	Başarısız	İflas	Risk var	Risk Var	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₇	3,17	10,92	103,99	-4,35	3,91	4,91	0,05
	Başarılı	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₈	1,36	1,89	17,98	-1,87	0,55	1,09	0,14
	Başarılı	İflas	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli

2020 yılı için F₁ işletmesi neredeyse tüm değerlendirme kriterleri açısından olumlu bir sonuç göstermektedir. F₂ işletmesi için Tobin Q ve Nakit Oran değerleri finansal açıdan olumlu görüş verirken, diğer değişkenler olumsuz görüş vermektedir. F₃ işletmesi için finansal başarısızlık modellerinden sadece Zmijewski X-Skor iflas riski olmadığını ifade ederken, Cari Oran değeri ise 2'nin oldukça altında değer almıştır. F₄, F₅ ve F₆ işletmelerinin finansal başarısızlık modellerinden aynı olumsuz sonuca ulaşıldığı tespit edilmiştir. Diğer işletmeler içinde tüm değerlendirme kriterlerinin aynı sonuca vardığı gözlemlenmemiştir. Tablo 4'te 2019 yılı için değerlendirme kriterleri ile bu kriterlerden elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Tablo 4. Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde Yer Alan İşletmelerin Değerlendirme Kriterleri: 2019 Yılı

	Springate S-Skor	Altman Z-Skor	Taffler T-Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	1,77	1,85	2,27	-1,23	1,67	1,68	0,28
	Başarılı	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₂	0,83	2,18	7,20	-0,52	1,86	0,76	0,25
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₃	-0,12	0,60	-6,22	-1,76	0,97	0,18	0,09
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₄	0,77	1,32	9,96	-0,39	1,17	1,28	0,88
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₅	0,30	0,79	-4,08	1,08	1,32	0,32	0,20
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk var	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₆	0,35	0,79	3,65	-0,38	0,86	0,80	0,35
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
F ₇	2,36	4,52	71,70	-4,15	1,95	2,73	0,01
	Başarılı	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli

	1,06	2,08	2,37	-0,44	0,77	0,83	0,18
F ₈	Başarılı	İflas	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli

2019 yılı içinde değerlendirme kriterleri sektördeki işletmelerin finansal performansları açısından farklı yorumlamalar oluşturmuşlardır. En az farklı görüş ise F₅ ve F₇ işletmelerine aittir. F₅ işletmesi için Tobin Q ve Cari Oran dışındaki tüm değerlendirme kriterleri finansal açıdan başarısız sonucunu ortaya koyarken, F₇ işletmesi içinde Cari Oran dışındaki tüm değerlendirme kriterleri işletmeyi finansal açıdan başarılı bulmuştur. Tablo 5'te 2018 yılı için değerlendirme kriterleri ile bu kriterlerden elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Tablo 5. Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde Yer Alan İşletmelerin Değerlendirme Kriterleri: 2018 Yılı

	Springate S-Skor	Altman Z-Skor	Taffler T-Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	2,07	6,87	2,37	-2,25	1,96	2,32	0,22
	Başarılı	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₂	1,28	2,33	16,95	-0,60	1,78	1,18	0,45
	Başarılı	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₃	0,56	0,40	14,92	-1,70	0,76	0,95	0,9
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₄	0,59	1,10	4,28	-0,37	0,90	1,24	0,77
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₅	0,15	0,55	-11,48	1,46	1,02	0,44	0,18
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk var	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₆	0,50	1,00	5,57	-0,46	0,92	0,87	0,32
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₇	2,88	4,70	63,31	-3,57	1,82	2,55	0,0
	Başarılı	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₈	0,55	1,72	-7,54	0,69	0,86	0,75	0,13
	Başarısız	İflas	Risk Var	Risk Var	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli

2018 yılı için F₁ işletmesi çalışmada yer alan tüm değerlendirme kriterleri açısından finansal açıdan olumlu, F₈ işletmesi ise finansal açıdan olumsuz olduğu tespit edilmiştir. F₅ işletmesi için Tobin Q ve Nakit Oran dışındaki değerlendirme kriterleri olumsuz sonuç ortaya çıkarmıştır. F₇ işletmesi için ise Nakit Oran dışındaki tüm değerlendirme kriterleri olumlu sonuç ortaya çıkarmıştır. Tablo 6'da 2017 yılı için değerlendirme kriterleri ile bu kriterlerden elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Tablo 6. Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde Yer Alan İşletmelerin Değerlendirme Kriterleri: 2017 Yılı

	Springate S-Skor	Altman Z-Skor	Taffler T-Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	1,72	14,98	2,05	-1,04	12,60	1,49	0,04
	Başarılı	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₂	1,43	2,61	19,03	-0,28	1,87	1,39	0,56
	Başarılı	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₃	-0,25	0,18	-21,13	0,15	0,94	1,01	0,83
	Başarısız	İflas	Risk var	Risk var	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₄	0,81	1,46	11,54	-0,69	1,12	1,66	1,07
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₅	0,22	0,54	-5,28	0,70	0,99	0,60	0,33
	Başarısız	İflas	Risk Var	Risk Var	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₆	0,39	0,55	0,14	-0,37	1,02	0,85	0,44
	Başarısız	İflas	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli
F ₇	2,04	1,34	39,03	-2,52	0,51	2,14	0,00
	Başarılı	Belirsiz	Risk yok	Risk yok	Kötü	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli

2017 yılında, F₁ işletmesi likidite oranları dışındaki değerlendirme kriterlerine göre finansal açıdan olumlu olarak belirlenmiştir. F₂ işletmesi Altman Z-Skor ve Cari Oran'a göre finansal açıdan olumsuz, diğer kriterlere göre finansal açıdan olumludur. F₃ ve F₅ işletmeleri ise Nakit Oran dışındaki değerlendirme kriterlerine göre finansal açıdan olumsuz olarak tespit edilmiştir. F₄ işletmesi ise finansal başarısızlık değerlendirme kriterlerinden Springate S-Skor ve Altman Z-Skor'a göre başarısız, Taffler T-Skor ve

Zmijewski X-Skor'a göre başarılıdır. Diğer işletmelerin değerlendirmeleri ise çok daha fazla farklılık göstermektedir. 2022 yılı 9 aylık süreci kapsadığı için bilgileri EK'te sunulmuştur. Tablo 6 aynı zamanda çalışmanın 2017 yılı için karar matrisini oluşturmaktadır. Ulaştırma Endeksi'nde yer alan işletmeler 7 farklı değerlendirme kriteri dikkate alınarak EDAS ve COPRAS yöntemleri yardımıyla iyiden kötüye sıralanması hedeflenmiştir. Değerlendirme kriterlerinin önem dereceleri yani ağırlıkları bilinmediğinden dolayı entropi yöntemi yardımıyla her yıl için değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu bilgiler ise Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Entropi Bulguları: 2017-2022

	Springate S-Skor	Altman Z-Skor	Taffler T Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
2017	e	0,82	0,56	0,51	0,69	0,63	0,96
	d	0,18	0,44	0,49	0,31	0,37	0,04
	W	0,09	0,22	0,24	0,15	0,18	0,02
2018	e	0,82	0,76	0,65	0,82	0,93	0,90
	d	0,18	0,24	0,35	0,18	0,07	0,10
	W	0,14	0,18	0,27	0,14	0,06	0,08
2019	e	0,76	0,82	0,43	0,74	0,94	0,83
	d	0,24	0,18	0,57	0,26	0,06	0,17
	W	0,14	0,11	0,33	0,15	0,03	0,10
2020	e	0,51	0,64	-0,05	0,49	0,91	0,73
	d	0,49	0,36	1,05	0,51	0,09	0,27
	W	0,17	0,12	0,36	0,18	0,03	0,09
2021	e	0,69	0,62	0,52	0,66	0,82	0,78
	d	0,31	0,38	0,48	0,34	0,18	0,22
	W	0,13	0,16	0,21	0,15	0,08	0,09
2022	e	0,81	0,69	0,59	0,75	0,79	0,79
	d	0,19	0,31	0,41	0,25	0,21	0,21
	W	0,10	0,16	0,22	0,13	0,11	0,11
Ortalama	0,13	0,16	0,27	0,15	0,08	0,08	0,13

Tablo 7'de yer alan önem dereceleri incelendiğinde, herhangi bir değerlendirme kriterinin modelden elenmesine gerek olmadığı söylenebilir. Örneğin, 2017 yılı için en önemli değerlendirme kriteri Taffler T-Skor (0,24), en önemsiz değerlendirme kriteri ise Cari Oran (0,02) olarak belirlenmiştir. Taffler T-Skor değerlendirme kriterinin çalışma dönemi boyunca en büyük ağırlığa sahip olarak, hep en önemli değerlendirme kriteri olduğu tespit edilmiştir. 2018-2021 yıllarında ise en önemsiz kriter Tobin Q, 2022 (9 aylık) dönemi için ise Springate S-Skor değerlendirme kriteri olmuştur.

Çalışmada EDAS ve COPRAS yöntemlerini kullanarak yıl bazlı, finansal sağlık, finansal performans ve likidite oranlarından elde edilen yedi farklı değerlendirme kriterine göre işletmeler iyiden kötüye sıralanmıştır. Yöntemler için gerekli olan değerlendirme kriterlerinin önem derecesi Tablo 7’de sunulmuştur. EDAS yönteminin ilk adımı için oluşturulan 2017 karar matrisi Tablo 2’de sunulmuştur. Buradan hareketle değerlendirme kriterleri için ortalama çözümler ise Tablo 8’de elde edilmiştir.

Tablo 8. 2017 Yılına Ait Ortalama Çözümler

Hedef	Mak	Mak	Mak	Min	Mak (1’den büyük)	Yaklaşık 2 (Mak)	Mak (0,2 olması yeterli)
2017	Springate S-Skor	Altman Z-Skor	Taffler T-Skor	Zmijewski Z-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
Ortalama Çözüm	0,09	0,22	0,24	0,15	0,18	0,02	0,10

Her değerlendirme kriteri için ortalama çözümler üretildikten sonra, PDA ve NDA matrisleri 2.2. bölümdeki (3). eşitlik yardımıyla oluşturulmuştur. Bu matrislere ilişkin bulgulara Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. 2017 Yılına Ait Ortalamadan Pozitif/Negatif Uzaklık Matrisleri

2017 Yılına Ait Ortalamadan Pozitif Uzaklık Matrisi									
2017	Springate S-Skor	Altman Skor	Z-Skor	Taffler Skor	T-Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	0,89	3,84		0,00		-0,81	3,63	0,14	0,00
F ₂	0,58	0,00		1,94		0,00	0,00	0,06	0,20
F ₃	0,00	0,00		0,00		0,00	0,00	0,00	0,78
F ₄	0,00	0,00		0,78		-0,19	0,00	0,27	1,29
F ₅	0,00	0,00		0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
F ₆	0,00	0,00		0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
F ₇	1,25	0,00		5,02		-3,36	0,00	0,64	0,00
2017 Yılına Ait Ortalamadan Negatif Uzaklık Matrisi									
2017	Springate S-Skor	Altman Skor	Z-Skor	Taffler Skor	T-Skor	Zmijewski X-Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
F ₁	0,00	0,00		0,68		0,00	0,00	0,00	0,91
F ₂	0,00	0,16		0,00		-0,52	0,31	0,00	0,00
F ₃	1,28	0,94		4,26		-1,26	0,65	0,23	0,00
F ₄	0,11	0,53		0,00		0,00	0,59	0,00	0,00
F ₅	0,76	0,82		1,81		-2,22	0,64	0,54	0,29
F ₆	0,57	0,82		0,98		-0,36	0,62	0,35	0,06
F ₇	0,00	0,57		0,00		0,00	0,81	0,00	1,00

Elde edilen Ortalamalardan Pozitif ve Negatif Uzaklık matrisler yardımıyla Tablo 10’da yer alan ve sıralama katsayısını hesaplamaya yarayan değerler elde edilmiştir. 2017 yılı bulguları ilgili tabloda sunulmuştur.

Tablo 10. 2017 Yılına Ait Sonuçlar

2017	TP_i	NTP_i	TN_i	NTN_i	S_i	2017-EDAS
F ₁	1,47	1,00	0,25	0,80	0,90	1
F ₂	0,54	0,37	0,01	0,99	0,68	2
F ₃	0,07	0,05	1,28	0,00	0,03	7
F ₄	0,29	0,20	0,23	0,82	0,51	4
F ₅	0,00	0,00	0,50	0,61	0,30	5
F ₆	0,00	0,00	0,54	0,58	0,29	6
F ₇	0,82	0,56	0,37	0,71	0,64	3

Aynı basamaklar takip edilerek, çalışma dönemi boyunca her yıl için gerçekleştirilen EDAS yönteminden elde edilen sonuçlar Tablo 11’de sunulmuştur. F₁ işletmesi, 2017’de en yüksek performansı gösterirken, 2021’de dokuz işletme arasında beşinci sırada yer almaktadır. F₂ işletmesi ise sıralamada zamanla ikinci sıradan üçüncü ve dördüncü sıralamaya gelmiştir.

Tablo 11. EDAS Sıralama Sonuçları: 2017-2022

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
F ₁	1	3	4	3	5	4
F ₂	2	2	3	4	4	3
F ₃	7	4	8	8	2	2
F ₄	4	5	2	7	6	5
F ₅	5	8	7	5	9	8
F ₆	6	6	6	6	7	9
F ₇	3	1	1	1	1	1
F ₈		7	5	2	8	6
F ₉					3	7

Tablo 11’den de görüldüğü üzere 2017 yılında sektörde yer alan 7 işletmenin içinde üçüncü sırada yer alan F₇ işletmesi, diğer tüm yıllarda birinci sırada yer almaktadır. COPRAS yönteminin 2017-2022 dönemi için analizden elde edilen sıralama sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. COPRAS Sıralama Sonuçları: 2017-2022

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
F ₁	2	3	4	4	5	3
F ₂	1	2	3	5	6	4
F ₃	7	5	8	7	1	2
F ₄	4	4	2	8	9	9
F ₅	6	8	7	2	7	7
F ₆	3	6	6	6	4	5
F ₇	5	1	1	1	2	1
F ₈		7	5	3	8	8
F ₉					3	6

EDAS ve COPRAS yöntemlerinden elde edilen sonuçların birbirine benzer olup olmadığını ölçmek adına, Spearman sıra korelasyonundan yararlanılmıştır. Tablo 13'te korelasyon analizinden elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 13. Spearman Korelasyon Analizi: EDAS ve COPRAS Yöntemleri

Değişkenler	Korelasyon Katsayısı	p Değerleri
2017 EDAS- 2017 COPRAS	0,714	0,071
2018 EDAS- 2018 COPRAS	0,976**	0,000
2019 EDAS- 2019 COPRAS	1,000**	0,000
2020 EDAS- 2020 COPRAS	0,833*	0,010
2021 EDAS- 2021 COPRAS	0,767*	0,016
2022 EDAS-2022 COPRAS	0,667*	0,040

* %95 güven aralığında anlamlı

**%90 güven aralığında anlamlı

Tablo 14'ten de görüldüğü üzere 2017-2022 dönemimde EDAS ve COPRAS yöntemleri arasında korelasyon katsayıları değişkenlik göstermektedir. 2018'den 2021'e kadar olan dönemde katsayılar oldukça yüksek (0,976 ile 1 arasında), ancak 2017 ve 2022 yıllarında katsayılar biraz daha düşük ancak yine de pozitif ve güçlü bir ilişki ifade etmektedir. Ancak, p değerleri incelendiğinde, 2018'den 2022'ye kadar olan dönemde tüm ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$), 2017 yılı için p değeri 0,071 olduğundan, ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$).

Sonuç

Bu çalışmanın ana amacı Ulaştırma ve Depolama Sektöründe aynı zamanda Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal performanslarını, finansal başarısızlık modelleri ile birlikte literatürde finansal performansı ölçmek için sıklıkla kullanılan Tobin q ve likidite oranlarından cari oran ve nakit oran ile birlikte değerlendirmektir. Bu finansal göstergeler değerlendirme kriteri olarak ele alınmış olup, ilgili göstergelerin önem dereceleri ise yıl bazlı olarak entropi tekniği ile elde edilmiştir. Böylelikle değerlendirme kriterlerinin bir bağlamda modelde kalmasını veya değiştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayıran özelliklerinden biridir. ÇKKV tekniklerinden EDAS ve COPRAS yöntemleri kullanılarak, sektördeki işletmeler finansal açıdan sıralanmıştır. İlgili dönem COVID-19 sürecini de içerdiğinden finansal performans açısından işletme sıralamalarında farklılaşma olup olmadığı da belirlenmiştir. Bunlara ek olarak değerlendirme kriterleri arasında, finansal sağlığı belirlemede sıklıkla kullanılan Altman Z-Skor, Springate S-Skor, Taffler T-Skor ve Zmijewski X-Skor modelleri olduğundan, bu modellerden elde edilen skorların çalışma dönemi boyunca her bir işletme için benzer sonuçlar verip vermediği kontrol edilerek, Tobin Q ve likidite oranlarının yorumlarıyla karşılaştırma imkânı bulunmuştur.

Çalışmada yer alan yedi değerlendirme kriterinin dördü finansal başarısızlık tahmini için kullanılan modellerden, bu ve benzeri modellerden genellikle iki veya üç farklı durum ortaya çıkabilir, riskli, belirsiz, güvenli gibi. Çalışmadan elde edilen bulgularda bu modellerin birbirine benzer sonuç ortaya çıkardığı çok az görülmüştür. Bu bir bağlamda, bu değişkenlerin belki bu sektör için uygun olmadığı veya bu değişkenlerin birlikte değerlendirilmesinin daha uygun olduğunu ifade eder. Sıralama yöntemlerinden elde edilen bulgular ayrı ayrı değerlendirmeden önce, EDAS ve COPRAS'tan elde edilen sonuçların arasındaki yüksek ilişki yöntemlerin çok benzer sıralamalar gerçekleştirdiğini ifade eder.

Çalışmanın kısıtlarından biri değişkenlerin önem derecelerinin sadece entropi ile hesaplanmasıdır. Gelecekteki çalışmalarda, değerlendirme kriterlerinin önem derecelerini farklı yöntemler olan Standart Sapma ve Critic gibi objektif metotlarla veya AHP ve Delphi gibi subjektif tekniklerle hesaplanarak farklı sonuçların modellere yansımaları tartışılabilir. Bu durum, kriter ağırlıklarının çalışma sonuçları üzerindeki etkisinin incelenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, EDAS ve COPRAS yöntemlerinden farklı yöntemler ile ve/veya farklı finansal göstergeler eklenerek veya değiştirilerek değerlendirme kriterlerinin sayısı değiştirilerek elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Çiğdem Özarı: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Çiğdem Özarı: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özarı, Ç. (2024). Covid-19 sürecinde ulaştırma ve depolama sektöründeki işletmelerin finansal performans analizi: Entropi tabanlı Edas ve Copras yöntemleriyle. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 602-631. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1433782>

Kaynakça

- Acer, A., & Kalender, S. (2020). Antrepoların performansının entropi ve TOPSIS yöntemiyle değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), 1-20.
- Akça, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 45-64.
- Akçacı T., & Çınaroğlu, M. S. (2020). Yeni koronavirüs (COVID-19) salgınının lojistik ve ticarete etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 447-456. <https://doi.org/10.21547/jss.766159>.
- Akgüç, Ö. (2013). *Mali tablolar analizi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Akgün, M., & Temür, A. S. (2016). BIST ulaştırma endeksine kayıtlı şirketlerin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 173-186.
- Alkan, Ö., & Albayrak, Ö. K. (2020). Ranking of renewable energy sources for regions in Turkey by fuzzy entropy based fuzzy COPRAS and fuzzy MULTIMOORA. *Renewable Energy*, 162, 712-726. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.08.062>.
- Alnıpak, S., & Kale S. (2021). Covid-19 sürecinin ulaştırma sektörü finansal performansına etkileri. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(IERFM Özel Sayısı), 139-156. <https://doi.org/10.30784/epfad.1020882>.
- Altman, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.
- Apan, M., & Öztel, A. (2020). Bütünleşik entropi-EDAS yöntemi ile nakit akım odaklı finansal performans analizi: BIST orman, kâğıt, basım Endeksi'nde işlem gören firmaların 2011-2018 dönem verisinden kanıtlar. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 22(1), 170-184. <https://doi.org/10.24011/barofd.694820>.
- Atayah, O. F., Dhiaf, M. M., Najaf, K., & Frederico, G. F. (2022). Impact of COVID-19 on financial performance of logistics firms: evidence from G-20 countries. *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*, 15(2), 172-196. <https://doi.org/10.1108/JGOSS-03-2021-0028>.
- Bakır, M., & Atalık, Ö. (2018). Entropi ve ARAS yöntemleriyle havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 617-638. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.410>.
- Canbaş, S., Doğukanlı, H., & Düzakın, Y. D. D. H. (2004). Tobin Q oranı ve günümüzde işletme kararları açısından önemi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 57-74.

- Chatterjee, P., Athawale, V. M., & Chakraborty, S. (2011). Materials selection using complex proportional assessment and evaluation of mixed data methods. *Materials & Design*, 32(2), 851-860.
- Chatterjee, P., & Chakraborty, S. (2012). Materials selection using COPRAS and COPRAS-G methods. *International Journal of Materials and Structural Integrity*, 6(2-4), 111-133.
- Costea, A. (2014). Applying fuzzy logic and machine learning techniques in financial performance predictions. *Procedia Economics and Finance*, 10, 4-9. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00271-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00271-8).
- Devi, S., Warasniasih, N. M. S., Masdiantini, P. R., & Musmini, L. S. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on the financial performance of firms on the Indonesia stock exchange. *Journal of Economics, Business, & Accountancy Ventura*, 23(2), 226-242. <https://doi.org/10.14414/jebav.v23i2.2313>.
- Doğan, H. (2022). Dematel ve Copras yöntemleri ile tedarikçi seçimi: hazır giyim sektöründe bir uygulama. *Tekstil ve Mühendis*, 29(127), 150-160. <https://doi.org/10.7216/1300759920222912705>.
- Erdoğan, N. K., Altınırnak, S., Şahin, C., & Karamaşa, Ç. (2020). Analyzing the financial performance of football clubs listed in BIST using entropy based copras methodology. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 39-53.
- Ersoy, M., & Orçun, Ç. (2022). COVID-19 pandemisi etkisinde entropi tabanlı TOPSIS ile finansal performans analizi: BIST üzerinde bir uygulama. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), 32-55. <https://doi.org/10.47138/jea.1187426>.
- Ersoy, Y. (2021). Personnel selection in the software industry by using entropy-based EDAS and CODAS methods. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 36-49. DOI: <https://doi.org/10.46236/jvosst.960354>.
- Ertaş, F. C., & Yetim, A. (2022). Covid-19 pandemisinde gıda ve içecek sektöründeki işletmelerin finansal performansının TOPSIS yöntemiyle incelenmesi: BIST örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (93), 53-74.
- Esbouei, S. K., & Ghadikolaei, A. S. (2013). Applying FAHP and COPRAS methods for evaluating financial performance. *International Journal of Managment, IT and Engineering*, 3(11), 10-22.
- Goswami, S. S., & Behera, D. K. (2021). Implementation of ENTROPY-ARAS decision making methodology in the selection of best engineering materials. *Materials Today: Proceedings*, 38, 2256-2262. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2020.06.320>.
- Güçlü, F. (2021). İslami hisse senedi piyasalarında finansal sıkıntı riskinin Altman-Z ve Springate modelleri ile incelenmesi: Katılım 50 Endeksi

- örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3667-3684.
- Javanmardi, E., Javanmardi, S., Xie, N., & Yuan, C. (2021). Financial performance evaluation of automotive companies on Tehran stock exchange using absolute GRA and TOPSIS models. *The Journal of Grey System*, 33(3), 43-67.
- Juodagalvienė, B., Turskis, Z., Šaparauskas, J., & Endriukaiytė, A. (2017). Integrated multi-criteria evaluation of house's plan shape based on the EDAS and SWARA methods. *Engineering Structures and Technologies*, 9(3), 117-125.
- Karabasevic, D., Zavadskas, E. K., Stanujkic, D., Popovic, G., & Brzakovic, M. (2018a). An approach to personnel selection in the IT industry based on the EDAS method. *Transformations in Business & Economics*, 17, 54-65.
- Karabasevic, D., Maksimovic, M., Stanujkic, D., Brzakovic, P., & Brzakovic, M. (2018b). The evaluation of websites in the textile industry by applying ISO/IEC 9126-4 standard and the EDAS method. *Industria Textila*, 69(6), 489.
- Karadağ Ak, Ö., Hazar, A., & Babuşcu, Ş. (2022). Evaluation of the financial performance of development and investment banks with entropy-based ARAS method. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/17520843.2022.2035523>.
- Karadağ, M. M. (2021). BİST'te işlem gören mevduat bankalarının IMF finansal sağlamlık göstergeleri açısından TOPSİS ve entropi yöntemleri ile analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (116), 119-142.
- Karakavuz, H. (2022). Salgın hastalıkların havayolu işletmelerinin çeşitli performans göstergeleri üzerindeki etkileri. Kasım Kiracı (Ed.), *Hava taşımacılığında güncel araştırmalar içinde* (s.17-40). Detay Yayıncılık.
- Karayel, M., & Doğan, M. (2014). Yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği ve finansal performans ilişkisi: BİST 100 şirketlerinde bir araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 19(2), 75-88.
- Kaygın, C. Y., & Koç, A. K. (2023). Türkiye'nin uluslararası taşımacılık faaliyetlerinin performansının Entropi ve EDAS yöntemleri ile analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(2), 492-510. <https://doi.org/10.15295/bmij.v11i2.2226>
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451. <http://dx.doi.org/10.15388/Informatica.2015.57>.
- Kılıçarslan, A., & Ergün, H. (2023). Borsa İstanbul'daki halka arzlar üzerine CRITIC ve EDAS yöntemleriyle karşılaştırmalı bir

- araştırma. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2025-2062.
<https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1202763>.
- Kılı, M., & Şahin, S. (2023) Covid-19 salgınının ulaştırma ve depolama sektörü işletmelerinin maliyet yönetim etkinliğine etkisinin incelenmesi. *International Journal of Business, Economics, and Management Perspectives*, 7(1), 15-28.
<http://dx.doi.org/10.29228/ijbemp.69293>.
- Koçyiğit, M. (2009). Havayolu işletmelerinin performansının Tobin q Oranı ile ölçülmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44, 179-189.
- Kulalı, İ. (2016). Altman z-score modelinin BİST şirketlerinin finansal başarısızlık riskinin tahmin edilmesinde uygulanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 283-292.
<http://dx.doi.org/10.17130/10.17130/ijmeh.2016.12.27.1076>.
- Kurt, G., & Kablan, A. (2022). Covid-19'un, BİST ulaştırma endeksinde faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin finansal performansı üzerindeki etkilerinin, çok kriterli karar verme yöntemleri ile analizi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 3(1), 16-33.
- Lam, M. (2004). Neural network techniques for financial performance prediction: integrating fundamental and technical analysis. *Decision support systems*, 37(4), 567-581.
- Liu, C., Rani, P., & Pachori, K. (2022). Sustainable circular supplier selection and evaluation in the manufacturing sector using Pythagorean fuzzy EDAS approach. *Journal of Enterprise Information Management*, 35(4/5), 1040-1066. <https://doi.org/10.1108/JEIM-04-2021-0187>.
- Lukić, R., & Zekić, B. H. (2022, October). Efficiency analysis of trade companies in Serbia using the ARAS method. *Business Logistics in Modern Management*, 22nd International Scientific Conference. , Croatia.
- Mahtani, U. S., & Garg, C. P. (2018). An analysis of key factors of financial distress in airline companies in India using fuzzy AHP framework. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 117, 87-102.
- Manalu, S., Octavianus, R. J. N., & Kalmadara, G. S. S. (2017). Financial distress analysis with altman z-score approach and zmijewski x-score on shipping service company. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 15(4), 677-682.
- Matturungan, N. H., Purwanto, B., & Irwanto, A. K. (2017). Manufacturing company bankruptcy prediction in Indonesia with Altman Z-Score Model. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 15(1), 18-24.
- Mercan, Y., & Çetin, O. (2020). COPRAS ve VIKOR yöntemleri ile BIST elektrik endeksindeki firmalarının finansal performans

- analizi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 123-139.
- Meydan, C., Yıldırım, B. F., & Senger, Ö. (2016). BİST’te işlem gören gıda işletmelerinin finansal performanslarının gri ilişkisel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69), 147-171.
- Mitreğa, M., & Choi, T. M. (2021). How small-and-medium transportation companies handle asymmetric customer relationships under COVID-19 pandemic: A multi-method study. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 148, 102249. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2021.102249>.
- Orhan, M. (2019). Türkiye ile Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının Entropi ağırlıklı EDAS yöntemiyle karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 1222-1238. <https://doi.org/10.31590/ejosat.657693>.
- Ömürbek, N., & Balcı, H. F. (2017). Entropi temelli COPRAS yöntemi ile Avrupa birliği ülkeleri ve Türkiye’nin havayolu taşımacılığının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 13-25. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.297149>.
- Öndeş, T., & Özkan, T. (2021). Bütünleşik CRITIC-EDAS yaklaşımıyla covid-19 pandemisinin bilişim sektörü üzerindeki finansal performans etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 506-522.
- Özbek, A. (2019). Türkiye’deki İllerin EDAS ve WASPAS yöntemleri ile yaşanabilirlik kriterlerine göre sıralanması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 177-200.
- Özbek, A., & Engür, M. (2018). EDAS yöntemi ile lojistik firma web sitelerinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 417-429.
- Özcan, M. (2021). COVID 19 pandemisinin turizm ve ulaştırma işletmelerinin finansal performansına etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3542-3567. <https://doi.org/10.26466/opus.879224>
- Özçalık, S. G., & Aytakin, S. (2018). Fulmer modelinin belirleyicileri: finansal performans açısından bir değerlendirme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. UIK (Special Issue), 281-292.
- Özçelik, H., & Küçükçakal, Z. (2019). BIST’de işlem gören finansal kiralama ve faktöring şirketlerinin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 249-270. <https://doi.org/10.25095/mufad.510675>.
- Özdemir, O., & Kılıçarslan, Ş. (2021). Entropi temelli gri ilişkisel analiz tekniği ile hayat ve emeklilik şirketlerinin finansal performansları

üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(4), 413-434.

- Pala, O. (2021a). IDOCRIW ve MARCOS temelli BİST ulaştırma işletmelerinin finansal performans analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 263-294. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2021.013>.
- Pala, O. (2021b). BIST turizm endeksinde yer alan firmaların CILOS ve MAIRCA tabanlı finansal performans analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 163-185. <https://orcid.org/0000-0002-2634-2653>.
- Rababah, A., Al-Haddad, L., Sial, M. S., Chunmei, Z., & Cherian, J. (2020). Analyzing the effects of COVID-19 pandemic on the financial performance of Chinese listed companies. *Journal of Public Affairs*, 20(4), 1-6. <https://doi.org/10.1002/pa.2440>
- Ricca, B., Ferrara, M., & Loprevite, S. (2023). Searching for an effective accounting-based score of firm performance: a comparative study between different synthesis techniques. *Quality & Quantity*, 57(4), 3575-3602.
- Sakarya, Ş., & Saçkes, İ. (2022). BIST'e kayıtlı ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarının Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemleriyle değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 366-388. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1088186>
- Salehi, V., Zarei, H., Shirali, G. A., & Hajizadeh, K. (2020). An entropy-based TOPSIS approach for analyzing and assessing crisis management systems in petrochemical industries. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 67, 104241. <https://doi.org/10.1016/j.jlp.2020.104241>.
- Sarıçalı, G., & Kundakçı, N. (2016). AHP ve COPRAS yöntemleri ile otel alternatiflerinin değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*, 4(1), 45-66.
- Shannon, C. E. (1948). A note on the concept of entropy. *Bell System Tech. J*, 27(3), 379-423.
- Springate, G. L. (1978). *Predicting the possibility of failure in a Canadian firm* [Yüksek Lisans tezi]. Simon Fraser University.
- Şahin, İ. E., & Karacan, K. B. (2019). BIST'te işlem gören inşaat işletmelerinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile finansal performans ölçümü. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(2), 162-172.
- Taffler, R. J. (1984). Empirical models for the monitoring of UK corporations. *Journal of Banking & Finance*, 8(2), 199-227.
- Talip, A. (2021). Finansal performansın entropi tabanlı ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi: BİST elektrik, gaz ve buhar sektöründeki işletmeler

- üzerine bir uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 15-32. <https://doi.org/10.17065/huniibf.740393>.
- Taşdelen, S., Bakacak, P. K., & Taşdelen, U. (2022). Covid-19 pandemisinin denizyolu taşımacılığına etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Marine and Engineering Technology*, 2(2), 111-121.
- Türk Z., & Kürklü, E. (2017). Financial failure estimate in BIST companies with Altman (Z-score) and Springate (S-score) models. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Ulutaş, A. (2018). Entropi tabanlı EDAS yöntemi ile lojistik firmalarının performans analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.458754>
- Uotila, J., Maula, M., Keil, T., & Zahra, S. A. (2009). Exploration, exploitation, and financial performance: Analysis of S&P 500 corporations. *Strategic Management Journal*, 30(2), 221-231.
- Uygurtürk, H., & Yılkan, E. (2020). BİST gıda ve içecek sektöründe nakit akım odaklı finansal performansın TOPSIS ve ARAS yöntemleri ile karşılaştırmalı ölçümü. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 587-609. <https://doi.org/10.14230/johut855>.
- Ünal, E. A. (2019). Bütünleşik entropi ve EDAS yöntemleri kullanılarak BİST sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 555-566. <https://doi.org/10.29106/fesa.649946>.
- Ünvan, Y. A., & Ergenç, C. (2022). Financial performance analysis with the fuzzy COPRAS and entropy-COPRAS approaches. *Computational Economics*, 59(4), 1577-1605. <https://doi.org/10.1007/s10614-021-10143-4>.
- Waworuntu, S. R., Wantah, M. D., & Rusmanto, T. (2014). CSR and financial performance analysis: evidence from top ASEAN listed companies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 164, 493-500.
- Wolfe, J., & Sauaia, A. C. A. (2003). The Tobin q as a company performance indicator. Paper presented at the Developments in Business Simulation and Experiential Learning: Proceedings of the Annual ABSEL conference, 30, 155-159.
- Yaşar, A., & Terzioğlu, M. K. (2022). Financial performance analysis of enterprises in the energy sector with the entropy based ARAS and GRI method. *BİLTÜRK Journal of Economics and Related Studies*, 4(3), 145-159.
- Yazdani, M., Torkayesh, A. E., Santibanez-Gonzalez, E. D., & Otaghsara, S. K. (2020). Evaluation of renewable energy resources using integrated

- Shannon Entropy—EDAS model. *Sustainable Operations and Computers*, 1, 35-42. <https://doi.org/10.1016/j.susoc.2020.12.002>.
- Yıldırım, B. F., & Timor, M. (2019). Bulanık ve gri COPRAS yöntemleri kullanılarak tedarikçi seçim modeli geliştirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 283-310.
- Yüksek, G., & Kalyoncu, M. (2021). Covid-19 küresel salgınının turizm sektörü üzerindeki etkileri. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 4(1), 85-101. <https://doi.org/10.33083/joghat.2021.60>.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., & Šarka, V. (1994). The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects, *Technol Econ Dev Econ*, 1(3), 131-139.
- Zerhouni, M. N., & Özarı, Ç. (2022). Assessment of international digital economy and society index using entropy based TOPSIS Methods. *International Journal Recent Research in Commerce Economics and Management*, 9(2), 70-77. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6579884>.
- Zmijewski, M. E. (1984). Methodological issues related to the estimation of financial distress prediction models. *Journal of Accounting Research*, 59-82. <https://doi.org/10.2307/2490859>.

Extended Abstract

In the contemporary global economic landscape, the pervasive expansion of global trade and the deepening intricacies of economic interdependencies have conferred a pivotal role upon transportation and storage companies within the framework of modern economic systems. Therefore, this study aims to examine the financial performance of companies enlisted in the Borsa Istanbul Transportation Index. The examination shall be facilitated through an analysis of liquidity ratios, notably the Current and Cash Ratios, supplemented by the Tobin's Q, which is frequently coupled with financial distress models such as Altman Z-Score, Springate S-Score, Taffler T-Score, and Zmijewski X-Score. This study seeks to compare the annual outcomes derived from these models for individual companies, aiming to ascertain the consistency or divergence in their evaluative results. Furthermore, considering the study period from 2017 to 2021, the investigation aims to discern the potential impact of the COVID-19 pandemic on the financial performance trajectory of businesses operating within this sector. By collectively assessing various financial indicators, the aim is to rank the companies within the relevant sector from good to poor regarding their financial standing, thereby examining their financial position within the sector.

When reviewing the literature, it is evident that the financial impacts of the COVID-19 pandemic on various business groups have been investigated in many national and international studies (Atayah et al., 2022; Devi et al.,

2020; Mitreğa and Choi, 2021; Öndeş and Özkan, 2021; Rababah et al., 2020; Ertaş and Yetim, 2022). Within the transportation and storage sector, it has been observed in the literature that the financial performance of companies has been evaluated using different methods, considering these companies as among the primary entities affected by the COVID-19 pandemic (Costea, 2014; Kılılı and Şahin, 2023; Lam, 2004; Özcan, 2021; Uotila et al., 2009; Waworuntu et al., 2014). Studies leveraging Multiple Criteria Decision Making (MCDM) techniques have often utilized various methods. In Pala's (2021a) study, the financial performance of companies listed in the Borsa Istanbul Transportation Index for 2019 and 2020 was evaluated using a combination of IDOCRIW and MARCOS approaches. The results emphasize the importance of entering economic crisis periods with a robust financial performance. In their study, Kurt and Kablan (2022) assessed airline companies using the TOPSIS and MABAC methods, determining the negative impact of the COVID-19 period on these companies. Sakarya and Saçkes (2022) examined the profitability-focused financial performance of the same sector using the Analytic Hierarchy Process and Integrated Grey Relational Analysis methods. They utilized cash flow-based financial ratios instead of traditional financial ratios as evaluation criteria. According to the findings, TLMAN exhibited the best financial performance during the relevant period, whereas THYAO showcased the poorest financial performance. Alnıpak and Kale (2021) evaluated the financial performance of companies in the same sector from 2008 to 2020 using the OCRA method. In this study, they considered liquidity, profitability, growth, financial structure, and activity ratios, along with market multiples as evaluation criteria. The findings suggest that this sector was adversely affected by the pandemic and represented the worst period regarding financial efficiency during the specified period.

Since the main objective of this research is to systematically organize companies within the sector annually, COPRAS and EDAS techniques, derived from the field of Multiple Criteria Decision Making (MCDM), were utilized. This methodology aims to distinguish and outline the financial capabilities of individual companies within the broader industry context. Moreover, as two distinct methodologies were employed for ranking, an examination of the correlation between these approaches was intended to determine their level of agreement or disparity in results. This discussion aims to enhance comprehension regarding the consistency of these respective methodologies in evaluating financial performance.

In the study, it has been observed that the four different financial distress models mostly yield varying results for companies within the transportation and storage sector. In cases where similar outcomes were obtained, it was noted that either one of the liquidity ratios or the Tobin's q value produces different implications. Furthermore, rankings derived from MCDM techniques showed significance in all years except one, and the relationship is

generally positive and robust. It was observed that companies did not experience sudden declines or rises in their rankings between 2017 and 2022.

In the present study, four out of the seven evaluation criteria are derived from models used for financial failure/bankruptcy prediction, typically leading to two or three distinct categories such as risky, uncertain, and secure. The findings from the study reveal that these models rarely yield similar results. This suggests that either these variables might not be suitable for this sector, or their collective assessment might be more appropriate. Before individually assessing the findings from ranking methods, the high correlation between the results obtained from EDAS and COPRAS implies that these methods generate very similar rankings.

EK

Ek.1 Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi'nde Yer Alan İşletmelerin Değerlendirme Kriterleri: 2022 9 Aylık

2022 (9 Aylık)	Springate S- Skor	Altman Skor	Z- Skor	Taffler T- Skor	Zmijewski X- Skor	Tobin Q	Cari Oran	Nakit Oran
	1,98	5,44		5,88	-1,58	5,04	1,5	0,4
F ₁	Başarılı	İflas		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	1,25	2,70		19,48	-1,50	2,52	1,45	0,78
F ₂	Başarılı	İflas		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	1,86	2,94		67,04	-3,49	1,16	5,6	4,28
F ₃	Başarılı	Belirsiz		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	0,50	1,09		3,86	0,38	1,50	1,66	1,07
F ₄	Başarısız	İflas		Risk yok	Risk var	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	0,57	1,83		7,71	-1,10	1,86	0,71	0,37
F ₅	Başarısız	İflas		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	0,51	0,95		8,83	-0,80	1,05	0,89	0,44
F ₆	Başarısız	İflas		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	4,11	16,29		184,31	-5,40	3,99	5,43	0,11
F ₇	Başarılı	Güvenli		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli
	0,92	2,71		8,56	-1,62	1,77	1,29	0,51
F ₈	Başarılı	İflas		Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması veterli

Çiğdem Özarı

	0,63	5,36	1,35	-1,69	4,47	0,94	0,08
F ₀	Başarısız	Güvenli	Risk yok	Risk yok	İyi	Yaklaşık 2 olmalı	0,2 olması yeterli

KURUMSAL İTİBAR VE HİZMET KALİTESİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİLERİ: SAĞLIK İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Turgay KARALINÇ** Burhanettin Aykut ARIKAN***

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, sağlık sektörü içinde kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin işletme performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymak için model geliştirmek ve bu modeli test etmektir. Bu amaçla, kurumsal itibarın alt değişkenleri olan farkındalık ve tanınma, yönetim-liderlik, güvenilirlik, hizmet kalitesinin alt değişkenleri olan empati, sağlıklı yiyecekler, fiziksel özellikler, güven, güvence ve işletme performansının alt değişkenleri olan, rekabet, finansal performans, hizmet kalitesi, esneklik, kaynak kullanımı arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında araştırma verilerinin elde edilmesinde, demografik özelliklerle ilgili sorular, "Kurumsal İtibar Ölçeği, Hizmet Kalitesi Ölçeği ve İşletme Performansı Ölçeği" olmak üzere üç ölçekten yararlanılmıştır. Ankete katılan bireylerin verdiği cevaplardan oluşan veriler SPSS istatistik analiz programı ile analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, demografik özelliklere ait dağılımlar belirlenmiş, ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri belirlenerek, faktör, anova, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Anket çalışması, İstanbul'da faaliyet gösteren özel hastanelerin çalışanlarına uygulanmış olup, bu kapsamda 400 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmanın analizleri sonucunda, sosyal sorumluluğun, sağlıklı yiyeceklerin ve hizmet güvencesinin, rekabet faaliyetleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, kurumun fiziksel özelliklerinin ve hizmet güvencesinin, finansal performans üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, kuruma yönelik olumsuz algıların, müşteri memnuniyetinin ve sosyal sorumluluğun, hizmet kalitesi üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İtibar, Hizmet Kalitesi, İşletme Performansı.

* Bu makale Turgay Karalınç'ın doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, tkaralinc@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2763-9851>

*** Prof. Dr., Türk Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Kültür ve İletişim Bilimleri, aykut.arikan@tau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9629-8387>

THE EFFECTS OF CORPORATE REPUTATION AND SERVICE QUALITY ON BUSINESS PERFORMANCE: A RESEARCH IN HEALTH BUSINESSES

Abstract

The main purpose of this research is to develop and test a model to reveal the effects of corporate reputation and service quality on business performance in the health sector. For this purpose, the sub-variables of corporate reputation, awareness and recognition, management-leadership, reliability, the relations between the sub-variables of service quality, empathy, healthy food, physical characteristics, trust, assurance, and the sub-variables of business performance, competition, financial performance, service quality, flexibility, resource utilization, were analyzed. Within the scope of the study, in obtaining the research data, questions about demographic characteristics, "Corporate Reputation Scale, Service Quality Scale and Business Performance Scale" were used. The data consisting of the answers given by the individuals participating in the survey were analyzed with the SPSS statistical analysis program. In this direction, the distributions of demographic characteristics were determined, the reliability levels of the scales were determined, factor, anova, correlation and regression analyzes were performed. The study was applied to 400 personnel working in private hospitals operating in Istanbul. As a result of the analysis of the research conducted for this study, social responsibility, healthy food and service assurance, it has been found to have a positive effect on competitive activities. In addition, the physical characteristics of the institution and the service assurance, it has been determined that it has a positive effect on financial performance. On the other hand, negative perceptions towards the institution, customer satisfaction and social responsibility, it has been determined that there is a negative effect on service quality.

Keywords: *Corporate Reputation, Quality of Service, Business Performance.*

Giriş

Sağlık hizmet sunumunda hasta memnuniyeti ve güven başarılı bir performans için temel unsurlardır. Sağlık sektörü yüksek bir hizmet kalitesi ve güçlü bir kurumsal itibar gerektiren çok önemli bir alandır.

Küreselleşme ile birlikte rekabetin artması ürünlerin yaşam süresinin kısalmasına ve ürünler arasındaki farklılıkların azalmasına neden olmuştur. Müşteri tercihleri de buna bağlı olarak yeniden şekillenmeye başlamıştır. İşletmeler de faaliyet gösterdikleri pazarlarda başarılı olabilmek için "müşteri değeri" olgusundan hareket ederek rakiplerinden farklı hizmetleri ve standartları ortaya koymaya yönelmişlerdir (Güzeltik-Ural, 2002, s. 83).

İtibar kavramı, imaj, kimlik, şerefiye, saygınlık ve prestij kavramlarıyla çalışma konularının odak noktalarına ya da genelleştirme düzeylerine bağlı kalınarak eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Çalışmaların çoğunda birbirlerinin yerine kullanılabilen itibar, imaj ve kimlik kavramları birçok açıdan

farklılıklar gösterebilmektedir. Kurumsal itibar kavramı açıklanmadan önce bu farklılıkların ortaya konulması gerekmektedir (Göker vd., 2017, s. 133).

Kimlik ve imaj kavramını tanımlayabilmek için kullanılan boyutlar ele alındığında kurumsal itibar, içsel ve dışsal paydaşların gözündeki olumlu veya olumsuz algıları ifade etmektedir. Kurumsal itibar, algılar toplamı, algısal simgeler, gizli, net ve global algılar şeklinde ifade edilip bir yargıda bulunmadan paydaşların işletmelere ilişkin algısını ifade etmektedir (Walker, 2010, s. 367).

Vizyonlarını net bir şekilde belirleyen işletmelerin, işletme dışında ve içinde paylaşılan vizyonlarla uyumlu biçimde hareket etmeleri durumunda işletmelerin itibarı artmaktadır. İşletmelerin kurumsal yapının ve kurumsal işleyişin üzerinde dikkatlice durmaları, iletişim araçlarını etkili şekilde kullanmaları, finansal performansı arttırmaları vs. gibi faktörler, kurumsal itibarlarının güçlenmesini ve artmasını sağlamaktadır (Karatepe, 2008, s. 94).

İşletmelerde kurumsal itibarın başarılı olabilmesi için, işletmelerin müşterilerle olan güvenlik bağını güçlendirmeleri, şeffaf olmaları, tutarlı olmaları, yeni stratejik unsurları ortaya çıkarmaları gerekmektedir. Ayrıca pazar ortamında markaya yönelik konumlandırmaları yapmaları ve kurumsal yapıyı güçlendirip kurumsal işleyişteki sürekliliği sağlamaları gerekmektedir (Sorohan, 1994, s. 9).

Günümüz rekabet koşullarında varlıklarını sürdürmek çabası içinde olan işletmeler için itibar kavramı önemini zaman geçtikçe arttırmaktadır. Aktif şekilde itibar yönetimini uygulayan işletmeler, tedarikçileri, müşterileri, çalışanlarının zihninde ve tüm toplumda olumlu algıyla değerlendirilmektedir (Ünalı, 2015, s. 100).

Hizmet kalitesini geliştirmek için yeni yönetim modelleri geliştirmek, uygulamak ve çalışanları motive etmek gerekmektedir. Uygun şekilde motive edilmiş personeller iyi yönetildiğinde çok verimli çalışarak hizmet kalitesini yükseltebilir (Pekdemir, 2019, s. 31).

Sağlık kurumları başarılı bir performans sergilemek için kurumsal itibarlarını güçlendirmeleri ve hizmet kalitelerini sürekli bir şekilde iyileştirmeleri gerekmektedir.

Sağlık işletmelerinde, kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin işletme performansına etkilerini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde konu ile ilgili var olan teoriler sağlık sektörüne yönelik yapılan araştırma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı hem literatüre hem de sağlık sektörüne katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

1. KURUMSAL İTİBAR KAVRAMI

“Kurumsal itibar”, kimlik, saygınlık, imaj, şerefiye ve prestij ile ilgili bir kavramdır. Bununla beraber, çoğu çalışmalarda birbirlerinin yerine

kullanılmakta olan kimlik, itibar ve imaj kavramları aslında birçok yönden farklılıklar göstermektedir (Göker, vd., 2017, s. 134). Kimlik ve imaj kavramlarının tanımlanması amacıyla kullanılan boyutlar ele alındığında da “kurumsal itibar”, içsel ve dışsal paydaşların gözünden işletmelerin hem dışında hem içinde oluşturulmakta olan gerçek durumlarla ilgili olumlu ya da olumsuz algılar toplamı olarak açıklanabilir. (Gündüz, 2013, s. 1).

1.1. Kurumsal İtibarin Amaçları

İşletmeler, sosyal sorumluluk çalışmalarıyla paydaşlarına toplumu düşündüklerini ve ekonomik yarar dışında hedefleri olduğunu ifade etmektedir. İşletmelerin toplumun refahı ve işletmenin amacı arasındaki dengenin korunması için gösterdiği çabayı anlatmaktadır. Çalışanlar ve müşterilerle ilgili kurumsal amaçlar, itibar arttırmak, ürün farklılaşmalarını sağlamak, müşterinin sadakati, iletişimler aracılığıyla tanıtmak ve iyi itibarı oluşturmak, çalışan bağlılığını ve memnuniyetini artırmak, işverenin gelecekteki çekiciliğini arttırmak ve çalışan sirkülasyonunu düşürmek şeklinde sıralanmaktadır (Gümüş ve Öksüz, 2009, s. 2139).

1.2. Kurumsal İtibarin Özellikleri

Kurumsal itibarı yönetme, toplum genelinde, çevrede, müşterilerde nasıl algılandıklarını ve işletmelerin hangi özelliklerle tanınmak istediklerini ve faaliyetlerin yürütülmesini içeren yönetim disiplinlerinden oluşmaktadır. Rekabetin ve değişen ekonomi koşullarının aracılığıyla kaliteli hizmet, ürün üretmek ve bunları duyurmak dışında farklı unsurların da geleceği garanti altına almak için gerekliliği anlaşılmıştır (Kadıbeşegil, 2007, s. 51).

1.3. Kurumsal İtibarin Önemi

Kurumsal itibarı oluşturan ana bileşenlerin algılanmasını etkileyen olası unsurların ve önem derecesinin belirlenebilmesi yöneticilere bazı önemli katkılarda bulunmaktadır. İşletmelerin yönetim alanları üzerinde sıklıkla tartışılmakta olan konulardan biri de “kurumsal itibar” ve itibarın yönetimi olmaktadır. “Kurumsal itibar” kavramı, herhangi bir kurumun paydaşları tarafınca ne kadar güvenilir, değerli ve saygın algılandıkları konusunda oluşan değerlendirmelerin ifadesidir (Alınacı, vd., 2010, s. 93). Kurumsal itibar, işletme için rekabetleri sağlayabilen kaynaklar olarak bilinmektedir. “Kurumsal itibar” kavramı, işletmelere değer katabilen, elle tutulmayan, yerlerine başka şeyler konulamayan oldukça önemli bir kaynak olmaktadır (Greysen, 1999, s. 177).

2. KURUMSAL İTİBARI ETKİLEYEN UNSURLAR

Kurumsal itibarı oluşturabilmek için her çalışan, politika ve stratejiler oluşturarak işletmenin gelişimine katkıda bulunabilmektedir. Kurumsal itibarı

meydana getiren unsurların neler olduğu ve farklı taraflar için ne derece önem verildiğini, nasıl algılandığını biliyor olmak, işletme yöneticileri açısından önem taşımaktadır. Bütün bunların amacı, kurumsal itibarı meydana getiren farklı unsurların, müşteriler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Ortaya çıkan unsurların önem dereceleri, değerlendirmeyi yapan tarafların öncelikli beklentisine göre değişmektedir. Bireylerin kurum itibarına yönelik algılamaları, inançları, yaklaşımları birbirleriyle ilişkili olan farklı bileşenlerin ortak sonucudur (Almıaçık, 2011, s. 66). Bu unsurların her biri, bir kuruluşun genel itibarını şekillendirir ve uzun vadede sürdürülebilir bir başarı için kritik öneme sahiptir.

2.1. Kurum Kültürü

Kurum kültürü, her toplumun kendine özgü değerle bütünü olup, öğretilir, öğrenilebilir ve gelecek kuşaklara aktarılabilir. Kurum kültürü, strateji, yapı, sistem ve teknoloji benzeri teknik unsurlarla yetenek ve çalışan yönetim tarzı arasındaki uyumlaşmayı sağlamaktadır (Kılıç, 2015, s. 61).

2.2. Kurumsal Kimlik

Kurumsal kimlik ve imaj kurumsal itibarın içinde yer almaktadır. Bu iki kavram itibarın temel unsurlarındandır. Kurumsal kimlik içeride bulunanların yani çalışanların algılamaları, kurumsal imaj ise dışarıdakilerin yani müşterilerin algılamalarıdır. Kurum kimlik, yönetici ve çalışanların şirketle ilgili örtüşen prensip ve değerleridir. Kurumsal kimlik şirketin karakteri olmaktadır (Dowling, 2000, s. 20).

2.3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

İşletmelerin toplum içerisindeki rol ve sorumlulukları, uzun bir tarihe dayanmaktadır. İşletmelerin, kimler için var oldukları, toplumsal sorumluluklarının olup olmadığı ve onların toplumsal sorumluluklarının yalnızca hayırseverliğiyle mi alakalı olduğu tartışılmaktadır. Şirketler başarılı olmak adına ve başarılı olan şirketler ise farklarını ortaya çıkarmak adına, sosyal sorumluluğa önem vermektedirler. Satın alınan hizmetin veya ürünün kalitesi ve maddi değeriyle değil, o hizmet ya da ürünü üreten şirketlerin kim oldukları ve ne yaptıklarıyla da ilgili olan bilinçli tüketicilere ulaşmak için işletmeler, içinde buldukları toplumun sosyal ve ekonomik gelişimine katkı sağlamayı stratejilerinin bir bölümü olarak düşünmektedir (Watson ve Hill, 2015, s. 19).

2.4. Kurumsal İtibar Algısı

Kurumsal itibar algısı, saygı, güvenilirlik gibi olguların işletmenin bütün paydaşları tarafından algılamasıdır. Değişik paydaş gruplar, kurumsal itibarı farklı kavrayabilir. Örneğin, iç paydaş kurumsal itibarı, işletmelerin

sahip oldukları saygınlığı belirten soyut değerler olarak algılamaktadır. Dış paydaşlarsa kurumsal itibarı, firmaların pazar değerlerinin yükselmesini sağlayan somut kavramlar olarak algılamaktadırlar (Aykan, 2013, s. 100).

2.5. Kurumsal İtibarın Performansa Etkisi

Son zamanlarda itibar kavramı, bilhassa girişimciler ve yöneticiler açısından önemli olmaktadır. İtibar, maddi değeri bulunmayan değerli bir varlığı karşılamaktadır. Kurumsal itibarsa, işletme çevresinin, işletmeye dair düşüncelerinin ve varsayımlarının toplamı olmaktadır (Karadal ve Diri, 2013, s. 102). İtibar, sürdürülür rekabet üstünlüğünü sağlayan nadir bulunan, taklit edilemeyen, ikame edilemeyen ve değerli maddi olmayan kaynakların tümü olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal bakımdan karmaşık bir kaynaktan oluşan olumlu itibar, sürdürülür rekabet üstünlüğünü sağlamakta temel etken olmaktadır (Çiftçioğlu, 2009, ss. 4-5). Kurumsal itibarın artırılması, kurumların uzun vadeli sürdürülebilir performansı arttırabilir ve genel başarıyı teşvik eder.

3. HİZMET KALİTESİ, ÖNEMİ, BOYUTLARI, HİZMET KALİTESİNİ ETKİLEYEN MODELLERİ

Hizmet kalitesi kavramının algılanma biçimi, kişiden kişiye değişim göstermektedir. Crosby, kalite için "ihtiyaçlara uygunluk" ifadesini tercih etmektedir. "Türk Standartları Enstitüsü" kalite kavramını hizmet veya ürünlerin ihtiyaç ve beklentileri karşılama becerisi şeklinde tanımlamaktadır (Can, vd., 2013, ss. 124-125).

3.1. Hizmet Kalitesi Kavramı

Soyut bir kavram olan hizmet kalitelerinin, tanımlanmaları ve ölçülmeleri zordur. Hizmet kalitesi, müşterinin beklentisini karşılayabilmek için üstün veya mükemmel hizmetlerin verilebilmesidir. Tanımlara göre işletmenin müşteri beklentisini karşılama veya geçme yeteneği şeklinde ifade edilebilmektedir. Kaliteyi belirleyen müşteridir. Hizmet işletmelerindeki kalitenin müşteri tarafından ne şekilde algılandığı önemlidir. Dolayısıyla hizmet işletmelerinde sunulan hizmetlerin kalite düzeylerinin belirlenebilmesinde en önemli kriter müşterilerin beklentisi ve işletmelerin müşteri beklentilerini karşılayabilme düzeyidir (Demireli ve Bayraktar, 2014, s. 934).

3.2. Kalite Kavramı

Hizmetlerde ve ürünlerde kaliteye erişme kaygısı 1980'li yıllarda kendini göstermiştir. O dönemlere kadar, maddi ürünlerdeki kalitenin tarifi yapılmış ve ölçülmüşken, hizmet kalitesi ifadesinde olan kalite henüz araştırılmamış ve tanımlanmamıştı. 1980'lere gelindiğinde ise bir araştırmada,

hizmet işletmelerinden dördünün verileri değerlendirilerek, hizmet kalitesi için bir model geliştirilmiş ve durumun raporlanması sağlanmıştır. Bu rapor ile hizmet kalitesine ilişkin gelecek dönemlerde yapılacak araştırmalar için teşvik edici tavsiyeler ve oranlar sunulmaktadır (Parasuraman, vd., 1985, s. 41). Kalite herhangi bir ürünün özelliğini görme konusundaki yeteneğin ölçüsü şeklinde ifade edilebilir (Tek, 1999, s. 360). Farklı bir ifadeyle kalite, bireylerin kullanım amaçlarına uygunluk düzeyi olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler kalitelerini geliştirerek, rekabette avantaj elde etmekte, pazardaki paylarını artırmakta ve böylece prestij sağlamaktadır (Altan ve Atan, 2004, s. 18).

3.3. Hizmet Sınıflandırılması

Hizmet kapsamının belirlenmesi ve hizmetin sınıflandırılması biraz karmaşık görülmektedir. Nedeni ise, hizmetin birbirinden farklı birçok çeşidinin bulunması ve farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmasıdır. Hizmetlerin sınıflandırılması için en fazla tercih edilen ölçüt, gerçekleştirilen eylem veya faaliyet çeşidinin belirlenmesidir. İstatistiklere göre, üretim yöntemleri şekillerine bakıldığında, hizmetler, otelcilik, denizcilik ve bankacılık gibi başlıkların altında incelenmektedir. Bu yapılan ayrımlarla birlikte, işlenme ve süreç açısından bakıldığında, süreçlerin yapısına ve hizmet esnasında müşterilerin fiziksel varlık boyutlarına göre hizmetlerin farklı ayrımları da yapılmaktadır. Hizmetler, eylem ve faaliyetlerine göre olabildiği kadar az kategorize edilmeye çalışılmaktadır (Pınar, vd., 2007, s. 13).

3.4. Hizmet Süreçleri

Hizmet süreçleri, hizmetlerin planlanmasında yardımcı bir araç şeklinde görülmektedir. Bu süreç, var olan hizmetlerin iyileştirilmesinde, yenilikçi hizmetleri geliştirmede ve kalitenin sağlanmasında kullanılmaktadır. Hizmet süreçleri, hizmet döngüsündeki genel durumu müşterilere göstermekte ve yeni işe başlamış olan çalışanların eğitimleri için kullanılmaktadır (Dornberger ve Suvelza, 2012, s. 4). Hizmet kalitesini yükseltmek için işletmelerin, çevreyle uyumlu olmaları ve modern işletmelere ilişkin bilgi kaynaklarını geliştirmeleri gerekmektedir. Bir işletme, yapısına ve büyüklüğüne göre müşterilere ulaşmak ve müşteriler ile ilişkilerini devamlı hale getirmek için teknolojiye dayanmaktadır (Pınar, vd., 2007, s. 16).

3.5. Hizmet Kalitesinin Tanımı

İşletmenin müşteri beklentisini karşılama veya geçme yeteneği hizmet kalitesini ifade etmektedir (Demireli ve Bayraktar, 2014, s. 934). Uluslararası çevre incelemelerinde, özellikle gelişme aşamasında olan ülkeler, gelişmişlik düzeyine çıktıklarında ve istihdam piyasasıyla "üçüncü hizmet endüstrisi"

içindeki üretim değerine hâkim olduklarında, işletmeler, hizmet sektöründe ayakta kalabilmek için zorlu rekabet ortamlarıyla karşılaşmaktadır. Hizmet sektörüne katılımın kolay hale gelmesi ve taklidinin zor olması, işletmelerin, müşterileri korumak, onlara sundukları hizmetlerin kalitesini ve algılanan hizmetlerin değerini artırabilmek için maddi olmayan ve somut değerler sunabilmesi gerekmektedir (Lin, 2007, s. 364).

3.6. Hizmet Kalitesinin Önemi

Hizmetlerin dünya ekonomisinde olan büyük payı ve önemi düşünüldüğünde, alt disiplinlere ait çalışmaların, elektronik ve geleneksel hizmetlerin kalitesinde ya da yeni pazarlama kanallarında, gelecekte de süreceği öngörülmektedir (Akıncı, vd., 2009, s. 77-78). İşletmelerde müşteriler tarafından algılanan hizmet kalitesi, müşterinin işletmeden beklediği hizmetler ile aldığı hizmetlerin uygulamasından oluşmaktadır. Hizmet kalitesinin gelişmesi ile birlikte işletmelerde rekabet gücünün ve müşteri sayısının arttığı, olabilecek hataları önceden önlemek için harcanan maliyet ve emeklerin ise giderek artma görülmektedir (Zerenler ve Öğüt, 2007, s. 502).

4. PERFORMANS, İŞLETME PERFORMANSI KAVRAMI VE İLGİLİ UNSURLAR

Performans, işyerinin amaçlarına ulaşma seviyesi ile ilişkili olan çok yönlü bir kavramdır. Çalışanların performansını değerlendirmek, belirlemek ve karşılaştırma yapabilmek için performansın tanımlanması gerekmektedir. İşletmenin sürekli ve başarılı olması performans ölçümü ile değerlendirilmekte ve takip edilmektedir (Karaman, 2009, s. 411).

4.1. Performans Kavramı

Performans sözcüğü İngilizce kökenlidir ve dilimize yapma, icra etme, ifa, etme şeklinde tercüme edilip, aynı zamanda başarmak, başarı kavramlarıyla özdeşleştirilmiştir (Akçakaya, 2012, s. 173). Belirli zamanlarda bireysel ve grup çalışmalarının nitel ve nicel olarak ölçülebilen sonuçları performans şeklinde tanımlanabilir. Belirli hedef aralığında bireysel ve grup çalışmalarının sonuçları beklenen hedef ile karşılaştırılır ve bunun neticesinde edinilen sonuçlara performans denir (Uysal, 2015, s. 33). İşletmelerin başarı düzeyinde insan gücü belirleyici bir etmen olarak rol almaktadır. İş verimliliği ve iş memnuniyeti çalışanların performanslarını önemli ölçüde etkilemektedir (Erdil, vd., 2011, ss. 17-18).

4.2. İşletme Performansı Kavramı

İş performansı, kapsamın, iyileştirme uygulamalarının, insan kaynaklarının ve yönetim anlayışının sürekli gelişmekte olduğu bir kavramdır

(Karaman, 2009, s. 411). İşletmelerdeki yönetim modellerinde ‘‘insan’’ kavramının en önemli değer olduğu ve insana yapılan yatırımın doğru olduğu anlaşılmıştır. İşe alımda çalışanların sadece eğitimleri ve teknik becerileri değil, çevre ile iletişimleri ve etkileşimleri de önemli olmaktadır (Sü-Eröz, 2013, s. 214). İşletmenin liderlik tarzını ve şirket performansını örgütsel iklim olumlu yönde etkileyerek müşteri memnuniyetini ve karlılığı artırır (Karalınç, 2020, s.1325). İşletme performansları, çeşitli değişkenleri barındırıp hepsinin ortak çıktıları olarak bütünü oluşturabilmektedir. İşletme performansları yalnız soyut bir kavramdan oluşmamakla beraber işletmelerin tüm nicel ve nitel verilerinin değerlendirilmeleri sonucunda elde edilmektedir (Yavuz, 2010, s. 147).

4.3. Kalite Kavramı

Kalite kavramı hizmetler veya ürünlerden beklenen ihtiyaçların karşılanabilmesi yeteneğine dayanmaktadır. Kalite, üretilen hizmetin ve ürünün, tüketicinin beklentisini karşılaması ve uygunluğu şeklinde tanımlanır. Bu nedenle performanslarda gerçekleşecek artışların müşteri memnuniyetlerini de arttıracığı belirtilmektedir (Şahin, 1999, s. 16). Müşteriler tarafından önemli görülen, ürünlerin görünüşleri, belirli amaçlara hizmet edebilmeleri, tamirleri ve bakımlarının kolay olabilmesi, güvenilir ve dayanıklı olmaları kalite kavramının içerisinde yer almaktadır. Piyasa içerisindeki ürünler kalite standartları koşullarına sahip olsalar da, pazarlama kısmında kalite kavramının, tüketicilerin algılarıyla şekillendiği belirtilmiştir (Tek, 1999, s. 360).

4.4. Bütçeye Uygunluk

Bütçeye uygunluk, toplam kazançtan üretim masraflarının çıkarılması ile kalan, aradaki fark şeklinde tanımlanabilir. Sadece maliyetin toplandığı, kar amacı olmayan kamusal işletmelerde, bütçe uygunluğu performans boyutlarından biri olarak kullanılmaktadır (Saluvan ve Sıdıka, 2010, s. 5).

4.5 Verimlilik Kavramı

Verimlilik, işletmelerde kullanılan kaynaklar ile elde edilen çıktılar arasındaki ilişkiler olarak ifade edilebilir (Sabuncuoğlu, 2012, s. 19-20). İşletme performansının değerlendirilmesi, kuruluş amacının ne derece gerçekleştiğinin ölçülmesi olarak tanımlanır. Performans çok yönlü bir kavramdır. İşletmelerin ortak hedeflerinin, üretimi geliştirmeleri, uzun süreli ve sürdürülebilir başarılar elde etmeleri, karlılık oranının maksimum olması ve verimlilik olduğu belirtilmektedir (Bayyurt, 2007, s. 577).

4.6. Etkinlik Kavramı

Etkinlik, performans ölçümlerinde, verimlilik kriterinin kullanılması sonucu ortaya çıkan zorluklar nedeni ile meydana gelen geniş bir kavram ve yapı olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2007, s. 74). Etkinlik, işletmelerde bulunan üretim faktörlerinin veya üretimler için önceden belirlenmiş hedeflerin gerçekleştirilme seviyelerini göstermektedir (Yükçü ve Atağan, 2009, s. 1). Yapılan etkinliklerin olumlu veya olumsuz sonuçları bulunmakta ve etkinlikler eleştirilmektedir. Etkinlik, işletmelerin önceden belirlenmiş olan amaçlar ve hedefler doğrultusunda yaptıkları faaliyetleri planlanan ve gerçekleşen faaliyetlerin farkı olarak ortaya koymaktadır (Köseoğlu, 2005, s. 218).

4.7. Verim ve Girdilerden Yararlanma

Verim ile girdilerden yararlanmak, işletmenin hizmet ya da üretim süreci içerisinde üretim kaynaklarından yararlanabilmeyi ve kullanım şeklini gösteren bir performans kriteri olarak tanımlanabilir. Verim, işletmenin kaynak tüketimleri ile ilgilidir. Aynı zamanda işletmelerin, performanslarını geliştirme sürecinde nasıl daha iyi olacaklarını ve nerede olduklarında belirtmektedir. Yöneticilerin, vasıflarını geliştirebilmesi ve yükseltebilmesinde önemli bir performans kriteri olmaktadır. Yönetici, belirli bir sonuç elde edebilmek için, en düşük maliyetler ile kaynak tüketimini en aza indirebiliyorsa yüksek verimlerinden söz edilebilir (Akal, 2002, s. 24).

4.8. Karlılık

Bir işletmenin, varlığını ve devamlılığını sürdürebilmesi için çalışmak zorunda olduğu belirtilmektedir. İşletmenin, varlığını sürdürebilmek için toplumsal yapıya, zarara uğramadan hizmet etmeye devam etmesi gerekmektedir. Devamlılığını sürdürebilmek içinse, belirli oranlarda kar etmesi gerekmektedir (Ertürk, 2006, s. 97). Kar, işletmenin, devamlılığını sürdürebilmesi için hedeflenen araç veya sonuçlara ulaşabilmesi olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler, toplum için hizmet eden yapıda değil, ekonomik yapıda olduklarından dolayı, kar elde ederek varlıklarını koruyabilecekleri belirtilmiştir (Zerenler, 2005, ss. 3-4).

4.9. Teşvik Kavramı

Teşvik kavramı, özendirme ve isteklendirme olarak tanımlanmaktadır. Ekonomide ise teşvik, destekleme, istek uyandırma ve devlet yardımı olarak tanımlanmaktadır (Sevinç, vd., 2016, s. 547). Teşvik yöntemlerinin amacı, bölgeler arası sosyal farkların giderilmesi ve eşitliğin sağlanması olarak ifade edilir. Bu amaçlarla uygulama alanlarının da arttığı tespit edilmiştir (Ersungur ve Takım, 2018, s. 725). Teşvik, ekonomi açısından büyüme aracı olarak ifade edilmektedir. Siyasi ve eğitim alanlarında da birçok tartışmaya konu olmaktadır. Tartışmaların önemli sebepleri, teşviklerin ekonominin tabii

seyrini değiştireceklerini, haksız rekabetin oluşacağını, yatırımcıları doğrudan kar gelirleri yüksek işlere yönlendirebileceğini düşünmeleri şeklinde açıklanmaktadır (Aytemiz ve Helhel, 2007, s. 164).

4.10. Ödül Kavramı

Ödül, çalışanların, kendilerinden beklenen hizmetleri sunarak ve sorumluluklarını yerine getirerek görevlerini tamamlaması ile ellerine geçen kazançlar olarak tanımlanmaktadır (Altındağ ve Akgün, 2015, s. 282). Ödüllendirme sistemi, çalışanların, davranış yönlerinin belirlenmesini, yetkinlik alanlarının belirlenmesini ve işletmelerin bunları amaçları doğrultusunda kullanmasını sağlayan etkili bir yöntemdir (Çapan ve Özmutaf, 2018, s. 477). Verilen ödüllerin amacı, çalışanların ya da grup çalışmasının verimliliğini artırarak diğer çalışan kişilerin de motivasyonlarını arttırmak olarak belirtilmektedir. Ödüllendirme yaklaşımları, ceza yaklaşımlarına kıyasla daha sık kullanılmaktadır (Koçel, 2005, s. 647).

5. PERFORMANS GÖSTERGELERİ

İşletme, üretim veya pazarlama faaliyetlerinde bulunurken, beklenen verimlilik düzeyine ulaşmak için, gereken iş performanslarını sağlayıp sağlamadığını kontrol etmektedir. İş performansının takibi işletmelerin, zayıf ve güçlü taraflarını görebilmesini, performanslarını negatif olarak etkileyen unsurları tespit etmelerini, iyileştirmeye çalışmalarını ve stratejik hedeflerine ulaşmaya çalışmalarını amaçlamaktadır (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2013, s. 98).

Performans göstergeleri, bir kuruluşun genel performansını değerlendirirken ve stratejik kararlar alırken önemli bilgiler sağlar. Her bir gösterge, belirli bir hedefe ulaşma yolunda ilerlemeyi ölçmeye yardımcı olur.

5.1. Yenilik ile İlgili Göstergeler

Teknolojik gelişmeler ve yönetim yaklaşımlarındaki yenilikler, işletmelerin, iş yönetim süreçlerinin daha iyi olması gerektiği düşüncesine yöneltmektedir. Sürecin daha iyi yönetilmesi için, performans ölçütleri belirlenmeli ve sürecin strateji ile ilişkisi sağlanarak, yenilikçi performans yönetim sistemleri kurulmalıdır (Savaş ve Kesmez, 2014, s. 8). Yönetimsel beceriler, kalite, inovasyonlar, işletmenin büyüklüğü, çevre faktörü, kendini sürekli yenileme ve şans gibi birçok unsurun, işletme hedeflerini etkiledikleri belirtilebilir. Tüm unsurların iyi yönetilebilmesi ve kontrol edilebilmesi gerekmektedir (Bayyurt, 2007, s. 588).

5.2. Finansal Göstergeler

İşletmelerin, devamlılıklarını sağlayabilmeleri ve başarılı olabilmeleri için, belirli oranlarda kar etmeleri gerektiği bilinmektedir. Başarıların ölçülmesi ise, performans ölçümlerini gerektirmektedir. Finansal göstergeler,

işletmelerin mali açıdan ne durumda olduklarını göstermekte ve muhasebe verilerine dayanmaktadır (Yükçü ve Atağan, 2010, s. 28). İşletmelerin borçlanma oranları, aktif değerlemeleri, karlılık durumları ve işletmelerin öz sermaye yapılarının verileri, maliyetler, gelir gider dengeleri ve verimlilik analizi finansal göstergeler olarak tanımlanmaktadır. Bu veriler, gereken analizlerin yapılması ile, işletmelerin gelecekle ilgili karar vermelerine yardımcı olmaktadır (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2013, s. 99).

5.3. Pazara Odaklılık ile İlgili Göstergeler

İşletmelerin, devamlılıklarını sağlayabilmeleri için, sürdürülebilir rekabeti hedefledikleri tespit edilmektedir. Sürdürülebilir rekabet için, sürecin analiz edilmesi ve iyileştirilmesi, çalışanların birbirleriyle olan iletişimleri, işbirliklerinin artırılması ve doğru bilgilerin kullanılması gerekmektedir (Bayazıt ve Koçaş, 2011, s. 6). Günümüzün hızla küreselleşen ve rekabetçi dünyasında, şirketlerin rekabetçi yetenekleri işe alması önem arz etmektedir (Karalınç, 2022, s. 1100). Pazara odaklılık, müşterinin ihtiyaç ve beklentilerini anlamaya, karşılamaya ve müşteri memnuniyeti sağlamaya yönelik işletme faaliyetlerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Keskin, vd., 2016, s. 111). Pazara odaklı uygulamalar, işletmenin, tüketici beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek stratejileri belirleyerek, tüm çalışanların da uygulaması şeklinde tanımlanmaktadır (Ayhüna ve Külcü, 2018, s. 270).

6. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin, işletme performansı üzerindeki etkileri başlıklı bu araştırmanın amacı, uygulama yapılan özel hastanelerde kurumsal itibar, hizmet kalitesi beklentileri ile bu hizmetlerden sonrasında oluşan işletme performansı algılarının karşılaştırılması olarak belirlenmiştir. Kurumsal itibarı meydana getiren pek çok bileşen bulunmaktadır. Bu kapsamda yöneticiler, kurumsal itibarı meydana getiren bileşenleri ön planda tutulmakla kurumların de gelişmeleri için ihtiyaç duymakta oldukları gücü oluşturmak için çaba gösterdiklerinde hizmet kalitesi de dikkate alınmalıdır. Kurumsal itibarın sağlık alanında ele alınması büyük bir önem taşımaktadır. Hizmet alanının dikkate aldığı konulardan biri olan sağlık olmasından dolayı bu alanda hizmet kalitesinin ve kurumsal itibarın işletmenin performansının artırılması açısından ne derece önemli olduğu da dikkate alınmalıdır. Sağlık kurumlarından talep edilmekte olan sağlık hizmetlerinin içerikleri ve sıklığı, yönetimin ve kurumların çalışanlarının kalitesinden, hizmetlerin güvenilirlik derecesinden büyük oranda etkilenmektedir. Dolayısıyla bu durum sağlık kurumlarının performansını da büyük oranda etkilemektedir.

7. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kurumsal itibar da işletme amaçlarının başarılı olabilmesi için önemli bir araçtır. İtibar süreci, kurumlarda nasıl ve ne yapılmış olduğuna

odaklanarak paydaşların da deneyimlerine bağlı şekilde algılara dayanmakta olan çok yönlü bir bileşen olmasından kaynaklanmaktadır. Sağlık sektörünün gün geçtikçe büyümesi ile sağlık kuruluşlarının sayısı da hızlı bir şekilde artış göstermiştir. İşletmelerin başarılı olması bakımından kurumsal itibar önemli bir öge olmaktadır. Dolayısıyla kurumsal itibar, sosyal alandaki paydaşların da işletmelerle ilgili tecrübelerinin ve algılarının toplamını ortaya koymaktadır. Rekabetin gün geçtikçe artması, kurumların hizmet ve ürün kapsamında yaratamamış oldukları farklılaşma pek çok şekillerde yaratılmak için çaba sarf edilmektedir. Maddi kaynaklar önemini yitirmekle birlikte soyut ve elle tutulamayacak değerler olan kurumsal itibar ve hizmet kalitesi kavramları en önemli değerler haline gelmiştir.

Gelişmekte olan ekonomilerde, işletmelerin kurumsal itibarının artması hizmet kalitesinin müşteri beklentilerine uygun olması ve işletme performansının geliştirilmesi, ekonomiye, işletmelere ve hizmeti alan taraflara büyük kazanımlar sağlayabilecektir. Dolayısıyla bu çalışma, aynı konuda yapılmış diğer çalışmalarda olduğu gibi sağlık sektöründe kurumsal itibar ile hizmet kalitesinin işletme performansına etkisini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

8. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırmanın ana problemini, demografik değişkenler, kurumsal itibar ve hizmet kalitesi, işletme performansını etkiler mi? sorusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, demografik değişkenler, Kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin: işletmelerin performansını etkileyip etkilemediği, etkiliyorsa olumsuz ve olumlu etkileri neler olduğu, olumsuz etkilerin nasıl önlenilebileceği, iyileştirici önlemlerin neler olabileceği ve bundan sonraki yapılacak çalışmalara ne gibi katkılar sunulabileceği araştırılacaktır. Bu bağlamda Shanley ve Fombrun (1990), Buchholtz ve Carroll (2000), Tengilimoğlu (2005), Siltaoja (2006), Beatty ve Walsh (2007), Çiçek ve Doğan (2009), Giritlioğlu (2012), Akdu (2014), Wong ve Tong (2014), Korkmaz ve Çuhadar (2017), Gül, Tüfekci ve Sarioğlu (2020) çalışmaları baz alınarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Kurumsal itibar, işletme performansı üzerinde etkilidir.

H2: Hizmet kalitesi, işletme performansı üzerinde etkilidir.

H3: Kurumsal itibar, hizmet kalitesi üzerinde etkilidir.

9. EVREN VE ÖRNEKLEM

İstanbul ili Avcılar ve Beylikdüzü ilçelerinde faaliyetlerini sürdüren 5 özel hastanenin tamamında çalışan toplam ve 2575 kişi oluşturmaktadır. Bayram (2009)'a göre 2575 kişilik anakütleye 291 örneklem yeterli olmaktadır. Katılımcı 422 çalışana anket uygulanmış, 22 adet anket geçersiz olduğundan, geriye kalan 400 adet anket ile analizler tamamlanmıştır.

10. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada, ankete katılan bireylerin verdiği cevaplardan oluşan veriler, SPSS istatistik analiz programı ile analiz edilerek, demografik özelliklere ait dağılımlar belirlenmiş, ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri belirlenmiş, faktör, anova, korelasyon ve regresyon analizlerine yer verilmiştir. Çalışma verilerinin elde edilmesi için hazırlanan anketin ilk kısımda, demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla, cinsiyet, medeni hal, yaş, eğitim durumu, görev durumu ve işletmede kaç yıldır çalışıldığına yönelik sorular almıştır. Anketin ikinci kısmında “Kurumsal İtibar Ölçeği, Hizmet Kalitesi Ölçeği” ve üçüncü kısmında ise “İşletme Performansı Ölçeği” kullanılmıştır. Söz konusu ölçeklere ilişkin bilgiler ise kısaca aşağıdaki gibidir.

Kurumsal itibar ölçeği: Bu çalışmada, Gardberg ve Fombrun (2002, s. 305) tarafından geliştirilen ve Şahin’in (2013, s. 116) doktora tez çalışmasında kullanmış olduğu “Kurumsal İtibar Ölçeği” kullanılmıştır. Kurumsal İtibar Ölçeği, yönetim ve liderlik, güvenilirlik, sosyal sorumluluk, farkındalık ve tanınma ile olumsuz yanlar olmak üzere toplam 5 alt boyut ve 23 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılardan ankette yer alan soruları, 1= kesinlikle katılmıyorum 2= katılmıyorum, 3= kısmen katılıyorum, 4= katılıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplandırmaları istenen 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçeğe ait normal dağılım değerleri basıklık (0,569) ve çarpıklık (0,987) sonucuyla normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Ölçeğe ait cronbach alpha güvenilirlik katsayısı 0,923 olarak hesaplanmıştır.

Hizmet kalitesi ölçeği: Bu çalışmada, Giritöglü’nun (2012, ss. 318-319) yapmış olduğu doktora tez çalışmasında kullanmış olduğu “Hizmet Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Giritöglü, Hizmet Kalitesi Ölçeğini oluştururken, Parasuraman vd. (1988, s. 17), Stevens, vd. (1995, s. 58), Tsang ve Qu, (2000, s. 324), Akbaba, 2006, s. 179, Yılmaz, (2007, s. 84), Ramsaran-Fowdar, (2007, s. 23), Yılmaz, (2009, s. 382) çalışmalarından yararlanılmıştır. Söz konusu ölçek, empati, sağlıklı yiyecek, fiziksel özellikler, güven ve güvenilirlik olmak üzere 5 alt boyut ve 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte katılımcılardan soruları cevaplandıracağı 1-"Çok Önemsiz" ve 5 "Çok Önemli" arasında 5’li Likert’ten meydana gelen seçenekler vardır. Ayrıca çalışanlar bakımından müşterilerin algıladığı hizmet kalitesinin belirlenmesine ilişkin algı bölümlerinde ise 1 "Kesinlikle Karşılımadı" ve 5 "Kesinlikle Karşılıdı" arasında 5’li Likert’ten meydana gelmiş olan değerlendirme seçenekleri sunulmuştur. Ölçeğe ait normal dağılım değerleri basıklık (0,347) ve çarpıklık (0,677) sonucuyla normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Alt boyutlara ilişkin cronbach alpha katsayıları sırasıyla, empati 0,80, sağlıklı yiyecek 0,82, fiziksel özellikler 0,80, güvence 0,79 ve güvenilirlik 0,82 olarak hesaplanmıştır.

İşletme performansı ölçeği: Fitzgerald, Johnston ve Brignall (1991) tarafından geliştirilmiş olan daha sonrada Brignall, Ballantine (1996), Atkinson ve Brown’un (2001) kullandıkları “İşletme Performansı

Ölçeği”nden yararlanılıp, ölçeğe ait güvenilirlik katsayısı 0,83 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ait normal dağılım değerleri basıklık (0,555) ve çarpıklık (0,612) sonucuyla normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu ölçek, “rekabet boyutu (3 madde), finansal performans boyutu (4 madde), hizmet kalitesi boyutu (7 madde), esneklik boyutu (3 madde) ve kaynak kullanımı boyutu (4 madde) olmak üzere” 5 boyut ve 21 maddeden oluşmuştur. Anketteki katılımcıdan soruların, “1= kesinlikle katılmıyorum 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevaplamaları istenmiştir.

11. GÜVENİLİRLİK ANALİZİ

Güvenilirlik analizlerinde, Cronbach Alpha Katsayısının aldığı değerlere bakılarak karar verilmektedir. Bu değer, “0,4’den küçük ise ölçüm güvenilir değil”, “0,4 ile 0,6 arasında ise düşük güvenilirlikte”, “0,6 ile 0,8 arasında ise oldukça güvenilir ve 0,8 ile 1 arasında ölçüm ise çok güvenilir” şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi Cronbach Alfa Değerleri

Ölçek	Boyut	Boyut Güvenilirlik	Ölçek Güvenilirlik
Kurumsal İtibar	İşletmelerin farkındalık ve tanınması	0,826	
	Yönetim ve Liderlik	0,931	0,753
	Kuruma Olan Güvenilirlik	0,899	
	Kuruma Yönelik Olumsuz Yanlar	0,754	
	Sosyal Sorumluluk	0,690	
Hizmet Kalitesi	Empati	0,727	
	Sağlıklı Yiyecekler	0,889	
	Çalışanlara Olan Güven	0,916	0,850
	Kurumun Fiziksel Özellikleri	0,737	
	Hizmet Güvencesi	0,948	
İşletme Performansı	Rekabet	0,887	
	Finansal Performans	0,893	
	Hizmet Kalitesi	0,813	0,767
	Esneklik	0,681	
	Kaynak Kullanımı	0,863	

Tablo 1 incelendiğinde, kurumsal itibar, hizmet kalitesi ve işletme performansı olmak üzere 3 farklı ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerin her birinin 5 boyutunun olduğu görülmektedir. Kurumsal itibar ($\alpha=0,753$) ölçeği,

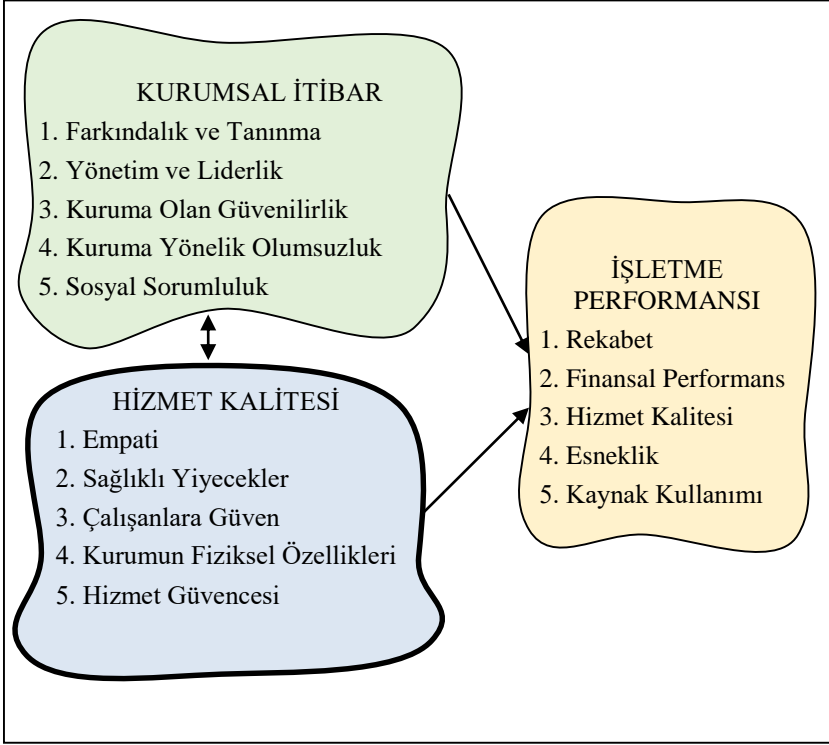
İşletmelerin farkındalık ve tanınması ($\alpha=0,826$), Yönetim ve Liderlik ($\alpha=0,931$), Kuruma Olan Güvenilirlik ($\alpha=0,899$), Kuruma Yönelik Olumsuz Yanlar ($\alpha=0,754$) ve Sosyal Sorumluluk ($\alpha=0,690$) boyutlarından oluşmaktadır. Bu ölçeğin ve boyutlarının hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik değerinin oldukça yüksek değerler olduğu görülmektedir ve bu değerlere bakarak hem ölçeğin hem de boyutlarının güvenilir olduklarını söylemek mümkündür.

Hizmet Kalitesi ($\alpha=0,850$) ölçeği, Empati ($\alpha=0,727$), Sağlıklı Yiyecekler ($\alpha=0,889$), Çalışanlara Güven ($\alpha=0,916$), Kurumun Fiziksel Özellikleri ($\alpha=0,737$) ve Hizmet Güvencesi ($\alpha=0,948$) boyutlarından oluşmaktadır. Bu ölçeğin ve boyutlarının hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik değerinin oldukça yüksek değerler olduğu görülmektedir ve bu değerlere bakarak hem ölçeğin hem de boyutlarının güvenilir olduklarını söylemek mümkündür.

İşletme performansı ($\alpha=0,767$) ölçeği, Rekabet ($\alpha=0,727$), Finansal Performans ($\alpha=0,889$), Hizmet Kalitesi ($\alpha=0,916$), Esneklik ($\alpha=0,737$) ve Kaynak Kullanımı ($\alpha=0,948$) boyutlarından oluşmaktadır. Bu ölçeğin ve boyutlarının hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik değerinin oldukça yüksek değerler olduğu görülmektedir ve bu değerlere bakarak hem ölçeğin hem de boyutlarının güvenilir olduklarını söylemek mümkündür.

12. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Şekil 1. Kurumsal İtibar ve Hizmet Kalitesinin, İşletme Performansına Etkisi İle İlgili Kavramsal Model.

Şekil 1’de, bağımsız değişkenlerden kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin, bağımlı değişken olan işletme performansına etkilerine yönelik kavramsal model literatürden yararlanılarak oluşturulmuştur.

13. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Gelişim Üniversitesi’nin Etik Kurulu’ndan izin 08.04.2020 tarih ve 2020-10 sayılı yazısıyla onay alınmıştır.

Tablo 2. Değişkenler Arasında Korelasyon Analizi

Değişkenler			KURU MSAL İTİBAR	HİZME T KALİTESİ	İŞLETME PERFORMANSI
L	KURUMSA	Pearso	1	,233**	,214**
	İTİBAR	Sig.(2	0,000	0,000	0,000

		N	400	400	400
HİZMET KALİTESİ	n C.	Pearso	,233**	1	,207**
)	Sig.(2	0,000	0,000	0,000
		N	400	400	400
İŞLETME PERFORMANSI	n C.	Pearso	,214**	,207**	1
ANSI)	Sig.(2	0,000	0,000	0,000
		N	400	400	400

Korelasyon, ilişkinin nedenselliğinin sebebini bulmakta ön bilgi vermekte olup “r” korelasyon katsayısı ile gösterilip -1 ile +1 arasında değer almaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2014). Kurumsal itibar ile hizmet kalitesi arasında yapılan korelasyon analizinde $r=0,233$ kuvvetinde ve işletme performansı arasında $r=0,214$ kuvvetinde ve ($p<0,05$) pozitif yönlü zayıf düzeyde bir ilişki belirlenmiştir.

Tablo 3. Regresyon analizi

Model	B	S.H.	Beta	t	Sig.	F	R ²
Sabit	2,022	0,109		12,555	0,000		
KURUMSAL_İTİBAR	0,196	0,032	0,233	7,560	0,000	43,153	0,113
HİZMET KALİTESİ= 2,022 + 0,196 * (KURUMSAL_İTİBAR)							
Model	B	S.H.	Beta	t	Sig.	F	R ²
Sabit	2,277	0,118		10,467	0,000		
KURUMSAL_İTİBAR	0,182	0,029	0,214	6,219	0,000	32,954	0,109
İŞLETME_PERFORMANSI= 2,277 + 0,182 * (KURUMSAL_İTİBAR)							
Model	B	S.H.	Beta	t	Sig.	F	R ²
Sabit	2,344	0,125		9,928	0,000		
HİZMET_KALİTESİ	0,175	0,035	0,207	5,877	0,000	28,234	0,102
İŞLETME_PERFORMANSI= 2,344 + 0,175 * (HİZMET_KALİTESİ)							

Regresyon, değişkenler arasında bulunan etkileşimin analiz edilmesinde, iki değişkenden birindeki değişimin diğeri üzerindeki değişimin açıklanmasında kullanılmaktadır (Güriş ve Çağlayan, 2005, s. 199). Kurumsal itibar ile hizmet kalitesi arasında yapılan regresyon analizinde istatistiki olarak ($F=43,153$, $p<0,05$) anlamlıdır. $R^2 = 0,113$ olarak bulunmuş olup hizmet

kalitesindeki değişimin %11,3'ü kurumsal itibar tarafından açıklandığı söylenebilir. Kurumsal itibar ile işletme performansı arasında yapılan regresyon analizinde istatistiki olarak ($F=32,954$, $p<0,05$) anlamlıdır. $R^2=0,109$ olarak bulunmuş olup işletme performansındaki değişimin %10,9'u kurumsal itibar tarafından açıklandığı söylenebilir. Hizmet kalitesi ile işletme performansı arasında yapılan regresyon analizinde istatistiki olarak ($F=28,234$, $p<0,05$) anlamlıdır. $R^2=0,102$ olarak bulunmuş olup işletme performansındaki değişimin %10,2'si hizmet kalitesi tarafından açıklandığı söylenebilir.

Tablo 4. Hipotez sonuçları

Hipotez	p	Sonuç
H1: Kurumsal itibar, işletme performansı üzerinde etkilidir	0,000	Kabul
H2: Hizmet kalitesi, işletme performansı üzerinde etkilidir	0,000	Kabul
H3: Kurumsal itibar, hizmet kalitesi üzerinde etkilidir	0,000	Kabul

Tablodan görüleceği üzere kurumsal itibar hem işletme performansı üzerinde hem de hizmet kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahiptir. Alanyazında kurumsal itibarın hem işletme performansı hem de hizmet kalitesi üzerindeki etkisini araştıran çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bu değişkenlerin başka değişkenlerle ilişkisi ve etkisinin araştırıldığı ve bu çalışmayı destekleyici bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Beatty ve Walsh (2007) çalışmada, hizmete duyulan güven, sözlü iletişim, müşteri memnuniyeti ve aidiyeti de kurumsal itibar unsurlarına dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda, hizmet güvencesinin, finansal performans, ürün ve hizmet kalitesi, finansal bakımdan güçlü olma, sosyal sorumluluk, çevresel sorumluluk ve rekabet üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Wong ve Tong (2014) sağlıklı yiyecekler üreten işletmeler üzerinde yaptıkları bir çalışmada, kurumsal itibarın, satın alınan tekrarlanması konusunda pozitif yönlü etki bıraktığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma için yapılan regresyon analizi sonucunda, kurumun fiziksel özelliklerinin ve hizmet güvencesinin, finansal performans üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Shanley ve Fombrun (1990) yaptıkları araştırmada, hizmet güvencesi sağlayan ve alt yapısı güçlü olan işletmelerin kurumsal itibarının, diğer işletmelere göre daha yüksek olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu bağlamda, sosyal sorumluluk finansal performansı, hisse fiyatlarını ve kurumsal yatırımları pozitif yönlü etkilemekte ve böylece kurumsal itibar da pozitif etkilenmektedir. Hizmet kalitesi ile ilgili regresyon analizi sonucunda, kuruma yönelik olumsuz algıların, müşteri memnuniyetinin ve sosyal sorumluluğun, hizmet kalitesi üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına karşı Akdu'nun (2014) yaptığı çalışmada, araştırmaya katılım gösterenlerin, hizmet kalitesi ile ilgili en önem verdikleri konunun güvenilirlik olduğunu tespit etmiştir. Beklentileri minimum düzeyde karşılayan konunun ise duyarlılık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer bir sonuca göre de hizmet kalitesi ve müşteri

memnuniyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve müşteri bağlılığını sağlayan en önemli faktörün müşteri memnuniyeti olduğunu gözlemlemiştir. Bu çalışma için yapılan regresyon analizi sonucunda, empatinin, esneklik üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Çiçek ve Doğan (2009) bankalar üzerinde empati ve esnekliğin etkilerine ilişkin yaptıkları çalışmada, özel bankaların, kamu bankalarına göre müşteri ilişkileri ve empati açısından daha duyarlı ve ilgili oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuca göre, kamu ve özel bankaların, müşteri ihtiyaçlarını karşılama konusundaki çabalarında, öncelikli ihtiyaçların öğrenilmesinde, müşterilere sunulan bireysel hizmetlerde ve müşterilerin bağlılıklarının artırılmasında, beklentilere yönelik hizmet sunulduğunu ifade etmişlerdir. Analizler sonucunda, cinsiyet değişkeni ile hastaneler arasında, sosyal hizmet kalitesi açısından fark bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Korkmaz ve Çuhadar (2017), sağlık kurumlarından algılanan hizmet kalitesinin, cinsiyet değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiş ve çalışmalarının sonucunda, grup ortalamalarının arasındaki farkın, istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Cinsiyet ayrımı gözetmeksizin hastaların, sağlık kurumlarından algıladıkları hizmet kalitesinin farklılık göstermediğini, algılanan sağlık hizmetinin her iki cinsiyet değişkeni için de aynı olduğunu belirtmişlerdir. Analizler sonucunda, medeni hal durumu açısından, hastaneler arasında, sosyal sorumluluk ve sağlıklı yiyecekler tedariki açısından fark bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Giritlioğlu (2012) yaptığı çalışmada, termal otellerdeki yiyecek-içecek departmanında çalışan personellerin ve otel müşterilerinin, hizmet kalitesine yönelik beklentileri ve alınan hizmetler sonrası oluşan algılarını karşılaştırmış ve yiyecek-içecek departmanının hizmet kalitesini oluşturan güvenilirlik, empati, sağlıklı yiyecekler, güvence ve fiziksel özelliklere ilişkin beklentilerin, algılamalarından daha yüksek seviyede olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda, yiyecek-içecek hizmetlerinin, müşteri beklentilerini karşılayamamasından dolayı, bu hizmeti termal otellerden almayı tercih etmedikleri görülmüştür. Çalışanlar üzerinde yapılan araştırmaya göre ise, termal otellerin yiyecek-içecek departmanlarında sunulan hizmetlerin kalitesini oluşturan müşterilerde, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, beklentileri karşılayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan One Way Anova (F testi) testi sonucunda, eğitim durumu değişkeni açısından, hastaneler arasında finansal performans ve hizmet kalitesi açısından fark bulunmuştur. Siltaoja (2006) çalışmasında, kurumsal itibar, kurumsal sosyal sorumluluk, hizmet kalitesi arasında, öncelikli değerler bakımından bir ilişki tespit etmiştir. Bu bağlamda işletmelerin eğitim faaliyetleri ve sosyal sorumluluk projelerinin, farklı paydaş grupları arasındaki değer öncelikleri bakımından önemli olduğunu ve bu durumda sosyal sorumluluk faaliyetlerinin, kurumsal itibara katkı sağladığını belirtmiştir. Yapılan One Way Anova (F testi) testi sonucunda, çalışanların yaş farkları dolayısıyla, hastanelerin finansal performansları arasında fark bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer

olarak Gül, Tüfekci ve Sarıoğlu (2020) yaptıkları çalışmada, yaş değişkeni açısından hastane çalışanlarını incelenmiş ve varyans analizleri sonucunda, hastanenin finansal performansı ve çalışanların örgütsel desteğe yönelik algılarının, yaş değişkenlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark oluşturmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan One Way Anova (F testi) testi sonucunda, çalışanların görev unvan farkları açısından hastaneler arasında, kuruma olan güvenilirlik, kurumun fiziksel özellikleri ve işletmeler arası rekabet açısından fark bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Buchholtz ve Carroll (2000) yaptıkları çalışmada, nitelikli personel, görev dağılımı, sosyal sorumluluk ve hizmet kalitesi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Bu bağlamda kurumsal itibarın, pozitif sosyal sorumluluk imajının yaratılmasında güvenilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan One Way Anova (F testi) testi sonucunda, : çalışanların hizmet yılı açısından, hastaneler arasında sosyal sorumluluk açısından fark bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Tengilimoğlu (2005) yaptığı çalışmada, medeni durum, cinsiyet, hizmet yılı, eğitim düzeyi, bilgi, mesleki pozisyon, karakteristik özellikler ve mesleki kıdem gibi faktörlerin, sosyal sorumluluk faktörleri arasında olduğunu belirtmişlerdir. İşletmelere ilişkin faktörlerin ise, sosyal görünüm, işin niteliği, çalışma koşulları, yönetim şekli, örgüt iklimi, denetim şekli, rekabet, örgütsel iletişim, gelişim ve terfi gibi faktörlerden oluştuğunu belirtmişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada regresyon analizleri sonucunda, sosyal sorumluluğun, sağlıklı yiyeceklerin ve hizmet güvencesinin, rekabeti artırdığı görülmüştür. Bireylerin sorumluluk bilincinin olması ve sorumluluklarını yerine getirmesi sonucunda verilen güvenceler bireyler arasındaki rekabeti artıracaktır. Öneri olarak, çalışanların iş yerlerinde dinlenme süresi, kaliteli yemek gibi olumlu koşullara sahip olması, hizmet güvencesinin verilmesi, çalışma verimini ve rekabet ortamını artırabilir.

Çalışanların verdikleri hizmet kalitesinin yüksek ve sürdürülebilir olması için çalışma koşullarının iyi olması gerekmektedir. Bu koşulların tamamını kısaca özetlersek, iş yapımında gerekli alet, cihaz gibi ortam gereksinimlerin tam olması ve çalışana sunulan çalışma süresi, yiyecek, ulaşım ve emeğinin karşılığının verileceğinin hizmet güvencesi gibi etkenlerin çalışana memnun etmesi diyebiliriz. Bu bağlamda öneri olarak, çalışanlara arası iletişim güçlendirmek, çalıştıkları ortamdaki fiziksel koşulları en iyileştirmek ve hizmet güvencesi sunmak, işletme performansını artırabilir, çalışanları daha çok motive edebilir, finansal performansı artırabilir ve hasta memnuniyetini üst düzeylere ulaştırabilir.

Çalışmada yapılan analiz sonucunda, kuruma yönelik olumsuz algıların, müşteri memnuniyetinin ve sosyal sorumluluğun, hizmet kalitesi üzerinde negatif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda öneri

olarak, çalışanlarda olumsuzluğa neden olan durumların önlenmesi, fiziksel koşulların iyileştirmesi, hizmet güvencelerinin iyileştirilmesi, çalışanlar arası güvenin artması, çalışanların farkındalıklarının artırılması ve ödüllendirmeler işletme performansını artırabilir, hizmet kalitesinin artmasına neden olabilir ve hasta memnuniyetini artırabilir.

Bu çalışma için yapılan analiz sonucunda, empatinin, esneklik üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla öneri olarak hastanelerde çalışanlar arası ve çalışanlarla hastalar arasında empati açısından daha duyarlı olunması, çalışan motivasyonunun, hasta memnuniyetinin ve örgütsel verimliliğin artmasına destek olabilir.

Çalışmada yer alan katılımcıların medeni hallerine göre meydana gelebilecek değişimler incelendiğinde, evli bireylerin sosyal sorumluluk ortalamalarının bekârlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Evlilik birçok sorumluluk ve farklı anlayışı da beraberinde getiren bir eylem olduğu bilinmektedir. Bu durum evli bireylerin sorumluluk duygusunu geliştirmekte ve birçok alanda sorumluluk almasını daha kolay hale getirmektedir. Bireylerin medeni hali dikkate alındığında, evli bireylerin ev yemeklerine, bekar bireylerin hazır yemek ve sağlıksız yemeklere eğiliminin daha fazla olduğu belirtilebilir. Öneri olarak, hastane yönetimlerinin, hastaların yemeklerini bireylerin özel durumlarını dikkate alarak planlaması, planda kişilerin tercihlerinin sorulması, gerekirse fikirlerinin alınması, hasta memnuniyeti ve sağlığı açısından yararlı olabilecektir.

Eğitim düzeyinden kaynaklanan farklılıklar incelendiğinde lise düzeyinde eğitim almış bireylerin finansal performansının diğer eğitim düzeylerine göre daha düşük olduğu gözlenmektedir. Bu durum finansal performansın imkanlar dahilinde gelişmesinden kaynaklanabilir. Kurumdaki yapmış olduğu görevde veya başka bir kurumda daha yüksek bir mevkiye geçiş yapabilmek için öncelikle tecrübe yılı, belirli sınavlardan geçmek gibi gerekli şartları sağlamak gerekmektedir ve bu şartların en başında genellikle eğitim durumu vardır. Günümüzde lise mezunlarına kurumlarda finansal veya mevki olarak fırsat oluşması oldukça az görülen bir olaydır. Öneri olarak, hastane yönetimlerinin, eğitimle ilgili kariyer gelişimlerini ilgili bireylerin özel durumlarını dikkate alarak planlaması, çalışanların lisansüstü alanlarda eğitimlerin tamamlanmasına destek olunması, hizmet içi eğitimler düzenlenmesi vasıflı eleman ve hizmet kalitesi açısından yararlı olabilecektir.

Finansal performansın yaşa göre değişiminin incelenmesi sonucunda yaş arttıkça finansal performansın azaldığı gözlenmiştir. Yaş arttıkça mevcut iş yerindeki mevcut konumun kabullenilmesi veya ulaşılabilecek konumların tek ele alınması bireylerinde rutin bir hal almasına neden olmakta ve bu durumda kurumların finansal performansları arasında azalmaya neden olmaktadır. Öneri olarak, hastane yönetimlerinin, çalışanların yaşlarıyla ilgili özellikleri dikkate alarak görevlendirme yapmaları, gerekirse performans dayalı ücret sistemi uygulamaları, sürekli iletişimlerle motive oldukları

faktörlerin tespit ederek uygulamaya koymaları, işletmelerin finansal performansını ve çalışanların verimliliğini artırabilecektir.

Çalışmada mesleğe göre değişimlerin incelenmesi sonucunda, çalışanların sürdürdükleri görevler ve unvan çeşitliliği açısından nitelik ve nicelik açısından yeterli olması, kurumlara olan güvenilirliği artırmış, olumlu gelişmeler dolayısıyla hastanelerin fiziksel özelliklerini geliştirmesine olumlu katkılarda bulunmuştur. Hastaneler arası rekabet açısından, hemşire, doktor, fiziki alt yapı ve hizmet kalitesi önemli bir rol oynamıştır. Hastanelerin kurumsal itibarı açısından doktorların, başarısı, hastanenin temizliği, tedavi başarısı önemli olup, yüksek rekabet ortamını beraberinde getirmektedir. Öneri olarak, hastane yönetimlerinin, görevler ve unvan çeşitliliği açısından ayrıca nitelik ve nicelik açısından, hemşire, doktor, fiziki alt yapı ve hizmet kalitesine gerekli önemin verilmesi, hastanelerin kurumsal itibarı, doktorların başarısı, hasta memnuniyeti ve sağlığı açısında yararlı olabilecektir.

Çalışmada yer alan katılımcıların hizmet yıllarına göre meydana gelebilecek değişimler incelendiğinde, hizmet yılı arttıkça sosyal sorumluluk ortalamalarının arttığı tespit edilmiştir. Öneri olarak, hastane yönetimlerinin, çalışanların hizmet yıllarına ve bireysel başarılarına göre teşvik uygulamaları geliştirmeleri, başarılı olanlara ödüller vermeleri ve motivasyonu artıracak önlemler almaları yararlı olabilecektir.

Daha sonra yapılacak olan araştırmalarda kurumsal itibar, hizmet kalitesi ve işletme performansının yanı sıra çalışan motivasyonu, örgüt iklimi gibi farklı konuların incelenmesi, ayrıca araştırmanın evreninin şehir veya ülke bazında olması yararlı olabilecektir.

“Kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin, işletme performansı üzerindeki etkileri” başlıklı bu araştırmanın amacı, uygulama yapılan özel hastanelerde kurumsal itibar, hizmet kalitesi beklentileri ile bu hizmetlerden sonrasında oluşan işletme performansı algılarının karşılaştırılması olarak belirlenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Turgay Karalınç: %50, Burhanettin Aykut Arıkan: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Gelişim Üniversitesi'nin Etik Kurulu'ndan izin (08.04.2020 / 2020-10) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Turgay Karalınç: 50%, Burhanettin Aykut Arıkan: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (08.04.2020 / 2020-10) was obtained from İstanbul Gelişim University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Karalıncı, T. & Arıkan B. A. (2024). Kurumsal itibar ve hizmet kalitesinin işletme performansına etkileri: Sağlık işletmelerinde bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 632-662. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1461177>

Kaynakça

- Akal, Z. (2002). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi*. Ankara: MPM Yayınları
- Akbaba, A. (2006). Measuring service quality in the hotel industry: A study in a business hotel in Turkey. *International Journal of Hospitality Management*, 25(2), 170-192.
- Akçakaya, M. (2012). Kamu sektöründe performans yönetimi ve uygulamada karşılaşılan sorunlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (32), 171-202.
- Akdu, U. (2014). Medikal turizmde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatinin değerlendirilmesi [yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Akıncı, S. İnan, E. A., Aksoy, Ş. ve Büyükküpcü, A. (2009). Pazarlama literatüründe hizmet kalitesi kavramının dünü ve bugünü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 61-82.
- Alnıaçık, Ü. (2011). Kurumsal itibarı oluşturan farklı bileşenlerin müşteri bağlılığı üzerindeki etkileri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (07), 65-96.
- Alnıaçık, E., Alnıaçık, Ü. ve Genç, N. (2010). Kurumsal itibar bileşenlerinin algılanan önemi demografik özelliklerden etkilenmekte midir? *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(23), 93-114.
- Altan, Ş. ve Atan, M. (2004). Bankacılık sektöründe toplam hizmet kalitesinin serqual analizi ile ölçümü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 17-32.
- Altındağ, E. ve Akgün, B. (2015). Örgütlerde ödüllendirmenin iş gören motivasyonu ve performansı üzerindeki etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 281-297.
- Atkinson, H. and Brown, J. B. (2001). Rethinking performance measures: Assessing progress in UK hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(3), 128-135.

- Ayhüna, S. E. ve Külcü, M. F. (2018). Pazar odaklılık, marka yönetim yetenekleri ve örgütsel performans ilişkisi: otomotiv sektöründe bir alan araştırması. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 270-287.
- Aykan, E. (2013). Konaklama işletmelerinde çevre yönetimi uygulamaları ve algılanan kurumsal itibar üzerindeki etkisi: Kayseri ve Nevşehir otelleri üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 93-113.
- Aytemiz, L. ve Helhel, Y. (2007). KOBİ'lerin teşvik tedbirlerinden yararlanma eğilimi: Isparta örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 163-179.
- Bayazıt, M. ve Koçaş, C. (2011). Örgütsel kültür ve pazar odaklılık performansı: Kültür tipi ve güçlü kültür önermelerinin Türkiye'de testi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (10), 1-50.
- Bayram, N. (2009). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde performans değerlendirmenin önemi ve performans göstergeleri arasındaki ilişkiler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53), 577-592.
- Bilgin, K. U. (2007). Kamuda ölçülebilir denetime hazırlık: Performans yönetimi. *Sayıştay Dergisi*, (65), 53-87.
- Brignall, S., & Ballantine, J. (1996). Performance measurement in service businesses revisited. *International Journal of Service Industry Management*, 7(1), 6-31.
- Brignall, T. J., Fitzgerald, L., Johnston, R., & Silvestro, R. (1991). Product costing in service organizations. *Management Accounting Research*, 2(4), 227-248.
- Can, E., Büyükbacı, P., Bal, Y. ve Ertemsir, E. (2013). *Günümüz işletmelerinin yönetimi, sistem yaklaşımı ve durumsallık yaklaşımı*. İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Carroll, A. B. and Buchholtz, A. K. (2000). Business and society: Ethics and stakeholder management: Cincinnati. OH: South-Western College Publishing.
- Çapan, B. ve Özmutaf, N. M. (2018). İşletme ödül sistemlerinin yetkinlikler üzerine etkisi: bir havacılık sektörü örneği. *International Journal of Social Science*, (68), 459-479.
- Çiçek, R. ve Doğan, İ. C. (2009). Müşteri memnuniyetinin artırılmasında hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik bir araştırma: Niğde ili örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 199-217.
- Çiftçioğlu, B. A. (2009). *Kurumsal itibar yönetimi*. Ankara: Dora Yayınları.

- Demireli, C. ve Bayraktar, U. (2014). Hizmet kalitesi ve hizmet değerinin müşteri memnuniyetine etkisi: Demiryolu taşımacılığında bir uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(4), 919-937.
- Dornberger, U. and Suvelza, A. (2012). *Managing the fuzzy front-end of innovation*. Leipzig: Intelligence, 4.
- Dowling, G. (2000). *Creating corporate reputations: Identity, image and performance*. *Identity, image and performance*, OUP Oxford.
- Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z. ve Erat, S. (2011). Yönetim tarzı ve çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı ve takdir edilme duygusu ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: tekstil sektöründe bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 17-26.
- Ersungur, Ş. M. ve Takım, A. (2018). Türkiye’de teşvik sisteminin yapısı, sorunları ve etkinliği üzerine bir politika önerisi: Tek bir uygulamacı kuruluş sorunları çözer mi? *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 32(3), 725-744.
- Ertürk, M. (2006). *İşletme biliminin temel ilkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Fombrun, C. and Shanley, M. (1990). What’s in a name? Reputation building and corporate strategy. *Academy of Management Journal*. 33(2), 233-258.
- Gardberg, N. A. and Fombrun, C. J. (2002). The global reputation quotient project: First steps towards a cross-nationally valid measure of corporate reputation. *Corporate Reputation Review*, 4(4), 303-307.
- Giritlioğlu, İ. (2012). Yiyecek içecek bölümlerinde işgörenlerin ve müşterilerin hizmet kalitesi beklenti ve algıları: Termal otellerde bir araştırma [yayımlanmamış doktora tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Göker, I. E. K., Arar, T. ve Uysal, B. (2017). Kurumsal itibar kavramı ve hisse senedi fiyatlarına etkisi: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (74), 133- 156.
- Greyser, S. A. (1999). Advancing and enhancing corporate reputation. *Corporate Communications: An International Journal*, 4(4), 177-181.
- Gül, İ., Tüfekci, N. ve Sarioğlu, D. (2020). Algılanan örgütsel desteğin örgüt sağlığı üzerindeki etkisi: Hastane çalışanlarına yönelik bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 8(2), 325-350.
- Gümüş, M. ve Öksüz, B. (2009). İtibar sürecinde kilit rol: Kurumsal sosyal sorumluluk iletişimi. *Journal of Yasar University*, 4(14), 2129-2150.
- Gündüz, H. (2013). *Kurumsal itibar ve imaj konusu AÖF adalet önlisans setleri*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Gürüş, S. & Çağlayan, E. (2005). *Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.

- Güzeltik-Ural, E. (2002). İtibar yönetimi değer yaratan bir halkla ilişkiler çalışması olarak itibar yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, (1), 83-93.
- Kadıbeşegil, S. (2007). *İtibar yönetimi: İtibarınızı yönetmekten daha önemli bir işiniz var mı?* İstanbul: Kapital Medya hizmetleri AŞ.
- Karadal, H. ve Diri, N. Ç. (2013). Kurumsal itibarın performansa etkisi: Konya'daki özel öğretim kurumlarında bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 102-118.
- Karalınç, T. (2022). Sağlık kurumlarında personel seçme yöntemlerinin önemi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (18), 1100-1118.
- Karalınç, T. (2020). Örgüt ikliminin çalışanların performansına etkileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 7(53), 1314-1327.
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde performans ölçümünün önemi ve modern bir performans ölçme aracı olarak balanced scorecard. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 410-427.
- Karatepe, S. (2008). *İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma*. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 77-97.
- Keskin, H., Zehir, S. ve Hayat, A. (2016). Pazar yönelimi ve firma performansı ilişkisi: Farklılaştırma stratejisinin aracı rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 111-127.
- Kılıç, T. (2015). Kurum kültürü: Bir kamu kuruluşunda mevcut ve arzulanan kurum kültürü üzerine bir araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 57-74.
- Koçel, T. (2005). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Korkmaz, S. ve Çuhadar, U. (2017). Sağlık hizmet kalitesi ve sağlık kurumunu tekrar tercih etme niyeti arasındaki ilişki: Eğitim ve araştırma hastanesi örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 72-87.
- Köseoğlu, Ö. (2005). Belediyelerde performans yönetimi. *Türk İdare Dergisi*, (447), 211-234.
- Lin, W. B. (2007). An empirical of service quality model from the viewpoint of management. *Expert Systems With Applications*, 32(2), 364-375.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1988). Servqual: A multiple-item scale for measuring consumer perc. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.

- Pekdemir, M. I. (2019). *İşletmelerin kaçınılmaz yolculuğu dijital dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Dağıtım Yayınları.
- Pırnar, İ., Gümüšoğlu, Ş., Akan, P. ve Akbaba, A. (2007). *Hizmet kalitesi: Kavramlar yaklaşımlar ve uygulamalar*. Ankara: Kalemdar Ofset.
- Ramsaran-Fowdar, R. R. (2007). Developing a service quality questionnaire for the hotel industry in mauritius. *Journal of Vacation Marketing*, 13(1), 19-27.
- Sabuncuoğlu, Z. (2012). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z. (2012). *Uygulama örnekleriyle insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tokol, T. (2013). *İşletme*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Saluvan, M. ve Sıdık, K. (2010). Hastanelerde performans ölçümü. *Verimlilik Dergisi*, (4), 1-26.
- Savaş, H. ve Kesmez, A. G. (2014). Hizmet kalitesinin serqual modeli ile ölçülmesi: Aile sağlığı merkezleri üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17), 1-13.
- Sevinç, H., Emsen, Ö. S. ve Bozkurt, E. (2016). Yatırım teşvik politikalarının bölgesel belirleyicilerine yönelik bir analiz: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 525-556.
- Siltaoja, M. E. (2006). Value priorities as combining core factors between csr and reputation—a qualitative study. *Journal of Business Ethics*, 68(1), 91-111.
- Sorohan, E. G. (1994). Healthy companies. *training & development*, 48(3), 9-11.
- Stevens, P., Knutson, B. and Patton, M. (1995). DINESERV: A tool for measuring service quality in restaurants. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 36(2), 5-60.
- Sibel, S. Ü. (2013). Örgütlerde duygusal zekâ. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 213-242.
- Şahin, M. A. (2013). Kurumsal itibar ve değer ilişkisi: GSM sektörüne ait tüketici yanlı bir araştırma (Turkcell örneği) [yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Başkent Üniversitesi.
- Şahin, Ü. (1999). *Hastane işletmeciliğinde kalite*. Editör: Nurullah Uçkun, Eskişehir: Hastane Yönetimi, Kalite, TKY, ISO.
- Tek, Ö. B. (1999). *Pazarlama ilkeleri Türkiye uygulamaları global yönetsel yaklaşım*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Hizmet işletmelerinde liderlik davranışları ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(5), 21-27.

- Tong, C. and Wong, A. (2014). The influences of corporate social responsibility to customer repurchases intentions, customer Word-of-mouth intentions and customer perceived food quality of fast-food restaurants in Hongkong and the mediating effects of corporate reputation. *Journal of Economics, Management and Trade*, 4(11), 1655-1678.
- Tsang, N. and Qu, H. (2000). Service quality in China's hotel industry: A perspective from tourists and hotel managers. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12(5), 316-326.
- Uysal, Ş. (2015). Performans yönetimi sisteminin tanımı, tarihçesi, amaç ve temel unsurlarına genel bir bakış. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 5(2), 32-39.
- Ünalı, N. (2015). Sağlık hizmeti sunan kurumlarda itibarın önemi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(2), 100-111.
- Walker, K. (2010). A Systematic review of the corporate reputation literature: Definition, measurement, and theory. *Corporate Reputation Review*, 12(4), 357-387.
- Walsh, G. ve Beatty, S. E. (2007). Customer-Based corporate reputation of a service firm: Scale development and validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 35(1), 127-43.
- Watson, J. and Hill, A. (2015). *Dictionary of media and communication studies*. London: Bloomsbury Publishing USA.
- Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde inovasyon-performans ilişkisinin incelenmesine dönük bir çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), 143-173.
- Yılmaz, İ. (2007). Otel işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteriler ve yöneticiler açısından ölçülmesi [yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yılmaz, I. (2009). Measurement of service quality in the hotel industry. *Anatolia*, 20(2), 375-386.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2009). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 23(4).1-13.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2010). TOPSIS yöntemine göre performans değerlendirme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45), 28-35.
- Zerenler, M. (2005). Performans ölçüm sistemleri tasarımı ve üretim sistemlerinin performansının ölçümüne yönelik bir araştırma. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 1-36.
- Zerenler, M. ve Öğüt, A. (2007). Sağlık sektöründe algılanan hizmet kalitesi ve hastane tercih nedenleri araştırması: Konya örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 501-519.

Extended Abstract

In the Research, It was investigated whether demographic variables, corporate reputation and service quality affect the performance of businesses, if so, what are the negative and positive effects, how the negative effects can be prevented, what the remedial measures can be and what contributions can be made to future studies.

To determine the number of samples from the population of this research (Bayram, 2009, p. 123). formula was used. Therefore, the universe of this study is, It consists of a total of 2575 people working in all 5 private hospitals operating in Avcılar and Beylikdüzü districts of Istanbul. As a result of the formula calculations of the data to determine the sample of the research, the number of samples was 291 people. However, considering that not all surveys would be valid, 422 surveys were applied. Since 22 were invalid, the analyzes were completed with the remaining 400 surveys.

As a result of regression analysis in this study, social responsibility, healthy food and service assurance, has been shown to increase competition. The assurances given as a result of individuals being aware of their responsibilities and fulfilling their responsibilities will increase the competition between individuals. As a suggestion, employees should have positive conditions such as rest periods, quality food at their workplaces, and service assurance should be provided, It can increase working efficiency and competitive environment.

In order for the service quality provided by employees to be high and sustainable, working conditions must be good. As a suggestion in this context, strengthening communication among employees, optimizing the physical conditions in the environment where they work and providing service assurance, It can increase business performance, motivate employees more, increase financial performance and increase patient satisfaction to higher levels.

As a result of the analysis made in the study, negative perceptions towards the institution, customer satisfaction and social responsibility, It was concluded that it had a negative impact on service quality. As a suggestion in this context, Preventing situations that cause negativity in employees, improving physical conditions, improving service assurance, increasing trust among employees, increasing employee awareness and rewards can increase business performance, increase service quality and increase patient satisfaction.

As a result of the analysis made for this study, It has been determined that empathy has a positive effect on flexibility. Therefore, as a suggestion, we should be more sensitive in terms of empathy between employees in hospitals and between employees and patients, It can support increasing employee motivation, patient satisfaction and organizational efficiency.

When the changes that may occur depending on the marital status of the participants in the study are examined, it is seen that the social responsibility averages of married individuals are higher than those of single individuals. It is known that marriage is an act that brings with it many responsibilities and different understandings. This situation improves married individuals' sense of responsibility and makes it easier for them to take responsibility in many areas.

Considering the marital status of individuals, married individuals' home cooking, It can be stated that single individuals have a greater tendency to consume ready meals and unhealthy meals. As a suggestion, hospital administrations planning patients' meals by taking into account the special conditions of individuals, asking people's preferences in the plan, and asking for their opinions if necessary, may be beneficial in terms of patient satisfaction and health.

When the differences arising from education level are examined, it is observed that the financial performance of individuals with high school education is lower than other education levels. This may be due to financial performance improving within the means possible. In order to move to a higher position in the institution or in another institution, it is necessary to meet the necessary conditions such as years of experience and passing certain exams, and the first of these conditions is usually education level. Nowadays, it is very rare for high school graduates to find financial or position opportunities in institutions. As a suggestion, hospital managements planning their educational career development by taking into account the special situations of the individuals concerned, supporting employees to complete their education in postgraduate fields, and organizing in-service training may be beneficial in terms of qualified personnel and service quality.

As a result of examining the change in financial performance according to age, it was observed that financial performance decreases as age increases. As age increases, accepting the current position in the current workplace or considering only the positions that can be reached becomes routine for individuals, and in this case, it causes a decrease in the financial performance of institutions. As a recommendation, hospital managements should assign employees by taking into account their age characteristics, if necessary, implement a performance-based wage system, identify and implement the factors that motivate them through constant communication, It can increase the financial performance of businesses and the productivity of employees.

When the changes that may occur according to the participants' years of service are examined, it has been determined that their social responsibility averages increase as the years of service increase. As a suggestion, it may be useful for hospital managements to develop incentive practices according to the years of service and individual achievements of employees, to give rewards to successful employees and to take measures to increase motivation.

HELMAND HAVZASI HİDROPOLİTİĞİNDE SU SAVAŞLARI ANLATISININ ANALİZİ

Ahmet CONKER*

Öz

2023 yılında İran ile Afganistan arasında sınır hattında yaşanan çatışmalar farklı sınır aşan su meselelerinde sıklıkla dile getirilen su savaşları anlatısını yeniden gündeme taşımıştır. İran ve Afganistan'ın sırasıyla mansap ve memba devletler olarak yer aldığı Helmand Havzası bu su savaşları anlatısının ana konusudur. Ancak konunun güncelliği düşünüldüğünde bu bağlamda uluslararası literatürde yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Helmand Havzası hidropolitiğine dair Türkçe literatürde de oldukça sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı su savaşları kavramına ilişkin eleştirel teorilerin yaklaşımları çerçevesinde havzadaki su savaşları anlatısını ve karşıt anlatıları dikkate alarak bir analiz çerçevesi ortaya koymaktır. Bu çalışma Helmand Havzası'nın coğrafi ve hidrolojik faktörlerin, havzada iki devlet arasındaki hidropolitik ilişkilerin ve son dönemde havzada yaşanan gelişmelerin su savaşı anlatısının yükselmesine uygun bir zemin hazırladığını savunmaktadır. Ancak çalışma su savaşları anlatısına karşı havzada işbirliği süreçlerini gerekelecek unsurların da varlığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Helmand Nehri Havzası, Hidropolitik, İran, Afganistan.

ANALYSING THE WATER WARS NARRATIVE IN THE HYDROPOLITICS OF THE HELMAND RIVER BASIN

Abstract

The conflicts between Iran and Afghanistan on the border line in 2023 have brought the narrative of water wars, frequently voiced in different transboundary water issues, to the agenda again. The Helmand Basin, where Iran and Afghanistan are downstream and upstream states, respectively, is the main subject of this narrative of water wars. However, considering the subject's topicality, the number of studies in the international literature in this context is quite limited. It is seen that there are a very limited number of studies in the Turkish literature on the hydropolitics of the Helmand Basin. The primary purpose of this study is to present an analysis framework by taking into account the narrative of water wars in the basin and counter-narratives within the framework of the approaches of critical theories regarding the concept of water wars. This study argues that the geographical and hydrological factors of the

* Doç. Dr. Ahmet Conker, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aconker@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8556-5603>

Helmand Basin, the hydropolitical relations between the two states in the basin, and the recent developments in the basin have prepared a suitable ground for the rise of the water wars narrative. However, the study also reveals elements that can justify cooperation processes in the basin against the narrative of water wars.

Keywords: *Helmand River Basin, Hydropolitics, Iran, Afghanistan.*

Giriş

Sınıraşan nitelikli su havzalarında ilgili havzada yer alan devletler arasındaki ilişkiler hidropolitik çalışmalarının en fazla incelenen unsuru olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki su politikalarının devletlerarası boyutu hidropolitik kavramıyla eş anlamlı olarak görülmektedir (Mollinga, 200, s. 735). Birleşmiş Milletler verilerine göre dünyada sınır aşan nitelikli yaklaşık 286 nehir ve göl havzası mevcuttur. Yine sınır aşan nitelikli akifer sistemi sayısı da 592'dir (United Nations, t. y). Dünyada 153 devletin toprakları bu sınır aşan nitelikli su kaynaklarının içerisinde yer almaktadır (United Nations, t. y). Bu nedenle sınır aşan nitelikli su kaynaklarında su yönetimi konusu devletler arası ilişkilerde kritik öneme sahiptir. Devletler arası hidropolitik ilişkiler bağlamında ortaya koyulan çalışmaların önemli alt konu başlıklarından bir tanesinin sınır aşan su havzalarında devletler arası su savaşları olduğunu görmekteyiz. Nitekim hidropolitik çalışmaları kapsamında yapılan çalışmalarda suyun devletlerarasında bir çatışma sürecini tetikleyip tetiklemeyeceği konusu sıklıkla tartışılmıştır. Özellikle kurak ve yarı kurak yapısı, su kaynaklarının önemli bölümünün sınır aşan nitelikli oluşu, hızlı nüfus artışı gibi faktörler nedeniyle su savaşlarına dair tartışmaların Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyası bağlamında yapılan akademik çalışmaların ana eksenini oluşturduğu görülmektedir (Amery, 2002; Starr, 1991). Su savaşları tartışmalarının dünyanın farklı coğrafyaları için de dile getirildiğini görmekteyiz (Christopher, 2013; Istrate, 2020). Bu bağlamda son dönemde Helmand Havzası'nda İran hükümeti ile 2021 yılında yeniden iktidara gelen Taliban rejimi arasında yaşanan gerginlik neticesinde gerek ulusal medyada gerek uluslararası medyada su savaşları tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir (Asharq Al Awsat, 2023; Çimen, 2023; Durrani, 2023; Hürriyet, 2023; Siddiqui, 2023). Bu çalışmanın temel amacı havzada son dönemde dillendirilen su savaşları tartışmaları çerçevesinde yaşanan hidropolitik süreçlerin değerlendirilmesidir. Bu çalışma, hidropolitik disiplinde eleştirel yaklaşımların ortaya koyduğu literatürden hareketle, havzada son dönemde ortaya çıkan su savaşları anlatısının şu politik bağlamda ortaya çıktığını savunmaktadır. Helmand Havzası'nın yer aldığı bölgede son dönemde yaşanan gelişmeler neticesinde havzada yer alan aktörler su savaşları söylemini bir güç ve etki unsuru olarak kullanmaktadır. Bu noktada havzanın coğrafi ve hidrolojik yapısı, her iki devletin de su kaynakları yönetimine verdikleri stratejik önem su savaşları anlatısı açısından uygun bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca Helman Havzası'nda son dönemde meydana

gelen gelişmeler de bu anlatıyı güçlendirmektedir. Bunun nedenlerden ötürü aktörlerce su savaşları anlatısını güçlendiren açıklamalar ve yaşanan düşük düzeyli çatışma süreçleri neticesinde konu medya kaynaklarında daha fazla yer bulmuştur. Bu durum da su savaşları anlatısını Helmand Havzası hidropolitikinde daha görünür hale getirmiştir. Ancak, Helmand Havzası hidropolitikinde her iki devlet arasındaki ilişkiler tarihsel çerçevede incelendiğinde su savaşları anlatısına karşı karşıt bir su barışı anlatısını da destekleyecek unsurlar da bulunmaktadır.

Bu konunun seçiminde havzada son dönemde meydana gelen gelişmelerin yanı sıra konunun Türkçe literatürde oldukça sınırlı düzeyde ele alınmış olması da etkili olmuştur. Konuya dair az sayıda yapılan bu çalışmalarda da Helmand Nehri Havzası hidropolitikinin temel odak noktasını oluşturmadığını görmekteyiz. Örneğin Khangahi tarafından yapılan çalışmada İran ve Afganistan arasındaki su meselesi ve bu bağlamda Helmand Nehri hidropolitik konusu İran-Afganistan ilişkilerinin önemli konu başlıklarından bir tanesi olarak incelenmiştir (Khangahi, 2022, ss. 106-109). Benzer bir biçimde konuya dair Maden'in İran'ın su sorununu ayrıntılı bir biçimde ele aldığı incelemesinde de Helmand Nehri konusu İran-Afganistan hidropolitik ilişkileri kapsamında incelenmiştir (Maden, 2022, ss. 19-20). Yine Türkiye'nin hidropolitik konusunda önemli düşünce kuruluşlarından birisi olan Hidropolitik Akademi'de İran ile Afganistan arasındaki son dönemdeki hidropolitik ilişkiler bağlamında havzadaki son gelişmelerin analiz edildiği bir analiz yazısı yayınlamıştır (Hidropolitik Akademi, 2023). Konuya dair özellikle Türkçe literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışma olması nedeniyle, Helmand Nehri Havzası'nı odak noktasına alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Helmand Nehri hidropolitik bağlamında Afganistan-İran ilişkilerinin incelenmesi şu açılardan önemlidir. Öncelikle, her iki devlet de küresel politikada merkezi öneme sahiptir. Nitekim bu iki devletin tarihten günümüze küresel güç mücadelelerinin odak noktası olması, Helmand hidropolitik örneğinde de görüleceği üzere bu devletlerin devletler arası hidropolitik ilişkilerini de etkilemektedir. Konunun bu boyutu çalışmanın ilerleyen kısımlarına daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Helmand Havzası hidropolitik konusunda uluslararası literatürde ise görece daha fazla akademik çalışma vardır. Örneğin, Nagheeby ve Warner (2022) tarafından havza hidropolitikindeki anlaşmazlık konularını tarihten günümüze inceleyen kapsamlı çalışma; yine Nagheeby ve Rieu-Clarke (2020) tarafından hazırlanan havzadaki diplomatik süreçler neticesinde ortaya çıkan hukuksal metinleri analiz ettikleri çalışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir. Ancak son dönemde havzada ortaya atılan su savaşları söyleminin değerlendirilmesi bağlamında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bunun istisnası olabilecek tek çalışma Warner ve Vij (2022) tarafından hazırlanan ve kısa görüş yazısı olarak adlandırılabilir olan çalışmadır. Bu görüş yazısında da konunun büyük oranda su savaşları tartışmaları bağlamında teorik bir düzlemde çok kısa bir biçimde ele alındığı, Helmand Havzası'nın hidropolitik

dinamikleri (havzanın coğrafi, hidrolojik ve iklimsel özellikler, havzadaki devletler arası ilişkiler) çerçevesinde kapsamlı bir değerlendirmenin yapılmadığı görülmektedir (Warner ve Vij, 2022). Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği gidermeyi hedeflemektedir.

Bu çalışma kapsamında şu kaynaklardan istifade edilmiştir: karar vericilerin konuya dair yapmış oldukları söylemler; kurumsal dokümanlar; medya kaynakları ve konu çerçevesinde yapılmış olan İngilizce ve Türkçe akademik çalışmalar. Karar vericilerin söylemleri bağlamında her iki devletin politikacıları tarafından ve açık kaynaklarda yer alan açıklamalar analiz edilmiştir. Konu çerçevesinde çeşitli kurumlarca hazırlanmış olan raporlar; hukuki metinler vb. kurumsal dokümanlar çalışma çerçevesinde kullanılmıştır. Ayrıca konu çerçevesinde ulusal ve uluslararası medyada yayınlanan haberler ile araştırma konusu bağlamında yayınlanmış olan akademik çalışmalar da kullanılarak bir analiz çerçevesi ortaya konulmuştur.

Çalışma dört bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde su savaşları anlatısının ortaya çıkışı bağlamında hidropolitikte eleştirel yaklaşımlar çerçevesinde ortaya koyulan literatürden hareketle bir kavramsal çerçeve ortaya koyulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Helmand Havzası'nın genel coğrafi, iklimsel ve hidrolojik özellikleri açıklandıktan sonra ikinci kısımda havzanın her iki devlet açısından önemi analiz edilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Helmand Havzası hidropolitikliğinde yaşanan gelişmeler açıklanacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise özellikle havzada son dönemde yaşanan gelişmeler bağlamında iki devlet arasında su savaşları anlatısını güçlendiren gelişmeler ve bu anlatıya karşı su barışı anlatısını destekleyen unsurlar değerlendirilerek bir analiz çerçevesi ortaya konacaktır.

1. SU SAVAŞLARI ANLATISI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuşkusuz su savaşları kavramı hidropolitikğin en çok tartışılan konu başlıklarından birisidir. Özellikle sınır aşan nitelikli su havzalarında ilgili havzada yer alan arasında olası bir su savaşının meydana gelme potansiyelinin analizi akademik çalışmaların ve çeşitli kurumlarca yapılan çalışmalarda analiz edilmiştir. Ancak hidropolitik yalnızca devletler arası sınır aşan ilişkilerinden ibaret olmadığı gibi (Mollinga, 2001, s. 733) su savaşları kavramı da sadece bu çerçevede kullanılmamaktadır. Dolayısıyla su savaşları kavramıyla tam olarak neyin kastedilmekte olduğu sorusu önemlidir. Nitekim su savaşları kavramının en sorunlu yanlarından bir tanesinin de bu kavramla sıklıkla birden fazla farklı mahiyetteki olgunun aynı anda tanımlanmasıdır (Warner, 2023). Bu çalışmanın Helmand Nehri Havzası'nda yer alan iki devletin suyun paylaşımı ve kullanımı bağlamındaki ilişkilerini analiz ettiği düşünülecek olursa, bu çalışmada su savaşı kavramı herhangi bir su kaynağı için meydana gelen büyük çaplı kolektif şiddet olarak tanımlanmaktadır (Tertrais, 2011, s. 23).

Su savaşları kavramına eleştirel bir bakış açısıyla ele alan yaklaşımlar bu kavramın ontolojik varlığını sorgulamaktadır. Bu bakış açısında göre çevre

meseleleri bağlamında ortaya koyulan söylemler farklı aktörlerin öne sürdükleri birbiriyle çatışan iddialar ve söylemler çerçevesinde şekillenmektedir (Hajer, 1995, ss. 1-4). Bu bağlamda su savaşları ve su barışı kavramları objektif olgular değil farklı bakış açılarındaki yansımaları olan anlatılardır (Warner, 2012, s. 173).

Anlatılar çevre meseleleri bağlamında inşa edile söylemlerin ana unsurlarındandır. Örneğin Ürdün Nehri konusunda Hussein tarafından yapılan çalışmada su kıtlığı söyleminin iki temel anlatı (suyun yetersiz olması ve yanlış su yönetimi) ve yedi alt anlatı (komşu ülkelerle olan haksız paylaşım, iklim değişikliğinin ilave baskısı, kuraklık ve düşük yağış, nüfustaki artış, göç ve mülteciler, sızıntılar ve fiziksel kayıplardan kaynaklı gelir getirmeyen sular, yasal olmayan kuyular ve kayıt dışı su kullanımından kaynaklı gelir getirmeyen sular, tarımda sürdürülebilir olmayan su kullanımı) çerçevesinde inşa edildiğini ortaya koymaktadır (Hussein, 2018, s. 386). Warner vd. tarafından yapılan çalışmada ise anlatı kavramıyla söylem (diskur) kavramının benzer biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. Buna göre anlatılar karar alma süreçlerini basitleştirmeye ve bu kararları gerekçelendirmeye imkan vermektedir. Anlatılar herhangi bir konuya dair belirsizliği ortadan kaldırarak aktörlerin belirli bir istikamette aksiyon almasını sağlarlar Ayrıca başka aktörlerin de bu istikamette karar almaya yönlendirirler (Warner vd. 2023 , s. 34). Anlatılar güç kavramıyla da doğrudan ilişkilidir. su savaşları ve çevre konusundaki anlatıları Gramsci, Lukes, Foucault, Bourdieu gibi düşünürlerce ortaya konulan söylem-güç ilişkisi üzerinden değerlendirmek gerekir (Warner vd., 2023, s. 34). Örneğin aktörlerin anlatı inşa edebilme kapasitesi su hegemonyası teorisinde gücün düşünsel boyutunu oluşturan fikirler üzerinde güç kavramının önemli unsurlarındandır (Cascão ve Zeitoun, 2010,s.32).

Su savaşları anlatısının özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde daha sık dile getirildiği görülmektedir. Bu dönemde güvenlik kavramı bağlamında askeri güvenlik dışında yeni güvenlik alanları tanımlanmıştır (Buzan, vd., 1998, s. 2). Yeni tehdit tanımlamalarıyla beraber politika yapımcılar, medya aktörleri tarafından yeni tehdit algılamalarıyla Mueller'in ifadesiyle "felaket kotasının" doldurulduğunu görmekteyiz (Mueller, 1994, Katz, 2011, s. 18'den alıntılanı). Çevre sorunlarının çatışma yaratma potansiyeli ve su savaşları söylemleri de de bu çerçevede sıklıkla dile getirilmiştir (Warner, 2012; Katz; 2011).

Su savaşları anlatısını aynı zamanda bir güç ve etki yaratabilme söylem-edimi olarak tanımladığımızda ortaya koyulması gereken bir başka unsur bu söylem-edimin hangi aktörlerce dile getirildiği sorusudur. Bu bağlamda Trottier (2003) su savaşları söylemini bir hegemonik konsept olarak tanımlamakta ve bu hegemonik konseptin inşa edilmesinin ve yükselişinin belirli aktörlerin çıkarlarına hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Örneğin Trottier'e göre İsraili politikacılar tarafından ortaya koyulan su savaşları konsepti İsrail'in Batı Şeria'daki işgalinin sürdürülmesini gerekçelendirmektedir. Ayrıca

Trottier'e göre su savaşları konseptinin İsrail'in su arzının sağlanması çerçevesinde özel sektörde yapılan su arıtma projelerininin de yapımını gerektirmektedir (Trottier, 2003, ss. 8-9). Trottier tarafından ortaya koyulan hegemonik konsept kavramına dair bir başka önemli husus su savaşları gibi hegemonik konseptlerin belirli bir bağlam içerisinde inşa edildiği ve ilgili çıkar gruplarınca yüceltildiğidir. Bir başka ifadeyle su savaşları konsepti belirli bağlamdan bağımsız olarak bir vakumda ilgili aktörlerce öne sürülen bir hegemonik konsept değildir. Bu bağlamda Trottier'in su kalkınması olarak tanımladığı hegemonik konsept su savaşları konseptinin bağlamını oluşturmaktadır. Trottier su kalkınma kavramını suyun gerekli yerde gerekli şekillerde kullanımı gerekmektedir. Bu noktada suyun kullanımında insanın önceliği esastır. Bu insanı merkeze alan yaklaşım bir insan hakkı olarak su söylemiyle de yukarıda belirtilen su kalkınması konseptini güçlendirmektedir (Trottier, 2003, s. 3). Trottier'in su kalkınması şeklinde kavramsallaştırdığı hegemonik konsept hidrolik misyon kavramıyla da paralellik göstermektedir. Bir su kalkınma ideolojisi olarak hidrolik misyon "boşa giden" her damla suyun azami ölçüde insanların kullanımına sunulmasıdır (Wester, 2009, s. 10). Bu bakış açısının doğal sonucu da başta devlet olmak üzere ilgili aktörlerin endüstriyel modernite çerçevesinde büyük ölçekli su kalkınma projeleri geliştirmesidir (Allan, 2004, ss. 119-120). Dolayısıyla inşa edilen hidrolik misyon söylemi su savaşları anlatısını da güçlendirmektedir.

Son olarak su savaşları anlatısının sıklıkla dile getirilmesinde bu anlatının birçok farklı aktörce dile getirilmesi önemli rol oynamaktadır. Katz (2011) tarafından konunun bu boyutuna ilişkin yapılan çalışmada politikacıların/politika yapımcıların, akademisyenlerin, medyanın, sivil toplum örgütlerinin ve özel sektörün farklı saiklerle su savaşları söylemini dile getirdiği görülmektedir. Örneğin konumuz çerçevesinde medyada sıklıkla su savaşları söyleminin yer almasında farklı nedenler tespit etmek mümkündür. Kötü haber sattırır prensibinden hareketle su savaşları söylemi oldukça ilgi uyandırıcı bir söylemdir. Ayrıca su savaşları söylemi büyük bir hedef kitlesine hitap etmektedir. Dünyada sudan kaynaklı hastalıklar her yıl çatışmalarda ölen insan sayısından daha fazla insanı öldürmektedir. Ancak çatışmalardan ya da çeşitli felaketlerden kaynaklı ölümlerin haberleştirilmesi daha geniş bir kitleye hitap etmektedir. Ayrıca medyada yer alan haberler genellikle yapısal olarak kısa olduğundan su savaşları gibi akılda kalan söylemleri daha ilgi çekici kılmaktadır (Katz, 2011, ss. 26-28). Konuya politikacılar ve politika yapımcılar açısından bakılacak olursa su savaşları anlatısının bu aktörlerce bir güç ve etki aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede bir sınır aşan su havzasında yer alan diğer komşu devletlere konunun öneminin vurgulanması bu söylem üzerinden yapılmaktadır (Katz, 2011, s. 24). Örneğin, Mısır'ın önceki devlet başkanlarından Enver Sedat 1979 yılında Mısır'ı bundan sonra bir savaşa götürebilecek tek meselenin su meselesi olacağını söylediğinde Nil Nehri Havzası'nda yer alan diğer devletlere açık bir mesaj vermişti (Ricks, 2011).

Bunun haricinde politikacılar iç kamuoyuna su konusunun karar vericiler tarafından ciddiyetle ele alındığı mesajını vermek, su konusundaki müzakere süreçlerinde su savaşları söylemi üzerinden karşı tarafta bir etki kapasitesi oluşturmak ve bir su meselesinde yer alan üçüncü aktörlere de su konusunda ne kadar ciddi olunduğunun mesajının verilmesi amacıyla da su savaşları söylemi bu aktörlerce kullanılmaktadır (Katz, 2011). Örneğin darbeyle devrilmeden hemen önce eski Mısır devlet başkanı Mumammed Mursi'nin Etiyopya tarafından inşası devam eden Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın olumsuz etkilerini görüşmek üzere ülkedeki parti liderlerini ve kanaat önderlerini davet etmesi, bu toplantıda Mursi'nin su meselesinin bir güvenlik konusu olduğu ve yapımı devam eden bu baraja karşı tüm seçeneklerin masada olması gerektiği şeklinde söylem hem Etiyopya'ya hem de iç kamuoyuna yönelik bir mesaj verme çabası olarak görülebilir (Rashwan, 2013). Nitekim bu toplantıdan yaklaşık bir hafta sonra su konusunda Kahire'de yapılan bir konferansta Mursi Nil Nehri'nden Mısır'a düşen payın düşmesi durumunda kanlarının bu olası kaybın alternatifi olacağı şeklinde söylemi de hem iç kamuoyuna hem de Etiyopya'ya açık bir mesaj niteliğindedir (El-Behairy, 2013).

Su savaşları anlatısı her ne kadar geniş bir yelpazede yer alan aktörler tarafından dile getirilse de bu durum karşı anlatıların ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Warner'ın isabetli bir biçimde dikkat çektiği üzere her ne kadar bir anlatıyı dile getiren aktörlerle bu anlatının muhatabı olan aktörler arasında birinci grubun lehine asimetrik bir ilişki olsa dahi , ikinci grup aktörler tamamen güçsüz değildir (Warner vd., 2023). Bu durum da karşıt anlatıların ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Nitekim su barışı anlatısı da bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Bu noktada karşıt anlatının var olan anlatı üzerinden inşa edildiğini ve çatışan ya da rekabet eden anlatıların birbirlerini yarattıklarını ve tanımladıklarını görmekteyiz. Su savaşlarına dair yapılan akademik çalışmalarda su meseleleriyle şiddete varan çatışma süreçleri arasında somut bir bağ tespit edilememiştir (Warner, vd. , 2023, s. 39). Örneğin, Oregon Eyalet Üniversitesi'nde Aaron Wolf önderliğinde yürütülen sınır aşan su anlaşmazlıkları veri tabanı projesinde bu durum ampirik olarak ortaya koyulmuştur. Bu projeden hareketle Wolf'a göre sınır aşan su meselelerinde aktörler arasında işbirliği süreçleri daha sık görülmektedir. Ayrıca modern zamanlarda devlet arası su savaşı olarak kategorilendirilebilecek bir çatışma da yaşanmamıştır (Wolf, 1998). Nitekim su meseleleri konusunda devletler arası işbirliği mekanizmalarının araştırılması hidropolitik ana araştırma konularından bir tanesini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın ana eksenini oluşturan Helmand Nehri havzası hidropolitik çerçevesinde şu unsurları su barışı anlatısını destekleyen argümanlar olarak tespit etmek mümkündür. Öncelikle, su yönetimine dair sınır aşan su havzaların devletler arası yapılan anlaşmalar su barışı anlatısının önemli unsurlarından biridir. Örneğin 1948-1999 yılları arasında uluslararası

nehir havzalarında devletler arası yapılan antlaşmalar incelendiğinde bu antlaşmaların işbirliğini güçlendirici rolü ortaya koyulmaktadır (Brochmann, 2012, s. 141).

Devletler arası yapılan müzakereler neticesinde varılan mutabakatlar; ya da ilgili devletlerin tesis ettikleri ortak havza komisyonları çerçevesinde geliştirmiş oldukları havza kuruluşları devletler arası işbirliğinde etkin rol oynamaktadır. Bunun dışında üçüncü tarafların arabuluculuk ya da hakemlik faaliyetlerinin de işbirliği mekanizmalarını geliştirildiği görülmektedir (De Bruyne ve Fischhendler, 2013, s.1844). Son olarak, devletler arası sınır aşan su ilişkilerinin genel politik bağlamla doğrudan ilişkili olduğu, bu nedenle su konusunda yaşanan işbirliği ya da çatışma süreçlerinde politik bağlam önemli rol oynamaktadır (Hussein ve Grandi, 2017, s. 798).

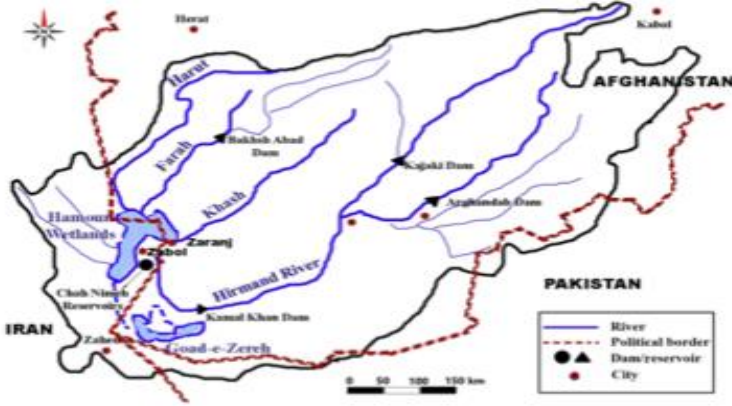
Bu politik bağlam içinde devletleri tarihsel süreçte su meseleleri bağlamındaki etkileşimleri de devletlerin su konusunda işbirliği mekanizmaları geliştirmelerinde rol oynamaktadır (De Bruyne ve Fischhendler, 2013, s. 1844).

Helmand Nehri havzası'nda su savaşları ve su barışı anlatılarına dair sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için su savaşları anlatısının gelişmesine zemin hazırlayan havzanın genel coğrafi özellikleri ve her iki devlet açısından havzaya nasıl bir stratejik önem atfedildiği hususlarının ayrıntılı açıklanması gerekmektedir. Havzada su barışı anlatısını da güçlendiren unsurların analizi için havzadaki hidropolitik ilişkiler tarihsel bir perspektifte ortaya koyulmalıdır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu hususlar anlatılacaktır.

2. HELMAND HAVZASI'NA GENEL BAKIŞ

Yaklaşık 1300 km'lik uzunluğuyla Afganistan'ın en uzun nehri olan Helmand Nehri Afganistan'ın başkenti Kabil'in 40 km batısından Hindikuş Dağları'ndan doğar. Argandhab Helmand Nehri'nin besleyen en önemli yan koludur. Bunun dışında Kudrud, Terin, Argastan ve Tarnk nehrin diğer yan kollarıdır. Nehir Afganistan'ın Wardak, Oruzgān, Helmand ve Nimruz bölgelerinden geçerek güneybatı istikametinde akar. Nehir Afganistan'da yer alan Zaranj bölgesinin güney kesiminden itibaren kuzey istikametinde akar ve bu kesimde 55 km'lik Afganistan-İran sınırını oluşturur. Nehrin suları büyük bölümü İran sınırları içerisinde yer alan Hamoun sulak alanına dökülmektedir (Hanifi, vd., 2020).

Harita 1ç Helmand Nehri Havzası ve Havzada Yer Alan Barajlar

Kaynak: Nahgeeb ve Warner, 2022, s. 556

Helmand Havzası'nın toplam yıllık su potansiyeli yaklaşık 9552 milyon metreküp olduğu tahmin edilmektedir (Nagheeb ve Warner, 2022, s.555). Havzanın toplam su toplama alanı (catchment area) dikkate alındığında havzanın %89,2'lik bölümü Afganistan'da, %8,8'lik bölümü İran'da ve %2'lik kısmı ise Pakistan'da yer almaktadır (Faghihi ve Kianifar, 2022, s.3). Havzada yaklaşık 7 milyon insan yaşamaktadır. Bu nüfusun yaklaşık %85'i Afganistan'da, kalan %15'lik kısmı da İran'da yaşamaktadır (Nagheeb ve Warner, 2022, s. 555). Havzanın suları her iki ülkede de temelde sulama amaçlı kullanılmaktadır. Dolayısıyla havzanın bulunduğu bölgede yaşayan insanların başlıca geçim kaynağının tarım olması nedeniyle havzanın sularının bölge halkları için kritik önemde olduğunu söyleyebiliriz (Nagheeb ve Warner, 2022, s. 555). Sulamanın haricinde Helmand Nehri'nin İran kesiminde Hamoun sulak alanlarının ekolojik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da nehrin suları kullanılmaktadır (Thomas ve Varzi, 2015, s. 504).

Havzanın toplam sularının Afganistan ve İran tarafından kullanımına dair farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Buna göre havzanın memba ülkesi olan Afganistan'ın havzadaki toplam suların %38'ini kullandığı belirtilirken, İran'ın resmî kurumlarınca ortaya konulan verilerde bu oranın %57 civarında olduğu belirtilmektedir (Thomas ve Varzi, 2015, s.504). Havzanın Afganistan'da kalan bölümünde Helmand Nehri ana kolu üzerinde toplamda üç adet baraj inşa edilmiştir. Bu barajlar Grishk, Kajaki ve Kemal Han barajlarıdır. Ayrıca Helmand Nehri'nin besleyen en büyük yan kol olan Arghandab Nehri üzerinde de Dahla barajı inşa edilmiştir (Ramachandran, 2017).

Helmand Havzası'nın her iki devletin su kaynakları yönetiminde de stratejik öneme sahiptir. Bu durumun temel nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında Helmand Havzası'nın her iki devlet

açısından önemi ayrı ayrı ortaya koyulacaktır.

2.1. Helmand Havzası'nın Afganistan Açısından Önemi

Afganistan açısından meseleye bakacak olursak, yukarıdaki kısımlarda belirtildiği üzere havza ülkenin önemli bir kısmını kapsamaktadır. Ancak havzanın sahip olduğu su potansiyeli Afgan hükümetleri tarafından tam olarak gerçekleştirilememiştir. Afganistan'ın kuruluşundan itibaren bu su potansiyelini gerçekleştirmeye dönük projeler geliştirilmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Tennessee Vadisi Projesi'nin dünyadaki benzerlerinden birisi olan ve ABD'nin finansal ve teknik desteğiyle geliştirilen Helmand Havzası Projesi'nin ülke tarihindeki en büyük su kalkınma projesi olması bu savı doğrulamaktadır (Ettehad, 2010, s. 31). Ülkede uzun yıllar yaşanan iç savaş ortamı su kalkınma projelerinin geliştirilmesine imkân vermemiştir. Afganistan Tarım Bakanlığı'na göre Afganistan'ın tarıma elverişli yaklaşık 7,9 milyon hektar arazisi olmasına rağmen bu potansiyelin ancak yaklaşık %47'lik kısmı değerlendirilebilmektedir. Aynı şekilde ülke sahip olduğu hidroelektrik potansiyele rağmen elektriğinin %80'ini komşu ülkelerden sağlamaktadır (Ramachandran, 2017). Afganistan'ın özellikle 2010 yılı ve sonrası ortaya koyduğu hamleler ülkenin gecikmiş bir hidrolik misyonu yürüttüğünü göstermektedir. Sahip olduğu su potansiyeli ve Afganistan'ın havzadaki coğrafi üstünlüğü düşünüldüğünde ülke havzadaki su potansiyelini gerçekleştirmede avantajlı bir konuma sahiptir.

2.2. Helmand Havzası'nın İran Açısından Önemi

Konunun İran boyutuna bakıldığında yukarıda belirtildiği üzere Helmand Havzası'nın görece küçük bir kısmı (%8,8) İran topraklarında yer almaktadır. Ancak bu durum Helmand Havzası'nın sularının önemini havzanın mansap ülkesi konumundaki İran açısından azaltmamaktadır. Bu durumun temel nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz. Öncelikle İran'ın topraklarının büyük bir bölümünde kurak ve yarı kurak iklim koşullarının etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ülke genelindeki yıllık ortalama yağış miktarı dünyadaki genel ortalamanın oldukça altındadır (Maden,2022, ss. 7-8). Bu bağlamda havzanın İran kesiminde yer alan Sistan bölgesi de ülkenin en kurak bölgelerinden bir tanesidir. Örneğin bölgede 1998-2005 yılları arasında olduğu gibi uzun yıllar süren kuraklık dönemleri meydana gelebilmektedir (Whitney, 2006, s. 15). Ayrıca Helmand Nehri'nin sularının döküldüğü Hamoun sulak alanlarında yaşayan yerel halkın geçim kaynaklarının önemli ölçüde bu su kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir (Nagheebey ve Rieu-Clarke, 2020, s. 7). Bu dönem yaşanan kuraklık döneminde bölgedeki 124 köyün terkedildiği ve işsizlik oranının kuraklığın yaşandığı bölgelerde ciddi anlamda arttığı görülmüştür (Houk, 2011). Bazı dönemlerde ise yıkıcı etkili olan su taşkınları da bölgede meydana gelmiştir (Faizee, 2022).

Büyük bir kısmı İran topraklarında olan Hamoun sulak alanlarında yaşanan su miktarındaki azalmaların beraberinde çevresel sorunlara da neden

olduğu görülmektedir. Nitekim İran hükümetinin havzadaki su yönetiminde sulama ve evsel kullanımın yanı sıra sulak alanların ekolojik dengesinin de korunması konusuna da öncelik verildiği görülmektedir (Thomas ve Varzi, 2015, s. 505-506) . Ayrıca havzanın bulunduğu bölge İran hükümeti için stratejik olarak da önemlidir. Helmand Havzası'ndan doğrudan etkilenen Afganistan sınırındaki Zabol kentinin enerji hatları, ticaret yolları, petrol ve doğalgaz boru hatları çerçevesinde sahip olduğu stratejik konum, bölgenin büyük çoğunluğunun Sünni olması ve Sünni nüfusa dönük ayrımcı politikalar uygulandığına dair oluşan genel kanı bölgenin önemini merkezi otorite açısından kritik hale getirmektedir (Toğa, 2023).

Son olarak İran havzanın İran kesiminde de havzanın su kaynakları yönetimi için çeşitli projeler geliştirildiğini görmekteyiz. Bu kapsamda İran tarafından Chahnimeh 1, 2, 3 ve 4 olarak adlandırılan dört adet yapay gölet inşa edilmiştir. Yapılan anlaşmalarla İran'a tahsis edilen yıllık su miktarının yaklaşık iki katı kapasiteye sahip olan bu yapay göletlerin temel amacı suyu biriktirerek Hamoun sulak alanlarının ihtiyacı olan su arzını düzenlemektir. Ayrıca bu yapay göletlerin bir başka fonksiyonu havzada zaman zaman yaşanan su taşkınları fazla suyu yönlendirerek su taşkınlarının vereceği zararı engellemektir. Sulama arzını sağlamak için yeni su kuyuları açılması, Umman denizinden su desalinizasyonu ve su transferi projeleri yine İran hükümeti tarafından havzadaki su kıtlığını ortadan kaldırmaya dönük projelerdendir (Faizee, 2022).

3. HELMAND HAVZASI HİDROPOLİTİĞİ: GENEL İKİLİ İLİŞKİLER ve TARİHSEL SÜREÇ

Yaklaşık 978 kilometrelik ortak sınıra sahip olan İran ve Afganistan köklü tarihsel ve kültürel bağlara sahipti. 19. yüzyılın sonuna dek geçen sürede iki ülke tek bir coğrafi ve siyasi bir entite durumundaydı. Ancak Büyük Britanya'nın kontrolündeki Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması Afganistan'ı bir tampon bölge olarak görmesi nedeniyle Büyük Britanya ile İran arasındaki mücadelenin neticesinde Afganistan İran'dan ayrılmıştır (Nawid, 2023). İran-Afganistan ilişkilerinde bölgesel ve küresel aktörlerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacağı üzere iki ülke arasındaki su meselelerinde de üçüncü devletlerin belirleyici rolü göze çarpmaktadır.

1979 İran devrimi sonrası iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında şu hususlar dikkate değerdir. Öncelikle bu dönem 1979 sonrası Sovyet işgali sonrasında Afganistan'da başlayan uzun süreli iç istikrarsızlık dönemine denk gelmektedir. 1980'li yıllar boyunca İran'ın bölgede ideolojik bir nüfuz alanı oluşturma çabalarını, ve bu çerçevede ülkenin yaklaşık yüzde yirmisini oluşturan Afganlı Şii nüfusu üzerinden bu politikasını sürdürdüğü görülmektedir (Kutty, 2014, s. 140). Sovyet işgali sonrası dönemde ise Afganistan'da İran, Pakistan ve Suudi Arabistan arasında bir güç mücadelesi yaşanmıştır (Kutty, 2014, s. 141). 1996 yılında Taliban'ın Afganistan'da

iktidara gelişi İran'ın Afganistan politikasındaki önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dönemde iki aktör arasında 1998 yılında İranlı diplomatların Mezar-ı Şerif'te öldürülmesi örneğinde olduğu gibi zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Ancak buna rağmen İran ile Taliban yönetimi arasındaki ilişkiler çetrefilli ve belirsiz bir zeminde sürmeye devam etmiştir (Salavati, 2024, s. 5).

Taliban rejiminin 2001 yılında devrilmesinden sonra İran'ın Afganistan konusunda iki boyutlu bir dış politika takip ettiği görölmektedir. İran'ın Afganistan politikasının birinci boyutu İran'ın “doğuya yönel (look east)” politikası çerçevesinde Afganistan hükümetinin desteklenmesi ve ülkede iç istikrarın sağlanması; ikinci boyutu ise ülkedeki yabancı güçlerin varlıklarının sona ermesi şeklinde tarif edilebilir (Barzegar, 2014, s. 119). Bu dönemde İran'ın bir yandan ABD güçlerinin ülkeden çıkması için Taliban ile taktik işbirliği yaptığı, diğer yandan ülkedeki istikrarın devamı için merkezi hükümeti destekleyen ve Afganistan ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi odaklı bir politika izlediği görölmektedir. Bu pragmatik politikanın 2021 sonrası Taliban'ın yeniden iktidara gelmesinden sonra da sürdürüldüğu görölmektedir. Bu çerçevede Afganistan'da güvenlik istikrarının devamı, Rusya ve Çinle ittifak kurularak bölgedeki ABD etkisinin dengelenmesi, diğer bölgesel güçlerle rekabet, tüm farklı unsurları içeren ve bu bağlamda İran yanlısı unsurların da söz sahibi olduğu bir kapsayıcı bir yapının Afganistan'da iktidar olması, Afganistan İran'a yönelik göç hareketlerinin yönetimi, silah ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele ve su hakları konuları İran'ın bu dönemdeki Afganistan politikasının temel unsurlarıdır (Salavati, 2024, s. 7).

İran ile Afganistan ilişkilerinde su meselesi geçmiş dönemlerde de, günümüzde de önemli konu başlıklarından birisidir. Bu bağlama özellikle Helmand Havzası sularının yönetimi ve paylaşımı sorunu iki ülkenin hidropolitik ilişkilerinin, Harrirud Havası ile birlikte iki önemli konu başlığından biri olduğu görölmektedir. Helmand Havzası'nın tarihçesini 3000 yıl öncesine dayanmaktadır. Havza sularının barajlarla, sulama kanallarıyla kontrol edilmesinden dolayı tarihçiler tarafından bölge Asya'nın Bahçesi olarak adlandırılmıştır (Shroder ve Ahmadzai, 2016, s. 224). Modern dönemde ise 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren havzanın hidropolitikinde havzada önemli gelişmelerin yaşandığını görmekteyiz. (Shroder ve Ahmadzai, 2016, s. 224). Bu uzun tarihsel dönemi farklı safhalarda incelemek mümkündür Örneğin Nagheeb ve Warner (2022, s.558) tarafından yapılan çalışmada modern dönemdeki gelişmeleri kapsayan yaklaşık 150 yıllık dönem 4 safhada incelenmiştir. Bu safhalar sırasıyla kolonyal emperyalizm, post-kolonyal emperyalizm, iç savaş ve iç savaş sonrası dönem olarak adlandırılmıştır. Nagheeb ve Warner tarafından yapılan bu sınıflandırmadan da anlaşılacağı üzere Helmand Havzası hidropolitikinde havza dışı aktörler tarih boyunca havzanın hidropolitik dinamiklerinde etkin rol oynamışlardır. Bu çalışma da benzer bir bakış açısını benimsemektedir. Çalışmanın ana odak noktası ABD'nin Afganistan'ı işgali sonrası yaşanan gelişmeler olmasında

dolayı bu çalışma öncelikle ABD'nin Afganistan'ı işgal ettiği 2001 yılına dek yaşanan gelişmeler kısaca özetleyecek; ardından ABD'nin işgali sonrası Helmand Havzası hidropolitğinde yaşanan gelişmeler daha ayrıntılı bir biçimde analiz edilecektir. ABD'nin işgali sonrasında geçen dönemi ise iki alt başlıkta ele alınacaktır. Birinci kısımda Taliban'ın 2021 yılında ülkeden tamamen kontrolü ele geçirmesine dek süren yaklaşık 20 yıllık dönem analiz edildikten sonra, ikinci kısımda Taliban'ın tekrar iktidar olduğu dönem analiz edilecektir.

3.1. Dönem: ABD'nin İşgaline Kadar Geçen Sürede Helmand Havzası Hidropolitğinin İncelenmesi

Helmand Havzası hidropolitğinde erken dönemde yaşanan gelişmelerde İngiltere'nin önemli rolü olduğunu görmekteyiz. Afganistan'ın bulunduğu coğrafya İngiltere açısından stratejik öneme sahipti. Zira imparatorluk tacının mücevheri olarak tanımlanan Hindistan'ın güvenliğinin sağlanmasında ve Rus yayılcılığının önlenmesinde Afganistan stratejik bir konuma sahipti. Konumuz çerçevesinde İran ile İngiltere arasındaki savaş sonrası 4 Mart 1857 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması'nın modern zamanlarda havza hidropolitğinde bir milat olarak kabul etmek mümkündür. Antlaşma ile İran Afganistan ve Herat bölgelerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini ve bölgeye herhangi bir biçimde müdahil olmayacağını taahhüt etmekteydi. Ayrıca yapılan antlaşma İngiltere'ye İran ile bu bölgelerdeki yönetimler arasında meydana gelebilecek uyuşmazlıklarda hakemlik rolü vermektedir. Yapılan antlaşma Afganistan ile İran arasındaki sınırı da belirlemekteydi. Sınırın kuzey kesiminde Helmand Nehri sınır kabul edilmişti. Ancak sınırın güney kesimine dair taraflar arasında anlaşamamış, sınır hattının nihai çözümü için İngiliz Tümgeneral Goldsmith görevlendirilmiş ve sorun ancak 1871 yılında çözülebilmıştır (Ebrahimi ve Yusoff, 2019, ss.24-25). Paris Antlaşması sonrası yaşanan bu süreç Helmand Havzası hidropolitği açısından en önemli sonucu havzanın sınır aşan nitelikli bir su kaynağı olarak ortaya çıkışıdır. Ancak 1857 Antlaşması sonrasında süreçte taraflar arasında Helmand Havzası sularının kullanımı konusunda herhangi bir antlaşma imzalanmamış, bu dönemde ortaya çıkan su meseleleri merkezi yönetimlerin müdahalesi olmaksızın lokal düzeyde taraflar arasında çözümlenmiştir (Nagheeb ve Warner, 2022, s. 559).

1897 yılında havzada yaşanan su taşkınları neticesinde nehir yatağında meydana gelen değişiklik ve ardından yaşanan kuraklık dönemleri neticesinde havza sularının kullanımında iki ülke arasında sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların çözümünde Paris Antlaşması'nın öngördüğü hakemlik mekanizmasının işletildiğini görmekteyiz. Bu çerçevede İngiliz Albay Henry McMahan iki ülke arasındaki yeni sınırların tespiti ve su tahsisi konularında hakem olarak atanmıştır. McMahan ilk başta havza sularının taraflar arasında eşit bir biçimde paylaşılması gerektiğine dair bir görüş ortaya koysa da, 1905'te vermiş olduğu nihai kararında Helmand Deltası'nda mevcut

olan suyun 1/3 ünün İran, kalan kısmının da Afganistan tarafından kullanılmasına hükmetmiştir (Nagheeby ve Warner, s. 559).

1919 yılında Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Helmand Havzası hidropolitiğinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu tarihten 2. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde İran tarafından yeni sulama projeleri geliştirilmiştir. Ayrıca 1930'lu yıllarda yaşanan kuraklıktan kaynaklı iki ülke arasındaki su sorununun yeniden gündeme geldiğini görmekteyiz. 1931 yılında Afganistan'ın iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin bir sembolü olarak McMahon mutabakatında öngörülen 1/3 İran, 2/3 Afganistan bölüşümünün dışına çıkarak İran'a Helmand sularının yarı yarıya paylaşılması üzerinden daha fazla su bırakmayı kabul etmiştir. Ancak ortaya çıkan sorunlara bu şekilde geçici çözümlerin dışında her iki taraf yaptıkları görüşmelerde nihai bir anlaşmaya varamamışlardır (Shroder ve Ahmadzai, 2016, ss. 224-225).

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise havzada ABD'nin daha etkin rol aldığını görmekteyiz. Denilebilir ki bu dönemde ABD, havza hidropolitiğinde ilk dönemde İngiltere'nin üstlendiği etkin role benzer bir rol üstlenmiştir. ABD, havza hidropolitiğinde iki farklı biçimde etki etmiştir. İlk olarak ABD, İran ile Afganistan arasında Helmand Nehri sularının kullanımına dair yaşanan uyuşmazlıkta bir arabulucu rolü üstlenmiştir. Nitekim, ABD'nin üstlendiği bu arabulucu rolün Afganistan ile İran arasındaki yaşanan uyuşmazlıkta İran tarafının daha keskin bir tepki vermesini engellemiştir. ABD'nin ikinci önemli rolü ise Afganistan'da Helmand Havzası su kalkınma projelerinde rol olan ABD menşeli Morrison-Knudsen şirketinin bölgedeki çıkarlarının korunmasıydı. Bu durum ABD yönetimini Afganistan ile İran arasında bir ikilemin içinde bırakmıştır. Bir taraftan ABD Helmand Vadisi Projesi'nde etkin rol oynayan Morrison Knudsen şirketinin bölgedeki çıkarlarının korunmasını amaçlarken, diğer taraftan ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İran bu projeye yönelik endişelerini gidermeyi amaçlamıştır. ABD, Helmand Havzası meselesinde bu iki unsuru dikkate alan bir denge politikası izlemeye çalışmıştır (Farouq, 1999, ss. 115-116). Soğuk Savaş dönemi boyunca Afganistan ile İran arasında su sorunlarının çözümüne yönelik yapılan müzakerelerde ABD'nin arabulucu olarak etkin bir rol oynadığını görmekteyiz. Örneğin 1947 yılında yaşanan kuraklık neticesinde iki ülke arasında yeniden alevlenen su meselesinde ABD'nin arabuluculuğunu görmekteyiz. Benzer şekilde 1950'li yıllarda havzada yer alan Kajaki ve Dahla barajlarının tamamlanmasıyla sorun yeniden alevlenmiş tansiyonun düşürülmesinde yine ABD etkin rol oynamıştır. Ancak yapılan bu müzakerelerde nihai bir antlaşmaya varılamamıştır (Shroder ve Ahmadzai, 2016, ss. 226-227).

Helmand Havzası hidropolitiğinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de 1973 yılında iki devlet arasında imzalanan Helmand Nehri Su Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın yapılmasında 1948 yılında yine ABD'nin önerisiyle oluşturulan Helmand Nehri Deltası Komisyonu'nun yapmış olduğu

nehirin hidrolojik özelliklerine yönelik yapmış olduğu istikşafı çalışmalar önemli rol oynamıştır. Bu komisyonun çalışmaları neticesinde oluşturulan raporlar temelinde antlaşma imzalanmıştır (Nagheebiy ve Rieu-Clarke, 2020, s.9). 1973 Antlaşması'na göre Helmand Nehri'nden İran'a bırakılan ortalama su miktarı 22 m³/saniye'dir. Ayrıca antlaşmaya göre iki devlet arasındaki "iyi niyet ve kardeşlik" ilişkileri çerçevesinde ek 4 m³/saniye daha su İran'a bırakılmaktadır. Ayrıca antlaşma normal bir su yılında nehrin aylık ortalama su miktarını da belirtmektedir. Antlaşma çerçevesinde taraflar havzadaki su yönetiminde Helmand Nehri Komisyonu şeklinde adlandırılan bir işbirliği mekanizmasının geliştirilmesi hususunda da mutabık kalmışlardır (Hearns, 2015). Ancak imzalanan mutabakat en başta her iki tarafta da olumlu bir hava yaratsa da antlaşmanın her iki devlet tarafından onaylanmasının ancak 1977 yılında gerçekleşmesi dikkati çekmektedir. İran tarafında antlaşmayı imzalayanlar vatan hainliğiyle suçlanırken, Afganistan tarafında ise Afganistan için hayati önemdeki su kaynağının sularının bir kısmının feda edildiği dile getirilmiştir (Nagheebiy ve Rieu-Clarke, 2020, ss. 9-10).

1979 yılından sonraki dönemde ise her havzada kaotik bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda yaşanan en büyük gelişme 1979 yılında başlayan ve 10 yıl boyunca devam eden Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalidir. Sovyet işgali sonrası yaşanan gelişmelerde ülkede siyasi istikrar yıllar boyunca sağlanmamıştır. Ayrıca 1980-88 yılları arasında yaşanan İran-İrak savaşı bu dönemde yaşanan bir başka önemli gelişmedir. Her iki ülkede de yaşanan bu önemli gelişmeler Helmand Havzası'ndaki hidropolitik dinamikleri de doğrudan etkilemiştir. Yaşanan bu kaotik dönemden ötürü Afganistan ve İran su aralarındaki su meselelerine odaklanmamışlardır (Nagheebiy ve Warner, 2022, s. 563). Havzadaki bu kaotik durumun özellikle Afganistan'ı derinden etkilediğini görmekteyiz. Ülkede uzun yıllar süren iç savaş hali ve siyasi istikrarsızlıklar ülkenin altyapısını da olumsuz etkilemiştir. Sovyet işgalini takip eden süreçte Helmand Havzası'nda yapıyı tamamlanan projeler ya tümten yok olmuş ya da tamire ve bakıma muhtaç hale gelmiştir (Shroder ve Ahmadzai, 2016, s. 226).

3.1.1. ABD'nin İşgali Sonrası Helmand Havzası Hidropolitikinde Yaşanan Gelişmeler

11 Eylül saldırıları sonrası ABD ve koalisyon güçlerinin Afganistan'ı işgaliyle birlikte Helmand Havzası hidropolitikinde de yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Afganistan'da hali hazırda yapılmış olan hidrolik yapıların yeniden aktif kullanılabilir hale getirilmesi, eski yapıların yerine yenilerinin yapılması ya da eski yapıların tamir edilmesi, tarımsal üretimin artmasına yönelik projelerin yapıldığını görmekteyiz (Shroder ve Ahmadzai, 2016, s. 226). Örneğin bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) tarafından Helmand Havzası'nda yer alan Kajaki Barajı'nın tamiri için 2004 yılında yaklaşık 500 milyon dolarlık bir proje geliştirilmiştir. Bu projeye yaklaşık 1,7 milyon eve elektriğin ulaşması

hedeflenmiştir. USAID tarafından geliştirilen bu türden altyapı geliştirme programlarının ABD'nin Afganistan'da hedeflediği devlet-inşa süreçlerinin bir parçası olarak görülmüş, bu bağlamda Kajaki Barajı'nın yenilenmesi projesi de geliştirilen bu altyapı programlarından en önemlilerinde biri olarak görülmüştür (Keane, 2016, s. 119).

Ayrıca yapılan bu barajlar ve diğer altyapı projeleri ABD ve Afgan Hükümeti güvenlik güçlerinin başta Taliban ve diğer paramiliter gruplarla olan mücadelesinde yerel halkın merkezi hükümete desteğinin kazanılmasında stratejik öneme sahiptir. Ancak ABD'ye karşı mücadele eden Taliban güçlerinin yukarıda belirtilen kalkınma projelerini engellemeye yönelik zorlayıcı taktikler geliştirdiklerini görmekteyiz. Örneğin Kajaki Barajı yenileme çalışmalarına yönelik olarak Taliban bu projelerin ABD tarafından yapılmasına asla müsaade etmeyeceğini açıkça belirtmiştir (Mackenzie, 2011) Nitekim bu dönem içerisinde Taliban güçleri diğer benzer baraj projelerinin de engellenmesine yönelik sabotaj faaliyetlerinde bulunmuştur (Hessami, 2019). Ayrıca bu dönemde Afganistan hükümeti ABD'nin yanı sıra devletlerden de ülkedeki hidrolik yapıların inşası ve ihyası için teknik ve finansal destek almıştır. Örneğin Hindistan'ın Afganistan hükümetiyle yapmış olduğu antlaşmalar çerçevesinde Afganistan hükümetinin yürütmekte olduğu su kalkınma hamlesinde doğrudan rol aldığını görmekteyiz. Helmand, Harrirud ve Kabil Havzaları'nda Afganistan'ın memba, İran ve Pakistan'ın ise mansap ülke pozisyonlarında olduğu dikkate alındığında, Hindistan'ın su kalkınma projelerinde artan rolü başta Pakistan olmak üzere mansap ülkeler tarafından kaygıyla karşılanmaktadır (Ramachandran, 2018).

Afganistan'da önceden inşa edilmiş hidrolik yapıların ihyası ve yeni yapımı planlanan su kalkınma projeleri Kabil ile Tahran yönetimleri arasındaki hidropolitik ilişkilerde gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Tahran yönetimi Afganistan hükümeti ya da diğer katkı sağlayan devletlerce geliştirilen su kalkınma projeleri başlamadan önce İran'a danışılmasını talep etmişlerdir (Majidyar, 2018). Konuya dair İran'ın ruhani lideri Ali Hamaney'in de danışmanlığını yürütmekte olan Tümgeneral Rahim Safavi'nin söylemleri dikkate değerdir. Safavi sınır aşan sular konusunda İran'ın sert güç kullanmak istemediğini, kendilerinin sorunların çözümünde yumuşak güç ve diplomasiden yana olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Safavi'ye göre su sorunlarının giderek daha kritik bir sorun haline gelmesiyle birlikte İran ile komşuları arasında bir cepheleşmenin ya da daha derin bir işbirliğinin olması kaçınılmaz gözükmektedir. (Majidyar, 2018). Konuya ilişkin İran eski devlet başkanı Hasan Ruhani'nin de benzer bir değerlendirmesi vardır. Ruhani İran'ın yaşamış olduğu su ve çevre sorunlarında komşu ülkeleri, bu bağlamda özellikle Afganistan'ı ve Türkiye'yi sorumlu tutmaktadır. Ruhani ayrıca çevreye zarar veren projelere karşı Tahran'ın ilgisiz kalamayacağını bu bağlamda Afganistan'da inşa edilen Kajaki, Kemal Han ve Selma barajlarının İran'ın Horasan, Sistan ve

Belucistan vilayetlerini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır (Majidyar, 2018).

Afganistan ise İran tarafından yapılan tüm bu açıklamalara karşın su kalkınma projelerine devam etmiştir. Ancak bu noktada Afganistanlı karar vericilerin özellikle Helmand Havzası konusunda 1973 tarihli antlaşmaya bağlı olduklarını teyit ettiklerini de belirtmek gerekir. Örneğin Afganistan'ın devrik cumhurbaşkanı Eşref Gani, Kemal Han Barajı'nın açılış töreninde yaptığı konuşmada Afgan hükümetinin 1973 yılında yapılan antlaşmada belirlenen su taksimine bağlı kalacağını belirtmektedir. Fakat 1973 Antlaşması'na yapılan vurgu ile birlikte devrik Başkan Afganistan'ın bundan sonra hiç kimseye bedava su vermeyeceğini İran'ın suya karşılık Afganlılara petrol vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Gani'ye göre İran Afganistan'dan daha fazla su alabilir. Ancak bunun için İran da Afganistan'a petrol vermelidir (Tehran Times, 2021). Bu ifadeden hareketle devrik Afgan hükümetinin 1973 Antlaşması ile kurulan statükoya bağlı kalacağını, ancak bu statükonun öngördüğü su taksiminin üzerinde İran'a su tahsisinin ancak belirli şartlar altında mümkün olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Bu bağlamda Afgan otoriteleri Afganistan'da uzun yıllardır süre gelen siyasi istikrarsızlıktan İran'ın faydalandığı ve 1973 Antlaşması'nda belirlenen su miktarından daha fazla miktarda suyu kullandığını iddia etmektedirler. Örneğin Afganistan'ın Nimruz vilayeti eski valisi Sayed Sultan bu duruma dikkat çekmektedir. Sultan ayrıca İran'ın Kemal Han barajını yok etmeye çalıştığını da iddia etmiştir (Glinski, 2020).

3.2. Taliban Sonrası Havzada Yaşanan Son Gelişmeler

Taliban'ın su kaynakları konusundaki genel stratejisini Afganistan'da yönetimi yeniden devraldığı 2021 yılı öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak her iki dönemde de Taliban'ın su kaynakları yönetiminin stratejik önemini dikkate aldığı görülmektedir. Ekonomisi büyük oranda tarıma bağlı olan Afganistan'da su kaynakları yönetimi hiç kuşkusuz kritik bir öneme sahiptir. Nitekim bunun farkında olan Afganistan hükümetinin ABD'nin desteğiyle birçok su kalkınma projesini hayata geçirdiğini önceki kısımlarda ortaya koyduk. Taliban ise bu dönemde bu projelerin yapımını engellemeye yönelik eylemler gerçekleştirmiştir. Merkezi hükümet tarafından yürütülmekte olan su kalkınma projelerinin gerçekleştirilememesi ya da projelerde yaşanan aksaklıklar hükümetin meşruiyetini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumun Taliban'a yeni katılımların olmasına da zemin hazırladığını belirtmek gerekir. Afganistan'da tarımsal faaliyetlerin nüfusun önemli bir bölümünün temel geçim kaynağı olduğu gerçeği dikkate alındığında, ekonomik imkanları daralan genç nüfus kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek için Taliban saflarına katılmışlardır (Water Peace and Security, 2021). Dolayısıyla Taliban'ın 2021 öncesi dönemde su kalkınma projelerine yönelik gerçekleştirdiği eylemleri Afganistan hükümeti ve ABD güçlerine karşı yürütmekte olduğu silahlı

kalkışmanın taktik bir unsuru olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Taliban'ın 2021'de yeniden iktidara gelmesi sonrasında da Helmand Havzası hidropolitikinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İlk olarak ulusal düzeyde Afganistan'da su yönetimi konusunda yaşanan sorunların daha da kötüleştiği görülmektedir. Bunun temel nedenleri arasında Taliban'ın yeniden iktidarıyla birlikte ülkeden büyük bir kaçış yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler verilerine göre 2021 yılından bu yana yaklaşık 1,6 milyon insan ülkeyi terk etmiştir (UNHCR, 2023). Özellikle Taliban'ın çok hızlı bir biçimde ülke yönetimini yeniden ele geçirmesi sonrası uzman bürokratlar da ülkeyi hızla terk ettiler. Bu durumun su yönetimi konusunda da ciddi bir insan kaynağı problemi yarattığını görmekteyiz. (Faizee ve Schmeier, 2023a, s.3). Ayrıca Taliban sonrası bürokraside kritik noktalara yapılan atmalarda liyakatten çok sadakatin ve örgüt dengelerin önemsendiği görülmektedir. Yeni rejimin önceki rejimden miras kalan projeleri devam ettirdiğini görmekteyiz. Böylelikle Taliban yönetiminin temel amacı halkın desteğini sağlamak ve rejimin meşruiyetini arttırmaktır. Bu çerçevede önceki yönetim tarafından başlatılan ve birçoğunu da engellemeye çalıştığı bu projeleri yeniden hayata geçirmek yeni rejimin amaçlarından bir tanesi olmuştur. (Faizee ve Schmeier, 2023a, s.3). Örneğin Helmand Nehri üzerinden önceki yönetimce yürütülmekte olan Kajaki Barajı 2. Faz Projesi'nin açılış töreni 27 Temmuz 2023 yılında gerçekleştirilmiştir. Projenin gerçekleştirilmesinde Türkiye menşeli bir firma da rol almıştır (Shahir, 2022). Her ne kadar Taliban rejimi su yönetimi konusunu halk desteği ve rejimin meşruiyeti açısından stratejik bir konu olarak ele alsada dahi, Taliban yönetiminin su yönetimi konusunda yapmış olduğu girişimlerin genellikle retorik düzeyde kaldığı iddia edilmektedir (Faizee ve Schmeier, 2023a). Afganistan'ın bölgedeki birçok sınır aşan su havzasının memba ülkesi olduğu düşünüldüğünde Afganistan'da Taliban iktidarı sonrası daha da kötüleşen su krizinin bölge açısından bir tehdit olduğu görülmektedir (Schmeier, 2023). Nitekim bu dönemde Afganistan'ın özellikle İran ile olan ilişkilerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir.

Taliban iktidarı sonrası dönemde Afganistan-İran hidropolitik ilişkilerinde gerilimin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda 2021 Taliban iktidarı sonrası iki ülke arasında yaşanan su sorunlarında belli başlı yaşanan gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür. İlk olarak 2022 yılında, İran'ın Zabul şehri sakinlerinin Helmand Nehri'nden daha fazla su alma talebiyle düzenledikleri gösterilerde, göstericiler Afgan tüccarlarına ait olan kamyonlara saldırmışlardır. Bu dönemde yaşanan su sorunlarının temel nedenleri havzadaki yağış miktarının azlığı ve Kemal Han Barajı'ndan Afganistan'da bulunan Goud-e-Zareh sulak alanlarına su transferi yapılması olduğu görülmektedir (Faizee ve Schmeier, 2023b). Ülkeler arasında yaşanan bu gerilim iki ülke temsilcileri arasındaki görüşmeler neticesinde düşürülebilmiştir. Sorunun geçici çözümü noktasında Taliban yönetimi Kemal Han Barajı'ndan İran tarafına su bırakmıştır. İki ülke arasındaki gerilimin düşmesini sağlayan faktörler arasında 2022 yılının ikinci yarısında

Afganistan'da yağış miktarındaki alışılmışın dışındaki yağış artışı, iki hükümet arasındaki ikili ilişkilerde yaşanan iyileşmeler gerilimin düşmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak iki ülke temsilcileri arasında su yönetimi konusunda teknik düzeyde yapılan müzakerelerde somut bir ilerleme kat edilememiştir. 2023 yılı Mayıs ayında iki ülke temsilcileri arasında Kabil'de yapılan görüşmede İran tarafının Kemal Han ve Kajaki barajlarına ziyaret gerçekleştirme ve su seviyesindeki düşüklüğü teyit etme talebi Taliban yönetimi tarafından geri çevrilmiştir (Faizee ve Schemier, 2023b).

Sorunun çözümünde hükümetler arasındaki ikili müzakerelerden bir netice çıkmamasının akabinde İran-Afganistan arasında su konusunda gerilim yeniden artmıştır. 2023 yılı Mayıs ayında İran ile Afganistan sınırında güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmalar meydana gelmiştir. Bu sınır çatışmaları Mayıs ayı başında İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Taliban rejimini 1973 anlaşmalarına uymamakla itham etmesinin ardından meydana gelmiştir. Dolayısıyla su anlaşmazlığı konusu yaşanan sınır çatışmalarının temel nedeni olarak görülmektedir (Al Jazeera, 2023). Nitekim, sınırda meydana gelen bu olayın ardından konu medyada su savaşları söylemi bağlamında lanse edilmiştir (Independent Türkçe, 2023).

İran Devlet Başkanı İbrahim Reisi'nin iki taraf arasındaki siyasi gerilimi düşük düzeyli silahlı çatışma boyutuna getiren açıklamalarına bakıldığında ise Reisi'nin Taliban'ı 1973 Antlaşması'nın öngördüğü su tahsisine uyması noktasında son kez uyardığını görmekteyiz. Reisi, Pakistan ziyareti sırasında yapmış olduğu konuşmada Taliban'ın kendisinin sözlerini ciddiye alması gerektiğini, sorunun çözümü konusunda son kez diplomatik yolu denediklerini belirtmektedir. Reisi ülkesinin su haklarının korumak için her türlü önlemi alacağını da belirterek Afganistan tarafını açıkça uyarmıştır (Financial Tribune, 2023). Mayıs ayında yaşanan bu krizin ardından iki ülke temsilcileri arasında yeniden sorunun çözümüne yönelik bir müzakere süreci başlatılmıştır. İranlı yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda bu yeni müzakere sürecinde ilerleme kaydedildiği bildirilmiştir (Noorzai ve Noori, 2023).

Nitekim İran'ın Afganistan özel temsilcisi Hasan Kazımi Kumi'nin İran devlet televizyonuna yapmış olduğu açıklamada Tahran ve Kabil yönetimlerinin İranlı uzmanların Helmand Nehri'nde teknik incelemeler yapması konusunda mutabakata vardıklarını açıklamıştır (Adeeb, 2023). Varılan bu mutabakat çerçevesinde İran'dan gelen bir heyet Ağustos 2022'de Helmand Nehri'nde Deh Rawood su ölçüm istasyonunda teknik incelemelerde bulunmuştur. Yapılan bu incelemeler neticesinde İran heyeti Afganistan tarafına İran'ın Helmand Nehri'ndeki su payının sağlanması çağrısında bulunmuştur. Ayrıca İran ve Afganistan yetkilileri taraflarca oluşturulan teknik komitenin İran'ın alması gereken su miktarını gözlemlemesi noktasında mutabakata varmışlardır (IRNA News, 2023). Görüldüğü üzere neredeyse 150 yılı aşkın bir süredir süregelen Helmand Havzası hidropolitik konusu hala İran-Afganistan ilişkilerinde önemli sorun

alanlarından bir tanesidir. Havzanın gerek hidrolojik ve iklimsel dinamikleri gerek politik ve tarihsel dinamikleri dikkate alındığında konunun ilerleyen dönemde de İran ve Afganistan arasındaki ikili ilişkilerinde en önemli konu başlıklarından bir tanesi olacağını söylemek mümkündür.

4. HELMAND HAVZASI'NDA YAŞANAN SON DÖNEM GELİŞMELERİNİN SU SAVAŞLARI TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Çalışmanın bu kısmında çalışmada su sorulara yanıt aranacaktır. İran ile Afganistan arasında yaşanan son dönemdeki hidropolitik ilişkilerde su savaşları anlatısı hangi bağlamda ortaya çıkmıştır. Bu anlatıyı güçlendiren etmenler nelerdir? Su savaşları anlatısına yönelik bir karşıt anlatının unsurlarından bahsedilebilir mi? Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında su savaşları anlatısını güçlendiren unsurlar ile karşıt anlatının unsurları ayrı ayrı analiz edilecektir.

4.1. Helmand Havzası'nda Su Savaşları Anlatısını Güçlendiren Faktörler

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde belirtildiği üzere su savaşları anlatısı diğer söylemlerden izole olarak bir vakumda ortaya çıkmış değildir (Trottier, 2003, s. 3). Su savaşları anlatısının etkinliğini arttıran başka anlatılar bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, özellikle ancak 2000'li yıllardan itibaren Afgan hükümetlerinin iç savaş ve istikrarsızlık yıllarında kesintiye uğrayan Afganistan'ın hidrolik misyonunu yeniden canlandırma girişimleri su savaşları anlatısını güçlendirmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği üzere hidrolik misyon hidropolitik çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir kavramdır. 19.yüzyılın sonlarından itibaren önce gelişmiş ülkelerde ardından da gelişmekte olan ülkelerde su kalkınma çalışmalarının temel söylemsel zemini oluşturmuştur. Her ne kadar küresel kuzey olarak adlandırılan coğrafyalarda hidrolik misyona karşıt paradigmalardan 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıktığı görülse dahi, dünyanın kimi diğer bölgelerinde hidrolik misyon paradigmasının su kaynakları yönetiminde güçlü bir anlatı olarak varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz (Allan, 2010, ss. 325-326). Afganistan'ın da dünyadaki bu trendden bağımsız olmadığını, özellikle 1970'li yıllara dek başta ABD'nin ekonomik ve teknik yardımlarıyla kendi ulusal hidrolik misyonunu gerçekleştirmeyi hedeflediğini gözlemlemekteyiz. Ancak 1979 yılında başlayan Sovyetler Birliği işgali sonrası dönemdeki yaşanan siyasi istikrarsızlıklar bu süreci kesintiye uğratmıştır. ABD işgali sonrası dönemde Afganistan'daki hidrolik misyonun yeniden devreye girdiğini ve hidrolik misyonun devlet inşa sürecinin de önemli bir unsuru olduğunu görmekteyiz.

Daha önce yapılmış ancak atıl durumda olan hidrolik yapıların yeniden ihyası ve yeni su kalkınma projelerinin geliştirilmesi şeklinde gerçekleşen bu bakış açısı havzadaki çatışma riskini de arttırmıştır. Havzada su savaşları

anlatısını güçlendiren bir başka önemli unsur havzada sıklıkla yaşanan kuraklık periyotlarıdır. Nitekim havzada farklı dönemlerde kuraklık dönemlerinin yaşandığını görmekteyiz (Tayfur ve Alami, 2022). Bu durum belirli dönemlerde taraflar arasındaki su konusundaki anlaşmazlıkları da arttırmıştır. Ayrıca havzanın iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinden olumsuz etkilenen su havzalarından birisi olduğunu görmekteyiz (Kumar, 2023). Bu unsurlara Helmand Havzası'nı her iki aktör açısından da stratejik bir hale getirmekte, her iki aktör tarafından havzada gerçekleştirilen tek taraflı su kalkınma hamleleri bir güvenlik sorunu meydana getirmektedir. Bu durumun da su savaşları anlatısına zemin hazırlayan unsurlardan olduğunu söylemek mümkündür.

Havzada su savaşları anlatısını güçlendiren bir başka önemli faktör İran'ın ulusal düzeyde yaşadığı su sorunlarıdır. İran kişi başına düşen ortalama 1560 m³ s su ile su stresi kategorisinde olan bir ülkedir. Tarımda suyun yoğun kullanımı, şehirleşme, iklim değişikliği, hızlı nüfus artışı gibi faktörlerin de etkisiyle su kıtlığının İran açısından zorlu bir sosyal ve ekolojik bir sorun olduğu görülmektedir (Barati vd., 2023, s. 2). Örneğin, Helmand Havzası'nın İran kesimindeki Sistan-Belucistan bölgesinde 2023 yılında hükümeti hedef alan protesto gösterileri meydana gelmiştir. Benzer gösterilerin daha önceki dönemlerde İran'ın farklı bölgelerinde de meydana gelmiştir (Crisis Group, 2023; RFE/RL's Radio Farda, 2023). Dolayısıyla su meselesinin ülkenin iç istikrarı açısından stratejik öneme sahip olması İran'ın Helmand Havzası'ndaki pozisyonu açısından önemlidir. İran'ın su kaynakları bağlamında sahip olduğu dezavantajlar, suyun iç istikrarı açısından önemi düşünüldüğünde İran'ın sınır aşan su ilişkilerinde yüksek bir çıkar algısına sahip olduğunu belirtmek gerekir. Çalışmamın birinci bölümünde dikkat çekildiği üzere politikacılar ya da politika yapımcılar su savaşları söylemini iç kamuoyuna yönelik dile getirebilirler.

Ancak özellikle son dönemde İran'lı politikacıların ve politika yapımcıların su savaşları anlatısı bağlamında değerlendirilebilecek söylemlerinin muhatabı yalnızca iç kamuoyu değil Afganistan tarafıdır. Çalışmanın birinci bölümünde belirtildiği üzere politikacıların su savaşları söylemini havzadaki diğer devlet ya da devletlere yönelik bir güç unsuru olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim Helmand Havzası hidropolitikinde son dönemde yaşanan gelişmeler ışığında İran'lı yöneticilerin su savaşı anlatısı bağlamında değerlendirilebilecek söylemleri daha sık dile getirdikleri gözlemlenmektedir. Burada sorgulanması gereken husus İran'lı karar vericiler neden bu dönemde bu söylemlere daha sık başvurmuşlardır. Burada önceki kısımlarda da ifade edildiği gibi Taliban yönetimi öncesi ve sonrasında Afgan hükümetlerinin su kalkınma projelerine daha çok yoğunlaşması, Taliban sonrası ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi faktörlerini dikkate almak gerekir. Yani İran tarafı Taliban yönetimiyle Helmand Nehri konusunda yürüttükleri müzakerelerde bu söylemlerle her seçeneğin masada olduğu mesajını vererek müzakerelerdeki etki kapasitelerini artırmayı hedeflemişlerdir. Nitekim

Taliban yönetiminin son dönemde İran tarafının taleplerine olumlu yanıt vermesi de (örneğin İran heyetine Helmand Havzası'nda teknik inceleme yapmalarına Taliban tarafından izin verilmesi) bu stratejinin başarılı olduğunu göstermektedir.

Havzada su savaşları anlatısına uygun zemin hazırlayan bir başka unsur Afganistan'ın da İran'a benzer bir biçimde su kaynakları yönetimini stratejik bir mesele olarak görmesidir. Önceki kısımlarda da açıklandığı üzere Afgan hükümetlerinin su kaynakları kalkınma projelerine büyük önem atfettiklerini görmekteyiz. Örneğin Afganistan'ın devrik devlet başkanı Eşref Gani'nin yapmış olduğu bir açıklamada Gani ülke dışına akan suların önlenmesi için baraj yapım çalışmalarına önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Mohammad, 2021). Devrik Başkan Gani'nin Kemal Han Barajı'nın açılış töreninde yapmış olduğu inşa edilen barajla birlikte bölgedeki suların tamamıyla Afganistan'ın kontrollünde olduğu söylemi de bu minvalde değerlendirilebilir (Nagheeb, 2022).

Havzada uzun yıllardır yaşanan siyasi istikrarsızlıklar bir başka risk faktörü olarak su savaşları anlatısına uygun bir zemin hazırlamaktadır. Afganistan'da 1979 yılında yaşanan Sovyet işgalinden itibaren uzun yıllar süren bir siyasi istikrarsızlık dönemi yaşanmıştır. Örneğin ABD işgali döneminde Taliban güçlerinin merkezi hükümetçe geliştirilen su kalkınma projelerine yönelik sabotaj faaliyetlerinin su savaşları anlatısını güçlendiren etmenler olduğu söylenebilir. Benzer bir değerlendirme İran açısından da yapılabilir. 1980-88 yılları arasında yaşanan İran-İrak savaşı, İran'a uygulanan ambargolar İran'da da su yönetimi konusunu olumsuz etkilemiştir (Maden, 2022, s.6). Ayrıca havzada yaşanan bu siyasi istikrarsızlıklar iki devlet arasında su yönetiminde yapıcı bir işbirliğine imkân vermemiştir. Örneğin 1973 Antlaşması'nın öngördüğü işbirliği mekanizmaları bu bağlamda uygulanamamıştır.

Son olarak Helmand Havzası'nda iki ülke arasındaki son çatışmanın kısa süreli dahi olsa düşük düzeyli bir çatışmaya neden olması Warner vd. (2023, s. 38)'nin tabiriyle "medya dostu" su savaşları anlatısının birçok medya mecrasında yeniden kendisine yer bulmasına neden olmuştur. Su savaşları söyleminin bu şekilde farklı mecralarda tekrar edilmesi söylemin etki kapasitesini arttırmaktadır.

4.2. Helmand Havzası'nda Su Savaşları Anlatısına Karşı Su Barışı Anlatısını Destekleyen Faktörler

Havza hidropolitikinde iki devlet arasında olası bir su savaşı anlatısını destekleyen unsurların yanı sıra bu anlatıya karşıt su barışı anlatısını destekleyen etmenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda dikkate alınması gereken en önemli faktörün 1973 Antlaşması'nın havzada kurduğu statüko olduğunu söyleyebiliriz. Birinci bölümde açıklandığı üzere sınır aşan su havzalarında devletler arası yapılan antlaşmaların işbirliğini artırıcı rolü bulunmaktadır. 1973 Antlaşması havzadaki en önemli mihenk taşlarından

biridir. İki devlet arasında hidropolitik ilişkilerde taraflar antlaşmayı temel referans noktası olarak kabul etmekte, bu antlaşmanın öngördüğü belirlenmiş su tahsisini baz alarak söylemlerini belirlemektedirler. Bu durumu özellikle son dönemde yaşanan gelişmelerdeki aktörlerin söylemlerinde net bir şekilde gözlemlemekteyiz. Örneğin, Afganistan'da Başbakanlık Siyasi Komisyonu'nun Mayıs 2023 yılında yapmış olduğu toplantıda Taliban yetkilileri hükümetin 1973 Antlaşmasına bağlı olduğunu teyit etmişlerdir. Başbakanlık Siyasi Komisyonu bu antlaşmanın iki taraf arasındaki su meselelerinde en iyi çözüm olarak görmektedir (TOLONews, 2023). Taliban iktidarı öncesindeki dönemde de benzer bir söylem dikkati çekmektedir. Devrik cumhurbaşkanı Eşref Gani tarafından ifade edildiği üzere Afganistan var olan statükonu öngördüğü su tahsisine göre hareket edecektir. Ancak bu tahsisinin dışında su bırakılması ancak belirli şartlar dahilinde mümkün olacaktır (Nagheeb, 2022). Benzer bir değerlendirme İran açısından da yapılabilir. İran'ın Helmand Havzası'nda en sık dile getirdiği söylemlerden birisi İran'ın "su hakları" söylemidir. Bu söylem de doğrudan 1973 Antlaşmasıyla ilişkilidir. İran'ın Afganistan özel temsilcisi Hassan Kazimi Kumi İran'ın Helmand Nehri'nden kaynaklı su haklarının 1973 Antlaşması'nın öngördüğü ilgili düzenlemeler çerçevesinde doğru ve adil bir biçimde değerlendirileceğini umduğunu belirtmektedir (Abdal, 2023).

1973 Antlaşması'nın bir başka önemli özelliği de kurmuş olduğu işbirliği mekanizmalarıdır. Bu çerçevede 1973 Antlaşması'nda su yönetiminde ortak bir komisyonun kurulması öngörülmektedir. Ayrıca, su yönetiminde ortak eylem mekanizmalarının da kurulması da antlaşmada yer almaktadır (International Water Law Project, t. y.). Bu işbirliği mekanizmaları havzada belirtilen siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle hayata geçirilememiştir. Ancak taraflar arasındaki karşılıklı diyalogun artmasıyla bu mekanizmalar gelecekte gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, 1973 Antlaşması yalnızca taraflar arasında bir su tahsisini öngörmemekte, ikili işbirliği noktasında somut mekanizmalar da ortaya koymaktadır. Antlaşmanın bu yapısının da ikili işbirliğinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynama potansiyeli bulunmaktadır.

Helmand Havzası hidropolitikinde tarihsel olarak dikkati çeken bir başka önemli husus havza hidropolitikinde üçüncü devletlerin karar alma süreçlerinde etkin rol oynadıklarını gözlemlemekteyiz. Örneğin ilk dönemlerde İngiltere'nin hakemlik mekanizmasıyla etkin rol oynadığı, daha sonraki dönemlerde ise özellikle 1973 Antlaşması'nın imzalanmasında ABD'nin etkin rol oynadığını görmekteyiz. Bu bağlamda özellikle Afganistan'ın küresel aktörler açısından sahip olduğu stratejik önemine dolayı küresel güçlerin Afganistan'ın yer aldığı sınır aşan su kaynaklarında etkin rol aldıkları görülmektedir (Nagheeb ve Warner, 2018, s. 840). Dolayısıyla havzada yer almayan üçüncü devletlerin arabuluculuk ve hakemlik rolleri havzada varılan antlaşmalarda etkili olmuştur. Önceki kısımda belirtildiği üzere son dönemde ABD'nin Afganistan'dan tümüyle çekilmesi,

Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi neticesinde havzada su savaşı anlatısını destekleyen söylemlerin artmasına neden olmuştur. Ancak dünyadaki diğer benzer örneklere bakıldığında karar vericilerin bu söylemlerine rağmen devletler arası hiçbir dönemde topyekün bir su savaşı meydana gelmemiştir. Örneğin Helmand Havzası'ndaki söylemlere benzer söylemlerin Nil Nehri Havzası bağlamında ifade edildiği görülmektedir. İran ve Mısır'ın sırasıyla Helmand ve Nil Havzalarında benzer coğrafi pozisyonda oldukları düşünüldüğünde her iki örnekte de karar vericilerce ifade edilen su savaşları anlatısı bağlamında değerlendirilebilecek söylemler hem havzadaki diğer devletlere mesaj vermek hem de ikili müzakerelerde etki kapasitesini arttırmak amacıyla dile getirildiği söylenebilir. Ayrıca havzada son dönemde üçüncü tarafların etkilerinin azalmasına rağmen Afganistan'ın küresel rekabetteki stratejik konumu düşünüldüğünde İran ve Afganistan arasında Helmand Havzası konusundaki anlaşmazlığın iki devlet arasında topekün bir su savaşına evrilmesi ihtimalini azaltmaktadır.

Havzada su savaşları riskini azaltan bir başka önemli unsur Afganistan ile İran arasındaki İran'ın lehine olan güç dengesidir. Güç konusu sınır aşan su ilişkilerinde en sık araştırılan kavramlardan biridir. Özellikle su hegemonyası teorisi çerçevesinde ortaya konulan çalışmalarda gücün farklı unsurlarının devletler arası çatışma ve işbirliği süreçlerindeki belirleyici rolüne dikkat çekilmektedir (Zeitoun ve Warner, 2006). İran ve Afganistan hidropolitik ilişkilerinde her ne kadar Afganistan'ın coğrafi pozisyonu açısından bir üstünlüğünden bahsedilse bile, İran'ın maddi gücün unsurları bakımından (ekonomik kapasite, askeri kapasite, teknik kapasite vd.) avantajlı konumda olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim iki devlet arasındaki son dönemde yaşanan ilişkileri incelediğimizde İran'ın kendi pozisyonunu karşı tarafa büyük oranda kabul ettirdiğini görmekteyiz.

Son olarak her iki ülke arasında ortak kültürel ve dini bağlar bulunmaktadır. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkilerin sorunsuz bir zeminde sürdüğü anlamında gelmemektedir (Nader vd., 2014, s. 15). Ancak her iki devletin arasında tarihsel olarak uzun yılları kapsayan ikili diplomatik ilişkiler mevcuttur. İran ile Taliban yönetimi arasında da Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesinin öncesinde ve sonrasında yoğun ilişkiler bulunmaktadır. Taliban'ın ABD'ye karşı yürüttüğü silahlı mücadele bu dönemde iki aktörü birbirine yakınlaştırmıştır. Taliban iktidarı ele geçirdikten çok kısa bir süre Tahran yönetimi Ekim 2021'de Taliban yönetimiyle diplomatik ilişki kurmuştur. Tahran yönetimi Taliban'ın dış ilişkilerinde en sık ilişki kurduğu aktörlerden bir tanesidir. Örneğin iki yönetim arasında yaklaşık bir buçuk yıllık dönemde 67 toplantı yapılmıştır (Zelin, 2023). İki hükümet arasında bu denli yoğun diplomatik ilişkiler olası su savaşları riskini azaltan bir başka önemli faktör olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1'de önceki kısımlarda ortaya koyduğum hususlar çerçevesinde Helmand Havzası hidropolitikliğinde su savaşları riskini artıran faktörler ve böyle bir riski azaltan karşıt faktörler sunulmuştur.

Tablo1. Helmand Havzası'nda Su Savaşları Potansiyeli (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Helmand Havzası'nda Su Savaşları Anlatısını Güçlendiren Faktörler	Helmand Havzası'nda Su Savaşları Anlatısına Karşı Su Barışı Anlatısını Destekleyen Faktörler
1. Afganistan'ın gecikmiş hidrolik misyonu	1. 1973 Antlaşması'nın Havzada statüko oluşturabilme kapasitesi
2. Havzada yaşanan kuraklık ve bunun olumsuz etkileri	2. 1973 Antlaşması'nın sunabileceği işbirliği olanakları
3. Her iki devletin de suyu stratejik önemi haiz bir kaynak olarak görmesi	3. Havzada üçüncü devletlerin etkin rolü
4. İran ve Afganistan'ın ulusal düzeyde yaşadıkları su sorunları	4. İki devlet arasında İran lehine olan güç dengesi
5. Havzada yaşanan siyasi istikrarsızlıklar	5. İki ülke arasındaki tarihsel bağlar
6. İran'ın su savaşları söylemiyle etki kapasitesini artırma çabaları	6. İki ülke arasındaki yoğun diplomatik ilişkiler
7. Su savaşları anlatısının son dönemdeki olaylar neticesinde medyada kendisine yer bulması	

Sonuç

İran ile Afganistan arasındaki Helmand Nehri Havzası sularının kullanımı bağlamında gelişen hidropolitik ilişkiler oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır. Helmand hidropolitik konusu iki ülke arasındaki önemli sorun başlıklarından birisi olmaya devam etmektedir. Özellikle 2023 yılında havza hidropolitikinde yaşanan gelişmeler konuyu ulusal ve uluslararası medyada gündemin üst sıralarına taşımıştır. Helmand Havzası'nda Afganistan-İran hidropolitik ilişkileri böylesine güncel bir sorun olmasına rağmen konuya dair özellikle Türkçe literatürdeki akademik çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın temel amacı iki devlet arasında su meselesine ilişkin yaşanan politik süreçleri bu sorun bağlamında yeniden gündeme gelen su savaşları anlatısı çerçevesinde analiz etmek ve bu amacı gerçekleştirerek konuya dair literatürdeki eksikliği kısmen dahi olsa gidermektir. Çalışmanın birinci bölümünde su savaşları anlatısının ortaya çıkışı, bu anlatının hakim bir söylem olarak ortaya çıkışına zemin hazırlayan

söylemler, su savaşları anlatısını dile getiren aktörler ve bunların motivasyonları, su savaşları anlatısına karşı ortaya çıkan yaklaşımlar kısaca açıklanarak bir kavramsal çerçeve ortaya koyulmuştur. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise Helmand Havzası'na dair coğrafi ve hidrolojik unsurlar ile havzda iki devlet arasındaki hidropolitik ilişkiler açıklanarak bu iki anlatıyı destekleyen etmenler ortaya konulmuştur. Çalışmanın ana odak noktasını oluşturan dördüncü bölümde ise havzada son dönemde iki devlet arasında yaşanan gelişmeler ve özellikle medyada dillendirilen su savaşları anlatısı analiz edilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın bulguları şu şekilde özetlenebilir.

Havzada su savaşları anlatısı su kalkınması bağlamında aktörlerce ortaya koyulan diğer söylemlerden bağımsız bir vakumda ortaya çıkmış değildir. Her iki ülkenin yönetici elitlerinin havzaya attıkları stratejik önem, Taliban öncesi ve sonrası Afganistan hükümetlerinin geç kalmış bir hidrolik misyonu gerçekleştirme çabası, havzasının her iki ülkenin iç istikrarında oynadığı rol, havzada uzun yıllardır siyasi istikrarın sağlanması gibi etmenler havzada su savaşları anlatısının aktörlerce ortaya koyulmasında elverişli bir zemin oluşturmuştur. Helmand Havzası'nda İran tarafınca özellikle son dönemde su savaşları anlatısını destekleyen söylemlerin dile getirilmesini İran tarafının konunun önemine dair iç kamuoyuna ve Afganistan tarafına mesaj vermesi, müzakerelerde İran'ın etki kapasitesinin artırılması şeklinde yorumlamak mümkündür. Son dönemde İran tarafınca ortaya koyulan bu söylemler ve 2023 yılında iki taraf arasında yaşanan düşük düzeyli çatışmalar medyada başka örnek olaylarda sıklıkla görüldüğü gibi su savaşları söylemini yeniden gündeme getirmiştir. Farklı medya mecralarında konunun bu şekilde gündeme gelmesi de su savaşları anlatısının etkisini arttıran bir başka etmenddir.

Ancak havzada su savaşları anlatısına imkan veren ve yukarıda kısaca özetlenen faktörlerin yanında su savaşı anlatısının karşı anlatısı olan su barışını da destekleyen etmenler bulunmaktadır. Bu noktada 1973 Antlaşması'nın kritik önemi haiz olduğunu söylemek mümkündür. Zira her iki devletin politika yapıcılarının söylemleri analiz edildiğine görülmektedir ki her iki taraf da 1973 Antlaşması'nın oluşturduğu statükoyu kabul etmektedir. Burada 1973 Antlaşması'nın taraflar arasında belirli bir su tahsisini ortaya koymasının yanı sıra su kaynaklarının kullanımı konusunda görece ayrıntılı hususları içermesi önemlidir. Ayrıca her ne kadar şu ana dek henüz uygulanma imkânı olmasa dahi 1973 Antlaşması Helmand Nehri Komisyonu gibi ortak işbirliği mekanizmalarını ihtiva etmektedir. Bu da ileride taraflar arasında gerçekleştirilebilecek işbirliği imkanları için uygun mekanizmalar sunmaktadır.

Havzada su barışı bağlamında dikkat çekilmesi gereken bir başka önemli unsur ise tarihsel olarak üçüncül devletlerin özellikle ABD ve bir dönem İngiltere gibi küresel aktörlerin Helmand Havzası hidropolitik ilişkilerinde oynadığı belirleyici roldür. Çalışmanın birinci bölümünde dikkat

çekildiği üzere havzda yer almayan üçüncü taraflar devletler arası hidropolitik ilişkilerde arabulucuk ya da hakemlik gibi roller üstlenerek işbirliği mekanizmalarının tesis edilmesine yardımcı olabilirler. Helmand Havzası hidropolitiklerinde de tarihsel olarak İngiltere sonrasında ABD'nin bu rolü üstlendikleri görülmektedir. Nitekim ABD'nin Afganistan'dan çıkması sonrası Taliban'ın yeniden yönetime gelmesiyle birlikte havzada yaşanan gerginlikler ve bu bağlamda su savaşları söylemlerinin gündeme gelmesi bu savı desteklemektedir.

Son olarak İran-Afganistan arasındaki güç dengesinde İran'ın lehine olan durum, her iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar ve uzun bir dönemi kapsayan diplomatik ilişkiler iki devlet arasındaki su barışı söylemi bağlamında pozitif faktörler olarak düşünülebilir. Her ne kadar bu çalışma su savaşları kavramı bağlamında iki ülke arasındaki hidropolitik ilişkilere dair bir analiz çerçevesi ortaya koysa dahi, konunun güncelliği ve bölgesel ilişkilerdeki kritik önemi düşünüldüğünde gelecekte meseleyi farklı boyutlarıyla ele alacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ahmet Conker: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ahmet Conker: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Conker, A. (2024). Helmand havzası hidropolitiklerinde su savaşları anlatısının analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 663-699. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1451502>

Kaynakça

Abdal, S. (2023, 23 Ağustos). *Qomi calls technical team's visit positive step for kabul, Tehran.* 7 Mart 2024 tarihinde <https://tolonews.com/afghanistan-184746> / adresinden edinilmiştir

- Adeeb, F. (2023, 17 Haziran). *Envoy says Iranian experts allowed to visit Helmand River*. 20 Kasım 2023 tarihinde <https://tolonews.com/afghanistan-183814/> adresinden edinilmiştir.
- Al Jazeera. (2023, 30 Mayıs). *What caused deadly Afghan-Iran border clashes? What happens next?* 18 Ocak 2024 <https://www.aljazeera.com/news/2023/5/30/what-caused-deadly-afghan-iran-border-clashes-what-happens-next> adresinden edinilmiştir.
- Allan, T. (2004). Why no Middle East water wars: global solutions to local deficits?. F. Zereini & W. Jaeschke (Ed.), *Water in the Middle East and in North Africa: Resources, Protection and Management* içinde (ss. 111-127). Berlin Springer-Verlag.
- Allan, J., A. (2010). *The middle east water question: hydro politics and the global economy*. I.B.Tauris.
- Amery, H. A. (2002). Water wars in the Middle East: a looming threat. *The Geographical Journal*, 168(4), 313-323. <https://doi.org/10.1111/j.0016-7398.2002.00058.x>
- Asharq Al Awsat. (2023, 8 Ağustos). *Taliban prepares for 'water war' against Iran*. 1 Mart 2024 tarihinde <https://english.aawsat.com/world/4476331-taliban-prepares-%E2%80%98water-war%E2%80%99-against-iran> adresinden edinilmiştir.
- Barati, A. A., Pour, M. D., & Sardooei, M. A. (2023). Water crisis in Iran: A system dynamics approach on water, energy, food, land and climate (WEFLC) nexus. *Science of The Total Environment*, 882, 163549. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.163549>.
- Barzegar, K. (2014). Iran's foreign policy in post-Taliban Afghanistan. *The Washington Quarterly*, 37(2), 119-137. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2014.926213>
- Brochmann, M. (2012). Signing river treaties—does it improve river cooperation? *International Interactions*, 38(2), 141-163. <https://doi.org/10.1080/03050629.2012.657575>
- Buzan, B., Waever, O., & de Wilde, J. (1998). *Security a new framework for analysis*. London: Lynne Rienner publishers Inc.
- Cascão, A. E., & Zeitoun, M. (2010). Power, hegemony and critical hydro politics. A. Earle, A. Jagerskog, & J. Ojendal (Ed.), *Transboundary water management. principles and practice* içinde (ss. 27-42). London: Earthscan.
- Christopher, M. (2013). MIWS_07 - *Water Wars: The Brahmaputra River and Sino-Indian relations*. *CIWAG Case Studies*. 7. US Naval War College Digital Commons. 10 Eylül 2023 tarihinde <https://digital-commons.usnwc.edu/ciwag-case-studies/7/> adresinden edinilmiştir.
- Crisis Group. (2023). *Iran's Khuzestan: thirst and turmoil*. 11.08.2023 tarihinde <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf->

and-arabian-peninsula/iran/241-irans-khuzestan-thirst-and-turmoil adresinden edinilmiştir.

- Çimen, Ö. C. (2023, 18 Mayıs). *Mollaların su savaşı. şeriat ile yönetilen Afganistan ve İran arasında kriz çıktı. Yeniçağ*. 12 Ocak 2024 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/irandan-afganistana-nehir-uyarisi-666858h.htm> adresinden edinilmiştir.
- De Bruyne, C., & Fischhendler, I. (2013). Negotiating conflict resolution mechanisms for transboundary water treaties: A transaction cost approach. *Global Environmental Change*, 23(6), 1841-1851. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.07.009>.
- Durrani, A. K. (2023, 30 Mayıs). *Water wars – Iran-Afghanistan border tensions highlights growing water rights friction*. 11 Şubat 2023 tarihinde <https://stratheia.com/water-wars-armed-conflict-on-iran-afghanistan-border-highlights-growing-water-rights-friction/> adresinden edinilmiştir.
- Ebrahimi, M., & Yusoff, K. (2019). On Iran's eastern borders: Origins and Consecutive Treaties with the British During the nineteenth century. içinde M. Ebrahimi, M. R. Goudarzi, & K. Yusoff (Ed.), *The Dynamics of Iranian Borders Issues of Contention* (s. 17-26). Springer
- El-Beairy, N. (2013,11 Haziran). Morsi: If our share of Nile water decreases, our blood will be the alternative. *Daily News Egypt*. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.dailynewsegypt.com/2013/06/11/morsi-if-our-share-of-nile-water-decreases-our-blood-will-be-the-alternative/> adresinden edinilmiştir.
- Ettehad, E. (2010). *Hydropolitics in Hirmand/Helmand international river basin and application of integrated water resources management*. [Yüksek Lisans]. Swedish University of Agricultural Sciences Faculty of Natural Resources and Agricultural Sciences.
- Faghihi, Mohaddess A., F., & Kianifar R. (2022). Lessons learnt from basin management in Iran and the world (case study Helmand, Danube and Colorado basins). *E3S Web of Conferences*, 346, 04009. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202234604009>.
- Faizee, M. (2022). *The emerging dynamics for conflict and cooperation between Iran and the Taliban over the Helmand river*. *Water, Peace and Security Partnership Blog*. 09 Ağustos 2023 tarihinde <https://waterpeacesecurity.org/info/blog-09-09-2022-The-emerging-dynamics-for-conflict-and-cooperation-between-iran-and-the-Taliban-over-the-Helmand-River> adresinden edinilmiştir.
- Faizee, M., & Schmeier, S. (2023a). *Navigating water (in)security in Taliban's Afghanistan: insights into local, national, and regional water security challenges*. *water peace and security* 12 Ocak 2024 tarihinde <https://waterpeacesecurity.org/files/380> adresinden edinilmiştir.

- Faizee, M., & Schmeier, S. (2023b, 1 Haziran). *Troubled waters between Afghanistan and Iran as border troops clash over the Helmand River*. 11 Ocak 2024 tarihinde <https://waterpeacesecurity.org/info/blog-01-06-2023-Troubled-waters-between-Afghanistan-and-Iran-as-border-troops-clash-over-the-Helmand-River> adresinden edinilmiştir.
- Farouq, G. (1999). *The effects of local, regional and global politics on the development of the Helmand-Arghandab valley of Afghanistan* [Doktora]. University of London.
- Financial Tribune. (2023, 19 Mayıs). *Afghanistan warned against breaching Iran water rights*. 15 Şubat 2024 tarihinde <https://financialtribune.com/articles/energy/118148/afghanistan-warned-against-breaching-iran-water-rights> adresinden edinilmiştir.
- Glinski, S. (2020, 20 Şubat). *God, gas and heroin. Now, the fight's over water*. 12 Ağustos 2023 <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-02-06/afghanistan-and-iran-battle-over-water-with-spies-bribes-and-threats> adresinden edinilmiştir.
- Hajer, M. A. (1995). *The politics of environmental discourse: Ecological modernization and the policy process*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanifi, M. J., Elr, Gnoli, G., Bosworth, C. E., & Khazeni, A. (2020). *Helmand river*. 12 Ekim 2023 tarihinde https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-iranica-online/helmand-river-COM_2988#COM-2989 adresinden edinilmiştir.
- Hearns, G. (2015, 23 Temmuz). *The Helmand River and the Afghan-Iranian treaty of 1973*. 13 Şubat 2024 tarihinde <https://www.internationalwaterlaw.org/blog/2015/07/23/the-helmand-river-and-the-afghan-iranian-treaty-of-1973/> adresinden edinilmiştir.
- Hessami, E. B. (2019, 11 Ocak). *Power Play: Can micro-hydropower electrify remote Afghanistan and promote peace?*. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://climate-diplomacy.org/magazine/conflict/power-play-can-micro-hydropower-electrify-remote-afghanistan-and-promote-peace> adresinden edinilmiştir.
- Hidropolitik Akademi. (2023). *Iran and Afghanistan dispute over Helmand water rights*. 10 Temmuz 2023 <https://www.hidropolitikakademi.org/tr/article/30245/iran-and-afghanistan-dispute-over-helmand-water-rights> adresinden edinilmiştir.
- Houk, A. (2011,22 Mart). *Transboundary water sharing: Iran and Afghanistan*. 21 Ekim 2023. <https://www.stimson.org/2011/transboundary-water-sharing-iran-and-afghanistan-0/> adresinden edinilmiştir.
- Hürriyet. (2023, 28 Mayıs). *Kuraklık kriz çıkardı... Afganistan-İran sınırında su çatışması*. *Hürriyet*. 21 Ekim 2023 tarihinde

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kuraklik-kriz-cikardi-afganistan-iran-sinirinda-su-catismasi-42274718> adresinden edinilmiştir.

- Hussein, H., & Grandi, M. (2017). Dynamic political contexts and power asymmetries: The cases of the Blue Nile and the Yarmouk Rivers. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 17(6), 795-814. <https://doi.org/10.1007/s10784-017-9364-y>
- Hussein, H. (2018). Lifting the veil: unpacking the discourse of water scarcity in Jordan. *Environmental science & policy*, 89, 385-392. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.09.007>.
- Independent Türkçe. (2023, 31 Mayıs). *İran ve Afganistan su anlaşmazlığı nedeniyle savaşın eşiğinde*. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.indyurk.com/node/635991/d%C3%BCnya/i%CC%87ran-ve-afganistan-su-anla%C5%9Fmazi%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedeniyle-sava%C5%9F%C4%B1n-e%C5%9Fi%C4%9Finde> adresinden edinilmiştir.
- International Water Law Project. (tarih belirtilmemiş). *The Afghan-Iranian Helmand-River Water Treaty*. 18 Ağustos 2023 tarihinde https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/1973_Helmand_River_Water_Treaty-Afghanistan-Iran.pdf adresinden edinilmiştir.
- IRNA News. (2023,13 Ağustos). *Iran experts inspect Afghanistan hydrometric station for first time*. 12 Aralık 2023 tarihinde <https://en.irna.ir/news/85197570/Iran-experts-inspect-Afghanistan-hydrometric-station-for-first> adresinden edinilmiştir.
- Istrate, C. (2020). Water Wars–The Practical Expression Of Environmental Conflicts. *Hydropolitics in Central Asia*. D.-C. Pleşcan, D. Dumitru, D. Ghiba, V. Dragomirescu, I. Puricel, M. Rosca, F. Circiumaru, F. Rapan, F. Diaconu, R. Antis, J. L. Clarke, P. Necas, A. Gheorghe, J. F. Troxell, I. Sofronescu, & P. Talas (Ed.), *Strategic Impact* içinde (ss. 35-51). Bucharest “Carol I” National Defence University Publishing House.
- Katz, D. (2011). Hydro-political hyperbole: examining incentives for overemphasizing the risks of water wars. *Global environmental politics*, 11(1), 12-35.
- Keane, C. (2016). *US nation building in Afghanistan*. Routledge
- Khangahi, F. D. (2022). *Taliban Yönetimi ve İran'ın yaklaşımı: Bir çıkmaza sarılma*. 16 Temmuz 2023 tarihinde <https://acikerisim.istinye.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12713/3932/FatemeHKonferans.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden edinilmiştir.
- Kumar, R. (2023). *On the Afghanistan-Iran border, climate change fuels a fight over water*. *Science* 17 Şubat 2023 tarihinde

- <https://www.science.org/content/article/afghanistan-iran-border-climate-change-fuels-fight-over-water> adresinden edinilmiştir.
- Kutty, S. N. (2014). Iran's continuing interests in Afghanistan. *The Washington Quarterly*, 37(2), 139-156. <https://doi.org/10.1080/0163660x.2014.926214>.
- Mackenzie, J. (2011). *Afghanistan's Kajaki Dam and USAID*. 19 Ağustos 2023 tarihinde <https://thegroundtruthproject.org/afghanistans-kajaki-dam-and-usaid/> adresinden edinilmiştir.
- Maden, T. E. (2022). *İran'da kronik su sorunu*. İram yayınları
- Majidyar, A. (2018, 20 Temmuz). *Iran and Afghanistan at loggerheads over water*. 11 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.mei.edu/publications/iran-and-afghanistan-loggerheads-over-water> adresinden edinilmiştir.
- Mohammad, N. (2021,27 Ocak). Ghani stresses proper water resource management. 12 Temmuz 2023 tarihinde <https://pajhwok.com/2021/01/27/ghani-stresses-proper-water-resource-management/> adresinden edinilmiştir.
- Mollinga, P. (2001). Water and politics: levels, rational choice and South Indian canal irrigation. *Futures*, 33(8-9), 733-752. [https://doi.org/10.1016/s0016-3287\(01\)00016-7](https://doi.org/10.1016/s0016-3287(01)00016-7)
- Nader, A., Scotten, A. G., Rahmani, A. I., Stewart, R., & Mahnad, L. (2014). *Iran's Influence in Afghanistan: Implications for the U.S. Drawdown*. RAND Corporation.
- Nagheeb, M. (2022, 13 Temmuz). *Ashraf Ghani's ambitions to divert the Helmand River now serve his enemy, the Taliban: An international law perspective*. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.ejiltalk.org/ashraf-ghanis-ambitions-to-divert-the-helmand-river-now-serve-his-enemy-the-taliban-an-international-law-perspective/> adresinden edinilmiştir.
- Nagheeb, M., & Rieu-Clarke, A. (2020). Water diplomacy in the Helmand River Basin: Exploring the obstacles to cooperation within the shadow of anarchy. *Routledge*. 14 Ağustos 2023 tarihinde <https://click.endnote.com/viewer?doi=10.4324%2F9780429266270&token=WzI1ODIzMSwiMTAuNDMyNC85NzgwNDI5MjY2MjcwIl0.BdZnptGT67Zo87Ndoc0fsLoxEtQ> adrsinden edinilmiştir.
- Nagheeb, M., & Warner, J. (2018). The geopolitical overlay of the hydropolitics of the Harirud River Basin. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 18(6), 839-860. <https://doi.org/10.1007/s10784-018-9418-9>
- Nagheeb, M., & Warner, J. (2022). The 150-year itch: Afghanistan-Iran Hydropolitics over the Helmand/Hirmand River. *Water Alternatives*, 15(3), 551-573.

- Nawid, A. M. (2023,11 Haziran). A glance to Iran and Afghanistan relations: The history of the conflict between Iran and Afghanistan over the waters of Hirmand. *Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi* 08.05.2024 tarihinde <https://gasam.org.tr/a-glance-to-iran-and-afghanistan-relations/> adresinde edinilmiştir.
- Noorzai, R., & Noori, Z. (2023, 2 Haziran). *Progress reported in negotiations over Iran-Afghanistan water dispute* 5 Ocak 2024 tarihinde <https://www.voanews.com/a/progress-reported-in-negotiations-over-iran-afghanistan-water-dispute-/7120928.html> adresinden edinilmiştir.
- Ramachandran, S. (2017,2 Mayıs). Afghanistan clashes with Iran over dam construction. *The Central Asia-Caucasus Analyst* 16 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13443-afghanistan-clashes-with-iran-over-dam-construction.html> adresinden edinilmiştir.
- Ramachandran, S. (2018, 20 Ağustos). *India's controversial Afghanistan dams*. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://thediplomat.com/2018/08/indias-controversial-afghanistan-dams/> adresinden edinilmiştir.
- Rashwan, N. H. (2013, 3 Haziran). *President Mohamed Morsi meets with host of Egyptian opposition figures to discuss 'crisis' posed by Ethiopia's controversial Renaissance Dam project*. *Al Ahram Online* 09 Mayıs 2024 tarihinde <https://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/73073/Egypt/0/Egypt-presidency,-opposition-figures-discuss-Ethio.aspx> adresinden edinilmiştir.
- RFE/RL's Radio Farda. (2023,1 Ağustos). *Protests in Southeastern Iran as water crisis deepens*. 2 Şubat 2024 tarihinde <https://www.rferl.org/a/iran-water-protests-sistan-baluchistan/32529908.html>
- Ricks, T. E. (2011, 5 Mayıs). *The future of water wars*. *Foreign Policy* 2 Mayıs 2024 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2011/05/05/the-future-of-water-wars/#:~:text=In%201979%2C%20Anwar%20el%2DSadat,%2DGhali%20said%2C%20%E2%80%9CThe%20next> adresinden edinilmiştir.
- Salavati, B. (2024). *Iran-Afghanistan Relations : Balancing The Complex Dynamics Of Tactical And Strategic Objectives*, Friedrich Naumann Foundation.Potsdam. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit.
- Schmeier, S. (2023, 15 Ağustos). *Two years after Taliban takeover, Afghanistan's worsening water crisis is a regional security threat*. 18 Ocak 2024 tarihinde <https://www.un-ihe.org/two-years-after-taliban-takeover-afghanistans-worsening-water-crisis-regional-security-threat> adresinden edinilmiştir.

- Shahir, T. (2022,27 Temmuz). *Second phase of Kajaki power dam completed*. 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://tolonews.com/business-179136> adresinden edinilmiştir.
- Shroder, J. F., & Ahmadzai, S. J. (2016). *Transboundary water resources in Afghanistan: climate change and land-use implications*: Elsevier.
- Siddiqui, S. (2023,21 Eylül). *Water wars and refugees test emerging Iran-Taliban ties*. 7 Ocak 2024 tarihinde <https://www.newarab.com/analysis/water-wars-and-refugees-test-emerging-iran-taliban-ties> adresinden edinilmiştir.
- Starr, J. R. (1991). Water Wars. *Foreign Policy (No. 82)*, s. 17-36. <https://doi.org/doi:10.2307/1148639>
- Tayfur, G., & Alami, M. M. (2022). Meteorological drought analysis for Helmand River basin, Afghanistan. *Teknik Dergi*, 33(4), 12223-12242. <https://doi.org/doi:10.18400/tekderg.868595>.
- Tehran Times. (2021,26 Mart). *Iran welcomes Afghan president's remarks on Helmand water right*. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.tehrantimes.com/news/459266/iran-welcomes-afghan-president-s-remarks-on-helmand-water-right> adresinden edinilmiştir.
- Tertrais, B. (2011). The climate wars myth. *The Washington Quarterly*, 34(3), 17-29. <https://doi.org/doi:10.1080/0163660X.2011.587951>
- Thomas, V., & Varzi, M. M. (2015). A legal licence for an ecological disaster: the inadequacies of the 1973 Helmand/Hirmand water treaty for sustainable transboundary water resources development. *International Journal of Water Resources Development*, 31(4), 499-518. <https://doi.org/10.1080/07900627.2014.1003346>.
- Toğa, O. (2023,30 Mayıs). *Background of Iran's sensitivity regarding the Hirmand River*. 10 Ocak 2024 tarihinde https://iramcenter.org/en/background-of-irans-sensitivity-regarding-the-hirmand-river_en-2383 adresinden edinilmiştir.
- TOLOnews. (2023,28 Mayıs). *Commission Says 1973 Treaty is best solution for Helmand River dispute*. 9 Şubat 2024 tarihinde <https://tolonews.com/afghanistan-183557> adresinden edinilmiştir.
- Trottier, J. (2003). Water wars: the rise of a hegemonic concept. Exploring the making of the water war and water peace belief within the Israeli–Palestinian Conflict. A. Hassan, M. Reuss, J. Trottier, C. Bernhardt, A. T. Wolf, J. Mohamed-Katerere, & P. van der Zaag (Ed.), *History and Future of Shared Water Resources*: içinde PCCP Publications.
- UNHCR. (2023,18 Temmuz). *Afghanistan refugee crisis explained* 16 Ocak 2024 tarihinde <https://www.unrefugees.org/news/afghanistan-refugee-crisis-explained/#:~:text=More%20than%201.6%20million%20Afghans,refugee%20situations%20in%20the%20world>. Adresinden edinilmiştir.

- United Nations. (Tarih Belirtilmemiş). *Transboundary waters*. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.unwater.org/water-facts/transboundary-waters/> adresinden edinilmiştir.
- Warner , J. (2012). Three Lenses on water war, peace and hegemonic struggle on the Nile. *International Journal of Sustainable Society*, 4(1/2), 173-179. <https://doi.org/10.1504/IJSSOC.2012.044672>.
- Warner, J. (2023). Rethinking the link between climate and violent conflict over water. *International Development Planning Review*, 45 (4), 377-401. <https://doi.org/10.3828/idpr.2023.15>.
- Warner, J., & Viji, S. (2022, 10 Ocak). *No, there will not be a war for water*. 16 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.newsecuritybeat.org/2022/01/no-war-water/> adresinden edinilmiştir.
- Warner, J., García, A. K., & Haller, T. (2023). Environmental crisis narratives in drylands. A. K. García, T. Haller, H. Van Dijk, C. Samimi, & J. Warner (Ed.), *Drylands Facing Change: Intervention, Investment and Identities* içinde (ss. 32-50). New York. Routledge.
- Water Peace and Security. (2021,16 Ağustos). *Water and (in-)security in Afghanistan as the Taliban take Over*. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://waterpeacesecurity.org/info/blog-08-16-2021-water-and-in-security-in-afghanistan-as-the-taliban-take-over> adresinden edinilmiştir.
- Wester, P. (2009). Capturing the waters: the hydraulic mission in the Lerma–Chapala Basin, Mexico (1876–1976). *Water History*, 1(1), 9-29. <https://doi.org/doi:10.1007/s12685-009-0002-7>.
- Whitney, J. W. (2006). *Geology, water, and wind in the lower Helmand Basin, southern Afghanistan*: U.S. Geological Survey Scientific Investigations Report 2006–5182.
- Wolf, A. T. (1998). Conflict and cooperation along international waterways. *Water Policy*, 1(2), 251-265. [https://doi.org/10.1016/S1366-7017\(98\)00019-1](https://doi.org/10.1016/S1366-7017(98)00019-1).
- Zeitoun, M., & Warner, J. (2006). Hydro-hegemony – a framework for analysis of transboundary water conflicts. *Water Policy*, 8(5), 435-460. <https://doi.org/10.2166/wp.2006.054>
- Zelin, A. Y. (2023, 3 Mart). *Iran formalizes ties with the Taliban*. 7 Şubat 2024 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-formalizes-ties-taliban> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

Transboundary water relations between riparian states constitute the main body of academic literature in hydropolitics. Given that many freshwater resources, either surface water or groundwater, do not recognize political

boundaries, issues stemming from the utilization of water resources often form significant issue areas between riparian states. Although the scholarly works on transboundary water politics mainly concentrate on water issues in the Middle East and North Africa region, there are other transboundary water contexts in which water is an essential area of political contestation between riparian states. Considering the importance of water for socio-economic development, the hydropolitics of the Helmand River basin is crucial both for Iran and Afghanistan as riparian states. One of the concepts frequently examined concerning transboundary water issues between riparian states is the concept of water wars. As the skirmishes took place in the border area last year and tension exacerbated between Iran and Afghanistan, the water wars narrative re-emerged in media outlets yet again in the context of the Helmand River basin. This paper aims to analyze the context in which the water wars narrative has been promoted in the Helmand River Basin. This study's central research question is how the water wars narrative has become salient considering recent developments in the Helmand River Basin. This study draws upon the critical hydropolitics literature with respect to water wars and it argues that the water wars narrative has not been promoted in a political vacuum. The geographical and hydrological conditions, how each riparian state regards the strategic importance of water, the historical interactions between the two riparian states, and the recent development in the basin provide suitable conditions to promote the water wars narrative. This study identifies the following factors that provide fruitful conditions for promoting the water wars narrative in the basin.

First, the delayed hydraulic mission in Afghanistan is still underway. Given that Afghanistan is the upstream riparian country in the Helmand River basin, large-scale hydraulic projects sanctioned in the context of hydraulic missions increase the tension between the two states. Afghan governments consider water a vital issue in galvanizing socio-economic development regardless of who is in power. A similar assessment can be made for Iran. Water resource development is of strategic importance to the regime's stability as the water demand at the national scale continues to grow. Second, geographical and hydrological factors such as aridity in the region and historically long-standing drought periods promote the water wars narrative. Third, long-standing political instability in the region should also be considered. Apart from those structural conditions, the study also questions why the water wars narrative has become salient more recently. Considering the critical hydropolitics literature, the study argues that the water wars narrative is particularly used to enhance discursive power capabilities, particularly by the Iranian ruling elites, to increase their influential capacity in bilateral negotiations. The study also finds that the skirmishes that occurred last year and the statements promoting the Water Wars narrative have extensively appeared in media outlets, further galvanizing the Water Wars narrative.

However, this paper also finds that factors also promote cooperation in the Helmand River Basin. The study argues that the 1973 Water Treaty has constituted a long-standing status quo that both riparian states have gone along. Thus, considering the statements made by Afghan and Iranian policymakers in the recent crisis on the Helmand River basin, both parties emphasize that they would continue to abide by the treaty's status quo, particularly regarding the water allocation that the treaty stipulates. Therefore, as long as both parties continue to fulfill their commitments based on the treaty's provisions, the likelihood of a water war eruption in the Helmand River basin is low.

Moreover, the provisions of the 1973 Water Treaty also provide mechanisms for cooperation, even though they have not been implemented due to the lack of political stability in the region. The treaty's provisions may enhance cooperation between the parties and can be invoked in the future. The 1973 Water Treaty is not the only factor decreasing the risk of water war in the basin. The history of the hydropolitics of the Helmand River basin shows that the outside powers have played a vital role in determining who gets what in the basin. This study argues that this basin feature also serves to diffuse the water wars narrative. Thus, after the US forces withdrew from Afghanistan, the power vacuum left by the US played a destabilizing factor in the basin. However, given the strategic importance of the region in global world politics as well as the positions of the riparian states in global affairs, it is improbable that neither Iran nor Afghanistan would risk going to war on water issues.

Furthermore, informed by the scholarly works on critical approaches to hydropolitics, the power asymmetry between Iran and Afghanistan, favoring the former, also renders future water war scenarios in the basin less plausible. Finally, the paper finds that long-standing cultural, historical, and diplomatic ties between these two countries decrease the possibility of water wars in the future.

The paper consists of four sections. In the first section, the paper provides a conceptual framework concerning the water wars narrative. The Helmand River basin's basic hydrological and geographical features were illustrated in detail in the second section. The third section analyzed the historical background of the bilateral relations between Afghanistan and Iran in general and hydropolitical relations, in particular. This section analyzes the hydropolitical relations between the two riparian states in detail. The analysis was made by dividing the hydropolitical relations into two periods: the hydropolitical relations from the late 19th century to the invasion of the United States in 2001 and recent hydropolitical relations in the basin. The factors promoting and weakening the water wars narrative were analyzed in detail in the final part. The sources used in the paper include statements made by the policymakers of the riparian states, institutional documents such as reports, legal documents, news that appeared in media outlets, and academic literature regarding the hydropolitics of the Helmand River basin.

DİJİTAL RETORİK: SOSYAL PAYLAŞIM AĞLARINDAN İCRA EDİLEN SİYASAL İLETİŞİM FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME

Mustafa C. SADAĞOĞLU*

Öz

Instagram, kısa video ve fotoğraf paylaşma imkânı sunan algoritması ve genç seçmenler nezdinde popüler oluşu nedeniyle siyasal aktörler tarafından yürütülen seçim kampanyalarında tercih edilen siyasal iletişim mecraları arasında yer almaktadır. Çalışmada, geleneksel kitle iletişim araçları yanı sıra her geçen gün daha fazla kullanıcının çevrimiçi olduğu dijital kitle iletişim araçları ile sosyal paylaşım ağlarının siyasal iletişim amacıyla kullanılması nedeniyle ortaya çıkan yeni iletişim pratiği seçili örnekler aracılığıyla analiz edilmektedir. Bu maksatla, 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlere giren her iki ittifak grubuna mensup on ilçe belediye başkan adayının kişisel Instagram hesaplarına odaklanılmaktadır. İncelenmek üzere amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen İstanbul il seçim çevresinden toplam on ilçe belediye başkan adayına ait kişisel Instagram hesabı siyasal iletişim etkinlikleri kapsamında incelenmektedir. Seçili hesaplar üzerinden yürütülen siyasal iletişim etkinlikleri, söz ve imgeler üzerinden kurgulanan birer siyasal iletişim pratiği olarak incelenmiş ve kampanya paylaşımlardan elde edilen veriler tablolar halinde sınıflandırılarak içerik analizine tabii tutulmuştur. Çalışma neticesinde siyasal aktörlerin, sosyal paylaşım ağlarının güçlü birer araç olduğu ve seçmenlerle kurulacak etkileşim için bunlardan daha fazla faydalanılması gerektiğinin farkına varmış oldukları görülmektedir. Bu minvalde seçmen tercihlerinin belirlenmesi bakımından ilerleyen yıllarda geleneksel kitle iletişim araçlarında daha yüksek düzeyde kullanılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Instagram, Siyasal İletişim, Siyasal Aktör, Seçmen ve Seçim.

DIGITAL RHETORIC: A STUDY OF POLITICAL COMMUNICATION ACTIVITIES ON SOCIAL NETWORKS

Abstract

Instagram is among the political communication channels preferred by political actors in election campaigns due to its algorithm that allows sharing short videos and photos and its popularity among young voters. This study analyzes the new communication practice that emerged due to the use of traditional mass media as well as digital mass media, where more and more users are online every day, and social networks for political communication purposes through selected examples. For this

* Doç. Dr. Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dijital Oyun Tasarımı Bölümü, mustafasadakoğlu@halic.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4359-4828>

purpose, we focus on the personal Instagram accounts of ten district mayoral candidates from both alliance groups who participated in the local elections held on March 31, 2019. The personal Instagram accounts of a total of ten district mayoral candidates from the Istanbul provincial electoral district, which were determined by purposive sampling method, are analyzed within the scope of political communication activities. The political communication activities carried out through the selected accounts are analyzed as political communication practices constructed through words and images, and the data obtained from the posts made during the campaign are classified in tables and subjected to quantitative content analysis. As a result of the study, it was seen that political actors realized that social networks are powerful tools and that they should be used more for interaction with voters. As a result of the study, it was seen that political actors realized that social networks are powerful tools and that they should be used more for interaction with voters. In this context, it is expected that traditional mass media will be used at a higher level in the coming years in terms of determining voter preferences.

Keywords: *Instagram, Political Communication, Political Actor, Voter and Election.*

Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren mikro elektronik, bilgisayar teknolojileri ve telekomünikasyon alanlarında kaydedilen gelişmelerin bir sonucu olarak internet altyapısının dijital iletişim mecralarında kullanılması pek çok şeyin yanı sıra siyasal aktör ile seçmen arasındaki siyasal iletişim pratiğini değiştirmiştir. Dijital iletişim mecraları, siyasal aktör ile seçmen arasında dolaysız etkileşim vadetmesi dolayısıyla görece yeni bir siyasal iletişim deneyimidir. Ancak tarihte görülmemiş sayılardaki kitlelerin sosyal paylaşım ağlarında çevrimiçi olmalarından kaynaklanan etkileşim potansiyeli nedeniyle siyasal iletişim faaliyetlerinin geleneksel kitle iletişim mecralarından dijital kitle iletişim mecralarına kaydığı ve siyasal aktörler tarafından bahse konu platformlarda paylaşılan iletilerin gerek biçim gerekse içerik bakımından dönüşüme uğradığı görülmektedir (Balle ve Eymery, 1991, s. 13). Sosyal paylaşım ağlarının kullanıcılarını internet aracılığıyla yüksek düzeyde erişim kapasitesine sahip ağlara bağlamakta ve böylece teknolojik dönüşümün birer parçası haline getirmektedir (Castells, 2008, s. 66).

Sosyal paylaşım ağlarında imajlarını paylaşan siyasal aktörlerin kişisel hesapları, seçmenle kurulan etkileşimin birer aracısı olarak etkinlik alanlarını genişletirken, kaynak ile hedef kitle arasında güçlü etkileşim imkânı sunmaktadır. Bu minvalde günümüzde oldukça popüler bir mecra olan Instagram, başlangıçta sadece akıllı telefonlar aracılığıyla kullanılan bir fotoğraf paylaşım uygulaması olarak hizmete girmiş olsa da, zaman içinde fotoğraf paylaşımı yanı sıra video paylaşımı ve bu paylaşımları destekleyen kısa cümlelerden oluşan ifadelerin içerik açıklaması olarak sürece dâhil edilmesiyle öne çıkmıştır. Dolayısıyla uygulamayı aktif olarak kullanan siyasal aktörler, seçim kampanyası yürüttükleri dönemlerde paylaştıkları içerikler sayesinde seçmenleriyle yoğun etkileşim içinde olabilmektedir. Bu

durum; imgelerin anlam taşıyıcısı olma potansiyelinden ve modern bireyin iletişim deneyimlerini görselleştirme eğiliminden kaynaklanmaktadır (Duncum, 2002, s. 15).

Modern bireyin yazı okumak yerine görsel içerikleri takip etme ve hatırlama eğiliminde olması, siyasal aktörler açısından anlatılmak istenenleri fotoğraf ya da video içerikleri aracılığıyla hedef kitleye çok daha kolay ulaştırılabilmesine olanak tanımaktadır. Sözelimi gördüklerini genellikle hatırlamakta güçlük çeken sosyal paylaşım platformlarının kullanıcıları; görsel içerikleri diğer içeriklere göre daha kolay hatırlamakta, paylaşmakta ve ikna edici bulmaktadır (Mowen,1990, s. 85).

Diğer yandan “işitilenlerin sadece %10’unun hatırlandığı ancak görülenlerin yaklaşık %65’inin akılda kaldığı” (Loutsaris, 2020; Standing, Conezio ve Haber, 1970) düşünüldüğünde, Instagram aracılığıyla paylaşılan görsel içeriklerin hedef kitle üzerinde çok daha fazla ikna edici olabileceği öngörülmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temel gayesi, geleneksel kitle iletişim araçları yanı sıra her geçen gün daha fazla kullanıcının çevrimiçi olduğu dijital kitle iletişim araçları ile sosyal paylaşım ağlarının siyasal iletişim amacıyla kullanılması neticesinde ortaya çıkan iletişim pratiğini seçili örnekler üzerinden analiz etmektir. Bu maksatla İstanbul il seçim çevresinden toplam on ilçe belediye başkan adayına ait kişisel Instagram hesabı amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiş ve 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimler kapsamında adaylara ait hesaplardan yürütülen siyasal iletişim etkinlikleri doksan gün boyunca geriye dönük olarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu süreçte adayların Instagram’ı siyasal iletişim amacıyla kullanmalarına dikkat edilmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın araştırma bölümünde Millet ittifakına mensup beş ilçe belediye başkan adayı ile Cumhuriyet ittifakına mensup beş ilçe belediye başkan adayının hesaplarına odaklanılmıştır. Paylaşılan içerikler aracılığıyla icra edilen siyasal iletişim etkinliklerinden elde edilen nicel veriler tablolar halinde sınıflandırılarak, nitel analize tabi tutulmuştur.

1. KLASİK RETORİKTEN DİJİTAL RETORİĞE

İletişim kavramının etimolojisinde Latince *communicatio* bulunmaktadır (Oskay, 2015, s. 23). Buna göre iletişim, paylaşmak ya da bilgi vermek anlamlarına gelen *communicatio* fiil kökünden türetilmiştir. Kuşkusuz tarih boyunca insanlar farklı nedenlerle birbirleriyle iletişim halinde olmuşlardır. Bu nedenle iletişim gündelik hayatın işleyişinde büyük bir önem taşımaktadır. Sözelimi sözlü kültür döneminde hikâye anlatıcıları üzerinden tarif edilen iletişim süreci, yazılı dönemin başından itibaren özellikle klasik çağ düşünürlerince büyük bir ilgiyle ele alınmıştır. Bu minvalde antik Yunan toplumunda klasik dönemden (MÖ 500-400) itibaren gerek kamusal alan tartışmalarında, gerekse siyasal katılım süreçlerinde dinleyiciler önünde

konusabilme becerisi olarak *retorik*¹ büyük önem kazanmıştır. Sözelimi Miletli kadın düşünür Aspasia'nın, Sokrates ve öğrencilerine retorik öğrettiği (Kahn, 1994, s. 96-99) bilinmektedir. Aspasia'nın retorik konusundaki uzmanlığıysa Sokrates'in retorik becerilerinden hayranlıkla bahsettiği kadın düşünürü yaptığı düzenli ziyaretler ile öğrencilerini de bu ziyaretlere teşvik etmesiyle açıklanmaktadır (Pentassuglio, 2020, s. 4).

Topluluk önünde konuşma ya da hitabet konusundaki farkındalığın demokratik katılım ve yurttaşların kamusal alanda varlık göstermesinin önem kazandığı klasik dönemde doruğa ulaştığı söylenebilir. Aristoteles ise retorliği, “herhangi bir konuya atıfta bulunarak olası ikna araçlarını kullanabilme yetisi” (2013, s. 37) olarak tanımlamış ve ikna araçlarını; mantık yoluyla akıl yürütme (logos), karakter (ethos) ve hatip ile dinleyici arasındaki duygusal geçişlere işaret eden (pathos) şeklinde üç aşamada ele almıştır. Retorik; hatip, dinleyiciler ve tarafların sahip oldukları görüşleri iletmelerine aracılık eden dil olmak üzere toplam üç unsur aracılığıyla inşa edilmektedir. Tören hatibi, şimdiki zamanla ilgilenir. O sırada var olan şeylerin durumunu göz önünde tutar. Burada amaç, bahsi geçenlerin onurlu ya da tersi olduğunu kanıtlamaktır. Bütün diğer düşünceler bu amaç ile ilgili ele alınmaktadır (Aristoteles, 2015, s. 43-44).

Diğer yandan siyahı beyaz, beyazıysa siyah gösteren doğası nedeniyle kötü üne sahip olan retorliği felsefeden farklı ve ahlaksız olmakla kınayan dönemin hâkim bakış açısının tersine Aristoteles, retorliği bir kimsenin bir başkasıyla ikna edici bir şekilde iletişim kurmasına olanak tanıyan beceri ya da yetkinlik şeklinde tanımlayan ilk düşünürdür. Ancak köleci ilkçağ uygarlıklarında² toplumsal ilişkileri hâkim güçlerin belirliyor olması, adına devlet denen geniş topraklar üzerindeki egemenlik hakkını ifade eden sosyal tabakalaşma dâhilinde sınıflar arasında baskıcı bir iletişim biçimi doğurmuştur.

Bu çerçevede Roma döneminde öne çıkan retorik kavrayışına göre, hitabetin üç türü, kompozisyonun beş aşaması ve konuşmanın toplam altı bölümü kısa ve tutarlı tanımlarla ifade edilmelidir (Vickers, 1989, s. 28). Bu durum, ortaçağın feodal yapısı dâhilinde egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasındaki mücadelede ya da yeniçağın şafağında yükselen ticaret

¹ Kökeninde *rhêtêr* kelimesi olan retorik kavramı M.Ö. beşinci yüzyıldan itibaren daha çok kamusal alanda konuşma yapan kimselere gönderme yapmak amacıyla kullanılan bir terim olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla *rhêtorikê*, konuşma sanatı ya da becerisi şeklinde tanımlanabilir. Buna göre, klasik dönem Yunan dünyasında demokrasiyle bağlantılı bir kavram olarak gelişme imkânı bulabilmiş ve topluluk önünde yapılan hitabet esnasında dinleyicileri kendi görüşleri doğrultusunda ikna etmek için dilin doğru kullanımı bağlamında kullanılmıştır (Schiappa, 2010, s. 631).

² Antik Roma'nın öne çıkan hatiplerinden Cicero'ya göre hitabetin üç türü, kompozisyonun beş aşaması ile konuşmanın altı bölümü kısa ve tutarlı tanımların ifade edilmesidir (Vickers, 1989, s. 28).

burjuvazinin iktisadi, siyasi ve sosyal hayata hâkim oluşu ardından kendi siyasal iletişim tarzını inşa etme çabalarında hep var olmuştur.

Modern dönemde ikna edici retorik içeren siyasal iletişimin önem kazanması ve üzerinde yoğun çalışmaların başlaması ikinci dünya savaşı sonrasına rastlamaktadır (Erdoğan, 1997, s. 13). Günümüzde iletişim olgusu, artan önemi ve gündelik hayatın hemen her alanına nüfuz eden doğasına paralel olarak siyasal aktör ile seçmen arasında gerçekleşen ikna edici etkileşimin en önemli öznelerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu nedenle başta politikacılar olmak üzere gazeteciler, siyaset bilimciler, sosyologlar ya da iletişim araştırmacıları siyasal iletişim ya da siyasal iletişimle ilgili meselelere çalışma ve söylemlerinde sıklıkla yer vermektedir. Siyasal iletişim; siyasal aktörlerin, kamunun güven ve desteğini almak amacıyla, zaman ve mekânın elverdiği ölçülerde söylemlerini şekillendirmesi ve reklam, propaganda ya da halkla ilişkiler aracılığıyla hedef kitlelerine sunmasıdır (Lilleker, 2006).

Zaman içinde kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte, “siyasal iletişim kavramıyla ilgili farklı tanımlar ve tarifler” (Nimmo ve Swanson, 1990, s. 18) ortaya çıkmış olsa da bahse konu farklılıklar, siyasal iletişime özgü karmaşıklıktan ziyade iletişim sürecinin kapsamının genişlemesi ve zamanla pek çok bilimsel disiplinle etkileşim içerisine girmesinden kaynaklanmaktadır. Bu minvalde daha çok söylem ve hitabet becerisine dayalı ikna edici unsurlar içeren klasik çağa özgü retorik anlayışı zaman içinde yazılı eserlerin önem kazandığı erken modern çağdan itibaren söz ve kelime ustalığının önem kazanmasıyla edebi nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla yazılı hitabet gelişmiş üstelik matbaanın keşfi sayesinde yazılı hitabet ürünlerinin aynı zamanda kalıcı olması sağlanmıştır.

Yirmi birinci yüzyılın şafağında yaygın olarak kullanılmaya başlayan internetle birlikte bu kez de yazılı olan ne varsa dijitalle dökülmesiyle birlikte retorik, taraflar arası etkileşim ve katılıma dayalı içerik oluşturmanın doğal sonucu olarak dönüşmüştür. Bu bağlamda ortaya atılan dijital retorik, esas olarak dijital dünya ile retoriğin etkileşimi neticesinde yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.³ Dolayısıyla yeni iletişim teknolojileri sayesinde

³ Dijital kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve kullanıcı sayılarının artmasıyla birlikte; siyasal iletişim sürecine bu mecraların da dâhil edilmesi gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Çünkü sosyal paylaşım platformları modadan eğitime, sağlıktan güzele, kurumsal iletişimden siyasal iletişime son derece geniş bir alanda kendi egemenliğini kurmakta ve sayısız faaliyet alanında bu mecraların varlığı zorunlu hale gelmektedir. Sosyal paylaşım platformları, kullanıcıların ağ teknolojileri aracılığıyla çevrimiçi kalabildikleri ve karşılıklı iletişim kurabildikleri araç, hizmet ve uygulamaların bütünü temsil etmektedir (Boyd, 2008). Sosyal ağlar anlık paylaşım yapabilmenin, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın istenen tarz ve şekilde fikir alışverişinde bulunabilmenin, etkileşim kurabilmenin idealize edildiği görece yeni bir iletişim deneyimidir. Geleneksel kitle iletişim araçlarına özgü tek yönlü bilgi akışı yerine çok yönlü ve eş zamanlı bilgi paylaşımına cevaz veren odağında mobil teknolojilerin

medya mecralarının çeşitlenmesi, seçmene ulaşma ve seçmeni etkileme yollarını da değiştirmekte ve bu maksatla düzenlenen kampanyaları tek boyutlu olmaktan çıkarmaktadır. Böylece geçmişte büyük oranda geleneksel kitle iletişim araçlarının hiyerarşik yapıları tarafından belirlenen sınırlar dâhilinde kalan siyasal aktörler ile seçmen kitleleri arasında kişiselleştirilmiş bir iletişim imkânı doğarken; isteyen herkes politik süreçlere dâhil olabilmekte ve bireysel ya da toplumsal problemlere çözüm önerme olanağı elde etmektedir. Dolayısıyla dijital kamusal alan şeklinde adlandırılan bir alanda, serbest bağlantılılık ilkesiyle hareket eden özerk bireyler, kolektif değer üretimine katkıda bulunabilmektedir (Trenz, 2014, s. 33-46).

Dijital retoriğin dört boyutuna dikkat çeken Elizabeth Losh “Sanal Politika” adlı eserinde (2009, s. 47-48); gündelik yaşamda sıradan insanların karşılaşmış olduğu dijital mecralarca üretilen mesajlar, kamu kurumlarından gelen siyasi mesajlar, dijital iletişim mecralarından oluşturulan retorik niteliğindeki içerikler ve mesajların dolaşım sağladığı olası yolları ölçmeye çalışan içeriklerdir.

Netice olarak yaklaşık iki bin beş yüz yıllık geçmişi olan ve çeşitli dönemlerden geçerken evrilerek günümüze gelen retorik kullanımı süreç içerisinde bir dizi değişikliğe uğramıştır. Güncele uyarlanan çeşitli kavramlarda olduğu gibi toplumsal hayatta yaşanan aktüel gelişmeler ışığında farklı retorik üstatları tarafından ortaya atılan bir dizi yeni kavramlar bulunmaktadır.

Çeşitli dönemlerden geçerken retorik sadece mahkeme salonlarında ya da mecliste yapılan hitabeti aşmış, okul sıralarına yerleşmiş ve zamanla her alanda görülmeye başlanmıştır. Klasik dönemde Aristotelesçi bir bakış açısıyla ikna amaçlanırken çağdaş dönemde çoğu retorik üstadı tarafından gündelik hayat pratiklerinin kendisi ve sunuluşu bağlamında algılanmıştır.

Günümüzde internetin kullanıma girmesiyle retorik konusuna ilişkin tartışmalar bu alanı da içine alacak şekilde genişlemiş, gündelik hayatın hemen her alanında hissedilen dijitalleşmeyle birlikte retoriğin de dijitalleşmesi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda dijital retorik kavramının oldukça geniş bir bağlamda kullanılıyor olması dolayısıyla meseleyle ilgili ortaya atılan görüşler, farklı bilimsel ve sanatsal alanlarda yapılan analizler, dijital retoriğin sınırlarının çizilmesini zorlaştırmıştır. Günümüzde köklü klasik geçmişi veya çağdaş bakış açısı ile kültürel, siyasal, ekonomik, teknolojik birçok bağlam kurulmaya devam ettirilen dijital retoriğin kapsamı

bulduğu yeni bir medya sistemidir. Kullanıcıların dijital tabanlı mecralarda yapmış oldukları paylaşımlar sayesinde kurdukları etkileşim, sosyal paylaşım platformlarının özünü oluşturmaktadır. Kullanıcılar hikâyelerini ya da deneyimlerini diğer kullanıcılara aktarmak maksadıyla bu platformlarda paylaşabilmektedir. Aynı anda dört özelliğe tanımlanabilen dijital medya, 20'inci yüzyılın 21'inci yüzyıla evrildiği bir süreçte ortaya çıkan hem bütünlük hem interaktif hem de teknik araç bir olarak dijital kod ve hiper metin kullanan iletişim araçlarıdır (Kaplan, 2011, s. 24).

genişlerken aynı zamanda sınırlarının netleştirilmesine duyulan ihtiyaç büyümektedir.

2. ARAŞTIRMA

Araştırmanın temel gayesi 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde İstanbul il seçim çevresi içinde bulunan toplam on ilçe belediye başkanlığı için Cumhuriyet ittifakı ile Millet ittifakı listelerinden aday gösterilen siyasal aktörlerin kişisel Instagram hesapları üzerinden yürütmüş oldukları siyasal iletişim faaliyetlerinden elde edilen verileri tablolar halinde sınıflandırmak ve yorumlamaktır. Bu maksatla araştırma örnekleme olarak belirlenen belediye başkan adaylarının Instagram hesaplarından kampanya süreci boyunca yapmış oldukları paylaşımlar incelenmiş ve paylaşım içeriklerinden elde edilen nicel veriler tablolar halinde düzenlenerek, yorumlanmıştır.

2.1. Araştırma Yöntemi

Çalışmanın araştırma bölümünde, İstanbul il seçim çevresinden ilçe belediye başkan adayı olarak gösterilen toplam on belediye başkan adayının kişisel Instagram hesaplarından saymaca yöntemiyle elde edilen veriler tablolar halinde sınıflandırılmaktadır. Yerel seçimlerde iki farklı ittifak listesinden aday gösterilen seçili adayların kişisel hesapları incelenmekte ve toplam doksan günlük kampanya sürecinde adayların paylaşımlardan elde edilen veriler analiz edilmektedir.

Araştırma kapsamında söylem analizi tekniği kullanılması, örneklem olarak belirlenen adayların kampanya dâhilinde tercih ettikleri dilsel ya da söyleme dayalı paylaşım içeriklerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Arkonaç ve Paker, 2012, s. 106).

Diğer yandan araştırma neticesinde ortaya çıkarılması amaçlanan adayların paylaşım içeriklerinden elde edilen verilerin hangi saik ve ideolojiyle oluşturulduğudur. Bu maksatla adayların paylaşım içeriklerini belirleyen görsel seçimleriyle, bu görselleri tamamlayacak şekilde kurguladıkları açıklamalarda en çok kullanılan kelime ve tamlamaların tespit edilebilmesi maksadıyla hem *post* açıklamaları hem de *post* içerikleri dikkate alınmıştır. Bu sayede paylaşılan görsel retorik unsurları ile en çok tekrarlanan kelime ve tamlamalar incelenmiş ve yorumlanmıştır.

2.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Çalışma çerçevesinde karşılıklı incelemeye olanak verecek şekilde daha fazla adayın incelenmesi amaçlandığından araştırmanın örneklem ölçeği büyük tutularak, İstanbul il seçim çevresine bağlı toplam on ilçe belediye başkan adayı incelenmiştir.

Tablo 1. Araştırma Örnekleme Adaylara Ait Temel Bilgiler

Aday	İlçe	İttifak	Adres
Turan Hançerli	Avcılar	Millet İttifakı	@av.turanhancerli
Hakan Bahadır	Bahçelievler	Cumhur İttifakı	@drhakanbahadir
Rıza Akpolat	Beşiktaş	Millet İttifakı	@rizaakpolat
Murat Aydın	Beykoz	Cumhur İttifakı	@murataydintr
Murat Çalık	Beylikdüzü	Millet İttifakı	@mmuratcalik
Haydar Ali Yıldız	Beyoğlu	Cumhur İttifakı	@haydaraliyildiz
K. Deniz Bozkurt	Esenyurt	Millet İttifakı	@kemaldeniz.bozkurt
M. Ergün Turan	Fatih	Cumhur İttifakı	@mergun_turan
Ş. Dara Odabaşı	Kadıköy	Millet İttifakı	@serdildaraodabasi
Bünyamin Demir	Güngören	Cumhur İttifakı	@bunyamindemirdr

3. BULGULAR

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular iki aşamada sunulmaktadır. Buna göre, çalışmanın *Araştırma Bulguları* başlığı altında Cumhur ve Millet ittifaklarına mensup adayların sınıflandırılmış ve karşılıklı analiz edilmiş paylaşım içerikleri yer almaktadır. Diğer yandan Cumhur ve Millet ittifaklarına mensup adayların en çok tekrarlanan kelime ve söz öbekleriyle paylaşımlarında en çok tercih edilen etiketlere ait sınıflandırılmış içerikler çalışmanın *Değerlendirme ve Sonuç* bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde Cumhur ve Millet ittifaklarına mensup toplam on adayın kişisel Instagram hesaplarından elde edilen veriler tablolar halinde sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

Tablo 2. Millet İttifakı Adaylarının Paylaşımlarına Ait Nicel Veriler

Aday	Video		Tekli Resim		Çoklu Resim		Genel Toplam
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	
Murat Çalık	114	%22	142	%27	266	%51	522
Turan Hançerli	98	%19	229	%44	198	%38	525
Ş. Dara Odabaşı	81	%35	51	%22	100	%43	232
Rıza Akpolat	78	%25	145	%47	82	%27	305
K. Deniz Bozkurt	32	%10	83	%27	189	%63	304

Tablo-2’de gösterilen Millet ittifakına mensup toplam beş (5) adayın paylaşımlarına ait nicel veriler incelendiğinde; paylaşım içeriklerinin daha çok resim ya da çoklu resim şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Avcılar ilçe belediye başkan adayı Turan Hançerli ile Beylikdüzü ilçe belediye başkan adayı Murat Çalık’ın günde ortalama altı (6) tekil içerik paylaşmak suretiyle uygulamayı en yoğun kullanan aday olduğu görülmektedir. Dolayısıyla

Avcılar ilçe belediye başkan adayı ittifaka mensup adaylar arasında uygulamanın en aktif kullanıcısı olarak öne çıkarırken; Kadıköy ilçe belediye başkan adayı Ş. Dara Odabaşı'nın günde yaklaşık üç (3) tekil paylaşım ile uygulamayı en az kullanan aday olduğu tespit edilmiştir. Cumhuriyet ittifakına mensup adayların uygulamayı daha çok görsel içerik paylaşımı üzerinden kullandığı, diğer yandan kısa video uygulamasını görece daha az kullandıkları saptanmıştır. Buna göre; paylaşım toplamları dikkate alındığında Instagram uygulamasının kısa video paylaşımına olanak tanıyan algoritmasının adaylar tarafından daha az kullanılmış olduğu söylenebilir. Kadıköy ilçe belediye başkan adayı, toplam paylaşım sayısına %35 oranla ittifaka mensup adaylar arasında oransal bakımdan en çok video paylaşan adaydır.

Tablo 2a. Cumhuriyet İttifakı Adaylarının Paylaşımına Ait Nicel Veriler

Aday	Video		Tekli Resim		Çoklu Resim		Genel Toplam
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	
Haydar Ali Yıldız	129	%21	117	%19	371	%60	617
Bünyamin Demir	119	%9	278	%21	925	%70	1322
Murat Aydın	69	%11	53	%9	466	%80	588
Hakan Bahadır	43	%10	87	%19	323	%71	453
M. Ergün Turan	18	%8	82	%35	134	%57	234

Tablo-2a'da gösterilen Cumhuriyet ittifakına mensup toplam beş (5) adayın paylaşımına ait nicel veriler incelendiğinde; paylaşım içeriklerinin çoklu resim ya da resim şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Avcılar ilçe belediye başkan adayı Turan Hançerli ile Beylikdüzü ilçe belediye başkan adayı Murat Çalık'ın günde ortalama altı (6) tekil içerik paylaşım suretiyle uygulamayı en yoğun kullanan aday olduğu görülmektedir. Avcılar ilçe belediye başkan adayı ittifaka mensup adaylar arasında uygulamanın en aktif kullanıcısı olarak öne çıkarırken; Kadıköy ilçe belediye başkan adayı Ş. Dara Odabaşı'nın günde yaklaşık üç (3) tekil paylaşım ile uygulamayı en az kullanan aday olduğu tespit edilmiştir. Cumhuriyet ittifakına mensup adayların uygulamayı daha çok görsel içerik paylaşımı üzerinden kullandığı, diğer yandan kısa video uygulamasını görece daha az kullandıkları saptanmıştır. Buna göre; paylaşım toplamları dikkate alındığında Instagram uygulamasının kısa video paylaşımına olanak tanıyan algoritmasının adaylar tarafından daha az kullanılmış olduğu söylenebilir. Kadıköy ilçe belediye başkan adayı Ş. Dara Odabaşı'nın kampanya boyunca toplam paylaşım sayısının %35'i ile ittifaka mensup adaylar arasında oransal bakımdan en çok video paylaşan adaydır. Cumhuriyet ve Millet ittifaklarına mensup adayların kişisel Instagram hesaplarından paylaşılan "ziyaret ve mitingler, proje ve vaatler, anma ve kutlamalar" şeklinde sınıflandırılan içerik türlerinden oluşan paylaşım konularına ilişkin nicel veriler Tablo-3 ve Tablo-3a'da yer almaktadır.

Tablo 3. Millet İttifakı Adaylarının Paylaşım Konularına Ait Nicel Veriler

Aday	Ziyaret ve Mitingler		Proje ve Vaatler		Anma ve Kutlamalar	
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)
Turan Hançerli	188	%36	23	%5	20	%4
Rıza Akpolat	88	%29	80	%26	29	%10
Murat Çalık	92	%18	54	%10	58	%11
K. Deniz Bozkurt	184	%61	35	%12	14	%5
Ş. Dara Odabaşı	108	%47	42	%18	19	%8

Tablo-3'te gösterilen Millet ittifakına mensup adayların paylaşım konularına ilişkin nicel veriler incelendiğinde; adaylara ait paylaşımların “ziyaret ve mitingler” başlığı altında yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre, yerel seçimin ruhuna uygun olarak dernek, vakıf, spor kulübü, esnaf birlikleri ile taksi şoförleri başta olmak üzere seçmenlere yönelik ziyaretleri içeriklerine dâhil ettikleri görülmektedir. Diğer yandan başta ev kadınları olmak üzere gençlerle özellikle temas etmeye özen gösteren adayların ilçelerinin merkez meydanlarında seçmenleriyle ayaküstü görüşmelerine ilişkin fotoğraf ve videoları da paylaşmışlardır. Adaylar, genellikle ziyaret ve mitingler konulu paylaşım içeriklerinin açıklamalarında seçmen gruplarına yönelik proje ve vaatlerine yer vermişlerdir. Kampanya süresince başsağlığı, kutlama, anma ya da iyi dilek mesajlarını yapmış oldukları paylaşımlara dâhil ettikleri görülmüştür. Bu minvalde Avcılar adayı Turan Hançerli ile Esenyurt adayı M. Kemal Bozkurt'un ziyaret ve miting konulu, Beşiktaş adayı Rıza Akpolat ile Beylikdüzü adayı Murat Çalık'ın proje ve vaatler yanı sıra anma ve kutlamalar konulu paylaşımlarının toplam içerik sayısına oranla daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 3a. Cumhuriyet İttifakı Adaylarının Paylaşım Konularına Ait Nicel Veriler

Aday	Ziyaret ve Mitingler		Proje ve Vaatler		Anma ve Kutlamalar	
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)
Haydar Ali Yıldız	188	%36	23	%5	20	%4
Bünyamin Demir	88	%29	80	%26	29	%10
Murat Aydın	92	%18	54	%10	58	%11
Hakan Bahadır	184	%61	35	%12	14	%5
M. Ergün Turan	108	%47	42	%18	19	%8

Tablo-3a'da gösterilen Cumhuriyet ittifakına mensup adayların paylaşım konularına ilişkin nicel veriler incelendiğinde; adaylara ait paylaşımların tıpkı Millet ittifakına mensup adaylarda olduğu gibi “ziyaret ve mitingler” başlığı altında yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre, Cumhuriyet ittifakına mensup adaylar esnaf ziyaretleri başta olmak üzere seçmenlere yönelik ziyaretleri yoğun olarak içeriklerine dâhil ettikleri görülmektedir. Diğer yandan cumhur

ittifakına mensup adayların anma ve kutlama başlığı altındaki paylaşımlarının daha çok kandil ve cuma günlerinin kutlanması ile esnafa yönelik iyi dilek mesajlarından oluştuğu görülmüştür. Bu minvalde Cumhuriyet ittifakı adaylarının aşağı yukarı aynı oranda olmaları dikkat çekicidir. Ancak Fatih adayı M. Ergün Turan ile Güngören adayı Bünyamin Demir'in ziyaret ve miting konulu paylaşımlarının toplam içerik sayısına oranla diğer adaylardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki ittifaka mensup adayların Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlarda “görünürlüklerine” ilişkin nicel veriler Tablo-4 ve Tablo-4a'da gösterilmektedir.

Tablo 4. Millet İttifakı Adaylarının Görünürlüğüne Ait Nicel Veriler

Aday	Aday Görülüyor		Aday Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
K. Deniz Bozkurt	270	%89	34	%11
Murat Çalık	460	%88	62	%12
Ş. Dara Odabaşı	200	%86	32	%14
Turan Hançerli	412	%79	113	%22
Rıza Akpolat	191	%62	114	%38

Tablo-4'te gösterilen Millet ittifakına mensup adayların paylaşımlarında görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların bizzat yer aldıkları görülmektedir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan görsel içeriklerin toplam paylaşımlarına oranları dikkate alındığında K. Deniz Bozkurt, Murat Çalık ve Ş. Dara Odabaşı'nın paylaştığı beş görselin dördünde yer aldıkları ve seçim kampanyalarının odağında yer aldıkları görülmektedir. Yerel seçimlerin partiden ziyade aday odaklı olması dolayısıyla Millet ittifakına mensup adayların seçmenle doğrudan bağ kurma çabasında oldukları söylenebilir. Yerel seçimlerin ruhuna uygun olarak adayların dernek, vakıf, spor kulübü, esnaf ve taksi şoförleri başta olmak üzere seçmenle inşa etmeye çalıştıkları etkileşimin göstergeleri olarak paylaştıkları görsellerin odağında olmaları ve aday merkezli kampanya iletişimi tercih etmeleri dikkat çekicidir.

Tablo 4a. Cumhuriyet İttifakı Adaylarının Görünürlüğüne Ait Veriler

Aday	Aday Görülüyor		Aday Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
Bünyamin Demir	1211	%91	111	%9
Hakan Bahadır	414	%90	39	%10
Murat Aydın	513	%88	75	%12
M. Ergün Turan	197	%84	37	%16
H. Ali Yıldız	495	%80	122	%20

Tablo-4a'da gösterilen Cumhuriyet İttifakına mensup adayların paylaşımlarında görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların genel olarak yer aldıkları görülmektedir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan görsel içeriklerin toplam paylaşımlarına oranları dikkate alındığında başta Bünyamin Demir, Hakan Bahadır ve Murat Aydın olmak üzere adaylar tarafından paylaşılan on görselin dokuzunda bizzat yer almak suretiyle seçim kampanyalarının odağına yerleşmiş oldukları görülmektedir. Yerel seçimlerin partiden ziyade aday odaklı olması dolayısıyla Cumhuriyet İttifakına mensup adayların seçmenle doğrudan bağ kurma çabasında oldukları istekli davrandıkları söylenebilir. Dolayısıyla yerel seçimlerin ruhuna uygun olarak adayların dernek, vakıf, spor kulübü, esnaf birlikleri ile taksi şoförleri başta olmak üzere seçmenle inşa etmeye çalıştıkları etkileşimin birer göstergesi olarak paylaştıkları görsellerin odağında yer almaları ve aday merkezli kampanya iletişim tercihleri oldukça dikkat çekicidir. Cumhuriyet ve Millet İttifaklarına mensup adayların Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlarda aile fertlerinin görünürlüklerine ilişkin nicel veriler Tablo-5 ve Tablo-5a'da gösterilmektedir.

Tablo 5. Millet İttifakı Aday Ailelerinin Görünürlüğüne Ait Veriler

Aday	Aile Görülüyor		Aile Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
Rıza Akpolat	46	%15	259	%85
Murat Çalık	35	%7	487	%93
K. Deniz Bozkurt	20	%7	284	%93
Ş. Dara Odabaşı	15	%6	217	%93,5
Turan Hançerli	3	%0,5	522	%99,5

Tablo-5'te gösterilen Millet İttifakına mensup aday ailelerinin paylaşımlarında görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların aile fertleriyle birlikte görsellerde yer alma konusunda isteksiz davrandıkları söylenebilir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan görsel içeriklerin toplam paylaşımlarına oranları dikkate alındığında Rıza Akpolat'ın kısmen de olsa aile fertleriyle birlikte olduğu kırk altı (46) görselle toplam paylaşımlarına oranı %15, Murat Çalık otuz beş (35) görselle %7, K. Deniz Bozkurt yirmi (20) görselle %7 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Diğer yandan adaylardan Turan Hançerli üç (3) görselle toplam paylaşımlarına oranı %0.5 seviyesinde kalarak, kampanya iletişimine aile fertlerini en az dâhil eden aday olmuştur. Yerel seçimlerin partiden ziyade aday odaklı olması, seçmenlerin adayları aile fertleri ve yaşam tarzlarıyla bir bütün olarak kavrama eğiliminde olmaları dolayısıyla Rıza Akpolat dışında kalan Millet İttifakına mensup adayların beklentileri karşılamaktan uzak oldukları söylenebilir.

Tablo 5a. Cumhur İttifakı Aday Ailelerinin Görünürlüğüne Ait Veriler

Aday	Aile Görülüyor		Aile Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
H. Ali Yıldız	85	%14	532	%86
Murat Aydın	5	%1	583	%99
M. Ergün Turan	0	%0	234	%100
Bünyamin Demir	0	%0	1211	%100
Hakan Bahadır	0	%0	453	%100

Tablo-5a’da gösterilen Cumhur ittifakına mensup aday ailelerinin paylaşımlarında görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların aile fertleriyle birlikte görsellerde yer alma konusunda oldukça isteksiz oldukları söylenebilir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan görsel içeriklerin toplam paylaşımlarına oranları dikkate alındığında H. Ali Yıldız’ın kısmen de olsa aile fertleriyle birlikte olduğu seksen beş (85) görselle toplam paylaşımlarına oranı %14, Murat Aydın beş (5) görselle %1 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Diğer adaylar M. Ergün Turan, Bünyamin Demir ve Hakan Bahadır’ın ise aile fertleriyle birlikte görüldükleri hiçbir görsel paylaşmamışlardır. Partiden ziyade aday odaklı yerel seçimlerde Cumhur ittifakına mensup Rıza Akpolat dışında kalan adayların seçmen beklentilerini karşılamaktan uzak oldukları söylenebilir. Cumhur ve Millet ittifaklarına mensup adayların Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlarda parti liderlerinin görünürlüklerine ilişkin nicel veriler Tablo-6 ve Tablo-6a’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Parti Liderlerinin Görünürlüğüne Ait Veriler

Aday	Parti Lideri Görülüyor		Parti Lideri Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
Rıza Akpolat	21	%7	284	%93
Ş. Dara Odabaşı	15	%6	217	%94
K. Deniz Bozkurt	10	%3	295	%97
Murat Çalık	9	%2	512	%98
Turan Hançerli	4	%1	521	%99

Tablo-6’da gösterilen Millet ittifakına mensup adayların paylaşımlarında mensubu oldukları parti liderinin ya da büyükşehir adayının görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların liderleriyle birlikte görsellerde yer alma konusunda dengeli bir tutum içerisinde oldukları söylenebilir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan görsel içeriklerin toplam paylaşımlarına oranları dikkate alındığında Rıza Akpolat ve Ş. Dara Odabaşı başta olmak üzere yirmi bir (21) ve on beş (15) görselde parti lideriyle birlikte görülmektedirler. Diğer yandan

adaylardan Turan Hançerli dört (4) görselle toplam paylaşımlarına oranı %1 seviyesinde olacak şekilde kampanya iletişimine parti liderini en az dâhil eden aday olmuştur. Bu çerçevede yerel seçimlerin parti ve parti liderinden ziyade aday odaklı olması ve seçmenlerin daha çok adayları tanıma eğiliminde olmaları dolayısıyla Millet ittifakına mensup adayların bu doğrultuda davrandıkları söylenebilir.

Tablo 6a. Parti Liderlerinin Görünürlüğüne Ait Veriler

Aday	Parti Lideri Görülüyor		Parti Lideri Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
Bünyamin Demir	120	%10	1202	%90
Hakan Bahadır	86	%19	367	%81
H. Ali Yıldız	83	%13	534	%87
Murat Aydın	68	%12	520	%88
M. Ergün Turan	27	%12	207	%88

Tablo-6a’da gösterilen Cumhur ittifakına mensup adayların paylaşımlarında mensubu oldukları parti liderinin görülüp, görülmediğine dair nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların liderleriyle birlikte görsellerde yer alma konusunda oldukça istekli oldukları görülmektedir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan görsellerin toplam paylaşımlarına oranları %10’un altına düşmeyecek şekilde parti lideriyle birlikte çekilen fotoğraflardan oluşmaktadır. Bu çerçevede adaylardan Bünyamin Demir yüz yirmi (120) görselle, Hakan Bahadır ise toplam paylaşımlarına oranı %19 seviyesinde olacak şekilde kampanya iletişimine parti liderini dâhil etme konusundaki tercihleriyle öne çıkmaktadır. Diğer yandan yerel seçimlerin partiden ziyade aday odaklı olması, seçmenlerin adayları tanıma eğiliminde olmalarına karşın Cumhur ittifakına mensup adayların Millet ittifakına mensup adaylardan parti lideriyle görülme konusunda daha istekli oldukları söylenebilir. Cumhur ve Millet ittifaklarına mensup adayların Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlarda parti sembollerinin görünürlüklerine ilişkin nicel veriler Tablo-7 ve Tablo-7a’da gösterilmektedir.

Tablo 7. Parti Sembollerine Ait Veriler

Aday	Parti Sembolleri Görülüyor		Parti Sembolleri Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
Murat Çalık	297	%57	225	%43
Rıza Akpolat	162	%53	143	%47
K. Deniz Bozkurt	143	%47	161	%53
Ş. Dara Odabaşı	96	%41	135	%59
Turan Hançerli	42	%8	181	%92

Tablo-7’da gösterilen Millet ittifakına mensup adayların mensubu oldukları parti sembollerinin görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; paylaşım görsellerinde adayların parti sembollerini görsellerde kullanma konusunda istekli oldukları söylenebilir. Buna göre, adaylar tarafından paylaşılan içeriklerin toplam paylaşımlarına oranları dikkate alındığında, Murat Çalık, Rıza Akpolat ve K. Deniz Bozkurt başta olmak üzere adayların her iki görselden birinde parti sembollerini kullandıkları görülmektedirler. Adaylardan Turan Hançerli kırk iki (42) görselle %8 seviyesinde kalacak şekilde parti sembollerini paylaşımlarına en az dâhil eden aday olmuştur.

Tablo 7a. Parti Sembollerine Ait Veriler

Aday	Parti Sembolleri Görülüyor		Parti Sembolleri Görülüyor	
	(n)	(%)	(n)	(%)
H. Ali Yıldız	413	%67	204	%33
Bünyamin Demir	405	%31	917	%69
Hakan Bahadır	178	%39	275	%61
Murat Aydın	173	%30	415	%70
M. Ergün Turan	128	%55	106	%45

Tablo-7a’daki Cumhuriyet ittifakına mensup adayların paylaşımlarında parti sembollerinin görülüp, görülmediklerine ilişkin nicel veriler incelendiğinde; adayların parti sembollerini görsellerde kullanma konusunda Cumhuriyet ittifakına mensup adaylar kadar istekli oldukları söylenebilir. Adaylar tarafından paylaşılan görsellerin toplam paylaşıma oranları dikkate alındığında, her iki görselden birinde parti sembollerinin kullanıldığı görülmektedirler. Buna göre, adaylardan Murat Aydın yüz yetmiş üç (173) görsel ve toplam paylaşımlarına oranı %30 seviyesinde kampanya iletişimine parti sembollerini en az dâhil eden aday olmuştur. Araştırmanın değerlendirme ve sonuç bölümünde 2019 yerel seçimlerinde Millet ittifakı listelerinden aday gösterilen beş (5) aday ile Cumhuriyet ittifakı listelerinden aday gösterilen beş (5) aday odağa alınmış ve incelenmiştir. Millet ittifakı listelerinden aday gösterilen beş (5) adayın kişisel Instagram hesaplarından siyasal iletişim amacıyla en çok tekrarlamış oldukları toplam on (10) kelime ya da kelime öbeği tespit edilerek, saymaca yöntemiyle elde edilen veriler Tablo-8’de gösterilmiştir. Adayların paylaşımları incelendiğinde *belediye, proje, kardeşlik, kadın, dürüstlük, yolsuzluk, demokrasi, şeffaf yönetim, adalet ve özgürlük* kelimelerinin öne çıktığı görülmektedir.

Avcılar ilçesi belediye başkan adayı Turan Hançerli’nin kampanya süresince yaptığı toplam beş yüz yirmi beş (525) tekil paylaşımın %32’lik bölümünü *demokrasi, adalet ve özgürlük* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Adayın paylaştığı her üç içerikten birinde ülke yönetimine ilişkin genel beklentilerin ifade edildiği ve bunun paylaşım etiketlerine

#acılardeğilavcılarkazanacak (514) ve #martinsonubahar (260)” yansıdığı söylenebilir.

Tablo 8. Millet İttifakı Adaylarınca Tekrarlanan İfadelere Ait Nicel Veriler

İfade	Aday		Turan Hançerli		Rıza Akpolat		Murat Çalık		Deniz Bozkurt		Şerdil Dara Odabaşı	
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)
Belediye	105	%20	73	%24	117	%23	51	%17	60	%26		
Proje	75	%14	61	%20	68	%13	40	%14	56	%24		
Kardeşlik	67	%13	37	%12	65	%12	32	%11	37	%16		
Kadın	60	%12	31	%10	56	%11	30	%10	24	%10		
Dürüstlük	55	%10	25	%8	51	%9	29	%10	16	%7		
Yolsuzluk	22	%4	25	%8	32	%6	28	%10	15	%6		
Demokrasi	54	%10	21	%7	50	%9	27	%8	9	%4		
Şeffaf Yönetim	42	%8	18	%5	41	%8	26	%8	6	%3		
Adalet	27	%5	9	%4	34	%7	25	%7	5	%2		
Özgürlük	18	%4	6	%2	11	%2	16	%5	4	%2		
Genel Toplam	525	%100	305	%100	522	%100	304	%100	232	%100		

Adayın tekil paylaşımlarının %48’lik bölümünü *belediye*, *proje*, *dürüstlük* ve *yolsuzluk* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her iki paylaşımından birinde *nasıl bir yerel yönetim* vaadinde bulunduğu söylenebilir. Adayın *kadın* seçmenleri odağa aldığı %12’lik paylaşımında kimlik politikası yapmak suretiyle kadın seçmenlerin hedeflendiği söylenebilir. Adayın bu tutumu, kadınlara yönelik proje ve vaatlerin anlatıldığı içeriklerde, ilçedeki okullardan sınıf annelerinin ziyaret edildiği paylaşımlarda ve kadınlar günü kutlamalarında somutlaşmaktadır. Adayın dernek, esnaf ve ev ziyaretlerine ilişkin paylaşımlarında daha çok *kardeşlik* vurgusu yapması ve seçim ya da seçmen kelimelerini nispeten daha az kullanması, kendisini seçmenle hemşerilik hukuku dâhilinde konumlandırma ve halkın içinden geldiğinin altını çizme konusundaki hassasiyetinden kaynaklandığı söylenebilir.

Diğer yandan adayın çocuklar ve gençlere yönelik sevgisini her fırsatta göstermesi ve ilçede faaliyet gösteren hemşeri dernekleriyle yakın ilişkileri paylaşmış olduğu diğer içerikler arasından öne çıkmaktadır. Beşiktaş ilçesi belediye başkan adayı Rıza Akpolat’ın kampanya süresince yaptığı toplam üç yüz beş (305) tekil paylaşımın %25’lik bölümünü *kardeşlik*, *demokrasi*, *adalet* ve *özgürlük* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı her dört içerikten birinde yerel seçimler aracılığıyla ülke yönetimine ilişkin genel beklentilerin ifade edildiği görülmektedir. Ancak bu

durumun aday tarafından tercih edilen paylaşım etiketlerine #başkabeşiktaşyok (212), #beşiktaşsahipçik (159), #sahipçikacagız (132), #özlediğimizbeşiktaş (58) yansımadağı görülmektedir. Adayın tekil paylaşımlarının %65’lik bölümünü *belediye, proje, dürüstlük, yolsuzluk ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiğı kelimelerden oluştuğı görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğı her üç paylaşımından ikisinde nasıl bir yerel yönetim vaadinde bulunduğı söylenebilir.

Beşiktaş ilçesi belediye başkan adayı Rıza Akpolat’ın kadın seçmenleri odağı aldığı %10’luk paylaşımında kimlik politikası yapmak suretiyle kadın seçmenleri hedeflediğı söylenebilir. Adayın kadınların toplumsal konumuyla ilgili çalışmaların üzerine düştüğü ve çeşitli konularda kadınlarla ilgili proje gerçekleştirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu çerçevede sokaklarda kadınlara çiçek verdiğı, kadın istihdamını arttırmaya yönelik projeler müjdelediğı ve bir kadın sürücünün kullandığı taksiyle ilçe turuna çıktığı paylaşım açıklamasında “*erkeklerin yapabildiğı her işi kadınlar da yapabilir, güçlü ve özgür kadınların semti Beşiktaş*” ifadelerini kullanması adayın kadınlara yönelik tutumunu kanıtlamaktadır.

Beylikdüzü ilçesi belediye başkan adayı Murat Çalık’ın kampanya süresince yaptığı toplam beş yüz yirmi iki (522) tekil paylaşımının %30’luk bölümünü *kardeşlik, demokrasi, adalet ve özgürlük* şeklinde sıralanan soyut göndermeler oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı yaklaşık her üç içerikten birinde yerel seçimler aracılığıyla ülke yönetimine ilişkin beklentilerin ifade edildiğı görülmektedir. Ancak bu durumun aday tarafından tercih edilen paylaşım etiketlerine #chp (502), #beylikduzuhedefbuyutuyor (492) ve #martinsonubahar (260) yansımadağı görülmektedir. Adayın tekil paylaşımlarının %59’luk bölümünü *belediye, proje, dürüstlük, yolsuzluk ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiğı kelimelerden oluştuğı görülmektedir.

Beylikdüzü ilçesi belediye başkan adayı Murat Çalık’ın kampanya süresince yapmış olduğı her üç paylaşımından ikisinde nasıl bir yerel yönetim vaadinde bulunduğı söylenebilir. Diğer yandan adayın kadın seçmenleri odağı aldığı %11’lik paylaşımında kimlik politikası yapmak suretiyle kadın seçmenleri hedeflediğı söylenebilir.

Esenyurt ilçesi belediye başkan adayı K. Deniz Bozkurt’un kampanya süresince yaptığı toplam beş yüz yirmi iki (304) tekil paylaşımının %31’lik bölümünü *kardeşlik, demokrasi, adalet ve özgürlük* şeklinde sıralanan soyut göndermeler oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı yaklaşık her üç içerikten birinde yerel seçimler aracılığıyla ülke yönetimine ilişkin beklentilerin ifade edildiğı görülmektedir. Ancak bu durumun aday tarafından tercih edilen paylaşım etiketlerine #martinsonubahar (115), #birliktedahagüzeliz (59), #esenyurtunevladı (88), #birlikteyöneteceğiz (58), #umudunşehirisesenyurt (86), #esenyurtkazanacak (36) ve

#esenyurttakardeşlikzamanı (37) yansımadığı ve daha çok yerel mesajların öne çıktığı söylenebilir.

Esenyurt ilçesi belediye başkan adayı K. Deniz Bozkurt'un yapmış olduğu tekil paylaşımlarının %59'luk bölümünü *belediye, proje, dürüstlük, yolsuzluk ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her üç paylaşımından ikisinde nasıl bir yerel yönetim vaadinde bulunduğu söylenebilir. Diğer yandan adayın kadın seçmenleri odağa aldığı %10'luk bölümde kimlik politikası yapmak suretiyle kadın seçmenleri hedeflediği söylenebilir.

Kadıköy ilçesi belediye başkan adayı Ş. Dara Odabaşı'nın kampanya süresince yaptığı toplam iki yüz otuz iki (232) tekil paylaşımın %24'lük bölümünü *kardeşlik, demokrasi, adalet ve özgürlük* şeklinde sıralanan soyut göndermeler oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı yaklaşık her üç içerikten birinde yerel seçimler aracılığıyla ülke yönetimine ilişkin beklentilerin ifade edildiği görülmektedir.

Kadıköy ilçesi belediye başkan adayı Ş. Dara Odabaşı tarafından tercih edilen paylaşım etiketlerine #chp (192), #dahaçokkadıköy (178) ve #martinsonubahar (122) yansımadığı ve daha çok yerel mesajların öne çıktığı söylenebilir. Adayın paylaşımlarında en çok *Kadıköy* ya da *Kadıköylüler* gibi ilçesini temsil eden kelimelere ağırlık verdiği görülmektedir. Adayın tekil paylaşımlarının %66'lık bölümünü *belediye, proje, dürüstlük, yolsuzluk ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her üç paylaşımından ikisinde nasıl bir yerel yönetim vaadinde bulunduğu söylenebilir.

Araştırmanın bu kısmında 2019 yerel seçimlerinde Cumhuriyet ittifakı listelerinden aday gösterilen toplam beş (5) aday odağa alınmış ve seçili adayların kişisel Instagram hesapları incelenmiştir. Buna göre, adayların kişisel Instagram hesaplarından siyasal iletişim amacıyla en çok tekrarlanmış oldukları toplam on (10) kelime ya da kelime öbeği tespit edilerek, saymaca yöntemiyle elde edilen veriler Tablo-8a'da gösterilmiştir. Cumhuriyet ittifakına mensup adayların paylaşımları incelendiğinde *belediye, cumhur, hemşeri, kardeşlik, vatan sevgisi, gönül, kucaklaşma, demokrasi, özgürlük ve şeffaf yönetim* kelimeleri odağa alınmıştır.

Bu çerçevede Bahçelievler ilçesi belediye başkan adayı Hakan Bahadır'ın kampanya süresince yaptığı toplam dört yüz elli üç (453) tekil paylaşımın %51'lik bölümünü *kardeşlik, hemşeri, vatan sevgisi, gönül, kucaklaşma, demokrasi, özgürlük ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı her iki içerikten birinde yerel seçimler yerine adayın vatanseverliği ya da seçmenle kucaklaşma beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir.

Tablo 8a. Millet İttifakına Adaylarınca Tekrarlanan İfadelere Ait Nicel Veriler

İfade	Aday		Hakan Bahadır		Murat Aydın		Haydar Ali Yıldız		Ergün Turan		Bünyamin Demir	
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)
Belediye	105	%20	73	%24	117	%23	51	%17	60	%26		
Proje	75	%14	61	%20	68	%13	40	%14	56	%24		
Hemşeri	67	%13	37	%12	65	%12	32	%11	37	%16		
Kardeşlik	60	%12	31	%10	56	%11	30	%10	24	%10		
Vatan Sevgisi	55	%10	25	%8	51	%9	29	%10	16	%7		
Gönül	22	%4	25	%8	32	%6	28	%10	15	%6		
Kucaklaşma	54	%10	21	%7	50	%9	27	%8	9	%4		
Demokrasi	42	%8	18	%5	41	%8	26	%8	6	%3		
Özgürlük	27	%5	9	%4	34	%7	25	%7	5	%2		
Şeffaf Yönetim	18	%4	6	%2	11	%2	16	%5	4	%2		
Genel Toplam	453	%100	588	%100	617	%100	234	%100	1322	%100		

Adayların *demokrasi*, *özgürlük* ve *şeffaflık* gibi soyut göndermelerin %3 gibi düşük seviyede kalması ve yolsuzluk göndermesi içeren paylaşımların olmaması dikkat çekicidir. Bu durumun adayın tercih ettiği paylaşım etiketlerine *#bahçelievlerbenimsevdam* (137), *#memleketişigönülüşi* (87), *#tevasusamimiyetgayret* (54), *#mahalle başkanı* (27) ve *#Cuma* (13) de yansıdığı söylenebilir. Adayın tekil paylaşımlarının %49'luk bölümünü *belediye* ve *proje* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her iki paylaşımından birinde *nasıl bir yerel yönetim* vaadinde bulunduğu söylenebilir. Seçmen ziyaretleri konulu içeriklerin adayın paylaşımlarında oldukça yüksek seviyede olduğu ve kampanya sürecinde adayın katıldığı düğünler ile çeşitli derneklerin etkinlikleri konulu içeriklerin çokça paylaşıldığı söylenebilir. Adayın seçmenle kurduğu etkileşim bağlamında açık hava toplantılarından ziyade birebir iletişim kurmayı tercih ettiği ve bu maksatla özellikle Cuma namazları sonrası sohbet toplantılarına ilişkin çok sayıda içerik paylaştığı görülmektedir.

Beypazarı ilçesi belediye başkan adayı Murat Aydın'ın kampanya süresince yaptığı toplam beş yüz seksen sekiz (588) tekil paylaşımın %29'lık bölümünü *vatan sevgisi*, *gönül*, *kucaklaşma*, *demokrasi*, *özgürlük* ve *şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı her üç içerikten birinde yerel seçimler yerine adayın vatansızlığı ya da seçmenle kucaklaşma beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir. Diğer yandan *demokrasi*, *özgürlük* ve *şeffaflık* gibi soyut göndermelerin %2 gibi düşük seviyede kalması, yolsuzluk göndermesi içeren paylaşımlara ise hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir. Bu durumun adayın tercih ettiği paylaşım etiketlerine *#hayalinikurduğunuzbeykoziçin* (245),

#5yıldada15yıllıkhizmet (239), #beykoztekyürek (229), #belediyeişigönülüşi (209), #memleketişigönülüşi (206), #sözszizde (116), #demokrasişöleni (87) ve #birliktebaşaracağız (82) de yansıdığı ve bunların daha çok yerel mesajlar şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Beykoz belediye başkan adayının tekil paylaşımlarının %40'lık bölümünü *belediye ve proje* şeklinde sıralanan yerel yönetime ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu ve mensubu olduğu ittifakın büyükşehir belediye başkan adayına yönelik gönül belediyeciliği söylemiyle destek verdiği görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her iki paylaşımından birinde *nasıl bir yerel yönetim* vaadinde bulunduğu söylenebilir. Adayın paylaşım içeriklerinde özellikle esnaf ziyaretleri öne çıkarken, muhtemelen daha samimi bir ifade olduğundan halk, vatandaş ya da seçmen şeklinde hitap etmek yerine komşu şeklinde hitap etmeyi tercih ettiği ve bu minvalde *tevazu, samimiyet, gayret* ifadesini sıkça kullandığı görülmektedir.

Beyoğlu ilçesi belediye başkan adayı H. Ali Yıldız'ın kampanya süresince yaptığı toplam altı yüz on yedi (617) tekil paylaşımının %36'lık bölümünü *vatan sevgisi, gönül, kucaklaşma, demokrasi, özgürlük ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı her üç içerikten birinde yerel seçimler yerine adayın vatanseverliği ya da seçmenle kucaklaşma beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir. Diğer yandan *demokrasi, özgürlük ve şeffaflık* gibi soyut göndermelerin %2 gibi düşük seviyede kalması, yolsuzluk göndermesi içeren paylaşımlara ise hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir. Bu durumun adayın tercih ettiği paylaşım etiketlerine *#gönüldenprojeler (448), #memleketişigönülüşi (426), #tevazusamimiyetgayret (392)* ve *#belediyeğönülüşi (342)* de yansıdığı ve etiketlerin daha çok ittifakın soyut belediyecilik anlayışına ilişkin ifadelerden oluştuğu görülmektedir. Adayın tekil paylaşımlarının %45'lik bölümünü *belediye ve proje* şeklinde sıralanan yerel yönetimlere ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her iki paylaşımından birinde *nasıl bir yerel yönetim* vaadinde bulunduğu söylenebilir. Aday, kampanya sürecinde günde yaklaşık olarak beş (5) içerik paylaştığı ve içeriklerde esnaf ve seçmen ziyaretlerinin ön planda olduğu söylenebilir. Adayın paylaşımlarında mensubu olduğu ittifak partilerine yönelik içerikler paylaşmaya özen gösterdiği ancak mensubu olduğu parti ve parti liderine yönelik bağlılığını vurgulamayı ihmal etmediği görülmektedir.

Fatih ilçesi belediye başkan adayı Ergün Turan'ın kampanya süresince yaptığı toplam iki yüz otuz dört (234) tekil paylaşımının %28'lik bölümünü *vatan sevgisi, gönül, kucaklaşma, demokrasi, özgürlük ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı her üç içerikten birinde yerel seçimler yerine adayın vatanseverliği ya da seçmenle kucaklaşma beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir. Diğer yandan *demokrasi, özgürlük ve şeffaflık* gibi soyut göndermelerin %2 gibi düşük seviyede kalması, yolsuzluk göndermesi içeren paylaşımlara ise hiç yer

verilmemesi dikkat çekicidir. Bu durumun adayın tercih ettiği paylaşım etiketlerine #tevazusamimiyetgayret (112), #belediyeğönülüşi (98) ve #memleketişigönülüşi (83) de yansıdığı ve etiketlerin daha çok ittifakın soyut belediyecilik anlayışına ilişkin ifadelerden oluştuğu görülmektedir. Adayın tekil paylaşımlarının %45'lik bölümünü *belediye ve proje* şeklinde sıralanan yerel yönetimlere ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla adayın yapmış olduğu her iki paylaşımından birinde *nasıl bir yerel yönetim* vaadinde bulunduğu söylenebilir. Adayın kampanya sürecinde yapmış olduğu paylaşımlar içerik konulara göre incelediğinde büyük bir bölümünün seçmen ziyaretleri (ev, hasta, taziye, dernek/vakıf, esnaf/pazar, spor kulüpleri, mahalle, okul, cami, muhtar, türbe ve sağlık ocağı ziyaretleri) olduğu görülmektedir.

Güngören ilçesi belediye başkan adayı Bünyamin Demir'in kampanya süresince yaptığı toplam bin üç yüz yirmi iki (1322) tekil paylaşımın %35'lik bölümünü *vatan sevgisi, gönül, kucaklaşma, demokrasi, özgürlük ve şeffaf yönetim* şeklinde sıralanan soyut kavramlar oluşturmaktadır. Bu minvalde adayın paylaştığı her üç içerikten birinde yerel seçimler yerine adayın vatanseverliği ya da seçmenle kucaklaşma beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir. Bünyamin Demir'in kampanya süresince *demokrasi, özgürlük ve şeffaflık* gibi soyut göndermelerin %2 gibi düşük seviyede kalması, *yolsuzluk* göndermesi içeren paylaşımlara ise hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir.

Bu durumun adayın paylaşım etiketlerine #belediyeğönülüşi (310), #birliktedahagüzel (184), #tevazusamimiyetgayret (136), #gönüllerkazanmayageldik (121) ve #öncemilletöncememleket (54) yansıdığı ve etiketlerin daha çok mensubu olduğu ittifakın soyut belediyecilik anlayışına ilişkin ifadelerden oluştuğu görülmektedir.

Güngören ilçesi belediye başkan adayı Bünyamin Demir'in kampanya süresince yaptığı tekil paylaşımlarının %38'lik bölümünü *belediye ve proje* şeklinde sıralanan yerel yönetimlere ilişkin beklentilerin ifade edildiği kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Adayın kampanya sürecinde yapmış olduğu paylaşımlar içerik konulara göre incelediğinde; adayın daha çok özel günleri anmaya ve kutlamaya özen göstermiş olduğu görülmektedir. Diğer yandan adayın Trabzon il ve ilçe derneklerine yapmış olduğu ziyaretlere fazlaca yer verdiği, bir araya geldiği genç seçmenlerle geçirdiği vakitleri içerik haline getirerek, paylaştığı görülmektedir.

Güngören ilçesi belediye başkan adayı Bünyamin Demir'in özellikle Mart 2019 ayından itibaren başta esnaf olmak üzere seçim bölgesinde faaliyet gösteren dernek ve vakıf ziyaretlerinde gözle görülür artış olduğu tespit edilmiştir. Bu minvalde aday tarafından paylaşılan içerikler arasında proje ve vaatlere ilişkin paylaşımlar yerine daha çok seçmenlerin duygularına hitap eden retorik kullanmayı tercih ettiği, bu bağlamda paylaşımlarının etkisini arttırmak amacıyla çok miktarda görsel kullandığı görülmüştür.

Sonuç

Yaklaşık yirmi beş asırlık uzun geçmişiyle günümüze evrimleşerek gelen retorik kavramının kullanımı, süreç içerisinde bir dizi değişikliğe uğramıştır. Bu minvalde güncel uyarlanan hemen her kavramda olduğu gibi gündelik hayatın işleyişi ve toplumsal kullanımda yaşanan gelişmeler doğrultusunda bir dizi yeni durumu karşılamıştır. Dolayısıyla farklı dönemlerden geçerken kamusal alanlarda yapılan hitabet bağlamındaki bildik tanımı genişleyerek, okul sıralarından sosyal ağlara yerleşmiş ve zamanla her alanda görülmeye başlanmıştır. Diğer yandan retorik kavramı aracılığıyla klasik dönemde ikna amaçlanırken, modern dünyada gündelik hayat pratiklerinin kendisi bağlamında kavranmıştır. Özellikle internetin kullanıma girmesiyle retorik konusuna ilişkin tartışmalar, dijital alanı da kapsayacak şekilde genişlemiş, gündelik hayatın hemen her alanında hissedilen dijitalleşme bağlamında retorik kavramı da bir tür dijital içerik kazanmıştır. Doğal olarak bu minvalde günümüzde seçim kampanyalarının başat iletişim biçimi de dönüşmektedir. Buna göre son yıllarda, dijital iletişim teknolojilerdeki gelişmelere bağlı olarak iletişim ortamındaki değişiklikler bir yandan siyasi aktörlerin dijital mecralardaki profesyonelleşme ihtiyaçlarını açığa çıkarırken, taraflar arasındaki iletişim süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu çerçevede siyasal aktörlerin dijital iletişim platformlarına uyum sağlamaları bir zorunluluk haline gelirken, retorikğin siyasallaştığı yeni bir anlam düzlemi oluşturmaktadır. Böylece sosyal paylaşım platformları, siyasi aktörler ile takipçileri arasındaki etkileşim oluşmasına imkân tanıyan yapılarına bağlı olarak, politik tercihler ya da bizzat politik kimlikler hakkında bilgilerin paylaşıldığı seçim kampanyalarında giderek daha etkin bir rol oynamaktadır. Siyasal partilerin ya da adayların özellikle seçim süreçlerinde, seçmen kitleleriyle kurdukları iletişim süreçleri üzerinde büyük bir etki yaratan kişisel sosyal medya hesapları oluşturmaları önemli oranda avantaj sağlayabilmektedir. Kişisel hesaplar aracılığıyla her türlü bilgi paylaşılabilen ve seçmenler zaman ve mekândan bağımsız olarak bilgilendirilebilmekte, çeşitli meselelerde kamuoyu oluşumu için ortam yaratılmaktadır.

Netice olarak sosyal paylaşım ağları, geleneksel kitle iletişim araçlarına nazaran siyasal aktörlere çok daha az maliyetle ve çok daha hızlı bir şekilde seçmenle etkileşim kurma olanağı sunmaktadır. Bu minvalde kampanya süreçlerinde siyasal aktörler tarafından, sosyal paylaşım platformları aktif olarak kullanılmaktadır. Sosyal paylaşım ağları sayesinde siyasal aktörler seçmenleriyle aralarında kurulmasını arzu ettikleri etkileşimin yönü ve yoğunluğunu tayin edebilmektedirler. Günümüzde yerelden ulusala siyaset üreten aktörlerin pek çoğu, sosyal paylaşım ağlarının güçlü birer araç olduğu ve seçmenlerle kurulması arzu edilen etkileşim bağlamında bu araçlardan faydalanılması gerektiğinin farkına varmış görünmektedir. Dahası ilerleyen yıllarda seçmen tercihlerinin belirlenmesi bakımından bu ağların geleneksel kitle iletişim araçlarında daha yüksek düzeyde kullanılması beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mustafa C. Sadakaoğlu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan, hayvan ya da kültürel varlık araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mustafa C. Sadakaoğlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Sadakaoğlu, M.C. (2024). Dijital retorik: Sosyal paylaşım ağlarından icra edilen siyasal iletişim faaliyetlerine ilişkin bir inceleme. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 700-725. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1387259>

Kaynakça

- Aristoteles. (2013). *Retorik* (Çev. M. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arkonaç, S. & Paker, O. (2012). *Söylem analizi ile yaklaşım*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Aziz, A. (2003). *Siyasal İletişim*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Boyd, D. M. (2008). *American teen sociality in networked publics*, Berkeley: UC Press.
- Balle, F. & Eymery, G. (1991). *Yeni medyalar* (Çev. S. Şakiroğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi toplum ve kültür* (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duncum, P. (2002). Visual culture art education: Why, what and how. *International Journal of Art and Design Education*, 11(21), 14-23.
- Erdoğan, İ. (1997). *İletişim egemenlik mücadeleye giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kahn, C. H. (1994). *Aeschines on socratic eros*. New York: Cornell University Press.
- Lilleker, D. (2006). *Key Concepts in political communication*. London: Sage Publications

- Losh, E. (2009). *Virtualpolitik*. Cambridge: MIT Press.
- Nimmo, D. & Swanson, D. (1990). *The field of political communication; beyond the voter persuasion paradigm*, New Directions in Political Communication, Newbury Park: Sage Publications.
- Oskay, Ü. (2015). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Standing, L., Conezio, J. & Haber N. (2013). Perception and memory for pictures: single-trial learning of 2500 visual stimuli. *Psychon Sci*, 1(9), 73–74.
- Mowen J. (1990). *Consumer behavior*. Basingstoke: Macmillan.
- Neuman, W. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- Pentassuglio, F. (2020). Paideutikos eros: aspasia as an alter Socrates. *Revista Archai*, (30).
- Schiappa, E. (2010). *Rhêtorikê*. London: Routledge.
- Trenz, H. (2014). Digital media and the return of the representative public sphere. *The Public Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 16(1), 33-46.
- Uztuğ, F. (2004). *Yönetici siyasal iletişim*, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu* (Çev. Ö. Sakin). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Vickers, B. (1989). *In defence of rhetoric*. Oxford: Clarendon Press.

Extended Abstract

As a result of the developments in microelectronics, computer science, and telecom technologies since the last quarter of the twentieth century, the use of internet infrastructure in digital communication channels has changed, as has the practice of political communication between political actors and voters. Digital communication platforms are a relatively new political communication experience as they promise direct interaction between political actors and voters. It is observed that political communication activities have shifted from traditional mass communication channels to digital mass communication platforms, and the messages shared by political actors on these platforms have been transformed in terms of both form and content due to the interaction potential arising from large masses being online on social network platforms at an unprecedented rate in history. Regarding the political communication practice between the political actor and the voter, the most crucial paradigm change that digital communication platforms are subject to is that the traditional verbal-based political communication practice is constructed through image-based interaction. Therefore, personal accounts of political actors who share their pictures on digital communication platforms expand their areas of activity as mediators of interaction with voters and thus offer easier, uninterrupted, and much stronger interaction opportunities.

The development of digital mass media and social network platforms and the increase in users have revealed the necessity of including these channels in political communication. As social network platforms establish dominance in a wide range of areas, from fashion to education, health to beauty, corporate communication to political communication, these channels have become mandatory in countless fields of activity. Social network platforms represent tools, services, and applications where users can stay online and communicate mutually through telecom technologies (Boyd, 2008). Social network platforms are relatively new and idealized communication experiences in which the ability to share instantly, exchange ideas, and interact in the desired style and manner without the limitation of time and space. It is a new media system centered on mobile technologies that allow multi-directional and simultaneous information sharing instead of the single-directional flow of information utilized in traditional mass media. Users interacting through their posts on digital-based channels constitutes the essence of social network platforms.

The study's primary purpose is to analyze, through selected examples, the new communication practice that has emerged due to the use of digital mass media and social network platforms, where more users are online every day for political communication purposes, as well as traditional mass media. For this purpose, the personal Instagram accounts of ten district mayoral candidates from the Istanbul provincial election area were selected via purposive sampling method, and the political communication activities carried out on the Instagram accounts of these candidates within the scope of the local elections held on March 31, 2019, were comparatively examined.

Instagram is among the most preferred political communication channels in election campaigns carried out by political actors due to its algorithm, which allows short videos and photos to be shared, and its popularity among young voters. Therefore, it was used as a live political communication channel during the election campaign processes organized by the selected candidates within the scope of the local elections. For this reason, the study focused on the personal Instagram accounts of five district mayoral candidates from the Nation Alliance and five district mayoral candidates from the People's Alliance within the scope of local elections. Political communication activities carried out through selected accounts are examined as a political communication practice based on images, and the quantitative data obtained from the posts made throughout their campaigns are arranged in tables and subjected to qualitative analysis. In this context, the main purpose of the study is to analyze the communication practice that emerges as a result of the use of traditional mass media as well as digital mass media and social networking sites, where more and more users are online every day, for political communication purposes, through selected examples.

As a result of the study, the following conclusions were reached. Social network platforms allow political actors to interact with voters faster than

traditional mass media at a much lower cost. In this regard, political actors actively use social network platforms during campaign processes. Thanks to social network platforms, political actors can determine the direction and intensity of their interaction with voters. Today, many political actors, from local to national, seem to have realized that social network platforms are powerful tools and should be used in the context of the desired interaction with voters. Moreover, these networks are expected to be used at a higher level than traditional mass media to determine voter preferences in the coming years.

THE IMPACT OF EUROPEAN UNION PROJECTS IN PROMOTING WOMEN'S EMPLOYMENT: THE CASE OF THE OPERATION ON SUPPORTING REGISTERED WOMEN EMPLOYMENT (WOMEN-UP)

Osman Murat ÇETİN*

Abstract

This article explores the impact of European Union-funded projects on Türkiye's labor market policies, particularly on women's employment policies. The Support to Registered Women's Employment (Women-Up) Operation, funded with EU Pre-Accession Assistance (IPA), was examined in detail as a case study to understand this impact. Two main research methods were used in the study: First, a critical literature review was conducted on aspects of EU-Türkiye financial cooperation, outputs of Women-up Operation and the dynamics of women's employment in Türkiye. The literature review revealed the impact of EU financial assistance allocated to Türkiye as a social policy instrument to increase women's employment. Secondly, a survey form was sent to 2500 women out of 3400 women who benefited from the project and the responses received from 1202 people were analyzed. With the simple sampling technique, the study examined whether the project has achieved its purpose, how the current situation of the project's beneficiaries has changed with the intervention and the project's contributions to women's employment. The results showed that the project greatly impacted both the employment of women and the incentive for them to remain in registered employment.

Keywords: Instrument for Pre-Accession Assistance, Women's Employment, Women-Up.

KADIN İSTİHDAMININ DESTEKLENMESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ PROJELERİNİN ETKİSİ: KAYITLI KADIN İSTİHDAMININ DESTEKLENMESİ OPERASYONU (WOMEN -UP) ÖRNEĞİ

Öz

Bu makale, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen projelerin Türkiye'nin işgücü piyasası politikaları, özellikle de kadın istihdamı politikaları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) ile finanse edilen Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi (Women-Up) Operasyonu, bu etkiyi anlamak için bir vaka çalışması olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Doktora Programı, osmanmuratcetin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8294-5053>

iki temel araştırma yöntemi kullanılmıştır: İlk olarak, AB-Türkiye mali işbirliği, Women-up Operasyonunun çıktıları ve Türkiye'de kadın istihdamının dinamikleri üzerine kaynaklar incelenerek eleştirel literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması, bir sosyal politika aracı olarak Türkiye'ye tahsis edilen AB mali yardımlarının kadın istihdamını artırmadaki etkisini ortaya koymuştur. İkinci olarak projeden faydalanan 3400 kadından 2500'üne anket formu gönderilmiş ve 1202 kişiden alınan yanıtlar analiz edilmiştir. Basit örnekleme tekniği ile yapılan çalışma ile projenin amacına ulaşmış ulaşılmadığı, söz konusu müdahale ile projeden faydalanan kişilerin mevcut durumlarında nasıl bir değişiklik olduğu ve projenin kadın istihdamına olan katkıları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, kadınların hem istihdamda kazandırılmalarında hem de sigortalı olarak istihdamda kalmalarının teşviki noktasında projenin büyük etkisi olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: IPA, Katılım Öncesi Mali Yardım, Kadın İstihdamı, Women-Up.

Introduction

Although the history of Türkiye's relations with the European Union (EU) is generally traced in academic literature to the Ankara Treaty signed on 12 September 1963, the foundations of this relationship actually date back to the European Economic Community. Since its foundation, the Republic of Türkiye has been in close relations with the West and closely followed Western-based conjunctural developments, becoming a member of international and supranational organizations organized as a European State. Türkiye applied for association to the European Economic Community, which constitutes the foundations of the EU today, approximately 1 year after its establishment (1958) and took the first step towards becoming a member of the union with this application (AB, 2023)

The process accelerated especially after the 1999 Helsinki Summit when Türkiye's membership to the EU was officially approved. Countries wishing to join the EU can benefit from the EU's financial resources in order to realize structural reforms. The EU provides special financial support to countries that have applied for EU membership and whose candidacy has been officially recognized. At the 1999 Helsinki Summit, Türkiye was granted candidate status and has been benefiting from an enhanced financial assistance called "Instrument for Pre-Accession Assistance" (IPA). Türkiye has been receiving pre-accession assistance from the EU since 2001 under the "Turkish Instrument" and since 2007 under the IPA (IPA, 2023)

As Türkiye is one of the main beneficiaries of the Instrument for Pre-Accession Assistance, in order to ensure the efficient and effective use of the amounts committed to it, various public institutions have been entrusted with different authorities, and the Ministry of Labour and Social Security, Directorate General for Foreign Affairs and European Union (formerly Directorate General for European Union and Financial Assistance) has been

designated as the Operational Structure for the Human Resources Development (HRD) Component of the IPA (IKG, 2023).

The multiannual Sectoral Operational Program was designed to identify measures to improve Türkiye's level of alignment with the EU *acquis* in the fields of employment, education and social policy and to support the development of policies in the sector. A horizontal objective in all measures of the program is the preparation of labor market and social policy institutions for full alignment with the EU *acquis*. When the activity areas of the relevant program are examined, we come across two activities in the field of social policy. These activities are "Improving Institutional Capacity in Social Inclusion" and "Ensuring Access of Disadvantaged Persons to Social Protection Services and Employment Market" (ÇSGB, 2017). In the literature, the definition and scope of disadvantaged group varies, but disadvantaged groups generally refer to groups that do not have an advantageous situation due to the qualifications they have. In this context, disabled people, the elderly, women, children and ex-convicts are considered as disadvantaged groups. The EU has identified the issue of ensuring equality between women and men and protecting the rights of working women as an area of social policy and has issued many directives within this framework.

In the light of the existing regulations, it is seen that the EU handles the labor force participation and employment of women issues sensitively. While the female employment rate in the EU was 60.38% in 2015, it was 30.45% in Türkiye. Türkiye aims to increase this rate to 41% by 2023. In the Türkiye's National Employment Strategy, which envisages a 41% female labor force participation rate by 2023, it is pointed out that the labor force participation rate of women in Türkiye is quite low compared to EU countries (Kabaca, 2016, p.13).

One of the most important reasons for this low rate is that women cannot complete the qualitative development necessary for them to take part in employment and the necessary mechanisms to ensure their entry into the labor market cannot be established.

In recent years, the promotion of women's employment has emerged as a critical focus of international development efforts. The EU, known for its commitment to social inclusion and equal opportunities, has implemented various projects aimed at empowering women in Türkiye. These initiatives not only target economic growth but also seek to ameliorate deeply rooted societal norms that have historically marginalized women in the workforce. Examining the impact of these EU projects is essential, as they serve as a catalyst for transformative change, enabling women to overcome barriers to employment, enhance their economic independence, and contribute to the broader socio-economic fabric of Türkiye. By analyzing the successes, challenges, and overall significance of these initiatives, we can better understand their role in fostering a more equitable society and promoting sustainable development in the region. Despite the increasing number of

studies in the field of women in the literature recently, it has been observed that there is no comprehensive study from an academic perspective on the effectiveness of EU Financial Assistance in terms of social policy in the field of women's employment. For this purpose, in this study, it is aimed to reveal the impact of the EU Financial Assistance funded within the scope of IPA II and made available to Türkiye on women's employment in the Women -Up project by examining the part of the fund used as a social policy tool. Through this exploration, we highlight the crucial intersection of international cooperation, gender empowerment, and economic resilience, underscoring the importance of continued investment in women's employment initiatives.

Online surveys are conducted across seven diverse provinces in Türkiye - Ankara, Antalya, Bursa, Elâzığ, İstanbul, İzmir, and Malatya. By employing a simple sampling technique, participants were randomly selected, ensuring that the findings are representative and minimizing potential biases. This approach not only enhances the reliability of the data but also facilitates a comprehensive understanding of the research questions at hand. The random sampling methodology was pivotal in allowing a diverse range of voices to contribute to the study, thus enriching the insights derived from the research. Through this examination, we aim to discuss the significance of the survey method and its implementation in capturing a nuanced perspective across various geographical and cultural contexts within Türkiye.

1. SOCIAL POLICY AND WOMEN'S EMPLOYMENT

In recent years, the discourse surrounding social policy and women's employment has gained increasing significance, particularly amid ongoing debates about gender equality and economic empowerment. Various social groups, especially women, face distinct disadvantages rooted in gender, age, geographical location, and other socioeconomic factors, necessitating targeted policy interventions. These disadvantaged groups experience limited access to essential resources such as education and employment, highlighting the urgent need for policymakers to implement measures that promote social balance. Central to this effort is women's empowerment, defined as ensuring that women have control over their lives, access to opportunities and the ability to make informed choices. Despite historical shifts in gender roles resulting from the industrial revolution, gender-based disparities in the labor market persist globally, including in Türkiye. Even though the labor force participation rate for women has gradually improved, it remains significantly below that of men, underscoring the need for comprehensive strategies to enhance women's employment and contribute to societal development. A detailed exploration of the challenges and policy measures concerning women's employment in Türkiye and the broader implications for social equity will be examined under this chapter.

1.1. Social Policy and Women

Due to various factors such as geographical location, gender, age, ability, physical condition, some groups find themselves facing different disadvantages and may have to struggle with this throughout their lives. In order to eliminate or reduce these situations, policy makers need to take various measures, implement positive discrimination and produce policies that will ensure social balance (Geyik, 2020, p.4).

Disadvantaged groups, which are in the focus group of social policy, refer to people who have less access to opportunities such as education, employment, health and social security compared to other segments of society and who are exposed to structural discrimination. In this sense, it is possible to define groups such as women, youth, migrants, the elderly, the disabled, long-term unemployed, low-income earners, those with chronic diseases, those living in rural areas, informal workers and ex-convicts as disadvantaged (Çevik et al., 2022, p. 612).

State intervention is essential for women's empowerment as a subject of social policy, that is, for women to have power and control over their own lives and the ability to make strategic choices. Women's empowerment consists of women being aware of their own value; having options and the right to choose among them; having access to opportunities and resources; having the power to control their own lives inside and outside the home; and gaining the skills to influence the direction of social change to create a more just social and economic order at national and international level (ASPB, 2018, p.14). In this respect, increasing women's employment is one of the most important policy instruments for women's empowerment.

1.2. Employment Market and Women

Before the industrial revolution, the fact that men and women were in the same space during the production process carried out within the household to meet the needs of the household prevented a rigid distinction in gender roles. However, with the industrial revolution, the publicization of production outside the home led to the distinction between unpaid work (housework-reproduction) and paid work (production), leading to the emergence of the concept of gender-based division of labor between men and women, which in turn gave rise to the concept of gender inequality (İlkkaracan, 2010, p.7).

"Labor force participation rate", which refers to the ratio of the working-age population supplying or willing to supply labor for the production of economic goods and services to the total working-age population. The higher the labor force participation rate, the higher the willingness of men and women of working age to participate in working life. The labor force participation rate, which is one of the main indicators of economic development and welfare, is an indicator of whether human resources are used effectively and development in that country (Yenilmez &

Kılıç, 2018, p.56; Sertçelik, 2021, p. 92, Yetişen, 2009, p.121). The importance of ensuring the participation of women, who make up half of the world's population, in the labor force as human resources is undeniable in development and growth. From an individual perspective, women's labor force participation rate is important not only in terms of economic freedom but also in terms of participation in social life, strengthening their position in the household and breaking the cycle of poverty, making working women more conscious parents and investing in their children's education (SBB, 2020, p.145; Ayta & Şen, 2023, p.422). Unfortunately, gender inequality persists in terms of labor force participation rates both globally and in Türkiye. Globally, women's labor force participation rate is just below 47%. For men, this rate is 72%. The global gap of 25 points is more than 50 points in some regions. As of December 2023, the labor force participation rate in Türkiye was 53.5%, while the male labor force participation rate was 71.1% and the female labor force participation rate was 36.3% (TUIK, 2023).

Education level, marital status, low wages, gender roles, number of children, migration from rural to urban areas, duties and responsibilities within the family can be counted among the factors that cause women's labor force participation rates to be low. Although factors such as declining fertility rates, increasing educational attainment and technological developments have increased women's participation in the labor market over time, this increase has been concentrated in unskilled jobs with lower wages than men and without social security rights. In addition to low labor force participation rates, the working hours and conditions of women engaged in income-generating activities outside the home and the inequalities they face in terms of wages have a negative impact on women's retention in employment (Ecevit, 2003, pp.84-88).

1.3. Women's Employment in Türkiye

After the First World War, while the male labor force decreased due to the participation of men in the war, the necessity for women to be included in the labor force led women to work actively in different business sectors. During the Tanzimat reform period, regulations for women's education and attempts to provide girls with a profession began (Duran, 2023, p.17).

With the Republican era, the transition from agriculture to industrialization accelerated in Türkiye, leading to a decline in women's employment rates. The urbanization process had a negative impact on women's labor force participation rates, and women, who were mostly employed in the agricultural sector, had difficulty adapting to non-agricultural jobs in the city. In the 1980s, women working in occupations suitable for family life were emphasized to find jobs in non-agricultural sectors from the early 1990s onwards (Duran, 2023, p.17).

In the early 1990s, women's labor force participation rates in Türkiye declined compared to the levels of the 1950s and the proportion of housewives

increased in parallel with this decline. These changes were driven by factors such as the acceleration of rural-urban migration and women's limited ability to work in non-agricultural sectors. At the same time, the failure of the industrial sector to create enough jobs to meet the labor supply leaving agriculture has also been effective in the decline in women's employment (Bektaş, 2019, p.39).

Since 2006, there has been a steady increase in the labor force participation rate of women, but the labor force participation rate of women has lagged behind that of men. Although the rates of women and men of working age are almost equal, the labor force participation rate of women is approximately 36.6 percent as of January 2024, while it is approximately 71.5 percent for men (TUIK, 2024).

Overall, the female employment rate in Türkiye is one of the lowest in Europe and among OECD countries. When the gap between male and female employment rates is analyzed, Türkiye is by far in the first place.

2. PURPOSE, METHOD AND FINDINGS OF THE STUDY

This section outlines the objective, method and findings of the research conducted to measure and evaluate the effectiveness of the financial assistance provided under the "Supporting Registered Women's Employment (Women-Up)" operation. The study's primary focus is evaluating whether the financial support mechanism under the project effectively increases women's participation in formal employment and whether the strategies employed are replicable and sustainable in different contexts. The research findings are also expected to inform future policy initiatives aimed at reducing gender disparities in the labor market and improving the overall economic status of women in Türkiye.

2.1. Purpose of the Study

The survey study titled "Impact of European Union Projects in Supporting Women's Employment" aimed to measure and evaluate the contribution of financial assistance provided under the "Supporting Registered Women's Employment (Women-Up)" project implemented by the Human Resources Development Program Authority (HRDPO) in order to support women's participation in the labor force and registered women's employment.

Women-Up is a financial support scheme co-financed by the Republic of Türkiye and the European Union under IPA and implemented by the Social Security Institution. The financial support aims to increase women's participation in the labor force through the creation of new job opportunities by improving the professional skills and employability of female employees (sgkkadinistihdaminindesteklenmesi, 2023).

The target group of the project consists of employers who employ a maximum of nine workers and employ additional female insured employees

in enterprises opened by women entrepreneurs after 5 March 2012 (start of the project). Within this scope, 4,000 women employers and 4,000 women workers hired by these enterprises will benefit from the project. Within the scope of the project; female employers will be provided with grant support up to the net amount of the minimum wage for the additional female insured to be employed. In summary, the project targeted to provide financial support to (sgkkadinistihdaminindesteklenmesi, 2023).

In this context, it is aimed to demonstrate whether the methods implemented to promote formal women's employment are effective, replicable and sustainable, as well as to evaluate the economic and social impacts of the project in a broader perspective and to provide policy recommendations for the future.

2.2. Method and Scope of the Study

It is planned to provide grant support up to the amount of net minimum wage every month for 20 months to an average of 4,000 female employers operating in the implementation provinces of the Women-Up Project, who first register and meet the necessary conditions during the project implementation period. In this context, in order to reach the maximum number of people at the stage of determining the sample number, a questionnaire form was sent to 2,500 out of a total of 3,400 women benefiting from the project as of March 2023 and responses were received from 1,202 people. After the data was entered into the SPSS program via excel, the analysis was carried out on the remaining 1,151 data after data control and data cleaning. Simple random sampling method was used to determine the respondents.

The questionnaires were evaluated after data entry into the SPSS 15 package program and the Windows excel program was also used to obtain graphs and tables.

2.2.1. General Information on the Research

The population of the research consists of a total of 3,400 women who benefited from the project in 7 pilot provinces as of March 2023. While selecting the sample from the 3,400 women benefiting from the project, the sample number was determined with a margin of error of 3% and a reliability level of 99%¹. Therefore, the sample size adequately represents the population. Within the scope of the study, interviews with project beneficiaries were conducted while the project was ongoing. The sampling type of the research was simple sampling technique. The research was conducted in seven provinces (Ankara, Antalya, Bursa, Elazığ, İstanbul, İzmir

¹ Sample size formula: $n = z'Npq / (\square - 1)d' + z'pq N$: population size (3,400), z: standard normal distribution table value at 1% significance level, d: sampling error (3%), pq: maximum tolerable variance.

and Malatya) and the participants were reached randomly. The fact that the research was based on a random sample made it possible for the data to be obtained to be more representative of the universe.

Throughout the research, the questionnaire form was tested on the pilot group and necessary changes were made to the questionnaire form. The questionnaire form was sent to the respondents via an online platform. The questionnaire forms obtained from 1,151 people were then transferred to the SPSS program through the excel program.

The questionnaire consisted of four main sections and 39 questions. The sections of the questionnaire form are given below:

- General Information and Demographic Findings
- Household Characteristics
- Employment History and Labor Market Participation Status
- Perceptions and Attitudes Towards Women's Employment

2.3. Findings Obtained as a Result of the Research

The results of the survey are presented under five main headings.

- General Information and Demographic Findings
- Household Characteristics
- Employment History and Labor Market Participation Status
- Perceptions and Attitudes Towards Women's Employment
- Hypothesis Results

2.3.1. General Information and Demographic Findings

In this section, where general information and demographic information are compiled, basic information such as marital status, education level, and province of application are tried to be compiled. In this framework, it was tried to provide information about the general profile of the people who participated in the survey.

The survey results show that 72% of the participants are married, 16% are single and 12% are divorced. This supports the conclusion that most of the women benefiting from the project are married and trying to contribute to the family budget.

According to the results of the survey, 5% of the participants have 4 or more children, 11% have 3 children, 37% have 2 children, 23% have only one child and 24% have no children. At this point, it can be said that due to the traditional family structure, the rate of benefiting from the project decreases as the care obligation increases in terms of the number of children. In particular, it is seen that women with 3 or more children benefit from the project at a lower level than others.

In the questionnaire, the participants were asked about their level of education and as a result of the answers given, it is seen that high school

graduates are in the first place with 34%, followed by bachelor's degree graduates with 28% and associate degree graduates with 15%. In the light of the data, it is noteworthy that 77% of the beneficiaries of the project have high school and above education level. It is also noteworthy that the proportion of primary and secondary school graduates who benefited from the project is higher than those with a master's degree. This is an indication that the project was able to appeal to all segments with different educational levels.

60% of the respondents stated that they learned about the project through acquaintances, 16% learned about the project through social media accounts and 19% learned about the project through other means. It is seen that social media and personal relationships are very effective in the announcement of the project. In addition to this, people who selected the other option:

- Billboards, posters, press releases
- E-government
- Municipality
- Affiliated Chambers of Tradesmen and Chambers of Commerce
- KOSGEB consultant
- Financial advisor, accountant
- Consulting firms

They stated that they became aware of the project through social media. Although social media and advertising activities are important in the process of collecting project applications, it has been observed that interpersonal communication is more effective than social media and advertising activities when individual benefit is at the forefront.

2.3.2 Household Characteristics

At the point of analyzing the characteristics of the household, the number of people in the household, the number of employees in the household and the number of insured employees in the household were included in the questionnaire form. According to the answers given to the survey questions, the rate of those with one employee in the household is 31.2%, while the rate of those with two employees in the household is 59.7%. According to the answers given to the question of insured employees in the household, 43.1% have one insured employee in their household, 41.1% have two insured employees in their household and 9.2% have no insured employees in their household.

Table 1. Employee Status in the Household

Number of Employees in Household		Number of Insured Employees in the Household	
Frequency	(%)	Frequency	(%)

The Impact Of European Union Projects In Promoting Women's Employment: The Case Of The Operation on Supporting Registered Women Employment (Women-Up)

No employees	6	0,5	106	9,20
1 Employee	359	31,20	496	43,10
2 Employee	687	59,70	473	41,10
3 Employee	73	6,30	56	4,90
4 or more Employees	26	2,30	20	1,70

When the values in the table in question are analyzed, it can be said that people hesitate in their answers to these two questions. While the rate of those who stated that there is an employee in the household is 31.2%, the rate of those who stated that there is an insured employee in the household is 43.1%. This is an indication that people are trying to hide unregistered employment. However, on the contrary, the rate of those with two employees in the household (59.7%) is 18.6% higher than the rate of insured employees (41.1%). In this case, people reveal that there is unregistered labor in households without hiding it. Because under normal conditions, these two rates are expected to be at the same level in the absence of unregistered labor.

Table 2. Monthly Household Income (Before / After Project Application)

	Before Project Application		After Project Application	
	Frequency	(%)	Frequency	(%)
0- 10.000 TL	473	41,1	144	12,5
10.001- 20.000 TL	403	35,0	473	41,1
20.001- 30.000 TL	156	13,6	320	27,8
30.001-40.000 TL	70	6,1	115	10,0
40.001-60.000 TL	30	2,6	60	5,2
60.001 TL and above	19	1,7	39	3,4
Total	1151	100,0	1151	100,0

When the monthly household incomes of the participants before and after the project application are compared; there is a 6% increase in the proportion of those with a monthly household income between 10,001-20,000 TL before the project after the project application; there is a 14.2% increase in the proportion of those with a monthly household income between 20,001-30.000 TL before the project increased by 14.2% after the project application; those with a monthly household income between 30,001-40,000 TL before the project increased by 4% after the project application; and those with a monthly household income between 40,001-60,000 TL before the project increased by 3% after the project application. Unlike all groups, while the rate of those with

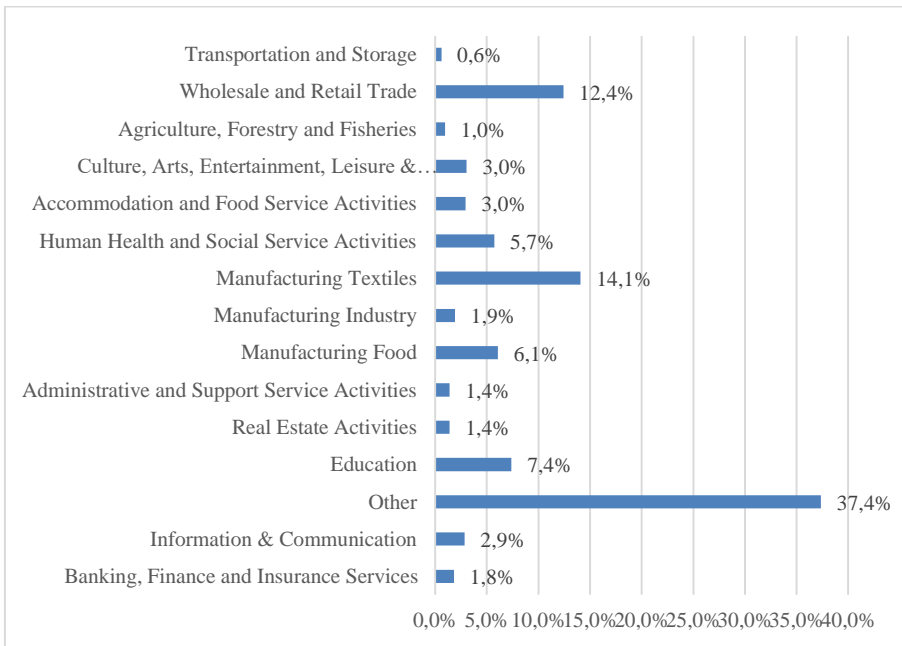
a monthly household income between 0-10,000 TL was 41.1% before the project, this rate decreased to 12.5% after the project. This can be interpreted as a decrease in the income received by unregistered individuals working at the minimum wage level after their transition to formal employment.

2.3.3. Employment History and Labor Market Participation Status

Within the scope of the survey, questions such as total work experience, employment status before benefiting from the project, current sector of employment, history of working in an uninsured job, sector of employment if uninsured, benefits of insured work, disadvantages of uninsured work, impact of financial support provided under the project on household income, contribution of financial support to insured work were asked to the participants.

Looking at the pre-project insured employment status of the respondents, it is seen that 26% did not have an insured job before the project, while 74% had an insured job before the project.

Graphic 1. Current Sector of Employment

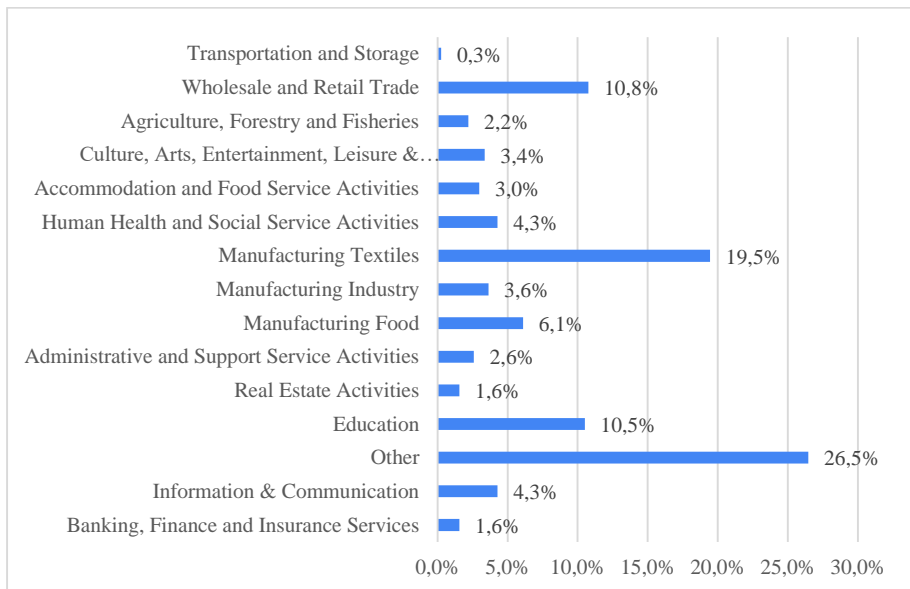

Of the respondents, 14.1% stated that they work in the manufacturing textile sector, 12.4% in the wholesale and retail trade sector, 7.4% in the education sector and 6.1% in the manufacturing food sector. 37.4% of the respondents selected the other option.

When the respondents were asked whether they had worked without insurance before, 39.3% of the respondents stated that they had worked without insurance before, while 60.7% stated that they had not worked without insurance before. However, when asked to state more specifically their status before benefiting from the project, 54% stated that they were insured before the project, while 12% stated that they were working without insurance. In addition, 21% stated that they did not want to work before the project and 11% stated that they did not work because they could not find the job they wanted. The rate of those who stated that they were on unpaid leave before the project is 2%. Looking at the results, it can be inferred that the project contributed more to formal employment than to the employment of women who were already on unpaid leave due to reasons such as childbirth etc.

The distribution of the sectors where respondents work without insurance is shown in the graph below. According to the graph, the manufacturing textile sector is the leading sector with 19.5%. In addition, wholesale and retail trade with 10.8% and education sector with 10.5% have the highest rates.

Graphic 2. Sectors without Insurance

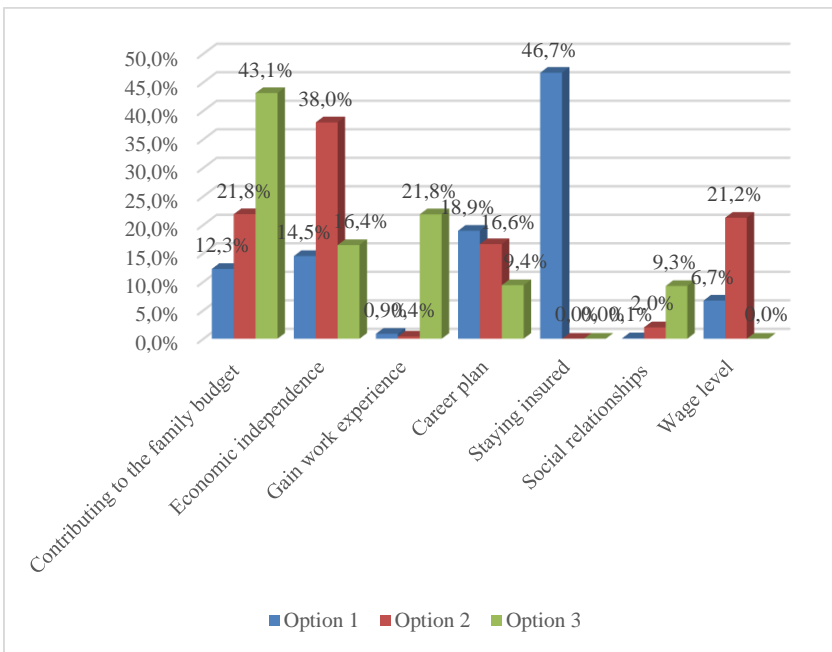

When we look at the other lines of work under the project, it is seen that people work without insurance especially in hairdressers, beauty centers, child care and cleaning, which are areas where women's labor is intensive and informality is high. It can be said that the project in question contributed to breaking the chain of informality with the support it provided to transition people to formal employment.

When the total work experience of the respondents is analyzed, it is seen that 44% of the respondents have more than 10 years of work experience, 25% of the respondents have more than 5 years of work experience and less than 10 years of work experience, 26% of the respondents have more than 1 year of work experience and less than 5 years of work experience. While the rate of those with no work experience is 1%, the rate of those with less than 1 year of work experience is 4%. At this point, 95% of the women benefiting from the project have more than 1 year of work experience and 69% have more than 5 years of work experience.

When the reasons encouraging the respondents to work were analyzed, the respondents were asked to identify up to three options among the options. According to the results obtained, while each of the respondents indicated one option, 69.6% of them selected the second option and 63.2% selected the third option. Accordingly, the reasons that encourage people to work are shown graphically below.

Graphic 3. Incentives to Work

Among the reasons that encourage people to work, 46.7% of respondents' first choice was to remain insured, followed by career plan with 18.9% and economic independence with 14.5%. When the second choice is analyzed, economic independence stands out with 38%, followed by contributing to the family budget with 21.8% and wage level with 21.2%, respectively. Similarly, when looking at the third option, contributing to the

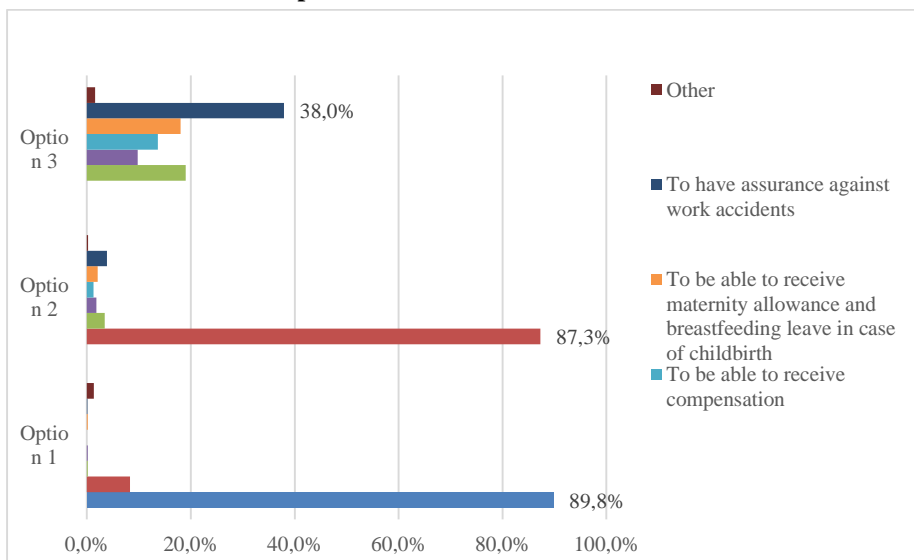
family budget with 43.1%, followed by gaining work experience with 21.8% and economic independence with 16.4%.

When the first three preferences are analyzed, it is seen that women prioritize staying insured, followed by economic independence and finally contributing to the family budget among the reasons that encourage them to work. This is an indication that women prioritize their own social security and economic independence while participating in working life.

In general, individuals who want to be employed for social relations are not among the top two preferences and are ranked last in the third preference with 9.3%. Although this situation shows that women may be considered as a reason to be in employment for sociability, it is obvious that it is not in front of staying insured, contributing to the family budget and achieving economic independence.

There are many benefits that come with insured employment. In this context, when respondents were asked about the benefits of insured employment, the results in the graph below were obtained.

Graphic 4. Benefits of Insured Work

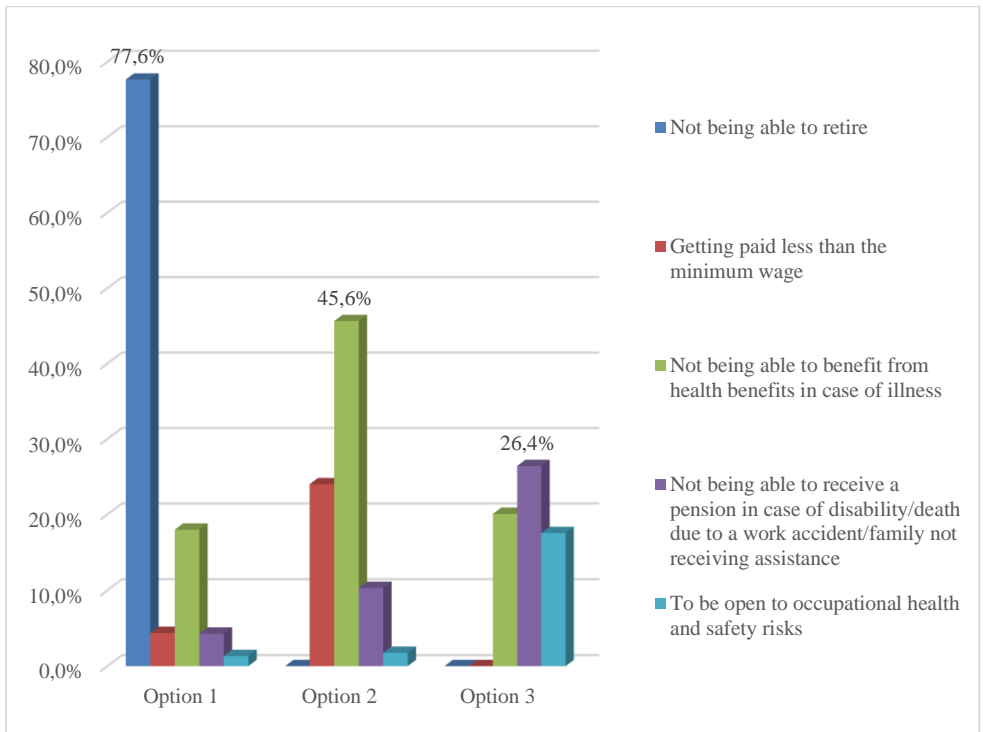

Regarding the benefits of insured work, 89.3% of the respondents chose "being able to retire" as the first option, 87.3% chose "being able to benefit from health benefits (free treatment and medication rights)" as the second option and 38% chose "being insured against work accidents" as the third option. In this case, the most important factors for people to prefer insured employment are the possibility to retire in the future and the opportunity to benefit from health benefits. On the other hand, it can be said that social rights such as being able to receive unemployment benefits, pensions for survivors,

compensation, maternity benefits in case of childbirth and maternity leave are secondary for individuals. However, when we look at the regulations in the current labor law at this point, the fact that opportunities such as maternity benefits, maternity leave, and part-time work are offered for a very short period of time is an indication that the attractiveness of these opportunities is not sufficient to encourage insured work.

When the most important risk/harm of working without insurance was asked to the participants as a question similar to the previous question but in reverse, similar answers were received. Accordingly, 77.6% of the participants stated that not being able to retire in their first choice is the most important risk of working without insurance, while 45.6% of the participants in the second choice see not being able to benefit from health benefits in case of illness as the harm of working without insurance. Similarly, in the third option, 26.4% of the respondents consider not being able to receive a pension/family assistance in case of disability/death due to a work accident as the most important risk of working without insurance compared to the other alternatives.

Graphic 5. The Most Important Risk/Loss of Working Without Insurance

As can be seen from the findings obtained from the last two graphs, the benefits of working with insurance and the risks/harms of working without

insurance are concentrated on the same options. The first one is retirement, the second one is to benefit from health rights and the last one is to be insured against work accidents. In general, it can be said that the priorities of individuals in formal employment do not include the diversity of social rights, in other words, they remain at the level of obtaining basic rights.

Table 3. Financial Support to Income* Adequacy of Financial Support

To what extent does financial support contribute to income?		Is the amount of financial support sufficient?		
		Yes	No	Total
Low	Number	87	208	295
	In supporting income	29,5%	70,5%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	13,5%	41,2%	25,6
	In total	7,6%	18,1%	25,6
Very high	Number	55	3	58
	In supporting income	94,8%	5,2%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	8,5%	0,6%	5,0%
	In total	4,8%	0,3	5,0%
High contribution	Number	112	20	132
	In supporting income	84,80%	15,2%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	17,3%	4,0%	11,5%
	In total	9,7%	1,7%	11,5%
None	Number	3	23	26
	In supporting income	11,5%	88,5%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	0,5%	4,6%	2,3%
	In total	0,3%	2,0%	2,3%
Moderate	Number	389	251	640
	In supporting income	60,8%	39,2%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	60,2%	49,7%	56,6%
	In total	33,8%	21,8%	55,6%
Total	Number	646	605	1151
	In supporting income	56,1%	43,9%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	100,0%	100,0%	100,0%
	In total	56,1%	43,9%	100,0%

According to the cross tabulation above, 56.1% of the beneficiaries think that the financial support provided under the project is sufficient, while 43.9% think that it is insufficient. The rate of those who stated that the financial support provided within the scope of the project contributed "moderately" to their income ranked first with 55.6%, while those who stated that it contributed "a little" ranked second with 25.6%. The rate of those who stated that it had "no contribution at all" was 2.3%. In general, it is seen that the financial support provided under the project contributed positively to the income of individuals.

Among those who stated that financial support was sufficient, 60.2% stated that it had a moderate impact on their income, 17.3% stated that it contributed a lot to their income, and 8.5% stated that it contributed a lot. As a result, it is seen that 86% of those who stated that the support was sufficient contributed moderately or more to their income. On the other hand, 49.7% of those who stated that the financial support was not sufficient contributed moderately to their income. This is an indication that the project has achieved its objectives with the financial support provided.

When the participants were asked about their opinions on whether this financial support should be made a national policy and disseminated, 99.4% of them stated that the support provided under the project should be made a national policy and disseminated. According to this result, it can be said that the Women-Up project carried out in 7 pilot provinces is an effective tool for small-scale and young enterprises owned by women entrepreneurs to contribute to women's employment and increase women's employment.

Another question asked to the participants within the scope of the questionnaire was whether they would continue to work as insured when the financial support received from the project ends and whether they would work as insured if there was no financial support. As can be seen from the relevant responses, the majority of the participants stated that they would work as insured even without financial support. It is seen that the project has a positive impact on individuals in terms of insured work. While 83.15% of the respondents stated that they would continue to work insured when the financial support ends, 77.93% stated that they would work insured if there was no financial support.

According to this result, it can be said that the financial support provided by the project has a positive effect on the perceptions of women benefiting from the project on their participation in formal employment.

Table 4. Insured Employment Status Before the Project*Continuation of Insured Employment Status at the End of Financial Support

			Continuation of Insured Work after the End of Financial Support		Total
			Yes	No	
Status of insured work before the start of the project	Yes	Number	717	137	854
		According to the pre-project work condition	84,0%	16,0%	100,0%
		According to the continuation of insured work in the event of termination of financial support	74,9%	70,6%	74,2%
		In total	62,3%	11,9%	74,2%
	No	Number	240	57	297
		According to the pre-project work condition	80,8%	19,2%	100%
		According to the continuation of insured work in the event of termination of financial support	25,1%	28,4%	25,8%
		In total	20,9%	5,0%	25,8%
TOTAL	Number	957	194	1151	
	According to the pre-project work condition	83,1%	16,9%	100%	
	According to the continuation of insured work in the event of termination of financial support	100%	100%	100%	
	In total	83,1%	16,9%	100%	

When the cross table above is analyzed, 80.8% of the individuals who did not have an insured job before the project stated that they would continue to work insured after the financial support ended, while 19.2% stated that they would not continue to work insured after the financial support. This shows that the project encourages individuals to work insured and has an impact on individuals to continue to work insured.

On the other hand, when the continuation of insured employment when financial support ends and the extent to which financial support contributes to income are analyzed, the following table is obtained. According to this table, 69.2% of those who stated that financial support did not contribute at all to their income and 79.2% of those who stated that it contributed little to their income stated that they would continue to work insured when the financial support ends. This is an indication that insured work should not only be associated with income, but also the social rights provided by insurance have an impact on this situation. In fact, when listing the best aspects of insured work, respondents ranked being able to retire, benefiting from health services and being insured against work accidents as the top three. On the other hand, 85.2% of those who stated that it contributed moderately to their income, 84.8% of those who stated that it contributed a lot to their income and 81% of those who stated that it contributed a lot to their income stated that they would continue to work insured when the financial support ended.

Table 5. Contribution of Financial Support to Income* Continuation of Insured Employment at the End of Financial Support

		Continuation of Insured Work When Financial Support Ends		
		Yes	No	Total
Low	Number	235	60	295
	In Supporting Income	79,7%	20,3%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	24,6%	30,9%	25,6%
	In total	20,4%	5,2%	25,6%
Very High	Number	47	11	58
	In Supporting Income	81,0%	19,0%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	4,9%	5,7%	5,0%
	In total	4,1%	1,0%	5,0%
High contribution	Number	112	20	132
	In Supporting Income	84,8%	15,2%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	11,7%	10,3%	11,54%
	In total	9,7%	1,7%	11,5%
Very low	Number	18	8	26
	In Supporting Income	69,2%	30,8%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	1,9%	4,1%	2,3%
	In total	1,6%	0,7%	2,3%
Moderate	Number	545	95	640
	In Supporting Income	85,2%	14,8%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	56,9%	49,0%	55,6%
	In total	47,4%	8,3%	55,6%
Total	Number	957	194	1151
	In Supporting Income	83,1%	16,9%	100,0%
	In the event of the termination of financial support, continuation of insured work	100,0%	100,0%	100,0%
	In total	83,1%	16,9%	100,0%

When the cross table above is analyzed, 79.7% of those who stated that the financial support contributed little to their income stated that they would continue to work insured when the financial support ended, although they stated that it contributed little to their income. This is an indication that even if the project's contribution to income is small, it directs people towards formal employment. One of the main reasons for this is the social rights provided by insured employment. A similar situation is valid for those who stated that the financial support did not contribute at all to their income, and 69.2% of these individuals stated that they would continue to work insured after the project ends. The proportion of those who stated that financial support contributed moderately, a lot and very much to their income and that they would continue to work insured after the end of the project is above 80% in all three groups and is 85.2%, 84.8% and 81% respectively. Looking at the general rates in the table, 55.6% of the participants stated that the financial support contributed moderately to their income, while 2.3% stated that the financial support did not contribute to their income at all. The overall picture shows that the project had a positive impact on the income of approximately 70% of individuals. At

this point, it is an indication that the project is being implemented successfully in terms of promoting formal employment as targeted.

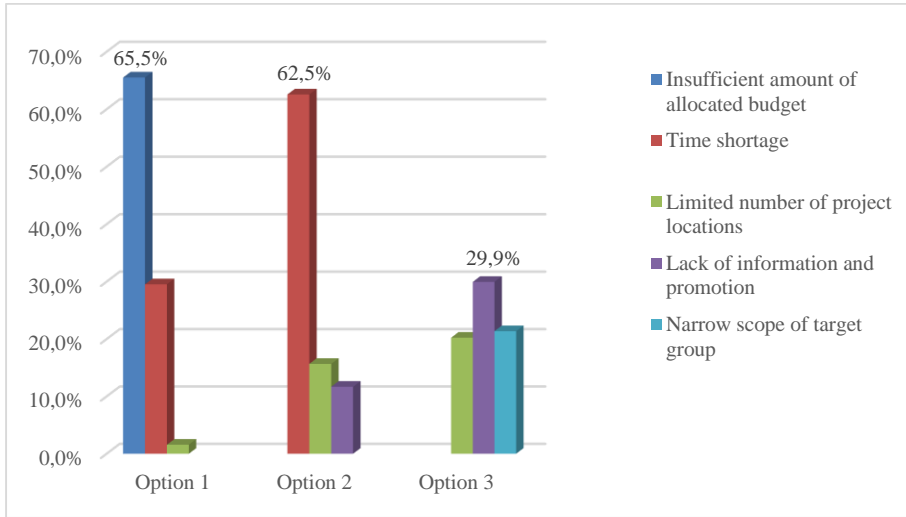
2.3.4. Perceptions and Attitudes Towards Women's Employment

At the point of determining the perception and attitude towards women's employment, the participants were asked questions about the importance of women's employment in the context of social policy and the opinions of the participants were taken on the issue of making the project's contributions to women's employment a national policy for its sustainability.

In this context, the first question asked to the respondents was "How do you evaluate Türkiye's direct project activities for women's employment?". 36.8% of the respondents stated that the direct project activities for women's employment were very successful, while 38.2% stated that they were successful. At this point, it can be said that the project activities have an overall success rate of 75%. The rate of those who think that they are unsuccessful is at a low rate of 3.9% in total. At this point, it can be said that projects directly aimed at women's employment are supported by the participants.

One of the main objectives of women's employment projects supported by the European Union is to enable the measurement of the effectiveness of certain practices with a limited budget and target group through pilot implementations before they are adopted by countries as social policy instruments. At this point, 95.4% of the participants stated that the incentives provided to women-owned enterprises under the project were effective as a social policy instrument. On the other hand, 68.5% of the participants stated that the incentives were insufficient.

While the majority of the participants stated that women's employment projects are effective as a social policy instrument, they also stated that these incentives offered within the scope of the projects are insufficient. In this context, the respondents were directly asked to indicate the three most important problems encountered in Türkiye's projects in the field of women's employment. In the light of the results obtained, the following highlights are provided below.

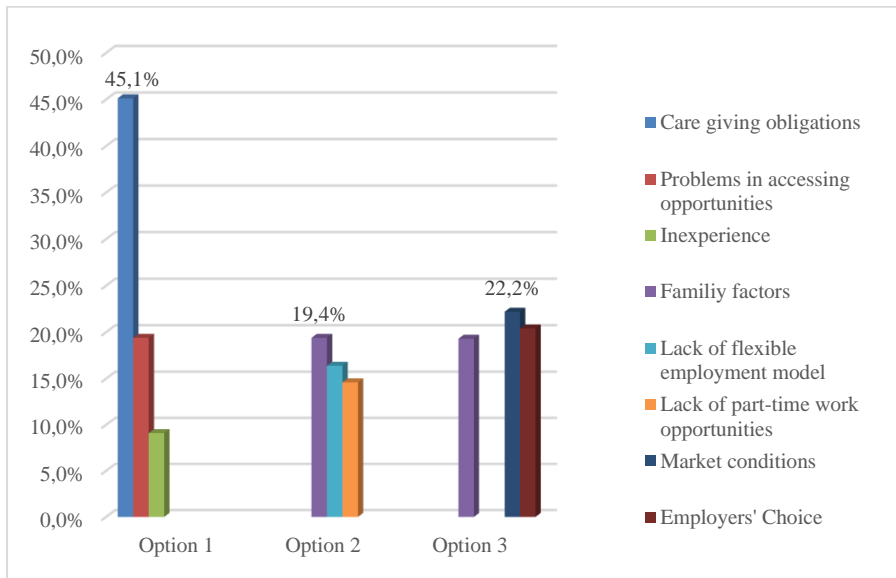
Graphic 6. Problems Encountered in the Project

65.5% of the participants stated that "insufficient project budget" is one of the problems encountered directly within the scope of projects in the field of women's employment. Secondly, 62.5% stated that the "short duration of the project" and 29.9% stated that "lack of information and announcements" was a problem encountered in the project. On the other hand, although not in the top three, other prominent problems mentioned by the respondents are "limited provinces of implementation" and "narrow scope of the target group". Basically, the project ends with a realization exceeding the targets of supporting 4,000 women employers and providing 4,000 women employment within the scope of a project of approximately 30 million Euros with an implementation period of 40 months. Considering the demand from the participants and the project budget, although the project has been successfully implemented, it is considered that it would be beneficial to proceed on a policy basis rather than a project basis in solving the current problem and to implement an implementation covering the whole of Türkiye.

When the participants were asked about the reasons that encourage them to stay in employment after the project, 35.8% of the individuals stated that insured work is effective in terms of encouraging them to stay in employment after the project because it is a social security, 28.1% stated that contributing to the family budget is the main incentive and 25% stated that they would prefer to stay in employment after the project because they do not want to give up their economic freedom. At this point, it can be said that social relations or gaining work experience are not sufficient incentives to stay in employment after the project. This situation shows that individuals are in employment to meet their basic needs rather than to improve themselves socially.

It is observed that the incentives for women to remain in employment after the project are mainly based on economic reasons. Among these factors, the first one is social security (insured employment), which in fact provides individuals with an advantage in terms of benefiting from health services and contributing to their retirement in the future thanks to this social security. On the other hand, the second most important incentive is to contribute to the family budget. The difficulties families face in making ends meet indicate that there is a shift from the old one-employee family model, where the man is the breadwinner and the woman takes on domestic responsibilities, to a two- or more-employee family model. On the other hand, with economic freedom as the third incentive element, it can be said that the project has contributed to achieving results that are in line with the current employment strategy in terms of strengthening the position of women in economic and social life.

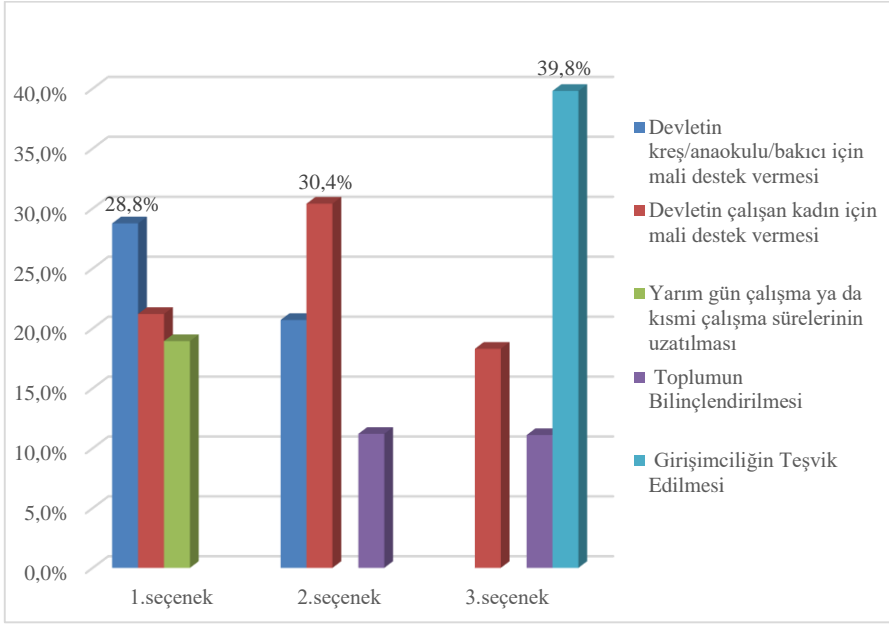
Graphic 7. Barriers to Women's Inclusion in Employment

Participants were asked what the obstacles to women's inclusion in employment might be and were asked to select three main reasons. In this context, care obligations were identified as the first obstacle to women's inclusion in employment by far with the highest rate of 45.1%. Among the second options, family factors are seen as the main obstacle with 19.4%, and among the third options, market conditions are seen as the main obstacle with 22.2%. On the other hand, even if not in the top three, other issues that were seen as obstacles by most of the participants were problems in accessing opportunities, employers' preferences, and lack of part-time and flexible working opportunities. At this point, another obstacle to women's employment

is the fact that employers make preferences based on gender, taking into account issues such as line of business, position or position when hiring.

Graphic 8. Supports That Can Be Offered To Facilitate Women's Employment

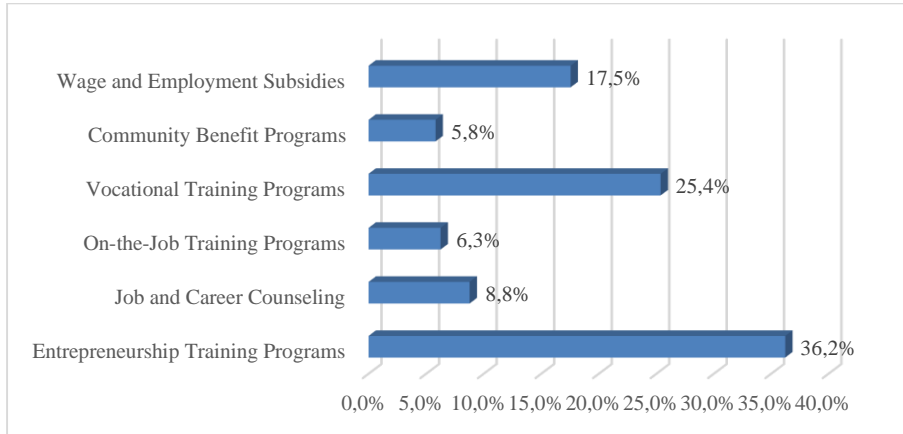

When asked to identify the top three supports that could be provided to facilitate women's employment, 28.8% of the participants stated that the state could provide financial support in the form of kindergarten/nursery school/caregivers, secondly, 30.4% stated that financial support could be provided to working women and finally 39.8% stated that support could be provided within the scope of encouraging entrepreneurship. On the other hand, even if not in the top three, participants stated that extending part-time or partial working hours and raising public awareness are also factors that facilitate women's employment.

These three options are indicators of women's willingness to take part in the labor market both as employers and to be employed, and their willingness to accept their existence to their environment and society by taking economic freedom into consideration. The childcare obligation that comes from the patriarchal family structure and is imposed on women is an important factor in women's leaving employment or not taking part in it at all. At this point, in order to prevent the childcare obligation from becoming an obstacle in women's employment, it is important to implement practices that have been transformed into national policy on issues such as nursery /

kindergarten / caregiver support and support for working mothers, etc. in order to increase women's employment.

Graphic 9. ALMP to be Implemented for Increasing Women's Employment (level of importance)

When the participants were asked to select the priority program that should be implemented to increase women's employment within the scope of active labor market policies (ALMP), 36.2% stated that entrepreneurship training programs should be implemented, 25.4% stated that vocational training programs should be prioritized, 17.5% stated that wage and employment subsidies should be provided, 8.8% stated that job and vocational counseling activities should be increased and 6.3% stated that on-the-job training programs should be prioritized. The lowest rate is the prioritization of community benefit programs with 5.8%. In general, the majority of respondents prioritize the support of areas where they can train themselves technically and professionally, followed by the provision of various subsidies.

93.3% of the participants stated that the realized project could be adopted and implemented as a policy. While 49.8% of the participants stated that there is a great need for new projects in the field of social policy to increase women's employment in Türkiye, 40.9% stated that there is a great need. This is an indication that the policies currently implemented to increase women's employment can be diversified, especially with high-budget projects, and can be used as a policy tool after its impact in the field is seen, and that the target audience is open to new practices and incentives.

The financial support provided under the project aimed to support women's entrepreneurship and increase women's employment. In this context, 50.5% of the participants stated that supporting women's entrepreneurship and 33.8% stated that encouraging women to work with insurance was the most important benefit of the project. It can be seen from the answers given that in addition to achieving the numerical indicators targeted within the scope of the

project, the main objectives of the project have also been achieved at the target group level.

The main objective of the project is to support women's employment and ensure the continuity of the promotion of formal employment. In this framework, the project demonstrates that the project has a motivating effect on women's businesses, which are the beneficiaries of the project, and women who are included in employment within the scope of the project, to work and be employed. In this context, it can be said that the project is directly related to the "Relevance" criterion, one of the criteria of the OECD's Development Evaluation Network (EvalNet). Within the scope of this criterion, an assessment is made on how much the action taken on the relevant issue or problem is related to the problem and how much it contributes to the solution. Within the scope of the project; especially in terms of supporting women's employment and encouraging them to work with insurance, the other fringe benefits (health care, pension, etc.) that women receive as a result of their secure employment are an extremely important factor in their participation in economic and social life. The amount of support to be provided to women employers who are entitled to financial support within the scope of the project is up to the net minimum wage amount, not exceeding 65% of the total cost of a female worker to the employer. This amount, which is updated according to the minimum wage amount determined each year, is 15,925 TL per month for 2024. In terms of supporting women's enterprises and women's employment, which are at a much lower level in terms of ratio, considering the current economic conditions, the area in which the project contributes and the target group it selects are in line with the relevance criteria. On the other hand, this situation also coincides with the project results in terms of the OECD's "sustainability" criterion. 83.1% of the beneficiaries of the project stated that they would continue to work insured after the end of the project, which is a very high level in terms of encouraging formal employment and is an indication that the project has achieved its purpose and contributed to sustainability in terms of individuals. In terms of "effectiveness" and "efficiency" among other criteria, it is seen that the project has also met these criteria with realizations above its targets. According to January 2024 data, the project's targets of supporting 4,000 women-owned enterprises and employing 4,000 women continue to be exceeded, with 6,119 women-owned enterprises supported and 8,455 women employed. Therefore, it is seen that the support provided within the scope of the project has achieved its purpose and ensured efficiency, as the project budget has been adapted to the current conditions and used efficiently, rationally and purposefully.

2.3.5. Hypothesis Results

Within the scope of the survey, 6 different null hypotheses were put forward and it was tested whether these hypotheses were statistically

significant at 95% confidence level. The hypotheses tested in this context are given below.

In testing the hypotheses, the two-way chi-square test statistic, which shows whether there is a relationship between two categorical variables, was utilized.

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}$$

O=Observed Value, E=Expected Value

H1: There is no relationship between insured employment before the project and the sector of employment.

	Value	Degrees of Freedom	Significance Value (Two-Way)	Cramer's V Relationship Value
Chi-Square Test Statistic	44,46	14	0,000	0,197

According to the results obtained, the hypothesis is rejected since $0.000 < 0.05$ at 95% confidence level. In this case, there is a weak but positive relationship between insured employment before the project and the sector of employment and the relationship level is 0.197.

H2: There is no relationship between insured employment before the project and total work experience.

	Value	Degrees of Freedom	Significance Value (Bidirectional)	Cramer's V Relationship Value
Chi-Square Test Statistic	105,38	3	0,000	0,303

According to the results obtained, the hypothesis is accepted since it is $0.000 > 0.05$ at 95% confidence level. In this case, there is a weak but positive relationship between insured work before the project and total work experience, and the relationship level is 0.303. At this point, it can be said that insured work increases as work experience increases.

H3: There is no relationship between working without insurance before the project and monthly household income before the project.

	Value	Degrees of Freedom	Significance Value (Bidirectional)	Cramer's V Relationship Value
Chi-Square Test Statistic	31,17	5	0,000	0,165

According to the results obtained, the hypothesis is accepted as $0.000 > 0.05$ at 95% confidence level. In this case, there is a weak but positive

relationship between the status of working without insurance before the project and the monthly household income before the project, and the relationship level is 0.165.

Conclusion

Within Türkiye's welfare system, women's employment participation rates are lower than men's for various reasons. One of the main reasons for this is that the burden of care and domestic responsibilities within the family is associated with and expected of women. For this reason, women's participation in economic and social life is restricted and they are included in the social security system through their husbands or fathers to ensure their social security. However, with the publication in the official gazette in 2014 of the first long-term "National Employment Strategy" for the labor market covering the years 2014-2023, which aims to increase employment and guide employment policies, efforts and incentives to strengthen the existing roles of women at the economic and social level have gained momentum. One of the targets set in this context is to "increase the labor force participation rate of women to 41% by 2023 and reduce the rate of unregistered work to 30%." In line with these targets, important steps have been taken to increase women's employment over time, especially through active employment policies, both by supporting women's entrepreneurship and through employment incentives. The increase in women's employment rates and the decline in informal employment rates in recent years are indicative of the effectiveness of the policies adopted.

With this study, it has been tried to reveal the impact of the Women-Up Project, which is implemented within the scope of the financial assistance received by Türkiye within the scope of IPA II funds provided to Türkiye by the EU in the European Union negotiation process, on women's employment within the field of social policy.

Within the scope of the research, the Women-Up Project, which was carried out in 7 pilot provinces within the scope of a European Union project to increase women's employment and aims to support 4,000 women employers and employ 4,000 women in total, was examined. Within the scope of the study, it has been tried to reveal whether the project has achieved its goal, how the current situation of the beneficiaries of the project has changed with the intervention in question, and the contributions of the project to women's employment. The results showed that the project had a great impact both in terms of bringing women into employment and encouraging them to remain in insured employment. The fact that 93.3% of the participants stated that these projects should be adopted and maintained as a policy and 83.1% of them stated that they would continue to work insured when the financial support received from the project ends is an indicator of this. To summarize the findings of the study:

- It is seen that 72% of the participants are married, 16% are single and 12% are divorced. This supports the conclusion that most of the women benefiting from the project are married and trying to contribute to the family budget.

- According to the results of the survey, 5% of the participants have 4 or more children, 11% have 3 children, 37% have 2 children, 23% have only one child and 24% have no children. At this point, it can be said that due to the traditional family structure, the rate of benefiting from the project decreases as the care obligation increases in terms of the number of children. In particular, it is seen that women with 3 or more children benefit from the project at a lower level than others.

- When the education levels of the participants are analyzed, it is seen that high school graduates are in the first place with 34%, followed by bachelor's degree graduates with 28% and associate degree graduates with 15%.

- Despite all the efforts made to publicize the project, the majority of the participants, 60%, stated that they became aware of the project through acquaintances. At this point, it can be said that although it is important to carry out social media and advertising activities at the stage of collecting project applications, interpersonal communication is more effective than social media and advertising activities when individual benefit comes to the fore.

- While 31.2% of the participants have one employee in their household, 59.7% have two employees in their household. The rate of those with two employees in the household (59.7%) is approximately 18.6% higher than the rate of insured employees in the household (41.1%). This situation reveals that there is unregistered labor in households. This is because under normal circumstances, in the absence of unregistered labor, the rates obtained as a result of these two questions are expected to be at the same level.

- When the monthly household incomes before and after the project application are compared; there is a 6% increase in the proportion of those with a monthly household income between 10,001-20,000 TL before the project after the project application; there is a 14.2% increase in the proportion of those with a monthly household income between 20,001-30,000 TL before the project, 14.2% after the project application, 4% after the project application for those with a monthly household income between 30,001-40,000 TL before the project, and 3% after the project application for those with a monthly household income between 40,001-60,000 TL before the project.

- When the current sectors of employment of the individuals are analyzed, it is seen that most of them are in sectors that are suitable for unregistered employment such as shoemaking, floristry, hairdressing, beauty salon, accounting, and clothing sector. In this respect, it can be said that the social security premium support provided under the project contributed positively to people's transition to formal employment.

- While 39.3% of the project beneficiaries stated that they had worked without insurance before, 60.7% stated that they had not worked without insurance before. When the sectors where people worked without insurance are analyzed, the manufacturing textile sector is the leading sector where people worked without insurance with 19.5%. When we look at the other sectors where people work without insurance, it is seen that people work without insurance especially in hairdressers, beauty centers, child care and cleaning, where women's labor is intensive and informality is high. The project also contributes to breaking the chain of informality with the support it provides in transitioning people to formal employment.

- In terms of total work experience, 44% of the participants have more than 10 years of work experience, 25% have more than 5 years and less than 10 years, and 26% have more than 1 year and less than 5 years of work experience. At this point, it is seen that 69% of the women benefiting from the project have more than 5 years of work experience.

- When the top three preferences are analyzed within the scope of the reasons that encourage women to work, it is seen that women prioritize staying insured (46.7%), followed by economic independence (38%) and finally contributing to the family budget (21.8%). This is an indication that women prioritize their own social security and economic independence while participating in working life.

- There are many fringe benefits that come with insured employment. In this context, 87.3% of the participants stated that "being able to retire" in the first option, 87.3% in the second option, "being able to benefit from health benefits (free treatment and medication rights)" in the second option, and 38% in the third option, "being insured against work accidents" as benefits of insured employment.

- When asked about the risks of working without insurance, similar answers were received, with 77.6% of the respondents indicating that not being able to retire as the most important risk of working without insurance in their first choice, while 45.6% of the respondents in the second choice indicated not being able to benefit from health benefits in case of illness as a risk of working without insurance. In general, it is observed that people's priorities when engaging in formal employment are to obtain basic rights, while social rights are of secondary importance.

- Almost all of the participants (99.4%) stated that the financial support provided under the project should be made a national policy and disseminated. This is an indication that the financial support pilot scheme designed within the scope of the project can be adopted and used as a country policy as an effective and encouraging tool to increase women's employment.

- While 77.9% of the participants stated that they would still work in an insured job without financial support, 83.1% stated that they would continue to work insured after the financial support ended. It can be said that the project is effective in encouraging individuals to work insured.

- One of the aims of the funds provided by the European Union is to ensure the diversity of social policy instruments that can lead to positive results in the socio-economic level of the country through projects through soft power. With the supported projects, it is possible to measure the effectiveness of the incentives with a limited budget and target audience, primarily through pilot applications. In the Women-up project, this aim was also pursued and in the light of the results obtained, 95.4% of the participants stated that the incentives provided to women-owned enterprises within the scope of the project were effective as a social policy instrument. On the other hand, 68.5% of the participants stated that the incentives provided under the project were insufficient.

- While 35.8% of the individuals stated that insured employment is effective in terms of encouraging them to remain in employment after the project because it is a social security, 28.1% stated that contributing to the family budget is the main incentive and 25% stated that they would prefer to remain in employment after the project because they do not want to give up their economic freedom. Economic factors seem to be the main incentive for women to remain in employment after the project.

- The main obstacles to women's inclusion in the labor force are care obligations on women (45.1%), family factors (19.4%) and market conditions (22.2%).

- Within the scope of the supports that can be provided to facilitate women's employment, 28.8% of the participants stated that the state can provide financial support for issues such as daycare centers / kindergartens / babysitters, secondly, 30.4% stated that financial support can be provided to working women and finally 39.8% stated that support can be provided within the scope of encouraging entrepreneurship.

In order to increase the rate of women's employment, Türkiye has used the financial assistance provided for the EU accession process as a tool to serve macro policies and has realized many projects in this field. With 22% of the approximately 510 million Euros of the funds Türkiye received in the field of education, employment and social policy under IPA-I, projects for women's employment were supported. In the IPA-II period, the amount of funding provided by the European Union in this area was reduced by 36% compared to the IPA-I period, with €323 million allocated to Türkiye. Of this allocated funding, 49% was allocated to employment projects and under employment, 59% of the funds were allocated to projects for women's participation in the labor force. Although the total amount of funding decreased in the IPA-II period, the percentage of funding for projects specifically for women's employment increased. In 14 years, a total of 226.2 million Euros has been allocated directly to projects for women's employment.

The Women-Up project, which was prepared and implemented in the IPA II period with the aim of increasing women's entrepreneurship and women's employment in the field of entrepreneurship and increasing

employment, which are two of the four main subject areas of the European Employment Strategy, aims to support 4,000 women employers and employ 4,000 women. As mentioned above in the survey results section, the project has had a great impact on both bringing women into employment and encouraging them to remain in insured employment. Considering the effectiveness and success of the program, most of which (85%) was funded by EU resources, it is considered that it would be beneficial to implement programs similar to this program implemented in 7 pilot provinces to cover the whole country as a public policy. This entrepreneurship program, which has a two-way impact on increasing women's employment rates in line with the country's targets, is considered to be an active policy in achieving the set targets by making it permanent with a Fund pool for women entrepreneurs to be created through private sector and public resources.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Osman Murat Çetin: %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Osman Murat Çetin: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Çetin, O. M. (2024). The impact of European Union projects in promoting women's employment: The case of the operation on supporting registered women employment (women-up). *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 726-759. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1466285>

References

AB (2023, 10 March). *Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi*. Retrieved on 2023, December 17 from https://ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html

Ayta, F. & Şen, M. (2023). Türkiye’de kadın istihdamının genel görünümü: İstihdamın artırılması kapsamında seçilmiş ülke örnekleri. *Uluslararası*

- Bektaş, S. (2019). *Türkiye’de kadın istihdamının tarihçesi ve kadın istihdamını artırmak için yürütülen politikalar* [master’s dissertation]. Sivas Cumhuriyet University.
- ÇSGB. (2017). *2014-2020 Sektörel operasyonel programı*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği ve Mali Yardımlar Dairesi Başkanlığı.
- Çevik, C. & Özkul, B. (2022). Çalışma yaşamında dezavantajlı gruplar ve eşitsizlikler. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(3), 611-618.
- Duran, N. (2023). *2000 yılı ve sonrası Türkiye’de kadın istihdamının yapısı ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik uygulanan politikalar* [master’s dissertation]. İstanbul Yeni Yüzyıl University.
- Ecevit, Y. (2003) Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? Bu ilişki nasıl çalışabilir? *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 2003 Özel Eki, 83-88.
- Geyik, O. (2020). Türkiye’de dezavantajlı gruplara yönelik yapılan mali yardımlar üzerine bir inceleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 52-66.
- IKG (2008, 3 May). *Hakkımızda*. Retrieved on 2023, December 17 from <https://www.ikg.gov.tr/hakkimizda/>
- IPA (2023, 18 December). *Katılım öncesi yardım aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance-IPA) nedir?*. Retrieved on 2023, December 17 from <https://ipa.gov.tr/ipa-nedir/>
- İlkkaracan, İ. (2010), *Emek piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları*. Metis Yayınları.
- Kabaca, S. (2016). *Türkiye ve AB’de dezavantajlı grupların işgücüne katılımlarına yönelik uygulamaların incelenmesi* [expert dissertation]. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği ve Mali Yardımlar Dairesi Başkanlığı.
- Sertçelik, Ş. (2021). Kadınların işgücüne katılım oranının belirleyicileri: Türkiye için yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 4(2), 91-102.
<https://doi.org/10.33723/rs.835675>
- SBB. (2020). T.C. *Kalkınma Bakanlığı, on birinci kalkınma planı (2019-2023), Kadının kalkınmadaki rolü, özel ihtisas komisyonu raporu*, Retrieved on 2023, December 17 from <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KadininKalkinmadakiRoluOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>

- Sgkkadinistihdaminindesteklenmesi. (2022). *Kayıtlı kadın istihdamının desteklenmesi projesi*. Retrieved on 2023, December 20 from <https://www.sgkkadinistihdaminindesteklenmesi.org/>
- TUIK. (2023), *İşgücü istatistikleri*. Retrieved on 2024, January 5 from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2023-49379>
- TUIK. (2024), *İşgücü istatistikleri*. Retrieved on 2024, February 18 from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2024-53525>
- Tutar, F. & Yetişen, H. (2009). Türkiye’de kadının ekonomik kalkınmadaki rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 116-131.
- Yenilmez, F. & Kılıç, E. (2018). Türkiye’de işgücüne katılma oranı-işsizlik oranı ilişkisi: cinsiyet ve eğitim düzeyine dayalı bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 55-76. <https://doi.org/10.17153/oguibf.410254>

OSMANLI MAÂRİF NÂZIRLARININ KARIYERLERİ*

Yusuf Sabri ŞİMŞEK**

Öz

Osmanlı eğitimi, Osmanlı modernleşmesine katalizör hizmeti sağlamıştır. Bunun yanında Osmanlı modernleşmesi olarak adlandırılan olgu sadece Osmanlı Türkiye'siyle sınırlı değildir. Orta Doğu ve Balkanlar'ı da içine alan büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki modernleşmesini tasarlayan kurumlar ve bunların idarecileri üzerine yapılan araştırmalar oldukça önemlidir. Bu kurumlardan birisi de Maârif-i Umûmiye Nezâretidir. Eğitimin modernleşme aşamalarında Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Maârif Nezâreti, eğitimin merkezileşmesine yönelik hizmetleri yanında, eğitim teşkilatının ve hizmetlerinin Osmanlı Devleti vilayetlerinde gelişmesini organize etmiştir. Maârif Nezâretinin bu hizmetleri üretebilmesinde ve teşkilatlanmasında nezaretin en üst yöneticisi konumunda olan maârif nâzırlarının etkisi büyüktür. Nezâretin gelişimi ve değişimi nazırların farklılaşmasıyla değişik seyir izlemiştir. Bundan dolayıdır ki Maârif Nezâreti çalışmalarında maârif nâzırlarının mesleki kariyerleri incelenmektedir. Bu çalışma 1857-1921 yılları arasında Maârif Nezâretini yöneten maârif nâzırlarını meslekleri açısından incelemektedir. Ayrıca eğitim politikalarının üretiminde, bürokratik etkilerde, patronaj ilişkilerin değişiminde mesleklerin önemini anlamaya çalışmaktadır. Bununla beraber, kariyer basamaklarında Maârif Nezâretine bağlı kurumlarda görev almış nazırlar da bu makalenin araştırma alanına girmektedir. Ayrıca nazırların mesleklerini inceleyerek, hangi insanların nezâret yöneticisi olduğunu, dönemin modern eğitimini yöneten insanların profillerini anlamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle araştırmanın, Osmanlı eğitim tarihi çalışmalarının, maârif nâzırlarını konu edinen araştırmaların ve Maârif Nezâreti incelemelerinin üzerinde etkili olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Nazırların Kariyerleri, Maarif Tarihi, Maarif Nezâreti, Maarif Nazırları.

CAREERS OF OTTOMAN MINISTERS OF EDUCATION

Abstract

Ottoman education played a crucial role in catalyzing the empire's modernization, a process that extended beyond Ottoman Turkey to encompass the broader Middle East and the Balkans. Understanding the institutions and leaders

* Bu makale Yusuf Sabri Şimşek'in "Osmanlı Maârifini Yönetenler: Nâzırlar ve Maârif İdaresi 1857-1921" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr, yusufsabrisimsek87@gmail.com, ORCID: 0009-0009-5904-5602.

responsible for this transformation, particularly in the 19th century, is of great importance. The Ministry of Public Education (Maârif-i Umûmiye Nezareti) was established during key stages of educational modernization, aiming not only to centralize education but also to organize the development of educational institutions across the Ottoman provinces. The ministers of education (maârif nâzırları), who held the highest administrative positions in the ministry, were instrumental in shaping these developments. Their influence was pivotal in the organization and effectiveness of the ministry. As the ministry evolved, changes in its leadership led to varying trajectories in its policies and operations. This study focuses on the professional careers of the ministers who led the Ministry of Public Education from 1857 to 1921, aiming to understand the significance of their professions in the production of educational policies, bureaucratic influences, and shifts in patronage relationships. Additionally, the study examines the profiles of individuals who managed the ministry, particularly those who served in affiliated institutions, to gain insight into the types of people who were responsible for directing modern education during this period. The research is expected to contribute significantly to the field of Ottoman educational history, particularly in studies focused on the ministry and its leadership

Keywords: Education, Careers of Ministers, History of Education, Ministry of Education, Ministers of Education.

Giriş

Sadece modern Türkiye'ye bıraktığı miras açısından değil, Rumeli, Balkanlar ve Orta Doğu'nun modern eğitiminin şekillenmesinde de Osmanlı Devleti'nin eğitim yönetimi etkili olmuştur. Osmanlı modern eğitimi, bahsi geçen bölgelerdeki insanların zihinlerinin tarihi kavrayış, edebiyata ve Türkçe'ye aşinalık ve coğrafyayı algılayışlarını şekillendirmiştir. Osmanlı modern eğitimi ise Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından idare edilmiştir. Osmanlı eğitim tarihi çalışmalarında mektepler, vilayet müdürlükleri, düzenlemeler vs. üzerine birçok çalışma olmasına rağmen, modern Osmanlı eğitimini idare eden kurum olan Maarif-i Umumiye Nezaretinin tepe nokta yöneticileri olan nazırlarla ilgili çalışmalar oldukça azdır. 1857-1921 yılları arasında 39 nazır 64 defa görev yapmıştır. Maarif Nezaretinde buldukları süre boyunca yeni mekteplerin açılması, kız çocuklarının eğitiminin güçlendirilmesi, eğitim politikalarının belirlenmesi, nizamname-talimatname-kararnamelerin hazırlanması, Avrupa'dan eğitim araç-gereçlerinin getirilmesi, müfredatların geliştirilmesi ve daha birçok alanda icraatta bulunmuşlardır.

Kurumun başındaki nazırların icraatlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri de onların kariyerleridir. Nazırların kariyerleri, mesleki tecrübe, grup ilişkileri, sosyal ağlar ve patronaj ilişkilerde nazırlara önemli avantajlar ve dezavantajlar sağlamıştır. Tanzimat dönemi nazırları bürokrasideki geçmişleri, Avrupa Devletleri ve Mısır eyaletindeki nüfuzlarıyla öne çıkarken, II. Abdülhamid dönemi nazırları ise İngiliz sömürgeciliği karşılığı, devletin doğusunda kalan komşu devletlerdeki

görevleri, finans yönetimi tecrübeleri ve sultana nihayetsiz bağlılıklarıyla öne çıkmışlardır. II. Meşrutiyet döneminde ise modern dönemin ideolojileri, cemiyetler ve maarif geçmişleri nazırların tayinlerinde etkili olmuştur. Nezaretin varlığını sürdürdüğü üç dönemde görev yapan nazırların kariyerlerinin ortak noktası, hemen tüm nazırların dönemlerinin entelektüelleri ve en yüksek eğitimlileri arasından seçilmesidir. Kariyerlerinin ilk döneminde bürokraside eğitimlerinin devam ettiği düşünüldüğünde, kariyerlerinin nazırlar üzerindeki etkisi daha da bir anlam kazanır. Araştırmamızı belli sorular çerçevesinde inceledik. Maarif nazırlarının meslekleri, nazırların maarif teşkilatını idare biçimlerini, eğitime bakış açılarını ve eğitim politikalarını doğrudan etkilemiş midir? Maarif nazırları daha çok hangi meslek grubundan gelmekteydi? Nazırların belli meslek gruplarından gelme sebepleri nelerdir? Öğretmenlik veya eğitim idaresi mesleğinden gelen nazırların eğitim idaresine ne gibi etkileri olmuştur? Araştırmamızı bu sorular çerçevesinde şekillendirdik ve bu sorulara cevaplar aradık.

Osmanlı eğitiminin modernleştiği bir dönemde eğitim idaresini merkezileştirmeye, kalitesini artırmaya, dünyadaki örnekleriyle kıyaslayarak icraat yapmaya çalışan maarif nazırları araştırmamızın kapsamını oluşturmaktadır. Maârif-i Umumîye Nezaretinin 1857'deki kuruluşundan 1922'ye kadar geçen sürede 39 farklı kişi 64 kere nazır olmuştur. Maarif nazırlarının kariyerleri, meslekleri ve çalışma alanları çalışmamızın materyal sınırlarını oluşturmaktadır. Zaman sınırlarını ise nazırların görev yaptıkları 1857-1921 yılları arası olarak belirledik.¹ Çalışmamızın ana kaynaklarını Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan Sicil-i Ahval kayıtları oluşturmaktadır. Bu kayıtlar bize nazırların sosyal kökenleri, eğitim basamakları ve kariyerlerini inceleme imkânı sundu. Ayrıca salnameler, gazeteler ve telif eserlerden de yararlandık. Yöntem olarak ise prosopografik araştırma yöntemini kullandık. Bu yöntemi kullanmamızdaki önemli sebeplerden biri tarih çalışmalarındaki tekil bulgular veya küçük bir örnek grubundan yola çıkılarak genellemeler yapma sorunlarının önüne geçebilmektir (Verboren vd., 2007, s. 37). Bu sorunları giderebilmek adına çalışmamızda daha büyük ölçekte bir veri grubu kullanarak korelasyonlar oluşturduk. Bireysel bulgulardan ziyade bütüne ait tarihsel bulguları verilere dönüştürerek sentezledik. Nazırların mesleki bilgilerini grafik ve tablolarla analiz etmeye çalıştık.

1. MESLEKİ KÖKENLERİ

Maarif nazırları farklı sosyal kökenlerden geldikleri gibi farklı meslek gruplarına sahiptiler. 39 nazırdan 37'sinin mesleklerini tespit edebildik.

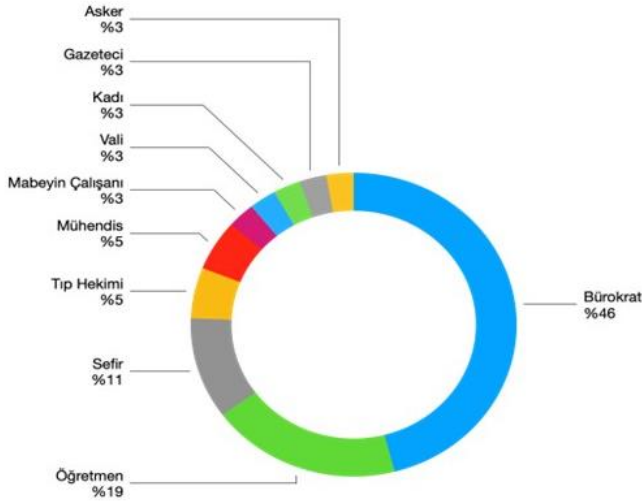
¹ Osmanlı Devleti'nin son maârif nâzırı 1921'de tayin edilmiştir. Aynı yıl, İstanbul'da bulunan Meclis-i Mebusan ve Ankara'da Kuva-yı Milliye mücadelesini yürüten Büyük Millet Meclisi arasında yaşanan ayrılık sonucunda, Osmanlı Maarif-i Umumiye Nezaretine ek olarak Ankara'da Maarif Vekaleti kurulmuştur.

Nazırlar dönemin Osmanlı mali, hukuki ve bürokratik düzenlemelerindeki modernleşmenin yol açtığı değişimlere bağlı olarak iş yaşantılarına farklı mesleklerde başlamışlardı. Bu meslekler arasında büro/kalem çalışanı olmak oldukça yaygındı. Maarif nazırlarının mesleki durumlarına bakıldığında bürokrasiden nazırlığa yükselmenin en revaçta olan yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Nazırların kariyerlerini incelerken en uzun süre görev aldıkları meslekleri esas aldık.

Nazırların görev aldıkları kalemler içerisinde hariciye bürokrati olmak diğer kalemlere göre daha revaçtaydı. Bunun yanında diğer kalemlerde yetişen/çalışan nazırlar da vardı. Dönem açısından bakıldığında bürolar hem mesleki eğitim hem de doğrudan iş yaşamına başlama açısından önemliydi. Daha çok yeni kurulmakta olan ya da kurulmuş nazırlıkların alt birimleri olarak çalışan bu bürolar, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar önemini korumuşlardı. Öğretmenlik mesleği de nazırlar açısından öne çıkan mesleklerdendi. Eğitimin yönetimi söz konusu olduğunda eğitim tecrübesi de öne çıkmaktaydı. Bu tecrübe eğitimi idare eden kurumlarda olabildiği gibi doğrudan eğitimi topluma ulaştıran kurumlar olan okullar vasıtasıyla olabiliyordu. Ancak nazırların meslekleri bu alanlarla da sınırlı değildi. Birçok farklı meslekten insan maarif nazırı olarak görev almıştı.

Nazırların meslekleri yüzde olarak incelendiğinde %46'sı bürokrat, %19'u öğretmen, %11'i sefir, %5'i tıp hekimi, %5'i mühendis, %3'ü mabeyin çalışanı, %3'ü vali, %3'ü kadı, %3'ü gazeteci, %3'ü de askerdi.

Grafik 1. Maarif Nazırlarının Meslek Yüzdelerini Gösterir Grafik

1.1. Büro/Kalem Kökenli Nazırlar

Nazırlardan on yedisi bürokrasi yoluyla iş hayatına girmiş ve uzun yıllar devam etmişti. Tercüme Odası'nda kariyer yapmış olan dört nazır Safvet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Münif Paşa, Arifi Paşa'dır (BOA, DH. SAİDd..., 2/416;3/246; 22/37; Mardin, 1996, s. 234; "Ahmet Vefik Paşa", 1307; Mehmet Süreyya Bey 1996: 308-309; İnal, 1940 s. 651). Maliye kalemlerinde görev yapan nazırlar Nuri Paşa, Zühtü Paşa, Haşim Paşa ve Raşit Bey'dir (Bursalı Mehmet Tahir 1972:146; BOA, DH.SAİDd..., 18/1; DH. SAİDd..., 89/11). Yusuf Ziya Paşa (1.) ise muhasebe kaleminde kariyer yapmıştı (BOA, DH. SAİDd..., 2/264). Nazırlardan ikisi maarif bürokratıydı. Ahmet Kemal Paşa Maarif-i Umumiye Nezaretinin kuruluşundan önce hem müdürlüklerde hem de Meclis-i Maarif üyeliğinde bulunmuştu (İnal, 1969, s. 1150). Emrullah Efendi ilk önce taşra maarif idarelerinde sonrasında ise İstanbul maarif idare meclisi üyeliğinde bulunmuştu (Kansu, 2019, ss. 38-55).

Bürokrasi kökenli diğer nazırlardan Abdurrahman Sami Paşa ve oğlu Abdüllatif Suphi Paşa ilk önce modernleşme aşamasında olan Mısır bürokrasisinde, 1846 sonrasında ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ölümünü takiben Osmanlı bürokratik kurumlarında çalışmıştı (Mardin, 1996, s. 216; İnal, 1969, ss. 1619-1630). Mustafa Fazıl Paşa Sadaret Mektûbi kaleminde mesleğe girmişti. Mustafa Arif Bey bürokrasi kariyerinin önemli kısmını pasaport kaleminde geçirmişti (BOA, DH. SAİDd..., 102/3). Divan-ı Hümayun kaleminde çalışan Ali Fuat Bey bu kalemde yükselen tek nazırdı (BOA, DH. SAİDd..., 3/90). Rezaizade Mahmut Ekrem Bey ise hariciye kalemlerinde uzun süre çalışmıştı (BOA, DH. SAİDd..., 3/190).

Kalem eğitimi Tanzimat dönemini sonrasında da maarif nazırlığı açısından önemini korumaya devam etmişti. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına, Maarif Nezareti'nin sonuna kadar önemini korumuştur. Bir başka önemli nokta ise en uzun süre nazırlık yapmış olan Zühtü, Münif ve Haşim Paşaların kalemlerde yetişmiş olmasıdır. En uzun süre nazırlık yapan Zühtü, Münif, Haşim, Safvet, Kemal, Sami Paşalar ile Şükrü Bey'den sadece Şükrü Bey'in kalem tecrübesi olmadığını tespit ettik (BOA, DH. SAİDd..., 2/416; DH.SAİDd..., 3/246; DH.SAİDd..., 18/1; DH. SAİDd..., 179/433; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye, 1898, s. 4; Kocamemi, 2009,ss. 14-16).

Kalemler arasındaki hiyerarşide ise hariciye kalemleri ilk sırada gelir. Maliye ve hazine büroları da toplam beş tanedir. Bunu dört nazır ile Babıali Tercüme odalılar izler. Sadarete bağlı odalardan yetişenlerin sayısı ise üçtür.

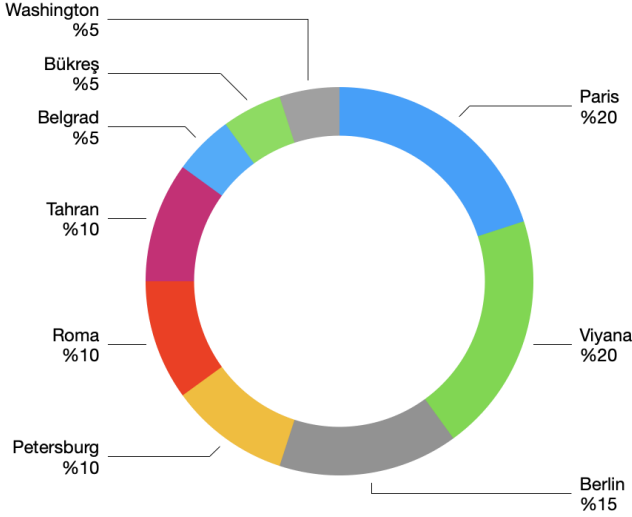
1.2. Hariciye Kalemleri Kökenli ve Sefirlik Yapan Nazırlar

Safvet Paşa'nın 1868 yılında nazır olmasından sonra Tercüme Odası kökenli nazırların ön plana çıktıklarının görüyoruz (BOA, DH. SAİDd..., 2/416). Vefik, Münif, Arifi ve Safvet Paşalar Tercüme Odası'nda yetiştiler (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye, 1317:44-47; BOA, DH. SAİDd..., 3/246; DH. SAİDd..., 2/416; DH. SAİDd..., 22/37). Bu dört nazır aynı

zamanda sefirlikte yaptılar. Tercüme Odası dil becerileri ve diplomatik tercüme faaliyetleri üzerine uzmanlaşmış olsa da bir yönüyle de diplomat yetiştiren bir kurumdu. Dönemin şartları diplomatik yetkinlikleri önemli hale getiriyordu (Anderson, 1993, s. 107). Diplomasinin gelişimi ve diplomatlara olan ihtiyacın kısa bir süre içinde hızlı artması sefirlere olan ihtiyacı ciddi ölçüde artırmıştı. Bu sebeple nazırlardan bir kısmı ya yoğun bir sefaret kariyerine sahiplerdi ya da kariyerlerinin bir döneminde sefirlik yapmışlardı. Bu durum sefir nazırları ortaya çıkarmıştı. Vefik, Safvet ve Arifi Paşaların üçü de Paris sefirliği yapması tesadüf değildi. Münif Paşa ise uzun süre ve toplamda üç kez olarak İran sefirliğinde bulundu (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye, 1898, ss.44-47; BOA, DH. SAİDd..., 3/246; DH. SAİDd..., 2/416; DH.SAİDd..., 22/37).

Tercüme Odası'ndan yetişen nazırların öne çıkmasında başka etkenlerde vardı. Bunların başında Âli ve Fuat Paşaların Tercüme Odasından yetişmiş olmaları gerçeği geliyordu. Tercüme Odasından yetişmiş maarif nazırlarıyla yakınlık dereceleri yüksek olan Âli ve Fuat Paşalar döneminde Tercüme Odası kökenliler maarif nazırlığı görevine gelmişti. Sefirlik yapan nazırlar yalnız tercüme odasında yetişen nazırlar da değildi. Maarif Nezareti'nin Tanzimat dönemine rastlayan safhasında Safvet Paşa, Ethem Paşa, Derviş Paşa, Vefik, Arifi Paşa, Münif Paşa ve Kemal Paşa sefirlik yapmışlardı (BOA, DH.SAİDd..., 2/218; DH. SAİDd..., 2/416; Bursalı Mehmet Tahir, 1972, s. 258; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye, 1898, s. 26). Maarif Nezareti'nin Tanzimat döneminde görev yapan nazırlarına sefir nazırlar ismini vermemizin sebebi işte tam olarak budur. Paris ve Viyana şehirleri nazırların en çok vazife gördükleri şehirler olurken, Bükreş ile Belgrad ve Washington'a sadece birer nazır gitmişti. Tahran Osmanlı coğrafyasının doğusunda sefirlik yapılan tek şehirdi. Stockholm ise Baltık ülkelerinde görev yapılan tek merkezdi (Kuneralp, 1999, s. 46).

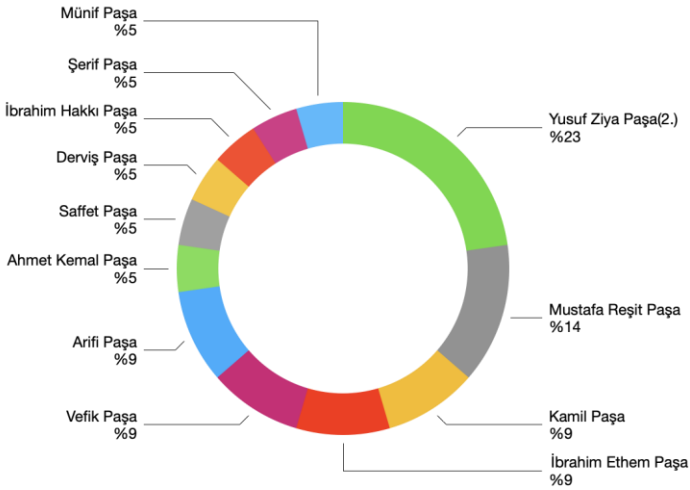
Sefirlik yapılan şehirlerin toplam oran içindeki yüzdeleri ise Paris ve Viyana %20, Berlin %15, Petersburg %10, Roma %10, Tahran %10, Belgrad %5, Bükreş %5 ve Washington %5'tir.

Grafik 2. Nazırların Sefirlik Yaptıkları Şehirlerin Yüzde Dağılımı

Nazırların sıklıkla sefarete gönderildiğini söyleyemeyiz. Yusuf Ziya Paşa (2.) gibi diplomat kökenli bir nazır dışında diğer nazırların sefaretteki görev süreleri yıl olarak olmasa da sayı olarak azdır (Kuneralp 1999:46). Yusuf Ziya Paşa(2.) beş farklı diplomatik merkezde elçilik görevi alarak bu alanda birincidir. Onu üç kez sefirlik yapan Mustafa Reşit Paşa izlemektedir. Nazırların dört tanesi iki defa, altı tanesi ise bir defa nazırlık yapmıştır. Ancak bazı nazırlar buldukları sefirlik görevinde oldukça uzun süre bulunmuşlardır. Bunların başında gelen Şerif Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar on yıl Stockholm sefirliğinde kalmıştı. Vefik Paşa ise Tahran sefirliği döneminde 8 yıl görevde kalmıştı. Münif Paşa iki kez gittiği Tahran'da toplam yedi yıl vazife almıştı.

Bu diplomatik merkezleri yüzde yüz olarak kabul edersek bunun %23'ünü Yusuf Ziya Paşa (2.), %14'ünü Mustafa Reşit Paşa, %9'unu Kamil Paşa, %9'unu Ethem Paşa, %9'unu Vefik Paşa, %9'unu Arifi Paşa, %5'ini Ahmet Kemal Paşa, %5'ini Safvet Paşa, %5'ini Derviş Paşa, %5'ini İbrahim Hakkı Paşa, %5'ini Şerif Paşa, %5'ini ise Münif Paşa işgal eder.

Grafik 3. Nazırların Şehir Adedine Göre Sefirlik Yapma Oranları

1.3. Diğer Mesleklerden Gelen Nazırlar

Yirmi nazır ise bürokrasi dışında farklı meslek gruplarından geliyorlardı. Bu meslekler arasında en sık rastlanılan öğretmenlik mesleğidir. Yedi nazır öğretmen kökenliydi. İbrahim Hakkı Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, Nail Bey, Said Bey, Şükrü Bey, Ali Münif Bey ve Ali Kemal Bey öğretmenlik mesleğinden gelen nazırlardı (BOA,DH. SAİDd..., 60/345; DH. SAİDd..., 16/175; DH.SAİDd..., 183/100; DH. SAİDd..., 72/87; DH. SAİDd...,179/433; DH. SAİDd..., 72/431).

Nazırlar arasından dördü sefir kökenliydi. Yusuf Ziya Paşa (2.), Şerif Paşa, Fahrettin Reşat Bey ve Mustafa Reşit Paşa mesleği sefirlik olan nazırlardı (BOA, DH. SAİDd..., 10/163; DH. SAİDd..., 1/632; DH. SAİDd..., 42/175; DH. SAİDd..., 37/265). Nazırlardan Dr. Nazım ve Rıza Tevfik tıp hekimiydi (Eyicil, 2006, ss. 446-447; İnal, 1969, ss. 1486-1500). Ethem Paşa ve Derviş Paşa kariyerlerinin başında maden mühendisi olarak çalışmış nazırlardı (BOA, DH.SAİDd..., 2/218; DH. SAİDd..., 2/416; Bursalı Mehmet Tahir, 1972, s. 258).

Nazırlardan beş tanesi meslek verilerinde kendi mesleğinde tek örnek olarak bulunur. Nazırlardan Cevdet Paşa bir süre kadılık yapmıştı (BOA DH.SAİDd..., 1/126). Nevres Paşa Mabeyin kariyerine sahipti (İnal, 1969, ss. 1185-1188). İsmail Hakkı Bey gazeteci ve Hadi Paşa askerdi(Ergün, 2021, s. 252). Kâmil Paşa ise Vali kökenli bir nazırdı (BOA, DH.SAİDd..., 4/38).

2. MAARİF BAĞLANTILI NAZIRLAR

Maarif nazırlarından yirmi bir tanesi nazırlığından önce bir şekilde maarif idaresinde görev almıştı. Bu görev bazen taşrada maarif meclisi üyeliği olabiliyorken bazen de Encümen-i Daniş üyeliği olabiliyordu.

Encümen-i Daniş, Osmanlı Devleti'nde gelişen eğitime akademik anlamda bir alt yapı oluşturmak ve okullara ders kitabı hazırlanması amacıyla batılı örneklerine benzer şekilde 1851 yılında Darülmârif binasında kurulmuştu. Bu kurumun ecnebi üyeleri dışında otuz altı adet Osmanlı tebaasından üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerden biri dönemin sultanı Abdülmecid, ikisi de Âli ve Fuat Paşa'lardı. Bunlar aslında onur üyelikleriydiler. Bu otuz altı üyenin yedi üyesi ileride Maarif Nazırlığı yapacak olan devlet adamlarıydı. Bir başka deyişle üç fahri üye sayılmaz ise otuz üç üyenin yedi tanesi Maarif Nazırı olmuştur.

Maarif nazırlarından yedisi Encümen-i Daniş'in kuruluşunda üye sıfatıyla bulunmuştu. Abdurrahman Sami Paşa Encümen-i Daniş ve Meclis-i Maarif-i Umumi üyesiydi (Kaya, 2022, s. 37). Abdüllatif Suphi Paşa babasına benzer şekilde Encümen-i Daniş Üyeliğinde bulundu. Ahmet Vefik Paşa Encümen-i Daniş Üyeliği yapmıştı. Sonrasında 1863 yılında Darülfünun mektebinin ilk kurulduğu zaman bilim felsefesi dersleri vermişti (Ergin, 1977, ss. 550-53). Ayrıca Vefik Paşa 1872 senesinde Maarif Nezareti Müsteşarlığı yapmıştı (BOA, İ.DH., 65/045192). Encümen-i Daniş üyesi olan Derviş Paşa Darülfünun ilk kurulduğu zaman kimya dersleri verdi (Ergin, 1977, s. 552). Bunun dışında Derviş Paşa 1875 yılında Maarif Nezareti Müsteşarlığı yapmıştı (BOA, İ.DH., 536/37275). Nuri Paşa 1868 yılında Maarif Meclisi azalığında bulunmuştu (BOA, İ.DH., 568/ 39591). Cevdet Paşa Tanzimat dönemi bürokrati olarak birçok kurumun hem kuruluşunda hem de içinde yer almıştı. Darülmualimin'de aktif görev alarak bir dönem müdürlüğünü yaptı. Okulun yenilikçi bir anlayışa sahip oluşunda büyük etkisi oldu (Akyıldız, 1993, s. 239).

Ahmet Kemal Paşa maarif teşkilatından yetişmiş ilk nazırdı. Mekatib-i Rüştîye Nezareti zamanından beri eğitim idaresi memuriyetlerinde bulunmuştu. Aynı zamanda Darülmârif'in kurulmasında yoğun emek sarf etmişti (BOA, HR.MKT., 417/28). Okulun 1850'de açılışından sonra bir süre müdürlüğünü de yapmıştı. Sonrasında 1863 yılında Darülfünun mektebi girişimini ilk başlatan yine Ahmet Kemal Paşa Nazırlığı zamanında idi (Ergin, 1977, s. 552). Recaizade Mahmut Ekrem Bey uzun süre Mülkiye Mektebi'nde edebiyat öğretmenliği yapmıştı (BOA, DH.SAİDd..., 3/190; İnal, 1969, ss. 276-280). Abdurrahman Şeref Efendi Mekteb-i Sultani'de müdürlük yapan nazırlardandı. Mekteb-i Sultani ve Darülmualimin'de öğretmenlik yapmıştı (BOA, DH. SAİDd..., 72/87; Y..A...HUS., 248/15). Yine meşrutiyet döneminde üç kez nazırlık yapan Said Bey Maarif idaresi merkezinde çalışmakla beraber okul yıllarından sonra öğretmen olarak da görev almıştı (DH. SAİDd..., 16/175; Salname-i Devlet-i Ali Osman, 1911, s. 324). Emrullah Efendi Maarif Meclisi üyeliği ve Konya Hukuk Mektebi üyeliğinde

bulunmuştu. Sonrasında Galatasaray Mekteb-i Sultani Müdürü ve Maarif Meclisi ilmiye daire başkanlığına geldi (İnal, 1969, 1765; Son Asır Türk Şairleri, 147, 1018, 1880, 2016). Ali Kemal Bey Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduğunda Halep Vilayeti'ne giderek zaptiye bürosunda çalışmış ancak daha sonra Lisan-i Osmani öğretmeni olarak bu vilayette görev yapmıştı (BOA, DH. SAİDd..., 72/431). Şerif Paşa nazırlığından kısa süre önce Maarif Dairesi ikinci başkanlığı görevinde bulunmuştu (BOA, İ..DH., 1485/56). Rıza Tevfik Bey Darülfünun'da felsefe dersleri vermişti (İnal, 1969, s. 1490).

Otuz dokuz nazırdan sekiz tanesi okul müdürlüğü yapmıştı. Bu kategorideki nazırlar arasında Abdurrahman Şeref Efendi öne çıkar. Kesintisiz on beş yıl Mekteb-i Sultani Müdürlüğü yapmıştı (BOA, DH. SAİDd..., 72/87; Y..A...HUS., 248/15). Cevdet Paşa Darülmuallimin'in kuruluşunda müdürlük yapmıştı (BOA DH.SAİDd..., 1/126). Kemal Paşa Darülm Maarif müdürlüğüyle ilk müdürlük yapan nazırdı (İnal, 1969, s. 1150). Müdürlük görevinde bulunmuş olan son nazır Ali Kemal Bey olmuştu (BOA, DH. SAİDd..., 72/4319). Diğer beş nazırdan Nail Bey idadi mektepleri idaresi müdürlüğünde, Emrullah Efendi Mekteb-i Sultani müdürlüğünde (İnal, 1969 s. 1765), Said Bey Hamidiye Ticaret Mektebi müdürlüğünde (BOA, DH.SAİDd..., 16/175), Şükrü Bey Selanik Hukuk Mektebi müdürlüğünde (BOA, DH. SAİDd..., 179/433) bulunmuşlardır.

Vilayet Maarif Müdürlüğü yapan nazırların sayısı ise üçtür. Bunlardan Şükrü Bey Selanik vilayeti, Said Bey Edirne vilayeti ve Ali Kemal Bey ise Halep vilayeti maarif müdürlüğünde bulunmuşlardı (BOA, DH. SAİDd..., 179/433; DH. SAİDd..., 16/175; DH. SAİDd...: 72/431).

Öğretmenlik mesleğini icra etmiş nazır sayısı on dördtür. Kronolojiye bakıldığında nezaretin erken dönemlerinde öğretmenlik yapan nazırlara rastlıyoruz. Bu kategorinin ilk nazırı Ethem Paşa'dır. Hemen ardından gelen Derviş ve Vefik Paşalarla Ethem Paşa birlikte Darülfünun muallimliği yapmışlardı. İlk kez Kemal Paşa zamanında kurulan Darülfünun mektebinin dizayn edilmesinde bu üç nazır etkili olmuştu. Vefik Paşa'dan sonra Recaizade Mahmut Ekrem Bey'e kadar öğretmen kökenli nazıra rastlamıyoruz. Yani otuz yıl boyunca maarif nazırlığı görevine öğretmen kökenli nazır gelmemişti. Recaizade ile Ali Kemal arasındaki on bir yılda (1908-1919) öğretmen kökenli nazırların yoğunlaştığını görüyoruz. Bu dönemde maarif bürokrati ve okul müdürü sayılarının da benzer oranlarda artması nazır tercihinde maarif tecrübesi aranılmaya başlandığını gösteriyor. Maarif Nezaretinin son yılları aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de son dönemini ifade etmektedir. Bundandır ki 1918 sonuna gelindiğinde İTC ileri gelenlerinin bir kısmı ülkeyi terk etmiş ve Osmanlı idaresi ve coğrafyası kaotik bir sürece girmişti. Bu durum Maarif Nazırlığını da etkilemişti. İTC hükümeti düşmesinden sonra Maarif Nazırlığı on kere el değiştirmiştir. Bunlardan yalnızca üç tanesi öğretmenlik yapmıştı. Bunlar Ali Kemal Bey, Rıza Tevfik Bey ve Abdurrahman Şeref Efendi'dir. Maarif nazırlığına atanma prosedürlerinin önceki dönemde olduğu gibi normal yükseliş trendine göre seyretmesi

durumunda maarif idaresi kökenli nazırlarla devam edilmesi kaçınılmazdı. Ancak dönemin karışıklığı bu trendi kesmiştir. Burada bağımsız bir değişken olarak İTC sonrası işgal döneminin şartlarının etkisini görmekteyiz.

Maarif Nezareti bürokrasisinin herhangi bir kademesinde bir şekilde yer almış sekiz nazıra rastlıyoruz. Bu sekiz nazırın dört tanesi ilk dönem nazırlık görevinde bulunanlardır. Kurucu nazır olan Sami Paşa ve hemen sonrasındaki Kemal Paşa'nın Maarif bürokrasisinden seçilmiş olması tesadüfi gözüküyor. Çünkü Arifi Paşa'nın nazırlığı zamanına kadar nazırlık yapan Fazıl Paşa dışında hepsinin bir şekilde maarif bürokrasi veya meclis tecrübesi olduğunu tespit ettik. Bürokratik tecrübesi olan son Nazır Şerif Paşa olurken ilk nazır ise Sami Paşa ve sonrasındaki Kemal Paşa'dır.

Maarif nazırlarının maarif kökenli olanlarından %30'u öğretmen, %17'si okul müdürü, %17'si maarif bürokratu, %15'i Encümen-i Daniş Üyesi, %15'i Meclis-i Maarif azası ve %6'sı vilayetlerde maarif müdürü olarak görev yapmıştı.

Grafik 4. Nâzırların Maârif Kurumlarına Dağılımları

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin modern eğitimini Maarif Nezareti'nin 1857 yılındaki kuruluşundan itibaren 1921 yılına kadar yöneten maarif nazırlarının meslek kökenleri ve kariyerleri araştırıldı. Bunu yaparken prosopografi yöntemi kullanılarak nazırların meslek haritaları çıkarıldı. Buna göre meslek olarak bürokrat olan nazırların tüm meslekler içerisinde %47'lik paya sahip olduğu anlaşıldı. Bürolarda yetişen nazırların büyük kısmının Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde görev yaptıkları düşünüldüğünde, nezaretin kuruluş ve teşkilatlanma dönemlerinde genellikle bürolarda yetişen nazırların tercih edildiği tespit edildi. Öğretmenlik mesleğinden gelen nazırların ise II. Meşrutiyet döneminden itibaren yoğunlaşarak, eğitimin idaresinde eğitim tecrübesinin önem kazanmaya başladığı anlaşıldı. Mesleklerini tespit

edebildiğimiz 37 nazırdan 21'nin maarif idaresinde bir şekilde görev aldıkları tespit edildi. Nezaretin ilk dönemlerinden itibaren maarif meclisleri, vilayet maarif meclis ve idareleri ile Maarif-i Umumiye Nezareti teşkilatında tecrübe kazanmış olmanın, maarif nazırlığına atanmada bir tercih sebebi olduğu anlaşıldı.

II. Abdülhamid döneminin ilk yarısından itibaren (1891) II. Meşrutiyet'in ilanına kadar (1908) olan sürede, nazırların atanmasında maarif idaresi ve eğitim tecrübesi kriterlerinin giderek azaldığı tespit edildi. Bu dönemde maarif idaresinde bulunan nazırların sultanla olan patronaj ilişkileri, dış politikadaki konum alışları, maliye uzmanlıkları ve ahlak eğitimine verdikleri öneme göre tayin edildikleri anlaşıldı. Belirtilen dönemde nazırlardan sadece eğitim hizmetlerini yönetmeleri istenmiyordu. Bunun yanında eğitim finansmanı da büyük bir meblağa ulaştığından finans alanında tecrübesi olanlardan nazır seçiliyordu. Bunun sonucu olarak bu dönemde tayin edilen nazırların büro tecrübelerinin yanı sıra maliye alanında uzman isimlerden seçildikleri tespit edildi.

Bürokrasiden gelen nazırların eğitimin teşkilatlanması için kritik önemde olduğu tespit edildi. Özellikle nezaretin kuruluş döneminde nazırların büro tecrübeleri maarif teşkilatı, maarif meclisleri ve eğitim faaliyetleriyle birleştiğinde, Maarif Nezareti'nin verimliliğinin arttığı ve okullaşma sürecinin hızlandığı anlaşıldı. II. Abdülhamid döneminin ikinci yarısında nazırların kariyerlerinde maarif tecrübesi azalmış olsa da Maarif Nezareti teşkilatının bu tarihlerde olgunlaşmaya başlayan yapısıyla birleştiğinde bu dönemde Osmanlı eğitiminin ivme kazandığı ve kurumsallaştığı tespit edildi. I. Dünya Savaşı'nın bitiminde, Kasım 1918'de İstanbul'un fiilen işgaliyle beraber maarif nazırlığı tayinlerinde mesleki kriterlerin ortadan kalktığı anlaşıldı. Bu dönemde devletin karmaşık yapısı ve siyasetteki çalkantılı dönem Maarif Nezareti'nin de sorunlu bir döneme girmesine ve nazırların eğitimdeki icraatlar için makul süre almalarını engellemesine sebep olduğu tespit edildi.

Maarif nazırlarından 12'sinin diğer devletlerde sefirlik vazifesi yaptığını tespit ettik. Bu isimler arasında doğrudan mesleği sefirlik olan nazırlar olsa da asıl önemli olanın hariciye ve sefirlik sistemi içinde görev almak olduğunu anlaşıldı. Özellikle Âli ve Fuat Paşaların hariciye kökenli olmaları ve Tanzimat döneminde aldıkları kritik rollerin, sefirlik yapan nazırların Maarif Nezareti yönetimlerinde avantaj sağlamalarına katkıda bulunduğunu tespit ettik. Karşılıklı ihtiyaçlarla şekillenen bu ilişkiler sonucunda sefirlik tecrübesi olan maarif nazırının devletin farklı ihtiyaçlarına cevap vererek, Maarif Nezaretinde daha rahat ve etkili icraatlar yapabildikleri anlaşıldı.

Maarif nazırlarının mesleklerinin, kariyerlerinin şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu açıktır. Bunun yanında kariyer yaptıkları meslekler nazırların entelektüel perspektiflerini, kişiliklerini bürokrasiye kabiliyetlerini ve eğitime bakış açılarını etkilemişti. Mesleklerin nazırlara olan etkileri sebebiyle, nazırlar değiştiğçe eğitim politikaları da bu durumdan etkilenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Yusuf Sabri Şimşek: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Yusuf Sabri Şimşek: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Şimşek, Y. S. (2023). Osmanlı maârif nâzırlarının kariyerleri. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 760-780. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1441433>

Kaynakça

“Ahmet Vefik Paşa”. (H-1307, 28 Mart). *Resimli Gazete*.

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Anderson, M.S. (1993). *The Rise of modern diplomacy 1450 – 1919*. Michigan: Longman.

Aytekin, E. A. (2009). Agrarian relations, property and law: an analysis of the land code of 1858 in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies* 45(6), 935-951.

Bursalı Mehmet Tahir. (1972). *Osmanlı müellifleri (Cilt I-III)*. İstanbul: Meral Matbaası.

Ergin, O. N. (1977). *Türk maârif tarihi (Cilt I-V)*. İstanbul: Eser Matbaası.

Ergün, M. (2021). *II. Meşrutiyet Devrinde eğitim hareketleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Eyicil, A. (2006). “Nâzım Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (ss. 446-447). Ankara: TDV Yayınları.

Halperin, S. (1998). Shadowboxing: Weberian historical sociology vs state-centric international relations theory. *Review of International Political Economy*, 5(2), 327-339.

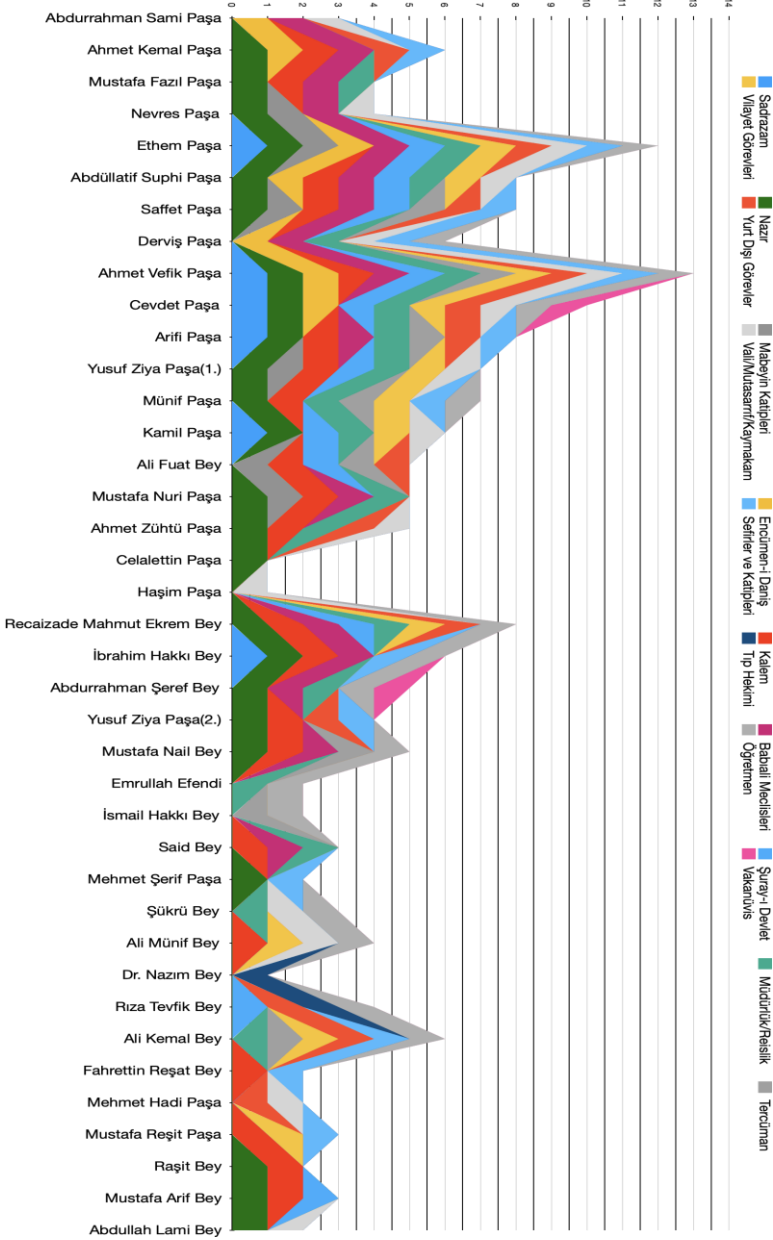
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son asır Türk şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kansu, N. A. (2019). *Türkiye maârif tarihi*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, G. (2022). *Abdüllatif Suphi Paşa: bir Tanzimat paşası ve kültürel sermayesi*. Ankara: Siyasal Kitap.
- Kocamemi, F. B. (2009). *Baba-oğul-torun: devletin zirvesinde üç isim: Abdurrahman Sami paşa, Abdüllatif Suphi paşa ve Hamdullah Suphi Tanrıöver*. İstanbul: Ekinoks Yayınları.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı devlet ve ricali-prosopografik rehber*. İstanbul: İSİS.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet Süreyya Bey. (1996). *Sicill-i Osmânî (Cilt I-IV)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Stone, L. (1971). Prosopography. *Daedalus*, 100, 146–179.
- Verboven, K., Carlier, M., & Dumolyn, J. (2007). A short manual to the art of prosopography. *Prosopography approaches and applications* içinde (ss. 35-70). Linacre College.

Arşiv Belgeleri

- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dahiliye Defterleri, Sicil-i Ahval Dosyası (BOA, DH. SAİDd...).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, İrade-i Dahiliye Dosyası (BOA, İ..DH..).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Hariciye Mektûbi Kalemi Dosyaları (BOA, HR.MKT..).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Yıldız Hususi Maruzat Dosyaları (BOA, Y..A...HUS..).
- Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiyye. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1897, 1898, 1899, 1900, 1902, 1903.
- Salname-i Devlet-i Ali Osman (1327).

Ekler

Ek 1. Nâzırların Memuriyetlerini Kronolojik Olarak Gösteren Grafik

Ek 2. Nazırların Meslek verilerini Gösterir Tablo

Nazırları Meslekleri Tablosu

	Mesleği
Mehmet Hadi Paşa	Asker
Abdurrahman Sami Paşa	Bürokrat
Ahmet Kemal Paşa	Bürokrat
Mustafa Fazıl Paşa	Bürokrat
Abdülâtilif Suphi Paşa	Bürokrat
Mustafa Arif Bey	Bürokrat (Pasaport Kalemi)
Ali Fuat Bey	Bürokrat(Divani-ı Hümayun)
Recazade Mahmut Ekrem Bey	Bürokrat(Hariciye)
Mustafa Nuri Paşa	Bürokrat(Maliye)
Ahmet Zühtü Paşa	Bürokrat(Maliye)
Haşim Paşa	Bürokrat(Maliye)
Raşit Bey	Bürokrat(Maliye)
Yusuf Ziya Paşa(1.)	Bürokrat(Muhasebe)
Saffet Paşa	Bürokrat(Tercüman)
Ahmet Vefik Paşa	Bürokrat(Tercüman)
Münif Paşa	Bürokrat(Tercüman)
Arifi Paşa	Bürokrat(Tercüman)
Emrullah Efendi	Bürokratı/Müdür/Maarif
İsmail Hakkı Bey	Gazeteci
Cevdet Paşa	Kadı
Nevres Paşa	Mabeyin Görevlisi
Kamil Paşa	Mutasarrıf/Vali
Ethem Paşa	Mühendis
Derviş Paşa	Mühendis
İbrahim Hakkı Bey	Öğretmen/Bürokrat
Abdurrahman Şeref Bey	Öğretmen
Mustafa Nail Bey	Öğretmen
Said Bey	Öğretmen
Şükrü Bey	Öğretmen
Ali Kemal Bey	Öğretmen
Ali Münif Bey	Öğretmen/Kaymakam
Yusuf Ziya Paşa(2.)	Sefir
Mehmet Şerif Paşa	Sefir
Fahrettin Reşat Bey	Sefir
Mustafa Reşit Paşa	Sefir
Dr. Nazım Bey	Tıp Hekimi
Rıza Tefvik Bey	Tıp Hekimi
Celalettin Paşa	
Abdullah Lami Bey	

Ek 3. Nazırların Görev Yaptığı Şehirler ve Şehirlerde Kaç Nazırın Görev Yaptığını Gösterir Tablo

Sefirlik Yaptığı Şehirler	
Nazır	Şehir
Yusuf Ziya Paşa	Belgrat, Paris, Roma, Viyana, Washington
Ahmet Kemal Paşa	Berlin
Kamil Paşa	Berlin, Petersburg
İbrahim Ethem Paşa	Berlin, Viyana
Mustafa Reşit Paşa	Bükreş Roma Viyana
Saffet Paşa	Paris
Vefik Paşa	Paris, Tahran
Arifi Paşa	Paris, Viyana
Derviş Paşa	Petersburg
İbrahim Hakkı Paşa	Roma
Şerif Paşa	Stockholm
Münif Paşa	Tahran

Şehirlere Göre Sefirlik Sayıları

	Sayı
Paris	4
Viyana	4
Berlin	3
Petersburg	2
Roma	2
Tahran	2
Belgrad	1
Bükreş	1
Washington	1

Ek 4. Nâzırların Çalıştıkları Maârif Kurumları

Maarif Kökenli Nazırlar

Nazır	Okul Müdürü	Vilayet Maarif Müdürü	Öğretmen	Maarif Bürokrati	Encümen-i Daniş Üyeliği	Meclis-i Maarif Azalığı
Abdurrâhman Sami Paşa	☐	☐	☐	☒	☒	☒
Ahmet Kemal Paşa	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Mustafa Fazıl Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nevres Paşa	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Ethem Paşa	☐	☐	☒	☐	☒	☐
Abdüllatif Suphi Paşa	☐	☐	☐	☐	☒	☒
Saffet Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Derviş Paşa	☐	☐	☒	☒	☒	☐
Ahmet Vefik Paşa	☐	☐	☒	☐	☒	☐
Cevdet Paşa	☒	☐	☐	☐	☒	☐
Arifi Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Yusuf Ziya Paşa(1.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Münif Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☒
Kamil Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ali Fuat Bey	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mustafa Nuri Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☒
Ahmet Zühtü Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Celalettin Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Haşim Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Recaizade Mahmut Ekrem Bey	☐	☐	☒	☐	☐	☐
İbrahim Hakkı Bey	☐	☐	☒	☐	☐	☐
Abdurrâhman Şeref Bey	☒	☐	☒	☐	☐	☐
Yusuf Ziya Paşa(2.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mustafa Nail Bey	☒	☐	☒	☒	☐	☐
Emrullah Efendi	☒	☐	☒	☒	☐	☒
İsmail Hakkı Bey	☐	☐	☒	☐	☐	☐
Said Bey	☒	☐	☐	☒	☐	☐
Mehmet Şerif Paşa	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Şükrü Bey	☒	☒	☒	☐	☐	☐
Ali Münif Bey	☒	☐	☐	☐	☐	☐
Dr. Nazım Bey	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rıza Tefik Bey	☐	☐	☒	☐	☐	☐
Ali Kemal Bey	☒	☒	☒	☐	☐	☒
Fahrettin Reşat Bey	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mehmet Hadi Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mustafa Reşit Paşa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Raşit Bey	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mustafa Arif Bey	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Abdullah Lami Bey	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Ek 5. Maârif Nâzırlarını Göreve Geliş Tarihlerine Göre Gösteren Tablo

	Maarif Nâzırı	Göreve Geliş Tarihi		Maarif Nâzırı	Göreve Geliş Tarihi	
1	Abdurrahman Sami Paşa	Temmuz 1857	32	Ahmet Zühüdî Paşa	Eylül 1891	Grup 1
2	Ahmet Kemal Efendi	Aralık 1861	34	Mustafa Haşım Paşa	Temmuz 1903	Grup 1
3	Mustafa Fazlı Paşa	Aralık 1862	35	Mahmud Ekrem Bey	28 Temmuz 1908	Grup 1
4	Mehmet Nevres Paşa	Ocak 1863	36	İbrahim Hakkı Bey	30 Temmuz 1908	Grup 1
5	İbrahim Ethem Paşa	Mart 1863	37	Mahmud Ekrem Bey	28 Eylül 1908	Grup 1
6	Ahmet Kemal Efendi	Mayıs 1863	38	İbrahim Hakkı Bey	30 Kasım 1908	Grup 1
7	Mehmet Nevres Paşa	Mart 1865	39	Abdurrahman Şeref Bey	17 Aralık 1908	Grup 1
8	Ahmet Kemal Paşa	Nisan 1865	40	Yusuf Ziyâ Paşa(2.)	11 Şubat 1909	Grup 1
9	Abdülâtilif Subhî Bey	Ağustos 1867	41	Abdurrahman Şeref Bey	16 Şubat 1909	Grup 1
10	Mehmet Es'ad Saffet Paşa	Mart 1868	42	Mustafa Nâil Bey	5 Mayıs 1909	Grup 1
11	Ahmet Kemal Paşa	Ekim 1871	43	Emrullah Efendi	12 Ocak 1910	Grup 1
12	Mehmet Emin Derviş Paşa	Ocak 1872	44	İsmail Hakkı Bey	Mart 1911	Grup 1
13	Ahmet Vefik Efendi	Mayıs 1872	45	Abdurrahman Şeref Bey	Ekim 1911	Grup 1
14	Ahmet Kemal Paşa	Aralık 1872	46	Emrullah Efendi	Ocak 1912	Grup 1
15	Ahmet Cevdet Paşa	Nisan 1873	47	Said Bey	Temmuz 1912	Grup 1
16	Mehmet Es'ad Saffet Paşa	Nisan 1874	48	Mehmet Şerif Paşa	Ekim 1912	Grup 1
17	Ahmet Ârif Paşa	Ocak 1875	49	Şükrü Bey	Ocak 1913	Grup 1
18	Ahmet Cevdet Paşa	Haziran 1875	50	Ali Münif Bey	Aralık 1917	Grup 1
19	Mehmet Es'ad Saffet Paşa	Aralık 1875	51	Dr. Nâzım Bey	Temmuz 1918	Grup 1
20	Ahmet Kemal Paşa	13.05.1876	52	Said Bey	14 Ekim 1918	Grup 1
21	Ahmet Cevdet Paşa	20.05.1876	53	Rıza Tevfik Bey	11 Kasım 1918	Grup 1
22	Yusuf Ziyâ Paşa(1.)	Ekim 1876	54	Yusuf Ziyâ Paşa(2.)	19 Ocak 1919	Grup 1
23	Mehmet Tâhir Münif Efendi	Şubat 1877	55	Ali Kemal Bey	4 Mart 1919	Grup 1
24	Ahmet Kemal Paşa	Kasım 1877	56	Said Bey	19 Mayıs 1919	Grup 1
25	Ahmet Vefik Paşa	11 Ocak 1878	57	Abdurrahman Şeref Bey	8 Mart 1920	Grup 1
26	Abdülâtilif Subhî Paşa	4 Şubat 1878	58	Fahreddin Reşad Bey	5 Nisan 1920	Grup 1
27	Mehmet Tâhir Münif Efendi	Nisan 1878	59	Mehmet Hâdi Paşa	31 Temmuz 1920	Grup 1
28	Mehmet Kâmil Paşa	Eylül 1880	60	Mustafa Reşid Paşa	Ekim 1920	Grup 1
29	Ali Fuat Bey	Aralık 1881	61	Râşid Bey	Ocak 1921	Grup 1
30	Mustafa Nuri Paşa	Mayıs 1882	62	Mustafa Ârif Bey	Haziran 1921	Grup 1
31	Mehmet Tâhir Münif Paşa	Eylül 1884	63	Abdullah Lami Bey	Ağustos 1921	Grup 1
33	Celâleddin Paşa	Nisan 1902	64	Said Bey	Ağustos 1921	Grup 1

Extended Abstract

Ottoman education had an important function as it was the catalyst for Ottoman modernization. The effort to keep up with Western modernization has led to the emergence of new institutions in the Sublime Porte bureaucracy and civil areas. The modernization that started in military education at the end of the 18th century continued with bureaucracy, industry and science education from the beginning of the 19th century. During the mentioned period, other developments also occurred that made education in the civilian field important. The emergence of new trends in many fields such as literature, art, fashion, universities, universal exhibitions, technology and museums has changed the expectations from education. During the modernization stages of education, Maârif-i Umûmiye Nezâreti was established for centralization of education. In addition to its services for the centralization of education, the Ministry of Education organized the development of educational organization and services in the provinces of the Ottoman Empire. In the production and organization of these services by the Ministry of Education, the influence of the ministers of education, who were the top administrators of the ministry, was quite great. The development and change of the ministry followed a different progress with the differentiation of the ministers. For this reason, the education, social background and professional careers of the ministers of

education are analyzed in the studies on the Ministry of Education. This study analyzes 39 ministers of education who ruled the ministry between 1857 and 1921 from the perspective of their professions. It tries to understand the importance of professions in the production of educational policies, bureaucratic influences, and changes in patronage relations. In addition, the article also includes the ministers who worked in the institutions connected to the Ministry of Education in their career stages. The careers of these ministers in the Ministry of Education affected the educational activities during their ministries. The study also examines the professions of the ministers in order to understand what kind of people were the administrators of the ministry and what kind of people were wanted to manage the modern education of the period. Our study shows that in order to understand Ottoman institutions, when focusing on their managers, it is necessary to examine their professions and determine their impact. In this context, the study is expected to have an impact on studies on the history of Ottoman education, studies on the ministers of education, and studies on the ministry of Education. The study consists of an introduction, conclusion and two main parts. In the first part, the professions of ministers are examined by classifying them into three categories. In the second part, ministers who made careers in the Ministry of Education institutions were examined. In the conclusion section, the data were evaluated in terms of the Ministry of Education and its effect in understanding the character of the Ministry was shown. The prosopography method was used in the study. This method offered the ability to better compare thirty-nine ministers. The information converted into data is visualized with the help of figures and tables, making it easier to understand. The main material that forms the source of the study is the Ottoman archives within the Presidency of The Republic of Türkiye Directorate of State Archives. Apart from this, many theses, articles, books and encyclopedias were used.

As a result, our study examines the professional backgrounds and careers of the ministers of education from the establishment of the Ministry of Education in 1857, which managed the modern education of the Ottoman Empire, to 1921. The findings show that the number of ministers with a bureaucratic background was high and these ministers generally served during the Tanzimat and Abdulhamid II periods. In addition, it is emphasized that ministers with a teaching background began to be appointed with the Second Constitutional Era and that educational experience gained importance. It is stated that the experience in education administration and education has decreased since the last period of World War I and that political and financial factors are more effective in the appointment of ministers. It is emphasized that ministers from the bureaucracy play a critical role in the organization of education and that education policies are shaped according to the professional background of the ministers. It is seen that the professional backgrounds of the ministers of education were important in shaping the Ottoman education system, and with the change of ministers, educational policies also changed. The effects of the ministers' professions and careers did not only affect the

ministry of education. Many ministries such as finance, economy, trade and infrastructure have been affected.

BELEDİYE BİRLİKLERİNDE KADIN TEMSİLİ VE AZALAN TEMSİL ADALETİ: DOĞU KARADENİZ BELEDİYELER BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

İlker ŞAHİNOĞLU*

Öz

Kadınların siyasette yetersiz temsili veya siyasetten dışlanmaları dünyada ve Türkiye'de önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bu konu ise ulusal ve yerel olmak üzere iki temel düzeyde ele alınmaktadır. Birçok ülkede yerel düzey kadın temsili artması ve kadınların ulusal siyasette de etkili olabilmeleri için öne çıkan bir araç olarak görülürken, Türkiye'de tarihsel süreçte ortaya konan veriler Türk paradoksu olarak adlandırılan farklı bir resim ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yerel düzeydeki bu temsil yetersizliği üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Literatürde bu sorun üzerine gerçekleştirilen tartışmalar nedenleri ve farklı birim ve görev türlerinde kadın temsili oranlarını tartışmaya açmaktadır. Nitekim bu çalışmalar anlamlı veriler ortaya koymaktadır. Ancak bu birimler ve görevler arasında gözden kaçırılan alanlar da olabilmektedir. Belediye birlikleri bu alanlardan birini oluşturmaktadır. Bu birliklerin meclisleri kentlerde oluşan yerel birimlerin başkanları ve meclisleri içerisinde seçilen üyelere oluşmaktadır. Kadınların bu birimlerde temsil durumları da temsil tartışmaları açısından dikkate alınmalıdır. Çalışmada amaç bu birliklerde kadınların temsili tartışmaya açmaktadır. Bu doğrultuda ulusal/bölgesel farklılıkları ve üye belediyelerin meclisleri ile birlik meclislerinde kadın temsili arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği çalışmanın sahası olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Meclisinde görülen kadın temsili oranı üye belediyelerin meclislerindeki kadın oranıyla kıyaslanmakta, böylelikle farklı birimler temelinde bölgesel bir analiz yapılmaktadır. Çalışma neticesinde üye belediyelerde kadın temsili Türkiye verilerine kıyasla düşük olduğu, belediye birliği meclis üyeliğinde bu oranın daha da azaldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belediye Birlikleri, Kadın Temsili, Yerel Temsil.

* Dr. Arş. Gör., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sahinogluilker@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1519-789X>

REPRESENTATION OF WOMEN IN MUNICIPAL UNIONS AND DECREASING JUSTICE OF REPRESENTATION: CASE OF EASTERN BLACK SEA MUNICIPALITIES UNION

Abstract

The underrepresentation of women in politics or their exclusion from politics constitutes one of the important topics of discussion in the world and in Turkey. This issue is addressed at two basic levels: national and local. While local level is seen as a prominent tool for increasing women's political representation and for providing women to be effective in national politics in many countries, the data revealed in the historical process in Turkey reveals a different picture called the Turkish paradox. Therefore, this lack of representation at the local level is an issue that needs to be considered. Discussions on this problem in the literature bring into question the reasons and the rates of female representation in different units and task types. As a matter of fact, these studies reveal meaningful data. However, there may be areas that are overlooked among these units and tasks. Municipal unions constitute one of these areas. The assemblies of these unions consist of the presidents of the local units formed in the cities and members elected from their assemblies. The representation status of women in these units should also be taken into consideration in terms of representation discussions. The aim of the study is to discuss the representation of women in these unions. In this direction, the Eastern Black Sea Municipalities Union has been selected as the field of study in order to reveal national/regional differences and the relationship between the representation of women in the assemblies of member municipalities and the assemblies of the unions. Accordingly, the rate of women's representation in the Assembly of the Union of Eastern Black Sea Municipalities is compared with the rate of women in the assemblies of member municipalities, thus a regional analysis is made on the basis of different units. As a result of the study, it is understood that the representation of women in the member municipalities is low compared to the data of Turkey, and this rate decreases even more in the municipal union council membership.

Keywords: *Municipal Unions, Representation of Women, Local Representation.*

Giriş

Siyasette kadın ve erkek arasında temsilde görülen eşitsizlik yoğun olarak tartışılan bir konudur. Tarihsel süreçte 19. yüzyıldan itibaren kadınlar seçme ve seçilme hakkına kavuşmaya başlamışlardır. Bununla birlikte bazı gelişmiş ülkelerin de aralarında sayılabileceği birçok ülkede bu haklar yalnızca yaklaşık 50 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ayrıca seçmen olarak kabul görseler de kadınların seçilme haklarını kullanabilmeleri ve aktif olarak karar alma mekanizmalarında yer almaları oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır. Yalnızca birkaç ülkenin bu konuda önemli bir ilerleme kaydettiği söylenebilmektedir. Bununla birlikte küresel ölçekte bu eşitsizlik önemli bir sorun olarak görülmekte ve kota vb. yöntemlerle azaltılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında da kadınların temsili konusunda gerekli gelişmenin sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Dünya'da kadınlara seçme-seçilme hakkının verildiği dönem açısından önde gelen ülkelerden biri sayılabilecek olsa da bu hakkın kazanılmasından itibaren geçen sürede kadınların seçilme haklarını yeterince kullandıkları söylenememektedir. Nitekim çalışmanın konusunu oluşturan 2019 Yerel Seçimleri sonucunda oluşan tablo da bu durumu kanıtlamaktadır. Bu dönemde en çok kadın temsil oranına sahip olan belediye meclislerinde bile temsil oranı yalnızca %11 ile sınırlı kalmıştır. Aynı dönemde TBMM'de ise kadın temsil oranı ise %17'dir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2021; Yüksek Seçim Kurulu, 2018). Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de de farklı dönemlerde çeşitli uygulamalarla bu sorunun şiddeti azaltılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalar neticesinde geçmiş yıllara kıyasla son dönemde kadınların temsil oranı özellikle TBMM'de artış göstermiştir.

Yerel düzeyde ise kadınların temsili yerel yönetim birimlerine ve niteliklerine göre değişim göstermektedir. Birçok yerel birimde kadınların temsil düzeyi gelişim göstermekle birlikte genel olarak halen oldukça düşük bir oran sergilemektedir. Kadınların yerel temsil düzeyi Türkiye'de farklı boyutlarıyla yoğun olarak tartışılan konular arasında yer almaktadır. Çeşitli alanlarda seçilmiş üyelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri seçimler ise bu açıdan gözden kaçırılan konular arasında yer almaktadır. Nitekim belediye meclisi üyelerinin kendileri arasında gerçekleştirdikleri seçimlerle oluşan belediye birliklerinin meclis üye kompozisyonları değerlendirilmesi gereken bir tablo ortaya koymaktadır. Çalışma literatürde görmezden gelinen birimler olan ve meclisleri belediye meclislerinde seçilmiş üyeler arasında yapılan seçimlerle belirlenen belediye birliklerinde kadın temsil düzeyini tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada 2019 yerel seçimleri sonrasında oluşan Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Meclisinde kadın üye oranı ve üye profili değerlendirilmektedir. Bu mecliste kadın temsiline mevcut durumu, üye belediyelerin meclislerindeki durumla kıyaslanarak birlik meclislerinde kadın temsili tartışılmaktadır.

1. KADINLARIN YEREL SİYASAL TEMSİLİ

Demokratik toplumlarda seçimler sonucunda oluşan meclislerde farklı toplumsal grupların temsili temel tartışma konuları arasında sayılmaktadır. Bu toplumsal gruplar arasında ise kadınların ön plana çıktıkları rahatlıkla söylenebilmektedir. Çünkü kadınlar ülkeden ülkeye oranlar küçük farklılıklar göstermekle birlikte toplumun yarısını oluşturmaktadırlar. Nüfustaki bu eşitliğe yakın duruma rağmen siyaset alanında temsil konusunda önemli bir eşitsizlik dikkat çekmektedir. Bu eşitsizliğe dikkat çekmek üzere bu bölümde literatürde ulusal ve yerel düzeyde kadın temsili tartışmalarına yer verilmekte, devamında ise çalışmanın odak noktası olan yerel düzeyde Türkiye'de kadın temsiline gelişimine odaklanılmaktadır.

1.1 Ulusal ve Yerel Düzeyde Kadınların Siyasal Temsili

Antik Yunan'dan günümüze uzanan ve kamu-özel ikiliği temelinde gelişim gösteren yaklaşım kadınları vatandaşlıktan dışlayan bir yapı kurmuştur. Bu anlayış doğrultusunda kadınların yaşam alanları evle, temel rolleri ise eş ve anne olmakla sınırlandırılmaktadır. Ayrıca ülkelerin sosyal bağlamlarında farklılaşan yapısal, işlevsel ve kişisel birçok faktörün de bu eşitsizliği tetiklediği söylenebilmektedir (Bari, 2005, ss. 2-3; Negiz & Üçer, 2012, s. 4). Dolayısıyla siyasal temsil noktasında da adalet ve eşitlik bağlamında süren tartışmalarda literatürde kadınların temsili önemli yer tutmaktadır. Bu tartışmalar ülke örneklerinde gerçekleştirilen çalışmalarla gelişim göstermekte, kadınların farklı birimlerde, organlarda ve farklı yörelerde siyasal temsil düzeyi (Oktay, 2013; Sezgin, 2019), temsil yetersizliğinin nedenleri (Quaranta & Sani, 2018; Bari, 2005; Pınarcıoğlu, 2017), temsili artırmaya yönelik kota vb. uygulamalar (Yoon & Shin, 2015; Krook & Norris, 2014; Viterna vd., 2008) gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bu noktada yalnızca ulusal veya yerel düzeye odaklanmanın kadınların temsil yetersizliğinin altındaki nedenlerin yeterince anlaşılmasıyla sonuçlanacağı açıktır. Çünkü kadınların siyasete katılımını engelleyen birçok sosyal, kültürel, siyasal faktör mevcuttur ve bunlar bölgeden bölgeye hatta kentten kente değişim gösterebilmektedir. Dolayısıyla sorunun farklı ülkelerde, bölgelerde ve farklı birimlerde görünümünü analiz etmek önem arz etmektedir.

Günümüzde yerel ve ulusal meclislerde oldukça az ülkede kadın oranı makul görülebilecek seviyelerdedir. Tarihsel süreçte ise 19. yüzyılın sonlarında Dünya'da hiçbir kadın seçilme hakkına sahip değilken, 1907'de Finlandiya kadınların parlamentoda temsil hakkı kazandıkları ilk ülke olmuş, 2015 itibarıyla kadınlara bu hakkın tanınmadığı ülke kalmamıştır. (Paxton, 2006, s. 898; BBC News Türkçe, 2015). Ancak son dönemde karar alma süreçlerinde temsil imkanına kavuşabilen kadın sayısında artış olmakla birlikte, kadınlar halen buldukları meclislerde azınlık olmayı sürdürmektedirler. Dolayısıyla ulusal parlamentolar başta olmak üzere ulusal, bölgesel ve yerel siyasette erkeklerin önemli bir güce sahip oldukları açıktır. 1995'te ulusal meclislerde kadın oranı %11,3 iken, 2013 yılı itibarıyla ulusal parlamentoların ortalama yüzde 20'si kadınlardan oluşmuş, 2024'te bu oran %26,9'u bulmuştur (Freidenvall, 2013, s. 97; Inter-Parliamentary Union, 2024). Sözü edilen oranlarda bölgesel anlamda büyük farklılıklar dikkat çekmektedir. Örneğin; 2024 verilerine göre Amerika kıtasında %35,1 olan kadın temsil oranı, MENA Bölgesi'nde %16,5 ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte bu düşük orana rağmen MENA'da da ilgili 29 yılda %4,3'ten 16,5'a ulaşan bir gelişim söz konusudur (Inter-Parliamentary Union, 2024). Bu oranlar oldukça düşük görünmekle birlikte tarihsel süreçte bu gelişimi sağlamak kolay olmamıştır.

Gelişim ve kadınların bu hakka erişim mücadelelerinde yerel yönetimler birçok ülkede uygulamanın bir anlamda geçiş sürecini

sağlamışlardır. Örneğin parlamentoda temsil hakkının 1915'te kazanıldığı Danimarka'da kadınlar 1903'te mahalle meclislerine, 1907'de yeni kurulan sosyal yardım kurullarına, 1908'de yerel meclislere seçilme hakkına kavuşmuşlardır (Dahlerup, 2013, s. 148). İsveç'te ise yerelde seçilme hakkından ulusal düzeyde hakka geçiş süreci daha uzun bir zaman almıştır. 1862 yılında yapılan belediye reformu kapsamında, belli bir gelir ve servete sahip olan veya vergi ödeyen bekâr kadınlar oy kullanma hakkına sahip olarak seçme haklarına kavuşmuşlardır. 1884 yılında bu belediye reformunun parlamento seçimlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesini öneren bir önerge ile yerel seçimlere katılma hakkına sahip kadınların, ulusal seçimlerde de erkeklerle aynı siyasi haklara sahip olması gerektiği savunulsa da kadınların ulusal parlamento için seçme ve seçilme hakkı 1921'de tanınmış ve ilk seçimde 5 kadın üye parlamentoya girmiştir (Freidenvall, 2013, s. 99). Bu örneklerle kıyasla oldukça geç bir dönemde kadınların seçme ve seçilme hakkı elde ettikleri İsviçre'de ise kadınlar 1959'da yalnızca iki kantonda seçimlere katılabilmişlerdir, 1971'de ise ulusal düzeyde seçme ve seçilme imkanını elde etmişlerdir. Bu gelişmenin tüm ülkeye yayılması ise ancak bir yargı kararıyla 1990'da gerçekleşmiştir. Süreç geç başlamakla birlikte ülkede kadın temsili önemli bir gelişim göstermiş, 1971'den 2015'e kadar ulusal parlamentoda kadın temsil oranı beş kat artarak %25'e ulaşmış, günümüzde ise yaklaşık %35'lik bir oranı bulmuştur (Gilardi, 2015, ss. 961-962; Inter-Parliamentary Union, 2024).

Bu örneklerin ve verilerin de gösterdiği üzere oranlar farklılık gösterse de çoğu ülkede siyaset erkek egemen bir alan olarak dikkat çekmekte ve kadınların siyasete girmeleri ve adil bir şekilde erkeklerle yarışmalarının önünde engeller bulunmaktadır (Gökçimen, 2008, s.7; Pınarcıoğlu, 2017, s. 13). Bu sorun literatürde her dönem yoğun olarak tartışılırken kadınların siyasal temsili noktasında Dünya'nın birçok ülkesinde yerel yönetimler temsilin ilk arttığı birimler olarak dikkat çekmektedirler. Nitekim kadınların seçme-seçilme hakkına kavuşmaları ilk olarak yerel yönetimlerde gerçekleşmiş, temsil oranları öncelikli olarak yerel yönetim organlarında artış göstermiştir. Bu durumun yerel siyasete bakışa dayanan çeşitli nedenleri bulunduğu söylenebilir. Öncelikle yerel düzeyde siyasete uygunluk kriterlerinin daha esnek olduğu ve yerel siyasetin bir "çiraklık" ve siyasete alışma fonksiyonu taşıdığı belirtilebilir. Ayrıca yerel yönetim fonksiyonlarının günlük yaşamı doğrudan ilgilendiren alanlarla bağı da bu argümanı güçlendirmektedir. Bu birimlerin hizmet alanları kadınlara yüklenen geleneksel rollerle daha fazla bağdaştırılmaktadır. Bu doğrultuda kadınların da tarihsel süreçte birçok seçimde "ev temizliği", "ev idaresi" gibi üstlendikleri rollere vurgu yaparak kent yönetimine talip oldukları görülmektedir (Alkan, 2009, s.34; Yavuzçevre & Ciğeroğlu-Öztepe, 2016, s. 156). Bu bakış açısı birçok ülke için geçerli olmakla birlikte Türkiye'de kadınların 1930'da başlayan ve günümüze kadar geçen 94 yıllık siyasal temsil serüveni farklı bir görüntü ortaya koymaktadır (Alkan, 2009, s. 34).

1.2 Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Kadınların Siyasal Temsili

Yerel birimlerin temsil konusunda ulusal birimlere kıyasla daha kapsayıcı oldukları ve kadın temsiline daha yoğun olduğu varsayılmaktadır. Farklı ülke uygulamalarında bu varsayımı destekleyen veriler görülmekle birçok ülkede aksi uygulamalarla da karşılaşılabilir. Türkiye de sunduğu verilerle bu ülkeler arasında sayılmaktadır. Nitekim 2019 Yerel Seçimleri verilerine bakıldığında, yerel düzeyde en yüksek kadın temsil oranına ulaşılan organlar olan belediye meclislerinde bu oranın %11 ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde TBMM'de kadın milletvekili oranı %17 düzeyine ulaşmış durumdadır. Dolayısıyla her ne kadar siyasi katılım noktasında yerel yönetimlerin önemi yadsınamayacak olsa da kadınların yerel temsiline daha yoğun olduğu da kesin olarak vurgulanabilecek bir sav değildir. Hatta bu sav literatürde tartışmalara konu olmuştur. Buna göre kadınlar Türkiye'de yerel siyasette ulusal siyasete kıyasla daha güçlü bir dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünya örnekleri çoğunlukla tersi bir görünüm sergilemekte, Türkiye'deki farklılık ise Türk paradoksu olarak adlandırılmıştır (Alkan, 2009, s. 34; Drechselova, 2022, s. 16).

Türkiye'de kadınlar ilk olarak 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu ile yerel seçimlere katılarak seçilme haklarına kavuşmuşlardır. Bu tarihte yapılan seçimler sonucunda yerel meclislerde yer alan kadınlarla bu hak ilk kez kullanılmıştır. Ardından ise 1934'te yapılan anayasa değişikliği ile yerel ve ulusal ölçekte kadınların bu hakları anayasal güvence altına alınmıştır. Türkiye'de ilk kadın belediye başkanı ise 1950'de seçilmiştir ve bu dönemde kadın temsili ancak %2'lik bir orana ulaşmıştır. Bu oranın aynı dönemde TBMM'de görülen kadın temsil oranının oldukça altında olduğu da ayrıca belirtilmelidir (Alkan, 2009, s. 49).

Türkiye'de gerek ulusal gerekse yerel ölçekte kadınların temsili oranının oldukça düşük kaldığı dikkat çekmektedir. Genel anlamda belediye başkanları ve belediye meclis üyeleri arasında bu oran çift haneli verileri görmekle birlikte bu temsil yetersizliğinin oldukça önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır (YYGM, 2021). Nitekim birçok çalışmada yerel ölçekte bu sorun tartışmaya açılmaktadır.

Negiz ve Üçer (2009, ss. 5-6), Türkiye'de yerel yönetimlerde kadın temsiline yetersizliğinin nedenlerine odaklanmakta, bunları beş alt başlık altında değerlendirmektedir. Bunlar; geleneksel yapı ve dışlanma, kaynak azlığı, teknik bilgi yetersizliği, siyasi partilerin yapıları ve aday belirleme usulleri, içsel sorunlar ve özgüven eksikliğidir. Alkan ise Tekeli'nin yokluk sendromu adlandırmasını kullanmakta ve kadınların bu yokluğunun nedenlerini "kadınların yerel politikadaki simgeselliği, yerel topluluk düzeyinde dahi toplumsal hareketliliklerinin oldukça sınırlı olması ve kadın örgütlenmelerinin son dönemlere değin yereli ilgi alanları dışında bırakmış olmaları" şeklinde sıralamaktadır (Alkan, 2004; Tekeli, 1991, s. 117).

Belediyelerin ölçeği ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, sorunun sadece siyasi yön üzerinden çözülemeyeceğini, toplumsal yapıdan kaynaklanan bir sorun olduğunu göstermektedir (Arikboğa, 2009, s. 16). 2004 seçimlerine göre 16 büyükşehirden 13'ünde büyükşehir meclislerinde kadın temsil oranı, bu meclisleri oluşturan ilçe meclislerinin ortalama oranlarından düşüktür. Bu durumda büyükşehir meclislerinin oluşturulma yönteminin etkisi büyüktür. İl genel meclisi seçimlerinde seçim bölgelerinin darlığı da kadınlar önünde görünmez bir baraj oluşturmaktadır. Az sayıda kişinin seçileceği bölgelerde kadınların seçilmeleri bir yana aday listelerine girmeleri bile zorlaşmaktadır (Arikboğa, 2009, ss. 37-40).

Oktay (2013, s.966), ise yerel meclislerdeki kadın üye temsiliinin Türkiye'de temel sorun alanları arasında yer almakta olduğunu, meclislerde temsil düzeyi yanı sıra meclis çalışmalarına aktif katılımın da önemli bir gösterge olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu konuya odaklanmış ve Marmara Bölgesi'ndeki 95 belediye meclisi ve bu meclislerde yer alan 512 adet komisyonu incelemiştir. Çalışma sonucunda bölgedeki belediyelerin komisyonlarında belediye meclislerindeki temsil oranının üzerinde bir orana ulaşıldığı, ancak belediyelerde en önemli komisyonlar olarak kabul edilen imar ile plan ve bütçe komisyonlarında diğer komisyonlara kıyasla daha düşük bir oranda kadın bulunduğu anlaşılmaktadır (Oktay, 2013, ss. 977-978). Bu kadınların temsiliinde yüklenilecek yetki ve sorumlulukların da oranı düşürücü bir etken olabileceğini göstermektedir. Nitekim yerel yönetimlerin kentsel rantların dağıtımında rolü kadınların siyasetten dışlanmasını güçlü şekilde tetikleyebilmektedir. Alkan (2009, s. 34), bu açıdan özellikle 1980 sonrası yerel yönetimlerin dönüşümünün ve ticarileşmelerinin etkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla gelinen noktada Türkiye'de yerel yönetimlerde kadın temsiliinin farklı birim ve görevlerde dağılımı şu şekilde bir görünüm ortaya koymaktadır:

Tablo 1. Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Seçilmiş Görevlilerin Cinsiyet Dağılımları (2019)

Görev	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
Büyükşehir Belediye Başkanı	27	90	3	10	30
Büyükşehir İlçe Belediye Başkanı	496	96	23	4	519
Belediye Meclis Üyesi	18300	89	2198	11	204918
İl Belediye Başkanı	50	98	1	2	51
İlçe ve Belde Belediye Başkanı	784	98	13	2	797
İl Genel Meclis Üyesi	1191	95	60	5	1251
Köy Muhtarı	18085	100	58	0	18085
Mahalle Muhtarı	31013	98	622	2	31635
Köy İhtiyar Meclis Üyesi	79689	99	1007	1	80696
Mahalle İhtiyar Heyeti Üyesi	134362	98	3419	2	137781

Toplam	283997	97	7404	3	291401
--------	--------	----	------	---	--------

Kaynak: YYGM, 2021

Tablodaki verilere göre Türkiye’de yerel yönetimlerde kadın temsili farklı birim ve görev alanlarında toplamda %3’lük bir orana sahipken, bu oranın en yüksek olduğu belediye meclis üyeliklerinde %11’e erişmektedir. Köyler, muhtarlıklarda %1’in altına düşen, ihtiyar heyeti üyeliklerinde ise %1 civarında olan kadın temsil oranıyla kadınların en az temsil edildiği birimlerdir. Mahalle muhtarlıkları, mahalle ihtiyar heyeti üyelikleri ile il belediye başkanlıkları ve ilçe, belde belediye başkanlıkları ise benzer orana sahiptirler. Drechselova (2022, s. 89), bu birimlerde düşük temsilin sebebi olarak kadınların buralarda büyükşehirlerin aksine güçlü muhafazakâr toplumsal normlarla yüzleşmek durumunda kalmalarını göstermektedir. Ayrıca bu durumu tersine kozmopolit etki olarak ifade etmekte, kadınların eğitim alma ve iş bulma imkanlarının arttığı büyükşehirlerde seçilme olasılıklarının da arttığına vurgu yapmaktadır. Bu oranlar değerlendirildiğinde kadınların birim olarak köy ve mahallelerde, görev olarak ise muhtarlık ve belediye başkanlıklarında geri planda kaldıkları anlaşılmaktadır. Kadınların belediye başkanları arasındaki düşük oranını 2014 Yerel Seçimleri verilerine göre değerlendiren Sancar (2018, s. 25), bu durumda aday gösterilmemenin de büyük etkisi bulunduğunu ve kadın aday oranının yalnızca %3,3 olduğunu belirtmektedir. Buna göre tüm adaylar belediye başkanı seçilmiş olsa dahi kadın başkan oranının bununla sınır kalacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte 2019 verilerine göre büyükşehir belediyesinde seçilen 3 kadın başkanın %10’luk oranı ile diğer görevlere kıyasla yüksek görünen belediye meclis üyeliği oranı ise genel temsil oranının düşüklüğüne etki edemeyecek bir düzeyde kalmaktadır. Bu oranlar kadınların siyasetten dışlanmasında görev alanının önemini gözler önüne sermektedir ve belediye meclis üyeliğinin kadınların siyasete katılmasında diğer görevlere kıyasla daha etkili bir koltuk olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada tartışılması gereken Oktay’ın (2013) da işaret ettiği üzere kadınların seçildikleri meclislerde üstlendikleri görevler ve aktif siyaset yapma imkanına kavuşup kavuşmadıklarıdır. Kadınlar büyükşehirlere dahil olan ilçelerde meclise girmiş olsalar dahi seçilme sıraları da elde edecekleri görevler açısından önem kazanmaktadır. Çünkü bu meclislere üst sıralardan girmek büyükşehir belediye meclislerinde görev yapma imkânı sağlamaktadır. Çalışmada da değinilecek olan Trabzon örneği bu noktada dikkat çekicidir. 2014 Yerel Seçimleri sonucunda Trabzon Büyükşehir Belediye Meclisi’ne yalnızca 2, 2019 Yerel Seçimleri sonucunda ise 3 kadın üyenin girebildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda kadınlar yerel düzeyde temsil imkanına kavuşsalar bile listelerde çoğunlukla alt sıralarda bulduklarını göstermektedir (Drechselova, 2022, s. 117). Yine gerek ilçe gerek il meclisleri gerekse büyükşehir meclislerinde gerçekleştirilen seçimler sonucunda üstlenilen bir görev olan belediye

birliği meclis üyeliği ise bu açıdan dikkat çeken konulardan biri olarak görülebilmektedir.

2. BELEDİYE BİRLİKLERİ VE KADINLARIN YETERSİZ SİYASAL TEMSİLİ

Türkiye’de kadın temsili çalışmaları birçok farklı bölge ve birim temelinde araştırmalarla gelişen bir literatüre sahiptir. Ancak bu çalışmalar içerisinde mahalli idare birlikleri göz ardı edilmiş birimler olarak dikkat çekmektedir. Bu birlikler de birçok farklı bölgede örnek teşkil etmeleri ve seçilmiş meclisleriyle üzerinde durulması gereken bir örnek teşkil etmektedirler. Bu bölümde Türkiye’de mahalli idare birliklerinin yasal temelleri ortaya konmakta, ülkede bölgesel olarak öne çıkan bazı birliklerde kadın temsili değerlendirilmektedir. Son bölümde ise Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Meclisi ve üye belediyelerin meclislerinde kadın temsili kıyaslanmaktadır.

2.1 Mahalli İdare Birlikleri: Mevzuat, Kuruluş, Amaçlar

Türkiye’de yerel yönetim birliklerine anayasal anlamda ilk olarak 1961 Anayasasının 116. maddesinde yer alan "Mahallî idarelerin kuruluşları, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezî idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir. Bu idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır." hükmü ile yer verilmiştir. Ardından 1970’li yıllarda belediyeler ilk birliklerini kurmuşlardır. Devam eden süreçte ise 1981 Anayasasının 127. maddesinde "Mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile, kendi aralarında Cumhurbaşkanının izni ile birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir." hükmü ile yine birliklere değinilmiştir. Bununla birlikte her iki anayasa döneminde de birliklerin yasal altyapıları kurulmamıştır. Bu tarihe kadar belediyeler Belediye Kanunu’ndaki birkaç maddeye dayanarak birlikler kurmuşlardır. 1945’te demokratik bir belediyecilik hareketi oluşturmak amacıyla Türk Belediyecilik Derneği kurulmuş, dernek 1949’da Bakanlar Kurulu kararıyla kamuya yararlı dernek statüsüne kavuşmuştur. 2002’de ise yine Bakanlar Kurulu kararıyla derneğin adı, işleyişi ve yapısı değiştirilmiş, Türkiye Belediyeler Birliği olarak faaliyetlerine başlamıştır. Son olarak 2005’te çıkarılan 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile mevzuattaki eksiklik giderilmiş ve birliklerin bütüncül bir yapı içerisinde faaliyet göstermeleri sağlanmıştır (Akman, 2019, ss. 75-77; Turan, 2015, s. 77).

5355 sayılı kanuna göre birlikler birlik tüzüğünün kesinleşmesi sonrasında Cumhurbaşkanının izni ile kurulmakta ve tüzel kişilik kazanmaktadır. Bu doğrultuda amaçları belirtilerek çeşitli alanlarda yerel yönetim birlikleri oluşturulabilmektedir. Yasa da bu durumu "mahalli

idarelerin bütün görevlerini kapsayacak şekilde genel amaçlı veya amacı açıkça belirlenmiş birlik kurulamaz." ifadesiyle hükme bağlamıştır (İçişleri Bakanlığı, 2005).

Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü verilerine göre Türkiye'de 2022 itibarıyla 694 adet mahalli idare birliği bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu birliklerin türlerin göre dağılımına yer verilmektedir:

Tablo 2. Türlerine Göre Türkiye'de Mahalli İdare Birlikleri

Türü	Adet
Ülke Düzeyinde Birlikler	2
Belediye Hizmet Birliği	42
Özel İdare-Belediye Hizmet Birliği	9
Kalkınma Birliği	5
Çevre Altyapı Hizmet Birliği	67
Turizm Altyapı Hizmet Birliği	31
İçme Suyu Birliği	75
Köylere Hizmet Götürme Birliği	451
Diğer	12
TOPLAM	694

Kaynak: YYGM, 2022.

Tabloda da görüldüğü üzere bu birliklerin 2 adedi ülkedeki tüm belediyelerin üyeliğinin zorunlu olduğu Türkiye Belediyeler Birliği ile tüm il özel idareleri ve yatırım izleme koordinasyon başkanlıklarının üyeliklerinin zorunlu olduğu Vilayetler Hizmet Birliği'nden oluşmaktadır. Diğer birlikler ise üye olan mahalli idarelerin türlerine, bölgelerine ve amaçlarına göre çeşitlilik göstermektedirler. Birliklere üyelik ise üye olmak isteyen mahalli idare meclisinin kararı ve başvurusu üzerine birlik meclisinin bu başvuruyu kabulü ile olmaktadır. Su, atık su, katı atık ve benzeri altyapı hizmetleri ile çevre ve ekolojik dengenin korunmasına ilişkin projelerin zorunlu kılması halinde, Cumhurbaşkanı, ilgili mahalli idarelerin, bu amaçla kurulmuş birliğe katılmalarına karar verebilmektedir.

Yasaya göre birlikler, birlik meclisi, birlik encümeni ve birlik başkanı olmak üzere üç temel organdan oluşmaktadırlar. Birlik başkanı doğrudan birlik meclisi üyeleri tarafından seçilmektedir. Birlik encümeni birlik başkanı ve sayısı yediyi geçmemek üzere birlik tüzüğünde gösterilen sayıda meclis üyesinden oluşmaktadır. Ülke düzeyinde kurulan birliklerde bu sayı iki kat olarak uygulanmaktadır. Birliğin karar organı olan birlik meclisi ise mahalli idarelerin meclislerinin kendi üyeleri veya belediye meclis üyeliğine seçilmeye haiz kişiler arasından birlik tüzüğünde belirlenen sayıda ve gizli oyla seçecekleri üyelerden oluşmaktadır. Ayrıca il özel idarelerinden oluşan birliklerde vali, belediyelerden oluşan

birliklerde belediye başkanı, köylerin üyesi oldukları birliklerde köy muhtarı birlik meclislerinde doğal üye olarak bulunmaktadırlar.

2.2 Belediye Birlikleri ve Birlik Meclislerinde Temsil

Tablo 2’de de görüldüğü üzere Türkiye’de belediye düzeyinde 41 adet belediye hizmet birliği bulunmaktadır. Bu birlikler arasında özellikle farklı amaçlar çerçevesinde kurulan birlikler ile bölgesel düzeyde kurulmuş olan birlikler dikkat çekmektedirler. Bu birliklerde meclislerde üye belediyelerin hangi sayıda üyeye temsil edilecekleri ve oluşacak meclislerin üye sayıları ilgili birliklerin tüzüklerinde belirlenmiştir.

Ülkedeki tüm belediyelerin üye olduğu Türkiye Belediyeler Birliği Tüzüğü’ne göre birlik meclisi büyükşehir, il ve nüfusu 100 bin ve daha fazla olan belediyelerin başkanlarını ifade eden doğal üyeler ile her ilin milletvekili sayısı kadar belediye başkanları ve belediye meclis üyeleri arasından seçilen üyelerden oluşmaktadır. Ayrıca birlik üyeliğine seçilecek kişilerin en az %80’i belediye başkanlarından oluşacak, ilde yeterli sayıda belediye başkanı bulunmadığı takdirde kalan üyeler belediye meclis üyeleri arasından seçilecektir. TBB 2021 Faaliyet Raporu’na göre Birlik Meclisi’nde 600’ü seçilmiş 258’i doğal üye olmak üzere toplam 858 üye bulunmaktadır (Türkiye Belediyeler Birliği, 2022).

Bölgesel anlamda birliklere bakıldığında ise tüzüklere bağlı olarak farklılaşan bir meclis yapısı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Marmara Belediyeler Birliği Tüzüğü’ne göre üye belediyelerin başkanları birlik meclisinin doğal üyesi konumundadırlar. Doğal üyeler dışındaki üye sayısı belirlenirken ise nüfusa dayalı bir ayırım yapılmaktadır. Nüfusu 40001 ile 400000 arasında olan belediyelerde belediye meclislerinden seçilecek bir üye, 400001 ve üzeri belediyelerde ise 2 meclis üyesi birlik meclisini oluşturmaktadırlar. Akdeniz Belediyeler Birliği’nde de üye belediyelerin başkanları birlik meclisinin doğal üyesi kabul edilmektedirler. Ancak seçilecek üye sayısının belirlenmesinde belediye meclislerindeki üye sayılarına bağlı bir ayırma gidildiği anlaşılmaktadır. Meclis üye sayısı 12’ye kadar olan belediyelerde 1 üye, bu sayının üzerinde üyeye sahip olan belediyelerde ise her ek 10 üye için 1 ek meclis üyesi seçileceği ancak seçilecek üye sayısının en fazla 5 olacağı belirtilmektedir. Doğu Karadeniz Belediyeler Birliğinde de üye belediyelerin başkanları doğal üye olarak mecliste yer almaktadırlar. Seçilecek üyelerde ise sayıların belirlenmesinde nüfus kriteri tercih edilmiştir. Nüfusu 50000’e kadar olan belediyelerde 1 üye, 50001-100000 arası belediyelerde 2 üye, 100001-200000 arası belediyelerde 3 üye, 200001 ve üzeri nüfusa sahip belediyelerde 5 üye seçilmesine birlik tüzüğünde yer verilmiştir (Marmara Belediyeler Birliği, 2022; Akdeniz Belediyeler Birliği, 2022b; Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği, 2022).

Birliklere seçilecek bu üyeler gizli oyla seçilecektir ve seçilen üyelerin görev süreleri mahalli idareler seçim dönemiyle sınırlı olacaktır.

Dolayısıyla belediye birliklerinin meclisleri genel anlamda belediye başkanlarını ifade eden doğal üyeler ile belediye meclislerinin kendi içlerinden seçtikleri üyelerin katılımıyla oluşmaktadır ve bu üyeler belediyelerini birliklerde temsil etmektedirler. Aşağıdaki tabloda Türkiye Belediyeler Birliği ile Türkiye'de öne çıkan bazı bölgesel belediye birliklerinin üyeleri ile meclislerinin güncel üye sayılarına yer verilmektedir.

Tablo 3. Bazı Belediye Birliklerinde Birlik ve Birlik Meclisi Üye Sayısı

Birlik	Üye Sayısı	Meclis Üye Sayısı
Türkiye Belediyeler Birliği	1390	858
Akdeniz Belediyeler Birliği	84	213
Çukurova Belediyeler Birliği	46	191
Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği	72	158
Marmara Belediyeler Birliği	190	319

Kaynak: Türkiye Belediyeler Birliği 2022, Akdeniz Belediyeler Birliği, 2022a; Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği, 2023; Çukurova Belediyeler Birliği, 2023; Marmara Belediyeler Birliği, 2023.

Belediye birliklerinde birlik meclisi, üye belediye meclislerinin üyeleri tarafından seçilen üyeler ile doğal üyeler olarak tüzüklerde belirtilen belediye başkanlarından oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu yöntemle oluşmuş bölgesel birlik meclisi örneklerine yer verilmektedir:

Tablo 4: Bazı* Bölgesel Belediye Birliklerinde Üye Türlerine Göre Kadın Temsili

	Belediye Başkanı			Belediye Meclis Üyesi			Toplam		
	Kadın	Erkek	Kadın (%)	Kadın	Erkek	Kadın (%)	Kadın	Erkek	Kadın (%)
Akdeniz Belediyeler Birliği	2	82	2,4	12	117	9,3	14	199	6,6
Çukurova Belediyeler Birliği	0	46	0,0	7	138	4,8	7	184	3,7
Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği	1	71	1,4	3	83	3,5	4	154	2,5
Marmara Belediyeler Birliği	5	185	2,6	21	108	16,0	26	293	8,2

* Çalışma kapsamında veriye tam veya güncel veriye erişim noktasında çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Birçok birliğin meclis üye listelerine erişmek mümkün olmamıştır. Türkiye Belediyeler Birliği de resmi başvuruya rağmen verisine erişilemeyen birlikler arasında yer almıştır. Dolayısıyla Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği ile kıyaslamak üzere veriye erişimde sorun yaşanmayan bu 4 birlik seçilmiştir.

Toplam	8	384	2,0	43	446	8,8	51	830	5,8
--------	---	-----	-----	----	-----	-----	----	-----	-----

Kaynak: Akdeniz Belediyeler Birliği, 2022a; Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği, 2023; Çukurova Belediyeler Birliği, 2023; Marmara Belediyeler Birliği, 2023.

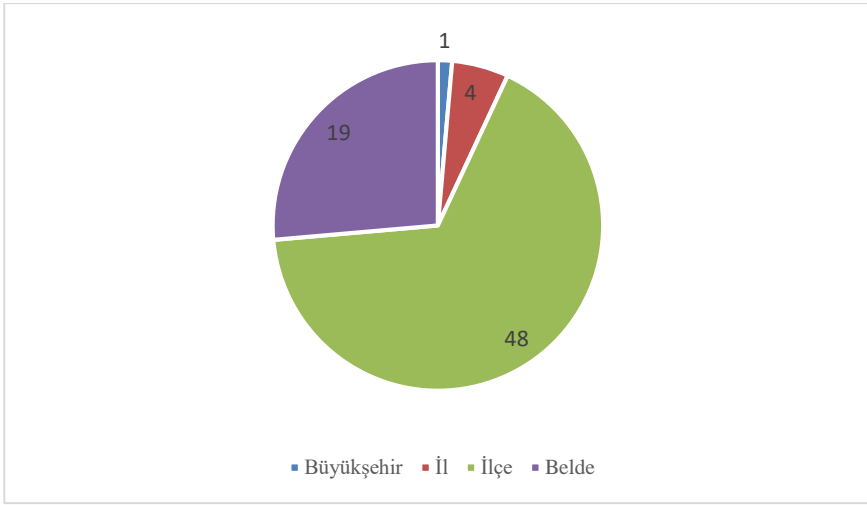
Tablo üyelerin geldikleri belediyelerdeki görevlerine ve cinsiyetlerine dayalı olarak hazırlanmıştır. Görüldüğü üzere bu birliklerde özellikle doğal üyelere kadın üye oranı oldukça düşüktür. Nitekim ülkede seçilmiş belediye başkanları arasındaki kadın sayısının azlığı bu sonucu doğurmaktadır. Büyükşehir belediyelerinde %10 olan bu oran, büyükşehir ilçe belediyelerinde %4'e, il belediyeleri ile ilçe ve belde belediyelerinde ise %2'ye düşmektedir. Dolayısıyla değerlendirilen dört belediye birliğinde doğal üyeler arasında kadın üye sayısının bu derece az olması da şaşırtıcı değildir. Bu verilere göre doğal üyeler arasında kadın üye oranı %2'de kalmaktadır. Meclislerden seçilen üyelere ise bu oran %8,8'e, tüm üyeler içerisinde kadın üye oranı ise %5,8'e ulaşmaktadır. Birlikler özelinde bakıldığında ise birlik meclislerinde kadın temsil oranı Marmara Belediyeler Birliği'nde %8,2[†] ile bu birlikler arasında en yüksek düzeye erişirken, en düşük oran ise %2,5 ile Akdeniz Belediyeler Birliği'nde gözlemlenmektedir. İlgili oranlar Çukurova Belediyeler Birliği'nde %3,7, Doğu Karadeniz Belediyeler Birliğinde ise %6,6'dır. Bu oranlar göstermektedir ki bu dört birlik örneğinde birlik meclislerinde kadın temsil oranı Türkiye'de belediye meclislerinde görülen %11'lik oranın oldukça altında kalmaktadır. Bununla birlikte oranların daha da düşmesine neden olan doğal üyelerin oranı dikkate alınmadığında yalnızca belediye meclislerinden seçilen üyeler içerisinde kadın temsil oranı Akdeniz Belediyeler Birliği'nde %9,3, Çukurova Belediyeler Birliği'nde %4,8, Doğu Karadeniz Belediyeler Birliğinde ise %3,5 olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla ülkedeki belediye meclislerindeki kadın oranına kıyasla halen oldukça düşük oranlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Yalnızca Marmara Belediyeler Birliği'nde belediye meclislerinden seçilen kadın oranı %16'ya erişmekte ve belediye meclislerindeki kadın oranının üzerine çıkmaktadır. Bununla birlikte bu orana rağmen seçilen dört örnek birlik değerlendirildiğinde kadınların gerek belediye başkanları arasındaki gerekse meclislerdeki seçimlerden birlik meclislerine gitme hakkı elde eden kadın oranlarının düşüklüğü nedeniyle birçok birim ve görev alanında olduğu gibi belediye birliklerinde de yetersiz temsille karşı karşıya oldukları ifade edilebilmektedir.

[†] Bu oran diğer 3 birliğe kıyasla yüksek olmakla birlikte, doğal üyeler açısından Marmara Belediyeler Birliği'nde de %2,6'lık bir oran gözlemlenmektedir. Belediye meclis üyeleri arasından seçilen üyelerin oranının %16 olması genel oranın da %8,2'yi bulmasını sağlamaktadır.

2.3 Belediye Birliklerinde Kadın Temsili Sorunu: Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Örneği

Birliklerde kadın temsili değerlendirmek için ilgili birliklere üye belediyelerin başkanları ve meclislerindeki üye temsili de değerlendirmek gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada veri toplamanın zorluğunu azaltmak amacıyla diğer belediyelere kıyasla daha az üyeye sahip olan ve Tablo 4'te yer verilen birlikler arasında en az kadın temsil oranını ortaya koyan olan Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Meclisi ile birliğe üye belediyelerin meclislerindeki kadın temsili kıyaslanarak tartışmaya açılacaktır. Birliğe üye olan belediyelerin türlerine göre dağılımını aşağıdaki grafikte verilmektedir:

Grafik 1. Türlerine Göre Üye Belediye Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK, 2022 ve Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği (DKBB) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Doğu Karadeniz Belediyeler Birliğine üye 72 belediye bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca biri büyükşehir belediyesidir. 4'ü il, 19'u belde belediyesidir. Üyelerin üçte ikisi ise ilçe belediyelerinden olmaktadır. Ülke genelinde ilçe belediyelerinin kadın temsil oranının düşüklüğü düşünöldüğünde bu belediye meclislerinde ve DKBB meclisinde kadın temsili de düşüklüğü de rahatlıkla öngörölebilecek bir durumdur. Arıkboğa'nın (2009) çalışmasında belirttiği üzere büyükşehir belediye meclislerine seçilebilmek için kendi meclislerinde üst sıralarda seçilmiş olma zorunluluğu ilk sıralarda olma zorunluluğu kadınların bu meclislerde temsil oranlarını düşürmektedir. Nitekim DKBB üyesi tek büyükşehir belediyesi olan Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nde 66 erkek üye bulunmaktayken, üyelerin yalnızca 3'ü kadındır. Ayrıca bu belediyeden DKBB meclisine gönderilen 6 üye arasında da kadın üye bulunmamaktadır. Türkiye verileri değerlendirildiğinde belediye türlerine göre kadın temsilindeki farklılaşma da dikkat çeken bir konudur. Bu bağlamda üye

belediyelerin türlerine göre meclislerinde kadın üye oranının dağılımı şu şekildedir:

Tablo 5. Nüfuslarına Göre Üye Belediyelerde Belediye Meclis Üyelerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı[‡]

Belediye Türü	Kadın Üye Bulunan Belediye Sayısı	Kadın Üye Sayısı	Kadın Üye Oranı	Erkek Üye Sayısı	Erkek Üye Oranı
Belde	2	4	3	167	97
İlçe	33	58	11	508	89
İl	4	18	23,7	58	76,3
Büyükşehir	1	3	4,4	66	95,6

Kaynak: Yazar tarafından YSK, belediye internet sayfaları, kaymakamlık protokol listeleri ve DKBB verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Bölgedeki birliğe üye belediyelerin meclislerinde de belediye türlerine göre kadın temsiliinde dikkat değer bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Büyükşehir ve il belediyesi olan belediyelerin meclislerin tümünde kadın üye bulunmaktayken, ilçe belediyelerinin de önemli bir kısmının (35/48) meclisinde de kadın üyeler bulunmaktadır. Belde belediyelerinde ise bu durum aksi bir şekilde göze çarpmaktadır. 19 belde belediyesinin yalnızca 2 tanesinde üye bulunmaktadır. Bu 2 belediyede bulunan 4 üye ise tüm belde belediyelerindeki üyelerin yalnızca yaklaşık yüzde 3'üne denk düşmektedirler. Bu oranın ülkedeki belediye meclisleri ortalamasına kıyasla çok düşük olduğu ifade edilmelidir. Bununla birlikte DKBB üyesi belediyeler arasında tek kadın belediye başkanının dolayısıyla birlik meclisinin doğal üyeleri arasındaki tek kadın üyenin bir belde belediye başkanı[§] olduğu da dikkat çekici bir veridir. İlçe meclislerindeki ortalama ülke ortalaması ile aynı düzeydeyken, il belediyelerinin ortalaması Türkiye ortalamasının 2 katından fazladır. Üyeler arasında tek büyükşehir belediyesini temsil eden Trabzon Büyükşehir Belediyesi Meclisinde kadın oranı ise ülkedeki büyükşehir belediyeleri kadın temsil oranının yarısından az bir düzeyde kalmaktadır. İlçe belediyelerinde ülke ortalamalarıyla

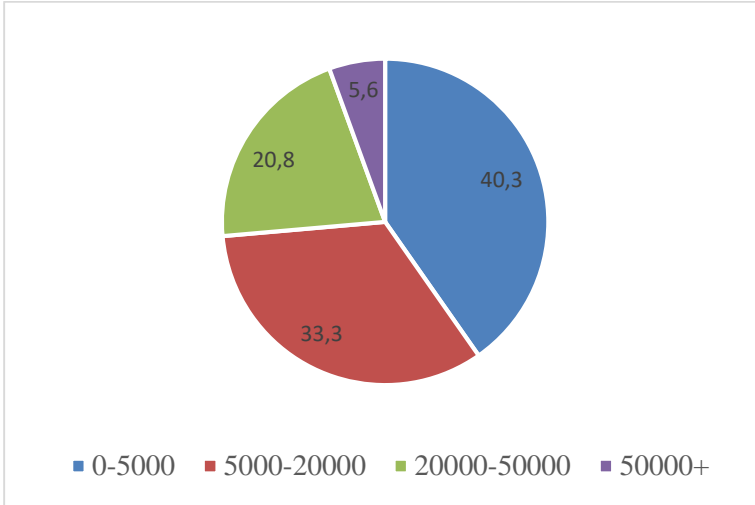
[‡] Üye belediye meclislerinde üyelerin cinsiyetlerine göre dağılımına yönelik veri, belediye internet sayfaları, kaymakamlık protokol listeleri ve YSK aday listeleri ile seçim sonuçları üzerinden derlenerek oluşturulmuştur.

[§] 2019 Yerel Seçimleri sonucunda Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Meclisi'nde doğal üye olarak görev yapan tek kadın Gümüşhane Deredolu Belediye Başkanı Özgül Alkan'dır. İlgili haberler kendisinin başkan adaylığının eşinin aday olamaması sonucunda gerçekleştiğini belirtmektedir. Nitekim 2024 Yerel Seçimlerinde kendisinin başkan olduğu partiden eşi aday olmuş ve başkanlığı devralmıştır (Hürriyet, 2019; Gümüşkoza, 2024). Kadınların siyasete girişlerinde böyle örnekler dönem dönem yaşanabilmektedir. Bu durumda ise erkek, aday olamayacağı bir sorunla karşılaştığında adaylığın aile içinde kalması motivasyonunun etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Negiz ve Üçer (2012, s. 14) de 2009 seçimlerinde görüştükleri seçilmiş kadınlardan birinin benzer şekilde eşinin adaylığının iptali neticesinde aday olarak başkanlığı eşinden devraldığını ifade etmektedirler.

uyumlu bir oran bulunmaktayken, il belediyelerine bu oran ülkedeki belediye meclis üyeleri oranının 2 katını aşmaktadır.

Yerleşim yerlerinin nüfus büyüklüğü ile kadın temsili arasında ilişki de birçok çalışmada tartışılan bir konudur. Çitçi 1984 seçim sonuçları üzerine gerçekleştirdiği çalışması sonucunda nüfusu 50 bin üzeri olan ve bu nüfusları üzerinden kent olarak tanımladığı belediyelerde kadın temsiline daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Nitekim sözü edilen belediyelerde 51 kadın meclis üyesi bulunmaktadır ve bu toplam kadın üyelerin yaklaşık %50'sine denk düşmektedir (Çitçi, 1989, s. 120). Dolayısıyla farklı büyüklüklere sahip belediyeler farklı temsil oranlarıyla karşılaşmak olasıdır. Bu yüzden DKBB üyesi belediyelerin nüfuslarına göre dağılımlarının da incelenmesi gerekmektedir.

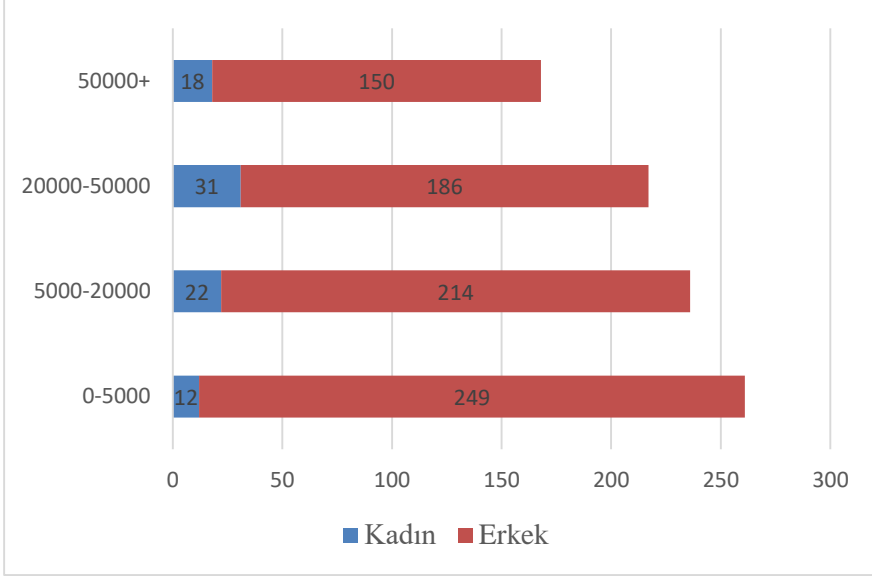
Grafik 2. Nüfuslarına Göre Üye Belediye Oranı(%)

Kaynak: TÜİK, 2022.

Üye belediyelerin yalnızca %6'sına den düşen 4 belediyenin 50 bin üzeri nüfusa sahip oldukları dikkat çekmektedir. Bu 4 belediyenin nüfusu 100 bin üzerindedir. Ancak diğer belediye nüfuslarının 50 bin altı olması çalışmada sınıflandırmanın bu şekilde yapılmasına neden olmuştur. 20 bin-50 bin arası nüfusa sahip belediye oranı %33 iken, nüfusu 5000 altı olan küçük belediyelerin oranı yüzde 40'ı aşmaktadır. Nüfuslarındaki bu dağılıma bağlı olarak belediyelerin meclislerinde kadın üye sayısı ise aşağıdaki şekilde bir görünüm sergilemektedir.

Grafik 3. Nüfuslarına Göre Üye Belediyelerde Belediye Meclis Üyelerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Bu verilere göre DKBB üyesi belediyelerin meclislerinde kadın temsili ülke ortalamalarına göre çok düşük olmadığı söylenebilir. Nitekim tüm belediyelerdeki toplam 882 üyenin 83'ünün kadınlardan oluştuğu ve kadın temsil oranının %9'u aştığı görülmektedir. Çeşitli nüfus grupları açısından bakıldığında ise daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Nüfusu 50 bin üzeri olan 4 belediyenin meclislerinde kadın temsil oranı %12, 20 bin-50 bin arasındaki belediyelerde %16,6, 5 bin-20 bin arası belediyelerde %10'luk bir görünüm sergilemektedir. 5 bin altı nüfusa sahip belediyelerde ise bu oran yaklaşık %5'e düşmektedir. Dolayısıyla üye belediyelerin önemli bir kısmını oluşturan bu belediyelerdeki oranın ülke ortalamalarına kıyasla düşüklüğü de bölgesel anlamda temsil oranının yetersizliğini pekiştiren önemli bir veri sunmaktadır.

Sonuç

Kadın temsili önemli bir gelişim göstermekle birlikte, veriler halen temsil adaletinin sağlanması yolunda çabaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu yolda yerel yönetimler kadınlar için siyasal yaşama girişin ana araçlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim çoğu ülkede yerel yönetimlerde kadın temsil oranı ulusal temsil oranlarına kıyasla daha yüksek sayılara ulaşmış durumdadır. Yerel yönetimlerde aktif rol alarak kadınlar hem siyasal görünürlüklerini hem demokratik süreçlerde ihtiyaç duydukları hizmetlere erişim olanaklarını hem de ulusal siyasette temsil olasılıklarını artırmaktadırlar. Dolayısıyla yerel yönetimlerde ve yerel siyasetin farklı kademelerinde kadın temsili artması ulusal anlamda da gelişimi tetikleyebilecek önemli bir adımdır.

Türkiye’de ise veriler ve literatür farklı bir görünüm sergilemektedir. Kadınlara siyasal temsil hakkı tanınan ülkeler arasında nispeten erken bir tarihte bu hakkı tanıyan Türkiye gelişim sürecinde bu öncülükle uyumlu bir gelişim yaşamamıştır. Gerek ulusal gerekse yerel düzeyde temsil oranları 2000’li yıllarda artış gösterse de halen oldukça düşük bir seviyededir. Yerel temsil açısından ise ulusal düzeyin altında bir oran gözlemlenmekte ve bu durum literatürde Türk paradoksu, temsilin yetersizliği ise yokluk sendromu olarak adlandırılmaktadır.

Yerel yönetimlerde temsil bağlamında bu yetersizliğe neden olan sosyal, siyasal ve kültürel faktörler başta olmak üzere birçok etken bulunmakta, bunlar literatürde yoğun tartışmalara konu olmaktadır. Dolayısıyla bu etkenler ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye hatta kentten kente farklılık sergilemektedirler. Bu doğrultuda kadınların temsili sembolik düzeyde kalabilmekte, kadınlar farklı yerel birimlerde temsil imkanına kavuşsalar bile, bu rollerini aktif olarak yerine getirmeleri mümkün olmayabilmektedir. Bu aktif role sahip olmayı açmak gerekirse, yerel yönetimlerde belediye başkanı olmak, önem arz eden komisyonlarda görev almak, yerel yönetim birliklerinin meclislerine üye olarak seçilmek gibi faaliyetler örnek olarak verilebilir. Bu doğrultuda çalışmanın kadın temsili açısından temel amacı; üyeleri belediye başkanları ve belediye meclis üyeleri arasından seçilen belediye birliklerinde kadınların ne ölçüde temsil edilebildiklerini tartışmaya açmaktır.

Çalışmada değerlendirilen Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği Meclisi üye yapısı ve bu birliğe üye belediyelerin başkan ve üyelerinin cinsiyet dağılımı oldukça net veriler ortaya koymaktadır. Öncelikle bölgedeki bu üye belediyelerin gerek başkan gerekse belediye meclis üyeliklerinde Türkiye verilerine kıyasla düşük oranlar görülmektedir. Türkiye’de kadın belediye başkanı oranı farklı belediye türlerinde %2,4 ve %10 olarak görülürken, birlik üyesi belediyelerin yalnızca birinde kadın belediye başkanı bulunmaktadır ve bu oransal olarak tüm başkanların %1,4’üne denk düşmektedir. Meclis üyeleri açısından bakıldığında ise ülke genelinde üyelerin %11’i kadın iken üye belediyelerde bu oran %9’dur. Burada dikkat çeken nokta ise belediye sayısının %40’ına denk düşen nüfusu 5 bin altı olan belediyelerde oranın %5’e düşmesidir. Ayrıca belediyelerin 32 tanesinin meclisinde kadın üye bulunmamaktadır. Burada bir diğer değişken de belediye türleridir. Nitekim birlik üyesi belde belediyelerinde %3 olan kadın üye oranı, ilçe belediyelerinde %11, il belediyelerinde %23,7, üye olan tek büyükşehir belediyesinde ise %4,4 olarak hesaplanmaktadır. Doğrudan birlik meclisi üzerinden değerlendirmek gerekirse temsilin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. 158 üyeden oluşan birlik meclisinde biri belediye başkanı olmak yalnızca 4 kadın üye bulunmakta ve kadın üye oranı yalnızca %2,5 olarak hesaplanmaktadır. Nitekim kadınların Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği üyesi belediyelerin meclislerinde Türkiye ortalamalarına nispeten yakın bir

şekilde temsil edildikleri ancak belediye başkanlığı ve birlik meclisi üyeliği gibi görevler söz konusu olduğunda temsilin daha da düştüğü anlaşılmaktadır.

Bu bölgesel ve belediye türlerine ve nüfuslarına göre farklılaşan temsil adaletsizliği, konunun bölgesel ve farklı yerel yönetim türleri açısından daha detaylı tartışılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Her bir bölgenin kendine has nitelikleri farklı nedenler ortaya koyabilmekte, farklı birimlerdeki farklı görevlerin sorumluluk ve yetkileri de bu nedenlerden birini oluşturabilmektedir. Dolayısıyla kadınların temsil yetersizlikleri tartışılıp, bu sorunun ortadan kaldırılması veya hafifletilmesi noktasında yeni bakış açıları önem kazanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak dönemsel anlamda farklı birimler ve bölgeler temelinde karşılaştırmalı çalışmalar artırılmalıdır. Ayrıca bu değişkenler doğrultusunda temsil yetersizliğinin nedenleri ve temsil adaletini sağlamaya yönelik çözüm önerileri tartışmaya açılmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: İlker Şahinoğlu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: İlker Şahinoğlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Şahinoğlu, İ. (2024). Belediye birliklerinde kadın temsili ve azalan temsil adaleti: Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 781-808. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1476677>

Kaynakça

Akçaabat Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.akcaabat.bel.tr/meclis-uyeleri.aspx> adresinden edinilmiştir.

Akdeniz Belediyeler Birliği (2022a). *2021 faaliyet raporu*. 23 Mart 2023 tarihinde <https://www.akdenizbelbir.gov.tr/file.php?cat=1&file=92> adresinden edinilmiştir.

- Akdeniz Belediyeler Birliği (2022b). *Birlik tüzüğü*. 15 Aralık 2022 tarihinde <https://www.akdenizbelbir.gov.tr/page.php?id=11&Tuzuk> adresinden edinilmiştir.
- Akman, Ç. (2019). Türkiye Belediyeler Birliğinin işlevselliği üzerine bir değerlendirme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(3), 73-105.
- Alkan, A. (2004). Yerel siyaset kadınlar için neden önemli? *Birikim Dergisi*, 179, 71-77.
- Alkan, A. (2009). Gendered structures of local politics in Turkey. *Digest of Middle East Studies*, 18(1), 31-56. <https://doi.org/10.1111/j.1949-3606.2009.tb00106.x>
- Araklı Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://arakli.bel.tr/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Ardeşen Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde <https://ardesen.bel.tr/Kurumsal/meclis-uyeleri.html> adresinden edinilmiştir.
- Arhavi Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://arhavi.bel.tr/arhavibelediyesi-meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Arıkboğa, E. (2009). Yerel yönetimlerde temsil ve kadın üyeler: Kadın adayların önündeki görünmez engeller. *Türk İdare Dergisi*, 81(463–464), 15–44.
- Arsin Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.arsin.bel.tr/meclis-uyeleri.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Artvin Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://artvin.bel.tr/MeclisUyeleri.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Arzularkabaköy Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://arzularkabakoy.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Aydıntepe Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde <https://www.aydintepe.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Bari, F. (2005, Kasım). *Women's political participation: Issues and Challenges*. Division for the Advancement of Women Expert Group Meeting, Bangkok.
- Bayburt Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde <https://bayburt.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- BBC News Türkçe (2015, 12 Aralık). *Suudi kadınlar ilk kez oy kullandı*. 7 Haziran 2024 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151212_suudi_secmen_kadin adresinden edinilmiştir.
- Beşikdüzü Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde https://www.besikduzu.bel.tr/tr/belediye_meclisi adresinden edinilmiştir.
- Borçka Kaymakamlığı (2022). *İlçe protokol listesi*. 21 Aralık 2022 tarihinde <http://www.borca.gov.tr/protokol> adresinden edinilmiştir.

- Büyükköy Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.buyukkoy.bel.tr/Kurumsal/meclis-uyeleri.html> adresinden edinilmiştir.
- Çamlıhemşin Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://camlihemsin.bel.tr/sayfa/belediye-meclisi/86> adresinden edinilmiştir.
- Çamoluk Kaymakamlığı (2022). *İlçe protokol listesi*. 24 Aralık 2022 tarihinde <http://www.camoluk.gov.tr/ilce-protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Çavuşlu Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.cavuslu.bel.tr/kurumsal-detay/belediye-meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Çaykara Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.caykara.bel.tr/Sayfa/51/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Çitçi, O. (1989). *Yerel yönetimlerde temsil (Belediye örneği)*. TODAİE Yayını.
- Çukurova Belediyeler Birliği (2023). *Birlik meclis üyeleri*. 25 Mart 2023 tarihinde <https://www.cbb.gov.tr/encumen-uyelerimiz-> adresinden edinilmiştir.
- Dahlerup, D. (2013). Denmark: High representation of women without gender quotas. D. Dahlerup & M. Leyenaar (Ed.), *Breaking male dominance in old democracies* (pp. 146-172). Oxford Academic.
- Demirözü Kaymakamlığı (2022). *İlçe protokol listesi*. 24 Aralık 2022 tarihinde <http://www.demirozu.gov.tr/protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Dereli Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.dereli.bel.tr/kurumsal-detay/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Derepaşarı Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde <https://derepaşari.bel.tr/profil-kategori/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Dernekpazarı Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <http://www.dernekpazarı.bel.tr/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği (2022). *Birlik tüzüğü*. 15 Aralık 2022 tarihinde http://www.dkbb.gov.tr/?page_id=120 adresinden edinilmiştir.
- Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği (2023). *Birlik meclis üyeleri*. 23 Mart 2023 tarihinde http://www.dkbb.gov.tr/?page_id=92 adresinden edinilmiştir.
- Drechselova, L. (2022). *Türkiye’de yerel siyasette kadınlar: Dışlanma döngüleri*. İletişim Yayınları.

- Duroğlu Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.duroglu.bel.tr/kurumsal-detay/belediye-meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Düzköy Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://duzkoy.bel.tr/Sayfa/51/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Freidenvall, L. (2013). Sweden: Step by step-Women's inroads into parliamentary politics. D. Dahlerup & M. Leyenaar (Ed.), *Breaking male dominance in old democracies* (pp. 97-123). Oxford Academic.
- Gilardi, F. (2015). The temporary importance of role models for women's political representation. *American Journal of Political Science*, 59(4), 957-970. <https://doi.org/10.1111/ajps.12155>
- Gökçedere Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 23 Aralık 2022 tarihinde <https://gokcedere.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi. *Yasama Dergisi*, (10), 5-59.
- Görel Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 23 Aralık 2022 tarihinde <https://www.gorele.bel.tr/belediye-meclis-uyeleri/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Gümüşhane Kaymakamlığı (2022). *İl Protokol Listesi*. 19 Aralık 2022 tarihinde <http://www.gumushane.gov.tr/protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Gümüşkoza (2024, 18 Nisan). *Gümüşhane'de eşler arasında belediye başkanlığı devir teslim töreni yapıldı*. 21 Nisan 2024 tarihinde <https://www.gumuskoza.com.tr/haber/19906719/gumushanede-esler-arasinda-belediye-baskanligi-devir-teslim-toreni-yapildi> adresinden edinilmiştir.
- Güneysu Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde https://www.guneysu.bel.tr/Sayfa/belediye_meclisi-29.html adresinden edinilmiştir.
- Hemşin Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <http://hemsin.bel.tr/kurumsal-yapi/meclis-uyeleri.html> adresinden edinilmiştir.
- Hopa Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 22 Aralık 2022 tarihinde <https://www.hopa.bel.tr/kurumsal-yapi/meclis-uyeleri.html> adresinden edinilmiştir.
- Hürriyet (2019, 10 Nisan). *Eşinin yerine seçime girdi aldı*. 12 Haziran 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esinin-yerine-secime-girdi-aldi-41177767> adresinden edinilmiştir.
- Inter-Parliamentary Union (2024). *Women in Parliament 2023*. 11 Mart 2024 tarihinde <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2024-03/women-in-parliament-2023> adresinden edinilmiştir.

- İçişleri Bakanlığı (2005, 11 Haziran). 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu. 14 Aralık 2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat/metin/1.5.5355.pdf> adresinden edinilmiştir.
- İkizdere Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.ikizdere.bel.tr/Sayfa/51/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- İyidere Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde https://www.iyidere.bel.tr/Sayfa/belediye_meclisi-29.html adresinden edinilmiştir.
- Kelkit Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.kelkit.bel.tr/kurumsal/meclis-uyeleri.html> adresinden edinilmiştir.
- Kemalpaşa Kaymakamlığı (2022). *İlçe Protokol Listesi*. 22 Aralık 2022 tarihinde <http://www.artvinkemalpaşa.gov.tr/ilce-protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Kendirli Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.kendirli.bel.tr/profil-kategori/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Köse Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://kose.bel.tr/?p=653> adresinden edinilmiştir.
- Krook, M. L. & Norris, P. (2014). Beyond quotas: Strategies to promote gender equality in elected office. *Political Studies*, 62(1), 2-20. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12116>
- Kürtün Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://kurtun.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Maçka Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.macka.bel.tr/members/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Marmara Belediyeler Birliği (2022). *Birlik tüzüğü*. 15 Aralık 2022 tarihinde <https://www.marmara.gov.tr/uploads/mbbtuzuk.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Marmara Belediyeler Birliği (2023). *Meclis üyeleri*. 23 Mart 2023 tarihinde <https://marmara.gov.tr/tr/meclis> adresinden edinilmiştir.
- Murgul Kaymakamlığı (2022). *İlçe protokol listesi*. 21 Aralık 2022 tarihinde <http://www.murgul.gov.tr/protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Negiz, N., & Üçer, N. (2012). Yerel siyasette seçil(e)meyen kadın: 2004-2009 Mart Seçimleri düzleminde analitik bir inceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(2), 1-23.
- Of Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.of.bel.tr/belediye/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Oktay, T. (2013, Kasım). *Belediye meclisi komisyonlarında kadın temsili: Bölgesel bir analiz*. 11. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Malta.

- Ortahisar Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.trabzonortahisar.bel.tr/meclis-uyeleri.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Oruç, T., & Bayrakçı, E. (2018). Yerel siyasette temsil ve katılım: Kadın aktörler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 463–480.
- Özkürtün Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://www.ozkurtun.bel.tr/genel.asp?sayfalama=goster&id=51> adresinden edinilmiştir.
- Paxton, P., Hughes, M. M., & Green, J. L. (2006). The international women's movement and women's political representation, 1893–2003. *American Sociological Review*, 71(6), 898-920. <https://doi.org/10.1177/000312240607100602>
- Pazar Kaymakamlığı (2022). *İlçe protokol listesi*. 24 Aralık 2022 tarihinde <http://www.pazar.gov.tr/ilce-protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. (2017). Eril siyasette kadın temsili(mi?). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1/1), 12-24.
- Piraziz Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 23 Aralık 2022 tarihinde <https://piraziz.bel.tr/belediyemiz/belediye-meclisi/> adresinden edinilmiştir.
- Quaranta, M., & Dotti Sani, G. M. (2018). Left behind? Gender gaps in political engagement over the life course in twenty-seven European countries. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 25(2), 254-286. <https://doi.org/10.1093/sp/jxy005>
- Rize Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 24 Aralık 2022 tarihinde <https://www.rize.bel.tr/yonetim/meclis> adresinden edinilmiştir.
- Salpazarı Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://salpazarı.bel.tr/Sayfa/7/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Sancar, S. (2018). *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*. CEİD Yayınları.
- Sezgin, S. (2019). Yerel siyasette kadın temsili: 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri: Kırklareli ili örneğinde bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 8(2), 21–47.
- Söğütlü Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://sogutlubel.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Sürmene Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.surmene.bel.tr/belediye/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Şavşat Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.savsat.bel.tr/tr/p/62023d280f406c0acc238978/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Şiran Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.siran.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.

- Tekeli, Ş. (1991). *Kadınların siyasetten dışlanmışlıklarınının 55 yıllık öyküsü, kadınlar ve siyasal yaşam: Eşit hak-eşit katılım*. Cem Yayınevi.
- Tirebolu Kaymakamlığı (2022). *İlçe Protokol Listesi*. 23 Aralık 2022 tarihinde <http://www.tirebolu.gov.tr/protokol-listesi> adresinden edinilmiştir
- Trabzon Büyükşehir Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.trabzon.bel.tr/Web/MeclisUyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Tonya Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde <https://www.tonya.bel.tr/genel.asp?sayfalama=goster&id=51> adresinden edinilmiştir.
- Torul Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.torul.bel.tr/meclisuyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Turan, H. T. (2015). 5355 sayılı yasaya göre Türkiye’de birlikler: Hizmet sunumunda adem-i merkeziyetçi ve katılımcı yaklaşım. *Strategic Public Management Journal*, 1(2), 72-87. <https://doi.org/10.25069/spmj.290429>
- TÜİK (2022). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verileri*. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Belediyeler Birliği (2021, 13 Temmuz). *Birlik tüzüğü*. 08 Aralık 2022 tarihinde https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_turkiye-belediyeler-birligi/tuzugu_46 adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Belediyeler Birliği (2022). *2021 faaliyet raporu*. 08 Aralık 2022 tarihinde <https://tbb.gov.tr/online/faaliyetraporu/2021/index.html> adresinden edinilmiştir.
- Vakfikebir Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 21 Aralık 2022 tarihinde https://www.vakfikebir.bel.tr/Kurumsal_Belediye-Meclisi.html adresinden edinilmiştir.
- Viterna, J., Fallon, K. M., & Beckfield, J. (2008). How development matters. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(6), 455-477. <https://doi.org/10.1177/0020715208097789>
- Yavuzçehre, P. S., & Ciğeroğlu-Öztepe, M. (2016). The representation of women in Turkish local governments. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(2), 154-163. <https://doi.org/10.26417/ejis.v2i2.p212-221>
- Yavuzkema1 Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://www.yavuzkema1.bel.tr/kurumsal-detay/meclis-uyeleri/> adresinden edinilmiştir.
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2022). *2021 faaliyet raporu*. 18 Kasım 2022 tarihinde https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler/2021_yili_mahall_-dareler_genel_faal-yet_raporu20220720132303.pdf adresinden edinilmiştir.

- Yomra Kaymakamlığı (2022). *İlçe Protokol Listesi*. 21 Aralık 2022 tarihinde <http://www.yomra.gov.tr/ilce-protokol-listesi> adresinden edinilmiştir.
- Yoon, J. & Shin, K. (2015). Mixed effects of legislative quotas in South Korea. *Politics & Gender*, 11(1), 186-195. <https://doi.org/10.1017/s1743923x14000658>
- Yusufeli Belediyesi (2022). *Meclis üyeleri*. 25 Aralık 2022 tarihinde <https://yusufeli.bel.tr/kurumsal/meclis-uyeleri> adresinden edinilmiştir.
- Yüksek Seçim Kurulu (2018). *Milletvekili cinsiyet dağılımı*. 04 Haziran 2024 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/2018CBMV-MVCinsiyet.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Yüksek Seçim Kurulu (2019a). *İlçe belediye meclis üyeliği aday listesi*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/2019ilceBelediyeMeclis-AdayListesi.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Yüksek Seçim Kurulu (2019b). *Belde belediye meclis üyeliği aday listesi*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/2019BeldeBelediyeMeclis-AdayListesi.pdf> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

The issue of inequality in political representation between men and women has been a subject of intense debate in scholarly discourse. While the 19th century marked the beginning of women's right to vote and stand for election in many nations, including some developed ones, the actualization of these rights in practice has a relatively short history, spanning approximately 50 years in numerous countries. Despite being recognized as voters, women still encounter significant obstacles in fully exercising their right to stand for election and actively participate in decision-making processes. Although some nations have achieved or are nearing equal gender representation in politics, the persistent inadequacy of women's representation in Turkey and several other countries remains a pressing concern. Consequently, this issue holds significant prominence in academic literature and is examined from various perspectives, including the lack of representation and representation across different organizational units and functional areas. Proposed solutions often include measures such as quota systems.

Political representation is handled at two levels, national and local, and these two levels seem to have a supporting role in terms of women taking an active role in politics. In many countries, it is seen as a prominent tool for increasing women's representation at the local level and for women to be effective in national politics. Because it is argued that local politics offers a more suitable field for women due to its nature based on local services, and then access to national politics becomes easier. The data

revealed in the historical process in Turkey reveal a different picture called the Turkish paradox. According to this view, the rate of women in local politics in the country remains below the representation in the national parliament. Therefore, this lack of representation at the local level, which has become even more dramatic in different regions and different positions in Turkey, continues to be a remarkable problem despite women's right to be elected for nearly a century in the country. Studies on this problem offer different dimensions. While doing this, they discuss the reasons for the lack of representation and the rates of female representation in different units and task types. However, there may be areas that are overlooked among these units and tasks. Municipal unions constitute one of these areas. The assemblies of these unions consist of the presidents of the local units formed in the cities and members elected from their assemblies. The representation status of women in these units should also be taken into consideration in terms of representation discussions. Because, as in every unit, it is necessary to ensure fair representation in the assemblies of these unions that play a role in service delivery.

An examination of four regional municipal unions within the scope of this study reveals low levels of female representation compared to national averages. Both natural members (mayors) and elected members from municipal councils exhibit notably low rates of female representation in these unions. Specifically, the proportion of women among natural members stands at 2%, while it increases to 8.8% among elected members, resulting in an overall representation rate of 5.8%. The study aims to address the underrepresentation of women in these unions, focusing on the Union of Eastern Black Sea Municipalities, which exhibits the lowest female representation rate among the four unions. By comparing the representation of women in the union councils with that in member municipalities, the study aims to identify regional disparities and their implications.

Analysis of the membership composition of the Eastern Black Sea Union of Municipalities council and the gender distribution among mayors and municipal council members highlights stark disparities. Female representation among mayors and council members in member municipalities of the region falls below national averages. Notably, only one of the union member municipalities has a female mayor, accounting for a mere 1.4% of all mayors. Furthermore, while women constitute 9% of municipal council members in member municipalities, this rate drops to 5% in municipalities with populations below 5,000, which represent a substantial portion of the total number of municipalities. Additionally, significant variations in female representation across different types of municipalities underscore the need for nuanced analyses.

The observed disparities in representation underscore the necessity of a more comprehensive discussion concerning regional and municipal

variations. The unique characteristics of each region may engender distinct challenges, while variations in the responsibilities and authorities of different municipal units may also contribute to differential representation rates. Consequently, adopting new perspectives and conducting comparative studies across various units and regions assume paramount importance in addressing women's underrepresentation in politics and devising effective solutions.

YAZIM KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Uluslararası Hakemli bir dergidir.

- 1- *Akademik Hassasiyetler*, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.
- 5- *Akademik Hassasiyetler*'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/son notlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfa**yı geçmemelidir.
- 6- Başlıklar **11 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA***). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın unvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

- 7- Makaleler **Microsoft Word veya "doc" veya "docx"** uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 8- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık ve koyu şekilde; (**1.TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1. Ekonomik Faktörler**),

diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde;

(1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

- 9- Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **11 punto** (dipnotlarda ise 8 punto) büyüklüğünde olmalıdır. **Sayfa yapısı 16x24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten, 2 cm, alttan ise 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “3 nk” olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir.** Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.
- 10- **“Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmaların **Giriş’ten itibaren Kaynakça’ya** kadar toplam kelime sayısı en az **5000, Öz, Abstract, Extended Abstarct dahil toplam** kelime sayısı ise en fazla **11000 kelime** olmalıdır.
- 11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayımlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editöryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayımlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editöryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayımlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.
- 12- Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.**
- 13- *Akademik Hassasiyetler’e* gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010, s. 25).** Metin içi atıflarda üç ve daha fazla yazarlı kitap ve makalelerde ilk gösterimde bütün yazarların soyadı gösterilir ancak ikinci ve sonraki gösterimlerde (Ünal vd., 2015, s. 120) şeklinde gösterilmelidir. İki yazarlı makalelerde ise her iki yazarın da soyadı yer almalıdır (Ünal ve Safa, 2015, s. 88).

APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

- 14- Dergimize gönderilen makalelerde **750-1000 kelime aralığında İngilizce**

uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayımlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

- 15- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.
- 16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.
- 17- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Tek Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Timur, T. (2000). *Toplumsal değişme ve üniversiteler*. İmge Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Başaran, İ.E & Çinkır, Ş. (2011). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ekinoks Yayınevi.

Üçten Fazla Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A., Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Fiske, S. T., Gilbert, D. T. & Lindzey, G. (2010). *Handbook of social psychology*. John Wiley & Sons.

Editörlü Kitapta Bölüm

Format: Yazar Soyadı, A. (Yıl). Bölümün adı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (s. Bölüm aralığı). Yayınevi.

Örnek: Dönmez, B. (2013). Motivasyon. S. Özdemir (Ed.), *Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama* içinde (s. 185-229). Pegem Akademi.

Sürelili Yayınlar / Basılı Dergi

Format: Soyadı, A. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin Adı*, cilt numarası (Dergi sayı no), Makale sayfa aralığı. Doi numarası.

Örnek: Asar, R. & Çelikten, Y. (2016). Shadowing a woman administrator: A Turkish case. *Universal Journal of Management*, 4(11), 607-614. <https://doi.org/10.13189/ujm.2016.041102>

Cevrimci Dergi / Haber Makalesi / Blog Gönderisi

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). Makalenin adı. *Dergi veya Blog Adı*.
Bağlantı Linki

Örnek: Bustillos, M. (2013, 19 Mart). On video games and storytelling: An interview with Tom Bissell. *The New Yorker*.
<https://www.newyorker.com/books/page-turner/on-video-games-and-storytelling-an-interview-with-tom-bissell>

Toplantı, Sempozyum

Format: Soyadı, A. (Yıl, Ay). Yayın başlığı. Başkanın A. Soyadı (Görevi), *Kongre Adı* Düzenleyen Kurum, Şehir.

Örnek: Karadağ, E., Aypay, A. & Baloğlu, N. (2010, Mayıs). Eğitim yönetimi araştırmalarına analitik bir bakış: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi'nin analizi. S. Özdemir (Başkan), 5. *Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara.

Bildiriler

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Bildiri başlığı* [Bildiri sunumu].
Sunulduğu Toplantı, Şehir.

Örnek: Akçay, A. (2004, 22 Mayıs). *Bilgisayar destekli eğitim yazılımlarının özellikleri ve Fırat Üniversitesi öğrencilerinin BDE uygulamalarına yaklaşımı* [Bildiri sunumu]. Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı, Ankara.

İnternet Kaynakları

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Makalenin adı*. Gün Ay Yıl tarihinde weblinki adresinden edinilmiştir.

Örnek: Asar, R. (2018, 3 Kasım). *Yönetim açısından insan doğası*. 8 Ağustos 2021 tarihinde <https://yonetsel.com/yonetim-acisindan-insan-dogasi/adresinden> edinilmiştir.

Tezler

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı* [tez türü]. Üniversite Adı.

Örnek: Asar, R. (2021). *Okul yöneticilerinin öğretmenlere ilişkin insan doğası varsayımları ve sergiledikleri yönetim tarzları* [doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <https://dergipark.org.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: akademikhassasiyetler@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 25
AĞUSTOS / AUGUST 2024

ISSN 2148-5933

04

9 772148 593003